

Digitized by the Internet Archive
in 2023 with funding from
Kahle/Austin Foundation

Mons: Raffaele Raggioli al Convento della Calza

SANCTI
AMBROSII
MEDIOLANENSIS
OPERA OMNIA

Sæpe cum adessemus, non enim vetabatur quisquam ingredi, sic eum legentem vidimus tacite, et aliter numquam: sedentesque in diuturno silentio (quis enim tam intento esse oneri auderet?) discedebamus.

S. AUGUSTINUS, Confess. lib. VI, c. III.

SANCTI AMBROSII

MEDICLANENSIS EPISCOPI, ECCLESIAE PATRIS AC DOCTORIS

OPERA OMNIA

AD MEDIOLANENSES CODICES PRESSIUS EXACTA

CURANTE

PAULO ANGELO BALLERINI

Metropolitanae Ecclesiae Canonico Ordinario, Patriarca Alexandrinorum Latini ritus

DOCTIS ITIDEM ALIIS VIRIS, PRÆSERTIM EX AMBROSIANA BIBLIOTHECA, COADJUVANTIBUS

ALOISIO NAZARI E COMITIBUS A CALABIANA

IN METROPOLITICA SEDE AMBROSII SUCCESSORI

DICATA

MONUMENTUM FILIALIS PIETATIS

ERGA PARENTEM OPTIMUM

VERTENTE ANNO AUSPICATISSIMO

ELEVATIONIS SACRARUM EJUSDEM EXUVIARUM

AC QUINTIDECIMI AB IPSIUS EPISCOPALI CONSECRATIONE

SÆCULARIS FESTI

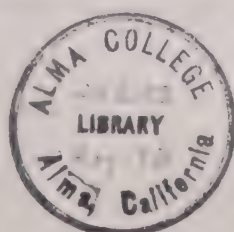
TOMUS TERTIUS.

MEDIOLANI

E TYPOGRAPHIA SANCTI JOSEPHI, VIA SANCTI CALOCERI, N. 9.

MDCCCLXXVII

APPROBATIONES ECCLESIASTICÆ

Non modo auctoritate et suffragio nostro hoc præclarum opus comprobamus, verum etiam omni laude prosequimur, atque vehementer optamus, ut libros magni Doctoris Ambrosii, divina sapientia repletos, ex ecclesiasticis et laicis quoque viris multi sedulo pervolvant ad salutem animarum.

Mediolani, die 20 Novembris, 1874.

† ALOYSIUS, ARCHIEPISCOPUS.

Almeno uno dei maggiori Padri di Santa Chiesa nella piccola libreria di un pio e studioso sacerdote deve trovarsi. Chi pertanto non ne avesse alcuno non lasci di provvedersi delle Opere dell'amico del nostro Protettore Diocesano S. Ambrogio colla spesa mensile di L. 1. 75. La lettura ne sarà ad un tempo utile e gioconda. Meglio il poter mettere nella libreria quest'opera a fianco di quelle di altri Padri. Questa poi esce in un'edizione più completa, più esatta, più stimabile per gli studii e le cure che vi spendono intorno col dottissimo Patriarca¹ d'Alessandria, Mons. BALLERINI, altri eruditi e dotti ecclesiastici. Si aggiunge che non per ispeculazione, ma per onorare il Santo, giovare al Clero, e se fosse possibile, recar qualche vantaggio alla Sant'Opera delle Missioni, si è intrapresa quest'edizione da noi raccomandata.

Lodi, dal Seminario, 18 Giugno 1875.

† DOMENICO M. V.

Visto il Programma d'Associazione alla ristampa delle Opere di S. Ambrogio, Vescovo e Dottore della Chiesa, a nome di Sua Eccellenza Rev.ma Mons. Arcivescovo, non solo approviamo colla nostra autorità e suffragio questa preclara pubblicazione, ma anche la lodiamo, e facciamo voti ardenti che molti ecclesiastici e secolari meditino, a salute delle anime, i libri del gran Dottore Ambrogio pieni di divina sapienza.

Genova, addì 8 Luglio 1875.

MICHELE C. COLLIER, Vicario Generale.

Maxime lætamur de proposito typis vulgandi novam editionem omnium Operum Sancti Ambrosii Episcopi mediolanensis et Ecclesiæ Doctoris, quæ ad Codices mediolanenses pressius exigatur. Nam et solemnitas Inventionis sacrarum Exuviarum hujus Sanctissimi Episcopi, quæ omnes Catholicæ Ecclesiæ filios singulari lætitia affecit, hoc postulat monumentum; et necesse est ut quotquot sacrarum scientiarum excellentiam, vim et utilitatem presentunt, præsertim animarum Pastores et Sacrorum ministri, alliciantur ad pervolvenda scripta divinæ sapientiæ adeo referat, cujusmodi certissime sunt præclara volumina Sancti Ambrosii, quæ immediate post apostolicorum Patrum ætatem in lucem edita, dum firmissimum præbent testimonium Traditionis ecclesiasticæ, mirifice illustrent et explicant omnia dogmata et præcepta catholicæ doctrinæ; et pervalida offerunt argumenta ad quosque errores cævi nostri repellendos.

Augustæ Taurinorum ex Ædibus archiepiscopalibus die 22 Julii, anno D. 1875.

† LAURENTIUS, ARCHIEPISCOPUS.

Non possiamo fare a meno di lodare il divisamento della ristampa delle opere del grande Dottore di Santa Chiesa Ambrosio, il Santo Arcivescovo di Milano; l'acquisto e la seria lettura delle quali non può non riuscire di grande spirituale vantaggio massime alle persone ecclesiastiche.

Da Pisa, 18 Settembre, 1875.

† PADRE PAOLO, ARCIVESCOVO.

Divi Ambrosii Opera mihi jamdiu in deliciis fuerunt, tum ob sententiosam styli elegantiam, tum propter uberum traditionis ecclesiasticæ enarrationem. Verum postquam ad hoc S. Syri Cathedram, imparibus licet meritis, evectus sum, frequentius Sancti Doctoris volumina versare cæpi, ut simul et quotidianis ministerii consulerem necessitatibus, ad antiquam erga S. Augustinum pietatem explerem. Decebat enim Augustiniani sepulchri custodem, ut iis scriptis diligenter incumberet, quorum ope Monicæ filius in Christi transiit disciplinam, totius deinceps orbis Magister et incomparabilis Gratia Doctor evasurus.

Novum proinde omnium S. Ambrosii Operum editionem, Mediolani cusam, curante PAULO ANGELO BALLERINIO, Alexandrinorum Latini Ritus Patriarcha, cujus nomen vel eruditorum laudibus eminet, flagrantissime commendamus, eique editioni fausta quæque ominamur, in Ecclesiæ Mediolanensis totiusque Insubriæ decus, in sanctissimi Parentis gloriam, præcipuamque Clericorum utilitatem, quibus ad nostrorum temporum ærumnas fortiter perpendendas, præliaque dimicanda, nil esse debet jucundius, nil efficacius, quam tantum exemplar fixis oculis intueri, atque ad ejus normam cogitationes, prædicationes moresque componere.

Pavie, 14 Idus Januarii, MDCCCLXXVI.

† LUCIDUS MARIA, EPISCOPUS.

¹ Gratias agentes præclaro Episcopo, aliisque Præsulibus, pro humanitate sua, tanta nos indignos laude profitemur.

Ci uniamo coi Venerandi Colleghi d'Episcopato nell'encomiare la presente magnifica Edizione delle Opere del Dottore S. Ambrogio Vescovo di Milano.

Casale, 1 Agosto 1876.

† PIETRO MARIA, VESCOVO.

Commendiamo l'Edizione delle Opere di S. Ambrogio, che si sta elaborando in Milano, e facciamo voti perchè si diffonda a gloria del Santo Dottore, ed a vantaggio del Clero.

Vercelli, li 3 Agosto 1876.

† CELESTINO, ARCIVESCOVO.

Applaudendo di tutto cuore al nobilissimo pensiero dei principali del Clero milanese, a capo dei quali sta Sua Eccellenza Reverendissima Mons. PAOLO ANGELO BALLERINI, Patriarca d'Alessandria, d'innalzare un monumento di amor filiale al grande sant' Ambrogio colla ristampa di tutte le sue Opere tanto corretta e universalmente commendata, ci facciamo un dovere di raccomandare l'associazione al Venerabile Clero di questa nostra città e diocesi.

La benedizione del Santo Padre che magnificò altamente l'impresa, l'approvazione e le raccomandazioni fatte al Clero di tanti illustri Prelati, le attinenze gloriose della nostra diocesi coll'immortale Autore, uno dei più antichi e più illustri sostenitori delle prerogative papali e particolarmente della pontificia infallibilità, la sempre crescente necessità che il Clero si formi sulle Opere dei Santi Padri e di quelli particolarmente che possiamo strettamente dir nostri, la dottrina, l'amore allo studio del nostro venerabile Clero, ci farà sperare che un'Opera di tanto merito, troverà largo favore con immenso vantaggio della scienza e del dovere ecclesiastico.

Piacenza, 4 Agosto 1876.

† GIOVANNI BATTISTA, VESCOVO.

Desidero che i miei Sacerdoti si associno alla pubblicazione delle Opere del gran Padre e Dottore della Chiesa S. Ambrogio.

Bergamo, li 11 Settembre 1876.

† PIETRO LUIGI, VESCOVO.

La ristampa delle Opere del Santo Dottore Ambrogio, per cura del dottissimo Monsignore BALLERINI, rallegra ogni cultore delle sacre dottrine e ogni animo cristiano. Ben volentieri m'associa alla nuova edizione e fo voti che il Clero e il dotto laicato profittino di questa ristampa per approfondire gli aurei volumi dell'immortale Vescovo di Milano.

Firenze, li 21 Settembre, 1876.

† EUGENIO, ARCIVESCOVO DI FIRENZE.

PRÆFATIO
AD
EXPOSITIONEM EVANGELII
SECUNDUM LUCAM.

De occasione, forma et ambitu hujus Commentationis Maurini Editores sequentia probe notant:

« Hoc opus sermonibus quibus Evangelium Lucæ Ambrosius populo enodavit, constare extra contro-
« versiam est. Illud enim non modo ex orationis forma, citatisque Scripturæ in ecclesia priusquam Vir
« sanctus aggredere-
« tur ad dicendum, recitatae locis intelligitur; sed multo magis ex eo declaratur, quod
« illum diebus dominicis aliisque celebrioribus verba fecisse deprehendimus. Immo vero non difficulter
« animadvertimus Evangelicum textum quem exponere ille cogitabat, publice recitatum fuisse; quando-
« quidem complures ejusdem Evangelii locos, textu non citato, ita explicat, ut quæ tractabantur, nisi
« materia orationis prælecta fuisset, ab auditoribus capi minime potuissent. Quod incommodum ne lector
« quoque pateretur, curarunt editores Romani, ut Evangelicus omnis contextus, et is etiam in quem
« Ambrosius nihil dixerat, exhiberetur. Verum cum id præstare illi nequiverint, quin non solum sæpe
« Ambrosianam orationem interscinderent, sed et illic haud pauca partim inverterent, partim adjicerent,
« satius visum est ubi versus qui exponitur, desideratur in manuscriptis, illum in margine editionis indicare.
« Quamvis solum Evangelium Lucæ enarrandum sibi proposuisset Ambrosius, subinde tamen aliorum
« etiam locos exponit; quoties videlicet ii vel aliquid habere videntur peculiaris difficultatis, vel a beato
« Luca fuere prætermissi; cum alioquin eorum cognitionem populo utilitati futuram censet. Desudat po-
« tissimum in conciliandis quæ apud Evangelistas apparent contraria, et sicubi durior litteræ nodus in-
« ciderit, ad spiritualem confugit interpretationem, in qua mirifice illos convenire demonstrat. Multus est
« in enarrando sensu naturali atque historico; frequenter tamen orationem convertit ad mysticum: sed
« inde sæpe sæpius præclara, quibus passim commentationem suam illustrat, morum præcepta ducit. Præ-
« cipuas quoque temporis sui hæreses, quibus Christi divinitas impetebatur, oppugnat, hoc est, Manichæos,
« Photinianos, Arianos, et hos præ ceteris, utpote Catholicorum ea tempestate hostes infensissimos: unde
« haud injuria liceat affirmare, hanc ei potissimam fuisse causam, cur Evangelium Lucæ interpretari apud
« se statueret.

« Hos omnes sermones redegit in unum opus, illudque inscriptum voluit titulo *Expositionis Evangelii*
« *secundum Lucam*: quomodo ipsum semel atque iterum ab Augustino citatum reperias, cui non pauci
« quoque mss. hac in re favent. At vero falsus est Sixtus Sen. cum eandem hanc commentationem ab
« auctore suo in libros non fuisse distinctam adserit hoc argumento, quod *Augustinus nusquam libri*
« *alicujus numerum citat*. Non legerat profecto primum ejusdem Patris librum *De Gratia Christi*; in
« ejus enim cap. XLIV et XLV plerique operis, de quo agimus, libri numero indicato ad decimum usque
« memorantur. Gravius adhuc peccat Possevinus, qui Sixti judicium contra Augustini auctoritatem secutus,
« memoratam partitionem negat. Quippe dubium non est, quin exemplaribus, quæ idem Augustinus lecti-
« tavit, multum fidei sit habendum, non solum propter temporum vicinitatem, sed multo magis propter
« illius Doctoris artissimam cum Ambrosio conjunctionem. Fatemur quidem ab illo librum sextum loco
« septimi semel nominari: sed nisi postremis operum Augustini scriptoribus hunc lapsum tribuendum putes,
« forte dicendum fuerit, in hoc erratum esse ab iis qui Ambrosii expositionem descripsere, ut ibi septimi
« libri initium ponerent, quo sexti limites extendi oportebat. »

Hanc vero quorundam eruditorum opinionem, negantium ipsum Ambrosium commentationem suam in decem
libros partitum fuisse, commemoravit D. Carolus epistola ad cardinalem *De Monte Alto*, postea Sixtum V,
data die 4 Junii 1578, inter editas a Tempesti in sua *Vita di Sisto V*, et nuper Viterbii, anno 1868 ut
obsequii testimonium erga episcopum card. Gonella. Sed scite respondit idem cardinalis *De Monte Alto*
die 14 Junii illius anni 1578, quamdam proferens allegationem, ubi post Augustini hac de re testimonia,
sequentia subduntur: « Sexta synodus constantinopolitana (id est sexta synodus œcumenica, tertia con-
« stantinopolitana)... citat locum ex lib. 6 Sancti Ambrosii in Lucam. Quam citationem ait desumptam
« ex libro chartaceo vetustissimo de bibliotheca venerabilis patriarchæ illius regiae urbis. Archiepiscopus
« Urbinas auctor Milleloquii, in catalogo Operum D. Ambrosii ad Clementem PP. VI ait se vidisse multa
« exemplaria commentariorum S. Ambrosii in Luc., sed ea quæ hujus sancti commentaria in decem libros
« distribuunt, se determinate, et omnino secuturum. Vaticana, Capranicensi, Cassinensi, Bononiensi, Me-
« diolanensi, Medicea, et aliis antiquis bibliothecis habetur hujusmodi distributio. Lapide pervetusto turris
« Archiepiscopatus Mediolanensis transmissus est catalogus operum Sancti Ambrosii cum ista partitione.¹
« Sanctus Ambrosius ipse initio quarti libri hor. commentarior. ea haud perpetua oratione composita, nec
« temere dissecta, ut aliqui autumant, aperte significat. » Videas de istis epistolis in generali Præfatione.

¹ De qua turri eique inserto lapide hæc habet D. Carolus epistola ad card. *De Monte Alto*, die 10 decembris 1578, inter
superius commemoratas: « Mando la nota dell'opere di Santo Ambrosio, che è nella torre, della quale mi scrive; ma però
« sappia V. S. Ill.ma che la tavola non è molto antica, e non ha più di quello che oggidì si truova stampato, di dette opere ».

De tempore autem quo hæc Expositio edita fuit, ita rursus disserunt Maurini Patres: « Scriptos anno
 « CCCLXXVI hos libros auctor est Baronius, unico nimirum persuasus loco, ubi Vir sanctus Alanorum,
 « aliorumque barbarorum bella, neque non famem quamdam ac pestem in animalia omnia sævientem me-
 « morat. Sed magnus Cardinalis secum ipse non satis consentit cum tradit Apologiam David non nisi post
 « annum CCCLXXXIII lucubratam esse; constat siquidem eam citari in hac ipsa Expositione, ac proinde hanc
 « dici debere illa posteriore. Quapropter ut aliquid firmitus statuatur, observandum est, sanctum Ambro-
 « sium antequam in Evangelium Lucæ scriberet, multos libros, quorum ibidem mentionem facit, in lucem
 « emisisse, v. g. *De viduis* post an. CCCLXXVII, *De Fide* post CCCLXXIX, DE SPIRITU SANCTO an. LXXXI,
 « denique *Apologiam* (priorem) *David* post CCCLXXXIII compositam. Quin etiam nec suum in Isaïæ pro-
 « phetiam commentarium silet. Quæ cum ita sint, si Baronius tot libros huic expositioni præmissos ex-
 « pendisset, haud ægre animadvertisset, tot opera ab eo, qui ad Episcopatum a præfectura anno tantum
 « CCCLXXIV traductus fuerat, intra duos annos elucubrari non potuisse. Sed quæ Sanctus noster de Justinæ
 « in se persecutione scribit, ea tantam cum illis quæ in scriptione *De Basil. non trad.* leguntur, præfe-
 « runt affinitatem, ut inde constet commentationem de qua loquimur, non nisi elapsis difficillimis illis
 « temporibus, id est, non ante annum CCCLXXXVI absolutam esse; quandoquidem alibi pacem, quam deinceps
 « consecuta est Ecclesia, memorari obscurum non est. Porro quod ad Baronii argumentum, ei non absurde
 « quivis respondeat, de incursionibus barbarorum istorum, aliisque calamitatibus tamquam de rebus præ-
 « teritis locutum Ambrosium.

« Multum temporis dum is expositioni huic operam daret, exactum est. Enim vero cum sub finem libri
 « quarti significet Epiphaniæ festa paucis ante diebus celebrata esse, superiores libros per aliquot anni
 « proxime elapsi menses ad populum pronuntiatos fuisse oportebat: cum autem ex libro octavo sermonem
 « habuerit anniversariis consecrationis suæ encæniis, quæ in Ecclesia tum Græca tum Latina numquam
 « nisi VII. Idus Dec. renuntiantur, hanc materiam ferme per biennium tractatam esse manifestum est.
 « Nihil tamen hic admiramur, cum ex Augustino cognoverimus, Ambrosium Dominicis tantum diebus verba
 « facere consuevisse; nec illud etiam ignoremus ipsum ab argumento suo quandoque avocatum esse
 « propter majores solemnitates, quemadmodum usu veniebat in sacro Pascha, quo tempore ipse per se
 « catechumenos instituebat. Sed fortassis etiam contigerit, ut intermissum opus propter Justinæ persecu-
 « tionem reddita demum tranquillitate perfecit.

« In prioribus libris nonnulla mutuatus est ab Origene. Utrum autem illum quoque in sequentibus subinde
 « imitari perrexerit, cum non omnia doctissimi illius Patris opera ad nos pervenerint, definiri certo non
 « potest. Verum ex Ambrosii oratione satis intelligas ipsum nemini homini privatim adhærentem variorum
 « auctorum opiniones, prout in rem suam esse videbantur, proponere, nec non multa Ecclesiæ suæ, illisque
 « temporibus congruentia dicere, quæ cum Origenis doctrina minime cohærebant. Ceterum si quid ex illius
 « scriptis aliorum Patrum ad instar hausit, non dubitarunt etiam posteriores ex hac pulcherrima com-
 « mentatione plurima decerpere. In primis falcem immisit in hanc segetem S. Maximus; adeo ut ejus no-
 « mine quædam ex hoc Ambrosiano tractatu sumpta Lanfrancus XI sæculo citaverit.

« Porro, prosequuntur Maurini Editores, si Rufino credimus, erat hoc ipsum opus unum e duobus illis
 « commentariis, *e quibus alter*, ut ex Paulæ atque Eustochii judicio refert Hieronymus, *et sensibus*
 « *hebes esset, et verbis: alter in verbis luderet, in sentiis dormitaret.* Sed etsi constaret ea de re,
 « varie admodum de lucubrationibus sancti Ambrosii locutum Hieronymum, et a summis interdum lau-
 « dibus ad contemptum haud satis æquum descendisse, in confesso est. Interim expositionis Ambrosianæ
 « utilitas et excellentia abunde vindicatur, tum quod toties ab Augustino, Cassiodoro, atque aliis non sine
 « laude memorata est, tum quod ejusdem auctoritate Synodum Hispal. secundam anno DCXIX, et Sextam
 « generalem DCLXXX habitam, usas comperimus. Sed nec Hieronymus ipse usque adeo pro *contemnendis*
 « *nugis* habuit hanc expositionem, ut non ad illam lectores suos aliquando remiserit. »

Nos quoque in præmissis priori tomo pag. XXVI ac XXVII Hieronymi sententias exhibuimus de Ambrosio,
 atque innuimus etiam cur minus æquum se præstitisse visus fuerit erga hos in Lucam commentarios;
 cujus tamen sententiæ non semper ad rigidiorē veritatem libratae, sed interdum ex animi potius æstu pro-
 latae dijudicandæ sunt.

Quatuor vero mss. codices consulendi nobis adfuerunt ad hujus Operis editionem, nempe qui sigla A
 designatus jam fuit, estque XI sæculi, et in archivo Capituli Ambrosianæ Mediolanensis Basilicæ asser-
 vatur; codex Bobiensis olim cœnobii, nunc Ambrosianæ bibliothecæ, sub nota C. 127, *Inf.*, quem per B
 indigitamus, in inventario a Peironio edito sub n. 32 inscriptus, membranaceus, e IX sæculo, quamvis
 Reiffenscheid (in *Biblioth. Patrum latinorum italica*, T. II, p. 6), eum x attribuat; codex quem per B'
 denotamus, pariter olim Bobiensis monasterii, qui nunc partim in bibliotheca Ambrosiana asservatur sub
 indice H. 78 *Sup.*, nempe a n. 39 libri II, usque ad n. 71 lib. VI; partim in regia Taurinensi sub signaculo
 G. v, 15, videlicet a n. 106 ejusdem libri VI ad n. 123 VII libri, reliquis partibus deficientibus, quem
 supra memoratus Reiffenscheid VII adjudicat sæculo, nos autem VI adscribendum esse pro comperto ha-
 bemus; demum codex quem per a designamus, qui æque nunc in Ambrosiana bibliotheca custoditur sub
 nota T. 63 *Sup.*, fuit autem sanctæ Mariæ Coronatæ in urbe nostra, estque pariter membranaceus, licet
 sæculum XV vetustate minime excedens.

Initio exemplarium A, B, a occurrit quidam index capitulorum in quæ tota hæc tractatio olim fuerat
 distributa, sub titulo: *Incipiunt capitula tractatus Sancti Ambrosii Episcopi in Evangelio super Lucam*,
 quem nescimus utrum Maurini suis in mss. codicibus deprehenderint, nam alte de eodem silent. Nos tamen
 ut non contemnendæ antiquitatis documentum hic subnectendum dijudicavimus.

Ad ann. 576. Lib. x, in c. XXI.

Lib. II in c. II, Lib. IV in c. IV. Lib. III in c. III. Lib. VI in cap. VI.

Lib. II in cap. II et alibi. Lib. III in c. III.

Lib. VII in c. IX.

Lib. IX in c. XX.

Lib. IV in cap. V.

In cap. XVIII.

Baron. in Mar- tyrol. etc. Confess. lib. VI, cap. 3.

Homil. in Luc.

Lib. VII in c. XIV et alibi sæpius.

Lib. II Invec.

Lib. de celando confess.

Epist. ad Paul. et Eustoch.

Prefat.

Loc. cit. Lib. de Instit. div. litt. cap. VII.

Act. 10

Epist. 151, quæst. 6.

Incipiunt capitula Tractatus Sancti Ambrosii episcopi in Evangelio super Lucam.

Liber primus.¹

- CAPUT I. Principium Lucæ evangelistæ.
 II. De sacerdote Zacharia et Elisabeth.
 III. De nativitate Johannis angelo nuntiante.
 IV. De eo quod remansit mutus Zacharias.
 V. De eo quod occultabat se Elisabeth mensibus quinque.

Incipiunt capitula Libri II.

- I. Ad Mariam Virginem Angelus mittitur.
 II. De salutatione Mariæ et Elisabeth.
 III. Sanctus Johannes nascitur, Zacharias loquitur.
 IV. De Prophetia Zachariæ.
 V. De natali Domini et descriptione totius orbis.
 VI. De eo quod Christum magi adorant.
 VII. Nato Domino pastoribus angeli nuntiant.
 VIII. De Simeonis prophetia et puerum (*sic*) in manibus.
 IX. Quod Christus duodecim annorum cœpit prædicare.
 X. Johannes in deserto Christum adesse prædicat.
 XI. Johannes baptizans confitetur se non esse Christum.
 XII. Baptizato Domino cœlum apertum est, et vox Patris audita est, et Spiritus Sanctus in specie columbæ mansit super eum.

Incipiunt capitula Libri III.

- I. De Jesu XXX annorum et quod filius fabri fuit vocatus.
 II. Recapitulatio generationum usque ad Christum.
 III. De conceptu Thamar et natis geminis.
 IV. Quod Booz accepit Ruth in matrimonium.
 V. De Uria et Bersabee et poenitentia David.
 VI. Item recapitulatio generationum.

Incipiunt capitula Libri IV.²

- I. Dominus temptatur (*sic*) a diabolo.
 II. Diabolus accessit ad Dominum.
 III. Diabolus recessit a Domino.
 IV. Reversus Dominus in virtute Spiritus in Galilæam.
 V. De Domino et synagoga et de civitate a Judeis ejecto.
 VI. Socrum Petri a vi febrium curat.
 VII. In navi dormiens Dominus: discipuli a tempestate turbantur.
 VIII. Juxta verbum Domini retibus piscium multitudo concluditur.

Incipiunt capitula Libri V.³

- I. Ad dictum Domini leprosus mundatur.
 II. Paralyticus per tegulas ante Jesum mittitur et sanatur.
 III. Matthæum vocat, cum publicanis manducat et bibit.
 IV. Non venit vocare justos sed peccatores.
 V. Nemo mittit vinum novum in utres veteres.
 VI. Discipuli sabbato spicas vellunt.
 VII. Dominus in oratione pernoctans.⁴
 VIII. Ascendit in montem Dominus, beatitudines docet.
 IX. Increpatio divitum eo quod ab hominibus quærant laudem.
 X. Servum centurionis curat.
 XI. Viduæ filium suscitatur.
 XII. Johannes interrogat Dominum si ipse sit Christus.
 XIII. Dominus Johanni nuntianda respondit.
 XIV. Quid existis in desertum videre? arundinem vento moveri?
 XV. De filia Chananea a demonio (*sic*) liberata.

Incipiunt capitula Libri VI.

- I. Publicani a Johanne baptizati honorificant Dominum spernentibus Pharisæis.
 II. De muliere peccatrice.
 III. Parabola de duobus debitoribus.
 IV. Fratres Domini esse qui audiunt et faciunt verbum Dei.
 V. Quiescente Domino mare tempestatibus commovetur.
 VI. De homine in quo erat legio demonum (*sic*).
 VII. De ea quæ tactu manibus fimbriæ ac profluvio liberatur; et principis filiam sacerdotum liberat
 VIII. De excutienti pulverem de pedibus apostolorum.
 IX. De quinque panibus.
 X. Quem me dicunt homines.
 XI. Jubentur tacere discipuli passione Domini et resurrectione præcognita.

¹ Cod. B: *In Christi nomine incipiunt tituli expositionis Sancti Ambrosii in Lucam quam ille decim (sic) libellis distinxit.*

² Cod. B: *Item tituli libri quarti.*

³ Cod. B: *Item tituli libri quinti.*

⁴ Cod. B: *Pernoctat.*

Incipiunt capitula Libri VII.¹

- I. Ubi dicit Dominus aliquos ex discipulis non morituros donec videant regnum Dei.
- II. De eo quod Petrus dixit: bonum est nobis hic esse.
- III. De recipiendo puero in nomine Domini, et de fallacia hereticorum (*sic*) sub vocabulo vulpium.
- IV. Regnum Dei annuntiaturus mortuos sepeliendos relinquat.
- V. Mittuntur agni inter lupos.
- VI. Non peram, non sacculum neque calciamenta portandum (*sic*).
- VII. De eo quod de Jerusalem in Jerico descendit.
- VIII. De amico qui tres panes postulat.
- IX. Omne regnum in seipsum divisum non stat.
- X. De signo Jonæ prophetæ et de accensione lucernæ.
- XI. Pharisei (*sic*) sepulchra dealbata notantur.
- XII. De quinque passeribus.
- XIII. De eo qui rogavit Dominum ut divideret hæreditatem cum fratre.
- XIV. Quod non venit Jesus mittere pacem in terra sed ignem et gladium.
- XV. De consentiente in via adversario, de carcere et novissimo quadrante.
- XVI. De arbore fici in vinea plantata.
- XVII. Ubi mulier post XVIII annis (*sic*) ab infirmitate liberatur.
- XVIII. De grano sinapis in horto plantato sub ejus ramis volucres requiescunt.
- XIX. De fermento quod mulier abscondit sub farina.
- XX. Humilitas prædicatur sub parabola convivii nuptialis, et de sanatione hydropici.²
- XXI. Ovis perdita revocatur (*sic*), dragma invenitur, filius a patre recipitur.
- XXII. De parabola vineæ.³

Incipiunt capitula Libri VIII.⁴

- I. Lex et prophetæ usque ad Johannem, et regnum cœlorum vim patitur.
- II. Qui dimissa uxore alteram ducit mechatur.
- III. De divite et Lazaro paupere.
- IV. Fratres post delicto (*sic*) secretius corrigendos.
- V. Quid sit non solum septies remittendum sed septuagies septies.
- VI. Si fuerit fides sicut granum sinapis.
- VII. Ne quis ex operibus gloriatur.
- VIII. Interrogant Dominum discipuli de novissimis temporibus.
- IX. Nemo mittens manum suam in aratro respiciens retro.
- X. De molentes duo in lecto, duo in agro.
- XI. Ubi fuerit corpus illuc congregabuntur aquilæ.
- XII. Non prohibendos pueros ad Dominum venire, talium est enim regnum cœlorum.
- XIII. Quid faciendo vitam æternam possidebo?⁵
- XIV. Qualiter pater aut mater honorificentur.
- XV. De Jerico, de cæco et Zacheo.
- XVI. Comparatio de quinque vel decem talentis.

Incipiunt capitula Libri IX.

- I. Discipuli ad solvendum pullos diriguntur.
- II. Turbæ ad descensum montis Oliveti occurrunt.
- III. De templo vendentes et ementes ejiciuntur.
- IV. De colonis vineæ et de filio ab eis occiso.
- V. Quæ sunt Cæsaris Cæsari et quæ sunt Dei Deo redduntur.
- VI. De muliere septem fratrum usa conjugio.

Incipiunt capitula Libri X.⁶

- I. De unitate Patris et Filii.
- II. De signo adventus filii hominis.
- III. Dominus propter futuras persecutiones discipulos suos æternis gaudiis consolatur.
- IV. Orate ne fiat fuga vestra hyeme vel sabbato.
- V. Sol et luna obscurabitur, virtutes cœlorum movebuntur.
- VI. Introeuntes discipuli (*sic*) occurrit homo amphoram aquæ portans.
- VII. Regnum Dei non est de hoc mundo.⁷
- VIII. De tunica vendenda et emendo gladio.
- IX. Pater si fieri potest transfer a me calicem istum.
- X. Juda Dominum osculatur.
- XI. De Petro quod inciderit aurem principis sacerdotum.
- XII. Comprehenso Domino Petrus a longe sequebatur.
- XIII. Petrus interrogatus de Christo negavit.
- XIV. De pretio Salvatoris ager sanguinis comparatur.
- XV. De crucifixo Domino.
- XVI. De resurrectione Domini.
- XVII. Noli me tangere nondum enim ascendi ad Patrem meum.
- XVIII. Christus videtur et hortulanus esse putatur.
- XIX. Discipuli spiritum se putabant videre.
- XX. Petrum amorem Domini tertio confitetur.
- XXI. Aperit Dominus sensum discipulorum ut intelligant scripturas.⁸

¹ Cod. B amplectitur et sequentia eodem libro VI.

² Cod. B: omitt. *et de sanatione hydropici*.

³ Cod. B: *Sub parabola vineæ conductis mercenariis in finem mundi mercedis retributio dispensanda.*

⁴ Cod. B: *Item tituli de libro septimo.*

⁵ Cod. B: *Item tituli de libro octavo.*

⁶ Cod. B: *Item tituli de libro VIII.* Errore nempe amanuensis duplex liber VIII enumeratus est, ac insuper præcedenter scriptum cum sexto comprehensus, ut novem tantum extarent, non decem.

⁷ Hic Codex A statim legit de resurrectione Domini, quæ infra sub n. XVI habentur. Proinde ex duobus aliis Mss. tantum titulos intermedios retulimus.

⁸ Cod. B: *Expliciunt tituli novem librorum.*

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

EXPOSITIO EVANGELII SECUNDUM LUCAM LIBRIS X COMPREHNSA.

PROLOGUS.

SCRIPITURI in Evangelii Librum, quem Lucas sanctus pleniore quodam modo rerum Dominicarum distinctione digessit, stylum ipsum prius exponendum putamus; est enim historicus. Nam licet scriptura divina mundanae evacuet sapientiae disciplinam, quod majore fucata verborum am-

bitu quam rerum ratione subnixa sit: tamen si quis in scripturis divinis etiam illa quæ miranda illi¹ putant, quærit, inveniet.

2. Tria sunt enim quæ philosophi mundi

A istius precellentissima putaverunt, triplicem scilicet esse sapientiam, quod aut naturalis sit, aut moralis, aut rationabilis.² Hæc tria jam et in veteri Testamento potuimus advertere. Quid enim aliud significant tres illi putei, quorum unus est Visionis, alius Abundantiæ,³ tertius⁴ Juramenti, nisi triplicem istam in Patriarchis fuisse virtutem? Rationabilis puteus Visionis; eo quod ratio visum mentis acuat, et animi purget obtutum. Ethicus puteus Abundantiæ; eo quod cedentibus allophylis, quorum specie vitia corporis figurantur, vivæ Isaac liquorem mentis invenit. Purum enim profluunt boni mores, et bonitas ipsa popularis abundat aliis, sibi restrictior. Tertius puteus Juramenti, hoc est, sapientiæ naturalis, quæ ea quæ supra naturam, vel naturæ sunt, comprehendat. Quod enim af-

¹ Id est, mundanae sapientiæ cultores, qui adumbrantur in præcedentibus verbis *mundanae... sapientiæ disciplinam*.

² Hanc philosophiæ divisionem vulgo Platoni adtribuunt: qua de re ita sanctus Augustinus lib. viii, *de Civit. Dei*, c. iv. *Plato... philosophiam perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit: unam moralem, quæ maxime in actione versatur: alteram naturalem, quæ contemplationi deputata est: tertiam rationalem, quæ verum disternitur a falso*. Idem tradunt Cicero lib. i. *Acad. quæst.*, Laert. in *Vita Pla-*

tonis, Euseb. *de Præpar. Ecang.* lib. xi, c. 2, Plutarchus et alii. Sunt tamen qui philosophiam in duo tantum membra distribuunt, naturalem ac moralem, quod non abhorret ab Augustini sententia, ubi loco citato subjungit rationalem philosophiæ partem utrique, id est, actioni et contemplationi necessariam. (Edit. Maur.)

³ Addit romana editio seu latitudinis, quod mss. codices non exhibent.

⁴ Mss. A, B, a, et tertius.

firmatur, et quasi Deo teste juratur, etiam divina complectitur; cum Dominus naturæ fidei testis adhibetur. Quid etiam tres libri Salomonis, unus de Proverbiis, alius Ecclesiastes, tertius de Canticis Canticorum, nisi trinæ hujus ostendunt nobis sapientiæ sanctum Salomonem fuisse solertem? Qui de rationabilibus et ethicis¹ in Proverbiis scripsit, de naturalibus in Ecclesiaste; quia *Vanitas vanitatum*,² et omnia *Vanitati enim creatura subjecta est*: de moralibus³ autem et rationabilibus in Canticis Canticorum; eo quod cum animæ nostræ amor Verbi coelestis infunditur, et rationabili mens sancta quadam societate connectitur; admiranda mysteria revelantur.

3. Evangelistis quoque quam putas defuisse sapientiam, quorum alii cum variis generibus sint referti, singuli tamen diverso genere præstant? Est enim vere sapientia naturalis in libro Evangelistæ Johannis.⁴ Nemo enim, audeo dicere, tanta sublimitate sapientiæ majestatem Dei vidit, et nobis proprio sermone reseravit. Transcendit nubes, transcendit Virtutes cœlorum, transcendit angelos, et Verbum in principio reperit, et Verbum apud Deum vidit. Quis autem moralis secundum hominem singula persecutus, quam sanctus Matthæus, qui edidit nobis præcepta vivendi? Quid rationabilius illo admirabili copulato,⁵ quam quod sanctus Marcus in principio statim locandum putavit? *Ecce*, inquit, *mitto Angelum meum*; et, *Vox clamantis in deserto*; ut et admirationem moveret, et doceret hominem humilitate atque abstinencia et fide placere debere, sicut ille sanctus Johannes Baptista his ad immortalitatem gradibus adscendit, vestimento, cibo, nuntio.

4. At vero sanctus Lucas velut quemdam historicum ordinem tenuit, et plura nobis gestorum Domini miracula revelavit; ita tamen ut omnis⁶ sapientiæ virtutes Evangelii istius complecteretur historia. Quid enim præcellentius ad sapientiam naturalem, quam quod Spiritum sanctum creatorem etiam Dominicæ incarnationis

A extitisse reseravit? Docet ergo naturalia, si creat Spiritus.⁷ Unde et David docens sapientiam naturalem: *Emitte*, inquit, *Spiritum tuum et creabuntur*. Docet moralia⁸ in eodem libro, cum me in illis beatitudinibus docet mores; quemadmodum amare inimicum debeam: quemadmodum non referire, et non repercutere verberantem: quemadmodum benefacere, mutuum dare cum desperatione recuperationis, aut remunerationis et mercedis.⁹ Merces enim facilius sequitur non exspectantem. Docuit etiam rationabilia, cum lego, quoniam *Qui fidelis est in minimo, etiam in majore fidelis est*. Quid adhuc de naturalibus dicam, quod docuit virtutes cœlorum moveri, Dominum solum esse unigenitum Dei Filium, in cujus passione tenebræ per diem factæ sunt, terra obscurata est, sol refugit?

5. Ergo omnem quem mundana sibi prudentia falso vindicat principatum, sapientia vere possidet spiritalis: præsertim cum, audacius ut aliquid usurpemus, ipsa fides nostra, ipsum mysterium Trinitatis sine hac triplici sapientia esse non possit; nisi credamus et illum naturaliter Patrem, qui nobis genuit Redemptorem: et illum ethicum Filium, qui Patri usque ad mortem secundum hominem obediens, nos redemit: et illum rationabilem Spiritum, qui rationem colendæ divinitatis, et vitæ regendæ, humanis pectoribus infudit. Nec quisquam putet nos potestatis aut virtutis fecisse distantiam, cum hæc calumnia etiam Paulum possit incessere. Neque enim distantiam fecit ille, cum dixit: *Divisiones gratiarum sunt, idem autem Spiritus: et divisiones ministeriorum sunt, idem autem Dominus: et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus*. Operatur enim omnia, et in omnibus Filius, sicut habes alibi, quia *Omnia, et in omnibus Christus*. Operatur et Spiritus sanctus, quia *Omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult*. Nulla ergo operationum distantia, nulla discretio est, ubi vel in Patre, vel in Filio, vel in Spiritu sancto, nulli secunda plenitudo virtutis est.

6. Hæc igitur cum legimus, diligenter con-

¹ Mss. Carn. et Taur., *de moralibus, id est, ethicis*. Sed præterquam quod hic non obscurum, sed clarum explicaretur per obscurius, et duo hi cod. recentiores sunt, quam ut aliorum et edit. consensui præferantur: communis lectio etiam confirmari potest his verbis e Prol. expos. in Psal. cxviii, n. 3. *Et in Proverbiis mystica pleraque reperias*. Et infra ubi omnes edit. cum majori parte mss., *de moralibus autem et rationalibus*, sive ut habent plerique mss., *et rationabilibus*, Cod. Corb. et alii septem pro *moralibus* legunt, *mirabilibus*. Verum etsi videatur hisce mss. favere quod legimus in fine periodi, *admiranda mysteria revelantur*: tamen receptam lectionem defendit illud ex eodem loco memoratæ expos.: *Hocque in Canticis lucet tam mysticum, quam morale*. (Edit. Maur.)

² Cod. B. *vanitantium*, quæ lectio occurrit etiam apud Augustinum. Cf. Sabbat. ad h. l.

³ Cod. A, *subjecta est non volens*. De *rationabilibus autem et moralibus* etc. *Non volens* habet et codex a. Facile insertio hæc fieri potuit e textu Pauli in trascriptionibus conficiendis.

⁴ Typographicæ editiones ante maurinam, et aliquot mss.,

in libro Evangelii qui scribitur secundum Joannem; sed mss. melioris notæ, ut in textu.

⁵ Omnes edit. ante maurinam, ac mss. aliquot, *admirabili copulatu*. Plures et potiores, quos inter quatuor nostri, *copulato*. Et certe nihil vetat, quin ut dicitur *actus* et *actum*; ita etiam dicatur *copulatus* et *copulatum*. Rursus edit. Rom., *quem sanctus Marcus*: at edit. vet. et mss., item et nostri, *quam quod sanctus Marcus*. Quæ verba non incommode sensum efficient, animadvertunt Maurini, modo interpreteris rationabile quidem esse illud copulatum, sed adhuc rationabilius id esse, quod illud statim initio duxerit collocandum. Nos tamen mendosam putamus lectionem hanc, vocem nempe *quam* abjiciendam esse, tamquam eam quæ in exemplaria irrepperit ex immutatione masculini *quem* in illis codicibus extantem, ubi non *copulato* sed *copulatu* legebatur.

⁶ Mss. A, B, a, *omnes*, minus tamen recte.

⁷ Tres mss. sed ævi recentioris pro, *si creat Spiritus*, habent, *secreta Spiritus*. (Edit. Maur.)

⁸ Cod. B, *mirabilia*, non secus ut notatum est a Maurinis de aliis mss. in præcedentibus.

⁹ Mss. A, B, a, *et cum remuneratione mercedis*; at non convenienter contextui.

sideremus, ut in ipsis locis nobis possint melius elucere. *Qui enim quærit, inveniet; et qui pulsatur, aperietur ei.* Aperit sibi diligentia januam veritatis, et ideo præceptis cœlestibus pareamus. Neque enim otiose dictum est homini quod nulli aliorum animantium: *In sudore vultus tui manducabis panem tuum.* His enim animalibus quæ natura irrationabilia sunt, jussu Dei terra pabulum ministrare præcepta est; soli autem homini, ut rationabile quod accepit, exerceat, vitæ cursus in labore præscribitur. Qui enim non est contentus animalium pabulo ceterorum, cui non satis est lignum fructiferum in commune omnibus ad escam datum; sed delicias sibi variarum exquirat epularum, delicias sibi transmarinis arcessit e terris, delicias verrit e fluctibus; recusare non debet, qui labore victum requirit, brevem si laborem pro vita subeat æterna. Itaque si quis in hæc sacratarum disputationum certamina veniens, exuat se vitæ hujus exposita ad errorem sollicitudine, et nudus malitiæ, athleta pietatis oleo spiritali velut quædam animæ membra perfusus, suspiciat certamina veritatis; haud dubie perpetua promerbitur sacratarum præmia coronarum. Bonorum enim laborum nobilis fructus est; et quanto plura certamina, tanto præcellentior corona virtutum.

7. Sed ad propositum revertamur. Historico enim¹ stylo diximus hunc Evangelii librum esse digestum. Denique describendis magis rebus, quam exprimendis præceptis, studium uberius comparatione aliorum videmus impensum. Et ipse Evangelista historico more a narratione sumpsit exordium. *Fuit, inquit, in diebus Herodis regis Judææ sacerdos quidam nomine Zacharias,* eamque historiam plena digestionem persequitur. Unde etiam ii qui quatuor animalium formas quæ in Apocalypsi revelantur, quatuor Evangelii libros intelligendos arbitrati sunt, hunc librum volunt vituli specie figurari; vitulus enim sacerdotalis est victima. Et bene congruit vitulo hic Evangelii liber, quia a sacerdotibus inchoavit, et consummavit in vitulo, qui omnium peccata suscipiens, pro totius mundi vita est immolatus: sacerdotalis enim est ille vitulus. Idem quippe et vitulus et sacerdos: sacerdos, quia propitiator est noster; advocatum enim ipsum habemus apud Patrem: vitulus, quia suo sanguine nos diluit, et redemit. Et bene accidit, ut quoniam Evangelii librum secundum Matthæum diximus esse moralem, opinio hujusmodi non prætermitteretur; mores enim proprie dicuntur humani.²

8. Plerique tamen putant ipsum Domium

A nostrum in quatuor Evangelii libris quatuor formis animalium figurari, quod idem homo, idem leo, idem vitulus, idem aquila esse comprobatur. Homo, quia natus ex Maria est: leo, quia fortis est: vitulus, quia hostia est: aquila, quia resurrectio est. Atque ita in libris singulis forma animalium figuratur, ut uniuscujusque libri series propositorum videatur animalium aut naturæ, aut virtuti, aut gratiæ, aut miraculo convenire. Quæ licet omnia in omnibus sint; tamen plenitudo quædam in singulis virtutum est singularum. Ortum hominis alius descripsit uberius; mores quoque hominis præceptis uberius erudit. Alius a potentiæ cœpit expressione divinæ, quod ex Rege Rex, fortis ex forti, verus ex vero, vivida mortem virtute contempserit. Tertius sacrificium sacerdotale præmisit, et ipsam vituli immolationem stylo quodam pleniore diffudit. Quartus copiosius ceteris divinæ miracula resurrectionis expressit. Unus igitur omnia, et unus in omnibus, sicut lectum est: non dissimilis in singulis, sed verus in cunctis. Sed jam ipsum sermonem adoriamur Evangelii.

LIBER PRIMUS.

*Quoniam, inquit, multi conati sunt ordinare narrationem rerum.*³

LERIQUE nostrorum, quemadmodum veterum Judæorum, paribus et generibus formantur et causis; atque exemplorum similium pari usu, exituque conveniunt, principioque rerum et fine concordant. Nam sicut multi in illo populo divino infusi Spiritu prophetarunt; alii autem prophetare se pollicebantur, et professionem destituebant mendacio (erant enim pseudoprophetae potius quam prophetæ, sicut Ananias filius Azor); erat autem populi gratia discernere spiritus,⁴ ut cognosceret quos referre deberet in numerum prophetarum; quos autem quasi bonus nummularius improbaret, in quibus materia magis corrupta sorderet, quam veri splendor luminis resultaret: sic et nunc in novo Testamento multi Evangelia scribere conati sunt, quæ boni nummularii non probarunt. Unum autem tantummodo in quatuor libros digestum ex omnibus arbitrati sunt eligendum.

sacri codices: at credibilis est ipsum hanc prærogativam ei sacerdotum collegio, quod *sanedrim* vocabant, adscripsisse; cum ad eorum judicium in gravibus controversiis recurrere populus jubeatur, *Deut. xvii, 9* et seq. Forsan etiam hoc tantum significatum voluit, benignitate divina fuisse provi-

(Edit. Maur.)

¹ Mss. A, B, a omittunt enim.

² Subintelligendum: ideoque Evangelio Matthæi hominis symbolum attribui.

³ Propter magnam conformitatem hujus versionis cum Vulgata a collatione cum hac eadem facienda abstinemus.

⁴ Cave credas hanc Ambrosii mentem fuisse, ut singulis e populo Judæorum eam gratiam adtribuerit; cum ejus partem multo maximam toties a pseudo-prophetis deceptam tradant

Matth.

Marcus.

Lucas.

Joann.

Cap. I, v. I

Jerem. xxviii, 1

Dist. 37, cap. *Legimus aliqua.*

2. Et aliud quidem fertur Evangelium, quod duodecim scripsisse dicuntur.¹ Ausus est² etiam Basilides Evangelium scribere, quod dicitur secundum Basilidem. Fertur etiam aliud Evangelium, quod scribitur secundum Thomam. Novi aliud scriptum secundum Matthiam. Legimus aliqua, ne legantur: legimus, ne ignoremus: legimus non ut teneamus, sed ut repudiemus; et ut sciamus qualia sint in quibus magnifici isti cor exaltant suum. Sed Ecclesia, cum quatuor Evangelii libros habeat, per universum mundum Evangelistis redundat: hæreses, cum multa habeant, unum non habent: *Multi enim conati*, sed Dei gratia destituti sunt. Plerique etiam ex quatuor Evangelii libris in unum ea quæ venerationis putaverunt adsertionibus convenientia, refererunt.³ Ita Ecclesia quæ unum Evangelium habet, unum Deum docet; illi autem qui alium Deum veteris Testamenti, alium novi adserunt, ex multis Evangeliiis non unum Deum, sed plures fecerunt.

3. *Quoniam multi*, inquit, *conati sunt*. Conati utique illi sunt, qui implere nequiverunt. Ergo multos cœpisse, nec implevisse, etiam sanctus Lucas testimonio locupletiore testatur, dicens plurimos esse conatos. Qui enim conatus est ordinare, suo labore conatus est, nec implevit. Sine conatu sunt enim donationes et gratia Dei, quæ ubi se infuderit, rigare consuevit; ut non egeat, sed redundet scriptoris ingenium. Non conatus est Matthæus, non conatus est Marcus, non conatus est Johannes, non conatus est Lucas: sed divino Spiritu ubertatem dictorum rerumque omnium ministrante, sine ullo molimine cœpta complerunt.⁴ Et ideo dicit: ⁵

*Quoniam multi conati sunt ordinare rerum narrationem, quæ in nobis completæ sunt, vel quæ in nobis redundant.*⁶

4. Quod enim redundat, nulli deficit; et de completo nemo dubitat, cum fidem effectus ad-

A struat, exitus prodat. Itaque Evangelium completum est, et redundat omnibus per universum orbem fidelibus, et mentes omnium rigat,⁷ animumque confirmat. Ergo fundatus in petra, et qui omnem fidei sumpserit plenitudinem, firmamentumque constantiæ, recte dicit: *Quæ in nobis completæ sunt*; quoniam non signis et prodigiis, sed verbo vera et falsa discriminant, qui salutaria Domini gesta describunt, vel qui animum mirabilibus ejus intendunt. Quid enim tam rationabile, quam ut credas, cum legis ea gesta quæ supra hominem sunt, potioris esse naturæ? At vero cum legis ea quæ sunt mortalia, suscepti credas esse corporis passiones? Ita verbo atque ratione, non signis fides nostra fundatur.

Sicut tradiderunt, inquit, *nobis qui ab initio ipsi viderunt, et ministri fuerunt Verbi.* Vers. 2.

C 5. Non congruit ista locutio, ut magis ministerium verbi visum quam auditum esse credamus.⁸ Sed quia non prolativum verbum, sed substantiale signatur *Verbum* illud *quod caro factum est, et habitavit in nobis*: non vulgare verbum, sed illud cœleste intelligamus, cui Apostoli ministrarunt. Et tamen in Exodo lectum est, quia populus videbat vocem Domini: et utique vox non videtur, sed auditur. Vox enim quid est, nisi sonus qui non oculis cernitur, sed aure percipitur? Verum altissimo ingenio voluit declarare Moyses, quia vox videtur Dei; interioris enim mentis videtur obtutu. In Evangelio autem non vox, sed illud quod voce præstantius est, Verbum videtur. Unde et Johannes sanctus Evangelista: *Quod erat*, inquit, *ab initio, quod audivimus, et quod vidimus, et oculis nostris perspeximus, et manus nostræ scrutatæ sunt de Verbo vitæ: et vita apparuit, et vidimus, et testamur, et annuntiamus vobis de Vita quæ erat apud Patrem, et apparuit nobis.* Vides ergo quod

Exod. xx, 18.

I Joan. 1, 1 et 2.

¹ Rom. edit. *quod duodecim apostoli*: quo etiam vocabulo adulterinum hoc Evangelium ab Hieronymo nominatur Proœmio in *Matth.*; sed vox, *apostoli*, subpressa in vet. edit. ac mss., satis a lectore intelligitur. Infra vero ubi omnes edit. et plures mss., *secundum Basilidem*; mss. quinque melioris notæ legunt, *secundum proprium nomen*. De hoc Basilidis Evangelio loquitur Hieronymus citato loco, et in *Isai.* c. 64, ubi alia nonnulla hujusmodi apocrypha Evangelia recenset. Evangeliorum quoque Thomæ ac Matthiæ idem Hieronymus memorato Proœmio in *Matth.* mentionem facit, sicut et Evangelii secundum Bartholomæum. Denique hæretici eo usque amplificaverunt numero pseudo-evangeliorum, ut suum etiam Judæ proditori adscriberetur, quemadmodum ab Epiphano *hæresi* xxxviii, ac Theodoro lib. i *hæret. fabul.*, discere est. Origenes Hom. i in *Luc.*, Athanasius in *Synopsi*, et alii nonnulla ex his insanorum evangelistarum commentis memorant, quæ omnia configit decreto suo Gelasius, et Innocentius I, epist. iii ad *Exuper.* Notandum porro quod hic dicitur, *Legimus aliqua, ne legantur*; innuit enim his verbis S. Doctor bonorum episcoporum munus esse, ut pravorum libros ipsi pervolventes, detecto eorum veneno illos refellant, et plebi suæ hac pestifera lectione interdican. (Edit. Maur.)

² Mss. A, B, a omittunt est.

³ Ea temeritate corrumpendi sacras paginas Marcionem in Evangelio B. Lucæ usum testantur Tertul. in libris adversus eundem hæreticum, et Epiphano. *hæres.* iv. De manichæorum

autem in conspurcandis libris divinis audacia hic aperte Ambrosius noster, non secus ac Leo papa serm. iv *de epiph.*, conqueruntur. Ad extremum Gelasius citato decreto Evangelia Luciani atque Hericii apocrypha declarat. Ceterum hoc loco liceat obiter admonere hoc decretum de libris apocryphis, quod recentiores quidam Hormisdæ pontifici adtribuunt, a nobis sub consueto Gelasii titulo allegari, quia illud in mss. ante mille annos exaratis eadem inscriptione prænotatum reperitur. Vide Mabill. nostrum in *Dissert. de Cursu Gallic.* § 1, num. 9. (Edit. Maur.)

⁴ Mss. A, a, compleverunt.

⁵ Mss. A, a, itaque bene dicit. Cod. B, et ideo bene.

⁶ Græce *πεπληροποιημένων ἐν ἡμῖν*, quod etiam nonnulli vertunt, *quæ nobis abunde probata sunt*. Vide annot. Cordierii in Catenam græc. Patrum ad hunc versum. (Ed. Maur.)

⁷ Notant Maurini, cod. Corbej. aliosque non paucos habere *regit* pro *rigat*; at non ita mss. nostri qui sequuntur lectionem ab iisdem Maurinis prælatam, quæ et respondet præcedenti *redundat*, et vera inde quoque arguitur, quod facile ab imperitis amanuensibus in *regit* immutari potuit.

⁸ Sic edit omnes, et mss. aliquot, Maurinis testibus, ac nostri A, B, a. Sed addunt iidem Maurini Editores: « Novem tamen non infimæ notæ legunt: *ut magis*, e quibus quatuor: *majus ministerium verbi, quam auditus*: ex quo etiam numero quidam, forte calami lapsu, *quam auditum*. Sed in illis omnibus deest *visum*. »

Verbum Dei et visum est apostolis, et auditum. Non solum enim secundum corpus viderunt Dominum, sed etiam secundum Verbum. Viderunt enim Verbum, qui cum Moyse et Elia viderunt gloriam Verbi. Isti enim viderunt Jesum, qui in sua viderunt gloria: alii non viderunt, qui corpus tantummodo videre potuerunt; non enim corporalibus, sed spiritualibus oculis Jesus videtur.

6. Denique Judæi non viderunt eum; quia non videbant in spiritu.¹ Vidit eum Abraham, quia scriptum est: *Abraham diem meum vidit, et gavisus est*. Vidit ergo eum Abraham, qui Dominum utique in corpore non videbat: sed qui vidit in spiritu, vidit in corpore; qui autem vidit in corpore, et non vidit in spiritu, nec in ipso vidit corpore, quod videbat. Vidit eum Esaias; et quia vidit in spiritu, vidit² et in corpore. Denique, *Non habebat*, inquit, *speciem suam neque decorem*. Non viderunt eum Judæi; obcæcatum enim erat insipiens cor eorum. Ipse quoque non se posse a Judæis videri testificatur dicens: *Duces cæci, liquantes culicem, camelum autem glutientes*. Non vidit eum Pilatus: non viderunt illi, qui clamabant: *Crucifige, crucifige eum*; si enim vidissent, numquam Dominum majestatis crucifixissent. Qui ergo Deum vidit, vidit Emmanuel, hoc est, vidit nobiscum Deum: qui autem nobiscum Deum non vidit, non potuit videre quem virgo peperit. Denique qui non crediderunt Dei Filium, nec Filium virginis crediderunt.

7. Quid est ergo Deum videre? Nolo me interrogas; Evangelium interroga, ipsum Dominum interroga, immo docentem³ audi: *Philippe, qui videt me, videt et Patrem qui me misit. Quomodo tu dicis: Ostende nobis Patrem? Non credis quia ego in Patre, et Pater in me est?* Utique non corpus videtur in corpore, nec spiritus videtur in spiritu; sed solus ille Pater videtur in Filio, aut iste Filius videtur in Patre. Non enim dissimiles in dissimilibus videntur:⁴ sed ubi unitas operationis est atque virtutis, et Filius in Patre, et Pater videtur in Filio. *Quæ ego*, inquit, *opera facio, et ille facit*. In operibus Patris Jesus videtur; in operibus Filii et Pater cernitur. Vidit Jesum qui galilæum illud mysterium, id est, ex aqua vinum factum vidit;⁵ quod nemo posset, nisi mundi Dominus, elementa convertere. Video Jesum, quando lego quia cæco linivit oculos luto, et reddidit visum.

¹ Mss. Corb. et alii non pauci, *non viderunt eum qui videbant*. Vidit etc. Non male, si post verbum *videbant* subintelligatur, *in corpore*. (Edit. Maur.)

² Cod. A, *videbat*.

³ Veteres edit. ac plures mss., *dicentem*.

⁴ Mss. A, a, *dissimilis in dissimilibus videtur*.

⁵ Maurini Editores: « *Id est, ex aqua vinum factum*. Hæc verba quæ non nisi in tribus mss. et in edit. Rom. reperiuntur, e glossa in textum irrepsisse haud improbabile est. » Revera et in nostris mss. verba illa desiderantur. Relinquimus tamen in textu, sicut Maurini reliquerunt.

⁶ Mss. A, a, *tollere*.

⁷ Mss. A, B, a, *facta*, quæ, vox occurrit et alibi apud Ambrosium. Cf. Sabbat. ad h. l. Quia tamen non semper easdem voces adhibet Ambrosius in testimoniis biblicis proferendis, a maurina lectione hic non putavimus recedendum.

A Ipsum enim recognosco, qui de luto finxit hominem, et ei vivendi spiritum, et videndi lumen infudit. Video Jesum, quando peccata condonat; nemo enim potest peccata dimittere,⁶ nisi solus Deus. Video Jesum, quando Lazarum suscitavit; et non viderunt, qui viderunt. Video Jesum, video etiam Patrem, quando oculos ad cælum erigo, ad maria converto, ad terram retorqueo: *Invisibilia enim ejus, per ea quæ perfecta⁷ sunt intellecta, conspiciuntur*.

B 8. *Sicut tradiderunt nobis, qui ab initio viderunt, et ministri fuerunt Verbi*. Gemina virtus est in homine perfecto, ut et intentio sit, et actio. Utramque igitur virtutem sanctus Evangelista apostolis defert; non solum enim viderunt, sed etiam *ministri*, inquit, *Verbi fuerunt*. Intentio visionis actionis est ministerium: finis autem intentionis est actio: principium actionis intentio. Atque ut proprio apostolorum utamur exemplo, intentio est quod Petrus et Andreas audita Domini voce dicentis: *Faciam vos⁸ piscatores hominum*, sine ulla comperendinatione reliquerunt scalmum, Verbum secuti sunt. Sed non statim in intentione actio; nec ibi quidem adhuc actio, sed intentio, ubi dicit Petrus: *Domine, quare non possum te sequi modo? Animam meam pro te ponam*. Erat enim intentio passionis, sed nondum erat actio; licet in jejuniis jam esset actio, esset in vigiliis, esset in contemptu corporalium voluptatum; hæc enim est actio Christiani. Neque enim in omnibus rebus simul et intentio et actio est: sed cum sit rei alterius actio, alterius adhuc intentio est. Nam et ipse Petrus cum multa apostolica virtute perpeti peregrisset;⁹ postea tamen quando dixit ei Dominus: *Tu me sequere*, tulit crucem suam, et secutus est Verbum, atque actionem subiit passionis. Sed fuerat in Petro, Andrea, Johanne et ceteris apostolis et intentionis, et actionis æqualitas.

E 9. Est autem nonnumquam plus in intentione quam in actione, aut plus in actione quam in intentione; ut in Evangelio cernimus inter sanctam Mariam et Martham fuisse distantiam. Alia enim Verbum audiebat; alia festinabat circa ministerium, quæ stetit, et ait: *Domine, non est tibi curæ, quod dereliquit me soror mea solum ministrare? Dic ergo illi, ut me adjuvet. Et dixit illi Dominus: Martha, Martha....¹⁰ Maria*

⁶ Maurini, ut in Vulgata, *vos fieri*. Sed omisimus *fieri* auctoritate non solum mss. A, B, a, verum etiam Corbejensium et quorundam aliorum, ipsis Maurinis testibus, atque aliarum citationum hujus vers. apud Ambrosium, uti habet Sabbat. ad h. l., nec non ipsius græci textus.

⁹ « Rom. edit. et pauci mss., *cum multa apostolica virtute perpeti prælegisset*: duo mss. *perelegisset*. Aliæ edit. et cod. scripti: *cum multa apostolica virtute perpeti* (quidam, *perpete*, quidam vero utrumque omiserunt) *perelegisset*. Atqui sensus docet ultimam hanc lectionem optimam ac retinendam esse. Non enim vox *apostolica*, in sexto casu, sed in quarto, sicut nec *perpeti* pro verbo, sed pro adjectivo, sumenda est. » Ita Maurini. Etiam mss. A, B, a, omittunt *perpeti*.

¹⁰ Mss. A, a addunt evangelica verba: *solicita es, et turbaris erga plurima*.

optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea. Ergo in altera intentionis studium, in altera actionis ministerium redundabat; utrique tamen utriusque virtutis studium suppetebat. Siquidem et Martha, nisi audisset Verbum, ministerium non subjisset, ejus actio intentionis indicium est; et Maria tantum gratiæ de utriusque retulit perfectione virtutis, ut ungeret pedes Jesu, et tergeret capillis, et totam domum suæ fidei odore compleret. Est etiam nonnumquam maxima intentio, cassa actio; ut si medicinæ animum aliquis intendat, et cum omnia medendi præcepta cognoverit, non exsequatur officia; atque ita fit ut quia cassa actio, cassa etiam intentio sit. Est etiam in nonnullis uberior aliquando actio, exilior intentio; ut si quis baptismi salutaris sacramentâ percipiat, et cognoscendis variarum virtutum præceptis animum nolit intendere, fit plerumque ut per intentionis incuriam fructum actionis amittat. Ideo ergo utriusque virtutis plenitudo quærenda est, quam consequi potuerunt apostoli, de quibus dicit: *Qui ab initio viderunt, et ministri fuerunt Verbi*; ut per id quod viderunt, divinæ cognitionis intelligatur intentio; per id quod ministri fuerunt, eorum actio declaretur.

Vers. 3. *Visum est, inquit, et mihi.*

10. Potest etiam non soli visum esse, quod visum sibi esse declarat. Non enim voluntate tantum humana visum est: sed sicut placuit ei qui in me, inquit, loquitur Christus; qui ut id quod bonum est, nobis quoque bonum videri possit, operatur: quem enim miseratur, et vocat. Et ideo qui Christum sequitur, potest interrogatus cur esse voluerit Christianus, respondere: *Visum est mihi.* Quod cum dicit, non negat Deo visum; a Deo enim præparatur voluntas hominum. Ut enim Deus honorificetur a sancto, Dei gratia est. Denique plurimi voluerunt scribere Evangelium: sed quatuor tantummodo, qui divinam meruerunt gratiam, sunt recepti.

*Visum est, inquit, et mihi adsecuto a principio omnia diligenter ex ordine.*¹

11. Prolixiorem hunc Evangelii librum quam ceteros esse nemo dubitaverit. Et ideo non ea quæ falsa sunt, sed quæ vera, sibi vindicat. Denique etiam a sancto apostolo Paulo testi-

A monium meruit diligentiae. Sic enim laudat Lucam: *Cujus laus, inquit, est in Evangelio per omnes Ecclesias.* Et vere laudabilis est qui meruit a tanto gentium doctore laudari. Adsecutum itaque se non pauca dicit, sed omnia: et adsecuto omnia visum est scribere non omnia, sed ex omnibus. Non enim scripsit omnia, sed adsecutus est omnia; quia *quæ fecit, inquit,*² *Jesus, si scribantur omnia, nec ipsum capere mundum arbitror.* Advertis enim quod consulto etiam ea quæ ab aliis sunt scripta, præterit; ut diversa in Evangelio gratia refulgeret, et propriis quibusdam singuli libri mysteriorum gestorumque miraculis eminent. Diviserunt enim sibi vestimenta Domini milites Christi,³ quod suo loco plenius explanabitur.

12. Scriptum est autem Evangelium ad Theophilum, hoc est, ad eum quem Deus diligit.⁴ Si Deum diligis, ad te scriptum est: si ad te scriptum est, suscipe munus Evangelistæ: pignus amici in penetralibus animi diligenter adserva. *Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum, qui datus est nobis:* frequenter inspicere, sæpius discute. Fides pignori prima debetur: fidem sequitur diligentia; ne commissa tibi pignora aut tinea, aut ærugo consumat. Quod enim tibi commissum est, consumi potest: Evangelium consumi non potest.⁵ Evangelium bonum pignus est; sed vide ne vel in animo tuo illud aut tinea aut ærugo consumat. Consumit tinea, si quod bene legeris, male credas.

13. Tinea hæreticus est, tinea Photinus est, tinea tua Arius est. Scindit vestimentum qui separat a Deo Verbum. Scindit vestimentum Photinus, cum legit: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat.* Integrum enim vestimentum est, si legas: *Et Deus erat Verbum.* Scindit vestimentum qui separat a Deo Christum. Scindit vestimentum qui legit: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum;* nisi cognoscat et Christum. Non enim solum Patrem vere Deum cognoscere vita æterna est: sed etiam Christum cognoscere verum Deum, verum de vero, Deum de Deo,⁶ vita est sempiterna. Tinea est Christum cognoscere sine divinitatis fide, aut corporis sacramento. Tinea est Arius, tinea est Sabellius. Patitur has tineas spiritus fluctuantium: patitur has tineas spiritus qui non credit quia Pater et Filius divinitate unum sunt. Scindit quod scriptum est: *Ego et Pater unum sumus,* qui unum per discretas substantias dividit. Patitur hanc tineam

¹ Sic mss. omnes a Maurinis inspecti, ac nostri A, B, a. Addunt vet. editt., *tibi scribere.*

² Subintellige Joannem Evangelistam, vel Scripturam divinam.

³ Evangelistæ qui diversa de Christo singuli enarrarunt, comparantur hic militibus qui Christi vestimenta sibi dividerunt.

⁴ Edit. Rom., *qui Deum diligit:* quod quidem cum hoc sequenti, *si Deum diligis,* videtur melius convenire: sed huic lectioni vet. omnes edit. ac mss. refragantur (*nostris quoque A, B, a, cum aliis consentientibus*). Ceterum videtur hoc loco Ambrosius per Theophilum non certi cujuspiam hominis

nomen intelligere, sed quamdam omnium Christianorum appellationem. Communior tamen opinio certum ac definitum hominem eo significari contendit; et hoc imprimis nititur argumento, quod honoris gratia *optimus* salutetur, qui titulus non nisi viris illustribus tribui consueverat. Vide Baron. ad an. 58, num. 35, et interpretes in hunc locum, nec non in *Acta apost.*, c. 1, v. 1; c. 23, v. 26 et alibi. (Edit. Maur.)

⁵ Ut rectum sensum hujus periodi arripas, nota verba *potest... non potest* hic idem sonare ac *licet... non licet.*

⁶ Ita vet. editt., quibus scripti cod. consentiunt, quos Maurini inspexerunt, ac nostri quoque A, B, a.

spiritus, qui Jesum Christum in carne venisse non credit; et ipse est tineam, ipse est enim antichristus. Qui autem de Deo sunt, fidem tenent; et ideo tineam pati non queunt, quæ dividit vestimentum. Omne enim quod inter se dividitur, sicut satanæ regnum, non potest esse perpetuum.

14. Est etiam ærugo animi, cum sæcularium sordibus cupiditatum religiosæ acies intentionis obducitur, aut fidei puritas decoloratur nube perfidiæ. Ærugo mentis est rei cupiditas familiaris: ærugo mentis incuria est: ærugo mentis est ambitio dignitatum, si in his summa spes vitæ præsentis locetur. Et ideo ad divina conversi, acuamus ingenium, exerceamus affectum; ut gladium illum, quem, vendita veste, emi Dominus jubet, paratum semper et lucidum tamquam in vagina mentis reconditum habere possimus. Arma enim spiritalia et fortia Deo ad destruendas munitiones militibus Christi debent semper esse præsentia; ne cum venerit dux cœlestis militiæ, situ nostrorum offensus armorum, a legionum suarum nos societate cernat.

Luc. xxii, 26.

Vers. 5, 6.

¹ Fuit, inquit, in diebus Herodis regis¹ Judææ, sacerdos quidam nomine Zacharias de vice Abia: et uxor ejus de filiabus Aaron, et nomen ejus Elizabeth. Et erant ambo justī,² ante Deum incedentes in omnibus mandatis, et justificationibus Domini sine querela.

15. Docet nos Scriptura divina non solum mores in iis qui prædicabiles sunt, sed etiam parentes oportere laudari; ut veluti transmissa immaculatæ puritatis hæreditas in iis quos volumus laudare, præcellat. Quæ enim alia intentio hoc loco sancti Evangelistæ, nisi ut sanctus Johannes Baptista nobilitetur parentibus, miraculis, moribus, munere, passione? Sic etiam sancti Samuel mater Anna laudatur: sic Isaac a parentibus nobilitatem pietatis accepit, quam posteris dereliquit. Sacerdos itaque Zacharias, nec solum sacerdos, sed etiam de vice Abia, id est, nobilis inter superiores familias.

16. Et uxor, inquit, ejus de filiabus Aaron. Non solum igitur a parentibus, sed etiam a majoribus sancti Johannis nobilitas propagatur; non sæculari potestate sublimis, sed religionis successionem venerabilis. Tales enim majores habere debuit prænuntius Christi; ut non repente conceptam, sed a majoribus acceptam, et ipso

¹ Hic in margine codicis A leguntur rubro minio exarata verba: *In nativitate Sancti Johannis Baptistæ*. Designatur nempe quædam lectio in sacra liturgia die illo occurrens. Signatur quoque in eodem exemplari, Caput II.

² Verba ante Deum a Maurinis omissa, at mss. A, B, a exhibita, revera ab Ambrosio lecta fuisse, ostendunt quæ ipse dicit sequentibus nn. 18 ac 19.

³ Rom. edit. *numquam omnino peccasse*. Ceteræ, ac mss. omnes, *desiisse peccare* (rursus nostris quoque A, B, a se alijs adstipulantibus), ex quibus verbis ut depellatur ambiguitas locum intellige isto sensu: Si dicant eum esse sine peccato, qui peccare desierit, de hac definitione ipsis adsen-

A infusam jure naturæ prædicare fidem Dominici videretur adventus.

17. Erant, inquit, ambo justī, incedentes in omnibus mandatis et justificationibus Domini sine querela. Quid ad hoc referunt qui peccatis suis solatia præferentes, sine peccatis frequentibus hominem putant esse non posse, et utuntur versiculo; quia scriptum est in Job: *Nemo mundus a sorde, nec si una die vita ejus sit in terra, numerosi menses ejus ab ipso?*

Job. xiv, 4, 5.

B Quibus respondendum est, prius ut quid sit hominem sine peccato esse definiant: utrum numquam omnino peccasse, an desiisse peccare? Si enim hoc putant sine peccato esse, desiisse peccare;³ et ipse consentio: *Omnes enim peccaverunt, et egent gloria Dei*. Sin autem eum, qui veterem errorem correxerit, et in eam se vitæ transformaverit qualitatem, ut temperet a peccato, negant abstinere a delictis; non possum in eorum convenire sententiam, cum le-

3

Rom. iii, 23.

C gamus: *Quia sic Dominus dilexit Ecclesiam... ut exhibeat sibi ipse gloriosam, et non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid ejusmodi: sed ut sit sancta et immaculata*. Nam cum Ecclesia ex gentibus, hoc est, ex peccatoribus congregata sit, quomodo ex maculatis immaculata potest esse nisi primo per Dei gratiam, quod abluta a delicto sit; deinde quod per qualitatem non peccandi abstergeat a delictis? Ita nec ab initio immaculata; humanæ enim hoc impossibile est naturæ: sed per Dei gratiam et qualitatem sui, quia jam non peccat, fit ut immaculata videatur.

Ephes. v, 25-27.

18. Nec otiose justos ante Deum dixit, incedentes in mandatis et justificationibus Domini: in quo Patrem omnipotentem, et Filium comprehendit. Filium esse qui legem tulerit, mandata præscripserit, etiam sanctus Lucas Evangelista declarat. Et bene justos ante Deum; non enim omnis qui justus est ante homines, justus est ante Deum. Aliter vident homines, aliter videt Deus: homines in facie, Deus in corde. Et ideo fieri potest ut aliquis, affectata bonitate populari, justus videatur mihi; justus autem ante Deum non sit, si justitia non ex mentis simplicitate formetur, sed adulatione simuletur: abscondita enim in ea homo non poterit deprehendere. Perfecta igitur laus est, ante Deum justum esse. Unde et Apostolus, *Cujus laus, inquit, non ex hominibus, sed ex Deo est*. Beatus plane ille qui in conspectu Dei justus est. Beatus ille, de quo Dominus dignatur dicere: *Ecce*

Luc. vi, 42.

Rom. ii, 13.

tior, cum alia in homines quadrare nequeat. Sed si præterea contendant qui recesserit a prioribus peccatis, in posterum ab iisdem aut aliis abstinere non posse, id vero penitus inficior. Ceterum non levia et quotidiana, sed graviora peccata, qualia sunt quæ sanctificantem gratiam excludunt, hic intelligenda esse manifestum est: cum ipse miseram hanc peccandi, quoad isto corpore mortis liberemur, necessitatem passim agnoscat. Et certe quam pulchre ipsi cum Augustino hac in parte conveniat, a nobis fuit observatum. (Ed. Maur.) Intellige tamen necessitatem practicam, non absolutam, neque eam quæ sit circa actus qui omnino deliberate admittuntur.

Joan. 1, 47. *vere Israelita, in quo dolus non est*; verus enim Israelita, qui Deum videt, et videri se novit a Deo, et ipsi exhibet cordis occulta. Solus enim perfectior, qui ab eo probatur, qui non potest falli: *Judicia enim Domini vera*: judicia autem hominum sæpe falluntur; ut et injustis justitiæ gratiam frequenter adscribant, et justum aut odio persequantur, aut mendacio decolorent.

Ps. xviii, 10. *Novit autem Dominus immaculatum vias*; nec pro peccatore laudabilem, nec pro laudabili peccatorem; sed unumquemque pro competentium judicat ratione meritorum: idem est enim arbiter mentis et facti. Divina namque judicia meritum justii ex mentis habitu, non aliquo factorum exitu metiuntur. Plerumque enim aut bona mens facti reprehensibilis exitu deformatur; aut improba cogitatio facti alicujus decore velatur. Sed etiam quod bene feceris, si male cogitaveris, divino judicio non potest comprobare. Scriptum est enim: *Iuste quod justum est persequeris*. Nam nisi esset ut justum injuste faceres, numquam¹ dictum esset: *Iuste quod justum est persequeris*. Et certe posse justum injuste fieri docuit nos ipse Salvator dicens: *Cum feceris eleemosynam, noli tuba canere ante te*. Et: *Cum oratis, non eritis sicut hypocritæ*. Bonum est enim misericordia, bonum est oratio: sed potest injuste fieri, si jactantiæ causa aliquis pauperi largiatur, ut videatur ab hominibus.

19. Unde sanctus Evangelista non solum justos ante Deum, et incedentes in mandatis omnibus, et justificationibus Domini; sed etiam *sine querela* incedentes ait. Quod mire cum prophetico congruit dicto, quo sanctus Salomon in Proverbiis usus est dicens: *Provide bona semper coram Deo, et coram² hominibus*. Nulla ergo querela est, ubi et mentis bonitas concordat, et facti. Et plerumque justitia durior hominum querelam excitat.

²
Prov. iii, 4

20. Qua vero congruat verborum ipsa distinctio, et ordo conveniat, diligenter adverte. *Incedentes*, inquit, *in omnibus mandatis et justificationibus Domini*. Prius enim mandatum, secunda est justificatio. Itaque cum mandatis cœlestibus obedimus, in mandatis incedimus Domini: cum judicamus, et congrue judicamus, tenere Domini justificationes videmur.

21. Plena igitur laudatio est quæ genus, mores, officium, factum, judicium comprehendit.

¹ Cod. A, *numquid*.

² Cod. A, *omittit coram*.

³ Mss. A, *a* omittunt *lectum*.

⁴ « Rom. edit.: *In priore tabernaculo semper intrabant sacerdotes ministeria consummantes: in secundo autem etc.* Ant. edit. atque mss. addunt... *consummantes, uno tantum anni tempore intrabant in templum etc.* Mss. nonnulli... *intrabat in templum*. Denique unicus Clarom. post vocem, *consummantes*, negationem habet, quem licet recentiore sequi visum est, cum sensum præ se ferat expeditiorem. Non tamen omnino displicent qui legunt, *intrabat*, etc. ut referatur ad summum sacerdotem: sed sic etiam videtur inserenda negatio. Tandem si de sacerdotibus inferioribus intelligas, et malis amandare negationem, dicendum erit Ambrosium in ea sententia fuisse, vicem cujusque familiæ ad

A Genus in majoribus, mores in æquitate, officium in sacerdotio, factum in mandato, in justificatione judicium.

Factum est autem, cum sacerdotio fungeretur Zacharias in ordine vicis suæ ante Dominum Deum, secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret ingressus in templum Domini: et omnis populus foris orabat hora incensi. Vers. 8, 9, 10.

B

22. Videtur hic sanctus Zacharias summus designari sacerdos; quia, sicut lectum³ est de priore tabernaculo, in quod semper intrabant sacerdotes ministeria consummantes,⁴ non uno tantum anni tempore intrabant in templum; in secundo autem semel in anno singularis summus sacerdos non sine sanguine, quem offerret pro se, et populi delictis. Hic est ille summus sacerdos, qui adhuc sorte quæritur; quia verus

3

4

Hebr. x, 6, 7.

C

adhuc ignoratur: qui enim sorte legitur, humano judicio non comprehenditur. Ille igitur quærebatur, et alius figurabatur. Ille quærebatur verus in æternum sacerdos, cui dicitur: *Tu es sacerdos in æternum*: qui non hostiarum cruore, sed proprio sanguine Patrem Deum generi reconciliaret humano. Sed tunc sanguis fundebatur in specie, et in specie sacerdos ordinabatur: nunc quia veritas venit, relinquamus speciem, veritatem sequamur. Et tunc quidem vices erant, nunc autem est perpetuitas. Erat ergo, et certe erat cujus vices etiam gerebantur.

Ps. cix, 4.

D

23. Sorte ergo legebatur, ut introiret in templum sacerdos. Si igitur in typo nullus poterat testis adhiberi, quid aliud significabatur, nisi eum sacerdotem esse venturum, cujus sacrificium non esset commune cum ceteris: qui denique non in manufactis templis sacrificaret pro nobis, sed in sui corporis templo nostra peccata vacuaret? Sorte ergo quærebatur sacerdos.

E

Ideo fortasse et milites vestimenta Domini sortiebantur, ut quoniam in templo suo pro nobis Dominus deferre sacrificium præparabat, circa ipsum quoque sorte agitatio præceptum Legis impleveret. Propter quod ait: *Non veni Legem solvere, sed implere*.⁵ Certe ut ipse esset, qui et expectatus in veteri Testamento, et mandato Dei videretur electus. Denique et super apostolum Matthiam sors cecidit,⁶ ne apostoli electio a mandato discrepare legis veteris videretur.

Joan. xix, 24.

⁵
Math. v, 7.

⁶
Act. i, 26.

ministrandum in templo semel tantum in anno rediisse; cum tamen post 168 dies rediret, ut ex J. Scalig. observat Grotius in hunc locum. » Ita Maurini. Sed nostri quoque mss. A, B, a codici Claromontano et maurinæ lectioni conveniunt.

⁵ Maurini, *adimplere*. Lectionem tamen prætulimus mss. A, B, a, quam alibi quoque habet Ambrosius. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁶ Sortium usum in veteri Testamento frequentem fuisse ignorat nemo. Sed nec ab August. epist. al. 180 nunc 228, idem usus in novo plane repudiatur, et in Conc. Barcel. an. 599, can. 3, comprobatur. At forte mirabitur aliquis scripsisse Ambrosium nostrum sortem idcirco illic adhibitam esse, *ne apostoli electio a mandato discrepare legis veteris videretur*. Difficultas autem inde oritur, quod jam tunc hujusmodi legales observationes in desuetudinem abiisse cen-

¹
Vers. 11.

Apparuit autem illi angelus Domini¹ stans a dextris altaris incensi.

24. Non immerito angelus videtur in templo; quia veri Sacerdotis jam nuntiabatur adventus, et celeste sacrificium parabatur, in quo angeli ministrarent.² Et bene apparuisse dicitur ei, qui eum repente conspexit. Et hoc specialiter aut de angelis, aut de Deo Scriptura divina tenere consuevit, ut quod non potest prævideri, apparere dicatur; sic enim habes: *Apparuit Deus Abraham ad ilicem Mambre.* Nam qui ante non præsentitur, sed repentino videtur adspectu, apparere memoratur. Non enim similiter sensibilia videntur, et is in cuius voluntate situm est videri, et cuius naturæ est non videri, voluntatis videri. Nam si non vult, non videtur: si vult, videtur. Apparuit enim Deus Abraham, quia voluit: alii, quia noluit, non apparuit. Visum est etiam Stephano, cum lapidaretur a populo, aperiri cælum: visus est etiam Jesus stans adexteram Dei; et non est visus a populo. Vidit Esaias Dominum Sabaoth; sed alius videre non potuit, quia cui placuit, apparuit.

25. Et quid de hominibus loquimur, cum etiam de ipsis cœlestibus virtutibus et potestatibus legerimus, quia *Deum nemo vidit umquam?*³ Et addidit, quod ultra cœlestes est potestates: *Unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Aut adquiescatur igitur necesse est, si Deum Patrem nemo vidit umquam, Filium visum esse in veteri Testamento; et desinant hæretici ex Virgine ei principium dare, qui antequam nasceretur ex Virgine, videbatur: aut certe refelli non potest, vel Patrem, vel Filium, vel certe Spiritum sanctum (si tamen est Spiritus sancti visio⁴) ea specie videri, quam voluntas elegerit, non natura formaverit; quoniam Spiritum quoque visum accepimus in columba. Et ideo *Deum nemo vidit umquam*; quia eam quæ in Deo habitat plenitudinem divinitatis nemo conspexit, nemo mente aut oculis comprehendit. Vidit enim ad utrumque referendum est. Denique cum additur: *Unigenitus Filius ipse enar-*

ravit, mentium magis quam oculorum visio declaratur; species enim videtur, virtus vero narratur: illa oculis, hæc mente comprehenditur.

26. Sed quid de Trinitate dicam? Seraphim quando voluit, apparuit, et vocem ejus Esaias solus audivit. Apparuit angelus, et nunc præsto est, sed non videtur; neque etiam in potestate nostra est videre, sed in potestate illius apparere. Tamen, etsi potestas non est videndi, est gratia promerendi ut videre possimus. Et ideo qui habuit gratiam, meruit copiam: nos copiam non meremur, quia Deum videndi gratiam non habemus.

27. Et quid mirum si in præsentī sæculo, nisi quando vult, Dominus non videtur? In ipsa quoque resurrectione non facile est Deum videre, nisi iis qui corde sunt mundo. Et ideo ait: *Beati mundo corde; ipsi enim Deum videbunt.* Quantos beatos jam numeraverat, et tamen videndi his Deum non promiserat facultatem? Si ergo ii qui mundo sunt corde, Deum videbunt; utique alii non videbunt. Neque enim indigni Deum videbunt, neque is qui Deum videre noluerit, potest Deum videre. Nec in loco Deus videtur, sed mundo corde: nec corporalibus oculis Deus quæritur, nec circumscribitur visu, nec tactu tenetur, nec auditur affatu, nec sentitur incessu. Et cum absens putatur, videtur; et cum præsens est, non videtur. Denique nec apostoli omnes Christum videbant; et ideo ait: *Tanto tempore vobiscum sum, et adhuc me non cognovistis?* Qui enim cognovit quæ sit latitudo, et longitudo, et altitudo, et profundum, et supereminentem scientiæ caritatem Christi, vidit et Christum, vidit et Patrem.⁶ Nos enim jam secundum carnem non novimus Christum, sed secundum spiritum; spiritus enim ante faciem nostram Christus Dominus, qui nos in omnem plenitudinem Dei misericordia sua implere dignetur; ut videri possit a nobis. Ideo ergo apparuit Zachariæ angelus a dextris altaris incensi, quia apparuit cum voluit, non apparuit quamdiu noluit.

28. Apparuit autem a dextris altaris incensi,

seantur. At relato hoc ipso loco Venerabilis Beda in *Acta apostolorum* objectioni occurrit ad eum modum: *Matthias ante Pentecosten*, inquit, *ordinatus sorte quæritur; quia scilicet nondum erat plenitudo Spiritus sancti effusa.* Unde sic colligit: *Donec veritas completeretur, figuram licuit exerceri. Inde est quod Matthias qui ante Pentecosten ordinatur, sorte quæritur.* Et hoc in posterioribus eo confirmat, quod postea in electione diaconorum nulla sors memoretur intervenisse. Addi etiam potest id forte eo modo peractum esse, ut ne Judæis recens ad fidem conversis offensionis daretur occasio, quam ipsam ob causam Actuum 16, narratur Apostolus Timotheum patre gentili natum circumcidisse. Ad his Thomassinum *Discipl. Eccl.*, lib. II, c. 14. (Edit. Maur.)

¹ Mss. A, a omittunt Domini.

² Mss. A, a, ministrare debent.

³ Cum nemo catholicus ambigere possit, quin beati angeli semper videant faciem Patris, intelligendus hic locus de visione, ut vocant, comprehensiva. Quod quidem ipse Doctor satis aperte significat, dum infra subdit: *Plenitudinem divinitatis nemo conspexit, nemo mente aut oculis comprehendit.* Neque vero aliter accipiendum est quod ait Chrysostomus: *Ἐπεὶ αὐτὸ ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεὸς οὐ μόνον προφηταὶ, ἀλλὰ οὐτὰ*

ἄγγελοι εἶδον οὐτε ἀρχάγγελοι. Nam in sequentibus haud ambiguis verbis se ipse exponit, ubi dicit: *ἀλλ' οὕτως οὐδεὶς ὅθεν ὡς ὁ Υἱός.* Et infra eidem Filio tribuit soli *ἀκριβῆ τοῦ Πατρὸς κατὰληψιν.* (Edit. Maur.)

⁴ Rom. edit. sola, *si tamen et Spiritus sanctus visus est.* Id autem autumamus eo sensu intelligendum quo S. Thom. I part., quæst. 43, art. 7 ad 6, negat in vet. Testamento factam fuisse Spiritus sancti visibilem missionem. Alioquin enim tres personas SS. Trinitatis Abrahamo apparuisse liquido in libris de eodem Patriarcha, et alibi tradit hic noster Ambrosius. (Edit. Maur.)

⁵ Mss. A, B, a, *et non me cognovistis.* Horum mss. lectio melius respondet textui græco et aliorum SS. Patrum citationibus (Cf. Sabbat. ad h. l.). Verum retinimus Maurinorum lectionem quia in contextu Ambrosii majorem habet genuinitatis characterem, eo quod præsertim illud *adhuc* videatur ab Ambrosio insertum ut majorem vim addat sententiæ Christi.

⁶ Mss. A, B, a, *videt... videt.* Quæ lectio melius congruit illi versiculo: *Qui videt me videt et Patrem*, cui hic alluditur. Attamen retinemus lectionem maurinam utpote magis congruentem contextui, qui actum videndi præteritum supponit.

Isai. vi, 6.

Matth. , 5.

5

Joan. xiv, 9.

6

Ang. epist. 143, al. 111 et alibi.

Gen. xviii, 1.

Act. vii, 55.

Isai. vi, 1.

Joan. I, 18.

Ibid.

Aug. lococitato.

quia divinæ insigne misericordiæ deferebat: *Dominus enim a dextris est mihi, ne commovear.* Et alibi: *Dominus protectio tua super manum dexteræ tuæ.* Atque utinam nobis quoque

Ps. xv, 8.

Ps. cxx, 5.

1

adolentibus altaria, sacrificium deferentibus¹ adsistat angelus, immo præbeat se videndum! Non enim dubites adsistere angelum, quando Christus adsistit, quando Christus immolatur.

I Cor. v, 7.

Etenim pascha nostrum immolatus est Christus. Nec verearis ne turbetur cor tuum angeli visione (perturbamur enim, et a nostro alienamur affectu, quando præstringimur alicujus superioris potestatis occursu); idem enim angelus qui occurrerit nobis, confirmare nos poterit, sicut turbatum ante Zachariæ firmavit animum, dicens:²

Vers. 13, 14.

Ne timeas, Zacharia, quoniam ecce oratio tua exaudita est: et uxor tua Elizabeth pariet filium, et vocabis nomen ejus Johannem: et erit gaudium tibi, et multi in nativitate ejus gaudebunt.

29. Plena semper, et redundantia sunt divina beneficia: non exiguo constricta numero, sed uberi bonorum coacervata congestu; ut hic primo precationis fructus, deinde sterilis partus uxoris, tum lætitia plurimorum, et magnitudo virtutis. Altissimi quoque Propheta promittitur: quin etiam, ne qua esset dubitatio, futuri quoque vocabulum designatur. Tantis igitur supra votum fluentibus, non immerito diffidentiae poena silentium est; quod in posterioribus explanabimus. Solemnis autem lætitia est in ortu et generatione sanctorum; sanctus enim non solum parentum gratia, sed etiam salus est plurimorum. Unde admonemur hoc loco sanctorum generatione lætari.

30. Admonentur etiam parentes gratias agere non minus pro ortu, quam pro meritis filiorum; non enim mediocre munus est Dei, dare liberos propagatores generis, successionis hæredes. Lege *Jacob duodecim filiorum generatione gaudere.* *Abrahæ filius datur. Zacharias exauditur. Divinum igitur munus fœcunditas est parentis.*³ Agant itaque patres gratias, quia generaverunt: filii, quia generati sunt: matres, quia conjugii præmiis honorantur; stipendia enim militiæ suæ filii sunt. Vernet in Dei laudem terra, quia colitur: mundus, quia cognoscitur: Ecclesia, quia devotæ numero plebis augetur. Nec otiose in principio statim generis Dei jussu conjugium corporatur, nisi ut hæresis destruat⁴. Sic enim Deus conjugium probavit, ut jungeret: sic re-

Gen. xlix, 28.

Gen. xxi, 2.

Gen. ii, 24.

4

¹ Hujus loci testimonio utitur Card. Bona. *Rerum Liturg.* lib. I, cap. 25, n. 9 ut thurificationis antiquitatem probet. Sed eo non minus demonstrari potest admissum ab antiquis Patribus in Ecclesia verum sacrificium, qua de re Ambrosii extant loci complures, ut jam alibi observavimus. (Ed. Maur.)

² Cod. A habet hic: *Cupit III.*

³ Cod. A, *parentis*, quod habet et cod. B emendatione vocis præsentis manu cœvæ.

⁴ Hæresis nempe manichæorum ac plurium gnosticorum nuptias ut malas repudiantium.

⁵ « Ita edit. Amerb. in corpore. Era. et Gill. in marg.

A muneratus est, ut quibus sterilitas filios denegasset, pietas divina concederet.

Et erit magnus coram Domino.

31. Non corporis hic, sed animæ magnitudinem declaravit. Est coram Domino magnitudo animæ, magnitudo virtutis: est etiam parvitas animæ, et pueritia virtutis. Juxta enim animæ et corporis numeramus ætates, non pro ratione temporis, sed pro qualitate virtutis; ut vir perfectus ille dicatur, qui careat errore pueritiæ, et lubricum adolescentiæ animi maturitate non sentiat; pusillus autem, qui nullum adhuc virtutis videatur habuisse processum. Unde illud in Hieremia, cum miseretur Dominus deflentis Ephrem, et peccata propria deprecantis:⁵ *A juventute, inquit, mea dilectus mihi est filius Ephrem, puer in deliciis.* Si enim non fuisset puer in deliciis, numquam peccavisset. Et bene utrumque dixit, et in deliciis, et puerum; est enim puer qui non peccat: *Ecce puer meus, quem elegi.* Per

5

Jerem. xxxi, 20.

Isai. xlii, 10

6

7
Matth. xviii, 10.

Galat. iv, 10.

8

9

D *Nolite⁷ contemnere unum de pusillis istis.* Sed loco suo plura servantur. Ergo pusillus contrarius est magno. Et si, juxta Apostolum, parvulus sub elementis est: *Cum enim essemus parvuli, sub elementis hujus mundi eramus;* ergo magnus supra elementa mundi est.

32. Erit⁸ itaque Johannes magnus non virtute corporis, sed animæ magnitudine. Denique non fines alicujus propagavit imperii, non triumphos aliquos bellici certaminis adoreis⁹ præoptavit: sed quod est amplius, in deserto prædicans, delicias hominum, corporisque lasciviam magna animi virtute depressit. Parvulus ergo in sæculo, magnus in spiritu. Denique quasi magnus, nec vitæ captus illecebris, sententiæ constantiam vivendi desiderio mutavit.

Et Spiritu, inquit, sancto replebitur adhuc in utero matris suæ.

Vers 15.

F 33. Non est dubium, verum hoc angeli esse promissum; siquidem sanctus Johannes, antequam nasceretur, matris adhuc in utero positus,

cum mss. ferre omnibus. Edit. autem Era. Gill. ac Rom. in corpore cum paucissimis mss., *peccata propria deplorantis*. Ita Maurini. Mss. A, a legunt quoque *deplorantis*.

⁶ Omnes edit., *qui non ita erat informatus a Domino.* Omnes mss. *qui ita*, vel, *qui ita erat* etc. Negationem autem hic superfluum esse videtur satis indicare sequens conclusio: *Ergo et si puer in deliciis* etc. (Edit. Maur.)

⁷ Mss. A, B, *noli*.

⁸ Mss. A, B, a, *erat*.

⁹ Cod. a, *laureis*. Cod. A habet ex æquivocatione falsam declarationem, *idest sacrificiis adoreis*.

Spiritus accepti gratiam designavit. Nam cum et pater ejus aut mater nulla ante mirabilia fecissent, in utero parentis exiliens, parenti Domini evangelizavit adventum; sic enim habes, quod cum advenisset mater Domini ad Elizabeth, ait illa: *Ecce ut facta est salutatio tua in auribus meis, exultavit infans in utero meo*. Nondum enim erat illi spiritus vitæ,¹ sed spiritus gratiæ. Denique et alibi vivendi substantiæ præcurrere sanctificandi gratiam potuimus advertere, cum dicit Dominus: *Priusquam exires de vulva, sanctificavi te, et prophetam in gentibus posui te*. Alius enim est spiritus vitæ hujus, alius gratiæ: ille nascendo sumit exordium, moriendo defectum: iste non temporibus, non ætatibus coercetur, non obitu extinguatur, non alvo matris excluditur. Denique et sancta Maria plena sancto Spiritu prophetavit: et Elisæus mortuus defunctum cadaver hominis tactu sui corporis suscitavit: et Samuel post mortem, secundum Scripturæ testimonium, futura non tacuit.

34. *Et Spiritu, inquit, sancto replebitur*. Cui enim adest Spiritus gratiæ, nihil deest. Et cui Spiritus sanctus infunditur, magnarum plenitudo virtutum est. Denique

Vers. 16. *Multos, inquit, filiorum Israel convertet ad Dominum Deum ipsorum*.

35. Non egemus testimonio quod plurimorum sanctus Johannes corda converterit, in quo nobis prophetiæ scripturæ et evangelicæ suffragantur. *Vox enim clamantis in deserto: Parate viam Domino, rectas facite semitas ejus*, et baptismata populis frequentata declarant conversæ plebis non mediocres factos esse processus; quia dum creditur Johanni, creditur Christo. Non enim de se, sed de Domino prædicabat prænuntius Christi. Et ideo²

Vers. 17. *Præbit in conspectu Domini in spiritu et virtute Eliæ*.

36. Bene ista junguntur; numquam enim sine virtute spiritus, nec sine spiritu virtus est. Et ideo fortasse in spiritu et virtute Eliæ, quia sanctus Elias et virtutem magnam habuit et gratiam: virtutem, ut ad fidem animos populorum

¹ Spiritus vitæ hic non est accipiendus pro rationali anima, sed tantum pro aeris respiratione, ut Doctor Angelicus acute exposuit in parte, quæst. 27, art. 2. Et hac etiam ratione intelligamus necesse est quod ait, *vivendi substantiæ præcurrere sanctificandi gratiam*; etenim per vivendi substantiam designari eandem respirationem satis declarat Ambrosius, cum ei spiritum gratiæ opponens de priore dicit, *ille nascendo sumit exordium*: de posteriore autem, *non alvo matris excluditur*. Et confirmari ex eo potest, quod illa verba: *Priusquam te formarem in utero, novi te*, a quibus Hier. locus in cunctis edit. ac mss. aliquot exordium ducit, in antiquissimis mss. prætermittuntur. Confer etiam, si lubet, hunc locum cum iis quæ in *Apologia (priori) David*, cap. II, n. 56, tradit idem sanctus Ambrosius. (Edit. Maur.)

Verba *Priusquam te formarem* etc., de quibus supra, occurrunt revera in codd. A, a; item in B, ubi tamen desunt

A a perfidia retorqueret: virtutem abstinentiæ atque patientiæ, et spiritum prophetandi. In deserto Elias, in deserto Johannes: ille corvis pascebatur, hic dumis; et calcata omni voluptatis illecebra, parcimoniam prætulit, luxumque contempsit: ille Achab regis gratiam non quæsivit, hic sprexit Herodis: ille Jordanem divisit, hic ad lavacrum salutare convertit: hic cum Domino versatur in terris, ille cum Domino apparet in gloria: hic prioris, ille sequentis Dominici præcursor adventus: ille post triennium are-scentem³ pluviis terram rigavit, et hic post triennium nostri corporis humum fidei imbre perfudit. Quæris quod triennium sit? *Ecce, inquit, anni tres sunt, ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, et non invenio*; mysticus enim numerus debebatur, ut salus populis redderetur. Unus in Patriarchis annus: denique de hominibus tunc anni proventus fuit, qualis non fuit postea super terram. Alius in Moyse, et prophetis ceteris. Tertius in Domini Salvatoris adventu: *Ecce, inquit, annum Domini acceptum, et diem retributionis*. Et ille paterfamilias qui plantavit vineam, non semel exactores fructuum, sed sæpius destinavit: primum⁴ servulos, secundo alios servulos destinavit, tertio autem Filium suum misit.

37. Venit ergo Johannes in spiritu et virtute Eliæ; alterum enim sine altero non potest esse, sicut etiam in sequentibus reperitur, cum dicitur: *Spiritus sanctus superveniet te, et virtus Altissimi obumbrabit te*. Sed fortasse hoc supra nos, et supra apostolos videatur exemplum.⁵ Nam et ille sub Elia diviso amne fluvialium recursus undarum in originem fluminis (sicut dicit Scriptura: *Jordanis conversus est retrorsum*) significat salutaris lavaeri futura mysteria, per quæ in primordia naturæ suæ, qui baptizati fuerint parvuli a malitia reformantur. Quid quod etiam apostolis suis ipse Dominus virtutem Spiritus esse tribuendam promisit, dicens: *Accipietis virtutem adveniente in vos Spiritu sancto*?⁶ Deinde in sequentibus: *Factus est, inquit, subito sonus de cælo, tamquam vi magna ferretur Spiritus*. Bene *vi magna*, quia *Spiritu oris ejus omnis virtus eorum*. Et virtus est illa, quam a sancto Spiritu apostoli consecuti sunt.

38. Bene etiam præbit ante faciem Domini

sequentia quæ leguntur in textu, *Priusquam exires de vulva*, etc.

² Mss. A, a, idcirco.

³ Mss. A, B, a, omittunt hic vocem *arescentem*, quam e converso habent ante *nostri corporis*.

⁴ Mss. A, a, nam primum.

⁵ Exemplum habent mss. omnes, omnesque editiones, præter romanam, quæ habet *expletum*, quod magis quidem contextui congruit, attamen documentis omnibus refragantibus, nonnisi ut *conjecturum criticam* proponere possumus.

⁶ « Plures et antiquiores mss., *Accipietis virtutem advenientem in vos Spiritus sancti*. Duo.... *Spiritum sanctum*. Nonnulli tamen, ac omnes edit. nobiscum legunt. Quod quidem magis convenit cum sacro textu, in quo constanter exhibetur: *ἀλλὰ λήψετε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς* ». Ita Maurini, quorum lectionem confirmant quatuor codices A, B, a.

Luc. I, 44 infra.

1

Jerem. I, 3.

Luc. I, 46 infra.

IV Reg. XIII, 21.

I Reg. XXVIII, 17 et ss.

Isai. XL, 3; Matth. III, 6.

2

3

Luc. XIII, 7

Luc. IV, 19.

4

Matth. XXI, 33 et ss.

Luc. I, 35 infra.

5

Ps. cxiii, 5.

S. August., lib. I contr. Jul. Pelag., cap. 2.

Act. I, 3.

Act. II, 2.

P. XXX, 5

sanctus Johannes, qui prænuntius natus est, et prænuntius mortuus est. Et fortasse hoc mysterium in hac vita nostra hodieque celebratur. Præcurrit enim animæ nostræ quædam virtus Johannis, cum credere paramus in Christum; ut paret ad fidem animæ nostræ vias, et de vitæ istius tramite tortuoso rectas semitas nostri faciat commeatus, ne anfractu labamur erroris; quo omnis vallis animæ nostræ virtutis fructibus possit impleri, et omnis sæcularium altitudo meritorum Domino se humili magis timore prosternat, sciens nihil sublime posse esse, quod fragile est.

Vers. 18, 19, 20. *Et dixit Zacharias ad Angelum: Unde hoc sciam?*

Ego enim sum senex, et uxor mea processit in diebus suis. Et respondit ei Angelus dicens: Ego sum Gabriel Angelus, qui adsisto ante Deum, et missus sum hæc annuntiare tibi. Et ecce¹ eris tacens, et non poteris loqui usque in diem quo hæc fiant; propterea quod non credidisti verbis meis, quæ implebuntur in tempore suo.

Isai. XL, 6.

39. Condemnatur silentio incredulitas sacerdotis, et fides prophetarum probatur oraculo. *Clama, inquit. Et dixi: Quid clamabo? Omnis caro fœnum.* Vides jubentis imperium, obtemperantis obsequium, interrogantis affectum, obsequentis oraculum. Credit enim, qui quid clamaret exposcit; et quia credidit, prophetavit. At vero Zacharias qui non credidit, non potuit loqui: sed

Vers. 22. *Erat annuens illis, et remansit mutus.*

Isai. III, 1, 2.

40. Non unius mysterium, nec unius silentium est. Tacet sacerdos, tacet propheta. Nisi fallor, in uno vox totius plebis obmutuit; quia in uno totus ad Dominum per Moysen populus loquebatur. Cessatio sacrorum, et silentium prophetarum, taciturnitas prophetæ, et taciturnitas sacerdotis est. Auferam, inquit, validam virtutem, prophetam et consiliarium. Et vere abstulit prophetas, a quibus abstulit verbum quod loqui in prophetis solebat. Et vere his abstulit virtutem, a quibus Dei virtus recessit. Abstulit his consiliarium, quem magni consilii Angelum declaravit.² Abstulit vocem; quia vox Verbi non vocis est verbum. Nam nisi Verbum illud operetur in nobis, nullus est sonus vocis. Vox Johannes est; vox enim clamantis est in deserto: Christus est Verbum: hoc Verbum operatur; et ideo ubi desivit operari, muta repente, carens spiritu veluti quædam animæ lingua conticuit. Transivit enim ad nos Dei Verbum, et in nobis non tacet. Denique jam non potest

Luc. III, 4.

¹ Mss. A, B, a, omittunt ecce.

² Sic habent mss. A, B, a, ac juxta Maur. alii plures probatioresque. Verum alii et omnes edit. ante maurinam præferunt, quos, vel, a quibus magni consilii Angelus declinavit.

³ Mss. A signat hic Caput IV.

⁴ Vet. edit. cum mss. aliquot, quos inter et codd. A, B, a,

A Judæus dicere quod potest dicere Christianus: quia *experimentum quæritis ejus, qui in me loquitur Christus.*

II Cor. xiii, 3.

41. *Et ipse erat annuens illis.*³ Remansit ergo mutus Zacharias et erat innuens illis. Quid est nutus,⁴ nisi quidam sine verbo corporalis actus, indicare moliens, nec exprimens voluntatem; quidam, suprema morte, voce suppressa, mutus sermo morientium? Nonne tibi videtur huic similis esse populus Judæorum, ita irrationabilis, ut actuum suorum non possit præstare rationem: qui in ultimo spei vitalis obitu constitutus, vocem quam habebat, amiserit; qui titubantis actu corporis signum verbi cupiat explicare, non verbum? Mutus ergo populus sine ratione, sine verbo. Cur enim tibi magis videatur mutus esse qui sonum, quam qui mysterium nescit? Et est profecto vox operum, fideique clamor, sicut lectum est: *Sanguis fratris tui clamat ad me.* Et ille clamat, qui in corde suo clamat per diem. Qui ergo cordis clamorem perdidit, perdidit etiam linguæ. Nam qui distinctionem fidei non tenet, quomodo potest tenere verborum? Et ante quidem Moyses dixerat quia loqui non poterat: sed posteaquam dixit, verbum accepit, et bonorum operum edidit claritatem. Ergo sicut Moyses typus populi fuit, et typus Legis; ita etiam Zacharias tacuit.

3

4

Gen. iv, 10.

Exod. iv, 10.

42. Singula itaque ut concurrant, considerandum est. Verbum in utero, Lex in silentio. D Johannes appellatur, et Zacharias loquitur. Verbum editur, Lex absolvitur: sed Legis absolutio Verbi est explicatio. Et ideo qui dixerit verbum, loquitur; etiamsi ante non sit locutus. Ab angelo jubetur tacere Zacharias, ab angelo vox premitur Judæorum. Non enim humanæ, sed divinæ hoc potestatis imperium est; ut non loquatur Deo, qui non credidit Christo. Et ideo credamus, ut loquamur. Credat Judæus, ut loqui possit. Loquamur in spiritu mysteria; intelligamus rationem sacrificiorum veterum, ænigmata prophetarum. Mutus est qui non intelligit Legem; mutus est qui non intelligit divinarum seriem scripturarum. Vox enim nostra fides est; et ideo *malo in Ecclesia quinque verba mente mea loqui ut alios instruam, quam decem millia⁵ in lingua.... Linguae enim in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus:* prophetia autem non infidelibus, sed fidelibus.

5

I Cor. xiv, 19 et 22.

F ⁶ *Post hos autem dies concepit Elizabeth uxor ejus, et occultabat se mensibus quinque dicens: Quia⁷ mihi sic fecit Dominus in diebus, quibus respexit auferre opprobrium meum inter homines.*

Vers. 24, 25.

7

43. Magna sanctis cura est verecundiæ, ut plerumque in ipsis pudor votis sit; sicut hoc

Quid est mutus. Rom. cum aliis pluribus ac probatioribus mss. magis convenienter contextui: *Quid est nutus.*

⁵ Mss. A, B, a, *millia verborum*, quæ lectio congruit græco textui et antiquæ versioni. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁶ Cod. A, *Caput V*, manu recentiori.

⁷ Maurini, *quid*, cum interrogatione in fine; sed nos adhæ-

loco advertimus sanctam Elizabeth, quæ utique filios habere cupiebat, occultantem se mensibus quinque. Quæ causa occultationis, nisi pudoris? Est enim unicuique officio præscripta ætas; et quod tempore decet, tempore non decet; ævique mutatio facti uniuscujusque mutat sæpe naturam. Sunt etiam ipsi quædam tempora præscripta conjugio, quando dare operam liberis sit decorum: dum anni vigent, dum suscipiendorum liberorum spes est. Dum generandi usus est in exemplo, copulæ quoque usus in studio est: at vero ubi matura ævi senectus successerit, et ætas regendis liberis habilior quam creandis, pudor est legitimi licet coitus indicia gestare, et gravari alienæ ætatis onere, et tumescere alvum non sui temporis fructu. Senes enim ab ipsa concluduntur ætate, et justo intemperantiæ pudore revocantur facere¹ opera nuptiarum. Adolescentes ipsi plerumque filiorum vota prætendunt, et excusandum arbitrantur ætatis calorem generationis affectu.² Quanto magis senibus agere turpe est, quod adolescentibus pudor est confiteri! Quinetiam ipsi juvenes, sobria timore divino corda qui temperant, suscepta plerumque sobole renuntiant operibus juventutis.

Jerem. 1, 5.

44. Et quid mirum de hominibus, si pecudes quoque muto quodam opere loquuntur generandi sibi studium, non desiderium esse coeundi? Siquidem ubi semel gravem alvum sibi senserint, et genitali arvo³ semen receptum, jam nec concubitu indulgent, nec lasciviam amantis, sed curam parentis adsumunt. At vero homines nec conceptis, nec Deo parant: illos contaminant, hunc exasperant. *Præquam te*, inquit, *formarem in utero, novi te: et in vulva matris sanctificavi te*. Ad cohibendum petulantiam tuam, manus quasdam tui Auctoris in utero hominem formantis advertis. Ille operatur, et tu sacri uteri secretum incestas libidine? Vel pecudem imitare, vel Deum verere. Et quid de pecudibus loquor? Terra ipsa a generandi opere sæpe requiescit; et si impatienti hominum studio jactis frequenter seminibus occupetur, impudentiam multat agricolæ, et fœcunditatem sterilitate commutat. Ita quidam in ipsis elementis ac pecudibus ab usu non cessare generandi, naturæ pudor est.

45. Merito ergo etiam sancta Elizabeth erubescerebat gratiam, etsi non agnosceret culpam.

rendum duximus codicibus A, B, a, id sensu postulante, ac suffragantibus græco textu atque Vulgata. Sequentia autem *pudor in votis* significant, pudor etiam in rebus quæ maximo desiderio requiruntur. Editiones ante maurinam cum nonnullis mss., *in ipsis pudor voti sit*.

¹ Hellenismus est pro *revocantur a faciendo*.

² Intellige, juvenes excusare velle concupiscentiæ passionem prætextu affectus filios procreandi. Ideo non admittenda lectio romanæ editionis: *Ætatis calore generationis affectum*.

³ Omnes edit. ac mss. non pauci (sic etiam codd. A, B, a), *genitali albo*. Cod. Corb. et alii aliquot melioris notæ, *genitali arvo*. Melius: eadem quippe metaphora usum etiam reperimus Virgil. lib. III Georg.

(Edit. Maur.)

A Nam etsi de viro conceperat (neque enim aliter de hominis ortu fas est credere), tamen partus sui erubescerebat ætatem. Et rursus caruisse se gaudebat opprobrio; pudor est enim feminis nuptiarum præmia non habere, quibus hæc sola est causa nubendi.⁴ Hoc igitur opprobrium consolatur sui pudore sublatum, eo pudore, ut dixi quod pudebat eam propter ætatem. Unde intelligi potest quia jam non conveniebant inter se concubitu conjugali; neque enim ea quæ senilem non erubesceret coitum, erubesceret partum: et tamen erubescit onus parentis, quamdiu nescit mysterium religionis.

32, q. 2, c. *Pro Joa*

B 46. Illa quæ occultabat se, quia conceperat filium, jactare se cœpit quia generabat prophetam. Et quæ erubescerebat ante, benedicit: et quæ dubitabat ante⁵, firmatur. *Ecce enim*, inquit, *ut vox salutationis tuæ facta est in auribus meis, exsultavit in gaudio infans in utero meo*. Itaque magna voce clamavit, ubi Domini sensit adventum; quia religiosum credidit partum. Nulla enim causa erat pudoris, ubi Prophetæ ortus datæ, non affectatæ, fidem generationis adscisceret.

Luc. 1, 41, infra.

LIBER SECUNDUS.

C ⁵ *Eodem autem tempore missus est Angelus Gabriel a Domino in civitatem Galilææ, cui nomen Nazareth, ad Virginem desponsatam viro cui nomen erat Joseph, de domo David: et nomen Virginis, Maria.*

Vers 26, 27

E

ATENT quidem divina mysteria, nec facile juxta propheticum dictum quisquam hominum potest scire consilium Dei: sed tamen ex ceteris factis atque præceptis Domini Salutaris⁶ possumus intelligere et hoc perpensoris fuisse consilii, quod ea potissimum electa est ut Dominum pareret, quæ erat desponsata viro. Cur autem non antequam desponsaretur, impleta est? Fortasse ne diceretur quod conceperat ex adulterio. Et bene utrumque posuit Scriptura, ut et desponsata esset, et virgo: virgo, ut expers virilis consortii

6

⁴ Quibus hæc sola est causa nubendi. *Sola*, inquit Glossa Decreti, *id est præcipua*. Nec sane credendum est mentem Ambrosio fuisse alias duas causas, quas proli adjungunt theologi post Aug., nempe fidem et sacramentum, excludere. Præsertim cum infra verum conjugium inter Mariam ac Joseph intercessisse defendat: quæ etiam fuit Augustini sententia lib. II *De consensu Evang.* cap. 1, lib. XIII; *contr. Faustum*, cap. 8, et lib. *De Nupt. et Concupisc.* cap. 11. Adi quoque B. Thom. III part. quæst. 29, art. 2 et alios. Forte etiam simplicius explicari possit, *sola causa*, subintelligendo, *ut plurimum*; id est, causa maxime ordinaria. (Ed. Maur.)

⁵ Notat cod. A: *De Annuntiatione. In Vigilia Beatæ Mariæ. Dominica ante Natalem Domini.*

⁶ Mss. A, a, *Salvatoris*.

videretur: desponsata, ne temeratae virginitatis adureretur infamia, cui gravis alvus corruptelae videretur insigne præferre. Maluit autem Dominus aliquos de suo ortu quam de matris pudore dubitare; sciebat enim teneram esse virginis verecundiam, et lubricam famam pudoris; nec putavit ortus sui fidem matris injuriis adstruendam. Servatur itaque sanctae Mariae sicut pudore integra, ita inviolabilis opinione virginitas: oportet enim sanctos et ab his testimonium habere qui foris sunt; nec decuit sinistra virginibus opinione viventibus velamen excusationis relinqui, quod infamata mater quoque Domini videretur.

2. Quid autem Judæis, quid Herodi posset adscribi, si natum viderentur ex adulterio persecuti? Quemadmodum autem ipse diceret: *Non veni Legem solvere, sed implere*,¹ si videretur coepisse a Legis injuria, cum partus innuptae Lege damnetur? Quin etiam locupletior² testis pudoris maritus adhibetur, qui posset et dolere injuriam, et vindicare opprobrium, si non agnosceret sacramentum. Quid quod etiam fides Mariae verbis major adsciscitur, et mendacii causa removetur? Videretur enim culpam obumbrare voluisse mendacio innupta prægnans. Causam autem mentiendi indesponsata habuit, desponsata non habuit; cum conjugii præmium et gratia nuptiarum partus sit feminarum.

3. Non mediocris quoque causa est, ut virginitas Mariae falleret principem mundi: qui cum desponsatam viro cerneret, partum non potuit habere suspectum. Fallendi autem principis mundi fuisse consilium, ipsius Domini verba declarant, cum apostoli jubentur tacere de Christo, cum sanati prohibentur gloriari de remedio, cum dæmones præcipiuntur silere de Dei Filio. Fallendi, ut dixi, principis mundi fuisse consilium etiam Apostolus declaravit dicens: *Sed loquitur Dei sapientiam in mysterio absconditam.... quam nemo principum istius sæculi cognovit. Si enim cognovissent, numquam Dominum majestatis³ crucifixissent*, hoc est, numquam me redimi Domini morte fecissent. Fefellit ergo pro nobis, fefellit ut vinceret, fefellit diabolus cum tentaretur, cum rogaretur, cum Dei Filius diceretur, ut nusquam divinitatem propriam fateretur. Sed tamen magis fefellit principem sæculi; diabolus

A enim etsi aliquando dubitavit, cum diceret: *Si filius Dei es, mitte te deorsum*; tamen vel sero cognovit, et discessit ab eo. Cognoverunt et dæmones qui dicebant: *Novimus qui sis, Jesu, Filius Dei. Quid venisti ante tempus torquere nos?* Et ideo venisse cognoverunt, quia præcognitum habebant esse venturum. Principes autem sæculi non cognovisse, quo majore possumus quam Apostolicæ sententiæ probare documento: *Si enim cognovissent, numquam Dominum majestatis crucifixissent?* Dæmonum enim malitia facile etiam occulta deprehendit: at vero qui sæcularibus vanitatibus occupantur, scire divina non possunt.

4. Bene autem sibi diviserunt Evangelistæ, ut sanctus⁵ Matthæus Joseph ab Angelo moneri induceret Mariam conjugem accipere: Lucas illic Evangelista testimonium ferret quod non convenissent: hic ipsa Maria fateretur,⁶ cum dicit Angelo: *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognovi?*⁷ Et ipse⁸ sanctus Lucas virginem declaravit dicens: *Et nomen Virginis Maria. Et Propheta edocuit,*⁹ qui ait: *Ecce virgo in utero accipiet.* Et Joseph designavit, qui quoniam prægnantem videbat quam non cognoverat, dimittere gestiebat. Et Dominus ipse in cruce positus manifestavit, cum dixi matri: *Mulier, ecce filius tuus. Deinde Discipulo: Ecce mater tua.* Etiam uterque testatus est, Discipulus et Mater, quia *ex illa hora suscepit eam Discipulus in sua.*¹⁰ Utique si convenisset, numquam virum proprium reliquisset, nec vir eam justus passus esset a se discedere. Quomodo autem Dominus divortium præcepisset, cum ipsius sit sententia, quia nemo dimittere debet uxorem, excepta causa fornicationis?

5. Pulchre autem docuit sanctus Matthæus quid facere debeat justus, qui probrum conjugis deprehenderit, ut incruentum ab homicidio, castum ab adulterio præstare se debeat: *Qui enim conjungitur meretrici, unum corpus est.* Ergo ubique in Joseph justi gratia et persona servatur, ut testis ornetur; os enim justi mendacium nescit, et lingua ejus loquitur iudicium, iudicium ejus loquitur veritatem. Nec te moveat quod frequenter Scriptura conjugem dicit; non enim virginitatis ereptio, sed conjugii testificatio nuptiarum celebratio declaratur. De-

¹ Maurini, *adimplere*, de quo vide notam ad n. 23 prioris libri.

² Notat Liveranius in suo *Spicilegio*, de quo in generali Præfatione, lectionem *locupletioris* codicis Liberiani A, 35 pro *locupletior* quod legitur in textu; quæ tamen inter erroneas amandanda est, suadente contextu.

³ Mss. A, a, *Dominum gloriæ*.

⁴ Omnes edit., *Novimus te, quia es Jesus Dei Filius*. Mss. vero (etiam A, B, a), *Novimus qui sis, Jesu, Filius Dei*: paucis exceptis, quorum alii habent, *quis sis Jesus*: alii, *quod sis*, etc. (Edit. Maur.)

⁵ Cod. A omittit *sanctus*.

⁶ « Ita vet. edit. ac plerique mss. excepto quod edit. omittunt *illic*, mss. autem, *accipere*. Quidam alii legunt, *induceret, ne dimitteret Mariam*, etc. Unicus, *induceret, Mariæ Lucas illic testimonium ferret. Quod non cognovissent* (Matthæus et Lucas videlicet) *hoc ipsa Maria fateretur*. Quam lectionem vehementer suspicamus germanam esse; et potis-

simum, quod in aliquot mss. pro, *non convenissent, hic ipsa, legatur etiam, non cognovissent, hoc ipsa.* » Ita Maurini. Mss. A, B, *induceret ne dimitteret Mariam*. Lectio quæ in textu est, nobis jure merito prælata videtur.

⁷ Mss. A, a, *cognosco*.

⁸ Mss. A, B, a, *Sed et ipse*.

⁹ Mss. A, B, a, *manifestavit*.

¹⁰ Mss. nonnulli (ita et cod. B), ac postremæ Paris. edit., *in suam*. Reliqui et mss. et edit. cum sacris cod., *in sua*, græce, *eis τὰ ἴδια*. id est *in propria*, sive *in res suas*, sive ut alii volunt, *in domicilium*: qua de re vide Guill. Estium in eadem verba. Quod vero Doctor noster adfirmat, Josephum tempore passionis etiam tunc superstitem extitisse, in hoc quidem consentit cum D. Cypriano Tract. *De Passione Domini*: sed dissentit ab Epiph. *Hæresi*. 78 n. 10 quem recentiores magis sequendum existimarunt. Consule Card. Bar. ad annum Christi 12 n. 9, Estium loco cit. et alios. (Edit. Maur.)

Matth. v, 15.

Deut. xxi, 17.

Matth. xvi, 20.

Matth. viii, 3.

Luc. iv, 25.

I Cor. ii, 7.

Matth. iv, 6

Matth. viii, 29

5

Matth. i, 20

6

8 7

Luc. i, 34.

9

Isai. vii, 14.

Matth. i, 19.

Joan. xix, 26, 27

10

Ibid, 27.

Matth. v, 32.

27. quest. 2, c.

Quod autem,

8 Item si con-

juges.

I Cor. vi, 16

nique quam non accepit, nemo dimittit; et ideo qui volebat dimittere, fatebatur acceptam.

6. Simul etiam movere non debet quod ait Evangelista: *Non cognovit eam, donec peperit filium*; illud enim vel idioma Scripturæ est, sicut habes alibi: *Et donec senescatis, ego sum*. Numquid post illorum senectutem Deus esse desivit? Et in Psalmo: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis: donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Numquid postea non sedebit? Vel quoniam qui causam agit, satis putat quod causæ est dicere, redundantia non requirit; satis enim est ei ut causam susceptam adstruat, incidentem differat. Et ideo qui Incarnationis incorruptum suscepit probare mysterium, non putavit uberius proseguendum virginitatis Mariæ testimonium; ne defensor magis Virginis, quam adsertor mysterii crederetur. Certe quando justum docuit Joseph, satis declaravit quod sancti Spiritus templum, uterum mysterii, matrem Domini violare non potuit.

7. Didicimus seriem veritatis, didicimus consilium: discamus et mysterium. Bene desponsata, sed virgo; quia est Ecclesiæ typus, quæ est immaculata, sed nupta. Concepit nos virgo de Spiritu, parit nos virgo sine gemitu. Et ideo fortasse sancta Maria alii nupta, ab alio repleta; quia et singulæ Ecclesiæ Spiritu quidem replentur et gratia; junguntur tamen ad temporalis speciem sacerdotis.¹

Vers. 28, 29. *Et ingressus Angelus ad eam dixit: Ave, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu inter mulieres. Ipsa autem ut vidit eum, mota est in introitu ejus.*

8. Disce virginem moribus, disce virginem verecundia, disce virginem oraculo, disce mysterio. Trepidare virginum est, et ad omnes viri ingressus pavere, omnes viri affatus vereri. Discant mulieres propositum pudoris imitari. Sola in penetralibus, quam nemo virorum videret, solus Angelus reperiret: sola sine comite, sola siue teste, ne quo degeneri depravaretur affatu, ab angelo salutatur. Disce, virgo, verborum vitare lasciviam: Maria etiam salutationem angeli verebatur.

Erat tamen, inquit, cogitans, qualis esset hæc salutatio.

9. Et ideo cum verecundia, quia pavebat: cum prudentia, quia benedictionis novam for-

¹ « Ita editt. ant. et potiores mss.; Rom. autem et Vat. cod., *Junguntur tamen temporali ad speciem sacerdoti*. Reliqui ... *ad temporis speciem sacerdoti*, vel, *sacerdotis*. Lectionem vero nostram interpretare hoc sensu, *sacerdoti exterius apparenti junguntur*. » Hæc Maurini. En vetustissimæ traditionis testimonium de spiritualibus nuptiis inter unumquemque episcopum et Ecclesiam sibi commissam.

² Hic sequentem Evangelii textum ponunt nonnulli mss., sed non antiquissimi, neque Cod. A, B, a.

³ Mss. A, B, a, *Et magnus Johannes*.

A mulam mirabatur quæ nusquam lecta est, nusquam ante comperta. Soli Mariæ hæc salutatio servabatur. Bene enim sola gratia plena dicitur, quæ sola gratiam quam nulla alia meruerat, consecuta est, ut gratiæ repleretur auctore.² Erubescibat ergo Maria, erubescibat etiam Elizabeth; et ideo cognoscamus quid intersit inter mulieris et virginis verecundiam. Illa de causa erubescibat, hæc per verecundiam: in muliere modus pudoris adhibetur, in virgine pudoris augetur gratia.

Et ait Angelus ad eam: Ne timeas, Maria; invenisti enim gratiam apud Deum, et ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum. Hic erit magnus.

Vers. 30, 31, 32

10. Dictum est quidem etiam de Johanne ab angelo, quia *erit magnus*: sed ille quasi homo magnus, hic autem quasi Deus magnus; *Magnus enim Dominus, et laudabilis nimis, et magnitudinis ejus non est finis*. Et vere est ille magnus; quia *major inter natos mulierum propheta Johanne Baptista nemo est*. Habet tamen majorem; quia *qui minor est in regno Dei, major est illo*. Magnus autem Johannes; sed coram Domino magnus. Et Johannes³ vinum et siceram non bibit; hic cum publicanis et peccatoribus manducat et bibit. Ille abstinentia meritum colligat, cui potentia nulla naturæ; Christus autem cui naturaliter⁴ suppetebat delicta donare, cur eos declinaret, quos abstinentibus poterat præstare meliores?

Luc. I, 15.

Ps. CXLIV, 3

Luc. VII, 28

Ibid.

3

D 11. Simul mystice non dedignatur eorum convivium, quibus daturus est sacramentum. Hic ergo manducat, ille jejunat: utriusque populi typus⁵ in illo jejunat, in hoc pascitur. Sed jejunavit et Christus, ne præceptum declines:⁶ manducavit cum peccatoribus, ut gratiam cerneret, agnosceres potestatem. Magnus ergo et Johannes; sed hujus magnitudo habet principium, habet finem. Dominus autem Jesus idem est finis atque principium, idem primus et novissimus. Nihil ante primum, nihil ultra novissimum.

5

6

I Tim. VI, 16

12. Neque te generationis humanæ consuetudo in vitium trahat, ut putes non primum esse, quia filius est. Sequere Scripturas, ut errare non possis. Primus Filius dicitur. Lectum est etiam quia et solus Pater, *qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem*; sicut legisti: *Et immortalis soli... Deo*: sed neque primus ante Patrem, neque solus sine Filio. Si alterum negas, alterum adstruis: utrumque sequere, et utrumque confirmas.⁷ Non dixit:

Tim. I, 17

⁴ Nempe potestate propriæ naturæ divinæ.

⁵ Mss. aliquot non infimæ notæ, *utriusque populi spiritus* (Edit. Maur.)

⁶ Observa præceptum jejunii, ac ejus obligationem novum inventum nequaquam esse in Ecclesia. (Edit. Maur.)

⁷ « Edit. Amerb. et Era., *Alterum destruis*. Gill. et Rom. cum potissima parte mss., *Alterum odstruis*. Reliqui: *Alterum non odstruis*. Et rursus nonnulli halent, *et utrumque confirma*. Sed totus locus obscuritate non caret. » Ita Maurini. Nobis tamen locus obscurus non apparet si *alterum* et

Apoc. 1, 17 et
xxii, 13.

Ego prior, et ego posterior, sed: *Ego primus, et ego novissimus*. Primus est Filius, et ideo coæternus; habet enim Patrem, cum quo sit æternus. Audeo dicere: Primus est Filius, sed solus non est; et bene dico, et religiose dico. Quid erigitis ad impietatem, hæretici, aures? In laqueos quos tenditis, incidistis.¹ Primus est Filius, et solus non est: primus, quia cum Patre semper: solus non est, quia sine Patre numquam est. Non ego hoc dico, sed ipse dixit: *Et non sum solus, quia Pater mecum est*. Solus Pater, quia unus Deus: solus Pater, quia sola divinitas Patris et Filii et Spiritus sancti: et quod unum est, solum est. Solus Pater, solus Unigenitus, solus et Spiritus sanctus, neque enim qui Filius, et Pater: aut qui Pater et Filius: aut qui Spiritus sanctus, et Filius. Alius Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus; legimus enim: *Rogabo Patrem, et alium Paraclitum dabit vobis*. Solus Pater, quia unus Deus, ex quo omnia: solus Filius, quia unus Dominus, per quem omnia. Solum divinitas facit, generatio et Patrem testificatur et Filium; ut nusquam Filius sine Patre, aut Pater esse videatur sine Filio. Ergo nec solus, quia non solus immortalis: nec solus lucem habitat inaccessibilem; quia *Deum nemo vidit umquam, nisi unigenitus Filius qui est sinu Patris*, qui sedet ad dexteram Patris. Et hinc quidam audent dicere inaccessibilem lucem esse quam habitat Pater. Numquid lux melior Patre? Quæ autem lux inaccessibilis ei, cui non est inaccessibilis Pater? Et ipse lux vera, et genitor lucis æternæ, de qua dictum est: *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Vide ne illa sit lux inaccessibilis quam habitat Pater, habitat et Filius; quia Pater in Filio, et Filius in Patre.

Joan. xvi, 32

Joan. xiv, 16.

Joan. i, 9.

Ps. xvi, 7.

Coloss. i, 16, 17.

13. Bene ergo magnus; late enim funditur Dei virtus, late cœlestis substantiæ magnitudo porrigitur. Nihil præscriptum, nihil circumscriptum, nihil emensum, nihil dimensum Trinitas habet. Non loco clauditur, non opinione comprehenditur, non æstimatione concluditur, non ætate variatur. Dedit quidem Dominus Jesus hominibus magnitudinem: *In omnem enim terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum*; non in fines tamen mundi, non in fines cœli, non ultra cœlos. At vero in Domino Jesu omnia condita sunt in cœlis et in terra, *visibilia et invisibilia.... et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant*. Cœlum adspice; Jesus illic est: terram intueri; Jesus adest: adscende verbo² in cœlum, descende verbo in infernum; Jesus adest. Etenim si adscenderis in cœlum, Jesus illic est: si descenderis in infernum, adest. Hodie cum loquor,

utrumque in genere neutro assumamus, quia nempe tunc duo dii essent, non unus Deus, et alter altero anterior esset.

¹ Mss. A, B, a, *Laqueos.... incidistis in ipsis*.

² Verbo, id est, ratione et cogitatione; ut infra, *Abyssos opinione si penetres*, et alibi frequenter. (Edit. Maur.)

A mecum est, intra hoc punctum, intra hoc momentum. Et si in Armenia nunc loquitur Christianus, Jesus adest: *Nemo enim dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto*. Abyssos opinione si penetres, illic quoque Jesum videbis operari; scriptum est enim: *Ne dixeris in corde tuo: Quis adscendit in cœlum? id est Christum deducere: aut quis descendit in abyssum? hoc est Christum ex mortuis³ reducere*. Ubi ergo non est, qui cœlestia, inferna et terrena complevit? Bene ergo magnus, cujus virtus mundum replevit, qui ubique est, et erit semper; quia *regni ejus non erit finis*.

I Cor. xii, 3.

³ Rom. x, 6, 7.

*Dixit autem Maria ad Angelum: Quomodo fiet istud; quoniam virum non cognovi?*⁴

Vers. 34.

4

14. Videtur hic non credidisse Maria, nisi diligenter advertas; neque enim fas ut electa ad generandum unigenitum Dei Filium, fuisse videatur incredula. Quo autem modo fieri posset (licet salva prærogativa sit matris, cui profecto fuit amplius deferendum: sed ut prærogativa major, major etiam fides ei debuit reservari), quo ergo modo fieri posset, ut Zacharias qui non crediderat, silentio condemnaretur; Maria autem si non credidisset, Spiritus sancti infusione exaltaretur? Sed neque non credere Maria, neque tam temere debuit usurpare: non credere Angelo, usurpare divina. Neque enim facile erat scire mysterium absconditum a sæculis in Deo, quod nec superiores Potestates scire potuerunt. Et tamen non fidem renuit, non officium refutavit: sed accommodavit affectum, spocondit obsequium. Etenim cum dicit: *Quomodo fiet istud*; non de effectu dubitavit, sed qualitatem ipsius quæsivit effectus.

15. Quanto temperatior ista responsio, quam verba sunt sacerdotis? Hæc ait: *Quomodo fiet istud?* Ille respondit: *Unde hoc sciam?* Hæc jam de negotio tractat: ille adhuc de nuntio dubitat. Negat ille se credere, qui negat scire; et quasi fidei adhuc alium quærit auctorem: ista se facere profitetur, nec dubitat esse faciendum, quod quomodo fieri possit, inquit; sic enim habes: *Quomodo fiet istud; quoniam virum non cognovi?* Incredibilis et inaudita generatio ante audiri debuit, ut crederetur. Virginem parere divini est signum mysterii, non humani. Denique, *Accipe*, inquit, *tibi signum: Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium*. Legerat hoc Maria, ideo credidit futurum: sed quomodo fieret, ante non legerat; non enim quemadmodum fieret, vel tanto prophetæ fuerat revelatum. Tanti namque mandati mysterium non hominis fuit, sed angeli ore promendum. Hodie primum auditur: *Spiritus sanctus superveniet in te*. Et auditur, et creditur. Denique,

Sup. v 13.

Isai. vii, 14.

³ Maurini, a mortuis. Sed lectionem mss. A, B, a, secuti sumus, quia occurrit et alibi apud Ambrosium. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Mss. A, B, a, *cognosco*. Ita et n. 15.

Vers. 36. *Ecce, inquit, ancilla Domini: contingat mihi secundum verbum tuum.*

16. Vide humilitatem, vide devotionem. Ancillam se dicit Domini, quæ mater eligitur: nec repentino exaltata promisso est. Simul ancillam dicendo, nullam sibi prærogativam tantæ gratiæ vindicavit, quæ faceret quod juberetur. Mitem enim humilemque paritura, humilitatem debuit etiam ipsa præferre. *Ecce ancilla Domini: contingat mihi secundum verbum tuum.* Habes obsequium: vides votum. *Ecce enim ancilla Domini*, apparatus officii est: *contingat mihi secundum verbum tuum*, conceptus est voti.

17. Quam cito ergo etiam de impari conditione¹ credidit Maria! Quid enim tam impar quam Spiritus sanctus, et corpus? Quid tam inauditum, quam virgo prægnans contra legem, contra consuetudinem, contra pudorem, cujus carior cura est virgini? Zacharias autem non de impari conditione, sed de senili ætate non credidit; nam conditio congruebat. Ex viro et femina solemnitas est partus; nec incredibile debet videri, ubi natura concordat. Cum enim ætas naturæ sit, non natura ætatis, fit plerumque ut impediatur naturam; non est tamen irrationabile ut minor cedat causa majori, et potior prærogativa naturæ usum inferioris excludat ætatis. Huc accedit quod Abraham et Sara filium in senectute susceperant; et Joseph filius senectutis est. Quod si, quia risit Sara, reprehenditur; justius condemnatur qui nec oraculo credidit, nec exemplo. Maria autem cum dicit: *Quomodo fiet istud; quoniam virum non cognovi?* non videtur dubitasse de facto, sed de facti qualitate quæsisse. Liquet enim quia faciendum esse crediderat, quæ quomodo fieret, interrogavit. Unde et meruit audire: *Beata quæ credidisti.* Et vere beata, quæ sacerdote præstantior: cum sacerdos negasset, virgo correxit errorem. Nec mirum si Dominus redempturus mundum, operationem suam inchoavit a Maria; ut per quam salus omnibus parabatur, eadem prima fructum salutis hauriret ex pignore.²

18. Et bene quæsit quomodo fieret; legerat enim quia virgo generaret,³ sed non legerat quemadmodum generaret. Legerat, ut dixi: *Ecce*

A. *virgo in utero accipiet; quomodo autem acciperet, in Evangelio primum Angelus est locutus.*⁴

Isai. vii, 14.

Exsurgens autem Maria in diebus illis, abiit in montana cum festinatione in civitatem Judæ, et intravit in domum Zachariæ, et salutavit Elizabeth.

Vers. 39, 40.

19. Morale est omnibus, ut qui fidem exigunt, fidem adstruant. Et ideo Angelus cum abscondita nuntiaret, ut fides adstrueretur exemplo, senioris femine sterilisque conceptum virgini Mariæ nuntiavit; ut possibile Deo omne quod ei placuerit, adsereret. Ubi audivit hoc Maria, non quasi incredula de oraculo, nec quasi incerta de nuntio, nec quasi dubitans de exemplo; sed quasi læta pro voto, religiosa pro officio, festina pro gaudio, in montana perrexit. Quo enim jam Deo plena, nisi ad superiora cum festinatione contenderet? Nescit tarda molimina sancti Spiritus gratia.

20. Discite et vos, sanctæ mulieres, sedulitatem quam prægnantibus debeatis exhibere cognatis. Mariam, quæ ante sola in intimis penetralibus versabatur, non a publico virginitatis pudor, non ab studio asperitas montium, non ab officio prolixitas itineris retardavit. In montana virgo cum festinatione, virgo officii memor, injuriæ immemor affectu vigente,⁵ non sexu, relicta perrexit domo.

21. Discite, virgines, non circumcursare per alienas aedes, non demorari in plateis, non aliquos in publico miscere sermones. Maria in domo sera,⁶ festina in publico, mansit apud cognatam suam tribus mensibus. Etenim quæ propter officium venerat, inhærebat officio. Mansit ergo mensibus tribus, non quod domus eam delectaret aliena, sed quia frequentius videri in publico displicebat.

22. Didicistis, virgines, pudorem Mariæ: discite humilitatem. Venit propinqua ad proximam, junior ad seniore: nec solum venit, sed etiam prior salutavit; decet enim ut quanto castior virgo, tanto humilior sit. Noverit honorem deferre senioribus. Sit magistra humilitatis, in qua est professio castitatis. Est et causa pietatis, est etiam norma doctrinæ. Contuendum est enim

¹ Maurini, *conceptione*. De qua sua lectione ajunt: « Ita cuncti mss. et vet. edit. in corpore. Fra. autem ac Gill. in marg. et Rom. in corp., *de impari conditione*: quod etiam videtur eo confirmari, quod infra mss. et edit. legunt, *non de impari conditione*; uno tantum cod. excepto, ubi pro, *conditione*, habetur *conceptione*. » Nobis tamen animadvertendum est, codices A, B, a, contra assertum Maurinorum Editorum, etiam in priori loco non *conceptione* referre, sed *conditione*.

² Diversis locis in Officio de Immaculata Conceptione B. V. Mariæ opportune mentio fit horum sancti Doctoris verborum, ut adstruatur hoc quoque privilegium intuitu meritorum Redemptoris ejus Matri collatum fuisse, dum e converso illius privilegii impugnatores eisdem abutebantur ad illud dene-gandum. Sensus autem istorum verborum est in præsentis contextu, Christum meritis suis prohibuisse ne futura ejus Mater verbis angeli fidem detractaret: unde liquet Christum non minus Redemptorem esse quam gratiæ præsidio impedit peccata ne fiant, quam cum perpetrata dimittit.

³ Ita mss. omnes, sed editt. ante maurinam, *concuperet*.

⁴ Hic habet Cod. A, *Annunciatio Scæ Mariæ; caput vi.*

⁵ *Injuriæ*, qua virginis pudor afficitur, dum cogitur prodire in publicum. Postea rom. edit., *affectu urgente*. Aliæ, ac mss. omnes, etiam A, B, a, *affectu vigente*; nempe ut caritatis vigor puellari debilitati opponatur.

⁶ *Sera* opponitur voci *festina*; significat vero quæ *invita e domo exit*, dum si exire cogitur, festina procedit in via. Unde minus recte eam vocem Maurini in *seriam* immutarunt auctoritate unius codicis Vaticani aliorumque, et Corbejensis, qui tamen notat in margine, *sera, id est tarda*, legendum esse. Ita et Cod. A habet *sera*, codex B, *seria*, sed eadem manu emendatum in *sera*. Ita legitur et in Ambrosiano Breviario. Perperam Cod. a, *sedula*. Etiam cod. liberianus B, 17, teste Liveranio in præcitato *Spicilegio*, habet *sera*, sed *festinat* pro *festina*, quæ tamen postrema lectia explodenda ex eo apparet quod *festina* antithesis etiam quoad formam grammaticalem constituit cum *sera*.

quia superior venit ad inferiorem, ut inferior adjuvetur; Maria ad Elizabeth, Christus ad Johannem. Denique etiam postea, ut sanctificaret baptismum Johannis, Dominus venit ad baptismum. Cito quoque adventus Mariæ, et præsentiae Dominicæ beneficia declarantur.

Vers. 41 *Simul enim ut audicit salutationem Mariæ Elizabeth, exultavit infans in utero ejus. Et repleta est Spiritu sancto.*

23. Vide distinctionem, singulorumque verborum proprietates. Vocem prior Elizabeth audivit, sed Johannes prior gratiam sensit: illa naturæ ordine audivit, iste exultavit ratione mysterii: illa Mariæ, iste Domini sensit adventum: femina mulieris, et pignus pignoris.¹ Istæ gratiam loquuntur, illi intus operantur, pietatisque mysterium maternis adoriuntur profectibus; duplicique miraculo prophetant matres spiritu parvulorum. Exultavit infans, repleta est mater. Non prius mater repleta, quam filius: sed cum filius esset repletus Spiritu sancto, replevit et matrem. Exultavit Johannes, exultavit et Mariæ spiritus. Exultante Johanne, repletur Elizabeth: Mariam tamen non repleti Spiritu, sed spiritum ejus exultare cognovimus; incomprehensibilis enim incomprehensibiliter operabatur in matre. Et illa post conceptum repletur, ista ante conceptum.

Vers. 42, 43 *Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui. Et unde hoc mihi ut veniat mater Domini mei ad me?*

24. Novit sermonem suum Spiritus sanctus, nec umquam obliviscitur. Et prophetia non solum rerum completur miraculis, sed etiam proprietate verborum. Quis est iste fructus ventris, nisi ille de quo dictum est: *Ecce hæreditas Domini, filii, merces fructus ventris?* Hoc est, hæreditas Domini filii sunt, qui merces sunt fructus illius, qui de Mariæ ventre processit. Ipse fructus ventris est, flos radiceis, de quo bene prophetavit Esaias dicens: *Exiet virga de radice Jesse, et flos ex radice ejus adscendet;* radix enim est familia Judæorum, virga Maria, flos Mariæ Christus: qui veluti bonæ arboris fructus pro nostræ virtutis processu nunc floret, nunc fructificat in nobis, nunc rediviva corporis resurrectione reparatur.

Et unde hoc mihi, ut veniat mater Domini mei ad me?

25. Non quasi ignorans dicit; scit enim esse Spiritus sancti gratiam et operationem, ut mater Prophetæ a matre Domini ad profectum sui

¹ Pignus infans est utero matris inclusus.

² Cod. A habet iterum *Deum*; sed manifeste præferenda lectio *Dominum* quæ respondet superiori voci *Filioque*, et de quo hic additur *per quem omnia*.

A pignoris salutetur: sed quasi non humani hoc meriti, sed divinæ gratiæ munus esse cognoscat, ita dicit: *Unde hoc mihi?* Hoc est, quantum bonum mihi accidit, ut mater Domini mei veniat ad me! Non cognosco meum. *Unde hoc mihi*, qua justitia, quibus factis, pro quibus meritis? Non usitata hæc officia feminarum sunt, *Ut veniat mater Domini mei ad me*. Miraculum sentio, cognosco mysterium: mater Domini Verbo foeta Deo plena est.

B

Ecce enim ut facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exsultavit gaudio infans in utero meo: et beata quæ credidisti.

Vers. 44, 45

26. Vides non dubitasse Mariam, sed credidisse; et ideo fructum fidei consecutam. *Beata*, inquit, *quæ credidisti*. Sed et vos beati, qui audistis, et credidistis; quæcumque enim crediderit anima, et concipit et generat Dei Verbum, et opera ejus agnoscit. Sit in singulis Mariæ anima, ut magnificet Dominum: sit in singulis spiritus Mariæ, ut exultet in Deo. Si secundum carnem una mater est Christi; secundum fidem tamen omnium fructus est Christus. Omnis enim anima accipit Dei Verbum, si tamen immaculata et immunis a vitiis, intemerato castimoniam pudore custodiat.

27. Quæcumque igitur talis esse potuerit anima, magnificat Dominum, sicut anima Mariæ magnificavit Dominum, et exultavit spiritus ejus in Deo salutare. Magnificatur enim Dominus, sicut et alibi legis: *Magnificate Dominum mecum*: non quod Domino aliquid humana voce possit adjungi, sed quia magnificatur in nobis. Imago enim Dei Christus est; et ideo si quid justum fecerit anima aut religiosum, illam imaginem Dei, ad cujus est similitudinem creata, magnificat. Et ideo dum magnificat eum, magnitudinis ejus quadam participatione sublimior fit; ut illam imaginem splendido bonorum colore factorum, et quadam æmulatione virtutis in se videatur exprimere. Magnificat autem anima Mariæ Dominum, et exultat spiritus ejus in Deo, eo quod et anima et spiritu Patri Filioque devota, unum Deum ex quo omnia, et unum Dominum² per quem omnia, pio veneretur affectu.

Ps. xxxiii, 44

28. Sequitur Mariæ,³ quo persona melior, eo prophetia plenior. Nec otiosum videtur quod et ante Johannem Elizabeth prophetat, et Maria ante Domini generationem; serpunt enim jam tentamenta salutis humanæ. Nam sicut peccatum a mulieribus cœpit, ita etiam bona a mulieribus inchoantur; ut feminae quoque muliebria opera deponentes, infirmitati renuntient; et anima quæ non habet sexum, ut Maria quæ nescit errorem, religioso imitetur studio castitatem.

³ « Edit. omnes: *Sed Mariæ quo*. Mss. aliquot: *Sequitur enim in Mariæ, quo*. Alii, qui et melioris ætatis: *Sequitur Mariæ, quo*, etc. ut nos in textu. » Ita Maurini. In eadem lectionem concinunt et nostri cod. mss.

Vers. 56. *Mansit autem Maria cum illa mensibus tribus: et reversa est in domum suam.*

29. Bene inducitur sancta Maria, et exhibuisse officium, et mysticum numerum¹ custodisse. Non enim sola familiaritatis est causa quod diu mansit, sed etiam tanti vatis profectus. Nam si primo ingressu tantus processus exstitit, ut ad salutationem Mariæ exsultaret infans in utero, repleretur Spiritu sancto mater infantis: quantum putamus usu tanti temporis sanctæ Mariæ addidisse præsentiam? *Mansit autem Maria cum illa mensibus tribus.* Ungebatur itaque, et quasi bonus athleta exercebatur in utero matris propheta; amplissimo enim virtus ejus certamini parabatur. Denique tamdiu mansit Maria, quamdiu Elizabeth pariendi tempus impleteret. Quod si diligenter advertas, invenies hoc nusquam positum, nisi in generatione justorum. Denique impleti sunt dies, ut pareret Maria: impletum est tempus, ut pareret Elizabeth: impletum est vitæ tempus, cum sancti viri ex hoc vitæ curriculo demigrarunt.² Plenitudinem justī vita habet, inanes autem dies sunt impiorum.

30. Peperit ergo filium Elizabeth, et congratulabantur vicini. Habet sanctorum editio lætitiæ plurimorum, quia commune est bonum; justitia enim communis est virtus. Et ideo in ortu justī futuræ vitæ insigne præmittitur, et gratia secuturæ virtutis exsultatione vicinorum præfigurante signatur. Pulchre autem tempus quo fuit in utero Propheta, describitur, ne Mariæ præsentia taceatur: sed tempus siletur infantiae, eo quod præsentia Domini matris in utero roboratur qui infantiae impedimenta nescivit. Et ideo in Evangelio nihil super eo legimus, nisi ortum ejus, et oraculum, exsultationem in utero, vocem in deserto. Neque enim ullam infantiae sensit ætatem qui supra naturam, supra ætatem in utero situs matris a mensura perfectæ cœpit ætatis plenitudinis Christi.³

Vers. 60, 64. *Et respondit mater ejus, et dixit: Non, sed vocabitur Johannes. Et responderunt ad illam: Nemo est in cognatione tua qui vocetur hoc nomine. Annuebant ergo patri ejus, quem vellet vocari eum. Et accepit pugillares, et scripsit dicens: Johannes est nomen ejus. Et mirati sunt omnes. Continuo autem resoluta est lingua ejus, et apertum est os ejus, et loquebatur benedicens Deum.*

31. Mire sanctus Evangelista præmittendum putavit, quod plurimi infantem patris nomine

Zachariæ appellandum putaverint;⁴ ut advertas matri non nomen alicujus displicuisse degeneris, sed id sancto infusum Spiritu quod ab Angelo ante Zachariæ fuerat prænuntiatum. Et quidem ille mutus intimare vocabulum filii nequivit uxori: sed per prophetiam Elizabeth didicit, quod non didicerat a marito: *Johannes est*, inquit, *nomen ejus*, hoc est, non nos ei nomen imponimus, qui jam a Deo nomen accepit. Habet vocabulum suum quod agnovimus, non quod elegimus.⁵ Habent hoc merita sanctorum, ut a Deo nomen accipiant. Sic Jacob Israel dicitur, quia Deum vidit. Sic Dominus noster Jesus nominatus est, antequam natus: cui non Angelus, sed Pater nomen imposuit. *Revelabitur enim*, inquit, *Filius meus Jesus cum iis qui cum eo jucundabuntur, qui relictī sunt in annis quadringentis. Et erit post annos hos, et morietur Filius meus Christus Jesus... et convertetur sæculum.* Vides angelos, quæ audierint, non quæ usurpaverint, nuntiare. Nec mireris si nomen mulier quod non audivit, adseruit; quando Spiritus ei sanctus qui Angelo mandaverat, revelavit. Neque poterat Domini ignorare prænuntium, quæ prophetaverat Christum.

32. Et bene additur quia nemo in cognatione ejus vocabatur hoc nomine; ut intelligas nomen non generis esse, sed vatis. Zacharias quoque nutu interrogatur: sed quia incredulitas ei afflatum eripuerat et auditum, quod voce non poterat, manu et litteris est locutus; scripsit enim dicens: *Johannes est nomen ejus.* Et hoc nomen non imponitur, sed adstruitur: meritoque continuo resoluta est lingua ejus; quia quam vinxerat incredulitas, fides solvit. Credamus et nos igitur, ut loquamur, ut lingua nostra quæ incredulitatis vinculis est ligata, rationis voce solvatur. Scribamus spiritu mysteria, si volumus loqui; scribamus prænuntium Christi non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. Etenim qui Johannem loquitur, Christum prophetat. Loquamur Johannem, loquamur et Christum; ut nostrum quoque os possit aperiri, quod in sacerdote tanto irrationabilis modo pecudis fræna nutantis fidei coercabant.⁶

Et Zacharias pater ejus impletus est Spiritu sancto, et prophetabat dicens.

33. Vide quam bonus Deus, et facilis indulgere peccatis: non solum ablata restituit, sed etiam insperata concedit. Ille dudum mutus prophetat; hæc enim gratia Dei maxima, quod eum qui negaverunt, confitentur.⁷ Nemo ergo diffidat: nemo veterum conscius delictorum præmia divina desperet. Novit Dominus mu-

¹ « Albin. codex: et implese mysterium; ut et parientem (forte parientem vel parturientem) non desereret, et mysticum numerum custodiret. » Ita Maurini. In his quoddam glossema perspicere facile est.

² Mss. A, B', demigrarent.

³ Mss. A, addit: Copul. IV.

⁴ Mss. A, B', putarunt.

⁵ Mss. A, B', eligimus.

⁶ Mss. A, Caput IV.

⁷ Edit. Era. et seq. ac pauci mss., qui; alii plures, quem negaverat, confitetur. Amerb. et cod. Corb. cum aliis probatoris notæ, ac nostris A, B, B', a, qui negaverunt, confitentur. Nempe non tantum hoc dicitur de Zacharia, sed generice.

*De poenit. dist. 1,
cap. Novis Do-
minis.*

Vers. 76. *Et tu, puer, propheta Altissimi vocaberis.*

34. Pulchre cum de Domino prophetaret, ad prophetam sua verba convertit; ut hoc quoque beneficium esse Domini designaret; ne cum publice enumeraret sua, quasi ingratus tacuisse quæ acceperat beneficia¹ videretur, quæ agnoscebat in filio. Sed fortasse aliqui quasi irrationabilem mentis excessum putent, quod octo dierum alloquitur infantem. Verum si teneamus, intelligimus profecto quod potuit vocem patris natus audire, qui Mariæ salutationem antequam nasceretur, audivit. Sciebat propheta alias esse aures prophetæ, quæ Spiritu Dei, non corporis ætate reserantur. Habebat intelligendi sensum qui exsultandi habebat affectum.

35. Simul illud adverte, quam paucis Elizabeth, quam multis Zacharias prophetet; et uterque sancto impletus Spiritu loquebatur: sed disciplina servatur, ut mulier discere magis quæ divina sunt, studeat, quam docere. Nec facile ullam prophetasse uberius quam matrem Domini reperimus. Prophetissa ipsa Maria soror Aaron quam cito Cantici verba conclusit! Eademque ubi prolixius est locuta cum fratre, nequaquam sui poenam sermonis evasit.²

Exod. xv, 20, 21.

Num. xii, 1 et ss.

Cap. II, vers. 1. *Factum est autem, in diebus illis exiit edictum a Cæsare Augusto, ut censum profiteretur universus orbis terræ.*

36. De ortu Salvatoris dicturi, non putamus alienum ut quo natus sit tempore, requiramus. Quid enim professio sæcularium ad generationem Domini pertineret, nisi ut advertamus hoc quoque divinum esse mysterium; quia dum professio sæcularis obtenditur, spiritualis impletur, non terrarum regi dicenda, sed cæli? Professio ista fidei census est animorum; abolito enim Synagogæ censu vetusto, novus census Ecclesiæ parabatur, qui tormenta³ non exigeret, sed auferret: et spiritaliter in typo plebs sua jam Christo nomina conferebat. Non hic spatia

¹ Desunt in rom. edit., quæ acceperat beneficia.

² Mss. A, Caput v.

³ Tormenta, non tributa habent veteres cod. mss. generatim. De qua lectione ajunt Maurini: « Obscurum non est allusionem fieri ad censoriam Romanorum disciplinam, quam constat fuisse longe severissimam. Ipseque Ambrosius hoc infra satis aperte indicat, cum illi opponens Christi censuram dicit: *Nihil in hoc censu vereare terribile, nihil immite, nihil triste, sola unumquemque fides signat*, etc. His autem ultimis verbis innuitur ille vetus censorum ritus, quo nonnullos ignominie causa ceritum ceris sive tabulis adscribebant: quo spectat illud Horatii epis. 6, lib. I.

*Quid deceat, quid non, obliti: cerite cera
Digni, etc.*

Qua de re paroemia exstat apud Eras. Chil. I, cent. 10, ada. 81. »

⁴ Mares ante annum 14, femine ante 12 non cogebantur apud censores profiteri, cum ante illam ætatem tributum ab eisdem non exigeretur. Consule super hoc J. Lipsium. lib. II de Mag. Rom. cap. 3. (Edit. Maur.)

⁵ Sic omnes mss. Contra vero cunctæ edit. ante maurinam,

A terrarum, sed mentium animorumque censentur; nec describuntur limites, sed proferuntur; nec ætas ulla distinguitur, sed omnis adscribitur;⁴ nullus enim ab hoc immunis est censu, quia omnis ætas munifica Christo est, quem vagientes pueri martyrio confitentur; quem intra uterum positi exsultatione testantur. Nihil in hoc censu vereare terribile, nihil immite, nihil triste: sola unumquemque fides signat. Vis Christi audire censores? Jubentur censere sine virgis:⁵ nec terrore, sed gratia plebem quærere: recondere⁶ gladium, non possidere aurum. Talibus censoribus adquisitus est orbis.

4

5

6

Matth. x, 9, 10.

37. Denique ut scias censum non Augusti esse, sed Christi, totus orbis profiteri jubetur. Quando nascitur Christus, omnes profitentur: quando mundus concluditur, omnes periclitantur. Quis ergo poterat professionem totius orbis exigere, nisi qui totius habebat orbis imperium? Non enim Augusti, sed *Domini est terra, et plenitudo ejus, orbis terrarum, et universi qui habitant in eo*. Gothis non imperabat Augustus, non imperabat Armenis: imperabat Christus. Acceperunt utique Christi censorem, qui Christi martyres ediderunt. Et ideo fortasse nos vincunt, ut præsentia docent; quoniam quem illi oblatione sanguinis fatebantur; huic ariani quæstionem generis inferebant.

Ps. xliii, 1.

Hæc, inquit, professio prima facta est.

Vers. 2.

38. Atqui plerasque jam partes terrarum sæpe fuisse descriptas loquuntur historiae. Hæc est ergo professio prima,⁷ sed mentium: cui omnes profitentur, quia nullus excipitur; non præconis evocatione, sed vatis qui multo ante prædixit: *Omnes gentes plaudite manibus: jubilate Deo in voce exsultationis, quoniam Deus summus, terribilis, rex magnus super omnem terram*. Denique ut scias censum esse justitiæ, veniunt ad eum Joseph et Maria, hoc est, justus et virgo: ille, qui Verbum servaret; ista, quæ pareret. Ubi profitentur justus et virgo, nisi ubi nascitur Christus? *Omnis enim spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, de Deo est*. Ubi autem secundum altiore rationem

7

Ps. xlii, 2, 3.

I Joan. iv, 2.

Jubentur censere, sed non virgis. Minus bene, cum manifesta fiat allusio ad Luc. ix, 3 ubi prohibentur apostoli, ne virgam ferant, ad proseminandum Evangelium proficiscentes.

⁶ Cod. A, *condere*, ut in Ambrosiano Breviario in lectionibus ad Matutinum in festo Nativitatis Domini.

⁷ Edit. omnes, *professio prima, non terrarum, sed mentium*. Apertus sensus. Verum quia in cunctis et Gallic., et Vat. cod. desunt, *non terrarum*; et alioqui potest sententia constare illis expunctis, in hoc mss. consensum sequi maluimus. Dicitur autem, *professio prima*, non absolute, sed prima sub Cyrino, ut opponatur secundæ sub eodem peractæ; ut docet Baronius *Appar. ad Annales eccles.* pag. 29, Jans. Gand. alique interpretes in hunc locum. Sed litteralem sensum unde parum utilitatis redire poterat ad suos lectores, hoc loco non excutit B. Ambrosius. Quod porro subditur, *non præconis evocatione*, hoc satis declarat suos præcones fuisse censoribus, licet hoc negetur a nonnullis. Qui de censura, ejusque officio plura voluerit, adeat. lib. xiii. Cod. Theod. tit. 10 de Censu, et tit. 11 de Censit., Rosin. *Antiq. Rom.* lib. vii, c. 10, Laur. Polym. lib. iii, Syn. 4 § 4 et alibi. (Edit. Maur.)

nascitur Christus, nisi in corde tuo, et in pe-
ctore tuo? *Prope est enim Verbum in ore tuo,*
et in corde tuo.

Rom. x, 8.

39. Pulchre autem quod et præsidis nomen
addidit, ut seriem temporis designaret. *Præ-*
side, inquit, *Syriæ Cyrino facta est hæc prima*
professio. Ut quasi consulem quemdam, signi-
gratia, huic libro Evangelista adscripsisse vi-
deatur. Nam¹ si consules adscribuntur tabulis
emptionis, quanto magis redemptionis omnium
debit tempus adscribi? Habes ergo omnia quæ
in contractibus esse consueverunt: vocabulum
summam illic potestatem gerentis, diem, locum,
causam. Testes quoque adhiberi solent: hos
quoque nativitati suæ, et generationi secundum
carnem Christus adhibuit, qui signarent Evan-
gelium, dicens: *Vos eritis mihi testes in Hie-*
rusalem.

Act. 1, 8.

Vers. 6, 7. *Factum est autem, cum essent ibi, impleti sunt*
dies ut pareret. Et peperit filium primoge-
nitum, et pannis eum involvit, et posuit in
*præsepio; quia non erat locus in eo diversorio.*²

40. Breviter sanctus Lucas et quomodo, et
quo tempore, et quo loco secundum carnem
Christus natus sit, explicavit. At vero de cœ-
lesti generatione si quæris, lege Evangelium
sancti Johannis, qui a cœlestibus exorsus ad
terrena descendit. Illic invenies et quando erat,
et quomodo erat, et quid erat, quid egerat,
quid agebat, et ubi erat, et quo venerit, quo-
modo³ venerit, quo tempore venerit, qua causa
venerit. *In principio*, inquit, *erat Verbum*; habes
quando erat: *Et Verbum erat apud Deum*; habes
quomodo erat. Habes etiam quid erat: *Et Deus*,
inquit, *erat Verbum*. Quid egerat:
Omnia per ipsum facta sunt. Quid agebat: *Erat*
lux vera quæ illuminat omnem hominem ve-
nientem in hunc mundum. Et ubi erat: *In hoc*
mundo erat. Quo venerit: *In sua propria venit*.
Quomodo venerit: *Verbum caro factum est*.
Quando venerit, Johannes testimonium perhibet
de ipso dicens: *Hic est de quo dixi, qui post*

Joan. 1, 1.

Ibid., 3.

Ibid., 9.

Ibid., 10.

Ibid., 11.

Ibid., 14.

¹ Hinc incipit Cod. B', de quo in Præfatione.

² Omnes edit. ante maurinam ac recentiores mss., *quia non erat ei locus in diversorio*. Reliqui, ac nostri quoque A, B, B', *quia non erat locus in eo diversorio*: quæ lectio etiam eo confirmatur, quod infra mss. et edit. magno consensu præ se ferant, *ille alium locum in eo diversorio non habuit*; et n. 43: *terreno in diversorio jacet*. Unde intel- ligas Ambrosium in græcis vocibus ἐν τῷ καταλύματι accepisse particulam τῷ non pro articulo, sed pro adjectivo demonstrativo, ut non raro etiam a probatis auctoribus usurpatur. Hinc præterea advertas licet, eundem sanctum Ambrosium ab opinione Eusebii, *Demonst. Evang.* lib. viii, cap. 5, Epiphani., *Hæresi.* 20, Hieronymi, epist. 28 ad Marcellam, et aliorum dissentire; quandoquidem hi omnes Christum non in stabulo domus cujuspian, sed in saxea spelunca natum volunt. Neque tamen desunt qui Doctori nostro patrocinentur, quos videre potes apud interpretes. His vere Editorum maurinorum animadversionibus, addimus, localem traditionem eorum firmare sententiam, qui specum ab urbe tum disjectam asserunt Mariæ et Josepho refugium præbuisse, ubi mundi Salvator in lucem editus est.

³ Mss. A, B, B' hic omittunt *et*, quos secuti sumus, dum lectio comunior, quæ est et maurina, habet *et quomodo*. Sed

A *me venit, ante me factus est; quia prior me erat*. Qua causa venerit, Johannes ipse testatur: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum⁴ mundi*. Si igitur generationem utramque cognovimus, et utriusque munus unum,⁵ et causam qua venit advertimus; ut pereuntis mundi peccata susci- piens, peccati labem, et omnium mortem in se, qui vinci non posset, aboleret: consequens est ut nunc quoque sanctus Lucas Evangelista nos doceat, et vias Domini secundum carnem crescentis ostendat.

Joan. 1, 30

Ibid., 29

5

B 41. Nec quemquam movere debet quod al-
tiori consilio Johannis infantiam diximus præ-
termisam, Christi vero infantiam adserimus
esse descriptam; non enim omnium est dicere:
Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucri-
faciam: omnibus omnia factus sum: neque de
quoquam alio ita dici potest, quia *Vulneratus*
est propter iniquitatem nostram,⁶ et infirmatus
est propter peccata nostra. Ille igitur parvulus,

I Cor. ix, 22

6

Isai. LIII, 5

C ille infantulus fuit, ut tu vir possis esse per-
fectus: ille involutus in pannis, ut tu mortis
laqueis sis absolutus: ille in præsepibus, ut tu
in altaribus:⁷ ille in terris, ut tu in cœlis: ille
aliud locum in eo diversorio non habebat, ut
tu plures haberes in cœlestibus sedibus man-
siones. *Qui cum dives*, inquit, *esset, propter vos*
pauper factus est, ut illius inopia vos ditare-
mini. Meum ergo paupertas illa patrimonium
est; et infirmitas Domini mea est virtus. Maluit
D sibi egere, ut omnibus abundaret. Me illius in-
fantiae vagientis abluunt fletus; mea lacrymæ
illæ delicta laverunt. Plus igitur, Domine Jesu,
injuriis tuis debeo quod redemptus sum, quam
operibus quod creatus sum. Non prodesset nasci,
nisi redimi profuisset.

7

II Cor. viii, 9

E 42. Sed nemo intra usum corporis formam
omnem divinitatis includat. Alia natura carnis
est, alia divinitatis gloria. Propter te infirmitas,
in se potentia: propter te inopia, in se opu-
lentia. Noli hoc æstimare quod cernis, sed quod
redimeris, agnosce. Quia in pannis est, vides;
quia in cœlis est, non vides: infantis audis
vagitus, non audis bovis Dominum agnoscentis

quia in sequentibus quoque omittitur *et*, magis genuina vi-
detur lectio nostra.

⁴ Maur. et mss. A, B, habent *peccata*. Sed codex B' legit
peccatum, quæ lectio et alibi frequentius occurrit in hujus
versiculi citationibus apud D. Ambrosium, ut videre est apud
Sabb. ad h. 1. Igitur visa est nobis lectio *peccatum* habenda
ut germana Ambrosii lectio, licet statim subdiderit, *pereuntis*
mundi peccata suscipiens.

⁵ Sic Mss. aliquot melioris notæ. Alii nonnulli prætermi-
tunt dictionem *munus* (ita et Cod. A, B, B'), quod haud
dubie in quibusdam recentioribus emendare conati sunt qui
reposerunt, *et utriusque unam esse causam*, etc. quam
lectionem secutæ sunt omnes edit. (Edit. Maur.)

⁶ Cod. A, *iniquitates nostras*, quæ lectio e Vulgata de-
sumpta apparet.

⁷ *Ut tu in altaribus*, nempe ad accipiendum corporis Do-
minici sacramentum. Quo illud similiter pertinet, quod lib.
de *Init.* cap. 8. dicitur, *His abluta plebs... contendit ad al-*
taria. Et non multo post: *venit igitur, et videns sacrosan-*
ctum altare compositum. Ubi plura dicendi de ritu quo in
prisca Ecclesia divinissimum illud sacramentum administra-
batur, locus erit opportunior. (Edit. Maur.)

¹
Isai. 1, 3

²
Demost. Orat.
pro Ctesiph.

^{4 3}

Ps. xxii, 2

⁵

Matth ii, 1 et ss.

⁶

mugitus: *Agnovit enim bos possessorem suum, et asina præsepe¹ domini sui*; immo præsepium dixerim, sicut scripsit qui transtulit; nihil enim apud me distat in verbo,² quod non distat in sensu. Nam si orator illorum qui phaleras sermonum sequuntur, neget in hoc positas esse fortunas Græciæ, hoc an illo verbo usus sit; sed rem spectandam putat: si ipsi philosophi eorum qui totos dies in disputatione consumunt, minus latinis et receptis usi sermonibus sunt, ut propriis uterentur; quanto magis nos negligere verba debemus, spectare mysteria, quibus vincit sermonis vilitas, quod operum miracula divinorum nullis venustata sermonibus, veritatis suæ lumine refulserunt! Denique asinam illam irrationabilem³ non fuco⁴ deliciarum, sed succo naturalis alimoniae præsepia sancta paverunt.

43. Hic est Dominus, hoc præsepe, quo nobis divinum mysterium revelatum est: irrationabiles gentes, pecudum intra præsepia more viventes, alimoniae sacræ ubertate pascendas. Agnovit ergo asina, species scilicet, et forma gentilium, præsepe Domini sui. Et ideo dicit: *Dominus pascit me, et nihil deerit*. An mediocribus signis Deus probatur, quod angeli ministrant, quod Magi adorant, quod martyres confitentur? Ex utero funditur, sed coruscat e cœlo: terreno in diversorio jacet, sed cœlesti lumine viget. Nupta peperit, sed virgo concepit: nupta concepit, sed virgo generavit. Docuit enim nos sanctus Matthæus non mediocre mysterium, quod sanctus Lucas, quia plene jam erat expositum, silendum putavit, satis se divitem fore credens, si præsepe Domini sibi ex omnibus vindicasset.⁵

44. Istum igitur parvulum, quem tu quasi vilem, qui infidelis es, arbitraris, Magi ex oriente venientes, tam longo spatio sequuntur, et procidentes adorant, et regem appellant, et resurrecturum fatentur, offerentes de thesauris suis aurum, thus et myrrham. Quæ sunt ista veræ fidei munera? Aurum regi, thus Deo, myrrha defuncto; aliud enim regis insigne, aliud divinæ sacrificium potestatis,⁶ aliud honor est sepulturæ, quæ non corrumpat corpus mortui, sed reservet. Nos quoque qui hæc audimus et legimus, de thesauris nostris talia, fratres, mu-

¹ Mss. A, B, B', *præsepi*.

² Hic rursus occurrit lacuna in Cod. B.

³ Mss. A, B', *rationabilem*.

⁴ Cunctæ edit. ac Mss. non pauci, *non succo deliciarum*. Cod. vero melioris ævi (*etiam* A, B'), *non fuco deliciarum*, id est, laute ac opipare conditis cibis. Quidni enim delicatas illas cupedias, ciborum fucum non liceat appellare? (Ed. Maur.)

⁵ Mss. A, B' addunt: *Capit. vi*.

⁶ Omnes edit. ante maurinam, *sacramentum est potestatis*: omnes mss., *sacrificium potestatis*, nempe quod divinæ offertur potestati. Conveniunt autem omnes Patres in mystica horum munerum interpretatione.

⁷ Mss. A, B', *De Israel*.

⁸ Subintellige iterum, *peritiores*.

⁹ Edit. omnes, ac major numerus mss., *magicis artibus conciliandæ* (ita et Cod. A, B') *sibi divinitatæ*. Rom. edit., *divinitati*. Cod. vero Corb., Prat., Carn. ac Gem. ut in textu. Melius, cum superior lectio æquivocatione non careat. Ceterum quod illi Magi ortum a propheta Balaam duxisse me-

A nera proferamus: *Habemus enim thesaurum in vasis fictilibus*. Si igitur in te ipso quod es, non ex te debes æstimare, sed ex Christo: quanto magis in Christo non tua debes æstimare, sed Christi!

45. Ergo Magi de thesauris suis offerunt munera. Vultis scire quam bonum meritum habeant? Stella ab his videtur; et ubi Herodes est, non videtur: ubi Christus est rursus videtur, et viam monstrat. Ergo stella hæc via est, et via Christus; quia secundum Incarnationis mysterium Christus est stella: *Orietur enim stella ex Jacob, et exsurget homo ex Israel*.⁷ Denique ubi Christus, et stella est; ipse enim est stella splendida et matutina. Sua igitur ipse luce se signat.

46. Accipe aliud documentum. Alia venerunt via Magi, alia redeunt; qui enim Christum viderant, Christum intellexerant, meliores utique quam venerant, revertuntur. Duæ quippe sunt viæ: una quæ ducit ad interitum, altera quæ ducit ad regnum: illa peccatorum est, quæ ducit ad Herodem; hæc via Christus est, qua reditur ad patriam: hic enim temporalis est incolatus, sicut scriptum est: *Multum incola facta est anima mea*. Caveamus igitur Herodem mundanæ ad tempus præselem potestatis, ut patriæ cœlestis æternum consequamur habitaculum.

47. Non electis tantum præmia ista proposita sunt, sed etiam omnibus; quoniam *Omnia, et in omnibus Christus*. Vides enim quia non otiose, vel de Chaldæis, qui peritiores in numeris habentur; Abraham Deo credidit: vel Magi qui licet magicis artibus,⁸ cum reconciliandæ⁹ sibi divinitati studium impendunt, ortum in terris Domini crediderunt: non, inquam, otiose, sed ut ex adversariis gentibus sanctæ religionis testimonium sumeretur, et divini timoris exemplum.

E 48. Sed tamen qui sunt isti Magi, nisi qui, ut historia quædam docet, a Balaam genus ducunt, a quo prophetatum est: *Orietur stella ex Jacob*? Isti ergo sunt non minus fidei,¹⁰ quam successionis hæredes. Ille stellam vidit in spiritu; isti viderunt oculis, et crediderunt. Vide-

morantur, hoc non obscure desumptum est ex Orig. Hom. 13 in *Numeros*: quod autem magicis artibus imbuti significantur, hoc non solum videtur petiitum ex ejusdem Adamantii loco citato: sed etiam manifeste legitur ipsius lib. 1 cont. *Celsum*: in quo illum secuti sunt Justinus martyr, Dial. cont. *Triph.*, Ignat. *epist. ad Ephesios*, Hier. in *Isaiam* cap. 19 et 47 nec non alii. Quod vero ad cognitionem numerorum, quam proxime ante Chaldæis adjudicat sanctus Doctor, id intelligi oportet de numeris astrologicis, ex quibus genetliaci futura prædicare posse sibi videbantur: unde est illud Flacci lib. 1, Ode 11,

Nec Babylonios tentaris numeros.

Hanc scientiam ab Abrahamo ad Ægyptios illatam scribunt: nos tamen non supersticiosam illam a Patriarcha traditam autumamus, sed tantum rectam atque honestam syderum disciplinam, quam postmodum inquieta hominum curiositas ad pravas artes detorsit ac traduxit. (Edit. Maur.)

¹⁰ Hic recurrit Cod. B.

II Cor. iv, 7.

⁷
Num. xxiv, 17.

Ps. cxix, 6

Coloss. iii, 11.

¹⁰

runt novam stellam, quæ non erat visa a creatura mundi. Viderunt novam creaturam, et non solum in terra, sed etiam in cœlo gratiam novi hominis requirebant, secundum quod Moyses prophetice posuit, quia *Orietur stella ex Jacob, et exurget homo ex Israel*. Et cognoverunt hanc esse stellam, quæ hominem Deumque significat. Adoraverunt parvulum: utique non adorassent, si parvulum tantummodo credidissent. Magus ergo intelligit suas cessare artes: tu non intelligis tua dona venisse? Ille fatetur alienum: tu non agnoscis promissum? ille contra se credit: tu pro te non putas esse credendum?

49. Natum ergo Magi nuntiant regem: perturbatur Herodes, congregat scribas et principes sacerdotum, et interrogat ubi Christus oriatur. Magi tantummodo regem nuntiant: Herodes Christum requirit. Ipsum igitur regem de quo interrogat, confitetur. Deinde cum ubi nasci haberet inquiritur, utique prænuntiatus ostenditur; neque enim quæri poterat qui non erat nuntiatus. O amentes Judæi, venisse non creditis, quem videtis: venisse non creditis, quem dicitis esse venturum! Nuntiate, inquit, mihi, ut veniam, et adorem puerum. Insidiatur quidem Herodes; sed Deum non negat, quem memorat adorandum. Deinde infantes occidi jubet. Cui alii nisi Deo talis victima debebatur? Expers licet sensus infantia, Deum tamen pro quo interimitur, confitetur. Hæc de Matthæo pauca libavimus; ut clareret infantiae tempora a divinitatis operibus non vacasse.¹ Quod si ætas carnis ignava² operis fuit, profecto Deus erat, qui divinitatis operibus exercebat carnis ætatem: qui etiam pastores faciebat in illa regione vigilare, custodientes vigilias noctis supra gregem suum.³

50. Videte Ecclesiæ surgentis exordium: Christus nascitur, et pastores vigilare cœperunt, qui gentium greges, pecudum modo⁴ ante viventes, in aulam Domini congregarent, ne quos spiritualium bestiarum per offusas noctium tenebras paterentur incursus. Et bene pastores vigilant, quos bonus pastor informat. Grex igitur populus, nox sæculum, pastores sunt sacerdotes. Aut fortasse etiam ille sit pastor, cui dicitur: *Esto vigilans, et confirma*;⁵ quia non solum episcopos ad tuendum gregem Dominus ordinavit, sed etiam angelos destinavit.

Vers. 9. *Ecce Angelus Domini stetit ante illos.*

51. Videte quemadmodum cura divina fidem adstruat: angelus Mariam, angelus Joseph, an-

¹ Mss. A, B, B', *minime vacasse*.

² Edit. Rom. cum uno aut altero mss., *ignara operis fuit*. Aliæ, ac reliqui mss., *ignava*, etc. etiam Maurinis testibus; hoc autem significatur, infantiam non modo quid agatur, ignorare; sed etiam agendi virtute destitui.

³ Hic mss. A, B', halent: *Caput vii*.

⁴ Cod. A, *more*. Deinde pro *aulam*, quod habent etiam mss. A, B, B', *a*, editiones ante maurinam, unusque alterve scriptus codex habent *cau'am*, quam suspicamus gentiam esse lectionem.

A gelus pastores edocet. Non satis est semel missum; duobus enim vel tribus testibus stat omne verbum.

Et facta est cum angelo multitudo exercitus cœlestium laudantium Deum, et dicentium: Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis.

Vers. 13, 14.

52. Bene angelorum nominatur exercitus, qui ducem militiæ sequebantur. Cui igitur laudem angeli, nisi Domino suo dicerent, juxta quod scriptum est: *Laudate Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis. Laudate eum omnes angeli ejus?* Impleta igitur prophetia est. Laudatur de cœlis Dominus, et videtur in terris. De quo sanctus Marcus ait, quia *cum bestiis erat, et angeli ministrabant ei*; ut in altero misericordiæ insigne, in altero divinæ indicium potestatis agnoscas. Tuum est quod bestias patitur; suum quod ab angelis prædicatur. Et ajunt:

Ps. cxlviii, 1, 2.

Marc. i, 13.

Transeamus usque Bethlehem, et videamus hoc Verbum quod factum est, sicut Dominus ostendit nobis. Et venerunt festinantes.

Vers. 15, 16.

53. Vides festinare pastores; nemo enim cum desidia Christum requirit. Vides pastores angelo credidisse; et tu Patri, Filio, Spiritui sancto, angelis, prophetis, et apostolis crede.⁶ Vide quam signate⁷ Scriptura singulorum libret momenta verborum. Festinant, inquit, Verbum videre. Etenim cum caro Domini, videtur, Verbum videtur, quod est Filius. Non mediocre fidei tibi hoc videatur exemplum; non vilis persona pastorum. Certe quo vilior ad prudentiam, eo pretiosior ad fidem. Non gymnasia choris referta sapientum, sed plebem Dominus simplicem requisivit, quæ phalerare audita, et fucare nesciret. Simplicitas enim quæritur, non ambitio desideratur. Nec contemnenda putes quasi vilia verba prophetarum:⁸ a pastoribus etiam Maria fidem colligit: a pastoribus populus ad Dei reverentiam congregatur; *mirati enim sunt de iis, quæ dicebantur a pastoribus ad ipsos*.

⁶

⁷

⁸

Maria autem conservabat omnia verba hæc, conferens in corde suo.

Vers. 19.

F 54. Discamus sanctæ Virginis in omnibus castitatem, quæ non minus ore pudica quam corpore, argumenta fidei conferebat in corde. Si Maria a pastoribus discit, cur tu declinas

⁵ Mss. A, B', *confirmare*.

⁶ Ita omnes mss. At ex adverso edit. omnes ante maurinam: *credere non vis?*

⁷ Cod. A, *signanter*, ut et codex Liberianus A, 118; teste Liveranio in *Spicilegio*.

⁸ Cod. Reg. et Rom. edit., *verba pastorum*: sed hic mutatione non est opus, cum non ambigue ipsi pastores a S. Doctore prophetæ vocentur.

Cor. xiv, 34.

discere a sacerdotibus? Si Maria ante præcepta apostolica tacet, cur tu post apostolica præcepta magis cupis docere, quam discere? Disce vitium esse personæ, non sexus; sexus enim sanctus. Denique Maria præceptum non accepit, exemplum edidit.

Isai ix, 6.

55. Circumciditur itaque puer. Quis ille puer, nisi ille de quo dictum est: *Puer natus est nobis, Filius datus est nobis? Factus est enim sub Lege, ut eos qui sub Lege essent, lucrifaceret.*

Ps. xxxiii, 16.

56. Sistitur autem in Hierusalem.¹ Quid sit autem in Hierusalem sisti Domino, dicerem; nisi in Esaia commentis ante dixissem. Circumcisis enim vitiis, Dominico dignus judicabatur obtutu; quia *oculi Domini super justos.* Vides omnem Legis veteris seriem fuisse typum futuri; nam et circumcisio purgationem significat delictorum. Sed quoniam prona quadam cupiditate peccandi humanæ carnis et mentis fragilitas inextricabilibus vitiis implicatur, eo per octavum circumcisionis diem culpæ totius futura purgatio resurrectionis præfigurabatur ætate; hoc est enim illud: *Quia omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur;*² verbis enim Legis promittebatur Virginis partus. Et vere sanctus, quia immaculatus.³

Exod. xiii, 2.
3

¹ Sistitur autem in Hierusalem: hæc verba quæ in ant. editt. extant, absunt a pluribus mss., non tamen a B' et a. Maurini Editores ab omnibus mss. abesse dixerunt, quia nostros non inspexerunt. Quod vero commentariorum suorum in Esaia meminit sanctus Præsul, ea quidem reperimus ab Augustino pluries allegata, sed eo magis dolemus illa interiisse, quod in pretio fuisse apud tantum Doctorem intelligimus. Videas in præcedenti tomo pauca eorum fragmenta quæ ex Augustino collegimus.

² Inscrubitur hic codici A, *In purificatione Sanctæ Mariæ. Caput viii. Lectio i.*

³ Occurrit hic rursus lacuna in cod. B, duobus deficientibus foliis, usque ad n. 76.

⁴ « His verbis non solum cuncti mss. atque editt. hunc locum exhibent, verum etiam August. lib. 2 *De peccato orig.* cap. 41, et lib. 1 *cont. Jul. Pelag.* cap. 3. Garnerius tamen in appendice ad 1 partem Marii Mercatoris pag. 379, 2 contendit inserendam voculam, *se*, ante verbum, *infudit*; fit enim, inquit, *allusio ad vocem Angeli: Spiritus sanctus superveniet in te.* Verum eo minime evincitur additione ulla hic opus esse, cum videatur Ambrosius noster eam Spiritus sancti operationem significare, qua effectum est, ut purissimum Virginis semen in ejus vulvam deflueret. In conjecturæ suæ confirmationem addit idem Auctor receptam loci hujus lectionem a malevolo interprete, in eorum gratiam trahi posse, qui teste eodem Mario, *sceleratissime opinantur Spiritum sanctum fuisse pro semine.* At si ita esset, huic malo nihilum remedii adferret additio illa; immo vero locutionem calumniæ redderet magis obnoxiam, ut fatebitur quisquis locum paulo diligentius expendit. Ergo potius recurrendum esset ad solutionem quam similibus Patrum locis adhibendam docet S. Th. iii, part. quæst. 22, art. 2 ad 2. *Sed hoc*, inquit, *de facili solvitur; quia secundum quod in semine intelligitur virtus activa, comparat semini Spiritum sanctum, vel etiam Filium, etc.* » Hæc Maurini. Nos autem opinamur Ambrosium dicere voluisse, Spiritum Sanctum id operatum esse ut *inviolatum*, idest purissimum B. V. semen in ejus vulvam absque pudoris offensa deflueret, eique virtutem tribuisse ut cum purissimo ejusdem sanguine in humanam carnem converteretur.

⁵ Videtur hic alludere Ambrosius ad ea quæ leguntur iii Regum xviii ad vers. 19 usque ad 40, ubi tamen non ignis coelestis absumpsisse dicitur prophetas Baal, sed ignis qui mirifice e cælo descendens holocaustum ejus consumpsit, in causa fuisse cur illi omnes falsi prophetæ a populo trucidarentur.

A Denique ipsum esse qui Lege signetur, in eodem modum ab Angelo repetita verba declarant: *Quia quod nascetur, inquit, sanctum, vocabitur Filius Dei.* Non enim virilis coitus vulvæ vaginalis secreta reseravit; sed immaculatum semen⁴ inviolabili utero Spiritus sanctus infudit: solus enim per omnia ex natis de femina sanctus Dominus Jesus, qui terrenæ contagia corruptelæ immaculati partus novitate non senserit, et cœlesti majestate depulerit.

Luc. i, 35.

B 57. Nam si litteram sequamur, quomodo sanctus omnis masculus, cum multos scelerratissimos fuisse non lateat? Numquid sanctus Achab? Numquid sancti pseudo-prophetæ, quos ad Eliæ preces ultor cœlestis injuriæ ignis absumpsit?⁵ Sed ille sanctus, per quem figuram futuri mysterii pia legis divinæ præscripta signabant; eo quod solus sanctæ Ecclesiæ virginis ad generandos populos Dei immaculatæ fœcunditatis aperiret genitale secretum.⁶ Hic ergo solus aperuit sibi vulvam. Nec mirum; qui enim dixerat ad Prophetam: *Priusquam te formarem in utero, novi te; et in vulva matris sanctificavi te;* qui ergo vulvam sanctificavit alienam, ut nasceretur Propheta, hic est qui aperuit matris suæ vulvam, ut immaculatus exiret.⁷

Jerem. i, 5.

rentur. Nam ignis qui e cælo ab Elia evocatus fuit, ut narratur lib. iv Regum, cap. i, non in impios prophetas, sed in milites a reges Ochozia missos ut Eliam comprehenderent, delapsus est!

⁶ Omnes edit., *quem in figura futuri mysterii, etc.* Contra omnes mss., *per quem figuram futuri mysterii.* Nec male. Vult enim ibi sanctus Doctor, Christum virginalem matris uterum immaculato partu reserantem sui ipsius spiritalem Ecclesiæ vulvam ad generationem fidelium aperientis figuram esse. At enim verene et physice aperta fuit in partu vulva castissimæ Virginis? Negantem sententiam amplectuntur theologi, eo scilicet innitentes quod fidei dogma sit, PP. omnium, Nicæni Conc. et sequentium, quotquot fuere, auctoritate munitum, Mariam in partu quoque virginem exstitisse, quod cum apertione uteri consistere nequaquam posse existimant. Ipse quidem Ambrosius opinionem quorundam negantium parentem Domini, quam Virgineam concepisce non diffitebantur, virginem generasse, in Aquilejensi Concilio damnandam curavit, ut intelligas ex ejus ad Siricium papam epistola, ubi collectis pluribus antiqui fœderis exemplis ac figuris, partus virginei possibilitatem adstruit. Hoc ipsum præstat lib. *De Instit. Virg.* cap. 8, et in *hymno de Nat. Domini*, et ubi non? Erasmus tamen *Annot. in Luc.* allatis his quæ infra leguntur, verbis: *Hic est qui aperuit matris suæ vulvam, ut immaculatus exiret*, adserit Doctorem nostrum cum Origene *Hom. 14 in Luc.* docuisse Christum nascendo reserasse vulvam maternam. Et certe hic locus non omni difficultate immunis est: sed eam expedit B. Th. iii, part. quæst. 28, art. 2, ubi proposito in hanc rem Ven. Bedæ testimonio ita concludit: *Unde illa adapertio non significat reserationem communem claustrum pudoris virginei, sed solum exitum prolis de utero matris.* Quam interpretationem nec Erasmus ipse repudiat. Aliam quoque ac si supeditant perinde accipientes, *adaperiens vulvam*, ac si scriptum esset, *fœcunditate donans*: quemadmodum *concludere vulvam* pro eo dicitur, quod est, *sterilem reddere.* Forte etiam addi possit non omni uteri patefactione violari virginatatem, sed ea quæ fit actu aliquo venereo, vel saltem ex eo consequatur. Id non obscure docet August. lib. i *De Civit. Dei*, c. 18. Immo et hoc ipsum post D. Thom. 2-2, quæst. 152, art. i, in corp. et ad iii, tenentur scholastici agnoscere; ibi enim ait: *Quod si aliquo casu membri integritas corrumpatur, non magis præjudicat virginitati, quam si corrumpatur manus, aut pes.* (Edit. Maur.)

⁷ Teste rursus Liveranio in *Spicilegio codex Liberianus*

Vers. 25. *Et ecce homo erat in Hierusalem, cui nomen Symeon: et homo iste justus, et timoratus, exspectans consolationem Israel.*

58. Non solum ab angelis et prophetis, a pastoribus et parentibus, sed etiam a senioribus et justis generatio Domini accipit testimonium. ¹ Omnis ætas, et uterque sexus, eventorumque miracula fidem adstruunt. Virgo generat, sterilis parit, mutus loquitur, Elizabeth prophetat, Magnus adorat, utero clausus exultat, vidua confitetur, justus exspectat. Et bene justus, qui non suam, sed populi gratiam requirebat: cupiens ipse corporeæ vinculis fragilitatis absolvi, sed exspectans videre promissum; sciebat enim quia beati oculi qui eum viderent.

Vers. 29. *Nunc, inquit, dimitte servum tuum.*

² 59. Vide justum velut corporeæ carcere molis inclusum velle dissolvi, ut incipiat esse cum Christo; *dissolvi enim, et cum Christo esse, multo melius.* Sed qui vult dimitti, veniat in templum, veniat in Hierusalem, exspectet Christum Domini, accipiat in manibus Verbum Dei, complectatur quibusdam suæ fidei ³ brachiis. Tunc dimittetur, ut non videat mortem, qui viderit vitam.

⁴ 60. ⁴ Vides uberem in omnes gratiam Domini generatione diffusam, et prophetium incredulis negatam esse, non justis. Ecce et Symeon ⁵ prophetat in ruinam et resurrectionem plurimorum venisse Dominum Jesum Christum; ut justorum iniquorumque merita discernat, et pro nostrorum qualitate factorum ⁶ iudex verus et justus aut supplicia decernat, aut præmia.

Vers. 35. *Et tuam, inquit, ipsius animam pertransibit gladius.*

61. Nec littera, nec historia docet ex hac vita Mariam corporalis necis passione migrasse; non enim anima, sed corpus materiali gladio transverberatur. Et ideo prudentiam Mariæ haud

A ignaram mysterii cœlestis ostendit. ⁷ *Vicum enim verbum Dei, et validum, et acutum omni gladio acutissimo, penetrans usque ad divisionem animæ, et spiritus, artuumque et medullarum, cogitationes cordis, et secreta scrutatur animorum;* quia nuda mentium, et aperta sunt omnia Dei Filio, quem conscientiae secreta non fallunt.

62. Prophetavit itaque Symeon, prophetaverat Virgo, prophetaverat copulata conjugio; debuit etiam vidua, ne qua aut professio deesset, aut ^B sexus. Et ideo Anna et stipendiis viduitatis, et moribus talis inducitur, ut digna plane fuisse credatur, quæ redemptorem omnium venisse nuntiaret. Cujus merita cum alibi descripserimus, cum viduas hortaremur, hoc loco quoniam ad alia properamus, non putamus iteranda. Non otiose tamen annos octoginta quatuor viduitatis ejus expressit; quia et septem dodecades, et duæ quadragesimæ ⁸ sacrum videntur numerum designare.

C *Et cum facti essent illi anni duodecim.* ⁹

63. A duodecimo anno, ut legimus, Dominicæ sumitur disputationis exordium; hic enim prædicandæ fidei Evangelizantium numerus debebatur. Nec otiose immemor suorum secundum carnem parentum, qui secundum carnem utique sapientia Dei implebatur et gratia, post triduum reperitur in templo; ut esset indicio quia post triduum triumphalis illius passionis in sede cœlesti, et honore divino fidei nostræ se resurrecturus offerret, qui mortuus credebatur.

Quid est quod me quærebatis? Nesciebatis quia in propria Patris mei oportet me esse? ¹⁰

64. Duæ sunt in Christo generationes: una est paterna, materna altera: paterna illa divini-
nior; materna vero quæ in nostrum laborem usumque descendit. Et ideo quæ supra naturam, supra ætatem, supra consuetudinem fiunt, non humanis adsignanda virtutibus, sed divinis referenda ¹⁰ sunt potestatibus. Alibi eum ad mysterium ¹¹ mater impellit: hic mater arguitur,

A, 70, 118 hic sequentem habet additionem, quæ sane Ambrosiana non esse manifesto conspicitur: ET IMMACULATUS INTROIRET IN TEMPLUM. UNDE ET BEATISSIMUS AC NIMIRUM OMNIUM PROPHETARUM PERITISSIMUS ILLE SENIOR JUSTUS SYMEON, DUM IN SACRIS ALMISQUE ULNIS SUIS SUSCEPIT AGNUM IMMACULATUM, DE QUO OLIM FUERAT REVELATUM, non visurum se mortem, nisi videret Christum Domini; TREMEFACTUS ET LETABUNDUS CORAM OMNIBUS CONFITEBATUR, DICENS: nunc dimittis, Domine, servum tuum, secundum verbum tuum, in pace. IN PACE DIMITTE, QUIA VIDEO PACEM; viderunt enim, oculi mei salutare tuum. SALUS ENIM OMNIUM CHRISTUS JESUS D. N. EST. Quod præparasti ante faciem omnium populorum; VIA ERGO JUSTORUM RECTA EST ET ITER SANCTORUM PRÆPARATUM EST. Lumen ad revelationem gentium; lux enim orta est justo, rectis corde lætitia, quia notum fecit Dominus salutare suum, ante conspectum gentium revelavit justitiam suam. Et gloriam plebis tuæ Israel; GLORIOSUS PRORSUS IN SANCTIS DOMINUS ET IN MAJESTATE FACIENS PRODIGIA.

¹ Codex Liberianus A, 117: Nam omnis ætas.

² Notatur hic in cod. A, Lectio II.

³ Vet. editt. cum mss. A, B', complectatur velut quibusdam suæ fidei brachiis; sed illæ editt. addunt quoque operibus

suis: Rom. inversa phrasi, complectatur operibus suis velut, etc. Mss. vero reliqui, ut in textu.

⁴ Rursus cod. A, Lectio III.

⁵ Ita ab Ambrosio scriptum apparet, non Simeon.

⁶ Cod. A, meritorum.

⁷ Cod. A, Lectio IV.

⁸ Nota allusionem fortasse ad duas quadragesimas tunc temporibus in mediolanensi Ecclesia vigentes.

⁹ Additur in cod. A: Dominica I post Epiphaniam. Caput VIII.

¹⁰ Cod. A, præferenda.

¹¹ « Edit. Era, Gill. ac Rom. cum mss. aliquot, ministerium. Ita etiam eadem illæ infra. Edit. autem Amerb. in corpore, Era. et Gill. in marg. utroque loco habent cum tredecim optimis mss. mysterium, et cetera ut nos in textu, nisi quod in solis mss. pro, a filio, legitur, de filio. Quod autem hic legimus, mater arguitur, noli hinc inferre cum Calvino S. Præsulis hanc mentem esse, ut Deiparam peccasse judicaret: quo nihil a beato viro magis alienum, ut jam non semel licuit advertere. Intellige ergo, arguitur, lato modo positum pro docetur, aut alio consimili verbo: quod a communi usu non abhorret. » Ita Maurini. Etiam mss. A, a habent mysterium, quæ vox et aptiorem reddit sensum, nempe ad mi-

Hebr. IV, 12.

Lib. de viduis, cap. I.

Vers. 42.

Vers. 49.

Joan.

quia adhuc quæ humana sunt, exigat. Sed cum hic duodecim describatur annorum, illic discipulos habere doceatur; vides matrem didicisse de Filio, ut exigeret a validiore mysterium, quæ stupebat in juniore miraculum.

Vers. 51. *Et venit Nazareth, et erat subditus illis.*

65. Quid enim magister virtutis, nisi officium pietatis implet? Et miramur si Patri defert, qui subditur matri? Non utique infirmitatis, sed pietatis est ista subjectio; adtollat licet sævis emissus latebris coluber perfidiæ caput, et serpentinis evomat venena pectoribus. Cum dicit se Filius missum, majorem hæreticus appellat Patrem; ut imperfectum Filium dicat, qui potest habere majorem; ut alienis auxiliis adserat eum qui mittitur, indigere: numquid et humano egebat auxilio, ut materno serviret¹ imperio? Deferebat homini, deferebat ancillæ (ipsa enim dicit: *Ecce ancilla Domini*); deferebat simulato patri; et miraris si Deo detulit? An homini deferre pietas est, Deo deferre infirmitas est? Vel ex humanis divina perpende, et quid patri amoris² debeatur, agnosce. Pater honorificat Filium: non vis ut Filius honorificet Patrem? Pater voce cœlesti in Filio se complacere proficitur: non vis ut Filius humanæ carnis indutus amictu, cum humana voce, humano loquatur affectu, Patrem dicat esse majorem? Nam si *magnus Dominus, et laudabilis nimis, et magnitudinis ejus non est finis*: utique magnitudo quæ finem non habet, nec augmentum habet. Sed cur non accipiam religiosis auribus Filium Patri in susceptione corporis obedientem, cum religiose accipiam Patrem Filio deferentem?

66. Disce potius tuæ utilitatis præcepta, et exempla pietatis agnosce. Disce quid parentibus tuis debeas, cum legis a Patre Filium non voluntate, non opere, non tempore discrepare: etsi personis duo, potestate unum sunt. Et utique nullum Pater ille cœlestis laborem generationis expertus est: tu matri debes pudoris injuriam, virginitatis dispendium, partus periculum; matri longa fastidia, matri longa discrimina, cui miseræ in ipsis votorum fructibus majus periculum est; et cum ediderit quod optavit, partu absolvitur, non timore. Quid anxios patres loquar pro filiorum profectu, et

A multiplicatos alienis usibus census, jactaque agricolæ semina posterorum ætatibus profutura? Nonne pro his obsequia saltem oportet rependi? Cur imperio³ patris vita prolixior, et communitas patrimonii videtur angustior, cum Christus non refugiat cohæredes?⁴

Factum est verbum Domini super Johannem Zachariæ filium in deserto. Cap. III, vers. 2.

B 67. Congregaturus Ecclesiam Dei Filius, ante operatur in servulo. Et ideo bene posuit sanctus Lucas factum esse verbum Domini super Johannem Zachariæ filium in deserto; ut Ecclesia non ab homine cœperit, sed a Verbo. Ipsa enim est desertum, quia *plures filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum*. Denique ipsi dicitur: *Lætare, sterilis, et exsulta, desertum*; quia nullis adhuc convenæ plebis operibus colebatur, neque ullum adhuc arborum suorum verticem præferebant. Nondum venerat qui diceret: *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Domini*.⁵ Nondum vitis illa cœlestis fructus palmitibus suis, verborum quodam suorum traduce, ministrabat. Factum est ergo verbum, ut quæ erat ante deserta, fructum nobis terra generaret. Factum est verbum, vox secuta est; verbum enim prius intus operatur, sequitur vocis officium. Unde et David dicit: *Credidi propter quod locutus sum*. Prius credidit, ut loqui posset.

68. Factum est autem verbum, ut sanctus Baptista Johannes pœnitentiam prædicaret. Et ideo plerique sancto Johanni typum Legis imponunt, eo quod Lex peccatum denuntiare potuit, donare non potuit. Lex enim unumquemque qui viam gentium sequebatur, revocat ab errore, restringit a crimine; pœnitentiam suadet, ut gratiam consequatur. *Lex autem et Prophetæ usque ad Johannem*: Johannes vero prænuntius Christi. Ita Lex et⁶ Ecclesiæ prænuntia, et gratiæ pœnitentia est. Bene itaque sanctus Lucas compendio usus est, ut Johannem declararet prophetam, dicens factum esse super eum verbum Domini, alia non adderet: nullus enim eget indicio sui qui verbo Dei abundat. Unum itaque dixit, et omnia declaravit.

69. At vero sanctus Matthæus et Marcus ve-

raculum alludit in Cana Galilææ perpetratum, in quo etiam spiritualis sive mysticus lateret sensus.

¹ Cod. A, *deserviret*.

² Rom. edit. sola, *et quid honoris patri debeamus*. Sed nulla documenta huic suffragantur lectioni.

³ Cod. A, *in filio impio*; Maurini cum pluralitate mss. atque editionibus reliquis typographicis, *impio patris* etc. Sed vetustior codex B', cui suffragatur, teste Liveranio in præcitato *Spicilegio*, codex Liberianus A, 117: *imperio patris*, quam lectionem nos adoptavimus ipsius Liverani sententiæ accedentes, tum auctoritate ipsius codicis B', tum quia e breviatione syllabe *per* ex *imperio* facillime vox *impio* in codice intrudi potuit, tum quia unice lectio illa plausibilem sensum donare potuit, nempe filiis grave esse imperium patris, quod cum ejus vita protrahitur.

⁴ Mss. A, B', *Caput x. Cod. A: Dominica II de Adventu*.

⁵ Cod. A, *in domo Dei*, ut in Breviario ambrosiano ad lectiones Matutini Dominicæ II Adventus.

⁶ « Ita vet. editt. cum plerisque atque optimis mss. Et recta est ea lectio; nihil enim ea significatur, nisi Legem cujus typus erat Johannes, Ecclesiæ quasi viam parasse; et pœnitentiam quam idem Johannes prædicabat, ad gratiam aditum aperuisse. In quibusdam tamen cod. deest vox *pœnitentia*; et in aliis locus legitur in hæc verba: *Ita Lex Ecclesiæ prænuntiat gratiam pœnitentiæ*: Rom. autem edit. sic mutavit: *Itaque Lex Ecclesiæ prænuntia, et gratiæ prævia est*. » Hæc Maurini. Etiam mss. A, B', melioribus conveniunt; sed omittunt *et ante Ecclesiæ*. Ita ergo intellige Ambrosii verba: Lex prænuntia est Ecclesiæ; pœnitentia a Joanne prædicata prænuntia est gratiæ.

Joan. VIII, 29.

Joan. VIII, 28.

Joan. VIII, 54 et 49.

Luc. III, 22.

Joan. XIV, 28.

Ps. CXLIV, 3.

Isai. LIV, 1.

Ibid.

Isai. LII, 9.

Ps. LI, 10.

Ps. CXV, 1.

Luc. XVI, 16.

stitu, et cinctu, et cibo Prophetam declarare voluerunt; eo quod vestitum de pilis camolorum habuit, et zonam pelliceam super lumbos suos; locustas autem, et mel silvestre edebat. Prænuntius enim Christi non patiebatur immundarum perire exuvias bestiarum; ipso quoque vestitus indicio designans Christum esse venturum, qui belluina, illuvieque contexta pro nostrorum deformitate meritorum,¹ gentilitatis immundæ peccata suscipiens, in illo trophæo crucis, amictu quodam se nostræ carnis exueret.

70. Quid autem sibi vult cinctus zonæ pelliceæ, nisi quod caro ista quæ mentem prius gravare consueverat, ea post adventum Domini non impedimento cœpit esse, sed cingulo? Scilicet juxta² David: *In salicibus.... organa nostra suspendimus*; et juxta Apostolum confidentiam non habemus in carne, et confidentiam habemus in corpore: non habemus in voluptatibus, habemus in passionibus; quoniam in³ spiritu fervens vigeat affectus, et ad omne accingamur obsequium cœlestium præceptorum, devotione mentis intenti, atque apparatu corporis expediti.

71. Cibus quoque propheticus index officii, nuntiusque mysterii est. Quid enim tam otiosum ad hominis officium, quam locustas quærere; et quid tam plenum ad vatis mysterium? Nam quo magis ad fructum inutiles, ad usum laboris⁴ inertes, ad tactum fugaces, vagæ saltu, ore stridulæ sunt locustæ; eo convenientius his populi figura gentilis aptatur, qui nullo usu laboris, nullo operis sui fructu, sine gravitate, sine voce sonum querelæ ederet, verbum vitæ ignoraret. Hic igitur populus cibus est prophetarum; nam quo numerus major populi⁵ congregatur, eo uberius prophetici oris usus augetur. Ecclesiæ quoque gratia præfiguratur in melle silvestri, non intra alvearium legis plebis Judaicæ fœtu reperta, sed in campis, et foliis sylvæ gentilium errore diffusa, juxta quod scriptum est: *Invenimus eam in campis sylvæ*.

72. Et hic quidem mel silvestre edebat, annuntians populos de petræ melle saturandos, sicut scriptum est: *Et de petra mellis saturavit eos*. Sic etiam Eliam corvi cibo advectitio, et lucrativo potu inter deserta paverunt; ut indicio foret populos nationum tetro squalentes colore meritorum, qui ante cibum fœtidis in cadaveribus requirebant, nunc de se advectitiam⁶ pro-

phetis alimoniam præbituros. Cibus enim prophetarum divinæ voluntatis effectus est, sicut ipse Dominus declaravit dicens: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus qui me misit*.

Vox clamantis in deserto.

73. Bene vox dicitur Johannes Verbi prænuntius. Nam interrogatus ipse Johannes: *Quid dicis de te ipso? Ait: Ego vox clamantis in deserto*. Et ideo ait: *Qui post me venit, ante me factus est*; quia vox præcedit inferior, verbum sequitur, quod præcellit. Ideo et a Johanne baptizari voluit; quia in hominibus verbum consecratur voce doctoris. Ideo fortasse Zacharias vocem recepit, quia vocem locutus est.

Generatio viperarum, quis ostendit vobis fugere a ventura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ. Et ne cœperitis dicere: Pater noster est Abraham. Dico autem vobis, quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.

74. Argui quidem videtur malitia Judæorum, eo quod vario noxiæ mentis veneno, serpentinos lapsus, et terrena cubilia, non divinæ aliquod mysterium cognitionis operentur: sed tamen cum dicitur: *Quis ostendit vobis fugere a ventura ira?* ostenditur his Dei miseratione infusa prudentia; ut gerant suorum pœnitentiam delictorum, futuri terrorem judicii provida devotione metuentes. Ad generationem ergo, non ad successionem referenda est comparatio viperarum. Aut fortasse juxta quod scriptum est: *Estate prudentes sicut serpentes*, ostenduntur habere prudentiam naturalem qui profutura videant, et sponte deposcant; sed adhuc noxia non relinquunt.

75. Et ideo admonentur claritatem sibi magis operis, quam nobilitatem generis vindicare; quod nulla in successione prærogativa sit, nisi fidei adstipuletur hæreditas, quam Dei nutu ad populos gentilium transferendam, sermone prophetico revelavit, dicens: *Potens est Deus de lapidibus his suscitare filios Abrahæ*. Nam licet Deus possit diversas convertere et commutare naturas; tamen quia mihi plus mysterium quam miraculum prodest, in prænuntio Christi nihil magis quam ædificationem Ecclesiæ debeo sur-

¹ « Edit. omnes: *qui belluinis induitis, quæ contextæ sunt nostrorum*, etc. Contra vero mss. Vaticani Gallicanque magno consensu lectionem nostram stabiliunt, nisi quod in quibusdam lapsu calami, pro *illuvie*, scribitur *ingluvie*: in uno, *sorde*, *illuvieque*. » Ita Maurini, quorum lectio firmatur et mss. nostris.

² Mss. A, B', *eo quod et juxta*.

³ Mss. A, B', omitt. *in*.

⁴ « Mss. non pauci nec infimæ notæ (ita et A ac B'), *ad usum inertes*, omissa dictione *laboris*. Hic porro Doctor noster dissentit ab opinione eorum, quibus *ἀργαῖς* non locustæ sunt, sed fructicis aut herbæ cujusdam genus, immo, si Deo placet, etiam pisces delicati. Sed cum Ambrosio pars multo maxima Patrum ac interpretum consentiunt. Neque

sane alia opinio videtur aliunde introducta, nisi quod locustæ animalcula non crederentur esui esse; cum tamen certos populos illis et olim victitasse, et etiam num victitare prodant historici. Qua de re adiri possunt Erasmus atque Drusus in hunc locum. » Huic Maurinorum animadversioni addendum est, puerulos in nostris quoque regionibus delectari parvas edere locustas æstivo tempore circumvolitantes.

⁵ Mss. A, B', *numerosior populus*. Ita et in Breviario Ambrosiano ad lectiones Matutini in feria II de *Exceptato*.

⁶ Cunctæ edit. ac mss. non pauci, *cibo adventitio.... de se adventitiam* (ut etiam A et B'). Reliqui, et iidem antiquissimi, *cibo advectitio*, etc. Quod vero edit. Rom. rescarat, *et lucrativo potu*, in hoc refragantes habet omnes et mss. et ant. edit.

(Edit. Maur.)

Matth. III, 4.
Marc. I, 6.

Ps. CXXXVI, 2.
Philip. III, 3.

Ps. CXXXI, 6.

Ps. LXXX, 17.

III Reg. XVII, 6.

Joan. IV, 34.

Vers. 4.

Joan. I, 22, 23.

Ibid., 30.

Vers. 7, 8.

Matth. X, 16.

gentis agnoscere: quæ non rupeis saxis, sed vivis lapidibus extracta, in habitaculum Dei et fastigium templi conversione nostrorum surrexit animorum. Etenim parabat Deus mentium nostrarum dura mollire, et de lapidibus offensionis excitare cultores religionis. Quid enim aliud quam lapides habebantur, qui lapidibus serviebant, similes utique iis qui facerent eos? ¹ Prophetatur igitur saxosis gentilium fides infundenda pectoribus, et futuros per fidem Abrahæ filios oracula pollicentur, quibus per duritiam mentis saxeus quidam insensibilis, irrationabilisque naturæ usus inoleverat. Nam si lapidibus ² vivis firmatos¹ viros fidei robore sententia apostolica comparavit, juxta quod scriptum est: *Et vos tamquam lapides vivi ædificamini domus spiritalis, in sacerdotium sanctum, offerentes hostias spirituales*: multo altius² hic videntur voce prophetica lapidibus homines comparati, qui ita humanæ sensum mentis amiserant; ut dum lapidibus putant divinitatis alicujus inesse rationem, ipsi in naturam lapidum non usu corporis, sed mentis habitu verterentur. Denique ex Abrahæ secundum carnem successione manantes, et principes Sodomorum appellantur, et parietes dealbati: ita sibi prærogativam generis morum magis similitudo vindicat, quam ordo majorum. Quinetiam ut scias quia lapidibus comparati sunt homines, arboribus quoque homines comparavit subjiciens Propheta:

Vers. 9. *Quia jam securis ad radices arborum posita est.*

76. Exempli autem ideo facta mutatio est, ut illo comparisonis processu quidam intelligatur hominis clementior jam profectus. Nam illi ante deformes ad usum, nudi ad ornatum, steriles ad fructum, irrationabiles ad profectum jam in arborum speciem figurantur, quæ³ rationabili quodam naturæ munere decoræ ad usum, ad adspectum venustæ, ad fructum opimæ, surgunt cacuminibus, funduntur brachiis, replentur fructibus, frondibus vestiuntur. Atque utinam nos fœcundarum usum arborum possimus imitari, meritisque crescentibus longævæ humilitatis radice fundati, sublimes ab humo, decori ad speciem adultos fructuosorum operum vertices erigamus; ne Evangelica securis agricolæ trunci radicem sylvestris excidat! *Væ enim mihi est, si non evangelizavero*. Sed vox ista Apostolica est. *Væ mihi est, si non peccata deflevero: væ mihi est, si non media nocte surrexero ad confitendum tibi: væ mihi est, si dolum proximo meo fecero: væ si locutus non fuero veritatem*. Ad radicem securis est posita: faciat fructum qui potest gratiæ, qui debet pœnitentiæ. Adest Dominus qui fructum requirat, fœ-

A cundos vivificet, steriles reprehendat. Anni tres sunt ex quo venit, et fructum in Judæis invenire non potuit: utinam inveniat in nobis! Jussurus est succidi infructuosos, ne terram occupent. Sed qui adhuc non habet fructum, conetur ut adferat in futurum. Bonus ille cultor agri interveniet pro nobis infœcundis, pro nobis infructuosis, ut detur spatium, patientia deferatur; ne forte et nos aliquem fructum ferre Deo possimus.

B 77. Singulis quoque generibus hominum conveniens tribuit sanctus Johannes Baptista responsum, unum omnibus: ita publicanis, ne ultra præscriptum exigant: militibus, ne calumniam faciant, ne prædam requirant: docens idcirco stipendia constituta militiæ, ne dum sumptus quæritur, prædo grassetur. Sed hæc et alia officiorum præcepta propria singulorum: misericordia communis est usus, ideo commune præceptum: omnibus officiis, omnibus ætatibus necessaria, et ab omnibus deferenda. Non publicanus, non miles excipitur, non agricola vel urbanus: dives et pauper, omnes in commune admonentur, ut conferant non habenti. Misericordia enim plenitudo virtutum est. Et ideo omnibus est proposita perfectæ forma virtutis, ne vestimentis alimentisque suis parcant. Misericordiæ tamen ipsius pro possibilitate conditionis humanæ mensura servatur; ut non sibi unusquisque totum eripiat, sed quod habet, cum D paupere partiat.⁴

Æstimante autem populo et cogitante in cordibus suis de Johanne, ne forte ipse esset Christus; respondit dicens: Ego quidem vos baptizo in aqua, in pœnitentia.

78. Videbat ergo Johannes cordis occulta. Sed consideremus cujus hæc gratia. Quemadmodum autem prophetis palam fiant cordis occulta, Paulus ostendit dicens: *Occulta quoque cordis ejus manifesta fient: et procidens in faciem adorabit Deum, pronuntians quod vere Deus est in vobis*. Dei ergo munus est qui revelat, non virtus hominis qui divino magis adjuvatur beneficio, quam naturali cernit officio. Quo autem proficit ista cogitatio Judæorum, nisi ut secundum Scripturas venisse Christum probetur? Erat enim qui expectabatur; et ipse utique qui expectabatur, non is qui non expectabatur, advenit. Quid autem ineptius quam quod is qui in alio æstimatur, in se ipso esse non creditur? Quem per mulierem venturum putabant, per virginem venisse non credunt. Quæ Deo secundum carnem dignior generatio, quam ut immaculatus Dei Filius immaculatæ generationis servaret etiam in suscipiendo corpore

¹ Rom. edit. et cod. A, *formatos*. Sed minus recte, ut ipse orationis contextus declarat.

² Ita vet. editt. in corpore, ac mss. longe plurimi (*itemque* A, B', a). Eadem vet. edit. in marg., *multo aliis*. Rom. et cod. Corb. in glossa cum paucis aliis, iisque recentioribus,

multo aptius. Non male: sed tamen alia lectio non rejicienda; namque hic *altius* idem sonat, atque altiori, ac profundiori sensu. (Edit. Maur.)

³ Hic cod. B *reviviscit*.

⁴ Sequitur in mss. A, B', *Caput xi*.

puritatem? Et utique divini adventus signum in virginis partu,¹ non in mulieris constitutum est.

79. *Ego*, inquit, *vos aqua baptizo*. Cito probavit non esse se Christum, qui visibili operetur officio. Nam cum ex duabus naturis homo, id est, ex anima subsistat et corpore, visibile perabilia, invisibile per invisibile mysterium consecratur.² Aqua enim corpus abluatur; spiritu animæ delicta mundantur. Aliud agimus, aliud invocamus; licet etiam in ipso fonte sanctificatio divinitatis adspiret. Non enim aqua omnibus ablutio est, sed hæc inter se divisa esse non possunt; et ideo aliud fuit baptisma poenitentiae, aliud gratiae est. Istud ex utroque, illud ex uno; nam cum communia delicta sint mentis et corporis, purificatio quoque debuit esse communis. Et bene sanctus Johannes se intellexisse significans quid in cordibus cogitarent, et quasi non intellexerit, declinans majestatis invidiam, non verbo, sed opere declaravit non esse se Christum. Opus enim hominis est gerere³ poenitentiam delictorum; Dei munus est gratiam implere mysterii.

⁴ *Venit*⁴ autem fortior me.

80. Non comparisonem fecit, ut ipso se tantum fortiozem dixerit Christum (neque enim inter Dei Filium et hominem ulla poterat esse collatio), sed quia multi fortes; nam et diabolus fortis: *Nemo enim potest vasa fortis.... diripere, nisi prius alligaverit fortem*. Multi ergo fortes: fortior nemo nisi Christus. Denique consueque non fecit comparisonem, ut addiderit: *Cujus non sum dignus calceamenta portare*, Evangelicæ prædicationis ostendens in apostolos gratiam esse collatam, qui sunt calceati in Evangelium.

81. Videtur tamen ideo hoc dicere, quod plerumque Johannes personam accepit populi Judæorum. Unde ad hoc referunt quod ait: *Illum oportet crescere, me autem minui*, quod oporteret minorem fieri populum Judæorum, crescere in Christo populum Christianum. Denique et Moyses accepit personam populi: sed ille calceamentum non Dominicum portabat, sed pedum suorum. Et isti calceati sunt calceamento fortasse non suorum pedum; ille autem solvere calceamentum pedum jubetur suorum, ut animi ejus gressus et mentis, corporei nexus vinculis absolutus, iter spiritale gradiatur. Apostoli autem calceamentum deposuerant corporale, quando missi sunt sine calceamento, sine virga, sine pera, sine zona: sed non statim Domini cal-

A ceamenta portarunt. Fortasse post resurrectionem portare cœperunt; ante enim ne cui gesta Domini dicerent, monebantur. Denique postea his dicitur: *Ite in orbem universum, et prædicate Evangelium*; ut evangelicæ prædicationis vestigium proferentes, toto Dominicorum seriem circumferrent orbe gestorum. Est igitur calceamentum nuptiale evangelica prædicationis. Sed de hoc opportunius aliquid in aliis explicabimus.

B *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, et igni, habens ventilabrum in manu sua, et purgabit aream suam, et congregabit triticum in horreum suum: paleas autem igni comburet inextinguibili.*

82. *Habens ventilabrum in manu*. Ventilabri indicio discriminandorum Dominus declaratur jus habere meritorum; eo quod dum frumenta in area ventilantur, plena a vacuis, ab inanibus fructuosa veluti quodam auræ spirantis examine separantur. Per hanc igitur comparisonem ostenditur quod Dominus judicii die solidæ merita fructusque virtutis ab inanis jactantiæ, exiliumque factorum infructuosa levitate discernat, perfectioris meriti viros locaturus in mansione cœlesti. Ipse enim perfectior fructus est, qui meruerit⁵ ejus esse conformis, qui sicut granum tritici cecidit, ut plurimos fructus adferret in nobis, invisus paleis, inanibus meritis non amicus. Et ideo ante eum ignis ardebit, non natura sui noxius; utpote qui mala improbitatis exurat, splendorem probitatis accumulet.⁶

Factum est autem, cum baptizatus esset omnis populus, et Jesu baptizato, et orante, apertum est cælum, et descendit Spiritus sanctus corporali specie sicut columba in ipsum; et vox de cælo facta est: Filius meus es tu, in te complacui.

E 83. Baptizatus est ergo Dominus, non mundari volens, sed mundare aquas; ut ablutæ per carnem Christi, quæ peccatum non cognovit, baptismatis jus haberent. Et ideo qui ad Christi lavacrum venerit, peccata deponit. Pulchre autem in iis quæ a ceteris dicta sunt, sanctus Lucas Evangelista compendium sumpsit, et intelligendum magis quod a Johanne Dominus baptizatus est, quam expressum reliquit. Quæ autem Domini causa baptismatis, Dominus ipse declarat dicens: *Sine modo; sic enim decet nos implere omnem justitiam.*

84. Cum igitur tanta ad ædificationem Ec-

sed cum mss. omnino duobus: *visibile per visibile, invisibile per invisibile*, etc. Mss. octo: *visibile per invisibile, invisibile per visibile*, etc. Verum alii totidem propius ab editis recedentes: *visibile per invisibilia*, etc. et hoc satis apposite ad propositum. (Edit. Maur.)

² Cod. A, *agere*.

⁴ Cod. A, *veniet*.

⁵ Cod. A, *meruit*.

⁶ Sequitur in mss. A, B', *Caput xii*; in marg. cod. B: *Jesus baptizatus: de baptismo Domini*.

¹ Scilicet Isai. vii, 14: *Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, et pariet filium*, etc. Recte autem Ambrosius Judæos arguit, qui Christum ex muliere venturum putantes, hebraicam Isaie vocem *עלמה* pro qualibet muliere, non pro virgine quæ virginitatem in conceptu et partu servaverit accipiendam esse pertinacius contendebant. Vide Huet. *Demonst. Evang.* c. 9. (Edit. Maur.)

² Sic omnes edit. ac propemodum cuncti mss. (ut etiam A, B, B', a). Corb. tamen et alii pauculi: *Nam cum ex duobus naturalis homo*, etc. Rursus eodem loco edit. omnes,

clesiæ suæ divino Deus favore concesserit; ut post patriarchas, prophetas, angelos, unigenitus descenderet Dei Filius, et ad lavacrum veniret; nonne vere atque divine de Ecclesia cognovimus dictum: *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam?* Nec mirum si homo ædificare non potest, qui non potest custodire: *Nisi Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilaverunt qui custodiunt eam.* Hæc de quodam psalmo. Audeo tamen etiam ego dicere, quod homo viam non possit adorari, nisi Dominum habeat prævantem. Unde scriptum est: *Post Dominum Deum tuum ambulabis:* Et: *A Domino diriguntur viæ viri.* Denique ille perfectior, qui intelligeret se sine Domino ambulare non posse: *Vias, inquit, tuas edoce me.* Et ut ad historiam veniamus (non enim simplicem tantum rei gestæ seriem debemus haurire, sed etiam actus nostros ad æmulationem scriptorum referre), ex Ægypto populus exivit, nesciebat viam quæ ad terram duceret sanctam. Misit Deus per noctem columnam ignis; ut per columnam populus viam disceret. Misit etiam per diem columnam nubis, ut neque ad sinistram, neque ad dexteram declinaret. Sed non es talis homo, ut merearis et tu ignis columnam: non habes Moysen, non accipis signum; nunc enim post adventum Domini fides exigitur, signa conduntur. Time Deum, et præsume de Domino: *Immittit enim angelos Dominus in circuitu timentium eum, et eripiet eos.* Vides itaque quia ubique Domini virtus studiis cooperatur humanis; ut nemo possit ædificare sine Domino, nemo custodire sine Domino, nemo quidquam incipere sine Domino. Et ideo juxta Apostolum: *Sive manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite, in nomine Domini nostri Jesu Christi.* In duabus enim epistolis, alibi *in nomine Domini nostri Jesu Christi;* alibi *in gloriam Dei* facere te præcipit; ut scias eandem esse Patris et Filii gloriam, eandemque virtutem; nec in aliquo circa sui divinitatem Patrem et Filium discrepare, qui circa præsidia nostra non discrepant. Docuit igitur me David quod nemo sine Domino ædificet domum, custodiat civitatem.

85. Docuit me etiam Moyses quod nemo nisi Deus fecerit mundum: *In principio enim fecit Deus cælum et terram.* Docuit etiam quod hominem Deus opere suo fecerit; nec otiose posuit: *Finxit Deus hominem de limo terræ, et insufflavit in faciem ejus flatum vitæ;* ut actum quemdam Dei circa ædificationem hominis usu quodam corporalis operationis advertas. Docuit etiam quia et mulierem fecit Deus: *Inmisit enim Deus soporem in Adam, et dormivit, et*

A sumpsit unam costam de latere ejus, et replevit carnem ejus.² et ædificavit Dominus Deus costam quam sumpsit ab Adam, in mulierem. Non frustra, ut dixi, corporalibus quibusdam manibus circa Adam et Evam Moyses Deum inducit operantem. Mundum Deus fieri jussit, et factus est, et uno verbo opus mundi Scriptura indicat absolutum: ad hominem venit, et manus ipsas quodammodo studuit tibi Propheta Dei laborantis ostendere.

B 86. Plus nescio quid in his intelligere, quam lego, opera Dei elaborata me cogunt. Subvenit Apostolus æstuanti, et quod ego non intelligebam quid esset: *Os de ossibus meis, et caro de carne mea;* et: *Hæc vocabitur mulier; quoniam de viro suo adsumpta est;* divino mihi Spiritu revelavit dicens: *Sacramentum hoc magnum est.* Quod sacramentum? Quia *duo erunt in carne una;* et, *Quia relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ;* et, *Quoniam membra sumus corporis ejus, de carne ejus, et de ossibus ejus.* Quis est iste vir propter quem mulier parentes relinquat? Relinquit parentes Ecclesia, quæ de gentilibus populis congregata est, cui propheticè dicitur: *Obliviscere populum tuum, et domum patris tui.* Propter quem virum, nisi forte illum de quo dicit Johannes: *Post me venit vir, qui ante me factus est?* De

cujus latere dormientis costam Deus sumpsit: ipse enim est qui dormivit, et quievit, et resurrexit; quoniam Dominus suscepit eum. Quæ est hujus costa, nisi virtus?³ Quia tunc quando miles latus ejus aperuerit, continuo aqua et sanguis exivit, qui effusus est pro sæculi vita. Hæc sæculi vita costa Christi est: hæc costa secundi est Adam. Primus enim Adam in animam viventem; novissimus Adam Christus est; costa Christi vita Ecclesiæ est. Nos ergo membra sumus corporis ejus, de carne ejus, et de ossibus ejus. Et fortasse hæc est costa de qua dixit: *Sentio de me virtutem exisse.* Hæc est costa quæ de Christo exivit, nec corpus ejus imminuit; non enim corporalis, sed spiritalis est costa: Spiritus autem non dividitur ipse; sed dividit singulis prout vult. Hæc est Eva mater omnium viventium. Si enim intelligas, viventem quid cum mortuis quæris?⁴ intelligis eos mortuos esse, qui sine Christo sunt, qui participes vitæ non sunt; hoc est enim Christi non esse participes, quia Christus est vita. Mater ergo viventium Ecclesia est, quam ædificavit Deus in ipso summo angulari lapide Christo Jesu, in quo omnis structura compaginata crescit in templum Dei.

87. Veniat ergo Deus, ædificet mulierem,

¹ Mss. A, B, B', in gloria. Ita et infra.

² Sic mss. undecim optimæ notæ (ac nostri A, B, B', a). Alii partim: *replevit eam carne;* partim cum edit., *replevit locum ejus carne;* quibus verbis non male redduntur græca illa LXX Senum: καὶ ἀνεπλήρωσε σὰρκα αὐτὴ αὐτῆς; sed præpositionem αὐτὴ abfuisse a cod. Ambrosiano credibile est. (Edit. Mar.)

³ Rom. edit., nisi vita: reliquæ, et cuncti mss., nisi virtus.

Et hæc lectio inde confirmatur, quod citatur infra: *Sentio de me virtutem exisse.* (Edit. Maur.)

⁴ Mss. septem juxta Maurinos, ac nostri A, B, B': hanc habent lectionem. Maurini prætulerunt lectionem quorundam mss. atque editionum: *viventem cum mortuis quæri.* Sed contextus evidenter postulat nostram. Alii tres, *intelligas viventem, cum mortuis non quæris.*

illam quidem adjutricem Adæ, hanc vero Christi. Non quia Christus adjumentum requirit, sed quia nos quærimus et desideramus ad Christi gratiam per Ecclesiam pervenire. Et nunc ædificatur, et nunc formatur, et nunc mulier figuratur, et nunc creatur. Et ideo novo verbo usa est Scriptura; quia superædificamur super fundamentum apostolorum et prophetarum. Et nunc domus spiritalis surgit in sacerdotium sanctum. Veni, Domine Deus, ædifica mulierem istam, ædifica civitatem: veniat et puer tuus; tibi enim credo dicenti: *Ipse ædificabit civitatem mihi.*

88. Ecce mulier omnium mater, ecce domus spiritalis, ecce civitas quæ vivet in æternum, quia mori nescit. Ipsa enim est civitas Hierusalem, quæ nunc videtur in terris, sed rapietur supra Eliam: Elias enim unus fuit; transferetur super Enoch, cujus mors non invenitur. Ille enim raptus est, ne malitia mutaretur cor ejus; hæc autem diligitur a Christo quasi sponsa gloriosa, sancta, immaculata, sine ruga. Et quanto melius totum corpus adsumitur, quam unus adsumptus est? Hæc enim est spes Ecclesiæ. Rapietur profecto, adsumetur, transferetur ad cælum. Ecce curru igneo raptus est Elias: rapietur et Ecclesia. Non mihi credis? Crede vel Paulo, in quo Christus locutus est: *Rapiemur, inquit, in nubibus obviam Christo in aera, et ita semper cum Domino erimus.*

89. Ad hanc igitur ædificandam mittuntur quidem plures, mittuntur patriarchæ, mittuntur prophetæ, mittitur Gabriel archangelus, innumeri angeli diriguntur, et multitudo cœlestis exercitus Deum laudat; quia civitatis hujus ædificatio propinquat. Mittuntur plures ad eam; sed Christus eam solus ædificat: verum non est solus, quia Pater præsens est. Et si solus ædificat; gratiam tamen tantæ ædificationis non solus usurpat. Scriptum est de templo, quod ædificavit Salomon, in quo typus Ecclesiæ fuit, quia septuaginta millia erant qui in humeris portarent, et octoginta millia lapidum cæsores, et tria millia sexcenti operum præpositi.¹ Veniant angeli illi, veniant lapidum cæsores: cædantur superflua lapidum nostrorum, aspera levigentur. Veniant et qui in humeris portant; scriptum est enim: *Super humeros tollentur.*

90. Venit ergo ad Johannem, quoniam cætera comperistis. Venit ad Johannis baptismum; sed Johannis baptismum habebat pœnitentiam delictorum, et ideo prohibet eum Johannes, dicens: *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me?* Cur venis ad me, qui peccatum non habes? Ille enim baptizandus est a me, qui peccatum habet; qui autem peccatum non fecit, lavacrum

A pœnitentiæ cur requirat? *Sine, inquit, modo: hoc est, dum Ecclesia ædificetur, decet nos implere omnem justitiam.* Quæ est justitia, nisi misericordia? *Dispersit enim, dedit pauperibus: justitia ejus manet in æternum.* Dedit mihi pauperi, dedit mihi inopi gratiam quam ante non habui. *Justitia ergo ejus manet in æternum.* Quæ est justitia, nisi ut quod alterum facere velis, prior ipse incipias, et tuo² alios hortaris exemplo? Quæ est justitia, nisi ut qui carnem suscepit, non quasi Deus sensum aut ministerium carnis excluderet; sed quasi homo carnem vinceret, ut vincere me doceret? Docuit enim me qua ratione possim terrenis concretam villis obnoxie carnis illuviem sepelire criminibus, renovare virtutibus.

91. O vere divinam in ipsa humilitate Domini prospicientiam! Quanto enim abjectior humilitas, tanto divinius providentia. Injuriarum suarum acerbitate Deus proditur; et remedium suorum usu, qui nullis remediis indigeret, Deus probatur. Quid enim tam divinum ad populos provocandos, quam ut nemo refugiat lavacrum gratiæ, quando Christus lavacrum pœnitentiæ non refugit? Nemo se dicat exsortem esse peccati, quando Christus venit ad remedium peccatorum. Si pro nobis Christus lavit, immo nos in corpore suo lavit: quanto magis nos nostra delicta lavare debemus? Quo igitur magis opere, quo magis mysterio³ Deus (quamquam Deus in omnibus) quam hoc probatur; quando per totum mundum, qua generis humani conditio diffunditur, per separatarum divortia tractusque regionum, uno momento in uno corpore Deus fraudem vetusti erroris abolevit, gratiam regni cœlestis effudit? Unus enim mersit, sed elevavit omnes:⁴ unus descendit, ut adscenderemus omnes: unus omnium peccata suscepit, ut in illo omnium peccata morerentur. Purificate igitur vos, ut Apostolus dicit; quia purificavit se ille pro nobis, qui purificatione non eguit. Hæc de nobis.

92. Nunc consideremus mysterium Trinitatis. Unum Deum dicimus: sed Patrem confitemur, et Filium Deum confitemur. Nam cum scriptum sit: *Diliges Dominum Deum tuum, et ipsi soli serves,* negavit Filius esse se solum, dicens: *Sed non sum solus; Pater enim mecum est.* Nec nunc solus est; Pater enim se adesse testatur. Adest et Spiritus sanctus; numquam enim potest a se Trinitas separari. Denique, *Apertum est cælum, et descendit Spiritus sanctus corporali specie, sicut columba.* Quomodo ergo hæretici dicunt quia solus in cœlo est qui non est solus in terris? Advertamus mysterium:

¹ « Vet. editt. ac mss. septem: quia tria millia sexcenti erant qui portabant in humeris: et septuaginta millia lapidum cæsores, vel lapidis, vel etiam, lapidi-cæsores: et octoginta millia tollentes onera. Veniant, etc. Alii cum edit. Rom. ut nos in corpore, nisi quod in plerisque desiderantur hæc verba: *Et tria millia sexcenti operum præpositi.* Alii denique ordine paululum inverso eundem ac in textu sensum retinent. » Ita Maurini. Mss. A, B, B' consonant veteribus

editionibus, nisi quod post septuaginta et octuaginta (sic). omittunt millia.

² Cod. A, tu alios. Cod. B, priori manu, tuo; quod posterior convertit in tu.

³ Cod. A, magisterio.

⁴ Edit. Era. Gill. et Rom., sed lavit omnes: Am. Sed levavit: Mss. ad unum (etiam A, B, B', a) sed elevavit: At. Ful. et Colb. duo pro omnes, legunt multos. (Edit. Maur.)

Ephes. ii, 20.

Isai. xlv, 13.

i Thess. iv, 16.

ii Par. ii, 2.

Isai. xlix, 22.

Matth. iii, 13.

ibid., 14.

Ibid., 15.

Ps. cxi, 9

2

3

4

Jacob. iv, 8.

Deut. x, 20

Joan. xvi, 32.

quare sicut columba? Simpliciter enim lavacri requirit gratia; ut simus simplices sicut columbæ. Pacem lavacri requirit gratia, quam in typo veteri¹ columba quondam ad illam arcam quæ sola fuit diluvii immunis, advexit. Docuit me cujus typus columba illa fuerit, qui nunc descendere dignatus est in specie columbæ. Docuit in illo ramo, in illa arca typum fuisse pacis Ecclesiæ, quod inter ipsa mundi diluvia Spiritus sanctus ad Ecclesiam suam pacem adferat fructuosam. Docuit etiam David, qui prophetico spiritu cernens baptismatis sacramentum, ait: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ?*

93. Venit ergo Spiritus sanctus: sed adtende mysterium. Venit ad Christum. *Omnia enim per ipsum.... creata² sunt.... et in ipso constant.* Sed vide benevolum Dominum, qui solus se injuriis subdidit, solus gratiam non quæsit. Et ubi ædificavit Ecclesiam? *Rogabo, inquit, Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut vobiscum sit in æternum, spiritum veritatis, quem hic mundus non potest accipere; quia non videt eum, nec³ cognoscit eum.* Merito ergo se in corpore demonstravit; quoniam divinitatis⁴ substantia non videtur.

94. Vidimus Spiritum sed in specie corporali: videamus et Patrem. Sed quia videre non possumus, audiamus. Adest enim benevolus Deus; non derelinquet templum suum. Vult omnem exædificare animam: vult eam ad salutem informare: vult lapides vivos a terra ad cælum transferre. Diligit templum suum: et nos diligamus eum. Si diligimus Deum, præcepta ejus servemus. Si diligimus eum, noverimus eum. *Qui enim dicit quia novit eum, et præcepta ejus non servat, mendax est.* Quomodo enim potest Deum diligere qui non diligit veritatem, cum Deus veritas sit? Audiamus ergo Patrem; invisibilis enim Pater: sed et Filius invisibilis secundum divinitatem; *Deum enim nemo vidit umquam.* Cum ergo Filius⁵ Deus, in

A eo utique quod Deus Filius, non videtur; sed demonstrare⁶ se voluit in corpore: et quia Pater corpus non gerebat, ideo probare voluit Pater nobis in Filio se esse præsentem, dicens: *Filius meus es tu, in te complacui.* Si vis discere Filium cum Patre semper esse præsentem, lege Filii vocem dicentis: *Si adscendero in cælum, tu ibi es: si descendero ad infernum, ades.* Si Patris testimonium quæris, audisti a Johanne. Crede igitur ei, cui se baptizandum credidit Christus; cui Pater Filium cœlesti voce commisit, dicens: *Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui.*

95. Ubi sunt ariani, quibus non placet Filius, in quo complacuit Pater? Hoc non ego dico, neque hominum quisquam locutus est; neque enim per hominem Deus, neque per angelos, neque per archangelos; sed ab ipso Patre vox de cœlo missa signavit. Deinde alibi idem Pater repetit, dicens: *Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui: ipsum audite;* dicentem

C utique audite: *Ego et Pater unum sumus.* Qui ergo Filio⁷ non credit, non credit Patri. Testis est ille de Filio: si dubitatur de Filio, paterno non creditur testimonio. Deinde cum dicit: *In quo complacui;* non aliena in Filio, sed sua laudat. Quid est enim dicere: *In quo complacui;* nisi quia omnia quæ habet Filius, et Pater habet,⁸ sicut et quæ Patris sunt, Filii sunt? Filius dixit: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt;*

D] indifferentis enim divinitatis potentia non discernit inter Patrem et Filium, sed unam Patri Filioque participat potestatem. Credamus Patri, cujus vocem elementa sonuerunt: credamus Patri, cujus voci elementa obsequium præbuerunt. Credidit mundus in elementis; credat in hominibus: credidit in exanimis; credat in viventibus: credidit in mutis; credat in loquentibus: credidit in iis quæ non habent sensum;⁹ credat in iis qui sensum, ut Deum cognoscerent, consecuti sunt.

¹ Veteris nempe Testamenti, scilicet columbæ quæ ex arca dimissa cum oleæ ramo rediit ad eam. Romani Editores ideo posuerunt *in typo olivæ*, quæ tamen lectio nullo fulcitur documento. Hinc autem oliva symbolum pacis jam a vetustis sæculis habita fuisse videtur, probabiliter e vetustissima traditione de hac columba, quæ veluti pacem cælum inter et terras compositam annuntiavit virentem oleæ ramum ad arcam reportans.

² Maurini, *facta*. Sed vox *creata* nostrorum mss. est propria epistolæ ad Coloss. unde hoc testimonium desumptum est; dum vox *facta* pertinet econtra ad Evangelium Joannis.

³ Cod. A, *scit*, e Vulgata. Maurini, *agnoscit*. Lectio mss. B, B', quam prætulimus, etiam alibi a D. Ambrosio adhibita est. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Cod. A, *in divinitatis*.

⁵ Subintellige *sit*.

⁶ « Rom. edit., *Filius Dei in eo utique quod Deus est, non videatur, demonstrare*, etc. Veteres, *Filius Dei... Deus est, non videtur, sed demonstrare*. Ab his propius recedunt

scripti cod. quos sequimur. » Ita Maurini. Ab his vero recedunt in hoc tantum mss. A et B' quod prior habet *quod Deus est Filius*, et alter addit *Filius Deus*.

⁷ Edit. ac pauci mss., *Filium non credit*. Alii plures, et potiores, *Filio non credit*: quod quidem aptius coheret cum superioribus. (Edit. Maur.)

⁸ Ita edit. omnes: at contra omnes mss., *nisi omnia quæ habet Filius, mea sunt, sicut Filius dixit: omnia quæ habet Pater, mea sunt. Indifferentis* etc. In uno vel altero omititur: *sicut Filius* etc., et pro *Indifferentis*, ponitur *Indifferenter*, aut *Indifferens*. (Edit. Maur.)

⁹ Desiderantur in mss. septem, neque illis quidem infimæ notæ: *credidit in iis quæ non habent sensum*: quæ verba cum ad sententiam non sint absolute necessaria, potuerunt in sequioris ævi codd. irrepere. Cum autem exstent in multis mss. et omnibus edit., ea loco movere visum non est. » Ita Edit. Maurini. Sed Ambrosii revera ea verba habenda esse ostendit eorum relatio cum subsequentibus.

Gen. viii, 11.

Ps. liv, 7.

Coloss. i, 16, 17.

Joan. xiv, 16, 17.

I Joan. ii, 4.

Ps. cxxxviii, 8.

Matth. iii, 17.

Matth. xvi, 5.

Joan. x, 30.

Joan. xvi, 15.

9

LIBER TERTIUS.

Vers. 23 *Et ipse Jesus erat incipiens fere annorum triginta, qui putabatur esse filius Joseph.*

De generationibus dicturi, quarum nonnullam videmus in Evangelio secundum Matthæum, vel in hoc cujus interpretationem habemus in manibus, esse distantiam; quoniam non est credibile adversantia sibi sanctos viros potuisse dicere, de gestis præsertim Domini Salvatoris, quanto studio possumus, non dixisse eos discrepantia demonstramus.

2. Et primum omnium neminem movere debet quod ita scriptum est: *Qui putabatur esse filius Joseph.* Bene enim putabatur, quia natura non erat: sed ideo putabatur, quia cum Maria, quæ Joseph viro suo erat desponsata, generaverat; sic enim habes: *Nonne hic est filius Joseph fabri?* Diximus supra qua ratione per virginem: diximus etiam qua ratione per desponsatam, et quare census tempore nasci voluerit Dominus Salutaris: non alienum etiam videtur ut qua ratione fabrum¹ patrem habuerit, declaremus. Hoc enim typo cum Patrem sibi esse demonstrat, qui fabricator omnium condidit mundum; juxta quod scriptum est: *In principio fecit Deus cælum et terram.* Nam etsi humana non sunt comparanda divinis; typus tamen integer est quod Pater Christi igne operatur et Spiritu, et tamquam bonus animæ faber vitia nostra circumdolat, cito securim admovens arboribus infœcundis, secare doctus exigua, culminibus servare sublimia, rigida mentium Spiritus igne mollire, et in varios usus omne humanum genus diversa ministeriorum qualitate formare.

3. Cur autem Joseph magis quam Mariæ generatio describatur, cum Maria de Spiritu sancto generaverit Christum, et Joseph a generatione Domini videatur² alienus, dubitare possemus, nisi consuetudo nos instrueret Scripturarum, quæ semper viri originem quærit. Sic enim

A habes: Phares fuit filius Judæ principis Tribus: *Hic generavit Hesron, et Hesron generavit Aram, et Aram generavit Hamminadab, et Hamminadab³ generavit Nahasson, et Nahasson⁴ generavit Salmon, et Salmon generavit Bohoz; et Bohoz⁴ generavit Hobed, et Hobed⁵ generavit Jesse, et Jesse generavit David.* Viri enim persona quæritur, qui etiam in senatu et reliquis curiis civitatum⁶ generis adserit dignitatem. Quam deforme autem si relictæ viri origine, origo feminæ quæreretur, ut videretur patrem non habuisse ille totius mundi populis prædicandus!⁷

4. Sed etiam alibi diverso ordine generationem doceamus esse decursam; ne hic quoque Evangelistæ discrepare videantur, qui veterem ordinem sunt secuti. Sic enim habes: *Fuit homo ex Arath, et nomen ejus Elcana, filius Hieremiel,⁸ filius Heli, filius Ozi de monte Ephraim.⁹* Vides et a patribus ad filios, et a filiis ad patres originis descriptionem veteri more contextam. Vides ubique familiam per virorum generationes esse decursam. Noli mirari si Matthæus ab Abraham usque ad Joseph, Lucas a Joseph usque ad Adam, et ad Deum generationum ordinem percurrit. Noli mirari quod Joseph origo descripta est. Etenim secundum carnem natus usum debuit sequi carnis; et qui in sæculum venit, sæculi debuit more describi; maxime cum in Joseph origine etiam origo sit Mariæ. Nam cum vir justus fuerit Joseph, utique ex tribu sua, et ex patria sua accepit uxorem: nec potuit justus facere contra id quod Lege præscriptum est. Sic enim habes, quia unusquisque in hæreditatem tribus suæ patriæ adhærebunt filii Israel, nec de tribu ad tribum transibunt: et omnis filia quæ habet hæreditatem tribuum filiorum Israel, uni ex populo, et ex tribu patris sui erit uxor. Itaque et census tempore adscendit Joseph de domo et de patria David, ut profiteretur cum Maria uxore sua. Quæ ex eadem domo, et ex eadem patria professionem defert, utique ejusdem tribus, et ejusdem patriæ se esse designat.

5. Cognata quoque Mariæ inducitur Elizabeth: primo quod omnes Judæi cognati, quemadmodum te Apostolus docuit dicens: *Optabam enim anathema esse ipse... pro fratribus meis, cognatis secundum carnem, qui sunt Israelitæ.* Cognatæ ergo, quia ambæ Israelitæ erant: simul et cognatæ, quia ambæ erant ex tribu Juda.

¹ Cujusmodi faber fuerit S. Joseph in controverso est. Alii volunt fuisse ferrarium, quidam cæmentarium, plures lignarium; unde illud ecclesiastici viri dictum ad Julian. apostatam: *Θύτος δὲ ὁ τέκτονος οἶος θύλακον καὶ τὴν ἐκκλησίαν πρὸς θάνατον κατασκευάζει.* Videtur autem ab Ambr. significari simul et ferrariam et lignariam artem Josephum exercuisse, ut sequentia clare ostendunt. (Edit. Maur.)

² Hic videntur idem stricte valet conspiciatur.

³ Mss. A, B, B', *Aminadab.*

⁴ Mss. A, B, B', *Nahasson.*

⁴ Cod. B, *Boos*; cod. B', *Booz.*

⁵ Cod. A, *Oel*; B', *Obeth.*

⁶ Curie apud Romanos triginta fuerunt, in quas Romulus universum populum divisit, quem morem aliæ quoque civi-

tates imitatæ sunt. Indicat itaque Doctor noster viros in suæ quemque curiæ tabulas referri atque adscribi solitos, non feminas. Alias quoque significationes habet ea vox, quas colligere est ex Cod. Theod. lib. xvi, Tit. 2. lib. ii, iii, xxi, et alibi. Nonnullas etiam Rosinus lib. vi. *Antiq. Rom.* c. 2, refert, atque alii. (Edit. Maur.)

⁷ A, B' notant. *Caput ii.*

⁸ Rom. edit. *ex Aramathain Sophim... filius Hieroham, filii Helin, filii Sophi.* Mss. Carn. Gem. Prat. *ex Romath.* etc. Rursus Gem. Prat. *filius Jeremel.* Carn. *Heromel, filius Heli, filius Zoi.* Quibus accedit Corb. nisi quod habet, *ex Arath,* et scribit, *Jheremel.* Reliqui vero cum ant. edit. nostram exhibent lectionem.

⁹ Mss. A, B, B' omittunt *de monte Ephraim.*

4 3

4'

5

Matth. i, 3 et ss.

6

7

8

9

I Reg. i, 1

Num. xxxvi, 6-8.

Luc ii, 4, 5

Luc. i, 36.

Rom. ix, 3, 4.

Didicisti ex tribu Juda Mariam, disce et Elizabeth. Nam *Exsurgens Maria in diebus illis, abiit in montana cum festinatione, in civitatem*, inquit, *Judæ, et intravit in domum Zachariæ*. Cum enim intra¹ tribus suas Moyses habitare unumquemque præscripserit: utique cum in civitate Judæ manserit, erat et in tribu Juda; maxime cum ex genere Elizabeth fuerint sacerdotes, quorum Deus portio est. Simul quam pulchrum, ut cum illa prænuntium Christi, Christum ista generaverit; et altera de Spiritu sancto conceperit, altera sancto repleta Spiritu prophetaverit; secundum carnem quoque videantur fuisse cognatæ, quæ secundum Deum spiritualis cognationis consortio non carebant? Quod si omnis feminæ caput vir secundum sanctum Apostolum, et sunt duo in carne una secundum legem divinam: utique ii qui una caro erant, et unus spiritus, quomodo poterat fieri ut viderentur patriam et tribum habere divisam? Accedit illud quod etiam angelus Gabriel de Domino prænuntiaverat, quod *dabit illi Deus sedem David patris sui*. Certum est igitur etiam Mariam de David generatione manasse. Simul etiam discimus nihil referre quo ordine generationis series exprimitur, cum iter hinc atque inde sit pervium.

6. Cur autem sanctus Matthæus ab Abraham generationem enumerare cœperit Christi, sanctus vero Lucas a Christo usque ad Deum perduxerit, explanandum videtur. Sed prius cur sanctus Matthæus, cum ab Abraham cœperit generationis ordinem, non ita posuerit:² *Liber generationis Abrahæ; sed, Liber generationis Jesu Christi filii David, filii Abraham*. Et cur hos duos potissimum nominaverit, nequaquam prætereundum puto. Non enim otiose fidelissimi auctores generis eliguntur; ut intelligamus quod in ipsa generatione carnis spiritualis magis successio requiratur. Duo sunt enim isti viri, in quos manaverunt promissa divina.

7. Prior Abraham, qui ante Moysi legem, et ante populum Judæorum propria derelinquens, et cognoscens Deum, meruit fidei testimonium; quia *credidit Deo, et reputatum est ei ad justitiam*; qui etiam a Deo accepit oraculum, dicente sibi: *Exi de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui, et vade in terram quam tibi monstrabo, et faciam te in gentem magnam, et benedicam te, et magnificabo nomen tuum, et eris benedictus, et benedicam benedictentes te, et maledicam maledicentes te, et benedicentur in te omnes tribus terræ*. Vides igitur congregationes gentium, et sacrosanctum Ecclesiæ cœtum oraculo divino huic esse primo promissum. Et ideo is auctor generis debuit designari, qui instaurandæ Ecclesiæ sponsionem primus emeruit.

¹ Mss. A, B, B', juxta.

² Cod. A habet hic: *In nativitate Sanctæ Mariæ lectio ix.*

³ In cod. B desunt hinc nonnulla folia.

⁴ Editt. ante maurinam ac pauci mss., et noster A: *Et in Paralipomenon*. Aliquot alii, *Et in Paralipomenonis*. Melius

A 8. David quoque merito et ipse auctor generis declaratur; quia cum jurejurando responsum, quod ex ipso secundum carnem Christus futurus esset, accepit; sic enim scriptum est: *Juravit Dominus David veritatem, et non poenitebit eum: Ex fructu ventris tui ponam super sedem tuam*. Et alibi: *Semel juravi in sancto meo, si David mentiar*:³ *semen ejus in æternum manebit; et sedes ejus sicut sol in conspectu meo*. Et in Paralipomenis:⁴ *Et erit cum completi fuerint dies tui, et dormies cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de ventre tuo, et parabo regnum ejus. Ipse mihi ædificabit domum, et erigam sedem ejus in sæculum. Ego ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium, et misericordiam meam non dispergam ab eo, sicut dispersi ab iis qui ante te fuerunt*. Per Esaiam quoque idem Dominus Deus generationem Domini revelavit, dicens: *Exiet virga⁵ de radice Jesse, et flos ex radice ejus adscendet, et requiescet super eum Spiritus Domini, Spiritus sapientiæ et intellectus*. Et infra: *Et erit radix Jesse, et qui exsurget imperare gentibus, in ipso gentes sperabunt*. Et alibi: *Puer natus est nobis, filius datus est nobis, cujus principium super humeros ejus, et vocabitur nomen ejus magni consilii Angelus. Adducam enim pacem super principes et salutem: et magna potestas ejus, et pacis ejus non erit finis, in sede David, et in regno ejus*. In quo juxta Aquilæ quoque interpretationem non quasi de homine, sed de eo qui ultra hominem esset, vidimus exstitisse promissum. Idem enim interpretatus est: *Puer natus est nobis,⁶ et facta est mensura ejus⁷ in humero ejus, et vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius, Deus fortis, potens, pater sæculi, princeps pacis. Ejus impleta est disciplina, et pacis ejus non est finis, supra sedem David, et supra regnum ejus*.

9. Omnia convenire de Christo evidentibus signatur oraculis, nec posse divinæ fructum potentiae ad Salomonis gratiam derivari, qui David filius fuit, cujus finis haud dubie cognoscitur. Finis enim fuit regni Salomonis et pacis, ut Regnorum lectionibus demonstratur. Unus est Christus, cujus regnum non habet finem. Deinde nullis Salomon gentibus imperavit; Christus vero Ecclesiam de nationibus congregavit universis. Postremo vivente David, et natus est Salomon, et regnum est consecutus. Hic autem qui promittitur, post mortem David surrecturus esse monstratur, sicut habes: *Quia cum completi fuerint dies tui, et dormieris cum patribus tuis, suscitabo de semine tuo, qui erit ex ventre tuo, et parabo regnum ejus. Ipse mihi ædificabit domum, et erigam sedem ejus in sæculum*. Numquid in sæculum regnavit Salomon, qui annis tantummodo quadraginta regnavit? *Ego ero,*

Corb. et alii nonnulli, *in Paralipomenis*, ex græco *ἐν Παράλιπόμεναις*.

⁵ Mss. A, B', *Exibit flos*.

⁶ Mss. A, B' addunt: *Et filius datus est nobis*.

⁷ E cod. A erasa est vox *ejus*.

Ps. cxxxii, 11.

³

Ps. lxxxviii, 36-

38.

⁴

1 Par. xvii, 11-

13.

⁵

Isai. xi, 1, 2.

Ibid., 10.

Isai. ix, 6.

⁷ 6

1 Par. xvii, 11-

12.

1 Par. xvii, 13. inquit, *ei in patrem, et ille mihi in filium*. Quis est iste proprius Dei Filius, nisi cui dictum est:

Ps ii, 7. *Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et, Misericordiam meam non dispergam ab eo.... et fidelem eum servabo in domo mea, et in regno ejus in sæculum?*¹ At vero Salomonem fortasse ideo errasse tam graviter, ne errarent homines, et ad ipsum crederetur manasse promissum, divinarum serie cognovimus lectionum. Ædificavit enim templum Astartæ idolo propter amorem mulieris, et indignatus est Dominus in Salomonem. Si igitur, vivente David, regnare cœpit (sic enim habes, quod cum esset nuntiatum David regnare Salomonem, adoravit rex David in cubili suo, et dixit: *Benedictus Dominus Deus Israel, qui dedit mihi hodie de semine meo sedentem in throno meo, et oculi mei vident*), si erravit, si offendit, vides quoniam promissi series Christum spopondit.

10. Et ideo istos duos generis auctores Evangelista delegit: unum, qui promissum accepit de congregatione populorum; alterum, qui de generatione Christi oraculum consecutus est. Et ideo licet ordine sit successionis posterior, prior tamen quam Abraham in Domini generatione describitur; quia plus est promissum acceperat de Christo, quam de Ecclesia; quoniam Ecclesia ipsa per Christum. Ergo unus princeps generis secundum carnem; alter princeps generis secundum spiritum;² alter secundum populorum fidem: potior enim qui salvat eo qui salvatur. Et ideo David filius dicitur:

Matth. i, 1. *Liber generationis Jesu Christi, filii David*. Ejus enim primo loco debuit filius dici, cui dari filius est promissus; licet Apostolus etiam Abraham Christum dicat esse promissum: *Abrahæ enim dictæ sunt promissiones, et semini ejus. Non dicit: Et seminibus, tamquam in multis, sed sicut in uno: Et semini tuo, qui est Christus*; ut alteri proprietas generationis, principatus alteri deferatur. Illi delatum est, ut Jesus ejus filius diceretur: huic quasi principi, familiæ gentiumque prærogativa servatur, ut ab Abraham generationis Dominicæ manaret exordium. Qui enim fidei auctor est, ipsum adserere Scriptura quoque debuit divinæ generationis auctorem.

11. Unde et Lucas ad Deum putavit originem ejus esse referendam; quod verus Christi generator Deus sit, vel secundum veram generationem pater, vel secundum lavacri regenerationem mystici muneris auctor. Et ideo non a primo generationem ejus cœpit describere: sed postea quam baptismum ejus explicuit, auctorem omnium Deum per baptismum cupiens demonstrare, Christum quoque a Deo ordine manasse successionis adseruit: universa contextens, ut et secundum naturam, et secundum gratiam, et secundum carnem Dei Filium demonstraret.

¹ Cod. A, et regnum ejus usque in sæculum?

² Notant Maurini, mss. novem antiquioris manus habere secundum Christum: sed e contextu apparet nullum huic lectioni tribuendum esse momentum.

A Quod autem evidentius divinæ generationis indicium, quam quod de generatione dicturus ipsum Patrem præmisit loquentem: *Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui?*

Luc iii, 22 sup.

12. Hic quoque aliqui solent inserere quæstiones, quod Matthæus ab Abraham usque ad Christum quadraginta duas generationes enumeraverit, Lucas vero quinquaginta; et quod per alias personas Matthæus, per alias Lucas generationem manasse describeret: in quo jam potes illud probare quod diximus, quia cum alios Matthæus majores Dominici generis, alios vero Lucas in ordine generationis texuerit; ab Abraham tamen et David reliquos auctores generis uterque signavit.

13. Quod vero per Salomonem Matthæus generationem derivandam putavit, Lucas vero per Nathan; alter regalem, alter sacerdotalem Christi familiam videtur ostendere. Quod non ita accipere debemus, quod alterum altero verius; sed alter alteri pari fide et veritate concordet. Fuit enim vere et secundum carnem regalis et sacerdotalis familiæ: rex ex regibus, sacerdos ex sacerdotibus, licet oraculum non de carnalibus, sed de cœlestibus exprimatur; quoniam et rex in Dei virtute lætatur, cui judicium a Patre rege defertur; et sacerdos est in æternum, secundum quod scriptum est: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech*. Bene igitur uterque tenuit fidem; ut Matthæus per reges ductam originem comprobaret, et Lucas per sacerdotes³ a Deo transmissam in Christum seriem generis deducendo, sanctiorem ipsam originem declararet. Simul in hoc quoque vituli figura signatur, quod ubique sacerdotale mysterium putat esse servandum.

Ps. cix, 4.

14. Nec mireris si ab Abraham plures secundum Lucam successiones usque ad Christum sunt, pauciores secundum Matthæum; cum per alias personas generationem fatearis esse decursam: potest enim fieri ut alii longævam transigerint vitam, alterius vero generationis viri immatura ætate decesserint; cum videamus complures senes cum suis nepotibus vivere, alios vero viros statim filiis obire susceptis.

15. Illud quoque advertimus quod sanctus Matthæus Jacob, qui fuit pater Joseph, filium Mathan esse memoraverit; Lucas vero Joseph, cui desponsata erat Maria, filium Heli; Heli autem filium Melchi esse descriperit. Quomodo unius duo patres, id est, Heli et Jacob? Quomodo etiam duo paterni avi, Mathan et Melchi? Sed si vere quæris, invenies quod juxta præscriptum legis veteris duo fratres diversos filios uterinos ex una uxore generaverint. Traditur enim Mathan, qui a Salomone genus duxit, Jacob generasse filium, et uxore superstite, decessisse, quam postea Melchi accepit uxorem,

Matth. i, 15.

Luc. iii, 24

Deut. xxv, 5

Euseb. Cæs. Eccl. hist. lib. i, c. 7.

³ Non de vero legali sacerdotio hæc ab Ambrosio dicta intelligas; nec enim ignorabat Ambrosius in Lege veteri sacerdotes nonnisi e tribu Levi et familia Aaron extitisse; sed de sacerdotio spiritali quod per Christi genealogiam a Luca propositam representaretur.

ex qua generatus est Heli: rursus Heli, fratre sine liberis decedente, copulatus est fratris uxori, et generavit filium Joseph, qui juxta Legem Jacob filius dicitur; quoniam semen fratris defuncti frater juxta legis veteris seriem suscitabat. Ita duorum filius dictus est, non ab utroque generatus: sed quia alterius secundum generationem, alterius secundum Legem factus est filius. In quo præscripto Legis futuram perpetuitatem defunctorum seminis nobis esse promissam non intellexit populus Judæorum: sed secundum litteram accipiens, gratiam corrupit oraculi. Alius enim erat frater, qui defunctorum fratrum semen resuscitaret, non frater secundum carnis germanitatem, sed secundum gratiæ puritatem. Et ideo fortasse, *Frater non redimit, redimet homo*; quia non germanus frater ille, sed Dominus et mediator Dei et hominum homo Christus Jesus resurrectionis gratiam propagavit. Licet sit versiculi istius et alia interpretatio, quam suo dicemus loco.

Ps. LXXVIII, 8.

16. Non absurdum autem videtur quod, geminato mystico numero, quater denas generationes dividendas sanctus Matthæus putavit, ab Abraham usque ad David, a David usque ad transmigrationem Babylonis, a transmigratione Babylonis usque ad Christum: in quo vices mutationum pariter designavit. Ab Abraham enim usque ad David tempora sine regibus fuit populus Judæorum; regnum enim justum a David cœpit: deinde per reges actum genus omne est Judæorum, et intemerata usque ad transmigrationem eorum regna manserunt. Post transmigrationem vero in occasum degenerantis populi nobilitas circumcisa vergebat. De quinquaginta vero successionebus¹ quas ab Abraham Lucas contexendas putavit, numeri mystici servata gratia satis claret. Nam et decimus et septimus numerus mysticus est, et tertio uterque repetitus mysterium signat. Et pentecoste, cujus Lucas, et tesseracoste, cujus Matthæus secutus est gratiam, satis superque numerum mysticum prodiderunt.

17. Plerique etiam mirantur cur Thamar mulieris famosæ, ut illis videtur, Matthæus commemorationem in Dominica generatione contexendam putaverit. Cur etiam Ruth, cur ejus quoque mulieris quæ Uriæ uxor fuit, et occiso marito, in David nuptias commigravit, cum præ-

¹ Monent Maurini, in omnibus præcedentibus editionibus paucisque mss. legi *generationibus*, sed in pluribus ac potioribus mss. haberi *successionibus*, ut extat et in nostris A, B' a.

² Hic mss. A, B' addunt: *Caput IV.*

³ Quam turpe fuerit ante partum virgineum conjugatos liberis carere, declarat Rachel Gen. 30, 1, ubi Jacob marito, *Da mihi liberos*, inquit, *aliquin moriar*. Idem etiam cognoscimus tum ex dolore Annæ matris Samuelis, Reg. 1, tum ex verbis Elisabeth matris Johannis Baptistæ, Luc. 1, 25. Leges quoque civiles apud Romanos late sunt contra *cœlibes et orbos*, nimirum *Lex Papia*, et *Lex Julia*: quarum poenas Augustus, ut a Suetonio ac Tacito proditum est, auxit. Vnum eas demum sustulerunt Christiani imperatores, cum Constantinus Magnus et Theodosius Junior easdem jam magna ex parte minuissent, ut intelligitur e Cod. Theod. lib. viii. tit. 16. L. unica, *De infirm. pœnis cœlib.*, etc., et tit. *De jure li-*

A sertim Sarræ, et Rebeccæ, et Rachel sanctarum feminarum nusquam fecerit mentionem. Sic enim habes: *Abraham genuit Isaac, Isaac genuit Jacob, Jacob genuit Judam et fratres ejus: Judas autem genuit Phares et Zaram ex Thamar*.² Non otiose itaque hujus mulieris Evangelista nomen inseruit, de qua divise interim tractandum videtur.

Matth 1, 2, 3.

18. Primum enim si veris intendas animum, hæc mulier non tam famosa, quam justa; non enim temporalis usum libidinis requisivit, sed successionis gratiam concupivit. Erat enim deforme liberos non habere:³ quod etiam legum civilium fuit auctoritate multatum. Promiserat eam filio suo Judas, et diu pactarum fœdera distulerat nuptiarum. Per moram promissi defunctus est sponsus. Nondum virginitatis, nondum viduitatis ante Christi adventum vernabat gratia. Dolens se sine filiis remansisse, dolum studio generationis commenta est, et Judam consilio prævertit; ut se eidem offerret ornatam, posteaquam defunctam ejus cognovit uxorem. Vides utique mulieris vitam probari, quod non alienum præripuit torum, non meretricio studio quasi meretrix adornata est: non enim vagam captavit libidinem, sed diu soceri fraudata promissis, ex ea familia quam delegerat, converso dolo, fructum voluit successionis adipisci. Quis itaque castior; illa quæ tamdiu expectavit promissum, an ille qui amorem ferre non potuit oblatum? Illa quæ sponsi familiam non refugit, an iste qui meretricem putavit? Illa quæ horam sui corporis volentibus non permisit ad copulam, an iste qui quod studio cœpit erroris, ad successionis gratiam castitate mulieris consummavit? Illa quæ filios non habebat, et tempus conceptionis mora conjugii timebat excludi; illa quæ gravitatem maturioris elegit, an iste qui ætatem adolescentioris adamavit? Denique ipse confessus est dicens: *Justificata est Thamar magis quam ego; propter quod non dedi eam* E *Selon*⁴ *filio meo*. Itaque illa experiri exactorem ipsum suæ voluit castitatis. Denique numquam postea virum experta est, amictum viduitatis sumpsit a coitu: iste unius horæ impatiens, qui annos a puella exegerat castitatis, luctum expulit, vestem mutavit,⁵ comam totondit, rogam deseruit, torum amator adscendit.

Gen. xxxviii, 26.

19. Sed non ita illam defendimus, ut istum

berorum, etc. L. 2 et 3, in quas, sicut et in *Papiam*, ac *Juliam* consule Codefr. Porro quod additur, *nondum virginitatis, nondum viduitatis ante Christi adventum vernabat gratia*, sic interpretare, ut non absolute negentur extitisse qui has virtutes colerent ante Domini adventum; cum contrarium Elias, Elisæus de virginitate, Judit et Anna prophetissa de viduitate convincent: sed indicatur easdem illas virtutes, nec admodum frequentes, nec magno in pretio fuisse ante Christi tempora. (Edit. Maur.)

⁴ Cod. B', *Sello*.

⁵ *Vestem mutavit*, lugubrem videlicet, seu viduitatis. Quod autem etiam dicitur, *comam totondit*, innuitur mos prisceus orientalium præsertim populorum qui in luctu barbam ponebant, crines promittebant. Quod vero subjungitur, *rogum deseruit*, *rogus* late sumitur pro tumultu. Nam Hebræi, sicut et Ægyptii, mortuos non urebant. (Edit. Maur.)

Enarrat in Ps. XLVIII.

accusemus: immo utrumque excusemus; non autem nos, sed mysterium quod copulæ illius fructus expressit; generavit enim mulier Phares et Zaram filios, generavit geminos. Unde non otiose Matthæus utrumque signavit, cum Phares tantummodo commemorationem causa deposceret: *Phares enim genuit Esron, Esron genuit Aram*: deinde per ordinem singuli. Cur autem, cum Isaac duos generaverit, Jacob plures, singulorum tantummodo quos successionis Dominicæ causa poscebat, fecit Scripturæ series mentionem, horum autem utrumque memoravit; nisi quia hic in utroque mysterium est?

20. Tractavimus moralem locum, quia non opera meretricis exercuit, sed munera fœcunditatis elegit: tractemus historicum, et mysticum ventilemus. Neque enim sine mysterio potest esse quod annulum et monile accepit, et virgam. Non vilis persona quæ meretur accipere ornamentum, signaculum, potestatem: factorum signaculum, pectoris ornamentum, regiæ libertatis insigne. Ergo ut ordiamur historiam, cum generaret Thamar, legisti quia unus de utero ejus præmisit manum, quam corripiens obstetrix, coccum ligavit dicens: *Hic exiet prior*. Ut autem manum revocavit puer in matris uterum, statim exivit frater ejus. Dixit autem obstetrix: *Quid incisa est per te sepis? Et vocavit nomen ejus Phares. Et post ipsum exivit frater ejus, in cujus manu erat coccum, et vocavit nomen ejus Zaram*. Vides quanta ænigmata mysterium prodant? Manus præmissa, coccum ligatum, reducta manus, vox obstetricis gemina, quod prior alter exiret, sepem alter incideret.

21. Cur autem alter manum præmisit ex utero, alter genitali præcessit exortu; nisi quia per geminorum mysterium gemina describitur vita populorum: una secundum Legem, altera secundum fidem: una secundum litteram, altera secundum gratiam? Prior gratia quam Lex: prior fides quam littera. Et ideo gratiæ typus manum ante præmisit; quia gratiæ actus ante præcessit, qui fuit in Job, Melchisedech, Abraham, Isaac et Jacob, qui per fidem sine Lege vivebant: *Credidit enim Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam*. Melchisedech quoque sancti gratiam præcedens sacrificii figura monstravit; prævenientes enim Legem patriarchæ sancti, præscriptorum vinculis absoluti, libera et consimili nobis Evangelii gratia refuserunt.

22. Junior horum frater secundus ordo pietatis; primus enim in patriarchis, secundus in regibus et sacerdotibus est. Utraque enim vita secundum Deum; quia illi quoque qui secundum legem Moysi religiosam et piam militiam militabant, non sunt gratiæ et honoris exsortes: sed prior pietatis fructus in auctoribus, quam in hæredibus. Prior enim Zara, qui interpretatione significat oriens; lux enim pietatis veri

A splendor orientis est, illius utique qui dixit: Oriens nomen est mihi: cujus in patriarchis primitus radius lucis illuxit. Hi enim primi vitæ suæ actum in hoc sæculo præmiserunt, in quorum manu nostri quoque actus tamquam plenioris corporis, qui adhuc naturæ quodam generantis utero tenebamur, figura præcessit. Sed media tamquam sepis objecta Legis est observatio, et quodammodo vita majorum videtur incisa, de qua in typo illa obstetrix, fortasse justitia, quæ nos emissos alvo naturæ matris excepit, dixisse proditur: *Hic exiet prior*. Et revera mirabilis ille erat ordo pietatis, non a Moyse, nec ab aliquo homine, nec per hominem, sed munere quodam sapientiæ sponte se infundentis impressus.

23. Prima igitur disciplina pietatis secundum Evangelium; quia per crucem et sanguinem credimus Christi, cujus Abraham diem vidit, et gavisus est: cujus Noe gratiam in typo Ecclesiæ figuratam, spiritali cognitione præsensit: cujus Isaac vicem in sacrificio non recusavit: quem Jacob cum vinceret, adoravit: cujus Esaias ruborem vidit vestimentorum (nam secundum Evangelium vita etiam prophetarum est): in cujus sanguine inter excidia mundi publicæ futurum salutis insigne Rhaab illa typo meretrix, mysterio Ecclesia indicavit: quæ multorum convenarum copulam non recusat, et quo conjunctior pluribus, eo castior: immaculata virgo, sine ruga, pudore integra, amore plebeja,¹ casta meretrix, vidua sterilis, virgo fœcunda. Meretrix, quia a pluribus amatoribus frequentatur cum dilectionis illecebra, et sine colluvione delicti: *Qui enim adhæret meretrici, unum corpus est*. Vidua sterilis, quæ viro parere non norit absente: venit vir, et hunc populum plebemque generavit: virgo fœcunda, quæ hanc genuit multitudinem cum fructu amoris, sine usu libidinis.

E 24. Sed ut ad historiam revertamur, quid sibi volunt obstetricis eloquia dicentis: *Hic exiet prior*; nisi quia ejus typum gerebat, qui ortu corporis posterior, virtute et veritate primus existens, principatum sibi omnium vindicavit? Inde et Johannes: *Post me venit vir, qui ante me factus est*. Quid sibi vult quod coccum in manu ejus ligavit, nisi quia typus ejus erat, qui crucis indicio suæ, et sanguinis effusione actum illustravit humanum? Itaque posteaquam manum reduxit, quasi incisione facta sepis, exivit frater ejus, quem quasi medium parietem sepis vel maceriæ Apostolus nominavit, atque ipse de incisione nomen accepit; Phares enim divisio est: unde et Pharisei nuncupati, eo quod a multorum se conjunctionibus separarent. Beatius autem et multo melius fuisset non incidi sepem, sed unam eandem et individuum² permanere. Quod fieri potuit, si ei vitæ quæ prior

¹ Conveniunt mss. A, B', a aliis pluribus, justa Maurinos, in hac lectione, quæ significat *amore popularis*, Ecclesiam adumbrans quæ omnes populos dilectione complectitur. Pauci

habent *amore plebejo casta*; editiones ante maurinam, *amore repleta*.

² Mss. A, B', *individuum*; lectio communior, *indivisam*.

manum misit, hoc est, actum ostendit suum, consequens fuisset ejus vitæ militia quæ secuta est. Multo enim melius, si circumcisis populus vitam majorum voluisset imitari; sic enim fuisset una sepis, una maceria, una ædificatio priorum ac sequentium. Sed quia primum illum vitæ actum posterioris infirmitas non potuit implere, incisione sine dubio facta sepis ejus sive maceriæ, quæ secundum Deum ædificata erat, tamquam medius paries interjectus est; ut illa sepis, hoc est, perpetua atque continua bonorum morum ædificatio rumperetur. Sepis enim est qua ager circumdatur fructuosus, furis removetur incursus, quæ culta concludit, deserta secernit. Maceria quoque domum claudit: hæc si maneat, domus tuta est. Denique, *Auferam*, inquit, *maceriam ejus, et erit in direptionem*.

Isai. v, 5.

25. Optemus ut hæc integra sit maceria domus nostræ, domus spiritualis quæ in nobis est; non enim ab homine exædificari potest, sed a Deo vivo, qui ait: *Et maceriam circumdedi*. Perdiderunt igitur salutem qui maceriam perdiderunt. Maneat ergo maceria, maneat hæc sepis. Vis scire quam sit utilis sepis? *Sepi aures tuas spinis et tribulis, et noli audire linguam nequam*. Sepis enim ista te defendit a culpa.

Isai. v, 2.

26. Ergo Dominus Jesus, qui postea secundum carnem venit in lucem, veteris illius munitiorem sepis instaurans, in majorum nos actum et antiquam simplicitatem fidei reformavit. Unde de eo et Propheta dicit:¹ *Vocaberis ædificator sepi*. Tulit enim illum obicem qui unitatem mentis et corporis, seriemque vitæ simplicis dividebat; atque ipse factus est pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem sepis solvit. Quem parietem exponit Apostolus inimicitias esse in carne. Has ergo inimicitias tulit Dominus, et pacem refudit, legemque mandatorum in decretis evacuavit, ut duos conderet in uno novo homine: in quo non solum exteriorem et interiorem, sed etiam Judæum significat et Græcum; ut esset omnia et in omnibus Christus. Dominus enim sabbati superstitionem tulit sabbati corporalis, et quasi medium solvit Legis parietem: qui nos ab ea pietate quæ secundum Deum est, decretorum difficultate prohibebat; eo quod juxta Moysi legem non erat facile atque possibile² gentibus militare Deo, cum inanis superstitio Judæorum purum affectum gentium a subeunda observatione revocaret. Quid ergo? Lex inutilis? Absit: sed utilis incredulis, infirmis necessaria, quæ lubricos et errantes præcepti salutaris austeritate cohiberet, et observationum adtentione concluderet. Bona autem Lex est, quia spiritualis. Ei ergo non bona, qui non putat spiritalem; qui mente exiguis

¹ Mss. aliquot, testibus Maurinis: *Et prophetia dicit*.

² Juxta usum loquendi intellige de morali maxima difficultate, non de absoluta impossibilitate.

³ Cod. A, *per fenestram*.

⁴ Cod. A, *in terra nostra*.

⁵ Editiones ante maurinam, ac quidam mss., *fructus est Christus*.

A humilisque factus, eam quæ super Legem est, majestatem scilicet Christi videre non potuit. Quam utique tamquam supra illum parietem respiciens ille mente sublimis Esaias gloriam Dei vidit, quæ videtur in montibus, non in collibus.

Isai. vi, 1.

27. Docuit itaque nos Ecclesia in Canticis Canticorum, quod iste paries Domino nostro Jesu Christo obstare non potuit, nec ei qui secutus est Christum, dicens: *Vox fratris mei: ecce hic venit saliens super montes, et transiliens super colles: similis frater meus capræ vel hinnulo cervorum in montibus Bethel. Ecce hic retro post parietem nostrum, prospiciens per fenestras,*³ *prospiciens per retia. Respondit frater meus, et dixit mihi: Surge, veni, proxima mea, speciosa mea, columba mea; quoniam ecce hyems transivit, pluvia abiit, discessit sibi, flores visi sunt in terra,*⁴ *tempus secandi advenit, vox turturis audita est.* Flores, apostoli: tempus messis fructus est Christi:⁵ vox turturis, vox Ecclesiæ.

3

4

Cant. ii, 8-12.

5

C Jure igitur Dei Filius posteaquam terrenos homines nec gradientes ad superna, et corporalibus inspexit angustiis coartatos (non enim erat qui faceret bonum, non erat usque ad unum), descendere in terras ipse dignatus est; ut parietem illum Legis, hoc est, molem quamdam et superstitionem intellectus corporalis auferret, quæ quasi premeret et obumbraret corda populorum. Melior igitur maceria, quam paries. Denique non bonus paries dealbatus. Quod non otiose dictum est principi sacerdotum, eo quod medii parietis impedimenta servabat, quem Dominus Jesus abstulit quasi duram militiam, quo clariorem observantiam religionis infunderet; ut jam non unum Judæorum genus quasi corporali quodam præscripto Legis inclusum, sed omnes gentes ad Dei cultum per Evangelium vocarentur.

Ps. xiii, 3.

Act. xxiii, 3.

E 28. Duo igitur gemini duæ geminæ vitæ, duæ geminæ sunt militiae; ita ut prior melior sit sequente. Et ideo quod est melius, reformatum est. Quis autem neget Evangelium præstare Legi? Bona tamen Lex, si supra litteram mentem erigas: *Littera enim occidit*. Quid autem haberet hæc historia gratiæ, nisi lucem tanti mysterii videremus? Docuit enim nos Apostolus sanctus in simplicitate historiæ secretum quærere veritatis, et in quasdam non intelligibiles secundum litteram disputationes sensum referre, scribens: *Dicite mihi qui Legem legistis, Legem non audistis?*⁶ *Scriptum est enim quia Abraham duos filios habuit, unum ex ancilla, et unum de libera: sed qui ex ancilla, secundum carnem natus est: qui autem de libera, secundum promissionem. Quæ sunt, inquit, per allegoriam*

II Cor. iii, 6.

6

⁶ Ita cuncti mss. (etiam A, B', a); edit. vero: *Dicite mihi sub Lege volentes esse, Legem, etc.* His accedit Apostoli textus atque omnes versiones, excepta Æthiopica, ubi secundum interpretem legitur: *Dicitis mihi: In præcepto Legis sumus, et non audistis Legem.* (Edit. Maur.)

Galat. iv, 21-24.

Ibid., 26.

dicta. Hæc enim sunt duo Testamenta. Et infra: Quæ autem sursum est Hierusalem, libera est.

29. Ad illam igitur quam medius paries incidere et dividere non potuit, mentis sublimitate tendamus. Solutus est enim secundum intellectum corporalem ille paries veteris Testamenti: expulsa est ancilla, tenetur libera. Ex libera sumus liberi; libera est enim Ecclesia, expulsa est Synagoga. Serviebat enim populus Judæorum; remotum est servitutis jugum, quod nostræ animæ quædam colla reprimebat, ne ultra parietem vitæ prioris possemus adspicere. Habemus jugum bonum ac leve, quod habenis pacis, et gratiæ vinculis magis erigat, quam deprimat copulatos. Hic est Dominus, cujus in Zara typus ante præcessit; eo quod ex tribu et ex semine illius Zaræ Dominus Jesus secundum carnem non solum a femina, sed etiam sub Lege generatus est, ut eos qui sub Lege erant, redimeret pretio sanguinis sui. Cujus figura ideo in manu illius Zaræ præcessit; ut promitteret nobis quia venturus erat qui veteris vitæ revocaret usum, et libertatem quam tribuerat primo illi Adæ, in Adam novissimo reformaret; ut jam genus hominum sine lege sit servitutis.¹

1 Tim. i, 9.

Deut. xxxiii, 3.

Ibid.

30. Si igitur Thamar cognovimus propter mysterium inter Dominicas generationes esse descriptam; Ruth quoque sine dubio pari ratione minime prætermisam æstimare debemus: de qua sensisse videtur Apostolus sanctus, cum alienigenarum vocationem gentium spiritu prævideret per Evangelium esse celebrandum, dicens quod Lex non sit justis posita, sed injustis. Quomodo enim Ruth, cum esset alienigena, Judæo nupsit? Et qua ratione in Christi generatione ejus putavit Evangelista copulæ commemorationem esse faciendam, quæ Legis serie vetabatur? Non ergo ex legitima Salvator generatione manavit?² Videtur esse deforme, nisi ad Apostolicam sententiam revertaris, quia Lex non est justis posita, sed injustis. Hæc enim cum sit alienigena et Moabitis (præsertim cum lex Moysi prohiberet has nuptias, Moabitasque excluderet ab Ecclesia; sic enim scriptum est: *Moabitæ non introibunt in Ecclesiam Domini usque ad tertiam et quartam generationem, et usque in sæculum*), quomodo intravit in Ecclesiam, nisi quia sancta et immaculata moribus supra legem facta est? Si enim Lex impiis et peccatoribus posita est, utique Ruth, quæ definitionem Legis excessit, et intravit in Eccle-

¹ Habent hic mss. A, B': *Caput iv.*

² Edit. Amerb. atque Era., *Non ergo quod ex legitima, etc.* Gill. cum paucis mss., ac nostri A, B': *Non ergo quod non ex legitima Salvator generatione manavit videtur, etc.* Nullo sensu. Edit. Rom., *Non ergo ex non legitima Salvatore generatione manasse videtur, etc.* Non melius, licet illi unus e Vat. cod. adstipuletur, nisi quod ante, *legitima*, deest, *non*. Germana lectio visa est Maurinis quæ in textu est, quamque, ut dicunt, ex mss. decem optimæ notæ restituerunt, licet nec ipsa nobis plene satisfaciat.

³ Mss. non pauci, ac B', *redire ad Deum meum*. Alii, et edit., *redire ad Deos meos*. Cod. A, *ad domum meum*. Sed

A siam, et facta est Israelitis, et meruit inter majores Dominici generis computari, propter cognitionem mentis electa non corporis, magnum nobis exemplum est; quia in illa nostrum omnium qui collecti ex gentibus sumus, ingrediendi in Ecclesiam Domini figura præcessit. Hanc igitur æmulemur; ut quia hæc moribus hanc prærogativam meruit adsciscendæ societatis suæ, sicut historia docet: nos quoque propter morum electionem in Ecclesiam Domini, meritis suffragantibus, adlegemur.

31. Etenim cum Israelitis in diebus Judicum superioribus fames temporibus urgeret, a Bethlehem civitate Judææ, in qua natus est Christus, abiit vir colere in agro Moab cum uxore et duobus filiis: Elimelech viro nomen, mulieri Noemi. Filii ejus acceperunt sibi uxores Moabitis: nomen uni Orpha, et nomen secundæ Ruth: et inhabitaverunt illic quasi decem annis, et mortui sunt. Sed derelicta mulier, duobus filiis et viro proprio destituta, cognito quod Deus visitaret Israel, regredi domum parans, cœpit suadere ut domum propriam repeterent uxores filiorum suorum. Una concessit; Ruth vero cum socru mansit. Cui cum diceret socrus: *Ecce jam consponsa tua ad populum suum regressa est, et ad deos suos: et tu revertere pariter cum consponsa tua, respondit Ruth: Non contingat mihi dimittere te, et redire ad deos meos;*³ *quia quocumque tu ieris, ibo tecum, et ubi tu habitaveris, habitabo. Populus tuus, populus meus: Deus tuus, Deus meus. Et ubi mortua fueris, moriar; et ubi sepulta fueris, sepeliar.* Atque ita duæ pervenerunt Bethlehem. Hos igitur mores, atque hanc sanctitatem erga socrum, pietatem erga defunctum, religionem erga Deum cum cognovisset Booz proavus David, juxta legem Moysi, ut semen defuncti proximi suscitaret, eam sibi elegit uxorem.

32. Refert autem advertere quod et in agro pleno messis reperta, manipulos, sicut scriptum est, colligens, et socroi fructus reservans, et non post juvenem abiit, sed virum perfectum secuta est, unde et meruit audire: *Quia mulier virtutis es tu; vel,*⁴ *quia bene fecisti misericordiam tuam novissimam, plus quam primam.* Novissima enim misericordia Ecclesiæ congregatæ præstat priori.⁵ Quod brevius hic dicimus, quia plenius in libris digessimus quos de Fide scripsi. Appropinquavit autem qui longe erat; quia elongavit qui proximus erat, et calceamentum proximi muliere adquisivit accepta. Mos enim erat

in sacris cod. neutrum invenias; ut verisimile sit meram esse verborum Noemi repetitionem ab aliquo librario scriptore in Ambrosianum textum inductam.

⁴ Hic resumitur cod. B.

⁵ Ita mss. sex probatissimi (ac etiam nostri), neque ab his recedunt editt. nisi quod pro *dicimus*, legunt, *comprehendi*, non secus ac multi ex mss. Aliorum vero nonnulli, *præstat priori: in quo non mediocre mysterium: quidam, præstat priori. Et non mediocre mysterium, etc.* Quidam etiam omitunt *non*. At certe hæc verba: *in quo non mediocre mysterium*, incuria amanuensium vel loco mota, vel superadita videntur, cum eadem paulo post repetantur. (Edit. Maur.)

Ruth. i, 15-17.

Ruth. iv, 13.

Ruth. ii, 17.

Ruth. i, 10.

Lib. iii de Fide ad Gratian. c. 5.

ut qui proximus erat, si nollet accipere in conjugium propinquam suam, calceamentum suum solveret, et alii cederet: in quo non mediocriter mysterium, eo quod is qui alienigenam in typo sumpsit, evangelizandi accepit facultatem.¹

33. Denique in typo has fuisse nuptias testatur benedictio seniorum dicentium: *Det Dominus mulierem quæ intrat in domum tuam, sicut Rachel, et sicut Liam, quæ ædificaverunt domum Israel, et facere virtutem in Ephrata, et sit nomen in Bethlehem: et fiat domus tua sicut domus Phares, quem peperit Thamar Judæ. De semine tuo det tibi Dominus ex hac puella. Et accepit Booz Ruth, et facta est ei in matrimonio*, et peperit Obed patrem Jesse, avum David. Recte igitur sanctus Matthæus per Evangelium gentes ad Ecclesiam vocaturus, auctorem ipsum Dominum gentilis² congregationis, alienigenarum generationem secundum carnem adsumpsisse memoravit; ut jam tunc esset indicium quod illa generatio ederet gentium vocatorem, quem sequeremur omnes ex alienigenis congregati, relinquentes paterna, et dicentes ei qui nos ad Domini³ cultum vocaret, verbi gratia Paulo, aut cuicumque episcopo: *Populus tuus, populus meus; et⁴ Deus tuus, Deus meus*. Ergo Ruth, sicut Lia et Rachel, oblita populum suum, et domum patris sui, solvens vinculum Legis, ingressa est in Ecclesiam.

34. Solvit autem calceamentum qui non accepit⁵ Ecclesiam. Et Moysi dicitur: *Solve calceamentum pedum tuorum*; ne ipse sponsus Ecclesiæ crederetur. Solus ille non solvit, qui verus est sponsus. Et ideo dicit Johannes: *Cujus non sum dignus solvere corrigiam calceamenti⁶ ejus*. Ergo et hic typus est, et ædificavit domum Israel.

35. Quam vero commemoratio ejus Dominicæ prosapiæ fuerit inserenda, declarat mysterii altioris expressio, qua prophetatum est ex genere ejus in Ephrata Christum esse generandum, cum dicitur: *Det tibi Dominus.... facere virtutem in Ephrata, et sit nomen in Bethlehem*. Quæ est enim virtus, nisi quæ per Christum gentium populos congregavit? Quod autem nomen, nisi illud quod Bethlehem patria Domini secundum carnem nascentis est facta? Unde per Prophetam dictum est: *Et tu, Bethlehem Judæ,⁷ non es minima inter principes Juda; ex te enim exiet prin-*

ceps qui regat populum meum Israel. Videmus igitur mulierum commemorationi historiam,⁸ mores, mysterium convenire.

36. Neque tamen abnuo, cum Thamar et Ruth defendo, peccatores quoque inter majores Dominici generis computatos; quorum commemorationem sanctus Lucas declinare desiderans, alium quemdam successionum ordinem tenuit: neque Ahab, neque Jechoniam, neque postremo Uriæ uxorem nominandos putavit, ut immaculatam sacerdotalis generis seriem declararet. Sed ut illi consilii sui ratio subsistit;⁹ ita etiam sancti Matthæi consilium a rationis justitia non abhorret. Nam cum evangelizaret Dominum secundum carnem esse generatum, qui omnium peccata susciperet, subjectum injuriis, subditum passioni; ne hujus quidem putavit exsortem adserendum esse pietatis, ut maculatæ quoque originis non recusaret injuriam: simul ne puderet Ecclesiam de peccatoribus congregari, cum Dominus de peccatoribus nasceretur. Postremo ut beneficium redemptionis etiam a suis majoribus inchoaret, ne quis putaret originis maculam impedimento posse esse virtuti; nec se insolens de sui se generis nobilitate jactaret, neve parentum crimina verecundior erubesceret, cui obumbrandæ originis facultas daretur flore virtutis.

37.¹⁰ An vero sanctus David, licet multa ejus in mysterium figurentur, non eo præcelsior, quod hominem se esse cognovit, et commissum super abrepta Uriæ uxore peccatum poenitiæ putavit lacrymis abluendum, ostendens nobis neminem virtuti propriæ debere confidere? Habemus enim adversarium magnum, qui vinci a nobis sine Dei favore non possit. Et plerumque in illustribus et beatis viris gravia peccata fuisse reperiens; ut quasi homines tentationi patuisse cognoscas, ne virtutibus egregiis plusquam homines crederentur. Si enim David quia præsumptione virtutis elatus dixerat: *Si reddidi retribuentibus mihi mala*; et alibi: *Ego autem dixi in mea abundantia, non movebor in æternum*; statim insolentiæ hujus poenam subisse se memoravit, dicens: *Avertisti faciem tuam a me, et factus sum conturbatus*: si ipse Dominici generis auctor insolentiæ excepit offensam; quanto magis nos ceteri peccatores, quibus nulla suffragatur prærogativa meritorum, inso-

¹ Cod. A, *potestatem*.

² Editio Erasmi ac subsequentes ante maurinam, *gentilitiæ*.

³ Mss. A, B, B', *Domini*, quod adoptavimus loco communioris lectionis *Dei*, quia melius exprimit fidem christianam.

⁴ Mss. B, B' omittunt *et*.

⁵ Mss. A, B, B', *non accipit*. Forte lectio genuina.

⁶ Cod. A, *calciamentorum*.

⁷ Ita nostri mss. A, B, B' conformiter aliis pluribus, ipsis Maurinis testibus, qui tamen prætulerunt lectionem *Judææ*, quam dicunt esse optimorum mss. Sed cum inter vetustissimos sit noster B', alteri lectioni adhærendum putavimus, quæ conformis est etiam veteri versioni latinæ. Ex alexandrina editio romana habet *Bethlehem Ephrata*.

⁸ Rom. edit. *commemorationem historiæ, moribus mysterium convenire*. Vett. cum paucis mss., *commemorationi hi-*

storiæ, moribus, etc. Alii vero cod. magno numero et auctoritate (item nostri A, B, B', a), ut in textu. (Edit. Maur.)

⁹ « Ita edit. ac mss. omnes, tribus exceptis, qui legunt: *Ille consilii sui ratione subsistit*. Contra vero mss. quatuordecim optimæ notæ in fine loci habent, *a rationis justitia abhorret*; ubi edit. et soli quatuor mss., *a rationis justitiæ*, etc. Denique ubi edit., *de Zara esse generatum*, in memoratis quatuordecim mss. non invenias, *de Zara*, quod videtur absurde superadditum, cum Ambrosius ipse non de Zara, sed de Phares Christum descendere supra n. 19 observaverit. Nam quod idem ait n. 29., Dominum ex tribu et semine Zaræ generatum esse, hoc perinde interpretamur ac si scriptum esset: ex eadem tribu et semine, quibus editus fuit Zara, Christum esse prognatum ». Ita Maurini. Nostri A, B, B', a omnino textui conveniunt.

¹⁰ Mss. A, B', *Caput v.*

lentiæ scopulum timere debemus, in quo naufragium sit honorum; præsertim cum tantus vir nobis et magisterii auctor sit et exempli, qui quasi palinodiam quamdam ad repropitiandum Dominum in posterioribus canendam putavit, dicens: *Domine, non est exaltatum cor meum, neque in altum elati sunt oculi mei*; et: *Dominus a dextris meis, ne commovear*; scivit enim quando se sibi¹ credidit, esse se lapsum! Denique nihil aliud esse in homine designavit, nisi quia Deum novit. Sic enim habes: *Quid est homo, quod innotuisti ei: aut filius hominis, quia computas eum?* Si ergo David insolentiam damnat, humilitatem induit, recte in historia uxoris Uriæ magisterium istud affectandæ humilitatis adseiscitur.

38. Et tamen si ex ea natus est ille pacificus Salomon, videamus ne forte mysterium sit, quod sublato eo de medio, qui ante conjugio suo plebem gentium vindicabat, alii Ecclesia viro nupserit, vero David. David enim vocatus est Christus, in parentis nomen adseitus, juxta quod scriptum est: *Inveni David servum meum*; cui nupsit Ecclesia, quæ Verbi semine, et Spiritu Dei plena, Christi corpus effudit, populum scilicet Christianum. Est ergo mulier, quæ vivente viro alligata² est legi: et ideo mortuus est vir ejus; ut non esset adultera, si esset cum alio viro. Mysterium igitur in figura, peccatum in historia: culpa per hominem, sacramenta per verbum. De qua historia quoniam alibi plenius diximus,³ hic transcendendum videtur. Meritoque sanctus David de hac historia mysticum psalmum quinquagesimum scripsit propter Bersabee nuptias, dicens: *In plurimum lava me ab injustitia mea, et a delicto meo munda me*. Si iniquitatem suam Dei amicus agnoscit, et meritis suis obstare delictum: si denique Deo se peccasse confitetur; cur tu de confessione criminis erubescas, cum criminis commentum, non confessio sit pudori?

39. Ergo cum David Bersabee historiam non prætermiserit in suis psalmis, ut in ea vel mysterium, vel actum perfectæ poenitentiae nos doceret; jure videmus etiam in generationibus Dominicis non prætermissam, quia et ipse David qui eam accepit in uxorem sibi, generationis Dominicæ secundum carnem præcessor adseritur. Cujus speciale, ut diximus, meritum; ut Ecclesiæ in hoc mysterio videret exortum, et acciperet oraculum quod ex suo Christus genere

A nasceretur. Alterum enim ad Ecclesiam pertinet, quod dixit: *Ecce audivimus eam in Ephrata: invenimus eam in campis sylvæ*. Alterum specialiter ad Dominici corporis sponsionem, quod oraculo manifestissimo revelatur, cum dicitur: *Ex fructu ventris tui ponam super sedem tuam*.⁴ Noli tamen tanto negligens esse promisso; non enim sine definitione⁵ datum est. Sed si custodieris testamentum, et testimonia servaveris Domini, quæ in Evangelio se pollicetur esse dicturum, tibi quoque copia sedis patebit æternæ. Hæc de uxore Uriæ.

40. De Achab autem satis claret, cui uxor Jezabel; et de Jechonia de quo satis idoneus auctor est Hieremias, maximi reum esse delicti: cui etiam quod habuit nomen, eripuit. Et ideo qui Joachim in Regnorum libris dicitur, Jechonias ab Hieremia est nominatus, dicente eo: *Abjectus est Jechonias ut vas, non est usus in eo*;⁶ propter quod projectus est ipse, et semen ejus. Terra, terra, audi verbum Domini, scribe virum istum abdicatum; quia non exsurget ex semine ejus sedens in throno David, princeps adhuc in Juda. Eo enim regnante, Judæam Babylonii vastaverunt, neque postea umquam de semine ejus regnum quisquam in Judæa potuit obtinere. Postea enim populus de captivitate dimissus, sub sacerdotibus et tetrarchis fuit. Unde etiam usque ad Christi generationem mansere tetrarchæ, ne ipsi quidem, quantum historia docet, regalis dignitatem generis reservantes.

41. Fertur enim ab his, qui sive argumentati, sive simpliciter docentes, sive vere adstruentes tradiderunt nobis, quia Idumæi latrones Ascalonem⁷ urbem Palestinæ ingressi, de fano Apollinis quod vicinum muris erat, Antipatrum Herodis cujusdam Hieroduli⁸ filium inter alios abduxere captivum, quem pater redimere propter paupertatem nequivit. Is igitur imbutus disciplinis et mysteriis Judæorum, Hyrcano Judææ regi amicitia copulatur, quem pro se ad Pompejum Hyrcanus legatum direxit: et quia legationis fructus potitus est, per eam gratiam partem regni affectavit. Occiso autem Antipatro propter felicitatis invidiam, filius ejus Herodes postea sub Antonio senatusconsulto Judæis regnare præceptus est. Cujus Herodes filius et alii tetrarchæ. Quod ideo ex Græcorum historiis putavimus transferendum, ut clareat Herodem nullo affinem generi Judæorum, re-

¹ Mss. A, B, B', pro *sibi* habent *viro*, quæ lectio non contemnenda est, sive ob vetustatem codicis B', sive quia ostendit Davidem ut hominem in antithesi ad Deum.

² Mss. A, B, B', *ligata*.

³ In marg. cod. A, eadem vel cœva manu, in *Apologia*.

⁴ Nostri mss., *sedem meam*, uti et n. 8, et sequenti 42; quæ lectio congruit cum lectione Hilarii, et cum cod. 67, 81, 179 versionis Alexandrinæ apud Holmes. Hanc tamen non adoptavimus, quia alienam a mente Ambrosii demonstrat contextus n. 42, ubi ipse sedem illam non Dei sed Davidis appellat.

⁵ Rom. edit., *sine conditione*. Aliæ ac mss. omnes (etiam

nostri A, B, B', a), *sine definitione*. Sed hic utriusque eadem plane significatio est. (Edit. Maur.)

⁶ « Rom. edit. cum duobus aut tribus omnino mss., *cujus non est usus in eo*; unus aut alter: *cui non est usus in eo*. Paulo post Corb. solus: *et semen ejus a terra. Audi*, etc. Ful., *et semen ejus in terra. Terra audi*, etc. Postremo major ac potior pars mss., *princeps. Adhuc eo enim regnante*: Tres, in *Judæa regnante*, etc. » Ita Maurini. Codd. A, B, B', a, ut in textu.

⁷ Mss. A, B, B', *Ascalonam*.

⁸ *Hieroduli*, hoc est, servi seu ministri cujusdam ædis sacræ, puta custodis, ut interpretantur cod. Colb. unus, et Ful. (Edit. Maur.)

Ps. cxxx, 6

⁴
Ibid., 11.

5

III Reg. xvi, 31.

IV Reg. xxiv, 1.

6

Jerem. xlii, 28-30.

7

8

Ps. cxxx, 1.

Ps. xv, 8.

Ps. cxliii, 3.

Ps. lxxxviii, 21.

Rom. vii, 2, 3.

Ps. l, 4.

¹ gnum adulterina fraude quæsisse.¹ Denique conscius ignobilitatis suæ, ne qua posteris suis vel de præscripto veteri quæstio moveretur, scripturas eorum incendit, existimans quod si indicia de publico sustulisset, nullis aliis testimoniis clarere posset, quin de patriarcharum vel proselytorum veterum genere demanaret.² Sed ut pleraque curæ humanæ sunt, cognitioni hoc et indagini veritatis præjudicare non potuit.

42. Ne nobis tamen possit præjudicare videamus, qui veri regalisque generis dicimus Christum, et per veros et nobiles reges actum Domini genus. Sed ubi adulterina regnum affectavit propago, successionem nobilitatis suæ, non potentiae, sed generationis ordo servavit. Tamen ipsum regem secundum honorem sæculi non accepimus Christum. Quomodo ergo *Ex fructu ventris tui ponam super sedem tuam*? Quomodo et Angelus de eo dicit, quod *dabit illi Dominus Deus sedem David patris sui*,³ et *regnabit in domo Jacob*? Quomodo regnare promittitur, nec ostenditur? Aut quomodo ex semine Jechoniæ nullus regnaturus dicitur per Prophetam? Si enim Christus regnavit, ex semine autem Jechoniæ Christus est, Propheta mentitus est, mentita sunt et oracula. Sed illic futuros ex semine Jechoniæ posteros non negatur; et ideo de semine ejus est Christus: et quod regnavit Christus, non contra prophetiam est; non enim sæculari honore regnavit, nec in Jechoniæ sedibus sedit; sed regnavit in sede David.

43. Verum cum ipse Jechonias David sederit sedem, quemadmodum solvitur quod dictum est, quia David sedem Jechoniæ posteri non sedebunt, cum eadem sedes fuisse videatur amborum? Itaque et nos sedem David fuisse negare non possumus; non eandem tamen regis David sedem Christus, quam Jechonias sedit: immo nec quisquam alius ex genere David sedem ejus potuit sedere, quam Christus; quia nec in alio semen ejus æternum est, sed in Christo, sicut Deus ipse reseravit⁴ dicens: *Semel juravi in sancto meo*,⁵ *si David mentiar: semen ejus in æternum manebit, et sedes ejus sicut sol in conspectu meo*. Quem igitur dicit hic? Non Salomonem utique, non Roboam, non Nathan, sed illum de quo solo potest dicere: *Ponam in mari manum ejus, et in fluminibus dexteram ejus*. Ipse *invocabit me, Pater meus es tu*; et: *Ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cæli*. Non utique hunc thronum Salomon sedit, non Roboam, non Jechonias. Vis scire quis sederit? Hic est de quo dicit Angelus

A ad Mariam: *Ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum. Hic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur: et dabit illi Dominus Deus sedem David patris sui, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis*. Si angelo non credis, ipsi saltem Domino crede dicenti: *Tu dicis, quia ego sum rex*. Numquid ergo et ipse mentitus est, quia regnare se dixit, qui non regnavit in terris? Quomodo Scriptura solvitur, quæ regnare eum dicit, et regnare non adstruit?

B 44. In abruptum disputationis venimus, hæremus in vado, et quodam veritatis naufragio fluctuamus. Excitemus igitur Christum, ipsum interrogemus, ipse respondeat. Interrogemus Scripturas. Invenimus quia regnum Domini non est de hoc mundo; ipse enim dixit: *Regnum meum non est de hoc mundo*. Qui dicit non esse de hoc mundo regnum suum, ostendit esse supra mundum. Ita et erat regnum ejus, et non erat: non erat in sæculo, erat supra sæculum. Erat ergo regnum aliud veri David, quod solus Christus accepit: et erat semen aliud David, quod in æternum manet, de quo solus generatus est Christus, qui solus verus filius David, cujus etiam solus nomen accepit, juxta quod scriptum est: *Inveni David servum meum: in oleo sancto meo unxi eum*. Quod utique non de propheta David, sed de Domino dici præmissa declarant; scriptum est enim: *Posui adjutorium super potentem, et exaltavi electum de populo meo*. Solus enim potens, solus electus est Christus. Sanctorum enim majus in fide, quam in generatione semen est. Et ideo Apostolus: *Ji enim qui ex fide sunt, hi filii sunt Abraham*.

E 45.⁶ Illud quoque non prætermittendum putamus, quod a David temporibus usque ad Jechoniam, hoc est, usque ad captivitatem, cum decem et septem fuerint reges Judææ, quatuordecim generationes sanctus Matthæus posuerit; et rursus ab Jechonia usque ad Joseph cum viritim generationes duodecim computentur, postea quatuordecim generationes descriptas esse memoraverit. Sic enim habes: *Omnes generationes ab Abraham usque ad David generationes quatuordecim: et a David usque ad transmigrationem Babylonis generationes quatuordecim: et a transmigratione Babylonis usque ad Christum generationes quatuordecim*. Et primum oportet cognoscere, quod ante jam diximus, posse plures esse successiones, et pauciores generationes. Possunt enim diutius vivere aliqui, et serius generare, aut certe penitus exsortes generationis existere. Itaque non quæ regum, eadem gene-

Luc. i, 31, 32.

Joan. xviii, 37.

Ibid., 36.

Ps. lxxxviii, 21.

Ibid., 20.

Galat. iii, 7.

6

Matth. i, 17

¹ Hæc iisdem pene verbis leguntur apud Eusebium lib. i, hist. c. 7, isque ea ex Africano desumpsisse se testatur: sed narratio illa ut prorsus fabulosa et commentitia rejicitur; neque omnino probatur Ambrosio. Ceterum cur hic tanto studio de Christi genealogia disputetur, non alia videtur esse causa, quam ut Judæi et gentiles, qui cum Juliano apud Cyril. lib. viii et aliis locis Evangelistarum dissensionem Christianis numquam non objiciebant, revincerentur. (Edit. Maur.)

² Mss. A, B', manaret.

³ Cod. A, patris ejus; ita et n. 43.

⁴ Maurini cum omnibus typogr. editt. ac plurimis mss., juravit; sed nostri A, B, B', recte habent reseravit, id est, aperuit, declaravit, quam veram lectionem esse contextus ostendit; eam vero amanuenses non rite percipientes, e consequenti juravit in eandem hanc vocem immutaverunt.

⁵ Editiones ante maurinam, in Christo meo; sed omnes mss. ut in textu.

⁶ Mss. A, B', Caput vi.

Ps. xxxi, 11.

Luc. i, 32.

Ps. lxxxviii, 26-38.

Ibid., 26-27.

Ibid., 30.

rationum tempora. Unde et Matthæus eos quos ad generationem non putavit pertinere, præteriiit. Nam si propositum esset ei successiones describere, rationabiliter moveremur, cur cum in¹ Regnorum libris et Paralipomenis conveniat, quod post Joram Ochozias regnaverit, et Jodam, et Amasias, Amasiæ autem successerit Ozias; sanctus Matthæus tres illos reges præterierit, Ochoziam, Jodam et Amasiam, et post Joram Josaphat subjecerit.² Sed non eum in regum successione, sed in generatione subjecit. Denique generationum relatorem se fuisse memoravit: potuit autem fieri ut et Joram tardius generaverit, et Josaphat serius perceperit regnum; atque ita Joram patri suo, cui in potestatem non successit, in generatione successerit.

46. Quod vero post Jechoniam duodecim generationes enumerasse videtur Evangelista, si diligenter advertas, hic quoque quatuordecim generationum poteris invenire rationem. Duodecim enim usque ad Joseph numerantur, non usque ad Christum. Tertius decimus est Christus. Sed nihil refert utrum in duabus generationibus, an in una mendacium sic. Tamen ne hic quidem cæcum aliquem scopulum³ et naufragium invenias veritatis. Duos Joachim, hoc est, duos Jechonias fuisse historia indicat: unum ante transmigrationem, alterum in ipsa transmigratione generatum, id est, patrem et filium. Ergo pater inter generationes superiores est computatus, qui successit Josiæ: filius inter posteriores, qui successit patri, id est, nepos Josiæ. Duos autem fuisse Regnorum libri indicant. Sic enim scriptum est: *Et imperavit Pharao super Israel,⁴ Joachim filio Josiæ regnante in Judæa pro Josia patre suo; et convertit nomen Joachim in regnando, et undecim annos regnavit in Hierusalem.* Quibus subjecit: *Et reliqua verborum Joachim, et omnia quæ fecit, nonne scripta sunt in libro verborum, et in diebus eorum, qui regnaverunt in Judæa? Et dormivit Joachim cum patribus suis; et regnavit Joachim filius ejus pro eo.... Filius decem et octo annorum erat Joachim,*

¹ Cod. B'. omittit in.

² Omnes edit., et post Joram Oziam subjecerit. Mss. e contrario, et post Joram Josaphat subjecerit. Quæ quidem vera lectio est, cum infra in omnibus omnino mss. et edit. hoc ipsum nomen inveniat. Quocirca nihil absurdi dicturum eum putamus, qui affirmavit, Oziam Ambrosio trinominem fuisse, ac non modo Oziam atque Azariam, quibus vocabulis in sacris paginis nuncupatur, appellatum, sed et avi nomine Josaphat. Nec vero desunt exempla Hebræorum qui similiter triplici nomine vocitati sint, ut videre est apud Corn. Jans. *Comment. in Conc. Evang.* parte 1, c. 6. (Edit. Maur.)

³ « Hic trifariam dividuntur mss. Etenim Corb., Mich. et alii sex optimæ notæ præferunt: *Tamen ne hic quidem eum capere aliquem scopulum, aut (quidam, et) naufragium invenias* (velut nonnulli, *invenies*) *veritatis.* Reliqui vero partim cum ant. editt. legunt: *Tamen ne hic quidem capere aliquem scopulum aut naufragium possis, invenies veritatem:* partim cum edit. Rom. ut supra in corpore. Et hi cod. quamquam pauciores, nobis tamen videntur hoc loco potiores, cum sensum clariorem, atque elegantiorum phrasim exhibeant. » Ita Edit. Maur. Nos cum nostris B, B' et naufragium adoptavimus, non aut naufragium, quod Maurinis placuit, quia naufragium illud est quod illisionem in scopulum consequitur.

A et cum regnaret, tribus mensibus regnavit in Hierusalem: nomen matris ejus Mesola.... et omnia quæ fecit sub oculis Domini pater ejus, et ipse fecit: et in diebus ejus adscendit Nabuchodonosor rex Babylonis in Hierusalem. Vides igitur quod alius fuerit⁵ Josiæ filius, alius nepos: filius ille, cui Hieremias nomen imposuit, nepos iste qui patris vocatus est nomine. Et bene sanctus Matthæus a Propheta noluit discrepare, ut non Joachim, sed Jechoniam nominaret. Simul, ut supra diximus, majorem fructum Dominicæ pietatis adstruxit, si generis nobilitatem non in omnibus Dominus requisivit; sed de captivis et peccatoribus congrue nasci voluit, qui remissionem veniebat prædicare captivis. Non igitur suppressit alterum Evangelista, sed utrumque signavit; quod uterque Jechonias dictus sit. Ita addito juniore Jechonia, generationes quatuordecim computantur. Ergo illa Matthæus.

C 47. Pulchre autem Lucas, quoniam filios Jacob plures non poterat comprehendere, ne extra generationes evagari superflua serie videretur; licet in aliis, id est, longe posterioribus, patriarcharum tamen nequaquam nomina prætermittenda arbitratus sit, sed præ ceteris eligenda, Joseph, Judæ, Symeonis et Levi. Quatuor enim genera in his, quorum isti posteriores sunt, cognoscimus fuisse virtutum. In Juda, id est, illo superiore, Dominicæ per figuram passionis mysterium fuisse prophetatum: in Joseph præcessisse castitatis exemplum: in Symeon vindictam læsi pudoris: in Levi officium sacerdotis. Per Nathan quoque expressam advertimus prophetiæ dignitatem; ut quia unus omnia Christus Jesus, in singulis quoque majoribus genera virtutum diversa præcederent.

48. Noe quoque justi inter Dominicas generationes commemoratio non debuit prætermitti; ut quia ædificator Ecclesiæ nascebatur, eum sui generis auctorem præmississe videatur, qui eam in typo ante fundaverat. Nam de Mathusala quid dicam,⁶ cujus ultra diluvium numerantur

⁴ Ita mss. et vet. editt. magno consensu. Non tamen diffidentur ab historia sacra prout in Bibliis omnibus exhibetur, hunc locum dissidere haud mediocriter. Itaque Rom. edit. eum emendare conata est in hanc formam: *Et constituit Pharao super Judam et Hierusalem Eliachim filium Josiæ regem pro Josia patre ejus, et convertit nomen ejus Joachim.... in libro sermonum dierum regum Juda.... Joachim cum regnaret, et tribus mensibus.... matris ejus Nestha.* Et rursus paucis interjectis, *filius ille, cujus Pharao nomen convertit: nepos iste, cui Hieremias,* etc. Porro consensus ille ant. editt. et mss. Ambrosianorum illud confirmat, quod jam alibi annotavimus, græcum vet. Testamenti codicem, quo utebatur Antistes noster, ab iis quos nunc habemus, in multis discrepasse. (Edit. Maur.)

⁵ Mss. A, B, B', fuit.

⁶ Quo tempore Mathusala mortuus sit, famosissima (ut ait Hieron. lib. de Quæst. Hebr.) quæstio, et disputatione omnium Ecclesiarum ventilata. Non pauci enim quibus hic subscribit Ambrosius, quibusdam corruptis 70 Interp. codicibus nimium confisi, eum 14 post diluvium annos vixisse crediderunt; et ne ipsis objici ea possent quæ de diluvio Scriptura commemorat, eundem dixerunt tum temporis cum patre suo Enoch e terris translatus vitam produxisse. Verum August. lib. xv de Civit. Dei c. 11 et Quæst. 2 in Gen., et Hieron. loc. cit.

IV Reg. viii et deinceps. - II Par. xxii, et deinceps.

IV Reg. xxiii, 34, 36.

IV Reg. xxiv, et ss.

Luc. iii, 30

Gen. xlix, 11.

Gen. xxxix, 7.

Gen. xxxiv, 25

Num. iii, 6.

II Reg. xii, 1.

Gen. vi, 14

Gen. v, 27. anni; ut quoniam solus est Christus, cujus vita nullam sensit ætatem, in majoribus quoque suis non sensisse diluvia videretur? Enoch vero nonne manifestum et pietatis Dominicæ et divinitatis indicium est; eo quod nec mortem senserit Dominus, et ad cælum remeaverit, cujus generis auctor raptus ad cælum est? Unde manifestum est, et Christum potuisse non mori, sed noluisse;¹ ut nobis mors illa prodesset. Et ille quidem *raptus est, ne malitia mutaret cor ejus*: Dominus autem, quem malitia sæculi mutare non poterat, eo unde venerat, naturæ suæ majestate remeavit. Siletur sane parricida fratris; neque enim rationabile erat ut eum qui percusserat fratrem, inter Domini numeraret auctores; cum servulos iste servaverit, ut fraterni eos² nominis honore donaret: iste non servaverit, nec fratri pepercerit.³ Sed nec illud otiosum, quod Seth præteritus non est, quem posteriore Adam generatione suscepit; ut cum duæ sint populi generationes, signaretur in typo Dominum Jesum Christum in posteriore potius quam priore generatione numerandum.

Rom. v, 14. 49. Jam de ipso Adam qui juxta Apostolum figuram accepit Christi, quid pulchrius potuit convenire, quam ut sacrosancta generatio a Dei Filio inciperet, et usque ad Dei Filium deduceretur; creatusque præcederet in figura, ut natus in veritate sequeretur: ad imaginem factus præiret, propter quem Dei imago descenderet? Et si mysterium primi discutiamus erroris, lignum scientiæ boni et mali, fallente diabolo, Eva suadente, ille gustavit; ut iste nobis priusquam sciret malum, eligeret bonum, dirique serpentis insidias Ecclesia suadente evacuaret, juxta quod scriptum est: *Quoniam priusquam sciat puer bonum aut malum, non credet malitiæ; ut eligat quod bonum est*. Et: *Priusquam sciat vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem*⁴ *Damasci, et spolia Samariæ*. Hic enim est puer cujus incunabula Magi spoliis orientalibus referserunt; quia gens ante Christum incredula de exuviis idolorum, mutata jam fide, manubias obtulit Domino triumphales.

50. Hæc tibi, frater, de generatione Christi non incognita putavi prolixius prosequenda; ne quis cum ista in Evangelio minus adtento animo recenseret, aliquatenus fluctuaret: quæ sancti Evangelistæ ad majora miracula, et diviniора Domini gesta properantes, perstringenda brevius, quam diffundenda uberius putaverunt. Eorum igitur more, qui satis putant ignavis viarum quasi notas quasdam itineris et se-

A mitas demonstrare, spiritalis viæ semitas colligentes, videro utrum secundo veritatis eventu, certe religioso fidei ductu in mysteriorum secreta contendimus: verentes ne quis ista cum legerit, quod proverbialiter dicitur, quasi puer machæram, tractare per infantiam fortia arma nesciret, magisque vulnus ex imprudentia, quam salutem ex lectione sentiret. Infirmos enim tela sua vulnerant, nec potest bene uti armis qui ea ferre non noverit. Et ideo circa fidem vir perfectus exigitur, in quo non per humum scientiæ reptet infantia, non debilis quædam, nec carens sensibus mysticæ cognitionis titubet ætas, quæ, virtute juventutis amissa, coronam gloriosi certaminis non requirat, et senescentis aquilæ modo, quæ prius aut leporem rapere pedibus consuevit, aut anserem, ævo fessa minorum avium implumes foetus requirat, qui solidiorem cibum adferre non possint.

LIBER QUARTUS.

C ON absurdum, opinor,⁵ de generatione Domini confecimus opus: certe infructuosum non fuit Dominicis diutius inhærere majoribus. Nam si ii qui magnum mare littorali parant navigatione trasmittere, altioris compendium cursus, itidem ut nos, fiducia infirmitate videntes, agros et urbes littore deductas, capti locorum decore frequenter invisunt: quanto magis nos in tanto non elementorum, sed gestorum cœlestium siti profundo, viciniore legere portus, et frequentes amare debemus excursus; ne quis longæ navigationis tædio fatigatus, fastidii vomitum tenere non possit! Certe si quis intuitæ ratis vitia infida perspexerit, tamquam frequenti librorum portu objecto, licet ut aurium vela deponat, et lectionis anchoram figat. Non videtur deseruisse navigium, sed confecisse cursum, qui descendit in portum.

2. Et plerisque in locis fortasse amœnitas ipsa locorum invitat prætermearum. Nam si Ulyssem illum, ut fabulæ ferunt (licet et Propheta dixerit: *Habitabunt in ea filiae Sirenum*: et si non dixisset Propheta, nemo tamen jure reprehenderet; cum et gigantes, et vallem Ti-

falsitate codicum illorum ex aliis Hebraicis deprehensa, Matusalam vel sexto ante diluvium, ut ille; vel ipso, ut alter contendit, diluvii anno diem obiisse demonstrarunt; atque in hanc posteriorem sententiam alii demum frequentes tum Chronologiæ, tum Interpretes pedibus ivere. (Edit. Maur.)

¹ Edit. omnes cum parte mss., *sed voluisse*, respicientes nimirum ad sequentia illa, *ut nobis mors illa prodesset*. Mss. vero Corb. ac decem alii melioris notæ: *sed noluisse*. Optima lectio (*quam et nostri referunt* A, B, B', a). Subintelligitur enim: *non mori*, quod præcedit. (Edit. Maur.)

² Mss. A, B, B' omittunt *eos*.

³ « In edit. omnibus ac mss. aliquot desiderabantur sequentia: *iste non servaverit, nec fratri pepercerit*: quæ verba ex mss. decem remotioris ævi restituimus; cum alioquin ut plenior oppositio reddatur, non sint omnino superflua. » Ita Maurini. Attamen et nostri A, B' hæc verba omittunt, et ideo genuina esse nos quoque dubitamus.

⁴ Cod. A, *fortitudinem*, quam lectionem amanuensis quidam voci *virtutem* substituisse explicative videtur.

⁵ Mss. A, B, B', *ut opinor*.

Isai. xiii, 21.

II Reg. v, 22 et xxiii, 13.

tanum Scriptura comprehenderit), si ergo Ulysem illum post decem annorum exilia, quibus bellatum in Ilio est, decemque erroris annos festinantem ad patriam Lotophagi suavitate baccharum tenere potuerunt: si horti Alcinoi retardarunt: si postremo Sirenes cantu vocis illectum, ad illud famosum voluptatis naufragium pene deduxerant, nisi adversus illecebrosæ sonitus cantilenæ inserta cera sociorum clausisset aures: quanto magis religiosos viros cœlestium factorum decet admiratione mulceri? Atque hic jam non baccharum suavis haurienda, sed panis ille qui descendit de cœlo: non olera Alcinoi spectanda, sed sacramenta sunt Christi. Nam

Rom. xiv, 2.

Qui infirmus est, olera manducet. Non claudendæ igitur aures, sed reserandæ sunt, ut Christi vox possit audiri, quam quisquis perceperit, naufragium non timebit. Non corporalibus, ut Ulyses, ad arborem vineulis alligandus,¹ sed animus ad crucis lignum spiritalibus nexibus vincendus; ne lasciviarum moveatur illecebris, cursumque naturæ detorqueat in periculum voluptatis.

3. Figmentis enim poeticis fabula coloratur, ut quædam puellæ scopuloso in littore maris habitasse prodantur: quæ si quos deflectere navigium propter aurium suavitatem dulci voce pepulissent, in vada cæca deductos, et infida statione deceptos, naufragii miserabilis sorte consumerent. Compositum hoc specie, et ambitiosa comparatione fucatum est; ut mare, vox, feminæ, litora vadosa fingantur. Quod autem mare abruptius quam sæculum, tam infidum, tam mobile, tam profundum, tam immundorum spirituum flatibus procellosum? Quid sibi vult puellarum figura, nisi eviratæ voluptatis illecebra, quæ constantiam captæ mentis effeminet? Quæ autem illa vada, nisi nostræ scopuli sunt salutis? Nihil enim tam cæcum, quam sæcularis suavitatis periculum: quæ dum mulcet animum, vitam obruit, et corporeis quibusdam scopulis sensum mentis illidit.

4. Merito igitur Dominus noster Jesus Christus jejuniis suis nos atque deserto adversus voluptatum informat illecebras, et tentari se a diabolo Dominus omnium patitur; ut in illo omnes vincere disceremus. Advertamus igitur quia tria non otiose a Domino principaliter ordinata Evangelista descripsit. Tria sunt enim quæ ad usum proficiunt salutis humanæ, sacramentum, desertum, jejuniis: *Nemo enim nisi qui legitime certaverit, coronatur*: nemo autem ad certamen virtutis admittitur, nisi prius ab omnibus ablatus maculis delictorum, gratiæ cœlestis munere consecratur.

5. Venit igitur Dominus ad lavacrum, ut mysterii gratia nobis et visu probaretur et sensu. Et quoniam Lex, cœlo et terris testibus, promulgatur; ut mysterium divinitatis absconditum

A a sæculis in Deo plus crederes esse quam Legem: non jam ad testimonium cœlum vocatur, sed utitur testis officio, cum vox Dei defertur e cœlo. Simul ne fidei mysterium dubio mentis offendas, invisibilia tibi visibiliter declarantur operari.

6. Venit Dominus ad lavacrum; omnia enim pro te factus est. Iis qui sub Lege sunt, quasi sub Lege esset, cum ipse sub Lege non esset: circumcisis est, ut eos qui sub Lege sunt, lucrificeret: his qui sine Lege erant, convivii communitate sociatus est, ut lucraretur eos, qui sine Lege vivebant. Factus est infirmis infirmus per corporis passionem, ut infirmos lucrificeret. Omnibus postremo omnia factus est, pauper pauperibus, dives divitibus, flens flentibus, esuriens esurientibus, sitiens sitientibus, profluus abundantibus. In carcere cum paupere est, cum Maria flet, cum apostolis epulatur, cum Samaritana sitit: in deserto esurit, ut cibus primi hominis, quem prævaricatione gustaverat, jejuniis Domini solveretur. Nostro periculo Adam scientiæ boni et mali famem solvit: nostro emolumento famem iste suscepit.

² *Tunc Jesus ductus est in desertum ab Spiritu, ut tentaretur a diabolo.* Cap. iv, v. 1

7. Convenit recordari quemadmodum de paradiso in desertum Adam primus ejectus sit; ut advertas quemadmodum de deserto ad paradysum Adam secundus reverterit. Videte enim quemadmodum suis nodis præjudicia resolvantur, et suis divina beneficia vestigiis reformentur. Ex terra virgine Adam, Christus ex virgine: ille ad imaginem Dei factus, hic imago Dei: ille omnibus irrationabilibus animalibus, hic omnibus animantibus antelatus. Per mulierem stultitia, per virginem sapientia. Mors per arborem, vita per crucem. Ille spiritalium nudus arboreis se textit exuviis: hic sæcularium nudus corporis non desideravit exuvias. In deserto Adam, in deserto Christus; sciebat enim ubi posset invenire damnatum, quem ad paradysum, resolutis errore, revocaret. Sed quoniam sæcularibus indutus exuviis redire non poterat, nec paradysi incolam potest esse, nisi nudus a culpa; exiit veterem hominem, novum induit; ut quia solvi non queunt divina decreta, persona magis quam sententia mutaretur.

Gen. iii, 24.

Gen. ii, 7.

Gen. i, 27.

Ibid., 28.

Gen. iii, 6, 7

F 8. Sed qui in paradiso sine duce iter amisit acceptum, quemadmodum de deserto sine duce iter repetere posset amissum, ubi tentationes plurimæ, nisus ad virtutem difficilis, lapsus facilis ad errorem: cum eadem sit virtutis natura, quæ nemorum; ut si adhuc exigua de terrenis ad superna se subrigunt, dum teneris ætas adolescit frondibus, sævi veneno dentis

¹ *Ad arborem*, navis scilicet, id est, ad malum. Vide Hom. Odyss. M. ubi fabulæ hujus seriem fuse descriptam reperies. (Edit. Maur.)

² « Constat quidem hic textus Matthæi verbis, pro quibus

Lucæ verba reposuit Rom. edit. Sed aliarum tamen ac mss. auctoritati standum duximus, præsertim cum nulla sit in sensu diversitas. » Hæc Maurini. Hic præmittit codex A: *Dominica in capite Quadragesimæ. Caput II.*

obnoxia facile aut succidi possit, aut uri: si vero alta se radice fundaverit, et ramorum sublimitate sustulerit, frustra jam vel ferarum morsibus, vel lacertis agrestium, vel diversorum flatuum procellis arbor robusta tentetur?

9. Quem igitur opponeret ducem contra tot illecebras sæculi, contra tot versutias diaboli; cum sciret nobis primo contra carnem et sanguinem, deinde contra potestates, contra rectores mundi tenebrarum harum, adversus spiritualia nequitiae quæ sunt in cœlestibus, esse luctamen? Angelum opponeret? Et ipse lapsus est, et legiones angelorum vix singulis profuerunt. Seraphim dirigeret? Et ipsum descendit in terras in medium populi immunda labia habentis, et unius tantum prophetæ labia, apposito carbone, mundavit. Alius dux requirendus fuit, quem sequeremur omnes. Quis tantus esset dux, qui prodesset omnibus, nisi ille qui supra omnes est? Quis me supra mundum constitueret, nisi qui major est mundo? Quis tantus esset dux, qui posset masculum et feminam, Judæum et Græcum, Barbarum et Scytham, servum et liberum uno regere ductu; nisi solus qui est omnia et in omnibus Christus?

10. Multi enim laquei quacumque progredimur. Laquei in corpore, laquei in Lege, laquei in pinnis templorum,¹ in crepidinibus parietum tenduntur a diabolo. Laquei in philosophis, laquei in cupiditatibus; oculus enim meretricis laqueus est peccatoris: laqueus in pecunia, laqueus in religione, laqueus in studio castitatis. Exiguis enim momentis mens inclinatur humana, et huc atque illuc per versutias suadentis frequenter impellitur. Videt aliquem diabolus religiosum virum, Deo venerabiliter deferentem, et quod sacrosanctum est æstimantem, nullius capacem injuriæ: in ipsa eum religione supplantat, ut faciat non credere quod Dei Filius vere hanc nostram suscepit carnem, hoc nostrum corpus, hanc nostrorum membrorum fragilitatem;² cum utique passio corporis fuerit, divinitas exsors injuriæ manserit. Ita de religione fit culpa; omnis enim qui negat Jesum Christum in carne venisse, de Deo non est. Videt integrum et illibatæ castimoniam virum: suadet ut nuptias damnet;³ quo ejiciatur ab Ecclesia, et studio castitatis a casto corpore separetur. Audivit alius quia *Unus Deus.... ex*

A *quo omnia*: adorat, atque veneratur. Insidiatur ei diabolus, claudit aures ne audiat, quia *Unus Dominus*⁴ *per quem omnia*: ita nimia pietate impium esse compellit; ut dum Patrem a Filio separat, Patrem Filiumque confundat, et personam unam putet esse, non potestatem. Itaque dum mensuram fidei nescit, perfidiæ incurrit ærumnam.

11. Quomodo igitur hos laqueos evitabimus, ut possimus et nos dicere: *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium: laqueus contritus est, et nos liberati sumus*? Non dicit: Ego contrivi laqueum: non ausus est hoc dicere David; sed: *Adjutorium nostrum in nomine Domini*; ut ostenderet unde laqueus solveretur; ut prophetaret quod venturus esset in hanc vitam qui contereret laqueum fraude diaboli præparatum.

12. Sed non potuit melius conteri laqueus, nisi prædam aliquam diabolo demonstrasset; ut dum ille festinat ad prædam, suis laqueis ligetur, et ego possem dicere: *Laqueos paraverunt pedibus meis, et ipsi inciderunt in eos*. Quæ potuit esse præda, nisi corpus? Oportuit igitur hanc fraudem diabolo fieri, ut susciperet corpus Dominus Jesus, et corpus hoc corruptibile, corpus infirmum, ut crucifigeretur ex infirmitate. Si enim fuisset corpus spiritale, non dixisset: *Spiritus promptus est, caro autem infirma*. Audi igitur utramque vocem, et spiritus prompti, et carnis infirmæ: *Pater, si possibile est, transeat a me*⁵ *calix iste*: hæc carnis est vox. *Sed non quod ego volo, sed quod tu vis*: habes quemadmodum doceamur⁶ devotionem spiritus et vigorem. Quid repudias dignationem Domini? Dignationis est quod suscepit corpus meum; dignationis est quod suscepit injurias meas, suscepit infirmitates meas: quas utique natura Dei sentire non potuit; cum etiam natura hominis contemnere didicerit, vel sustinere ac perpeti. Et ideo sequamur Christum, juxta quod scriptum est: *Post Dominum Deum tuum ambulabis, et ipsi*⁷ *adhærebis*. Cui adhærebo, nisi Christo, sicut Paulus dixit: *Qui adhæret Domino, unus spiritus est*? Illius igitur, de deserto ut ad paradisum redire possimus, vestigia persequamur.

13. Et videte quibus itineribus reducamur. Nunc in deserto Christus est, agit hominem,

I Cor. VIII, 6.

⁴
Ibid.

Ps. CXXIII, 7

Ibid., 8.

Ps. LVI, 7.

Matth. XXVI, 41.

⁵
Ibid., 39.

⁶

⁷
Deut. X, 20; et XIII, 4.

I Cor. VI, 17.

¹ Non obscura videtur allusio fieri ad illud Eccli. IX, 20: *ἐπιγνώθι ὅτι ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνεις, καὶ ἐπ' ἀλλήλων πολεῖν περιπατεῖς*. (Edit. Maur.)

² Hic nempe error fuit diversarum sectarum et gnosticis, ac manichæorum; sed etiam Apollinaris, ipso quarto Ecclesiæ sæculo, cujus assecclas maxime præ oculis hoc loco videtur habuisse Ambrosius, dum eos aliunde ut moribus castigatos et pietatem sectantes repræsentat.

³ Error nempe potissimum manichæorum.

⁴ Maurini habent *Unus Deus*; nostri autem mss. A, B', B, *unus Dominus*; lectio sane omnino præferenda quia per *Dominum* Dei Filius indigitatur, et omnino requiritur a contextu, et pro conformitate cum sententia apostoli Pauli, ad quam hic alluditur. Recenset nempe hic Ambrosius errorem arianorum Filii Dei divinitatem inficiantium, quos tamen in errorem Sabellianorum incidere concludit.

⁵ Mss. B', B, *hic calix a me*. Forte lectio genuina, quia lectio in textu servata probabiliter ab amanuensibus e Vulgata serius desumpta est.

⁶ « Edit. Amerb. cum tribus mss. iisque recentioris manus: *Habes quemadmodum devotionem doceamus spiritum*. Mss. *spiritus* etc. » Ita Maurini, qui communem adoptarunt editionem et mss. lectionem: *Habes devotionem spiritus et vigorem*. Sed noster codex B' refert absque dubio lectionem genuinam, quam in textu adoptavimus, ut liquet ex usu vocis *quemadmodum* pro *quomodo*, Ambrosio frequentissimo. Hæc vero posteriori manu etiam codici B inserta est.

⁷ Maurini, *ipsi soli*. Sed vocem *soli* omisimus quia omittunt nostri mss., nec occurrit in aliis hujus loci citationibus ab Ambrosio factis. E vers. autem 20 cap. X Deut. forte ab amanuensibus desumpta fuit.

instruit, informat, exerceet, ungit oleo spiritali: ubi videt robustiorem, per sata et fructuosa transducit, quando querebantur Judæi quod discipuli ejus sabbato de segete spicas vellent (jam enim apostolos suos in agro culto, et fructuoso opere collocaverat), postea in paradiso constituit tempore passionis; sic enim habes: *Hæc cum dixisset Jesus, cum discipulis suis transivit trans torrentem Cedron,¹ ubi erat hortus, in quem introivit ipse cum discipulis suis.* Agro enim fœcundo hortum esse potiore docet Propheta in Canticis Canticorum dicens: *Hortus clausus soror mea sponsa, hortus clausus, fons signatus, emissiones tuæ paradisus.* Illa est enim animæ pura et immaculata virginitas, quæ nullo terrore pœnarum, nullis a fide sæcularis voluptatis illecebris, nullo vitæ amore transducitur. Denique virtute Domini hominem esse revocatum præ ceteris hic Evangelista testatur, qui solus inducit Dominum dicentem latroni: *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.*

14.² Plenus igitur Jesus Spiritu sancto agebatur in desertum: consilio, ut diabolum provocaret: nam nisi ille certasset, non mihi iste vicisset; mysterio, ut Adam illum de exilio liberaret: exemplo, ut ostenderet nobis diabolum ad meliora tendentibus invidere; et tunc magis esse cavendum, ne mysterii gratiam deserat mentis infirmitas.

Vers. 2. *Quadráginta autem dies.*

15. Mysticum numerum recognoscis. Tot enim diebus aquas abyssi effusas esse meministi, et tot jejuniis dierum sanctificato Propheta, refusam cœli senioris esse clementiam. Tot jejuniis dierum sanctus Moyses perceptionem Legis emeruit. Tot annos in eremo constituti patres panem Angelorum et cœlestis alimonie gratiam consecuti sunt; nec antequam mystici numeri tempus explerent, terram repromissionis intrare meruerunt. Tot jejuniis dierum Domini nobis in Evangelium patescit ingressus. Unde si quis Evangelii gloriam,³ fructumque resurrectionis optat adipisci, mystici jejunii prævaricator esse non debet: quod et in Lege Moyses, et in Evangelio suo Christus utriusque Testamenti auctoritate præscripsit fidele virtutis esse certamen.

16.⁴ Quid vero sibi vult quod Evangelista Dominum esurisse significavit, cum de Moysi atque Eliæ jejuniis nihil tale videamus expressum? Numquid hominum patientia Deo fortior

¹ Mss. B', B, Cedri.

² Cod. A: *Dominica in initio Quadragesimæ lectio I.* In margine autem legitur: *Diebus XL ut tentaretur a diabolo et nihil manducavit in diebus illis et consummatis illis esurivit.*

³ Cod. B' in margine, *gratia*, nempe pro *gratiam*. Sed nulli alii mss. huic lectioni suffragantur.

⁴ Cod. A, *Lectio II.*

⁵ Nempe *illectus*. Notant autem Maurini: « Mss. aliquot, *famis specie jactatus*. Melius nonnulli alii, *lactatus*. Optime reliqui cum edit., *lactatus*. Et post pauca edit. Era. et seq.

A est? Sed qui quadráginta diebus esurire non potuit, ostendit non cibum esurisse se corporis, sed salutem: simul ut adversarium laceraret jam timentem, qui quadráginta dierum fuerat jejuniis vulneratus. Et ideo fames Domini pia fraus est; ut in quo diabolus majora metuens jam cavebat, famis specie lactatus⁵ tentaret ut hominem, ne impediretur triumphus. Simul illud disce mysterium, sancti Spiritus opus hoc divinum fuisse judicium, ut tentandum se diabolo Christus offerret.

Dixit autem illi diabolus: Si Filius Dei es, dic lapidi huic ut panis fiat.⁶ Vers. 3.

17.⁷ Tria præcipue docemur esse tela diaboli, quibus ad convulnerandam mentem hominis consuevit armari: gulæ unum, aliud jactantie, ambitionis tertium. Inde autem cœpit, unde jam vicit. Et ideo inde incipio in Christo vincere, unde in Adam victus sum; si tamen mihi Christus imago Patris, virtutis exemplum sit. Discamus igitur cavere gulam, cavere luxuriam, quia telum est diaboli. Laqueus tenditur cum mensa regalis convivii præparatur, quæ constantiam sæpe mentis inclinat. Non solum enim cum audimus verba diaboli, sed etiam cum videmus ejus copias, laqueum vitare debemus. Didicisti igitur diaboli telum; sume scutum fidei, lorica abstinentie.

D 18. Sed quid sibi vult talis sermonis exorsus: *Si Filius Dei es*, nisi quia cognoverat Dei Filium esse venturum; sed venisse per hanc infirmitatem corporis non putabat? Aliud explorantis, aliud tentantis est; et Deo se profitetur credere, et homini conatur illudere.

19.⁸ Sed vide arma Christi quibus tibi, non sibi vicit. Nam qui majestate sua lapides in panem posse converti naturæ alterius transfusione monstravit, docet nihil tibi pro diaboli arbitrio, nec declarandæ virtutis contemplatione faciendum. Simul in ipsa tentatione artificem diaboli disce versutiam. Sic tentat, ut exploret: sic explorat, ut tentet. Contra Dominus sic fallit, ut vincat: sic adhuc vincit, ut fallat. Nam si convertisset naturam, prodiderat creatorem. Medie⁹ ergo respondit dicens:

Scriptum est quoniam non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei. Vers. 4.

F 20. Vides quo genere utatur armorum, quo hominem a spiritalis nequitie incursione de-

cum duobus mss., *Spiritus opus, hoc est, divinum* etc. Edit. Amerb. cum aliis scriptis cod. ut in textu ».

⁶ Cod. A: *Dic ut lapides isti panes fiant*, juxta cod. Cantabrigensem, quod tamen ex Evangelio Matthæi mutuatum apparet.

⁷ Cod. A, *Lectio III.*

⁸ Cod. A, *Lectio IV.*

⁹ Edit. quædam Paris., *Merito ergo respondit*. Aliæ et cuncti mss. (etiam nostri) commodius, *Medie* etc., id est, responsum sic temperavit, ut et diabolum vinceret, nec suam aperiret divinitatem. (Edit. Maur.)

fendat, adversus irritamenta gulæ septum atque munitum? Non enim quasi Deus utitur potestate (quid enim mihi proderat?); sed quasi homo commune sibi arcessit auxilium; ut divinæ pabulo lectionis intentus famem corporis negligat, alimentum verbi cœlestis adquirat. Huic intentus Moyses panem non desideravit: huic intentus Elias famem prolixioris non sensit jejunii. Non enim potest qui verbum sequitur, panem desiderare terrenum, cum substantiam panis cœlestis accipiat; humanis enim divina præstare non dubium est, et corporalibus spiritalia. Et ideo qui vitam veram desiderat, illum panem expetat,¹ qui per insensibilem substantiam humana corda confirmat. Simul cum dicit: *Non in pane solo vivit homo*, ostendit hominem esse tentatum, hoc est, susceptionem nostram, non suam divinitatem.

21.² Sequitur jactantiæ telum, quo proclive delinquitur; quia dum homines gloriam virtutis suæ jactare desiderant, de loco meritorum suorum et statione decedunt.

Vers. 9. *Et duxit illum, inquit, in Hierusalem, et statuit eum supra pinnam templi.*

22. Ita est enim jactantia, ut dum se putat unusquisque ad altiora conscendere, sublimium usurpatione factorum ad inferiora trudatur.

23. *Et dixit illi: Si Filius Dei es, mitte te deorsum.*³

23. Vere diabolica vox, quæ mentem hominis de gradu altiore meritorum præcipitare contendit. Quid enim tam proprium diabolo, quam suadere ut unusquisque se mittat deorsum?⁴

24. Disce ergo et tu diabolum vincere. Agit te Spiritus; sequere Spiritum. Non te revocet carnis illecebra; Spiritu plenus disce contemnere voluptates. Jejuna, si vis vincere. Consequens est ut per hominem diabolus te putet esse tentandum: Christus quasi fortior, facie ad faciem tentatur; tu per hominem. Et illud diaboli verbum est, cum dicit homo: Fortis es,⁵ manduca et bibe, et similis mane. Noli te tibi credere, non erubescas egere præsiidiis, quibus non egebat Christus; et tamen ea non negligebat, ut te doceret dicens: *Cavete ne gravetur cor vestrum in vino et crapula.*⁶ Non erubuit Paulus,

¹ Mss. bene multi, *illum panem expectat*, nonnulli... *expectet*. Alii (*item et nostri*), ac editi... *expetat*. (Ed. Maur.)

² Cod. A, *Lectio v.*

³ Cod. A in margine: *Scriptum est enim: Angelis suis mandavit de te ut conservent te, et quia in manibus tollent te ne forte offendas ad lapidum pedem tuum.*

⁴ Mss. A, B, B' omittunt *deorsum*; quorum lectio probabiliter genuina esse ostenditur verbis n. 25: *Nisi ipse se miserit*, ubi quoque vox *deorsum* desideratur.

⁵ Omnes edit. ac mss. nonnulli, *cum dicit: Homo fortis esto, et similis mane*; ultimæ Paris. edit., *et si malis, mane*. Sed mss. de meliori nota et majori numero, *cum dicit homo: Fortis es* etc. Melius; hoc enim refertur ad superius illud: *Consequens est ut per hominem diabolus te putet esse tentandum.* (Edit. Maur.)

⁶ Cod. A, *Lectio vi.*

A qui ait: *Sic enitor*,⁷ non ut aera cædens. Aera quidem non cædebat Apostolus: sed Potestates aeris⁸ verberabat. *Sed castigo*, inquit, *corpus meum, et servituti redigo; ne forte cum aliis prædicaverim, ipse reprobus inveniar.*

⁷ I Cor. ix, 26.

⁸

Ibid., 27.

25. Simul infirmitatem suam diabolus malitiamque designat; quia nemini potest nocere diabolus, nisi ipse se miserit. Nam qui, relictis cœlestibus, eligit terrena, voluntarium quoddam præcipitium vitæ labentis incurrit. Simul quoniam telum suum diabolus vidit obtusum, qui omnes homines propriæ subjecerat potestati, plus cœpit quam hominem⁹ judicare. Sed Dominus rursus nec ea quidem quæ de se fuerant prophetata, ad arbitrium diaboli putavit esse facienda: sed divinitatis propriæ auctoritate servata, versutiæ ejus occurrit; ut quia Scripturarum exemplum prætenderat, Scripturarum vinceretur exemplis. Potestas enim Deo vincere: Scriptura mihi vincit.¹⁰

26. Disce hic quoque quia satanas transfigurat se velut Angelum lucis, et de scripturis ipsis divinis sæpe laqueum fidelibus parat. Sic hæreticos facit, sic eviscerat fidem, sic jura pietatis impugnât.¹¹ Ergo non te capiat hæreticus; quia potest de Scripturis aliqua exempla proferre; nec sibi arroget quod doctus videtur. Utitur et diabolus testimoniis Scripturarum non ut doceat, sed ut circumscribat et fallat.¹² Cognovit aliquem adtentum religioni, virtutibus præpotentem: jactantiæ tendit laqueum, ut hujusmodi virum inflet tumore, quo pietati se non credat, sed credat jactantiæ; nec Deo deputet, sed sibi arroget. Ideoque apostoli non in suo, sed in Christi nomine dæmoniis imperabant, ne arrogare sibi aliquid viderentur. Sic Petrus paralyticum¹³ curat dicens: *In nomine Jesu Nazareni surge, et ambula*. Disce etiam de Paulo jactantiam fugere. Scio, inquit, *hominem, sive in corpore, sive extra corpus nescio, Deus scit, quoniam raptus est in paradysum, et audivit verba ineffabilia, quæ non licet homini loqui. Pro hujusmodi gloriabor; pro me autem non gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.*

⁹

¹¹

¹²

¹³

Act. iii, 6.

II Cor. xii, 3-5.

27. Ergo et hic diabolus, quoniam fortem sensit, jactantiam prætendit, quæ etiam fortes decipit; sed Dominus respondit ei: *Non tentabis Dominum Deum tuum*. In quo et Dominum et Deum Christum; et Patrem et Filium potestatis

⁷ Maur., *sic certo*. At lectio nostrorum mss. A, B, B' optime congruit cum lectione quæ occurrit et in Commentis ejusdem S. Doctoris ad Ps. xxxvi, ubi mox post illam citationem subditur: *quod latine dixit enitor, græce ait πνυτεύω*.

⁸ Mss. A, B, B', *aerías*, probabillime lectio genuina.

⁹ Cod. A, *de homine*.

¹⁰ « Omnes edit. ac mss. non pauci, *Scriptura mihi vincit*. At mss. melioris notæ, *qui mihi vincit*. » Ita Maurini. Nostri tamen quoque mss. A, B, B' habent: *Scriptura mihi vincit*; et contra Maurinos hæc lectio nobis restituenda visa est, ut præcedentibus respondens, *Scripturarum*, etc.

¹¹ Cod. A, *Lectio vii.*

¹² Desunt hic quaterni duo in cod. B'.

¹³ Sic omnes mss. ac vet. editi. Rom. vero, *claudum curat*. Sed quid si eum ex paralysi, seu resolutione nervorum claudicasse ratus est noster Ambrosius? (Edit. Maur.)

Joan. x, 30.

unius esse cognoscis, juxta quod scriptum est: *Ego et Pater unum sumus*. Et ideo si *Unum* obtendit diabolus, occurre ei, quia scriptum est: *Ego et Pater unum sumus*. Et distingue *Unum*, ne potestatem discernas: distingue *Unum*, ne Patrem Filiumque secernas.¹

Vers. 5.

Et duxit illum diabolus iterum in montem altissimum, et ostendit illi omnia regna orbis terræ in momento temporis.

2

28.² Bene in momento temporis sæcularia et terrena monstrantur. Non enim tam conspectus celeritas indicatur, quam caducæ fragilitas potestatis exprimitur; in momento enim cuncta illa prætereunt, et sæpe honor sæculi abiit³ antequam venerit. Quid enim sæculi potest esse diuturnum, cum ipsa diuturna non sint sæcula? Docemur hic inanis ambitionis flabra despicere, quod omnis dignitas sæcularis diabolicæ subjaceat potestati: ad usum fragilis, et inanis ad fructum.

4

29. Sed quomodo hic dat diabolus potestatem; et alibi legis⁴ quia *Omnis potestas a Deo est*? Numquid potest quis duobus dominis servire, aut a duobus accipere potestatem? Num⁵

Rom. xiii, 1.

5

ergo contrarium est? Minime. Sed vide quia omnia a Deo; neque enim sine Deo mundus; quia *Et mundus per ipsum factus est*: sed licet a Deo factus sit, tamen opera ejus mala, quia sæculum in maligno positum est; et ordinatio

Joan. i, 10.

mundi a Deo, opera mundi a malo. Ita etiam a Deo potestatum ordinatio: a malo ambitio potestatis. Denique: *Non est, inquit, potestas nisi a Deo: quæ autem sunt, a Deo ordinatæ sunt*; non datæ, sed ordinatæ; et: *Qui resistit potestati, Dei, inquit, ordinationi resistit*. Hic quoque licet dicat dare se diabolus potestatem, omnia tamen illa ad tempus permissa sibi esse non abnuit. Itaque qui permisit, ordinavit: nec potestas mala, sed is qui male utitur potestate. Denique, *Vis non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex illa*. Non ergo potestas mala, sed ambitio. Denique eo usque a Deo ordinatio potestatis, ut Dei minister sit qui bene utitur potestate: *Dei, inquit, minister est tibi in bonum*. Non ergo muneris aliqua culpa est, sed

Joan. v, 19.

Rom. xiii, 1.

Ibid., 2.

Ibid., 3.

Ibid., 4.

¹ Edit. Rom., *non ut potestatem discernas; sed ut Patrem Filiumque secernas*. Perspicuus sensus, si quo mss. aut aliarum edit. præsidio firmaretur. Veterem igitur lectionem interpretamur in hunc modum: Accipe vocem, *unum*, eo consilio positam, ne Patris ac Filii potestatem distinguas, vel aliam personam ab alia separes; nam ut ait Hilar. vii de Trinit.: *In divinis personis nihil diversum... nihil separabile* etc., cum Pater in Filio, et Filius in Patre sit unitate naturæ. Quæ fusius explicat ipsemet Ambrosius lib. i, de fide, cap. 2. (Edit. Maur.)

² Cod. A, *Lectio* viii.

³ Maurini cum cæteris, *abit*; cod. B' *abiit*, a nobis prælatum quod melius respondeat præterito *venerit*.

⁴ *Legitur* apud Maurinos et communiter; sed *legis* in mss. A et B'. Hujus codicis auctoritas et usus Ambrosianus nobis suaserunt hanc esse genuinam lectionem.

⁵ Ita rursus mss. A et B', pro communi *numquid*, quod minus commode hic extaret. In cod. tamen B' pro *num* certe librarii errore scriptum fuit *nunc*.

A ministri; nec Dei potest ordinatio displicere, sed administrantis actio. Nam ut de cælestibus ad terrena derivemus exemplum, dat honorem imperator, et habet laudem. Quod si quis male honore usus fuerit, non imperatoris est culpa, sed judicis.⁶ Habent reum suum crimina, non quia potestas unumquemque, sed malitia sua implicat.

30. Quid ergo? Bonum est uti potestate, studere honori? Bonum si deferatur, non eripatur.

B Distingue tamen hoc ipsum bonum. Alius enim bonus in sæculo, alius perfectæ virtutis usus; bonum est enim cognoscendæ divinitatis studium nullis occupationibus impediri. Nam etsi multa bona, una tamen est vita æterna: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum*. Et ideo vitæ æternæ maximus fructus, et solus Deus vitæ remunerator æternæ est. Solum Deum et Dominum nostrum adoremus, et ipsi soli serviamus, ut solus ipse nos fructu remuneret amplissimo. Fugiamus omnia quæ diabolicæ subjacent potestati; ne tamquam malus tyrannus in eos, quos intra suum regnum invenerit, acceptæ sævitia potestatis utatur.

Joan. xvii, 3

31. Non ergo a diabolo potestas est, sed obnoxia tamen insidiis diaboli. Nec tamen ideo mala ordinatio potestatum, quia malo obnoxie potestates. Bonum est enim Deum quærere; sed quidam ipsius inquisitionis anfractus et error obrepit. Nam si inquisitor in sacrilegium sæva interpretatione vertatur, in deterius vertitur quærentis offensa, quam si non quæsisset:⁷ nec tamen inquisitionis, sed quæsitore est culpa; nec inquisitio obnoxia malo, sed quærentis affectus. Quod si is qui Deum quærit, propter fragilitatem carnis, et mentis angustias sæpe tentatur; quanto magis qui sæculum quærit obnoxius est! Atque hoc ipso perniciosior ambitio, quod blanda quædam est conciliatricula dignitatum; et sæpe quos vitia nulla delectant, quos nulla potuit movere luxuria, nulla avaritia subvertere,⁸ facit ambitio criminosos. Habet enim forensem gratiam domesticum scelus;⁹ et ut dominetur aliis, prius servit. Curvatur obsequio, ut honore donetur; et dum vult esse sublimior fit remissior;¹⁰ cum in ipsa potestate quod præ-

7

8

9

10

⁶ « Rom. edit. sola, *sed utentis*. At hic agi de judiciaria potestate liquido probant superiora ». Ita Maurini. Nempe, malus iudex cui hunc honorem detulit imperator, si collata abutatur potestate.

⁷ Hæc verba, *Quam si non quæsisset*: et inferiora illa, *obnoxius est*, edit. Rom. rejecerat: sed cum in vet. edit. ac mss. omnibus inveniantur, eadem non restituere in integrum religio fuit. (Edit. Maur.)

⁸ Mss. A, B', *subruere*, quam forte genuinam esse lectionem suadet phrasis *ad subruendum hominem*, quæ n. 34 occurrit.

⁹ Editiones ante maurinam et pauci mss., *domesticum periculum*; sed scripti codd. numero plures ac præstantiores, ac nostri quoque A, B', ut in textu.

¹⁰ Ajunt Maurini: « Edit. omnes ac mss. aliquot: *Et dum vult esse sublimior, fit remissior*. Quæ vero interjiciuntur, e novem optimis codicibus restituta sunt. » Sed nos verba: *Simulata humilitate fit vilior et*, iterum expunximus, quia glossema apparent Ambrosii concinnitati minus congruens, nec a nostris mss. A et B' exhibentur.

cellit, alienum sit: legibus enim imperat, sibi servit.

32. Dicit fortasse aliquis, quia solus qui malum fecerit, timet; tamen qui mare navigat, plus timet. Et contra in immobili terrarum statione consistens, non solet timere naufragium: at si mobile conscendat elementum, frequentioribus obnoxius fit periculis. Fuge ergo sæculi mare, et naufragium non timebis. Et si frequenter arborum vertices spirantium verberent flabra ventorum; soliditatis tamen radicibus nullus occasus est: at in mari furentibus ventis, etsi non omnium naufragium, omnium tamen periculum est. Ita enim adversis flatibus nequitiae spiritalis, nullus in arena vel in salo tutus est, et naves Tharsis vehementi sæpe spiritu conteruntur. Hæc moraliter.

33. Ceterum quod ad mysticum ordinem spectat, cernis vetusti erroris vincula suis resoluta vestigiis; ut primo gulæ, secundo facilitatis;¹ tertio ambitionis laqueus solveretur. Pellectus est enim Adam cibo; et in locum² interdictæ arboris sententiæ facilitate transgressus, temerariæ quoque ambitionis crimen incurrit, dum similitudinem divinitatis affectat. Et ideo prius Dominus veteris nexus solvit injuriæ; ut nos, iugo captivitatis excusso, vincere crimina Scripturarum præsidio disceremus.

34. Quod si Dominus Jesus propria non desideravit, tu aliena cur quæras? Si creator omnium sæculi gloriam subeundæ paupertatis virtute contempsit: cur tu fastidias quod natus es, appetas quod indebitum est? Cur ea quæ ad usum tibi diuturna esse non possunt, ad supplicium diuturna deposcas? Cave insidias, cave fraudes. Et hoc ipso quod ad subruendum hominem totum versuta diabolus mundum fraude concutiat, totius sæculi pugnet illecebris, ejus tibi blanditia plus cavenda est. Non Evam cibus inflexerat, non mandatorum oblivio destituerat; sed promissi honoris ambitio illecebrosa decepit. Quæ si solum Dominum adorare voluisset, indebita non quæsisset. Et ideo remedium datur quo telum ambitionis obtundas, ut soli Domino serviamus: caret enim ambitione religiosa devotio.

Vers. 13. *Et consummata omni tentatione, diabolus recessit ab illo usque ad tempus.*³

35. Prope omnium criminum fontes hæc tria genera demonstrantur esse vitiorum. Neque enim consummatam omnem tentationem Scriptura dixisset, nisi in his tribus esset omnium materia delictorum, quorum semina in ipsa origine sunt cavenda. Finis ergo tentationum, finis

¹ *Secundo facilitatis*: per facilitatem designari jactantiam ac vanitatem ex superioribus manifestum est, nec immerito sane; cum hoc vitium e quadam animi facilitate levitateque oriatur. (Edit. Maur.)

² Ita mss. atque ant. editt. in corpore summo consensu. Rom. autem, *et in esum interdictæ arboris* etc., quod illa e margine edit. Era. ac Gill. transtulit in textum. (Ed. Maur.)

A est cupiditatum; quia causæ tentationum causæ cupiditatum sunt. Causæ autem cupiditatum sunt carnis oblectatio, species gloriæ, aviditas potentiae. Quam religiosum videtur ut commorationem⁴ christianæ feminæ non recuses! Sed crebra inde tentatio. Si adtentos Deo viderit diabolus, suggerit ut decipiat: sed tu quamvis de proposito præsumas, cave tentationem, sciens naturam. Hæc tria, si recorderis, etiam Paulus cavenda præscribit, designans tres esse species peccatorum, a quibus liber expectat justitiæ coronam. *Neque enim, inquit, in verbo adulationis fuimus, neque in occasione avaritiæ, Deus testis est, neque gloriam quærentes ab hominibus*; et ideo diabolus vicit, coronam petivit. I Thess. II, 5, 6.

36. Vides ergo ipsum diabolus non esse in studio pertinacem, cedere solere veræ virtuti. Et si invidere non desinat, tamen instare formidat, quia frequentius refugit triumphari. Audito itaque Dei nomine, *Recessit, inquit, usque ad tempus*; postea enim non tentaturus, sed aperte pugnaturus advenit.

37. Docet igitur te scriptura divina non tibi contra carnem et sanguinem, sed contra insidias spiritales esse certamen. Vides magnificentiam christiani viri, qui certat cum rectoribus mundi; et licet constitutus in terris, adversus spiritalia nequitiae quæ sunt in cœlestibus, animi virtute decernit. Non enim de terrenis contendimus, ut dimicemus in terra; sed spiritalibus propositis præmiis, de regno Dei et Christi hæreditate necesse est spiritalia prius impedimenta superentur. Corona proposita est: subeunda certamina sunt. Nemo potest, nisi vicerit, coronari: nemo potest vincere, nisi ante certaverit. Ipsius quoque coronæ major est fructus, ubi major est labor: *Arcta enim et angusta est via, quæ ducit ad vitam.... lata vero et spatiosa, quæ ducit ad mortem*. Et ideo tentationem neutiquam timere debemus: est enim causa victoriæ, materia triumphorum.

38. Dives ille, qui tentationem non sensit in sæculo, in pœnis est apud inferos: pauper ille Lazarus, qui ita paupertate morboque afflictus est et adtritrus, ut vibices ejus a canibus lamberentur, vitæ istius labore miserabilis, coronam gloriæ quæsit æternæ. *Multæ enim tribulationes*, non quorumcumque, sed *justorum*. Denique quos diligit Dominus, sæpe castigat. Petrus tentatus est, ut negaret: negavit, ut fleret. Et quid de ceteris dicam? Nempe Job erat probatus Deo: sed licet probatus erat, victor tamen non erat. Probata erat devotio; virtutis tamen præmium non habebat. Et ideo tentandus offertur, ut gloriosior redderetur.

39. Illius quoque certaminis refert ut gradum

³ Cod. A, *Caput III*; cod. B', *Caput II*.

⁴ Mss. nonnulli cum edit. Amerb., Era. et ultima Paris., *commemorationem christianæ feminæ*. Commodius reliqui cod. scripti (*æque nostri quatuor*) ac editi, *commorationem*, id est, frequentiora et longiora colloquia, nimiamque familiaritatem. (Ed. Maur.)

Ephes. VI, 12.

Matth VII, 14, 13.

Luc. XVI, 22.

Ps. XXXIII, 20.

Hebr. XII, 6.

Luc. XXII, 57 et ss.

Job. I, 12 et II, 6.

spectes. Non unum telum diabolus habet, frequentat spicula; ut aut præmio vincat, aut tædio. Primo cupiditate vulnerat, secundo pietate, tertio sanitate; mentis enim pariter et corporis pugnat ulceribus. Diversitas quoque ipsa tentationum pro diversitate certantium est. Avaritiæ damno dives urgetur, pater dispendio filiorum, homo doloribus, corpus ulceribus. Quanta hæc tela! Unde Dominus noluit habere quod perderet; et ideo pauper huc venit, ne haberet diabolus quod auferret. Vis scire quam verum sit? Ipsum Dominum dicentem audi: *Venit hujus mundi princeps, et in me invenit nihil.* Noluit etiam paucorum esse pater, ut esset omnium. Frustra autem corporis tentaretur ulceribus qui contemneret omnes corporis passionibus: simul ut ostenderet nobis quod immaculata, corporis hoste depulso, victoria sibi deberetur. Sed ille quasi homo suis tentatur, hic publicis: illi patrimonium aufertur, huic regnum orbis offertur. Nec totus sine fraude diabolus, qui exasperare Dei Filium vereretur: illum injuriis tentat, hunc præmiis. Ille quasi servulus dicit: *Dominus dedit, Dominus abstulit:*

Joan. xiv. 30.

hic naturæ suæ dispositionisque conscius sua sibi ridet offerri. Et ut ad illud revertamur, ingruit nuntius super nuntium, congeminant vulnera: nec tamen fortis athleta mente turbatur. Adhibetur mulier primæ fraudis illecebra: hic per virginem natus errori obnoxiam non habebat. Amici adhibentur qui pravis consiliis opprimant reluctantem. Sed *in omnibus quæ acciderunt ei, nusquam peccavit Job labiis suis in conspectu Dei.*

Job. i. 21.

Ibid., 14 et ss.

Job. ii. 9.

Ibid., 10.

Job iii. 3.

Ibid., 8.

40. Nam quod maledicit diei, dicens: *Pereat dies illa in qua natus sum;* et infra: *Et maledicat ei is qui maledixit diem illum, qui habet magnum cetum opprimere,* ad prophetiam pertinet; eo quod diabolus tamquam procellosi sæculi istius cetum Dominus noster Jesus Christus oppressit; et generationis suæ carnalis diem perire desiderat, ut dies ejus in regeneratione numeretur. Pereat, inquit, dies sæcularis, ut dies spiritalis oriatur. Ergo in tentatione sanctus Job mysteria loquebatur: qui enim vincebat sæculum, Christum videbat.

41. Nos igitur non timeamus tentationes, sed magis tentationibus gloriemur, dicentes: Cum infirmamur, tunc potentes sumus; tunc enim nectitur corona justitiæ. Sed illa Paulo fortassis

II Cor xii. 10.

¹ Quidam interpretes in Ps. v vers. 13 tradunt post D. Thomam in more antiquis fuisse, ut in curru victores scuto capiti superposito coronarentur, antequam coronarum usus inolevisset. Sed cum rara hujus rei exstent vestigia, quomodo scutum corona dicatur, multis hæret aqua. Et certe Hieronymus in eundem locum diserte, *apud sæculum*, inquit, *aliud est scutum, aliud corona.* Unde cum ipse, tum alii post Origenem ad spiritalem sensum confugiunt. Ambrosius tamen non solum hoc loco, sed et lib. III *Hexæm.* cap. 14, n. 60, scutum coronis, hoc est, victoriæ præmiis, annumerat. Illic enim posteaquam vitis folium scuti similitudine descripsit, subdit deinde: *Etenim brachii speciem videtur effingere... innascitur species et prerogativa victoriæ. Secum igitur habet brachium suum quo et munimen sibi præbetur etc.*

A accommoda: nos autem quia plures coronæ sunt, quaecumque sperare debemus. In sæculo laurus corona est, corona est scutum.¹ At vero tibi proposita est corona deliciarum: *Corona enim deliciarum obumbrabit te.* Et alibi: *Scuto bonæ voluntatis suæ circumdabit te.* Gloria quoque et honore quem dilexit Dominus coronavit. Ergo qui vult coronam dare, tentationes suggerit. Et si quando tentaberis, cognosce quia paratur corona. Tolle martyrum certamina, tulisti coronas: tolle cruciatus, tulisti beatitudines.

B 42. Nonne tentatio Joseph virtutis est consecratio? Nonne injuria carceris corona est castitatis? Quemadmodum regni in Ægypto consortium potuisset adipisci, nisi venditus fuisset a fratribus?² Quod Dei factum arbitrio, ut justus probaretur, ipse monstravit, dicens: *Quemadmodum fieret in hodierno, ut pasceret populus multus?* Non debemus igitur tentationes sæculi pro malis timere, quibus bona præmia comparantur; sed magis rogare contemplatione conditionis humanæ, ut eas tentationes subeamus, quas ferre possimus.

Et regressus est Jesus in virtute Spiritus, in Galilæam. Vers. 14

43.³ Completur hoc loco prophetia Esaïæ dicentis: *Regio Zabulon, et terra Nephtalim, et ceteri paraliæ inhabitantes, et qui secus maritima,*⁴ *et trans Jordanem Galilææ gentium, populus qui sedebat in umbra mortis, lucem viderunt magnam.* Quis est enim lux magna, nisi Christus, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum?

D 44. Deinde librum accepit, ut ostenderet se ipsum esse qui locutus est in prophetis; et removeret sacrilegia perfidorum, qui alium Deum dicunt veteris Testamenti, alium novi, vel qui initium Christi dicunt esse de virgine: quomodo enim cœpit ex virgine qui ante virginem loquebatur?

Spiritus Domini super me. Vers. 18

45. Vides Trinitatem coæternam atque perfectam. Ipsum loquitur Scriptura Jesum Deum hominemque, in utroque perfectum: Deum loquitur et Patrem, et Spiritum sanctum. Spiritus enim sanctus cooperator ostenditur, quando

Et huc etiam facit, quod in eundem citati Psalmi versum dicit Cassiodorus: *Clypeus impositus capiti corona est, aptatus cordi defensio.* Nec forte aliam ob causam scuta in columna Trajani coronis insignita visuntur, licet hujus rei rationem nonnihil diversam reddat Lipsius in *Anal. ad lib. de Magn. Rom.*

² Cod A, a fratribus suis.

³ Cod. A: Dominica I post Notivitatem Domini. Caput IV.

— Codex B: Caput III.

⁴ Verba *et qui secus maritima* in edit. rom. omissa sunt eo quod idem sonent ac *paraliæ inhabitantes*; sed cum in præcedentibus edit. omnibusque mss. legantur, Ambrosii habenda sunt, qui latine potuit voluisse explicare quod græca voce in Evangelio expressum fuerat.

corporali specie sicut columba descendit in Christum; cum Dei Filius baptizaretur in fluvio, Pater loqueretur e cœlo. Quod igitur majus quærimus testimonium, quam quod se fuisse qui loquutus est in prophetis, propria voce signavit? Ungitur oleo spiritali, et virtute cœlesti; ut paupertatem conditionis humanæ thesauro resurrectionis rigaret æterno, captivitatem mentis averteret, cæcitatem illuminaret animorum, annum Domini perpetuis diffusum temporibus prædicaret, qui redire in orbem laboris nesciat, continuationem fructus hominibus et quietis indulgeat. Atque ille ita ad omnia se curvavit obsequia, ut ne lectoris quidem adspernaretur officium: nos vero impii, qui divinitatis fidem miraculis operum colligendam contemplatione corporis negabamus.

Vers. 21. *Amen dico vobis quod nemo propheta acceptus est in patria sua.*

46.¹ Non mediocriter invidia proditur, quæ civicæ caritatis oblita, in acerba odia causas amoris inflectit. Simul hoc exemplo pariter et oraculo declaratur quod frustra opem misericordiæ cœlestis exspectes, si alienæ fructibus virtutis invidias: adspernator enim Dominus invidorum est, et ab iis qui divina beneficia in aliis persequuntur, miracula suæ potestatis avertit. Dominicæ quippe carnis actus divinitatis exemplum est; et invisibilia nobis ejus per ea quæ sunt visibilia demonstrantur.

47. Non otiose itaque Salvator excusat quod nulla in patria sua miracula virtutis operatus sit; ne fortassis aliquis viliores patriæ nobis esse debere putaret affectum. Neque enim cives poterat non amare qui amaret omnes: sed ipsi se caritate patriæ, qui invident, abdicarunt; *Caritas enim non æmulatur... non inflatur.* Nec tamen exsors beneficiorum patria divinorum est. Quod enim majus miraculum, quam quod in ea natus est Christus?² Videte igitur quid mali invidia adferat. Indigna propter invidiam patria judicatur, in qua civis operetur, quæ digna fuit in qua Dei Filius nasceretur.³

In veritate dico vobis: Multæ viduæ fuerunt in diebus Eliæ.

48. Non quia Eliæ dies fuerunt, sed in quibus Elias operatus est: aut quia dies faciebat illis, qui in ejus operibus lucem videbant gratiæ

A spiritalis, et convertebantur ad Dominum. Et ideo aperiebatur cœlum videntibus æterna et divina mysteria; claudebatur quando fames erat, quia nulla erat cognoscendæ divinitatis ubertas. Sed de hoc plenius scripsimus, cum de Viduis scriberemus.

Lib. de Viduis.

Et multi leprosi erant in Judæa temporibus Elisæi prophetæ: et nemo eorum mundatus est, nisi Naaman Syrus. Vers. 27.

B 49. Evidenter hic sermo nos Domini Salutaris informat, et ad studium venerandæ divinitatis hortatur, quod nemo sanatus ostenditur, et maculosi morbo corporis absolutus, nisi qui religioso officio studuit sanitati. Non enim dormientibus divina beneficia, sed observantibus deferuntur. Et bene apto comparationis exemplo arrogantia civium retunditur invidorum, Dominicumque factum Scripturis docetur veteribus convenire; quod in libris quoque Regnorum legimus gentilem virum Naaman prophetico oraculo lepræ maculis absolutum, cum plurimos Judæorum lepra corporis pariter et mentis adsumeret. Siquidem quatuor illos qui cogente fame, in castra regis Syriæ primi tetenderunt, tradit historia fuisse leprosos. Cur igitur non curabat fratres, non curabat cives, non sanabat Propheta consortes; cum sanaret alienos, sanaret eos qui observantiam Legis, et religionis consortium non habebant; nisi quia voluntatis est medicina, non gentis, et divinum munus votis eligitur,⁴ non naturæ jure defertur? Disce, christiane, rogare quod cupias impetrare: fastidiosos viros cœlestium profectus munerum non sequuntur.

IV Reg. v, 14.

IV Reg. vii, 3.

D 50. Sed quamvis simplex expositio moralem informet affectum; gratia tamen non est occulta mysterii. Etenim cum posteriora a superioribus deriventur, tum etiam superiora posterioribus adstruuntur. Diximus enim in libro alio, in vidua illa ad quam Elias directus est, typum Ecclesiæ præmissum. Populus Ecclesiam congruit⁵ ut sequatur. Populus ille ex alienigenis congregatus, populus ille ante leprosus, populus ille ante maculosus prius quam mystico baptizaretur in flumine, idem post sacramenta baptismatis maculis corporis et mentis ablatus, jam non lepra, sed immaculata virgo cœpit esse sine ruga. Merito ergo magnus Naaman in conspectu Domini sui, et admirabilis facie describitur; quoniam in ejus typo salus futura gentibus declaratur, qui solutæ⁶ consilio puellæ, quæ

Lib. de Viduis.

¹ Cod. A, Caput v; cod. B, Caput iv.

² Quod Christus de patria in qua educatus fuerat, dicit, id etiam ad patriam quæ ipsum nascentem susceperat, extendit Ambrosius. Nec sane injuria, quando illic etiam nullum a Christo miraculum legamus perpetratum. (Ed. Maur.)

³ Romana editio vocis *nasceretur* substituit *conciperetur*; quod tamen nulla alia habet editio, nulli mss. Ambrosius etiam de conceptione dicere potuit *nasceretur*, quia, animadvertunt Maurini, conceptio est nativitas inchoata.

⁴ Nonne potius *elicitur*, id est *obtinetur*?

⁵ Edit. omnes cum mss. quatuor infimæ ætatis: *Populus Ecclesiam congregavit*. Alii magno numero (ac nostri A, B,

B' a) *congruit*. Melius. Non enim populus Ecclesiam congregasse recte dici potest, cum ex populo congregata sit Ecclesia. Sed *Populus Ecclesiam congruit ut sequatur*, sensum expeditum præferet, si trajectis verbis ita explices: *congruit ut populus Ecclesiam sequatur*. (Edit. Maur.)

⁶ Rom. edit. sola: *qui sanctæ consilio puellæ*. Vet. edit. ac mss. undecim (ac B) *qui sacratæ* etc. Optime vero codices Corb. Mich. et alii sex probatiores (ac *insuper* A, B', a): *qui solutæ* etc., id est nullis conjugii vinculis adstrictæ: vel si mavis, paternarum cæremoniarum iugo liberæ. Quo utroque nomine Ecclesiæ potest figuram ac similitudinem præ se ferre. (Edit. Maur.)

fractis viribus civium, in hostilem captiva venerat potestatem, a Propheta salutem sperare commonitus, non terreni regis imperio, sed divinæ misericordiæ liberalitate sanatur.

IV Reg. v, 2.

¹ 51. Cur mystico numero mergere¹ jubetur? Cur Jordanis fluvius eligitur? *Nonne boni*, inquit, *Abana et Pharphar fluvii Damasci præ Jordane?* Sed iratus hos prætulit; Jordanem meditatus elegit: nescit enim ira mysterium, fides novit. Disce baptismatis gratiam salutaris: qui leprosus merserat, fidelis emersit. Disce spiritualia sacramenta signari: corporis remedium petitur, mentis acquiritur. Abluitur caro, affectus abluitur. Non enim magis corporis quam mentis lepram video fuisse mundatam, quando post baptismum, veteris erroris colluvione deteresa, negat se diis alienis hostias, quas sponderat Domino, litaturum.

Ibid., 12.

Ibid., 17.

52. Disce etiam congruæ præcepta virtutis: probavit fidem qui præmia recusavit. Disce utroque dictorum factorumque magisterio quid sequaris. Habes Domini præceptum, vatis exemplum: gratis accipere, gratis dare, nec vendere ministerium, sed offerre. Non enim pretio taxatur Dei gratia, nec in sacramentis lucrum quæritur, sed obsequium sacerdotis.

Matth. x, 3.

53. Non tamen satis est si lucrum ipse non quæras: familiæ quoque tuæ cohibendæ sunt manus; nec hoc solum exposcimus, ut te solum castum immaculatumque custodias. Non enim dixit Apostolus, te solum; sed, *Te ipsum castum custodi.* Quæritur ergo non solum tua ab hujusmodi nundinis, sed etiam domus tuæ castitas: *Oportet enim irreprehensibilem esse, sacerdotem.... suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos, cum omni castitate. Si quis autem domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit?* Instrue ergo familiam tuam,² hortare, custodi; et si te fefellerit servulus (humanam enim non excipio facultatem), prophetico deprehensus repudietur exemplo. Cito turpem sequitur lepra mercedem, et pecunia corpus animumque male quæsita commaculat. *Accepisti, inquit, pecuniam, et possidebis ex ea agrum, et vineam, et olivetam, et greges:*

I Tim. v, 22.

I Tim. III, 2-5.

²

³ *et lepra Naaman applicabit se in te,³ et semini tuo usque in æternum.* Vides quia facto auctoris successio, damnatur hæredis. Inexpiabilis est enim venditi culpa mysterii, et gratiæ vindicta cœlestis transit ad posteros. Denique Moabitæ et ceteri non intrabunt in Ecclesiam Dei usque

IV Reg. v, 26, 27.

Deut. xxiii, 3.

ad tertiam et quartam generationem; tamdiu videlicet (ut simplicius interpretemur) donec culpam auctorum multiplicis successio generationis aboleret.

54. Sed cum illi qui in Deum idololatriæ errore deliquerunt, in quartam generationem vi-

¹ Cod. A, *mergi.*

² Cod. A, *domum tuam.*

³ Ita manu exarati codices (etiam A, B, B, a) magno consensu. Edit. autem omnes: *Et lepra Naaman adhærebit tibi* etc. (Edit. Maur.)

⁴ Cod. B', *salutem.* Optima forte lectio, commendata tam

A deantur esse multati; profecto durior videtur esse sententia, qua Giezi semen usque in æternum pro cupiditate habendi, prophetica auctoritate damnatur, præsertim cum Dominus noster Jesus Christus per lavacri regenerationem omnibus remissionem dederit peccatorum; nisi ut vitiorum magis quam generis semen intelligas. Sicut enim qui filii promissionis sunt, æstimantur in semen bonum: ita etiam qui filii erroris sunt, æstimantur in semen malum. Nam et Judæi ex patre diabolo, non utique carnis successione, sed criminis. Ergo omnes cupidi, omnes avari Giezi lepram cum divitiis suis possident; et male quæsita mercede, non tam patrimonium facultatum, quam thesaurum criminum congregarunt æterno supplicio, et brevi fructu. Nam cum divitiæ sint caducæ, poena perpetua est; quia neque avarus, neque ebriosus, neque idolis serviens regnum Dei possidebit.

I Cor. vi, 10

C *Et repleti sunt ira omnes in Synagoga, hæc audientes: et surrexerunt, et ejecerunt illum extra civitatem.*

Vers. 28, 29

55. Sacrilegia Judæorum, quæ multo ante Dominus prænuntiaverat per prophetam, et psalmi versiculo declaraverat quæ passurus esset in corpore constitutus, dicens: *Retribuebant mihi mala pro bonis*, in Evangelio docet esse completa. Nam cum ipse per populos beneficia diffunderet, illi injurias irrogabant. Nec mirum si perdiderunt salutem qui ejecerunt de suis finibus Salvatorem:⁴ moralis enim Dominus; et qui docuerat exemplo sui apostolos suos omnibus omnia fieri, nec volentes repudiat, nec invitos alligat, nec ejicientibus reluctatur, nec rogantibus deest. Sic Gerasenos alibi, cum virtutes ejus sustinere non possent, quasi infirmos et ingratos reliquit.

Ps. xxxiv, 12.

⁴

Luc. viii, 37.

E 56. Simul intellige non ex necessitate fuisse, sed voluntariam corporis passionem; nec captum a Judæis, sed a se ipso oblatum. Etenim quando vult, capitur; quando vult, elabatur; quando vult, suspenditur; quando vult, non tenetur. Et hic in supercilium montis præcipitandus ascenderat; et ecce per medium illorum, mutata subito vel obstupefacta furentium mente, descendit; nondum enim hora venerat passionis. Quinetiam malebat adhuc Judæos sanare quam perdere; ut inefficaci furoris exitu desinerent velle quod implere non possent. Vides igitur et hic divinitatis esse quod operatus est;⁵ et illic voluntatis esse quod captus est. Nam quemadmodum a paucis teneri potuit qui a populo non tenetur? Sed noluit sacrilegium esse multorum; ut in auctores culpæ crucis invidiam

codicis vetustate, quam facilitate qua posterior aliquis librarius, vim locutionis non perspicuus, qua ipse Christus *salus* vocabatur, huic voci *Salvatore* substituerit.

⁵ Omnes edit. ante maurinam, *quod non captus est.* Omnes mss., *quod operatus est:* nempe mutationem in mente furentium.

retorqueret, atque a paucis quidem affigeretur, sed pro toto orbe moreretur.

Vers. 33, 38. *Et in synagoga erat homo habens spiritum immundum.* Et infra:¹ *Surgens autem de synagoga intravit in domum Simonis et Andreæ. Socrus autem Simonis tenebatur magnis febribus.*

² 57. Vide clementiam Domini Salvatoris:² nec indignatione commotus, nec scelere offensus, nec injuria violatus Judæam deserit: quin etiam immemor injuriæ, memor clementiæ, nunc docendo, nunc liberando, nunc sanando, infidæ plebis corda demulcet. Et bene sanctus Lucas virum ab spiritu nequitiae liberatum ante præmisit, et substituit feminæ sanitatem. Utrumque enim sexum Dominus curaturus advenerat; et prior sanari debuit qui prior creatus est; nec prætermitti illa quæ mobilitate magis animi, quam pravitate peccaverat.

Vers. 31. 58. Sabbato medicinæ Dominicæ opera cœpta significat, ut inde nova creatura cœperit, ubi vetus³ ante desivit; nec sub Lege esse Dei Filium, sed supra Legem in ipso principio designaret; nec solvi Legem, sed impleri. Neque enim per Legem, sed Verbo factus est mundus, sicut legimus: *Verbo Domini cœli firmati sunt.* Non solvitur ergo Lex, sed impletur; ut fiat renovatio hominis jam labentis. Unde et Apostolus ait: *Expoliantes vox veterem hominem.... induite novum qui secundum Christum creatus est.* Et bene sabbato cœpit; ut ipsum se ostenderet creatorem, qui opera operibus intexeret; et prosequeretur opus quod ipse jam cœperat: ut si domum faber renovare disponat, non a fundamentis, sed a culminibus incipit solvere vetustatem. Itaque ibi prius manum admovet, ubi ante desierat.

59. Deinde a minoribus incipit, ut ad majora perveniat. Liberare a dæmone et homines, sed in verbo Dei possunt: resurrectionem mortuis imperare divinæ solius est potestatis.

Vers. 24. 60. Nec quemquam movere debet, quod Jesu Nazareni nomen in hoc libro diabolus dixisse primus inducitur. Nec enim ab eo Christus nomen accepit, quod de cœlo Angelus ad Virginem detulit. Est enim hujus impudentiæ, ut inter homines aliquid primus usurpet, et ad homines quasi novum deferat, quo terrorem suæ potestatis incutiat. Denique et in Genesi primus Deum homini nuncupavit; sic enim habes: *Et dixit serpens mulieri: Quid utique dixit*

¹ Hic habet codex A: *In missa de febribus. Caput v.*

² Mss. A, B, *Dei Salutaris.*

³ Mss. A B, *vetus creatura.*

⁴ Cod. B *vivificantur*; quæ lectio probabilius genuina est, quod Ambrosius tempus præsens hic pro conceptu suo exprimendo prætulit.

⁵ Hic reviviscit codex B'.

⁶ Mss. aliquot, juxta Maurinos, *natura diaboli non improbari*, quidam, *non improbare, opera iniqua*. Sed potiore esse aliorum, ac edit. lectionem patet ex iis quæ sequuntur. Lectio communis ac maurina omittit *sed* ante *opera*; nos

A *Deus ne edatis ab omni ligno?* Uterque igitur Gen. III, 1. deceptus a diabolo est, sanatus a Christo.

61. Sequere cetera, et Evangelicæ lectionis disce mysteria, atque in duorum sanitate publice sacramentum salutis agnosce. *Sicut enim in Adam omnes moriuntur: ita et in Christo omnes vivificabuntur.*⁴ Quis est ille qui in Synagoga spiritum dæmonii habebat immundum, nisi populus Judæorum, qui quasi⁵ serpentinis spiris revinctus, et innodatus diaboli laqueis, simulatam corporis munditiam interioris mentis sordibus inquinabat? Et bene: *In synagoga homo erat qui spiritum immundum habebat*; quia Spiritum sanctum amiserat. Introierat enim diabolus, unde Christus exierat. Simul ostenditur natura diaboli non improba, sed opera iniqua.⁶ Nam quem per superiorem naturam Dominum confitetur, opere negat. Et in hoc apparet ejus nequitia⁷ improbitas Judæorum, quod ita populo vesanæ cæcitatem mentis offudit, ut populus neget, quem dæmones confitentur. O pejor magistro discipulorum hæreditas! Ille verbo Dominum tentat, hi facto: ille dicit: *Mitte te*: isti adoriuntur, ut mittant.

62. Si altiore consilio ista pendamus,⁸ animi debemus intelligere et corporis sanitatem; ut prius animus qui serpentis laborabat insidiis, absolutus sit. Anima enim numquam a corpore vinceretur, nisi prius a diabolo tentaretur. Nam cum anima corpus agat, vivificet et gubernet; quemadmodum in ejus illecebras captiva rape- retur, nisi et ipsa superioris alicujus potestatis vinculis stringeretur? Denique non prius Eva esurivit, quam serpentis eam versutia tentavit; et ideo adversus ipsum auctorem peccati prius debuit medicina salutis operari.

63. Fortassis etiam in typo mulieris illius socrus Simonis et Andreæ variis criminum febribus caro nostra languebat, et diversarum cupiditatum immodicis æstuabat illecebris. Nec minorem febrem amoris esse dixerim, quam caloris. Itaque illa animum febris, hæc corpus inflamat. Febris enim nostra avaritia est, febris nostra libido est; eo quod ignitæ sint cupiditates. Unde et Apostolus ait: *Si non se continent, nubant; melius est enim nubere quam uri.* I Cor. VII, 9. Febris nostra luxuria est, febris nostra ambitio est, febris nostra iracundia est. Quæ licet corporis vitia sint; ignem tamen ossibus implicant, mentem, animum sensusque pertentant. Hæc prior diaboli sollicitatur arte. Etenim ager bonus, vestis, monile, suadela serpentis est. Honorum gratia, sublimitas potestatum, epularum

tamen e mss. A, B', B particulam interjecimus, quia contextui magis congruit, ed ideo genuina esse videtur.

⁷ Edit. Rom. sola: *ejus nequitia et improbitas, quod ita populo Judæorum etc.* Vet. edit. cum tribus mss. juxta Maurinos, *et improbitus Judæorum*. Ceteri cod. ac nostri A, B', B, ut in textu: lectio aptissima si *nequitia* sumatur in sexto casu, pro *per nequitiam*, et quæ ideo a nobis prælata, et in textum in- vecta est, dum e converso Maur. legunt: *nequitia et improbitas*.

⁸ Ita mss. A, B', B. Lectio communis et maurina, *pen- samus*. Probabilius nostram genuinam esse ostendit major congruentia modi subjunctivi cum latina syntaxi.

suavitas, forma meretricis laqueus est diaboli, et quasi quidam nequitiae spiritalis illecebrosus affatus, qui per carnis illecebram quæ cito feminea quadam levitate mollitur, animum quoque de gradu dejicit. Neque enim formam mulieris animus prius quam corporis oculus concupiscit. Denique quod non videris, non amabis: sed ubi caro concupierit, compatiens quoque animi constantia defatiscit, et mens consortio amoris inflectitur (duo enim in carne una sunt); atque ita mors irrepit sceleris effectum, tentante diabolo, carne suadente.

64. Vehementior tamen est animi, quam corporis febris; et ideo pro animi voluptate corporis salus plerumque contemnitur, nec a periculis abstinetur. Unde non alienum videtur repetere quemadmodum Theotimus cum gravi oculorum incommodo laboraret, et amaret uxorem, interdicta sibi a medico facultate coeundi, cupiditatis impatiens, atque impetu libidinis raptus, se moderari nequiverit. Sciens enim prudensque quod esset oculos amissurus, priusquam conveniret uxori, in ipso aestu ferventis cupiditatis, et consuetudinis apparatu: Vale, inquit, amicum lumen. Sic febre libido flagrantior est, graviusque præcipitat et inflamat.

65. Sed ubi quis resipuerit a furore, tunc conscientiae interioris aperitur visus, factique poenitentia succedit, et pudenda sui unusquisque facinoris conscientia erubescit. Tunc Deus timetur, et peccator se cupit celare, sed non potest: tunc caro arguitur, diabolus accusatur: hæc quasi lena vitiorum, ille quasi auctor erroris. Patescit deformitas: nudum est enim Deo omne secretum, nec illius ficus foliis, hoc est, tegmine corporali, vel jactantia sæculari flagitiorum secreta velantur. Et unusquisque divinum peccati conscia formidat mente iudicium dicens: Qui super me montes cadent; in quibus me abscondam fissuris¹ petrarum, cum venerit confringere terram? Tunc tribulos et spinas animo caro, hoc est, curarum morsus sollicitudinumque generat, æstusque, quos sibi per concupiscentiam carnis animus ipse circumdedit. Etenim quasi clavis quibusdam suffigitur anima corporeis voluptatibus; et cum semel adhæserit cupiditatibus demersa terrenis, difficile in altum potest, unde descendit, sine Dei favore revolare. Actuum enim suorum vineta laqueis, et deliciarum sæcularium illecebris obnoxia jam tenetur.

66. Hunc ergo Adam, hanc Evam Dominus liberaturus advenit: quorum alter ad imaginem Dei factus, altera virtutem sui accipiens viri, quamdiu fuit subdita fortiori, unam gerebant in uno spiritu Deo placitam voluntatem; et in paradiso Dei positi, vitæ cœlestis operabantur

A alimoniam. Postea verò quam caro suadere diversum, et legem cœpit propriam non tenere,² paradisi exsules facti, in hunc inferiorem demersumque locum peccati merito reciderunt. Nec quisquam putet incongruum esse, si Adam atque Eva in typo animæ et corporis æstimentur; cum in typo Ecclesiæ æstimentur et Christi. Nam cum duo esse in carne una Apostolus diceret, adjecit: *Sacramentum*, inquit, *hoc magnum est: ego autem dico, in Christo et in Ecclesia*. In quo ergo superni Dei, in eo multo

Ephes. v, 32.

B 67. Sed hæret, suffixus est, captus est, et corporeis succensus febribus, compassione carnis ægrescit. Quærendus est medicus. Sed quis iste tantus est, qui sauciæ mentis medeatur ulceribus? Quis tantus est homo, qui possit aliis subvenire, cum ipse sibi non possit? Quis aliis possit vitam reddere, cum ipse mortem non possit evadere? Omnes enim in Adam mortui; C quia *Per unum hominem in hunc mundum peccatum introivit, et per peccatum mors: et ita in omnes homines pertransivit, in quo omnes peccaverunt*. Illius igitur culpa mors omnium est. Denique missi sunt sancti, missi sunt et prophetae, qui oracula divina loquerentur; nec quidquam promovere potuerunt. Quæramus ergo aliquem de angelis aut archangelis medicum. Sed quemadmodum mihi possunt præsidium ferre, ne peccem, cum ipse archangelus a peccato non potuerit abstinere? Quemadmodum ad paradysum angelus revocare me poterit, cum ipse satanas et angeli sui sedem, quam acceperunt, servare non possint?

I Cor. xv, 12.
Aug. lib. i contra
Jul. Pelag. c. 3.

*Adscendens autem in unam navim, quæ erat Simonis, rogavit ut inducerent a terra aliquantulum.*³

Cap. v, vers. 3.

68. Ubi Dominus multis impertivit varia genera sanitatum, nec tempore, nec loco cœpit ab studio sanandi turba cohiberi. Vesper incubuit, sequebantur: stagnum occurrit, urgebant. Et ideo adscendit in Petri navim. Hæc est illa navis quæ adhuc secundum Matthæum fluctuat, secundum Lucam repletur piscibus; ut et principia Ecclesiæ fluctuantis, et posteriora exuberantis agnoscas: pisces enim sunt qui hanc enavigant vitam. Ibi adhuc discipulis Christus dormit, hic præcipit. Dormit enim trepidis, perfectis vigilat. Sed quemadmodum dormiat Christus, audisti dicentem in Propheta: *Ego dormio*,⁴ *et cor meum vigilat*.

Matth. viii, 24.

Cant. v, 2.

F 69. Et sanctus Matthæus recte non prætermittendum putavit æternæ indicium potestatis, ubi imperat ventis. Non est enim humana doctrina, sicut audistis Judæos dicere, verbo im-

Matth. viii, 26.

¹ Ita mss. A, B', B. Communis lectio ac maurina, *scissuris*.

² Edit. Am. atque Era cum mss. tribus, *legem cœpit propriam non timere*. Gill. cum duobus mss. legit, *cœpit primam*, Rom. sola: *prima non timere*. Denique mss. undecim, *juxta Maurinos*, in quibus Corb. et alii melioris notæ, ac nostri A, B', B, a, ut in textu.

³ Cod. A, *Dominica VIII post Pentecostem. Caput vii*;

codex B, *Caput vi*. Cod. B' in margine: *De eo quod ait Petro: Duc in altum et lavate retia vestra in capturam, et de statere et pisce*.

⁴ Maurini, *dormivi*; sed lectio *dormio* nostrorum mss. A, B', B a, genuina apparet eo quod occurrat etiam alibi apud S. Ambrosium. Cf. Sabbat. ad h. l.

LUC. IV, 36.

perat spiritibus: sed cœlestis majestatis insigne. Quod turbatum sedatur mare, et divinæ vocis imperio obsequuntur elementa, atque insensibilia sensum accipiunt obsequendi; divinæ mysteriū gratiæ revelatur. Quod fluctus mitescunt sæculi, verbo immundus spiritus conquiescit; non alterum altero refellitur, sed utrumque celebratur. Habes miraculum in elementis, habes documentum in mysteriis.

70. Ergo quia sanctus Matthæus illa præli-baverat, sanctus Lucas eam sibi navim, in qua Petrus piscaretur, elegit. Non turbatur ista quæ Petrum habet; turbatur illa quæ Judam habet. Etsi multa illic discipulorum merita navigabant; tamen eam adhuc perfidia proditoris agitabat. In utraque Petrus: sed qui suis meritis firmus est, turbatur alienis. Caveamus igitur perfidum, caveamus proditorem; ne per unum plurimi fluctuemus. Ergo non turbatur hæc navis in qua prudentia navigat, abest perfidia, fides spirat. Quemadmodum enim turbari poterat, cui præerat is, in quo Ecclesiæ firmamentum est? Illic ergo turbatio, ubi modica fides: hic securitas, ubi perfecta dilectio.

Vers. 4.

71. Denique etsi aliis imperatur ut laxent retia sua; soli tamen Petro dicitur: *Duc in altum*, hoc est, in profundum disputationum. Quid enim tam altum, quam altitudinem divitiarum videre, scire Dei Filium, et professionem divinæ generationis adsumere? Quam licet mens non queat humana plenæ rationis investigatione comprehendere; fidei tamen plenitudo complectitur. Nam etsi non licet mihi scire quemadmodum natus sit;¹ non licet tamen nescire quod natus sit. Seriem generationis ignoro, sed auctoritatem generationis agnosco.² Non interfuimus cum a Patre Dei Filius nasceretur: sed interfuimus cum a Patre Dei Filius diceretur. Si Deo non credimus, cui credimus? Omnia enim quæ credimus, vel visu credimus, vel auditu: visus sæpe fallitur, auditus in fide est. An adserentis persona discutitur? Si viri boni dicerent, nefas putaremus non credere: Deus adserit, probat Filius, refugiens sol fatetur, tremens terra testatur. In hoc altum disputationis Ecclesia a Petro ducitur;³ ut videat hinc resurgentem Dei Filium, inde Spiritum sanctum profluentem.

72. Quæ sunt autem apostolorum quæ laxari jubentur retia, nisi verborum complexiones, et quasi quidam orationis sinus, et disputationum

¹ Cod. B, *natus sit de Patre*, quæ tamen verba *de Patre* adjectio amanuensis apparent esse.

² Sic vet. edit. ac plures mss., quos inter et nostri A, B', B, a; Rom. autem edit. cum mss. aliquot, *sed auctorem generationis agnosco*.

³ In his mirare Ambrosii testimonia de Petri primatu et in docendo inerrantia, quæ ex aliis Sancti Doctoris effatis non ad unam Petri personam coarctanda sunt, sed ad ejus in romano pontificatu successores extendenda.

⁴ Cod. B, *de infernis*, quæ lectio genuina videtur tam e vetustate codicis, quam e formali respondentia cum sequenti *superna*.

⁵ Mss. A, B', B, *transducunt*.

⁶ Præmittunt hic mss. A, B', *Caput viii*; cod. B *Caput vii*.

⁷ Rom. edit., *pretium redemptionis nostræ animæ et cor-*

A recessus qui eos quos cœperint, non amittant? Et bene apostolica instrumenta piscandi retia sunt, quæ non captos perimunt, sed reservant, et de profundo ad lumen extrahunt, fluctuantes de infimis⁴ ad superna traducunt.⁵

5 4

73. Est et aliud apostolicum piscandi genus, quo genere solum Petrum piscari Dominus jubet dicens: *Mitte hamum, et eum piscem qui primus adscenderit, tolle*. Magnum quidem est et spiritale documentum, quod christiani viri sublimioribus potestatibus docentur debere esse sub-
B jecti; ne quis constitutionem regis terreni putet esse solvendam. Si enim censum Dei Filius solvit, quis tu tantus es, qui non putes esse solvendum? Et ille censum solvit qui nihil possidebat; tu autem qui sæculi sequeris lucrum, cur sæculi obsequium non recognoscas? Cur te supra sæculum quadam animi arrogantia feres, cum sæculo sis misera cupiditate subjectus?

24, q. 1, c. *Est altud.*

Matth. xvii, 25

11, q. 1, c. *Magnum quidem.*

74. ⁶Penditur igitur didrachma, quod erat
C pretium nostræ redemptionis et corporis,⁷ in Lege promissum, in Evangelio persolutum, non otiose in ore piscis inventum: *Ex ore enim tuo justificaberis*. Etenim pretium immortalitatis est nobis nostra confessio, quia sicut scriptum est: *Ore confessio fit ad salutem*.

6

7

Matth. xii, 37.

Rom. x, 10.

75. Et fortasse primus hic piscis primus est martyr, in ore habens didrachma, hoc est, pretium census. Didrachma nostrum Christus est. Habebat igitur primus ille martyr, Stephanus
D scilicet, in ore thesaurum, cum Christum in passione loqueretur. Sed revertamur ad propositum locum, et discamus apostolicam humilitatem.

Præceptor, inquit, per totam noctem laborantes nihil cepimus; sed in verbo tuo laxabo retia.

Vers. 5.

76. Et ego, Domine, scio quia nox mihi est, quando non imperas. Nemo adhuc nomen suum dedit, adhuc noctem habeo. Misi jaculum vocis⁸
E per Epiphania, et adhuc nihil cepi. Misi per diem, exspecto ut jubeas: in verbo tuo laxabo retia. O vacua præsumptio, o humilitas fructuosa! Qui nihil antea ceperant, magnam in verbo Domini concludunt piscium multitudinem. Non hoc humanæ facundiæ opus, sed supernæ vocationis est munus. Cedunt disputationes hominum: fide sua plebs credit.

8

77. Rumpuntur retia, nec labitur piscis. Vo-
cantur ad adjumentum socii, qui erant in alia

Vers. 6, 7.

poris. Sed in cunctis aliis, atque mss. deest *animæ* (ita et in A, B', B, a): quæ vox omnino necessaria non videtur, cum *nostra redemptio* idem sit ac *redemptio animæ nostræ*. Namque hominem in anima potissimum consistere passim testatur Ambrosius. (Edit. Maur.)

⁸ Quod addit S. Præsul, jaculum (est id retis genus a jaciendo dictum) abs se per epiphania festa missum fuisse, indicat instituisse se non baptizatis, ut nomen in album catechumenorum referri postularent. Et hinc non male conjicias illos bis nomen suum dedisse: 1.º cum catechumeni fierent; 2.º et solemnitus cum inter competentes describerentur ut alibi jam notavimus. Inde etiam rursus colligere est hunc sermonem circiter sacræ quadragesimæ initia esse pronuntiatum. (Edit. Maur.)

navi. Quæ est illa alia navis, nisi forte Judæa, ex qua Johannes et Jacobus eliguntur?¹ *Facta est enim Judæa sanctificatio ejus.* Hi igitur de Synagoga ad navem Petri, hoc est, ad Ecclesiam convenerunt, ut implerent ambas naves. Omnes enim in nomine Jesu genuflectunt, sive Judæus, sive Græcus: *Omnia et in omnibus Christus.* Sed mihi cumulus iste suspectus est, ne plenitudine sui naves pene mergantur; oportet enim et hæreses esse, ut probentur boni.

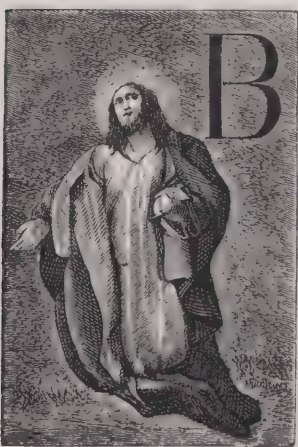
78. Possumus tamen et aliam Ecclesiam intelligere navem alterius; ab una enim plures Ecclesiæ derivantur. Ecce alia sollicitudo Petri, cui sua jam præda suspecta est. Sed novit perfectus quemadmodum servare possit reconditos, qui scit quemadmodum capere possit dispersos. Quos in verbo capit, Verbo credit:² negat suam prædam, negat suum munus.

Vers. 8. *Exi, inquit, a me, Domine; quia homo peccator sum.*

79. Admirabatur enim dona divina; et quo plus meruerat, hoc præsumebat minus. Dic et tu: *Exi a me, Domine; quia homo peccator sum;* ut respondeat tibi Dominus: *Noli timere indulgenti Domino peccatum fateri.*³ Noli timere etiam quæ tua sunt Domino deferre; quia quæ sua sunt nobis ille concessit. Nescit invidere, nescit eripere, nescit auferre. Vides quam bonus Dominus, qui tantum tribuit hominibus, ut vivificandi habeant potestatem.

LIBER QUINTUS.

Vers. 12, 13. *Et factum est cum esset in una civitatum, ecce vir plenus lepra, et ipse procidens⁴ in faciem, rogavit eum dicens: Domine, si vis, potes me mundare. Et extendens manum suam, tetigit illum, dicens: Volo, mundare.*

Gen. 1. 14. luminavit, et clariorem ceteris fecit diebus, cum

¹ Mss. A, B', B, adleguntur.

² Rom. edit., *Verbo reddit.* Haud absurdus sensus: Attamen non male etiam aliæ ac mss. (*nostri quoque* A, B', B, a), *Verbo credit*, quidam mss. *credidit*; idem enim est ac, *Verbo ejusque præsidio committit.* (Edit. Maur.)

³ Maurini: *Noli timere. Indulgenti.... fatere*; de quibus ajunt: « Ita edit. Amerb. cum mss. fere omnibus: in quorum tamen nonnullis scribitur.... *peccatum fateri.* Et hoc in causa fuit cur Era. et seq. edit. interpunctionem immutarent hoc

A illucescerent elementa mundi: et hoc clarius opus æstimare debemus. Et secundum Matthæum primus hic post benedictiones a Domino sanatus inducitur; ut quia dixerat Dominus: *Non veni solvere Legem, sed implere*;⁵ ille qui excluderetur a Lege, purgari se Domini potestate præsumens, non ex Lege, sed supra Legem esse gratiam judicaret, quæ leprosi maculam posset abluere.

2. Verum ut in Domino potestatis auctoritas, ita in illo fidei constantia declaratur. Ille in faciem procidit, quod humilitatis est et pudoris; ut unusquisque de suæ vitæ maculis erubescat: sed confessionem verecundia non repressit. Ostendit vulnus, remedium postulavit; et ipsa religionis et fidei plena confessio est. *Si vis, inquit, potes me mundare.* In voluntate Domini tribuit potestatem: de voluntate autem Domini non quasi pietatis incredulus dubitavit, sed quasi colluvionis suæ conscius non præsumpsit. Cui morali quadam Dominus sanctitate respondit: *Volo, mundare.*

Et continuo lepra ejus discessit ab eo.

Vers. 13.

3. Nihil enim medium est inter opus Dei, atque præceptum; quia in præcepto est opus. Denique *dixit, et facta sunt.* Videtur igitur quod dubitari non potest, quia voluntas Dei potestas est. Si ergo voluntas ejus potestas est; qui unius voluntatis Trinitatem adserunt, unius utique adserunt potestatis. Itaque statim lepra discessit; ut intelligas medentis affectum, qui veritatem operi addidit.

4. Denique secundum Marcum miseratus est eum Dominus: quod pulchre est positum. Et pleraque talia posuerunt Evangelistæ, qui nos in utroque fundare voluerunt, describentes signa virtutis ad fidem, exprimentes opera virtutis ad imitationem. Unde et tangit non dedignatus, et imperat non diffusus; hoc enim est indicium potestatis, quia quasi habens potestatem sanandi, et jubendi auctoritatem, operandi testimonium non refugit. *Volo*⁶ ergo dicit propter Photinum, imperat propter Arium, tangit propter Manichæum.

5. Nec unius tantum lepra curatur, sed omnium quibus dicitur: *Jam vos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis.* Si igitur lepræ medicina verbum est; contemptus utique verbi lepra mentis est. Sed ne lepra transire possit in medicum, unusquisque Dominicæ humilitatis exemplo jactantiam vitet. Cur enim præcipitur nemini dicere, nisi ut doceret

modo: *Noli timere indulgenti Domino peccatum fateri*: quod minus belle quadrat cum superioribus. » Nostri tamen A, B', B eandem habent, et genuinam putamus esse lectionem, quia statim iteratur: *Noli timere.... deferre.*

⁴ Voces et ipse inseruimus e codd. A, B', B.

⁵ Maurini, *adimplere*. Sed congruenter præcedentibus et subsequenti *impleret*, n. 8, e mss. A, B', B posuimus *implere*.

⁶ *Volo.... propter Photinum*; Photinus enim, etsi Marcelli Ancyranus arianis partibus addictus discipulus, in multis tamen

Matth. viii, 3

Matth. v, 17

Levit. xiii, 3

Ps. xxxiv, 9.

Marc. i, 41.

6

Joan. xv, 2.

non vulganda nostra beneficia, sed premenda; ut non solum a mercede abstineamus pecuniæ, sed etiam gratiæ? Aut fortasse etiam illa silentii causa est imperati, quod meliores putabat qui fide magis spontanea, quam qui speratis beneficiis credidissent.

6. Offerre autem juxta Legem se præcipitur sacerdoti, non ut alium deferat, sed ut se ipsum Deo offerat spiritale sacrificium; ut actus præteriti colluvione deteresa, per cognitionem fidei et sapientiæ disciplinam placitura Deo hostia consecratur: *Omnis enim victima sale salietur.* Unde et Paulus ait: *Obsecro ergo vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam acceptabilem, placentem Deo.*

7. Simul illud mirabile, quod eo sanavit genere quo fuerat obsecratus. *Si vis, potes me mundare. Volo, inquit, mundare.* Habes voluntatem, habes etiam pietatis effectum. *Et extendens manum, tetigit illum.* Lex tangi leprosos prohibet: sed qui Dominus Legis est, non obsequitur Legi, sed Legem facit. Non ergo tetigit, quia sine tactu mundare non poterat: sed ut probaret quia subjectus non erat Legi, nec contagium timebat, ut homines: sed quia contaminari non poterat qui alios liberabat; simul e contrario lepra tactu Domini fugaretur, quæ solebat contaminare tangentem.

8. Ostendere autem se sacerdoti jubetur, et offerre pro emundatione sua, ut dum offert se sacerdoti, intelligeret sacerdos non Legis ordine, sed Dei gratia supra Legem esse curatum; et dum mandatur sacrificium¹ secundum præceptum² Moysi, ostenderet Dominus quia Legem non solveret, sed impleret: qui secundum Legem gradiens, supra Legem sanare eos quos remedia Legis non sanaverant, videretur. Et bene addidit: *Sicut præcepit Moyses. Lex enim spiritalis est;* ideoque videtur sacrificium spiritale mandasse.

9. Denique addidit: *Ut sit in testimonium hoc vobis,* hoc est, si Deo credatis, si impietatis lepra discedat, si occultorum cognitor sit sacerdos, si puri testis affectus: unde potest ille magis sacerdos videri quem occulta non lateant, cui dicitur: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.*

10. *Et ecce viri portantes in lecto hominem qui fuerat paralyticus, et quærentes eum inferre, et ponere ante eum, et non invenientes qua parte*

A *illum inferrent præ turba, adscenderunt super tectum, et per tegulas submiserunt illum in lecto, in medium, ante Jesum.*

10. Non otiosa hujus paralytici, nec angusta medicina est, quando Dominus et orasse præmittitur, non utique propter suffragium, sed propter exemplum: imitandi enim specimen dedit, non impetrandi ambitum requisivit. Et convenientibus ex omni Galilæa, et Judæa, et Hierusalem Legis doctoribus, inter ceterorum remedia debilium, paralytici istius medicina describitur.³ Primum omnium quod ante diximus, unusquisque æger petendæ precatores salutis debet adhibere, per quos nostræ vitæ compago resoluta, actuumque nostrorum clauda vestigia verbi cœlestis remedio reformatur. Sint igitur aliqui monitores mentis, qui animum hominis, quamvis exterioris corporis debilitate torpentem, ad superiora erigant. Quorum rursus adminiculis et adtollere, et humiliare se facilis, ante Jesum locetur, Dominico videri dignus adspectu. Humilitatem enim respicit Dominus: *Quia respexit humilitatem ancillæ suæ.*

Quorum fidem, inquit, ut vidit.

11. Magnus Dominus qui aliorum merito ignoscit aliis, et dum alios probat, aliis relaxat errata. Cur apud te homo collega non valeat, cum apud Dominum servus et interveniendi meritum, et jus habeat impetrandi? Disce qui judicas, ignoscere: disce qui æger es, impetrare. Si gravium peccatorum diffidis veniam, adhibe precatores, adhibe Ecclesiam quæ pro te precetur, cujus contemplatione quod tibi Dominus negare posset, ignoscat.⁴

12. Et quamvis historiæ fidem non debeamus omittere, ut vere paralytici istius corpus credamus esse sanatum; cognosce tamen interioris hominis sanitatem, cui peccata donantur: quæ cum Judæi adserunt a solo Domino posse concedi, Deum utique confitentur,⁵ suoque judicio perfidiam suam produnt; ut opus adstruant, personam negent. Itaque ab ipsis et operis sui Dei Filius accipit testimonium, et vocis suffragium non requirit: perfidia enim confiteri potest, credere non potest. Itaque testimonium non deest divinitati; fides deest salutis. Nam et validius est ad fidem quod confitentur inviti; et perniciosius ad culpam quod negant, qui suis

cum Sabellio sentiebat: hunc autem negasse constat eandem in Patre ac Filio potestatem reperiri, ut Ambrosius supra lib. iv, n. 10, indicavit. Igitur cum in Deo voluntas ac potestas unum sint, apte colligitur Christum ostendendo voluntatem suam ejusdem efficacitæ esse ac Paternam, simul ostendisse utriusque eandem habendam potestatem; proindeque eandem etiam substantiam atque omnimodam similitudinem; quod idem Plotinus pernegabat. *Imperat propter Arium*, qui videlicet, cum Christo divinitatem abjudicaret, eadem opera illum imperandi auctoritate spoliabat. *Tangit propter manichæum*; is quippe tangendi facultatem eidem Christo adimebat, quando veram ac naturalem carnem ab illo adsumptam inficiabatur. (Edit. Maur.)

¹ Veteres editiones, *dum mundatur per sacrificium*; Romana, *dum mandatur offerre sacrificium*; Maurini plurimos codices mss. secuti, invexerunt lectionem: *Dum mundato jubet offerre sacrificium*. Nos auctoritate vetustissimi codicis B', ac subsequentium A et B, ut genuinam lectionem hanc adoptavimus: *Et dum mandatur sacrificium*; quæ optime etiam contextui respondet, nec non voci *mandasse* paulo post subsequenti.

² Mss. A, *legem*.

³ *Debilium*, nempe *infirmorum*; *medicina*, nempe *sanatio*.

⁴ Cod. A habet hic, *Caput II*. Mss. A, B', B, *ignoscit*.

⁵ Maurini, *eum confitentur*. Mss. A, B', B, *omitunt eum*, magis consone latinæ indoli et ambrosianæ concisioni.

adsertionibus revincuntur. Magna itaque infidæ plebis amentia, ut cum confessa fuerit solius Dei esse donare peccata, non credat Deo peccata donanti. Dominus autem salvos volens facere peccatores, et occultorum cognitione Deum se esse demonstrat, et admiratione factorum, adjiciens:

Vers. 23. *Quid est facilius; dicere: Dimissa sunt tibi peccata tua; aut dicere: Surge, et ambula?*

13. Quo loco plenam speciem resurrectionis ostendit, qui mentis vulneribus corporisque sanatis, peccata donat animorum, debilitatem carnis excludit; hoc est enim totum hominem esse curatum. Quamvis igitur magnum sit hominibus peccata dimittere (quis enim potest peccata dimittere nisi solus Deus, qui per eos quoque dimittit, quibus dimittendi tribuit potestatem?),¹ tamen multo divinius est resurrectionem donare corporibus; quandoquidem ipse Dominus resurrectio est.

Vers. 24. 14. Hic lectus qui tolli jubetur, quid est aliud, nisi quia humanum jubetur corpus adtollī? Ipse est qui per singulas noctes lavatur a David,² ut legimus: *Lavabo per singulas noctes lectum meum: lacrymis meis stratum meum rigabo*. Hic est lectus doloris, in quo anima nostra gravi conscientiae ægra cruciatu jacebat. Sed si quis secundum Christi præcepta se gesserit, jam non lectus doloris est, sed quietis. Miseratione etenim Domini cœpit quies esse quod mors erat: qui nobis soporem mortis vertit in gratiam voluptatis. Nec solum levare lectum, sed etiam domum suam repetere, hoc est, ad paradysum redire censetur: ea est enim vera domus, quæ hominem prima suscepit, non jure amissa, sed fraude. Merito ergo restituitur domus; quoniam venerat qui nexum fraudis aboleret, jus reformaret.

Vers. 25. 15. Nec mora ulla sanitatis intervenit: unum dictorum remediorumque momentum est. Spectant surgentem increduli, mirantur abeuntem; et divini operis miracula malunt timere quam credere. Nam si credidissent, non timuissent utique, sed dilexissent: perfecta enim dilectio timorem excludit foras. Et ideo isti, quia non diligebant, calumniabantur. Calumniantibus au-

¹ Non poterat Ambrosius clarioribus verbis potestatem dimittendi peccata ministris Ecclesiae a Christo datam prædicare. (Edit. Maur.)

² « Quidquid inter voces, *lavatur a David*, et illas, *lectus doloris*, continetur, deerat in cunctis edit. Verum in omnibus Gall. mss. reperitur, excipimus tamen Reg. et Clarom. Sed uterque recentior, et hic non tam Ambr. expositio est, quam ejus epitome. » Nostri tamen mss. A, B', B, illa non exhibent verba, quod non contemnendum est interpolationis indicium.

³ Additur in cod. A, *Caput III*. In margine vero: *In sanctorum Cornelii et Cypriani. In illo tempore exiit Dominus Ihesus et vidit publicanum nomine Levi sedentem ad theloneum et ait illi sequere me et reliq.*

⁴ Edit. Gill. intruserat in textum: *Sequitur de publicano et de eo quod non venit justos vocare, sed peccatores. Mystica vocatio*, etc. Sed manifestum est hæc tituli, non textus rationem ac formam habere. Eadem verba leguntur et in

A tem dicit: *Quid cogitatis mala in cordibus vestris?* Quis hoc dicit? Sacerdos magnus. Lepram videbat in cordibus Judæorum: ostendit eos peiores esse leproso. Ille sacerdoti est se jussus offerre purgatus: hos sacerdos repudiat, ne alios quoque eorum lepra contaminet.³

16. Sequitur mystica evocatio publicani,⁴ quem sequi jubet non corporis gressu, sed mentis affectu. Itaque ille prius avara de mercedibus,⁵ dura de laboribus periculisque nautarum emolumenta convertens, verbo vocatus, propria derelinquit⁶ qui rapiebat aliena; ac vile illud sedile destituens, toto post Dominum vestigio mentis incedit. Convivii quoque magni exhibet apparatus: qui enim domicilio Christum recipit interno, maximis delectationibus exuberantium pascitur voluptatum. Itaque Dominus libenter ingreditur, et in ejus qui crediderit, recumbit affectu.

17. Sed rursus accenditur invidia perfidorum, et futuræ pœnæ species præfiguratur. Epulantibus enim fidelibus, et in illo cœlorum recumbentibus regno, perfidia jejuna torquebitur. Simul ostenditur quantum intersit inter æmulos Legis et gratiæ, quod illi qui Legem sequuntur, jejunæ mentis famem patiantur æternam; qui vero verbum in interioribus animæ receperunt, alimenti cœlestis et fontis ubertate recreati esurire et sitire non possunt. Et ideo qui animo jejunabant, murmurabant dicentes:

D *Quare cum publicanis et peccatoribus manducat et bibit?*⁷

18. Serpentina vox ista est. Denique hanc primam vocem serpens emisit, dicens Evæ: *Quid utique dixit Deus: Nolite manducare ex omni ligno?* Ergo patris sui venena diffundunt qui dicunt: *Quid utique cum publicanis et peccatoribus manducat et bibit?* Unde Dominus cum peccatoribus manducando, etiam cum gentilibus non prohibet nos inire convivium, dicens:

Non egent qui sani sunt, medico; sed qui male habent.

19. Novum medicamentum novus magister

margine codicis B, post verba in præcedenti nota allata. Rom autem, omisso verbo *sequitur*, sic reposuit: *Mystica hæc est*, etc.

⁵ Quid si legeres cum mss. Reg., *de mercibus?* Certe quæ sequuntur non obscure indicant Matthæum Ambrosio fuisse ex eo genere publicanorum, qui tributum e portoriis, id est, e mercibus importatis exportatisque exigent. Sed contra fidem tot mss. atque edit. omnium nihil audemus; cum præsertim tributa non solum mercibus mercatorum, sed etiam mercedi nautarum mercatoribus operam suam locantium imponi potuerint. (Edit. Maur.)

⁶ Maurini, *derelinquit*. Melius in præsentī, ut nostri mss. A, B', B, quia in præsentī est et sequens *incedit*.

⁷ Rom. edit. hic et infra, *manducatis et bibitis*. Huic suffragatur textus Evangelistæ, atque omnes ejusdem versiones, Æthiopica tamen excipimus; hæc enim cum ant. edit. cunctisque mss. Ambrosianis lectioni nostræ patrocinatur: cui etiam favet loci series, si modo non perfunctorie examinetur. (Edit. Maur.)

Luc v, 22.

3

4
Vers. 27.

5

6

Vers. 30.
7

Gen. III, 1.

Vers. 31.

I Joan. IV, 18.

advexit. Hoc de terra non pullulavit; imprudens enim est omnis creatura hujus confectionis. Venite omnes qui incurristis peccatorum varias passiones: utimini peregrino medicamento, quo venenum serpentis excluditur: quod non solum passionum abstulit cicatricem, sed etiam causam diri vulneris amputavit. Hoc medicamentum non famem indicit, sed cibum animæ subministrat. *Venit enim Filius hominis manducans et bibens, et dicunt: Dæmonium habet;* et ideo non est mens nostra jejuna: jejunant hi quibus abest Christus, bonorumque meritorum copiis egent. At vero cui virtus suæ voluntatis sufficit,¹ qui sua domo recipit Christum, convivium magnum exhibet, hoc est, bonorum operum spiritale convivium, quo dives populus eget, pauper epulatur. Et ideo, inquit, jejunare non possunt filii sponsi, quamdiu cum illis est sponsus.

Vers. 35. *Venient autem dies, cum auferetur ab illis sponsus.*

20. Qui sunt illi dies, quibus nobis Christus aufertur, maxime cum ipse dixerit: *Vobiscum ero.... usque ad consummationem mundi;* ipse dixerit: *Non relinquam nos orphanos?* Certum est enim quod si nos relinquat, salvi esse nequeamus. Nemo tibi Christum potest auferre, nisi te illi ipse auferas. Non te auferat jactantia tua, non te auferat arrogantia, nec tibi de Lege præsumas; non enim vocare justos venit, sed peccatores.

21. Quomodo igitur Dominus justitias dilexit, neque David vidit justum derelictum? Aut quæ ista æquitas Dei si justus relinquitur, et peccator adsciscitur; nisi intelligas quod eos justos dicit, qui ex Lege præsumunt, et Evangelii gratiam non requirunt? Nemo autem justificatur ex Lege, sed redimitur ex gratia. Est igitur in Lege justitia, sed non est per Legem justitia: nam ipse Apostolus ait: Hebræus ex Hebræis, secundum Legem Pharisæus, secundum justitiam quæ in Lege est, conversatus sine querela: qui gloriatur ex Lege, *Quæ mihi, inquit, lucra fuerunt, hæc duxi propter Christum detrimenta esse;* hoc est, abjeci justitiam et gloriam Legis; justitia enim Legis sine Christo vacua est, quia plenitudo Legis Christus est. Et ideo etsi est in Lege justitia, non est tamen per Legem justitia: *Si enim per Legem justitia, ergo Christus gratis mortuus est;* mortuus est enim Christus, ut im-

A pleret justitiam. Denique Johanni dicenti: *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me,* respondit: *Sine modo; sic enim decet nos implere omnem justitiam.* Ergo non gratis mortuus: sed pro nobis mortuus est Christus, ut justii fulgerent sicut sol in regno Patris sui. Sed non Judæi justii, quibus dicitur: *Cum videritis justos intrare in regnum cælorum.* Isti sunt justii qui percutientem non reperiunt, qui inimicum diligunt.

B 22. Si sic non accipimus, invenitur contrarium: *Non veni vocare justos.* Sed illos non vocat, qui se justos esse dicunt: *Ignorantes enim Deum, et suam justitiam quærentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti.* Ergo usurpatores justitiæ non vocantur ad gratiam; nam si gratia ex pœnitentia, utique qui fastidit pœnitentiam, abdicat gratiam. Isti erunt vulnerati,² qui se sanctificant; istis sponsus auferetur: nobis autem non Caiphas, non Pilatus Christum abstulit, nec possumus jejunare; quia Christum habemus, et Christi carnem epulamur et sanguinem. Quomodo enim videtur jejunare, qui non esurit? Quomodo videtur jejunare, qui non sitit? Quomodo autem sitire potest qui bibit Christum; cum ipse dixerit: *Qui biberit de aqua quam ego dabo,³ non sitiet in æternum?* Denique de animi dictum jejunio etiam sequentia declarant.

Dixit enim similitudinem ad illos: Quia nemo commissuram de vestimento novo immittit in vestimentum vetus.

23. Dixerat filios sponsi, hoc est, filios Verbi, qui per lavacri regenerationem in jus divinæ generationis adsumpti sunt, quamdiu cum illis est sponsus, jejunare non posse. Non utique hoc jejunium relegatur, quo conficitur caro, et corporalis⁴ luxuria castigatur: hoc enim jejunium nos commendat Deo.⁵ Nam quemadmodum discipulos hic jejunare prohiberet, cum ipse Dominus jejunaret; cum postremo diceret nequissimos spiritus nonnisi jejuniis et orationibus solere superari? Denique etiam hoc loco jejunium vestimentum appellavit vetus, quod exue dum Apostolus æstimavit dicens: *Exspoliare vos veterem hominem cum actibus ejus; et induite eum qui baptismatis sanctificatione renovatur.* In eadem igitur formam series convenit præceptorum, ne actus veteris et novi hominis misceamus; cum ille corporalis exterior opera

¹ Ita mss. complures: alii vero (etiam B', B) et ant. editt.: *At vero cui virtus sua voluntate sufficit.*

² In hunc locum ajunt Maurini: « Mss. non pauci cum ant. editt., *Isti erunt vulnerati*: alii aliquot in quibus Corb., *Sitierunt vulnerati*. Et hæc vera lectio est. Hic enim ii qui jejunant, non jejunantibus opponuntur: cum autem de ultimis infra scriptum sit: *Quomodo videtur jejunare qui non sitit*; satis intelligimus jejunare illos, de quibus dicitur, *sitierunt*. Nam hic, *vulnerati*, idem est ac *pœnitentia non sanati*: vel forte, *ardenter sitientes*; siquidem vulneribus confossi solent maximo sitis æstu ob exhaustum sanguinem laborare. » Verum nos lectionem a Maurinis rejectam restituendam duximus, tum quia compluribus mss. qui eam

exhibent et nostri consociantur A, B', B; tum quia vox *isti* iteratur proxime in *istis sponsus auferetur*, ut belle figura repetitionis habeatur; tum denique quia lectio *sitierunt* nullum habet cum præcedentibus nexum, neque nexum habere potest cum subsequenter, quæ neque satis proxima sunt, neque de siti tantum, sed de fame et siti loquuntur.

³ Cod. A, *dabo ei*, quam lectionem et Augustinus habet. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Mss. A, B', B, *corporis*.

⁵ Vox *Deo* omisa a Maurinis quoque, a nostris mss. A, B', B exhibetur, eamque assumpsimus quia necessaria videbatur ad sensum integrandum.

⁶ Mss. A, B', B, *induamus*.

carnis operetur, et hic interior qui renascitur, non versicoloram speciem veterum novorumque debeat habere gestorum, sed concolor Christo illum studio mentis imitari, cui renatus est in lavacro. Absint igitur decolora mentis velamina, quæ displicent sponso; displicet enim ei qui vestem non habuerit nuptialem. Sponso autem quid potest placere, nisi pax animi, puritas cordis, caritas mentis?

24. Bonus sponsus Dominus Jesus: hic novo partu naturam initiavit. Huic desponsata corruptelis carnis absolvitur: non filios mortales requirit, non Evæ delectatur doloribus, non virum obnoxium culpæ, non hæreditatem condemnati patris requirit. Vidit enim carnis ulcera, quam antea concupiscebat: advertit non esse pulchritudinem veram, quæ vitiorum habeat deformitatem. Et ideo quid tibi cum tali sponso, femina? Require diligenter, et in omni corpore invenies cicatricem. Cognosce alium magis sponsum, qui circumdatur luce, cujus species non potest interire. Hunc tolle in animo tuo,¹ consecra in templo tuo, tolle in corpore tuo; sicut scriptum est: *Tollite Dominum² in corpore vestro*. Hujus thalamos ingredi novos, hujus spectato peregrinum decorem, hunc indue, hunc vide ad dexteram Patris, et gaude quia talem habes sponsum: hic te vestiet benedictionem, ne qua noceat scissura peccati.

25. Servemus igitur vestem, quam nos sacro Dominus emergentes fonte vestivit. Cito scinditur vestis, si facta non congruant: cito tineis carnis adteritur, et veteris hominis errore maculatur. Ergo hic nova veteribus copulare: in Apostolo autem etiam novis vetera supervestire prohibemur, sed exuerè vetus, novum sumere; ut exspoliati, non nudi inveniamur. Expoliamur³ enim meliora sumpturi: nudamur autem cum indumentum nobis aliena fraude detrahitur, non nostra voluntate deponitur.

Vers. 37. *Et nemo mittit vinum novum in utres veteres.*

26. ⁴Fragilitas humanæ conditionis aperitur, cum corpora nostra exuviis defunctorum animalium comparantur. Atque utinam bonorum utrius usum possimus implere; ut sacramentum quod accepimus, reservemus! Levat injuriam industria, si renovatis utribus nova vina credantur. Et ideo utres hos plenos servare semper debemus; vacuos enim cito tinea et ærugo consumit, gratia servat impletos.

27. Pulchre autem operi huic talia præcepta conveniunt; sextum est enim opus, quo Levis nova quadam figuratur forma. Sexto autem die

A factus est homo: sexto igitur Christi opere reformatur jam non vetus, sed nova creatura, et quædam forma peregrina. Et ideo tamquam nova creatura Christo convivium exhibet; eo quod et in ipso Christus delectaretur, et ipse partem delectationis mereretur habere cum Christo. Ad hunc igitur informandum præcepta dat Dominus; sequebatur enim jam lætus, alacer, et exsultans, dicens: Jam non publicanum gero, jam non porto Levin.⁵ Exui Levin, postquam Christum indui. Odi genus meum, fugio vitam meam priorem: solum te sequor, Domine Jesu, qui sanas vulnera mea. Quis enim me separat a caritate Dei, quæ in te est? *Tribulatio, an angustia, an fames?* Ligatus sum fidei clavis quibusdam, et bonis compedibus caritatis in-nexus sum. Omne mandatum tuum sicut cauterium impressum tenebo. Et si urit cauterium mandati; tamen putrefacta carnis exurit, ne ad vivum serpat contagio: et si mordet medicamentum, tamen vitium ulceris tollit. Aufer igitur, Domine Jesu, potenti machæra tua meorum putredines peccatorum: dum me habes ligatum caritatis vinculis, seca quodcumque vitiosum est. Veni cito incidens occultas et latentes varias⁶ passiones: aperito vulnus, ne noxius serpat humor. Emunda omne quod foetidum est peregrino lavacro. Audite me, terreni homines, qui peccatis vestris cogitationes ebrias geritis. Et ego Levis talibus eram passionibus sauciatus. Inveni medicum qui in coelo habitat, et in terris spargit medicamenta. Hic solus potest sanare vulnera mea, qui sua nescit: hic auferre cordis dolorem, palloremque animæ, qui novit occulta.

Factum est autem in sabbato secundo-primo, cum transiret per seminata, vellebant discipuli ejus spicas, et manducabant, confricantes eas manibus suis. Cap. vi, vers. 1.

E 28.⁷ Nec solum comprehensione verborum, sed etiam usu ipso, specieque gestorum incipit hominem Dominus Jesus veteris observatione Legis exuere, novoque indumento gratiæ vestire. Itaque eum jam in sabbato per seminata traducit,⁸ hoc est, admovet fructuosis.⁹ Quid sibi sabbatum velit, quid seges, quid spicæ, non mediocre mysterium est. Ager enim est omnis hic mundus: agri seges in satione humani generis fœcunditas numerosa sanctorum: spicæ agri fructus Ecclesiæ, quos operibus discutientes suis apostoli pascebantur, nostro se alentes profectu.

29. Stabat igitur seges jam fœcunda virtutum, pullulantibus spicis, quibus nostri fructus meriti

¹ Mss. A, B', B in animum tuum.

² Mss. A, B', B, *Deum*, magis consone Paulinæ sententiæ.

³ Mss. A, B', B, *spoliamur*, ut et n. 23, *spoliare*.

⁴ Mss. A, B *Caput v.*

⁵ Cod. A, *Levi id est Matthæus*.

⁶ Ita mss. A, B', B, pro communiori lectione, etiam maurina: *occultas et latentes variasque*, quia hæc minus logica, ideoque spuria nobis visa est.

⁷ Mss. A, B, *Caput vi. Non solum etc.*

⁸ Mss. A, B', B, *transducit*.

⁹ Omnes edit., *admovet fructuosis itineribus*. Mss. vero non habent *itineribus*: quæ vox introducta videtur ab aliquo, qui non putaret scite dici posse, *admovet fructuosis*, subintelligendo, *operibus*, vel, *actionibus*. (Edit. Maur.)

comparantur; æque enim aut imbre marcescunt, aut sole torrentur, aut pluviis humescunt, aut tempestatibus eliduntur, aut a messoribus intra horreorum felicitum receptacula reconduntur. Receperat ergo terra jam Dei verbum, et cœlesti semine satus divites fœtus ager almus effuderat. Esuriebant discipuli salutem hominum, et tamquam e folliculis corporum mentium fructus ad fidei lucem præclaris operum suorum miraculis eruebant. Sed hoc putabant Judæi sabbato non licere: Christus autem novæ gratiæ munere designabat otium Legis, opus gratiæ.

¹
Matth. xii, 1.
Marc. ii, 23.

30. Nec sine mysterio hoc ab Evangelista secundum Matthæum et Marcum sabbata¹ pure posita puto; quoniam sabbata perpetua feriæ sunt resurrectionis æternæ. Vel in hoc igitur sæculo feriatis ac vacantibus superstitionibus Judæorum, vel in futuro ferias ipsi perpetua solemnitate celebrantes, quæ bona sunt terræ manducabimus, juxta quod scriptum est: Illi manducabunt, vos vero esurietis.

Isai. lxiii, 13.

31. Mire tamen secundum Lucam, secundo-primum, non primo-secundum sabbatum dixit: δευτερόπρωτον enim scriptum est. Præferri enim debuit quod præcellit. Secundum ideo, quia primum ante ex Lege præcessit, in quo etiam poena præscripta est, si quis operetur: primum autem ideo, quia sabbatum illud ex Lege solutum est, quod erat primum; et hoc primum factum est, quod secundo est constitutum. Nam et cum operari sabbato liceat, et operantis nulla sit poena; sabbati utique ex Lege cujus vis soluta est, nec nomen hærebat: sed tamen fuerit illud primum ordine, hoc primum munere; nec ideo minus hoc, quia secundum; nam et Adam primus, nec comparandus secundo Adam: *Primus enim Adam in animam viventem; novissimus Adam in spiritum vivificantem.... Et primus homo de terra terrenus; secundus homo de cœlo cœlestis*. Prælatus utique secundus primo; ille enim causa mortis, hic vitæ. Sic et secundo-primum sabbatum dicitur: secundum juxta numerum, primum juxta operationis gratiam; melius est enim sabbatum quo impunitas datur, quam quo poena præscribitur. Prima Lex, se-

Exod. xxxi, 14.

I Cor. xv, 45-47.

¹ Editt. vett. cum paucis mss., *sabbatum secundum* (Rom. secundo-primum) *positum puto; quoniam sabbatum perpetuæ feriæ* etc. Ceteri cod. magno numero, et meliori ævo scripti, ut in textu. Sic porro interpretare, *sabbata pure posita* (cod. B', *positum*), quasi esset simpliciter, atque, ut ajunt, sine addito posita: quam lectionem germanam esse inspectis utriusque Evangelistæ locis facile deprehendes.

(Edit. Maur.)

² Editt. vet. ac mss. nonnulli, *sed solius utilitatis*. Rom., *sed solida veritatis*. Mss. plerique (etiam nostri), *sed solida utilitatis*.

³ Maur., *Achimelech*, ut Vulgata: nos tamen hoc loco et in aliis mox sequentibus, codicibus nostris inhærentes nomen *Abimelech* substituimus, eo quod etiam cum LXX congruit. Antiquissimam vero in hoc nomine conscribendo varietatem fuisse ipse Augustinus docet (in Ps. 51), dicens, aliter scribi in Regnorum libro ac in Psalmis: « *Habet, inquit, Psalmi* » (51) *titulus; in finem intellectus David, cum venit Doeck* » Idumæus et nuntiavit Saul: Venit David in domum *Abimelech: cum legamus* (I Reg. xxi, I et xxii, 9) *eum venisse in domum Achimelech*: tum addit: *Et fortasse quod*

A cundum Evangelium; inferior tamen formido quam gratia. Aut forte et primum hic in prædestinatione consilii, et secundum in sanctione decreti.

32. Bene autem Dominus in Lege typum futuri hoc quoque demonstrat loco, et defensores Legis arguit nescire quæ Legis sunt, exemplum adferens quod David, cum esuriret ipse cum sociis, intravit in domum Dei, et panes propositionis sumpsit, et manducavit, et dedit iis qui cum ipso erant. Magnum et vere exemplum propheticum, quo primum non inania Legis, sed solida utilitatis² nobis sequenda produntur. Deinde quia David cum sociis fugiens a facie regis Saul hic præfiguratus in Lege Christus est, qui cum apostolis principem mundi lateret.

33. Quomodo autem ille observator Legis, atque defensor panes et ipse manducavit, et dedit iis qui secum erant, quos non licebat manducare nisi tantummodo sacerdotibus; nisi ut per illam demonstraret figuram, sacerdotalem cibum ad usum transiturum esse populorum? Sive quod omnes vitam sacerdotalem debemus imitari: sive quia omnes filii Ecclesiæ sacerdotes sunt; ungimur enim in sacerdotium sanctum, offerentes nosmet ipsos Deo hostias spirituales.

34. Legi igitur jam supereffluit doctrina Christi; nec Legem solvit, sed implet, quia nec sabbatum solvit. Si enim sabbatum propter homines factum est; utilitas autem hominis postulabat esurientem hominem qui diu fuerat terræ fructibus abdicatus, veteris famis jejunia vitare; non utique Lex solvitur, sed impletur. Quomodo igitur Domino ad crimen obijcitur, quod in servo pro crimine non tenetur?

35. Quid autem evidentius hac figura, quæ per totam currit historiam? Intravit David in domum Abimelech³ sacerdotis: sed nec periculo mortis proposito, hospitem recusat, nec declinat exsulem sancti animus sacerdotis. Tanta hospitalitatis est gratia, ut libenter in nos aliena pericula transferamus.

36. Verum hoc in historia morale:⁴ in mysterio prophetatum⁵ est, quod nec præsumpto

Vers. 3.

I Reg. xxi, 1 et ss.

2

3

I Reg. xxi, 1.

4

5

« non absurde sentimus, propter similitudinem nominis et « unius syllabæ differentiam vel potius unius litteræ, variati sunt tituli. In codicibus tamen Psalmorum cum inspicereamus, magis Abimelech, quam Achimelech invenimus. Et quoniam in alio loco habes evidentissimum « Psalmum (xxxiii) non dissimilitudinem nominis sed prorsus diversum nomen insinuantem; quandoquidem David ante regem Achis, non ante regem Abimelech immutavit faciem suam, et dimisit eum, et abiit: titulus autem « Psalmi (xxxiii) sic scriptus est; quando immutavit vultum « suum coram Abimelech: ipsa magis mutatio nominis in « mysterium facit intentos, ne tanquam res historię persequaris, et sacrata vela contemnas. »

⁴ Ita mss. omnes, quibusdam exceptis, Maurinis testibus, ubi *moralis*, scribitur pro *morale*, et pro *in mysterio*, in *mysterium*.

⁵ Juxta Maurinos habent duo mss., *propheticum*, unus, *prophetica allegoria est*. Omnes autem edit. illis anteriores legunt quoque, *propheticum est*. Idem vero exhibet et cod. B; sed tamen præferenda lectio a Maurinis prælata, quæ est etiam vetustissimi cod. B', et contextui melius respondet.

futuræ mortis exitio, verum illum David hospitio suæ mentis religiosi excluderent sacerdotes. Nec solum in cujusque domo vatis reperturus docetur Christus hospitium: sed etiam per figuram nequitiae spiritualis manubias et arma sumpturus; nam qui Christum hospitio recipit, intelligibilem illum Goliam spoliat suis telis.

37. Quid vero evidentius quam quod in Abimelech domo quinque panes petit David, et unum accipit: demonstrante typo quod jam non quinque libris,¹ sed Christi corpore cibus fidelibus pararetur; ut Christus corpus adsumeret, ne quis de fidelibus esuriret? Nec Doeck figura vacat, qui erat custos mulorum; eo quod nemo alius nisi infructuosi gregis custos Judæ typum proditoris impleret.

38. Jam illud quod pro David receptione omnem Abimelech domum, præter Abiathar principem tunc temporis sacerdotum, Saul persecutus est, ostendit prophetia nobis quod nemo possit nocere vero principi sacerdotum, qui solus est Christus.

39. Hinc ad alia progreditur Dominus Jesus. Nam qui totum hominem salvum facere disposuerat, per singula membra currebat,² ut vere diceret: *Mihi irascimini, qui totum hominem salvum³ feci in sabbato*. Itaque hoc loco manum illam quam extendit Adam, et interdictæ arboris poma decerpserat, succis bonorum factorum salutaribus irrigavit; ut quæ crimine aruerat, bonis operibus sanaretur. In quo Judæos redarguit Christus, qui malis interpretationibus Legis præcepta violarent, æstimantes sabbato etiam a bonis operibus feriandum; cum Lex in præsentibus formam præfiguraverit futurorum: in quibus utique malorum feriæ futuræ sunt, non bonorum. Nam licet sæcularia opera conquiescant, non otiosus tamen boni operis actus est in Dei laude requiescere.

40. Audisti igitur Domini verba dicentis: *Extende manum tuam*. Communis ista generalisque medicina est. Et tu qui putas manum habere te sanam, cave ne avaritia, cave ne sacrilegio contrahatur. Extende sæpius eam, extende ad illum pauperem, qui te obsecrat: extende, ut proximum juves, ut viduæ præsidium feras, eripias injuriæ quem vides injustæ contumeliæ subjacere: extende ad Deum pro peccatis tuis. Sic manus extenditur, sic sanatur. Sic Hieroboam manum, cum idolis sacrificaret, contraxit; et rursus cum Deum rogaret, extendit.

¹ Id est Moysis Pentateucho.

² Editiones ante maurinam et quidam mss., *curabat*; sed alii plurimi, una cum nostris, *currebat*, quod eleganter respondet superiori *progreditur*.

³ Maurini, *sanum*. Sed lectio *salvum* nostrorum mss. alibi quoque occurrit apud Ambrosium (Cf. Sabbat. ad h. l.), et ideo eam hic pariter ut genuinam adoptandam existimavimus, præsertim quod alia lectio facile e Vulgata in ambrosianos codices irrepere potuit.

⁴ Ita editiones, duo mss., juxta Maurinos, et codex B, ubi tamen posterior manus in margine scripsit *in nocte*. Hæc vero lectio aliorum mss. est, et etiam vetustissimi cod. B'; attamen fallacem esse ostendunt mox sequentia Ambrosii verba, *adscendit in montem*.

A *Factum est autem in illis diebus, exiit in montem⁴ orare, et erat pernoctans in oratione Dei.*

⁴ Vers. 12.

41. ⁵Non omnis qui orat, adscendit in montem (est enim oratio quæ peccatum facit); sed qui bene orat, a terrenis ad superiora progrediens, verticem curiæ sublimis adscendit. At ille non adscendit in montem, qui de sæculi divitiis, aut de honore sollicitus est: non adscendit in montem qui fundi jus optat alieni. Adscendit ille qui Deum quærit, adscendit ille qui cursus sui Dominica adjumenta deposcit. Omnes magni, omnes sublimes montem adscendunt; non enim cuicumque Propheta dicit: *Adscende in montem excelsum qui evangelizas Sion: exalta in virtute⁶ vocem tuam, qui evangelizas Hierusalem*. Non vestigiis multis⁷ corporalibus, sed factis sublimioribus in hunc montem adscendas.⁸ Sequere Christum, ut ipse esse mons possis: *Montes enim in circuitu ejus*. Quære in Evangelio: invenies solos cum Domino montem adscendisse discipulos.

⁵

⁶ Isai. xl. 9

⁷

⁸

Ps. cxxiv, 2.

42. Orat ergo Dominus non ut pro se obsecret, sed ut pro me impetret: nam etsi omnia posuerit Pater in potestate Filii, Filius tamen ut hominis formam impletet, obsecrandum Patrem putat esse pro nobis; quia advocatus est noster. Noli insidiatrices aperire aures, ut putes Filium quasi infirmum rogare, ut impetret quod implere non possit potestatis auctor. Obedientiæ magister ad præcepta virtutis suo nos informat exemplo. *Advocatum*, inquit, *habemus apud Patrem*. Si advocatus est, debet pro meis intervenire peccatis. Non ergo quasi infirmus, sed quasi pius obsecrat. Vis scire quoniam omnia quæ velit, possit? Et advocatus, et judex est. In altero pietatis officium, in altero insigne est potestatis.

43. *Et erat, inquit, pernoctans in oratione Dei*. Species tibi datur, forma præscribitur quam debeas æmulari. Quid enim te pro salute tua facere oportet, quando pro te Christus in oratione pernoctat? Quid te facere convenit, cum vis aliquod pietatis officium adoriri, quando Christus missurus apostolos, oravit prius, et solus oravit? Nec usquam alibi, si non fallor, orasse cum apostolis reperitur: ubique solus obsecrat. Dei enim consilium humana vota non capiunt, nec quisquam interiorum potest esse particeps Christo.⁹ Vis scire quoniam mihi, non sibi oraverit?

I Joan. ii, 1.

⁹

⁵ Mss. A, B, *Caput vii*.

⁶ Cod. A, *in fortitudine*.

⁷ Mss. A, B', B omittunt *multis*, quod revera superfluum videtur.

⁸ Vett. edit. et pauci mss., *in hunc montem si adscendas, sequeris Christum*. Rom.... *adscende, et sequere Christum*. Mss. alii multo plures ac potiores, ut in textu, nisi quod legitur in quibusdam, *adscendes*. Et rursus infra edit. Era. ac seq. cum mss. aliquot, *Quare in Evangelio invenies: Amerb. cum aliis multis, Quære etc.* (Edit. Maur.)

⁹ Idest, particeps cum Christo suorum sensuum interiorum. Minus recte legitur in quibusdam mss., *inferiorum*, in aliis vero, *exteriorum*.

I Reg. xxi, 3, 6.

¹

Ibid., 7.

I Reg. xxii, 20.

Vers. 7.

²

Joan. vii, 23.

³

Gen. iii, 6.

Vers. 10.

III Reg. xiii, 4, 6.

Vers. 13. *Vocavit, inquit, discipulos suos, et elegit duodecim ex ipsis:*

44. Quos ad propagandum auxilium salutis humanæ per terrarum orbem satores fidei destinaret. Simul adverte cœleste consilium: non sapientes aliquos, non divites, non nobiles; sed piscatores et publicanos, quos dirigeret, elegit; ne traduxisse prudentia, ne redemisse divitiis, ne potentiæ nobilitatisque auctoritate traxisse aliquos ad suam gratiam videretur; ut veritatis ratio, non disputationis gratia prævaleret.¹

Vers. 16. 45. Eligitur et Judas, non per imprudentiam, sed per providentiam. Quanta est veritas, quam nec adversarius minister infirmat! Quanta moralitas Domini, qui periclitari magis apud nos iudicium suum quam affectum maluit! Susceperat enim hominis fragilitatem; et ideo nec has partes recusavit infirmitatis humanæ. Voluit deseri, voluit prodi, voluit ab apostolo suo tradi; ut tu a socio desertus, a socio proditus, moderate feras tuum errasse iudicium, perisse beneficium.

Vers. 17. *Et descendit, inquit, cum illis, et stetit in loco pede-plano.*²

Matth. viii, 1. 46. Adverte omnia diligenter, quomodo et cum apostolis adscendat, et descendat ad turbas. Quomodo enim turba nisi in humili Christum videret? Non sequitur ad excelsa, non adscendit ad sublimia. Denique ubi descendit, invenit infirmos; in excelsis enim infirmi esse non possunt. Sic etiam Matthæus docet, in inferioribus debiles esse sanatos; prius enim unusquisque sanatus est,³ ut paulatim virtutibus procedentibus, adscendere posset ad montem. Et ideo unumquemque in inferioribus sanat, hoc est, a libidine revocat, injuriam cœcitat

¹ Mss. aliquot, *ut veritatis ratione, disputationis gratia prævaleret*. Cod. B, *veritatis ratio non disputationis arte sed gratia prævaleret*.

² Cod. A, *campestri*.

³ Rom. edit. et cod. Clarom., *sanandus est, ut... adscendere possit*. Aliæ, ac reliqui mss. ut in textu, nisi quod horum aliquot legunt *possit, pro posset*. (Edit. Maur.)

⁴ Omnes edit., *et copia suæ naturæ participes nos faciat esse regni cœlestis*. E contrario omnes mss. in lectionem nostram conveniunt. (Edit. Maur.)

⁵ Cod. A, *In natali S. Vincentii. FERIA II in Quadragesima*. Mss. A, B, *Caput viii*.

⁶ Cod. B', *accesserunt*, congruenter græco textui ac versionibus, aliorumque Patrum citationibus. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁷ Mss. prope omnes, non secus ac editt. ant. hunc locum iisdem quibus nos, verbis exhibent. Verum cum in his periorus tantum post verbum, *reservavit*, notato puncto, terminaretur, nullus hinc erui poterat legitimus sensus. Quare ut huic malo afferretur aliquid remedii, scriptor unius e mss. Colb. reposuit, *ore*, pro *ora*, quæ voces omnino in mss. Clarom. prætermisæ sunt. In hoc Rom. edit. etiam cum Clarom. convenit, sed præterea addidit vocem *veteris*, ante vocem *templi*. Nos vero quo et sensui consuleremus, et communem lectionem retineremus, interpunctionem existimavimus restituendam, ut eam cernis. (Edit. Maur.)

⁸ Vox *spiritu*, quæ post *pauperes* legitur etiam in editione maurina, adscititiam esse a Matthæo, ostendunt non modo nostri mss., ubi deest, sed ipse Ambrosius sequenti n. 53. Adde eam deesse tam in græco textu, quam in veteribus versionibus.

A avertit. Ad vulnera nostra descendit, ut usu quodam et copia sui naturæ compotes nos faciat esse cœlestis.⁴ Et sanabat hos quidem, sed in inferioribus relinquebat.

47.⁵ *Videns autem turbas*, ut legisti, *adscendit in montem. Et cum sedisset, adscenderunt*⁶ *ad eum discipuli ejus*. Evangelizaturus enim, et benedictionum de thesauro divinitatis prompturus oracula, incipit esse sublimior. Hic autem etsi in humili stabat, tamen oculos alte levavit. Sic enim etiam cum Lazarum suscitaret, infremuit spiritu: sic etiam caput levavit, cum mulieri adulteræ peccata donaret. Quid est enim levare oculos, nisi interius lumen aperire?

48. Denique sanctus Matthæus: *Aperuit, inquit, os suum*, thesauros scilicet sapientiæ et scientiæ Dei, reclusis adytis templi sui. Ora reseravit:⁷ ergo et tu aperi os tuum, sed prius ut aperiatur implora. Si enim Paulus in apertione oris sui implorat auxilium, multo magis implorare te convenit. Ostendit etiam tibi clavam scientiæ, qua os aperire tuum debeas, dicens Propheta: *Aperi os tuum verbo Dei*. Verbum Dei clavis tui oris est: clavis scientiæ oris tui clavis est, qua laxatis silentii catenis, imperitiæ claustra reserantur.

*Beati pauperes;*⁸ *quia vestrum est regnum Dei.*

D *Beati qui nunc esuriunt et sitiunt; quia saturabuntur. Beati qui nunc fletis; quia ridebitis. Beati eritis, cum vos oderint homines.*

49. Quatuor tantum beatitudines sanctus Lucas Dominicas posuit, octo vero sanctus Matthæus: sed in his⁹ octo illæ quatuor sunt, et in istis¹⁰ quatuor illæ octo. Hic enim quatuor velut virtutes amplexus est cardinales: ille in illis octo mysticum numerum reseravit.¹¹ Pro

⁹ Mss. A, B', B, *in istis*.

¹⁰ Mss. A, B', B, *in his*.

¹¹ Maurini, *reservavit*; sed nos cum nostris mss. A, B', B legimus, *reservavit*. Ita vero de hoc Maurini: « Omnes edit., *reservavit*. E contrario omnes propemodum mss., *reservavit*; id est, *servavit*, compositum pro simpliciter. Porro ut hunc locum cui offusæ tenebræ plusquam cimmeriæ multis videntur, pro nostra virili illustremus, lector advertat octonarium numerum duplici de causa mysticum dici. Prima est quia *de octava multi scribuntur psalmi*: per octavam autem beatam resurrectionem intelligi tum frequenti PP. Græcorum Latinorumque testimonio cognoscimus; ut puta Gregor. Nyss., Dydim. *in Psalm. vi*, Hilar. *Prolog. in Psalm.* et *in Psalm. cxviii*, Hieron., August., Cassiod. *in Psalm. vi*, etc.; tum ex verbis ipsius Ambrosii supr. lib. ii, in cap. 3, et infr. lib. vi, in cap. 9: *Octava enim die facta est resurrectio; unde et plerique psalmi pro octava scribuntur*, intelligere est. Unde idem subdit octavam esse spei nostræ perfectionem, id est, terminum et coronidem. Secundam vero causam reddit, quod nobis præcipitur *Eccles. xi, 2, octo partem dare*: atqui per vocem *octo* universalitatem designari Hieron. *in Mich. v*, et alibi, Vatab., Estius alique observarunt. Quapropter hic idem est, *octo benedictionibus partem dare*, atque *universis virtutibus operam dare*. Et hinc est quod additur, *ita et octava summa virtutum est*; summa enim dicitur per allegoriam ad numeros, quibus collectis summa conficitur. Nec ob aliud ponitur adverbium, *fortasse*, nisi ut indicet hujus loci qui ad litteram de elemosyna accipitur, nativam non esse interpretationem, vel etiam mystice de veteri novoque Testamento posse intelligi, ut alibi sæpius ipsa

Ps vi, 1 et ix, 1. octava enim multi scribuntur psalmi, et mandatum accipis octo illis partem dare fortasse
Eccles. xi, 2. benedictionibus: sicut enim spei nostræ octava perfectio est; ita octava summa virtutum est.

50. Sed prius quæ sunt ampliora videamus. *Beati*, inquit, *pauperes spiritu; quoniam ipsorum*¹ *est regnum cælorum*. Primam benedictionem hanc uterque Evangelista posuit. Ordine enim prima est, et parens quædam generatioque virtutum; quia qui contempserit sæcularia, ipse merebitur sempiterna; nec potest quisquam meritum regni cœlestis adipisci, qui mundi cupiditate possessus, emergendi non habet facultatem.

51. Secunda benedictio: *Beati*, inquit, *mites*. Tertia, *Beati qui lugent*. Quarta, *Beati qui esuriunt*. Quinta, *Beati misericordes*. Sexta, *Beati mundo corde*. Septima, *Beati pacifici*. Et bene septima; quoniam eo die ab omnibus mundi operibus requievit Deus; dies enim quietis et pacis est. Octava, *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam*.

52. Veni, Domine Jesu, doce nos ordinem beatitudinum tuarum; neque enim sine ordine dixisti, primo beatos pauperes spiritu, secundo beatos mites, et tertio qui lugent. Nam etsi cognosco aliquid, tamen ex parte cognosco. Si enim Paulus ex parte cognovit, quantum ego possum cognoscere? Paulo quantum vita, tantum etiam verbo inferior sum: vita enim verbum exigit et acquirit; sermo autem sine vita non est sermo Dei. Quanto me sapientior Paulus! Ille gloriatur in periculis, ego in successibus: ille gloriatur, quia revelationibus non extollitur; ego si quæ revelationes mihi contingerent, gloriarer. Sed tamen potest Deus de lapidibus homines suscitare, et verbum proferre de clausis, vocem elicere de mutis. Quod si asinæ oculos aperuit, ut videret angelum; potens est et nobis quoque aperire oculos, ut possimus Dei videre mysterium.

53. *Beati*, inquit, *pauperes*. Non omnes beati pauperes; paupertas enim media est: possunt et boni et mali esse pauperes. Nisi forte ille intelligendus pauper beatus, quem Propheta descripsit dicens: *Quia melior pauper justus, quam dives mendax*. Beatus pauper qui clamavit, et Dominus exaudivit eum: pauper a crimine, pauper a vitiis, pauper in quo mundi princeps nihil invenit: pauper illius æmulus pauperis, qui cum dives esset, propter nos pauper factus est. Unde plene Matthæus aperuit, dicens: *Beati pauperes spiritu; pauper enim spiritu non inflatur, non extollitur mente carnis suæ*.

54. Prima ergo ista benedictio est: cum deposuero omne peccatum, et exuero omnem ma-

A litiam, et simplicitate contentus fuero, inops malorum, superest ut et mores meos temperem. Quid enim mihi prodest carere sæcularibus, nisi fuero mitis atque mansuetus? Nam qui sequitur viam rectam, sequitur utique illum qui ait: *Discite a me quia mitis sum, et humilis corde*. Depone igitur quæ improba sunt, egeto vitiis² secundum bonam paupertatem; mitiga affectum tuum, ut non irascaris, aut certe iratus ne peccaveris, juxta quod scriptum est: *Irascimini, et nolite peccare*. Præclarum est enim motum temperare consilio: nec minoris virtutis ducitur, cohibere iracundiam, indignationemque compescere, quam omnino non irasci; cum plerumque illud lentius,³ hoc fortius æstimetur.

55. Cum hoc feceris, memento quia peccator es: lugeto peccata tua, lugeto delicta. Et bene tertia benedictio est peccata deflentis; quia Trinitas est quæ peccata condonat. Ablue igitur te lacrymis tuis, et fletibus lava. Si tu ipse te fleveris, alius te non flebit; nam si Saul deflevisset peccata sua, Samuel eum non deflevisset. Habet unusquisque quos fleat mortuos suos. Mortui sumus, quando peccamus, quando implemur ossibus mortuorum. Mortuus est sermo malus, qui exit de ore; exit enim de sepulcro malo: *Sepulcrum autem patens est guttur eorum*. Ideo dicit Apostolus: *Imitatores mei estote*. Vult nos delictorum meminisse nostrorum. Paulus non habebat quod lugeret, ex quo in Christum credidit, et tamen priora deflebat dicens: *Quia non sum dignus vocari apostolus; quia persecutus sum Ecclesiam Dei*. Ille igitur peccator ante fidem; nos vero adhuc peccamus post fidem. Qui peccator est, defleat se, et arguat se, ut fiat justus: *Justus enim accusator est sui*.

56. Ordinem igitur persequamur, quia scriptum est: *Ordinate in me caritatem*. Deposui peccatum, temperavi mores, delicta deflevi: esurire incipio et sitire justitiam. Ager enim cum in gravi morbo est, non esurit; quia ægritudinis dolor famem excludit. Sed quæ est ista fames justitiæ? Qui sunt isti panes quos esurit justus? Ne forte panes illi de quibus dictum est: *Juvenis fui, et senui, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus querens panem*. Qui esurit, utique virium quærit augmentum. Quod autem majus virtutis incrementum, quam norma justitiæ?

57. Post hos, *Beati*, inquit, *misericordes*; justitiam enim sequitur misericordia. Unde dictum est: *Dispersit, dedit pauperibus: justitia ejus manet in æternum*. Sed etiam qui misericordiam defert, mercedem amittit, nisi mundo corde misereatur; nam si jactantiam quærat, nullus est fructus. Emunda igitur interiora mentis tuæ; et si diligenter pectoris tui secreta mun-

interpretatus est. Sensus ergo est, per octavam et resurrectionem futuram, et virtutum universitatem ex æquo signari. » De hujus loci obscuritate dignatus est et Beatissimus Pater Pius IX illis amice colloqui qui primum hujus editionis tomum eidem Sanctitati Suae obsequenter obtulerunt.

¹ Hic versiculus modo ab Ambrosio juxta Matthæum pro-

fertur, ideo consequenter nostris mss. A, B, B', et *pauperes spiritu*, et *ipsorum* pro *vestrum* legendum est, secus ac Maurini ediderunt.

² Rom. edit. cum unico mss. Reg., *Egeto divitiis*. Minus apposite ad contextum. (Edit. Maur.)

³ *Lentius*, id est proprium indolis frigidioris.

Matth. xi, 19.

²

Ps. iv, 5.

³

I Reg. xv, 35.

Ps. v, 11.

I Cor. iv, 16.

I Cor. xv, 9

Prov. xviii, 17

Cant ii, 4

Ps. xxxvi, 25.

Matth. v, 7.

Ps. cxi, 9

daveris, compatere iis qui impugnantur, et intellige quanti hominum, quanti fratrum tuorum auxilium tuum quærant.

58. Sed nisi tu prius interiora tua vacuefeceris ab omni labe peccati, ne dissensiones contentionesque ex affectu tuo prodeant, non potes aliis ferre medicinam. A te igitur pacem incipe; ut cum fueris ipse pacificus, pacem aliis feras. Quomodo enim potes aliorum corda mundare, nisi tuum ante mundaveris?

59. Profuisti igitur aliis, tulisti auxilium pluribus: festina, contende ad finem. Multi cum essent exitus vitæ, unus Domino competebat; nam quod natum erat secundum carnem, oportebat secundum carnem mori. Elegit passionem ut moreretur pro nobis; et tu dic de omnibus quæ retribuit tibi Dominus: *Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo*, hoc est, passionem. Unde etiam illis qui ad dexteram vel ad sinistram sedere cupiebant, ait: *Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum?* Usque ad finem te ducit, usque ad martyrium prosequitur, et constituit beatitudinum palmam.

60. Vide igitur ordinem. Oportet te fieri pauperem spiritu; humilitas enim spiritus divitiarum virtutum sunt. Nisi pauper fueris, mitis esse non poteris. Qui mitis est, potest lugere præsentia: qui inferiora luget, potest desiderare meliora: qui superiora quærit, inferiora devitat,¹ ut et ipse a superioribus adjuvetur: qui miseretur, cor suum mundat. Quid est enim mundare animum, nisi sordem mortis abolere?

Eleemosyna enim a morte liberat: patientia vero perfectio est caritatis. Qui autem patitur persecutionem, in ultimo certamine constitutus probatur adversis; ut cum legitime certaverit, coronetur. Hos quidam gradus volunt esse virtutum, per quos ab ultimis ad superiora possimus adscendere.

61. Denique sicut incrementa virtutum, ita etiam sunt incrementa præmiorum; plus est enim Dei esse filium, quam possidere terram, et consolationem mereri. Sed quia et primum præmium regnum cœlorum est, et ultimum præmium regnum cœlorum est; numquid æquale præmium incipientibus atque perfectis est? Ne forte mystice doceamur quia est primum regnum cœlorum illud apostolicum: *Dissolvi et esse cum Christo*. Habes primum regnum, quando sancti rapiuntur in nubibus obviam Christo in aera; multi enim dormientium surgent, isti in vitam æternam, illi in opprobrium. Primum ergo regnum cœlorum sanctis propositum est in absolute corpore: secundum regnum cœlorum est post resurrectionem esse cum Christo. Cum fueris in regno cœlorum, tunc processus est

A mansionum: etsi unum regnum, diversa tamen merita sunt in regno cœlorum. Post resurrectionem terram tuam incipies possidere, absolutus a morte. Ille enim cui dicitur: *Terra es, et in terram ibis*, non possidet terram suam; non enim potest esse possessor, qui non capit fructum. Absolutus igitur per dominicam crucem (si tamen intra jugum Domini fueris inventus) consolationem in ipsa possessione reperies: consolationem sequitur delectatio, delectationem divina miseratio. Quem autem Dominus miseretur, et vocat: qui vocatur, videt vocantem: qui Deum viderit, in jus divinæ generationis adsumitur; tuncque demum quasi Dei filius, cœlestis regni divitiis delectatur. Ille igitur incipit, hic repletur. Nam et intra hoc sæculum multi in imperio Romano sunt: sed majorem imperii gratiam qui propiores imperatori sunt, consequuntur.

62. Nunc dicamus quemadmodum in quatuor benedictionibus sanctus Lucas benedictiones sit octo complexus. Et quidem scimus virtutes esse quatuor² cardinales, temperantiam, justitiam, prudentiam, fortitudinem. Qui pauper est spiritu, avarus non est. Qui flet, non superbit: sed mitis est et pacatus. Qui luget, humiliatur. Qui justus est, non negat quod scit omnibus ad usum communiter datum. Qui miseretur, largitur de suo. Qui suum donat, non quærit alienum, nec dolum proximo struit.

63. Connexæ igitur sibi sunt concatenatæque virtutes; ut qui unam habet, plures habere videatur: et sanctis una competit virtus, sed ejus quæ fuerit uberius, uberius est præmium. Quanta hospitalitas in Abraham! quanta humilitas! quanta sanctitas, ut fratris filium ab hoste servaret! et quanta abstinencia, ut nihil de præda quæreretur! Sed quia fide præstitit, fidei præteris meruit principatum. Ergo unicuique plura præmia, quia plura incentiva virtutum: sed quod in aliquo merito copiosius, hoc etiam in præmio redundantius.

64. *Beati igitur³ pauperes spiritu*. Habes temperantiam, quæ a peccato abstinet, sæculum calcat, illecebrosa non quærit.

65. *Beati qui esuriunt et sitiunt*; qui enim esurit, esurienti compatitur, compatiendo largitur, largiendo fit justus; quia *Justitia ejus manet in æternum*. Unde in Matthæo sitim et famem intelligimus spiritalem, qua cibus justitiæ desideratur aut⁴ potus: quæ⁵ virtus quasi materia quædam virtutum est, ut justus æqualem se inferioribus præstet, dolum excludat, veritatem requirat.

66. *Beati qui nunc fletis, quia ridebitis*. Habes prudentiam, cujus est flere occidua, et ea quæ

¹ Reg. cod. solus, *inferiores adjuvet*; nimirum ut cum sequenti membro fiat antithesis: sed non ideo communis lectio deserenda. Et paulo post, omnes edit., *nisi sordem mentis abluere*: sic etiam mss. aliquot, excepto quod cum aliis legunt, *abolere*. Ceteri plures potioresque, *nisi sordem mortis* etc. id est, corruptionem. Et hoc melius quadrat cum verbis sequentibus. (Edit. Maur.)

² Deficiunt hic in cod. B quaterni tres.

³ Mss. A, B, *ergo*.

⁴ Cod. B, *et*.

⁵ Maurini habent *glia*, sed prætulimus lectionem *quæ*, conformiter quibusdam mss., licet non nostris, quamque et Erasmus et Gillotius, nec non Romani Editores prætulerunt, quamvis isti locum aliquatenus immutaverint.

Gen. III, 19.

²

Gen. XVIII, 2.

Gen. XIV, 16.

Ibid., 23.

Gen. XV, 6.

³

Ps CXI, 9.

⁵ 4

Ps. cxv, 13.

Matth. xx, 22.

Tob. iv, 11.

Philip. i, 23.

æterna sunt quærere: lugere sæcularia, quæ seipsa compugnent:¹ Deum pacis inquirere, qui stulta mundi elegit, ut confundat sapientes; et qui ea quæ non sunt destruat, ut quæ sunt, possit adipisci.

Vers. 23.

67. *Beati eritis cum vos oderint homines.* Habes fortitudinem, sed eam quæ non odium mereatur ex crimine; sed persecutionem patiatu ex fide: sic enim ad passionis pervenitur coronam, si gratiam hominum negligas, divinam sequaris. Denique ut scias consummationem esse fortitudinis passionem, *Secundum hæc*, inquit, *faciebant prophetis patres eorum*; quia prophetas Judæi usque ad mortem corporis persecuti sunt. Est etiam fortitudinis iram vincere, indignationemque cohibere; ac per hoc fortitudo animum juxta corpusque confirmat, nec perturbari sinit timore aliquo vel dolore: quibus velut pravis interpretibus plerumque percellimur.

2

68. Ergo temperantia cordis² habet animique munditiam, justitia misericordiam, pacem prudentia, mansuetudinem fortitudo.

Vers. 24.

*Væ vobis divitibus, qui habetis consolationem vestram.*³

3

69. Licet in pecuniariis copiis multa sint lenocinia delictorum; pleraque tamen sunt etiam incentiva virtutum. Quamquam virtus subsidia non requirat, et commendatior sit collatio pauperis, quam divitis liberalitas; tamen non eos qui habeant divitias, sed eos qui uti his nesciant, sententiæ cœlestis auctoritate condemnat. Nam ut ille pauper laudabilior, qui prompto largitur affectu, nec impendentis egestatis repagulis inhibetur, inopemque se non putat, qui habet quod naturæ satis est: ita hic dives criminiosior, qui vel Deo referre gratiam de eo debuit quod accepit, nec censum ad communem usum datum sine usu abdere, defossisque terræ incubare thesauris. Non census igitur, sed affectus in crimine est. Et quamquam tota ætate custodiæ miserabilis sollicitas avara mens tendat excubias, quo nulla pœna gravior est, successorum profutura compendiis anxio timore servare:⁴ tamen quoniam avaritiæ studia, et desideria congerendi, inani quadam voluptate pascuntur; qui consolationem vitæ præsentis habuerunt, remunerationem perpetuam perdiderunt.

4

70. Possumus hic tamen divitem intelligere populum Judæorum, vel hæreticos, vel certe mundi philosophos, qui ubertatē verborum, et quodam ambitiosæ facundiæ patrimonio dele-

¹ Mss. aliquot, ac noster A, *quæ se ipsa compungent*.

² Plures mss., non autem nostri, habent *carnis loco cordis*.

³ Mss. A, B, *Caput ix*.

⁴ Videtur hic hellenismus adesse, *servare* nempe pro *ad servandum*.

⁵ Cod. B, *eructaverit*. Codd. Gem. et Prat., pro *satiatate* loco vocum *præsentis ætate*.

⁶ Nonnulli mss. juxta Maurinos, *non credunt*. Sed absque dubio repudianda lectio, quia præcedens *lugeant* subsequens *rident* requirit.

⁷ Celebre illud est Ariminense Concilium anno Christi 359

A ctati, simplicitatem veræ fidei supergressi, thesauros inutiles condiderunt. Nonne tibi videtur hæreticus aliquis, cum audis eum de generatione Domini juxta usum sæculi disputantem, dives in verbis, pauper in viribus? Qui putat se in hoc tempore locupletes habere divitias: sed in futuro egestatem suæ fidei recognoscet; cibumque perfidiæ, quem præsentis ætate ructaverit,⁵ æterno fidei commaceratus jejunio, causam tanti sciet esse supplicii. Eritque tempus, ut risus suos lugeant qui dicta nostra nunc rident.⁶ Quibus bene dicitur:

B

Væ cum bene vobis dixerint omnes homines.

Vers. 26.

71. Nonne tibi videtur his dicere, qui dudum in Ariminensi concilio⁷ perfidæ prævaricationis auctores, dum imperatoris gratiam sequuntur, Dei gratiam perdiderunt? Qui cum placere potentibus aucupantur, maledicto se perpetuo subdidere?

C

72. Ergo sanctus Matthæus præmiis ad virtutem et fidem populos provocavit: hic etiam a criminibus atque peccatis futurorum suppliciorum denuntiatione deterruit, qui non otiose plurimorum factorum cœlestium enumeratione progressus, ad benedictionum locum serius venit; ut populos divinorum⁸ miraculis roboratos, ultra Legis tramitem virtutum progredi vestigiis edoceret. Fuerit cavendum⁹ illic, ubi adhuc infirmæ plebis corda nutabant: hic tubæ clangore excitanda virtus fuit. Docet hoc libri hujus, quæ in procemiis, et quæ in processu sermonis aperitur oratio. Illic qui infirmi sunt, adhuc quodam Legis lacte potantur; et ideo per Legis tramitem ducuntur ad gratiam: audiunt quæ Legis sunt, ut ultra Legem, Legem sequendo procedant: hic Ecclesia fundatior non lacte imbuitur, sed cibo vescitur; cibus enim validior est caritas. Denique inter tria maxima, fidem, spem, caritatem, major est caritas.

D

E

73. Ordinatur igitur caritas, cum dicitur: *Diligite inimicos vestros*; ut compleatur illud Ecclesiæ, quod ante jam dictum est: *Ordinate in me caritatem*. Ordinatur enim caritas, cum caritatis præcepta formantur. Vide quam ab altioribus cœperit, et Legem post benedictionis Evangelicæ terga rejecerit. Lex vicissitudinem imperat ultionis; Evangelium inimicitii caritatem, benignitatem odiis, vota maledictis, subsidia persequentibus, patientiam esurientibus, et gratiam remunerationis impertit. Quanto athleta perfectior, qui non sentit injuriam!

F

Vers. 27.

Cant. ii, 4.

Exod. xxxi, 24.

celebratum, cui interfuere ex arianis octoginta, ex catholicis trecenti quinquaginta episcopi. Hi cum initio Nicænam fidem strenue propugnassent, ab ea tandem seu vi, seu minis, seu dolis, aut majoribus Constantii imperatoris promissis allecti, ad arianas partes misere defecerunt. Verum de his fusius *epist. ad Marcell. et de Basilicis non tradendis*. (Ed. Maur.)

⁸ Cod. A, *divinis*.

⁹ Edit. Era. Gill. et Rom., *Fuit cavendum illic*. Forte ut opponerentur inter se cantus ac tubæ clangor. At *cavendum* eo ponitur, quod superius dictum est populos a Matthæo præmiis ad fidem esse invitatos. (Edit. Maur.)

Vers. 31.

74. Et ne videatur Dominus Legem dissolvere, in beneficiis vicem servat, quam negligit in injuriis. Sed tamen dicendo: *Prout vultis ut faciant vobis homines, facite et vos*¹ illis similiter, vicissitudo ipsa cumulator est, quando votis actus æquatur. Nescit enim virtus mensuram gratiæ: nec contenta referre quod acceperit, vult cumulare quod sumpsit;² ne inferior sit beneficio, licet æquetur officio. Non enim cumulo tantum, sed ordine et tempore beneficia pensantur; cum in beneficio pari prior sit qui prior cœpit; beneficus enim est qui gratiam cœperit, debitor qui retulerit. Aliud itaque beneficium est beneficii principatus;³ nam si qui pecuniam reddidit, non solvit gratiam, manetque debitor gratiæ, etsi jam non sit pecuniæ: cur gratiam referendo putamus posse vacuari, cujus relatio acceptæ magis est testimonium, quam absolutæ?

Vers. 32.

75. Bono itaque exemplo imbuitur christianus; ut non contentus jure naturæ, gratiam ejus requirat. Si enim commune est omnibus, etiam peccatoribus, redamare: cui genus professionis excelsius, studium quoque debet esse virtutis uberius, ut diligat etiam non amantes. Nam etsi nulla merita diligendi usum amoris excludant; non tamen virtutis excluserint. Sicut enim in eo qui te diligit, pudet gratiam non referre; et gratiæ amore referendæ amor tibi ejus inolescit quem antea non amabas: ita etiam in eo qui non amat, debes amare virtutem; ut dum virtutem amas, incipias eum amare quem non amas:⁴ cum rara et caduca remuneratio sit amantis, sempiterna virtutis.

76. Quid autem tam mirum, quam percutienti maxillam præbere alteram? Nonne omnis indignantis frangitur impetus, ira sedatur? Nonne fit per patientiam, ut sua amplius poenitentia reverberes verberantem? Ita erit ut et injuriam repellas, et gratiam quæras. Ac sæpe maximæ causæ amoris existunt, cum patientia insolentiæ, gratia refertur injuriæ. Equidem, ut audire me memini, vel hoc solo pressum philosophiæ supercilium putamus, quod in tres partes illa sibi videtur divisisse justitiam: unam in Deum, quæ pietas vocatur: alteram in parentes, vel reliquum humanum genus: tertiam in mortuos, ut his exsequiarum justa solvantur. At vero Dominus Jesus, Legis oraculum, ac philosophiæ fastigium supergressus, in eos quoque qui læserint, pietatis porrexit officium. Etenim si hostis qui tecum bello armisque certaverit, depositis armis, misericordiam suæ salutis adipiscitur,

A idque plerumque vel contemplatione naturæ, ipsius belli jure defertur, ut subjectis vita tribuatur: quanto amplius meliore religionis intuitu deferendum est? Nam cum præliatorem appetitæ salutis causa non moveat, quid movere debet militem pacis?⁵

5

77. Itaque illud Apostolicum, quia *Caritas patiens est, benigna est, non æmulatur.... non inflatur*, in his præceptis consummatum videmus. Si patiens est, debet patientiam verberanti: si benigna est, non debet respondere maledictis: si non quærit quæ sua sunt, non debet resistere diripienti: si non æmulatur, odisse non debet inimicum. Et tamen apostolicis divinæ superfluunt præcepta pietatis; plus est enim donare, quam cedere: plus est amare inimicos, quam non æmulari. Quæ omnia Dominus et dixit, et fecit. Qui cum malediceretur, non remaledixit: cum percuteretur, non percussit: cum despoliaretur, non restitit: cum crucifigeretur, ipsis persecutoribus veniam postulavit, dicens: *Pater, dimitte illis peccatum, quia nesciunt quid faciunt*. Criminales suos excusabat a crimine. Illi crucem parabant; hic salutem et gratiam rependebat.

I Cor. XIII, 4.

C

Luc. XXIII, 3.

78. Et tamen quoniam studia ipsa virtutum sine remuneratione torpescunt, et exemplum nobis adtulit, et mercedem spopondit e cælo; filios Dei futuros pollicens, qui fuerint imitatores ejus. Qui enim festinat ad præmium, fastidire non debet exemplum; quia quanto præcellentius præmium, tanto impensius officium. Quanta autem misericordiæ merces, quæ in jus divinæ adoptionis adsciscitur? Sequere igitur misericordiam, ut merearis gratiam.

Vers. 35.

D

79. Late patet benignitas Dei: super ingratos pluit, malis fœcunda non negat terra proventus. Idem mundi sol sacrilegos religiososque pariter illuminat. Aut, ut mystice ista pendamus, prophetis populum Judæorum Dominus pluvii irrigavit, et solis æterni refulsit radiis, etiam non merentibus. Sed quoniam illi mundano rore maduerunt, Ecclesia Dei ad cæleste lumen adsciscitur; ita tamen ut illi quoque misericordiæ, si credant, prærogativa servetur.

Vers. 36.

E

80. Addidit, non temere judicandum; ne cum sis tui conscius ipse delicti, in alterum cogaris ferre sententiam.⁶

6

81.⁷ Magna etiam disciplina; ut de infructuosis fructuosa non quæras, nec de incultis proventum fœcunditatis expectes. Unicuique enim sua cultura dat fructus. In spinis istius mundi ficus illa non potest reperiri, quæ quia fœcundis fru-

Vers. 41.

F

¹ Cod. B' omittit *et vos*, quæ desiderantur quoque in codd. Corbejensi et Vercellensi aliisque N. T.; uti videre est in *Editione critica N. T.* per Tischendorfium, Lipsiæ, 1869.

² Mss. A, B *sumpsit*.

³ *Principatus*, ponitur hic pro principio, sive initio, quem admodum alibi principium pro principatu, sive imperio positum reperimus. Vult igitur S. Ambrosius eum qui prior beneficium confert, dupliciter benemereri. (Edit. Maur.)

⁴ Mss. A, B', *amabas*, lectio forte præferenda.

⁵ Per *militem pacis*, intellige hominem christianum. Nam

hic loci totius sensus est: si præliator ad victum hostem interficiendum non eo impellitur, quod sua ipsius vita ab eodem oppugnata sit, nihil esse deberet quod christianum commoveat ad ultionem. (Edit. Maur.)

⁶ Rom. edit., *delicti, dum alterum judicas, in te ipsum cogaris ferre sententiam*. Optime, si sensum spectes. At vero dissentiant omnes mss. (*etiam nostri*) ac vet. editt. Nobiscum autem consentiunt, excepto quod pro, *cogaris*, ut habetur in mss., præferunt editt. *cogitaveris*. (Edit. Maur.)

⁷ Cod. B, *Caput x.*

Cant. II, 13

ctibus melior est, bene species ei resurrectionis aptatur: vel quia ut legisti: *Ficus dederunt grossos suos*; quod immaturus, et inutilis, et caducus in Synagoga fructus ante præcessit: vel quia immatura vita nostra est in corpore, matura in resurrectione. Et ideo procul a nobis debemus sæculares sollicitudines abdicare, quæ mordeant animum, mentemque adurant; ut maturos fructus culturæ diligentis possimus adipisci: quod in incultis istius mundi reperire non possumus; *Quia non legunt de spinis ficus, neque de tribulis vindemiant uvam*. Alterum ad mundum et resurrectionem, alterum ad animam et corpus refertur: vel quia nemo peccatis fructum acquirit animæ suæ, quæ sicut uva proxima terris corrumpitur, in superioribus maturatur: vel quia nemo potest damnationem carnis evadere; nisi quem Christus redemerit, qui sicut uva pependit in ligno. Procul igitur ab illa carne, quæ damnato homini tribulos generare præcepta est, levemus oculos spiritales, tendamus manus, ut Christum vindemiare possimus.

Gen. III, 18.

Vers. 46.

82. Omnium autem fundamentum docet esse virtutum obedientiam cœlestium præceptorum, per quam domus hæc nostra non profluvio voluptatum, non nequitiae spiritualis incursu, non imbre mundano, non hæreticorum possit nebulosis disputationibus permoveri.¹

Cap. VII, vers. 1.

83. Pulchre autem ubi præcepta complevit, suorum præceptorum formam exsequi docet; nam statim gentilis centurionis servus Domino curandus offertur, in quo populus nationum, qui mundanæ servitutis vinculis tenebatur æger lethalibus passionibus, beneficio Domini sanandus exprimitur. Quod autem moriturum dixit, in eo Evangelista non fefellit; moriturus enim erat, nisi fuisset sanatus a Christo. Implevit igitur præceptum caritate cælesti, qui sic dilexit inimicos, ut morti eriperet, atque ad perpetuam spem salutis adscisceret.

Vers. 6.

84. Quantum autem divinæ humilitatis insigne, ut cœli Dominus nequaquam dedignaretur centurionis servulum visitare! Elucet fides in operibus; sed plus operatur humanitas in affectibus. Quod utique non ideo faciebat, quia absens curare non poterat; sed ut formam tibi daret imitandæ humilitatis, qua juxta humilibus doceret ac superioribus deferendum. Denique alibi regulo dicit: *Vade, filius tuus vivit*; ut scias et potentiam divinitatis, et humilitatis gratiam. Ibi noluit pergere, ne in reguli filio videretur magis divitiis detulisse: hic ipse perrexit, ne videretur in centurionis famulo conditionem despexisse servilem: omnes enim, servus et liber, in Christo unum sumus.

Joan. IV, 50.

85. Sed vide fidem prærogativam esse medicinæ. Adverte etiam in ipso populo gentili

A perspicaciam esse mysterii. Dominus pergīt: excusat centurio, militarique deposito tumore, reverentiam sumit, et ad fidem facilis, et ad honorificentiam promptus. Et bene Lucas etiam in occursum amicos dicit esse a centurione transmissos; ne præsentia sua gravare Domini verecundiam videretur, et officium officio provocasse. Hæc moraliter.

86. Mystice autem, quem Judæorum populus crucifixit, inviolatum ab injuria manere desideraret populus nationum; et quod ad fidem pertinet, sermoni credidit, hoc est, non hominis, sed Dei potestate conjiciens dari a Christo hominibus sanitatem: quod vero ad mysterium spectat, vidit in pectora adhuc gentilium non esse penetrabilem Christum. Et ideo quia nec dum cogitationis præteritæ maculas abluisset, gravari se magis Domini dignatione putavit, quam juvari. Sic illa vidua Sareptana indignam se prophetico judicavit hospitio. Ideoque Dominus in uno isto fidem gentium præferebat.²

III Reg. XVII, 18.

Vers. 9.

87. Et quidem si sic legas: *In nullo tantam fidem inveni in Israel*, simplex intellectus et facilis est. Sin vero juxta Græcos: *Nec in Israel tantam fidem inveni*; fides hujus etiam electoribus et Deum videntibus antefertur.

88. Videte autem œconomiam: probatur fides domini, et servi sanitas roboratur. Potest ergo meritum domini etiam famulis suffragari non solum fidei merito, sed etiam studio disciplinæ. Spectate etiam alteram œconomiam Dominicæ humilitatis: quæ non spondet, operatur; namque etsi nondum imperaverat sanitatem, tamen servi qui missi fuerant, sanum servulum repperunt.

Vers. 10.

D Spectate etiam alteram œconomiam Dominicæ humilitatis: quæ non spondet, operatur; namque etsi nondum imperaverat sanitatem, tamen servi qui missi fuerant, sanum servulum repperunt.

E ³ *Cum autem appropinquaret portæ civitatis, ecce efferebatur defunctus filius unicus matris suæ: et hæc erat vidua: et turba multa civitatis cum illa. Quam cum videret Dominus, misericordia motus, dixit illi: Noli flere. Et accessit, et tetigit loculum.*

Vers. 12-14.

89. Et hic locus ad utramque redundat gratiam, ut et cito flecti divinam misericordiam matris viduæ lamentatione credamus, ejus præcipue quæ unici filii vel labore, vel morte frangatur; cui tamen viduæ gravitatis meritum exsequiarum turba conciliat: et hanc viduam populorum turba septam, plus videri esse quam feminam, quæ resurrectionem unici adolescentis filii sui lacrymis meruerit impetrare; eo quod sancta Ecclesia populum juniorem a pompa funeris, atque a supremis sepulcri suarum revocet ad vitam contemplatione lacrymarum; quæ flere prohibetur eum cui resurrectio debeat.⁴

¹ Mss. A, B, commoveri.

² Mss. A, B, præfert.

³ Cod. A: *Dominica xv post Pentecostem. Caput XI. Ibat Jesus in civitatem quæ vocatur Naim et ibant cum illo discipuli ejus et turba copiosa.* Cod. B, *Caput XI.*

S. AMBR. Tom. III.

⁴ Ita juxta vetustum Cod. B' hunc locum legendum duximus. Maurini adoptarunt lectionem plurium, ut ajunt, ac potiorum mss., qui habent: *Cum ei resurrectio debeat*, intelligentes, ipsi Ecclesiæ deberi filiorum suorum resurrectionem. Sed hic sensus nec verus est in se, nec contextui re-

90. Qui quidem mortuus in loculo, materialibus quatuor ad sepulcrum ferebatur elementis: sed spem resurgendi habebat, quia ferebatur in ligno. Quod etsi nobis ante non proderat; tamen posteaquam Jesus id tetigit, proficere cœpit ad vitam, ut esset indicio salutem populo per crucis patibulum refundendam. Audito igitur Dei verbo, steterunt acerbi illius funeris portitores, qui corpus humanum lethali fluxu naturæ materialis urgebant. Quid enim aliud, nisi quasi in quodam feretro, hoc est, supremi funeris instrumento jacemus exanimis, cum vel ignis immodicæ cupiditatis exæstuat, vel frigidus humor exundat, vel pigra quadam corporis habitudine vigor hebetatur animorum, vel concreta noster spiritus labe, puræ lucis vacuus mentem alit? Hi sunt nostri funeris portitores.

91. Sed quamvis suprema mortis spem vitæ omnis aboluerint, et tumulto proxima corpora jaceant defunctorum; verbo tamen Dei jam moritura¹ resurgunt cadavera, vox redit, redditur filius matri, revocatur a tumulto, eripitur a sepulcro. Quis iste est tumulus tuus, nisi mali mores? Tumulus tuus perfidia est, sepulcrum tuum guttur est: *Sepulcrum enim patens est guttur eorum*, unde verba mortua proferuntur. Ab hoc sepulcro te liberat Christus, ab hoc tumulto resurges, si audias verbum Dei.

92. Et si grave peccatum est quod pœnitentiæ tuæ lacrymis ipse lavare non possis,² fleat pro te mater Ecclesia, quæ pro singulis tamquam pro unicis filiis vidua mater intervenit; compatitur enim quodam spiritali dolore naturæ, cum suos liberos lethalibus vitiis ad mortem cernit urgeri. Viscera sumus de visceribus ejus;³ sunt enim et spiritalia viscera, quæ habet Paulus dicens: *Ita, frater, ego te fruar in Domino; refice viscera mea in Christo*. Nos ergo viscera sumus Ecclesiæ; quoniam membra sumus corporis ejus, de carne ejus, et de ossibus ejus. Doleat igitur pia mater, assistat et turba: non solum turba, sed etiam multa compatiatur bonæ parenti. Jam resurges a funere, jam liberaberis a sepulcro: stabunt illi ministri tui funeris, incipies vitalia loqui, timebunt omnes; unius enim exemplo plurimi corrigentur. Laudabunt etiam Deum, qui tanta nobis remedia vitandæ mortis indulserit.

spondet. Notant autem ipsi Editores Maurini, omnes præcedentes editiones ac mss. non paucos habuisse: *Flere prohibetur eum cui resurrectio debebatur*, quæ est etiam lectio Cod. A. Optime tamen Cod. B' hanc eandem exhibens lectionem habet *debeatur* pro *debeatur*. Sensus est autem: Ecclesiam non debere filios suos deflere, quibus resurrectio reservatur.

¹ Non *mortua*, ut editio romana, sed *moritura* habent reliquæ editiones omnesque mss. *Cadavera* autem jam *moritura* vocat Ambrosius peccatores ut exprimat, hos quidem jam coram Deo mortuos esse, esse *cadavera*; sed non absolute mortuos nisi a Deo omnino rejiciantur.

² Hæc confer, si lubet, cum iis quæ habentur lib. II *de Pœnit.* cap. 2, ubi multa quæ variis ab auctoribus de peccatis canonicis, publicaue eorum pœnitentia solent explicari, istis plane similia ac pene eadem reperies. (Edit. Maur.)

³ Ita edit. ac pauci mss. (*ac nostri quoque*). Alii autem

A ⁴ *Et convocavit duos de discipulis suis Johannes, et misit ad eum dicens: Tu es qui venturus es, an alium exspectamus?*

⁴
Vers. 19.

93. Non simplex intellectus in simplicibus est verbis; alioquin præsentibus superiora compugnant. Quomodo enim Johannes, quem in superioribus, Deo Patre demonstrante, cognovit, hic nescit? Quomodo et ibi quem ante nescivit, agnovit; et hic quem jam ante sciebat, ignorat?

B *Nesciebam, inquit, eum: sed qui misit me baptizare, ipse mihi dixit: Supra quem videris Spiritum sanctum descendantem de cœlo.*⁵ Et dicto credidit, et demonstratum agnovit, et baptizatum adoravit, et venientem prophetavit. Denique, *Ego, inquit, vidi, et testimonium perhibui, quoniam hic est electus Dei.*⁶ Qui⁷ ergo fieri posset ut sic propheta tantus erraret, ut de quo dixerat: *Ecce qui tollit peccata mundi*, adhuc eum Dei Filium esse non crederet? Aut enim insolentiæ est divina ei tribuere quem nescias: aut de Dei Filio dubitasse perfidia est. Non cadit igitur in talem Prophetam tanti erroris suspicio.

⁵
Joan. I, 33.

⁷ ⁶
Ibid., 34.

Ibid., 29.

94. Itaque si intellectus simplicis forma compugnat, spiritalem quæramus figuram. Et quia supra jam diximus in Johanne typum esse Legis, quæ prænuntia fuit Christi; recte Lex quæ pectoribus perfidorum, tamquam æterna carceribus luce vacuatis, corporaliter tenebatur inclusa, quam viscera fœcunda pœnarum, et fores amentiae coercerent, plenum exitum testimonii Dominicæ dispensationis sine Evangelii nequit adstipulatione perferre.⁸ Prophetavit quidem Lex in Exodo baptismatis gratiam per nubem et mare: spiritalem in agno prænuntiavit escam: fontem perennem designavit in petra: remissionem peccatorum in Levitico revelavit: regnum cœlorum annuntiavit in psalmis: terram reprobationis in Jesu Nave manifestissime declaravit.

in Luc. c. III.

⁸

Exod. XII, 3.

Exod. XVII, 6.

Levit. XXV, 10.

E 95. Hæc omnia cum Johannis quoque congruunt testimonio: sed tamen tyrannicis mundi istius potestatibus quominus lucem Dominicæ resurrectionis effunderet, inclusa cohibetur. Mittit ergo discipulos suos ad Christum Johannes, ut supplementum scientiæ consequantur, quia plenitudo Legis Christus est; ut quoniam nutant plerumque dicta sine factis, et fides plenior

partim, *Viscera Dei sumus, viscera Ecclesiæ*: partim, *Viscera sumus ejus Ecclesiæ*. (Edit. Maur.)

⁴ Mss. A, B, *Caput. XII.* Cod. A, *Dominica III de Adventu.*

⁵ Maurini omittunt *de cœlo*. Sed lectio mss. A, B', B, a, quam adoptavimus, alibi quoque occurrit apud S. Doctorem. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁶ Rom. edit. cum paucis iisque recentioribus mss., *hic est Filius Dei*. Cui lectioni favet etiam sacer textus. Reliquæ tamen edit. cum ceteris mss. (*ac nostris*), *hic est electus Dei*. (Edit. Maur.)

⁷ Maur., *Quid*, non convenienter sensui, qui adverbium requirit. Recte igitur Cod. B', *qui*, adverbialiter nempe pro *quomodo*, quod habet codex A.

⁸ Editiones ante maurinam, *proferre*; quidam mss., *præferre*.

gestorum testificationibus, quam verborum spon-
sionibus exhibetur, quæ tunc in pectoribus Ju-
dæorum velut obserata Lege nutabat, ipso spe-
taculo Dominicæ crucis, et pleno resurrectionis
testimonio panderetur.

96. Et fortasse isti discipuli sunt duo populi,
quorum unus ex Judæis credidit, alter ex gen-
tibus, qui ideo¹ credidit, quia audivit. Volue-
runt ergo isti videre propter illud: *Vestri autem
beati oculi qui vident, et aures vestræ quæ au-
diunt*. Sed etiam nos vidimus in Johanne: oculis
nostris perspeximus in apostolis; et manibus
nostris perscrutati sumus in Thomæ digitis.
*Quod enim erat ab initio, quod audivimus, et
quod vidimus, oculis nostris perspeximus, et ma-
nus nostræ scrutatæ sunt de Verbo vitæ, et vita
apparuit*. Quando apparuit? Quando vidimus.
Non sic apparebat antequam videretur. Gratias
ergo Domino, qui crucifixus est pro fide nostra,
crucifixus est pro cupiditatibus nostris. Mens
mea in illo crucifixæ est.

97. Itaque et nunc qui vetus Testamentum
recensent antequam cognoscant Evangelium,
et quasi quædam Dominici corporis legunt ve-
stigia, venturum putant, et requirunt utrum
ipse sit Christus Dei Filius, qui venturus est.
Et cum legunt quando cum Abraham¹ locutus
est, vel quando se dux militiæ cœlestis osten-
dit, dicunt utique: *Tu es qui venturus es, an
alium exspectamus?* Cum autem venerint ad
Evangelium, et cognoverint illuminari cæcos,
ambulare claudos, audire² surdos, mundatos
esse leprosos, mortuos resurrexisse, tunc dicunt:
Vidimus eum, et oculis nostris perspeximus; et
in vestigia clavorum ejus digitos nostros inse-
ruimus. Videmur enim nobis vidisse quem le-
gimus, spectasse pendentem, et vulnera ejus,
spiritu Ecclesiæ scrutante, tentasse: si enim
digito Dei ejiciuntur dæmonia, fides quoque
digito Ecclesiæ reperitur. Aut fortasse in parte
quadam operatrice corporis nostri omnes vide-
mur investigasse Dominicæ seriem passionis:
fides enim per paucos ad plures pervenit. Lex
ergo Christum venturum annuntiat: Evangelii
scriptura venisse confirmat.

98. Nonnulli etiam de ipso Johanne sic in-
telligunt, magnum quidem ita prophetam, ut
Christum agnosceret, annuntiaret remissionem
peccatorum futuram; sed tamen non tamquam
dubium, sed tamquam³ pium vatem, quem ven-
turum crediderat, non credidisse moriturum.
Non igitur fide, sed pietate dubitavit. Dubitavit
et Petrus dicens: *Propitius esto,*³ *Domine, non
fiet hoc*. Ille fidei princeps (cui se Christus non-
dum Dei Filium dixerat, et tamen ille credi-
derat) de morte Christi nec Christo credidit.
Pietatis affectus, non indevotionis est lapsus.

¹ Mss. A, B, cum aliis, testibus Maurinis, *Deo pro ideo*.

² Ita Mss. A, B, dum Maurini habent *audisse*. Sed evi-
denter tempus præsens requiritur, ut in præcedentibus, quia
agitur de statu permanenti, non de actibus jam expletis ut
in iis quæ sequuntur. Præterea *audire* in præsentis respondet
etiam voci *audiunt* in vers. Evangelii ante n. 100.

A Denique alibi lavari sibi pedes recusat, ubi my-
sterium non agnoscit, dum Dominico gravatur
obsequio. Ergo moriturum Christum nec sancti
crediderunt: *Quod enim oculus non vidit, nec
auris audivit, nec in cor hominis adscendit, hæc
præparavit Deus diligentibus eum*. Religiosis⁴
itaque lapsus amoris fidem non impedit.

99. Denique Dominus sciens neminem sine
Evangelio plene credere posse, quia sicut fides
a veteri incipit Testamento, ita impletur in novo;
interrogatus de se, non verbo aliquo, sed factis
se esse signavit.

⁵ *Ite, inquit, nuntiate Jôhanni quæ audistis, et
vidistis. Cæci vident, claudi ambulant, surdi
audiunt, leprosi mundantur, mortui resurgunt,
pauperes evangelizantur*.

100. Plenum sane testimonium quo Dominum
Propheta cognosceret: de ipso enim, non de
alio fuerat prophetatum, quia *Dominus dat
escam esurientibus, Dominus erigit allisos, Do-
minus solvit compeditos, Dominus illuminat cæ-
cos, Dominus diligit justos, Dominus custodit
advenas, orphanum et viduam suscipiet, et viam
peccatorum exterminabit*. Qui ista, inquit, faciet,
Regnabit Dominus in æternum. Ergo non hu-
manæ ista, sed divinæ virtutis insignia sunt,
cæcis perpetuæ noctis tenebras aperire, defos-
sorumque oculorum vulnera infusa luce sanare,
auditum in aures insinuare surdorum, laxatis
soluta membra reformare compagibus, in lucem
quoque refuso vigore vivendi revocare de-
functos.

101. Hæc ante Evangelium vel rara, vel nulla.
Receperit Tobias oculos: unus est in exemplo;
et tamen Angeli fuit illa medicina, non hominis.
Elias mortuum suscitaverit: ille tamen rogavit
et flevit; hic jussit. Elisæus leprosum mundari
fecerit: non tamen illic valuit præcepti aucto-
ritas, sed figura mysterii. Non defecerit ad
escam viduæ esurientis prophetis se multi-
plicans farina præceptis: unam tamen viduam
farina illa, vel potius eamdem quoque sacra-
menti species præfigurata servavit. Sed tamen
parva adhuc ista Dominicæ testificationis exempla
sunt: plenitudo fidei crux Domini, obitus, se-
pultura est. Et ideo cum illa superiora dixisset,
addidit:

F *Beatus, inquit, qui in me non fuerit scan-
dalizatus*.

102. Crux enim etiam electis scandalum posset
adferre; sed nullum hoc majus divinæ personæ
est testimonium: nihil est quod magis esse ultra
humana videtur, quam toto unum se obtulisse

³ In editionibus ante maurinam, *esto tibi, Domine*. Sed vox
tibi, quæ omnino syntaxi repugnat, deest in mss.

⁴ Edit. omnes, ac mss. nonnulli, *Religiosus itaque*. Alii
multo plures (ac nostri), *Religiosis itaque*. Duo, sed recen-
tiores, addunt, *viris*. (Edit. Maur.)

⁵ Cod. B, *Caput xii*.

Joan. xiii, 8.

I Cor. ii, 9

Vers. 22

Ps. cxlv, 8, 9.

Ibid., 10

Tob. xi, 12.

III Reg. xvii, 20.

IV Reg. v, 14.

III Reg. xvii, 1.

Vers. 23

Matth. xiii, 16.

I Joan. i, 1, 2.

Gen. xviii, 20 et
seq. et xxii, 1.
Josue v, 14.

Matth. xvi, 22.

Ibid., 16.

pro mundo; hoc vel solo plene Dominus declaratur. Denique sic designatus est a Johanne: *Ecce agnus Dei: ecce qui tollit peccata mundi.* Verum hoc non duobus illis viris Johannis discipulis, sed nobis omnibus respondetur; ut ita credamus in Christum, si facta conveniunt. Veniet enim qui hoc sibi nomen usurpet; quem licet hominis non queas appellatione secernere, factorum tamen consideratione discernas.

Joan. i, 29.

Vers. 21. *Quid existis in desertum videre? Arundinem vento moveri?*¹

103. Ubi præmonuit discipulos Johannis in crucem Dominicam esse credendum, redeuntibus illis, conversus ad turbas cœpit ad virtutem pauperes provocare; ne exaltati corde, mente instabiles, consilio infirmi, speciosa utilibus, æternis caduca præferrent: sed humili spiritu crucem potius tollerent, quam phaleras mundi hujus extollerent; et quasi beati pauperes, qui nihil haberent sæculi quod amitterent, libenter corporis vitam cum immortalis gloria commutarent. Non otiose igitur sancti Johannis hic persona laudatur, qui vitæ amore posthabito, justitiæ formam nec mortis terrore mutavit.

104. *Quid, inquit, existis in desertum videre?* Deserto mundus hic comparari videtur, adhuc incultus, adhuc sterilis, adhuc infœcundus, in quem negat nobis ita Dominus prodeundum, ut mente carnis inflatos vacuosque virtutis internæ viros, et fragili se gloriæ sæcularis sublimitate jactantes, pro exemplari quodam et imagine nobis putemus imitandos: quos procellis mundi hujus obnoxios vita mobilis inquietat, jure arundini comparandos: in quibus solidæ justitiæ nullus est fructus: qui forensibus criniti phaleris, nodis obsiti, vacuo oris strepitu sonori, nulla sui utilitate, frequenti etiam offensione, intus inania, foris speciosa sectantur. Arundines sumus, nulla validioris naturæ radice fundati. Et si levis adspiraverit prosperioris aura successus, vago motu proximos verberamus: inopes ad suffragandum, faciles ad nocendum. Arundines fluvios amant, et nos labentia mundi caducaque delectant.

105. Tamen hanc arundinem si quis de terræ evellat plantariis, et superfluis exuat, expolians se veterem hominem cum actibus ejus, et scribæ velociter scribentis manu temperet, incipit non arundo esse, sed calamus, qui præcepta cœlestium scripturarum penetralibus imprimat mentis, tabulis cordis inscribat. De quo calamo habes dictum: *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis;* quod ad Christum alii referre volunt. Uno igitur loco et Verbum, et calamus legitur, et scriba. Verbum, quia de genitili Patris processit arcano: *Eructavit cor meum Verbum bonum.* Calamus, quia caro Christi paternæ seriem voluntatis expressit, et linguæ

Ps. XLIV, 2.

Ibid.

¹ Mss. A, B, *Caput* XIV.

² Rom. edit. sola, *Exuens principatus.* In quo ei patrocini-

A mandata divinæ sacri effusione cruoris implevit. Scriba, quia calamo suo individua quadam distinctione novi et veteris Testamenti, vel divinitatis et carnis, paternæ nobis dispositionis mysteria revelavit.

106. Hunc calamum imitare tuæ carnis temperamento. Et calamum tuum, hoc est, carnem tuam tinge non atramento, sed spiritu Dei vivi, ut quod scribis, æternum sit. Tali calamo Paulus illam epistolam scripsit, de qua dicit: *Epistola nostra vos estis.... scripta non atramento, sed spiritu Dei vivi.* Tinge carnem tuam in Christi sanguine, sicut scriptum est: *Ut tingatur pes tuus in sanguine.* Et tu ergo vestigium animi tui, et mentis incessum indubitata confessione crucis Dominicæ tinge. Tingis carnem tuam in Christi sanguine, si vitia diluas, peccata detergas, mortem Christi in tua carne circumferas, sicut Apostolus ait: *Mortificationem Jesu Christi in corpore nostro circumferentes.* Noli ad terrena inflecti, ne tuam arundinem frangas. Et ideo de Christo, quia non erat ad terrena curvandus, prophetatum est: *Arundinem quassatam non confringet;* quoniam carnem quam peccata quassaverant, resurrectionis virtute solidavit. Bona arundo caro Christi, quæ serpentis diaboli caput, et mundanæ cupiditatis illecebras patibulo crucis affixit.

II Cor. III, 2, 3.

Ps. LXXVII, 24.

II Cor. IV, 10.

Isai. XLII, 3.

Sed quid existis in desertum videre? Arundinem vento moveri? Quid existis videre? Hominem mollibus vestimentis indutum?

Vers. 24, 25.

D

107. Non hic Domini sermo de vestibus; quamquam plerosque mollioris cura vestis effeminet, qui quasi lanæ onus ferre non possint, sericas vestes tectis per terram verrunt vestigiis, usuque faciunt ut amictus oneri sit. Sed tamen alia videtur hic indumenta signare, et nisi fallor, humana corpora quibus anima nostra vestitur. Denique et Joseph tunica ad speciem Dominici corporis cruentata est. Et Apostolus ait: *Exuens se carnem, principatus² et potestates omnes traduxit.* Quid aliud ostendit, nisi vice indumenti corpus fuisse, quo se ita exspoliavit Dominus in passione, ut divinitas libera immunisque maneret injuriæ? Totus igitur hic locus exemplo nos prophetico ad virtutem subeundæ passionis hortatur. Denique addidit:

Gen. XXXVII, 31.

Coloss. II, 15.

F

Ecce qui in veste pretiosa sunt, in domibus regum sunt.

Vers. 25.

108. Sunt etiam mollia indumenta deliciosi actus et mores: propter quod nos hortatur Apostolus, ut exspoliantes veterem hominem cum actibus ejus, induamus novum, in quo non dulcis illecebra sit, ludusque lasciviæ, sed usus laboris et fructus; eo quod tenera corporis cura,

Coloss. III, 9, 10

natur textus Apostoli, atque omnes versiones, Syriaca excepta, quæ nobiscum facit. (Edit. Maur.)

luxuque, et lasciviarum cupiditate mollitos nequaquam cœlestis aula suscipiat, ad quam daris laboriosæ gradibus virtutis adscenditur. Hi vero, quibus fluida deliciis membra solvuntur, regni cœlestis extorres, intra mundi hujus habitacula consenescent, quos rectores hujus mundi atque tenebrarum incolas esse non dubium est.¹ Hi (sunt enim reges, quia sæculari quadam potestate dominantur) suorum æmulos operum receperunt.

¹ Ephes. xvi, 21.

Vers. 26. *Sed quid existis videre? Prophetam? Utique dico vobis, et plus quam propheta hic est.*²

³

109. Quomodo igitur in deserto Johannem videre cupiebant, qui erat clausus in carcere?³ Quem nobis Dominus imitandum proponit, qui viam Domino non solum nascendi secundum carnem ordine, fideique nuntio, sed etiam præcursu quodam gloriosæ paraverit passionis. Major sane propheta, in quo finis est prophetarum. Major propheta, quia multi cupierunt videre quem iste prophetavit, quem iste conspexit, quem iste baptizavit.

⁴ Deut. xviii, 15.

Ibid., 19.

⁵

Luc. vii, 28.

110. Sed tamen numquid et illo major, de quo Moyses dixit, quia *Prophetam.... vobis suscitabit Dominus Deus⁴ noster?* Et de quo dixit: *Erit autem omnis anima quæ non audierit prophetam illum exterminata de plebe?* Si igitur Christus propheta, quomodo major hic omnibus? Numquid Christum prophetam negamus? Immo et Dominum prophetarum⁵ confitemur: Johannem autem prophetam adsero, et hunc omnibus dico esse majorem, sed inter mulieris, non virginis natos. Major enim fuit iis quibus æqualis esse poterat sorte nascendi. Alia ista natura est, nec cum humanis generationibus comparanda. Non potest homini cum Deo esse ulla collatio; suis enim quisque præfertur. Denique eousque cum Dei Filio non poterat Johannis ulla esse collatio, ut et infra angelos aestimetur.

Vers. 28. *Nam qui minor est, inquit, in regno cœlorum, major est eo.*

Vers. 27.

111. Etenim quoniam Angelum dixerat, hominibus jure prælatus est; et quia inter natos mulierum declaraverat potio-rem, ideo addidit: *Nam qui minor est in regno cœlorum, major est eo; ut angelis scires esse cedendum. Merito*

¹ Ita mss. septem melioris notæ (*ac nostri quoque, nisi quod B omittit incolas etc.*). Alii nonnulli, *atque tenebrarum cœperunt. Hi sunt, etc.* Reliqui demum et editt., *atque tenebrarum vocat Apostolus. Hi sunt enim reges.* Rom. expunxit *sunt enim.* (Edit. Maur.)

² Cod. B addit: *De quo scriptum est: Ecce ego mitto angelum ante faciem tuam.*

³ Romani Editores omiserunt integram præcedentem periodum; quam tamen Ambrosii esse non modo mss. sed etiam sequens contextus ostendit.

⁴ Maurini omittunt *Deus*, quod non modo in nostris mss. occurrit, sed et in aliis hujus vers. citationibus apud Am-

A autem Johannes suis præfertur æqualibus, a cujus diebus *regnum cœlorum cogitur*. Quæ subobscura videtur esse locutio, et ideo eam de alio libro Evangelii putavimus derivandam. Nam si litteram sequamur, utique inferior a potiore cogitur: regnum autem cœli præstat humanis. Sed cum sint aliqua quæ cogendo densari feruntur, non est absurdum quia cogitur regnum, quando a pluribus frequentatur.

Matth. xi, 12.

Ibid.

B mus Dominicum illud quod scriptum est, dicente Filio Dei: *Regnum Dei intra vos est*; advertimus in nobis regnum cœleste solidari, cum Christus, exploso mundani principis regno, fugatisque deliciis sæcularibus, intra nostrorum secreta regnat animorum. Vis igitur menti adfertur humanæ, quæ diversis illecebris delinita laborem fugit, voluptatem expetit; cum vel metu supplicii coercita, vel præmio provocata, vincere ipsa se nititur; et tamquam exantlatis laboribus, palmam quæ sibi plurimis adversantibus, subtrahebatur, contendit eripere. Rapimus enim ex hoc mundo palmam salutis, et quasi excubantibus obsessos serpentibus fructus pervigili labore decerpimus; ita tamen ut non furtiva sublatio, sed direptio sit triumphalis. Est et aliud direptionis genus, quando aliis sublata diripimus. Qui sint igitur raptores illi, non laboramus intelligere, cum de Benjamin lupi rapacis genere nos manare noverimus. Præcesserat C Johannes, ut justificaret populum Judæorum: ipse Dominus venerat ad oves perditas domus Israel: apostolos destinaverat, ut fidem populi Judæorum vel disputatione, vel signis miraculisque fundarent: sed cum illi munera sibi oblata defugerent, publicani et peccatores in Deum credere, in fidem coire cœperunt. In his igitur apostolica prædicatione regnum cœlorum cogitur, et fidelis populi adspiratione solidatur.

Luc. xvii, 21.

Gen. xlix, 27.

113. Diripit regnum illa quæ fluxu sanguinis laborabat: nam cum Dominus ad filiam principis Synagogæ tenderet, furtivo quodam tactu sanitatis remedium prælibavit.⁶ Diripit regnum illi Chananæa, quæ a suis finibus egressa clamabat dicens: *Miserere mei, Domine, Filii David: filia mea male a dæmonio vexatur.*⁷ Vere hæc regnum coegit, pertinax in precibus, sapiens in responsis, fidelis in verbis. Prætereuntem revocat, tacentem rogat, excusantem adorat, negantem inclinat. Nonne tibi videtur eripere, cum elicit quod negatur; præripere quod aliis

Luc. viii, 44.

⁶

⁷ Matth. xv, 22.

brosium (Cf. Sabbat. ad h. l.), nec non in sacro textu ejusque versionibus.

⁵ Amerb. et Erasmus cum pluribus mss. omittunt verba: *confitemur.... prophetam*, quæ tamen genuina esse ostendunt, præter alios, etiam mss. nostri.

⁶ In Cod. Fulg. et duobus Colb. post verbum, *prælibavit*, interpolantur sequentia: *Dæmones, inquit, ejicite, et discite quis in ea dignus sit, atque ibi manete. Itaque nec hic mandatum videtur ut Christum Dei Filium prædicarent. Ordo igitur^a disputationis est ordo tractans; et ideo si hic diripit regnum etc.* Sed hæc omnia alicunde in textum translata esse manifestum est. (Edit. Maur.)

⁷ Mss. A, B, Caput xv.

reservatur? Negaverat enim Dominus panem A
filiorum dari canibus oportere; at illa consensit,
et consentiendo diripuit dicens: *Utique, Domine;*
nam et catelli edunt de micis quæ cadunt de
Matth. xv, 27. *mensa dominorum suorum.*

114. Didicisti quemadmodum regnum cœleste
rapiatur. Cogamus igitur et nos, diripiamus
illud; nemo enim nisi festinans pascha man-
ducatur. Sed quæ est ista quæ rapit regnum?
Exod. xii, 11. Non improbitas, non lascivia, non voluptas;
sed illa de qua dicitur: *Magna est fides tua:*
Matth. xv, 28. *fiat tibi sicut vis.* Ecce rapuit quæ quod voluit,
impetravit; quod rogavit, extorsit. Rapuit et illa
vidua, quæ frequenter orando, si non propter
innocentiam, saltem propter importunitatem ut
Luc. xviii, 3. exaudiatur, extorquet.

115. Rapuit igitur Ecclesia Synagogæ regnum.
Regnum meum Christus est: rapio illum Judæis
missum sub Lege, natum in Lege, nutritum
juxta Legem; ut me qui eram sine Lege, ser-
varet. Rapitur Christus, cum aliis promittitur,
aliis prædestinatur: rapitur Christus, cum aliis
nascitur, aliis suffragatur: rapitur Christus, cum
ab aliis occiditur, sepelitur a nobis: rapitur
insidiantibus, rapitur dormientibus. Habes ubi
ipsi confessi sunt nos rapuisse, se dormisse,
dicentes: *Dicite quia discipuli ejus nocte vene-*
Matt. xxviii, 13. *runt, et furati sunt eum, nobis dormientibus.*
Surge igitur qui dormis; ne et tu, dum dormis,
Christum amittas. *Surge qui dormis, et exsurge*
Ephes. v, 14. *a mortuis.* Vides mortuos esse qui dormiunt?
Et ideo non invidemus aliis, sed providemus
nobis; non enim mortui poterant servare vi-
ventem.

116. Exsurgant vel sero qui dormierunt,
etiam qui Christum perdiderunt. Non sic amit-
titur Christus, ut non revertatur,¹ si tamen re-
quiratur: sed vigilantibus regreditur, et exsur-
gentibus præsto est: immo omnibus adest qui
ubique semper est, quia complet omnia. Nulli
enim deficit; nos deficimus: nulli, inquam, de-
ficit, superabundat omnibus; superabundavit
enim peccatum, ut superabundaret gratia. Gratia
Christus est, vita Christus est, Christus est re-
surrectio: qui surgit igitur, invenit esse præ-
sentem.

117. Rapitur ergo regnum cœlorum, cum
Christus a domesticis denegatur, a gentilibus²
adoratur: rapitur cum ab illis repudiatur, a
nobis colitur: rapitur cum per hæreditatem non
agnoscitur, per adoptionem acquiritur.

¹ Editiones ante maurinam, *reperiatur*; sed mss., *revertatur*, quam lectionem veram esse ostendit et sequens *regreditur*.

² Mss. A, B', B, *a gentibus*.

³ Mss. A, B, *Caput I.*

⁴ Mss. A, B', B, *baptismum*.

⁵ Rom. edit. sola, *genita*. Sed nullam causam habet ista mutatio, cum Christus passim in scriptis Patrum, variisque Symbolis quæ et recipit, et quotidie cantat Ecclesia, non modo *genitus*, verum etiam *ex Patre natus* dicatur.

(Edit. Maur.)

⁶ Cod. B'. *dum*.

LIBER SEXTUS.

³ *Et omnis populus audiens, et publicani justifica-*
*verunt Deum, baptizati baptismo*⁴ *Johannis:*
pharisæi autem et legisperiti consilium Dei
spreverunt in se, non baptizati.

³
Vers. 29, 30
4

PERUIT sanctus Lucas
specialibus additis,
quod quasi generalibus
sanctus Matthæus sub-
obscure reliquerat;
ille enim ait: *Et justifi-*
cata est sapientia a filiis
Matth. xi, 19. *suis.* Primum quæ sit illa
sapientia, hic videmus
expressum; ait enim:
Justificaverunt Deum.
Deus ergo sapientia est,
quia sapientia Dei Fi-

lius est: sapientia per naturam, non per pro-
fectum. Alia est sapientia Dei Patris virtus, alia
sapientia virtus animæ: illa nata⁵ est, hæc
creata. Alia sapientia auctor operum, alia opus;
opus enim mentis sapere prudenter, sentire vi-
vaciter. Hæc dona naturæ sunt: operator autem
non creatura est, sed creator, hoc est, non
naturæ munus, sed munerator naturæ.

2. Justificatur itaque Deus ipse per baptismum,
dum se homines peccata propria confitendo ju-
stificant, sicut scriptum est: *Dic tu iniquitates*
tuas, ut justificeris. Justificatur in eo, quia non
per contumaciam refutatur, sed per justitiam
Dei munus agnoscitur: *Justus enim Dominus,*
et justitiam dilexit. In eo ergo justificatio Dei
est, si non ad indignos et obnoxios, sed ad
innocentes per ablutionem factos videatur et
justos sua munera transtulisse. Justificemus igi-
tur Dominum, ut justificemur a Domino.

3. Quid sit justificari Deum, impensius re-
quiramus. Apostolus dicit: *Sit autem Deus ve-*
rax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum
est: Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas
cum judicaris. David quoque dicit: *Tibi soli*
peccavi, et malum coram te feci; ut justificeris
*in sermonibus tuis, et vincas cum*⁶ *judicaris.*
Ergo is qui peccat, et confitetur Deo peccatum,
justificat Deum cedens ei vincenti, et ab eo
gratiam sperans. In baptismo igitur justificatur
F Deus, in quo est confessio,⁷ et venia peccatorum.

Isai. xliiii, 26.

Ps. x, 8.

Rom. iii, 4.

⁶
Ps. l, 6.

⁷ Hanc primis Ecclesiæ temporibus constat obtinuisse consuetudinem, ut sacro baptismo abluendi non modo jejuniis atque orationibus se se ad sacramentum regenerationis præpararent, verum etiam confessione peccatorum. Hujus moris testis Cyrillus Hieros. *Catech. l.*, Greg. Nyss. *Orat. 40 in sacrum lavacrum*, Chrysost. *Hom. 10 in cap. 13 Matth. et Socrates Hist. Eccl. lib. v, cap. 17*, Tertull. *lib. de Baptis. cap. 19* et alii. Verum hanc confessionem sacramentum non fuisse, sed tantum ad baptismum religiosius suscipiendum dispositionem prudenter admonuit Menardus noster *In Sacramen. Greg. pag. 138*, quem consule. (Edit. Maur.)

4. Non contemnamos igitur sicut pharisæi consilium Dei. Consilium Dei est in baptismo Johannis: quis igitur dubitet Dei esse consilium in Christi lavacro? Hoc est consilium quod magni consilii Angelus reperit, quod nemo cognovit: *Quis enim cognovit sensum Domini?* Hominis consilium nemo contemnit: Dei consilium quis refutet? Ergo quasi filii matrem justificemus, matrem sequamur. Scimus quia mater pro filiis se offert periculo. Matris Sapientiae consilio,¹ matris obediamus imperio.

Rom. xi, 34.

Vers. 32. *Cantavimus vobis, et non saltastis: lamentavimus, et non plorastis.*

5. Etsi non incongrua hæc puerorum videantur esse personæ, qui levem corporis motum imprudentia adhuc maturioris gravitatis exercent; tamen ad altiore sensum referri posse præsumo, eo quod videantur Judæi, nec psalmis primo, nec threnis postea prophetis credidisse: psalmis ad præmia provocati, threnis ab errore revocati. Cantavit David, ut in salicibus nostra suspenderemus organa.² Cantavit ipse, et ante arcam Domini non pro lascivia, sed pro religione saltavit. Ergo non histrionicis motibus sinuati corporis saltus, sed impigra³ mentis, et religiosa corporis agilitas designatur. Sed non in triumphis, non in excidiis Judæorum secuta correctio est, qui divinæ indulgentiæ muneribus provocati, levare mentem, corpus ad tollere, terrena deserere, cœlestia quærere debuerunt; et injuriis captivitatis adtriti, deflere peccatum, quod culpa esset auctor injuriæ.

Ps. cxxxvi, 2.

II Reg. vi, 14.

Vers. 35.

6. *Justificata est ergo Sapientia ab omnibus filiis suis.* Bene ab omnibus, quia circa omnes justitia servatur; ut susceptio fiat fidelium, rejectio perfidorum. Unde plerique græci sic habent: *Justificata est Sapientia ab omnibus operibus suis;* quod opus justitiæ sit circa uniuscujusque meritum servare mensuram.

Exod. xv, 1.

Isai. v, 1.

7. Bene ergo dicit: *Cantavimus vobis, et non saltastis.* Cantavit enim Moyses quando in mari Rubro ad transitum Judæorum fluctus obriguit, unda circumstetit, eademque equos Ægyptiorum, adscensoresque refusa demersit. Cantavit Esaias dilectæ⁴ vineæ suæ canticum, significans asperam flagitiis fore plebem, quæ fœcundis prius erat virtutibus fructuosa. Cantaverunt Hebræi, cum vestigia eorum tactu flammæ rorantis humescerent, et intus extraque ardentibus omnibus, solos tamen ignis innoxius lamberet, nec

¹ Mss. non pauci, *Matris sapienti consilio*. Unus, *Matris sapientiæ, matris consilio*. Melius alii (*ut etiam nostri*), atque editt., *Matris Sapientiæ consilio*: ut nempe referatur ad superius illud: *Et justificata est Sapientia a filiis suis.* (Edit. Maur.)

² Intellige auctorem hujus psalmi, qui Davidis non est.

³ Mss. B', B, *impigre*. Sed hæc videtur minus probata lectio, quia *impigra* in casu recto respondet sequenti adjuncto *religiosa* in eodem casu.

⁴ Ita mss. omnes, atq. editt. præter romanam quæ habet *dilecto dilecti*.

⁵ Vet. editt., *istrionicis fluxu corporis motus*. Rom. cum

A adureret. Abacuc quoque cantico publicam doctus mulcere mœstitiam, prophetavit dulcem Domini fore fidelibus passionem. Cantaverunt ergo prophetæ spiritualibus modulis publicæ salutis oracula resultantes. Fleverunt prophetæ threnis flebilibus dura Judæorum corda mulcentes.

Dan. iii, 26

Habac. iii, 2

8. Docuit nos Scriptura cantare graviter, psallere spiritualiter. Docuit etiam saltare sapienter, dicente Domino ad Ezechielem: *Plaude manu, et percutite pede*; neque enim histrionicis fluxu corporis motus⁵ Deus morum censor exigeret, aut indecoros crepitus⁶ viris, plaususque femineos imperaret; ut tantum prophetam deduceret ad ludibria scenarum, et mollia feminarum. Non congruunt resurrectionis revelata mysteria, et opprobria saltationis exacta. Sane est quidam proprius bonorum actuum factorumque plausus, cujus sonus in orbem exeat, et bene gestorum resultet gloria. Et honesta saltatio, qua tripudiat animus, et bonis corpus operibus elevatur, quando in salicibus organa nostra suspendimus.

Ps. xlvii, 8.

Ezech. vi, 11.

5

6

9. Jubetur ergo propheta plaudere manu, et percutere pede: jubetur psallere quia sponsi nuptias jam videbat, in quibus desponsatur⁷ Ecclesia, Christus adamatur. Et bonæ nuptiæ, quando Verbo anima, spiritui caro nubet. In his propheta David nuptiis ludere nos voluit, ad has invitavit, quia suos posteros copulabat; et ideo lætior quam ceteri, quasi in ipso actu nuptiarum positus, nos ad celebritatem festi muneris adhortatur dicens: *Exsultate Deo adjutori nostro, jubilate Deo Jacob. Sumite psalmum, et date tympanum, psalterium jucundum cum cithara.* Nonne actum quemdam prophetæ saltantis advertis? Denique alibi: *Psallam tibi, Deus,*⁸ *in cithara, sanctus Israel. Gaudebunt labia mea cum cantavero tibi, et anima mea quam redemisti.* Audis citharizantium voces, audis saltantium crepitus? Nuptias crede.

7

Ps. lxxx, 2, 3.

8

Ps. lxx, 22, 23.

10. Sume et tu citharam, ut pulsata spiritus plectro interiorum chorda venarum, boni operis sonum reddat. Sume psalterium, ut harmonia dictorum factorumque tuorum concinat. Sume tympanum, ut organum tui corporis spiritus moduletur interior, factisque operantibus dulcis morum tuorum suavitas exprimatur. Sic psallabat Propheta, cum diceret: *Veni huc a Libano, sponsa, veni huc a Libano.*

Cant. iv, 8

F 11. Hoc canticum cecinerunt pueri, nec auditi sunt. Qui pueri? De quibus dicit: *Ecce ego,*

paucis mss.... *fleu corporis* etc.; non male. Plures tamen ac potiores (*simul et nostri*), *fluxu* etc. hoc est, mollis et effeminati. (Edit. Maur.)

⁶ Editiones ante maurinam ac, maurinis testibus, mss. nonnulli, *streptus*; sed plures ac potiores, quos inter etiam quatuor nostri, *crepitus*; quod refertur ad consuetudinem saltantium digitis et crepitaculis choreis crepitus consociandi.

⁷ Mss. A, B', B, *sponsatur*.

⁸ Omittunt *Deus* Maurini; nostri mss. referunt, et nos admisimus quia occurrit in aliis quoque hujus vers. citationibus apud Ambrosium, et præterea id congruit sacro textui et antiquis versionibus.

Isai. viii, 15.

et pueri¹ quos dedisti mihi. Sed hoc canticum non in foro, non in plateis canebatur, sed in Hierusalem: ipsa est enim Dominicum forum, in quo praeceptorum coelestium jura conduntur.

Vers. 37.

Et ecce mulier quæ erat in civitate peccatrix.²

Matth. xxvi, 6, 7.

Ibid., 8.

12. Hoc loco plerique pati videntur scrupulum, et serere quæstiones, utrumnam videantur Evangelistæ duo discordasse de fide: an vero aliquam in dictorum diversitate diversitatem signare voluisse mysterii? Habes enim in Evangelio secundum Matthæum, quia *Jesus cum venisset in Bethaniam, in domum Simonis leprosi, accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, et recumbente illo, fudit super caput ejus*. Deinde istic: *Pharisæus³ intra se dicit, quod si esset propheta, sciret peccatricem, et unguentum ejus vitare deberet*. Illic unguento effuso discipuli conqueruntur. Utrumque igitur explicandum est, sed ante quod scriptorum ordine prius est, priorem quoque ordinem interpretationis accipiat.

13. Venit ergo Dominus Jesus in domum Simonis leprosi. Apparet œconomia, quod leprosum non refugit, non vitat immundum; ut maculas humani corporis possit abolere. Domus autem leprosi erat in Bethania, quæ per interpretationem domus obeditionis dicitur. Omnis igitur locus Bethania, portio autem totius loci domus Simonis. Nonne tibi videtur Bethania mundus hic esse, in quo servitii obedientis debemus obsequium, domus autem Simonis leprosi terra esse, quæ mundi portio est? Princeps autem sæculi hujus quidam leprosus est Simon. Ergo Dominus Jesus Christus ex illis superioribus locis venit in hunc mundum, et descendit in terram. Non erat in hoc mundo, sed obediente pietate, missus est in hunc mundum. Ipse dicit: *Sicut misit⁴ me in hunc mundum*. Audivit ergo mulier ista venisse Christum, intravit in domum Simonis; neque enim sanari potuisset hæc mulier, nisi Christus venisset in terram. Et fortasse ideo etiam ipsa ingreditur

Joan. vi, 57.

¹ Cod. A, *pueri mei*, cum Vulgata; quæ lectio alibi tamen constanter occurrit apud Ambrosium. Cf. Sabbat. ad h. l.

² Cod. A in margine: *In sancta Agata* (sic). *In illo tempore rogaverunt Dominum quidam de phariseis* (sic) *ut manducaret cum illo* (sic). *Et ingressus domum Pharisei discubuit et reliqua*.

³ Mss. B', B, *publicanus*.

⁴ Ita mss. A, B, B', a conformiter sacro textui, dum Maurini habent *misisti*.

⁵ De hac questione hæc notant Maurini: « Utrum mulier peccatrix, Maria soror Lazari, ac Maria Magdalene plures personæ fuerint, an una tantum, et jam olim controversum est, et hodieque controvertitur. Primam opinionem propugnare videntur plerique Græci Patres, ab altera vero stare multi Patres Latini. Hos Sorbona alumnis suis sequendos proposuit; nec tamen desunt qui calculum suum tribuant oppositæ sententiæ: immo et novissime prodiit libellus in publicum, quo plures fuisse multis certatur argumentis. Quid ergo nos in tanta controversia? Ambrosii nostri in re minime perspicua nihil definientis exemplum nobis credimus imitandum. » Attamen præter præclaros Evangeliorum commentatores Maldonatum, Jansenium Gandavensem episcopum,

A domum Simonis, quod speciem cujusdam habeat superioris animæ scilicet, vel Ecclesiæ, quæ descendit in terram; ut bono odore sibi populum congregaret.

Vers. 33.

Matth. xxvi, 7.

14. Hanc ergo mulierem inducit sanctus Matthæus supra caput Christi effundentem unguentum: et ideo forte noluit dicere peccatricem; nam peccatrix secundum Lucam supra Christi pedes effudit unguentum. Potest ergo non eadem esse; ne sibi contrarium Evangelistæ dixisse videantur. Potest etiam quæstio meriti et temporis diversitate dissolvi; ut adhuc illa peccatrix sit, jam ista perfectior.⁵ Etsi enim personam non mutet Ecclesia, vel anima; tamen mutat profectum. Itaque si constituas animam fideliter appropinquantem Deo, non peccatis turpibus et obscænis, sed pie servientem Dei Verbo,⁶ habentem immaculatæ fiduciam castitatis, advertis quod ad ipsum Christi adscendit caput (*caput autem Christi Deus est*), et odorem meritorum spargit suorum: *Christi enim bonus odor sumus Deo*. Deum quippe honorat bonum flagrans odorem vita justorum.

5

6

I Cor. xi, 3.

II Cor. ii, 15.

15. Si hæc intelligas, videbis hanc feminam valde beatam, ubicumque prædicatum fuerit hoc Evangelium, nominari, nec ejus umquam memoriam exolescere; eo quod super caput Christi bonorum flagrantiam morum, justorumque factorum effudit unguenta.⁷ Qui accedit ad caput, nescit extolli; sicut ille frustra inflatus mente carnis suæ, et non tenens caput. Sed qui caput non tenet Christi, vel pedes teneat; quia corpus unum copulatum et subministratum crescit in incrementum Dei.

Matth. xxvi, 13.

7

Coloss. ii, 19.

16. Altera est illa vel persona vel profectu, quæ propinqua nobis est. Nondum enim peccatis nostris renuntiavimus. Ubi sunt nostræ lacrymæ, ubi gemitus, ubi fletus? *Venite adoremus, et procidamus ante eum, et ploremus ante Dominum*,⁸ *qui fecit nos*; ut saltem ad pedes Jesu venire possimus. Nondum enim possumus ad caput venire; quia⁹ peccator ad pedes, justus ad caput.

Ps. xciv, 16.

9

17. Habet tamen et quæ peccavit unguen-

Cornelium a Lapide, aliosque tam veteres quam recentiores, qui unicam personam in muliere penitenti, Maria Magdalena et Maria sorore Lazari conspexerunt, consuli meretur recentissime edita dissertatio, cui titulus *Defensio liturgiæ pro festo S. Mariæ Magdalene*, italice edita a P. Carolo Bertaneo, oblato e congregatione SS. Ambrosii et Caroli, quæ primo vulgata est in periodico *La Scuola Cattolica*, Mediolani, anno 1875. In hac enim hæc ipsa thesis luculenter comprobatur, ac præterea ex aliis Ambrosii locis ostenditur quoque, hunc ipsum sanctum Doctorem identitatem mulieris peccatricis cum Maria sorore Lazari compertam habuisse.

⁶ Mss. non pauci, nec infimæ notæ, *sed pie servantem Dei verba*. Potior tamen videtur aliorum (*item nostrorum*) atque edit. lectio. (Edit. Maur.)

⁷ Mss. A, B', B, *unguentum*.

⁸ Maurini: *... procidamus ante Deum.... Dominum nostrum qui* etc. Sed prætulimus lectiones mss. nostrorum tamen auctoritate potissimum Codicis B', quam ex aliis citationibus hujus vers. apud Ambrosium (Cf. Sabbat. ad h. l.), atque e collatione cum biblico textu et versionibus.

⁹ Mss. A, B', B omittunt *quia*; et videtur hæc lectio præferenda.

¹ tum.¹ Defer mihi et tu post peccata pœnitentiam. Quocumque vel in domum indigni, vel in domum pharisæi audieris justum venisse, contende: præripe² hospiti gratiam, præripe regnum cœlorum: *A diebus enim Johannis Baptistæ.... regnum cœlorum cogitur, et cogentes diripiunt illud.* Ubi cumque audieris Christi nomen, accurre: in cujuscumque interiorem domum Jesum intrasse cognoveris, et ipse festina. Cum repereris sapientiam, cum repereris justitiam in alicujus penetralibus recumbentem, accurre ad pedes, hoc est, vel extremam partem quære sapientiæ. Noli fastidire pedes: fimbriam illa tetigit, et sanata est. Lacrymis cōfiteri delicta; dicat de te quoque justitia illa cœlestis:

Vers. 41. *Lacrymis suis rigavit pedes meos, et capillis suis tersit.*³

18. Et fortasse ideo non lavit pedes suos Christus, ut eos lacrymis nos lavemus. Bonæ lacrymæ, quæ non solum nostrum possunt lavare delictum, sed etiam Verbi cœlestis rigare vestigium, ut gressus ejus in nobis exuberent. Bonæ lacrymæ, in quibus non solum redemptio peccatorum, sed etiam refectio est justorum; justi enim vox est: *Fuerunt mihi lacrymæ meæ panes die ac nocte.*⁴

19. Et si ad caput Christi accedere non potes, tangat pedibus suis caput tuum Christus. Et fimbria ejus curat, et pedes curant. Expande capillos, sterne ante eum omnes tui corporis dignitates. Non mediocres capilli sunt, qui possunt tergere pedes Christi. Testatur hoc ille, qui quamdiu capillos habuit, vinci nequivit. Denique et mulierem decalvatam orare non decet. Habeat plane capillos quibus Christi circumvolvatur vestigia, quibus suæ crinibus pulchritudinis et decoris Sapientiæ pedes tergat;⁵ ut extremo saltem rore divinæ virtutis humescant, figat justitiæ pedibus oscula sua. Non mediocris hæc meriti est, de qua potest dicere Sapientia:

Vers. 45. *Ex quo intravi, non cessavit osculari pedes meos.*

20. Ut aliud nisi sapientiam loqui nesciat, ut aliud nisi justitiam diligere nesciat, ut aliud nisi castitatem libare nesciat, ut aliud nisi pudicitiam osculari nesciat. Osculum enim mutui amoris indicium est: osculum pignus est caritatis.

¹ Quidam mss. parvam lacunam habent, legentes: *Justus ad caput habet unguentum. Defer, etc.*

² Editio rom. cum paucis mss., *contende præripere... præripere regnum, etc.*

³ Mss. A, B', *extersit.*

⁴ Mss. A, B, B', omittunt *die ac nocte*, forte omissa ab ipso Ambrosio utpote suo scopo superflua.

⁵ Maurini: « Mss. non pauci, nec inferioris notæ, *quibus pulchros ac decoros sapientia pedes tergat.* » Non tamen nostri.

⁶ Cod. B', *ei dixit.*

⁷ Omnes edit., *quia Ecclesiam dilexit in Petro.* Contra scripti cod. prope ad unum, *quia Ecclesia dilexit in Petro;*

A 21. Beatus qui potest et oleo ungere pedes Christi: denique adhuc Simon non unxerat. Sed beatior quæ unxit unguento; multorum enim florum in unum collecta gratia spargit odorum varias suavitates. Et fortasse istud unguentum non alius possit nisi Ecclesia sola deferre, quæ diversi spiraminis innumerabiles flores habet; quæ merito speciem accipit peccatricis, quia Christus quoque formam peccatoris accepit.

22. Et ideo nemo tantum potest diligere, quantum illa quæ in pluribus diligit. Nec Petrus ipse qui dixit:⁶ *Domine, tu nosti quia diligo te.* Nec Petrus ipse qui doluit quia interrogatus est: *Amas me?* Quod enim manifestum erat, nolebat quasi incognitum quæri. Ergo nec Petrus ipse, quia Ecclesia⁷ dilexit in Petro. Nec Paulus ipse, quia Paulus quoque ejus est portio. Et tu plurimum dilige; ut et tibi plurimum remittatur. Multum peccavit Paulus, qui etiam persecutor fuit: sed multum dilexit, qui usque ad martyrium perseveravit. Remissa sunt ei peccata multa, quia et ipse dilexit multum, qui sanguini proprio pro Dei nomine non pepercit.

23. Vide œconomiam: in domo Pharisæi peccatrix glorificatur: in domo Legis et prophetæ non pharisæus, sed Ecclesia justificatur; pharisæus enim non credidit, ista credebatur. Denique ille dicebat: *Si esset hic propheta, sciret utique quæ et qualis est mulier, quæ tangit eum.* Domus autem Legis Judæa,⁸ quæ non in lapidibus scribitur, sed in tabulis cordis. In hac justificatur Ecclesia jam Lege major: Lex enim peccatorum nescit remissionem: Lex mysterium non habet quo occulta mundantur; et ideo quod in Lege minus est, consummatur in Evangelio.

Duo, inquit, debitores erant cuidam fœneratori: unus debebat denarios quingentos, et alius quinquaginta.

24. Qui sunt isti debitores duo, nisi populi duo: unus ex Judæis, alter ex gentibus fœneratori illi thesauri cœlestis obnoxii? Unus, inquit, *debebat denarios quingentos, alius quinquaginta.* Non mediocris est iste denarius, in quo regis imago formatur, qui trophæum habet imperatoris expressum. Non materialem fœneratori huic debemus pecuniam, sed meritum examina, æra virtutum: quarum meritum gravitatis pondere, justitiæ specie, sono confessionis

quam lectionem manifeste sensus ac ratiocinatio exigunt. Ita Maurini, et jure. Attamen mss. quoque B B', *Ecclesiam* legunt. Sed pronum est inferre, vetustum aliquem amanuensem illudum fuisse, quia aliquanto difficilior erat veri sensus interpretatio. Interea vide quomodo hic quoque Ambrosius Ecclesiam conspiciat in Petro, identifice Petro. Petrus respondet se diligere Christum: est ipsa Ecclesia, animadvertit Ambrosius, quæ in Petro diligit Christum. Cur autem tantopere hæc de Petro urget Ambrosius, quarto jam labente Ecclesiæ sæculo? Quia Petrum in romano Pontifice adhuc viventem et vigentem conspiciebat.

⁸ Una romana editio omittit *Judæa*.

expenditur. Væ mihi si non habuero quod accepi; aut quia difficile quisquam est qui fœnatori huic integrum debitum possit exsolvere, væ mihi si non petiero: Concede¹ mihi debitum! Non enim nos ita Dominus orare docuisset, ut peteremus dimitti nobis nostra debita, nisi sciret difficile aliquos fore idoneos debitores.

25. Sed quis est populus iste qui amplius debet, nisi nos, quibus amplius creditum est? Illis credita sunt eloquia Dei; nobis creditur² partus Virginis. Habes talentum Virginis partum: habes fidei centesimum fructum. Creditus est Emmanuel nobiscum Deus, credita Domini crux, mors, resurrectio. Et si Christus pro omnibus passus est; pro nobis tamen specialiter passus est, quia pro Ecclesia passus est. Itaque non est dubium quod plus debeat qui plus accepit. Et secundum homines plus fortasse offendit qui plus debuerit: sed per misericordiam Domini causa mutatur, ut amplius diligat qui amplius debuit; si tamen gratiam consequatur. Gratiam enim et qui reddit, habet: et qui habet in eo ipso quod habet, solvit; nam et reddendo habetur, et habendo redditur.³

26. Et ideo quoniam nihil est quod digne Deo referre possimus (quid enim referamus pro susceptæ carnis injuria? quid pro verberibus? quid pro cruce, obitu, sepultura?), væ mihi si non dilexero! Audeo dicere: non reddidit Petrus, et ideo plus dilexit. Non reddidit Paulus? Reddidit quidem mortem pro morte; sed alia non reddidit, quia multa debebat. Audi ipsum dicentem quia non reddidit: *Quis prior dedit illi, et retribuetur ei?* Reddamus licet crucem pro cruce, funus pro funere: numquid reddimus quod ex ipso, et per ipsum, et in ipso habemus omnia? Reddamus ergo amorem pro debito, caritatem pro munere, gratiam pro sanguinis pretio;⁴ plus enim diligit cui donatur amplius.

27. Sed revertamur ad illam superiorem, cujus consilium adhuc nec apostoli intelligunt, quod erat absconditum a sæculis in Deo: *Quis enim cognovit sensum Domini?* Conquerebantur ergo discipuli quia mulier super caput effudit unguentum, et querebantur dicentes: *Quare hoc sic periit? Potuit enim venundari pretio, et dari pauperibus.* Quid utique displicuerit Christo⁵ in eorum sermonibus, non poteris deprehendere, nisi mysterium intelligas; luxuriosi enim hominis, vel potius non hominis est olere unguentum. Certe et ipsi qui olent, ungere se,

A non perfundere solent. Quid ergo displicuit quia dictum est: *Potuit hoc venundari pretio, et dari pauperibus?* Certe et ipse supra dixerat: *Quidquid uni minimorum horum fecistis,⁶ mihi fecistis.* Sed ipse mortem suam pro pauperibus offerebat.

28. Non est igitur simplex figura, et ideo respondit illis Dei Verbum: *Quid molestis estis huic⁷ mulieri?... Semper pauperes habetis vobiscum, me autem non semper.* Semper ergo tecum pauperem habes, et ideo benefac. Num igitur differre pauperem debes, quia semper tecum est, cum tibi Propheta dicat: *Ne dixeris pauperi.... Cras dabo?* Sed ille de sola misericordia locutus est: hic autem misericordiæ fidem prætulit, quæ⁸ tunc habet meritum, si fide præcedente, conferatur. *Mittens enim unguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.* Non ergo unguentum Dominus, sed caritatem dilexit, fidem suscepit, humilitatem probavit.

29. Et tu si desideras gratiam, caritatem auge: mitte in corpus Jesu fidem resurrectionis, odorem Ecclesiæ, communis caritatis unguentum; et ita progrediens pauperi dabis. Plus tibi pecunia illa proderit, si non tamquam affluentem tribuas, sed tamquam profuturam Christi nomine largiaris: si ita eam conferas pauperi, ut deferas Christo. Non ergo juxta litteram tantummodo accipias superfusum capiti unguentum: *littera enim occidit*; sed secundum spiritum, quia spiritus vita est.

D 30. Quod ergo istius mulieris unguentum est? Quis hoc audire potest? Quis tales aures habet, ut dicente Jesu verbum quod accepit a Patre, immo qui ipse Verbum est, possit tantam mysterii altitudinem capere? Et discipuli ex parte intelligunt, etsi non totum intelligant. Unde et quidam putant dixisse discipulos unguenti pretio emi fidem gentium debuisse, quæ sanguinis Dominici tantum pretio debebatur; quod videtur verisimile. Denique Johannes Evangelista inducit sermone Judæ Iscariotis æstimatum trecentis denariis illud unguentum, sicut habes: *Potuit enim venundari trecentis denariis, et dari pauperibus.* Trecenta autem æra crucis insigne declarant:⁹ sed Dominus non perfunctoriam mysterii præscientiam quærit, sed conspeli in se fidem credentium mavult.

31. Id tamen de ceterorum apostolorum vocibus intelligimus: Judas autem condemnatur avaritiæ, qui pecuniam Dominicæ prætulit sepulturæ, qui etiamsi de passione sensit, erravit tam cara auctione: vili vult æstimari se Christus, ut ab omnibus ematur, ne quis pauper

¹ Cod. A, *dimitte*.

² In hoc quod dicat *creditur*, potius quam *creditus est*, Ambrosius præ oculis habuisse videtur *realem et permanentem* Christi præsentiam, qui *partus* est Virginis, in Ss. Eucharistia. Si enim ad solos incarnationis fructus alludere voluisset, verbum illud in præterito, non in tempore presenti adhibere debuisset.

³ Mss. B, B' habent lectionem, quam, juxta Maurinos, habent et alii nonnulli mss.: *nam et credendo habetur, et habendo redhibetur* (quidam *redimitur*).

⁴ Idem mss. a Maurinis præcedenter notati, habent: *gra-*

tiam pro sanguine, pro pretio pecuniam. Alii nonnulli, *gratiam pro pecunia.* Nostri vero B, B', *pro debito caritatem, pro munere gratiam, pro sanguinis pretio pecuniam.*

⁵ Mss. A, B, B' omittunt *Christo*.

⁶ Maurini, *et mihi*; sed genuinitas omissionis in nostris mss. A, B, B' firmatur aliis sententiæ hujus citationibus apud Ambrosium. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁷ Mss. B, B', omittunt *huic*.

⁸ Istud *quæ* ad misericordiam, non ad fidem refertur.

⁹ Nempe ex eo quod, ut alibi dictum est, in lingua græca littera τ numerum tercentenarium significet.

Matth. vi, 12.

S. Aug. lib. I de gratia Christi, c. 44.

Rom. xi, 34.

Ibid.

Matth. xxvi, 8.

Matth. xxvi, 40.

6

7

Matth. xxvi, 10, 11.

Prov. iii, 28.

8

Matth. xxvi, 12.

II Cor. iii, 6.

Joan. xii, 5.

9

Matth. x, 8. deterreatur. *Gratis*, inquit, *accepistis; gratis date*. Pecuniam non quærit divitiarum altitudo, sed gratiam. Ipse nos pretioso sanguine redemit,¹ non vendidit. De quo plenius diceremus, nisi a nobis ipsis tractatum alibi recordaremur.

Lib. III de Spiritu
sancto, c. 18.

Coloss. II, 3.

32. Ergo secundum dicta Domini, *in quo sunt thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi*, quos nemo potuit prævidere, operari me oportet in sepulturam ejus; ut caro ejus requievisse, non corruptionem vidisse credatur; et mors corporis ejus ita domum nostram odore sui compleat, ut credamus quia in manus Patris commendavit spiritum suum, et a morte sequestrata divinitas corporalium non subiit consortium passionum.

33. Intellige quemadmodum corpus Filii unguentum oleat. Corpus illud est quod exutum est, non quod amissum est. Corpus ejus traditiones sunt Scripturarum. Corpus ejus Ecclesia est. Corporis ejus odor sumus; et ideo decet ut mortem corporis ejus ornemus. Etsi nostros illa non requirat ornatus, sed requirunt pauperes. Ornabo corpus ejus, si fiam sermonum ejus prædicator, et possim gentibus crucis aperire mysterium. Ornavit ille qui dixit: Quia *prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis vero vocatis Judæis atque Græcis, Christum Dei virtutem, et Dei sapientiam*. Ornatur crux, cum id quod per imperitiam stultum putatur, per Evangelium sapientius æstimatur; ut possimus docere quemadmodum virtus adversaria per crucem Domini destruat. Misi in Domini corpus unguentum: spirare incipit quod mortuum putabatur.

34. Ideo unusquisque adoriatur emere labore suo, nisuque virtutum alabastrum unguenti; non vile aliquod atque commune, sed pretiosum unguentum alabastri, et unguentum pisticum. Si enim quis fidei congreget flores, et prædicet Jesum Christum crucifixum; in omnem Ecclesiam, quæ Christi Corpus est, mundo mortua, requiescens Deo, fidei suæ transfudit unguentum. Olere incipit tota domus Domini passionem: olere incipit mortem: incipit olere resurrectionem, ut possit unusquisque ex hoc sacræ plebis numero dicere: *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi*. Spirat odor, redolet unguentum in corpore, si quis possit (atque utinam ego possim) confidenter loqui: *Mihi autem mundus crucifixus est*. Non amanti divitias, non amanti honores sæculi, non amanti quæ sua sunt, sed quæ Jesu Christi: non amanti quæ videntur, sed quæ non videntur: non cupido vitæ, sed ei qui festinat dissolvi, et cum Christo esse, crucifixus est

¹ Mss. A, B, B', *emit*, forte genuina lectio, quia melius respondet sequenti *vendidit*.

² Mss. A, B, *Caput* IV. Cod. A, *In natali Machabeorum*.

³ Maur., *moriatur*. Sed lectio nostrorum mss., *moriatur*, roboratur aliis hujus vers. citationibus apud S. Doctorem. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Cod. B' habet *ad Deum*; Maurini, *ad Dominum*; mss. A, B, *ad eum*, quod occurrit aliis quoque locis apud Ambrosium, et congruit textui ac versionibus.

A mundus. Hoc est enim crucem tollere, et sequi Christum, ut et nos commoriamur et consepehamur cum eo; ut unguentum quod ista mulier in sepulturam ejus misit, olere possimus. Non mediocre istud unguentum est, quo Christi longe lateque diffunditur nomen. Unde etiam prophetice dictum est: *Unguentum exinanitum est nomen tuum*. Ideo exinanitum, ut majore fides odore flagraret.

Capit. I, 2.

35. Ex hac ergo muliere intelligimus illud Apostolicum quid sit: Superabundavit peccatum, ut superabundaret gratia. Nam si in ista muliere non superabundasset peccatum, non superabundasset gratia: agnovit enim peccatum, et detulit gratiam. Et ideo Lex necessaria; per Legem enim peccatum agnovi. Si Lex non fuisset, peccatum lateret. Agnoscendo peccatum, veniam peto. Per Legem ergo genera peccatorum, prævaricationis quoque crimen agnosco, curro ad pœnitentiam, gratiam consequor. Lex ergo auctor est boni, quæ mittit ad gratiam.

Rom. v, 20.

*Mater et fratres mei sunt qui verbum Dei audiunt, et faciunt.*²

Cap. VIII, v. 21.

36. Moralis magister qui de se ceteris præbet exemplum, atque ipse præceptor, ipse etiam suorum exsecutor est præceptorum. Præscripturus enim ceteris quoniam qui non reliquerit patrem et matrem suam, non est Filio Dei dignus, sententiæ huic primus ipse se subjicit: non quo maternæ refutet pictatis obsequia (ipsius enim præceptum est: *Qui non honoraverit patrem aut matrem, morte morietur*);³ sed quia paternis se mysteriis amplius quam maternis affectibus debere cognoscat. Neque tamen injuriose refutantur parentes, sed religiosiores copulæ mentium docentur esse, quam corporum.

Exod. XX.

3

37. Ergo non debuerant foris stare qui Christum videre quærebant: *Prope est enim verbum in ore tuo, et in corde tuo*. Intus igitur verbum, intus est lumen. Unde et ille ait: *Accedite ad Deum*⁴ *et illuminamini*. Si enim foris adstantes nec ipsi agnoscuntur parentes, et propter nostrum fortasse non agnoscuntur exemplum; quemadmodum nos agnoscemur,⁵ si foris stemus?

Rom. x, 8.

Ps. XXXIII, 6.

5

38. Nec putet aliquis offendiculum esse pietatis, ubi mandatum Legis impletur: si enim relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una, recte sacramentum hoc in Christo servatur et Ecclesia. Et ideo parentes corpori proprio non potuit anteferre. Ergo hic non (ut quidam hæretici tendiculas aucupantur⁶) mater negatur, quæ de

Ephes. v, 31, 32.

6

⁵ Mss. A, B, B', *agnoscimur*, ex indole latinitatis forte præferenda lectio. Optima latinitas modum subjunctivum requireret.

⁶ Qui fuerint hæretici illi, et cur matrem a Christo negatam tam impudenter adseruerint, luculenter declarat Hieronymus in cap. XII. Matth. Non ergo, inquit, juxta Marcionem et Manichæum matrem negavit, ut natus de phantasmate putaretur: sed apostolos cognitioni prætulit, etc. His similia habes apud Epiphanium Hæres. 42, et Chrysostomum in cap. XII. Matth., etc.

(Edit. Maur.)

Joan. xix, 26.

cruce etiam agnoscitur; sed necessitudini corporali præscriptorum cœlestium forma præfertur. Illud quoque intelligere non abhorret, quia per figuram parentum demonstrat Judæis, ex quibus est Christus secundum carnem, Ecclesiam quæ credidit, præferendam.

39.¹ Itaque qui se intelligeret propter divinum in terras venisse mysterium, Ecclesiæque conventum, relictis navem adscendit parentibus. Neque enim quisquam poterat hunc mundum enavigare sine Christo quando eos quoque quibus Dominus adest, tentationum sæcularium sæpe procella perturbat. Et œconomia servatur in apostolis, ut advertas sine tentatione neminem posse ex hoc vitæ curriculo demigrare, quia exercitium fidei tentatio est.

40. Subjecti igitur sumus nequitiae spiritalis procellis: sed quasi pervigiles nautæ gubernatorem excitemus. Verum et ipsi periclitari solent. Quem igitur gubernatorem requiramus? Illum utique qui non serviat, sed imperet ventis, de quo scriptum est:

²
Vers. 24.

*At ille surgens, increpavit ventum.*²

41. Quid est *surgens*? Quiescebat enim; sed quiescebat corporis somno, cum intenderet divinitatis mysterio: ubi enim sapientia, ubi Verbum, nihil sine Verbo fit, nihil sine prudentia.

Luc. vi, 12.

42. Supra habes, quia pernoctabat in oratione: quomodo hic in tempestate dormiret? Sed exprimitur securitas potestatis, quod omnibus timentibus, solus intrepidus quiescebat. Non est ergo consors naturæ, qui non est consors periculi. Et si corpus dormit, operatur divinitas, operatur fides. Denique dicit: *Modicæ fidei, quare dubitastis?* Et bene arguuntur qui præsentem Christo timebant, cum utique qui ei adhæret,³ perire non possit.

Matth. viii, 26.

43. Ergo confirmavit fidem, refudit tranquillitatem. Ventum cessare præcepit, non aquilonem, non africanum: sed illum utique ventum, cui dictum est ab angelo Michaelis in epistola Judæ: *Imperet tibi Dominus*. Unde etiam sanctus Matthæus: *Imperavit*, inquit, *vento et mari*. Atque utinam in nobis flatus ejus asperos cohibere dignetur; ut fluctuanti vitæ refusa tranquillitas naufragii metum demat. Et si jam non

¹ Mss. A, B, B', *Caput v.*

² Cod. A, *imperavit vento*, quæ lectio consonat antiquissimis codd. Vercell. et Veron. apud Blanchinium, aliisque PP. citationibus apud Sabbat. ad h. l.

³ Mss. A, B, B', *adhæreat*.

⁴ Narrat post Euseb. *Hist.* lib. ii, cap. 23 et 24, et lib. iii, cap. 25. Hieron. in *Catal.*, hanc epistolam, cum auctoritatem vetustate et usu jam meruisset, tamen a plerisque rejectam, quod in ea ab apocryphis testimonium auctor adsumpisset. Verum iis contemptis ab Ecclesiæ PP. et Conc. inter canonicas Scripturas recepta est, puta ab Tertull. lib. *de Hab. mul.* cap. 3, Cypr. *adv. Novat.*, Orig. Homil. xiii, in *Gen.*, in *Josue*, in *Matth.* et alibi, Athanas. in *Synop.*, Clem. Alex. lib. *Υποτυπ.*, Epiph. *Hær.* 50, etc. Conc. Laodic. cap. 59, Carthag. iii, cap. 47, etc. Tanta tamen tantorum virorum auctoritas, totque sæculorum præscriptio novatores nostros

A dormiat sui corporis somno, caveamus tamen ne nostri corporis somno nobis dormiat, et quiescat.

44.⁵ Et quoniam quæ loco superiori perstrinximus, delibasse satis est, nunc quia in libro secundum Matthæum duos homines in regione Gerasenorum dæmoniis afflato Christo occurrisse cognovimus, hic autem sanctus Lucas unum inducit, eundemque nudum (nudus enim est quicumque tegumentum naturæ suæ et virtutis amisit); qua ratione Evangelistæ de numero dissonare videantur, non otiose prætereundum, sed requirendum arbitror. Et quidem licet discordet numerus, tamen concordat mysterium: vir enim iste qui habebat dæmonium, populi figura gentilis est, opertus vitiis,⁶ nudus errori, patens crimini. Duo illi quoque similiter figuram populi gentilis accipiunt; quoniam cum tres filios Noe generaverit, Sem, Cham et Japhet; Sem tantum⁷ familia in possessionem adscita est Dei. Ex duobus illis diversarum nationum populi pullularunt, quorum alter maledictus, quod nudatum patrem non texerat: benedictus alter, quod, aversus licet ne confusionem nudati parentis hauriret, duce tamen patrem pietate texisset, et fraterni maledictum seminis eluisset.⁸

Matth. viii, 28.

Gen. ix, 18.

Qui multis, inquit, temporibus agebatur.

Vers. 27.

D 45. Utpote qui a diluvio usque ad adventum Domini vexabatur, furore dementi rumpens vincula naturæ. Nec immerito etiam sanctus Matthæus in monumentis illos habitasse significavit. Siquidem talium animæ in quibusdam habitare videntur⁹ tumulis sepulcrorum. Quid enim aliud sunt corpora perfidorum, nisi quædam defunctorum sepulcra, in quibus Dei verba non habitant? Agebatur ergo in loca deserta, spiritalium scilicet infœcunda virtutum, profugus a Lege, discretus a prophetis, remotus a gratia.

Matth. viii, 28.

Vers. 30-33.

E 46. Non enim uno dæmonio, sed totius legionis laborabat incursus: quæ cum Dominum vidisset, cognovissetque præscia Dominici adventus tempore in abyssos se esse trudendam, cœpit orare ut introeundi in porcos acciperet facultatem. Et primum clementiam Domini debemus advertere, quod nullum prius ipse condemnat, sed unusquisque sibi auctor est pœnæ.

prohibere non potuit, quin hanc eandem epistolam, non aliis freti argumentis, ex canonicorum librorum albo iterum eraderent. Sed quid vetet in epistola canonica apocrypham citari commentationem, cum Apostolus ipse paganorum carmina laudaverit, et iis nos spoliis ditari debere frequens doceat Ambrosius, Hieronymus, atque alii? (Edit. Maur.)

⁵ Mss. A, B', *Caput vi.*

⁶ Edit. Rom., *apertus vitiis*. Aliæ, ac mss. omnes, *opertus vitiis*.

⁷ Mss. A, B, B', *tantummodo*.

⁸ Romana editio iterum a mss. recessit ponens *texit pro texisset, vitavit pro eluisset*.

⁹ Edit. Rom. sola, *tumulus peccatorum*. Sed ponitur vox *sepulcrorum* distinctionis ergo; tumulus enim per se ac proprie quemlibet editiorem locum significat. (Edit. Maur.)

Non mittuntur in porcos dæmones; sed ipsi petunt, quia cœlestis luminis claritatem sustinere non poterant: ut qui oculos dolent, radium solis ferre non possunt; sed tenebrosa eligunt, et splendentia derelinquunt. Fugiant ergo dæmones splendorem lucis æternæ, et ante tempus debita sibi tormenta formident, non prædivinantes quæ futura sunt, sed quæ prophetata sunt recordantes; dixit enim Zacharias: *Et erit in¹ illa die, disperdet Dominus nomina idolorum de terra, et non erit ulterius memoria eorum....* ² *et spiritum immundum exuram de terra.*² Docemur ergo quod non semper manebunt; ne malitia eorum in hominibus possit esse perpetua. Nunc igitur illam metuentes pœnam, ajunt: *Venisti.... perdere nos.* Sed quia adhuc esse desiderant, jam ab hominibus recedentes, propter quos pœnam sciunt³ sibi esse subeundam, petunt in porcos mitti.

47. Qui sunt isti porci, nisi forte illi de quibus dictum est: *Nolite dare sanctum canibus, nec miseritis margaritas porcis; ne forte conculcent eas pedibus suis?* Illi scilicet, qui immundorum usu animalium vocis et rationis expertes, lutulentis vitæ suæ actibus naturalium coinquinaverint ornamenta virtutum. Qui impetu feruntur in præceps; quoniam nullius meriti contemplatione revocantur: sed tamquam de superioribus ad inferiora per improbitatis proclive detrusi, suffocantur in aquis; inter fluctuantia⁴ mundi istius strangulatorum in modum, intercluso pereunt spiritus commeatu: neque enim in iis qui fluido æstu voluptatum huc atque illuc feruntur incerti, ullius spiritus potest esse vitale commercium.

48. Videmus igitur quia homo ipse sibi est auctor ærumnæ. Nam nisi quis porci more vixisset, numquam accepisset in eum diabolus potestatem; aut si accepisset, non ut perderet, sed ut probaret. Aut fortasse quia post Domini adventum bonos jam depravare non poterat, non omnium hominum, sed levium jam quærit interitum; ut latro non armatis insidiatur, sed inermibus; et injuriis lacessit infirmum, qui se intelligit vel a forti contemni⁵ vel a potenti damnari.

49. Sed dicit aliquis: Cur hoc a Deo permittitur diabolo? At ego dico: ut boni probentur, improbi puniantur; hæc enim pœna peccati est. Denique lege quia immittit Dominus febrem, et tremorem, et malos spiritus, et cæcitatem, et omnia flagella, juxta merita peccatorum. Sed redeamus ad lectionem.

A *Viderunt, inquit, hoc magistri gregum, et fugerunt.* Vers. 34.

50. Neque enim aliquam philosophiæ professores, vel principes Synagogæ pereuntibus populis possunt ferre medicinam. Solus est Christus qui aufert peccata populorum; si tamen medendi patientiam non recusent. Ceterum curare non dignatur⁶ invitos, et cito infirmos deserit, quibus oneri videt⁷ esse præsentiam suam, sicut Gerasenorum populis, qui exeuntes de civitate, in qua species Synagogæ videtur existere, rogabant ut discederet,

Quia timore magno tenebantur. Vers. 37

51. Infirma enim mens non capit Dei verbum, nec potest pondus sustinere sapientiæ: fatiscit, et solvitur.

52. Et ideo diutius molestus non fuit; sed *Adscendit, et regressus est:* adscendit utique ab inferioribus ad superiora, a Synagoga scilicet ad Ecclesiam. *Regressus⁸ per stagnum est,* ut hic ait; aut sicut Matthæus, *per fretum:* inter nos enim et illos fretum magnum est. Itaque nemo de Ecclesia ad Synagogam sine periculo transit salutis. Sed et ille qui de Synagoga ad Ecclesiam transire desiderat, crucem suam tollat, ut discrimen evadat.

53. Cur autem non recipitur liberatus, sed domum redire censetur; nisi ut et jactantiæ causa vitetur, et infidelibus sit exemplo, quoniam⁹ domus illa naturale sit diversorium; et ideo qui remedium sanitatis fuerat consecutus, a tumultis et sepulcris in illam spiritalem domum redire præcipitur, ut fiat Dei templum, in quo erat mentis sepulcrum?

¹⁰ *Et ecce venit vir cui nomen Jairus, et ipse princeps Synagogæ erat: et cecidit ante pedes Jesu, rogans eum ut intraret domum suam; quia filia unica erat illi fere annorum duodecim, et hæc moriebatur.* Vers. 41, 42.

54. Reliquerat in Gerasenis Synagogam Christus, ut diximus; et quem sui non receperant, excepimus alieni, excepimus quem exspectabamus. Nec nobis igitur a quibus exspectabatur, diu defuit; nec ad illos, si rogetur, redire fastidit. Vir enim iste princeps Synagogæ, cui filia erat unica, pro Synagogæ pereuntis remedio precabatur, quæ urgebatur in mortem; quia deserebatur a Christo. Quem putamus Sy-

¹ Cod. B' omittit in.

² Cod. A, *de terra deficiam*; editio romana, *auferam de terra.*

³ Mss. aliquot, Maurinis auctoribus, *propter pœnam quam sciunt.*

⁴ Mss. B, B', *fluitantia.*

⁵ Maurini habent, *vel a forti conteri*, ajuntque ita habere mss. magno numero et auctoritate. Addunt tamen, quosdam mss. atque editiones efferre, *vel a forte contemni*. Ita vero legunt et vetustus cod. B', et subsequentes B, A; hoc vero

et aptius contextui respondet: latro enim inermes et debiles lacessit quia isti a potentibus contemnuntur si ad eos recurrant ut tutelam postulent, vel etiam a corruptis judicibus damnantur, qui latrones absolvunt.

⁶ Mss. A, B, B', *dignabatur.*

⁷ Mss. A, B, B', *videat.*

⁸ Mss. A, B, B', *Et regressus.*

⁹ Mss. A, B, B', *quamquam.*

¹⁰ Mss. A, B, *Caput vii.* Cod. A in margine, *In sancta Veronica.*

nagogæ principem esse, nisi Legem, cujus contemplatione Dominus Synagogam non penitus dereliquit, sed medicinam salutis credentibus reservavit? Ad hanc ergo principis filiam dum properat Dei Verbum, ut salvos faceret filios

¹ Israel, sancta Ecclesia ex¹ gentibus congregata, quæ inferiorum lapsu criminum deperibat, paratam aliis fide præripuit sanitatem.

55. Moraliter hunc locum satis putavimus exprimendum; et ideo non illa quæ dicta sunt retractamus,² sed mystica brevi volumus sermone perstringere. An non ita factum est, ut Dei Verbum cum venisset ad Judæos, adscisceretur a gentibus, et prius ab illis qui in Lege non crediderant, in gratia crederetur?

Vers. 43. 56. Nam sicut illa quæ in medicis erogaverat omnem substantiam suam, ita etiam congregatio gentium amiserat omnia dona naturæ, et patrimonium vitale prodegerat,³ sancta, verecunda, religiosa, fide promptior, pudore cunctatior; hoc est enim pudoris et fidei, agnoscere infirmitatem, non desperare veniam. Verecunda ergo fimbriam tetigit, fidelis accessit, religiosa credidit, sapiens sanata se esse cognovit. Sic sancta plebs gentium quæ Deo credidit, peccatum erubuit, ut desereret: fidem detulit, ut crederet: devotionem exhibuit, ut rogaret: sapientiam induit, ut sanitatem suam et ipsa sentiret: fiduciam sumpsit, ut fateretur quod præripuisset alienum.

ⁱⁱ Accessit retro.⁴
Vers. 44.

57. Cur autem retro tangitur Christus? An quia scriptum est: *Post Dominum Deum tuum ambulabis?* Quid etiam sibi vult quod et principis filia annorum duodecim moriebatur, et mulier ista fluxu sanguinis ab annis duodecim laborabat; nisi ut intelligatur quia quamdiu Synagoga vixit, laboravit Ecclesia? Defectus illius, hujus est virtus; quia *illorum delicto salus gentibus*; et consummatio illius, hujus exordium, non naturæ exordium, sed salutis: *Quia cæcitas ex parte Israel contigit, donec plenitudo gentium intraret.* Non igitur tempore, sed specie sanitatis antiquior Synagoga quam Ecclesia; quia quamdiu illa credebat, ista non credidit, et per varias corporis atque animæ passiones immedicabili⁵ remedio ægra languebat. Audivit ægro-
⁵ tare populum Judæorum, sperare cœpit salutis

Deut. XIII, 4.

Rom. XI, 11.

Ibid., 25.

¹ Habent ex mss. nostri; de Maurini. Prætulimus lectionem priorum ut latinæ linguæ magis consonam.

² Sequentia notant Maurini editores: « Omnes edit. ac pauci mss., *recensemus*. Plures potioresque, *retractamus*: unus, aut alter, *recantamus*. Sed *retractamus* hic idem sonat, atque *iterum et secunda cura tractamus*, non vero *palinodiam canimus*. » Etiam codex B habet *recantamus*, aliana tamen manu, vel cœva, vel paulo posteriori.

³ Rom. edit., *quæ amiserat omnia.... prodegerat, facta est verecunda.... pudore constantior*. Aliæ cum omnibus mss. (*nostris quoque*) in lectionem nostram, quæ nec ipsa contemnenda est, conspirant. (Edit. Maur.)

⁴ Mss. A, B, B' omittunt *accessit retro*.

⁵ Immedicabili sumendum pro *inefficaci* vel *inepto*. Nam

A suæ remedium: tempus venisse cognovit quo medicus adesset e cœlo, surrexit ut occurreret Verbo: vidit quia comprimebatur a turbis; non enim credunt qui comprimunt; credunt qui tangunt. Fide tangitur Christus, fide Christus videtur: non corpore tangitur, non oculis comprehenditur; neque enim videt qui videns non videt: neque audit qui ea quæ audit, non intelligit: neque tangit qui non fideliter tangit.⁶ Denique ut fidem tangentis exprimeret, ait:

B

Tetigit me aliquis; nam ego cognovi virtutem de me exisse. Vers. 46.

58. Quod est evidentis indicii, quia non intra possibilitatem conditionis humanæ, atque intra corporis claustrum inclusa sapientia, divinitas⁷ coartata est: non capitur angustiis corporalibus, non tenetur, sed ultra fines nostræ mediocritatis virtus exundat æterna. Non enim humana ope plebs gentium liberatur; sed Dei munus est congregatio nationum, quæ etiam brevi fide misericordiam inclinat æternam. Nunc si consideremus quanta sit fides nostra, et intelligamus quantus sit Filius Dei, videmus quia comparisonem ejus fimbriam tantummodo tangimus, superiora vero vestimenti ejus nequimus adtingere. Si igitur et nos curari volumus, fide tangamus fimbriam Christi.

C

59. Non latet eum quicumque fimbriam tetigerit, qui tetigerit aversum; neque enim Deus indiget oculis ut videat, neque corporaliter sentit; sed in se habet cognitionem omnium. Beatus ergo qui vel extremam partem Verbi contigerit; nam totum quis potest comprehendere? Verum ut ad illam quæ adhuc ægra est, revertamur, ne per nostram moram dum diu Christi moramur ingressum, mortua esse credatur:⁸

D

Venerunt, inquit, servi dicentes principi: Noli vexare illum; filia tua mortua est. Vers. 49.

E

60. Et primum illud consideremus quod suscitaturus mortuam, ad faciendam fidem hæmorrhousam ante curavit. Et ut scias exempli gratia stetisse sanguinis fluxum; dum illa petitur,⁹ ista curatur. Sic et resurrectio temporalis in Domini passione celebratur, ut et perpetua illa credatur. Sic et Mariæ paritura sterilis indicatur, ut conceptura virgo credatur. Denique

Luc. I, 36.

contra fidem omnium documentorum admitti nequit lectio romanæ editionis, *immedicabilis*.

⁶ Ita vet. editt. cum plerisque mss. (*nostris quoque*); Rom. vero cum aliis, *neque intelligit, qui non fideliter tangit*.

(Edit. Maur.)

⁷ Omnes edit., *sapientia divinitatis coartata est*. Omnes mss. (*item nostri*), *sapientia, divinitas* etc. (Edit. Maur.)

⁸ Mss. aliquot, quos inter et A, B, B': *ne per nos magis quam per suam moram, mortua esse credatur*. Verum in margine codicis B' posterior manus lectionem textus inscripsit.

⁹ Omnes edit., *dum ad illam petitur*. Mss. autem nonnulli, *dum illa patitur*. Alii multo plures, ac melioris notæ (*et rursus nostri*), *dum illa petitur*. Optime, idem enim atque, *dum illa convenitur, sive ad illam itur*. (Edit. Maur.)

audivit parituram Elizabeth, nec de sua generatione dubitavit.

61. *Venerunt, inquit, servi dicentes principi: Noli vexare illum.* Adhuc et hi increduli ad resurrectionem, quam Jesus in Lege prædixit, in Evangelio complevit. Itaque cum venisset in domum, paucos futuræ arbitros resurrectionis adscivit; non enim a multis continuo est credita resurrectio. Denique dicente Domino:

Vers. 52, 53. *Non est mortua puella, sed dormit; deridebant, inquit, eum.*

62. Quicumque enim non credit, irridet. Fleant igitur mortuos suos qui putant mortuos: ubi resurrectionis fides est, non mortis est species, sed quietis. Nec abhorret illud Matthæi, quod ait, tibiae¹ fuisse in domo principis, et turbam tumultuantem: vel quia more veteri tibiae ad incendendos excitandosque luctus videbantur² adhiberi:³ vel quia per Legis et litteræ cantilenam exultationem Synagoga non poterat capere spiritalem.

Vers. 54-56. 63. Tenens ergo manum puellæ Jesus sanavit eam, et iussit ei dari manducare. Quod est testimonium vitæ, ut non phantasma, sed veritas crederetur. Beatus ille cui manum sapientia tenet. Utinam meos quoque teneat actus, teneat manum justitia, teneat Dei Verbum, inducat in penetralia sua, spiritum avertat erroris, convertat salutis, dari mihi jubeat manducare; panis enim cœlestis Dei verbum est. Inde et illa sapientia quæ divini corporis et sanguinis sacrosancta altaria replevit alimentis, *Venite, inquit, edite panes meos, et bibite vinum quod miscui vobis.*

Luc. vii, 12. 64. Quæ tamen tantæ diversitatis est causa? Supra publice viduæ filius suscitatur; hic remonentur plures arbitri. Sed puto quod in eo quoque pietas Domini declaretur; quia vidua mater unici non patiebatur moram,⁴ et ideo ne amplius afficeretur, maturitas additur. Est etiam forma sapientiæ, in viduæ filio cito Ecclesiam credituram, in archisynagogi filia credituros quidem Judæos, sed ex pluribus pauciores.

Cap. ix, v. 5. ⁵ *Et quicumque non receperint vos, exeuntes de civitate illa, etiam pulverem de pedibus vestris excutite in testimonium supra illos.*

Vers. 3. 65. Qualis debeat esse qui evangelizat regnum Dei, præceptis evangelicis designatur; ut sine virga, sine pera, sine calceamento, sine pane, sine pecunia, hoc est, subsidii sæcularis

¹ Mss. A, B, B', *tubicines*.

² Mss. A, B, B', *ferebantur*.

³ Dicuntur a quibusdam Græci fuisse primi auctores hujus moris: quem tangit Ovid. lib. iv *Fast* et v *Trist. Eleg.* l, ubi non obscure indicat communem fuisse eum tam hominum, quam puerorum funeribus. Lactantius tamen tibias puerorum inferiis, majorum vero tubas adhiberi consuevisse testatur. Sed tibias in justis etiam majorum, si non essent e nobilium ordine, locum habuisse volunt nonnulli. (Ed. Maur.)

⁴ Mss. A, B, B', *moras*.

A adminicula non requirens, fideique deditus sit, et quanto minus appetat temporalia, tanto magis speret ea sibi posse suppetere.⁶ Quæ possunt qui volunt ad eum derivare tractatum, ut spiritalem tantummodo locus iste formare videatur affectum, qui velut indumentum quoddam videatur corporis exuisse; non solum potestate rejecta, contemptisque divitiis, sed etiam carnis ipsius illecebris abdicatis.

66. Quibus primo omnium datur pacis atque constantiæ generale mandatum; ut pacem ferant, constantiam servant, hospitalis necessitudinis jura custodiant: alienum a predicatore regni cœlestis adstruens cursitare per domos, et inviolabilis hospitii jura mutare. Sed ut hospitii gratia deferenda censetur; ita etiam si non recipiantur, excutiendum pulverem, et egrediendum de civitate mandatur. Quo non mediocris boni remuneratio docetur hospitii, ut non solum pacem tribuamus hospitibus; verum etiam si qua eos terrenæ obumbrant delicta levitatis, receptis apostolicæ predicationis vestigiis, auferantur. Nec otiose secundum Matthæum domus quam ingrediantur apostoli, legenda decernitur; ut mutandi hospitii necessitudinisque violandæ causa non suppetat. Non tamen eadem cautio receptori mandatur hospitii; ne dum hospes eligitur, hospitalitas ipsa minuatur.

67. Sed hæc ut secundum litteram de hospitii religione venerabilis est forma præcepti; ita etiam de mysterio sententia cœlestis arridet. Etenim cum domus eligitur, dignus hospes inquiritur. Videamus igitur ne forte Ecclesia præferenda designetur, et Christus. Quæ enim dignior domus apostolicæ prædicationis ingressu, quam sancta Ecclesia? Aut quis præferendus magis omnibus videtur esse quam Christus, qui pedes suis lavare consuevit hospitibus, et quoscumque sua receperit domo, pollutis non patiatur habitare vestigiis; sed maculosos licet vitæ prioris, in reliquum tamen dignetur mundare processus? Hic est igitur solus quem nemo debet deserere, nemo mutare. Cui bene dicitur: *Domine, ad quem ibimus? Verba vitæ æternæ habes, et nos credimus.* Vides executorem cœlestium præceptorum: qui quoniam non mutavit hospitium, cœlestis consortium consecrationis emeruit.

68. Fides igitur imprimis Ecclesiæ quærenda mandatur, in qua si Christus habitator sit, haud dubie sit legenda. Sin vero perfidus populus, aut præceptor hæreticus deformet habitaculum; vitanda hæreticorum communio, fugienda Synagoga censetur. Excutiendus pedum pulvis, ne

⁵ Cod. A, *Caput viii*.

⁶ Notant Maurini: « Sic plerique, nec non optimæ notæ mss. Alii tamen aliquot, omnesque edit., *fideque tutus, putet sibi quominus ea requirat, magis posse suppetere.* » Est tamen hæc lectio nostrorum quoque mss. A, B, B', quam etiam propter concisionem suam suspicamus veram esse Ambrosii lectionem; quam vero Maurini adoptarunt, et nos quoque retinuimus, quamdam esse amplificationem alicujus arbitrio insertam.

Vers. 4.

Matth x, 12.

24, quest. 1, cap. Quæ dignior

Joan. vi, 69 70.

1 fatiscentibus perfidiæ sterilis siccitatibus, tamquam humi arido arenosoque¹ mentis tuæ vestigium polluat. Nam sicut corporeas infirmitates populi fidelis suscipere in se debet Evangelii prædicator, et tamquam propriis inania gesta pulveri comparanda, allevare atque abolere vestigiis, juxta quod scriptum est: *Quis infirmatur, et ego non infirmor?* ita si qua est Ecclesia quæ fidem respuat, nec apostolicæ prædicationis fundamenta possideat; ne quam labem perfidiæ possit adspergere, deserenda est. Quod Apostolus quoque evidenter adseruit dicens: *Hæreticum hominem post unam.... correptionem devita.*

11 Cor. xi, 29.

Tit. iii, 10.

2 *Ait autem ad eos: Date illis vos manducare. At illi dixerunt: Non sunt nobis plusquam quinque panes.*³

Vers. 13.

3

Vers. 8.

69. Quæ ratio est, quod cum in posterioribus Johannis passio describatur, hic jam mortuus verbis Herodis ostenditur? Ne forte illa, quia post Legis defectum Evangelicus cibus incipit jejuna pascere corda populorum? Denique postea quam illa quæ Ecclesiæ typum accepit, a fluxu curata est sanguinis, postea quam apostoli ad evangelizandum regnum Dei sunt destinati, gratiæ coelestis impartitur alimentum. Sed quibus impartiat, adverte. Non otiosis, non in civitate quasi in Synagoga, vel sæculari dignitate residentibus, sed inter deserta quærentibus Christum: qui enim non fastidiunt, ipsi excipiuntur a Christo, et cum ipsis loquitur Dei Verbum non de sæcularibus, sed de regno Dei. Et si qui corporalis gerunt ulcera passionis, his medicinam suam libenter indulget.

70. Consequens igitur erat, ut quos a vulnerum dolore sanaverat, eos alimoniis spiritalibus a jejunio liberaret. Itaque nemo cibum accipit Christi, nisi fuerit ante sanatus. Et illi qui vocantur ad cœnam, prius vocando sanantur. Si claudus fuit, gradiendi facultatem, ut veniret, accepit. Si lumine oculorum privatus erat, domum utique Domini, nisi refusa luce, intrare non potuit.

71. Ubique igitur mysterii ordo servatur; ut prius per remissionem peccatorum vulneribus medicina tribuatur; postea alimonia mensæ coelestis exuberet: quamquam nondum validioribus hæc turba reficiatur alimentis, neque Christi corpore et sanguine jejuna solidioris fidei corda pascantur. *Lacte*, inquit, *vos potavi, non esca; nondum enim poteratis,*⁴ *sed nec adhuc quidem potestis.* In modum lactis quinque sunt panes. Esca autem solidior corpus est Christi; potus vehementior sanguis est Domini. Non statim a primo epulamur omnia, neque potamus omnia. *Hoc primum*, inquit, *bibe.* Est ergo primum; est etiam secundum quod bibas. Est

1 Cor. iii, 2.

Isai. ix, 1.

¹ *Humi arido et arenoso* modus est e Sallustio depromptus, cui subintelligitur loco.

² Mss. A, B, *Caput ix.*

³ Addit codex A, *et duo pisces*, ut postea idem codex habet rursus in textu.

A et primum quod manduces; est etiam secundum, est tertium. Primum quinque panes sunt, secundum septem, tertium ipsum corpus est Christi.

72. Nequaquam igitur talem Dominum deseramus, qui pro uniuscujusque viribus impartire nobis alimenta dignatur; ne aut infirmum validior cibus opprimat, aut validum exilia alimenta non satient: *Qui enim infirmus est, olera manducet.* Et ille qui jam videtur laqueos infirmitatis evadere, de quinque istis manducet panibus, et duobus piscibus. Certe si petere cibum validiorem veretur, ipse relictis suis omnibus, festinet ad Dei verbum. Dum audire incipit, incipit esurire. Incipiunt apostoli esurientem videre. Et si illi adhuc non intelligunt quid esuriat, intellexit Christus. Scit quod non sæcularem cibum esuriat, sed cibum Christi. Dicat: *Dimittere eos jejunos nolo, ne deficient in via.* Bonus Dominus studia exigit, vires ministrat.

Rom. xiv, 2.

Matth. xv, 32.

73. Utinam, Domine Jesu, velis mecum istos jejunos non dimittere; sed impartitis abs te epulis reficias eos, ut possint tuis alimoniis fortiores infirmitatem jejunii non timere. Dic as utinam etiam de nobis: *Nolo eos jejunos dimittere.* Et causam mihi dicito, quare eos nolis jejunos dimittere: immo jam dixisti, quia si quem dimiseris jejunum, deficit in via, hoc est, deficit vel in istius cursu vitæ, vel antequam ad caput perveniat viæ,⁵ antequam perveniat ad Patrem, et intelligat quod ex Patre Christus est, intelligat quod Christus e cœlo, et intelligat quod Christus qui descendit, ipse est et qui adscendit; ne forte cum acceperit quod natus ex Virgine est, incipiat non Dei virtutem, sed hominis æstimare. Ergo ne deficient, inquit:

5

Date illis vos manducare. At illi dixerunt: Non sunt nobis plusquam quinque panes, et duo pisces: nisi nos eamus, et emamus in omnem hanc turbam escas.

Ibid.

E

74. Nondum intellexerant apostoli cibum populi credentis non esse venalem. Noverat Christus, noverat ipse nos potius esse redimendos; suas vero epulas gratuitas donat. Nondum ergo habebant discipuli cibum qui redimere nos posset. Habebant tamen jam cibum qui satiare nos posset; habebant cibum qui confirmare nos posset: *Panis enim confirmat cor hominis.* Miseretur ergo Dominus, ne quis deficiat in via. Si quis ergo defecerit, non per Dominum Jesum, sed per se deficit; nec habes quod adscribas Domino, qui vincit cum judicatur: quid enim dicas ei qui in te contulit omnia firmamenta virtutis? Nonne ipse te genuit, nonne ipse te pavit? Cibus ejus virtus est; cibus ejus fortitudo est. Sed si tu negligentia tua virtutem quam acceperas perdidisti,

Ps. ciii, 16.

⁴ Desinit hic portio codicis B', quæ in Ambrosiana bibliotheca asservatur.

⁵ *Caput viæ*, dicitur finis ac terminus viæ; nam quod summum atque extremum in singulis rebus est, caput dicitur. (Edit. Maur.)

non alimentorum cœlestium, sed tuæ mentis tibi præsidia defuerunt. Denique Dominus sicuti super justos et injustos pluit; ita etiam injustos pascit et justos.

75. Nonne in escæ virtute, cum jam deficeret in via sanctus Elias, quadraginta ambulavit diebus, et illam escam angelus dedit? Si autem te paverit Jesus, et acceptam escam servaveris, ambulabis non quadraginta diebus et quadraginta noctibus, sed (audeo dicere Scripturæ fretus exemplis) quadraginta annis; et egredieris¹ ab Ægyptiis finibus, donec pervenias in terram multam, *in terram fluentem lac et mel, quam juravit Dominus daturum se patribus nostris*. Hujus terræ tibi virtus requirenda est, quam possidet mitis. Non istam terram dico quæ arida est, sed illam quæ Christi confirmatur alimentis; quæ sub imperio constituta regis æterni sanctorum incolatibus frequentatur.

76. Dividit ergo escas Dominus Jesus. Et ille quidem vult dare omnibus, negat nemini; dispensator enim est omnium: sed cum ille panes frangat, et det discipulis, si tu manus non extendas tuas, ut accipias tibi escas, deficies in via; nec poteris in eum culpam tuam referre, qui miseretur, et dividit: sed his dividit, qui cum eo etiam in deserto permanent; qui primo et secundo et tertio die non recedunt. Sic enim habes alibi: *Misereor hujus turbæ, quia triduum est jam quod perseverant mecum*. Quanta dignatio, quanta ab eo hominibus inspiratur humanitas! Non vult jejunos dimittere, non vult, ne deficiant in via.

77. Noli ergo deficere a disciplina Domini, neque fatigeris cum ab eo increparis. Non fatigeris nunc, ne postea fatigeris. Quid enim respondebis ei, aut quomodo te excusabis, si escæ virtutem quam ministrat, amiseris? Non potes dicere quia escam non dedit, quia dat omnibus. Non potes dicere quia noluit te bonum facere, ante quem posuit bonum et malum, ut non ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium. Multum enim refert inter eum qui necessitate invitus aliquid agit, et inter eum qui ex voluntate quod bonum est eligit: *Si enim invitus hoc ago, dispensatio mihi credita est: si volens, mercedem habeo*. Consideremus ergo quia stabimus ante tribunal Christi, et si opus nostrum arserit, non habebimus quod excusare possimus. Dicet enim quod jam per Prophetam locutus est: *Populus meus,² quid feci tibi.... aut in quo molestus fui tibi? Responde mihi*. Dicet et ei qui in via defecerit: Qua ratione defecisti in via? Nonne panes fregi:³ nonne

A benedixi: nonne jussi dari? Sed cur tu accipere noluisti?

78. Quanti etiam præsentium deficient in via, et post hos sermones, qui licet nostri sint, tamen quia nemo dicit Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto, panes æstimandi⁴ sunt: quanti, inquam, deficient, et in vias gentium transversis itineribus fornicantes abibunt! Atque utinam unus, et non plurimi! Sed non Jesus auctor defectus, etiamsi quis defecerit: omnibus enim distribuit qui sequuntur, sive quinque millia, sive quatuor millia sint.

79. Non otiosus numerus, non otiosus ordo, non otiosæ reliquæ manducantium. Cur enim plures, id est, quinque millia quinque panibus, hoc est, numero minori satiantur; pauciores vero, qui sunt quatuor millia septem panibus, hoc est, numero majore⁵ pascuntur? Si enim facti tantum sequamur miraculum, videtur esse divinius quod de minore modo pluribus abundavit. Cur ergo quod minus est, ei quod est amplius, quasi præstaret, adjectum est? Prius enim quinque millia quinque panibus; postea vero quatuor millia septem panibus legimus satiata. Quæramus ergo mysterium, quod miraculo præstet.⁶

80. Itaque videntur illa quinque millia quasi quinque corporis sensus adhuc corporalibus proxima alimenta accepisse de Christo; quatuor vero millia etsi adhuc in corpore sint, et in hoc mundo qui ex quatuor constat elementis, non otiose tamen referuntur mysticæ escam accepisse quietis: jam enim æquantur mundo, supra mundum futuri. Nam etsi in hoc mundo sunt, intra mundum tamen non sunt, quibus mysticæ quietis impartitur alimentum: sex enim diebus mundus est factus; septimo requietum est die, et Dominus sanctificavit eum. Ultra mundum ergo quies, ultra mundum⁷ etiam fructus quietis. Denique *Beati pacifici; ipsi enim filii Dei vocabuntur*. Nam cum Deus supra mundum sit, nemo utique potest Deum videre, nisi mundum prius spiritali transcendat obtutu. Septima itaque benedictio pacatorum: septem etiam illis quatuor millibus fragmentorum sportæ supersunt. Non mediocris hic panis est sabbatorum, panis sanctificatus, panis quietis. Et fortasse si primum quinque panes sensibiliter manducaveris; audebo et dicam, post quinque panes et septem tertio jam in terra non manducabis panem; sed supra terram manducabis octo panes, sicut qui sunt in cœlestibus. Sicut enim septem panes, panes quietis; ita octo panes, panes sunt resurrectionis. Ergo isti qui septem

¹ Mss. A, B, *annis, egrediens*.

² Cod. A, *popule meus*.

³ Mss. longe plurimi (*etiam* B), *panes feci*. Corb. tamen per correctionem, et alii nonnulli cum edit., *panes fregi*. (E. Maur.)

⁴ Rom. edit. sola, *Domini æstimandi sunt*. Minus commode. Palam enim est ab Ambrosio significari suos etiam sermones per Spiritus sancti gratiam panes esse. (Ed. Maur.)

⁵ Mss. A, B, *redundantiore*.

⁶ Sic omnes edit. cum mss. aliquot (*etiam nostris*). Alii vero neque numero, neque ætate inferiores multis resecatis

locum ita contrahunt: *Prius enim quinque millia quasi quinque corporis sensus adhuc corporalibus proxima alimenta etc.* Quod quidem minime absurdum sensum efficiet, si verbum, *referuntur*, sequenti membro expressum, hic subintelligas. (Edit. Maur.)

⁷ Mss. aliquamulti, nec sequioris ætatis, *intra mundum etiam etc.* Porro obiter monendum eosdem cod. ex quopiam exemplari descriptos esse, in quo post verba, *benedictio pacatorum*, folium videtur fuisse transpositum; unde ad illos quoque eadem transpositio promanavit. (Edit. Maur.)

Matth. xv, 32. aluntur panibus, triduo perstiterunt, et fortasse integram resurrectionis futuræ fidem et constantiam consecuti. Denique sanctorum vox est: *Tribus diebus ambulabimus, ut epulemur Domino Deo nostro*. Sed illa suo loco.

Exod. v, 3.

¹ 81. De quinque vero¹ panibus sanctus Johannes docuit me quod nesciebam, quod non docuerat sanctus Matthæus, non docuerat sanctus Lucas (singulis enim diversa impartita est gratia): docuit, inquam, me quinque istos panes hordeaceos fuisse; et ideo non inepte diximus escam istam esseabilem corporalibus.² Cur enim primo hordeaceos? Quia primo lacte,³ deinde esca est nutriendus qui accedit ad fidem; nondum enim poteramus, et fortasse plerique nec adhuc possumus. Nam cum sint inter nos contentiones et dissensiones, nonne carnales sumus, et secundum hominem ambulamus?
⁴ Suis quæque aptata sunt⁴ alimenta virtutibus; et inde prius hordeum, deinde triticum nobis ad alimoniam datur: fortiori vero sicut Eliæ, de interioribus frumenti panis farinaceus⁵ ministratur, quem autem non queunt contaminare, sed pascere peccatores.⁶

III Reg. xvii, 13.

⁵ 82. Nec solum panis et numeri, sed etiam accubitionis⁷ est differentia: illi enim supra fœnum discumbunt, isti supra terram recumbunt: supra fœnum quinque millia, supra terram quatuor millia. Plus est terram premere, quam supra fœnum jacere: illi enim quibus adhuc sensus sunt corporales, mollioribus delectantur, et ideo supra fœnum recumbunt:
⁶ *Omnis enim caro fœnum*: isti vero supra terram, quæ triticum et vinum gignit et olivam, cibum gratiæ consequuntur. Illi discumbunt, isti recumbunt; major enim est quædam requies recumbentis. Ibi duo pisces, hic sine numero; unde plerique septiformis Spiritus gratiam in panibus definitam, in piscibus quoque duplicis Testamenti figuram intelligendam putaverunt.

Isai. xl, 6.

83. Non piget ergo æstimare quod quatuor millia ex quatuor mundi collecta partibus, in quibus Ecclesia figuratur, majoris gratiæ cibum sumant, juxta quod scriptum est: *Quia venient ab oriente et occidente et septemprione et austro, et recumbent cum Abraham et Isaac et Jacob in regno cælorum*. Unde hic gratiæ Patri aguntur a Christo: non enim frustra illic benedictio tantum, hic etiam gratiarum est actio. Pro Ecclesia quippe sua Dominus Patri gratias agere

Matth. viii, 11.

A consuevit; quia quæ abscondit sapientibus, ea parvulis revelavit. Benedictio igitur super nos, qui inferiores sumus: gratiarum actio super eos qui de infirmitatibus corporum suorum sacratis passionibus triumpharunt. Jam illud in superioribus prælibavimus, quia cum quinquageni discumbere juberentur, licet sacrato numero definito; tamen videtur hic fundationis Ecclesiæ populus, qui sine numeri definitione recumbit.

B 84. Mysticum quoque est quod et manducans populus satiatur, et ministrant apostoli: nam et in satietate repulsæ in perpetuum famis indicium designatur, quia non esuriet qui acceperit cibum Christi; et in apostolorum ministerio futura divisio Dominici corporis sanguinisque præmittitur. Jam illud divinum, quemadmodum quinque panes quinque millibus populi redundaverunt; non enim exiguo, sed multiplicato cibo populum liquet esse satiatum.

C 85. Videres incomprehensibili quodam rigatu inter dividendium manus, quas non fregerant,⁸ fructificare particulas, et intacta frangentium digitis sponte sua fragmenta subrepere. Qui hæc legit, quemadmodum juges aquarum miretur meatus, et liquidis fontibus stupeat continuos fluere successus; quando etiam panis exundat, et naturæ solidioris rigatus exuberat? Hæc igitur facta sunt, ut illa quoque quæ non cernimus, cerneremus. His evidenter illorum quoque designavit auctorem, et totius naturæ creatorem materialis existere, quæ non (ut philosophi volunt) reperta, sed facta, gignendis omnibus rebus successus defluos subministrat.

86. Hoc quidem mirum, quidquid de fluminibus haurias, signo dispendii non notari; quidquid de fontibus auferas, usurario quodam reparari meatu. Sed et fluminibus si nihil decedere, nihil tamen videatur⁹ accedere: et fontibus ut cumulata fluenta cernuntur, ita dum minuuntur fluentia, produntur. At vero hic panis quem frangit Jesus, mystice quidem Dei verbum est, et sermo de Christo, qui dum dividitur, augetur: de paucis enim sermonibus, omnibus populis redundantem alimoniam ministravit. Dedit sermones nobis velut panes, qui in nostro dum libantur ore, geminantur. Visibiliter quoque panis iste incredibili ratione dum frangitur, dividitur; dum editur, sine ulla dispendii comprehensione cumulatur.

¹ Maurini, ergo; sed mss. A, B, vero; quam genuinam esse lectionem nemo diffiteri potest, qui animadvertat nihil de Joanne in præcedentibus occurrere.

² Gill. in marg., corporibus vel pecoribus. Duo etiam mss. legunt pecoribus. Melius tamen alii atque editt., corporalibus; refertur enim ad superiora illa, corporalibus proxima alimenta: quæ sic in omnibus mss. et editt. exhibentur.

(Edit. Maur.)

³ Plures mss., Lacte Dei, deinde, etc.

⁴ Cod. A, aptamus. Cod. B apta (forte pro aptata) sunt.

⁵ Quidam mss., panis subcinericius.

⁶ Hæc est omnium editionum ante maurinam, ac plurium mss., ipsis Maurinis editoribus testibus; est lectio etiam nostrorum mss. A, B, a. Maurini e quinque mss. probatoris,

ut ajunt, notæ hanc substituerunt lectionem: quem non queunt depascere peccatores, eo quod alia lectio nullum eis visa sit aptum fundere sensum. Attamen nostra lectione sensum nullatenus ineptum expressit sanctus Doctor, si animadvertamus, illum panem de interioribus frumenti figuram esse Ss. Eucharistiæ, atque alludendo ad hanc figuram Ambrosium dixisse, etiam peccatores posse physice panem illum manducare; eum tamen non posse malitia sua contaminare.

⁷ Cod. A, accubationis.

⁸ In margine cod. A scripsit eadem manus: hymni. Et revera evidens hic est allusio ad verba hymni Illuminans, Altissime, pro Epiphania Domini.

⁹ Mss. A, B, videtur.

87. Nec dubites vel quod in manibus ministrantium, vel in ore edentium crescat;¹ quando ubique nostri operis testimonium ad firmamentum credulitatis adsciscitur. Sic in nuptiis ex fontibus vina, ministris operantibus, colorantur, et ipsi qui impleverant hydrias aqua, vinum quod non detulerant, hauriebant. Comprehende, si potes, tanta rerum miracula. Hic edentibus populis crescunt suis fragmenta dispendiis, et de quinque panibus majores reliquiae quam summa est, colliguntur: illic in alienam speciem vertuntur elementa; nec suos patitur natura defectus, nec suos agnoscit ortus, usu tamen proprio recognoscit. Quinetiam melior est mutati vini natura quam nati; quia in arbitrio creatoris est, et quos usus velit adsignare naturis, et quas naturas impartire gignendis. Vide quantis operibus opus adstruat: dum aquam minister infundit, odor transfusus inebriat, color mutatus informat, fidem quoque sapor haustus accumulatur.

88. Conferant gentiles, si placet, cum Christi beneficiis deorum suorum non facta, sed ficta. Ferunt certe eorum fabulae fuisse regem quemdam qui quidquid tangebatur, aurum fiebat.² Sed etiam convivia ipsa feralia; nam et ipsa mantilia digitis apprehensa riguerunt: et cibus in ore crepitabat, ferens non alimenta, sed vulnera: et in gutture potus hærebat, nec penetrare facilis, nec redire. Digna beneficia votis, digna tanto munera precatore, digna liberalitas conferente! Talia sunt idolorum beneficia, ut cum videntur prodesse, plus noceant: at vero Christi munera parva videntur, et maxima sunt. Denique non uni collata, sed populis: nam et cibus edentium in ore crescebat, et videbatur esse corporalis alimoniae, sed sumebatur salutis aeternae.

89. Cur autem quinque millibus hominum plus redundat; quatuor millibus minus? Quia quatuor millia ista triduo cum Christo fuerunt; et ideo amplius coelestis pabuli receperunt.

90. Nec otiose quæ turbæ supersunt, a discipulis colliguntur; quia ea quæ divina sunt, apud electos facilius possis, quam apud populos reperire. Utinam mihi contingat audire: Collige quæ supersunt. Si audiero et fecero, habebo multa quæ turbæ, habebo multa quæ pueri et mulieres edere nequiverunt. Beatus ille qui potest colligere quæ etiam doctis supersunt.

91. Videamus quomodo colligat. Dixit Lex: *Non mæchaberis*. Fregit hunc panem Christus, divisit hoc verbum, non aliunde adjiciens, sed de suo partiens: *Qui viderit, inquit, mulierem ad concupiscendum, jam mæchatus est eam*. Habes fragmentum de suo. Addidit: *Si oculus*

A *tuus dexter scandalizat te, erue eum*. Habes aliud. *Et si dextera tua scandalizat te, abscinde³ eam*; et: *Qui dimissam a viro ducit, mæchatur*. Vides ex uno quam multa fragmenta. Moyses dicit quod *Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera*. Paulus dixit: *Hæc sunt duo Testamenta*. Divisit hoc verbum, et invenit mysterium. Beatus ergo qui colligit quæ dividit Christus.

92. Qua ratione autem cophinos duodecim Christus implevit, nisi ut illud populi Judaici solveret: *Quia manus ejus in cophino servierunt*: hoc est, populus qui ante lutum in cophinis colligebat, hic jam per crucem Christi vitæ coelestis operatur alimoniam; et eo fidei cibum congerit, ubi erat ante cœnum gentilis perfidiæ? Nec paucorum hoc munus; sed omnium est. Nam per duodecim cophinos tamquam tribuum singularum fidei firmamentum redundat: *Panis enim confirmat cor hominis*.

C ⁴ *Dixit autem illis: Vos quem me esse dicitis?* Respondit Simon Petrus: *Christum Dei*.⁵

93. Nec turbæ quidem otiosa opinio est, quia alii Eliam, quem venturum putabant; alii Johannem, quem decollatum sciebant, aut unum de prophetis prioribus surrexisse credebant. Sed hoc quærere supra nos est: alterius scientiæ,⁶ alterius prudentiæ est. Nam si Paulo apostolo satis est nihil scire nisi Christum Jesum, et hunc crucifixum; quid amplius mihi desiderandum est scire quam Christum? In uno enim hoc nomine et divinitatis et incarnationis expressio, et fides passionis est. Et ideo licet ceteri apostoli sciant, Petrus tamen respondit præ ceteris: *Tu es Christus Filius Dei vivi*. Complexus est itaque omnia, qui et naturam et nomen expressit, in quo summa virtutum est. Etiamne nos de generatione Dei inserimus quæstiones, cum Paulus judicaverit nihil se scire nisi Christum Jesum, et hunc crucifixum; Petrus nihil amplius⁷ quam Dei Filium confitendum putaverit? Nos et quando, et quomodo natus sit, et quantus sit, humanæ infirmitatis contemplatione rimamur. Scivit Paulus quod in istis magis offendiculum quæstionis, quam ædificationis profectus esset; et ideo judicavit nihil se scire nisi Christum Jesum. Scivit Petrus quod in Filio Dei omnia sint: *Omnia enim dedit Pater Filio*. Si omnia dedit, æternitatem quam habet, maiestatemque transfudit. Sed quo prolabor longius? Fidei meæ finis Christus est; finis fidei meæ Dei Filius est. Non licet mihi scire generationis seriem; non licet tamen nescire generationis fidem.

¹ Hic et sequentibus iterum recurrit allusio ad verba hymni superius commemorati.

² Midam intellige Phrygiæ regem, quem poetæ, quo sub ejus persona quam stulta sint avarorum vota, ob oculos ponerent, finxerunt eo munere donatum a Baccho, ut quidquid tangeret, in aurum verteretur. Vide Ovidii *Melamor.* lib. II Fab. 3. (Edit. Maur.)

³ Mss. A, B, *abscide*.

⁴ Cod. A, *Coput IX. In vigilia Sanctorum Petri et Pauli*.

⁵ Cod. B, *Christum Filium Dei vivi*.

⁶ Edit. Amerb. cum longe maxima parte mss. (etiam B). *alterius sententiæ*. Præstat tamen alia lectio. (Edit. Maur.)

⁷ Cod. B, *nihil aliud*.

94. Crede igitur sic quemadmodum Petrus credidit, ut et tu beatus sis; ut et tu audire merearis: *Quoniam non caro et sanguis tibi revelavit; sed Pater meus qui in coelis est.* Caro enim et sanguis non queunt nisi quæ terrena sunt revelare: at vero qui spiritu loquitur mysteria, non carnis et sanguinis magisterio, sed divina inspiratione fundatur. Noli ergo adquiescere carni et sanguini; ne carnis et sanguinis haurias præcepta, atque ipse sanguis et caro fias. Qui enim carni adhæret, caro est; et *Qui adhæret Deo, unus spiritus est. Non permanebit, inquit, spiritus meus in hominibus istis in æternum, propter quod caro sunt.*¹

95. Sed utinam caro et sanguis non sint qui audiunt; sed a carnis et sanguinis remoti cupiditatibus possint dicere singuli: *Non timebo quid faciat mihi caro.* Qui enim carnem vicerit, Ecclesiæ fundamentum est: si æquare Petrum non potest, imitari potest; magna sunt enim Dei munera, qui non solum nobis quæ nostra fuerant reparavit, verumetiam quæ sunt sua propria concessit.

96. Refert tamen quid sibi velit quod non alium turbæ opinabantur, nisi aut Eliam¹, aut Hieremiam, aut Johannem Baptistam. Et Eliam forte, quia raptus ad cælum est. Sed non Elias est Christus: ille rapitur, iste regreditur: ille inquam, rapitur, iste rapinam non arbitratus est esse se æqualem Deo: ille petitis ignibus vindicatur, hic persecutores suos maluit sanare, quam perdere. Cur autem Hieremiam putabant? Fortasse quia sanctificatus in vulva est. Sed non hic Hieremias: ille sanctificatur, iste sanctificat: illius sanctificatio cœpit ex corpore, hic sanctus ex sancto. Cur etiam Johannem populus putabat, nisi forte quia in matris utero positus, Domini præsentiam sentiebat? Sed non hic est Johannes: ille adorabat in utero, hic adorabatur: ille baptizabat in aqua, Christus in spiritu: ille pœnitentiam suadebat, hic peccata donabat.

97. Et ideo Petrus non exspectavit populi sententiam, sed suam prompsit dicens: *Tu es Christus Filius Dei vivi.* Qui et semper est, nec cœpit ut esset, et esse non deficit.² Magna autem Christi gratia, qui omnia prope vocabula sua discipulis suis donavit. *Ego sum*, inquit, *lux mundi*: et id tamen quo ipse gloriatur, discipulis nomen indulsit dicens: *Vos estis lux mundi.* *Ego sum panis vivus*; et: *Nos omnes unus pa-*

nis.... sumus. Ego sum vitis vera. Et tibi dicit: *Plantavi te vitem fructuosam omnem veram.* Petra est³ Christus: *Bibebant enim de spiritali sequente petra*; *petra autem erat Christus*: etiam discipulo suo hujus vocabuli gratiam non negavit; ut et ipse sit Petrus, quod de petra habeat soliditatem constantiæ, fidei firmitatem.

98. Enitere ergo ut et tu petra sis. Itaque non extra te, sed intra te petram require. Petra tua actus est, petra tua mens est. Supra hanc petram ædificatur domus tua, ut nullis possit nequitiae spiritalis reverberari procellis. Petra tua fides est, fundamentum Ecclesiæ fides est. Si petra fueris, in Ecclesia eris; quia Ecclesia supra petram est. Si in Ecclesia fueris, portæ inferi non prævalebunt tibi. Portæ inferi, portæ mortis sunt: portæ autem mortis, portæ Ecclesiæ esse non possunt.

99. Quæ autem sunt portæ mortis, hoc est, portæ inferi, nisi singula quæque peccata? Si fornicatus fueris, portas mortis ingressus es. Si fidem læseris, portas inferi penetrasti. Si peccatum mortale commiseris, portas mortis intrasti: sed potens est Deus, qui exaltet te de portis mortis; ut annunties omnes laudes ejus in portis filiae Sion. Portæ autem Ecclesiæ portæ castitatis sunt,⁴ portæ justitiæ, quas justus intrare consuevit dicens: *Aperite mihi portas justitiæ, et ingressus in eas confitebor Domino.* Sed ut porta mortis, porta inferi; ita et porta justitiæ Dei porta est. *Hæc enim porta Domini: justi intrabunt per eam.* Et ideo fuge pertinaciam delictorum, ne portæ tibi possint inferi⁵ prævalere; si enim dominatum fuerit peccatum in te, mortis porta prævalebit. Fuge ergo contentiones, dissensiones, strepitus tumultusque discordiæ, ne portæ⁶ mortis ingressus incurras.⁷ Dominus enim Jesus Christus prædicari se primo noluit, ne ullus strepitus nasceretur. Increpat discipulos suos, ne cui hæc dicerent, quod

Oportet Filium hominis multa pati, et reprobari a principibus sacerdotum, et senioribus, et scribis, et occidi, et die tertio resurgere.

100. Et fortasse ideo hoc addidit Dominus, quia sciebat difficile passioni et resurrectioni etiam discipulos credituros. Et ideo passionis et resurrectionis suæ adsertor esse⁹ maluit; ut ex facto fides, non ex auditu discordia nasceretur. Ergo Christus noluit gloriari, sed maluit

¹ Cod. B, quia carnales sunt.

² Edit. omnes, cum paucis mss.: *Qui est, semper est.* Cetera cum mss. reliquis (*nostris quoque*) conveniunt; nisi quod Rom. sic prosequitur, *nec cœpit, nec esse deficit.* (Edit. Maur.)

³ Cod. B, *vitem veram, pretiosam. Vera petra est Christus.* Aliquot alii, *omne semen verum.* Alexandrini habent *omnem veram, πᾶσαν ἀληθινήν.*

⁴ Ita mss. omnes, testibus Maurinis, et nostri quoque. At edit. omnes ante maurinam: *filiae Sion. Sunt enim portæ castitatis, etc.*

⁵ Cod. A, *ne forte tibi possint portæ inferi.*

⁶ *Portas* habent hic mss. ed editiones, quod non convenit cum subsequenti *ingressus*, quæ vox non ut participium hic

assumenda est, sed un nomen substantivum quartæ declinationis in casu accusativo plurali, tamquam objectum verbi *incurras*. Quia vero vix præcedenter *porta mortis* dictum est in numero singulari, ideo supponendum, valde mature errorem in codices irrepsisse, immutato *portæ* in *portas*. Ne autem insimulemur, contra principium nostrum e sola conjectura critica immutationem in textum nos induxisse, animadvertimus ipsum Ambrosium in eodem contextu nobis immutationis auctorem esse vocibus *mortis porta prævalebit*, ubi nempe *porta* habetur in numero singulari.

⁷ Cod. A, *Caput x*; Cod. B, *Caput xi.*

⁸ Mss. A, B, *a* omittunt et.

⁹ Mss. A, B, *a*, *adsertorem se esse.*

Matth. xvi, 17.

I Cor. vi, 17.

Gen. vi, 3.

Ps. lv, 5.

IV Reg. i, 10-14.

Joan. viii, 12.

Matth. v, 14.

Joan. vi, 1.

I Cor. x, 17.

Joan. xv, 1.

Jerem. ii, 21.

3

I Cor. x, 4.

Matth. xvi, 18.

Ps. cxvii, 19.

Ibid., 20.

5

7 6

Vers. 22.

8

9

ignobilis videri, ut passionem subiret: et tu qui ignobilis natus es, gloriaris? Eadem tibi, qua Christus ambulavit, gradiendum est via. Hæc ejus agnitio, hæc ejus imitatio, per ignobilitatem ac bonam famam; ut glorieris in cruce Domini, sicut ipse est gloriatus. Sic ambulavit Paulus, et ideo gloriatur dicens: *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi.*

Galat. vi, 14.

101. Sed videamus cur secundum Matthæum reperiamus admonitos discipulos, ne cui dicerent quod ipse sit Christus; hic autem scriptum sit increpatos esse, ne cui dicerent quod esset multa passurus, et resurrecturus. Videtis quod in uno Christi nomine omnia sint. Ipse est enim Christus qui natus est ex Virgine; ipse est qui mirabilia fecit in populo; ipse qui mortuus est pro peccatis nostris, et resurrexit a mortuis. Unum horum si retraxeris, retraxisti salutem tuam. Nam etiam hæretici habere sibi Christum videntur; nemo enim Christi nomen negat: sed negat Christum qui non omnia quæ Christi sunt, confitetur. Multis igitur ex causis jubet tacere discipulos; ut fallat principem mundi, ut declinet jactantiam, doceat humilitatem; simul ne rudes et imperfecti adhuc discipuli maximæ prædicationis molibus opprimantur.

Matth. xvi, 20.

102. Nunc qua causa etiam immundos spiritus jubeat tacere, consideremus. Sed et hoc nobis Scriptura aperuit, quia *Peccatori dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas?* Ne quis dum prædicantem audit, sequatur errantem: improbus enim magister est diabolus, qui falsa veris sæpe permiscet, ut specie veritatis testimonium fraudis obtexat.

Ps. XLIX, 16.

103. Etiam illud consideremus, utrum hic primum mandaverit discipulis, ne cui dicerent quia ipse esset Christus; an vero et ante mandaverit, quando apostolos duodecim destinavit, denuntians illis: *In viis gentium ne ambulaveritis, et in civitates Samaritanorum ne introieritis: ite autem ad oves quæ perierunt domus Israel.... ægros¹ curate.... leprosos mundate,² dæmonia³ ejicite.... et in quamcumque civitatem.... intraveritis, discite quis in ea dignus sit, atque ibi manete.* Itaque nec hic mandatum videtur, ut Christum Dei Filium prædicarent.

Marc. x, 5-11.

104. Ordo igitur disputationis est ordo tractatus,³ et ideo etiam nos, cum aliqui ex gentibus vocantur ad Ecclesiam, ita præceptorum seriem formare debemus, ut primo unum Deum auctorem mundi, omniumque esse doceamus,

A in quo vivimus, et sumus, et movemur, cujus et genus sumus; ut non solum propter munera lucis et vitæ, verum etiam propter cognationem quamdam generis diligendus a nobis sit. Deinde opinionem illam, quæ est de idolis, destruamus; ut non possit auri argentique vel ligni materia vim in se habere divinam. Cum unum Deum esse persuaseris, tunc indicio⁴ ejus adstrues per Christum nobis salutem datam; incipiens ab illis quæ gessit in corpore, et ea divina describens, ut plus quam homo fuisse videatur, victam unius virtute mortem, mortuumque ab inferis suscitatum: paulatim enim fides crescit, ut cum supra homines fuisse videatur, Deus esse credatur. Nam nisi probaveris quod facere illa sine divina virtute non potuit, quemadmodum potes probare in eo vim fuisse divinam?

B

105. Sed fortasse nobis parum auctoritatis et fidei deferatur: lege sermonem Apostoli apud Athenienses habitum, qui si a primo destruere voluisset cæremonias idolorum, sermonem ejus aures gentilium respuissent. Ab uno igitur Deo operatore mundi incipit dicens: *Deus qui fecit mundum, et cuncta quæ sunt in eo.* Negari non poterat⁵ unum operatorem esse mundi, unum Deum,⁶ unum omnium creatorem. Adjunxit eo quod cœli et terræ Dominus in manufactis⁷ non dignetur habitare. Deinde quod intra auri argentique cassam materiem nequaquam verisimile sit artificio hominis vim divinitatis includi: erroris remedium docens esse studium pœnitendi. Tunc venit ad Christum, nec tamen Deum maluit quam hominem nuncupare,⁸ dicens: *In viro quo definivit omnibus fidem, suscitans eum ab inferis.* Qui enim tractat, debet

C

D

E

F

Act. xvii, 24.

5

6

7

Act. xvii, 31.

Ibid., 32.

Ibid., 31

¹ Cod. A, ægros.

² Mss. A, B, a, dæmones, inquit, ejicite, et discite, etc. omissis verbis intermediis.

³ Id est quemadmodum in disputationibus philosophicis procedere solent a facilioribus et simplicioribus ad difficiliora et magis impedita, sic in tractando quoque Evangelio procedendum. (Edit. Maur.)

⁴ Amerb. cum mss. aliquot, ac nostris A, B, a, tunc iudicio ejus. Minus recte; nam vult Ambrosius verbo indicio significare, per revelationem et probationes ab ipsomet Deo suppeditatas adstrui divinam Christi missionem et opus redemptionis.

⁵ Cod. B, Negare non poterant.

⁶ Mss. A, B, a, unum Dominum.

⁷ Mss. aliquot, non in manufactis idolis. Melius alii (item nostri) cum edit. vocem idolis non admittunt, pro qua subauditur templis, ut referatur ad Apostoli verba, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ. (Edit. Maur.)

⁸ Mss. quatuor, nec tamen Deum tacuit, quando hominem nuncupavit. Infra vero ubi cuncti mss. et ant. edit., definivit omnibus fidem, Rom. reposuit, definivit, præbens omnibus fidem, in quo ei textus Apostolicus patrocinatur.

(Edit. Maur.)

mortuis suscitatum, illum virum de quo dictum est in prophetis: *Filius meus es tu: ego hodie genui te*. Ita¹ ergo et tu ad ea quæ difficile creduntur, auctoritatem divini sermonis adscisce, et promissum ejus adventum prophetarum voce designa: resurrectionem quoque multo ante compertam Scripturarum testimoniis edoceto, non usitatam cum ceteris atque communem; ut in ipsa suscitati corporis adsertione æternæ testimonium divinitatis adquiras. Cum enim ceterorum corpora corruptionem probaveris subisse post mortem, hunc utique de quo dicitur: *Non dabis Sanctum tuum videre corruptionem*, comprobas humanæ fragilitatis expertem, probas humanæ conditionis merita supergressum, Deo magis quam hominibus conferendum.

107. Quod si ad sacramenta fidelium tendens catechumenus imbuendus sit, dicendum quia unus est Deus ex quo omnia, et unus Jesus Christus per quem omnia: non duos dominos esse dicendos: perfectum quidem Patrem, perfectum esse et Filium, sed unius Patrem et Filium esse substantiæ: Verbum æternum æterni Dei, non quod profertur, sed quod operatur; ex Patre genitum, non voce editum. Prohibentur ergo apostoli evangelizare eum Dei Filium, ut evangelizarent postea crucifixum. Hæc est fidei gloria, si vere intelligas crucem Christi. Aliæ cruces nihil mihi prosunt: sola crux Christi mihi utilis est, et vere utilis, *per quam mihi mundus crucifixus est, et ego mundo*. Si mihi crucifixus est mundus, scio quia mortuus est, non diligo eum: scio quia præterit, non concupisco eum: scio quia corruptela consumit hunc mundum; quasi foetidum vito, quasi luem caveo, quasi nociturum relinquo.

108. Sed non statim per crucem possunt aliqui credere salutem mundo refusam. Adstrue ergo per historias² Græcorum hoc fuisse possibile, sicut interdum etiam Apostolus suadet incredulis; nec versus refugit poeticos,³ ut fabulas destruat poetarum. Si enim revocetur in memoriam quod legiones sæpe et magnos populos, oblatis aliquorum mortibus, historiæ Græcorum adserant liberatos:⁴ si recordetur⁵ quod imperatoris filia propter Græcorum exercitus transferendos ad sacrificium sit vocata: si

A nostrum illud consideremus, quia *Sanguis taurorum ei hircorum, et cinis vitulæ adpersus inquinatos sanctificat ad carnem emundandam*, sicut ad Hebræos scriptum est: si pestilentia regionum aliquibus hominum contracta peccatis, unius alicujus morte adseritur esse resoluta;⁶ quod aut ratione prævaluit, aut dispositione convaluit, quo facilius in crucem Domini crederetur: proclive erit ut qui sua negare non possunt, nostra confirmant.

B 109. Sed quoniam nullus hominum tantus esse potuit, qui totius peccata tolleretur mundi, neque Enoch, neque Abraham, neque Isaac, qui licet morti se obtulerit, servatus tamen est, quia omnia non poterat abolere peccata (quis enim tantus homo, in quo omnium peccata morerentur?): idcirco non unus e plebe, non unus e numero, sed Filius Dei a Deo Patre electus est, qui cum supra omnes esset, pro omnibus se posset offerre: quem mori oportuit, ut cum esset fortior morte, alios liberaret, *Factus... inter mortuos sine adjutorio liber*, sine adjumento scilicet hominis, aut alicujus creaturæ, liber a morte. Et bene liber qui servitutem cupiditatum repulit, mortis vincla nescivit.⁷

LIBER SEPTIMUS.

⁸ *Dico autem vobis, vere sunt aliqui hic stantes, qui non gustabunt mortem, donec videant regnum Dei.*

EMPER Dominus sicut ad præmia erigit futura virtutum, atque utilem sæcularium rerum docet esse contemptum; ita etiam infirmitatem mentis humanæ præsentium remuneratione sustentat. Arduum quippe est crucem tollere, et animam periculis, morti corpus offerre: negare quod sis, cum velis esse quod non sis; raroque, quamvis excelsa virtus, futuris præsentia commutat. Diffi-

¹ Hic rursus Cod. B' vetustissimus occurrit, cujus fragmentum, uti in Præf. monuimus, in Bibliotheca Universitatis Taurinensis servatur.

² Cod. B', *historiam*.

³ Nonnulli mss., *versus propheticos*. Minus commode; nisi quis velit ad id alludi, quod Apostolus, Tit. i, 12, poetam Epimenidem vocitet Cretensium prophetam, cujus etiam carmina *χαρπών* titulo inscripta erant: qua de re videsis Grotium in eundem locum. (Edit. Maur.)

⁴ Similia de Codro ultimo Atheniensium rege narrat Pausanias in *Atticis*, et post eum Eusebius: nec non ex Latinis Justinus, Patérculus, atque alii. Quod autem subnectitur de *imperatoris filia... ad sacrificium vocata*; innuitur Iphigeniæ Agamemnonis Græcorum in bello Trojano imperatoris filiæ sacrificium: quam fabulam non solum Euripides in Trag. de hoc argumento, et alii poete pluribus locis; sed etiam Dictys, Cretensis historicus, lib. i *de Bello Troj.* commemorat. (Edit. Maur.)

⁵ Mss. A, B, B', *a, recordentur*.

⁶ Cum pestis totam Aoniam devastaret, oraculumque respondisset eam tum demum cessaturam, si se duæ virgines morti devovissent, filiæ cujusdam Orionis Boeoti ultro sibi violentas manus inferentes pestem sedasse referuntur. Vide Anton. Liberalem ex Nicandro, lib. iv *Alteratorum*; et Corinna, lib. i *Mutationum*. Sed forte ad Thebanam luem quæ sub Oedipode contigit, quæque ipso in exilium abeunte, atque interfecta matre Jocasta cessasse dicitur, hoc loco respexit Ambrosius. De qua re consule Diodorum lib. i, Statium, Senecam et alios. (Edit. Maur.)

⁷ Cod. B' posteriori manu, *hic finit liber v.* Verum Cod. B. uti jam vidimus in ejusdem titulis supra editis, librum vii cum sexto conjungit ita ut totum Commentarium in novem libros dispescat.

⁸ Cod. B, *Cypri* xii.

¹ Act. ii, 22, et iii, 14, et xiii, 33, ex Ps. ii, 7.

² Ps. xv, 10.

³ I Cor. viii, 6.

⁴ Galat. vi, 11.

⁵ Act. xvii, 28.

⁶ 4

Hebr. ix, 13.

Gen. xxi, 9.

Ps. lxxxvii, 6.

⁸ Vers 27.

cile quippe videtur hominibus, ut spem periculis emant; damnoque praesentium futuræ lucrum mercentur ætatis. Ergo bonus et moralis magister, ne quis desperatione frangatur aut tædio, quoniam vitæ dulcis illecebra constantem quoque mulcet affectum, continuos vivendi successus fidelibus pollicetur: frigent enim solatia sub metu mortis, magnusque amor vitæ ægre blanditias spei cum appetitæ salutis terrore compensat. Non habes igitur quod queraris, non habes quod excuses: arbiter omnium dedit et virtuti præmium, et infirmitati remedium; ut praesentibus sustineatur infirmitas, virtus futuris. Si fortis es, contemne mortem: si imbecillis es, fuge. Sed nemo potest fugere mortem, nisi vitam sequatur. Vita tua Christus est: ipsa¹ est vita quæ mori nescit.

2. Itaque si volumus mortem non timere, stemus ubi Christus est, ut et de nobis dicat: *Vere sunt aliqui hic stantes, qui non gustabunt mortem.* Non satis est stare, nisi ubi Christus est, stetur; soli enim non queunt gustare mortem qui possunt stare cum Christo. In quo licet ex verbi ipsius qualitate perpendere, ne tenuem quidem sensum habituros mortis, qui Christi videantur meruisse consortia. Certe mors corporis libando gustetur, vita animæ possidendo² teneatur.

3. Sed quid est gustare mortem? Ne forte quemadmodum panis vita est, ita etiam panis mors sit: sunt enim qui manducant panem doloris: sunt etiam Æthiopum populi qui acceperunt in escam draconem. Absit a nobis venenum draconis vorare; habemus enim panem verum, panem illum qui descendit de coelo. Panem illum manducat qui ea quæ scripta sunt servat. Sunt ergo qui mortem non gustent, donec videant regnum Dei. Sunt etiam qui mortem non videant, sicut scriptum est: *Quis est homo qui vivet, et non videbit mortem?*

4. Sed quis est homo qui non moriatur, cum resurrectio nisi mortui esse non possit? Quamvis de Enoch et Elia nullam mortem corporis acceperimus, et de Evangelista Johanne Dominus dixerit: *Sic eum volo manere donec venio:* tamen quoniam non de uno Johanne hoc putamus expressum, sed generale de multis hoc esse præceptum; non hic mors corporis, sed animæ denegatur. Sunt enim qui mortui vivunt; quoniam sunt qui viventes mortui sunt, sicut vidua illa quæ *vivens mortua est*, sicut scriptum est: *Veniat mors super eos, et descendant in infernum*

A *viventes.* Si ergo vivus quis in infernum descendit (peccato enim mortuus in inferni³ descendit habitaculum); sunt profecto quibus nec in morte corporis interruptus sit ordo vivendi: sicut Abraham, Isaac et Jacob, quos vivere divinæ sententiæ auctoritate comperimus; quoniam cum sit Deus Abraham, Isaac et Jacob, non utique Deus mortuorum est, sed viventium.

5. Itaque non de uno, sed de pluribus⁴ dicit; neque enim Petrus mortuus est, cui juxta Dominicam sententiam inferi porta prævalere non potuit. Nec Jacobus et Johannes mortui filii tonitruui, quibus in usum gloriæ cœlestis adsumptis non prævalent terrena, sed subjacent. Esto ergo et tu Petrus, devotus, fidelis, pacificus; ut portas Ecclesiæ aperias, et portas mortis evadas. Esto filius tonitruui. Dicis: Quomodo possum esse filius tonitruui? Potes esse, si non in terra, sed in pectore Christi recumbas. Potes esse filius tonitruui si te terrena non moveant, sed ipse potius ea quæ terrena sunt, mentis tuæ virtute concutias. Tremat te terra, non capiat:⁵ vereatur caro potestatem animi tui, et concussa subdatur. Eris filius tonitruui, si fueris filius Ecclesiæ. Dicat⁶ et tibi de patibulo crucis Christus: *Ecce mater tua.* Dicat et Ecclesiæ: *Ecce filius tuus;* tunc enim incipis esse filius Ecclesiæ, cum in cruce victorem videris Christum. Nam qui crucem scandalum putat, Judæus est, Ecclesiæ filius non est; qui crucem stultitiam putat, Græcus est. Ille autem est Ecclesiæ filius, qui crucem triumphum putat, qui crucem Christi triumphantis agnoscit.⁷

6. Ergo ut scias quia Petrus, Jacobus et Johannes mortem non gustaverunt, gloriam resurrectionis videri meruerunt; solos enim tres istos post hæc fere verba in diebus octo adsumpsit, et duxit in montem. Quid est quod iste dicit: *In diebus octo post hæc verba?* Ne forte quia is qui verba Christi audit et credit, resurrectionis tempore gloriam Christi videbit: octava enim die facta est resurrectio; unde et plerique psalmi in octavam inscribuntur.⁸ Aut forte ut ostenderet nobis quia dixerat quod is qui propter Dei verbum perdiderit animam suam, salvam faciet eam; quoniam promissa sua in resurrectione restituat.

7. Sed Matthæus et Marcus post dies sex adsumptos hos esse memorarunt. De quo possemus dicere, post sex millia annorum: *Mille enim anni in conspectu Dei tamquam dies una:*

¹ Ipsa legitur communiter; sed putamus non recedere a vero si dicamus Ambrosium scripsisse *ipse*, nempe Christus.

² Maurini legerunt *possessione*, secuti auctoritatem omnium forte exemplarium tam mss. quem editorum quæ præsto eis fuere. Sed nostri codd. A, B, B', a exhibuere meliorem sane lectionem *possidendo*, quia respondet præcedenti *libando*, ideoque illam absque hæsitatione prætulimus.

³ « Edit. omnes, *peccato enim mortis in infernum descendit, sunt* etc. Mss. contra ut in textu, excepto quod in paucis *mortis* legitur pro *mortuus*, ac *infernum*.... *ad habitandum*, pro *inferni*... *habitaculum*. Porro peccatum *mortis* potuit Ambrosius illud dicere, quod supra lib. vi, n. 99, peccatum

mortale, appellaverat. » Ita Maurini. Mss. B, B', a in eo tantum differunt a textu quod *in infernum* legunt, quæ vox ideo ut adjectivum accipienda est.

⁴ Cod. B', *de plurimis*; cod. B, *de primis*, quod uti brevatio alterius lectionis haberi potest.

⁵ Cod. A, *tremat te terrena, non capiant*.

⁶ In cod. B' posteriori manu. *Si dicat... tunc incipies*.

⁷ « Ita omnes edit. ac pauci mss. Alii vero tum frequentiores, tum antiquiores, *qui vocem Christi*, etc. » Hæc Maurini. Nostri quoque mss. confirmant lectionem ab eis selectam, excepto quod mss. B, B', a habent *agnoscat*.

⁸ Mss. A, B, B', a, *scribuntur*.

sed plures quam sex millia computantur anni;¹ et malumus sex dies per symbolum intelligere, quod sex diebus mundi opera sunt creata; ut per tempus opera, per opera mundum intelligamus. Et ideo mundi temporibus impletis, resurrectio futura monstratur; aut quia is qui supra mundum adscenderit, et hujus sæculi momenta transcenderit, velut in sublimi locatus, futuræ resurrectionis fructum expectabit æternum.

8. Transcendamus igitur opera mundi, ut possimus facie ad faciem Deum videre. *Adscende in montem qui evangelizas Sion.* Si in montem adscendit qui evangelizat Sion, quanto magis qui Christum evangelizat, et Christum in gloriam resurgentem! Fortasse enim in corpore cum multi videant: multi enim secundum carnem cognovimus Christum; nunc autem jam non novimus.

9. Multi cognovimus, quia multi vidimus. *Vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem.* Tres autem soli, et tres electi ducuntur in montem.² Putarem in tribus mystice genus hominum comprehensum; quia ex tribus filiis Noe genus omne defluxit humanum, nisi electos cernerem. Aut fortasse quia soli ex omnibus ad resurrectionis pervenire gratiam qui Christum confessi fuerint, merebuntur; quia impii in iudicium non resurgunt, sed tamquam habito iudicio puniuntur. Tres igitur eliguntur, qui adscenderent montem; quia et duo eliguntur qui cum Domino viderentur. Utrunque sacratus numerus. Et hoc fortasse propterea, quia nemo potest resurrectionis gloriam videre, nisi qui integrum mysterium Trinitatis incorrupta fidei sinceritate servaverit. Petrus adscendit, qui claves regni cœlorum accepit: Johannes quoque,³ cui committitur Domini mater: Jacobus etiam, qui primus solium sacerdotale conscendit.⁴

10. Inde apparent Moyses et Elias, hoc est, Lex et prophetia⁵ cum Verbo; neque enim Lex potest esse sine Verbo; neque propheta, nisi qui de Dei Filio prophetarit.⁶ Et illi quidem filii tonitruï corporali gloria Moysen quoque et Eliam

A speculati sunt: sed etiam nos quotidie videmus⁷ Moysen cum Dei Filio; videmus enim Legem in Evangelio cum legimus: *Diliges Dominum Deum tuum.* Videmus Eliam cum Dei Verbo, cum⁷ legimus: *Ecce Virgo in utero accipiet.* Unde bene Lucas addidit, quia

Dicebant excessum ejus quem completurus erat in Hierusalem.

B 11. Docent enim te de excessu ejus mysteria. Et hodie Moyses docet,¹ et hodie Elias loquitur, et hodie in majore gloria videre possumus Moysen. Quis enim non potest, quando et populus Judæorum eum videre potuit, immo vidit? Vidit enim in gloria faciem Moysi: sed velamen accepit; sed in montem non adscendit. Et ideo erravit, quia solum Moysen vidit, Dei Verbum simul videre non potuit.

12. Revelemus igitur nos faciem nostram; ut revelata facie gloriam Dei speculantes, in eadem imaginem reformemur. Adscendamus in montem, deprecemur Dei Verbum; ut in specie et pulchritudine sua nobis appareat, et confortetur, et prospere procedat, et regnet. Et hæc enim mysteria sunt, et altius referuntur: etenim pro tua possibilitate aut minuitur tibi Verbum, aut crescit; ac nisi altioris prudentiæ cacumen adscendas, non tibi apparet sapientia, non tibi apparet mysteriorum cognitio, non tibi apparet quanta sit gloria, quanta sit species in Dei Verbo: sed Dei Verbum quasi quodam apparet in corpore, non habens suam speciem, neque decorem; et apparet quasi homo in plaga, qui ferre possit infirmitates nostras: apparet tibi quasi quidam sermo natus ex homine, litterarum opertus involucris, virtute spiritus non refulgens. Sed si dum hominem consideras, de Virgine credas esse generatum, et paulatim adspiret fides, quod de Spiritu Dei natus sit; incipis montem adscendere. Si in cruce positum triumphantem de morte videas, non peremptum: si videas quod terra tremuit, sol refugit, tenebræ offusæ sunt oculis perfidorum, monumenta aperta sunt, mortui surrexerunt; ut esset

¹ Hanc supputationem Ambrosio peculiarem esse tradit Sixtus Sen. *Bibl.* lib. v, Annot. 190. *Nam, inquit, secundum Hebraicæ veritatis calculum Ambrosii tempore nondum præterierant anni 4400.* Verum hæc sancti Præsulis opinio magnis auctoribus defenditur Theoph., Cypr., Clem. Alex. et aliis. Diversitatis autem ratio est, quod qui LXX senes secuti sunt, multo majorem annorum numerum mundi ætatibus ac potissimum primæ adtribuunt, quam ii qui Hebræis Latinisque codicibus adhæserunt. Sed de his adi, si vacat, Genebr., Torniel., Baron. in *Apparatu Hist.* § cxix, Scalig. de *Emend. Temp.*, Calvis. in *Chronol.*, Petav. de *Doctrina Temp.* et alios. (Edit. Maur.)

² Mss. A, B, B', a, ad montem.

³ Mss. A, B, B', a, omittunt quoque, nec non sequens etiam.

⁴ Rom. edit., qui primus martyrium sustinuit: ubi subintellige, apostolorum. Recta emendatio; non enim hic Jacobus episcopalem Jerosolymorum sedem tenuisse usquam legitur; quod de Jacobo Alphæi filio fratreque Domini post Clem. Alex. tradit Eusebius *Hist. Eccl.* lib. ii, cap. 1 et alii. Malumus tamen cum Maldonato in cap. xvii Matth. lapsum memoriæ,

quem idem etiam Augustino adscribit, in Ambrosio nostro agnoscere, quam ab omnibus mss. ac vet. editt. desciscere. Ceterum observandum obiter, non deesse qui Jacobum Alphæi distinctum velint a Jacobo fratre Domini, contendantque primum apostolum fuisse, non secundum: secundum vero Jerosolymorum episcopum extitisse, non primum. Videsis Bollandi continuat. ad 1 Maii. (Edit. Maur.)

⁵ Mss. A, B, B', a, propheta, quam suspicamur veram esse lectionem, quamvis legi melius respondeat prophetia, quia et statim postea habetur propheta, et quia n. quoque 21 lex et propheta occurrit, non prophetia.

⁶ Mss. A, B, B', a, prophetavit.

⁷ Eadem edit. Rom., videmus Moysen et Eliam cum Dei Filio. Videmus enim Moysen in Evangelio. Melius aliæ, et cuncti mss. (nostri quoque) ut in textu. Etenim primum de solo Moyse probat, quod eum videamus, quia verba Legis, quam is in monte representabat, in Evangelio legimus: postea Eliam quoque a nobis videri adseverat, quandoquidem in Evangelio occurrit prophetia, cujus in eodem monte Elias quamdam referebat adumbrationem. (Edit. Maur.)

indicio quia gentilis populus qui mortuus erat Deo, tamquam reseratis sui corporis tumulis, infuso crucis lumine resurrexit: si hoc videas mysterium, in excelsum adscendisti montem, alteram Verbi gloriam cernis.

13. Vestimenta ejus alia deorsum sunt, alia sursum. Et fortasse vestimenta Verbi sermones sunt Scripturarum, et quædam intellectus indumenta divini;¹ quia sicut ipse Petro, Johanni et Jacobo in altera specie apparuit, et vestitus ejus albus refulsit; ita et oculis tuæ mentis jam divinarum lectionum sensus albescit. Fiunt igitur verba divina sicut nix, vestimenta Verbi candida nimis, qualia fullo super terram facere non potest.

14. Quæramus hunc fullonem, quæramus hanc nivem. Legimus ad villam fullonis adscendisse Esaiam. Quis est iste fullo, nisi forte ille qui delicta nostra lavare consuevit? Denique ipse dixit: *Si fuerint delicta vestra sicut phœnicium, ut nivem dealbabo.* Quis est iste fullo, nisi qui indumenta nostri intellectus abluit, et induit nos indumenta virtutum, ablutisque maculis corporalibus, Soli solet offerre divino?

15. Audiavi etiam (ut ad redarguendos eos de contrariis sumamus exemplum) duorum prudentium facundiam nivi et apibus comparasse.² Inveni quoque dixisse David: *Quam dulcia faucibus meis verba tua: super mel et favum ori meo!* Et infra: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, Domine, et lux³ semitis meis.* Verbum Dei lux est, verbum Dei nix est. Super mel quoque et favum est Dei verbum, quod ore divino melle dulcior fluxit oratio, et perspicua, nivis ritu, mollioribus cadunt verba sententiis. Vere hic solus sermo nivibus comparandus, qui de cœlo missus in terras, jejuna nostrorum arva pectorum fœcundavit. Quod non usurpatorie præsumptum, sed ex lectionis serie derivatum Deus ipse testatur, dicens: *Expectetur sicut pluvia eloquium meum, et descendant velut ros⁴ verba mea, sicut imber super gramen, et sicut nix super fœnum.*

16. Utinam, Domine Jesu, mens mea pluviae tuæ humore viridescat: utinam terram meam nivis istius candore respergas; ne præpropere calore vernantis corporis arva luxurient, sed potius fotu nivali semina verbi cœlestis pressa fœcundent! Nix cum cadit, aves cœli ubi inhabitent non habent, et lætior solito tritici proventus exuberat.

17. Vidit hanc gratiam⁵ Petrus; viderunt et qui cum illo erant, licet somno gravati fuissent: premit enim incomprehensibilis splendor divi-

A nitatis nostri corporis sensus. Nam si solis radium e regione oculorum contuentium corporea nequit acies sustinere; quomodo Dei gloriam humanorum ferret corruptela membrorum? Eoque purior et subtilior, exhausta concretione vitiorum, corporis habitus in resurrectione formatur. Et fortasse ideo gravati erant somno, ut resurrectionis viderent speciem post quietem. Itaque evigilantes viderunt majestatem ejus; nemo enim nisi vigilans gloriam videt Christi. B Delectatus est Petrus, et quem sæculi hujus illecebrosa non caperent, gratia resurrectionis illexit.

18. ⁶ *Bonum est, inquit, nos hic esse* (hinc et sanctus Paulus ait: ⁷ *Dissolvi enim, et cum Christo esse multo melius*); nec laudasse contentus, non solum affectu, sed etiam factorum devotione præstantior, ad exædificanda tabernacula tria impiger operarius communis obsequii ministerium pollicetur. Et quamvis nesciret quid diceret, tamen pollicebatur officium: quo non inconsulta petulantia, sed præmatura devotio fructus pietatis accumulatur. Nam quod ignorabat, conditionis fuit; quod promittebat, devotionis. Sed non capit humana conditio in hoc corruptibili, in hoc mortali corpore facere tabernaculum Deo. Sive in animo, sive in corpore, sive alio aliquo loco fuge quærere quod non licet scire. Si Petrus nescivit, quemadmodum tu potes scire? Si nescivit ille qui promisit, et qui corporis terminos magnitudine animi nesciebat; quemadmodum scire nos possumus, desidia quadam mentis intra proseptum carnis inclusi? Denique placuit tanta devotio Deo.

Et inter hæc verba facta est nubes, et obumbravit eos.

19. Divini spiritus est obumbratio ista, quæ non caligat affectibus hominum, sed revelat occulta. Quæ etiam alio comperta est loco, dicente angelo: *Et virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Cujus profectus ostenditur, audita Dei voce dicentis:

Hic est Filius meus dilectus: ipsum audite.

20. Hoc est, non Elias filius, non Moyses filius; sed hic est Filius, quem solum videtis: recesserant enim illi, ubi cœpit Dominus designari. Vides hanc non solum insipientium,⁸ sed etiam perfectorum, immo etiam cœlestium fidem esse perfectam, Filium Dei scire. Sed quoniam hæc jam supra diximus, cognosce nubem istam

¹ Cod. B', *indumenta divinitatis*.

² Intellige, notant Maurini, Ulyssem ac Nestorem, de quibus Homer. *Iliad.* A et Γ, nec non post eum Cic. *de Senect.* et Quint. lib. xii, cap. 10. Animadvertet etiam subjectum subintelligi verbi *comparasse*, nempe *contrarios* sive *adversarios*, pro quibus gentiles intelligendi hic sunt.

³ Cod. A, *et lumen*, juxta Vulgatam.

⁴ Cod. A, *sicut ros*, juxta Breviarium Ambrosianum.

⁵ Notant Maurini: « Quædam edit. Paris. ac mss. nonnulli,

sed recentiores, *hanc gloriam*. » In fine hujus num. etiam noster A habet *gloria pro gratia*.

⁶ Cod. A, *Caput* 11; cod. B, *Caput* xiii.

⁷ Mss. A, B, B' a, *Hinc et ille: Dissolvi*, etc.

⁸ Mss. A, B, B' a, *incipientium*. Quod autem hæc genuina sit lectio, affirmare non audemus, quia hic *perfecti* et *cœlestes* videntur in oppositione constitui potius ignorantibus, id est *insipientibus* quam *incipientibus*.

non fumigantium esse montium nebuloso humore concretam, et coacti aeris caliginem piceam, quæ cælum tenebrarum horrore subtextat; sed lucidam nubem, quæ nos non pluvialibus aquis, et humentis alluvione imbris immadidet; sed de qua mentes hominum, voce Dei omnipotentis emissa, ros fidei rigavit.

Vers. 33. *Et dum fit vox, inventus est Jesus solus.*

21. Itaque cum tres essent, unus est factus. Tres in principio videntur, unus in fine; perfecte enim in fide¹ unum sunt. Denique hoc etiam Dominus Patrem orat, ut omnes unum simus. Nec solum² Moyses et Elias in Christo unum sunt,³ sed etiam nos unum corpus sumus Christi. Ergo et illi tamquam recipiuntur in Christi corpus;⁴ quia et nos unum erimus in Christo Jesu. Aut fortassis quia Lex et propheta ex Verbo; quæ autem ex Verbo cœperunt, in Verbo desinunt: *Finis enim Legis est Christus, ad justitiam omni credenti.*

Rom. x, 4.

Vers. 53. *Vulpes foveas habent, et volucres cæli nidos, ubi requiescant: nam Filius hominis non habet ubi caput suum reclinet.*

22.⁵ Non videtur convenire rationi, ut simplicem fidelemque istum arbitremur, qui Domini dignatione respuitur; cum indefessi famulatus obsequium spocondisset: sed Dominus non obsequiorum speciem, sed puritatem quærit affectus. Denique supra ait:

Vers. 48. *Quicumque receperit puerum istum in nomine meo.*

23. Quo loco Dominus simplicitatem sine arrogantia docet, caritatem sine invidia, devotionem sine iracundia esse debere: nam et pueri mens profectionis affectu recipienda suadet; quia dum puer nihil sibi vindicat, formam virtutis exsequitur; et si rationem nescit, culpam ignorat. Tamen quia plerisque non virtus, sed infirmitas videtur sine ratione simplicitas; ut tu veram recipias admoneris, id est, ut exsequaris industria munus naturæ.⁶ Et ideo ait:

¹ Maurini, *perfecta... in fine*, quia notant: « Sex mss. *perfecta enim unum sunt*. Quinque, *perfectæ enim fidei unum sunt*. Alii aliquot et omnes edit., *perfecta enim fide unum sunt*. At omnium optime unus e Colb., *perfecta enim in fine*, etc. Est enim ratio illius antecedentis, *unus in fine*. » Verum nos contra auctoritatem omnium editionum et mss., quos inter et nostri sunt A, B' a (B habet *perfectæ enim fidei*), uni codici, cui Maurini innituntur, inhærere non possumus, atque eo minus quod inde sensus nullatenus satisfaciens erueretur. Convenimus igitur cum omnibus reliquis editis ac mss. in retinenda voce *fide*; recedimus vero dum assumimus adverbium *perfecte* nostrorum A, B', a loco adjectivi *perfecta* vel *perfectæ* aliorum exemplarium.

² Mss. A, B', a, *solus*.

³ Alludunt hæc ad orationem Christi ad Patrem, de discipulis suis, in Evang. Joannis cap. xvii, 21, 22; sed forte etiam ad celeberrimam illam pericopen I Epist. Joannis, cap. v, v. 7: *Tres sunt qui testimonium*, etc. quæ in veteri latina

A *Quicumque receperit puerum istum in nomine meo, me recipit. Et qui me recipit, recipit eum qui me misit.* Vers. 48.

24. Qui enim imitatore Christi recipit, Christum recipit; et qui imaginem Dei receperit, recipit Deum. Sed quia imaginem Dei non poteramus videre, facta est ad nos per incarnationem Verbi præsentia, ut reconciliaretur nobis quæ supra nos est divinitas.

B 25. Quod autem propensius studio caritatis Johannes plurimum diligens, et ideo redamatus plurimum, excludendum putat a beneficio eum, qui non utatur obsequio, recte non reprehenditur, sed docetur: non reprehenditur, quia amore faciebat, sed docetur; ut noverit infirmorum esse firmorumque distantiam. Et ideo Dominus etsi fortiores remunerat,⁷ tamen non excludit infirmos.

C *Sinite eos, et nolite prohibere; qui enim non est adversum vos, pro vobis est.* Vers. 50.

26. Bene, Domine, nam et Joseph et Nicodemus occulti discipuli propter metum, in tempore tamen suum tibi officium non negarunt. Sed tamen quia alibi dixisti: *Qui non est mecum, adversum me est: et qui mecum non colligit, dispergit*; aperi nobis, ne videatur esse contrarium. Et puto quia si quis mentium consideret scrutatorem, dubitare non debeat uniuscujusque factum mente discerni. Denique alii dicit, *sequere me*; alii, *vulpes foveas habent*. Ille cogitur, iste removetur; ut scias quia devotus admittitur, indevotus excluditur.

27. Quod vero discipulos increpavit quia ignem super eos descendere gestiebant, qui non receperant Christum; ostenditur nobis non semper in eos qui peccaverint vindicandum; quia nonnumquam amplius prodest clementia tibi ad patientiam, lapso ad correctionem. Denique Samaritani citius crediderunt, a quibus hoc loco ignis arcetur. Simul disce quia recipi noluit ab his, quos sciebat non simplici mente conversos:⁸ nam si voluisset, ex indevotis devotos fecisset. Cur autem non receperint eum, evangelista ipse memoravit dicens: *Quia facies ejus erat euntis*

Vers. 53-59.

23, q. 4, c. *Quod Christus.*

8

versione hoc additamentum habebat: *et hi tres unum sunt in Christo Jesu.*

⁴ Omnes edit., *tamquam in uno corpore*. Sed nullus mss. voces in uno corpore agnoscit. (Edit. Maur.)

⁵ Pro iis qui Romanam possident Editionem, notamus quod animadvertunt Maurini, ab hoc n. usque ad 30 omnia ibi esse transposita ut ad ordinem versiculorum accommodarentur. Abstinemus autem et nos, ut iidem Maurini, ab his discrepantiis a reliquis editionibus et mss. notandis, ne nimia prolixitate lectores graventur.

⁶ Mss. aliquot, quos inter et A, B, B' a, *industriam unius naturæ*. Addit cod. A, *Caput iii*.

⁷ Mss. B, B', a, *remuneratur*.

⁸ Amerb. cum plerisque mss., *recipi noluit non simplici mente conversos*. Rom., *recipere noluit*, etc. Optime Era. ac Gill., licet cum paucioribus mss. (*sed etiam cum nostris*), ut nos in textu. (Edit. Maur.)

August. lib. 1 de
gratia Christi,
cap. 46.

in Jerusalem. Discipuli autem recipi intra Samariam gestiebant: sed Deus quos dignatur vocat, et quem vult religiosum facit. Nec discipuli peccant qui Legem sequuntur; sciebant enim et Phinees reputatum ad justitiam, quia sacrilegos interemerat, et ad preces Eliae ignem descendisse de cœlo, ut prophetæ vindicaretur injuria: sed vindicetur qui timet: vindictam non quærit, qui non timet.¹ Simul ostenditur nobis in apostolis fuisse merita prophetarum; quando eandem sibi potestatem quam propheta magnus emeruit, impetrandi jure præsumunt. Et bene præsumunt quia ad sermonem suum ignis de cœlo descenderet; quoniam sunt filii tonitru.

28. Dominus autem, mire omnia, nec illum temere se offerentem recepit; nec in hos indevote Dominum refutantes proprium commoveatur; ut ostenderet quia non habet ultionis studium perfecta virtus: nec ulla sit iracundia, ubi plenitudo est caritatis: nec excludenda infirmitas, sed juvanda. Procul a religiosis indignatio: procul a magnanimis cupiditas ultionis: procul etiam a prudentibus inconsiderata conjunctio,² et incauta simplicitas. Unde et illi dicitur: *Vulpes foveas habent*; nec obsequium ejus admittitur, cujus non probatur officium. Circumspectum etenim fidei debet esse hospitium; ne dum infidelibus nostræ domus penetralia³ reseramus, in alienæ perfidiæ casses improvida credulitate labamur.

29. Sed ne illud improvide præterisse videamur, cur hic eos qui possunt per manus impositionem immundis imperare spiritibus in nomine Jesu, neget esse prohibendos; secundum Matthæum autem dicat his: *Non novi vos: discedite a me omnes operarii iniquitatis*; advertere debemus non esse distantiam sensus, sententiarumque discordiam: sed illud censi eo quod non solum officii in clericis, sed etiam virtutis opera requirantur; tantumque esse Christi nomen, ut etiam parum sanctis opituletur ad præsidium, etsi non opituletur ad gratiam.⁴ Unde nemo jactare se debet, nec purgati hominis sibi gratiam vindicare, in quo æterni nominis virtus, non aliqua possibilitas humanæ fragilitatis operata sit: non enim merito tuo diabolus, sed odio sui vincitur.

30. Quod potest homo, sinceram exhibeat fidem, et observantiam mandatorum religiosa mente custodiat; ne dicatur ei: *Vulpes foveas habent*. Fallax quippe animal, et insidiis semper intentum, rapinam fraudis exercet. Nihil tutum,

A nihil otiosum, nihil patitur esse securum, quod inter ipsa hospitia hominum prædam requirat.

31. Hæreticis autem vulpes comparat. Denique cum gentes vocet, hæreticos excludit. Vulpis enim plenum fraudis est animal, foveam parans, et in fovea semper latere desiderans: ita sunt hæretici, qui domum sibi parare non norunt, sed circumscriptionibus suis alios decipere conantur. Jacob domum habitat: hæreticus in fovea est, ut fraudulenta vulpis gallinæ illi evangelicæ dolum semper intendens, de qua scriptum est: *Quoties volui congregare filios tuos sicut gallina pullos suos, et noluisti! Ecce relinquetur domus vestra deserta*. Merito ergo foveas habent, quia domum quam habuerant, perdiderunt. Hoc animal neque mansuescit umquam; unde et Apostolus ait: *Hæreticum hominem post unam.... correptionem devota*: neque ulli usui est, aut cibo utile; non enim de hoc dicit Christus: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem Patris mei qui in cœlis⁵ est*. Quin etiam eas a fructibus suis relegat: *Capite nobis vulpes pusillas, exterminantes vineas*; hoc est, quæ minorem vineam, non majorem exterminant. Et ideo Samson ad caudas earum faces ligavit, et in messes alienigenarum dimisit; eo quod hæretici fructus incendere conentur alienos, latratibus magis sonori, quam vocibus expoliti (qui enim Verbum negat, nec vocem habet), ad præsens ore libero, sed in futurum fine jam victo⁶ caudæ facibus, significantes sui finis incendium.

32. Volucres quoque cœli, quæ frequenter ad nequitiae spiritalis similitudinem derivantur, veluti nidos quosdam instruunt in pectoribus improborum; et ideo Filius hominis, quia abundavit iniquitas, non habet ubi caput suum reclinet. Etenim dominante versutia, cum simplicitati nullus sit locus, nulla potest in affectibus singulorum divinitatis esse possessio: *Caput enim Christi Deus est*, qui ubi mentem probarit innoxiam, supra ipsam quodammodo vim suæ majestatis reclinat: quod esse videtur indicio, quia profusior quædam gratia bonorum pectoribus inseratur.

33. Itaque ut advertas Deum non cultus adspernantem esse, sed fraudis, qui repudiaverat fraudulentum, elegit innocentem dicens: *Sequere me*. Sed hoc dixit ei, cujus patrem jam sciebat mortuum, illum utique patrem de quo dictum est illi: *Obliviscere.... domum patris tui*. Vide igitur quia Dominus quos miseratur, etiam imprudentes advocat, et postulanti paternæ veniam sepulturæ respondit:

¹ Quidam mss., *injuria*. Qui timet, vindictam non quærit: qui non timet, ultionem ostendit. Simul, etc. Minus commode. (Edit. Maur.)

² Mss. aliquot (ita et B), *inconsiderata commotio*. Melius alii (ut etiam A, B', a), atque editt., *inconsiderata conjunctio*; ut nimirum ad sequentia referatur. (Edit. Maur.)

³ Mss. A, B, a, *interna*.

⁴ Cod. A, *ad gloriam*.

⁵ Mss. A, B, B', *in cœlo*; quæ lectio alibi quoque occurrit apud Ambrosium. Cf. Sabbat ad h. l.

⁶ « Edit. omnes, ore liberi, sed in futurum finem jam victi, caudæ facibus etc. Mss. vero universi ab his dissidentes legunt ut in textu, nisi quod unus, *fune*, pro *fine*, alter, *vinctis*, pro *vincto*, præfert. Porro nobis magis arridet communis lectio mss. aliorum, ut sensus sit, per extremam partem caudæ vulpinæ facibus alligatam extremum hæreticorum incendium significari. » Ita Maurini. Addimus vero, codicem B *finem* exhibere, uti editiones ante maurinam.

Matth. xxiii, 37, 38.

Tit. iii, 10.

Joan. iv, 34.

Cant. ii, 15.

Judic. xv, 4.

I Cor. xi, 3.

Vers. 59.

Ps. xlii, 11

Matth. vii, 23.

Vers. 60. *Sine, mortui sepeliant mortuos suos: tu autem vade, annuntia regnum Dei.*

¹ 34. ¹Itaque cum religiosum humandi acceperimus officium, quemadmodum hic paterni quoque funeris sepultura prohibetur, nisi ut intelligas humana posthabenda divinis? Bonum studium; sed majus impedimentum: nam qui partitur studium, derivat affectum; et qui dividit curam, differt profectum. Ergo prius obeunda quæ maxima sunt: nam et apostoli, ne occuparent studium dispensandi,² ministros pauperibus ordinarunt; et ipsis cum a Domino mitterentur, neminem in via salutare præscriptum est: non quod benevolentiae displiceret officium, sed quod persequendæ devotionis intentio plus placeret.

35. Quomodo autem mortui sepelire mortuos possunt, nisi cum ab infidelibus humatur cadaver,³ cujus ita cor animam perdidit, ut illorum animæ Deum: sive quia duplex hic intelligenda est mors, una naturæ, altera culpæ? Est etiam mors tertia, in qua peccato morimur, et Deo vivimus, sicut Christus qui peccato mortuus est: *Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo.*

36. Una est igitur mors, qua copula corporis et animæ separatur, non formidabilis, non timenda; cum discessio quædam nostri videatur esse, non pœna: non metuenda fortibus, desideranda sapientibus, miseris expetenda, de qua dictum est: *Querent homines mortem, et non invenient eam.*

37. Est et alia quæ sæcularium adferat interitum voluptatum: in qua non natura, sed delicta moriuntur. Hanc mortem subimus consepulti baptisinate,⁴ et mortui cum Christo ab elementis hujus mundi, cum actus patimur prioris obliviam. Hanc mortem voluit, cum prophetaret Balaam, ut Deo viveret; et ideo dixit: *Moriatur anima mea in animis justorum,⁵ et fiat semen meum ut semen eorum.*

38. Est et tertia mors, quando Christus, qui est vita nostra, nescitur: scire autem Christum vita est sempiterna, quæ nunc justis præsto est in umbra, in futurum autem erit facie ad faciem: *Spiritus enim ante faciem nostram Christus Dominus, de quo dixit: In umbra ejus vi-*

¹ Cod. A, Caput iv; Cod. B, Caput xv.

² Edit. Gill. ac Rom. cum paucis, iisque recent. mss., *ne occuparentur studio dispensandi.* Amerb. et Era. cum reliquis (*pariterque nostris*), *ne occuparent studium*; id est, in se susciperent, exercerentque. (Edit. Maur.)

³ « Ita cod. Corb. cum aliis sex melioris notæ, nisi quod idem Corb. per correctionem pro *cor* legit *corpus*. Minus bene; cordis enim hic mentio fit, eo quod illic animam præcipua quadam ratione residere docuerint plures philosophi. Reliqui autem atque edit. contractius habent: *nisi geminam hic intelligas mortem, unam naturæ, alteram culpæ.* » Hæc Maurini. Nostri quoque mss. A, B contractionem habent lectionem.

⁴ Mss. A, B, *in baptismo.*

⁵ Cod. A, *morte justorum*, ut Vulgata.

⁶ Ajunt hic Maurini editores: « Omnes edit. ac plerique mss., *sorte naturæ.* Aptius tamen Corb. cum aliis quibusdam, *prævaricatione naturæ.* » Attamen quia et vetustissimus codex B' cum aliis nostris exhibet lectionem *sorte*, hanc

A *vemus in gentibus.* In umbra alarum ejus speravit David: in umbra ejus concupivit, et sedit Ecclesia.

Ps. lvi, 2.

Cant. ii, 3.

39. Si tantum, Domine Jesu, confert umbra tua, quantum utique veritas adferet? Quemadmodum vivemus, quando jam non erimus in umbra, sed in ipsa vita? *Nunc enim vita nostra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus, inquit, apparuerit vita nostra, tunc et nos cum eo apparebimus in gloria.* Dulcis illa vita est, quæ non habet mortem: hæc autem vita corporis habet mortem sorte⁶ naturæ, quæ plerumque etiam desideratur. Habet etiam ipsa anima plerumque mortem labe peccati: *Anima enim quæ peccat, ipsa morietur.* Cum autem firmitate beatitudinis roborata cœperit obnoxia non esse peccato, jam non erit mortalis, sed vitam carpet æternam.

Coloss. iii, 3, 4.

⁶

Ezech. xviii, 4.

40. Ad hanc vitam, fratres, festinemus, mœsti in sæculo, quia *peregrinamur a Domino*: qui enim non peregrinatur a corpore, peregrinatur a Domino. Multo autem melius dissolvi a corpore, et adhærere Deo; ut et nos unum simus apud omnipotentem Deum, et unigenitum Dei Filium videamus, per resurrectionis gloriam in naturæ claritatem adsumpti, et inviolabilis concordie animorum fœdere sempiterno unitatem diuturnæ pacis imitati; ut compleatur id quod de nobis Dei Filius Patri orando promisit: *Ut et ipsi unum sint, sicut et nos unum sumus.*

II Cor. v, 6.

Joan. xvii, 23.

41. Non ergo paterni funeris sepultura prohibetur; sed necessitudini generis divinæ religionis pietas antefertur: illud consortibus relinquitur, hoc mandatur electis. Aut quia sepulcrum patens guttur est impiorum, memoria eorum abolenda præscribitur, quorum simul cum corpore meritum occidit: nec revocatur ab officio patris filius, sed fidelis a perfidi communione secernitur.

Ps. v, 11.

42. Est enim propria quædam sepultura justorum, qualis illa de qua dictum est: *Hæc enim mittens hoc unguentum in corpus meum, ad sepeliendum me fecit;* et ideo qui bona fide in se sepelit Christum, ut cum eo resurgat, diaboli perfidiam in se sepelire non debet.

Matth. xxvi, 12.

43. Est et illa prophetica, ut supra sepulcra majorum⁷ quædam ponamus, quæ lector agno-

⁷
Tob. iv, 18.

restituimus in textu; immo ideo quoque ad hoc permotus sumus, quod dictio *prævaricatione naturæ* minus recte nobis sonaret, quasi mors effectus esset naturaliter consequens peccatum e substantiali immutatione per peccatum in humanam naturam inducta; qui error fuit protestantium et jansenistarum: dum e converso omnino rite dicere potuit Ambrosius mortem contingere conditione seu *sorte naturæ*, quia nempe homo ita a Deo conditus est, ut mori naturaliter posset, immo deberet, nisi peculiari Dei subsidio (*arbore vite*) a corporis dissolutione præservatus fuisset; et ideo vix antea, nempe n. 36, dixerat de morte: *Cum discessio quædam nostri videatur esse, non pœna.* Hæc demum mire conspirant cum iis quæ leguntur n. 29 libri *De Paradiso.*

⁷ Vet. edit. in corpore, *sepulturam malorum.* Rom. cum paucis mss., *sepulturam justorum.* Era. autem et Gill. in margine, ac mss. quatuordecim, ut in textu. Paucis vero interjectis, ubi edit. cum parte mss., *quo (mss., quod) cibo imperetur:* alii bene multi, *quod impetretur:* duo etiam, *quo cibo impleteretur, aut potu.* (Edit. Maur.)

scis, infidelis intelligere non debet: non quod cibis imperetur aut potus, sed sacræ oblationis veneranda communio reveletur. Non ergo interdictum est muneris; sed religionis mysterium, communionem nobis cum gentibus mortuis non futuram. Nam cum sacramenta vivorum sint, non videntur mortui qui habent vitam.

Cap. x, vers. 3. *Ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos.*

1 44. ¹Ad septuaginta discipulos dicit, hos quos designavit, et misit binos ante faciem suam. Et qua ratione binos misit? Quia bina missa sunt animalia in arcam, hoc est, cum mare femina: 2 immunda per numerum,² sed mundata Ecclesiæ sacramento. Quod completum est oraculo quod sanctus Petrus accepit, dicente sibi Spiritu sancto: *Quod Deus mundavit, tu ne commune dixeris.* Et advertit dictum esse de gentibus, quæ corporeæ magis generationis successionem, quam spiritualis gratiæ sequebantur. Hos mundavit Dominus, et passionis suæ fecit heredes.

Act. x, 15.

45. Mittens ergo discipulos in messem suam, quæ licet verbo Dei insita, tamen culturæ laborem, et sollicitum munus operarii requirebat, ne aves cœli sparsa semina dissiparent, ita: *Ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos.*

3 46. ³Contraria sunt ista sibi animalia, ut alia ab aliis devorentur. Sed bonus pastor lupos gregi suo timere non novit; ideoque isti discipuli non in prædam, sed ad gratiam diriguntur: sollicitudo enim boni pastoris efficit, ut lupi in agnos audere nihil possint. Mittit ergo agnos inter lupos, ut compleretur illud: *Tunc lupi et agni simul pascentur.*

Isai. lxxv, 25.

47. Et quoniam proxime de vulpe nobis non ingratus tractatus evasit, si iudicium vestrum fidele in figura minusculi animantis expertus sum, præsumo quod profunda mysteria, quæ luporum specie velantur, studiorum vestrorum possim aperire suffragio. In specie vulpium hæreticos significari supra expressimus, qui promittunt nomine quod Christum sequantur, sed studio fraudis abjurant. Hos non suscipit Dominus, sed a suo nido arcet et prohibet. Lupi quid significare videantur, debemus advertere.

a Luc. cap. ix.

4 48. Bestiæ nempe sunt quæ insidiantur ovilibus, circa pastorales versantur casas, habitacula domorum⁴ intrare non audent, somnum canum, absentiam aut desidiam pastoris explorant, ovium guttur invadunt, ut cito strangulent; feri, rapaces, iidemque natura corporis rigidiores, ut se facile non possint inflectere; impetu quodam suo feruntur, et ideo sæpe luduntur.⁵ Tum præterea si quem priores homi-

5

A nem viderint, vocem ejus quadam naturæ feruntur vi eripere; si autem homo prius eos viderit, exagitari memorantur. Et ideo cavendum mihi est ne si in hodierno tractatu spiritualium mysteriorum gratia non potuerit refulgere, lupi me prius vidisse credantur, et solemne voeis extorsisse suffragium.

49. Nonne lupis istis hæretici comparandi sunt, qui insidiantur ovilibus Christi, fremunt circa caulas nocturno magis tempore quam diurno? Semper enim perfidis nox est, qui lucem Christi scævæ⁶ nebulis interpretationis obducere, et quantum in ipsis est, fuscare conantur. Versantur ergo circa caulas; stabula tamen Christi intrare non audent. Et ideo non sanantur, quia in stabulum suum non vult eos Christus inducere, in quo curatus est ille qui de Hierusalem descendens incidit in latrones: quem vulneribus alligatis, infuso oleo et vino, imponens in jumentum suum Samaritanus ille duxit in stabulum, et sanandum stabulario dereliquit. Non accipiunt ergo medicinam, qui medicum non requirunt: si enim requirerent, non derogarent.

Luc. x, 30 et ss.

50. Explorant pastoris absentiam, et ideo pastores Ecclesiarum vel necare, vel in exilium agere contendunt; quia præsentibus pastoribus oves Christi incursare non possunt. Spoliare ergo gregem Domini raptores conantur, qui corporea quadam mentis intentione duri ac rigidi, nequaquam solent a suo errore deflectere. Et ideo Apostolus ait: *Hæreticum hominem post unam.... correptionem devita*, sciens quia subversus est, qui ejusmodi est. Hos Scripturæ verus interpret Christus illudit; ut inanes suos in vanum effundant impetus, et nocere non possint.

Tit. iii, 10.

51. Qui, si quem versuta disputationis suæ circumscriptione præverint, faciunt obmutescere; mutus est enim qui Verbum Dei non eadem qua est gloria confitetur. Cave ergo ne tibi vocem tollat hæreticus, si prior eum non ipse deprehenderit: serpit enim, dum latet ejus perfidia; si autem commenta impietatis ejus agnoveris, jacturam piæ vocis timere non poteris. Cave igitur versutæ disputationis venena: animam petunt, guttur invadunt, vitalibus vulnus affigunt. Graves sunt morsus hæreticorum, qui ipsis gravioribus et rapacioribus bestiis, nullum avaritiæ finem, impietatisque noverunt.

F 52. Nec vos moveat quod formam præterevidentur humanam: etsi foris homo cernitur, intus bestia fremit. Et ideo eos lupos esse non dubium est, juxta Domini Jesu divinam sententiam, qui ait: *Attendite vobis a falsis prophetis,*

¹ Cod. A, *Coput v*; Cod. B, *Caput xvi*.

² *Immunda per numerum*, ideo dicuntur, quia per binarium mixtio et compositio significatur, quæ opponitur simplicitati, cujus figura est unitas. Hinc Philo Jud. lib. *Quod si Deus sit immut.*: Καὶ γὰρ τὸ ἄκρῳτον μὴ μὴ, καὶ ἡ μὴ μὴ ἄκρῳτον τὸ δὲ δις τῷ κειραμένῳ (supple *ἔοικε*), ἐκάτερον γὰρ οὐχ ἅπλοῦν, ἅτε καὶ σύγκριτον καὶ διάκριτον ἐπιδεχόμενον.

(Edit. Maur.)

³ Cod. A: *In sancto Victore Lectio i*.

⁴ Notant Maurini occurrere in paucis mss., *habitacula pastorum*.

⁵ Mss. aliquot, *sæpæ leduntur*. Melius alii, *sæpe luduntur*; ut satis inde intelligas quod infra, num. 50, scribitur: *Hos Scripturæ verus interpret Christus illudit*. (Edit. Maur.)

⁶ Maurini, *scævæ*: sed *scævæ* nostrorum mss. valde melius convenit contextui.

qui veniunt ad vos in vestitu ovium; intus autem sunt lupi rapaces: ex fructibus eorum cognoscetis eos. Si quis ergo specie movetur, fructum interroget. Audis aliquem sacerdotem dici: rapinas ejus agnoscis.¹ Vestitum ovis habet, facta prædonis. Foris ovis, intus lupus est: qui modum non habet rapinarum; qui tamquam in nocte Scythico membra duratus gelu, cruentus ora, circumvolat quærens quem devoret. Nonne vobis videtur lupus, qui humanæ necis insaturationi² crudelitate fidelium morte populorum rabiem suam explere desiderat?³

53. Ululat iste, non tractat,⁴ qui negat vocis auctorem; et sacrilego sermone bestiale murmur interstrepit, qui non confitetur Dominum Jesum æternæ præsulæ vitæ. Audivimus ejus ululatus, cum in orbem⁵ gladius mitteretur. Dentes asperos, ora tumida præferebat, et putabat quod vocem omnibus abstulisset, quam solus amiserat. Et ideo ut hos lupos effugere possimus, docet Dominus quid sequamur, dicens:

Vers. 4. *Nolite portare sacculum, neque peram, neque calceamenta.*

54. ⁶Quid sit, sacculum non esse portandum, alibi evidenter expressit; scripsit enim Matthæus quoniam dixit ad discipulos Dominus: *Nolite possidere aurum, neque argentum.* Si prohibemur aurum possidere, quid eripere, quid auferre? Si quod habeas, donare præciperis, quemadmodum congeris quod non habebas?⁷ *Qui prædicas non furandum, furaris? Qui dicis non mæchandum, mæcharis? Qui exsecraris idola, sacrilegium facis? Qui in Lege gloriaris, per prævaricationem Legis Deum inhonoras? Nomen enim Dei per vos blasphematur.*

55. Non sic apostolus Petrus, qui primus dominicæ exsecutor sententiæ, ut ostenderet non in vacuum Domini effusa mandata, cum posceretur a paupere, ut ei aliquid pecuniæ largiretur, ait: *Argentum atque aurum non habeo.* Ille gloriatur quod non habeat argentum neque aurum: vobis pudori est minus adhuc habere quam cupitis? Est ergo et pauperies gloriosa; quia est et beata, sicut scriptum est: *Beati pauperes spiritu.* Tamen non tam hoc gloriatur Petrus, quod argentum et aurum non habeat,

A quam quod servet mandatum Domini, qui præcepit: *Nolite possidere aurum;* hoc est dicere: Vides me Christi esse discipulum, et aurum a me requiris? Aliud nobis multo pretiosus auro donavit, ut in nomine ejus operemur. Itaque non habeo quod non dedit; sed quod dedit habeo: *In nomine Domini Jesu surge, et ambula.*

56. Sicut ergo qui horrea vult congerendis ædificare frumentis, Dominicæ sententiæ auctoritate reprehenditur; ita qui sacculum vult auro parare condendo, nævum reprehensionis incurrit.

57. *Non peram, neque calceamenta.* Utrumque de corio mortui animantis confici solet: nihil autem in nobis Dominus Jesus mortale vult esse. Denique ad Moysen dicit: *Solve calceamentum pedum tuorum; locus enim in quo stas, terra sancta est.* Mortale igitur atque terrenum calceamentum jubetur solvere, cum mitteretur ad populum liberandum: hujus enim minister muneris timere nihil debet, nec a suscepto officio mortis periculo retardari. Ipse enim cum defensionem fratrum, hoc est, Judæorum voluntarius recepisset, calumniæ terrore revocatus est ab incepto, et fugit ex Ægypto. Et ideo cum Dominus affectum ejus probasset, conditionem autem vidisset infirmam, animi ejus mentisque vestigium mortalibus vinculis censuit exuendum.

58. Quod si quem movet qua ratione in Ægypto calceati jubentur edere agnum, apostoli autem sine calceamentis ad prædicandum Evangelium diriguntur; is considerare debet quia in Ægypto positus, debet adhuc morsus cavere serpentis: multa enim venena in Ægypto, et qui in typo pascha celebrat, patere potest vulneri; qui autem minister est veritatis, hebetat⁸ venena, non trepidat. Denique momordit Paulum vipera in Melita insula, et videntes pendentem de manu ejus viperam incolæ loci illius, putabant eum esse moriturum; sed ubi inoffensum stare viderunt, Deum esse dicebant, cui venenum nocere non poterat. Et ut scias hoc verum esse, ipse Dominus ait: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones, et supra omnem virtutem inimici, et nihil vobis nocebunt.*

59. Non virgas in manu jubentur tollere apo-

cod. B), scilicet Mediolanum, non Romam, ut alibi apud auctores. Melius tamen, *in orbem*. Etenim per vocem *gladius* crudelem illam legem Auxentii ipsius manu scriptam, et xii Kal. Febr. promulgatam innuit Ambrosius, de qua idem quoque, *de Basil. non trad.*, scribit, *Auxentius gladium volentem per omnes urbes direxit*. Confer utrumque locum inter se; namque illi mutuo se se mirum in modum explicant et confirmant. (Edit. Maur.)

⁶ Cod. A, *Caput vi*, Cod B, *Caput xvii*.

⁷ Sic mss. complures (*et nostri quoque*), ac melioris notæ. Alii nonnulli, et editt. ant., *congeris, quod possidere prohiberis*. Rom. resecatis tribus ultimis verbis post, *congeris*, subnectit, *Qui prædicas* etc. (Edit. Maur.)

⁸ Omnes edit. ac mss. aliquot (*etiam B*), *evitat venena*. Melius alii majori numero et antiquitate, *hebetat* (pariterque A, B', a), id est, retundit, superat, etc. (Edit. Maur.)

¹ « Cunctæ edit. et mss. nonnulli, *rapinas ejus non agnoscis*. Alii plures ac probatores negationem respuunt, quæ nullo modo videtur esse admittenda. Hic porro Auxentium arianum designari ex eo intelligas, quod iisdem ferme verbis ille describitur *de Basil. non trad.*, ubi legimus: *Auxentii ipsius qui se dicit episcopum*, etc. ubi etiam quod dicitur, *Minora fecit in Scythia* etc. liquido respondet verbis infra positus, *Scythico membra duratus gelu* etc. » Hæc Maurini. Nostri autem mss. A, B' pro *agnoscis* legunt *cognoscis*.

² Mss. A, B, B', *insaturabilis*, quæ vox potest esse genuina, si assumatur in casu recto ut dicatur: *Qui crudelitate* (sua) *insaturabilis* (nempe ipse lupus) *humanæ necis* (italice, *insaziabile di strage umana*).

³ Mss. B, B', *desideravit explere*.

⁴ *Non tractat*, hoc est, Scripturam non exponit, quo sensu hoc verbum Patribus maxime familiare est. (Edit. Maur.)

⁵ Mss. non pauci, nec inferioris notæ, *cum in urbem* (ut

Matth. x, 10. stoli; sic enim Matthæus scribendum putavit. ² ¹ Quid est autem¹ virga, nisi præferendæ² potestatis insigne, et ulciscendi instrumentum doloris? Ergo humilis Domini (*in humilitate enim iudicium ejus sublimatum est*³), humilis, inquam, Domini præceptum discipuli ejus humilitatis officiis exsequuntur: eos enim misit ad seminandam fidem, qui non cogerent, sed docerent; ⁴ nec potestates exerent,⁴ sed doctrinam humilitatis adtollerent. Quo loco humilitati putavit etiam patientiam copulandam; quia ipse quoque, juxta testimonium Petri, cum malediceretur, non remaledixit; cum percuteretur, non percussit. Hoc est ergo dicere: Imitatores mei estote, ultionis studia deponite, insolentiam verberantium⁵ non injuriæ relatione, sed magnanimitate patientiæ verberate.⁶ Nemo debet quod ipse in alio reprehendit, imitari: graviora contumacibus mansuetudo vulnera refert. Hoc pugno percussit Dominus verberantem, dicendo: *Qui te percutit in maxillam, præbe illi⁷ et alteram*. Fit enim ut iudicio suo ipse se damnet, et quodam stimulo sui compungatur affectus, qui relatam sibi sedulitatem pro injuria quam fecit, adverterit.

60. Habet tamen quos et cum virga apostolos miserit, sicut Paulus testificatur, dicens: *Quid vultis: in virga veniam ad vos, an in caritate et spiritu mansuetudinis?* Hanc virgam etiam Timotheo dedit Apostolus, dicens: *Argue, obsecra, increpa*. Aut fortasse ante passionem Domini, quæ nutantium populorum corda firmavit, necessaria sola fuerit mansuetudo; post passionem correctio.⁸ Certe mulceat Dominus; increpet Paulus: suadeat qui potest pectora etiam dura mollire; arguat qui non potest universa suadere. Virgam igitur Paulus ex doctrina Legis adsumpserat. Legerat enim: *Qui parcit baculo, odit filium suum*. Legerat etiam quia agnum manducantes baculum in manibus habere præcepto prophetico jubebantur. Et ideo Dominus in veteri Testamento ait: *Visitabo in virga iniquitates eorum*. In novo autem se ipsum obtulit, ut ignosceret universis, dicens: *Si me quæritis, sinite hos abire*. Et alibi habes quia cum apostoli ignem de cælo petere vellent, ut consumeret Samaritanos, qui Jesum Dominum intra

A civitatem suam recipere noluerunt: *Conversus increpavit illos*, et ait: *Nescitis cujus spiritus estis; Filius enim hominis non venit animas perdere hominum, sed salvas facere*.

Luc. ix, 55, 56.

61. Perfectiores ergo sine virga diriguntur; infirmiores cum baculo manducant. Sed et Paulus virgam quidem minatur; sed in spiritu mansuetudinis visitat delinquentes. Denique ut scias mitem esse doctorem, eorum ipsorum quos arguit, consulit voluntatem. *Quid vultis*, inquit, *in virga veniam ad vos, an in caritate et spiritu mansuetudinis?* Semel virgam dixit, bis mitiora subjecit; adjiciens mansuetudinem caritati. Prius tamen minatus est virgam, sed exhibuit mansuetudinem; nam in secunda epistola ad eosdem Corinthios scribens ait: *Testem Deum invoco in animam meam, quod parcens vobis non veni ultra⁹ Corinthum*. Audi qua ratione putaverit esse parcendum: *Ne iterum*, inquit, *in tristitia venirem ad vos*. Abjecit virgam, et affectum caritatis adsumpsit.

I Cor. iv, 21.

II Cor. i, 23.

II Cor. ii, 1.

C *Et neminem salutaveritis in via*.

Vers. 4.

62. Fortasse quibusdam hoc durum et superbum, nec mansueti et humilis Domini præcepto convenire videatur, quod ille qui etiam accubitionis loco præcepit esse cedendum, hoc loco mandet discipulis: *Neminem salutaveritis in via*; cum iste communis sit usus gratiæ. Sic inferiores superiorum sibi favorem conciliare consueverunt. Gentiles quoque cum Christianis habent hujusmodi officiorum commercia. Quomodo Dominus hunc usum humanitatis avellit?

Luc. x, 4.

63. Sed considera non hoc esse solum: *Neminem salutaveritis*: sed non frustra additum, *in via*. Denique et Elisæus cum mitteret servum suum, ut baculum ejus poneret supra corpus defuncti pueri, mandavit ei ne in via aliquem salutaret; festinato¹⁰ enim eum jubebat pergere,¹¹ ut celebrandæ resurrectionis exsequeretur officium, ne confabulatione alicujus obvii mandato reflecteretur a munere. Ergo et hic non salutationis sedulitas aufertur; sed obstaculum impediendæ devotionis aboletur, ut quando divina mandantur, paulisper sequestrentur humana. Pulchra est salutatio; sed pulchrior quo matu-

IV Reg. iv, 29.

II 10

¹ Mss. A, B, B' omittunt autem.

² Rom. edit., nisi proferendæ potestatis. Minus commode; non enim ad proferendam, id est, amplificandam potestatem, sed ad eam præferendam, hoc est, significandam atque ostendendam virgarum fasces antiquis magistratibus præferri consueverant. (Edit. Maur.)

³ « Omnes edit. ac prope omnes mss., iudicium ejus sublatum est. Corb. tamen... sublimatum est. Melius; namque in epist. ad Vercell. idem locus ita refertur: iudicium ejus exaltatum est: cui lectioni favet versio Arabica secundum interp. Lat.; habet enim ea illa, iudicium ejus altum est. Hinc autem promanavit ea diversitas, quod verbum ἵρῶν quo usus videmus LXX, perinde et per exaltatum, et per sublatum reddi potest. Heb. vero, Syr. ac Vulg. Lat. præferunt, de iudicio sublatus (sive raptus) est. » Ita Maurini. Attamen etiam mss. A, B, B', sublatum legunt.

⁴ « Mss. non pauci, atque omnes edit., nec vim potestatis exercerent; Rom., exererent. Ex aliis autem mss. plures habent, nec potestates exercerent; antiquiores... exererent. »

Ita Maurini. Cod. A, nec potestate se exererent; reliqui nostri ut in textu.

⁵ Mss. B, B', insolentias verberantium.

⁶ Edit. omnes, sed... supportate. Mss. omnes e contrario (item nostri), sed... verberate. Elegantius, si quidem illud hoc loco significatur, quod lib. v, num. 76, clarioribus verbis exprimitur, his videlicet: Nonne fit per patientiam, ut... reverberes verberantem? (Edit. Maur.)

⁷ Mss. A, B, B', ei.

⁸ Mss. A, B, B', correptio.

⁹ Mss. A, B, B' omittunt ultra, quæ particula forte ab ipsomet Ambrosio omissa fuit eo quod in veteri deesset latina versione. Cf. Sabbat. ad h. l.

¹⁰ Maurini, festinantem; sed cod. B', cum subsequentibus B, A, festinato; quam lectionem prætulimus, ut per se aliquanto difficiliorem, ideoque characterem genuinitatis exhibentem.

¹¹ Mss. A, B, contendere.

¹ rior¹ exsecutio divinorum, quæ per moram sæpe traxit offensam. Ideo autem et honesta prohibentur; ne solemnis gratia obrepat officii, et impediat ministerium, cuius mora culpa sit.

² Vers. 8. 64. Jam illud virtus alia,² ne de domo ad domum quis vaga facilitate demigret; ut servemus etiam hospitali in amore constantiam, nec coalitam amicitiae necessitudinem facile resolvamus; ut pacis præferamus nuntium; ut ipse primus ingressus pacis benedictione celebretur: cibo potuque oblato oportere nos esse contentos, vexilla fidei non premenda, et regni cœlestis Evangelium prædicandum; excutiendum de pedibus pulverem, si quis recipiendos civitatis hospitio non putaverit.

Vers. 13-21. 65. Docet etiam graviore poenæ obnoxios fore qui Evangelium non sequendum, quam qui Legem judicaverint esse solvendam; eo quod Tyrus et Sidon si tanta operationum cœlestium vidissent miracula, non despexissent remedium poenitentiae. Istam quoque vel affluentiam vel insolentiam sæcularem neque cœlesti muneri comparandam, neque rursus sine remedio derelinqui, cum unicuique sit subsidium poenitendi. Postremo aperit cœleste mysterium, quod placuerit Deo ut parvulis magis quam prudentibus istius mundi suam gratiam revelaret. Quod apostolus Paulus stylo pleniore digessit dicens: *Nonne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi? Nam quoniam in Dei sapientia non cognovit hic mundus per sapientiam Deum; placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes.*

I Cor. I, 20, 21.

66. Parvulum ergo accipiamus, qui se exaltare non noverit, et phaleratis sermonibus artem suæ jactare prudentiæ, quod philosophi plerique faciunt. Parvulus erat qui dixit: *Domine, non est exaltatum cor meum, neque elati sunt oculi mei, neque ingressus sum³ in magnis, neque in mirabilibus super me.* Et ut scires parvulum hunc non ætate, non sensu fuisse, sed humilitate sua, et quadam declinatione jactantiæ, addidit: *Sed exaltavi animam meam.* Vides quam excelsus fuerit hic parvulus, quanto virtutum sublimis vertice? Tales nos parvulos vult esse Apostolus, cum dicit: *Si quis videtur sapiens esse inter vos in hoc sæculo, stultus fiat, ut sit sapiens; sapientia enim huius sæculi stultitia est apud Deum.*

³ Ps. cxxx, 1.

Ps. lxxv, 2.

I Cor. III, 18, 19.

Vers. 22.

67. Pulcherrimus connectitur de fide locus, quando omnia sibi tradita dicit a Patre suo. Cum omnia legis, omnipotentem agnoscis, non decolorem, non degenerem Patris: cum tradita legis, Filium confiteris, cui per naturam omnia

A unius substantiæ jure sint propria, non dono collata per gratiam. Addidit:

Nemo scit quis est Filius, nisi Pater: et quis est Pater, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare. Vers. 22.

68. Quem locum in iis quos de Fide scripsi libellis, meminisse non esse præteritum. Ut scias autem quia sicut Filius Patrem quibus vult revelat, etiam Pater revelat quibus vult Filium, audi dicentem ipsum Dominum Jesum cum laudaret Petrum, quod eum Filium Dei esse confessus sit: *Beatus es, Simon Barjona, quia non caro et sanguis revelavit tibi, sed Pater meus qui in cœlis est.* Lib. IV de Fide, cap. 6.

69. ⁴Adhæret his lectio, qua exponuntur⁵ hi qui sibi legisperiti videntur, qui verba Legis tenent, vim Legis ignorant; et ex ipso primo Legis capitulo docet esse Legis ignaros, probans quod in principio statim Lex et Patrem et Filium prædicaverit, incarnationis quoque Dominicæ annuntiaverit sacramentum, dicens: *Diliges Dominum Deum tuum.... Et, diliges proximum tuum sicut te ipsum.* Matth. XVI, 17.

70. Unde Dominus ait ad legisperitum: *Hoc fac, et vives.* At ille qui nesciret proximum suum, quia non credebatur in Christum, respondit: *Quis est meus proximus?* Itaque qui Christum nescit, nescit et Legem. Quomodo enim potest scire Legem, cum veritatem ignoret, cum Lex annuntiet veritatem? Vers. 25.

Homo quidam ex Hierusalem descendebat in Hiericho, et incidit in latrones. Deut. VI, 5.

71. ⁶Ut eum locum qui propositus est nobis, planius possimus absolvere, veterem civitatis Hiericho repetamus historiam. Meminimus itaque quod Hiericho, sicut legimus in libro qui inscribitur Jesu Nave, magna civitas fuerit, muralibus septa parietibus, quæ non ferro pervia, non arieti posset esse penetrabilis: in ea Rhaab habitasse meretricem quæ exploratores, quos direxit Jesus, hospitio recepit, consilio instruxit, postulantibus civibus abiisse respondit, abscondit in tecto; et ut se suosque urbis excidio posset eripere, coccum in fenestra ligavit; urbis autem ipsius inexpugnabiles muros septem turbarum sacerdotalium sono, et populi jubilantis ululatu consono corruisse. Josue VI, I.

72. Videte quemadmodum unusquisque proprium servet officium: exploratores excubias, Josue II, 4 et ss.

quia totum alterius sensum e nimis levi consideratione assecuti non sunt.

² Omnes edit. ante maurinam, *illa moralia*. Omnes mss. *illud* (unicus *illa*) *virtus alia*. Nempe, illud est alia virtus, ne etc.

³ Maurini, *ambulavi*. Sed lectio *ingressus sum* non modo est nostrorum mss., verum etiam Augustini et Prosperi, ideoque adoptandam censuimus. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Cod. B, *Caput XVIII*.

⁵ Rom. edit. sola, *qua exploduntur hi* etc.

⁶ Cod. A, *In lætantiis in Sancto Stephano, Caput VII*.

¹ Maurini, *pulchrior matura executio* etc. Notant vero: « Edit. Amerb. cum mss. non paucis, *sed pulchrior, quo maturior exsecutio divinorum*. Era., Gill. ac Rom., *sed eo pulchrior, quo præceptorum maturior exsecutio divinorum*. Alii mss. qui et note probatoris, ut in textu. » Verum nos, secuti nostros quoque mss., quos inter gravissimæ auctoritatis est cod. B', ut plus quam semel monuimus, a Maurinis iterum recessimus, tam propter documentorum momentum, quam propter majorem sensus cum contextu consonantiam. Putamus vero breviorē lectionem ab illis suffectam fuisse,

mysterium meretrix, fidem victor, religionem sacerdos. Hi periculum pro laude non metuunt: illa susceptos nec in periculis prodit: iste sollicitus fidem magis servare quam vincere, meretricis prius mandat salutem, quam excidium civitatis; religionis autem insignia arma sunt sacerdotis. Jam illud quis non plenum putet esse miraculi, quod ex tota urbe nemo servatus est, nisi quem meretrix liberavit?

73. Hæc simplicis historia veritatis est: quæ si altius consideretur, admiranda signat mysteria. Hiericho enim figura istius mundi est, in quam de paradiso, hoc est, de Hierusalem illa cœlesti ejectus Adam prævaricationis prolapsione descendit, hoc est, de vitalibus ad infirma¹ demigrans: cui non loci, sed morum mutatio naturæ suæ fecit exilium. Longe enim mutatus ab illo Adam, qui inoffensa beatitudine fruebatur, ubi in sæcularia peccata defluxit, incidit in latrones: in quos non incidisset, nisi his mandati cœlestis devius se fecisset obnoxium. Qui sunt isti latrones, nisi angeli noctis atque tenebrarum, qui se nonnumquam transfigurant in angelos lucis, sed perseverare non possunt? Hi ante dispoliant quæ accepimus indumenta gratiæ spiritalis, et sic vulnera inferre consue- runt: nam si intemerata quæ sumpsimus indu- menta servemus, plagas latronum sentire non possumus. Cave ergo ne ante nuderis, sicut Adam ante nudatus est, mandati cœlestis custodia destitutus, et exutus fidei vestimento, et sic lethale vulnus accepit: in quo omne genus occidisset humanum, nisi Samaritanus ille descendens, vulnera ejus acerba curasset.

74. Non mediocris iste Samaritanus, qui eum quem sacerdos, quem levita despexerat, non etiam ipse despexit. Nec vocabulo sectæ despicias quem verbi interpretatione miraberis; Samaritani etenim vocabulo custos significatur. Hoc habet interpretatio. Et quis est custos, nisi ille de quo dictum est: *Custodiens parvulos Dominus?* Itaque sicut Judæus alius in littera, alius in spiritu; ita et Samaritanus alius foris, alius in occulto. Hic ergo Samaritanus descendens quis est? Scilicet: *Qui descendit de cœlo, et qui adscendit in cœlum, Filius hominis qui est in cœlo.* Videns semivivum, quem nemo potuerat ante curare, sicut illam quæ cursu sanguinis profluens, in medicis erogaverat omne patrimonium suum; *Venit secus eum*, hoc est, factus est compassionis nostræ susceptione finitimus, et misericordiæ collatione vicinus.

¹ « Omnes edit. et mss. aliquot, *ad inferna demigrans*. Alii plures potioresque, *ad infirma*. Melius; ut nimirum *vitalibus infirma*, seu infirmitates opponantur. » Hæc Maurini. Quanvis vero et nostri mss. A, B, B' *ad inferna* exhibeant, alteram retinuimus lectionem cui magis contextus favet, et quia facillime in codices quoque vetustiores irrepere potuit immutatio vocis *infirma* in *inferna*, utpote quæ et doctrinali conceptui et formulis symboli responderet.

² « Verbo *servaret*, subjungunt nonnulli mss., *in quo agnovit asina præsepe Domini sui*. Quibus insuper adjicit unus e Colb., *et ubi de terra incipes suscitantur, et de stercore*

A *Et alligavit vulnera ejus, infundens oleum et vinum.* Vers. 34.

75. Multa medicamenta medicus habet iste, quibus sanare consuevit. Sermo ejus medicamentum est. Alius ejus sermo constringit vulnera; alius oleo foveat; alius vinum infundit. Constringit vulnera austeriore præcepto; foveat remissione peccati, sicut vino compungit denuntiatione judicii.

B *Et imposuit, inquit, in jumentum suum.* Ibid.

76. Audi quomodo te imponat: *Hic peccata nostra portat, et pro nobis dolet*; et pastor imposuit ovem lassam super humeros suos. Homo enim jumento similis factus est; et ideo supra jumentum suum nos imposuit, ne nos essemus sicut equus et mulus; ut per nostri corporis adsumptionem infirmitates nostræ carnis aboleret.

C 77. Denique duxit nos in stabulum, qui eramus jumenta. Est autem stabulum, in quo fessi longo itinere succedere solent. Duxit itaque in stabulum Dominus, *Qui suscitavit a terra inopem, et de stercore erigit pauperem.* Ps. cxii, 7.

78. *Et curam egit*; ne æger ea quæ acceperat, nequaquam præcepta servaret.² Sed non vacabat Samaritano huic diu in terris degere: redeundum eo erat, unde descenderat. Itaque:

D *Altero die.* Vers. 35.

79. Quis est iste alter dies, nisi forte ille Dominicæ resurrectionis, de quo dictum est: *Hic est dies, quem fecit Dominus?* Ps. cxviii, 24.

Protulit duos denarios, et dedit stabulario, et ait: Curam illius habe. Ibid.

E 80. Qui sunt isti duo denarii, nisi forte duo Testamenta, quæ imaginem in se habent æterni regis expressam, quorum pretio vulnera nostra curantur? Redempti enim sumus pretioso sanguine, ut ultimæ mortis ulcera vitaremus.

81. Hos ergo duos denarios (licet horum quoque librorum quatuor formas³ non absurdum sit intelligere) accipit stabularius. Quis? Ille forsitan qui ait: *Æstimo ut stercora, ut Christum lucrifaciam*; quo curam haberet hominis vulnerati. Stabularius itaque ille est qui dixit: *Misit me Christus evangelizare.* Stabularii sunt

pauper erigitur: certe ubi greges clauduntur agnorum; ne frementibus ad caulas rapacibus lupis facilis in ovilia sit ingressus. Verum isthæc et e proprio loco avulsa, et adulterinis aliquot vocibus interpolata esse ex iis, quæ non multo post subjiciuntur, intelligimus. » Ita Maurini. Sane interpolatio hæc sunt, quæ ex adnotatione quadam marginali ab aliquo transcriptore postea in textum valde mature invecta est, quia occurrit non modo etiam in nostris mss. A et B, verum in vetustissimo quoque B'. Cf. autem de ea subsequentem n. 82.

³ Nempe Legem, historiam, moralia, prophetica.

Marc. xvi, 15, 16.

illi quibus dicitur: *Ite in orbem universum, et prædicate Evangelium universæ creaturæ: et qui crediderit et baptizatus fuerit, hic salvus erit, salvus utique a morte, salvus a vulnere quod infixum est a latronibus. Beatus ille stabularius, qui alterius vulnera curare potest. Beatus ille cui dicit Jesus:*

Vers. 35. *Quodcumque supererogaveris, revertens reddam tibi.*

82. Bonus dispensator, qui etiam supererogat. Bonus dispensator Paulus, cujus sermones et epistolæ veluti ei rationi quam acceperat, supererfluunt. Moderatum Domini mandatum prope immoderato labore mentis et corporis exsecutus; ut multos ab ægritudine gravi spiritualis alloqui dispensatione relevaret. Bonus ergo stabularius stabuli ejus, in quo agnovit asina præsepe Domini sui, et in quo grex clauditur agnorum, ne frementibus ad caulas rapacibus lupis, facilis in ovilia sit incursus.

83. Spondet ergo mercedem se redditurum.¹ Quando reverteris, Domine, nisi in judicii die? Nam licet ubique sis semper, et stans in medio nostrum non cernaris a nobis; erit tamen tempus quo universa caro te adspiciat revertentem. Reddes ergo quod debes. Beati quibus es debitor! Utinam nos simus idonei debitores: utinam quod accepimus, possimus exsolvere; nec nos aut sacerdotii aut ministerii munus extollat. Quomodo reddes, Domine Jesu? Promisisti quidem in cœlo bonis copiosam esse mercedem. Reddes tamen et cum dicis: *Euge, bone serve, quoniam super pauca fidelis fuisti, super multa te constituam: intra in gaudium Domini tui.*

Matth. xxv, 21.

84. Ergo quoniam nemo magis proximus quam qui vulnera nostra curavit, diligamus eum quasi dominum, diligamus eum quasi proximum; nihil enim tam proximum, quam caput membris: diligamus etiam eum qui imitator est Christi: diligamus eum qui inopiæ alterius corporis unitate compatitur. Non enim cognatio facit proximum, sed misericordia; quia misericordia secundum naturam: nihil enim tam secundum naturam, quam juvare consortem naturæ.

Vers. 33, 42.

85. Dictum est igitur de misericordia: sed non una est forma virtutis. Subjicitur Marthæ exemplo et Mariæ: alterius operibus actiosa devotio; alterius religiosa mentis intentio Dei verbo, quæ si cum fide congruat, etiam ipsis operibus antefertur, juxta quod scriptum est: *Maria optimam partem sibi elegit, quæ non auferetur illi.* Studeamus igitur et nos habere quod nemo nobis possit auferre, non ut perfunctoria, sed diligens audientia deferatur: solent enim etiam ipsius semina verbi cœlestis auferri, si

A secus viam sint seminata. Agat te sicut Mariam² desiderium sapientiæ: hoc enim majus, hoc perfectius opus; nec ministerii cura cognitionem verbi cœlestis avertat, nec arguas eos, et otiosos judices, quos videas studere sapientiæ: hanc enim sibi cohabitantem Salomon ille pacificus adscivit.

Luc. viii, 12.

86. Nec Martha tamen in bono ministerio reprehenditur; sed Maria, quod meliorem partem sibi elegerit, antefertur: Jesus enim multis abundat, et multa largitur; et ideo sapientior judicatur, quia quod principale advertit, elegit. Denique apostoli optimum non putaverunt relinquere Dei verbum, et ministrare mensis. Sed utrumque munus sapientiæ est; nam et Stephanus plenus sapientia minister electus est. Et ideo qui ministrat, doctori deferat; et ministrantem doctor invitet et provocet: unum enim est corpus Ecclesiæ, etsi diversa membra; alterum altero eget. Non potest dicere oculus C manui: Opera tua non desidero; aut iterum caput pedibus, aut auricula se negare esse de corpore: nam etsi alia principalia, tamen alia necessaria. Sapientia in capite, actus in manibus: *Oculi enim sapientis in capite ejus;* quia ille vere sapit, cujus animus in Christo est, et cujus interior oculus erigitur ad superna. Et ideo: *Sapientis oculi in capite ipsius;* stulti autem in calcaneo.

Act. vi, 2.

Ibid., 5.

I Cor. xii, 21.

Eccles. ii, 14.

D ³ *Quis vestrum habens amicum, ibit⁴ ad illum media nocte, et dicit⁵ illi: Amice, commoda mihi tres panes.*

Cap. xi, vers. 5.

87. Alius præcepti locus est, ut omnibus⁶ momentis, non solum diebus, sed etiam noctibus, oratio deferatur. Vides enim quod iste qui media nocte perrexit, tres panes ab amico suo postulans, et in ipsa petendi intentione persistens, non defraudetur oratis. Qui sunt isti tres panes, nisi mysterii cœlestis alimentum? Quod si diligas Dominum Deum tuum, non solum tibi, sed etiam aliis poteris emereri. Quis autem amicior nobis, quam qui pro nobis corpus suum tradidit? Ab hoc media nocte panes David petiit, et accepit; petiit enim quando dicebat: *Media nocte surgebam ad confitendum tibi;* ideo meruit hos panes quos apposuit nobis edendos. Petiit cum dicit: *Lavabo per singulas noctes lectum meum;* neque enim timuit ne excitaret dormientem, quem scit semper vigilantem.

Ps. cxviii, 62.

Ps. vi, 7.

Ps. cxviii, 164.

¹ Rom. edit. conformius Evangelio, sed non Ambrosianis documentis: *Spondet ergo se reversurum. Quando reverteris, Domine, etc.*

² Quinque mss., *Laudatur ergo in Maria desiderium sapientiæ. Unus, Acuat te sicut Mariam.* (Edit. Maur.)

³ Cod. A, *Caput viii*; Cod. B, *Caput xix.*

⁴ Mss. A, B, B' *a, et ibit.*

⁵ Mss. A, B, *a, et dicit.*

⁶ Mss. B, *a, in omnibus.*

facere oportet, qui eo amplius rogare debemus, quo frequentius carnis ac mentis fragilitate¹ delinquimus; ut de via lassis, et istius ævi cursu, ac vitæ hujus anfractu graviter fatigatis, panis refectionis deesse non possit, qui hominis corda confirmet?

89. Nec solum media nocte Dominus, sed omnibus prope docet vigilandum esse momentis; venit enim et vespertina, et secunda, et tertia vigilia, et pulsare consuevit: *Beati itaque servi illi, quos cum venerit Dominus, inveniet*²

Luc. xii, 37. *vigilantes*. Si ergo desideras ut virtus Dei præcingat se, et ministret tibi, vigilandum est semper: multæ enim insidiæ sunt bonis, et gravis corporis somnus; quia³ si dormire mens cœperit, vigorem suæ virtutis amittit. Excita igitur somnum tuum, ut pulses ostium Christi: quod

aperiri sibi etiam Paulus exposcit, non solum suis, sed etiam populi orationibus obsecrans se juvari, ut aperiatur ostium sibi ad loquendum mysterium Christi. Et fortasse illud est ostium quod apertum vidit Johannes; vidit enim, et dixit: *Post hæc vidî, et ecce ostium apertum in cælo: et vox*⁴ *prima quam audiui tamquam tubam loquentem*⁵ *mecum, et dicentem: Adscende huc, et ostendam tibi quæ oportet*⁶ *feri*. Apertum est igitur ostium Johanni, apertum est ostium Paulo; ut nobis panes, quos ederemus, acciperent. Perseveravit ostium pulsans opportune, importune; ut gentes mundani tramitis labore vexatas alimoniam cœlestis ubertate recrearet.

90. Ergo præceptivus locus frequenter orandi: spes impetrandi, ratio persuadendi, prius in præcepto ponitur,⁷ post in exemplo. Qui enim promittit aliquid, spem debet adferre promissi; ut monitis obedientia deferatur, promissis fides, quæ humanæ contemplatione pietatis in majus æternæ spem pietatis acquirit; si tamen æqua poscantur, ne in peccatum vertatur oratio. Nec erubuit aliquid sæpius postulare, ne vel diffidere de Domini misericordia videretur, vel arroganter dolere, quod non prima prece aliquid impetraverit. *Propter hoc*, inquit, *ter Dominum rogavi*: et ostendit quod frequenter Deus ideo non concedat oratus, quod inutilia judicet quæ nos profutura credamus.

II Cor. xii, 8.

⁸ *Omne regnum in se ipsum divisum desolabitur, et domus supra domum cadet.*⁹

91. Causa dicti hujus ea est, quod in Beelzebub principe dæmoniorum ejicere dæmonia dicebatur; ut ostenderet regnum suum individuum esse atque perpetuum. Meritoque etiam Pilato respondit: *Regnum meum non est de hoc*

¹ Mss. B, a, debilitate.

² Ita mss. A, B, B', a, pro *invenerit* editionis maurinæ, quod e Vulgata desumptum apparet; dum lectio nostra et græco textui, et veterum Patrum citationibus congruit.

³ Mss. A, B, a, quem, nempe somnum.

⁴ Mss. B, a, vox de cælo.

⁵ Mss. B, a, canentem.

⁶ Maurini, oporteat. Sed lectio nostrorum mss., quam præ-

A *mundo*. Et ideo qui non in Christo spem gerunt, sed in principe dæmoniorum ejici dæmones opinantur, eos regni negat esse perpetui: quod spectat ad populum Judæorum, qui hujusmodi¹⁰ passionibus ad dæmonium ejiciendum dæmonii arcessit auxilium. Nam quemadmodum potest, cum fides scindatur, regnum manere indivisum? Etenim cum in Lege sit populus Judæorum, Christus quoque secundum carnem ex Lege sit generatus; quomodo regnum potest Judæorum esse perpetuum, quod ex Lege est; cum populus ipse dividat Legem, quando a Legis populo Christus negatur, qui ex Lege debetur? Ita ex parte se fides Judaicæ plebis impugnat, et impugnando dividitur, et dividendo dissolvitur. Et ideo regnum Ecclesiæ manebit in æternum; quia individua fides, corpus est unum: *Unus enim Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et pater omnium, qui super omnes, et per omnes, et in omnibus*.

Joan. xviii, 36.

10

Ephes. iv, 5, 6.

C 92. Quanta hic sacrilegi furoris amentia, ut cum Dei Filius ad immundos spiritus conterendos, et ad manubias mundani principis auferendas suscepit carnem, et destruendæ nequitiae spiritalis hominibus quoque dederit potestatem, dividens spolia ejus, quod insigne est triumphantis; aliqui sibi adjumentum ac præsidia diabolicæ potestatis adsciscant, cum in digito Dei, vel certe secundum Matthæum in Spiritu Dei dæmones excludantur! Unde intelligitur individuum quoddam velut corpus esse divinitatis et regnum;¹¹ cum Christus Dei dextera sit, Spiritus autem digiti speciem velut unius secundum divinitatem corporis seriem videatur exprimere. Nonne videtur individuum esse regnum, cum velut corpus sit indivisum? *Habitat enim*, ut legisti, *corporaliter plenitudo divinitatis in Christo*. Quod utique et de Patre negare non poteris, et de Spiritu negare non debes. Nec tibi membrorum comparatione nostrorum portio quædam videatur facienda virtutis: individuae enim rei non potest esse divisio; et ideo ad formam unitatis, non ad distinctionem potestatis referenda digiti nuncupatio est, cum et dextera Dei dicat: *Ego et Pater unum sumus*. Sed licet individua divinitas, distincta persona est.

Matth. xii, 28.

11

Coloss. ii, 9.

Joan. x, 30.

F 93. Digitus tamen cum dicitur Spiritus, operatoria virtus significatur, quod divinorum operum sicut Pater et Filius, ita et Spiritus sanctus operator sit. David enim dicit: *Quoniam videbo cælos opera digitorum tuorum*. Et in trigesimo secundo psalmo: *Et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*. Et Paulus ait: *Hæc omnia autem operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult*. Et id cum dicit:

Ps. viii, 4.

Ps. xxxii, 6

I Cor. xii, 11.

tulimus, occurrit alibi quoque apud Ambrosium, uti videre est apud Sabbat. ad h. l.

⁷ Mss. A, B, a omittunt *ponitur*.

⁸ Cod. A, Caput ix; Codex B, Caput xx.

⁹ Mss. A, B, B', a omittunt *et domus supra domum cadet*.

¹⁰ Mss. A, B, B', a, hujusmodi.

¹¹ Mss. aliquot, *velut corporis esse divinitatis regnum*.

(Edit. Maur.)

Vers. 20. *Quod si in Spiritu Dei ego ejicio dæmonia, pro-*
fecto pervenit¹ in vos regnum Dei:

Luc. xvii, 21. 94. Simul ostendit imperialem quamdam esse
sancti Spiritus potestatem, in quo regnum est
Dei. Nos quoque, in quibus habitat Spiritus, re-
galem domum habemus. Unde et in postero-
ribus dixit: *Regnum Dei intra vos est*. Et ideo
divinitatis, et dominationis, et imperatoriæ ma-
jestatis consortem debemus æstimare Spiritum
sanctum; quia *Dominus est Spiritus: ubi autem*
II Cor. iii, 17. *Spiritus Domini, ibi libertas*.

Vers. 24. *Cum immundus spiritus exierit de homine, am-*
bulat per loca arida² quæ non habent aquam,
quærens requiem, et non inveniens.

95. Hoc de Judæorum plebe dictum ambigi
non potest, quam Dominus a regno suo in su-
perioribus segregavit. Unde omnes quoque hæ-
reticos et schismaticos a regno Dei, et ab Ec-
clesia intellige separatos. Et ideo non Dei, sed
immundi spiritus omnes schismaticorum hæreti-
corumque liquido claret esse conventus. Itaque
in uno homine totius Judaici populi comparatio
est, a quo per Legem spiritus immundus exierat.
Sed quia in nationibus et gentibus per fidem
Christi requiem reperire non potuit (immundis
enim spiritibus Christus incendium est, qui in
pectoribus gentilium, quæ ante arida erant,
postea per baptismum rore Spiritus sancti hu-
mescebant, jacula adversarii ignita restinxerat³);
ideo regressus ad plebem est Judæorum, quæ
forensi et perfunctoria specie comta, animo
manet interiore pollutior. Neque enim sacri
fontis irriguo aut abluebat, aut restinguebat
ardorem; meritoque ad eam spiritus redibat
immundus, adducens secum septem spiritus ne-
quiores se; quoniam in hebdomada Legis et
octavæ mysterium sacrilega mente commisit.
Itaque ut nobis multiplicatur septiformis Spiritus
gratia; ita illis immundorum spirituum omnis
cumulatur injuria: universitas enim hoc numero
aliquoties comprehenditur, propter quod septimo
die, conclusis mundi operibus, requievit Deus.
Ideo et *sterilis septem peperit, et populosa in*
Gen. ii, 2. *filiis infirmata est*. Denique ut scias Synagogæ
I Reg. ii, 5. populum deformari, ubi Ecclesiæ beatitudo lau-
datur, subjecit:

Vers. 29, 30. ⁴ *Generatio hæc, generatio nequam est: signum*
quærit, et signum non dabitur ei, nisi signum
*Jonæ prophætæ.*⁵ *Nam sicut fuit Jonas signum*
Ninivitis; ita erit et Filius hominis.

96. In hoc quoque Judæorum plebe damnata,
Ecclesiæ mysterium evidenter exprimitur, quæ
in Ninivitis per poenitentiam, et in regina austri

¹ Mss. A, B, B' prævenit.

² Mss. A, B, B' omittunt arida.

³ Maurini, etiam in editione Mignii, *restrinxerat*; sed
omnino error typographicus videtur.

A per studium percipiendæ sapientiæ de totius
orbis finibus congregatur, ut pacifici Salomonis
verba cognoscat. Regina plane, cujus regnum
est indivisum, de diversis et distantibus populis
in unum corpus adsurgens. Itaque *Sacramentum*
*hoc*⁶ *magnum est... de Christo et Ecclesia*: sed
Ephes. v, 32. tamen hoc majus est; quia illud in figura ante
præcessit; nunc autem plenum in veritate my-
sterium est: illic enim Salomonis typus; hic
autem Christus in suo corpore est. Ex duobus
igitur constat Ecclesia, ut aut peccare nescias,
aut peccare desinas; poenitentia enim delictum
amovet, sapientia cavet. Hoc in mysterio.

97. Ceterum Jonæ signum ut typus Domi-
nicæ passionis, ita etiam gravium, quæ Judæi
commiserant, testificatio peccatorum est. Simul
advertere licet et majestatis oraculum, et pie-
tatis indicium: namque Ninivitarum exemplo
et denuntiatur supplicium, et remedium de-
monstratur. Unde etiam Judæi debent non
desperare indulgentiam, si velint agere poeni-
tentiam.

⁷ *Nemo lucernam accendit, et in abscondito ponit,*
neque sub modio, sed supra candelabrum.
Vers. 33.

98. Ergo quia in superioribus Ecclesiam Sy-
nagogæ prætulit, hortatur nos ut fidem potius
nostram ad Ecclesiam transferamus: lucerna
enim fides est, juxta quod scriptum est: *Lucerna*
pedibus meis verbum tuum, Domine; verbum
enim Dei fides nostra est, verbum Dei lux, lu-
cerna est fides. *Erat lux vera, quæ illuminat*
omnem hominem venientem in hunc mundum.
Joan. i, 9. Lucerna autem lucere non potest, nisi aliunde
lumen acceperit. Hæc est lucerna quæ accen-
ditur, virtus scilicet nostræ mentis et sensus;
ut mna illa possit, quæ perierat, reperiri. Nemo
ergo fidem sub Lege constituat; Lex enim
intra mensuram est, ultra mensuram gratia:
Lex obumbrat, gratia clarificat. Et ideo nemo
fidem suam intra mensuram Legis includat, sed
ad Ecclesiam conferat, in qua septiformis Spi-
ritus relucet gratia; quam Princeps ille sacer-
dotum fulgore supernæ divinitatis illuminat, ne
eam Legis umbra restinguat.

99. Denique lucerna illa quam matutinis ve-
spertinisque temporibus, ritu veteri Judæorum,
princeps sacerdotum solebat accendere, velut
sub modio sita Legis evanuit; et civitas illa
Hierusalem, quæ in terris est, quæ occidit pro-
phetas, quasi in convalle fletus posita delitescit:
illa autem Hierusalem quæ in cælo est, in qua
militat fides nostra, in illo altissimo omnium
locata monte, hoc est in Christo, Ecclesia non
potest tenebris et ruinis hujus mundi abscondi;
sed fulgens candore solis æterni, luce nos gratiæ
spiritalis illuminat.

⁴ Cod. A, Caput x; Cod. B, Caput xxi.

⁵ Mss. A, B, B', a omittunt prophætæ.

⁶ Mss. A, B, B', a, illud.

⁷ Cod. A, In Sancti Benedicti.

¹ *Nunc vos, Pharisei, prius quod deforis est calicis et catini mundatis.*

100. Vides corpora nostra terrenorum et fragilium expressione signari, quæ brevi lapsu præcipitata franguntur; et facile ea quæ mens voluit interna per sensus et gesta corporis prodi, sicut illa quæ calix interiorius continet, foris lucent. Unde et in posterioribus non dubium est vocabulo calicis passionem corporis declarari, cum dicit Dominus: *Calicem quem mihi Pater dedit, non vis ut bibam illum?* Bibit enim corpus suum, qui corporalem fragilitatem spiritali absorbet affectu, et quasi in mentem animumque transfundit; ut interioribus exteriorum imbecillitas hauriatur. Cernis igitur quod nos non exteriora hujus calicis aut catini, sed interiora contaminant. Et ideo quasi bonus præceptor docuit quemadmodum nostri mundare corporis contagium debeamus, dicens:

² *Date eleemosynam, et ecce omnia munda² sunt vobis.*

101. Vides quanta remedia? Mundat nos³ misericordia; mundat nos Dei sermo, juxta quod scriptum est: *Jam vos mundi estis propter sermonem meum, quem locutus sum vobis.* Nec hoc loco solum, sed etiam in aliis quanta sit gratia expressum tenes: *Eleemosyna enim a morte liberat; et: Conclude eleemosynam in corde pauperis, et hæc pro te exorabit in die malo.*

102. Totus itaque pulcherrimus ab hinc dirigitur locus, ut quoniam nos ad studium simplicitatis invitat, superflua Judæorum et terrena condemnet, qui secundum corpus intelligendo quæ Legis sunt, vitro et catino propter fragilitatem sui non immerito comparantur; et ea de quibus nobis nullus est usus, observant, ea autem in quibus nostræ spei fructus est, negligunt; et ideo peccatum grande committunt, dum meliora despiciunt: et tamen ipsis peccati abolitio promittitur, si misericordia consequatur.⁴

103. Breviter autem vitia eorum multa perstringit, qui viliorum fructuum decimis conferendis omne studium intendant suum; nec ullum futuri judicii metum, nec aliquam Dei habeant caritatem, cum opera sine fide vana sint; prætereunt enim judicium et caritatem Dei: judicium ideo, quia non omnia quæ agunt, in judicium referunt: caritatem ideo, quia non ex affectu Deum diligunt.

104. Sed ne rursus fidei nos studiosos faciat, operum negligentes, perfectionem fidelis viri brevi sermone concludit; ut et fide et operibus approbetur, dicens: *Et hæc oportuit facere, et illa non omittere.*

¹ Cod. A, *Caput xi*; Cod. B, *Coput xii*.

² Cod. B', *omnia communia munda*. Communia nempe idem est ac immunda.

³ Maurini: « Mss. aliquot, *Vides quanto remedio mundat nos*.

A 105. Arrogantiam quoque jactantiamque redarguit Judæorum, dum primatus accubitionis in conviviis appetunt. In ipsos quoque peritos Legis damnationis sententia promulgatur: qui quasi sepulchra quæ non apparent, specie fallunt, visuque decipiunt; ut cum foris speciosa promittant, intus ossa plena fœtoris includant. Quod faciunt plerique doctores, qui ab aliis exigunt quæ ipsi non queant æmulari. Et ideo ipsi monumenta sunt, sicut et alibi dictum est: *Sepulchrum patens est guttur eorum.*

B 106. Bonus etiam locus adversus superstitionem vanissimam Judæorum, qui ædificando sepulchra prophetarum patrum suorum facta damnabant; æmulando autem paterna scelera in se ipsos sententiam retorquebant. Etenim prophetarum ædificatione tumulorum sceleris eos qui occiderant, arguebant; et similium æmulatione factorum se quoque declarabant paternæ iniquitatis heredes. Non igitur ædificatio, sed æmulatio loco criminis æstimatur. Neque enim possunt hereditariæ iniquitatis absolvi qui Dei Filium crucifigendo, quod gravius est, paternis cumulum sceleribus addiderunt. Et ideo bene alibi addidit: *Implete mensuram patrum vestrorum;* quia nihil est ultra Dei injuriam gravius peccare quod possint.

C 107. Propterea mittit ad illos Sapiaientia apostolos et prophetas. Quis est Sapiaientia nisi Christus? Denique in Matthæo habes: *Ecce ego mitto ad vos prophetas et sapientes.*

D 108. Arguuntur adhuc sub nomine Judæorum, et futuro supplicio statuuntur obnoxii; quia cum doctrinam sibi divinæ cognitionis usurpent, et alios impediunt, nec ipsi quod profitentur agnoscunt.

E ⁵ *Nonne quinque passeret veneunt dipondio, et unus ex illis non est in oblivione coram Domino? Sed et capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Nolite timere, multis passeribus pluris estis.*

F 109. Pulcherrimum locum tenendæ simplicitatis, et æmulandæ fidei Salvator intexit, ne Judaicæ perfidiæ more alia premamus affectu, alia voce simulemus; cum ultimo tempore occulta cogitationum accusantium, aut etiam defendentium secretum nostræ mentis aperitur, ut videantur. Quæ enim major est simplicitatis illecebra, quam ut unusquisque cognoscat latebram fraudis esse non posse?

110. Sed quoniam gemina est causa perfidiæ, quæ aut ex inolita malitia, aut ex accidenti metu nascitur; ne quis metu territus potestatis, Deum quem corde cognoscit, negare conetur, pulchre addidit animæ tantum formidabile esse

⁴ Nonnulli mss., *si misericordiam consequantur*. Inapte; sensus enim est, phariseis promitti peccatorum abolitionem, si modo eam misericordia, id est, eleemosyna pauperibus erogata adquirat, atque mereatur. (Edit. Maur.)

⁵ Cod. A, *Caput xii*; Cod. B, *Caput xxiii*.

supplicium, pœnam corporis non esse metuen-
dam; mors enim naturæ¹ finis, non pœna est:
et ideo mortem supplicii corporalis esse defe-
ctum, pœnam vero animæ esse perpetuam;
eoque Deum solum esse metuendum, cujus pote-
stati non natura præscribat, sed eadem natura
subjaceat: mortem vero non esse terribilem,
quam locupletiore fœnore sit immortalitas re-
demptura.

111. Inspiraverat Dominus simplicitatis affe-
ctum, virtutem mentis erexerat; fides sola nu-
tabat: bene eam de vilioribus roboravit; nam
si Deus oblivionem passerum non habet, homi-
num habere qui potest? Quod si tanta est Dei,
et tam æterna majestas, ut unus ex passeribus,
aut nostrorum numerus capillorum præter scien-
tiam Dei non sit; quam indignum est æstimare
quod fidelium corda Dominus aut ignoret, aut
spernat, qui viliora cognoscat!

112. Fortasse dicat aliquis: Quomodo Apo-
stolus dixit: *Numquid de bobus cura est Deo*;
cum utique bos passere pretiosior sit? Sed aliud
est cura, aliud scientia. Denique numerus ca-
pillorum non in actu computationis, sed in fa-
cilitate cognitionis accipitur: non enim sollici-
tam Deus curæ numerantis intendit excubiam;
sed cui cognita sunt omnia, quasi numerata
sunt omnia. Bene tamen numerati² dicuntur;
quia illa quæ volumus servare, numeramus.

113. Possumus tamen hic discutere aliquod
intelligentiæ spiritalis arcanum: præsertim cum
hoc videatur absurdum, ut homines non potius
hominibus quam passeribus comparentur. Vi-
dentur enim quinque isti passerres quinque esse
corporis sensus, tactus, odoratus, gustus, visus,
auditus: qui modo passerum, si terrenarum sor-
dium rimentur illuviem, atque ex incultis locis
et fœtidis cibum quærant, delictorum suorum
laqueis occupati, ad superiorum operum fructus,
quibus epulantur animæ, revolare non possunt.
Est enim lenocinantis quidam laqueus voluptatis,
qui nostrorum vestigiis³ animorum quædam vin-
cula subnectat: ut si igneum vigorem, purita-

A temque naturæ, terrenæ materiæ sensus hebe-
taverit, luxuriæ pretio sæcularis addictum sub
quadam vitiorum auctione constituat.

114. Sunt etiam quædam nostrorum nundinæ
delictorum. Itaque variarum capti illecebris vo-
luptatum, aut venundamur sub peccato, aut
redimimur a peccato. Christus nos redimit, ad-
versarius vendit: ille auctionatur ad mortem,
hic redimit ad salutem. Unde bene Matthæus
duos passerres posuit, corpus animamque si-
gnificans; quoniam caro quoque si consen-
tiens Dei legi, et exuens se lege peccati, in
naturam animæ sensuum puritate transierit, alis
ad cælum spiritalibus elevatur. Itaque docemur
quia volandi nobis gratiam natura dedit, vo-
luptas⁴ abstulit, quæ malorum escis gravat ani-
mam, atque in naturam corporeæ molis in-
clinat.

115. Meritoque posuit quia nemo illorum
cadit sine voluntate Dei; quod enim cadit, vergit
in terram; et quod volat, fastigio immortalitatis
evehitur. Ne cui autem dubium esset quod Mat-
thæus dixit, Lucas evidenter absolvit, quia vo-
luntas hominis Deo cognita est:⁵ non enim
quicumque cadit, voluntate Dei cadit; sed qui
delictorum suorum mole ruerit, Deum latere
non poterit: nam et Job ex Dei voluntate ten-
tatur. Dedit tibi adversarium, sed proposuit
præmium. Nec excuses fragilitatem, qui habes
imaginem, accepisti munitionem: unde et hoc
proficit ad salutem, ut sine permissione Dei dia-
bolum nocere non posse cognoscas; ne potentiam
diaboli magis timeas, quam divinitatis offensam.

116. Jam illud non dubium est, animæ pas-
serem comparari, cum legeris: *Anima nostra
sicut passer erepta est de laqueo venantium*. Et
alibi: *Quomodo dicitis animæ meæ: Transmigra
in montem⁶ sicut passer?* Ipsum quoque homi-
nem legimus comparari passeri; quia scriptum
est: *Ego autem sicut passer singularis in ædi-
ficio*; scilicet ex duobus passeribus in unum
passerem, hoc est, spiritalis substantiæ subtili-
tatem, concordantis utriusque alæ compage for-

¹ Animadvertit Mazocchi in celebri opere *Commentarii in marmoreum Neapol. Kalendarium* (vol. III, pag. 846, nota 671), *Digressione quod Egesippus idem qui Ambrosius*, hic natura in casu ablativo legendum esse, quia secus Ambrosius negare videretur animæ immortalitatem; et repugnaret præterea doctrinæ ab Ambrosio sæpius traditæ, docendo hominis naturam in anima, non in corpore positam, ut *Hexæm.*, lib. vi, nn. 42, 43. Præterea quia libro *de Fide resurrectionis* nn. 47, 48 directe negat mortem esse finem naturæ, id est destructionem humanæ naturæ. Sed quin Ambrosium secum pugnantem habeamus, possumus retinere ut genuinam hoc loco vocem naturæ, si eam ita assumamus ut *natura-lem*, quod et præcedenter vidimus in nota ad n. 39. Nec obsunt quæ idem Ambrosius asserit locis modo citatis e libro *de Fide resurrectionis*, id est II *de Obitu Fratris sui*: ibi enim dicit mortem quidem supervenisse homini ut pœnam prioris prævaricationis, et post hanc eidem naturalem factam esse; sed non negat ita humanam naturam a Deo comparatam fuisse ut corporis subjaceret dissolutioni, nisi peculiari Dei præsidio, quod Adam per peccatum amisit, ab ea immunis servata fuisset. Igitur catholice omnino, nec sibi inconstans dicere hic potuit Ambrosius, mortem finem esse naturæ (nempe *ex natura sua*), non pœnam. Notavit vero ipse Mazocchi, arbitrario positum esse in romana editione, non

pœnæ. Sed hæc lectio forte e *Milleloquio* desumpta est; et etiam mss. nostri eam exhibent. At in iteratione ejusdem numeri quæ in fine numeri 146 ex arbitrio alicujus amanuensis facta est, habetur pœna.

² Numerati legi debet cum nostris mss., non *numerari*, ut habent editiones juxta Maurinos, etiam postrema Mignii. Hoc enim et biblico textu et Ambrosii contextu demonstratur.

³ Juxta Maurinos nonnulli mss., *remigiis*.

⁴ Rursus notant Maurini in quibusdam mss. reperiri *voluntas*, et familiare librariis fuisse *voluptas* pro *voluntas*, aut e converso scribere.

⁵ « Omnes edit. cum parte mss., *voluntas Dei cognitio Dei*; mss. tamen pro, *cognitio Dei*, habent, *cognitio est* (ita et A, B, B', a). Alii vero qui et melioris notæ, ut in textu. Consequenter autem ubi præferunt edit., *non enim quisquam*, Amerb., *quisque*, *voluntate Dei cadit*: mss. omnes nobiscum faciunt, excepto quod in nonnullis primum *cadit* prætermittitur. » Ita Maurini. Animadvertimus autem, lectionem quæ etiam nostris mss. firmatur, licet sensu obscurior appareat, posse esse genuinam, in alteram clariorem serius commutatam, si ita intelligatur: *Voluntas hominis est cognitio Dei*, nempe cognita Deo.

⁶ Cod. B, *in monte*; melius B', *in montes*.

Matth. x, 29.

Ibid.

5

Job i, 12.

Ps. cxliiii, 7.

6
Ps. x, 2.

Ps. ci, 8.

matus. Ergo passer bonus est, cui volandi natura suppediat. Est etiam malus passer, qui volandi usum terrenæ vitio labis aboleverit: quales sunt isti passeres, qui dipondio veneunt.

Matth. x, 29.

117. Alibi asse veneunt, alibi dipondio. Quanta vilitas delictorum! Mors enim vilis, sed pretiosa virtus. Etenim adversarius tamquam captiva mancipia vilioris pretio æstimationis addicit: at vero Dominus tamquam speciosa servitia, quæ ad imaginem et similitudinem sui fecit, idoneus sui operis æstimator magno pretio nos redemit, sicut sanctus Apostolus dixit: *Empti enim estis pretio magno*. Et bene *magno*, quod non æstimatur ære, sed sanguine; quia pro nobis mortuus est Christus, qui pretioso nos sanguine liberavit, sicut etiam sanctus Petrus in Epistola commemorat sua, scribens ad nos: *Quia non corruptibilibus argento vel auro, inquit, redempti estis de vana vestra conversatione paternæ traditionis: sed pretioso sanguine quasi agni incontaminati et immaculati Christi Jesu*. Et bene *pretioso*, quia immaculati corporis sanguis est, quia sanguis est Filii Dei: qui non solum de maledicto Legis, sed etiam de impietatis morte perpetua nos redemit.

I Cor. vi, 20.

118. In summa igitur hic sensus est: si Dominus vilibus avibus, et infidelibus hominibus vel in oriundo sole, vel in terrena fœcunditate prospexit; si misericordiæ suæ omnibus munus impartit; haud esse dubitandum contemplationem apud illum fidelium valituram esse meritum. Præclare autem et fidem acuendo intexit, et fidei ipsi virtutum fundamenta subiecit; nam ut fortitudinis incentivum est fides, ita fidei firmamentum est fortitudo.

Vers. 9, 10.

Qui autem negaverit me coram hominibus, negabitur coram Angelis Dei.¹ Et omnis qui dicit verbum in Filium hominis, remittetur ei: in Spiritum autem sanctum qui dixerit, non remittetur ei.

¹

119. Utique *Filium hominis* Christum intelligimus, qui de Spiritu sancto generatus in virgine est, quod parens ejus in terris sola sit Virgo. Numquid ergo major est Christo Spiritus sanctus; ut in Christum peccantes veniam consequantur, in Spiritum sanctum delinquentes remissionem non mereantur adipisci? Sed ubi unitas potestatis est, nulla comparationis est quæstio, neque controversia magnitudinis, cum magnus sit Dominus, et magnitudinis ejus finis esse non possit. Si igitur, quod credimus, unitas Trinitatis est, indiscreta utique magnitudo, sicut indiscreta operatio; quod in sequentibus demonstratur: nam cum alibi dictum sit: *Pater vobis dat quid loquamini, hic subiecit: Spiritus enim sanctus docebit vos in illa hora quæ oportet dicere.*

Matth. x, 19.

²

Ergo si operatio una est, una est contumelia.²

¹ Verba evangelica præcedentia omittunt nostri mss. A, B, B', a, consone sequenti expositioni.

² Mss. A, B, a, est et contumelia.

A 120. Sed ad proposita revertamur. Hic videtur quibusdam ut eundem et Filium hominis et Spiritum sanctum Christum intelligamus, salva distinctione personarum, et unitate substantiæ; quia unus et Deus et homo Christus, idem spiritus, sicut scriptum est: *Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus*: idem sanctus, quia sicut Deus Pater, et Filius Deus, Dominus Pater et Filius Dominus: ita etiam et Pater sanctus, et Filius sanctus, et Spiritus sanctus. Denique Cherubim et Seraphim indefessis vocibus clamant: Sanctus, sanctus, sanctus; ut Trinitas repetita tertia appellatione signetur. Si ergo utrumque Christus est, quæ est diversitas, nisi ut sciamus quia divinitatem Christi nobis negare non liceat? Denique in persecutione quid quæritur, nisi ut Deus Christus negetur? Itaque quicumque³ spiritus non confitetur in Christo Deum, et ex Deo, atque in Deo Christum, veniam non meretur. Sed etiam quicumque non confitetur Christum in carne venisse, ex Deo non est: qui enim hominem negavit, Deum negavit; quia Deus in homine, et homo in Deo Christus.

Thren. iv, 20.

Isai. vi, 3.

³

121. Plerique tamen illud tenent, ut eam blasphemiam dicant non esse veniabilem, si quis Christum dicat in Beelzebub ejicere dæmonia, non potestate divina.

⁴*Et ait quidam de turba: Magister, dic fratri meo ut dividat mecum hereditatem. At ille dixit ei: Homo, quis me constituit judicem aut divisorem supra vos?*

Vers. 13, 14

D

122. Totus hic locus ad subeundam pro confessione Domini passionem, aut contemptu mortis, aut spe præmii, aut mansuri denuntiatione supplicii, cui numquam venia laxetur, instruitur. Et quoniam avaritia plerumque solet tentare virtutem, etiam hujus abolendæ rei præceptum subjicitur et exemplum, dicente Domino: *Quis me constituit judicem aut divisorem supra vos?* Bene terrena declinat qui propter divina descenderat; nec judex esse dignatur litium, et arbiter facultatum, vivorum habens mortuorumque judicium, arbitriumque meritum. Non ergo quid petas, sed a quo postules intuendum est; nec coram majoribus intento animo putes minoribus obstrependum. Unde non immerito refutatur hic frater, qui dispensatorem cœlestium gestiebat corruptibilibus occupare; cum inter fratres patrimonium non judex medius, sed pietas debeat sequestra dividere: quamquam immortalitatis patrimonium, non pecuniæ, sit hominibus expetendum; frustra enim congregat opes, qui se his nescit usurum: sicut ille qui, cum repleta horrea novis messibus rumperentur, exuberantium sibi fructuum receptacula

E

F

³ Editiones ante maurinam, et pauci mss. omittunt *spiritus*, quam vocem habent plurimi, et etiam nostri.

⁴ Cod. A, Caput xiii, Dominica x post Pentecosten; Cod. B, Caput xxiv.

Vers. 27 et ss.

præparabat, cui congregaret ignarus. Remanent enim in sæculo cuncta quæ sæculi sunt, et prætereunt nobis quæcumque congregantur heredibus; neque enim nostra sunt quæ non possumus auferre nobiscum. Sola virtus comes est defunctorum: sola nos sequitur misericordia, quæ cœlestium dux prævia mansionum, pecuniæ vilis usura tabernacula defunctis acquirit æterna, sicut Domini præcepta testantur, dicentis ad nos: *Facite vobis amicos de iniquo mammona, qui vos recipiant in æterna tabernacula sua.* Bonum itaque ac salutare præceptum, et idoneum, quod vel avaros possit animare, quo studeant corruptibilia perennibus, terrena mutare divinis. Sed quoniam plerumque devotio fidei infirmitate revocatur, et ad conferendum patrimonium prompti, victus sui consideratione retrahuntur; eo addidit Dominus dicens:

Luc. XVI, 9.

Vers. 22, 23.

Nolite solliciti esse animæ quid manducetis; neque corpori quid vestiamini. Anima plus est quam esca,¹ et corpus plus quam vestimentum.

123. Nihil enim moralius ad faciendam fidem omnia credentibus a Deo posse conferri, quam quod aerius ille spiritus vitale collegium animæ, corporisque contubernio fœderatum, sine nostro labore perpetuat, nec salutaris deficit usus alimenti, nisi cum venerit dies suprema moriendi. Cum igitur anima indumento corporis vestiatur, et vigore animæ corpus animetur, absurdum est ut victus nobis copiam defuturam putemus, qui vivendi jugem substantiam consequamur.

Matth. VI, 26.

124. *Considerate, inquit, volatilia cœli.* Magnum sane et aptum quod fide sequamur exemplum. Nam si volatilibus cœli, quibus nullum exercitium cultionis, nullus de messium fœcunditate proventus est, indeficientem tamen providentia divina largitur alimoniam, verum est causam inopiæ nostræ avaritiam videri. Etenim illis ideirco inelaborati pabuli usus exuberat, quod fructus sibi communem ad escam datos speciali quodam nesciunt vindicare dominatu: nos communia amisimus, dum propria vindicamus: nam nec proprium quidquam est, ubi perpetuum nihil est; nec certa copia, ubi incertus eventus. Cur enim divitias tuas æstimes, cum tibi Deus etiam victum cum ceteris animantibus voluerit esse communem? Aves cœli speciale sibi nihil vindicant, et ideo pabulis indigere nesciunt; quia non norunt aliis invidere.

Vers. 27, 28.

Considerate lilia quomodo crescunt. Et infra: Si autem fœnum quod hodie est, et cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit: quanto magis vos minimæ fidei?²

2

3

125. Bonus quidem sermo atque moralis,³ quod ad fidem divinæ nos misericordiæ conferendæ, vel juxta litteram, quia ad staturam

¹ Hic desinit fragmentum Taurinense vetustissimi codicis B'.

A corporis nostri, vel spiritualiter, quia supra mensuram staturæ nostræ sine Dei favore nihil valemus adjungere, comparatione floris et fœni sermo Dominicus provocavit. Quid enim tam morale ad persuasionem, quam cum videas quod etiam quæ sunt irrationabilia, sic Dei prospicientia vestiuntur, ut nullo usu vel ad gratiam egeant, vel ornatum: multo magis credas rationabilem hominem, si omnem sui usum in Deo collocet, nec studio mutandi violet fidem, numquam egere posse; eo quod jure præsumperit de favore divino?

Vers. 25.

126. Sed tamen ut etiam altius ista pendamus, quia non otiosum videtur quod flos vel homini confertur, vel certe plus quam hominibus in Salomone præfertur, qui tantum meruit ut vel in specie templum Deo conderet, vel in mysterio Christi Ecclesiam figuraret: non alienum videtur ut per claritatem coloris angelorum cœlestium gloriam putemus expressam, qui vere mundi istius flores sunt; quando eorum claritatibus mundus ornatur, et bonum odorem sanctificationis adspirant. Quorum præsidio fulti possumus dicere: *Bonus odor Christi sumus Deo in iis qui salvi fiunt:* qui nulla sollicitudine præpediti, nullo usu laboris exercitati, divinæ in se liberalitatis gratiam, et cœlestis servant dona naturæ. Unde bene et hic vestitus gloria sua Salomon, et alibi coopertus ostenditur, quod infirmitatem corporeæ naturæ veluti virtute quadam mentis adopertam operum gloria vestiebat. Angeli vero quorum natura divinior expers manet injuriæ corporalis, recte licet maximo viro, consideratione tamen nostræ injuriæ præferuntur. Ergo quoniam per resurrectionem erunt homines sicut angeli in cœlis, nos quoque exemplo angelorum gloriæ cœlestis augmentum Dominus, qui et illis eam tribuit, sperare præcepit, quoad absorbeatur hoc mortale a vita: *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem.*

II Cor. II, 15.

Matth. VI, 29.

I Cor. XV, 53.

127. Plerique etiam comparationem hanc secundum naturam floris et usum putant propositi germinis aptiorem; eo quod lilia nullius annui usus cultum requirant, nec sicut erga proventum fructuum ceterorum, ita etiam erga generationem istius floris sollicitis in orbem redeat labor actus agricolis. Quibuslibet enim siccitatibus agri omne illud quod alitur in florem, quadam virtute genitalem ex se se atque in se succi semper manentis animatur: ita cum foliorum puberum caulem videas aruisse, floris tamen natura virescit; absconditur enim viriditas, non amittitur. At ubi vernis fuerit provocata blanditiis, indumentum germinis, comam floris, liliive resumat ornatus. Quem locum nunc, quoniam alibi uberius tractatum esse reminiscimur, perstrinxisse satis est, ne in eadem sit recursus.

128. Illud quoque advertendum est, quia non

² Mss. A, B, a omittunt verba evangelica, *quanto magis* etc.

³ Cod. A, *mirabilis*.

in asperitatibus montium, incultisque sylvarum lilia, sed in hortorum amœnitate generantur. Sunt enim horti quidam diversarum pomiferi virtutum, juxta quod scriptum est: *Hortus clausus*¹ *soror mea sponsa, hortus clausus, fons signatus*; eo quod ubi integritas, ubi castitas, ubi religio, ubi fida silentia secretorum, ubi claritas angelorum est, illic confessorum violæ,² lilia virginum, rosæ martyrum sunt. Nec incongruum quisquam putet quod angelis lilia comparentur, cum lilium se Christus ipse memoraverit dicens: *Ego flos campi, et lilium convallium*. Et bene lilium Christus; quia ubi martyrum sanguis, ibi Christus, qui est flos sublimis, immaculatus, innoxius; in quo non spinarum offendant asperitas, sed gratia circumfusa clarescat. Sunt enim spinæ rosarum, quia tormenta sunt martyrum. Non habet spinas inoffensa divinitas, quæ tormenta non sensit.

129. Ergo si lilia vel angeli supra hominum gloriam vestiuntur, nec in nobis misericordiam Dei desperare debemus, quibus per resurrectionis gratiam Dominus similem angelorum speciem pollicetur. Quo loco etiam illam videtur perstringere quæstionem, quam etiam Apostolus non omisit; quia gentes hujus mundi quærunt, quomodo resurgant mortui, et quali corpore veniant?

130. Nam cum dicat: *Quærite regnum Dei; et hæc omnia adjicientur vobis*; nec ad præsens, nec in reliquum fidelibus ostendit gratiam defuturam, si modo qui divina desiderant, terrena non quærant. Indecorum quippe est homines curare de cibo, qui militant de regno. Novit rex quemadmodum familiam suam pascat, alat, vestiat; et ideo dixit: *Jacta in Deum cogitatum tuum, et ipse te enutriet*.

³ *Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi jam accendatur? Baptisma habeo baptizari, et quomodo angor, usque dum perficiatur?*

131. In superioribus vigilare nos voluit, per omnia expectantes momenta Domini Salvatoris adventum; ne dum aliquis remittit et negligit, de die in diem opera sua differens, judicii futuri die, vel propria morte præventus, meritum suæ commendationis amittat. Et illa quidem in omnes præcepti forma generalis: verum series sequentis exempli dispensatoribus, hoc est, sacerdotibus videtur esse proposita; quo sciant sibi gravem in futurum pœnam esse subeundam, si sæcularibus intenti deliciis, familiam Domini

A plebemque commissam sibi gubernare neglexerint.

132. Sed quia exiguus est profectus, et parva meritorum gratia, supplicii metu ab errore revocari, majorque prærogativa caritatis et amoris est, Dominus ad promerendam sui gratiam studia nostra acuit, et acquirendæ cupiditate divinitatis inflamat dicens: *Ignem veni mittere in terram*. Non utique illum ignem consumptorem bonorum, sed bonæ voluntatis auctorem, qui aurea Dominicæ domus vasa meliorat: fœnum vero consumit et stipulam, ac sæcularia omnia mundi voluptate concreta, perituræque opus carnis exurit ignis ille divinus, qui flammigerabat in ossibus prophetarum, sicut sanctus Hieremias dicit: *Quia factus est sicut ignis ardens, flammigerans in ossibus meis*. Est enim ignis Domini, de quo dictum est: *Ignis ante eum ardebit*. Est et idem Dominus ignis, sicut ipse dixit: *Ego sum ignis ardens, et non consumens*. Ignis enim Domini lumen æternum est.

C Quo igni illæ accenduntur lucernæ, de quibus supra dixit: *Sint autem lumbi vestri præcincti, et lucernæ ardentes*. Et ideo quia nox est dies hujus vitæ,⁴ lucerna est necessaria. Hunc ignem in se etiam Amaon⁵ et Cleophas a Domino missum esse testantur dicentes: *Nonne cor nostrum ardens erat in via, cum aperiret nobis Scripturas?* Evidenter itaque docuerunt qualis istius ignis sit operatio, qui secreta cordis illuminat. Ideo fortasse Dominus in igne venturus est; ut resurrectionis tempore vitia universa consumat, suique conspectu desideria compleat singulorum, meritorumque et mysteriorum lumen accendat.

133. Tanta itaque Domini dignatio est, ut infundendæ nobis devotionis, et consummandæ perfectionis in nobis, et maturandæ pro nobis studium passionis sibi inesse testetur: qui cum in se nihil habuerit quod dolet, nostris tamenangebatur ærumnis, et sub tempore mortis mœstitiam prætendebat, quam non ex metu mortis suæ, sed ex mora nostræ redemptionis adsumpserat, juxta quod scriptum est: *Et quomodo angor usque dum perficiatur?* Utique qui usque ad perfectionem angitur, de perfectione securus est. Et ait alibi: *Tristis est, inquit, anima mea usque ad mortem*. Non propter mortem, sed usque ad mortem tristis est Dominus; quia eum conditio corporalis affectus, non formido mortis offendit. Nam qui corpus suscepit, omnia debuit subire quæ corporis sunt; ut esuriret, sitiret, angeretur, contristaretur: divinitas autem

¹ Cod. B hic et statim subsequenter, *clusus*.

² Confessores, qui nonnumquam ab eisdem hoc loco manifeste distinguuntur. Utrum autem tam ii significantur hoc nomine qui cum pro fide carcerem aut tormenta passi essent, postea tamen incruenta morte vitam clauserunt, quam illi qui propter diuturnius poenitentiae martirium hoc vocabulo jam communiter apud nos designantur, non satis constat. Etenim hoc ultimo sensu id nominis apud veteres vix usurpatum reperias. Alias vero ejusdem vocis interpretationes videsis apud Menardum

nostrum in lib. *Sacram.*, S. Greg. pluribus locis et Cangium in *Glossar.* ad eandem vocem. Quod autem confessoribus violæ assignantur, ea causa est, quod corpora severiori castigatione liventia, mortuorumque cadaveribus haud multum dissimilia quodammodo violaceum colorem referunt. Vide *Silvam Allegoriarum* in voce *viola*. (Edit. Maur.)

³ Cod. A, *Caput xiv*; Cod. B, *Caput xxv*.

⁴ Quidam mss. juxta Maurinos, *hujus diei vita*.

⁵ Cod. B, *Amaus*; Cod. a, *Ammos*.

commutari per hos nescit affectus. Simul ostendit quod in certamine passionis mors corporis absolutio anxietatis,¹ non coacervatio sit doloris.

Vers. 51-53. *Putatis quod pacem veni dare in terram? Non, dico vobis, sed separationem. Erunt autem ex hoc quinque in domo una divisi: tres in duos, et duo in tres dividuntur. Pater in filium, et filius in patrem dividuntur: mater in filiam, et filia in matrem: socrus in nurum suam, et nurus in socrum suam.*

134. Cum in omnibus fere Evangelicis locis spiritalis intellectus operetur; tamen² in præsenti maxime ne quem duritia nudæ expositionis offendat, spiritali altitudine sensus series temperanda est: præsertim cum sacrosancta religio moralibus disciplinis, et mitibus pietatis exemplis etiam fidei exsules ad reverentiam tamen sui clementer invitet; ut prævia fidei disciplina mansuetudine sui superstitionum dura dissolvat, et obnoxias erroribus mentes cogat etiam fide credere, quas potuit pietate mulcere. Etenim cum fidei alta pectoribus non capiuntur infirmis, per ea quæ præcepta sunt, ea quæ veneranda sunt, æstimantur; ut justa de justo, sancta de sancto honorum suorum bonum testentur auctore.

135. Ergo Dominum illum, qui simul divinitatis reverentiam, et pietatis gratiam suadere³ complexus est dicens: *Diliges Dominum Deum tuum... et diliges proximum tuum*; ita nunc mutatum esse opinabimur, ut abolere necessitudinum nomina, collidere pietatis affectus, carissimorum pignorum dissidia mandasse credamus? Et quomodo *ipse est pax nostra, qui fecit utraque unum*? Quomodo ipse dicit: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis*, si parentes a filiis, filios a parentibus dissidio necessitudinis separaturus advenit? Quomodo *Maledictus qui non honorat patrem*, religiosus qui deserit?

136. Sed si advertamus quia prima causa religionis, secunda pietatis est, enodem⁴ etiam hanc æstimabimus quæstionem: oportet enim ut divinis humana posthabeas. Nam si officium parentibus exhibendum est, quanto magis auctori parentum, cui gratiam etiam pro parentibus tuis debes? Aut si illi omnino non recognoscunt parentem, quemadmodum tu recognoscas? Non igitur dicit renuntiandum esse pignoribus, sed Deum omnibus præferendum. Denique habes in alio libro: *Qui diligit patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus*. Non diligere parentes, sed eos Deo præferre prohiberis: ete-

A nim naturæ pignora Domini beneficia sunt; nec quisquam debet plus amare beneficium quod accepit, quam Deum a quo beneficium servatur acceptum. Ergo etiam secundum litteram pie intelligentibus expositio religiosa non deest; subest tamen quo altius referendum putemus hunc sensum, quia addidit:

Erunt ex hoc quinque in domo una divisi: tres in duos, et duo in tres dividuntur.

B

137. Qui sunt enim quinque, cum sex personarum facta videatur subjectio, patris et filii, matris et filiæ, socrus et nurus? Quamquam eadem mater quæ socrus accipi possit: quæ enim mater est filii, socrus ejus uxoris est; ut juxta litteram quoque numeri non absurda sit ratio, liquidoque clareat fidem vinculis nexam non esse naturæ, quo licet officio pietatis obnoxii, fide tamen liberi sunt.

C

138. Non incongruum quoque videtur si mystica interpretatione enodemus hunc sensum. Domus una, homo unus est. Unusquisque enim domus aut Dei est, aut diaboli. Itaque domus spiritualis, homo est spiritualis, sicut habemus in epistola Petri: *Et vos tamquam lapides vivi ædificamini domus spiritualis in⁵ sacerdotium sanctum*. In hac ergo domo duo in tres, tres in duos dividuntur. Duos legimus frequenter animam et corpus. Quod si duobus in terra convenerit, efficit utraque unum. Et alibi: *Castigo corpus meum, et servituti redigo*. Aliud est quod servit, aliud cui subjicitur.

D

139. Si duos agnovimus, etiam tres agnoscamus: quod proclive ex illis duobus est intelligere. Tres enim animæ in corpore affectiones sunt: una rationabilis, alia concupiscibilis, tertia impetibilis,⁶ hoc est, λογιστικόν, ὀρεκτικόν,⁷ ὁρμιστικόν. Non ergo duo in duos; sed duo in tres, et tres in duos dividuntur: etenim per adventum Christi homo qui erat irrationabilis, rationabilis factus est. Ante eramus similes bestiarum quæ rationem nesciunt, eramus carnales, eramus terreni juxta illam sententiam: *Terra es, et in terram ibis*. Venit Dei Filius, misit Spiritum suum in corda nostra; facti sumus filii spirituales.

E

140. Possumus dicere quia in hac domo sunt alii quinque, id est, odor, tactus, gustus, visus, auditus. Ergo si secundum ea quæ audimus aut legimus, separato sensu visus atque auditus, excludamus superfluas corporis voluptates, quæ gustu, tactuque, et odore pariuntur, duos in tres dividimus; eo quod mentis habitus vitio-

¹ Mss. A, B, a, anxietudinis.

² Mss. A, a, tum. Cod. B, tunc.

³ « Omnes edit. ac mss. nonnulli, sua lege complexus. Reliqui multo majori numero et auctoritate, ut in textu. » Ita Maurini. Nostri mss. A et B hoc loco suis erroribus firmant genuinam lectionem. Primus enim habet *suaderet* pro *suadere*; alter *gratiam suam dare* pro *gratiam suadere*.

⁴ Vet. edit. ac pauci mss., in eodem. Mendose. Rom., enc-

dandam. Melius. Optime vero mss. plerique (*etiam nostri*), *enodem*, id est, facilem atque expeditam. (Edit. Maur.)

⁵ Cod. B omittit in.

⁶ « Amerb., *tertia impenetrabilis*. Aliæ edit., *irritabilis*. Mss. unus, *impassibilis*, alius *impatibilis*, et hic forte non male. Reliqui tamen magno consensu, *impetibilis*, hoc est, quæ impetit, sive impetu fertur in obstantia. » Hæc Maurini. Noster autem cod. B, *inrationabilis*.

⁷ Cod. B, ἐπιδύμιτικόν.

Luc. x, 27.

Ephes. ii, 14.

Joan. xiv, 27.

Deut. xxvii, 16.

Matth. x, 37.

I Pet. ii, 5.

Matth. xviii, 19.

I Cor. ix, 27.

7 6

Gen. iii, 19.

rum non capiatur illecebris, sed æmulatione virtutis a lenociniis se voluptatis abducatur; et ne fiat omnium una consensio, quæ præcipit in errorem, sed dividendo se separent desideria cordis, et officia virtutis. Aut si quinque sensus accipimus corporales, vitia jam corporis et peccata se separant. Et fortasse quinque sunt quos fratres suos ille in Evangelio dives luxuriosus appellat, qui cruciari describitur apud inferos; quibus mandari rogatur ut noverint in hoc sæculo delicias abdicandas, ut possint requiem habere post sæculum studio virtutis.

141. Possunt etiam videri caro atque anima ab odore, tactu gustuque luxuriæ separata, in una domo se adversus incursantia vitia dividentes; caro et anima subjicientes se legi Dei, et removens a lege peccati: quorum licet dissensio per prævaricationem primi hominis in naturam se verterit, ut nequaquam sibi paribus ad virtutem studiis convenirent; tamen per crucem Domini Salvatoris tam inimicitias, quam etiam mandatorum lege vacuatis, in societatis concordiam congruerunt, posteaquam *Christus e cælo pax nostra descendens, fecit utraque unum, et medium parietem maceriæ solvit, inimicitias in carne sua lege mandatorum in decretis¹ evacuans: ut duos conderet in uno novo homine faciens pacem, et reconciliaret utrosque in uno corpore Deo*. Quis est uterque, nisi unus interior, alter exterior? Alter animæ spectat vigorem; alterum refert ad corporis sensum; quamquam in se separabilis² affectus conspiratione concordent, cum caro subjecta meliori salutaribus obedit imperiis: non quod in naturam animæ subtilitate materiæ transfusa demigret; sed quia deliciis abdicatis, ab omni defæcata labe vitiorum, cœlestis conversationis tramitem obedientiæ affectione gradiatur: jam non ut antea legi mentis repugnans, sed per legem mentis et spiritum vitæ liberata a lege peccati; ut animæ caro fiat appendix, non jam lena vitiorum, sed æmula quædam, et quasi pedissequa virtutis.

142. Et rursus quando anima corporis non connivet illecebris, nec carnalium voluptatum delectatione vincitur, sed mens pura mundique hujus exuta famulatu, sensus corporis in suas illicit et adtrahit voluptates; ut audiendi legendique usu incrementa virtutis epuletur, atque interioris succi³ spiritualibus nescitura famem

¹ Cod. B omittit in decretis.

² Omnes edit. cum parte mss. (etiam B), *quamquam inseparabilis*. Magis scite alii, ut in textu; nisi quod unus habet (ita et A), *quamquam in se parilis*: alter, *in se parit*. Utrumque male. (Edit. Maur.)

³ Nonnulli mss., *interioribus sulcis*. Alii etiam pauci, *interioris succis*, verum tunc pro *alimentis*, legendum esset *alimenti*. Rursus ubi omnes edit. cum mss. aliquot, nec non Aug. Lovan. edit. præferunt, *etenim ratio*, plures potioresque mss. legunt, *etenim oratio*. Ubi vero edit. Amerb., Rom., Aug. loco cit. et maxima pars mss. nobiscum habent, *diversorumque vitiorum*, Era. et Gill. cum aliquot mss. maluerunt *diversorumque vitiorum*: quod si cui placeat subaudiendum erit *volutabrum* supra expressum. (Edit. Maur.)

A satiatur alimentis. Etenim oratio cibo mentis est, præclaraque alimonia suavitatis, quæ membra non oneret, neque se in naturæ pudenda, sed in ornamenta convertat; cum libidinum volutabrum commutatur in Dei templum, diversoriumque vitiorum sacrarium incipit esse virtutum. Quod utique tunc facit cum caro in naturam regressa, vigoris sui agnoscit altricem, atque ausu deposito contumaciæ, moderantis animæ conjugatur arbitrio: qualis fuit cum inhabitanda paradisi secreta suscepit, antequam veneno pestiferi serpentis infecta, sacrilegam famem sciret, divinorumque memoriam præceptorum animæ sensibus inhærentem edacitatis studio præteriret.

143. Hinc peccatum manasse proditur, tamquam corpore animaque genitoribus: dum corporis natura tentatur, anima male sana compatitur. Quæ si appetentiam corporis refrenasset, in ipso ortu extincta esset origo peccati, quam velut virili infusam corporis motu madefacta⁴ anima, etiam sui vigore corrupto, alienis gravis operibus parturivit. Etenim ille violentior et fortior sexus quodam valido impetu velut virilis fertur affectus: hæc molliorem quam vehementiorem studet tenere rationem. Ex his itaque diversarum cupiditatum motus adolevit.⁵

144. Sed ubi in se anima redit, deformis partus pudore conventa, degeneres abjurat hæredes, abdicans motus, exosa peccatum. Caro quoque gravium laborum defœnerata sorte, et usura injuriæ miserabilis fatigata, ubi se cupiditatibus suis quas sibi ipsa generavit, tamquam sentibus mundi doluit esse confixam, veterem hominem festinat exuere; ut se sibi auferat, ne improvidam⁶ parentem successio peritura destituat. Rursus cupiditatum irrationabilis motus, quasi cujusdam formæ decore fucato, voluptatis lenociniis illectans, eam sibi tamquam in usum societatis adscivit: ita velut quædam corporis atque animæ nurus voluptas motui pravæ cupiditatis innubit.

145. Ergo quamdiu mansit in una domo, conspirantibus vitiis, individua inseparabilisque consensio, nulla videbatur esse divisio. Ubi vero Christus ignem quo delicta carnis⁷ exureret, vel gladium qui significat exertæ aciem potestatis, quo spiritus medullarumque secreta penetrantur, misit in terras; tunc caro atque anima regenerationis innovata mysteriis, oblita quod erat,

⁴ « Omnes edit. ac pauci mss., *male fœta anima*.... Etenim ille violentior. Mss. autem magno numero, ut in textu ». Ita Maurini. Videretur prima fronte præferenda lectio *male fœta*; sed tamen non adoptanda quia tautologia inde exurgeret cum sequentibus, *alienis gravis operibus parturivit*.

⁵ Mss. A, B, a, *inolevit*.

⁶ « Mss. aliquot, *ne invidia* (quidam *invida* et *improvida*) *parentem* (duo *parentum*) *successio peritura destituat*: duo, *destruat*: totidem, *destruatur*. Commodius alii, et edit. ut nos in corpore ». Ita Maurini. *Improvida* exhibent et nostri mss. A, B, a.

⁷ Ita mss. aliquot melioris notæ, juxta Maurinos. Alii cum nostris ac editionibus antemaurinis habent *delicta cordis*.

incipit esse quod non erat; ac sic veteris vitii, quamvis sibi ante dilecti, societatem secernit, et quasi prodigæ copulam posteritatis eliminat; ut dividantur parentes in filios, dum intemperans motus temperantia corporis abdicatur, et anima declinat consortium culpæ, nec extrariæ illi et foris sumptæ locus remanet voluptati.

146. Filii quoque in parentes dividuntur, dum renovati hominis censuram senilem vitia vetusta declinant, pietatisque normam voluptas adolescentior tamquam seriæ domus refugit disciplinam. Non incongruum quoque est si putemus quod et isti ideo se dividant, ut meliores fiant parentibus; maxime cum in posterioribus dixerit: *Si quis venit ad me, et non odit patrem aut matrem, aut filios, et fratres, et sorores, etiam et animam suam, non potest meus esse discipulus*. Et ideo secundum simplicem intelligendi formam, gentilibus parentibus qui Christum sequitur filius antefertur; religio enim præstat pietatis officiis.

147. Illud quoque secundum altiore interpretationem, quia de carne peccatum nascitur, et velut in utero carnis operatur, de quo ait Apostolus: *Si autem quod nolo hoc ago, jam non ego illud operor; sed quod habitat in me peccatum*. Cum pro vita mundi hujus effusus Domini sanguis aboleverit vitia, in gratiam ex offensione convertitur: *Superabundavit enim peccatum, ut superabundaret gratia*; fitque ut ex peccato orta pœnitentia ad conversionem propositi, et ad cupiditatem gratiæ spiritualis impellat. Itaque quod erat mihi ad mortem, hoc erit in salutem. Ergo peccatum irriguo fontis ablutum, ab ea, unde generatum est, carne secernitur; et dum unusquisque cupit redimere delictum, fit ex serie culpæ studium disciplinæ.

148. Concupiscentia quoque rerum malarum, et quidam motus fervidior cupiditatis Dei verbo in appetitum transfunditur divinæ caritatis et amoris, atque in eadem natura fit varia disciplina, multoque meliorem quam antea voluptatem sibi mysteriorum cœlestium ille corporis atque animæ appetitus acquirit. Alitur enim animus cognitione rerum, et comperta futurorum repromissione sublimior, animæ opera vetusta fastidit: *Animalis enim homo non percipit quæ sunt spiritus Dei; stultitia enim illi est: spiritualis autem dijudicat omnia; ipse autem a nemine dijudicatur*.

¹ *Dum vadis cum adversario tuo ad magistratum, in via da operam liberari ab illo; ne forte condemnet te apud judicem, et judex tradat te exactori, et exactor mittat te in carcerem. Dico tibi, non exies inde donec etiam novissimum quadrantem reddas.*

149. Hoc etiam Matthæus posuit: sed ille

A specialiter, iste generaliter: ille enim de reconcilianda pace dissidentium fratrum dictum putavit; hic de pœnitentia, et omnis emendatione delicti. Discutiamus igitur qui sit adversarius, qui magistratus, qui judex, quive exactor, quemve putemus esse quadrantem, quem nisi quis exsolverit, mittatur in carcerem.

150. Et juxta Matthæum quidem adversarius est, cum quo minime tibi in hac vita convenisse videatur, qui apud judicem futurum vivorum atque mortuorum manentis simultatis te crimine persequatur: juxta Lucam autem est adversarius noster ille præcipue, qui serit illecebras delictorum, ut habeat in supplicio participes, quos habuit in errore consortes; atque ideo socios quærit ad culpam, ut obnoxios prodatur ad pœnam. Quem nobis cavendum Petrus apostolus monet dicens: *Adversarius vester diabolus tamquam leo rapiens et rugiens quærit quem devoret*.

C 151. Est et adversarius noster juxta Matthæum omnis virtutis usus, et apostolicus et propheticus sermo, qui nos ad asperiora præcepta, et durioris vitæ documenta constringit: cui consentire nos convenit, ut eum operibus æmulemur; ne aliqua nostri contumacia ab eo descivisse prodamur. Juxta Lucam autem nemo nobis magis adversarius quam noster est lapsus, qui nos vitæ nostræ accusat indicis: non quod accusationis ullius judex futurus quærat officium, sed quod apud omnium cognitorem noster nos actus accusat, dum ab usu virtutis, apostolicisque præceptis invenitur alienus.

152. Itaque adversarius nobis omnis vitiorum usus, adversaria nobis libido, adversaria avaritia, adversaria omnis improbitas, adversaria omnis iniqua cogitatio: denique mala est conscientia, quæ nos et hic afficit, et in futurum accusabit et prodet, sicut testatur Apostolus dicens: *Testimonium reddente illis conscientia illorum, et invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus*. Quod si conscientia unumquemque prodit, quanto magis gestorum nostrorum opus ante Deum præsto est, quod expressum in nostro corpore ultimo tempore recensebitur, et secretum cogitationis scriptum in cordibus nostris legetur? Demus igitur operam, ut dum in hoc sumus vitæ curriculo constituti, tamquam a malo adversario, ita ab improbo liberemur actu; ne dum imus cum adversario ad magistratum, in via nostrum condemnet errorem.

153. Ideo et Matthæus² ait: *Esto consentiens adversario tuo dum es cum illo in via*: ἐννοέων autem Græcus dixit, hoc est, benevolens; si enim dum sumus in hac vita, exsolvamur nos a vinculis diaboli, nec ille propter nos damnabitur, et nos a vinculis ejus erimus alieni. Unde et pro Assyrio psalmus inscribitur septuagesimus

¹ Cod. A, Caput xv; cod. B, Caput xxvi.

² Mss. A, B, a, secundum Matthæum.

Luc. xiv, 26.

Rom. vii, 20.

Rom. vi, 20.

I Cor. ii, 14.

Vers. 58, 59.

Matth. v, 25.

I Petr. v, 8.

Rom. ii, 15.

Matth. v, 25.

nonus.¹ Bene ergo² consulis adversario, et pro illo Assyrio, hoc est vano, bene facis, si ejus laqueis exutus præstes hanc benevolentiam, ut et pœnam tui lapsus, et mortis evadat. Quod si vinculis ejus inhæreas, tradet te tamquam reum magistratui, idem accusator et proditor.

154. Quis est magistratus, nisi penes quem omnis potestas est, et qui pleni et perfecti temporis sublimem sibi vindicat dignitatem? Ad quem bonorum operum fretus conscientia, non timens adversarium sanctus Propheta festinat dicens: *Sitivit anima mea ad Deum vivum: quando veniam, et parebo³ ante faciem Dei?* Hic enim magistratus tradet reum judici, ei scilicet cui vivorum et mortuorum tribuit potestatem: et tribuit per naturam, non per gratiam; non enim quam non habebat accepit, sed quam ex substantia Patris cum generaretur, adsumpsit. Hunc magistratum tibi et judicem monstrat qui monstravit accusatorem, et ostendit quando sit revelandus: *In die, inquit, qua judicabit Deus occulta hominum secundum Evangelium meum per Jesum Christum Dominum nostrum.* Hic igitur est judex Jesus Christus, per quem occulta redarguuntur, et improbi⁴ operis pœna mandatur.

155. Vis scire Christum esse judicem, qui exactori tradit, et in carcerem mittit? Ipsum interroga, immo ipsum lege in Evangelio dicentem: *Tollite et mittite illum in tenebras exteriores.* Exactores quoque suos ipse monstravit alio loco ubi dicit: *Sic erit in consummatione sæculi: exibunt angeli, et separabunt malos de medio justorum, et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus et stridor dentium.*

156. Superest nunc ut intelligamus quid sibi velit figura quadrantis. Et videtur usualis rei expressum nomine intellectus spiritualis arcanum. Nam sicut qui pecunias solvunt, debitum reddunt, nec prius evacuatur fœnoris nomen, quam totius sortis ad nummum⁵ usque quocumque solutionis genere quantitas universa solvatur: sic compensatione caritatis actuumque reliquorum, vel satisfactione quacumque, peccati pœna dissolvitur.

157. Non otiosum etiam, quia non æra (sicut alibi) duo, non assem, non denarium, sed quadrantem hoc posuit loco: quadrantaria enim permutatio velut quædam est compensatio, cum aliud redditur, et aliud significatur solutum:

A ita et hic aut pretio caritatis redimitur injuria, aut injuriæ æstimatione pœna laxatur.

158. Quadrantem autem in balneis dari solere reminiscimur, cujus oblatione ut illic unusquisque lavandi accipit facultatem, ita hic accipit eluendi; quia uniuscujusque peccatum suprascriptæ genere conditionis eluitur; cum tamdiu exercetur noxius pœnis, ut commissi supplicia erroris expendat.

B 159. De Galilæis autem illis, quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificiis eorum, figura quædam videtur eos tangens, qui coactu diabolico non pure offerunt sacrificium: quorum oratio in peccatum, sicut de Juda scriptum est proditore, qui prodicionem sanguinis Dominici inter sacrificia positus cogitabat.

⁶ *Arborem fici quidam habuit⁷ plantatam in vinea sua.*

C 160. Quid sibi vult quod in Evangelio suo Dominus fici parabolam frequenter inducit? Habes enim alibi, quod jussu Domini viriditas omnis hujus ligni frondentis aruerit: unde intelligis omnium creatorem,⁸ qui potest imperare naturis, ut vel arescant subito, vel virescant. Alibi ex teneritudine arboris hujus et foliis commemorat conjici solere æstatis adventum, utroque significans et Judaicæ plebis inanem quam prætendebat gloriam, velut florem in adventu Domini decidisse, quia operibus infructuosa durabat; et judicii diem velut æstatis adventum, quo adulti fructus terrarum omnium reconduntur, ex plenitudine Ecclesiæ, in quam Judæi quoque credituri sunt, metiendum.⁹

E 161. Hic ergo altioris sensus aliquod etiam quæramus arcanum. Ficus in vinea est:¹⁰ erat autem vinea¹¹ Domini Sabaoth, quam dedit in in rapinam gentium. Itaque qui vineam suam diripi fecit, hic etiam ficum jussit excidi. Aptæ autem Synagogæ arboris istius comparatio est; quia sicut ista arbor foliis redundantibus fluentibus spem possessoris sui cassa speratorum proventuum exspectatione destituit: ita etiam in Synagoga, dum doctores ejus operibus infœcundis, verbis tantum velut foliis redundantibus gloriantur, inanis umbra Legis exuberat, spes autem falsi exspectata proventus populi vota credentis illudit.

¹ Maur., *Septuagesimus quintus*. At lectionem Romanæ editionis restituimus tum nostrorum mss. auctoritate, tum etiam quia reapse in veteri latina translatione Psalmus septuagesimus nonus præseferbat inscriptionem: *pro Assyrio*, quæ pariter et apud LXX legitur.

² Mss. A, B, a, *bene enim*.

³ Maurini, *ad Dominum.... et apparebo*. Ita mss. nostri congruenter veteri latinæ versioni.

⁴ Maurini: Mss. nonnulli, *et in opprobrium*.

⁵ « Rom. edit. sola, *ad minimum usque*. Porro quod infra de quadrantaria permutatione subjicitur, etsi nonnihil obscuritatis præ se ferat, nihil tamen aliud significatur, nisi commutationem quamdam videri, dum qui pecuniam solvit, libertatem a carcere et vinculis aliisve pœnis quibus obnoxius erat, accipit. At significatione non nihil diversa Cic. *Orat.*

pro M. Cælio, quadrantariam permutationem vocat eam qua Clodia accepto quadrante corporis sui copiam balneatori faciebat ». Hæc Maurini. Addimus hic, etiam Horatium, *Sat. III, libri I, vers. 136*, dixisse: *Dum tu quadrante lavatum ibis*.

⁶ Cod. A, *Caput XVI, Dominica VI post decollationem sancti Johannis*; cod. B, *Caput XXVII*.

⁷ Cod. A, *habebat quidam*.

⁸ Christum nempe esse omnium creatorem: quod pro more suo urget Ambrosius, ut adversus Arianos demonstret veram Christi divinitatem.

⁹ Maurini: Scripti cod. bene multi, *metuendum*.

¹⁰ Sic omnes edit. cum parte mss. Attamen octo cod. non infime notæ præferunt: *Ficus inventa est*. (Edit. Maur.)

¹¹ Cod. B, *in vinea*.

2

1

Ps. xli, 3.

Rom. II, 16.

Matth. xii, 13.

Matth. xiii, 49, 50.

Luc xxi, 2.
Matth. x, 29.
Matth. xx, 2.

Cap. XIII, v. 1

Ps. cviii, 7.

7 8
Vers. 6.Matth. xxi, 19 et
Marc. xi, 13.

8

Matth. xxiv, 32.

9

10
Isai v, 5
11

162. Est etiam in natura arboris, quo magis credas Synagogæ speciem comparatione hujus expressam: etenim si diligenter inquiras, discretam ab usu arborum ceterarum consuetudinem naturæ hujus invenies. Namque aliæ florem ferunt antequam fructum, pomaque ventura prænuntio sui flore designant; hæc sola ab initio germinat poma pro floribus: in aliis flos decutitur, et poma nascuntur; in hac poma decidunt, ut poma succedant. Ergo priora illa cassa fructuum vice floris emergunt: ita præcoqua¹ quodam nascendi usu, quæ ordinem naturæ nesciunt, beneficium naturæ servare non possunt. Etenim qua se medio trudere de cortice gemma consuevit, ea minutissima quæque hujus generis poma prorumpunt. De quibus legimus in Canticis Canticorum: *Ficus producit grossos suos*. Itaque ceteris albentibus primo vere virgultis, sola ficus proprio nescit flore canescere; ideo fortasse quod nullus istis maturior sit usus in pomis. Nam succedentibus aliis, hæc quasi degenerantia respuuntur, et arenti infirma radice, renovatis quibus sit succus utilior, exuruntur.² Manent tamen aliqua perrara, nec decidunt, quibus hic proventus arriserit; ut de medio duarum virgarum claviculo brevi erumpente promergant, quo geminis tecta præsiidiis tamquam naturæ parentis gremio, succi fotû plenioris inolecant. Ea clementioris auræ provocata temperie, et prolixioribus adultiora temporibus, ubi sylvestrem animum succi prioris exuerint, specie ceteris et maturitatis gratia præferuntur.

163. Specta nunc cultus et animos Judæorum, qui quasi primi fructus male feracis Synagogæ, grossi labentis similitudine corruerunt, ut mansura supra ævum³ nostri generis poma succederent. Etenim primus Synagogæ populus quasi radice operum infirmus arentium, ubertatem sapientiæ naturalis haurire non potuit. Et ideo velut inutilis decidit fructus; ut quasi ex iisdem claviculis arboris fructuosæ de pinguedine religionis antiquæ novus Ecclesiæ populus emergeret. Ergo ille qui erat, esse desiit, ut esse inciperet qui non erat. Primi tamen ex Israel quos naturæ validioris ramus extulerat, sub umbra Legis et crucis, in utriusque sinu succo gemino colorati, grossi maturescentis exemplo, pulcherrimorum gratia fructuum ceteris præstiterunt, quibus dicitur: *Sedebitis super duodecim thronos, judicantes duodecim tribus Israel*.

164. Nec illud alienum quod Adam atque Eva, primi illi nostri ut generis ita erroris parentes, qui hujus arboris texere se foliis, paradisi exsules esse meruerunt; cum Domini deambulantis præsentiam transgressionis suæ conscii declinarent, ut significarent futurum

A quod ultimis temporibus populus Judæorum sub Domini Salvatoris adventu, qui eos vocaturus advenit, exutum se virtutibus per diaboli tentamenta cognoscens, et intacta conscientiæ probra formidans, a religione devius, prævaricatione confusus, esset a Domino recessurus, verborum fluentium velut foliorum velaminibus adopertus pudenda gestorum.

165. Ergo illi qui folia de ficulnea non poma carperunt, eliminati sunt a Dei regno; erant enim in animam viventem. Venit secundus Adam, et jam non folia, sed poma quærebat; erat enim in spiritum vivificantem. In spiritu autem fructus virtutis acquiritur, Dominus adoratur. Quærebat autem Dominus non quia fructum ficulneæ deesse nesciret; sed ut ostenderet in figura, quia fructum Synagoga jam habere deberet. Denique ex sequentibus docet non se ante tempus venisse, qui per triennium venit; sic enim habes:

C *Ecce anni tres sunt ex quo veni quærens fructum in ficulnea hac, et non invenio. Succide ergo illam; ut quid etiam terram occupat?* Vers. 7.

166. Venit ad Abraham, venit ad Moysen, venit ad Mariam, hoc est, venit in signaculo, venit in Lege, venit in corpore. Adventum ejus ex beneficiis recognoscimus. Alibi purificatio, alibi sanctificatio, alibi justificatio est: circumcisio purificavit, sanctificavit Lex, justificavit gratia. Unus in omnibus, et in uno omnia. Nemo enim mundari potest, nisi qui metuit Dominum: nemo Legem meretur accipere, nisi purificatus a culpa: nemo accedit ad gratiam, nisi noverit Legem. Ergo populus Judæorum neque purificari potuit, quia circumcisionem non animi, sed corporis habuit: neque sanctificari, quia virtutem Legis ignoravit qui carnalia magis quam spiritalia sequebatur; *Lex autem spiritalis est*: neque justificari, quia delictorum suorum pœnitentiam non gerebat, et ideo gratiam nesciebat.

167. Merito ergo nullus in Synagoga fructus inventus est; et ideo jubetur excidi. Sed bonus cultor, et fortasse ille in quo Ecclesiæ fundamentum est,⁴ præsciens alterum ad gentes, se autem ad eos qui ex circumcisione sunt, esse mittendum, religiose ne excidatur intervenit, fretus vocatione sua etiam populum Judæorum per Ecclesiam posse salvari. Ideoque dicit:

Remitte illam et hoc anno, usque dum fodiam circa illam, et mittam cophinum stercoris. Vers. 8.

168. Quam cito duritiam Judæorum superbiamque causas esse sterilitatis agnovit! Itaque

¹ Mss. A, B, a, præcoci, ut legitur quoque in *Commentario in Canticum Canticorum ex Ambrosii scriptis collecto* præcedenter edito, ad c. ii, n. 52.

² Juxta Maurinos mss. multi bonique, *exuuntur*. Quæ est quoque lectio nostrorum A, B, a, et Commentarii præfati, loco ut supra.

³ Juxta Maurinos *plures ac potiores* mss. habent *supra eum*; quæ lectio licet ab illis non omnino improbata, nobis expers sensus videtur. Extat vero etiam in supramemorato Commentario, n. 53 ejusdem c. ii.

⁴ Apostolus nempe Petrus, quem Ambrosius hic præfiguratum putat in vineæ cultore.

novit excolere qui novit vitia deprehendere. Pollicetur dura cordis eorum apostolicis lignibus esse fodienda, ut longo incultu situm mentis obductum sermo bis acutus invertat, et corde proscisso, excitet sensum serio spiramine jam vigentem; ne radicem sapientiæ terrarum acervus obruat et abscondat. Cophinum quoque stercoreis dicit esse mittendum. Magna profecto vis stercoreis, quæ tanta est, ut de infœcundis fœcunda, de arentibus virentia, de sterilibus faciat fructuosa. In quo sedit Job cum tentaretur, et vinci nequivit. Et Paulus æstimat ut stercora, ut Christum lucrifaciat. Denique cum ante Job plurima perdidisset, posteaquam sedit in stercore, non habuit quod ei diabolus posset auferre. Bona ergo terra quæ foditur, bonum stercus quod mittitur. Denique *Dominus de terra suscitavit inopem, et de stercore erigit pauperem.*

169. Itaque per intellectus exercitium spiritualis, et humilitatis affectum etiam Judæos in Evangelium Christi cultor ille bonus fore æstimat fructuosos. Meminerat enim quia per Aggæum Dominus locutus est, quoniam *quarto et vicesimo noni mensis, a die quo fundatum est templum Domini omnipotentis, vineam, inquit, et ficus, et malogranata, et ligna olivæ, quæ non adferent fructum, ex hac die benedicam: quo revelatur sub ipsum anni vergentis occasum, hoc est, sæculi jam senescentis occiduo, sanctum Dei templum, quod est Ecclesia, esse condendum, cujus gratia per sanctificationem lavacri Judæorum nationumque populi fructum suorum possint habere meritum.*

170. Ergo per naturam arboris Synagogæ species indicatur, secundis proventibus fructuosa: nos enim ex patrum semine. Meritoque Judæi grossis labentibus comparantur, quod incrassato corde, et prædura cervice ad perennitatem sui pervenire non possunt. Qui si moriantur, et quasi decidant huic mundo, ut in interiorem hominem per lavacri gratiam renascantur, erunt utique fructuosi. Perfidia autem hominum pertinacium Synagogam inutilem fecit; et ideo quasi sterilis jubetur excidi.

171. Quod de Judæis dictum, omnibus cavendum arbitror, et nobis maxime; ne fœcundum Ecclesiæ locum vacui meritis occupemus: qui quasi malogranata benedicti, fructus ferre debemus internos, fructus pudoris, fructus conjunctionis, fructus mutux caritatis et amoris, sub uno utero Ecclesiæ matris inclusi; ne aura noceat, ne grandio decutiat, ne æstus cupiditatis exurat, ne humoris imber elidat.

172. Nonnulli tamen ficum istam per allegoriam non Synagogæ, sed malitiæ improbitatisque figuram putant: hi tamen in nullo distant, nisi quod pro specie genus eligunt. Id autem

A cavere se dicunt, quia Dominus dixit ad ficum: *Numquam ex te fructus nascatur in sempiternum; cum utique plurimos ex Judæis credidisse, et credituros esse noverimus.* Sed qui credit, non Synagogæ jam fructus est, sed Ecclesiæ; nec ex Synagoga nascitur qui renascitur in Ecclesia. Sicut enim sunt qui *ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis; si enim ex nobis essent, nobiscum mansissent:* sic de iis qui ex Judæis credunt, dicimus quia si ex Synagoga essent, in Synagoga manerent; sed propterea exierunt de Synagoga, ut ex Synagoga non fuisse credantur. Deinde pro malitia interveniret aliquis, et diceret excolendam ut fructum adferret; cum ideo venerit Dominus, ut semina improbitatis aboleret.

¹ *Erat autem docens in Synagoga eorum sabbatis. Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem et octo, et erat inclinata.*

C 173. Quam cito quod de Synagoga diceret indicavit! Ad ipsam utique arborem venisse se monstrat, qui in eadem prædicabat. Denique in muliere infirma quasi Ecclesiæ figura succedit, quæ cum mensuram Legis et resurrectionis impleverit, in illa quiete perpetua in sublime erecta fastigium, inclinationem nostræ infirmitatis sentire non poterit. Nec aliter curari potuisset hæc mulier, nisi quia Legem implevit et gratiam: Legem in præceptis, in lavacro gratiam, per quam mortui sæculo resurgimus Christo: nam in decem verbis Legis perfectio est; in octavo numero resurrectionis est plenitudo. Opus ergo sabbati signum futuri est, quod unusquisque Lege perfunctus et gratia, per misericordiam Christi corporeæ fragilitatis molestiis exuetur. Et ideo in signo ante per Moysen præmissa est sanctificatio; ut esset exercitium futuræ sanctificationis, et observantiæ spiritualis, a sæcularibus operibus abstinendo. Denique et Deus ab operibus mundi quievit, sed non ab operibus,² cujus sempiterna et jugis operatio est; sicut Filius ait: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor;* ut ad similitudinem Dei sæcularia nostra opera, non religiosa cessarent.

F 174. Hoc autem non intelligens Archisynagogus, prohibebat quemquam curari sabbato, cum sabbatum futurarum typus sit feriarum. Et ideo non operis boni, sed mali feriæ sunt; eoque præscriptum sit ut nullam ferentes sarcinam delictorum, nec bonorum jejuni operum sabbata post mortem futura celebremus. Unde Dominus spiritaliter videtur respondere, cum dicit:

Hypocritæ, unusquisque vestrum sabbato non

¹ Cod. A, Caput xvii; cod. B, Caput xxviii.

² Rom. edit., *ab operibus mundi quievit, sed non ab operibus sanctis.* Nonnulli mss. juxta Maurinos, *non ex operibus mundi quievit: sed ab operibus mundi quievit.* Alii magno numero cum ant. editt. ut in textu. Et sane ea vera

lectio est, ut rite iidem Maurini animadvertunt: nihil enim aliud vult Ambrosius, quam Deum quidem ab operibus mundi quievisse, id est, a mundi creatione, non vero simpliciter ab omnibus operibus, cum ejus æterna sit operatio.

Matth. xxi, 19.

I Joan. ii, 19.

I Jon. iii, 5.

¹ Vers. 10, 11.

Matth. xv, 23.

Exod. xix, 10.

² Gen. ii, 2.

Joan. v, 17.

Vers. 14.

Vers. 15.

*solvit bovem suum aut asinum, et ducit ad-
quare?*

175. Cur non aliud animal indicavit, nisi ut ostenderet, adversantibus licet Synagogæ principibus, futurum tamen ut Judaicus et gentilis populus sitim corporis, æstusque mundi istius Dominici fontis ubertate deponat? *Agnovit enim bos possessorem suum, et asinus præsepe Domini sui.* Itaque ille populus qui antea fœni vilis, quod priusquam evellatur arescit, alimonia pascebatur, panem illum qui e cœlo descendit, accepit. Et ideo per vocationem duorum populorum Ecclesiam dicit salvam futuram, quæ, tempore Legis impleto, et Dominicæ resurrectionis ætate, tempus suæ absolutionis acceperat. Quam clemens ergo Dominus, quam pius in utroque, cum aut miseretur, aut vindicat! In Synagogæ typo arborem excidi jubet; in typo Ecclesiæ feminam salvat. Quam dulcis parabola! Facilis autem solutio. Vinculum vinculo comparat; ut insimulatione Judæorum actus¹ ipsorum redarguatur. Nam cum ipsi animalibus sabbato solvant vincula, reprehendunt Dominum, qui homines a peccatorum vinculis liberavit.

²
Vers. 18, 19.

² *Cui simile est regnum Dei, et cui simile illud æstimabo? Simile est grano sinapis, quod acceptum homo misit in hortum suum, et crevit: et facta est arbor, et volucres cœli requieverunt in ramis ejus.*

176. Docet nos præsens lectio naturam comparisonum spectandam esse, non speciem. Itaque videamus cur sublime regnum cœlorum grano sinapis comparetur: nam memini etiam alio loco granum sinapis lectum, ubi fidei confertur, dicente Domino: *Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis huic monti: Tollere, et jactare in mare.* Nec exigua hæc, sed magna est fides, quæ monti possit, ut se transferat, imperare; neque enim mediocre fidem Dominus exigit ab apostolis, quibus adversus altitudinem extollentem se nequitiae spiritalis scit esse certandum. Vis scire magnam fidem requiri? Lege in Apostolo: *Et si habeam omnem fidem, ita ut montes transferam.*

Matth. xvii, 19
et 21.

I Cor. xiii, 2.

177. Ergo si regnum cœlorum sicut granum sinapis, et fides sicut granum sinapis, fides utique regnum cœlorum est, et regnum cœlorum est fides. Itaque qui fidem habet, habet regnum

A cœlorum. Et regnum Dei intra nos, et fides intra nos est; legimus enim: *Regnum Dei intra vos est.* Et alibi: *Habete fidem in vobis ipsis.* Denique sanctus Petrus qui omnem habuit fidem, regni cœlorum claves, ut et aliis reseraret, accepit.

Luc. xvii, 21.
Matth. xvi, 19.

178. Nunc ex natura sinapis, quæ virtus comparisonis sit æstimemus. Granum ejus certe res est vilis et simplex: si teri cœperit, vim suam fundit. Etiam fides primo simplex videtur: sed si teratur adversis, gratiam suæ virtutis effundit; ut alios quoque qui vel audiunt vel legunt, odore sui compleat. Granum sinapis martyres nostri sunt Felix, Nabor, et Victor:³ habebant odorem fidei, sed latebat. Venit persecutio, arma posuerunt, colla flexerunt: contriti gladio per totius terminos mundi gratiam sui sparsere martyrii, ut jure dicatur: *In omnem terram exivit sonus eorum.*

Ps. xviii, 5.

179. Sed alias teritur fides, alias premitur, C alias seminatur. Ipse Dominus granum est sinapis. Erat integer ab injuria: sed eum velut granum sinapis qui non attriverat populus, nesciebat. Teri maluit, ut diceremus: *Christi enim bonus odor sumus Deo.* Comprimi maluit; unde et Petrus dixit: *Comprimunt te turbæ.* Seminari maluit velut granum quod acceptum homo misit in hortum suum; in horto enim Christus et captus et sepultus: in horto crevit, ubi etiam resurrexit, et factus est arbor, sicut scriptum est: *Sicut arbor mali inter ligna silvæ: ita frater meus inter medium filiorum.*

II Cor. ii, 15.

Luc. viii, 45.

Cant. ii, 3.

180. Ergo et tu semina in horto tuo Christum. Hortus utique locus plenus est florum et fructuum diversorum, in quo gratia tui operis effloreat, et multiplex odor variæ virtutis exhalet. Ibi ergo sit Christus, ubi fructus est. Semina Dominum Jesum. Granum est cum comprehenditur, arbor est cum resurgit, arbor mundum obumbrans. Granum est cum sepelitur in terra, arbor est cum elevatur ad cœlum.

181. Preme etiam cum Christo, et semina fidem. Premitur fides, cum crucifixum credimus Christum. Pressit fidem Paulus, cum diceret: *Et ego veniens ad vos, fratres, veni non cum eminentia sermonis aut sapientiæ, prædicans vobis mysterium Dei; neque enim judicavi me scire quid inter vos, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum.* Et quia docuit premere fidem, docuit et levare, dicens: *Nunc enim crucifixum jam non novimus Christum.* Seminamus autem

I Cor. ii, 1, 2.

II Cor. v, 16.

¹ Hæc notant Maurini: « Omnes edit. ac mss. aliquot, ut *simulatio Judæorum actu*, etc. Sed alii plures et probatiores nobiscum faciunt, excepto quod in quibusdam legitur per divisionem in *simulatione*. » Nostri autem A, B: *Ut insimulatio Judæorum actu* (B, *actum* mendose).

² Cod. A, *Caput xviii. In natale* (sic) *s. Juliani martyris*; Cod. B, *Caput xxix*.

³ « Ita mss. fere ad unum. Omnes tamen edit. subjungunt: *Gervasius, et Protusius, et Nazarius*. Quarum edit. si standum esset auctoritati, nostra de hujus operis ævo sententia invicta contra Baronii illud anno 376 tribuentis opinionem adstrueretur; nam eo anno ne nomina quidem horum sanctorum cognita erant. Verum ingens suspicio est horum trium nomina tribus prioribus a quopiam ea propter in ms. aliquo

recentioris ævi addita esse, quod Mediokani, qua in urbe illi omnes passi sunt, præcipuo in honore haberentur, et reperiantur in Ambrosii scriptis celebrati ». Hæc Maurini; quibus addimus, omnes etiam nostros mss. tria ista nomina non referre. Unde arguendum sermonem in quo evangelica hæc pericopa evoluta est, die martyribus Felici, Nabori et Victori sacra habitum esse, nempe xv Maji, ut antiqua Martyrologia nos docent, in quibus legimus: *Prid. Id. Mai. Mediolano: Victoris, Naboris, Felicis*. Sed de his iterum, ubi sermo erit de hymno in honorem horum sanctorum. Cod. autem A habet *latebant*, quia omittit *habebant odorem fidei*, sane mendose: mendis autem et omissionibus abundat hic codex, quorum plurima, sicut etiam aliorum codd., non notamus, ne inutilibus prorsus notitiis lectores obruamus.

fidem, cum ex evangelio et apostolicis ac propheticiis lectionibus credimus in Domini passionem. Seminamus ergo fidem, cum eam velut mollito et subacto solo Dominicæ carnis operimus; ut quasi vapore et compressu sacri corporis fides se ipsa disseminet. Qui enim crediderit factum hominem Dei Filium, credit mortuum esse pro nobis, credit resurrexisse pro nobis, credit adscendisse pro nobis. Semino ergo fidem, cum sepulturam ejus intersero.

182. Vis scire granum Christum, et seminatum Christum? *Nisi granum tritici cadens in terram moriatur, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, multum fructum adferet.* Ergo non erravimus, quia diximus quod ipse jam dixerat. Est autem et granum tritici, quia confirmat cor hominis; et granum sinapis, quia cor hominis accendit. Et licet ad omnia utrumque conveniat, videtur tamen granum tritici, cum de ejus resurrectione tractatur: panis enim Dei est, qui de cœlo descendit; eo quod verbum Dei, et resurrectionis exemplum mentes alat, spem acuat, firmet affectum: granum autem sinapis, eo quod amarior et acrior sermo sit de Domini passione; amarior ad flendum, acrior ad commovendum. Itaque cum audimus et¹ legimus jejunasse Dominum, sitisse Dominum, lacrymasse Dominum, vapulasse Dominum, dicentem quoque eum sub² tempore passionis: *Vigilate et orate, ne intretis in tentationem;* velut succo amarioris sermonis increpiti, dulciores justo voluptatum suavitates corporalium temperamus. Ergo qui seminat granum sinapis, seminat regnum cœlorum.

183. Ne despicias hoc granum sinapis: *Minimum quidem est omnibus seminibus; fit autem cum creverit, majus omnibus oleribus.* Si granum sinapis Christus, quemadmodum Christus aut minimus est, aut crescit? Verum non per paturam, sed per speciem³ rursus excrescit. Vis scire minimum? *Vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem.* Disce maximum: *Speciosus forma præ filiis hominum.* Etenim ille qui non habebat speciem neque decorem, excellentior factus est angelis, ultra omnem gloriam prophetarum, quos infirmus Israel velut olera manducaverat: panem enim quo corda firman-
tur, alterum refutaverat, alterum non acceperat.

184. Semen autem Christus, quia semen Abrahæ: *Abrahæ enim dictæ sunt promissiones,⁴ et semini ejus. Non dicit: Et seminibus, tam-*

A *quam in multis, sed sicut in uno: Et semini tuo, quod est Christus.* Nec solum semen est Christus, sed etiam minimum omnibus seminibus; quia non venit in regno, non in divitiis, non in istius mundi sapientia. Subito autem velut arbor sublimem suæ verticem potestatis effudit, ut dicamus: *Sub umbra ejus concupivi, et sedi.* Et frequenter simul, ut arbitror, videbatur et arbor, et granum. Granum est cum dicitur: *Nonne hic est filius Joseph fabri?* Sed inter hæc verba crevit subito, testantibus Judæis, quia quasi latæ arboris ramos non poterant comprehendere, dicentes: *Unde huic ista sapientia?*

185. Granum igitur est figura, arbor est sapientia; in cujus frondentibus ramis ille nycticorax in domicilio, ille passer singularis in ædificio, ille raptus in paradysum, in aerem rapiendus et nubes, tuta jam sede requiescat. Requiescunt etiam Potestates et angeli cœlorum, et quicumque spiritualibus factis evolare meruerunt. Requievit sanctus Johannes, cum recumberet super pectus Jesu; immo et ipse ejus arboris succo velut ramus extenditur. Ramus est Petrus, ramus est Paulus posteriora obliviscens, et ea quæ sunt priora appetens.

186. In quorum sinus, et quosdam disputationum recessus, qui eramus longe, nos scilicet ex nationibus congregati, quos diu per inane mundi procella⁵ et turbo nequitiae spiritalis agitabat, adsumptis virtutum remigiis advolamus; ut nos umbra sanctorum ab istius mundi ardore defendat, certæ stationis jam securitate vernantes: eo quod anima nostra gravibus ante, sicut illa mulier, inclinata peccatis, ut passer erepta de laqueo venantium in ramos Domini montesque migravit. Itaque ante superfluis observationibus vani, et inani levitate volitantes, nunc jam per fidem Christi soluti manus, et liberi a vinculis sabbatorum, bonis operibus intendimus; et in ipsis epulis libertatem habemus, intemperantiam excludimus; ne liberi a Lege, cupiditatibus serviamus: Lex enim ligavit sibi, ut absolveret cupiditatibus. Gratia quæ minorem abstulit servitutem, multo graviora præcepit. *Omnia nobis licent, sed non omnia expediunt:* grave est enim potestate uti, ut sub potestatem recidas. Desiste esse sub Lege, ut virtute supra Legem sis.

F ⁶ *Cui simile æstimabo regnum Dei? Simile est*

¹ Cod. B, aut.

² Mss. A, B, a, dicentem Dominum sub.

³ Vet. edit. vocibus, sed per speciem, addunt nostram. Rom., adsumptam. Sed neutrum agnoscunt mss. (Edit. Maur.)

⁴ Cod. B, repromissiones.

⁵ Maurini: « Edit. omnes et mss. nonnulli, per mare mundi. Alii frequentiores, per inane mundi: quod aptius coheret cum sequentibus. Quidam tamen legunt, per inanem mundi procellam turbo, ecc. Hanc lectionem habent quoque nostri mss. A, B, a. Hic vero occasionaliter animadvertimus, post editam Præfationem, ad hanc Expositionem, duos alios quoque codd. mss. in examen assumptos fuisse, qui ideo in ipsa præfatione designati non sunt. Supervacaneum vero

duximus hucusque eorum mentionem facere, quia semper aut cum omnibus aut cum aliquibus reliquorum nostrorum mss. conveniebant, sicuti et in lectione hic superius notata cum reliquis nostris consonant. Attamen quia fieri potest ut aliquam peculiarem et animadversione dignam exhibeant lectionem, eos quoque deinceps memorabimus, et quidem alterum littera N, qui est codex Capituli Cathedralis Novariensis e sec. x, qui plerumque convenit cum cod. B; alterum ejusdem V. i Capituli, quem designabimus littera n: notatur n. xiii ac scriptus fuit, ut legitur in fine: *Scriptus anno Domini mccccxxxviii Pisis per manus presbiteri (sic) Alferii de Jerusalem.*

⁶ Mss. B, N, Caput xxx; Cod. A, Caput xix.

fermento quod acceptum mulier abscondit in farina, donec fermentatum est totum.

187. Hæc de requirendis quæstionibus comparatio¹ tantum ambiguitatis offundit, ut diversas habeat sententias plurimorum. Opportune itaque granum tritici supra diximus Christum, quia suberat nobis spiritale fermentum; eoque plerique fermentum Christum putant, quod virtutem adtollat acceptam. Et quia fermentum ex farina, vi² non specie generi suo præstat; Christus quoque ex patribus, æqualis corpore, sed divinitate incomparabilis præminebat. Igitur sancta Ecclesia quæ typo mulieris istius Evangelicæ figuratur, cujus farina nos sumus, Dominum Jesum in interioribus nostræ mentis abscondat, donec animi nostri secreta penetralia calor sapientiæ cœlestis obducatur.

188. Et quia in Matthæo legimus tribus mensuris absconditum esse fermentum, congruere visum est ut Dei Filium crederemus absconditum in Lege, adopertum in prophetis, evangelicis prædicationibus adimpletum; ut perfectam fidem nobis adquirat ex omnibus, et scriptorum collatione formatus in nobis, qui sumus corpus ipsius, omnia et in omnibus impleatur: ipse enim erat Verbum Dei, atque mysterium quod absconditum est a sæculis et a generationibus: quo nihil potest ad expressionem perennitatis ejus adtestatus dici. Erat enim profecto, ut absconditus sacrilegis, manifestatus in sanctis, prædestinatus ante sæcula, servaretur ad gloriam. Hæc est autem gloria, ut possimus, fratres, investigare mysterium absconditum a sæculis in Deo. Quod in Deo, utique et ex Deo; neque enim Deus alienæ capax potest esse naturæ.

189. Nec sum dubius animi, quod aliqui de hoc mundo dictum putent, donec fermentetur in Lege, Prophetis, Evangelio; ut Dominum omnis lingua fateatur. Itaque discutiamus omnia, et diligentius requiramus. Nemo invenit nisi qui ante quæsierit. Ædificemus turrin, computemus sumptus Scripturarum, conferamus impensas; ne quis etiam de nostrum aliquo dicat: *Hic voluit ædificare, et non potuit consummare.* Qui ædificat domum, bonum debet jacere fundamentum. Bonum fundamentum est fides, bonum fundamentum apostolorum et prophetarum: duobus enim Testamentis fides nostra consurgit; nec injuriam facit qui parem dixerit in utroque perfectamque³ fidei esse mensuram, cum ipse dicat Dominus: *Si crederetis Moysi, crederetis et*

A *mihi*; quia et in Moyse Dominus est locutus. Bene ergo in utroque perfecta mensura, quia perfectus in utroque; et fides utriusque una, quia unius est virtutis et sensus oraculum atque responsum.

190. Me tamen sequi juvat quod ipse Dominus docuit, fermentum Ecclesiæ spiritalem esse doctrinam; nam cum scriptum sit: *Cavete a fermento pharisæorum*; et cum Apostolus dixerit: *Non in fermento nequitiae et malitiæ*, ostenditur quia doctrina fermentum est. Sed aliud est fermentum zizaniae, aliud fermentum tritici. Unde et bonis auctoribus acquiescimus, ut dicamus quia Ecclesia renatum hominem, qui est in corpore et anima et spiritu, fermento sanctificat spirituali. Sanctificatur enim corpus atque anima, et ipsa gratia spiritualis accipit sanctificationis augmentum;⁴ cum per Ecclesiæ velut quoddam fermentantis officium, Scripturarumque doctrinam, quæ velut cœlestium collatione sermonum et ubertate concrescit, infusus toti homini atque permixtus usus inoleverit, ut fiant unum etiam ipsa fermentum. Quod utique tunc fit, cum sibi tria hæc pari quadam cupiditatem lance consentiunt, et æqualis adspirat concordia voluptatum.⁵

191. Hoc igitur Ecclesiæ opus non tumultuarium, nec fortuitum, sed diuturna meditatione collatum; ut hæc tria unum sint, integra a lege peccati. Cujus sententiæ adsertorem habemus Apostolum dicentem: *Ipsæ autem Dominus sanctificet vos per omnia; ut integer spiritus, et anima, et corpus sine querela in die Domini nostri Jesu Christi servetur.* Quod per sæcularia quidem tentamenta non provenit, nisi fermentum illud, cui comparatur regnum cœlorum, mulier illa Evangelica abscondat in farinæ mensuris tribus, donec fermentetur totum: tres enim mensuræ sunt, ut dixi, carnis, animæ et spiritus, sed spiritus quo vivimus omnes in hoc corpore siti: hoc verius⁶ quando carnis lascivia non redundat, et anima corporalibus non incurvatur erroribus, ac mensura vivendi in toto homine inoffensa servatur. Sed quia mensurarum æqualitas sine adjumento Ecclesiæ atque doctrinæ difficile perseverat; idcirco mulier illa, quæ figuram Ecclesiæ gerit, tamdiu virtutem illis doctrinæ spiritualis admiscet, donec fermentetur totus ille interior homo cordis absconditus, et in gratiam panis cœlestis adsurgat. Bene enim fermentum doctrina dicitur Christi; quia panis est Christus, et Apostolus ait: *Quia unus panis, unum corpus multi sumus.*

¹ Rom. edit. sola, *de requirendis comparisonibus quæstio.* (Edit. Maur.)

² Maurini *ut*, sed istud *ut* quod et in editione Mignii repetitum est, mendum typographicum videtur, quia secus non adesset sensus. Lectio *vi* est nostrorum A, B (*vim* errore descriptionis), N, n.

³ Mss. A, B, N, n, a, *perfectæ fidei.*

⁴ Omnes edit., *corpus atque anima per gratiam spiritalem, et accipit etc.* E contrario omnes mss. (*etiam nostri*)... *et ipsa gratia spiritualis accipit etc.* Melius; hic enim idem est *gratia spiritualis ac ipse spiritus*: quemadmodum virtutis gratia, vel *decus*, sæpe non aliud est quam *ipsa virtus*. Alioquin

hic omitteretur sanctificatio spiritus, qui supra ac deinceps semper cum anima et corpore numeratur. (Edit. Maur.)

⁵ « Edit., *concordia voluntatum.* Haud male; melius tamen mss. fere ad unum, *concordia voluptatum*, id est, cum corpus, anima et spiritus iisdem rebus delectantur ». Ita Maurini. Nostri mss. A, B, N, n, a legunt quidem *voluntatum*; sed evidenter lectio *voluptatum* est præferenda, utpote quæ respondet etiam præcedenti *cupiditatum*.

⁶ *Sed spiritus... hoc verius.* Ista in decem mss. non reperiuntur: quibus ablatis sensus nihil videtur passurus detrimenti. (Edit. Maur.)

Joan. v, 46.

Matth. xvi, 6.

1 Cor. v, 8.

4

5

1 Thess. v, 23.

Matth. xiii, 33.

6

1 Cor. x, 17.

Matth. xvi, 33.

Coloss. i, 26.

Luc. xiv, 30.

Ephes. ii, 20.

3

192. Fit ergo unum fermentum, quando caro non concupiscit adversus spiritum, nec spiritus adversus carnem; sed facta carnis mortificamus, et anima ex flatu Dei flatum vitæ sumpsisse se conscia, sæcularis necessitudinis contagia terrena declinat. Unde et Apostolus non in carne, sed in spiritu ambulare nos præcipit:¹ ut sanctificati per lavacrum regenerationis, veterem hominem cum suis desideriis exuentes, induti novum, qui secundum Christum creatur, non in vetustate litteræ, sed in novitate spiritus gradiamur; quo possit nobis etiam resurrectionis tempore incorrupta corporis et animæ et spiritus manere communio; et tunc omnia quæ petimus, impetremus. Quod plerisque videtur etiam Dominus significasse, dum dicit: *Si duobus ex vobis convenerit super terram, de omni re quamcumque petieritis, fiet vobis a Patre meo, qui in cælis est.*

193. Itaque alii duos, animam et corpus, accipiunt: alii animam et spiritum; ut si in terra, hoc est, in corpore sibi anima spiritusque consentiant, nec se impugnent invicem diversis cupiditatibus, omnia in effectum videantur orata posse deduci. Quod ita fit, cum fuerint utraque unum, si subtractis inimiciis, vel solutis, duo condantur in unum novum hominem, id est, anima et spiritus: *Ut oremus spiritu, oremus et mente.* Licet plerique duos populos accipiant, ex Israel et ex gentibus in unum resurrectionis tempore congregandos; ut fiat in æternum mansura perfectio, et id quod ex parte est, destruat. Plerique autem virum et uxorem consentientes sibi studio caritatis accipiunt.

194. Itaque si in hac vita tres mensuræ in eodem fermento manserint, donec fermententur, et fiant unum, ut æqualitatum nulla distantia sit, nec compositi ex trium diversitate videamur; erit in futurum diligentibus Christum incorrupta communio, nec compositi manebimus: nam et qui compositi nunc sumus, unum erimus, et in unam substantiam transformabimur. Neque enim in resurrectione aliud erit alio inferius, sicut nunc fragilis in nobis est carnis infirmitas, et corporalis habitudo naturæ vel vulneribus patet, vel injuriis subjacet, vel sui oneris mole depressa supra terras nequit extollere altius atque elevare vestigium: sed in simplicis creaturæ gratiam figurabimur, cum completum fuerit quod dictum est a Johanne: *Carissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum revelatum est quid erimus: sed scimus quia cum revelatum fuerit, similes ei erimus.* Itaque cum Dei natura sit simplex (spiritus enim Deus est), nos quoque in eandem imaginem figurabimur; ut qualis cœlestis, tales et cœlestes. Igitur sicut portavimus imaginem illius terreni, portemus et

A imaginem hujus cœlestis, quam animus noster debet induere. I Cor. xv, 48, 49.

195.² Et ideo primo abhinc loco curatur hydropicus, in quo fluxus carnis exuberans, animæ gravabat officia, spiritus extinguebat ardorem. Deinde docetur humilitas, dum in illo convivio nuptiali appetentia loci superioris arcetur; clementer tamen, ut persuasionis humanitas asperitatem coercionis excluderet, ratio proficeret ad persuasionis effectum, et correctio emendaret affectum. Huic quasi proximo limite³ humanitas

196. Postremum quasi emeritæ militiæ viro contemnendarum stipendium præscribitur facultatum; quod neque ille qui studiis intentus inferioribus possessiones sibi terrenas coemit, regnum cœli possit adipisci, cum Dominus dicat: *Vende omnia tua, et sequere me;* nec ille qui emit boves, cum Elisæus occiderit, et populo diviserit quos habebat; et ille qui ducit uxorem, cogitet quæ mundi sunt, non quæ Dei. Non quo conjugium reprehendatur, sed quia ad majorem honorem vocetur integritas; quoniam *Mulier innupta, et vidua cogitat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu. Nam quæ nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro.*

D 197. Sed ut in gratiam, ut supra cum viduis, ita nunc etiam cum conjugibus revertamur, non refugimus opinionem, quam sequuntur plerique, ut tria genera hominum a consortio magnæ illius cœnæ æstimemus excludi, gentilium, Judæorum, hæreticorum.

198. Et ideo Apostolus avaritiam dicit esse fugiendam, ne impediti more gentili, iniquitate, malitia, impudicitia, avaritia, ad regnum Christi pervenire nequeamus: *Omnis enim immundus, aut avarus, quod est idolorum servitus, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei.*

E 199. Judæi autem corporali ministerio juga sibi Legis imponunt, et ideo secundum Prophetam: *Dirumpamus vincula eorum, et abjiciamus⁴ a nobis jugum ipsorum:* Christum enim recepimus, qui cervicibus nostris pietatis suæ jugum mite suspendit. Quinque autem juga sunt verborum decem, vel quinque libri veteris legis,⁵ de quibus in Evangelio videtur Samaritanæ dicere: *Quinque enim viros habuisti.*

F 200. At vero hæresis velut Eva femineo rigorem fidei tentat affectu, et lubrica facilitate prolans, lenocinia falsi decoris affectat, intermeratam negligens pulchritudinem veritatis. Ideo igitur excusant, quia nemini intercluditur regnum, nisi ei quem suæ professio vocis ex-

¹ Mss. A, B, N, n, a, præcepit.

² Mss. B, N, Caput xxxi; Cod. A, Caput xx, Dominica xxi, post Pent.

³ Mss. A, B, N, n, a, limine, quod habent omnes editiones ante maurinas, et quidam alii mss.

⁴ Maurini, Dirumpamus... projiciamus; sed lectiones quas e nostris mss. desumpsimus, consonant aliis S. Doctoris citatis. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁵ Idem præcepta Decalogi et Moysis Pentateuchus.

Coloss. iii, 9, 10.

Rom. vi, 4.

Matth. xviii, 19.

I Cor. xiv, 15.

I Joan. iii, 2.

II Cor. iii, 18.

² Cap. xiv, v. 2-14.

³

Vers. 18-21.

Matth. xix, 21.

III Reg. xix, 21.

I Cor. vii, 34.

Rom. i, 29.

Ephes. v, 5.

⁴ Ps. ii, 3.

⁵

Joan. iv, 18.

cluserit: Dominus autem omnes clementer invitat, sed nos aut desidia nostra, aut error avertit.

201. Ergo et ille qui villam emit, alienus a regno est: ementes enim atque vendentes Noe, ut legisti, tempore diluvia obruerunt:¹ et ille qui jugum potius Legis, quam gratiæ munus elegit; et ille qui propter ducendam excusat uxorem; scriptum est enim: *Si quis venit ad me, et non odit patrem suum, et matrem et uxorem, non potest meus discipulus esse.* Etenim si propter te Dominus suæ renuntiat matri, dicens: *Quæ est mater mea, aut qui fratres mei;* cur tu Domino tuos cupias anteferre? Sed neque ignorare naturam, neque servire naturæ Dominus jubet; sed ita indulgere naturæ, ut venereris auctorem, nec a Deo parentum amore descendas.

202. Itaque post divitum resupina fastidia contulit se ad gentes, jubet bonos et malos introire, ut bonos augeat, malorum affectum in meliora commutet; ut compleretur illud quod hodie lectum est: *Tunc lupi et agni simul pascuntur.* Invitat pauperes, debiles, cæcos: quo ostenditur nobis quod nullum debilitas corporis excludat a regno, rariusque delinquat cui illecebra desit peccandi: vel quod infirmitas peccatorum per misericordiam Domini remittatur; ut non ex operibus, sed ex fide redemptus a crimine sit, ut qui gloriatur, in Domino gloriatur.

203. Mittit itaque ad exitus viarum: prudentia enim in exitu canitur. Mittit ad plateas, quia misit ad peccatores; ut de latioribus viis ad angustam venirent, quæ ducit ad vitam. Mittit ad vias, et circa sepes, quod hi videlicet apti sint regno cœlorum, qui nullis præsentium cupiditatibus occupati ad futura festinant, in quodam bonæ voluntatis tramite constituti; et qui modo sepis quæ ab incultis culta secernat,

A et incursus arceat bestiarum, norint bona malique distinguere, et adversus tentamenta nequitiae spiritalis, fidei munimen obtendere. Denique Dominus, ut vineam suam ostenderet fuisse munitam, *Et sepem*, inquit, *circumdedit, et circumfodi eam.* Et Apostolus medium parietem sepis dicit esse sublatum, qui continuationem munitionis irruperat. Fides igitur et ratio quæritur, et quæritur in plateis, hoc est, in meatibus interioris affectus; quia scriptum est: *In plateis tuis diffundantur aquæ tuæ.*

204. Nec hoc tamen plenum est, ut aliquis vocatus adveniat, nisi vestem habeat nuptialem, hoc est, fidem habeat et caritatem.² Et ideo qui pacem et caritatem non detulerit ad Christi altaria, tolletur ligatis pedibus et manibus, *et mittetur in tenebras exteriores. Illic erit fletus, et stridor dentium.* Quæ sunt tenebræ exteriores? Numquid illic quoque carceres aliqui latumiaeque subeundæ sunt? Minime. Sed quicumque extra promissa sunt cœlestium mandatorum, in tenebris exterioribus sunt; quia mandata Dei lumen sunt, et quicumque sine Christo est, in tenebris est, quia lumen in tenebris³ est Christus.

205. Ergo neque est corporalium stridor aliquis dentium, neque ignis aliquis perpetuus flammaram corporalium,⁴ neque vermis est corporalis. Sed hæc ideo ponuntur, quia sicut ex multa cruditate et febres nascuntur et vermes; ita si quis non decoquat peccata sua, velut quadam interposita sobrietate abstinentiæ, sed miscendo peccata peccatis, tamquam cruditatem quamdam contrahat veterum et recentium delictorum, igne aduretur proprio, et suis vermibus consumetur. Unde et Esaias ait: *Ambulate in lumine ignis vestri, et flamma quam accendistis vobis.* Ignis est, quem generat mœstitia delictorum: vermis est, eo quod irrationabilis⁵

¹ « Ita cuncti mss. ac vet. edit., nisi quod hæc cum illorum nonnullis loco *obruerunt* habent *sorbuerunt*. (Mss. B, N, n, *absorbuerunt*; cod. A, *subruerunt*). Edit. autem Rom., *Loth, ut legisti, tempore incendio perierunt*. Sed locum ab Ambrosio ex memoria citari manifestum est. Porro quidquid legitur a vocibus, *excusat uxorem*, usque ad numeri sequentis initium, in edit. Rom. contra aliarum ac mss. omnium fidem rejectum fuerat post verba, *improbitate deliquerit*, num. 206 posita. (Edit. Maur.)

² Mss. non pauci, nec postremæ classis, *firmam* (aliqui *fidam*) *habeat caritatem*. (Edit. Maur.)

³ Plerique mss. (*etiam nostri*), atque edit. Era. et Gill. in margine, *lumen interius est Christus*. (Edit. Maur.)

⁴ Coquæus in lib. *xxi de Civitate Dei*, cap. 9 scribit Ambrosium, tametsi has penas methaphorice videatur interpretari, non tamen negare *verum et proprium ignem, qui torqueat damnatos*. Contra vero Huetius *Origen*. lib. ii quæst. 11, citato hoc Doctoris nostri loco, *Ignem*, inquit, *in conscientie facibus et flagellis itidem ut Origenes constituit Ambrosius*. Certe quidem apertiora sunt Ambrosiana verba, quam ut possint Coquæanam interpretationem admittere. Neque vero solus Ambrosius hac in re amplexus est Origenis opinionem. Idem quippe sentit Greg. Nyss. lib. *de Anima et resurr.* Item Joan. Damasc. lib. iv *de Orthod. fide* sub finem. Plures etiam fuisse qui starent ab hac sententia, testatur Hieron. lib. iii, in *Epist. ad Ephes.*, v, 6. Qui quidem licet acriter eidem sententiæ hic et alibi refragetur, alicubi tamen non videtur ipsam rejicere, ut puta lib. *xviii Comment. in Isai.* Augustinus vero postquam dubie et anxie lib. *de Gen. ad lit.* cap. 32 et 33, de

Civit. Dei, lib. xx, cap. 9, 10, 16, 26, locutus est, lib. demum *xxii* cap. 10, ait: *Cur enim non dicamus quamvis miris, tamen veris modis etiam spiritus incorporeos posse pœna corporalis ignis affligi?* quibus satis ostendit se in eam sententiam quæ nunc in catholicis scholis obtinet, propendere. Sed nec ab illa alienus est ipsemet Ambrosius in Ps. *cxviii* variis locis, maxime ubi de illo igne tractat, quo etiam justos ac sanctos urendos tradit. Nihil autem est quod opposita eum proponere quis miretur, utpote in controversia ejus utraque pars magnorum ac sanctorum virorum auctoritate innitatur, neutra vero ab Ecclesia repudiata sit: quemadmodum cum Bellarm. lib. ii *de Purgat.* cap. 11 fatentur theologi ». Ita Maurini. Mss. nostri habent *est etiam ante corporalium*.

⁵ « Edit. vet. ac mss. non pauci, *irrationabilia animæ peccata*. Melius Corb. et alii aliquot, *irrationabilis animæ*, id est, partis inferioris, quam non semel animam simpliciter vocat Ambrosius, cum supra in homine tria agnoscat *corpus, animam et spiritum*. In quo Platonicos videtur imitatus; nam Photinus apud Numenium dictitat hominem *συνιστάται ἐκ τριῶν, σώματος, καὶ ψυχῆς, καὶ τοῦ*. » Hæc Maurini. Notari potest etiam in sermone ecclesiastico aliquando hujusmodi occurrere distinctionem, ex gr. in oratione ultima pro defuncto sacerdote juxta ambrosianam liturgiam: *Purga animam et spiritum famuli tui* etc.; item pariter in oratione ultima pro die tertio etc. E nostris mss. B et N habent quoque *irrationabilia*, quod tamen in N posteriori manu emendatum est ut in textu.

Luc. xvii, 21.

Luc. xiv, 21.

Matth. xii, 43.

Vers. 21-23.

Isai. lxxv, 25.

Matth. xxi, 33.

Ephes. ii, 14.

Prov. v, 16.

2

Matth. xxiii, 13.

3

4

Isai. l, 11.

5

animæ peccata mentem rei sensumque compungant, et quædam exedant viscera conscientiæ: quæ tamquam vermes ex unoquoque nascuntur, tamquam ex corpore peccatoris. Denique Dominus id per Esaiam declaravit dicens: *Et videbunt membra hominum prævaricantium in me: et vermis eorum non morietur, et ignis non extinguetur.*

Isai. lxxvi, 24.

206. Stridor quoque dentium prodit indignantis affectum; eo quod sero unumquemque pœniteat, sero ingemiscat, sero irascatur sibi, quod tam pervicaci improbitate deliquerit.

Cap. xv, v. 4.

¹ *Quis ex vobis, inquit, homo qui habet centum oves, et si erraverit una ex illis, nonne dimittit nonaginta novem in deserto, et ibit ad illam quæ erravit?*

207. Didiceras in superioribus ablegare negligentiam, vitare arrogantiam, devotionem sumere, sæcularibus occupationibus non teneri, caduca non præferre perpetuis: sed quia fragilitas humana firmum nequit in tanto sæculi lubrico tenere vestigium, etiam adversus errorem remedia tibi bonus medicus demonstravit, spem veniæ iudex misericors non negavit.² Itaque non otiose sanctus Lucas ex ordine tres parabolas posuit: ovis quæ perierat, et inventa est: drachmæ quæ perierat, et inventa est: filii qui erat mortuus, et revixit; ut triplici remedio provocati, vulnera nostra curemus: *spartum enim triplex non corrumpetur.*

Vers. 8 et ss.

Eccles. iv, 12.

208. Qui sunt isti, pater, pastor, mulier? Nonne Deus Pater, Christus pastor, mulier Ecclesia? Christus te suo corpore vehit, qui tua in se peccata suscepit; quærit Ecclesia, recipit Pater. Quasi pastor revehit, quasi mater inquit, quasi pater vestit. Prima misericordia, secunda suffragatio, tertia reconciliatio. Singula singulis quadrant: redemptor subvenit, Ecclesia suffragatur, auctor reconciliatur. Eadem divini operis misericordia, sed diversa pro meritis nostris gratia. Ovis a pastore lassa revocatur: drachma quæ perierat, invenitur: ad Patrem filius suis vestigiis redit, et plena condemnati erroris regreditur pœnitentia. Unde bene scriptum est: *Homines et jumenta salvos facies, Domine.* Quæ sunt ista jumenta? Dixit Propheta: *Semen Israel in semen hominum, et Juda in semen animalium.* Itaque Israel quasi homo salvatur, quasi ovis Juda colligitur. Malo ergo filius esse, quam ovis: ovis enim a pastore repetitur, a Patre Filius honoratur.

Ps. xxxv, 8.

Jerem. xxxi, 27.

209. Gaudeamus igitur, quoniam ovis illa quæ perierat in Adam, levatur in Christo. Humeri Christi crucis brachia sunt. Illic peccata

A mea deposui; in illa patibuli nobilis cervice requievi. Ovis illa genere est una, non specie: *Omnes enim unum corpus sumus, sed multa membra;* et ideo scriptum est: *Vos autem corpus estis Christi, et membra ex membris ejus.* Venit itaque Filius hominis salvum facere quod perierat, omnes scilicet: *Quia sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur.*³

1 Cor. x, 17

Ibid. 15

1 Cor. xix, 10

1 Cor. xv, 22

210. Dives igitur pastor, cujus omnes nos centesima portio sumus. Habet Angelorum, habet Archangelorum, Dominationum, Potestatum, Thronorum, aliorumque innumerabiles greges, quos in montibus dereliquit. Qui quoniam sunt rationabiles, non immerito hominum redemptione lætantur. Quamquam hoc quoque proficiat ad incentiva probitatis, si unusquisque conversionem suam gratam fore credat cœtibz angelorum, quorum aut affectare patrocinium, aut vereri debet offensam. Et tu igitur esto angelis lætitiæ, gaudeant de reditu tuo.

211. Non otiosum etiam quod mulier illa drachma lætatur inventa. Non mediocris hæc drachma est, in qua principis est figura. Et ideo imago regis census Ecclesiæ est. Oves sumus: oremus ut super aquam refectionis nos collocare dignetur. Oves, inquam, sumus; petamus pascua: drachmæ sumus; habeamus pretium: filii sumus; festinemus ad Patrem.⁴

212. Nec vereamur quia acceptum spiritualis patrimonium dignitatis terrenis prodegimus voluptatibus; quod Pater in filios, quem habebat, thesaurum contulit. Fidei census numquam exinanitur: licet totum dederit, totum habet; quia quod donavit, non amittit. Nec vereare, ne te non recipiat: *Non enim delectatur Deus perditione vivorum:* etiam occurrens venienti tibi cadet supra collum: *Dominus enim erigit allisos.* Osculum dabit, quod est pignus pietatis et amoris. Stolam, annulum, calceamenta proferri jubebit. Tu adhuc injuriam metuis;⁵ ille restituit dignitatem:⁶ tu supplicium vereris; ille osculum defert: tu convicium times; adornat ille convivium. Sed jam ipsam parabolam discutiamus.

Sap. i, 13

Ps. cxlv, 8

5

6

⁷ *Homo quidam habuit duos filios, et dixit illi adolescentior: Da mihi portionem substantiæ.*

Vers. 11, 12.

213. Vides quod divinum patrimonium parentibus datur. Nec putes culpam patris, quod adolescentiori dedit: nulla Dei regno infirma ætas, nec fides gravatur annis. Ipse certe se judicavit idoneum qui poposcit. Atque utinam non recessisset a patre: impedimentum nescisset ætatis; sed posteaquam domum patriam derelinquens peregre profectus est, cœpit egere.⁸

8

¹ Codex A, Caput xxi. Dominica viii post Pentecosten.

² Mss. B, N, Caput xxxii.

³ Cod. B, vivificantur.

⁴ Mss. B, N, ad Patrem redeamus nec etc.

⁵ Mss. B, N, metuens.

⁶ Mss. aliquot, errantem ille restituet dignitati. (Ed. Maur.)

⁷ Cod. A, Caput xxi. In Letaniis in S. Stephano.

⁸ Cœpit egere, deest in omnibus mss. (etiam nostris). Sed cum in omnibus edit. habeatur, eoque dempto sensus quasi suspensus remaneat, ideo illud non putavimus loco movendum. Quibus tamen potiores hic videbuntur mss., subintelligere poterunt, impedimentum sensit ætatis, vel quid simile; nisi pro derelinquens malis cum recentioribus quibusdam mss. legere, dereliquit. (Edit. Maur.)

Merito ergo prodegit patrimonium, qui recessit ab Ecclesia. Posteaquam domum, inquit, patriam derelinquens

Vers. 13 *Peregre profectus est in regionem longinquam.*

214. Quid enim longinquius quam a se recedere; nec regionibus, sed moribus separari; studiis discretum esse, non terris; et quasi interfuso luxuriæ sæcularis æstu, divortia habere factorum?¹ Etenim qui se a Christo separat, exsul est patriæ, civis est mundi. *Sed nos non sumus advenæ atque peregrini, sed cives sumus sanctorum, et domestici Dei:* qui enim eramus longe, facti sumus prope in sanguine Christi. Non invidemus de longinqua regione remeantibus; quia et nos fuimus in regione longinqua, sicut Esaias docet dicens:² *Qui sedebant in regione umbræ mortis, lux orta est illis.* Regio ergo longinqua umbra est mortis: nos autem, quibus spiritus ante faciem Christus est Dominus, in umbra vivimus Christi. Et ideo dicit Ecclesia: *In umbra ejus concupivi, et sedi.* Ille igitur vivendo luxuriose consumpsit omnia ornamenta naturæ. Unde tu qui accepisti imaginem Dei, qui habes similitudinem ejus, noli eam irrationabili fœditate consumere. Opus Dei es; noli ligno dicere: *Pater meus es tu*, ne accipias similitudinem ligni; quia scriptum est: *Similes fiant illis,³ qui faciunt ea.*

Vers. 14 *Facta est fames per regionem illam.*

215. Fames non epularum, sed bonorum operum atque virtutum, quæ sunt miserabiliora jejunia. Etenim qui recedit a verbo Dei, esurit: *Quia non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo Dei.* Qui recedit a fonte, sitit: qui recedit a thesauro, eget: qui recedit a sapientia, hebetatur: qui recedit a virtute, dissolvitur. Merito ergo iste egere cœpit, quia thesauros sapientiæ et scientiæ Dei, divitiarumque cœlestium altitudinem dereliquit. Egere ergo ideo cœpit, et famem pati, quia nihil prodigæ satis est voluptati. Semper famem patitur sui qui alimentis perpetuis nescit impleri.

Vers. 15 *Abiit itaque, et adhæsit⁴ uni civium.*

216. Qui enim hæret, in laqueo est. Et videtur civis iste princeps esse istius mundi. Denique ad villam ejus mittitur quam emit qui excusat a regno. Et pascit porcos: illos utique

A in quos petit diabolus introire, quos præcipitat in mare istius mundi, in sordibus ac fœtore viventes.

Et cupiebat, inquit, siliquis implere ventrem suum. Vers. 16.

217. Neque enim alia cura est luxuriosis, nisi ut ventrem suum impleant, quorum Deus venter est. Quis autem aptior hujusmodi hominibus cibo, quam is qui siliquæ modo intus inanis, foris mollis est: quo corpus non reficitur, sed impletur; ut sit magis oneri, quam usui?

218. Sunt qui⁵ porcos accipiant pro gregibus dæmonum, siliquas pro exili virtute inanum hominum, sermonumque jactantia, qui nihil prodesse possunt, inani quadam philosophiæ seductione, et quodam sonoro facundiæ plausu pompam magis quam utilitatem aliquam demonstrantes. Sed hæc diuturna oblectamenta esse non possunt; et ideo.

219. *Nemo illi dabat;* erat enim in regione illius qui neminem habet; quia eos qui sunt, non habet. Omnes quippe gentes in nihilo æstimantur: solus autem Deus est qui vivificat mortuos, *Et vocat quæ non sunt, tamquam quæ sunt.*

In se autem reversus dixit: Quantis panibus mercenarii patris mei abundant? Vers. 17.

220. Bene in se revertitur qui a se recessit. Etenim qui ad Dominum regreditur, se sibi reddit; et qui recedit a Christo, se sibi abdicat.⁶ Mercenarii autem qui sunt, nisi qui ad mercedem serviunt, qui sunt ex Israel, non id quod bonum est, probitatis studio persequentes, nec virtutis gratia, sed utilitatis studio provocati? At vero filius qui habet Spiritus sancti pignus in corde, sæcularis mercedis lucella non quærit, quibus serviat.⁷ Hæredes sunt etiam mercenarii, qui conducuntur ad vineam. Bonus mercenarius Petrus, Johannes, Jacobus, quibus dicitur: *Venite, et faciam vos piscatores hominum.* Isti non siliquis, sed panibus abundant. Denique collegerunt fragmentorum cophinos duodecim. O Domine Jesu, si nobis auferas siliquas, et panes tribuas! Tu enim dispensator in domo es Patris. O si nos quoque mercenarios digneris conducere, licet sero venientes! Nam et undecima conducis hora, et æqualem dignaris mercedem solvere, æqualem mercedem vitæ, non

ficient, porcos etc. Alii (*ac nostri*), et omnes edit., *Sunt qui porcos etc.* Melius; voces enim quæ in his omittuntur, plane redolent interpolationem, ipsæque in textum e margine ab imperito scriptore transferri facile potuerunt. (Edit. Maur.)

⁶ Cod. A, *Caput xxii*; mss. B, N, *Caput xxxiii*.

⁷ Ita sex mss. melioris notæ (*ac nostri, qui tantum errore scriptionis habent locilla*). Alii, et omnes edit., *lucella* (Amerb. et pauci mss., *buccellam*) *non quærit, quia jus servat hæredis*. Minus commode; ut lectorum nemo diffitebitur. (Edit. Maur.)

¹ Rom. edit., *divortia habere sanctorum*. Ita vero habetur et in cod. Liberiano B, 118. Ait autem Liveranius in præcitato *Spicilegio Liberiano*, ita legi etiam in vetustioribus editionibus, et ita revera legendum esse. Lectio tamen *factorum* aliunde optimè respondet vocibus superioribus *moribus, studiis*, et omnibus fere mss. firmatur: ideo retinendam putavimus.

² Mss. A, B, N, *n, a, docet; sic enim habes.*

³ Mss. A, B, N, *n, a, his.*

⁴ Mss. A, B, N, *hæsit.*

⁵ Mss. plerique, *Sunt qui siliquas sæcularia verba signi-*

gloriæ; neque enim omnibus reposita est corona justitiæ, sed ei qui potest dicere: *Certamen bonum certavi.*

II Tim. iv, 7.

221. Quod ideo non prætermittendum arbitratus sum, quia scio quosdam dicere quod ad mortem¹ sibi lavacri gratiam, vel pœnitentiam reservent.² Primum qui scis an nocte proxima tua a te anima reposeatur? Deinde cur putas³ otioso tibi omnia posse deferri? Pone unam gratiam, unam esse mercedem; diversum tamen bravium victoriæ est, ad quod se non frustra Paulus extendit, qui post mercedem gratiæ, bravium tamen ut comprehenderet⁴ sequebatur; quia sciebat, etsi par esset merces gratiæ, palmam tamen esse paucorum.

222. Et quoniam in vineam Domini venimus, non vacui recedamus: juvat enim fructus legere mercenarios ejus videre. Quid enim sibi vult quod una die diversis horis conducuntur operarii, nisi quia mille anni in oculis Domini, sicut dies hesternæ quæ præterit, et hora in nocte? Quæ est nox, nisi quæ præcessit, ut dies appropinquaret? Et bene hora in nocte, quia mille anni sicut dies una. Novit vim diei hujus ille qui dixit: *Jesus Christus heri et hodie, ipse est et in sæcula.* Scivit et ille diem esse multiplicem, qui scripsit: *Hic dies generationis⁵ cæli et terræ, cum facta sunt; quæ die fecit Deus cælum et terram, et omne viride agri.* Cum enim supra septem descripsisset dies, postea uno die omnia facta complexus est, totum mundi tempus ostendens in conspectu Domini tamquam diem unum; eo quod ex incompositis atque tenebrosis forma istius mundi divini operis claritate processerit. Ergo si dies totum tempus est mundi, habet utique etiam in sæculis horas suas, aut ipsa sæcula horæ sunt. Horæ autem diei duodecim sunt; unde bene in mysterio dies Christus, cujus apostoli duodecim, qui cœlesti lumine distinctis in se gratiæ vicibus refulserunt.

223. Venit ergo paterfamilias, et prima hora conduxit operarios, fortassis eos qui a principio mundi usque ad diluvium justis esse meruerunt, de quibus ait: *Et locutus sum ad vos ante lucem: et misi ad vos servos meos prophetas ante lucem.* Tertia post diluvium incipit, Noe ceterorumque tempora comprehendens, qui quasi boni operarii in vineam destinantur: ideo quasi in prandio inebriatus est Noe. Sexta et reliquæ Abrahæ, Isaac, et Jacob Patriarcharum merita distinguunt. Nona, inclinante jam sæculo, et tamquam pallescente luce virtutis, Lex et pro-

¹ Frequens ac familiaris fuit ea querela sanctis patribus, quæ utinam nostra ætate in pœnitentia multo justiore locum non inveniret! (Edit. Maur.)

² Mss. A, B, N, n, a, servant.

³ Mss. A, B, N, n, a, putes.

⁴ Mss. B, N, adprehenderet.

⁵ Rom. edit. ex LXX interp., *Hic liber generationis* etc. (Edit. Maur.)

⁶ Mss. B, N, decoloratos.

⁷ Mss. A, B, N, n, a, lucem.

A phetæ decolores⁶ mores hominum notaverunt. Undecimam, et quod superest diei, sacer producit adventus. Unde et ipse in Evangelio dicit: *Ambulate dum lumen⁷ habetis.*

7
Joan. xii, 35.

224. Sed jam redeamus ad Patrem; licet non verear ne istius pœnitentiam gerentis exemplo diu abfuisse videamur (numquam enim abfuimus, qui versabamur in vinea, in qua si et iste mansisset, non recessisset a Patre); cavendum tamen est, ne nos ei reconciliationi faciamus moram, quam non fecit Pater. Facile reconciliatur, quando impense rogatur. Et ideo discamus quali Pater obsecratione sit ambiendus. *Pater*, inquit. Quam misericors, quam pius, qui nec offensus patrium dedignatur nomen audire!

Pater, inquit, *peccavi in cælum, et coram te.*

Vers 18.

225. Hæc est prima confessio apud auctorem naturæ, præsulem misericordiæ, arbitrum culpæ.

C Sed etsi Deus novit omnia, vocem tamen tuæ confessionis exspectat.⁸ *Ore enim confessio fit ad salutem;* quia allevat pondus erroris quisquis ipse se onerat; et accusationis excludit invidiam qui accusatorem prævenit confitendo: *Justus enim in primordio sermonis accusator est sui.* Frustra autem velis occultare, quem nihil fallat; et sine periculo prodas quod scias esse jam cognitum. Confitere magis, ut interveniat pro te Christus, quem advocatum habemus apud Patrem: roget pro te Ecclesia, et illacrymet populus. Nec vereare ne non impetres. Advocatus spondet veniam, patronus promittit gratiam, reconciliationem tibi paternæ pietatis pollicetur adsertor.⁹ Crede, quia veritas est: adquiesce, quia virtus est. Habet causam ut pro te interveniat, ne pro te gratis mortuus sit. Habet causam ignoscendi Pater, quia quod vult Filius, vult et Pater.

5
Rom. x, 10

Prov. xviii, 17.

9

E 226. *Peccavi in cælum, et coram te.* Non utique elementum exprimitur: sed peccato animæ cœlestia significantur dona Spiritus imminuta; vel quia ab illius gremio matris Hierusalem quæ in cœlo est, non oportuit deviari.

Vers 18

Jam non sum dignus vocari filius tuus.

Vers 19.

227. Dejectus enim se exaltare non debet; ut merito suæ possit humilitatis adtolli.

F *Fac me sicut unum mercenariorum tuorum.*

Ibid.

228. Novit esse distantiam inter filios, ami-

⁸ Hæc verba intelligenda esse de ea confessione, quam a peccatoribus sive publice, sive secreto Ecclesiæ ministris fieri oportet, inde probatur, quod ea ponitur post primam, quæ soli Deo fit, confessionem. Hinc autem validissime confirmatur quod infra dicitur: *Confitere magis, ut... roget pro te Ecclesia, et illacrymet populus.* Hæc namque non mentalem, sed exteriorem ac verbalem confessionem apertissime significant. (Edit. Maur.)

⁹ Mss. non pauci, nec infimæ auctoritatis, *reconciliationem tibi paterna pietas pollicetur: adsertori crede, quia, etc.* (Edit. Maur.)

Matth. xx, 1 et ss.

Ps. LXXXIX, 1.

II Pet. iii, 8.

Hebr. xiii, 8.

Gen. ii, 1.

Jerem. vii, 25.

cos, mercenarios, et servos: filius per lavacrum, amicus per virtutem, mercenarius per laborem, servus per timorem. Sed etiam ex servis et mercenariis fiunt amici, juxta quod scriptum est: *Vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis: jam non dico vos servos.*

Joan. xv, 14.

229. Hæc apud se dixit: sed non satis est dicere, nisi ad patrem venias. Ubi illum requiras, ubi invenias? Exsurge primo, hoc est, qui sedens ante dormiebas. Et ideo dicit Apostolus: *Surge qui dormis, et exsurge a mortuis.* Iniquitas in talento plumbeo sedet. Moysi dicitur: *Tu autem hic sta.* Stantes elegit Christus. Exsurge ergo, curre ad Ecclesiam: hic est Pater, hic est Filius, hic est Spiritus sanctus.

Ephes. v, 14.

Deut. v, 31.

Vers. 20, 21.

230. Occurrit tibi qui audit te intra mentis secreta tractantem. Et cum adhuc longe sis, videt, et adcurrit. Videt in pectore tuo, adcurrit ne quis impediatur, complectitur quoque: in occurso præscientia¹ est, in complexu clementia, et quasi quidam patrii amoris affectus. Supra collum cadit, ut jacentem erigat, et oneratum peccatis, atque in terrena deflexum reflectat ad cælum, in quo suum quærat auctorem. Cadit in collum tuum Christus; ut cervicem jugo exuat servitutis, et collo tuo jugum suave suspendat. Nonne tibi videtur cecidisse in collum Johannis, quando erat Johannes in sinu Jesu, cervice recumbens reflexa? Et ideo Verbum apud Deum vidit; quia erectus est ad superna. Cadit in collum, cum dicit: *Venite ad me qui laboratis... et ego vos reficiam: tollite jugum meum super vos.* Cadit ergo hoc modo, si convertaris.

Matth. xi, 28, 29.

Vers. 22.

231.² Et jubet proferri stolam, annulum, calceamenta. Stola amictus est sapientiæ, quo nuda corporis apostoli tegunt, eo quod se unusquisque convolvat; et ideo stolam³ accipiunt, ut corporis infirmitatem sapientiæ spiritualis virtute convestiant. De Sapientia enim dictum est: *Lavabit in vinum stolam suam.* Ergo stola spirituale indumentum, et vestimentum est nuptiale. Annulus quid est aliud, nisi sinceræ fidei signaculum, et expressio veritatis? Calceamentum autem Evangelii prædicatio est; et ideo accepit sapientiam primam. Est enim et aliud mysterium quod nescit, nisi qui accepit dictorum suorum, factorumque signaculum, et quoddam munimentum⁴ bonæ intentionis et cursus; nec ubi offendant ad lapidem pedem suum, et sup-

Gen. XLIX, 11.

¹ Ita mss. octo optimæ notæ (ac etiam A, B, N, n, a). Alii vero et editt., in occurso præsentia (Era. et Gill. in margine, præscientia) est, in complexu clementia. Et quasi quoddam patrii amoris affectu supra collum cadit. (Edit. Maur.)

² Mss. B, N, Caput i.

³ Mss. A, B, N, n, a, stolas.

⁴ « Omnes edit. cum parte mss. Est enim et alia quæ mysterium nescit, quæ accepit dictorum... et quoddam munimentum, etc. Alii mss., in quibus antiquissimi sunt, magis scite præferunt ut in textu. Etsi vero ea lectio sensum non contineat satis expeditum, nullum tamen in hoc videmus locum admirationis; hic enim dubio procul de sacramento eucharistiæ sermo est, de quo dedita opera sæpenumero obscure ac perplexo Patres locutos nemo nescit. Expende etiam numerum sequentem. » Hæc Maurini. Codd. A, B, N, n, a legunt quoque: Est enim et alia quæ mysterium nescit,

A plantatus a diabolo Dominicæ prædicationis officium derelinquat. Hæc est præparatio Evangelii,⁵ ad cœlestium cursum dirigens præparatos; ut non in carne ambulemus, sed in spiritu.

5

232. Occiditur et vitulus saginatus, ut carnem Domini spirituali opimam virtute per gratiam sacramenti mysteriorum consortio restitutus epuletur. Nemo enim nisi qui timuerit Deum, quod est initium sapientiæ, nisi signaculum spirituale vel custodierit vel receperit, nisi Dominum prædicaverit, sacramentis debet interesse cœlestibus. Qui autem annulum habet, et Patrem habet, et Filium, et Spiritum sanctum, quia signavit nos Deus, cujus imago Christus; et dedit pignus Spiritum in cordibus nostris, ut sciamus hoc annulli istius qui in manu datur, esse signaculum, quo cordis interiora, factorumque nostrorum ministeria signantur. Ergo signati sumus, sicut et legimus: *Credentes, inquit, signati estis Spiritu sancto.*⁶ Bene autem carnem vituli, quia sacerdotalis est victima, quæ pro peccatis fiebat.

Vers. 23.

233. Epulantem patrem inducit Filius;⁷ ut ostenderet quoniam paternus cibus est salus nostra, et Patris gaudium nostrorum redemptio peccatorum est. Et hic quidem si ad Patrem referas, quia hostia pro peccatis Filius est, delectatur Pater reditu peccatoris: supra delectatur Filius, inventa ove; ut scias quia una est Patris et Filii delectatio, una operatio in Ecclesiæ fundamento. Lætatur autem pater,

Vers. 23.

Quia filius perierat, et inventus est;⁸ mortuus fuerat, et revixit.

Vers. 24.

234. Ille perit qui fuit; non enim potest perire qui non fuit. Itaque gentes non sunt, Christianus est, juxta quod supra dictum est: *Quia elegit Deus quæ non sunt, ut quæ sunt, destrueret.* Potest tamen et hic in uno accipi species generis humani. Fuit Adam, et in illo fuimus omnes. Periit Adam, et in illo omnes perierunt.⁹ Homo igitur et in illo homine qui perierat, reformatur; et ille ad similitudinem Dei factus et imaginem, divina patientia et magnanimitate reparatur. Quid est ergo: *Elegit Deus quæ non sunt, ut quæ sunt, destrueret?* Id est, elegit populum gentium qui non erat; ut destrueret populum Judæorum.

I Cor. i, 28.

¹⁰ S. August. lib. i cont. Jul. Pelag., cap. 3.

I Cor. i, 28.

quæ accepit etc. Sed unus cod. B habet deinde *monumentum*, quod habuit et N, sed emendatum fuit in *monimentum*.

⁵ Sic plures potioresque mss. (etiam nostri) atque edit. Era. et Gill. in margine. Alii mss. ac edit. omnes in corpore, *predicatio Evangelii*. (Edit. Maur.)

⁶ Mss. B, N, per Spiritum Sanctum.

⁷ Pauci mss. ac Gill. in margine: *Epulante patre inducitur filius*. Idem in corp. cum reliquis mss. atque omnibus edit., *Epulantem patrem inducit filius*; nisi quod Rom. vocem *filius* amandavit. » Hæc Maurini. Hic Filius est ipsemet Christus, quod non intellexerunt qui lectionem immutarunt.

⁸ Mss. B, N, *filius qui perierat, inventus est*.

⁹ Quædam notanda analogia inter hæc, et quæ occurrunt in *Commentariis* ad v. 12 cap. v *epistolæ ad Romanos*, de quibus sermo erit tum in *Præfatione ad Commentaria in Pauli Epistolas*, tum loco suo.

235. Potest et de agente pœnitentiam dictum videri, quia non moritur nisi qui aliquando vixit. Et ideo gentes non moriuntur, sed mortuæ sunt: etenim qui in Christum non credidit, semper est mortuus. Et gentes quidem cum crediderint, per gratiam vivificantur; qui vero lapsus fuerit, per pœnitentiam reviviscit.

236. Sequitur locus, ut remittendis post pœnitentiam debeamus favere peccatis; ne dum veniæ alterius invidemus, ipsi eam non mereamur a Domino. Quis enim tu es, qui Domino contradicas, ne cui velit, culpam relaxet; cum tu cui volueris, ignoscas? Vult rogari, vult obsecrari. Si omnium justitia, ubi Dei gratia? Quis tu es, qui invidias Deo?

Vers. 23, 27

237. Et ideo notatur hic frater, usque adeo ut de villa venire dicatur, hoc est, terrenis operibus occupatus, ignorans quæ sunt spiritus Dei; ut denique numquam pro se vel hædum queratur occisum: non enim pro invidia, sed pro venia mundi Agnus est immolatus. Invidus hædum quærit: innocens agnum pro se desiderat immolari. Ideo et senior dicitur, eo quod cito aliquis per invidiam consenescat. Ideo et foris stat, eo quod malevolentia eum animi liventis excludat. Ideo chorum et symphoniam audire non potest, hoc est, non illa theatralis incentiva luxuriæ,¹ nec aulicorum concentus sonorum,² sed plebis concordiam concinentis, quæ de peccatore servato dulcem resultet lætitiæ suavitatem.

238. Constitue mihi aliquem ex his qui sibi justi videntur, qui trabem in oculo suo non vident, et alieni festucam vitii ferre non possunt. Quomodo indignatur, quando alicui peccatum fatenti, et diu indulgentiam deploranti venia relaxatur! Quomodo aures ejus symphoniam populi spirituales ferre non possunt! Hæc est enim symphonia, quando concinit in ecclesia diversarum ætatum³ atque virtutum, velut variarum chordarum indiscreta concordia, psalmus respondetur, amen dicitur. Hæc est symphonia quam scivit et Paulus; et ideo ait: *Psallam spiritu, psallam et mente*. Hæc de parabola præsentis putavimus esse tractanda.

I Cor. xiv, 13.

239. Nec invidemus si quis duos fratres istos velit referre ad populos duos; ut sit adolescentior populus ex gentibus tamquam Israel, cui frater major beneficium paternæ benedictionis

¹ Mss. A, B, N, n, a, lascivix.

² Rom. edit., hoc est, non plebis concordiam concinentis, quæ de peccatore salvato dulcem resultet lætitiæ suavitatem: sed theatralis illa incentiva luxuriæ, vel aulicorum concentus sonorum. Non satis commode; hujus namque loci idem sensus est, ac si legeretur: Non potest audire chorum et symphoniam, qui chorum et symphonia non significant fomitem atque incentiva luxuriæ, sed concordiam plebis etc. Porro per voces aulicorum sonorum non videntur intelligendi soni, qui fiunt in aulis, hoc est, in regum palatiis; sed potius ita dici ἀπὸ τῶν αὐλῶν, a tibiis seu fistulis. (Edit. Maur.)

³ Maurini e mss. septem *probaticis notæ*, ut ajunt, communi lectioni reliquorum omnium mss., quibus et nostri addendi sunt, omniumque editionum, vocibus *diversarum ætatum* substituerunt *diversorum actuum*. Sed nos communioem lectionem restituendam putavimus, quia cum hic manifeste

A invidit. Quod faciebant Judæi, cum quererentur quia Christus cum gentibus epularetur; et ideo hædum, mali odoris sacrificium, requisierunt. Judæus hædum requirit, Christianus Agnum; et ideo illis Barabbas solvitur, nobis Agnus immolatur. Unde apud illos fœtor est criminum; apud nos remissio peccatorum, dulcis in spe, suavis in fructu. Qui hædum quærit, exspectat Antichristum; Christus enim boni odoris est victima.

Ephes. v, 2

B 240. Queri⁴ etiam in hædo videtur, quia Judæi ritum veteris sacrificii perdidierunt; vel quia nullius sanguis his profuit, sicut Christi sanguis Ecclesiæ: non enim redimere eos sanguis potuit prophetarum. Impudens autem et similis illius pharisæi justificantis se arroganti prece, qui putabat quod numquam præterierit mandatum Dei, quia Legem servabat in litteris. Impius, qui accusabat fratrem quod cum meretricibus paternam substantiam prodegisset, cum debuerit advertere quia sibi dictum est: *Meretrices et publicani præcedunt vos in regnum cœlorum*.

Matth. xxi, 31.

C 241. Stat autem foris, nec excluditur; sed non ingreditur, ignorans voluntatem Dei de vocatione gentium, servus jam factus ex filio: servus enim nescit quid dominus agat. Ubi cognovit, invidet, et torquetur Ecclesiæ bonis, et foris stat. Foris enim Israel audit chorum et symphoniam; sed irascitur quia hic concinit plebis gratia, et consona populi jubilatio. Sed bonus pater etiam hunc salvare cupiebat, dicens:

Vers. 28.

Joan. xv, 15.

*Fili, tu semper mecum fuisti;*⁵

Vers. 31.

242. Vel quasi Judæus in Lege, vel quasi justus in communione; et es, si desinas invidere.

Et omnia mea tua sunt;

Ibid.

E 243. Vel Judæus sacramenta veteris Testamenti, vel baptizatus etiam novi possidens.

Nemo servus potest duobus dominis servire;

Cap. xvi, v. 13

244. Quia non duo, sed unus est Dominus. Nam etsi sunt qui mammonæ serviant; tamen non ille novit aliqua jura dominatus, sed ipsi sibi jugum servitutis imponunt: neque enim

agatur de populi conventu in materiali ecclesia, non de Ecclesia in sensu morali, multo melius contextui convenit lectio *diversarum ætatum*. Nec officit quod sequatur *atque virtutum*; quia virtutes hic non morales intelligendæ sunt, sed singulorum fidelium physicæ ac intellectuales facultates. Hoc autem loco videntur et Novatiani perstringi, qui peccatores ad resipiscentiam recipi detrectabant.

⁴ Mss. aliquot cum edit. Gill. in marg. ac Rom. in textu: *Quæ res*. Reliqui cod. atque edit., *Quæri*, quod utcumque explicari potest, si subintelligatur *Christus*, quæ vox proxime ante exhibetur. Attamen rectius scribi putamus *Queri* (ita et mss. nostri); ut significetur senior filius, dum hædi non occisi mentionem facit, mystice quiritari, quod ritus veteris sacrificii perierit etc. (Edit. Maur.)

⁵ Mss. A, B, N, n, a omittunt *fili*.

justa potestas, sed injusta est servitus. Et A dominos in Ecclesiam gentilis vitio erroris inducunt. ideo ait:

Vers. 9. *Facite vobis amicos de iniquo mammona;*

245. Ut largiendo pauperibus, angelorum nobis ceterorumque sanctorum gratiam comparemus. Nec reprehenditur villicus, in quo discimus non ipsi esse domini, sed potius alienarum villici facultatum. Et ideo licet peccaverit, tamen quia sibi in posterum ex indulgentia domini quæsivit auxilia, prædicatur. Pulchre autem iniquum mammona dixit; quia variis divitiarum illecebris nostros avaritia tentabat affectus, ut velimus servire divitiis. Unde ait:

Vers. 12. *Si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est, quis dabit vobis?*

246. Alienæ nobis divitiæ sunt, quia præter naturam sunt; neque nobiscum nascuntur, neque nobiscum transeunt: Christus autem noster est, quia vita est.¹ Denique *In sua propria venit, et sui eum non receperunt.* Ergo nemo dabit quod vestrum est; quia vestrum non credidistis, vestrum non recepistis.

¹
Joan. 1, 11.

247. Argui igitur videntur Judæi et fraudis et avaritiæ. Et ideo qui in facultatibus fideles non fuerunt, quas cum alienas scirent (communem enim ad usum fructus terrarum a Domino Deo datus est omnibus), debuerant utique participare pauperibus; nec Christum accipere meruerunt, quem Zachæus ut adquireret, dimidiam partem honorum suorum obtulit.

Luc. xix, 8.

248. Ergo non serviamus alienis, quia nullum dominum debemus scire nisi Christum: *Unus enim Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso: et unus Dominus Jesus, per quem omnia.* Quid ergo, Pater Dominus, aut Filius Deus non est? Sed et Pater Dominus, quia *Verbo Domini cæli firmati sunt;* et Filius Deus, *qui est super omnes Deus benedictus in sæcula.* Quomodo ergo nemo potest duobus dominis servire? Unus enim Dominus, quia unus Deus: denique *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.* Unde claret unum Patris et Filii esse dominatum. Unus autem est, si non dividatur; sed totus in Patre, totus in Filio sit. Itaque quia unius deitatis² atque dominatus adserimus Trinitatem, unum Deum, et unum Dominum confitemur. Qui autem aliam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus

I Cor. viii, 5.

Ps. xxxiii, 6.

Rom. ix, 5.

Matth. iv, 10.

²

¹ Mss. non pauci, nec inferioris notæ, *quia via est.* (Ed. Maur.)

² Ajunt Maurini, mss. aliquot probatæ manus habere, *qui unam esse deitatis* etc. Nostri B, N habent tantum *qui*; immo in N eadem manus *qui* emendavit in *quia*.

³ Maurini: « Statuit deest in cunctis edit. et compluribus mss.; sed tamen in septem reperitur. » Deest et in nostris.

⁴ Mss. B, N, *Caput ii.*

⁵ Cod. N addit *autem*.

⁶ Id est, tunc incipere conjugium a Deo non esse, quando honori Dei et animarum salutis adversatur.

⁷ Mss. bene multi ac probatæ notæ, *patris partiuntur filii* (ita et B, N). Melius tamen alii cum omnibus edit., *pa-*

LIBER OCTAVUS.

Lex et Prophetæ usque ad Johannem.

Vers. 16.

B

C

D

E

F

on quia Lex defecit, sed quia incipit Evangelii prædicatio: videntur enim minora compleri, cum potiora succedunt. Et ideo vim faciamus regno cælorum: omnis enim qui vim facit, vehementi studio properat, non torpenti lentescit affectu. Est ergo fidei violentia religiosa, segnitia

criminosa. Lex multa secundum naturam statuit;³ ut naturalibus indulgentior desideriis ad justitiæ studium nos vocaret: Christus naturam incidit, quia naturales quoque amputat voluptates; et ideo vim faciamus naturæ, ut non ad terrena demergat, sed ad superna se subrigat.

⁴ *Omnis⁵ qui dimittit uxorem suam, et ducit alteram, mœchatur; et qui dimissam a viro ducit, mœchatur.*

⁵ ⁴
Vers. 18.

2. Prius dicendum arbitror de lege conjugii, ut postea de prohibendo divortio disputemus. Quidam enim putant omne conjugium a Deo esse, maxime quia scriptum est: *Quæ Deus conjunxit, homo non separet.* Ergo si omne conjugium a Deo est, omne conjugium non licet solvi. Et quomodo Apostolus dixit: *Quod si infidelis discedit, discedat?* In quo et mirabiliter noluit apud Christianos causam residere divortii, et ostendit non a Deo omne conjugium;⁶ neque enim Christianæ gentilibus Dei judicio copulantur, cum Lex prohibeat.

Marc. xix, 6.

I Cor. vii, 15.

⁶

3. Sed occurrit illud quod ait Salomon. *Domum et substantiam patres partiuntur filiis; a Deo autem præparabitur viro uxor.*⁷ Quod qui in græco legit, non putat esse contrarium. Bene enim dixit græcus *ἀρμόζεται*; harmonia enim conveniens et apta rerum omnium dicitur commissa connexio. Harmonia est cum fistulæ organi per ordinem copulatæ, legitimæ tenent gratiam cantilenæ, chordarumque aptus servat

⁷
Prov. xix, 14.

tres partiuntur filiis; LXX enim constanter præferunt, *μερίζουσι πατέρις παῖσι*. Quod autem in hoc ipso loco Rom. edit. reposuit, *præparatur*, auctoritatem quidem secuta est LXX, ubi, sicut et in vet. Ambr. editt. constanter habetur, *ἀρμόζεται*: attamen ant. editt. ac mss. omnium hic et infra exhibentium, *præparabitur*, consensus facit, ut credamus Ambrosium legisse *ἀρμόζεται*. Quippe insolens non est, ut futura media sumantur in passiva significatione. Adverte autem quam improbaverit Doctor noster initum inter personas cultu dispares conjugium: qua de re videsis notam in *Psal.* cxviii, serm. 20, num. 48, et in epist. *ad Vigil.*

(Edit. Maur.)

ordo concordiam. Itaque non habent harmoniam suam nuptiæ, quando Christiano virgo gentilis mulier non legitime copulatur. Ergo ubi nuptiæ, harmonia; ubi harmonia, Deus jungit. Ubi harmonia non est, pugna atque dissensio est: quæ non est a Deo, quia *Deus caritas est*.

1 Joan. iv, 8.

4. Noli ergo uxorem dimittere, ne Deum tuæ copulæ diffitearis auctorem. Etenim si alienos, multo magis uxoris debes tolerare et emendare mores. Audi quid dixerit Dominus: *Qui dimittit mulierem, facit eam mœchari*. Etenim cui non licet, vivente viro, mutare conjugium, potest obrepere libido peccandi. Itaque qui auctor erroris, etiam reus culpæ est. Quo cum parvulis foeta dimittitur? Quo titubanti vestigio grandæva detruditur? Durus, si excludas parentem, pignora teneas, ut ad contumeliam caritatis addas etiam pietatis injuriæ; durus, si propter matrem etiam filios simul pellas; eum magis redimere a patre liberi debeant culpam parentis. Quam periculosum, si fragilem adolescentulæ ætatem errori offeras! Quam impium, si ejus destituas senectutem, cujus desloraveris juventutem! Ergo inhonoratis¹ stipendiis et veteranum imperator dimittat inglorium, atque imperii sui possessione detrudat; et rusticum laboris sui effectum agro suo propulset agricola? An quod in subditos nefas est, in comparem fas est?

33 quest. 2, c. An quod.

5. Dimittis ergo uxorem quasi jure, sine crimine; et putas id tibi licere, quia lex humana non prohibet: sed divina prohibet. Qui hominibus obsequeris, Deum verere. Audi legem Domini, cui obsequuntur etiam qui leges ferunt: *Quæ Deus conjunxit, homo non separet*.

Matth. xix, 6.

6. Sed non solum hic cœleste præceptum, sed quoddam etiam opus Dei solvitur. Paterisne, oro, liberos tuos, vivente te, esse sub vitrico; aut incolumi matre, degere sub noverca? Pone, si repudiata non nubat. Et hæc viro tibi debuit displicere, cui adultero fidem servat? Pone, si nubat. Necessitatis illius tuum crimen est; et conjugium quod putas, adulterium est. Quid enim refert, utrum id aperta criminis confessione, an mariti specie adulter admittas;² nisi quod gravius est legem criminis fecisse, quam furtum?

2

7. Sed fortasse dicit aliquis: *Quomodo Moyses mandavit dari librum repudii, et dimittere uxorem?* Qui hoc dicit, Judæus est: qui hoc dicit, Christianus non est. Et ideo quia hoc objicit,

Deut. xiv, 1.

¹ Omnes edit. cum tribus mss., *inhonoratum stipendiis*. Alii mss., *inhonoratis stipendiis*. Optime, si voce *stipendiis*, pro annis in militia peractis sumas, ac subintelligas *militem*. At paucis interjectis ubi cuncti mss. et edit., *quasi jure, sine crimine*, in tribus Gratiani codicibus, ut testantur ejusdem correctores, habetur, *quam scis vivere sine crimine*. Quod porro de lege humana divortium non prohibente dicitur, credibile est S. Doctorem respicere ad Legem a Constantino Magno latam, quæ continetur lib. iii *Cod. Theod.* tit. 16, *De repudiis*. Hac enim etsi repudii causas quæ antea plurimæ ac nonnumquam levissimæ fuerant, ad pauciores reduxit, illius tamen usum nequaquam tollit. Sed hanc

A quod objectum est Domino, respondeat ei Dominus: *Ad duritiam, inquit, cordis vestri permisit vobis Moyses dare librum repudii, et dimittere uxores: ab initio autem non fuit sic*. Moyses permisit, inquit, non Deus jussit: ab initio autem Dei lex est. Quæ est lex Dei? *Relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt ambo in carne una*. Ergo qui dimittit uxorem, carnem suam scindit, dividit corpus.

Matth. xix, 8

Gen. ii, 24

B 8. Ostendit autem hic locus, quæ propter fragilitatem humanam scripta sunt, non a Deo scripta. Unde et Apostolus: *Denuntio, inquit, non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere*. Et infra, *Ceteris, inquit, ego dico, non Dominus: si quis frater infidelem habet uxorem, et relinquit eam*. Itaque ubi est impar conjugium, lex Dei non est. Et addidit: *Quod si infidelis discedit, discedat*. Simul idem Apostolus negavit legis esse divinæ, ut conjugium qualecumque solvatur: nec ipse præcepit, nec dedit deferenti auctoritatem, sed culpam abstulit destituto.³ Hæc moraliter.

I Cor. vii, 10

Ibid., 12

Ib. d., 15.

3

Vers. 17.

9. Tamen quia supra proposuit regnum Dei evangelizare, et cum dixisset de Lege unum apicem non posse cadere, subjecit: *Omnis qui dimittit uxorem suam, et ducit alteram, mœchatur*. Recte admonet Apostolus dicens, sacramentum hoc magnum esse de Christo et Ecclesia. Invenis igitur conjugium quod nemo dubitet a Deo conjunctum, cum ipse dicat: *Nemo venit ad me, nisi Pater meus qui misit me, adtraxerit eum*: ille enim solus potuit has nuptias copulare. Et ideo mystice Salomon dixit: *A Deo præparabitur viro uxor*. Vir Christus, uxor Ecclesia est: caritate uxor, integritate virgo. Ergo quem Deus traxit ad Filium, non separet persecutio, non avertat luxuria, non philosophia deprædetur, non manichæus contamine, non arianus avertat, non sabellianus inficiat. Deus junxit, Judæus non separet. Adulteri sunt omnes qui adulterare cupiunt fidei et sapientiæ veritatem.

Ephes. v, 32

Joan. vi, 44.

Prov. xix, 14

E 10. *Quis liber est, inquit, iste repudii matris vestræ, quo dimisi eam?* Audisti repudium; crede conjugium. Audisti quid Judæorum plebi ipse vir dicat: *Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, et in peccatis vestris dimisi matrem vestram*. Mane ergo tu in domo patris, mane cum sponso, enitere ut placeas viro. Mens, quæ credidisti Deo, esto fortis mulier, qualis illa vel

Isai. l, 1.

Ibid.

esse minoris mali tolerantiam, ut gravius vitaretur, non obscure indicat Ambrosius. (Edit. Maur.)

² Era. ac Gill. in corp., *utrum aperta... adulterum admittas*: in marg. autem cum duobus mss. et Rom. edit., *adulterium admittas*. Reliqui mss. (*etiam nostri*), ut nos in textu; duos tamen excipimus, ubi lapsu calami scriptum est... *adulteram dimittas*, ut apud Amerb. errore etiam typographi... *adultera dimittas*. Videtur autem maritus dimittens uxorem quæ alteri nubit, propterea adulter dici, quod in eum uxoris adulterium redit, ut proxime ante expositum est. (Edit. Maur.)

³ Mss. aliquot veteres, et nostri A, B, N, n, a, *de instituto*; sane e mendosa interpretatione vocis *destituto*, vel quod legeretur *deinstituto* originaliter pro *destituto*.

Prov. xxxi, 10.

anima ecclesiastica, vel Ecclesia, de qua dicit Salomon: *Mulierem fortem quis inveniet?* Pretiosior autem est lapidibus pretiosis, quæ talis est: confidit in ea vir suus. Videamus quid hæc viro faciat suo, quod opus ejus, quod sit obsequium, cur confidat in ea Christus.

Ibid., 22 et ss.

11. Bona uxor virum suum vestit. Vestiat Jesum fides nostra corpore suo, vestiat carnem suam divinitatis suæ gloria: sicut et illa bina vestimenta fecit viro suo; ut et in præsentī et in futuro sæculo honorificet eum. Non mediocris hæc femina, cujus tale textrinum est: quam non mollia lanæ fila carpentem, sed pretiosæ virtutis pensa tractantem vir ejus inveniat: quæ manus extollat in noctibus, et ad libram dirigat opus, morumque suorum pondus examinet, gestorum quoque noverit servare mensuram, gloriosi subtegmen laboris intexens: sollicita quando vir redeat, anxia atque suspirans, et jam cum viro suo esse desiderans, dicens: Moras facit vir meus venire, festinabo ipsa ad eum: occurram ei facie ad faciem, cum venire cœperit in gloria sua.

Cant. iii, 4.

Ps. ciii, 15.

12. Veni, Domine Jesu, ut invenias sponsam tuam, non contaminatam, non adulteratam, quæ non violaverit domum tuam, non mandata neglexerit. Dicat tibi: *Inveni quem dilexit anima mea*: introducat te in domum vini; *vinum enim lætificat cor hominis*: inebrietur in spiritu, agnoscat mysterium, loquatur oraculum.

1
Vers. 19.

¹ Homo autem quidam dives induebatur purpuram.

13. Narratio magis quam parabola videtur, quando etiam nomen exprimitur. Non otiose autem hic divitem Dominus perfunctum deliciis sæcularibus, in perpetuæ famis apud inferos constitutum significavit ærumna: cui non immerito quinque fratres, id est, quinque sensus corporis naturali quadam germanitate videntur fuisse sociati, qui immodicis atque innumeris cupiditatibus æstuabant: Lazarum vero in Abrahamæ gremio quasi in quodam sinu quietis, et sanctitatis recessu locavit; ne illecti præsentium voluptate, maneamus in vitiis, vel tædio victi, laborum dura fugiamus. Sive itaque Lazarus pauper in sæculo, sed Deo dives: sive apostolicus aliquis pauper in verbo, locuples in fide (neque enim sancta omnis paupertas, aut divitiæ crimosæ; sed ut luxuria infamat divitias, ita paupertatem commendat sanctitas): sive ergo apostolicus qui veram teneat fidem, verborum infulas, fucum argumentorum, ambitiosa sententiarum velamina non requirat: fæneratam mercedem accipit, impugnans hæreticos Manichæum, Marcionem, Sabellium, Arium, Photinumque (isti enim non aliud quam fratres sunt

A Judæorum, quibus perfidiæ germanitate nectuntur); reprimens quoque carnis cupiditates, quæ illis, ut dixi, quinque sensibus vaporantur: fæneratam, inquam, mercedem accipit, cui compensatio exuberantium copiarum, et perpetuitatis usura est.

Vers. 20, 21.

14. Nec alienum putamus, ut de fide quoque opinemur hunc esse tractatum, quam Lazarus abjectam de mensa divitis collegit: cujus utique ulcera secundum litteram dives fastidiosus horreret, nec inter pretiosas epulas unguentatosque convivas fœtorem ulcerum lambentibus canibus sustineret, cui odor aeris,² et ipsa esset natura fastidio: quamquam insolentia et tumor divitum indicibus competentibus exprimatur, quod ita conditionis immemores humanæ sint, ut tamquam supra naturam siti, de miseriis pauperum incentiva suarum capiant voluptatum, rideant inopem, insultent egenti, et quorum misereri deceat, his auferant.

2

C 15. Utrumque ergo qui volet, tamquam Lazarus colligat. Cui similem illum puto, qui cæsus sæpius a Judæis, ad patientiam credentium, et vocationem gentium ulcera sui corporis lambenda quibusdam velut canibus offerebat, quia scriptum est: *Convertentur ad vesperum, et famem patientur ut canes*. Quod agnovit Chanannis illa mysterium, cui dicitur: Nemo tollit panem filiorum, et mittit canibus. Agnovit hunc panem, non panem esse qui videtur, sed illum qui intelligitur; et ideo respondit: *Utique, Domine, nam et catelli edunt de micis quæ cadunt de mensa dominorum suorum*. Micæ istæ de illo pane sunt. Et quia panis verbum est, et fides verbi est, micæ velut quædam dogmata fidei sunt. Unde respondit Dominus, ut ostenderet fideliter dictum: *O mulier, magna est fides tua!*

II Cor. xi, 25.

Ps. lxxviii, 15.

Matth. xv, 26.

Ibid., 27.

Ibid., 28.

E 16. O felicia ulcera, quæ perpetuum excludunt dolorem! O uberes micæ, quæ repellitis jejunium sempiternum, quæ colligentem pauperem æternis expletis alimentis! Abjiciebat vos de mensa sua archisynagogus, cum prophetarum scripturarum, et Legis interna mysteria refutaret; micæ enim sermones sunt Scripturarum, de quibus dicitur: *Et projecisti sermones meos post te*. Abjiciebat vos scriba, sed Paulus diligentissime colligebat, in injuriis suis legens plebem. Lambebant ulcera ejus qui morsu serpentis intrepidum, excusso serpente, viderunt, et crediderunt. Lambebat ille carceris custos, qui vulnera Pauli lavit, et credidit. Beati canes, in quos ulcerum talium distillat humor; ut adimpleat cor, et impinguet fauces eorum: qui custodire domum, servare gregem, cavere adsuescant lupos.

Luc. xiii, 14.

Ps. xlix, 17.

Act. xxviii, 6.

Act. xxvi, 33.

F 17. Pone nunc ante conspectum sæcularibus arianos studiis intentos, qui societatem potentiae regalis affectant; ut armis militaribus

¹ Cod. A, Caput ii; codd. B, N, Caput iii.

² Editio Rom., *aeris*, forte mendum typographicum, quia mss. omnes aliæque editiones *aeris* exhibent, atque hæc lectio optime contextui convenit, ubi carpitur divitis superba

mollities, quamquam per se etiam adjunctum *aeris*, odorem designans, qui e pauperis ulceribus efflueret, non esset incongruum.

impugnent Ecclesiæ veritatem: nonne tibi videntur in quadam purpura et bysso et extructis jacentes toris, qui pro veris fucata defendant; ditibus abundare sermonibus, cum jactant Dominico terram tremuisse sub corpore, cælum tenebris obductum, excita verbo maria vel sedata; verumtamen Dei Filium denegantes? Constitue et illum pauperem, qui sciens non in sermone, sed in virtute regnum Dei esse, paucis quid sentiret expressit, dicens: *Tu es Filius Dei vivi*: nonne illæ tibi videntur egere divitiæ, hæc redundare paupertas? Dives hæresis Evangelia multa composuit:¹ pauper fides hoc solum Evangelium tenuit, quod accepit. Dives philosophia plures sibi deos fecit: pauper Ecclesia unum Deum novit.

Matth. xvi, 16.

Vers. 24.

2

Isai. xii, 3.

Luc. xiii, 28.

Vers. 27.

18. Inter hunc igitur divitem et pauperem chaos magnum est; quia post mortem nequeunt merita mutari, eoque in inferno dives inducitur, cupiens aliquid, de paupere spiritus, refrigerantis haurire:² aqua enim refectio est animæ in doloribus constitutæ, de qua dicit Esaias: *Et saliet aqua cum delectatione de fontibus Salutaris*. Cur autem cruciatur ante iudicium? Quia luxurioso carere deliciis pœna est. Nam et Dominus dicit: *Ibi erit fletus et stridor dentium, cum videritis Abraham, Isaac et Jacob, et omnes prophetas in regno cælorum*.

19. Serus autem dives iste magister esse incipit; cum jam nec discendi tempus habeat, nec docendi. Quo loco evidentissime declarat Dominus, vetus Testamentum esse fidei firmamentum, retundens perfidiam Judæorum, et excludens nequitas hæreticorum, a quibus mens supplantatur infirmior: ipsi enim pusilli sunt, qui adhuc nesciunt incrementa virtutis.

20. Licet autem advertere quod in villici illius superiore, et istius divitis præsentī comparatione incentivum misericordiæ sit; et ibi fortasse sanctis quos amicos dicit, et quibus tabernacula tribuit; hic vero docet pauperibus conferendum.

³ *Si peccaverit in te frater tuus, increpa illum.*

21. Quam bene post divitem qui cruciatur in pœnis, subjecit præceptum veniæ largiendæ, his utique qui se ab errore convertunt; ne quem desperatio non revocet a culpa! Quam vero moderatus est, ut neque difficilis venia, nec remissa sit indulgentia; ne quem vel austera

¹ De hujuscemodi pseudo-evangelii consule quæ occurrunt lib. 1, num. 2, etiam in nota.

² Edit. Rom., *aliquid spiritus a paupere refrigerantis haurire*. Minus bene; non enim, uti putamus, aquam a quoquam spiritus vocabulo nominatam reperias. Refer igitur vocem *spiritus* (aut *spiritu*, quemadmodum Amerb. et duo mss. præferunt) ad vocem *paupere*, nisi cum uno et altero mss. atque edit. Fra. et Gill. in marg. legere malis *de pauperis spiritu*. (Edit. Maur.)

³ Cod. A, *Sermo de correctione fratris*; mss. B, N, *Caput iv*.

⁴ Mss. A, B, N, *n. a, proficit*; sed minus eleganter, ideo ex amanuensium inscitia.

⁵ Ita vet. editt. et cuncti mss. (*nostri quoque*) duobus ex-

A percellat invectio, vel conniventia invitet ad culpam! Sic et alibi: *Si peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum inter te et ipsum*. Plus enim proficiat⁴ amica correptio, quam accusatio turbulenta: illa pudorem incutit, hæc indignationem movet. Servetur potius quod prodi metuat qui monetur. Bonum quippe est ut amicum magis te, qui corripitur, credat, quam inimicum: facilius enim consiliis acquiescitur, quam injuriæ succumbitur. Unde et Apostolus, Corripite, inquit, ut fratrem, ut erubescat, non ut inimicum eum existimetis. Infirmus enim custos diuturnitatis est timor;⁵ pudor autem bonus magister officii: qui enim metuit, reprimitur, non emendatur; quem pudet facere, in naturam vertit.

Matth. xviii, 15.

II Thess. iii, 15.

5

22. Pulchre autem posuit: *Si peccaverit in te*; non enim æqua conditio in Deum, hominemque peccare. Denique Apostolus, qui divini est verus interpret oraculi, *Hæreticum*, inquit, *post unam correptionem⁶ devota*; quia non est æque perfidia ut culpa, veniabilis. Et quoniam plerumque per imperitiam error obrepit, corripiendum præcepit; ut aut pertinacia vitetur, aut prolapsio corrigatur. Verum quid est:⁷

Tit. iii, 10.

Si septies conversus fuerit ad te, dimitte illi?

Vers. 4

23. Num veniæ numerus præfinitur: an vero quia cum septimo die requieverit Deus ab omnibus operibus suis, post hebdomadam istius mundi quies nobis diuturna promittitur; ut quemadmodum mala istius mundi feriatæ cessabunt, ita etiam vindictæ severitas conquiescat? Sabbatum autem non solum dierum, sed etiam mensium est; et ideo septimi mensis decima die sabbata sabbatorum: nec solum mensium, sed annorum quoque: neque annorum tantum, sed etiam generationum: postremo ipsius mundi, cujus typus est sabbatum magnum; sicut in Lege est hebdomada septima, post quam celebratur annus Jubilæus. Quod mysterium nobis Dominus voluit revelare, cum dicit: *Non solum septies, sed etiam septuagies septies*. Quia septima generatione, ut habes secundum Lucam, Enoch raptus est, ne malitia immutaret cor ejus; et in eo aculeus doloris quievit. Septuagesima autem et septima generatione Dominus natus ex Maria, humani generis in se peccata suscipiens, remissionem tribuit omnium delictorum.

Levit. xxv, 9

Matth. xviii, 22.

Luc. iii, 37.

Sap. iv, 11.

F 24. Ergo quamvis secundum litteram discas

ceptis, ubi legitur: *Infirmis enim custos diuturnus est timor*. Rom. vero: *Infirmus enim custos diuturnæ bonitatis* etc.

(Edit. Maur.)

⁶ Quædam edit. Paris., *post unam aut secundam correptionem*. Sed videtur omnino Ambrosius legisse, *post unam correptionem*. Etenim non solum hic, verum etiam lib. ii de *Abraham*, et alibi omnes aliæ edit. cum mss. in hanc lectionem conspirant. Post pauca vero edit. Rom. reposuerat: *Si septies in die conversus fuerit ad te dicens, Pœnitete me: dimitte illi*. At cum lectio nostra in ant. editt. et cunctis mss. habeatur, locum ab ipsomet Ambrosio contractum fuisse existimandum est. (Edit. Maur.)

⁷ Mss. B, N, *Caput v*.

frequenter ignoscere, nec indignationem tenere (nihil enim est quo possit offendi, cui ignoscendi est consuetudo), tamen agnosce mysterium: neque enim otiose sabbato dixit Dominus mulieri: *Dimissa es ab infirmitate tua*, ostendens plebi suæ, quæ sicut mulier illa vocata sequebatur, adventu suo se remisisse. Septuagies itaque et septies Lamech condemnatur; quia gravius delinquit qui scelus dum punit, admittit.¹ Omnem autem enormitatem sceleris baptismi sacramenta dimittunt. Disce ergo donare injurias tuas, quia persecutoribus suis Christus ignovit.

25. Nec illud otiosum quod sabbato passus est magno,² significans fore sabbatum, quo mors destrueretur a Christo. Quod si Judæi sabbatum ita celebrant, ut et mensem et annum totum quasi sabbatum habeant; quanto magis nos resurrectionem Domini celebrare debemus? Et ideo majores tradidere nobis Pentecostes omnes quinquaginta dies ut Paschæ celebrandos; quia octavæ hebdomadis initium Pentecosten facit. Unde et Apostolus quasi Christi discipulus, qui sciret diversitatem esse temporum, scribens ad Corinthios, *Apud vos*, inquit, *forsitan manebo, et hyemabo*. Et infra: *Manebo autem Ephesi usque ad pentecosten; ostium enim mihi apertum est magnum*. Itaque apud Corinthios hyemem agit, quorum erroribusangebatur; quod eorum circa Dei cultum frigeret affectus: cum Ephesiis pentecosten celebrat, atque his tradit mysteria, relaxat animum, quia fidei cernebat ardore ferventes. Ergo per hos quinquaginta dies jejunium nescit Ecclesia,³ sicut Dominica qua Dominus resurrexit, et sunt omnes dies tamquam Dominica.

26. Erit et alia Dominica qua Dominicum corpus resurgat. Novit hanc Paulus, qui ait: *Vos autem estis corpus Christi, et membra ex membris*. Hoc enim corpus Domini et ossa de ossibus ejus capiti cohærebunt: *Caput autem Ecclesiæ Christus*. Tunc ergo cessabit jejunium; quoniam in perpetua jucunditate fatigatio, cura, lassitudo cessabit. Tunc mors destruetur: *Novissima enim mors destruetur*. Nam etsi cessavit in Enoch, et non est inventa in eo; destructa tamen non est: ille enim raptus est, ut eva-

A deret eam; Christus ut destrueret, immolatus est. Et ideo bene dixit: *Ubi est, mors, victoria tua? Ubi est, mors, aculeus tuus?* Ergo in hac resurrectione iterum Christus tamquam suo resurget in corpore. Beatus itaque qui habuerit partem in prima resurrectione: sicut enim primitiæ dormientium Christus, sic tunc primitiæ resurgentium Ecclesia et sancti ejus.⁴

27. Hoc mysterium Petrus scire non potuit. Fortasse scierit de Enoch: quis tamen potuit mysterium absconditum in Deo humana mente comprehendere? Veniat ergo Dominus in animam meam, in mentem meam, atque eam subiciat sibi; ut cum subjecta mens fuerit mea, dicam: *Non timebo mala, quoniam tu mecum es*.⁵

Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis huic arbori moro.⁶ Eradicare, et jactare in mare, et obaudiet vobis.

C 28. De grano sinapis supra dictum est: nunc de arbore mori est disputandum. Arborem lego, non tamen arborem credo. Nam quæ ratio, qui profectus hic noster, ut arbor quæ laborantibus agricolis ferat fructus, eradicetur, et mittatur in mare? Licet hoc pro virtute fidei possibile judicemus, ut sensibilibus imperiis natura insensibilis obsequatur; quid sibi vult tamen etiam ipsa arboris species? Legi quidem: *Pastor eram caprarum, vellicans mora*; et puto prophetam significasse nobis, quod ex peccatorum grege peccator ipse conversus sit: licet conveniat ut futurus gentium propheta fructum quæsisse videatur in sentibus, cibum ex sentibus eruisse; sed⁷ decoloros et fœtidos greges gentium, populos nationum, in suorum scriptorum pascuis locaturus, ut spirituali refectione pinguescerent; ipse autem de peccatore converso lac spirituale mulgeret.

29. Sed cum in alio Evangelii libro de monte sit dictum, cujus species nuda gignentium vitium, olearumque jejuna, infœcunda messibus, apta latibulis bestiarum, ferarumque cursibus inquieta, extollentem se altitudinem nequitiae spiritualis videatur exprimere, sicut scriptum est: *Ecce ego ad te, mons corrupte, qui corrumpis omnem terram*; congruit ut hoc quoque

¹ Videtur hic sequi Ambrosius quorundam Hebræorum opinionem, adserentium Cainum a Lamecho interemptum fuisse; qui tamen casu fortuito id factum volunt. Qua de re multa interpretes in hunc locum. (Edit. Maur.)

² « Rom. edit. sola, *quod sabbato sepultus est*. Sed aliarum ac mss. omnium in voce *passus est* convenientium auctoritate adducimur, ut Christum sabbato passum ideo hic dici autememus, vel quia erat ea dies *παρασκευή* ad sequens sabbatum, vel quod, ut statim subjicitur, sabbatum ita celebraretur a Judæis, ut et mensis et annus instar sabbati haberetur. Ubi vero omnes edit. et plures mss. statim subjungunt, *magnum significans* etc. malimus, cum mss. aliis, iisque melioris notæ legere *magno* etc. Judæis enim tria festa erant quæ *sabbata magna* nuncupabantur, pascha scilicet, pentecoste, ac scenopegia, quorum primum eodem anno incidebat in sabbatum minus, uti ex sacris historiis intelligimus. Quod porro dicitur *quinquaginta dies ut paschæ celebrandos*, hoc de quibusdam ritibus intelligendum, de quibus

in *Apol. David* cap. 8, n. 42. » Hæc Maurini. Addimus vero intelligi posse, Ambrosium dicere voluisse illo sabbato magno Christi *passionem expletam fuisse*, quæ revera per mortem ejus completa fuit instante initio sabbati, quod hebraico more incipiebat vespere feriæ sextæ.

³ Nunc temporis nullum jejunium habetur solummodo quadraginta diebus usque ad Christi Domini Ascensionem. Ideo non jejunatur Litaniarum diebus juxta ritum romanum, quia tam majores quam minores ante Ascensionem occurrunt; jejunatur vero in minoribus juxta ritum ambrosianum, quia incidunt in tribus prioribus feriis hebdomadæ ante Pentecostem.

⁴ Ita omnes mss.; sed veteres editiones, *Ecclesiæ et sancti ejus*; Romana autem, *resurgentium sancti ejus*.

⁵ Codex A, *Caput iii*; codd. B, N, *Caput vi*.

⁶ Cod. B, *mori*, quod scriptor codicis N emendavit ipse in *moro*.

⁷ Mss. A, B, N, n, a, omittunt *sed*.

loco opinemur id dictum; quoniam fides spiritum excludit immundum, maxime cum arboris natura huic concurrat opinioni. Nam fructus ejus primo albet in flore, deinde jam formatus¹ irrutilat, maturitate nigrescit. Diabolus quoque ex albenti angelicæ flore naturæ et potestate rutilanti,² prævaricatione dejectus, tetro inhorruit odore peccati. En tibi illum arbori moro³ dicentem: *Eradicare, et jactare in mare*, cum legionem ejecit ex homine, in porcos transire permittit: qui exagitati diabolico spiritu, se in maria demerserunt.

30. Hic igitur locus hortatorius ad fidem, docens moraliter etiam ea quæ solidata⁴ sunt, fide posse dissolvi. Ex fide autem caritas; ex caritate spes, et rursus in se sancto quodam circuitu refunduntur.

Vers. 7, 8. 31. Sequitur ut nemo in operibus gloriatur, quia jure Domino debemus obsequium.⁵ Nam si tu non dicis servo aranti, aut oves pascenti: *Transi, recumbe* (ubi intelligitur quia nullus recumbit, nisi ante transierit: denique et Moyses ante transivit, ut magnum visum videret); si ergo tu non dicis servo tuo: *Recumbe*; sed exigis ab eo aliud ministerium, et gratias ei non agis: ita nec in te patitur Dominus unius usum esse operis aut laboris; quia dum vivimus, debemus semper operari.

Vers. 17. 32. Ergo agnosce esse te servum plurimis obsequiis defœneratum. Non te præferas quia filius Dei diceris: agnoscenda gratia, sed non ignoranda natura. Neque te jactes si bene servisti, quod facere debuisti. Obsequitur sol, obtemperat luna, serviunt angeli. Vas gentium electus a Domino, *Non sum*, inquit, *dignus vocari apostolus; quia persecutus sum Ecclesiam Dei*. Deinde alibi nullius se ostendens conscius culpæ, subjecit: *Sed non in hoc justificatus sum*. Et nos ergo non a nobis laudem exigamus, nec præripiamus judicium Dei, et præveniamus sententiam judicis; sed suo tempori, suo judici reservemus. Post hæc reprehenduntur ingrati; atque ita demum ad tractatum futuri venit judicii.

Vers. 31, 32. 33. *In illa hora qui fuerit in tecto, et vasa ejus in domo, non⁶ descendat tollere illa: et qui in*

A *agro, similiter non redeat retro. Memores estote uxoris Lot.*

33.⁷ Interrogatus a discipulis⁸ Dominus quando veniret regnum Dei, ait: *Regnum Dei intra vos est*; utique per veritatem gratiæ, non per servitutem culpæ. Itaque qui vult esse liber, sit servus in Domino: ea enim parte qua participamus servitute, participamus et regno. Ait ergo: *Regnum Dei intra vos est*: quando autem veniret, noluit dicere, sed dixit judicii diem esse venturum; ut terrorem omnibus judicii imminuentis incuteret, nec securitatem dilationis adferret.

34. Et ne videretur contristare discipulos, si his aliquid denegaret, ait in alio libro: ⁹ *De die autem et hora nemo scit, neque angeli cælorum, neque Filius*. Bene medie posuit Filium;¹⁰ est enim idem filius hominis Filius Dei; ut magis dictum secundum filium hominis æstimemus, quia temporum finem non per naturam hominis, sed per naturam Dei novit. Nec alienum tamen a fide est, si Filium accipias Dei. Quid enim est quod bonus Pater Filium celaverit, cui omnia dedit? Aut quomodo non dedit cognitionem temporis, cui dedit ipsius judicii potestatem? Quomodo autem Filius nescire potest quod Pater novit, cum in Patre Filius sit, et Spiritus scrutetur etiam alta Dei; cum ipse Filius altitudo sit divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei? Sed cur nolit dicere, ostendit alio loco: *Non est vestrum scire tempora et annos, quæ Pater posuit in sua potestate*.

35. Videtis quo tendat qui Trinitatem negat unius potestatis, ut sit aliquid quod nesciat Filius? Cur enim celaret Filium proprium Pater? Aut enim invidiæ causa nolumus aliis intimare quod scimus, aut ne forte prodamur: sed nec invidi in Patrem, nec proditoris in Filium suspicio cadit. Ergo unius sunt cognitionis, quia unius sunt potestatis. Deinde qui signa novit futuri judicii, utique novit et finem.

36. Quid enim est quod nesciat ille sicut fulgur coruscans, eo quod lux, Dei Filius, interna mysterii cœlestis illuminet? *In illa*, inquit, *hora*.¹¹ Ergo et horam novit: sed novit sibi, nescit mihi. Bene autem causam diluvii, et incendii, et ju-

¹ Mss. B, N, *firmatus*.

² Mss. B, N, *inrutilanti*, in N posterius, *rutilanti*.

³ Mss. A, B, N, *n, a, mori*.

⁴ Mss. A, B, N, *n, a, solida*.

⁵ Cod. A, *Caput iv*; B, N, *Caput vii*.

⁶ Maurini et cod. A, *ne*; reliqui nostri mss., *non*, quod prætulimus eo quod et subsequenter iterum cum *non* eadem sententia efferatur.

⁷ Cod. A, *Caput v*; B, N, *Caput viii*.

⁸ Edit. Rom. sola, *Interrogatus a pharisæis... utique per libertatem gratiæ*. Sed in voce *pharisæis* potuit S. Doctor vel memoria, vel quo usus est codice, falli; præterquam quod in sequenti versu mentio fit discipulorum: vox autem *veritatem* recta est; cum illa, ut jam a nobis observatum est, idem apud probatos auctores quandoque significet ac æquitas: itaque *per veritatem gratiæ* perinde erit atque *per æquitatem* seu *justitiam* quæ ortum ducit ex gratia. (Ed. Maur.)

⁹ Omittunt quidam mss., in alio libro.

¹⁰ Amerb. cum paucis mss., *Bene medium posuit filium*; et Era. ac Gill. cum reliquis, *Bene medie* etc. Eadem Rom. edit. exhibet, *Bene interposuit filium*. Sed omnino legendum *medie*, hoc est, non determinando utrum *Dei*, anve *hominis*. (Edit. Maur.)

¹¹ Rom. edit., *De die autem et hora dixit Matthæus*. Verum ea mutatio non aliunde invecta est, quam quod superiorem Lucæ textum cum rejecisset post verba inferius posita, *sed ad gloriam*, alios textus omissos ab Ambrosio substituerit, ad quos referri non poterat ista expositio. Quod autem mox subjicitur, *novit sibi, nescit mihi*, referendum est ad superiora illa, *sed cur nolit dicere, ostendit*. Quapropter hic non est æquivocatio, sed metonymiæ species, qua causa ab effectu denominatur; quomodo hunc locum etiam ab Augustino expositum reperimus lib. *Quæst.* 83, quæst. 60. Namque ibi a maximo illo Doctore traditur, *nescire Filium sit dictum esse, quia facit nescire homines, id est, non prodit eis quod inutiliter sciunt*. (Edit. Maur.)

dicii de nostris adserit prodisse peccatis; quia Deus malum non creavit, sed nostra sibi merita repererunt.

Vers. 27. *Edebant enim et bibebant: uxores ducebant, et nubebant.*

37. Non quia conjugia damnentur, neque ut alimenta damnentur; cum in illis successionis,¹ in istis naturæ subsidia sint; alioquin de hoc mundo est exeundum: sed in omnibus modus quæritur; quidquid autem abundantius est, a malo est. Sit aliquis consensus ad tempus, ut vacemus orationi: sit aliqua inter sollicitudines mundi, et intemperantiæ crapulas sobrietas religionis, et induciæ castitatis.

38. Ergo quia propter improbos necesse est probi in hoc sæculo contritionem cordis animæque² patiantur, quo uberiorem mercedem accipiant in futurum; remediis instruuntur, ut qui in Judæa sunt, fugiant in montes. Quæ est ista Judæa? Novi enim et aliam Judæam secundum spiritum, non secundum litteram: *Notus enim in Judæa Deus.* Quales autem isti montes qui possint metum futuri cohibere iudicii, cum scriptum sit: *Tremor autem montes occupabit? Cælum et terra transibunt.* Quomodo terrarum portio manebit immunis, aut tueri me poterit, quæ nec ipsa se servat? Ubi igitur me ab ira ejus abscondam, qui conturbat profundum maris? *Si adscendero in cælum, ibi est: si descendero in infernum, adest.* Non ergo falli potest qui ubique est, sed placari.

39. Adest itaque iudicii dies: si vis non comprehendere, quotidie time, quotidie fuge. Quæris quomodo fugias? *Adscende in montem qui evangelizas Sion;* ut excelsorum vertice possis eminerere meritorum: Deus enim montium, et non Deus vallium est. Adscende eo ubi Christus sedet ad dexteram Dei, cujus *Fundamenta in montibus sanctis:* et, *Montes in circuitu ejus.* Mons tuus Paulus, mons tuus Petrus est. Supra illorum fidem mentis tuæ locato vestigium. In lege Dei atque hæreditate fidei constitutos iudicii dies non ad pœnam invenit, sed ad gloriam.

40. Si quis etiam in tecto est positus, hoc est, superiora jam domus suæ, eminentiumque virtutum culmen adscendit, ad terrena mundi hujus opera non recidat. Novi enim tectum in quo Rhaab illa typo meretrix, mysterio Ecclesia, sacramentorum consortio populis copulata gentilibus, exploratores quos Jesus direxit, abscondit: qui si ad inferiora descendissent domus, ab exploratoribus qui ad corripiendos eos missi fuerant, occidissent. Tectum ergo sublimis est mentis officium, animæque fastigium, quo nuda

A corporis operitur infirmitas. Unde mihi videtur etiam paralyticus ille idcirco esse sanatus, quia a quatuor juvenibus demissus e tecto est; quia quatuor adminiculo virtutum, prudentiæ, fortitudinis, temperantiæ atque justitiæ, ad pedes Christi alta quadam se ratione subjecit. Nihil enim excelsius humilitate, quæ tamquam superior nescit extolli; quia nemo id affectat, quod infra se judicat.

41. Sed quoniam in iudicio versamur, non digrediamur a tecto; ne dum vasa quæ in domo sunt, auferre cupimus, capiamur. Non enim in omni domo sunt vasa aurea et argentea; sed in plerisque sunt lignea; nec omnis domus plena: sunt enim et vacuæ, quas novit propheta qui dixit: *Quid factum est tibi nunc, quia adscendisti in domos vacuas? Impleta est civitas clamantium.* Et subjecit: *Omnes principes tui fugerunt, quicumque in te vulnerati sunt,* et ad perfidiam de fide lapsi sunt. Vulneratus est Sabellius, vulneratus est Valentinus, vulneratus est Arius: in domo enim vacua sunt reperti.

42. Vis domum videre plenam? Sequere Petrum, cum esuriret ad domus superiora gradientem: ibi agnovit mysterium Ecclesiæ congregandæ; ut gentilem populum non judicaret immundum, quem fides posset ab omni munda contagio.³ Vasa autem de luto sunt: ergo vas corpus est. Et ideo cave ne desiderio corporis præclara mentis studia derelinquas. Si Petrus non accepit mysterium in inferioribus positus, tu quemadmodum accipies? Ille accepit, quia adscendit, ut evangelizaret Dominum, passionem corporis non timeret.

43. Ergo *Qui in tecto est, non descendat; et qui in agro est, non revertatur retro.* Unde intelligam quid sit ager, nisi ipse me doceat Jesus, dicens:⁴ *Nemo mittens manum in aratrum, et respiciens retro, aptus est regno cælorum?* Otiosus in villa sedet, laboriosus in agro seminat: debilis ad focum, fortis ad aratrum. Bonus odor agri; odor enim Jacob odor agri pleni. Ager plenus est florum, plenus est fructuum diversorum. Ara igitur agrum tuum, si vis dirigi ad Dei regnum. Floreat tibi bonorum seges fœcunda meritorum. Sit *vitis abundans in lateribus domus tuæ, et novella olivarum in circuitu mensæ tuæ.* Dicat anima tua Christo, fertilitatis suæ jam conscia, et seminata Dei verbo, spiritalibus quoque inarata culturis: *Veni, frater meus, exeamus in agrum.* Ille respondeat: *Introivi in hortum meum, soror mea sponsa: vindemiavi myrrham meam.* Quæ enim melior quam fidei vindemia, qua resurrectionis fructus reconditur, qua perpetuæ letitiæ fons rigatur?

44. Itaque cum respicere prohibearis, multo

¹ Maurini legunt *successiones*; at omnes nostri mss., *successionis*, quam lectionem prætulimus, quia magis logicam: non enim in omnibus conjugis sunt *successiones*, sed in omnibus sunt adminicula, sive subsidia, vel media *successionis*.

² Mss. A, B, N, n, a, animique.

³ Non ita hic fides intelligenda, ut necessitas bonorum

operum excludatur, quod sane ab Ambrosii doctrina quam alienissimum esse probe norunt qui in ejus lectione non sunt omnino peregrini: sed ea sola ideo nominatur, quia salutis ac virtutum omnium est fundamentum, ut docet Sanctus noster lib. II *De Cain et Abel*, cap. 9, num. 28, atque alibi.

⁴ Cod. A, *Caput VI*; B, N, *Caput IX*.

magis redire prohiberis, et tollere tunicam: comperisti enim quod ei qui tunicam te petierit, remittere debeas et pallium. Ergo directus ad Dei regnum, opes et patrimonium non requiras. Novit et aliam Scriptura tunicam, de qua nos hortatur Apostolus dicens: *Ut exspoliantes veterem hominem cum actibus ejus, induti novum*, superioris tunicam non requiramus erroris. Unde et illa ait: *Nocte exui me tunicam meam: quomodo induar¹ eam?* quod non solum renuntiare peccatis, sed etiam memoriam omnem debeas actus superioris abolere. Denique Paulus superiora obliviscens, culpam exuit, pœnitentiam non omisit.

45. Et ideo Dominus, *Memores*, inquit, *estote uxoris Lot*; quæ ideo quia respexit retro, perdidit naturæ suæ munus: retro enim Satanas, retro Sodoma. Quapropter fuge intemperantiam, declinato luxuriam. Et ut cognoscas quia non omnes possunt fugere in montem, recordare quia ille, qui se a veteribus studiis non reflexit² (Sodomam enim ante delegerat), ideo evasit, quia pervenit ad montem; illa quæ infirmior fuit, quoniam ad posteriora respexit, nec mariti adjuta suffragio ad montem pervenire potuit, sed remansit.

³ *In illa nocte erunt duo in lecto uno: unus adsumetur, et alter⁴ relinquetur.*

46. Bene noctem dixit, quia Antichristus hora tenebrarum est; eo quod pectoribus hominum tenebras offundat, cum dicat se esse Christum, exsurgentibus pseudo-prophetis, qui adserant nunc in desertis Jesum degere, ut vagæ errore opinionis illudant; nunc in penetralibus, ut qui audierint, præcelsæ nomine potestatis artentur. Christus autem sicut fulgur coruscans, per universum mundum luminis sui globos spargit. Et ideo nec in desertis vagatur, nec aliquibus locis clauditur; quia *Cœlum et terram ego compleo*,⁵ dicit Dominus: sed luce fulgoris sui fulget, ut in illa nocte resurrectionis gloriam videre possimus. Quid igitur sibi vult quod ait:

Duo in lecto uno.... duæ molentes in pistrino.... duo in agro: unus adsumetur, et alter relinquetur?

47. Numquid iniquus Deus, ut pares studiis et societate vivendi, atque indiscretos actuum qualitate, meritorum remuneratione discernat? Non ita est; sed pro actibus hominis remunerationis est qualitas. Non ergo merita hominum copulæ usus exæquat: nam et pater in filium, et filius in patrem studio religionis insurgunt; quia non omnes quod adoriuntur, efficiunt; sed

A *qui perseveraverit in finem, hic salvus erit.* Tum deinde non forense obsequium, sed interiorum Dominus rimatur affectum: neque enim si juste offeras, et non juste divides, acceptum est sacrificium Deo. Ergo ex uno strato (est enim stratum infirmitatis humanæ, quia scriptum est: *Universum stratum ejus versasti in infirmitate ejus*) unus relinquitur, alter adsumitur. Qui adsumitur, rapitur obviam Christo in aera; qui autem relinquitur, improbatur.

B 48. *Duæ molentes in pistrino.* Sensus quidem est quod hi significari videantur, qui ex occultis alimenta quærant, et in apertum ex interioribus proferant. Sed tamen quid molant istæ duæ mulieres, requirendum est. Nisi forte quod legimus in Esaia: *Si adferatis similaginem, vanum est*; ut similago sit quæ a molentibus offeratur. Discutiamus ergo quæ molant, quidve molant, quidve pistrinum sit. Et fortasse mundus iste pistrinum est,⁶ in quo aptius reor quia hu-

C mani corporis forma referatur; in quo anima nostra velut quodam carcere includitur corporali, panem, si boni consulat, operatura cœlestem. In hoc ergo pistrino vel Synagoga, vel anima obnoxia delictis, triticum molendo mactatum, et gravi humore corruptum, non potest interiora ab exterioribus separare; et ideo relinquitur, quia ejus similago displicuit. At vero sancta Ecclesia, vel anima nullis maculata contagiis delictorum, quæ tale triticum molet quod solis æterni calore sit torridum, quod Deus quemadmodum voluit, sic vestivit, et angeli ab omni purgamentorum labe mundarunt, bonam similaginem de penetralibus hominum Deo offerens, sacrificii sui libamenta commendat.

49. Nec solum molentes duæ, sed etiam operantes duo erunt in agro uno, e quibus adsumetur unus. Bonus seminator, qui non supra vias seminaverit, sed supra aratum et cultum solum; ut fructum humilitate pressum, non jactatione dispersum, terra multiplicet. Relinquitur autem seminator zizaniorum, ex quibus refutabilis similago conficitur. Qui sint autem isti agricolæ differentes, possumus reperire, si advertamus qua ratione duos vocat, hoc est, duas mentes esse in nobis Apostolus dixerit: fortasse enim ideo, quia altera exterioris est hominis, qui corrumpitur; altera interioris, qui per sacramenta renovatur. Et eo ille fortasse deterior, qui extollitur frustra inflatus mente carnis suæ, et non tenens caput; quia a Domini nostri Jesu Christi salutarium præceptorum observatione declinat: ipse enim caput omnium, qui auctor est omnium. Alter est ille præstabiliior, qui humilitatem diligit, sapientiam quærit, misericordiam non omittit, bonus scilicet seminator: *Dispersit enim, dedit pauperibus: justitia ejus*

¹ Mss. A, B, N, n, a, induam.

² Editio Romana: *ad vetera studia non reflexit*. Sed non modo auctoritas codicum, verum etiam contextus exigit lectionem oppositam, significantem Lot ab amore Sodomæ non recessisse.

³ Cod. A, *Caput* v.1; B, N, *Caput* x.

S. AMBR. TOM. III.

⁴ Mss. A, B, N, n, a, alius.

⁵ Maurini, *impleo*; sed *compleo* habent omnes mss. nostri, et alibi quoque Ambrosius. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁶ Ita omnes mss. et editi, nisi quod illorum aliqui pro *referatur* habent *reformatur*. Unus, *reversatur*, testibus Editoribus Maurinis.

Ps. cxl, 1: *manet in æternum*. Hic igitur spiritualis est, ille carnalis. Nam sicut verbis Apostolicis comprehendimus illum extollentem se tumido animo seductorem mente carnis inflari; ita etiam sanctum virum renovari spiritu mentis ostendimus, dicente eodem: *Renovamini autem spiritu mentis vestræ*. Duas ergo mentes esse demonstrat: unam, quæ mens carnis efficitur, vineta peccato; alteram, quæ spiritui copulata, carnis abjurat illecebras.

50. Nec solum duæ mentes, sed etiam duæ leges in nobis sunt, quarum utramque nobis Apostolus explicavit, dicens: *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem: video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati, quæ est in membris meis*. Est ergo lex interioris hominis; est etiam exterioris: illa quæ peccatum prohibet, ista quæ suadet: illa quæ damnat errorem, ista quæ suggerit: illa quæ mentem instruit, ista quæ tentat. Sunt etiam duæ aliæ vehementiores in nobis leges, una Dei, altera peccati, secundum eundem Apostolum dicentem: *Igitur ego ipse mente servio legi Dei, carne autem legi peccati*. Et ostenditur quod si mentem tantummodo dicas, contrariam carnis ostendas, cum enim dicat¹ Paulus se legi Dei mente servire, utique mentem per se ipsam, nisi carne² vincatur, bonam esse demonstrat, et natura ita creatam, ut resistat errori. Itaque cum vincitur, mens carnis est, non ex natura habens, sed ex carne, quod labitur; et quasi in nomen proprietatemque victricis victa succedit; natura autem adversa carnis est. Denique mente Deo servimus, carne peccato. Melior autem mens erit si cooperaria sancto Spiritui religiosum non intermittat officium.

51. Istæ sunt igitur operantes in agro nostro, quarum altera bonum fructum diligentia dat, altera amittit incuria, quam sanguinem Legislator appellat, dicens: *Anima omnis carnis, sanguis ejus*. Quo plerique referunt etiam illud quod scriptum est: *Non manducabis carnem in sanguine*; ne vulneribus animæ cruentatas corporis voluptates, refectionis potius loco, quam reatu sanguinis æstimemus, quos oportet Dei verbo refici. Est ergo cibus refectionis,³ est cibus sanguinis: sicut enim caro Domini vere est cibus, ita sanguis vere noster est potus. Bonam ergo de nostris operibus escam Domino suggeramus; ne rursus cum venerit, et sicut in illa ficu pomum non invenerit, nostrorum meritorum infœcunditate jejunos propositum pietatis avertat, dicens ad illam animam quam nudam pomorum repererit, et sanguine cruentatam: *Numquam*

A *ex te fructus nascatur in sempiternum*. Est ergo anima carnis omnis sanguis ejus. Est etiam præstabiliior anima, de qua dixit Deus: *Omnes animæ meæ sunt: sicut anima patris, ita etiam anima filii mea est*. Matth. xxi, 19. Ezech. xviii, 1.

52. Nec illud prætereat ut duos populos interpretemur, id est, quod in hoc mundo, qui agro frequentissime comparatur, duo populi sint, unus credentium, alter qui non credit, relaturi meritorum vicem suorum; et ideo alter qui fidelis est, adsumatur; alter qui infidelis, relinquatur. Duæ autem illæ molentes, duæ animæ, vel certe Ecclesia atque Synagoga: non enim una tantum figura, sed multiplex in divinis scripturis esse consuevit; ut unus sermo plures species comprehendat. Itaque mens carnis, et anima carnis, et Synagoga id triticum colligunt, et eam similaginem molunt, quæ offertur in vanum; mens autem quæ juncta⁴ est animæ, et anima quæ receptrix est salutaris verbi, vel Ecclesia Dei, excolunt⁵ et molunt veræ legis similaginem spiritalem; unde etiam panes propositionis fiunt, quos soli sacerdotes edunt, quibus puriorem panem manducare præscriptum est, illum utique qui descendit de cœlo. Omnes autem sumus, si merita nostra patiantur, justitiæ sacerdotes, qui unctione lætitiæ in regnum et sacerdotium consecramur.

53. Ergo ita exerceamus et colamus agrum nostrum in istius culturæ munere constituti, ut in illa superiore Hierusalem, ubi Legis custodia vera celebratur, habeamus similaginem de manipulis nostris, quos beati qui potuerint congregare; *Ut venientes veniant in exultatione, tollentes manipulos suos*. Isti igitur fructus sunt spirituales, et felices veri proventus laboris, qui nullo inutili imbre madefiant: fructus autem carnis corruptelæ obnoxius est; et ideo qui carnalia seminaverit, carnalia et metet. De agro vero quid dicam, cum manifestum sit in opere cultoris vel laudem esse, vel culpam?

Et respondentes dixerunt: Ubi, Domine?

54. Hoc discipuli locuti sunt; Dominus autem ubi præmonuit et quo fugiendum, et ubi commemorandum, et quid esset cavendum, complexus est summam definitione generali, dicens:

⁶ *Ubi fuerit corpus, ibi congregabuntur et⁷ aquilæ*.

55. Itaque prius quæ sint aquilæ conjiciamus, ut quod sit corpus definiamus. Justorum enim animæ aquilis comparantur, quod alta petant, humilia derelinquant, longævam ducere ferantur

¹ Mss. A, B, N, *n, a, dicit*.

² Mss. A, B, N, *n, a, a carne*.

³ Hæc verba Gratianus loco citato in margine S. Leoni attribuit: sed ejusdem Gratiani correctores ea nusquam nisi apud Ambrosium reperiri observarunt. Eisdem quoque non fugit similis error admissus in verbis, *Est etiam corpus* etc. num. 56, quem errorem nec B. Anselmus declinavit.

(Edit. Maur.)

⁴ Mss. A, B, N, *n, a, conjuncta*.

⁵ Mss. aliquot, *receptrix est salutis, Ecclesiam Dei excolunt*. Melius alii plures (etiam nostri), et edit. omnes, ut in textu; nisi quod pro *salutaris verbi* non pauci quoque horum mss. legunt *salutis*. (Edit. Maur.)

⁶ Mss. A, B, N, *Caput xi*, unde conspicitur numericum saltum extare in cod. A.

⁷ Mss. A, B, N, *n, a, omittunt et*.

ætatem. Unde et David animæ suæ dicit: *Renovabitur sicut aquilæ¹ juvenus tua.* Si igitur intelleximus aquilas, de corpore jam dubitare non possumus, maxime si meminerimus quod a Pilato Joseph corpus acceperit. Nonne tibi videntur aquilæ circa corpus Maria Cleophæ, et Maria Magdalene, et Maria mater Domini, apostolorumque conventus circa Domini sepulturam? Nonne tibi videntur aquilæ circa corpus, quando veniet cum intelligibilibus nubibus Filius hominis, *et videbit eum omnis oculus, et qui eum compunxerunt?*

56. Est etiam corpus de quo dictum est: *Caro mea vere est cibus,² et sanguis meus vere est potus.* Circa hoc corpus aquilæ sunt, quæ alis circumvolant spiritalibus. Sunt et circa corpus aquilæ, quæ credunt Jesum in carne venisse; quia omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, de Deo est. Ubi ergo fides, ibi sacramentum, ibi diversorium sanctitatis. Est etiam corpus Ecclesia, in qua per baptismi gratiam renovamur spiritu, et occidua senectutis in redivivas reparantur ætates.³

⁴ *Sinite pueros venire ad me, et nolite eos vetare: talium est enim regnum Dei.*

57. Atqui ætas hæc infirma est viribus, invalida ingenio, immatura consilio: non ergo ætas præfertur ætati, alioquin obsesset adolescere. Quid votis opus est, ut ævi maturitas consequatur, si mihi meritum regni demptura cœlestis est?⁵ Ergo Deus vitæ processum ad vitia dedit, non ad incrementa virtutis. Et cur ipse apostolos non puerilis, sed provectiorit elegit ætatis? Cur autem pueros aptos regno dicit esse cœlorum? Fortasse quia malitiam nesciant, fraudare non norint, referire non audeant, scrutari ignorent opes, honorem, ambitionem non appetant.⁶ Sed ignorare ista virtus non est, sed contemnere; nec continentiae laus, ubi infirmitatis integritas: non igitur pueritia, sed æmula puerilis simplicitatis bonitas designatur. Non enim virtutis⁷ est non posse peccare, sed nolle, atque ita tenere perseverantiam voluntatis, ut voluntas infantiam, usus imitetur naturam. Denique ipse hoc Salvator expressit, dicens: *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut puer iste, non intrabitis in regnum cœlorum.*

58. Quis est ergo puer imitandus apostolis Christi: num unus ex parvulis? Hæc igitur virtus apostolorum? Quis ergo puer? Ne forte ille

A de quo Esaïas dicit: *Puer natus est nobis, filius datus est nobis?* Ipse enim tibi puer dixit: *Tolle crucem tuam, et sequere me.* Et tu agnoscas puerum: *Cum malediceretur, non remaledixit; cum percuteretur, non percussit:* hæc est enim perfecta virtus. Itaque et in pueritia est quædam venerabilis morum senectus, et in senectute innocens pueritia: *Senectus enim venerabilis est, non diuturna, nec numero annorum computata: cani autem sunt sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata.* Unde et scriptum est: *Laudate pueri Dominum, laudate nomen Domini;* quia nemo nisi perfectus laudat Dominum. Nemo enim dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto.

59. Quod videtur de Ecclesiæ populo prophetatum, qui junior seniore populum Judæorum virtutis studiis anteivit. Et ideo illud: *Ecce ego et pueri mei, quos dedisti mihi.* Isti sunt pueri qui Dominum pullo asinæ supervectum propheticiis vocibus prosequentes, redemptionem gentium venisse dicebant: isti sunt pueri vel infantes, qui Christi illa ubera super vinum haustu pleniore suxerunt. *Ex ore enim infantium et lactentium perfecisti laudem.*

60. Durum itaque aliquibus et immite videri potest, quod discipuli ad Dominum infantulos adire prohibebant, nisi vel mysterium intelligas, vel affectum: neque enim id invidæ in pueros mentis asperitate faciebant; sed sedulæ servitutis obsequia Domino deferebant, ne comprimeretur a turbis. Denique alibi scriptum est: *Magister, comprimunt te turbæ.* Respuenda quippe est utilitas nostra, ubi divinitatis injuria est. Ergo fugiamus superbiam, sequamur puerilem simplicitatem; quia veritas adversaria superbiæ, simplicitas autem concurrens veritati, in ipsa humilitate sublimis. Non enim in abjecto corde habitat Deus, sed sicut tradiderunt nobis prophetæ: *Thronus virtutis exaltatus est;* in eo scilicet, cujus elevatur sapientia ad altitudinem veritatis; nec sicut Cain fraterna specie dolum percussoris abscondat; sed foris, intraque sit frater. Hæc in affectu. In mysterio autem, quia prius salvari populum Judæorum, ex quo et secundum carnem nati fuerant, gestiebant; sed et pro Chananea muliere supplicarunt. Sciebant ergo mysterium, quod utrisque populis vocatio deberetur; sed fortasse adhuc ordinem nesciebant.

61. Nunc distantiam intende verborum. Ubi ad se infantes accedere jubet, ut eos vel prædicatione,⁸ vel manuum impositione benediceret,

¹ Cod. B, *aquila*, quod et alibi occurrit apud Ambrosium. Cf. Sabbat. ad h. l.

² Mss. B, N, *esca*, sed cod. N habet in margine *cibus*.

³ In mss. non paucis hoc loco inseritur ampla lacinia in parabolam pharisæi ac publicani: quæ non modo in mss. antiquioribus non invenitur; verum etiam vel prima lectione deprehenditur nihil habere Ambrosiani, ac præterea totidem verbis apud Bedam lib. v *Comment. in Lucam*, cap. 71, legitur. Quapropter alienum partum legitimo non putavimus admiscendum. (Edit. Maur.)

⁴ Mss. A, B, N, *Caput XII*.

⁵ Mss. aliquot, *dein natura cœlestis est*. Minus commode. (Edit. Maur.)

⁶ Ita edit. ant. ac mss. omnes, excepto quod in horum nonnullis pro *honorem* legere est, *honorum*. At Rom. edit. sola, *scortari ignorent, opes, honorem, ambitionemque non appetant*. (Edit. Maur.)

⁷ Mss. A, B, N, *n, a, virtus*.

⁸ « Rom. edit., *vel precatione*: quam lectionem lubentes amplecteremur, si ea saltem unico mss. defenderetur. » Ita Maurini. Putamus tamen non omnino refragari contextui etiam vocem *prædicatione*, nam aliquali modo etiam præ-

¹
Ps. ciii, 5

Joan. xix, 38

Apoc. i, 7.
*De Consecrat.
dis. 2. c. I. qui-
bus. § Estetiam.*
2

Joan. vi, 56

1 Joan. i, 7

3

4
Cap. xviii, v. 16.

5

Luc. vi, 12.

6

7

Matt. xviii, 8.

Isai. ix, 6

Matt. xvi, 24

1 Pet. ii, 24

Sap. iv, 8, 9

1 Cor. xii, 1

1 Cor. xii, 3

Isai. viii, 18

Matt. xxi, 15

Is. viii, 3

Luc. vii, 45

Jerem. xvii, 12

Matt. xi, 22

8

Matth. XVIII, 6.

pueros appellat; ubi præcipit non scandalizandos, pusillos vocat: non enim scandalizantur qui tanguntur a Christo; non labuntur qui Christo propinquant; sed labuntur illi quos pusillos non ætatis exiguitas, sed virtutis pusillitas fecit. Simul etiam docet infirmos non esse tentandos; ne in nos eorum delicta vertantur, quorum preces ad Dominum, etsi ipsi virtutum meritis infirmi sint, angelorum tamen patrociniis evehuntur. Nemo ergo irrideat pauperem, quia exacerbat illum qui fecit eum: nemo tentet invalidum, ne angelos lædat: nemo præcipitet infirmum, ne solvat beneficium Redemptoris.

Prov. XII, 5.

62. Et ideo dixit: *Væ huic mundo ab scandalis*; quia crucem Domini plerique scandalum judicarunt, cum Dominicæ humilitas passionis nostræ sit sacramentum salutis; ut adoriatur virtutis officium, sumamus humilitatis exemplum. Væ igitur ei qui in crucem Domini non crediderit, qua scandalizantur infirmi: *Expedi ei ut suspendatur mola asinaria in collo ejus, et demergatur in profundum maris.*

Matth. XVIII, 7.

Luc. 11, 6.

63. In divinis quidem scripturis non verborum seriem, sed rerum pondus examinare debemus: plus enim proficit ad reprimenda peccata inauditi generis atque deformis belluina quædam pompa supplicii. Tamen ne cui hinc quoque scandalum generetur infirmo, non otiose simul positam putamus molam asinariam, collum hominis, profundum maris. Etenim cum asini typum populus gentilis acceperit, nonne tibi videtur tamquam molam asinariam volvere, quamdiu in imperitiæ suæ errore versatur, naturæ quidem vinculis alligatus, ut verbum emolat, Deum quærat; sed opertæ mentis cæcitate suffusus, ut vultum animi erigere ad Deum, et oculos cordis aperire non noverit? Et ideo sine ulla cursus alacritate, vestigiis in se sæpe redeuntibus, invitus usui laborat alieno. Tamen qui molam volvit, consummandi aliquando finem operis habet, et exuendæ spem gerit cæcitatis; cui vero mola ad collum suspenditur, portat lapidem, qui portare Domini jugum recusavit. Asinus ergo ad molam, cæcus ad lapidem, gentilis ad saxum, qui adorat eum quem non videt, nec agnoscit: *Deus enim non in manufactis habitat, nec in saxo agnoscitur, sed in spiritu.*

Act. XVII, 24.

64. Uterque igitur populus et gentilis et Judæus pompa quadam sermonis hujus exponitur; sed vehementior in Judæos pœna decernitur. Gentilium enim memoria sæculi istius fluctibus obruetur, et cæno mundi hujus abolebitur, qui inter ea quæ non sunt, esse voluerunt, et alienati a scientia Dei, tamquam in profundum maris mersi sunt: at vero Judæi per patriarchas adsumpti, circumcissione signati, per Legem eruditi, non tamquam ignoti peribunt, sed tamquam sacrilegi puniuntur. Etenim Atheniensibus ignotus Deus, in Judæa notus, sed non receptus. Et ideo qui ignorat, ignorabitur; qui prævaricatur,

A damnabitur; nec ille exutus a culpa, qui suum nescivit auctorem; et ille exutus a venia, qui Dominum non recepit. Tolerabilius tamen est fidem non detulisse Christo, quam manus intulisse.¹

Ps. LXXV, 2.

Interrogavit autem eum quidam princeps, dicens: Magister bone, quid faciendo vitam æternam possidebo? Dicit autem ei Jesus: Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi solus Deus.

Vers. 18, 19.

B 65. Versuta interrogatio, et ideo arguta responsio. Tentator enim princeps iste magistrum bonum dixit, qui Deum bonum dicere debuisset. Nam licet et in divinitate bonitas sit, et in bonitate divinitas (nemo enim bonus nisi solus Deus, omnis autem homo mendax: quidquid autem mendax, utique non bonum); tamen addendo, *Magister bone*, in portione bonum dixit, non in universitate: nam Deus universitate bonus, homo ex parte. Propterea Dominus: *Quid me dicis bonum*, quem negas Deum? Quid bonum dicis, cum bonus nemo nisi unus Deus? Non ergo bonum se negat, sed Deum designat. Bonus enim quid est, nisi plenus bonitatis? At vero cum scriptum sit: *Non est qui faciat bonitatem, non est usque ad unum*, utique de hominibus, non de Deo dixit: Deus enim unus est, non unus e numero: ita et Dei Filius quasi unicus exceptus est, non quasi unus ex multis: unigenitus est, non unus ex genitis. Et ideo: *Nemo bonus*, non præjudicat Christo; quia nemo judicat Christum: *Nemo enim* tamquam communiter de nobis dicitur, sed nihil Christo commune nobiscum.

Ps. CXV, 11.

Ps. XIII, 2.

Deut. VI, 4.

66. Quod si quem movet, quia *Nemo bonus nisi unus Deus*; moveat et illud, quia nemo bonus nisi Deus. Quod si a Deo Filius non excipitur, utique nec a bono Christus excipitur. Sed cum in Deo Filius persona alter, potestate unus sit: *Unus enim Deus ex quo omnia, et unus Dominus per quem omnia*; Deus autem et Dominus non duo dii, sed unus Deus sit, quia *Dominus Deus tuus Dominus unus est*; utique cum secundum majestatem Deus unus utraque persona sit, et bonus unus in utroque est. Nam quomodo non bonus ex bono natus? *Arbor enim bona bonos fructus facit*. Quomodo non bonus, cum bonitatis substantia adsumpta ex Patre non degenerarit in Filio, quæ non degeneravit in Spiritu? Et ideo, *Spiritus tuus bonus deducet me in viam rectam*. Quod si bonus Spiritus qui accepit ex Filio, bonus utique et ille qui tradidit. Et cum bonus Pater, utique et ille bonus qui omnia habet, quæ Pater habet. Aut si negatis Filium habere bonitatem, negatis et Patrem.

E

I Cor. VIII, 6.

Deut. VI, 4.

F

Ps. CXLII, 11.

Joan. XVII, 10.

67. Ratio evidens exemplis non eget; tamen vel auctoritatem sequimini Scripturarum: scriptum est enim: *Dominus Judex bonus domui Israel*. De Filio, an de Patre dicit? Sed *Pater*

Isai. XXXIII, 22.

dicatione Christus parvulos benedixit, cum ait: *Sinite parvulos venire ad me: talium est enim regnum caelorum.*

¹ Codex A, *Coput XIII*; cod. B, *Explicit liber VII, incipit liber VIII*; cod. N, *Item tituli de libro VIII.*

non judicat quemquam; quia omne judicium dedit Filio. Ergo Dominus bonus Filius. Accipe aliud: Trinitatem utique confitentur qui ad baptismum veniunt; quia baptizantur in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti: ergo et Patri et Filio et Spiritui sancto confitentur. Cum ergo dicitur: *Confitemini Domino, quoniam bonus:* bonus utique Pater, bonus et Filius, bonus et Spiritus sanctus: sed Deus unus est, quia *Bonus Dominus expectantibus eum.* An non bonus qui bona tribuit *animæ querenti eum?* An non bonus *Qui satiat in bonis animam tuam?* An non bonus qui ait: *Ego sum pastor bonus?*

68. Sed putatis ideo Deum bonum, quia judicium non habet, in quo est necessitas¹ vindicandi. Quamquam jam præmissum sit, judicem bonum esse domui Israel; tamen alibi habes: *Quam bonus Deus Israel rectis corde!* De quo igitur putatis dictum: de Patre, an de Filio? Si de Patre, ergo non omnibus bonus. Cur igitur Filio derogatis? Si de Filio, ergo bonum Deum et Filium confitemini: ipse est enim *Benedictus Deus Israel, quia visitavit et fecit redemptionem plebis suæ.* Ipse est rex et Deus Israel, cui dicitur: *Rabbi, tu es Filius Dei, tu es rex Israel.* Sic igitur hic dicit: Quoniam tu bonum me non potes sentire qui tentas, quid me dicis bonum? Bonus quidem ego, sed *rectis corde:* cui bonum esse ex natura suppetat, non ex versutia. Bonus ergo Filius: *Candor est enim lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis, et imago bonitatis illius.* Quomodo ergo non bonus qui est imago bonitatis? Sicut enim imago Dei Deus, sed unus Deus; ita et divinæ imago bonitatis bona, sed una bonitas. Mihi certe utile est bonum Deum credere, quem meorum habiturus sum judicem delictorum. Illi viderint qui credere bonum nolunt. Itaque quia legisperitus est iste qui tentat, sicut in libro alio demonstratur, bene dixit: *Nemo bonus nisi Deus;* ut admoneret quia scriptum est: *Non tentabis Dominum Deum tuum;* sed magis confiteretur Domino, *quoniam bonus.*

69. Denique eum sepe perstringit: nam glorianti in Lege quod a juventute sua omnia custodisset; ut inanem jactantiam ejus exponeret, ostendit ei adhuc deesse quod Legis est. Et ideo ad misericordiæ præceptum tristis inducitur, ut in eum naturalis quædam detur forma sententiæ:

² *Facilius camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum Dei.*

¹ Mss. aliquot, in quo necessitas non est.

² Edit. Rom. plura hic per quatuor aut quinque columnas propria auctoritate transposuerat, quæ nos etsi pristino ordini restituamus, ea tamen in marginibus, quæ non nisi ægre tam multa caperent, describere supersedimus.

(Edit. Maur.)

³ « Sic edit. Era. et Gill. in marg., nec non Rom. in corp. cum plerisque scriptis cod. Edit. autem vet. in corp. ac nonnullæ ex ultimis Paris. cum mss. aliquot, *Jactari non debuit.* Non satis apte. » Ita Maurini. Mss. B, N, *lactari*, sed in margine codicis N, *lactari*.

70. Magna vis, magnum pondus in verbis. Quibus enim verbis aliis vehementius exprimeret, non debere jactare se divitem in divitiis suis, quam talibus quibus definitur contra naturam esse dives misericors? Aufer mihi lenocinia fucumque verborum, quæ solent enervare sententias. Lactari³ non debuit iste, sed frangi, qui misericordiam respuebat. Tamen si quos verborum magis ornamenta quam sensus virilis et naturalis quidam habitus et forma delectant: quod boni faciunt petitores in uxore ducenda, ut mores discutiant, non decorem; nec adspectus offensione revocentur, cum virtute animi provocantur: hi quoque in verbis mysterium quærant, quod est mens quædam et anima verborum; nec in mysterio verba discutiant.

71. Camelus ergo in typo populus gentilis accipitur, quem leo ille quærens quem devoret, onustum thesauro propheticiis agit speciebus⁴ in desertum: in tribulatione enim et angustia leo et catulus leonis, aspides et progenies aspidum volantium ferebant in asinis et camelis divitias suas. Et bene camelus pro gentili figuratus est populo; quia superstitionis deformitate degenerans, prius quam crederet populus nationum, belluinæ speciem fœditatis, absurda vestigia, ora turpia præferebat. Facilius igitur iste peccator per viam intravit angustam (quæ est via Christi, qui per proprii corporis passionem mortis penetrans viam, velut acus redintegravit scissa quædam nostræ vestimenta naturæ), quam populus Judæorum dives in Lege, egenus in fide, præruptus in furore, probrosus in crimine.

72. Potest etiam moraliter de omni intelligi peccatore, et de arrogante divite. Nonne tibi videtur publicanus ille, oneratus suorum conscientia delictorum, cum oculos ad Deum non auderet adtollere, velut quidam camelus in foramen acus confessionis suæ remediis facilius introire, quam pharisæus ille, in regnum Dei,⁵ arrogans in prece, jactans innocentiae, præsumptor gloriæ, exprobrator misericordiæ, prædicator sui, criminatorem alieni, qui magis conveniret Dominum, quam rogaret? Si quis igitur horret camelum, horrescat eum, qui factis fœdior sit camelo.

Honora patrem et matrem.

73. Pulchre mihi hodie legitur Legis exordium, quando mei natalis est sacerdotii: quotannis⁶ enim quasi de integro videtur incipere

⁴ Omnes edit. et pauci mss., *agit affatibus.* Septem mss., *agit adspectibus.* Non absurde. Alii tamen septem, *agit speciebus (etiam nostri)*, id est, figuris ac imaginibus, quibus prophetica visio exprimitur. Ubi autem post pauca mss. plerique legunt, *ad aspides;* alii nonnulli atque edit. omnes præpositionem omittunt, magis congrue ad propheticum textum. (Edit. Maur.)

⁵ In regnum Dei, reseccata fuerant in edit. Rom.

(Edit. Maur.)

⁶ « Mss. aliquot, *tot annis enim... quanta temporum etc.* Hic porro vetus consecrationis antistitum quotannis cele-

sacerdotium, quando temporum renovatur ætate. Bonum etiam quod legitur: *Honora patrem et matrem*. Vos enim mihi estis parentes, qui sacerdotium detulistis:¹ vos, inquam, filii, vel parentes: filii singuli, universi parentes: libenter enim meos dixerim vos vel liberos, vel parentes, qui verbum Dei auditis et facitis: filios, quia scriptum est: *Venite, filii, audite me*; parentes, quia ipse Dominus dixit: *Quæ mihi mater aut fratres? Mater et fratres mei hi² sunt, qui audiunt verbum Dei, et faciunt*.

74. Bene ergo Lex quæ præmiserat: *Diliges Dominum Deum tuum, et diliges proximum tuum*, subiecit: *Honora patrem tuum et matrem*. Primus enim gradus iste pietatis est; namque hos auctores tibi esse voluit Deus. Honora obsequiis, ut abstineas a contumeliis; quia³ ne vultu quidem lædenda pietas est parentum. Sed parum est non lædere, quia Lex prospexit ne patiantur injuriam: *Qui enim maledixerit patri vel matri, morte morietur*: tu honora, ut bonus sis. Aliud est Legis beneficium; aliud pietatis officium. Honora tuos, quia suos Dei Filius honoravit. Legisti enim: *Et erat subditus illis*: si Deus servulis, quemadmodum tu parentibus? Honorabat igitur Joseph et Mariam Christus non naturæ debito, sed pietatis officio. Honorabat et patrem Deum, quemadmodum nemo potuit honorare; ut esset obediens usque ad mortem: honora ergo et tu parentes.

75. Est autem honor non solum honorificentiae, sed etiam largitatis: *Viduas honora, quæ vere viduæ sunt*. Honor enim est deferre pro meritis. Pasce patrem tuum, pasce matrem tuam. Et si paveris matrem, adhuc non reddidisti dolores, non reddidisti cruciatus, quos pro te passa est: non reddidisti obsequia, quibus te illa gestavit: non reddidisti alimenta, quæ tribuit tenero pietatis affectu, immulgens labris tuis ubera: non reddidisti famem, quam pro te illa toleravit; ne quid quod tibi noxium esset, ederet; ne quid quod lacti noceret, hauriret. Tibi illa jejunavit, tibi manducavit, tibi illa quem voluit cibum non accepit, tibi quem noluit cibum sumpsit, tibi vigilavit, tibi flevit: et tu illam⁴ egere pateris? O fili, quantum tibi sumis iudicium, si non pascas parentem! Illi debes quod habes, cui debes quod es. Quantum iudicium, si pascat Ecclesia quos tu nolis pascere!

brandæ consuetudo indicatur, minime indigna quam observemus. De qua videsis Barou. in *Martyr. Rom.* ad xv Kal. Febr., et alios. » Hæc Maurini. Cod. B, *quotquot annis*. In margine codicis A: *Nota Sacerdotium Ambrosii*. In antiquissimo Calendario Ecclesiæ Mediol. apud Beroldum legitur: VII ID. DECEMB. ORDINATIO S. AMBROSII, quo die in Ecclesia sive latina sive græca celebrata semper fuit.

¹ « Dicitur hoc loco populus sacerdotium detulisse, quod nimirum Ambrosium ordinari, ut Paulinus testatur, *mirabili et incredibili concordia consensisset*, non quod ei contulisset ordinem aut jurisdictionem. Illa quippe nequaquam inter se confundenda sunt, quod hæretici faciunt, ut missionis ac potestatis ministrorum suorum defectum quoquo modo videantur defendere. Sed ordinationem, per quam confertur jurisdictio, nunquam nisi ab episcopis in Ecclesia catholica peractam esse extra dubium est. » Hæc Maurini. Nos autem

A *Si quis fidelis, inquit, aut si qua fidelis habet viduas, subministret illis; ut non gravetur Ecclesia, ut his quæ vere viduæ sunt, sufficiat*. Hoc de extraneis: quid de parentibus?

I Tim. v. 16.

76. Non otiose diximus proxime, quia nos materna⁵ querela præstrinxit: sed maluimus eum qui talis est, publice monere, quam domesticè coercere.⁶ Et si nostra voce non proditur, vel suo tamen erubescit affectu. Ne commiseris, fili, ut parentes tuos aliorum fames

B pascat: ne commiseris, fili, ut jejunia pauperum parentibus tuis cibum quærant. Si non propter gratiam et salutem, propter verecundiam pasce vel tu, fili, vel tu, filia. Non pudet si te ingrediente in ecclesiam, alienis manus suas anus mater extendat, et prætermissa filia, de extraneis stipem poscat: cum tu transeas sublimi collo, et nutibus oculorum, trahens vestem, habens inaures et dextralia et annulos, et reliqua quæ Esaias dicit? Quid si in te sermonem suum vertat, reposcens naturæ debitum, nutrimentorum pretium, manus tuæ quod genitrici debetur officium? Quid respondebis?

Isai. iiii, 16 et ss.

77. Dabisne aliis? Quid si tibi obijciant: Vade, prius matrem tuam pasce? Nam etsi pauperes sunt; impiam tamen non quærun collationem. Nonne audisti supra, quia dives ille in bysso et purpura recubans, cujus de mensa micas Lazarus colligebat, poenis cruciatur æternis, quia pauperi non impartivit alimenta? Si non donare extraneis grave est, quanto gravius excludere parentes? Sed dicis te, quod eras parentibus collaturus, Ecclesiæ malle conferre. Non quærit donum Deus de fame parentum. Unde reprehendentibus Judæis quia discipuli Domini manus non lavarent, respondit Jesus:⁷ *Quicumque dixerit: Munus quodcumque est ex me, tibi proderit, non honorificabit patrem aut matrem*.

Luc. xvi, 19 et ss.

78. Quapropter obscuritatem sensus non imprudenter defleximus. Nam Judæi cum hominum traditionem sequuntur, Dei negligunt: discipuli traditionem Dei præferentes, hominum negligebant, ut manus non lavarent, cum panem manducarent; quoniam *Qui lotus est totus, non habet necesse ut manus lavet*. Laverat eos Jesus; lavacrum aliud non quærebant: uno enim Christus baptismate omnia solvit baptismata. Itaque quem laverit Ecclesia, non habet necesse iterum

Matth. xv, 5, 6.

Joan. xii, 10.

notamus, *ordinatione* non jurisdictionem, sed *characterem* conferri, et jurisdictionem *in potentia*.

² Mss. B, N omittunt *hi*.

³ In codd. B, N adest hic lacuna usque ad n. 77 *Quid si*, fortasse ob omoiteleuta *quia, quid*; quam tamen in cod. N supplevit eadem manus.

⁴ Tres mss. *illam, quem voluit, cibo egere pateris*.

(Edit. Maur.)

⁵ Mss. A, N, *matris*.

⁶ Hinc intelligas, notant Maurini, episcopis olim non solum admonendi, verum etiam coercendi jus auctoritatemque fuisse. Sane jus fideles poenis quoque salutaribus coercendi Ecclesiæ negari non potest, cum, ut societas perfecta, omnibus mediis instructa esse debeat necessariis ad finem sibi propositum assequendum.

⁷ Mss. B, N, *Caput ii*; cod. A, *Caput xiv*.

lavari. Ergo mysterio intendebant discipuli, non sui munditiam corporis, sed animæ requirentes.¹ Hoc reprehendebant Judæi: sed argute redarguuntur a Domino, quod inania observent, profutura despiciant. Et ideo illis dicit: Vos quare dicitis patri aut matri, quos Lex præcipit honorari: *Munus quodcumque est ex me, tibi proderit?* Id est, cum petit aliquid ad sumptum egens pater aut mater a filio, quia Legem timens Judæus² excusationem non dandi requirit, dicere solet: *Munus quodcumque est ex me, tibi proderit;* ut dicatam a filiis Deo pecuniam pater religiosus accipere reformidet. Sed hæc traditio hominum est excusationes obtinentium avaritiæ suæ. Ceterum Dei traditio est, ut prius pascas parentes. Nam si juxta divinum oraculum contumelia parentis morte luitur, quanto magis fames, quæ morte gravior est?

79. Quo loco insolentem Dominus infrænat jactantiam. Multi enim, ut prædicentur ab hominibus, Ecclesiæ conferunt quæ suis auferunt; cum misericordia a domestico progredi debeat pietatis officio. Da ergo prius parenti, da etiam pauperi, da illi presbytero quod tibi abundat terrenum,³ ut ab illo accipias spirituale, quod tibi deest: etenim qui honorat, honorabitur. Vide ergo quia ille cum accipit, tradit; et accipit non quasi inops, sed quasi remuneraturus majore mensura. Da pauperi in requiem ejus, ut et tu communicans de tuo inopi, requiem consequaris. Sed ut pascendos Scriptura dicit parentes, ita propter Deum relinquendos parentes, si impediunt devotæ mentis affectus.

⁴ *Factum est autem cum appropinquasset Hiericho, quidam cæcus sedebat secus viam.*

80. In libro secundum Matthæum duo inducuntur, hic unus: ibi egrediente Hiericho, hic appropinquante. Sed nulla distantia:⁵ nam cum in hoc uno typus populi gentilis sit, qui sacramento Dominico recipit amissi luminis claritatem, nihil interest utrum in uno medicinam, an in duobus accipiat; quoniam ex Cham et Japhet Noe filiis originem ducens,⁶ in duobus cæcis duos generis sui prætendebat auctores.⁷

81. Quod videtur etiam Lucas non omisisse, cum Zachæum subjicit, qui statura pusillus, hoc est, nulla nobilitatis ingenitæ⁸ dignitate subli-

mis, exiguus meritis, sicut populus nationum, audito Domini Salutaris adventu, quem sui non receperant, videre cupiebat: sed nemo facile Jesum videt, nemo potest Jesum videre constitutus in terra. Et quia non prophetas, non regnum habebat,⁹ tamquam formæ gratiam naturalis adscendit in sycomorum, vanitatem scilicet Judæorum vestigio suo proterens, errata quoque corrigens superioris ætatis: et ideo Jesum interioris domus recepit hospitio. Et bene adscendit in arborem, ut arbor bona bonos fructus faceret, ac naturali excisus oleastro, et contra naturam insertus in bonam olivam, fructum posset Legis adferre: radix enim saneta, etsi rami inutiles, quorum infructuosam gloriam plebs gentium fide resurrectionis quasi quadam corporis elevatione transcendit.

Et ecce vir nomine Zachæus.

82. Zachæus in sycomoro, cæcus in via. Quorum alterum Dominus miseraturus exspectat, alterum mansionis suæ claritate nobilitat: alterum sanaturus interrogat, apud alterum se non invitaturum¹⁰ invitat: sciebat enim uberem hospitis sui esse mercedem; sed tamen etsi nondum vocem invitantis audierat, audierat affectum.

83. Verum ne cæcum istum tamquam fastidiosi pauperum cito reliquisse videamur, et transisse ad divitem; exspectemus eum, quia exspectavit et Dominus: interrogemus eum, quia interrogavit et Christus. Nos interrogemus, quia nescimus; ille, quia noverat: nos interrogemus, ut sciamus unde iste curatus sit; ille interrogavit, ut in uno plures disceremus unde Dominum videre mereremur:¹¹ interrogavit enim, ut crederemus nisi confitentem non posse sanari.

Et confestim vidit, et sequebatur illum magnificans Dominum.... Et perambulabat in Hiericho.

84. Aliter enim non videret, nisi sequeretur Christum, nisi Dominum prædicaret, nisi sæculum præteriret. Cum divitibus quoque in gratiam revertamur: nolumus enim offendere divites, quia volumus, si fieri potest, sanare omnes; ne in cameli comparatione præstricti, et in Zachæo

¹ Mss. non pauci, nec inferioris notæ, *non suæ munditiam animæ, non corporis requirentes*. Atque haud scimus an non illa vera sit lectio. Non male tamen alii (*etiam nostri*), et edit. omnes, ut in textu. (Edit. Maur.)

² Ita mss. plures, potioresque (*nostri quoque*). Alii, et editt. vocem *Judæus* non agnoscunt, cujus loco in Rom. substituitur *filius*, ante voces *quia Legem*. (Edit. Maur.)

³ Adverte nequaquam esse vituperandum si presbyteri quæ spiritalia et sui officii sunt laicis impendentes, ab eisdem vicissim eleemosynam terrenam accipiant; dummodo hinc absit pudenda cupiditas, ac turpis rerum sacrarum nundinatio. (Edit. Maur.)

⁴ Mss. B, N, *Caput III*; cod. A, *Caput xv*.

⁵ Mss. B, N, *disceptantia*.

⁶ Ita mss. A, B, N, *n, a* pro *ducunt* maurinæ editionis; ita et subsequenter *prætendebat* pro *prætendebant*.

⁷ Cod. A addit: *Egressus Dominus Jesus perambulabat Jericho, et reliqua*.

⁸ Maurinis testibus, quidam mss., *nobilitatis vigente*; alii *nobilitatis ingenuitate*.

⁹ Vet. editt., *non alibi regnum habebat*. Vox autem alibi, omittitur in mss. At Rom. edit. emendavit, *non legem habebat*. Haud infelici conatu. (Edit. Maur.)

¹⁰ Omnes edit. ac mss. non pauci (*etiam nostri*), *se non invitatus*; alii, qui et melioris notæ, *se non invitaturum*. Rursus eadem edit. et mss. aliquot (*ita et B, N*), *hospitii sui*; alii plures, *hospitis sui*. Denique ubi memoratæ edit., *jam viderat affectum*; mss. contra fere ad unum præferunt *audierat affectum*. (Edit. Maur.)

¹¹ Mss. A, B, N, *n, a*, *mereamur*.

citius quam oportuit, derelicti, justæ habeant commotionis offensam.

85. Discant non in facultatibus crimen hærere, sed in iis qui uti nesciant facultatibus: nam divitiæ ut impedimenta in improbis, ita in bonis sunt adjumenta virtutis. Dives certe Zachæus electus a Christo; sed dimidium bonorum suorum pauperibus largiendo, reddendo etiam in quadruplum quæ fraude sustulerat (alterum enim non sat est; nec habet gratiam liberalitas, si injuria perseverat, quia non spolia, sed dona quærentur), uberiorem mercedem, quam conferebat, accepit.

Vers. 2. 86. Et bene princeps inducitur publicanorum. Quis enim de se desperet, quando et iste per-
1 venit, cui census ex fraude? ¹ *Et ipse*, inquit, *dives*. Ut scias non omnes divites avaros.

Vers. 3. 87. Quid sibi vult quod nullius alterius staturam Scriptura, nisi hujus expressit: *Quia statura pusillus erat*? Vide ne forte malitia pusillus, aut adhuc pusillus fide: nondum enim promiserat,² cum adscenderet; nondum viderat Christum, merito adhuc pusillus. Denique Johannes magnus, quia et Christum vidit, et Spiritum sicut columbam super Christum manentem, sicut ipse ait: *Vidi Spiritum descendentem sicut columbam, et manentem super eum*.
Joan. 1, 32.

88. Quæ autem turba, nisi imperitæ confusio multitudinis, quæ verticem nequit videre sapientiæ? Ergo Zachæus quamdiu in turba est, non videt Christum: supra turbam adscendit,
3 et vidit; hoc est, plebejam³ transgressus inscientiam, meruit, quem desiderabat, adspicere. Pulchre autem addidit:

Vers. 4. *Quia illa parte erat transiturus Dominus*.

89. Vel ubi sycomorus, vel ubi crediturus; ut et mysterium servaret, et gratiam seminaret: sic enim venerat, ut per Judæos transiret ad gentes.⁴

90. Vidit itaque Zachæum sursum: jam enim sublimitate fidei inter fructus novorum operum velut fœcunda altitudine arboris eminebat. Et quoniam de typo ad moralia defleximus, inter tot credentium voluntates⁵ Dominica die relaxare animum, festivitatem admiscere delectat. Zachæus in sycomoro, novum videlicet novi temporis pomum, ut in hoc quoque compleretur

¹ Edit. Rom., et iste cui census ex fraude ad salutem pervenit. (Edit. Maur.)

² Rom. edit. iterum sola, reddere promiserat. (Edit. Maur.)

³ Cunctæ edit. et complures mss. (etiam B, N), plebem jam transgressus, in scientiam meruit, quam etc. Inscite. Nobis vero locum restituere mss. Corb. Colb. unus, Vict. et alii nonnulli. At post verbum, adspicere, Rom. edit. insertis illis, in quo et mysterium licet advertere, prosequitur, nam statura pusillus etc. ut num. 87. (Edit. Maur.)

⁴ Rom. edit. sola, hoc loco partim decurtato, partim inverso ita reposuerat: *Hic enim venerat ut per Judæos transiret ad gentes; ut et mysterium servaret, et gratiam seminaret*.

⁵ Ita mss. et edit. omnes, excepta Rom. et ms. Reg. ubi, credentium voluptates. Sed in mss. sæpissime, voluntas et voluptas confunduntur. (Edit. Maur.)

⁶ Rom. edit. et ms. Reg. ac nostri A, B, N, n, a ita legunt.

A illud: *Arbor fici produxit grossos suos*: ad hoc enim Christus advenit, ut ex lignis non poma, sed homines nascerentur. Legimus alibi: *Cum esses sub arbore fici, vidi te*. Ergo⁶ Nathanael sub arbore, hoc est, supra radicem, quia justus; radix enim sancta; sub arbore tamen Nathanael, quia sub Lege: Zachæus supra arborem, quia supra Legem: ille Domini occultus defensor; hic publicus prædicator: ille adhuc Christum ex Lege quærebat; iste jam supra Legem relinquebat sua, et Dominum sequebatur.

⁷ *Ecce mna tua decem mnas adquisivit*.

91. Bonus ordo, ut vocaturus gentes, et Judæos jussurus interfici, qui noluerunt regnare supra se Christum, hanc præmitteret comparisonem, ne diceretur: Nihil dederat populo Judæorum, unde potuit melior fieri; aut quid ab eo qui nihil recepit, exigitur? Non mediocris ista est mna, quam supra mulier Evangelica quia non invenit, lucernam accendit, lumine quærit admoto, gratulatur inventam.

92. Denique ex una decem mnas alius fecit, alius quinque. Fortasse istæ moralia habent,⁸ quia quinque sunt corporis sensus: illæ decem, duplicia, id est, mystica Legis, et moralia prohibitatis. Unde et Matthæus quinque talenta et duo talenta posuit: in quinque talentis ut sint moralia; in duobus utrumque, mysticum atque morale. Ita quod numero inferius, re uberius. Et hic possumus decem mnas, decem verba intelligere, id est, Legis doctrinam; quinque mnas, magisteria disciplinæ. Sed legisperitum in omnibus volo esse perfectum: non enim in sermone, sed in virtute est regnum Dei.

93. Bene autem quia de Judæis dicit, duo soli multiplicatam pecuniam deferunt; non utique æris, sed disputationis usuris.⁹ Alia est enim pecunia fœnoris, alia doctrinæ cœlestis usura.

94. Denique Dominus cum dicit: *Quare non dedisti pecuniam meam ad mensam?* non nostræ, sed suæ pecuniæ quærit usuram.

95. Unus intra terram abscondisse se dicit, quod rationem, quæ ad imaginem et similitudinem Dei data est nobis, studio voluptatis obruit, et tamquam in foveam carnis abscondit.

Sed post ergo aliæ edit. ac mss. ceteri præ se ferunt non; quæ lectio textui evangelico nobis incongrua videtur.

⁷ Mss. B, N, C, put IV; cod. A, In natali S. Lucæ Evangelistar.

⁸ Editt. ant., Fortasse iste moralia habet... ille decem duplicia. Rom. ab his tantum eo recedit, quod resecavit decem. Verum diversitati locum non aliud dedit, nisi quod in mss. quibusdam e simplex pro diptongo scriptum legatur. (Edit. Maur.)

⁹ Rom. edit. sola, dispensationis usuris. Sed vox disputatio frequenter apud Ambrosium idem significat, quod tractatio seu prædicatio evangelica. Rursus eadem edit. Rom. cum Era. et Gill., Alia est enim pecuniæ fœnebris. Amerb. vero et mss. nobiscum faciunt, nisi quod legitur in duobus... pecuniæ vel fœnoris. (Edit. Maur.)

Cant. II, 13.

Joan. 1, 48.

Vers. 16.

Luc. xv, 8.

Vers. 18.

Matth. xxv, 15.

Vers. 23.

Matth. xxv, 18.

Luc. xx, 10.

Matth. xxiv, 18.

Lib. v de Fide,
cap. 1.

Vers 17.

Ps. cxxi, 3.

Vers. 29, 30.

3

4

De aliis siletur, qui, quasi prodigi debitores, quæ acceperant, perdidērunt. In duobus illis pauci sunt, qui per duas vices ad cultores vineæ destinati sunt; in reliquis omnes Judæi. Quam comparationem Matthæus etiam nobis voluit aptare, quod similiter ut dives, qui pecuniam suam non impartit pauperibus, ita etiam qui doctrinæ suæ gratiam non dividit imperitis, docere cum possit, haud mediocris reus est culpæ. De quo, quoniam in libris *de Fide* scriptis diximus, transcurrere melius fuerit.

96. Civitates autem decem¹ esse quæ possunt, nisi forte animæ, quibus jure præponitur qui pecuniam Domini, et illa eloquia casta probata sicut argentum, mentibus hominum fœneraverit? Nam sicut Hierusalem dicitur ædificata sicut civitas, ita sunt animæ pacificæ. Et sicut angeli præsumt, ita et hi qui vitam meruerint angelorum.

LIBER NONUS.

Et factum est, cum appropinquasset ad² Bethphage et Bethaniam, ad montem qui vocatur Oliveti, misit duos discipulos suos,³ dicens: Ite in castellum quod contra est, in quo⁴ introeuntes invenietis pullum asinæ alligatum, in quo nemo sedit.

PULCHRE, relictis Judæis, habitaturus in affectibus gentium, templum Dominus adscendit: hoc enim templum est verum, in quo non in littera, sed in spiritu Dominus adoratur; hoc Dei templum est, quod fidei series, non lapidum structura fundavit. Deseruntur ergo qui

oderant; eliguntur qui amaturi erant.

2. Et ideo ad montem venit Oliveti, ut novellas oleas in sublimi virtute plantaret, quorum mater est illa, quæ sursum est, Hierusalem. In hoc monte est ille cœlestis agricola, ut plantati omnes in domo Dei, possint viritim dicere:

¹ Sic omnes mss. et edit. præter Rom., quæ pro *decem* reposuit *quinque*. (Edit. Maur.)

² Mss. A, B, N, *n*, *a* omittunt *ad*; lectio forte præferenda.

³ Maurini omittunt *suos*, quod ex nostris mss. inseruimus, quia præterea adest et in græco textu, et in veteri latina versione, juxta Sabbat. ad h. l.

⁴ Ita pro *in quod* maurinæ editionis, quia, rursus ita et omnes mss. nostri legunt, ita et græcus textus, et vetus latina versio juxta Sabbat. ad h. l. Ita vero lectum, quia *in* quo refertur non ad *introeuntes*, sed ad *invenietis*.

⁵ Mss. A, B, N, *n*, *a* omittunt *et*.

⁶ Edit. omnes (*et* mss. nostri), *in castellum sint*, Amerb. *relegati*, aliæ *relegati*. Mss. autem nullo pene excepto, ut nos in textu. Et sane hanc lectionem allegoria non obscure exigit; quippe qua peccatores delictorum suorum vinculis alligati per asinam et pullum in castello religatos adumbrentur. (Edit. Maur.)

⁷ Rom. edit. et pauci mss. (*ita et* A), *errori famulatus*. Melius aliæ, ac mss. longe plurimi, *errore famulatus*; id

A *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Domini.* Ps. LI, 10. Et fortasse ipse mons Christus est. Quis enim alius tales fructus ferret olivarum, non curve-scentium ubertate baccarum, sed spiritus plenitudine gentium fœcundarum? Ipse est per quem adscendimus, et ad quem adscendimus. Ipse est janua, ipse est via, qui aperitur, et qui aperit, qui pulsatur ab ingredientibus, et ab emeritis adoratur.

3. Ergo in castello erat, et ligatus erat pullus cum asina: non poterat solvi, nisi jussu Domini: solvit eum manus apostolica: talis actus, talis vita, talis gratia. Esto talis, ut et⁵ tu possis ligatos solvere.

4. Nunc consideremus qui fuerint illi, qui, errore detecto, de paradiso ejecti, in castello sunt⁶ religati. Et vides quemadmodum quos mors expulerat, vita revocaverit. Et ideo, secundum Matthæum, et asinam et pullum legimus; ut quia in duobus hominibus uterque fuerat sexus expulsus, in duobus animalibus sexus uterque revocetur. Ergo illic in asina matre quasi Evam figuravit erroris; hic autem in pullo generalitatem populi gentilis expressit; et ideo in pullo sedetur asinæ.

5. Et bene: *In quo nemo sedit*; quia nullus antequam Christus nationum populos vocavit ad Ecclesiam. Denique secundum Marcum sic habes: *Quem nemo adhuc sedit hominum*. Alligatus autem perfidiæ vinculis tenebatur, iniquo addictus domino, errore⁷ famulatus: sed dominatum sibi vindicare non poterat, quem reum fecerat non natura, sed culpa. Et ideo cum Dominus dicitur, unus agnoscitur: nam et multi dii, et multi domini, sed generaliter:⁸ nobis tamen unus Deus, et unus Dominus. Itaque etsi non exprimitur, Dominus definitur non jam per adjunctionem personæ, sed per universitatem naturæ.⁹

6. Marcus autem induxit ligatum ante januam, quia extra Christum quicumque est, foris est in via; qui autem in Christo est, foris non est. *In transitu*, addidit, ubi nullius certa possessio, non præsepe, non alimenta, non stabulum. Misera servitus cui vagum jus est: plures enim dominos habet qui unum non habet. Alieni¹⁰ alligant, ut possideant; ille solvit, ut teneat:

est, per errorem, ubi subintelligendum est *dæmoni*, ad quem verba proxime sequentia referuntur. In quibus verbis pro voce *reum*, ut edit. et plures mss. habent, in mss. quatuor legitur *Deum*, in tribus *Dominum*, quod ultimum forte an vera lectio est. (Edit. Maur.)

⁸ Mss. non pauci, testibus Maurinis, *sed generaliter unus Deus*, verbis intermediis suppressis.

⁹ Eadem Rom. edit. sola, *per unitatem naturæ*. Sed *universitatem* Ambrosius vocat communitatem illam, qua tribus personis æqualiter convenit natura divina. Infra vero ubi vet. edit. cum parte mss., *foris est a via*; nostra cum reliquis, *foris est in via*; exceptis uno vel altero in quibus... *in vico*: Rom. edit. tantum retinuit, *foris est*. (Edit. Maur.)

¹⁰ Edit. Rom., *Alii alligant*. Aliæ ac mss. omnes commodius, *Alieni alligant*, hoc est, non legitimi domini. Rursus eadem edit. cum vet. in textu et mss. aliquot, *jura novit esse*: Gill. in marg. et mss. plures potioresque (*etiam nostri*), *dona novit esse*. Sed utrumque suum sensum habere potest. (Edit. Maur.)

vehementiora enim dona novit esse, quam vincula.

7. Nec illud otiosum quod duo discipuli diriguntur, Petrus ad Cornelium, Paulus ad reliquos. Et ideo non personas designavit, sed numerum definivit: tamen si quis est qui personas exigat, potest æstimare de Philippo quem Spiritus misit in Gazam, quando Candacis reginæ baptizavit eunuchum, et ab Azoto in Cæsaream per omnes civitates verbum Domini seminavit. Nec illud prætereundum quod mox remittendos adserit; quia dirigendi erant qui Dominum Jesum in finibus gentium prædicarent.

8. Illi ergo directi cum solverent pullum, numquid suis verbis usi sunt? Minime; sed dixerunt sicut dixerat illis Jesus, ut agnoscas quod non suo sermone, sed Dei verbo, nec proprio, sed Christi nomine fidem populis infudere gentilibus; atque adversariæ potestates, quæ sibi nationum obsequia vindicabant, mandato cessere divino.

9. Unde et apostoli propria Christo vestimenta substernunt, sive quo facti gloriam evangelica prædicatione¹ præferrent: in scripturis enim divinis plerumque vestimenta virtutes sunt, quæ gentium duritiam in aliquantum² propria quoque virtute mollirent; ut inoffensa vecturæ felices³ obsequia sedulis affectibus exhiberent. Non enim mundi Dominum forensi specie gestari dorso asinæ delectavit; sed ut latente mysterio penetralia nostræ mentis insterneret, et in secretis animorum interiore consessu mysticus vector insideret, quasi quodam corpore divinitatis infusus, regens mentis vestigia, lascivias carnis infrænans; ut ductu pietatis adsuetum populi gentilis edomaret affectum. Felices illos, qui talem internis renibus recepere vectorem! Felices plane illos, quorum ora ne multiloquio solverentur, verbi cœlestis habena restrinxit!

10. Quæ est ista habena, fratres? Quis me doceat quemadmodum ora hominum aut restringat, aut solvat? Monstravit mihi habenam ille qui dixit: *Ut detur mihi sermo in apertionem oris mei*. Sermo ergo habena est, sermo stimulus est; et ideo durum est tibi adversus stimulum calcitrare. Docuit igitur hic nos aperire cor,⁴ stimulum perpeti, jugum ducere. Doceat et alius linguæ retinacula pati. Rarior enim tacendi virtus est, quam loquendi. Doceat plane ille, qui velut mutus adversus dolum non aperuit os suum, paratus in flagella, et verbera non recusans, ut esset pia sessio Deo.

11. Disce a domestico Dei gestare Christum; quoniam prius te ille gestabat,⁵ cum pastor errantem reduceret ovem: disce sedula mentis

A tuæ dorsa substernere: disce esse sub Christo, ut possis esse supra mundum. Non quicumque facile vehit Christum, sed ille qui potest dicere: *Incurvatus et humiliatus sum nimis: rugiebam a gemitu cordis mei*. Quod si desideras non moveri, super illa vestimenta sanctorum elutum fige vestigium. Cave enim ne lutulentis pedibus incedas; cave ne transversis⁶ gressibus perstrata tibi propheticarum viarum itinera derelinquas: namque ut tutior venturis gentibus esset incesus, propriis indumentis usque ad Dei templum, qui præibant Jesum, semitam munierunt. Ut tu sine offensione gradiaris, discipuli Domini amictu se proprii corporis exuentes, inter adversa turbarum viam tibi suo stravere martyrio. Si quis tamen ita vult accipere, non renitimur, quod pullus iste jam supra Judæorum vestimenta graderetur.

12.⁷ Quid autem sibi velint ramorum fragmina, quæ utique incedentium gressus implicare consuerunt, dubitare profecto, nisi me in superioribus bonus mundi totius docuisset agricola, quia jam securis ad radices arborum posita est, quæ sub adventu Domini Salutaris infœcunda succidat, et infructuosarum inanem gloriam gentium solo sternat, fidelium pedibus proterendam; ut renovatæ mentis spiritu nationes, velut novellarum arborum stirpes, de vetustis possint germinare caudicibus.

13. Ne ergo despicias hunc asellum: nam sicut in vestitu ovium sunt lupi rapaces, ita contra inest homo cordis absconditus sub specie bestiali; quia sub exuviis corporis, quod nobis est commune cum belluis, mens Deo plena vegetatur. Quod ad figuram hominum pertinere sanctus Johannes evidentius declaravit, addendo quia acceperunt sibi medullas palmarum:⁸ *justus enim ut palma floret*.⁹ Et ideo adventante Christo, erigebantur jam supra humeros hominum vexilla justitiæ, et insignia triumphorum. Quid miratur turba quod operatur mysterium? Etsi nesciat quid miretur, miratur tamen quia in illo pullo sapientia sedet, virtus manet, inhæret justitia.

14. Ne despicias quoque asinam istam, quæ quondam angelum Dei vidit, quem homo videre non potuit. Et vidit, et detulit, et locuta est; ut agnosceres posterioribus temporibus sub adventu magni angeli Dei gentiles illos, ante asinos, locuturos.

F 15. Pulchre autem secundum Lucam turbas laudantes Deum ad descensum montis occurrisse legimus; ut operatorem mysteriorum spiritualis significarent sibi venisse de cœlo. Turba igitur agnoscit Deum, regem appellat, prophetiam repetit:

¹ Ita cuncti mss. et edit. excepta Rom. ubi, *evangelicæ prædicationis*.

² Mss. A, B, N, n, a, *aliquantulum*.

³ Mss. aliquot, testibus Maurinis, *inoffenso vectore felices*.

⁴ Edit. Rom. sola, *aperire ora*: quæ conjectura satis aridet, ajunt Maurini. Sed potest etiam admitti lectio textus, quia aperitur cor dum aperitur os.

⁵ Mss. A, B, N, n, a, *gestavit*.

⁶ Nonnulli mss., iisdem testibus Maurinis Edit., *transversariis*.

⁷ Cod. N, *Caput vi*.

⁸ Rom. edit., *ramos palmarum*. Aliæ, ac mss. omnes, *medullas palmarum*. Quomodo etiam locutum reperimus Auctorem *Quæst. vet. et novi Testam.*, quæst. 82, in app. 3 tom. S. Augustini novæ edit. (Edit. Maur.)

⁹ Mss. B, N, *florebit*.

Act. x, 23 et xiii, 3.

Act. viii, 26.

Vers. 24.

Vers. 35.

Ps. xxxvii, 9.

6

7 Matth. xxi, 8.

Joan. xii, 13.

8

9

Act. ix, 5.

Num. xxi, 23.

Ps. xxxvii, 14.

Vers. 36.

Luc. xv, 6.

Vers. 37.

Ps. cxvii, 24.

¹ *Hosanna filio*¹ *David*, hoc est, redemptorem
² domus David,² expectatum quoque secundum
 carnem David filium venisse declarat; et hoc
 turba illa post exiguum crucifixura momentum.
 Vere memorabile divinæ operationis insigne;
 ut adversum se testimonium extorqueatur in-
 vitis, cum Deum negant affectibus, quem vo-
 cibus confitentur. Unde et Dominicum illud:

Vers. 40. *Si hi tacuerint, lapides clamabunt.*

16. Neque enim mirum si laudes Domini
 contra naturam suam saxa respondeant, quem
 scopulis duriores prædicant peremptores. Aut
 fortasse quia obmutescentibus Judæis post Do-
 mini passionem, vivi erant, secundum Petrum,
 lapides clamaturi. Ergo compugnantibus licet
 affectibus suis, turba tamen Deum ad templum
 suum cum laude deducit.

17. Sed Deus templum suum non mercatoris
 vult esse diversorium, sed domicilium sanctita-
 tis; nec vendibili religionis officio, sed obsequio
 gratuito usum ministerii sacerdotalis informat.
 Considera igitur quid tibi ad exemplum vivendi
 Dominica gesta præscribant.

³ 18.³ *Et ejiciebat omnes vendentes et ementes*
in templo: et mensas nummulariorum evertit, et
⁴ *cathedras vendentium columbas.*⁴ Generaliter ita-
 que supra docuit, sæculares a Dei templo abesse
 debere contractus; specialiter autem nummu-
 larios pepulit. Qui sunt nummularii, nisi qui de
 pecunia Domini lucrum quærunt, nec bona ma-
 laque discernunt? Pecunia enim Domini scri-
 ptura divina est: nam et denarios servis di-
 stribuit profecturus, et talenta divisit, et pro
 sanitate hominis vulnerati duo æra stabulario
 dereliquit: duobus enim Testamentis vulnera
 nostra curantur. Sed tu quasi bonus nummu-
 larius *eloquia Domini, eloquia casta, argentum*
igne examinatum reconde, purgatum Spiritu se-
 ptiformi: nec adulteram⁵ imaginem regis (quia
 et satanas transfigurat se in angelum lucis)
 impia commutatione suscipias: nec imminutam
 principis tui figuram arianæ fraude perfidiæ
 thesauro tuo misceas: nec pecuniæ sono aures
 tentes fidelium; ut religiosarum audientiam Scri-
 pturarum tinnitus æris excludat, vel religiosi
 affectibus habendi cupiditas inseratur. Non ergo
 omnes excludantur nummularii: sunt enim et
 boni. Denique, *Pecuniam meam*, inquit, *dedisses*
nummulariis, et ego veniens cum usuris recepis-
⁶ *sem eam.* Quod si nummus est Scripturarum,⁶
 et usura est Scripturarum.

¹ Mss. B, N, *filii*.

² Ambrosium arguit Erasmus, quasi hic cum Hilario Pictav.
 parum erudite doceat voce *Hosanna* redemptionem domus
 David significari. Sed parum arguta est ea correctio: non
 enim de grammatica illius vocabuli significatione agit S. Do-
 ctor, cum hoc unum indicet, a populo faustis ac propheticiis
 acclamationibus adventum redemptoris domus David esse de-
 claratum. (Edit. Maur.)

³ Cod. A, *Caput II*; cod. B, *Caput III*; cod. N, *Caput VII*.

⁴ Hunc Matthæi textum, qui in omnibus mss. et ant. edit.
 invenitur, edit. Rom. rejecerat, ut alium ex Luca substi-

A 19. Cathedras autem vendentium columbas
 cum everterit, secundum litteram non intelligo:
 neque enim nundinatores avium vindicare sibi
 poterant honorati alicujus in nundinis solii di-
 gnitatem. Nam quæ prærogativa dignitatis est
 in columbis? Admonet tamen Dominici forma
 baptismatis, quando descendit Spiritus sanctus
 in columba, typo ejectorum de templo hujus-
 modi mercatorum, in Ecclesia Dei consortium
 eos habere non posse, qui sancti Spiritus gra-
 tiam nundinentur. *Gratis enim*, inquit, *accepistis;*
gratis date. Denique Simoni, qui sanctificandi
 munus pretio in se putavit posse conferri, re-
 spondit Petrus: *Pecunia*, inquit, *tua tecum sit*
*in interitum; quoniam gratiam Dei putasti*⁷ *pe-*
culia consequi posse: non est tibi pars, neque
sors in hac fide.

Luc. III, 12.

Matth. x, 8.

7

Act. VIII, 20, 21

Joan. II, 15

20. Venditores quoque ovium et boum eos
 puto, qui de labore alieno vel simplicitate fœdi
 auctionatores quasdam nundinas aucupantur;
 aut quia oves ejiciuntur et boves, columbæ ju-
 bentur auferri, populus videtur Judæus excludi
 (Ephræm enim sicut columba), quod eorum
 Dominus et successiones oderit et labores. *Æs*
effunditur, ut gratia colligatur: mensa nummu-
lariorum evertitur, ut Domini subrogetur: ara
dejicitur, ut erigantur altaria.

Ose. VII, 11

21. Atque hoc non aliqua succinctus manu
 divitiisque faciebat; sed flagello de restibus cæ-
 debat turbas, et nullus resistere audebat. Et
 nunc virga utitur, nunc flagello: *virga enim*
recta est, virga regni tui: virga, ut corrigat;
 flagello, ut suadeat. Directa illic; hic moralis,
 qua inflexa præceptio, qua peccatoris conscientia
 velut lento verbere flagellatur: alii sunt enim
 terrores prophetici, aliæ apostolicæ suasiones;
 in utroque tamen unius verbi est disciplina.
 Et ideo flagellum de restibus fecit, quia *Funes*
ceciderunt, inquit, *mihi in præclaris: etenim*
hæreditas mea præclara est mihi: funes enim di-
 cuntur, quibus agrimensores metandorum⁸ limi-
 tes partiuntur agrorum. Et ideo tamquam bonus
 agrimensur Synagogæ terminos distinguebat et
 Ecclesiæ; sacrilegos de templo jubebat exire. No-
 vus enim venerat feracium metator animarum,
 qui agrorum genera, non spatia metaretur.

Joan. II, 15.

Ps. XLIV, 7.

Ps. xv, 6.

8

22. Pulchre tamen non extentis funibus mo-
 dus aliquis possessionis includitur, nec quasi
 definitæ rei limites fidei terminantur; sed fla-
 gello in immensum libero fines Ecclesiæ porri-
 guntur: eliminantur Judæi, non præscripto ali-
 quo exilio, sed intermino; ut nusquam Syna-
 gogæ locus in orbe remaneret.

tueret: sed aliorum Evangelistarum locos, auctore non ci-
 tato, proponere atque exponere non semel in hoc opere con-
 tigit Ambrosio. (Edit. Maur.)

⁵ Mss. aliquot, Maurinis testibus, *adulteres... impiam com-
 mutationem suscipiens.*

⁶ Mss. A, B, N, *n, a, Scriptura.*

⁷ Maurini et cod. A, *putas te*; sed cum aliis nostris mss.,
 et græco textu, nec non veteri latina vers. (Cf. Sabbat. ad
 h. l.), substituendum duximus *putasti*.

⁸ Editiones antemaurinæ, *metiendorum*. Et infra, *meti-
 retur*. Mss. ut in textu.

I Pet. II, 5.

Matth. XXI, 12.

Matth. XXV, 14.

Luc. x, 35.

Ps. XI, 7.

Matth. XXV, 27.

¹
Cap. xx, v. 9.

¹ Vineam plantavit homo.

Isai. v, 7.

23. Plerique varias significationes de vineæ appellatione derivant: sed evidenter Esaias vineam Domini Sabaoth domum Israel esse memoravit. Hanc vineam quis alius nisi Deus condidit? Hic est ergo qui locavit eam, et peregre profectus est: non quia ex loco ad locum profectus est Dominus, qui ubique semper est; sed quia est præsentior diligentibus, negligentibus abest. Multis autem temporibus abfuit, ne præpropera videretur exactio. Nam quo indulgentior liberalitas, eo inexcusabilior pervicacia.

Matth. xxi, 33.

Ibid.

Ps. viii, lxxx et lxxxiii.

²

Act. ii, 13.

Matth. xxi, 33.

Vers. 10.

Isai. v, 2.

Jerem. xxxviii, 6.

III Reg. xxi, 13.

Vers. 11-14.

24. Unde bene secundum Matthæum habes, quia *Et sepe circumdedit*, hoc est, divinæ custodiæ munitione vallavit, ne facile spiritualium pateret incursibus bestiarum. *Et fodit in ea torcular*. Quomodo intelligimus quid sit torcular, nisi forte quia psalmi pro torcularibus inscribuntur; eo quod in his mysteria Dominicæ passionis modo musti sancto fervente Spiritu prophetarum redundantius æstuaverint?² Denique ebrii putabantur, quibus Spiritus sanctus inundabat. Ergo et hic fodit torcular, in quod uvæ rationabilis fructus interior spiritali infusione deflueret. *Ædificavit turrim*, verticem scilicet Legis adtollens; atque ita hanc vineam munitam, instructam, ornatam locavit Judæis.

25. Et tempore fructuum servulos suos misit. Bene tempus fructuum posuit, non proventum; nullus enim fructus exstitit Judæorum, nullus vineæ hujus proventus, de qua Dominus ait: *Exspectavi ut faceret uvas, fecit autem spinas*. Itaque non lætitiæ vino, non spiritali musto, sed cruento prophetarum sanguine torcularia redundarunt. Denique Hieremias in lacum missus est: hæc enim erant jam torcularia Judæorum non vino repleta, sed borbore. Et licet generaliter prophetæ videantur exprimi, dat tamen lectio, ut illum qui lapidatus est, Nabutham esse credamus: cujus etsi nullum accepimus propheticum verbum, accepimus tamen propheticum factum; quia multos pro hac vinea futuros martyres proprio sanguine prophetavit. Quis autem est ille, qui in capite vulneratur? Nimirum Esaias, cujus facilius compaginem corporis serra divisit, quam fidem inclinavit, constantiamve detrivit, aut vigorem mentis exsecuit.

26. Eo igitur factum est, ut cum plures alios destinasset, quos Judæi inhonores et inanes sibi, de quibus nihil potuerunt proficere, dimiserunt; novissime etiam Filium unigenitum mitteret, quem perfidi, quasi hæredem remove-

A cupientes, occiderunt crucifigendo, ejecerunt negando.

27. Breviter itaque quam magna, quam multa! Primum quia naturalis est bonitas, quæ plerumque credit indignis: deinde quia postremum malorum remedium Christus advenit: tum quoniam qui heredem negat, de auctore desperat. Heres autem Christus, idemque testator et heres; quia morti propriæ supervivit, et Testamentorum, quæ ipse condidit, tamquam hereditaria in nostris profectibus emolumenta consequitur.

B

28. Pulchre ergo interrogat, ut sua se ipsi damnent sententia. Venturum autem Dominum dicit vineæ, quod in Filio adsit etiam paterna majestas, vel quod ultimis temporibus præsentior humanis adspiret affectibus. Ipsi itaque in se sententiam dicunt, ut mali pereant, et ad alios colonos vinea transferatur. Qui igitur sint coloni, quæ vinea, consideremus.

Vers. 15.

C

29. Vinea typus noster est, quod populus Dei vitis æternæ radice fundatus,³ supereminet terris, ac solum vile prætexens, nunc gemmanti flore pubescit, nunc circumfusa viriditate vestitur, nunc mite jugum suscipit, cum maturioribus brachiis quasi sarmentis⁴ fœcundæ vitis adoleverit. Agricola quippe omnipotens pater, vitis est Christus: at vero nos palmites, qui nisi fructum feramus in Christo, cultoris æterni falce succidimur. Recte igitur vinea Christi populus nominatur, vel quod crucis in fronte prætexatur indicium, vel quod fructus ejus postrema anni legatur ætate, vel quod omnibus ut ordinibus vinearum, ita pauperibus atque divitibus, humilibus atque potentibus, servis ac dominis in Ecclesia Dei æqua dimensio, nulla discretio sit: ut vitis maritatur arboribus; ita corpus animæ, anima quoque corpori conjugatur: ut vinea dum jugatur, erigitur, et recisa non minuitur, sed augetur; ita sancta plebs dum ligatur, exuitur;⁵ dum humiliatur, adtolitur; dum reciditur, coronatur. Quinetiam ut tener surculus, veteri abscissus ex arbore, in alterius foetu radicis inseritur; ita populus hic sanctus, surculi veteris cicatricibus enodatis, in illo crucis ligno tamquam gremio piæ parentis fatus inolecit; Spiritusque sanctus, sicut in altis demissus terrarum scrobes, ita in hoc carcerum corpus infusus, aquæ salutaris irriguo diluit quidquid est fœtidum, membrorumque nostrorum habitus in cœlestem erigit disciplinam.

³

⁴

Joan. xv, 1 et ss.

D

E

F

⁵

30. Hanc vineam diligens agricola fodere, jugare, contendere⁶ consuevit; eruderatisque terrenæ molis aggeribus, operta corporis nostri

⁶

¹ Cod. A, Caput iii; cod. B, Caput iv; cod. N, Caput viii.

² Cod. Liberianus B, 117, juxta Liveranium in *Spicilegio*, *ardentius ferbuerint*, quæ lectio apparet ex indole sua arbitraria alicujus scioli librarii substitutio.

³ Cod. Liberianus B, 118, *fundatur*, quam Liveranius in *Spicilegio* minus recte veram contendit esse lectionem.

⁴ Editio rom., *maturioribus sarmentis quasi brachiis*.

⁵ *Exuitur*, supple *vinculis*, ut in fine seq. numeri 31 exprimitur; *vinculis* nempe corporis si ad martyrium devinciatur.

⁶ Omnes edit., *rigare, tondere*. Mss. fere omnes, *jugare*, sed non pauci legunt (*etiam nostri*) cum. edit., *tondere*; antiqui tamen, *contendere*: quod pro *tendere*, sive *extendere*, hic sumendum est. Iterum sequenti versu pro voce, *operta*, quam omnes edit. ac mss. aliquot habent (*item nostri*), alii plures et antiquiores præferunt, *operata*. Et ea quidem vox, si recta est, idem significat atque *exculta*: sed veremur, ne duriuscule sonet auribus eruditis. (Ed. Maur.)

nunc sole torrere, nunc imbre perfundere, stirpare agrum solitus; ne a¹ sentibus gemma lædatur, ne luxuriet umbra foliorum, verborumque infructuosa jactantia virtutibus obumbrando, maturitatem indolis naturalis impediatur. Sed absit ut huic vineæ quidquam timeamus adversi, quam pervigil custos Domini Salutaris adversus omnes nequitiae sæcularis illecebras muro vitæ vallavit æternæ, et extendit palmitem ejus usque ad mare: *Domini enim est terra*. Ubique Deus pater colitur, ubique Christus Dominus adoratur.

31. Hæc est nostra vindemia. Læti igitur atque securi, pars gremium suum mitium funiculis oneret uvarum, alii coelestia munera ore libemus, plerique bonarum gressibus voluntatum divini fructum muneris exprimentes, vestigia cothurnis nuda direptis, musto fluente tingamus: locus enim in quo stamus, terra sancta est, et ideo calceamenta solvenda sunt, ut spiritale vestigium sacrosanctæ sedis tribunal adscendens, corporei nexus vinculis exuatur: decet enim totius orbis hic esse vindemiam, ubi totius orbis est vinea.

32. Ecce tempus acceptabile, quo non hyemalibus perfidiæ caligantis pruinis annus riget, nec altis nivibus² informis crusta blasphemiae, gelu durante, concrevit; sed procellis sacrilegii liberata, novos fructus terra jam parturit. Vere³ parit: dissensionum quippe omnium procella deferbuit; cuncti sæcularis cupiditatis ardores, æstusque omnes quibus Italiæ populus per Judaicæ olim, et⁴ arianæ proxime sævitatis incendia coquebatur, sereno jam spiramine temperantur. Sedata tempestas est, concordia navigat, fides spirat: certatim nautæ repetunt fidei quos reliquere portus, et dulcia patriis oscula littoribus adfigunt, liberatos se periculis, absolutos erroribus gratulantes.

33. Salve, vinea tanto digna custode: te non unius Nabuthæ sanguis, sed innumerabilium prophetarum, et (quod est amplius) pretiosus cruor Domini consecravimus. Ille licet non regalibus minis territus constantiam metu presserit, non præmiis uberrimis provocatus religiosum vendiderit affectum; sed studio regis obsistens, ne in hortulis suis malvarum olus, succisa vite, sereretur, quando aliud facere nequibat, parata vitibus incendia proprio cruore restinxerit; temporalem tamen vineam defendebat: te vero in perpetuum multorum nobis martyrum plantavit interitus: te crux apostolorum æmula Dominicæ

A passionis usque in orbis totius terminos propagavit.

Cujus habet imaginem et inscriptionem?

Vers. 24.

34. Docet hoc loco Dominus circumspectos nos in respondendo adversus hæreticos vel Judæos esse debere. Alibi dixit: *Estote astuti sicut serpentes*. Quem locum plerique accipiunt, ut quia serpente suspensio Christi crux annuntiata est, quo serpentinum nequitiae spiritalis virus aboleret, videatur astutus ita esse debere sicut Christus, simplex sicut Spiritus.⁵ En tibi⁶ serpentem illum qui caput semper custodiat, lethale vulnus excludat. Interrogatus a Judæis utrum de cælo accepisset potestatem, respondit: *Baptismus⁷ Johannis unde est: de cælo, an ex hominibus?* ut dum illud de cælo esse negare non auderent, ipsos amentiae confutaret, qui ejus auctorem negarent esse de cælo. Postulatus didrachma quærit de imagine: alia enim imago Dei, alia imago mundi. Unde et ille nos admonet: *Sicut portavimus imaginem terreni illius, portemus et imaginem hujus cælestis*.

Matth. x, 16.

6 5

7

Luc. xx, 4.

Matth. xvii, 23.

1 Cor. xv, 49

8

Matth. xix, 27.

Marc. iii, 17.

Ps. lxxiii, 14.

35.⁸ Imaginem Cæsaris non habet Christus, quia imago est Dei. Imaginem Cæsaris non habet Petrus, quia dixit: *Reliquimus omnia, et secuti sumus te*. Imago Cæsaris non reperitur in Jacobo vel Johanne, quia filii toritrui sunt; sed reperitur in mari, ubi dracones illi contritis capitibus super aquam, et ipse draco major comminutus caput, datur in escam populis Æthiopum. Si ergo non habuit imaginem Cæsaris, cur dedit censum? Non de suo dedit; sed reddidit mundo quod erat mundi. Et tu si vis non esse obnoxius Cæsari, noli habere quæ mundi sunt: sed si habes divitias, obnoxius es Cæsari. Si vis nihil regi debere terreno, relinque omnia tua, et sequere Christum.

36. Et bene prius quæ Cæsaris sunt, Cæsari reddenda decernit: neque enim potest esse quis Domini, nisi prius renuntiaverit mundo. Sed omnes renuntiamus verbis, sed non omnes renuntiamus affectu: nam cum sacramenta suscipimus,⁹ renuntiamus. Quam gravia vincula promittere Deo, et non solvere! *Melius est, inquit, non vovere te, quam vovere, et non reddere*. Major est contractus fidei, quam pecuniæ. Redde promissum, dum in hoc corpore es, prius quam veniat exactor, et mittat te in carcerem. *Amen dico tibi, non exies inde, donec solvas novissimum quadrantem*.

Vers. 25.

9

Eccles. v, 4

Matth. v, 26

¹ Mss. A, B, N, n, a, omittunt a.

² Ita Era. et seq. editt. cum mss. nonnullis, ac nostris quoque. Amerb. cum aliis mss. pluribus ac *potioribus*, juxta Maurinos, *altis nubibus*. « Nec sane male, ajunt, si grandinem quæ semper frugibus noxia est, informis illa crusta in altis nubibus concreta designet. » Sed quisque videt, hanc explicationem arctatam omnino esse, ac contextum prorsus naturaliter nostram exigere lectionem.

³ Omnes edit., *veteris præterit*. Plerique mss. (*etiam nostri*), *veteres parit*. Quidam, *pellit*. Corb. et alii aliquot, *Vere parit*. Aptius, ut intelligitur ex sequentibus, quibus non ambigue Justinæ persecutio, atque secuta pax designantur. (Ed. Maur.)

⁴ Mss. A, B, N, n, a, omittunt et.

⁵ Mss. aliquot, *abolere videatur, astutos ita esse debere, sicut Christi simplex Spiritus*.

⁶ Ita mss. (*etiam nostri*) majori numero, et pretio. Quidam vero, et cunctæ edit., *Imitare et tu serpentem illum*. (Ed. Maur.)

⁷ Maurini, *baptismus*; sed genus neutrum, ut in nostris mss., firmatur sequenti *illud*.

⁸ Cod. A, *Caput v*; cod. N, *Caput ix*.

⁹ Intellige sacramentum baptismatis, in quo etiamnum diabolo et pompis ejus, id est, mundi vanitatibus renuntiamus. Hæc porro consuetudo clarius exponitur *De Init.* cap. 2, et lib. 1 *De Sacram.* lib. 1, cap. etiam 2. (Edit. Maur.)

¹ *Si frater alicujus mortuus fuerit.*

A

LIBER DECIMUS.

Dixit Dominus Domino meo.

Vers. 42.

37. Sadducæi, hoc est, detestabilior portio Judæorum, hoc loco Dominum tentant: quorum aperte stultitia reprehenditur, mystice autem sententia retorquetur; quia excluserunt de se castitatis exemplum,² dum secundum litteram nubere mulier cogitur et invita, ut defuncti semen excitet frater. Ergo littera occidit, quasi lena vitiorum; spiritus autem magister est castitatis.

38. Videamus itaque ne hæc mulier Synagoga sit, quæ septem viros habuit, sicut Samaritanæ dicitur: *Quinque enim viros habuisti*; quia Samaritani quinque tantum libros Moysi;³ Synagoga septem sequitur principaliter, et de nullo propter perfidiam suam hereditariæ posteritatis semen accepit. Et ideo partem cum viris suis in resurrectione habere non poterit, quia spiritale præceptum secundum sensum carnis invertit: non enim frater carnalis aliquis denuntiatus est, qui semen fratris suscicaret defuncti; sed ille qui demortuo populo Judæorum sapientiam sibi divini cultus adscisceret in uxorem, atque ex ea semen in apostolis excitaret: qui quasi defunctorum reliquiæ Judæorum informes adhuc in Synagogæ utero derelicti, secundum electionem gratiæ reservari novi seminis admixtione meruerunt.

39. Synagoga autem frequenter stolam accipit, quod est insigne conjugii,⁴ quasi auctor fidelium: repudiata quoque frequenter inducitur, quia mater est perfidorum: cui Lex occidit corporalis, ut spiritualis resurgeret. Ergo sancta plebs Dei, si quinque libros⁵ Legis quadam conjugii caritate dilexerit, et quasi maritalibus obsecundarit imperiis, habebit in resurrectione cœleste consortium, non corporeæ colluvionis pudore confusa, sed divinæ gratiæ ditata muneribus.

B

C

in substantia Dei, quia una virtus, una majestas. Ipse ergo in Patre, et in ipso Pater; quia Verbum in Deo, Deus in Verbo: ipse in Patre, quia Verbum: ipse ad dexteram Patris, quia Patri consors, nulli secundus: ipse missus a Patre, quia descendit de cœlo patrum impleturus arbitrium. Tolle hinc perfidiæ quæstiones, et plena est religio. Nec præfertur, quia ad dexteram sedet; nec injuriam patitur, quia mittitur. Gradus non quæritur dignitatis, ubi plenitudo est divinitatis.

D

2. Illud quoque considerandum, quia reprehendit eos, qui Christum filium David dicunt. Et quomodo cæcus ille David filium confitendo meruit sanitatem? Quomodo pueri dicentes: *Hosanna filio David*, præcelsæ prædicationis Deo gloriam deferebant? Sed non reprehenduntur hoc loco quia David filium confitentur, sed quia non credunt Filium Dei. Non enim alterum, sed alterutrum in fide vera est: nam etsi in principio judicavimus nihil nos⁶ scire nisi Christum Jesum, et hunc crucifixum; nunc ta-

Vers. 44.

Luc. XVIII, 43.

Matth. XXI, 9.

⁶
II Cor. II, 2.

¹ Mss. A, B, *Caput IV*; cod. N, *Caput X*.

² Omnes edit. et pars mss. (*etiam nostri*), *Quale de suo dederunt castitatis exemplum*. Reliqua pars, quæ et potior, nobiscum legit. (Edit. Maur.)

³ « Cur solos v libros Moysis admiserint Samaritani, hanc esse causam putat eruditus quidam atque acer criticus (*forte Richardus Simon*), quia quo tempore facta est secessio Judæos inter ac Samaritanos, nempe sub Roboamo, nullidum ex aliis divinis libris vulgati essent. Sed veremur, ut omnibus satis probetur ea conjectura ». Ita Maurini. Septem autem dicit a Judæis principaliter admissos, nempe præter Pentateuchum etiam libros Josue et Judicum, non quod posteriores sacros non haberent, sed quia illi duo libris Moysis veluti appendices consociarentur.

⁴ Hic *Stola* dicitur *insigne conjugii*; quia, ut Vir sanctus supra lib. VII, num. 231, docet, *vestimentum est nuptiale*. Quibus verbis intelligitur in more positum fuisse antiquis ut matronæ nubentes stolam acciperent, sine qua deinceps illis in publicum exire non liquisse auctor est Tertullianus in libro *De Pallio*, cap. 4. (Edit. Maur.)

⁵ Sic plerique mss. (*non nostri qui habent septem*) ac edit. omnes præter Rom., quæ cum duobus iisque recentioribus mss. habet, *si septem libros*. Minus commode, cum de libris Legis, quo nomine quinque libri Moysis vulgo designantur, agat Ambrosius. (Edit. Maur.)

⁶ Mss. A, B, N, *n, a*, omittunt *nos*.

men, utpote iudicio proximi, crucifixum jam non novimus Christum, sed venientem in nubibus opperimur. Incredulus vulnera adspicit: fidelis obviam Christo in aera raptus occurrit.

3. Ergo et Deum Christum, et hominem esse credamus: unum in utroque, non alterum: cui a Patre subjiuntur inimici non per infirmitatem potestatis suæ, sed per unitatem naturæ; quia in altero alter operatur. Nam et Filius subjiit inimicos Patri, qui Patrem clarificat super terram. Et dedit Pater Filio nomen, quod est super omne nomen: sed et Filius Patri dicit: *Nomen tuum manifestavi hominibus quos dedisti mihi*. Dando autem nomen quod est super omne nomen, non plus dedit quam habuit; sed totum quod habuit, dedit. Dedit autem hoc nomen, ut *Omnis lingua confiteatur Deo; quoniam Dominus Jesus in gloria est Dei Patris*.

4. Vide ergo singula. Pater subjiit Filio, Filius subjiit Patri: Pater suscitatur Filium, Filius ipse se suscitatur. Unde ait: *Solvite hoc templum, et in triduo illud resuscitabo*. Et Pater Dominus, et Filius Dominus: *Dixit Dominus Domino meo*. Et non duo Domini, sed unus Dominus; quia et Pater Deus, et Filius Deus, sed unus Deus; quia Pater in Filio, et Filius in Patre. Unus Deus, quia una deitas: *Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi: virga recta est, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus*. Sed unus Deus, in quo et novi et veteris Testamenti doctrina concordat. Nam et in veteri Testamento scriptum est: *Diliges Dominum Deum tuum; et: Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies*. In novo: *Unus Deus, et Pater omnium*. Sic et Pater Dominus, et Filius Dominus; sed unus Dominus. Denique scriptum est: *Nolite duobus dominis servire; hoc in novo: in veteri autem scriptum est: Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Dominus unus est*. Unde mirabiliter Apostolus, ne duos Deos diceret, aut duos Dominos nominaret, aut derogaret vel Filio, vel Patri, *Unus, inquit, Deus Pater, ex quo omnia; et unus Dominus Jesus, per quem omnia*. Nam qui Deus, et Dominus; et qui Dominus, Deus. Denique scriptum est: *Scitote quia Dominus ipse est Deus noster*.

5. Omnia ergo quæ Pater habet, et Filius habet. Deus Pater secundum generationis rationem; Deus Filius secundum imaginis unitatem. Dominus Filius, quia omnia sibi, cum potestate posset, ratione subjecit: ¹ Dominus Pater, quia radix est Filii. Sic nobis Pater in Filio personarum definitione distinguitur, potestatis unitate connectitur. Itaque alter in altero, et unus in alterutro. Nam et Patris gloria est, si non degeneravit in Filio; et Filii gratia, si Pater videtur in Filio. Ergo non degener, in quo

A unitatis summa majestas: non alienus in quo proprietas generationis, expressio veritatis est.

² *Non relinquetur lapis super lapidem qui non destruat*.

² Cap. XXI, v. 6.

6. Sequebatur de vidua locus, quam quoniam jam in libro quem de Viduis scripsimus prædicavimus, nunc sequestramus. Verum autem dictum est juxta proposita de templo quod Salomon condidit, idque iudicii esse tempore subvertendum: nihil est enim opere et manu factum, quod non aut vetustas conficiat, aut vis subruat, aut ignis exurat: est tamen et aliud templum constructum ex speciosis lapidibus, et ornatum donis, cujus eversionem Dominus significare videatur, Synagoga scilicet Judæorum, cujus structura vetus, Ecclesia surgente, dissolvitur. Est etiam templum in unoquoque, quod deficiente fide labitur; et maxime si quis falso Christi nomen obtendat, quo interiorum expugnet affectum.

Vers. 1 et ss.

Lib. De Vid.

7. Potest etiam ea esse expositio, quæ mihi plus prosit. Quid enim mihi prodest diem scire iudicii? Quid mihi prodest tantorum conscio peccatorum, si Dominus veniat, nisi veniat in meum animum, redeat in meam mentem; nisi vivat in me Christus, in me Christus loquatur? Ergo mihi Christus debet venire, mihi debet adventus ejus fieri. Fit autem Domini secundus adventus in defectione mundi, quando possumus dicere: *Mihi autem mundus crucifixus est, et ego mundo*.

Galat. vi, 14.

8. Sed hunc virum talis mundi defectus si in superioribus domus inveniatur, ut conversatio hujus in cœlis sit; tunc destruetur templum corporale atque visibile, Lex corporalis, pascha corporale, et pascha visibile, azyma corporalia, et azyma visibilia, audeo dicere, Christus temporalis, ut fuit Paulo, antequam crederet; quia in eo cui mundus deficit, Christus æternus est. Huic spirituale templum, lex spiritualis, pascha etiam spirituale; quoniam semel Christus occiditur. Hic epulatur azyma non ex fruge terrena, sed ex fruge justitiæ. Fit ergo huic præsentia sapientiæ, præsentia virtutis atque justitiæ, præsentia redemptionis: Christus enim semel quidem pro peccatis populi mortuus est, sed quotidie peccata populi redempturus.

1 Pet. iii, 18.

F ³ *Cum autem audieritis prælia et opiniones præliorum*.

³ Vers. 9.

9. Interrogatus Dominus quando templi esset futura destructio, et quod signum esset adventus ejus, de signis docet, de tempore non putat intimandum. Sed Matthæus interrogationem tertiam addidit, ut et templi tempora destruendi,

Matth. xxiv, 3.

¹ Dominus... subjecit, desunt in Amerb. In Era. autem, Gill. et mss. nostris ita habentur, ut ea exhibemus, nisi quod in Era. rejiciuntur post voces, *radix est Filii*. At in

Rom. edit. ultimarum verborum facta est illa mutatio... *omnia sibi quæ potest Pater, subjecit*. (Edit. Maur.)

² Cod. B, Caput II.

³ Cod. A, Caput II; cod. B, Caput III.

et signum adventus, et consummatio sæculi a discipulis quæreretur; Lucas satis putavit de consummatione sæculi cognitum, si de adventu Domini diceretur.

10. Verborum autem cœlestium nulli magis quam nos testes sumus, quos mundi finis invenit. Quanta enim prœlia, et quas opiniones accepimus prœliorum! Chunni in Alanos, Alani in Gothos, Gothi in Tayfalos¹ et Sarmatas insurrexerunt. Nos quoque in Illyrico² exsules patriæ Gothorum exsilia fecerunt; et nondum est finis. Quæ omnium fames, lues pariter boum atque hominum, ceterique pecoris; ut etiam qui bellum non pertulimus, debellatis tamen nos pares fecerit pestilentia? Ergo quia in occasu sæculi sumus, præcedunt quædam ægritudines mundi. Ægritudo mundi est fames, ægritudo mundi est pestilentia, ægritudo mundi est persecutio.

11. Sunt autem et alia bella quæ vir sustinet christianus, diversarum quoque prœlia cupiditatum, studiorumque conflictus, multoque graviores domestici hostes, quam extranei. Nunc avaritia stimulat, nunc accendit libido, nunc metus terret, nunc iracundia exagitat, nunc ambitio movet, nunc terrere tentant spiritalia nequitiae, quæ sunt in cœlestibus. Itaque quasi quibusdam urgetur prœliis, et quibusdam terræ motibus quatitur mobilis animi nutantis affectus.

12. Sed fortior dicit: *Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum: si exsurgat adversum me³ prœlium, in hoc ego sperabo*. Stat in acie ferens hosti obvium pectus, etiam si quis Goliath exsurgat immitis atque præcelsus; timentibus tamen ceteris, exsurget humilis quasi David, regis abiciens arma terreni, sumens fidei tela leviora, et triplici sparto⁴ jaculum puræ confessionis intorquens, persecutoris vulnerat impudentiam, contemptor minarum, negligens potestatum, etiam idoneus in quo Christus loquatur. Alibi Christus, alibi Pater, alibi Spiritus loquitur Patris. Non discordant ista, sed congruunt. Quod unus loquitur, tres loquuntur; quia vox una est Trinitatis. Huic victori, qui suo Goliath gladio peremerit, dum mortem pro

A Christo excipit, fugatis allophylis, occurrunt juvenulæ, illæ scilicet sicut aquilæ dicentes: *Percussit Saul in millibus, David in decem millibus*. Quod indicio est, victores sæculi principibus anteferri. Denique mortuis regibus in perpetuum matyres regnum cœlestis gratiæ honore succedunt; et illi fiunt supplices, hi patroni.

13. Est et alius Goliath gladius, aliud diaboli telum, sermo scilicet hæreticorum, quem vir psallere sciens arripit, ut adversarium vineat, audiens hic bella, non patiens, nec alicujus vento doctrinæ mobilis inquietus, nesciens famem verbi, et scripturæ cœlestis ubertate satiatus, qui vanis hæreticum vocibus personantem lacerare non reformidet. Tunc qui est infirmus, exspectet; ne præjudicium ceteris faciat congressu impari. Veniat David, cui Christus os aperiat ad eloquenda mysteria: veniat ille Nazareus, cujus capillus non cadat, vel nihil habens superfluum quod cadere possit; vel nihil de superioribus virtutibus amissurus, integer sobrietate, fortis in pace; qui sensus omnes usque in finem, et verba custodiat.

14. Prædicetur Evangelium, ut sæculum destruat. Sicut enim præcessit in orbem terræ Evangelii prædicatio, cui jam et Gothi et Armenii crediderunt, et ideo mundi finem videmus; ita et a viro spirituali Evangelium prædicatur, quando omnes sapientiæ progressus, et omnes virtutes⁵ exsequitur, psallenti mente et spiritu novissimam destruens mortem: tunc enim finis, cum tradiderit in eo Christus regnum Deo et Patri, fueritque iste subjectus ei qui sibi subiecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. Et prædicabitur Evangelium per omnes civitates, id est, civitates Judææ: *Notus enim in Judæa Deus*. Tunc enim civitates ædificantur Judææ, quando virtutum fundamenta ponuntur.

E *Cum videritis circumdari ab exercitu Hierusalem.*

15. Vere Hierusalem ab exercitu obsessa est, et expugnata a Romano duce.⁶ Unde Judæi putaverunt tunc factam abominationem desolationis, eo quod caput porci in templum jecerint

¹ Plerique mss., *Tatfalos* (mss. B, N, Italos; sed in marg. cod. N, Taiphalos): melius alii atque editt., *Tayfalos*; ita enim semper legitur apud Ammianum lib. xxxi. Sed alius de hac gente atque aliis hic memoratis erit loquendi locus. At vero pestilentiam illam, quæ non solum homines, sed pecora ipsa tam misere devastabat, signo crucis facillime depulsam fuisse Hermannus lib. ii cap. 12. *Vitæ S. Ambrosii* observat ex Baronio. Nititur autem magnus Cardinalis Elogia Sev. Endechei christiani poetæ, ubi inter cetera sic habetur:

Buculus. *Dic age, Tityre.*
Quis te subripuit cladibus his Deus,
Ut pestis pecudum quæ populata sit
Vicinos, tibi nulla sit.
 Tit. *Signum quod perhibent esse crucis Dei*

Hoc signum mediis frontibus additum,
Cunctarum pecudum certa salus fuit.

Ceterum quæ Ambrosius de dissensionum fine atque animo

relaxando superiore libro memorabat, ea non obscure probant illum de rebus jam præteritis hic disserere. (Edit. Maur.)

² Circa annum 377 barbaris gentibus in imperium romanum irrumpentibus in Illyrium fugit, qua occasione, ut videtur, Romam etiam petiit. Ita Cave in *Scriptorum Ecclesiasticorum Historia litteraria*, T. i, pag. 261, ubi de Ambrosio. Jam vero hoc optime quadrare cum aliis rerum adjunctis, suo loco declarabimus.

³ Mss. B, N, in *me*.

⁴ Allegorice Trinitatis confessio describitur. Porro voces illæ, *triplici sparto jaculum intorquens*, non hastam designant amentatam, sed lapidem funda excussum; quidquid enim jacimus, non improprie jaculum nominamus: *spartum* vero ponitur pro ipsa funda; eo quod funda textatur e funiculis; quos ex illo frutice veteres contorquebant. (Ed. Maur.)

⁵ Editiones ante maurinam, *omnes formas virtutis*; mss. B, N, *omnis forma virtutis*, lectio grammaticæ erronea, licet hic loquendi modus, *forma nempe virtutis*, non sit Ambrosio inusitatus. Reliqui mss., *omnes virtutes*.

⁶ Mss. A, B, N, *n, a, expugnata romano*, omisso *duce*.

I Reg. xviii, 7.

I Reg. xxi, 9.

Ephes. iv, 14.

Amos viii, 11.

Joan. xvi, 17.

Ephes. vi, 12.

Matth. xxiv, 14.

Ps. xxvi, 3.

I Reg. xvii, 4.

5

I Cor. xv, 25.

Ps. lxxv, 1.

Vers. 20.

6

illudentes Romani judaicæ ritum observantiæ. Quod ego nec furens dixerim. Abominatio enim desolationis, execrabilis adventus Antichristi est, eo quod sacrilegiis infaustis mentium interiora contamineat: sedens juxta historiam in templo, ut sibi divinæ vindicet solium potestatis. Juxta interpretationem autem spiritalem pulchre inducitur stare, eo quod in affectibus singulorum vestigium perfidiæ suæ confirmare desideret, ex Scripturis disputans esse se Christum.

Tunc appropinquabit desolatio.

16. Quoniam a vera religione plerique lapsi errore desciscunt. Tunc erit Domini dies, quod etiam Apostolus evidenter exposuit dicens, non timendum esse nobis quasi instet dies Domini; *ne quis nos seducat ullo modo: quoniam nisi venerit discessio primum, et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui adversatur, et extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur; ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se tamquam sit Deus.*

17. Ergo sedebit in templo, et in templo interiore Judæorum, qui Christum negabunt: in templo non inviolabili, sed corruptelæ obnoxio, quod aut perfidiæ involvat ruina, aut iracundiæ vis subruat, aut cupiditatum ignis exurat. Et bene *tunc veniet dies Domini, et breviabuntur dies propter electos*: quoniam sicut primus adventus Domini propter redimenda peccata; ita et secundus propter reprimenda¹ delicta, ne plures perfidiæ errore labantur.

18. Tunc pseudo-prophetæ, tunc fames. Repete mihi Eliæ tempora, et invenies tunc prophetas confusionis, tunc Jezabel, tunc famem, tunc ariditatem terræ. Qua ratione? *Quia abundaverat iniquitas, refrixerat caritas.* Denique justus in deserto, iniquus in regno est.²

19. Est alius Antichristus auctor hujus, diabolus scilicet, qui meam Hierusalem, meam animam, certe animam Dei, animam pacificam obsidere nitatur suæ legionis³ exercitu. *Non est enim colluctatio nobis adversus carnem et sanguinem; sed adversus principatus et potestates, adversus mundi hujus rectores, tenebrarum harum.* Tunc est discessio cum anima a se ipsa desciscit; et rursus cum Dominum cogitat, tremat atque turbatur. Tunc cum interiora Anti-

christus tenet; donec de medio fiat,⁴ iniquitas exultat, iniquitas regnat. Tunc fides rara, ut ipse quasi addubitans Dominus dixerit: *Tunc veniens Filius hominis, numquid inveniet fidem*⁵ *super terram*, vel in nostra utique terra, vel in orbe terrarum? Sic et alibi: *Dominus respexit super filios hominum, si est intelligens, aut requirens Deum.* Non quia dubitet Deus; sed quia ita rara erit in hominibus fides, ut secundum opinionem hominum videretur esse dubitandum.

20. Ergo quando in medio templi est diabolus, desolatio abominationis est, secundum Danielelem prophetam; cum autem unicuique laboranti Christi præsentia spiritualis illuxerit, tollitur iniquus e medio, et incipit regnare justitia, quæ omnem fidelium mentibus evacuat principatum.

21. Est etiam tertius Antichristus, aut Arius, aut Sabellius: immo omnes sunt Antichristi qui prava nos interpretatione seducunt. Et ideo *qui legit intelligat*: qui intelligit, non seducitur,⁶ ut credat falsa pro veris, more utique Judæorum, qui verum Christum negaverunt; unde consequens erit ut credant verum esse qui falsus est: sic et ariani, quod negant Christo, Antichristo non negabunt.

⁷ *Væ illis quæ in utero habent, et ubera dant in illis diebus!*

22. Ergo conceptio criminosa est? Atqui liberi præmia nuptiarum sunt. Et quomodo Saram Dominus benedixit, et peperit? Quomodo Anna oravit, et genuit? Quomodo Rachel filios benedicta suscepit? Numquid erraverunt prophetæ, quoniam Dominus errare non potuit? Sed in prophetis quoque Dominus est locutus, et ideo nec illi errare potuerunt. Qui igitur quadrare poterit discordia litterarum?⁸

23.⁹ Sed quia ibi bellum est, convertamur ad spiritum pacis; Pax enim dixit: *Mulier cum parturit, tristitiam habet, quia venit hora ejus: cum autem pepererit, jam non meminit tristitiæ.* Habetis iterum quod subjecit:¹⁰ *Et vos modo quidem tristitiam habetis: iterum autem videbo vos, et gaudebit cor vestrum*; ut ostenderet perfectorum esse lætari, nutare infirmorum, quasi adhuc incerta metuentium. Sed et hic in superioribus dixit: *Edebant et bibeabant: nubebant, et uxores ducebant*, ligantes scilicet se in hanc

¹ Edit. Amerb. et Rom. cum paucis mss., *propter redimenda*, quod notioni universalis judicii in secundo Christi adventu non convenit.

² Mss. B, N omittunt *est*.

³ Mss. fere ad unum (*etiam nostri*), *suæ legis exercitu*. Melius tamen cunctæ edit., *suæ legionis exercitu*. Facilis quippe scriptorum lapsus trium elementorum omisio.

(Edit. Maur.)

⁴ « Vet. edit. ac pauci mss., *Tunc cum iste Antichristus tenet: donec de medio fiat, justitia exsultat*. Rom., *Tunc Antichristus tenet: dum justitia exsultat*. Reliqui mss. magno consensu nobiscum faciunt; nisi quod pro *interiora*, in quibusdam tantum legitur *in te*, non pravo sensu. » Ita Maurini. Nostri autem A, B, N, n, a: *Tunc cum iste antichristus tenet, donec dimidio (sic) fiat, injustia exsultat*.

⁵ Mss. nonnulli, *inveniet pacem*.

⁶ Mss. A, B, N, n, a legunt *seducitur*, pro *seducatur*, quod habent Maurini. Illam vero nos lectionem prætulimus quia magis logica est, rationem reddens præcedentis præceptionis.

⁷ Cod. B, *Caput III*.

⁸ Edit. Era. et Gill. in margine ac Rom. in textu cum mss. nonnullis, *Quid ergo? Errare poterit discordia litterarum?* Eadem edit. Era. et Gill. in textu cum Amerb. maximeque parte mss., *Quid* (mss. aliquot *quis*) *quadrare poterit discordiam litterarum?* Elegantius vero Corb. et alii quidam (*etiam nostri*), quos secuti sumus. (Edit. Maur.)

⁹ Cod. N, *Caput III*.

¹⁰ Mss. B, N, *tristitiæ. Et subditur*. Cod. A cum edit. ante maurinam, aliisque paucis mss., *pressuræ. Et subjecit*.

vitam, et sollicitudinibus sæcularibus vincientes. Hæ sunt itaque prægnantes quibus vae dicitur, quæ arvinam suæ carnis extendant, et quibus intimatorum gressus pigrescat animorum, effœtæ virtutum, fœtæque vitiorum.

24. Sed nec illæ prægnantes condemnationis exsortes sunt, quæ in bonorum actuum molimine constitutæ, necdum aliquos suscepti operis dedere processus. Sunt enim et quæ de Dei timore concipiunt, quæ dicunt: *De timore tuo concepimus et parturivimus*. Sed non omnes pariunt, non omnes perfecti, non omnes possunt dicere: *Peperimus spiritum salutis in terra*: non omnes Mariæ, quæ de Spiritu sancto Christum concipiant, Verbum pariant. Sunt enim quæ abortivum excludant Verbum, antequam pariant: sunt quæ in utero Christum habeant, sed eum nondum formaverunt, quibus dicitur: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis*. Ergo qui adhuc in utero sunt, parturiuntur quasi imperfecti: jam illi perfectiores, quibus dicitur: *Ego vos per Evangelium genui*.

25. Multi patres per Evangelium, et multæ matres quæ Christum pariunt. Quis mihi igitur Christi monstret parentes? Ipse monstravit dicens: *Quæ mihi est mater, aut qui fratres?.... Qui fecerit voluntatem Patris mei qui in cœlis est, ipse mihi et frater, et soror, et mater est*. Fac voluntatem Patris, ut Christi mater sis. Multæ conceperunt Christum, et non genuerunt. Ergo quæ parit justitiam, Christum parit: quæ parit sapientiam, Christum parit: quæ parturit verbum, Christum parturit.

26. Est etiam quæ parturivit injustitiam, et peperit iniquitatem. Istis vae prægnantibus, quæ corpore graves, ad evadendum periculum pigriores sunt! Istis vae, quibus futuri partus, quo corpus omne concutitur, dolor ingeritur.¹ His futuri signa iudicii initia sunt dolorum.

27. Docuit etiam Moyses esse prægnantem, quam si duo conculcaverint litigantes, abortivum cito incidat. Et ideo bona femina litem fugiat, pacem sequatur, ut partum possit absolvere; nec novem mensium tempus exspectet: verbi partus non in tempore, sed diligentiae plenitudine est. *Consummatus autem in brevi justus explevit tempora multa*. At contra cito anima imperfecta calcatur, et verbum quod concepit, amittit. Sed vae illi qui scandalizaverit unum de pusillis istis! Vae illi qui prægnantem calcaverit! Nam si informe adhuc pignus excluderit, pecuniæ jactura est; si vero formatum, reddet animam pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu.²

¹ Cunctæ edit. et plerique mss. (etiam mss. A, B, N, licet cum mendis B et N), dolor integer. Alii mss. partim, dolor ingreditur; partim, dolor ingeritur. Et hoc ultimum elegantius. Iterum ubi omnes edit., abortivum cito inducant, mss. contra prope ad unum habent, abortivum cito incidat, subintellige corpus, vel potius pignus, quæ vox infra non semel adhibetur. (Edit. Maur.)

² Hæc alludunt ad supra memoratam Moysis legem, quæ

28. Sed cur oculum aut manum, cum abortivus et manum habeat, et oculum habeat, qui jam formatus excussus est? Unde apparet pro eo modo quo nocuit, unumquemque damnandum. Si enim catechumenum quis vel hæreticus vel schismaticus tamquam de utero vel animæ vel Ecclesiæ parturientis excusserit, levius punitur; si fidelem, gravius. Et ideo cavendum ne cum talibus litigando Ecclesiam calces: stultas enim pugnas, et sine disciplina quæstiones devita, sciens quia generant lites, quibus Ecclesia quasi parturiens totius corporis conculcatione vexetur.

29. Ergo cito reple ventrem tuum, ut citius possis partum edere. Audi quomodo repleas, et quibus repleas. *Ex fructu, inquit, oris sui vir implevit ventrem suum: fructibus autem labiorum suorum satiabitur*.

30. De nutrientibus quoque docuit me illud Salomonis sublime iudicium, et illa duarum contentio feminarum, quod etiamsi jam partus dolore sint absolutæ, adhuc tamen confidorum³ pignorum metu nutent; quia per temulentiam nutrientis somnus obrepat, parvulum mater opprimat, neget suum, quærat alienum: sed et illa quæ filium non peremit, periclitatur suo; quia iudicii hæret incerto.

31. Ergo et nos, ne quasi imperfectorum parentes operum aut iudicii dies, aut mortis inveniat, parvulos nostros ablactare properemus. Ablactatus Isaac non fuit somno matris obnoxius; et ideo epulum magnum exhibuit Abraham, quando ablactavit filium. Ablactatus David retributionem animæ suæ sperat: non enim ut Corinthius in primordio fidei, escæ adhuc invalidus fortiori, lacte potatur; sed jam pane solido firmatus in plenitudinem perfectæ ætatis adoleverat. Ergo non satis est cura generandi, nisi suppetat efficacia nutriendi.

32. Itaque et tibi tamquam Mariæ verbum Dei crescat, sapientia et ætate proficiat. Quod ita fit, si omnia dicta justitiæ in corde custodias, nec senectutis tempus expectes; sed in prima ætate desponsata alii viro justo sapientiam sine corruptela corporis tui cito concipias, cito parias, cito nutrias. Vide mihi Paulum hesterno persequentem, hodie credentem, die crastina prædicantem.

33. *Orate⁴ ne fiat fuga vestra hyeme, vel sabato*. Cum iudicii die⁵ venturus sit Dominus, ante quem ignis ardebit, ignis autem vis aut semper eadem, aut citius adurat æstate, quomodo orandum dicit ne fuga nostra hyeme fiat; nisi forte quia is qui in montes fugit, frigus et glaciem, procellas et grandinem delictorum ti-

tamen non de ipso fœtu, sed de muliere quæ abortum passa fuerit, communiter intelligitur.

³ Plures mss. (etiam nostri) atque omnes edit., exceptis ultimis Paris., præferunt, confirmandorum pignorum. Potior tamen alia lectio. (Edit. Maur.)

⁴ Mss. B, N, Caput iv.

⁵ Mss. B, N, ad iudicii diem.

Isai. xxvi, 18.

Galat. iv, 19.

I Cor. iv, 15.

Matth. xxii, 48, 50.

Ps. vii, 15.

Matth. xxiv, 8.

Exod. xxi, 22.

Sap. iv, 13.

Marc. ix, 41.

II Tim. ii, 16.

Prov. xviii, 20.

III Reg. iii, 25.

Gen. xxi, 8.

Ps. cxxx, 2.

I Cor. iii, 2.

Act. ix, 21.

Matth. xxiv, 20.

¹ mere debet, et optare¹ æstivæ lucis serenitatem, ne lubrico corporis vestigia infirma labantur?

Cant. II, 11, 12.

34. Unde et illa jam secura processu, jam firmis radicibus nixa lætatur, dicens: *Hyems abiit, tempus secandi advenit*; hyeme enim arbores ventus suo honore despoliat, et asperitas frigoris teneras frondes in speciem mortis interficit; vere autem resurgunt semina, et tamquam nova æstas naturæ viridantis adolescit. Vere pascha est, quando servatus sum: æstate est pentecoste, quando resurrectionis gloriam celebramus ad instar futuri.

Lev. XIII.

35. Orandum etiam ne sabbato te, hoc est, ab operibus otiantem veniens Dominus deprehendat. Et ideo juxta Legem operare diem in die, et esto spiritu ferventi, et labore pervigili. Nec otiosum illud, quia scriptum est: *Sabbato humiliabis animam tuam*; et quia septuaginta annis populus in captivitate duravit, tunc violata religio, obtrita libertas, pudicitia vulnerata. Ergo tunc tibi emigrandum ex hac vita, quando virtutes vigent, vitia captiva sunt: non quando captiva est anima, vigor et virtus vacat corporis, et peccata dominantur.

Vers. 25.

² *Et erunt signa in sole et luna et stellis.*

36. Et prophetiæ vera series, et integra causa mysterii, quod et captivi Judæi secundo in Babyloniam Assyriamque ducentur, captivi in toto erunt orbe, quia negaverunt Christum; et Hierusalem quæ videtur, ab hostili exercitu calcabitur, cadentibus Judæis in ore gladii; et Judæa omnis a nationibus credituris subjiçietur in ore gladii spiritualis, qui est sermo bis acutus; et fient signa diversa in sole et luna et stellis.

Matth. XXIV, 29.

37. Quæ signa secundum Matthæum evidentius exprimuntur. *Tunc, inquit, sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent*. Plurimis enim a religione deficientibus, clara fides obscurabitur nube perfidiæ; quia mihi sol ille cœlestis mea fide vel minuitur, vel augetur. Quemadmodum si plurimi radios mundani solis adspiciant, pro captu videntis aut pallidior sol videtur, aut clarior; ita pro devotione credentis unicuique spiritale lumen infunditur. Et quemadmodum menstruis cursibus luna vel terræ oppositu, cum fuerit e regione solis, vanescit; sic et sancta Ecclesia, cum lumini cœlesti vitia carnis obsistunt, fulgores divini luminis de Christi radiis non potest mutuari. Nam in persecutionibus lucem Dei solus plerumque amor vitæ hujus excludit.

38. *Stellæ cadent*, illi utique resurrectionis gloria jam micantes, illi viri sicut luminaria in sæculo verbum vitæ continentes, illi viri de

A quibus Abrahæ dictum est, quia sicut cœlum fulget et stellæ, sic et semen ejus. Excident ergo hominibus patriarchæ, excident prophetæ, si persecutionis acerbitas convalescat: quæ oportet fieri, donec Ecclesiæ in omnibus, virtutum in singulis plenitudo cumuletur: sic enim probantur boni, sic produntur infirmi. Ergo varii animorum æstus ita graves erunt, ut delictorum multitudine male consciis, futuri judicii metu, sacri in nobis ros fontis arescat: aret enim perfidia, fides rorat.

Ger. XIII, 16.

Vers. 26, 27.

Nam virtutes in cœlo commovebuntur: et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus.

39. Fortasse quemadmodum Domini exspectatur adventus, ut ejus præsentia in toto fiat vel hominis orbe vel mundi, quæ fit utique in singulis, cum omnibus affectibus receperint Christum; sic etiam virtutes cœlorum adventu Domini Salutaris ac reditu (est enim virtutum Dominus), augmentum gratiæ consequantur necesse est, et plenitudine divinitatis propius se infundente moveantur.

Ps. XIII, 10.

40. Sunt etiam virtutes cœlorum quæ enarrant gloriam Dei, quæ pleniore Christi infusione moveantur, virtutes spiritales, quæ vident Christum. Docuit nos David quemadmodum hæ moveantur virtutes, dicens: *Accedite ad eum, et illuminamini*. Docuit etiam Paulus quemadmodum Christum videas: cum enim conversus fueris ad Dominum, aufertur velamen, et vides Christum.

Ps. XVIII, 1.

Ps. XXXIII, 6.
II Cor. III, 16.

D Vides illum in nubibus. Non equidem puto quod in caliginæ tenebrosa et horrore pluviali Christus adveniat: nubes enim quando videntur, cœlum utique caliganti horrore subtexunt. Et quomodo in sole posuit tabernaculum suum, si pluvialis erit ejus adventus?

Ps. XVIII, 6.

E 42. Sed sunt nubes quæ, quia sic oportet, cœlestis obtexunt mysterii claritatem: sunt nubes quæ rore gratiæ spiritualis humescant. Adspice nubem in veteri Testamento. *In columna, inquit, nubis loquebatur ad eos*. Per Moysen utique loquebatur; per Jesum Nave, qui solem statuit, ut plenioris luminis acciperet claritatem. Ergo Moyses et Jesus³ nubes sunt. Adspice quia viri sancti nubes sunt, qui sicut nubes volant, et quasi columbæ cum pullis. Super me⁴ nubes sunt Esaïas, Ezechiel, qui mihi per Cherubim et Seraphim sanctitatem divini Trinitatis ostendunt. Nubes sunt omnes prophetæ:⁵ in his nubibus venit Christus. Venit in nube⁶ in Canticis Canticorum, serena nube, et Sponsi refulgens lætitia. Venit et in nube levi incarnatus ex Virgine: vidit enim Propheta sicut nubem venire ab oriente. Et bene levem nubem

Ps. XCIII, 7.

Josue X, 12.

3

4

Isai. LX, 8.

6

Cant. III, 11

Isai. XIX, 1.

¹ Editiones ante romanam, ac plerique mss., non tamen quinque nostri, *timere non debet, sed optare*.

² Mss. B, N, *Caput v*.

³ Mss. B, N, *Jesum Nave*; quæ altera vox ab aliquo amnuensi adjecta apparet perspicuitatis gratia.

⁴ Mss. B, N omittunt *me*.

⁵ Mss., A, B, N, *n, a* omittunt *prophetæ*.

⁶ Mss. A, B, N, *n, a, et in nube*.

dixit, quam terrena vitia non gravarent. Vide nubem, in quam Spiritus sanctus supervenit, et virtus Altissimi obumbravit.

Luc. i, 35.
Matth. xxiv, 30.

43. Cum ergo apparuerit Christus in nubibus, concident se Tribus terræ: est enim quidam ordo criminum, et series peccatorum, quæ Christi dirimatur adventu.

Vers. 21, 30. *Videte ficulneam et omnes arbores: cum producunt jam ex se fructum, scitis quia prope est æstas.*

44. Diverso quidem modo, in unum tamen concurrere videtur Evangelistarum sententia: Matthæus enim de sola dixit ficulnea, cum ramus ejus tener fuerit; hic de arboribus omnibus. Verum sive cum fructus in omnibus vire-scit arboribus, et ficulnea fœcunda jam floret, ut omnis lingua confiteatur Deo, confitente etiam populo Judæorum; sperare Domini debemus adventum, quo tamquam temporibus æstivis resurrectionis fructus metentur: sive cum levem fragilemque jactantiam homo iniquitatis tamquam folia Synagogæ ramus, induerit, conjicere debemus appropinquare judicium: nam remunerare fidem Dominus, et delinquendi finem adferre festinat.

Matth. xxiv, 32.

45. Duplicem igitur habet figuram hæc ficulnea, vel cum dura mitescunt, vel cum peccata luxuriant. Nam per fidem credentium quæ arebant ante, florebunt; et per gratiam delictorum peccatores gloriabuntur: ibi fructus est fidei, hic perfidiæ lascivia. Fructum mihi ficulneæ agricolæ Evangelici cultura promittit: desperare non debemus, si foliis ficulneæ peccatores se tamquam fraudis veste texerunt, ut conscientiam velarent: ergo folia suspecta¹ sine fructu. Tales vestes paradisi exsules habent.

Luc. xiii, 9.

¹
Gen. iii, 7.

² *Ecce introeuntibus vobis in civitatem, occurret vobis homo amphoram aquæ portans.*

Cap. xxi, v. 10.

46. Bonum est considerare ubi Dominus pascha faciat.³ Secundum Matthæum habes: *Ite in civitatem ad quemdam*. Primum majestatem divinitatis adverte. Cum discipulis loquitur, et jam novit quid alibi sit futurum. Deinde dignationem ejus intueri; quia non persona divitis aut potentis eligitur, sed pauper ambitur, et angustum hospitium pauperis amplis nobilium ædi-

¹ Mss. A, B, N, n, a, suscepta, quam tamen vocem contextus repudiat.

² Mss. A, B, N, Caput vi; cod. A, Passio Domini secundum Lucam.

³ Mss. nonnulli, ad pascha (unus, in pascha) veniat. (Edit. Maur.)

⁴ Ita decem mss. melioris notæ (cum nostris). Alii, et editi, cujus sciebas ministerium, cujus sciebas occursum.

(Edit. Maur.)

⁵ Innuit Ambrosius veterem consuetudinem cœnandi in ædium parte superiori; unde cenaculum Marco xiv, 15, dicitur ἀνώγειον: qua de re consule Criticos sacros in eum locum, nec non Struchium Antiq. conviv. lib. ii, cap. 14.

(Edit. Maur.)

⁶ Omnes propemodum mss. (ac nostri quoque), mensura

A bus antefertur. *Ite*, inquit, *ad quemdam*. Sciebas, Domine, nomen ejus, cujus sciebas ministerium; ⁴ sciebas ministerium cujus sciebas occursum: sed ideo sine nomine designatur, ut ignobilis æstimetur. Nihil hic compositum, ubi non exprimitur persona, sed causa. Secundum Marcum autem, *Lagenam aquæ portans*. Hic ergo apostolis mandatur sequendus.

Marc. xiv, 13.

47. Et quomodo paterfamilias? Ut agnoscas sanctitatis definitionem esse, non census. Quomodo in superioribus ⁵ habens stratum magnum? Ut magnum meritum ejus advertas, in quo Dominus cum discipulis sublimium virtutum ejus delectatione requiesceret. Utinam ergo mihi contingat amphoram aquæ portare, contingat lagenam aquæ portare, quam portat paterfamilias, habens in superioribus stratum magnum. Quid est enim amphora, nisi mensura perfectior? Non mediocres qui mensuram habent. ⁶ Denique Dominus: *Mensuram*, inquit, *bonam, commotam, superfluentem dabunt vobis*.

Vers. 11, 12.

⁵

⁶

Luc. vi, 38.

48. Nam de aqua quid loquar? Super aquam ante ipsos mundi natales sanctus, ut legitur, Spiritus ferebatur. O aqua, quæ humano adspersum sanguine, ut præsentium lavacrorum figura præcederet, orbem terrarum lavisti! O aqua, quæ sacramentum Christi esse meruisti, quæ lavas omnia, nec lavaris! Tu incipis prima, tu complēs perfecta mysteria. A te principium, in te finis; vel potius tu facis ut finem nesciamus. Per te fœtor tabidæ carnis aboletur, et pereuntia situ viscera adperso sale ⁷ in multam servantur ætatem. Per te arentibus æstu corporibus dulcis ad gratiam, salutaris ad vitam, suavis ad voluptatem potus infunditur. Tu nomen prophetis et apostolis, tu nomen Salvatori dedisti: illi nubes cœli, illi sal mundi, iste ⁸ fons vitæ est. Quæ montibus pressa non clauderis, quæ scopulis illisa non frangeris, quæ terris infusa non deficiis; sed intimis scaturiens venis, aut spiritum inclusa vitalem inhalas, aut succum infusa ⁹ fertilem præstas, aut rigatum ¹⁰ superfusa ad commodum subministras; ne siccatis exinanita vitalibus, solemnes neget terra proventus. Omnium elementorum substantia, cœlum, aer, mare et terra te reddunt. Te prophetico percussa tactu, ut sitientium rigares corda populorum, vomuit petra: te, cum de latere Salvatoris erumperes, percussores viderunt, et crediderunt; et ideo regenerationis nostræ

Gen. i, 2.

⁷

Isai. lx, 8.
Matth. v, 13.

⁸
Joan. vii, 38.

¹⁰ ⁹

Exod. xvii, 6.

Joan. xix, 34.

perfectior, non mediocrem mensuram habens? Potiores tamen hoc loco videntur edit. (Edit. Maur.)

⁷ Quum ex hoc loco, tum ex Origenis, Augustini, et aliorum testimoniis antiquitatem ritus illius, quo sal catechumenis in os inseritur, ostendit Jos. Vicecomes *De Antiq. Bapt. rit. ac cœrem.* lib. ii, cap. 42. (Edit. Maur.)

⁸ « Plerique mss., ille sal (nonnulli, ille salvator) mundi: tu fons vitæ es, quæ, etc. » Hæc Maurini. Mss. A, B, N, ille fons, etc. Cod. A habet in margine eadem manu: *Nota. Hic poteris cognoscere benedictionem fontis.*

⁹ Mss. A, B, N, diffusa.

¹⁰ *Rigatum* retinimus cum nostris ac pluribus aliis mss., ac veterioribus edit., dum *rigatu* habent Maurini ex aliis mss., quod non convenit contextui vocem activam, nempe ad irrigandum, postulanti.

I Joan. v, 8.

de tribus una es testibus: tres enim testes sunt, aqua, sanguis et spiritus. Aqua ad lavacrum, sanguis ad pretium, spiritus ad resurrectionem.

Vers. 29.

¹ *Et ego quidem dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater meus, regnum.*

49. Regnum Dei non est de hoc mundo. Non ergo æqualitatis homini ad Deum, sed similitudinis æmulatio est: solus enim Christus est plena imago Dei, propter expressam in se paternæ claritudinis unitatem: justus autem homo ad imaginem Dei est, si propter imitandam divinæ conversationis similitudinem mundum hunc Dei cognitione contemnat, voluptatesque terrenas verbi Dei perceptione despiciat, quo alimur in vitam; unde et corpus Christi edimus, ut vitæ æternæ possimus esse participes. Non enim victus et potus nobis præmii loco spondetur et honoris, sed communicatio gratiæ cœlestis et vitæ; neque duodecim throni tamquam aliqua corporalis sunt receptacula sessionis, sed quia sicut secundum divinam similitudinem judicat Christus cognitione cordium, non interrogatione factorum, virtutem remunerans, impietatemque condemnans; ita et apostoli in iudicium spiritale formantur remuneratione fidei, et execratione perfidiæ, virtute errorem redarguentes, sacrilegos odio persequentes.

Vers 30.

50. Convertamur igitur, et caveamus ne in perditionem aliqua inter nos de prælatione possit esse contentio: si enim contendebant apostoli, non excusationi obtenditur, sed cautioni proponitur. Si Petrus aliquando convertitur, qui ad primam Domini secutus est vocem, quis potest dicere cito se esse conversum? Cave ergo jactantiam, cave sæculum; ille enim confirmare jubetur fratres suos qui dixit: *Omnia dimisimus, et secuti sumus te.*²

Matth. iv, 20.

Luc. xviii, 28.

51. Deinde contuendum est quia non omnis honorificentiae studio humilitas definitur:³ potes enim deferre alicui propter sæculi gratiam, potentiae metum, utilitatisque contuitum. Tua ædificatio quæritur, non alterius honor; et ideo una datur omnibus forma sententiæ, ut non de prælatione jactantia sit, sed de humilitate contentio; eoque se Dominus proponit imitandum. Egebamus omnium, ipse nullorum; et tamen præbuit se humilitatis auctorem, cum discipulis ministraret. Quod utique non faciebat studio utilitatis, sed exercitatione virtutis.

Vers. 31.

52. Petrus autem etsi spiritu promptus, corporis tamen adhuc infirmus affectu, denuntiatur

¹ Mss. A, B, N, *Caput vii.*

² Mss. A, B, N, *n. o, reliquimus.*

³ Omnes edit, *non omnis honorificentiae studium humilitatis* (Rom., *humilitas*) *definitur.* Scripti cod. magno numero (*item nostri*), ut nos in textu. Post voces autem, *non omnis honorificentiae*, subintelligendum est, *aliis exhibendæ*; quemadmodum sequentia planum faciunt. (Edit. Maur.)

⁴ Mss. A, B, N, *Caput viii.*

⁵ Mss. A, B, N, *Caput ix*; cod A, *Sermo de Passione.*

⁶ His verbis castigantur apollinaristæ, qui teste Epiphanio Hær. 77, num. 33, pervicaciter contendebant *etiam divini-*

A Dominum negaturus: neque enim poterat divinæ constantiam intentionis æquare. Passio Domini æmulos habet, pares non habet. Ita non reprehendo quod negavit, laudo quod flevit. Aliud commune conditionis est, aliud speciale virtutis. Et ideo instruitur ad cavendum, non cogitur ad negandum.

⁴ *Qui nunc habet, inquit, sacculum tollat similiter et peram: et qui non habet, vendat tunicam suam, et emat sibi gladium.*

Vers. 36.

B

53. O Domine, cur emere me jubes gladium, qui ferire me prohibes? Cur habere præcipis, quem vetas promi? Nisi forte ut sit parata defensio, non ultio necessaria; et videar potuisse vindicari, sed noluisse. Lex tamen referre non vetat, et ideo fortasse Petro duos gladios offerenti, *Satis est, dicis, quasi licuerit usque ad Evangelium; ut sit in Lege æquitatis eruditio,*

Vers. 38.

C

54. Multis hoc iniquum videtur: sed non iniquus Dominus, qui cum se posset ulcisci, maluit immolari. Est enim gladius spiritualis, ut vendas patrimonium, emas verbum, quo nuda mentis penetralia vestiuntur. Est etiam gladius passionis, ut exuas corpus, et immolatæ carnis exuviis ematur tibi sacri corona martyrii: quod ex benedictionibus Dominicis colligere potes, qui summam omnium coronam, si quis persecutionem patiatur pro justitia, prædicavit. Denique ut scias quia de passione locutus est, ne turbaret discipulorum animos, de se exemplum protulit, dicens: *Quoniam hoc quod scriptum est, oportet impleri in me, quod et cum injustis deputatus est.*

Vers. 37.

D

55. Movet tamen adhuc quod duos gladios discipuli protulerunt; ne forte unum novi, alterum veteris Testamenti, quibus adversus diaboli armamur insidias. Denique dicit Dominus: *Satis est, quasi nihil desit ei, quem utriusque Testamenti doctrina munierit.*

⁵ *Pater, si possibile est, transfer a me calicem istum.*

Vers. 42, 43.

56. Hærent plerique hoc loco, qui tristitiam Salutaris ad argumentum inolitæ potius a principio, quam susceptæ ad tempus infirmitatis inclinant, et naturalis sensum cupiunt detorquere sententiæ.⁶ Ego autem non solum excusandum non puto, sed etiam nusquam magis pietatem ejus majestatemque demiror: minus

6

tatem Christi passam esse: aut forte, ut ait B. Thomas in Matthæum, a quibus adfirmabatur in Christo *Verbum esse loco animæ... ut omnia quæ ad defectum pertinent, ad Verbum referrentur.* Et hoc tota serie orationis confirmatur. Falsus est ergo Maldonatus si ad huncce locum respexit, cum in cap. xxvi Matthæi scripsit Ambrosii auctoritate olim exstitisse *qui negarent veram in Christo fuisse tristitiam.* Verum quidem est infra reperiri nonnulla quibus Manichæi Christum vere passum esse negantes perstringantur, sed hoc obiter, ac levi manu. (Edit. Maur.)

enim contulerat mihi, nisi meum suscepisset affectum. Ergo pro me doluit, qui pro se nihil habuit quod doleret; et sequestrata delectatione divinitatis æternæ, tædio meæ infirmitatis afficitur. Suscepit enim tristitiam meam, ut mihi suam lætitiā largiretur; et vestigiis nostris descendit usque ad mortis ærumnam, ut nos suis vestigiis revocaret ad vitam. Confidenter ergo tristitiam nomino, quia crucem prædico: neque enim speciem Incarnationis suscepit, sed veritatem. Debuit ergo et dolorem suscipere, ut vinceret tristitiam, non excluderet. Neque enim habent fortitudinis laudem qui stuporem magis vulnerum tulerint quam dolorem: *Homo enim in plaga, et sciens, inquit, ferre infirmitates.*

Isai. LIII, 3.

1

57. Nos vult¹ erudire, ut quia in Joseph diceramus carcerem non timere, mortem vincere disceremus in Christo; et quod est amplius, quemadmodum futuræ mortis mœstitiam vinceremus. Quomodo enim te imitaremur, Domine Jesu, nisi sequeremur ut hominem, nisi mortuum crederemus, nisi vulnera vidissemus? Quemadmodum discipuli crederent fuisse moriturum, nisi morituri tristitiam comperissent? Sed adhuc dormiunt, et nesciunt dolere, pro quibus Christus dolebat; ita enim legimus: *Quia peccata nostra portat, et pro nobis dolet.* Doles ergo, Domine, non tua, sed mea vulnera: non tuam mortem, sed nostram infirmitatem; et nos æstimavimus te esse in doloribus, cum tu non pro te, sed pro me doleres: infirmatus enim es, sed propter peccata nostra; non quia illa tibi infirmitas erat ex Patre adsumpta, sed pro me suscepta; quia mihi proderat ut eruditio pacis nostræ esset in te, et livore tuo vulnera nostra sanares.

Ibid. 1.

Ibid. 5

58. Sed quid mirum si pro omnibus doluit qui pro uno flevit? Et quid mirum si moriturus pro omnibus tædeat, qui Lazarum resuscitaturus illacrymat? Sed et ibi piæ sororis lacrymis commovetur, quia mentem humanam tangebant; et hic alto operatur affectu, ut quia in carne sua peccata nostra perimebat, mœrorem quoque animæ nostræ suæ animæ mœror aboleret. Et fortasse ideo tristis est, quia post Adæ lapsum tali transitu nobis erat ex hoc sæculo receden-

Luc. XI, 35

¹ Mss. A, B, N, *voluit*.

² Mss. A, B, N, *Caput x*.

³ Ita cuncti mss. (*etiam nostri*) ac vet. edit., nisi quod hæc illorumque nonnulli legunt.... *lex maledictionis resoluta*. Et alii duo (*ac insuper cod. N*), *resoluto terræ* (unus, *in terram*) *limo*. Minus commode. Rom. vero locum immutavit in hunc modum, *ut corpore juxta divinam sententiam, in terræ limum naturæ fine resoluta, spiritu resurgamus Deo*.

(Edit. Maur.)

⁴ Monet Liveranius in pluries memorato *Spicilegio*, legi hic in Codice Liberiano B, 173 inserta verba: *Duas voluntates in Christo intelligite. Quod autem, etc.* Sed illa Ambrosii non esse, licet mentem prodant Ambrosii, constat tam e contextu, cui nullatenus cohærent, quam ex eo quod in aliis omnino mss. et editionibus typographicis desint. Habenda igitur sunt ut quædam marginalis nota post enatam monothelitarum hæresim ab aliquo apposita, quam deinde imperitus amanuensis in textum invexerit.

⁵ Cod. A, *Denique*, quod ab Ambrosii consuetudine non distat.

A dum, ut mori esset necesse: *Deus enim mortem non fecit, nec lætatur in perditione vivorum; et ideo fastidit quod ipse non fecit.* Sap. I, 13.

59.² Denique ait: *Transfer a me calicem istum,* 2

quasi homo mortem recusans, quasi Deus sententiam suam servans: oportet enim mori nos sæculo, ut resurgamus Deo;³ ut juxta divinam 3

sententiam lex maledictionis, resoluta in terræ limum naturæ fine, solvatur.⁴ Quod autem ait: 4 Gen. III, 19.

B *Non mea voluntas, sed tua fiat,* Vers. 42.

60. Suam ad hominem retulit; Patris, ad divinitatem: voluntas enim hominis temporalis, voluntas divinitatis æterna. Non alia voluntas Patris, alia Filii: una enim voluntas, ubi una divinitas. Disce tamen Deo esse subjectus, ut non quod ipse vis eligas, sed quod Deo scias esse placitum.

61. Deinde⁵ verborum ipsorum proprietatem 5 consideremus: *Tristis est, inquit, anima mea.* Matth. xxvi, 38. Et alibi: *Nunc anima mea turbata est valde.* Ps. vi, 4.

Non ergo suscipiens, sed suscepta turbatur: anima enim obnoxia passionibus, divinitas libera. Denique, *Spiritus promptus, caro autem infirma.* Tristis autem est non ipse, sed anima. Matth. xxvi, 41.

Non est tristis sapientia, non divina substantia, sed anima. Suscepit⁶ corpus meum: non me 6 fefellit, ut aliud esset, aliud videretur. Tristis videbatur, et tristis erat, non pro sua passione, sed pro nostra dispersione. Denique ait: *Per-*

cutiam pastorem, et dispergentur oves gregis. Matth. xxvi, 31. Tristis erat, quia nos parvulos relinquebat. Ceterum quam constanter se morti obtulerit, Scriptura declarat; ⁷ quandoquidem quærentibus 7 occurrit, turbatos confirmavit, trepidos provocavit, proditorem osculi dignatione suscepit. Joan. xviii, 4.

62. Nec illud distat a vero, si tristis erat pro persecutoribus suis, quos sciebat immanis sacrilegii pœnas duros. Et ideo dixit: *Transfer hunc calicem a me;* non quia Dei Filius mortem timebat, sed quia vel malos perire nolebat. Denique ait: *Domine, ne statuas illis hoc peccatum,*⁸ ut passio sua esset omnibus salutaris. 8 Luc. xxiii, 34.

⁹ *Juda, osculo Filium hominis tradis?* Vers. 48.

⁶ Omnes edit. eam uno aut altero mss. (*etiam B, N*), *sed anima; suscepit enim animam meam, suscepit corpus meum*. Mss. vero ceteri et Synodus Hispal. II, ubi hic locus allegatur, in nostram lectionem consentiunt; excepto quod in mss. aliquam multis, ac margine memoratæ Synodi legitur, *sed anima, quæ suscepit*, etc. Minus apposite. (Edit. Maur.)

⁷ Veteres edit., *consequentia declarant*; Rom., *conneæu declarant*; sed quotquot innotescunt mss., ut in textu.

⁸ Rom. edit. sola, *unde ait: Pater, dimitte illis hoc peccatum*. Vett. autem ac mss. hoc tantum inter se dissentiunt, quod plurimi mss. nobiscum legunt *Domine*, alii aliquot et edit. præferunt, *Pater*. At vero ubi omnes edit. habent, *ne exitialis esset populo passio sua, futura omnibus salutaris*: mss. omnes omnino nostram adstruunt lectionem. (Ed. Maur.)

⁹ Hinc addimus variantes etiam antiquissimi codicis Vaticanæ Bibliothecæ, qui n. 3835 signatur, uncialibus characteribus septimi sæculi exarati, a pag. 50, ubi legitur inscriptio *Sermo S. Ambrosii de V Feria Passionis*. Designabimus eum sigla V. Iste codex habet hic *Judas*, et sic pariter infra.

63. Magna divinæ significatio potestatis, magna disciplina virtutis. Et consilium proditiōis aperitur, et adhuc patientia non negatur. Ostendisti, Domine, quem proderet, dum occulta manifestas. Ostendisti etiam quem traderet, dum dicis: *Filiū hominis*; quia caro, non divinitas comprehenditur. Illud tamen plus confutat ingrātum, quod eum tradiderit, qui cum esset Dei Filius, propter nos tamen Filius hominis esse voluisset. Quasi dicat: Propter te suscepi, ingrāte, quod tradis. En hypocrisin. Ergo¹ per interrogatiōnem pronuntiandum puto, quasi amantis affectu corripiat proditorem: *Juda, osculo Filiū hominis tradis?* Hoc est, amoris pignore vulnus infligis, et caritatis officio sanguinem fundis, et instrumento pacis mortem irrogas? Servus dominum, discipulus prodis magistrum, electus auctorem? Hoc est illud: *Utilia vulnera amici, quam voluntaria oscula inimici*. Proditori hoc: pacifico vero quid dicitur? *Osculetur me ab oculis² oris sui*.

64. Et osculatus est, inquit, eum. Non quo simulare nos doceat, sed ut neque proditiōnem refugere videretur, et plus afficeret proditorem, cui amoris officia non negaret; scriptum est enim: *Cum odientibus pacem eram pacificus*.

65. Et signo dato, inquit, ab iis qui cum fustibus venerant, comprehenditur: sed Dominum omnium mysteria, non arma tenuerunt. Denique locutus est, et ceciderunt retrorsum. Quo mihi legiones angelorum, quo cœlestis exercitus? Vox Domini sola plus terret. Hanc ille ad demonstrandum divinæ majestatis indicium, qui in pectore Christi recumbibat, eligit. Volenti ergo injicit manus turba, nectuntur vincula. O amentes! O perfidi! non sic comprehenditur sapientia, non sic tenetur justitia.

66. Nec discipulorum studia defuerunt.³ Denique Petrus eruditus in Lege, promptus affectu, qui sciret Phineæ reputatum ad justitiam quod sacrilegos peremisset, percussit principis servum. Sed Dominus vulnera cruenta detersit, mysteria divina subjecit; ut servus principis mundi, hoc est, non naturæ conditione sed culpæ, sæcularium famulus potestatum, auris suæ vulnus exciperet, quia non audisset verba sapientiæ. *Omnis denique qui facit peccatum, servus est peccati*. Peccatis, inquit, *vestris venditi estis*. Venditio propter peccata nostra; propter bonitatem autem Dei redemptio peccatorum. Aut si Petrus volens percussit aurem, docuit quod aurem habere in specie non deberent, quam in mysterio non habebant. Sed

A bonus Dominus et ipsi refundit auditum, secundum prophetica dicta demonstrans, et ipsos, si convertantur, posse sanari, qui in passione Domini vulnerati sunt; eo quod omne peccatum fidei mysteriis abluatur.

67. Tollit ergo Petrus aurem. Quare Petrus? Quia ipse est qui accepit claves regni cœlorum: ille enim condemnat, qui et absolvit; quoniam idem et ligandi et solvendi adeptus est potestatem. Tollit autem aurem male audientis; tollit autem gladio spiritali aurem interiorem male intelligentis.

68. Caveamus ne cui tollatur auricula. Legitur passio Domini: si ad divinitatem ejus referimus infirmitatem corporeæ passionis, exciditur auricula, et exciditur a Petro, qui non passus est Christum prophetam æstimari, sed Dei Filiū docuit fidei confessione signari. Ergo cum legimus teneri Jesum, caveamus ne ab aliquo audiamus, et putemus eum secundum divinitatem teneri, teneri invitum, teneri quasi infirmum. Tenetur quidem, et ut dixit Johannes, ligatur secundum corporis veritatem; sed vae illis qui ligant Verbum! Ligant enim qui tantummodo Christum hominem putant: ligant qui præscium non putant,⁴ qui omnipotentem non confitentur. Mala vincula Judæorum, quibus non Christum ligant, sed seipsos alligant. Ligatur autem in domo non pii alicujus et justi, sed in domo Caiphæ, hoc est, in impia domo; ubi etiam moriturus pro omnibus prophetatur.⁵ Quam amentes igitur qui beneficia divina confitentur, et beneficiorum auctorem persequuntur!

69. Ideo aurem perdunt, quia perdiderunt auditus profectum. Auditum multi non habent, qui habere se credunt. In Ecclesia omnes habent; extra Ecclesiam non habent. Aut fortasse ideo aurem tulit, ne amplius delinquerent audientes, qui audita servare non possent. Sic et aliquando confudit Deus linguas extruentium turrem, ne se audirent, et opus suæ impietatis augerent.

70. Comprehende, si potes, quomodo ad dexteræ salutaris adtactum fugiat dolor, et vulnera non medicamento adspersa,⁶ sed tactu obducta sanentur. Operatorem suum limus agnoscit, et operatricem suam Domini manum sequitur caro: quomodo enim vult, opus suum creator instaurat. Sic et alibi cæco illi visus, luto supra oculos illito, quasi in naturam redierit, reformatur. Jubere potuit, sed operari maluit; ut cognoscamus ipsum esse qui e limo terræ corporis membra nostri variis apta formavit officiis, et infuso vigore mentis animavit.

¹ Edit. Gill. et Rom. cum paucis mss., *quod tradis in hypocrisi*. Ergo, etc., nimirum ut in hypocrisi, ad execrandam perfidi illius discipuli simulationem referatur. Amerb., Era. cum aliquot mss., *quod tradis*. In hypocrisim (Era. in hypocrisi) ergo, etc., ubi per hypocrisin nihil aliud significatur, quam imitatio seu modus exprimendi affectum, quo pronuntiata sunt verba Servatoris; ὑπόκρισις enim proprie imitandi actionem sonat. Et hoc etiam sensu accipienda videtur lectio Corb. et aliorum quorundam mss. quam sequimur. (Edit. Maur.)

² Cod. V, *ab osculo*.

³ Mss. A, B, N, *Caput xi*. Cod. V omittit sequentia a vocibus *Sed Dominus* usque ad finem numeri.

⁴ Paris quædam edit., *qui præsentem non putant*. Taur. cod., *qui perfectum non putant*. (Edit. Maur.)

⁵ Cod. V addit *Jesus Christus Dominus noster*. Hic explicit sermo.

⁶ Sic vet. edit. et mss. paucis exceptis, ubi pro *adspersa*, legitur *conspersa*: unde Rom. edit. videtur fecisse vocem *compressa*. (Edit. Maur.)

Isai. xxxv, 10.

Matth. xvi, 19.

Isai.

Joan. xviii, 12.

Joan. xi, 50.

Gen. xi, 7.

Joan. ix, 6.

Prov. xxv, 1.

Cant. i, 1.
Matth. xvi, 49.

Ps. cxix, 7.

Matth. xxvi, 50.

Joan. xviii, 6.

Vers. 42-51.

Ps. cv, 31.

Joan. viii, 31.

Isai. l, 1.

24, quest. 1.
c. Si Petrus.

¹ 71.¹ Venerunt ergo, et comprehenderunt eum, gravius perituri studii sui fructu; nec venerati sunt tam clementem pietatis affectum, quod etiam hostes suos non passus est vulnerari. Illi justo mortem inferebant: persecutorum vulnera iste sanabat.

Vers. 54, 55. *Petrus vero sequebatur a longe.*

72. Et bene a longe sequebatur jam proxime negaturus: neque enim negare potuisset, si Christo proximus adhæsisset. Sed fortasse et in hoc nobis maxima sit admiratione reverendus, quod Dominum non reliquit, etiam cum timeret. Metus naturæ est, cura pietatis. Alienum, quod timet: suum, quod non fugit. Quod sequitur, devotionis: quod negat, obreptionis. Commune, quod labitur: fidei, quod pœnitet. Jam in domo principis sacerdotum ignis ardebat: accessit Petrus, ut calefaceret se; quia clauso Domino, calor mentis etiam in ipso refrixerat.

Vers. 56. 73. Quid sibi vult quod prima eum prodit ancilla, cum viri utique magis eum potuerint recognoscere; nisi ut et iste sexus peccasse in necem² Domini videretur, ut et iste sexus redimeretur per Domini passionem? Et ideo mulier resurrectionis accipit prima mysterium, et mandata custodit; ut veterem prævaricationis aboleret errorem.

Joan. xx, 17.

Vers. 57. 74. Petrus ergo proditus negat: ponamus enim negasse Petrum, quia dixit Dominus: *Ter me negabis*. Et malo negasse Petrum, quam Dominum fefellisse. Quid negavit? Quod promisit incaute. Devotionem consideravit, non respexit conditionem. Multatus, quia dixit se animam ponere: quod non humanæ infirmitatis, sed divinæ est potestatis. Cum tam gravem imprudentis sermonis multam luerit, quanta est pœna perfidiæ!

Joan. xiii, 37.

75. Ubi tamen negat Petrus? Non in monte, non in templo, non in sua domo: sed in prætorio Judæorum, in domo principis sacerdotum. Ibi negat, ubi veritas non est: ibi negat, ubi Christus captus, ubi Jesus ligatus est. Quid, nisi erraret, quem intromisit ostiaria, interrogavit ostiaria, et ostiaria Judæorum? Male Eva induxit Adam, male Petrum introduxit femina. Sed ille in paradiso labitur, ubi non veniabilis culpa: hic in prætorio Judæorum, ubi difficilis innocentia. Illi interdictus lapsus; huic prædictus error. Ille commissus huic præjudicavit; hic illum resolvit.

Joan. xviii, 17.

Ibid., 13.

76. Consideremus etiam quo in statu neget. *Frigus*, inquit, *erat*. Si tempus consideremus, frigus esse non poterat: sed frigus erat ubi Jesus non agnoscebatur, ubi non erat qui lucem videret, ubi negabatur ignis consumens.

¹ Mss. A, B, N, *Caput xii*.

² Maurini: Mss, aliquot, *præcessisse in nece*, etc.

³ In mss. non paucis, nec inferioris notæ, asserunt Maurini, deest *sed Christi*.

⁴ *Verius*, secundum hominum judicandi consuetudinem;

A Frigus ergo erat mentis, non corporis. Denique ad carbones stabat Petrus, quia algebat affectu. Mala flamma Judaica: urit, non calefacit. Malus focus, qui quamdam etiam sanctorum mentibus fuliginem erroris adspersit, juxta quem etiam Petri interiores oculi caligarunt. Illi oculi non carnis et sanguinis, sed oculi mentis, quibus Christum videbat. Marc. xiv, 54.

77. Dicet aliquis: Tu Judæorum etiam elementa condemnas? Non condemno elementa, quia non sunt Judæorum, sed Christi:³ sed alia est quam condemno, flamma perfidiæ. Hanc flammam condemno Judæorum, divina secutus oracula: dicit enim Dominus: *Argentum vestrum reprobum est*. Si argentum Judæorum reprobum est, et focus reprobus Judæorum est. Denique foco et auro Judæorum caput vituli figuratum est, hoc est, sacrilegii principatus. Jerem. vi, 30. Exod. xxxii, 24.

78. Sed videamus negandi tenorem, quem inter Evangelistas video esse diversum. Ita novum fuit Petrum potuisse peccare, ut peccatum ejus nec ab Evangelistis potuerit comprehendi. Itaque Petrum prodenti ancillæ quod ex illis esset qui cum Jesu Galilæo erant, prima voce Matthæus posuit respondisse: *Nescio quid dicas*. Hoc etiam Marcus, qui secutus est Petrum, et ex ipso potuit verius cognoscere.⁴ Prima vox negantis est Petri; qua tamen non negare Dominum, sed a proditione se separasse mulieris videtur. Matth. xxvi, 70. Marc. xiv, 68.

D 79. Quid tamen negaverit, considera. Ex illis utique se esse, qui cum Jesu Galilæo erant, vel, ut Marcus posuit, cum Jesu Nazareno. Numquid negavit cum Dei fuisse se Filio?⁵ Hoc est dicere: Nescio Galilæum, nescio Nazarenum, quem Dei Filium novi. Habeant homines locorum vocabula: Dei Filii patria non potest nuncupari, cujus majestatem locus nullus includit. Et ut scias hoc verum esse, etiam exemplo probatur: nam alibi cum interrogaret Dominus discipulos: *Quem dicunt esse homines Filium hominis?* Alii *Eliam*, alii *Hieremiam* dixerunt, aut *unum de prophetis*; Petrus autem ait: *Tu es Christus Filius Dei vivi*. Numquid et ibi negavit, quia Christum non hominis Filium, sed Dei maluit confiteri? Certe quid hic putamus ambiguum, quod etiam Christus probavit? Ibid., 67. 5

E 80. Et aliud accipe.⁶ Interrogatus enim Petrus: *Et tu ex illis es, qui cum Jesu Galilæo erant?* Verbum æternitatis refugit; non enim erant qui esse cœperunt, hoc est dicere: Ille solus erat, qui in principio erat. Denique ait: *Non sum ego*; illius est enim esse, qui semper est. Unde et Moyses ait: *Qui est, misit me*. Matth. xxvi, 69. Joan. i, 1. Exod. iii, 14.

F 81. Rursus cum urgeretur quod ex illis esset, secundum Marcum negavit; ut scias Evangelistam veritati quam gratiæ plus dedisse: sed tamen negavit ex illis se esse, non Christum

alioqui enim æque vera sunt omnia quæ scripserunt Evangelistæ. (Edit. Maur.)

⁵ Mss. nonnulli, *numquid negavit eum Dei fuisse Filium?* (Edit. Maur.)

⁶ Mss. A, B, N, *Caput xiii*.

negavit. Negavit hominum consortia, non Dei gratiam. Negaverit ex illis se esse, qui cum Galilæo erant; non negavit cum Dei Filio.

82. Denique secundum Matthæum proditus quod cum Jesu Nazareno fuisset, ait: *Nescio hominem*. Hoc idem et in tertia voce uterque, de quibus proposuimus, Evangelista: cum juramento enim respondisse posuerunt, quia nesciret hominem. Et bene negavit hominem, quem sciebat Deum. Denique ubi jusjurandum est, cauta responsio est. Nam etsi negavit Petrus, non tamen pejeravit; quia nec Dominus pejeraturum esse memoraverat. Quod si in Petro dubium est, quam periculosum est jusjurandum!

83. Johannes autem sic posuit, quoniam interrogatus ab ancilla Petrus, utrum ex discipulis esset illius hominis, prima voce responderit: *Non sum*. Non enim erat hominis apostolus, qui erat Christi. Denique et Paulus hominis apostolum se esse negavit, dicens: *Paulus apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, et Deum Patrem*. Sed ne videretur ambiguum aliquod incarnationis adferre, subiecit: *Qui suscitavit eum a mortuis*; ut et hominem credas, cum Deum ante credideris. Quod alibi quoque eodem tenore custodit, ubi dicit: *Unus enim Deus, et unus mediator Dei et hominum homo Christus Jesus*. Prius utique mediatorem Dei quam hominum nuncupavit; non enim sat est utrumque credere, nisi fidei ordo servetur.

84. Concordat igitur ubique responsio; nam qui dixit: *Nescio hominem*, æquum erat ut interrogatus utrum esset ex discipulis hominis, diceret: *Non sum*. Itaque non Christi discipulum se negavit, sed hominis negavit esse discipulum. Itaque et Petrus et Paulus hominem negaverunt quem Dei Filium fatebantur. Quod sensit Petrus, et Paulus expressit; hinc et ille profecit. Error Petri doctrina justorum est; et titubatio Petri omnium petra est. Denique super undas titubat, sed dexteram porrigit Christo; in monte cadit, sed levatur a Christo. Titubavit quidem Petrus in mari, sed ambulavit.¹ Firmior

A titubatio Petri, quam nostra est firmitudo. Ibi cadit, quo nullus adscendit; ibi nutat, ubi nemo ambulat. Et tamen inter undas licet titubet, non labitur: nutat, non cadit: fluitat, non præcipitatur. Et si cecidit, in monte tamen cecidit; sed felicius ille cecidit quam alii steterunt: felicius cecidit, quem Christus levavit.

85. Iterum autem interrogatum quod ex discipulis ejus esset, Johannes scripsit negasse. Et bene negavit, quia ex ejus dicebatur esse discipulis, quem hominem in superioribus sunt locuti. Nam et tertio quod cum illo visus esset, negavit,² et hoc de superioribus derivatur: Cum illo quem hominem nuncupatis, non fui; sed a Dei Filio non recessi.

86. Lucas quoque scripsit, Petrum interrogatum utrum ex illis esset, respondisse prima voce: *Non novi illum*. Et bene dixit. Temerarium quippe erat, ut diceret quia noverat eum, quem mens humana non potest comprehendere. C. *Nemo enim novit Filium, nisi Pater*. Rursus secunda voce, secundum Lucam, idem Petrus ait: *Non sum ego*. Maluit videlicet se negare, quam Christum. Aut quia videbatur negare Christi societatem, utique se negavit. Certe cum de homine negat, in Filium peccavit hominis, ut remitteretur ei, non in Spiritum sanctum. Tertio quoque interrogatus, ait: *Nescio quid dicas*, hoc est, sacrilegia vestra nescio.

87. Sed nos excusamus; ipse non excusavit:³ non enim satis est involuta responsio confitentis Jesum, sed aperta confessio. Quid prodest verba involvere, si videri vis denegasse? Et ideo Petrus non de industria sic respondisse inducitur; quia postea recordatus est, et tamen flevit. Maluit enim ipse suum accusare peccatum, ut justificaretur fatendo, quam gravaretur negando: *Justus enim in principio accusator est sui*; et ideo flevit.

88. Quare flevit? Quia culpa obrepit ei: ego soleo flere, si culpa mihi desit, hoc est, si non me vindicem, si non obtineam quod improbe cupio. Petrus doluit et flevit, quia erravit ut homo. Non invenio quid dixerit;⁴ invenio quod

¹ Omnes edit., *sed ambulavit firmior*. Titubatio Petri nostra est firmitudo. Mss. ut in textu. (Edit. Maur.)

² Rom. edit. cum tribus mss., *Nam quod tertio cum illo se fuisse negavit*. (Edit. Maur.)

³ Omnes edit., *Dominus ipse non excusavit*. At in mss. omittitur *Dominus*, ut *ipse* ad Petrum referatur: quod magis scite congruit cum sequentibus. Ceterum sunt qui Ambrosio nostro, quod Petri peccatum nimis elevare conatus sit, vitio vertant; in quibus reperitur Guill. Estius, vir pietate juxta ac doctrina clarus. Sic autem ille, *De negatione*, inquit, *multa commentatur Ambrosius.... et ita loquitur quasi Petrus negando Christum non peccaverit, saltem mortaliter. Sed videtur Ambrosius re vera peccare in hoc, quod peccatum Petri, pro quo ille flevit amare, nimis extenuet*. Fatemur quidem cavendum esse ne dum in excusando eodem peccato operam plus justo anxiam ponimus, Christum mendacem qui illud prædixit; Petrum vero ineptum qui ob illud ipsum amarissime flevit, ostendamus. Verum, pace docti viri dixerimus, qui totam hanc Ambrosii commentationem adtentius legerit, nihil ipsi occurret, unde jure queat colligi, Petri peccatum sancto Doctori non nisi veniale visum fuisse. Etenim inter mortalia crimina aliud alio levius est; unde putavit Ambrosius sibi licere, ut hono is causa quidquid ad

minuendum tanti apostoli peccatum facere posset, id oratorio modo in medium adferret. Et certe ex aliis Patribus non defuerunt qui Petri defensionem adhuc urgerent ardentius, eum non semel justum etiam post negationem vocare perseverantes. Vide eundem Estium *Annot. in præcipua ac difficil. S. script. loca*. In cap. xxvi Matth. vers. 70.

(Edit. Maur.)

⁴ Nihil agunt, qui hoc abutuntur loco, ut poenitentiae sacramentalis, de qua hic nullo modo agitur, necessitatem conentur elevare. Etenim per *satisfactionem* nequaquam significari confessionem nostram, aut partem ejus extremam, aperte demonstrant quæ sequuntur. Nam quemadmodum verba, *ablui potest*, referuntur ad *lacrymas ejus lego*; sic ista, *sed quod defendi non potest* pertinent ad *satisfactionem non lego*: unde manifestum est *satisfactionem* hic aliud non esse, nisi defensionem: quo pacto satisfacere objectis criminibus, idem est atque objecta crimina diluere, seu refellere. Sed nec etiam sequentia, nempe, *Lavent* (vel ut edit. Gill. ac Rom. et ms. Reg., *lavant*) *lacrymæ delictum, quod voce pudor est confiteri*, vocalem confessionem saltem secretam excludunt: nihil enim aliud hic ostenditur, nisi eum qui grave crimen perpetraverit, a lacrymis ordiri debere conversionem; sic namque tacuisse Petrum, *ne tam cito veniæ*

Eadem dist. cap.
Lacrymæ.

S. Aug. lib. 1 *de
gratia Christi*,
cap. 45.

fleverit: lacrymas ejus lego, satisfactionem non lego: sed quod defendi non potest, abluui potest. Lavent lacrymæ delictum, quod voce pudor est confiteri. Et veniæ fletus consulunt, et verrecundiæ. Lacrymæ sine horrore culpam loquuntur: lacrymæ crimen sine offensione verrecundiæ confitentur: lacrymæ veniam non postulant, et merentur. Inveni cur tacuerit Petrus, ne tam cito veniæ petitio plus offenderet. Ante flendum est; sic precandum.

89. Bonæ lacrymæ, quæ lavant culpam. Denique quos Jesus respicit, plorant. Negavit primo Petrus, et non flevit, quia non respexerat Dominus. Negavit secundo, non flevit; quia adhuc non respexerat Dominus. Negavit et tertio; respexit Jesus, et ille amarissime flevit. Respice, Domine Jesu, ut sciamus nostrum deflere peccatum, lavare delictum. Unde etiam lapsus sanctorum utilis: nihil mihi nocuit quod negavit Petrus; profuit quod emendavit. Didici cavere alloquia perfidorum. Petrus inter Judæos negavit; Salomon conturbenio gentili deceptus erravit.

III Reg. xi, 4.

90. Flevit ergo et amarissime Petrus,¹ flevit ut lacrymis suum posset lavare delictum: et tu si veniam vis mereri, dilue lacrymis culpam tuam: eodem momento, eodem tempore respicit te Christus. Si in aliquo fortasse labaris;² quia secretorum tuorum adsistit testis, respicit ut recorderis, et fatearis errorem. Imitare Petrum dicentem alibi tertio: *Domine, tu scis quia diligo te*. Etenim quia tertio negaverat, tertio confitetur: sed negavit in nocte, confitetur in die.

6, q. 1, cap. *Imitare Petrum*.
Joan. xxi, 15.

S. Aug. lib. 1 *de
gratia Christi*,
cap. 45.

91. Hæc autem ideo scripta sunt, ut sciamus neminem jactare se debere; nam si Petrus lapsus est, quia dixit:³ *Etsi alii scandalizati fuerint in te, ego non scandalizabor*, quis alius jure de se præsumat? Denique et David quia dixerat: *Ego dixi in mea abundantia: non movebor in æternum*; eam sibi jactantiam obfuisse profitetur, dicens: *Avertisti faciem tuam a me, et factus sum conturbatus*.

3
Marc. xiv, 29.

Ps. xxi, 7, 8.

92. Unde te evocem, Petre, ut doceas me quid flens cogitaveris? Unde, inquam, te evocem? De cælo, ubi jam choro insertus es angelorum; an etiam de tumultu, quia non putas

petitio plus offenderet. Ante flendum, etc. Itaque ad ecclesiasticam temporis sui disciplinam, qua pœnitentes delicta privatim prius deflere jubebantur, quam ad petendam reconciliationem accederent, alludit. Oris autem confessionem in Petro disertis verbis non semel agnoscit S. Doctor, cum supra num. superiori inquit: *Maluit enim ipse suum accusare peccatum, ut justificaretur fatendo; quam gravaretur negando*: et infra n. 90: *Si in aliquo fortasse labaris, respicit... ut recorderis et fatearis errorem. Imitare Petrum*, etc. Adferri possunt et aliæ hujusce loci solutiones, quas videre est apud Magist. Sentent. lib. iv, dist. 17, § *Jam secundum*; Rob. Pullum in vi Sentent.; Hug. Vict. lib. ii *De Sacram.*, pag. 14, cap. *De Confessione*, etc.; card. Bellarm. *De Pœnit.* lib. iii; et ut alios omittamus, apud D. Dionysium Sammarthanum tractatu gallice scripto, *De Confess.*, pag. 351, 357 et 567. (Edit. Maur.)

¹ *Flevit ut lacrymis*, usque ad eodem momento, in mss. bene multis desiderantur: sed cum habeantur in nonnullis

A injuriam et ibi esse, unde Dominus resurrexit? Doce nos quid tibi profuerint lacrymæ tuæ. Sed docuisti illico: nam qui lapsus es antequam fleres, postquam flevisti electus es, ut alios regeres,⁴ qui te ipse ante non rexeras.

93. Habebat ergo lacrymas Petrus, pio quas fundebat affectu: non habebat proditor fletus quibus culpam ablueret, sed tormenta conscientiæ quibus sacrilegium fateretur;⁵ ut dum suo reus judicio damnatur, et spontaneo supplicio facinus expiatur, pietas Domini, qui se ipse nollet ulcisci, et divinitas probaretur, qui conscientiam mentis invisibili potestate interrogaret.

94. *Peccavi*, inquit, *quod tradiderim sanguinem justum*. Etsi cassa est pœnitentia proditoris, quia peccavit in Spiritum sanctum; est tamen nonnullus in scelere pudor culpam agnoscere. Et quamvis ille non absolvitur, Judæorum tamen impudentia confutatur: quos cum professio redarguat venditoris, scelerati tamen sibi vindicant jura contractus, et exsortes reatus esse se credunt, dum dicunt: *Quid ad nos? Tu videris*.⁶ Amentes plane, qui putent solvi se magis auctoris scelere, quam teneri. In pecuniariis causis refuso pretio jus solvitur: hi pretium recipiunt, et sacrilegium persequuntur, ac pertinacibus studiis funestam sibi vindicant sanguinis auctionem, cum refunderet venditor sacrilegii mercedem.

D 95. Evidenter itaque dum pretium sanguinis a Judæorum gazophylaciis separatur, et ager figuli ea, qua venditur Christus, comparatur pecunia; dum is locus humanis peregrinorum reliquiis dicatur; et prophetiæ impletur oraculum, et surgentis Ecclesiæ mysterium revelatur. Ager enim secundum divina præcepta mundus hic omnis est; figulus autem, ille qui nos formavit e limo, de quo habes in veteri Testamento, quia *finxit Deus hominem de limo terræ*, formandi per naturam, reformandi per gratiam habens pro suo arbitrio potestatem. Nam etsi propriis vitiis corruamus; per illius tamen misericordiam, resumpto mentis spiritu, secundum Hieremiæ oracula reformamur.

96. Pretium quoque sanguinis est pretium Dominicæ passionis. Ergo pretio sanguinis emi-

(etiam in nostris), et cunctis edit., nec non pleniorum sensum efficiant, ea non putavimus loco movenda. (Edit. Maur.)

² Mss. octo non infimæ notæ, *fortasse laboras*. Non male; laboro enim non raro sumitur pro eo quod est *de salute periclitor*, ut apud Horat. lib. i, ode 27:

Quanta laboras in Charybdi! (Edit. Maur.)

³ Edit. Rom., *lapsus est, qui dixit*. Aliæ ac mss. omnes... *quia dixit*. Melius; jactantiam enim S. Petri causam fuisse cur in peccatum laberetur, multi ex antiquis scriptoribus agnoscunt. (Edit. Maur.)

⁴ Eadem Rom. edit. cum uno Vat. cod. et Reg., *erectus es ut alios erigeres, qui... non erexeras*. Aliæ, ac mss. nostrates (item A, B, N, n, a) hoc tantum inter se differunt, quod ubi plures potioresque mss. habent *electus es*, alii cum edit. scribunt, *erectus es*; duo vero pro *ut alios regeres*, exhibent *alios regere*. (Edit. Maur.)

⁵ Verbo, *fateretur*, addit Rom. edit. sola, *quando projectis argenteis laqueo se suspendit*. (Edit. Maur.)

⁶ Mss. A, B, *Caput* xiv.

4

5

Matth. xxvii, 5.

⁶
Ibid.

Ibid., 7.

Jerem. xxxiii, 44.

Matth. xiii, 38.

Gen. ii, 7.

Joan. III, 17.

tur mundus a Christo: venit enim ut salvetur mundus per ipsum; in quo juxta ut opus auctoris, et jus est. Venit ergo ut consepultos per baptismum, et commortuos Christo ad perpetuitatis gratiam reservaret. Sed non passim omnibus ad sepeliendum est locus: nam etsi omnes mundus includat, non omnes reservat; et si communis habitatio, tamen legitima sepultura est, eorum scilicet qui nunc sunt per fidem domestici Dei, sed fuerunt in lege peregrini. Qui sunt isti, nisi de quibus dicitur: *Memores estote quod aliquando vos gentes, qui eratis in carne alienati a conversatione Israel, et peregrini promissionis Testamentorum?* Sed hi nunc jam non sunt advenæ atque peregrini; quoniam cives sanctorum esse fidei jure meruerunt.¹

Ephes. II, 11, 12.

1

97. Sequitur admirabilis locus, quo subeundæ æquanimiter injuriæ moralis infunditur patientia pectoribus humanis. Accusatur Dominus, et tacet; et bene tacet qui defensione non indiget. Ambient defendi qui timent vinci. Non ergo accusationem tacendo² confirmat, sed despicit non refellendo. Quid enim timeret qui non ambiret salutem? Salus omnium suam prodidit,³ ut adquirat omnium. Sed quid de Deo loquar? Susanna tacuit, et vicit: melior enim causa, quæ non defenditur, et probatur. Et hic Pilatus absolvit; sed absolvit judicio, crucifixit mysterio. Verum hoc speciale Christi: illud humanum, ut apud iniquos judices magis videretur noluisse, quam non potuisse defendi.

Matth. XXVII, 11.

2

3

98. Cur autem Dominus tacuerit, ipse præmisit, dicens: *Si vobis dixero, non creditis mihi: si vos interrogavero, non respondebitis mihi.* Illud tamen præstantissimum, quod maluit regem se probare, quam dicere; ut condemnandi causam habere non possent qui, quod objiciunt, hoc fatentur.

Luc. XXII, 67, 68.

Vers. 8.

99. Herode autem cupiente aliqua mirabilia ejus videre, ipse tacuit et nihil fecit; quia nec illius crudelitas merebatur videre divina, et Dominus jactantiam declinabat. Et fortasse typice in Herode omnes impii significantur: qui si Legi non crediderint et prophetis, mirabilia Christi opera in Evangelio quoque videre non possint.

Vers. 11.

100. Ad Herodem mittitur, ad Pilatum re-

¹ Nonnulla hic interpolantur in editione romana, desumpta ex ipso Evangelio Lucæ atque ex Matthæo, quæ ideo omituntur, quia nullis mss. exhibentur. Item multæ textus immutationes factæ in eadem sunt a n. 99 usque ad n. 129.

² Ita pro *timendo*, quam vocem Maurini editores assumpserunt a cod. Corbej. et aliis quibusdam, ut congruentem sequentibus: *Quid enim timeret*, etc. Sed nos prætulimus vocem *tacendo*, quæ est in omnibus editt. ante maurinam, et in nostris aliisque pluribus mss.; quæ præterea respondet præcedenti contextui, et logice requiritur ab immediate subsequenti voce *confirmat*. Potest enim aliquid confirmari *tacendo*, quia silentium est aliquid quod exterius etiam apparet; sed quid confirmari potest *timendo*, cum timor actus sit unice interior? Subsequens autem vox *timeret* habet ideam respondentem in præcedenti *despicit*.

³ Una Romana editio habet, *Salus ipsa se prodit*. Intellige in textu, *suam prodidit salutem temporalem ut acquireret salutem omnium spiritualem*.

A mittitur. Et si uterque reum non pronuntiant; alienæ tamen crudelitatis studiis obsequuntur. Lavit quidem manus Pilatus,⁴ sed facta non diluit: judex enim nec invidiæ cedere debuit, nec timori, ut sanguinem innocentis addiceret. Monebat uxor: lucebat in nocte gratia: divinitas eminebat; nec sic a sacrilega sententia temperavit.

Matth. XXVII, 24

Ibid., 19

B 101. Similiter in hoc typum omnium judicum arbitrator esse præmissum, qui damnaturi essent eos, quos innoxios æstimarent. Tolerabiliores tamen gentiles esse quam Judæos, conjuncta Pilato persona⁵ demonstrat; et magis eos divinis ad fidem operibus admoneri. Quales autem illi, qui Dominum majestatis crucifixerunt?

5

C 102. Nec immerito homicidæ absolutionem petunt, qui flagitabant innocentis exitium. Tales leges iniquitas habet, ut oderit innocentiam,⁶ scelus diligat. In quo tamen nominis interpretatio speciem dat figuræ: Barabbas enim *patris filius* latine dicitur: illi ergo quibus dicitur: *Vos ex patre diabolo estis*, vero Dei Filio filium patris sui Antichristum prælaturi esse produntur.

Vers. 13

6

Joan. VIII, 44.

Et indutum illum veste alba remisit.

Vers. 11

D 103. Non otiosum quod veste alba induitur ab Herode, immaculatæ tribuens indicia passionis; quod agnus Dei sine macula cum gloria peccata mundi susciperet. In typo etiam Herodis atque Pilati, qui amici ex inimicis facti sunt per Jesum Christum, plebis Israel populique gentilis figura servatur, quod per Domini passionem utriusque sit futura concordia: ita tamen ut pius populus nationum capiat verbum Dei, et ad populum Judæorum fidei suæ devotione transmittat; ut illi quoque gloria majestatis suæ corpus vestiant Christi, quem ante despexerant.

E 104. Chlamidem autem coccineam⁷ induitur a militibus, et purpuream tunicam: in altera designans martyrum palmas, in altera regiæ potestatis insignia; quod caro ejus fusum toto orbe terrarum sanguinem esset susceptura⁸ pro nobis, et passio regnum paritura de nobis.

Matth. XXVII, 27.

8

105. Corona quoque de spinis capiti ejus⁹ adnexa, quid aliud quam divini operis munus

9

Ibid., 29

⁴ Eadem edit. Rom., *Tunc secundum Matthæum, lavit Pilatus coram populo manus, dicens: innocens ego sum a sanguine justis hujus.* (Edit. Maur.)

⁵ *Conjuncta Pilato persona*, nimirum illius uxor.

⁶ Vict. cod., juxta Maurinos, ac noster A, *ut quod oderit innocentia, scelus diligit.*

⁷ Rom. edit., *Inde secundum Matthæum chlamide coccinea induitur a militibus: et secundum Johannem veste purpurea circumdatur.* Mss. A, B, N, *chlamide coccinea.*

⁸ Colb. unus, et Reg., *quod caro ejus toto orbe terrarum sanguinem esset fusura.* Clarom., *quod caro ejus passionem esset susceptura.* (Edit. Maur.)

⁹ Rom. edit., *Denique secundum Matthæum corona de spinis capiti ejus imponitur. Hoc quid aliud,* etc. Post pauca vero, ubi omnes edit. et plerique mss., *tamquam sæculi spinis*: quæ lectio videtur præferenda. (Edit. Maur.)

ostendit, quod de peccatoribus mundi tamquam
sæculi spinis triumphalis gloria Deo quæreretur?
Nec flagella vacant,¹ quia flagellatus est ipse,
ne nos flagellaremur: *Homo enim in plaga, et
sciens ferre infirmitates*, pro nobis dolet, a nobis
qui Deum antea fugiebamus, flagella detorquens:
tam patiens Dominus, ut fugitivorum vinculis
propriam manus, fugitivorum flagellis suum cor-
pus offerret. Detestabili itaque mentis affectu,
honoratum tamen Judæi exitum produnt;² nam
etsi compungentes coronant, illudentes adorant;
etsi corde non credunt, quem perimunt, confi-
tentur. Illis defuerunt boni operis affectus; Deo
tamen suus non defuit honor: qui salutatur ut
rex, coronatur ut victor, quasi Deus et Domi-
nus adoratur.

106. Arundo quoque vel secundum Matthæum
comprehenditur manu ejus; ut fragilitas humana
jam non sicut arundo moveatur a vento, sed
operibus Christi corroborata fundetur,³ et adfixo
cruci chirographo, quod erat contrarium nobis,
sententia vetusta cessaret: vel secundum Marcum
caput ejus percutit, ut solidata divinitatis ad-
tactu nostra conditio nutare non possit.

107. Sed jam trophæum suum victor adtol-
lat.⁴ Crux super humeros imponitur ut tro-
phæum, quod sive Simon, sive ipse portaverit;
et Christus in homine, et homo portavit in
Christo. Nec discordant Evangelistarum senten-
tiæ, quando concordat mysterium; et bonus
ordo nostri profectus est, ut prius crucis suæ
trophæum ipse erigeret, deinde martyribus tra-
deret erigendum. Non Judæus est qui crucem
portat, sed alienigena atque peregrinus; nec
præcedit, sed sequitur, juxta quod scriptum est:
Tolle crucem tuam, et sequere me. Non enim
suam, sed nostram crucem Christus adscendit.
Nec mors illa divinitatis fuit, sed quasi homi-
nis; unde et ipse ait: *Deus, Deus meus, respice
me: quare me dereliquisti?*

108. Pulchre adscensurus crucem⁵ regalia
vestimenta deposuit; ut scias quasi hominem
passum esse, non quasi Deum regem: etsi
utrumque Christus; quasi hominem tamen, non
quasi Deum cruci esse suffixum. Sed milites
non Judæi sciunt quo tempore, qualia vesti-
menta Christo convenient. Judicio quasi victor
adsistit: ad passionem tamquam reus, humilis
venit.⁶

¹ Eadem edit. Rom., *Tunc secundum Johannem Pilatus flagellavit Jesum. Nec flagella mysterio vacant.*

² Rom. edit., *Secundum Marcum autem inde milites ple- cientes coronam spineam, imponunt ejus capiti, et salutant eum dicentes: Ave, rex Judæorum. Et ponentes genua adorabant eum. Quod detestabili licet mentis operentur af- fectu, etc.*

³ Rom. edit., *corroborata firmetur: vel secundum Mar- cum: reliquis omissis.* (Edit. Maur.)

⁴ Rom. edit., *Secundum Johannem Christus bajulat sibi crucem: secundum Lucam imponitur Simoni. Sed sive Si- mon, sive ipse portaverit, crux tamen super humeros im- ponitur; ut trophæum et Christus in homine, et homo por- taret in Christo.*

⁵ Edit. Rom., *Denique secundum Marcum, milites eum*

109. Nunc quoniam trophæum⁷ jam vidimus,
curram suum triumphator adscendat; nec ar-
borum truncis, aut quadrijugis plaustis manu-
bias de mortali hoste quæsitæ, sed patibulo
triumphali suspendat captiva de sæculo spolia.
Non hic revinctis post tergum brachiis gentes,
nec excisarum urbium imagines cernimus, op-
pidorumque captorum simulacra, aut submissa
captorum regum colla miramur, quales huma-
norum solent species esse triumphorum, nec
victoriæ terminos regionis fine distinctos; sed
ovantes populos nationum, quæsitos non ad
supplicium, sed ad præmium, reges liberis af-
fectibus adorantes, voluntariis urbes studiis de-
ditas, et in melius reformatas imagines oppi-
dorum, quas non fucus⁸ expresserit, sed devotio
coloraverit fidei: arma, victoriarumque jura toto
orbe currentia, captivum principem mundi, et
spiritualia nequitiae quæ sunt in cœlestibus,
obedientia vocis humanæ imperio, subditas do-
minationes variarumque virtutum species, non
sericis, sed moribus emicantes. Fulget castitas,
fides splendet, et induta mortis exuviis devotio
fortitudinis jam resurgit. Unus Dei triumphus
fecit omnes prope jam homines triumphare,
crux Domini.

110. Refert ergo considerare qualis adscen-
dit.⁹ Nudum video: talis ergo adscendat qui
sæculum vincere parat, ut sæculi adjumenta
non quærat. Victus est Adam, qui vestimenta
quæsit: vicit ille, qui tegumenta deposuit. Et
talis adscendit quales nos auctore Deo, natura
formavit: talis in paradiso primus homo habita-
vit; talis ad paradysum homo secundus intravit.
Et ut non sibi soli, sed omnibus vinceret, manus
extendit, quo omnia traheret ad se; ut nodo
mortis exuta, jugo fidei suspensa, cœlestibus
ea, quæ prius erant terrena, sociaret.

111. Scribitur etiam titulus: solet præcedere
pompa victores; at vero currum Domini trium-
phalem præibat bona pompa resurgentium de-
functorum. Solet etiam titulus subjugatarum
gentium numerum designare. Sit in illis trium-
phis ordine quodam digesta miserabilis devi-
ctarum, pereuntium contumeliosa captivitas na-
tionum: hic redemptarum gentium vernat gra-
tia: digni tanto triumpho jugales, ut cœlum,
terra, maria, inferna a corruptela mutantur ad
gratiam.

exuerunt purpura, quod nec mysterio vacat. Christus enim adscensurus, etc.

⁶ Eadem edit. Rom., *Judicio enim in purpura quasi victor adsistit, ad passionem vero in suis vestimenta quasi reus, humilis venit.*

⁷ Mss. A, B, N, n, a, trophæa.

⁸ *Fucus* proprie quoddam rubei coloris genus est: sed hic laxè sumitur pro colore omni quo pictores utuntur, ut apud Horat. lib. III, ode 5, pro qualibet tinctura qua inficiuntur panni. Ceterum non indiligenter hoc et sequentibus numeris ea percurruntur, quæ olim in triumphis Romani observabant. De quibus multa Sigonius, Rosinus, Laurentius et alii. (E. Maur.)

⁹ Rom. edit., *Refert vero considerare (quia secundum Marcum, crucifigentes eum diviserunt vestimenta ejus) qualis crucem adscendat.*

¹ 112. Scribitur autem titulus,¹ et super crucem ponitur, non infra crucem; quia principium super humeros ejus. Principium autem quid est, nisi sempiterna virtus ejus, atque divinitas?
² Unde et ipse interrogatus quis esset,² respondit: *Principium, qui et loquor vobis*. Legamus hunc titulum:

Jesus, inquit, Nazarenus rex Judæorum.

113. Merito supra crucem titulus; quia non humani corporis, sed divinæ potestatis est regnum quod habet Christus. Merito supra crucem titulus; quia licet in cruce erat Dominus Jesus, super crucem tamen regis majestate radiabat. Vermis in cruce, scarabæus in cruce; et bonus vermis qui hæsit in ligno, bonus scarabæus qui clamavit e ligno. Quid clamavit?
³ *Domine, ne statuas illis hoc peccatum.*³ Clamavit latroni: *Hodie mecum eris in paradiso*. Clamavit quasi scarabæus: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti?* Et bonus scarabæus, qui lutum corporis nostri ante informe ac pigrum virtutum versabat vestigiis: bonus scarabæus, qui de stercore erigit pauperem. Erexit Paulum, qui æstimatus est ut stercora: erexit et Job, qui sedebat in stercore. Non mediocris ergo titulus.

⁴ 114. Ipse autem crucis locus, vel in medio, ut conspicuus omnibus; vel supra Adæ, ut Hebræi disputant, sepulturam.⁴ Congruebat quippe ut ibi vitæ nostræ primitiæ locarentur, ubi fuerant mortis exordia.

⁵ 115. Dividuntur vestimenta;⁵ aliis aliud sorte defertur: Dei enim spiritus non humana opinione comprehenditur, sed quasi quodam eventu inopinatus illabitur. Et fortasse milites isti quatuor Evangelistarum habebant typum, qui scripserunt titulum, quem omnes legamus. Lego titulum regis Judæorum, cum lego: *Regnum meum non est de hoc mundo*. Lego causam Christi super caput ejus scriptam, cum lego: *Et Deus erat Verbum*; caput enim Christi Deus est.

⁶ 116. Isti ergo servabant Jesum,⁶ et hodie servant, ne cui forte labatur, ne cui de passione descendat,⁷ quod petebat populus Judæorum.

¹ Eadem edit. Rom., *Titulus etiam secundum Johannem, et supra crucem ponitur; ut affixo cruci chirographo, quod erat contrarium nobis, sententia vetusta cessaret*. Et infra: *Titulus autem erat secundum Johannem: Jesus Nazarenus Rex Judæorum; quem multi Judæorum legerunt. Legamus igitur et nos. Lego titulum regis, etc.*

² Mss. A, B, N, n, a: *Tu quis es?*

³ Edit. Rom. *Pater, dimitte illis; hoc est, ne statuas illis hoc peccatum*. Postrema hæc verba sunt Stephani (*Actuum* vii, 59); sed videntur ab Ambrosio hic assumpta ut interpretativa verborum *Dimitte illis* etc. Sed forte etiam aderant in ejus codice, huc translata librarii arbitrio, et in evangelicum textum inserta.

⁴ Ambrosius, quæ sua modestia est, nihil hoc loco definit. Harum autem opinionum posteriorem Maldonatus in cap. xxvii Matthæi, citatis, qui ab illa stabant, antiquis patribus, opinionem vocat *multorum veterum scriptorum auctoritate nobilem*. Verum ea minus placuit sancto Hieronymo, qui priorem amplexus est in cap. v Ezechielis, et item in cap. v ad Ephesios. (Edit. Maur.)

A Mihi plane Christus in passione moriatur, ut post passionem resurgat. Noluit descendere sibi, ut moreretur mihi.⁸ Nobis ergo jam Christus servatur: propter nos dividuntur vestimenta ejus. Non possunt singuli habere omnia, et ideo super tunicam sors agitur; quia non pro hominis voluntate divisio fit Spiritus sancti. *Divisiones enim gratiarum sunt*, sed operatus est Spiritus, *dividens singulis prout vult*.

I Cor. xii, 4, 11.

117. Intuere nunc Christi vestimenta divisa. B Ubi illa quæram? Quære in Matthæo: invenies penes ipsum solum chlamidem coccineam: penes Johannem vestem purpuream: penes Marcum purpuram tantum: penes Lucam vestem albam: hac enim sola pro sua fuit portione contentus. Quantos itaque Christus sua veste vestivit? Puto autem quod non quatuor tantum, sed omnes vestivit milites, et omnibus abundavit. Sed revertamur ad Evangelistas.⁹

Matth. xxvii, 28

Joan. xix, 2.

Marc. xv, 17.

Luc. xxiii, 11.

C 118. Mystice itaque istæ quatuor partes, non partes vestium, sed qualitates mihi videntur esse virtutum. Alius enim de regno sublimius scripsit: alius de hominis institutione diffusius: Lucas nitorem sibi sacerdotalis vestis elegit: Marcus vero verborum textum non desideravit: denique Johannes quasi quasdam intexit sententias, quibus vestiatur fidem nostram. Nonne tibi videtur intextum illud: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum, et omnia per ipsum facta sunt?* At vero Marcus tamquam purpuræ fulgore contentus, sine ulla intextione verborum, *Initium*, inquit, *Evangelii Jesu Christi Filii Dei*.

9

Joan. i, 1-3

Marc. i, 1.

119. Ergo vestimenta divisa sunt Christi, vel gesta, vel gratia; quia tunica non potuit dividi, fides scilicet: quoniam non pro portione singulorum,¹⁰ sed pro jure communis est omnium: quod enim non dividitur, singulis manet integrum.

9

E 120. Et bene *desuper texta*: sic enim textitur fides Christi, ut de divinis ad humana descendat; ex eo quod ante sæcula ex Deo natus,¹¹ posteriori tempore susceptionem carnis adsumpserit. Significatur igitur nobis eo, quod non debeat fides scindi, sed solida permanere.

11

⁵ Rom. edit. sola, *Dividentes vero vestimenta ejus miserunt sortes. Quod nec mysterio vacat. Alii enim aliud, etc.* Infra vero post quatuor versus, *qui scripserunt Evangelium*. (Edit. Maur.)

⁶ Eadem edit. Rom., *Et secundum Matthæum sedentes servabant eum, et dicebant: Si rex Israel est, descendat nunc de cruce. Isti ergo, etc.*

⁷ Maurinis testibus, codices non pauci, *de passione discedat*. Non ita nostri. *De passione, nempe de cruce passionis*.

⁸ Ita mss. fere omnes: contra vero cunctæ edit. et ms. Reg., *Noluit descendere, ne descenderet sibi, sed* (Amerb., *sed ut moreretur mihi*. Non satis apposite ad contextum.

⁹ Rom. edit., *Accipe et aliud. Istæ quatuor partes, etc.*

¹⁰ Eadem edit., *et ideo secundum Johannem, super illa sors agitur, quia fides non pro portione, etc.* Infra vero post voces *desuper texta* subdit, *in Johanne legitur*.

¹¹ Sic omnes mss. a Maurinis adhibiti, et etiam nostri quinque, nec non edit., excepta Rom., ubi reponitur, *ex Deo genitus*.

Vers. 43. *Amen, amen dico tibi: Hodie mecum eris in paradiso.*

¹ 121. Pulcherrimum affectandæ conversionis¹ exemplum, quod tam cito latroni venia relaxetur, et uberior est gratia quam precatio; semper enim Dominus plus tribuit, quam rogatur. Ille enim rogabat ut memor esset sui Dominus, cum venisset in regnum suum; Dominus autem ait illi: *Amen, amen dico tibi: Hodie mecum eris in paradiso.* Vita est enim esse cum Christo: ideo ubi Christus, ibi vita, ibi regnum. Cito igitur ignoscit Dominus, quia cito ille convertitur.

Vers. 39. 122. Unde et illud solvi videtur, quia alii duos conviciantes inducunt latrones; iste unum conviciantem, et unum rogantem. Fortasse et iste prius conviciatus est, sed repente conversus est. Nec mirum si converso culpam ignoscebat, qui insultantibus veniam relaxabat. Potuit etiam de uno pluraliter dicere, sicut illud est: *Adstiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum:* solus enim Herodes rex, et princeps Pilatus in Apostolorum Actibus conspirasse adversus Christum Petri voce produntur. Sic et ad Hebræos habes: in caprinis pellibus ambulabant, secti sunt, et leonum molas obstruxerunt; cum solus Eliás melotidem habuisse, Esaias sectus esse, Daniel a leonibus intactus mansisse doceatur.

Vers. 40. 123. Quam execrabilis in facto iniquitas Judæorum, ut quasi latronem crucifigerent omnium Redemptorem! Bonus tamen in mysterio latro, qui insidiatus est diabolo, ut vasa ejus auferret. Mystice autem latrones duo duos populos peccatores significant per baptismum crucifigendos esse cum Christo: quorum dissensio diversitatem pariter credentium signat. Denique unus a sinistris, alter a dextris erat. Increpatio quoque futurum crucis scandalum etiam circa credentes revelat.

² 124. Et acetum offerebant Judæi.² Bene ad consummanda omnia et corruptio sinceritatis hauritur; ut omnia cruci quæ vitiata fuerant, figerentur. Acetum itaque bibitur, vinum cum felle non bibitur; non quia fel, sed quia admixtæ vino amaritudines recusantur. Nam amaritudines vitæ nostræ pro corporis utique conditione suscepit. Denique ipse ait: *Dederunt in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto.* Sed sinceritati non debuit amaritudo misceri; ut ostenderetur sine amaritudine immor-

A talitas resurgentium futura: quæ, quoniam immortalitas in vase coacuerat humano, separatur in Christo.³ Ergo acetum bibitur, hoc est, vitium corruptæ per Adam immortalitatis aboletur in calamo, ut de corpore absorberetur humano. Nos quoque vitia nostra per incuriam mentis corporisque concreta transfundamus in Christum: transfundamus per baptismum, ut crucifigamur in Christo: transfundamus per pœnitentiam, ut ab illo nobis vini sanguinisque cœlestis incorrupta sinceritas refundatur.

125. Denique ubi acetum bibit, Consummata sunt, inquit, omnia; eo quod adsumptæ mortalitatis impletum esset omne mysterium, et exhaustis omnibus vitiis, immortalitatis sola lætitia remansisset. Et ideo ait:

⁴ *In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum.*

C 126. Et bene commendatur spiritus, qui reservatur; quod enim commendatur, utique non amittitur. Bonum ergo pignus est spiritus, bonum depositum. Unde et illic ait: *O Timothee, bonum depositum custodi.* Commendatur enim Patri spiritus; et ideo ait: *Quoniam non derelinques in inferno animam meam.* Vide autem magnum mysterium. Nunc commendat in manibus Patris spiritum suum, nunc in Patris gremio sedet; quia totum alius non capit Christum. Denique, *Ego, inquit, in Patre, et Pater in me.* Commendatur ergo Patri spiritus. Sed cum sit in superioribus, illuminat et inferna, ut universa redimantur: etenim Christus omnia, et in Christo omnia, licet in singulis Christus operetur. Caro moritur, ut resurgat: spiritus Patri commendatur, ut cœlestia quoque ab iniquitatis vinculo solverentur, et pax fieret in cœlo, quam terrena sequerentur.

E

*Et hoc dicto, tradidit spiritum.*⁵

127. Et bene *tradidit*, qui non invitus spiritum emisit. Denique Matthæus ait: *Emisit spiritum:* quod enim emittitur, voluntarium est; quod amittitur, necessarium. Propterea addidit: *Magna voce.* In quo vel professio gloriosa, usque ad mortem se pro nostris descendisse peccatis (ergo nec ego erubescam fateri quod Christus non erubuit voce magna profiteri); vel evidens manifestatio contestantis Dei secessionem divi-

¹ Tres mss., *affectandæ conversationis*. Unus, *affectundæ confessionis*. (Edit. Maur.)

² Rom. edit., *Inde secundum Matthæum, currens unus spongiam implevit aceto, et dabat ei bibere: quod et bibit. Sic enim habes secundum Johannem: Cum ergo accepisset Jesus acetum. Vinum vero cum felle mixtum non bibit. Sic enim habetur in Matthæo: Et dederunt ei vinum bibere cum felle mixtum: et cum gustasset noluit bibere.*

³ Ita mss. plures ac probatiores. Alii vero nonnulli (*etiam cod. A; cod. B, a Christo; cod. N, a Christo vel in Christo*), et ant. edit., *reparatur in Christo... aboletur in calamo* (duo mss., *aboletur et calamo*, quod non displicet) *ut de cor-*

pore absolveretur (Era. et Gill. in marg., *absorberetur*) *humano*. Denique edit. Rom. totum locum præfert istis verbis: *Educlatur in Christo. Ergo acetum bibitur quod erat arundini impositum, hoc est... absorbetur in calamo, ut de corpore aboleretur humano.* (Edit. Maur.)

⁴ Mss. B, N, *Caput xv. Cod. A omittit sequens Domine.*

⁵ Rom. edit., *Et hæc dicens expiravit. Et bene expiravit.*

⁶ Ita mss. At Rom. edit. sola, *propterea præmisit*. Eadem et Gill., in quo *Dei professio*. Utraque demum cum Amerb. et Era. post vocem *peccatis* addunt, *annuntiat*: sed eo hic nihil est opus, cum substantivum *est* facile cogitatione suppleatur. (Edit. Maur.)

nitatis et corporis.¹ Sic enim habes: *Clamavit Jesus voce magna dicens: Deus, Deus meus, respice in me: quare me dereliquisti?* Clamavit homo divinitatis separatione moriturus. Nam cum divinitas mortis libera sit, utique mors esse non poterat, nisi vita discederet, quia vita divinitas est.

128. Jam quæ sequuntur, ostendunt quia propter impietatem hominum finis sæculi sit futurus. Itaque significatur per Domini passionem occasura præsentia, ut oriantur futura. Tenebræ igitur offusæ sunt oculis perfidorum, ut fidei lumen resurgeret.² Sol occidit sacrilegis, vel refugit, ut funesti spectaculum sceleris obumbraret. Petræ scissæ sunt, ut per prærupta saxorum ostenderetur futurum, quoniam verbi vis peccatorum dura penetraret, quo facilius ex cavis petrarum illi venatores, quos Hieremias prædixit, Domino venarentur. Monumentorum autem reseratio quid aliud, nisi claustris mortis effractis, resurrectionem significat mortuorum, quorum in adspectu fides, in processu typus; quod in sanctam prodeundo civitatem præsentium specie declarabant, in illa Hierusalem quæ in cælo est, futurum perenne diversorium resurgentium? Etiam velum scinditur, quo vel duorum populorum divisio, vel mysteriorum Synagogæ profanatio declaratur. Scinditur ergo velum vetus, ut Ecclesia nova fidei suæ vela suspendat. Synagogæ velamen aufertur, ut religionis interna mysteria revelato mentis cernamus obtutu. Denique jam etiam centurio Dei Filium, quem crucifixerat, confitetur. O duriora saxi pectora Judæorum! Finduntur petræ; sed horum corda obdurantur. Judex arguit, credit minister, proditor scelus suum morte condemnat, elementa fugiunt, terra concutitur, monumenta reserantur: Judæorum tamen immobilis duritia manet orbe concusso.

129. Stabant autem et mulieres hæc videntes: stabat et mater, cum studio pietatis sua pericula posthaberet. Sed et Dominus pendens in cruce, qui sua pericula contemneret, pio matrem commendabat affectu. Quod non otiose Johannes pluribus prosecutus est: alii enim mundum descripsere concussum, cælum tenebris obductum, refugisse solem. Addiderunt Matthæus et Marcus, qui humana atque moralia³ uberius prosecuti sunt: *Deus, Deus meus, respice in me: quare me dereliquisti?* ut ad cru-

cem Christi susceptionem pervenisse crederemus conditionis humanæ. Lucas autem competere evidenter adseruit latroni veniam sacerdotali intercessionem donatam, et Judæis persequentibus eodem munere indulgentiam postulatam.

130. Johannes ergo, qui plenius divina penetravit mysteria, non immerito laboravit, ut quæ Deum generaverat, mansisse eam virginem declararet. Solus ergo me docet, quod alii non docuerunt, quemadmodum in cruce positus appellaverit matrem, pluris putans quod victor suppliciorum atque pœnarum, victor diaboli, pietatis officia dividebat, quam quod regnum cœleste donabat. Nam si religiosum est quod latroni venia donatur a Domino, multo religiosius quod mater honoratur a Filio.

131. Nec præposterum judicetur, quod prius latronis absolutionem quam matris appellationem scripsi: qui enim venerat salvos facere peccatores, non absurdum si prius in meis scriptis susceptum munus in redimenda salute peccatoris implevit. Denique ipse ait: *Quæ est mater mea, et qui sunt fratres mei?* Quia non venerat vocare justos, sed peccatores. Sed ibi pro loco: hic et in cruce non immemor matris, appellat eam dicens: *Ecce filius tuus;* et Johanni: *Ecce mater tua.* Testabatur de cruce Christus, et testamentum ejus signabat Johannes, dignus tanto testatore testis. Bonum testamentum non pecuniæ, sed vitæ; quod non atramento scribitur, sed Spiritu Dei vivi: *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis.*

132. Sed nec Maria minor quam matrem Christi decebat, fugientibus apostolis ante crucem stabat, et piis spectabat oculis Filii vulnera; quia exspectabat non pignoris mortem, sed mundi salutem. Aut fortasse quia cognoverat per Filii mortem mundi redemptionem, aula regalis putabat se et sua morte publico muneri aliquid addituram. Sed Jesus non egebat adjutore ad omnium redemptionem, qui dixit: *Factus sum sicut⁴ homo sine adjutorio, inter mortuos liber.* Suscepit quidem matris affectum; sed non quæsivit hominis auxilium. Habemus igitur pietatis magistrum:⁵ docet lectio quid maternus debeat affectus imitari, quid sequi reverentia filiorum; ut illæ se offerant in filiorum periculis; illis amplius sollicitudo materna quam suæ mortis mœstitia sit dolori.

133. Quo loco uberrimum testimonium Mariæ

¹ Itane opinatus est Ambrosius divinitatem contra manifestum Pauli testimonium secessisse a Christi corpore vel anima semel adsumptis? Respondent Petrus Lomb. lib. III *Sentent.* dist. 21, § 1, et S. Th. III p., q. 50, a. 2, ad 1, recessisse divinitatem quod ad effectum, id est, protectionem suam subtraxisse; etenim *si non cohibuisset potentiam*, inquit ille, *sed exercuisset, non moreretur Christus.*

(Edit. Maur.)

² Omnes edit. ante maurinam, *lumen refulgeret.* Omnes mss., *lumen resurgeret.*

³ Edit. omnes, et plures mss., *atque mortalia:* tamen alii aliquot, qui et melioris notæ (*item nostri*), *atque moralia.* Rursus post pauca, ubi Amerb. omniumque propemodum mss. auctoritate reposuimus, *competere evidenter adseruit*, Era.

Gill. ac Rom. præferunt, *competenter adseruit:* quæ lectio cur priori anteponatur, nihil videmus. (Edit. Maur.)

⁴ Mss. B, N omittunt *sicut.*

⁵ « Edit. Rom. sola, *pietatis magisterium:* cum aliis edit., *Doceat lectio.* Mss. vero (*item nostri*) fere ad unum, ut in textu. At infra ubi omnes edit. et maximus mss. numerus habent, *sollicitudo materna*, nequaquam displicet lectio duorum Colb. in quibus, *solitudo materna;* *solitudo* enim frequenter bonis auctoribus idem est atque *orbitas.* Ceterum quidquid de Maria et Johanne hoc loco dicitur, prope ad verbum in Ep. ad Eccl. Verc. sub finem reperitur. » Hæc Maurini. Quod tamen illi ajunt in gratiam lectionis *solitudo*, nobis prorsus non arridet: evidenter enim vox *sollicitudo* legitima lectio habenda est, quia respondet præcedentibus, *ut illæ se offerant in filiorum periculis.*

Matth. xxvii, 46.

Vers. 41-47.

Matth. xxvii, 51.

Jerem. xvi, 16.

Matth. xxvii, 52.

Vers. 49.

Joan. xix, 25.

Matth. xxvii, 43.
Marc. xv, 34.

Luc. xxiii, 45.

Joan. xix, 29.

Matth. xii, 48.

Joan. xix, 26, 27.

Ps. xlii, 3.

Ps. lxxxvii, 5.

Matth. xix, 6.

virginitatis adhibetur. Neque enim abrogatur uxor marito, cum scriptum sit: *Quod Deus conjunxit, homo non separet*; sed quæ propter mysterium conjugium prætexuit, completis mysteriis jam conjugio non egebat. Aut si moralia sequimur, in mœrore¹ castitas imperatur.

134. Mysticum tamen est quod commendatur Johanni inter ceteros juniore: quod non otiosis auribus debemus accipere. Periculosa est enim mulieribus copula adolescentis, et species juventutis; ne qua fortasse curiosa exempli, incuriosa mysterii, quæ luxuriari in Christo cupiens, Mariæ speciem² prætendat, non imitetur affectum, sicut vulgus nunc male audit mulierum, relicto seniore marito, ut juniorem sequantur. Discat ergo Ecclesiæ hic esse mysterium, quæ populo seniori specie ante copulata, non usu, posteaquam peperit Verbum, et in corporibus ac mentibus hominum per fidem crucis et sepulturam Domini corporis seminavit, ex præcepto Dei societatem populi junioris elegit.

Joan. xix, 31.

135. Quæro etiam³ cur ante mortem non inveniamus esse percussum, post mortem inveniamus? Nisi forte ut voluntarius exitus ejus magis quam necessarius fuisse doceatur, et ordinem mysticum noverimus; quia non ante altaris sacramenta, quam baptismum: sed baptismum ante, sic poculum. Deinde ut advertamus quia licet corporis ejus fuerit natura mortalis, licet qualitas similis; dissimilis tamen gratia. Nam utique post mortem sanguis in nostris corporibus congelascit: ex illo autem incorrupto⁴ licet corpore, sed defuncto, omnium vita manabat. Aqua enim et sanguis exivit: illa quæ diluat, iste qui redimat. Bibamus ergo pretium nostrum, ut bibendo redimamur.

Verg. Æn.

136. Quid sibi etiam vult, quod non apostoli, sed Joseph et Nicodemus Christum sepeliunt?⁵ Unus justus et constans, alter in quo dolus non erat: talis enim Christi est sepultura, quæ fraudem iniquitatemque non habeat. Obstruitur igitur tergiversandi locus, et domestico Judæi testimonio revincuntur: nam si apostoli sepelissent, dicerent utique non sepultum, quem sepultum raptum esse dixerunt.

Joan. xi.

137. Justus autem Christi corpus operit sindone, innocens ungit unguento: namque hæc non otiose distincta reperimus; quia justitia vestit Ecclesiam, innocentia gratiam subministrat. Vesti ergo et tu Domini corpus gloria sua, ut et ipse sis justus: etsi mortuum credis, operi tamen divinitatis plenitudine suæ. Unge

A illud myrrha et aloe, ut bonus odor Christi sis. Bonum linteum misit Joseph, ille vir justus, et fortasse illud quod Petrus vidit e cœlo ad se esse demissum, in quo erant genera quadrupedum et ferarum et volucrum, ad similitudinem gentium figurata. Mystico igitur unguento illo pistico consepelitur Ecclesia, quæ diversitatem populorum fidei suæ communione sociavit.

Act. x, 11.

B 138. De hoc Joseph in Johanne solo invenio quod occultus venerit ad Pilatum propter metum Judæorum. Quomodo justus latebram periculi timore quæsivit? Ego autem puto quod ideo occulte petierit, ut corpus impetraret, non ut periculum caveret. Et tamen quid mirum si occultabatur justus, quando occultabantur et apostoli justorum magistri? Veni et tu: vel sero, vel nocte, vel quacumque hora veneris, invenies Jesum ad suscipiendum paratum, nec minorem serius venientibus mercedem pia largitate solventem: nam et qui sexta hora venit, non est mercede fraudatus; et qui undecima, plenitudinem mercedis accepit. Sed etiam Nicodemus nocte venit. Nox erat, quia adhuc non erat resurrectio. Denique resurrexit Christus, et justus ait: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit*.

Joan. xix, 38.

Matth. xx, 4 et ss.

Joan. iii, 2.

Rom. xiii, 12.

Luc. xxiii, 50.

Matth. xxvii, 7.

D 139. Hunc Joseph justum Lucas dixit, Matthæus divitem. Et merito dives hoc loco dicitur, ubi corpus suscepit Christi; suscipiendo enim divitem, nescivit fidei paupertatem. Dives est ergo qui justus est. Justus igitur sindone involvit: Israelita vero et diversos miscet virtutum odores, et aloes mittit quasi libras centum, hoc est, perfectæ fidei quantitatem. Et ligaverunt corpus Jesu juxta consuetudinem spiritalium Judæorum,⁶ non utique nodis perfidiæ, sed fidei ligaturis. Et posuerunt in horto, cui frequenter Ecclesia comparatur, quæ diversorum habeat poma meritorum, floresque virtutum.

Joan. xix, 39.

Ibid., 41.

E 140. Nec otiose alius monumentum novum dixit, alius monumentum Joseph. Non habebat igitur Christus tumulum suum: etenim tumulus his paratur, qui sub lege sunt mortis: victor mortis tumulum suum non habet. Quæ enim communio tumulo et Deo? Denique Ecclesiastes ait de eo qui meditatur in bonis: *Et sepultura non est illi*.⁷ Specialis igitur præter communem omnium mortem mors Christi est; et ideo non cum aliis sepelitur, sed solus tumulo includitur: omnia enim in similitudinem hominum habuit incarnatio Domini, sed similitudo erat cum dif-

Ibid. Matth. xxvii, 60.

Eccles. vi, 3.

¹ In mœrore; hinc est quod viduis feminis tempore luctus maritalis, quem Theodosius cod. sui tom. iii, tit. 8, *De secund. nupt.* duodecim mensium esse voluit, ad secunda vota, ut loquuntur jurisperiti, convolantibus eadem Lege pœna irrogatur: quo respexisse Ambrosium probabile est. (Ed. Maur.)

² Mss. A, B, N, *Mariam specie*.

³ Rom. edit., *Denique secundum Johannem: Ad Jesum autem cum venissent... latus ejus aperuit. Quæro ergo cur, etc.*

⁴ Eadem edit. Rom., *de illo vero inquit Johannes: Et continuo exivit sanguis et aqua. Ex illo enim incorrupto, etc.*

⁵ Rursus eadem Rom. edit., *ut Johannes dicit, Christum*

sepeliunt? Unus justus et constans, alter qui erat magister in Israel. Talis enim Christi est sepultura, quæ justitiam magisteriumque habeat. Eo modo inverterunt textum Romani Editores quia verba, *in quo dolus non est*, de Nathanaele a Christo prolata fuerant.

⁶ Ita vet. edit. cum mss. omnibus. Rom. vero, *consuetudinem specialem Judæorum*.

⁷ LXX Interp., *Καὶ ψυχὴ αὐτοῦ οὐ πληθήσεται ἀπὸ τῆς ἀγαθωσύνης. Et anima ejus non replebitur a bonitate.* Vulgata, *Et anima ejus non ulatur bonis substantiæ suæ.* Cod. A, *et sepultura non est bonis.*

¹ ferentia. Natus est ex¹ Virgine, similitudine generationis, dissimilitudine conceptionis. Curabat ægros, sed imperabat. Aqua Johannes baptizabat; hic spiritu. Et mors ergo Christi communis secundum naturam corporis, specialis secundum virtutem.

² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰

A studio priores, sed posteriores fiducia. Denique ille sine metu advenit, et constanter qui posterior venerat, primus ingreditur, quasi qui claves regni ut aliis aperiret, acceperat.⁶

146. Terræ motus autem fidelibus resurrectionis est, impiis⁷ metus: his, quia pigrum corpus a mortis sopore se commovet; illis, quia tremore corporis et terrena mobilitate turbati, a resurrectionis fide et credulitate desciscunt.

B ⁸ *Mane autem sabbati venerunt valde tempore ad monumentum.*

147. Magna oritur hoc loco⁹ plerisque dubitatio: nam etsi non videntur Evangelistæ dixisse contraria, tamen diversa dixerunt. Siquidem hic, *Mane valde tempore*: Marcus, *Valde mane*: Matthæus, *Vespere sabbati*: Johannes, *Prima sabbati cum adhuc tenebræ essent*, mulieres ad monumentum venisse dixerunt. Deinde hic duos viros; C Marcus unum juvenem in albis sedentem; Matthæus unum angelum; Johannes duos angelos in albis sedentes visos esse memoraverunt. Postremo, quod vix enodabile videatur, Johannes scripsit dictum Mariæ Magdalænæ: *Noli me tangere; nondum enim adscendi ad Patrem meum*: Matthæus occurrisset Dominum scripsit Mariæ Magdalænæ, et alteri Mariæ, et illas accessisse, et tenuisse pedes ejus, et adorasse evidentissima descriptione digessit.

D 148. Quomodo ergo solvendum, nisi quatuor Evangelistas de diversis quatuor putes dixisse temporibus; ut et personas alias mulierum, et alias conjicias visiones? Denique aliæ cum unguento prima sabbati veniunt; aliæ sine unguento, vespere sabbati. Istarum nomen exprimitur; illæ de Galilæa secutæ Dominum designantur.

149. Quo loco ne quem spinosæ interpretationis in fine offendat asperitas, ubi suavia forte præsumpta sunt; æstimate jam nos complendi sermonis vela submittere, quoniam ad portum venimus: et navis quæ cursu concito maria transmarit, ubi littori cœperit appropinquare, latentia cautium cursu perstringit infracto. Ergo ne tamquam inertis gubernatori in arenis littoris mihi hæreat sermo, tamquam in vada cæca¹⁰

¹ Mss. complures nec inferioris notæ, sed similitudo erat (quinque nostri est) cum differentia naturæ. Ex virgine similitudo generationis, dissimilitudo conceptionis: nonnulli tamen legunt cum editt., similitudine... dissimilitudine. Alii mss. licet pauci, et editt., habent ut in textu.

² Omnes edit. et pauci mss., monumento (Rom., in monumento) ponitur justus. Reliqui mss. magno numero, monumento creditur (quidam corrupte ingreditur) justus.

(Edit. Maur.)

³ Mss. A, B, N omittunt suum.

⁴ Rom. edit. post voces, Deum credunt, insertis aliquot Evangelii versibus, et resecatis e textu Ambrosii non paucis verbis ita mutavit, Quamvis mulieres a longe starent. Sed in lectione omnium et mss. et vet. editt. mutato nihil opus esse per se intelligit quisquis non omnino perfunctorie locum dispiciet.

(Edit. Maur.)

⁵ Romana edit. sola, cum viri fugerent.

⁶ Animadvertite frequens Ambrosii studium, primatum Romani Pontificis in Petro apostolo celebrandi.

⁷ Mss. A, B, N, n, a, imperitis.

⁸ Mss. B, N, Caput xvi; cod. A: FERIA II in Albis, in Ecclesia majore. Similiter et in Ascensione Domini.

⁹ Animadvertendum, S. Ambrosium ex Eusebii Cæsarensis Evangelicis Quæstionibus plura excerptisse ab hoc n. 147 usque ad n. 184; non secus ac antea, lib. II et III hujus operis, uti videre est in Maji Nova Patrum Bibliotheca, t. IV, pag. 304 et seq.

¹⁰ Ita mss. aliquot melioris notæ. Alii (et nostri), et editt.: tamquam vada cæca legam, lentandum (Gill. et Rom., tentandum, cui Rom. edit. addit prius, forte præstaret, potius, quod in lectione nostra subintelligitur) iter... patescat oratio. Era. et seq. editt., fatiscat oratio; nimirum eo fortasse quia vir doctus putavit allusum esse ad illud Virgil. ex I Æneid., Rimisque fatiscunt.

Sed patescat non absurdum est, et in mss. omnibus invenitur. Porro lentandum hic nihil est aliud quam lente moderandum: nam apud Virg. idem est atque inflectendum.

(Edit. Maur.)

lentandum iter quam præcipitandum arbitror, quo minus rimosa nobis patescat oratio.

150. Primum igitur illud spectandum est, quod scriptum est: *Vespere autem sabbati, quæ lucescit in prima sabbati*, resurrexisse Dominum. Sic enim habes quia: *Vespere sabbati venit Maria Magdalene et altera Maria videre sepulcrum. Et ecce terræ motus factus est magnus*. Non enim die sabbati (nam *siluerunt*¹ *sabbato secundum mandatum*), sed post sabbati diem, nocte utique, resurrexit. Denique quæ mane venerunt, licet valde tempore, tamen jam Dominum resurrexisse cognoverunt.

151. Sic igitur temperandum est, ut neque mane Dominica, quæ est prima post sabbatum, neque sabbato resurrectio facta credatur. Nam quomodo triduum compleretur? Non ergo vesperscente die, sed noctis vespere resurrexit. Denique græcus sero dixit, hoc est *ὀψέ*. Sero autem et horam signat in occasu diei, et cuiusque rei significat tarditatem; quomodo si dicas: Sero mihi suggestum est, id est, tarde. Sero venit, id est, post præstitutum tempus advenit: et licet mane sequenti die venerit, sero est tamen, ubi agendi tempus emensum est. Est et sero tempus noctis profundum, ut si dicas: Sero ad lucubrandum surrexit,² id est, non vespertino tempore, sed profunda nocte surrexit.

152. Unde et mulieres ad monumentum accedendi habent facultatem, jam utique custodibus quiescentibus; et ipsi custodes terrentur amplius, quod usu venit somno excitis. Postremo etiam principes sacerdotum congregati cum senioribus nocte id factum esse confirmant, dicentes custodibus: *Dicite, quia discipuli ejus nocte venerunt, et furati sunt eum, nobis dormientibus*. Ex tempore enim quod a custodibus compererunt, argumentum fraudis arripiunt. Nam Johannes³ mane, cum adhuc tenebræ essent, Mariam Magdalenam ad se et ad Petrum venisse significat, et tamen ignaram factæ resurrectionis inducit: nam utique si advesperascente die facta esset, statim potuit innotescere.

153. Mane est, et adhuc Petrus nescit, nescit Johannes. Numquid patiebatur Dominus diutius torqueri discipulos suæ mortis incerto,⁴ ad quos statim angelus, statim Dominus gestæ rei nuntias mulieres destinavit? Et ut scias nocte factum, mulieres aliæ nesciunt, aliæ sciunt: sciunt quæ observaverunt noctibus et diebus, nesciunt quæ recesserunt. Nescit una Maria Magdalene, secundum Johannem: scit altera Maria Magdalene, secundum Matthæum: nam eadem et ante

A scire, et postea nescire non potuit. Ergo si plures Mariæ, plures fortasse etiam Magdalenæ, cum illud personæ nomen sit, hoc locorum.

154. Denique alteram esse cognosce. Illa admittitur pedes Domini tenere; tangere Dominum ista prohibetur. Illa angelum videre meruit; hæc primo quando venit, neminem vidit. Illa discipulis Dominum resurrexisse nuntiavit; ista raptum esse significat. Illa gaudet; hæc plorat. Illi in gloria sua jam Christus occurrit; hæc adhuc mortuum quærit. Illa Dominum vidit et credidit; hæc non potuit agnoscere cum videret. Illa fidei adorabat in spiritu; hæc dubio mœstificabatur affectu.⁵

155. Merito nimirum prohibetur tangere Dominum; non enim corporali tactu Christum, sed fide tangimus: *Nondum enim*, inquit, *adscendi ad Patrem meum*:⁶ hoc est, nondum tibi adscendi, quæ viventem cum mortuis quæris: et ideo ad fortiores mittitur, quorum credere discat exemplo,⁷ ut illi resurrectionem prædicent.

156. Sicut in principio mulier auctor culpæ viro fuit, vir exsecutor erroris; ita nunc quæ mortem prior gustaverat, resurrectionem prior vidit, culpæ ordine, et remedio prior. Et ne perpetui reatus apud viros opprobrium sustineret quæ culpam viro transfuderat, transfudit et gratiam, veterisque lapsus compensat ærumnam resurrectionis indicio. Per os mulieris mors ante processerat; per os mulieris vita reparatur.

D 157. Sed quia constantia ad prædicandum necessaria, inferior sexus ad exsequendum infirmior; viris evangelizandi mandatur officium. Nam sicut mulierum per Jesum non solum culpa solvitur, sed etiam multiplicatur gratia, ut pluribus suadeat, quæ unum ante deceperat; ita et vir, qui temere ante crediderat, fœneratum munus recuperare debuit; ut qui sibi ipse fuerat ad credendum lubricus, fieret aliis ad prædicandum idoneus.

E 158. Sed advertamus ipsa verba mandati. *Noli me tangere: nondum enim adscendi ad Patrem meum. Vade autem ad fratres meos, et dic eis: Adscendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum, Deum meum, et Deum vestrum*. Quomodo non adscenderas, Domine Jesu? Quemadmodum aberas, qui in manus Patris commendaveras spiritum? Aut quando abesse potes, qui semper in Patre es, cum Patre semper? Denique ipse dixisti: *Si descendero in infernum, ades. Si sumpero pennas meas ante lucem,⁸ et habitem in extremo maris; etenim illo manus tua deducet me*. Aut quomodo adscendis, qui ubique semper es?

¹ *Siluerunt*, Scripturæ more pro *quieverunt*.

² Mss. A, B, N, *n, a, surrexi*; et ita etiam statim postea.

³ Mss. A, B, N, *n, a, et Johannes*.

⁴ Rom. edit., *suæ resurrectionis incertos*. Editiones antiquiores, mss. A, B, N, *n, a*, et alii plerique juxta Maurinos, *suæ mortis incertos*; mss. aliquot melioris notæ, *incerto*. Elegantius. Infra vero ubi omnes edit., *statim Angelus Domini*; mss. fere ad unum, *statim Angelus, statim Dominus*, etc. Quod etiam cum evangelica historia belle congruit.

⁵ Hæc de duplici Maria Magdalene sancti Doctoris opinio, singularis est, neque admittenda. Evangeliorum interpretes diversas ineunt rationes hac apparentes Evangelistarum contradictiones conciliandi. Ad eos igitur lectores remittimus.

⁶ Cod. A, *Caput viii*; mss. B, N, *Caput xvii*.

⁷ Corb. et alii quatuor, *cogatur exemplo*; ubi verbum *cogatur* lata significatione accipiendum esset pro *inducatur*.

⁸ Cod. A, *diluculo*, etc., ut in Vulgata.

Matth. xxviii, 1.

Luc. xxiii, 56.

5

6

Joan. xx, 17.

7

Matth. xxviii, 13.

Joan. xx, 17.

8

Psal. cxxviii, 8
et ss.

Joan. xx, 51.

Matth. xxviii, 9.

159. Descendisti quidem Filius hominis, nec Patri, cum descenderes, abfuisti: sed descendisti nobis, ut te oculis ac mentibus videremus, ut in te crederemus. Ergo et adscendisti nobis, ut et te sequeremur mentibus, quem oculis videre non possumus. Adscendisti apostolis, quibus dixisti: *Qui me videt, videt et Patrem*. Denique Johannes ubi te quæreretur, scivit. Apud Patrem quæsivit, et reperit, et ideo ait: *Et Verbum erat apud Deum*. Adscendisti et Paulo, qui non contentus solus te sequi, nos quoque docuit quemadmodum te sequamur, et ubi te reperire possimus, dicens: *Si ergo consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt, quærite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens*. Et ne oculorum magis hoc quam animorum putarem officium, addidit: *Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram*.

160. Ergo non supra terram, nec in terra, nec secundum carnem te quærere debemus, si volumus invenire: nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum. Denique Stephanus non supra terram quæsivit, qui stantem te ad dexteram Dei vidit; Maria autem quia quærebat in terra, tangere non potuit. Stephanus tetigit, quia quæsivit in cælo: Stephanus inter Judæos vidit absentem; Maria inter angelos non vidit præsentem. Sed quare non potuerit illa tangere, Evangelista ipse nos docuit dicens, quia cum te videret, nesciebat quia tu es; sic enim habes: *Conversa est retrorsum, et vidit Jesum stantem, et non sciebat quia Jesus est*. Merito tangere non potuit quæ videre non potuerat: nam qui videt, tangit.

161. Itaque quid intersit inter illam et hanc Mariam, Scriptura distinguit. Illa occurrit, ut Jesum videat; hæc retrorsum convertitur: illa salutatur, hæc redarguitur. Denique sic habes: *Dicit ei Jesus: Mulier*. Quæ non credit, mulier est, et adhuc corporei sexus appellatione signatur: nam quæ credit, occurrit in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, carens jam nomine sæculi, corporis sexu, lubrico juventutis, multiloquio senectutis. Dicit ergo Jesus: *Mulier, quid ploras?* Quasi dicat: Non lacrymas nudas Deus, sed fidem exigit. Bonæ lacrymæ, si Christum agnoscas. *Quem quæris?* inquit. Molimina enim Dominus sera condemnat. Sed bene addidit: *Quem quæris?* Non quod iste dubitet quem requirat; sed quia illa quem quærat, ignorat: non enim Christum

A quærit, quem putat raptum. Adest Christus: quemadmodum quæritur? Nescitur ergo qui quæritur, quando non cognoscitur, cum videtur.

162.¹ Denique Christum videbat, et hortulanum putabat; sic enim habes: *Illa existimans quia hortulanus esset,² dixit ei: Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi ubi posuisti eum, et ego eum tollam*. Etsi fide incerta, tamen sermone non lubrica: etsi hortulanum putavit, tamen Dei Filium designavit: etsi adhuc non credit, tamen affectat ut credat: ipse enim corpus tulit, qui suscitavit.³ Ergo veniabilis error mulieris, quæ licet dubitare non debuit Christi corpus per gloriam resurrectionis adsumptum; doceri tamen gestit a Christo, et fidem suam jam devota promittit; ut et ipsa illud jam tollat e terris, et ad dexteram Dei quærat.

163. Denique post hæc verba non mulier, sed jam Maria vocatur; aliud est enim commune vulgi nomen, aliud speciale personæ Christum sequentis. Et ad discipulos, licet nondum arbitra plenæ fidei, tamen nuntia⁴ destinatur. Prohibetur autem tangere, quia nondum inhabitare in Christo corporaliter plenitudinem divinitatis, sicut Paulus, acceperat; nondum evacuaverat lubricum sæculi, carnis ambiguum; nondum vitam vixerat Christi. Denique ista nec adorat⁵ Dominum, nec pedes tenet, sicut illa Maria: in qua utique non tam obsequium corporale, quam plenæ fidei designatur affectus, quod Christum et hominem et Deum credat: Deus est enim qui adoratur, homo est qui tenetur.

164. Non igitur tangi Dominus fastidit a femina, cujus et Maria pedes unxit unguento; nec tactum dedignatur, sed profectum docet, quia non omnes Christum possunt tangere resurgentem, quem tetigerunt in hac vita et corpore commorantem. Qui vult Christum tangere, sua membra mortificet, et resurrecturo similis induat viscera misericordiæ, et non ambigat renuntiare terrenis.

165. Quid est igitur: *Noli me tangere?* Noli manum adhibere majoribus;⁶ sed vade ad fratres meos, hoc est, ad perfectiores. *Quicumque enim fecerit voluntatem Patris mei qui in cælis est, ipse meus et frater, et soror, et mater est*. Quia resurrectio non facile nisi a perfectioribus capi potest, fundationibus hujus fidei prærogativa servatur: *Mulieribus autem docere in ecclesia non permitto; domi viros suos interrogant*.

Denique stat, non adorat. Isti editores, nescio quo jure, hanc prætulērunt lectionem, cum sequentia verba, *sicut illa Maria*, manifesto prodant priorem lectionem præferendam fuisse, quia Ambrosius antithesim prosequitur inter utramque Mariam Magdalene, duplicem ab eo suppositam.

⁶ Notant Maurini, Corbej. codicem solum legere *minoribus*, atque huic lectioni favere quæ sequuntur: *Vade... ad perfectiores*; sed minus recte hoc asserunt, quia postrema hæc verba nullam habent relationem ad præcedentia, nec Christus semetipsum *minorem* designare poterat in comparatione cum apostolis suis.

¹ Cod. A, *Caput ix*: mss. B, N, *Caput xviii*.

² Mss. B, N, *est*.

³ Mss. aliquot melioris ævi, *qui suscepit*; eo nempe significatu, quo infra dicitur, *corpus per gloriam resurrectionis adsumptum*. (Edit. Maur.)

⁴ Era. et seq. edit. cum mss. quibusdam, *nondum arbitra, plenæ tamen nuncia fidei*. Melius Amerb. cum aliis mss. ut in textu, nisi quod Amerb. vocem *arbitra* commate distinxit a sequenti. (Edit. Maur.)

⁵ Omnes edit. ante maurinam ac mss. non pauci, et nostri quoque A, B, N, *n, a*, referunt lectionem, *Denique ista nec adorat*. Alii etiam multi bonæque manus, testibus Maurinis,

Ad eos ergo mittitur, qui domestici sunt; et accepit præscripta mandata.

166. Nec fugit hoc loco sensisse quosdam, ideo Christum noluisse tangi, quia nondum receperat typum¹ quem commendaverat Patri, quasi adhuc eum tangere non deberet.

167. *Adscendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum, Deum meum, et Deum vestrum.* Bene distinxit, quia mulieri loquebatur: non enim communis nobis natura cum Christo, nisi conditionis humanæ. Illi Pater generatione propria; nobis adoptione voluntaria: illi Deus unitate mysterii; nobis potestate cœlesti.

168. Dicit aliquis: Quomodo ergo Thomas cum adhuc non crederet, tetigit tamen Christum? Sed ille non de resurrectione Domini, sed de resurrectionis videtur qualitate dubitasse; et tactu suo debuit me docere, sicut docuit et Paulus: *Oportet enim hoc corruptibile induere incorruptionem, et hoc mortale induere immortalitatem*; ut incredulus credat, et cunctator dubitare non possit: facilius enim credimus, quod videmus. Habuit autem admirandi causam Thomas, cum videret clausis omnibus per invia septa corporibus, inoffensa compage, corpus insertum; et ideo mirum quomodo se natura corporea per impenetrabile corpus infuderit, invisibili aditu, visibili conspectu; tangi facilis, difficilis æstimari.

169.² Denique conturbati discipuli æstimabant se spiritum videre; et ideo Dominus, ut speciem nobis³ resurrectionis ostenderet, *Palpate*, inquit, *et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere.* Non ergo per incorpoream naturam, sed per resurrectionis corporeæ qualitatem impervia usu, clausa penetravit. Nam quod tangitur, corpus est; quod palpatur, corpus est; in corpore autem resurgemus: *Seminatur enim corpus animale; surgit corpus spiritale*: sed illud subtilius, hoc crassius, utpote adhuc terrenæ labis qualitate concretum.

170. Nam quomodo non corpus, in quo manebant insignia vulnerum, vestigia cicatricum, quæ Dominus palpanda obtulit? In quo non solum fidem firmat, sed etiam devotionem acuit; quod vulnera suscepta pro nobis cœlo inferre maluit, abolere noluit; ut Deo Patri nostræ pretia libertatis ostenderet. Talem sibi Pater ad

dexteram locat, trophæa nostræ salutis amplectens: tales illic martyres nobis cicatricis suæ corona monstrabit.

171. Et quoniam sermo huc usque noster evasit, consideremus qua gratia secundum Johannem crediderint apostoli, qui gavisi sunt; secundum Lucam quasi increduli redarguantur: ibi Spiritum sanctum acceperint; hic sedere in civitate jubeantur, quoadusque induantur virtute ex alto. Et videtur mihi ille quasi apostolus majora et altiora tetigisse; hic sequentia, et humanis proxima: hic historico usus circuitu, ille compendio; quia et de illo dubitari non potest, qui testimonium perhibet de his quibus ipse interfuit, et *verum est testimonium ejus.* Ab hoc quoque, qui evangelista esse meruit, vel negligentia, vel mendacii suspicionem æquum est propulsari. Et ideo verum utrumque putamus, non sententiarum varietate, nec personarum diversitate distinctum. Nam etsi in primo Lucas eos non credidisse dicat, postea tamen credidisse demonstrat; et si prima consideremus, contraria sunt; si sequentia, certum est convenire. Ipsa igitur Scripturæ verba consideremus.

172. Sic ait Johannes: *Et gavisi sunt discipuli, viso Domino.* Dicit ergo his iterum: *Pax vobis:*⁴ *sicut misit me Pater, et ego mitto vos.* *Et cum hoc dixisset, insufflavit his, et dixit: Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur his, et quorum retinueritis, retenta sunt.* Lucas autem dicit: *Et quomodo cognoverunt eum in fractione panis. Dum autem hæc loquuntur, ipse stetit in medio eorum, et dicit eis: Pax vobis, ego sum, nolite timere.* *Conturbati vero et conterriti æstimabant se spiritum videre.* Et possent videri hic plures fuisse; sed quia et hic sero resurrectionis die (nam advesperascente jam die qui fuerant ingressi manere⁵ cum Domino, ubi ille se repente subduxit, eadem hora ad discipulos hi duo remeasse produntur, quando Dominus palpandum se obtulit), et secundum Johannem sero die illa, una sabbatorum, inducitur apparuisse discipulis, et vulnera obtulisse palpanda; ne quid ambiguitatis adferret, putavimus diligentius requirendum.

173. Videtur enim separatim se istis undecim demonstrasse, sicut se Ammaoni⁶ et Cleophæ

¹ Mss. duo, et edit. Era. ac Gill. in marg. nec non Rom. in corpore, *receperat spiritum*. Alii mss. ac vet. editt., *receperat typum*: quod etsi paulo obscurius videatur, potest tamen non incommode explicari, si dicamus per *typum*, seu formam intelligi perfectam humanitatis glorificationem, quam Christus tum demum recepit, cum ad patris dexteram adscendit: priusquam vero illam reciperet, eum tangere nequaquam potuit Magdalena; hoc est, Ecclesia gentium, quæ in ea muliere designabatur, in ipsum non credidit. Vide August. Tract. 121 in *Johan.* num. 3. (Edit. Maur.)

² Cod. A, *Caput x*; mss. B, N, *Caput xix*.

³ Testibus Maurinis, mss. aliquot, *ut speciem bonis*. Contextus tamen ostendit lectionem hanc nihili pendendam esse.

⁴ Mss. A, B, N, *n, a, vobiscum*.

⁵ Romana editio, *ingressi in castellum*.

⁶ Petavius in notis ad Epiph., *Hær.* 23, hæc observat.: *Am-*

brosius Ammaonem hunc vocat ad Lucæ cap. xxiv. Sed deesse apud Ambrosium aliquid suspicor. Nam videtur Ammaoni loci vocabulum fuisse levi depravatione pro Emmaunti. Porro alterius discipuli nomen substituendum. Verum, pace tanti viri, ea conjectura stare non potest. Non enim hic solum, sed multis aliis locis, ut puta in hac ipsa Expositione ad cap. xvii, in Apol. ii, David cap. viii (Cf. quæ ibi de hoc diximus), Tract. in Symb., Sermon. in Domin. 6, post Epiph. et alibi alter ex illis discipulis Ammaon vocatur. Neque tamen hinc insultandum Ambrosio, quasi pro Christi discipulo castellum acceperit. Etenim cum eundem illum Origines Præfat. in Evang. Johan. nomet Simeonem, quid vetet quin ibi Ammaonem codicis vitio, ut non nemo existimavit, legerit Ambrosius? Sed potest etiam dici Doctoris nostri (immo forte ipsiusmet Origenis) hanc sententiam fuisse, Ammaonem sive Emmaonem a loco nuncupatum fuisse, non

seorsum jam vespere demonstraverat; et quem-
admodum isti duo, ita etiam videntur illi un-
decim ad confirmandos reliquos convenire po-
tuisse. Denique et conturbati sunt, ut habes
secundum Lucam; et ideo aperuit eis sensum,
ut intelligerent ea quæ scripta sunt. Hunc autem
latius, illum succinctius scripsisse non dubium
est. Quomodo enim soli Cephæ visum dicerent,
si ab omnibus erat visus? Sed sicut ex mulie-
ribus Mariæ, et alii Mariæ Magdalenæ; ita ex
viris Petro visus est primo mane. Et Paulus sic
ait: *Tradidi enim vobis imprimis, quia Christus
mortuus est secundum Scripturas, et quia sepultus
est, et quia resurrexit tertia die secundum Scriptu-
ras, et visus est Cephæ.* Et ideo Marcus specialiter
inducit juvenem mandantem ut Petro et discipu-
lis dicerent mulieres, quia surrexit Dominus.

I Cor. xv, 3 et ss.

Marc. xvi, 5, 7.

Matth. xiv, 28.

Matth. xxvi, 51.

Joan. xxi, 4.

Ibid., 17.

Ibid., 16.

174. Petrus ergo vidit solus Dominum: de-
votio enim parata semper et prompta credebat,
et ideo studebat frequentiora fidei signa colli-
gere. Alibi cum Johanne, alibi solus, ubique
tamen impiger currit, ubique aut solus, aut
primus: non contentus vidisse quæ viderat,
repetit intuenda, et quærendi Domini amore
succensus, non satiatur videndo. Videt eum
solus, videt cum undecim, videt cum septua-
ginta, videt et quando Thomas credidit, videt
cum piscaretur: sed non vidisse contentus, im-
patiens desiderii, negligens captionis, immemor
periculi, non tamen immemor reverentiæ, ubi
Dominum vidit in littore, veste se texit, serum
æstimans si cum ceteris navigio perveniret. Sic
cum in undis Dominus ambularet, super undas
maris naturæ suæ oblitus occurrit: sic cum a
Judæis Dominus teneretur, adversum turbas
gladium solus exeruit: sic et nunc cum Domi-
nus stetisset in littore periculoso, compendio
religiosum maturavit obsequium.

175. Non est igitur dubium credidisse Pe-
trum, et credidisse quia dilexit, dilexisse quia
credidit. Unde et contristatur quia et tertio in-
terrogatur: *Amas me?* Is enim interrogatur de
quo dubitatur: sed Dominus non dubitat, qui
interrogat, non ut disceret, sed ut doceret quem
elevandus in cælum, amoris sui nobis velut
vicarium relinquebat.¹ Sic enim habes: *Simon
Johannis diligis me? Utique tu scis, Domine,
quia amo te. Dicit ei Jesus: Pasce agnos meos.*
Bene conscius sui non ad tempus adsumptum,
sed jamdudum Deo cognitum Petrus testificatur
affectum. Quis est enim alius, qui de se hoc
facile profiteri possit? Et ideo quia solus pro-
fitetur ex omnibus, omnibus antefertur: major
enim omnibus caritas.

176. Illud quoque diligentius intuendum, cur
cum Dominus dixerit: *Diligis me?* Ille respon-

A derit: *Tu scis, Domine, quia amo te.* In quo
videtur mihi dilectio habere animi caritatem,
amor quemdam æstum conceptum corporis ac
mentis ardore, et Petrum opinor non solum
animi, sed etiam corporis sui circa Dei cultum
signare flagrantiam. Denique tertio Dominus
non jam, *Diligis me*, sed, *Amas me*, interro-
gavit: et jam non agnos, ut primo, quodam
lacte vescendos; nec oviculas, ut secundo; sed
oves pascere jubetur, perfectiores ut perfectior
gubernaret.

Joan. xxi, 17

B 177. Et ideo quasi perfecto in omnibus, quem
caro jam revocare non posset a gloria passio-
nis, corona decernitur: *Cum esses*, inquit, *junior,*
cingebas te, et ambulabas ubi volebas: cum au-
tem senueris, extends manus tuas, et alius te
præcinget, et ducet quo tu non vis. Bona sene-
ctus, non vitæ longævitate imbecilla ad usum,
sed maturitate virtutis ad martyrium præparata:
quæ lasciviam corporalium reprimat voluptatum,
nec indulgeat cupiditatibus, dulcia quæque de-
clinat, speciosa non appetat: caro enim concu-
piscit adversum spiritum, et transversarios tra-
mites gradiendi qua velit, diversarum sibi invenit
voluptatum. Bona vero mentis senectus, quæ
non id quod suave corpori, sed quod menti
utile putat, elegit: non voluptario corporis ra-
pitur appetitu, sed repugnandi² moderamine
quasi invita revocatur.

Ibid., 13

Galat. v, 17.

D 178. Ergo et Petrus, etsi paratus erat animo
subire martyrium, tamen ubi periculum advenit,
constantiam mentis inflexit: capit enim nos sua-
vitate sui cœlestis usus muneris. Nam quis
martyrium e nobis non eligeret, si libenter mori
posset? Ergo et Petrus videtur nolle, sed parat
vincere. Et quid mirum si Petrus nolit, cum
Dominus dicat: *Pater, si fieri potest, transfer a
me calicem hunc; verumtamen non mea voluntas,
sed tua fiat?* Denique post tentationem præ-
sumptionis suæ Petrus jam non audet volun-
tatis perseverantiam polliceri; sed quasi ad so-
latium sui consortium quærit alterius.

Luc. xxii, 33

Matth. xxxvi, 39.

E 179. Tot igitur adducti virtutis exemplis, Pe-
trum credimus non potuisse dubitare. Johan-
nem quoque credidisse manifestum est, cum
Salvatorem videret: qui jam tunc credidit, po-
steaquam vacuum corporis vidit sepulcrum. Cur
ergo Lucas inducit plures fuisse turbatos? Primo
omnium, quia paucorum opinionem sententia
majoris partis includit: deinde quia etsi Petrus
de resurrectione crediderat, turbari tamen po-
tuit, cum videret quod se Dominus cum cor-
pore in ea quæ vestibulis obseratis, et con-
structis³ erant septa parietibus, improvisus
infunderet. Lucas ergo historice singula prose-
cutus est: ille finem spectavit, hic seriem.⁴ Nam

Vers. 37, 45

Joan. xx, 8

3

4

secus ac supra num. 153. Magdalena locorum vocabulum esse
dicitur. Et videtur sane hinc firmari posse isthæc opinio, quod
Evangelista eorumdem Christi discipulorum in castellum in-
gressum atque accubitus ita describat, ut putes eos potius
repetere proprios lares, quam ad alienos divertere.

(Edit. Maur.)

¹ Cod. A, Caput xi; mss. B, N, Caput xx.² Testibus Maurinis, non pauci mss., *capitur appetitu, sed
repugnanti*, etc. Mendosæ evidenter lectiones.³ Editiones ante maurinam, *obstructis*; sed mss. unanimi-
ter, *constructis*.⁴ Cod. A, Caput xii; mss. B, N, Caput xxi.

utique dicendo: *Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent ea quæ scripta sunt*; etiam ipse discipulos credidisse profitetur.

180. Spiritum autem sanctum vel illis undecim quasi perfectioribus insufflavit, et reliquis postea tribuendum esse promittit; vel iisdem ibi insufflavit, hic spopondit. Nec videtur esse contrarium, cum divisiones sint gratiarum: *Alii enim datur sermo sapientiæ, alii autem sermo scientiæ secundum eundem Spiritum, alii fides in eodem Spiritu, alii gratia curationum in uno Spiritu, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum*. Ergo aliam insufflavit ibi operationem, hic aliam pollicetur: ibi enim remittendorum gratia tributa est peccatorum, quod esse videtur augustius; et ideo insufflatur a Christo, ut credas Spiritum Christi, et credas de Deo Spiritum: Deus enim solus peccata dimittit. Lucas autem linguarum gratiam describit effusam. Denique ibi habes: *Accipite Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata, remissa erunt*. At vero in Actibus Apostolorum sic habes: *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et cœperunt loqui variis linguis, quomodo Spiritus sanctus dabat eloqui illis*.

181. Diversitas autem visionum frequentiam famulantium significat angelorum, juxta quod Dominus ipse promiserat dicens: *Et videbitis angelos descendentes et adscendentes ad Filium hominis*. Atque utinam cum Evangelii fine noster quoque sermo claudatur.

182. Cur secundum Matthæum et Marcum mandat discipulis: *Præcedam vos in Galilæam; ibi me videbitis*: secundum Lucam vero et Jo-

A hannem etiam intra conclave obtulit se videndum? Et quidem quod se videndum frequenter obtulerit, et plusquam quingentis fratribus, et Petro, et Jacobo, etiam apostolico probavimus testimonio. Et Lucas in Actibus Apostolorum docuit quod discipulis *manifestaverit se vivere post passionem suam, in multis argumentis apparens his, et disputans de regno Dei*. Ergo quia sæpius et diversis apparuit, cum in Galilæa quando sit visus, nequaquam præscriptum ac definitum tempus Scriptura signaverit; in Hierusalem quando se obtulerit, et diem et horam expresserit; timidiore intra conclavia revisuntur,¹ fortiores ad montem convenerunt.

183. Denique intra conclave, ostiis clausis, inducit Johannes discipulos congregatos propter metum Judæorum: quos non undecim Lucas, sed plures scripsit fuisse; istos autem Matthæus undecim solos in Galilæa convenisse non siluit. Denique sic habes: *Undecim autem discipuli abierunt in Galilæam, in montem ubi constituerat illis Jesus, et videntes eum adoraverunt: quidam autem dubitaverunt*. Quibus docendi et baptizandi tribuit potestatem. Undecim quoque discumbentibus discipulis et Marcus in fine apparuisse scribit, quando similiter prædicandi his per totum orbem mandat officium.

184. Unde hoc convenientius arbitror, quod Dominus quidem mandaverit discipulis ut in Galilæa se viderent; sed illis metu intra conclave residentibus, primo se obtulisse, postea vero confirmatis animis, undecim illos Galilæam petisse. Vel certe (hoc quoque diligentibus scriptoribus placuisse reperio) nihil obstat si dicamus, pauciores intra conclave, in monte complures fuisse.

¹ Editiones ante maurinam, *conclave visitantur*. Nonnulli mss., Maurinis testibus, *revisuntur, ut fortiores ad montem convenirent*.

PRAEFATIO

AD COMMENTARIA IN EPISTOLAS B. PAULI APOSTOLI.

Cum non semel de rebus a se sive in libris sive publicis in sermonibus tractatis ipsemet Ambrosius mentionem exhibuerit, ita quoque contigit ut ejus initio quam ad Simplicianum datam legimus litteram, certiores nos fecerit, se et in epistolas apostoli Pauli jam ad populum edisseruisse, et futurum esse ut ulterius quoque edissereret. Namque absenti tunc a Mediolano, anno circiter, ut Maurini Ambrosii Editores opinantur, tercentesimo octogesimo septimo, presbytero Simpliciano, quem maxima dilectione et reverentia colebat, hæc exordiens scribebat Ambrosius: « Proxime cum veteris amoris usu familiaris inter nos sermo
1 « cæderetur,¹ delectari te insinuasti mihi, cum aliquid de Pauli apostoli scriptis coram populo ad
« disputandum assumerem; quod ejus profundum in consiliis vix comprehendatur, sublime in sententiis
« audientem erigat, disputantem accendat: tum quia in plerisque ita se ipse suis exponat sermonibus, ut
« is qui tractat, nihil inveniatur quod adjiciat suum; ac si velit aliquid dicere, grammatici magis quam
« disputatoris fungatur munere. In eo tamen quoniam et veteris affectum amicitiae, et quod plus est,
« paternae gratiae amorem recognosco (nam vetustas habet aliquid cum pluribus consociabile, patrius amor
« non habet), tum quia non jejune me fecisse jam, quod postulas, arbitratus es, parebo voluntati tuæ,
« admonitus præsertim, et provocatus exemplo meo, quod mihi non difficillimum; quia non magnum aliquem,
« sed meipsum imitabor, cum in meos non magnos aliquos usus revertor. »

Plana igitur ex istis verbis duo sunt quæ innuebamus, Ambrosium nempe ut objectum suarum ad populum concionum, et quidem directe, non interdum per accidens de aliis pertractando, scripta Pauli apostoli assumpsisse, ipso Simpliciano præsentem, qui inde multam captaverit voluptatem (*Proxime.... delectari te insinuasti mihi, cum aliquid de Pauli apostoli scriptis coram populo ad disputandum assumerem.... Non jejune me fecisse jam, quod postulas, arbitratus es*): præterea paratum se fuisse ut Simpliciani postulationibus annueret scriptorum Pauli explanationes iterum resumendo, non alios quam semetipsum in hoc imitaturus (*Quod postulas.... parebo voluntati tuæ, admonitus præsertim et provocatus exemplo meo.... meipsum imitabor, cum in meos.... usus revertor*). Propterea extra omne dubium est, Ambrosium aliquas saltem Pauli epistolas populo explanasse, etiamsi forte Simpliciani vota obsecundare nequiverit ejusmodi explanationes rursus instaurando, cum ex iis quæ jam audierat permotus ille fuerit ut has postulationes Ambrosio significaret.

At enim vulgata ne fuerunt ab ipsomet Ambrosio hæc quoque in Paulum commentaria, ad instar aliarum concionum quas in plures alias divinorum Voluminum partes ad populum habuit? Vel si, pro singulari quadam exceptione, ipsemet Ambrosius hæc minime vulganda curaverit, an non tachygraphorum opera, qui Patrum sermones ex ipsorum ore non raro scripto excipere solebant, nobis fuerint asservata? An forte, quomodocumque primo scriptis ea in lucem devenerint, temporum injuria, non secus ac alia vel ejusdem Ambrosii opera, interierint?

Ut hisce postulationibus vel dubiis satisfiat, videtur primo loco hæc alia ponenda postulatio: Extat ne nunc temporis volumen aliquod Ambrosii nomine inscriptum, quod in Pauli epistolas eo prorsus non indignas lucubrationes exhibeat, quodque antiquioribus quoque sæculis ignotum prorsus minime fuerit? Reapse compertum est, hæc quæ a nobis inter certa Ambrosii opera hic eduntur Commentaria, multorum sæculorum decursu talia habita fuisse: verumtamen a sæculo xvi ita in illa animadverti coeptum, ut Maurini Ambrosianorum Operum editores inter spurios fœtus Sancto Doctori inique adscriptos ea releganda censuerint, licet vetustate et doctrina complexive non parvi aestimanda fassi sint; unde et eorum auctor Ambrosiaster ab illis vocitari coepit. Cujus suæ agendi rationis ut causas exponerent, ita Admonitionem hisce Commentariis præmissam adorsi sunt:

« Quantum olim multis sæculis conspiratum est, ut sequens Opus sancto Ambrosio tribueretur; tanta
« consensione quotquot nunc viri eruditi audiunt, illud eidem volunt adjudicatum. Etenim jam inde a nono
« sæculo Hincmarus, Ecclesia Lugdunensis, concilium Aquisgranense tertium, Amalarius, Prudentius, Haymo
« et plures alii ejusdem temporis auctores multa ex his ipsis Commentariis sub Ambrosii nomine protulerunt.
« Rabbanus Hincmari synchronus in Expositione Paulinarum epistolarum ex Patribus collecta plurimos locos
« in quinque priores epistolas adducit tamquam vere Ambrosianos, qui re vera exstant in his nostris Com-
« mentariis. Inde quoque nonnulla in priorum ejusdem Pauli epistolarum explicationem transtulit Sedulius,
« Ambrosii nomine semel adscripto. Lanfrancus etiam in sua Compilatione sancto Doctori attribuit ea
« fragmenta, quæ ex hoc Opere mutuatus est. Denique hoc Opus pro Ambrosiano admissum fuit a Gra-
« tiano, P. Lombardo, Ivone Carnutensi, aliisque innumeris. Verumtamen cum tam universalis opinio
« Erasmo, Turriano, aliisque non usque adeo certa visa esset, illam deinceps, re penitus examinata, uno
« calculo omnes proscripsere.

« Quamobrem actum agere nobis videremur, si longius in probanda re sane quam exploratissima immo-

¹ Elegans hic in familiari sermone dicendi modus, ut ex Classicis constat.

« raremur. Non silebimus tamen stylum Operis tantopere abhorrere ab Ambrosiano, ut plane mirum sit tam
 « tarde deprehensam esse illam diversitatem. Sed nec levius inter utriusque auctoris doctrinam dissidium
 « est; quippe in Ambrosiastro non solum occurrunt quædam placita extraordinaria, et a veri Ambrosii opi-
 « nionibus immane quantum discrepantia; verum etiam in asserendis dogmatibus maxime catholicis inter
 « utrumque non satis convenit, et iis refellendis quæ Ariani objicere solebant, ab illo adhibentur ea responsa,
 « quibus neglectis, omnino diversa proponit sanctus Doctor. Ad hæc inutile fuerit id, quod nemini non est
 « obvium, observare, nimirum in græca lingua prorsus peregrinum exstitisse illum scriptorem. Quid vero si
 « subjungamus non tantæ perspicuitatis esse, num omnino Commentaria in Paulum fecerit Ambrosius? Verum
 « ut maxime hujusmodi expositionem vir Sanctus ediderit, saltem admodum credibile est eam Cassiodori
 « temporibus jam periisse; hoc enim conjici potest e sequentibus ejusdem verbis: *Dicitur etiam*, inquit,
 « *beatum Ambrosium subnotatum codicem epistolarum omnium sancti Pauli reliquisse, suavissima ex-*
 « *positione completum; quem tamen adhuc invenire non potui*, etc. »

Hæc igitur fuere quæ, Maurinis ipsis assentientibus, recentioribus sæculis eruditos ita permoverunt ut communi calculo, nostro tamen judicio absque ullo vero rationum momento, Commentaria ista in Pauli epistolas Ambrosio adjudicarent.¹ Primo nempe loco « stylum tantopere abhorrere ab Ambrosiano ut plane mirum sit
 « tam tarde deprehensam esse illam diversitatem. » Verum ex hac ipsa tarditate hoc argumentum forte in op-
 ponentes converti posset. Liceret enim animadvertere, non ita tantam videri posse ejusmodi styli discrepan-
 tiam ab aliis Ambrosii scriptis, quæ per plura sæcula neminem moverit ut ex ipsa in aliquam dubitationem
 adduceretur, ne forte illa Commentaria mendaciter Ambrosii nomen auctoritatemque præferrent. Et revera
 si perpendas interdum in aliis quoque indubiis voluminibus eum se valde simplicem ac demissum exhibere,
 atque exempligratia in *Expositione Evangelii Lucae* non infrequenter pauca tantum impendere verba ad ali-
 quem versiculum declarandum, nullus tenuitate offenderis quæ in horum Commentariorum stylo frequentior
 occurrit, neque celeritate qua aliquando ex altero ad alterum objectum pertransit. Quod si objicias valde
 minorem mysticarum interpretationum copiam in istis observari, quam quæ in aliis certis Ambrosii ope-
 ribus deprehendatur; primum est respondere, id tum e subjecti natura explicari posse, quæ minus commode
 se præberet pluribus illis mysticis biblicarum sententiarum evolutionibus excogitandis, quibus revera sum-
 mopere, Origenem secutus, delectatus est Ambrosius; tum ex eo quia, cum de his, uti videbimus, non
 admodum in episcopatu proventus edisseruerit, nondum uberiori illa eruditionis copia polleret, quam
 subsequenter assidua divinorum voluminum et præcedentium eorum interpretum meditatione est adeptus.

Alteram vero difficultatem ita recensent Maurini, qua ex albo operum Ambrosii hæc Commentaria
 explodenda essent: « Nec levius inter utriusque auctoris doctrinam dissidium est; » atque hanc adser-
 tionem sequentibus animadversionibus probare pergunt:

a) « Quippe in Ambrosiastro non solum occurrunt quædam placita extraordinaria, et a veri Am-
 « brosii opinionibus immane quantum discrepantia;

b) « Verum etiam in asserendis dogmatibus maxime catholicis inter utrumque non satis convenit;

c) « Et in iis refellendis, quæ Ariani objicere solebant, ab illo adhibentur ea responsa, quibus ne-
 « glectis, omnino diversa proponit sanctus Doctor. »

Sane hæc nimis generice proposita sunt ut intellectum ad assensum cogere valeant; sed reponimus
 præterea, supposita quoque omnium veritate, prorsus insufficientia esse ad evincendum, Ambrosium Com-
 mentariorum istorum auctorem haberi non posse. Enimvero objiciuntur *quædam placita extraordinaria,*
et a veri Ambrosii opinionibus immane quantum discrepantia. Sed quædam singulares sententiæ, a
 communi nunc doctrina recedentes, tam in genuinis Ambrosii scriptis, quam in fere omnium Patrum operibus
 occurrunt; neque inde tamen argumenta sumuntur ut nota aliunde illorum operum authenticia denegetur. Ne-
 scimus autem quænam Commentariorum placita immaniter discrepent a veri Ambrosii opinionibus; sed
 licet hujusmodi discrepantia deprehenderetur, qui novimus *sapientis esse mutare consilium*, ipsumque
 Augustinum *Retractationum* libros edidisse, non repugnabimus aliter de eadem re diversis temporibus
 Ambrosium quoque opinari potuisse.

Immo aliquid eo deterius quod notarunt Maurini, hic ipsi adjiciemus; auctorem nempe Commenta-
 riorum, ad caput VII epistolæ I ad Cor., verum errorem in catholicam fidem professum esse, asserendo
 virum adulteræ uxoris, si eam dimittat, aliam ducere posse; neque in aliquem interpolatorem hunc er-
 rorem refundi licere, ut suo videbimus loco. Quem tamen errorem ne commemoravit quidem ipse
 card. Bellarminus, dum alia nonnulla incriminaretur ut iis accederet, qui alium ab Ambrosio voluminis au-
 ctorem arbitrarentur. At revera si certa aliunde extent argumenta quibus istud Ambrosio vindicetur; dicendus
 quidem est Ambrosius in hujusmodi doctrinæ capite errasse, non autem exinde Commentaria illi abjudi-
 canda. Nec mirum Ambrosium, qui a decem nondum annis catechumenus adhuc et a sæcularibus fascibus
 ad episcopatum fuerat evectus, in eo errasse, in quo et alii plures tam latini quam græci illa ætate
 erraverunt, immo deinceps græca Ecclesia universa et gravius et constanter peccavit.² Verum præfatus
 Bellarminus, ut diximus, alia doctrinæ capita recenset tractatu *De Scriptoris Ecclesiasticis*, unde, *nec*
sine causa, ait, Ambrosii nostri hæc Commentaria *a multis non creduntur*; ac 1.º quidem « quia
 « s. Augustinus, qui libenter et frequenter Ambrosii testimoniis utitur contra Pelagianos, ex his com-
 « mentariis nulla testimonia petit; 2.º quia Pelagius ipse, qui Ambrosii testimonia s. Augustino objicere
 « solet, ex his commentariis nihil objicit; cum tamen in his commentariis sint non pauca, quæ errores
 « Pelagii continere videntur, ut perspicuum est ex commentariis in epistolam ad Romanos. » Attamen

¹ Etiam cl. Perrone in suis *Prælectionibus Theologicis* horum Commentariorum auctorem *Ambrosiastrium* vocat, *Tractatu de Matrimonio*, cap. II, n. 69; atque antiquius ea spuria habuerunt Cornelius a Lapide, Petavius, etc.

² Fusius de hoc sermo erit ad illum locum in caput VII Epist. I ad Corinthios.

reponi potest, Augustinum horum non meminisse, si forte præ manibus habuit (quia ex difficultate codices sibi comparandi fieri etiam potuit ut eum hæc commentaria latuerint), quod interdum aliquam pelagianismi speciem præferrent; Pelagium vero ad ea non provocasse quia suis placitis revera non satis faventia deprehendisset; dum ex aliis Ambrosii scriptis sententias arripere potuerit, ex. gr. de morte corporis utpote naturali homini, quæ illis magis consonæ ei visæ sunt, licet istæ quoque in sensu catholico jure sint accipiendæ. Ita commentario in caput v epistolæ ad Romanos, lectionem secutus erroneam suorum codicum latinorum, auctor videtur tueri mortem (animæ) regnasse ab Adam usque ad Moysem in illos tantummodo *qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ*; sed e complexu dictorum suorum constat, eum illam animæ mortem intellexisse quæ provenit ex actualibus hominum peccatis, et in delinquentes æternas etiam sensus pœnas inducit; universalem vero originalis peccati participationem expresse fatetur ad v. 12 ejusdem c. v ad Romanos epistolæ: « Ut quia Adam unus... peccavit in omnibus; ita « unus Christus Filius Dei peccatum vicit in omnibus. Et quia propositum gratiæ Dei *erga genus humanum* « ostendit; ... ab Adam cœpit, qui primum peccavit, ut providentiam unius Dei per unum reformasse « doceret *quod per unum fuerat lapsum, et tractum in mortem.* » Et paulo postea, verba hæc subdit quæ Augustinus sancti Hilarii¹ esse dicit: « Manifestum itaque est, in Adam omnes peccasse quasi in « massa; ipse enim per peccatum corruptus, quos genuit omnes nati sunt sub peccato. Ex eo igitur « cuncti peccatores, quia ex ipso sumus omnes. » Item sive in primum, sive in nonum caput hujus epistolæ, atque etiam alibi, homines e prævisis a Deo meritis salvari dicit; sed cum minime neget, immo interdum explicite asserat, merita hominum e præveniente Dei gratia originem ducere, neque aliquid in eo est quod pelagianismum redoleat; immo doctrina hæc est quæ sanioribus theologis omnino probatur, quamque recens Ecclesiæ Doctor conclamatus Salesius sibi carissimam profitebatur. Rursus ex iis quæ habet ad v. 32 cap. xiv epistolæ i ad Cor., clarissimus Justinianus e soc. Jesu auctorem plane semipelagianum asserit. Sed ne hic nimis diu his immoremur, ad illud caput ea subjiciemus quæ ad auctorem nostrum ab hac incusatione absolutum faciendum sufficiant; sicuti et de reliquis omnibus in notis ad loca singula fusius agetur, quæ minus probatum sensum efferre videantur.

Prosequitur tamen Bellarminus ea enumerando quæ ostendant Ambrosium non esse istorum Commentariorum auctorem: « 3.º quia auctor horum commentariorum multa exponit contra sententiam s. Ambrosii, quod plane perspiciet qui conferre voluerit illud Philipp. ii: *Qui cum in forma Dei esset,* « explicatum in Commentario hujus auctoris, cum explicatione Ambrosiana in epistola 47 (nunc 46), et « lib. ii de *Fide* capite 4 (nempe 10); et illud i Tim. i, *Regi seculorum immortalis*, explicato in Commentario hujus auctoris, cum expositione Ambrosiana lib. ii de *Fide* capp. 1 et 3, et lib. iii cap. 2. » At enim ex accurata istorum locorum collatione profiteri cogimur e converso, nullam nos deprehendere potuisse repugnantiam circa illorum verborum interpretationem; immo et persuasum habemus nullam ejusmodi contradictionem reperturos esse quicumque ea loca inter se accurate contulerint.

Ut autem nunc rursus ad Maurinos Editores regrediamur, doctrinæ dissidium inter Ambrosium et Commentariorum in Paulum auctorem hinc quoque sibi deprehendere visi sunt, quia

d) « Et in refellendis quæ Ariani objicere solebant ab illo adhibentur ea responsa, quibus neglectis, « omnino diversa proponit Sanctus Doctor. » Perspicit quisque infinitos propemodum futuros nos esse si per singula excurrere deberemus, quæ adversus Arianos ex una parte in his Commentariis, ex altera in reliquis omnibus Ambrosii operibus proferuntur, ad collationem utrimque instituendam. Ex abundantia igitur concedimus quod objicitur. Sed quid inde? Nonnisi plura ac diversa argumenta Ambrosium Arianis opponere valuisse, quia longo tempore ac studio iis refellendis insistens, potuit nova in dies rationum momenta ad eos profligandos excogitare.

Sed post argumentum e supposito doctrinæ dissidio, quod nos præsertim ex Bellarmino valde magis amplificavimus, ita suum tertium argumentum ad demonstrandum Ambrosii non esse in Paulum Commentaria proponunt Maurini: « Ad hæc inutile fuerit id, quod nemini non est obvium, observare, nimirum in « græca lingua prorsus peregrinum extitisse illorum scriptorem. » Nulla tamen probatione adsertionem confirmant: forte id ex eo tantum supposuerunt quod nullibi verba e græco Apostoli textu proferantur. Verum

¹ In quodam exemplari apud quemdam sacerdotem extante editionis Operum D. Ambrosii Basileæ confectæ anno 1516, quod ex apposita inscriptione *Johannis Ambrosii Turriani Episcopi Comensis* ad hunc pertinuisse conspicitur, initio Commentariorum in Epistolas ap. Pauli hæc nota legitur eadem manu, probabiliter ipsius episcopi, conscripta: « Sequens commentarium in Epistolas D. Pauli non est Ambrosii, sed Hilarii Diaconi, natione Sardi, secta Luciferiani, quem mundi Deucalionem appellat Hieronymus. Hujus Commentarii sub nomine Hilarii meminit Augustinus, libro 4 ad Bonifacium, capite 4°, quem locum hic reperies.

« In capite 3° epistolæ ad Timotheum 1^m ait: se scribere vivente Damaso.

« Id tamen aliquam mihi ingerit difficultatem, cum inverisimile videatur, hominem Luciferianis addictum scribere potuisse in commendationem Damasi prout facit hic auctor; Luciferiani enim Horsicinum (*sic*), non vero Damasum pro legitimo Pontifice suspiciebant. Adde quod hic auctor super caput 1^m epistolæ 1^m ad Corinthios Novatianos et Donatianos rebaptizantes arguit, tanquam putantes Baptismi gratiam ex Baptizantium meritis pendere, qui tamen fuit præcipuus error in Hilario Diacono reprehensus a Hieronymo.

« Hinc, licet pro certo habeam Commentarium hoc non esse Ambrosii, non audeam tamen tamquam certum adstruere quod sit Hilarii Diaconi.

« Vide explanationem in caput 5^m et 9^m epistolæ ad Romanos, item in caput 2^m epistolæ ad Philippenses, ubi Pelagianum furem decipies; quapropter aliqui putarunt hoc commentarium esse Pelagii, cum in eo reperiantur quædam ab Augustino, tamquam ex Pelagii Commentario in epistolas Pauli excerpta. Verum Pelagii Commentarium reperitur inter opera Hieronymi, thomo (*sic*) postremo; hoc autem licet sit viri fure Pelagiano sordentis, non est tamen Pelagii. »

Sed supra memoratis locis nil vere pelagianum occurrere, et statim hic superius monemus, et in respectivis notis ad ipsa Commentaria demonstrabimus. Quo ad autem opinionem juxta quam Hilarius Luciferianus hæc scripserit, difficultates dum probamus hac nota propositas, eam omnino deserendam aliis quoque inferius additis demonstrabimus.

id non ex linguae ignorantia fieri potuit, sed quia e sufficienti latinae versionis fidelitate nulla conspiceretur necessitas ad originalem textum recurrendi. Attamen neque admitti potest auctorem nostrum graeci textus numquam meminisse; nam ad vers. 14 capitis v epist. ad Romanos memorat diversam lectionem graecorum exemplarium ab ea quam latina prodebant. Falsum igitur prorsus Commentariorum auctorem graecae linguae imperitum se ostendisse.

Sed quartum praeterea suae negationis hunc titulum addunt: « Quid vero si subjungamus non « tantae perspicuitatis esse, num omnino Commentaria in Paulum fecerit Ambrosius? » Verum ex verbis Ambrosii ad Simplicianum ab initio prolatis indubium prorsus est eum epistolas Pauli populo explanasse. Potest utique inferri ex iisdem verbis, Ambrosium, cum ad Simplicianum scriberet, horum Commentariorum codices nondum evulgasse, eo quod nulla de hoc verba fecerit. Supponi etiam potest mentem Ambrosii fuisse ut ea scripto non evulgaret nisi postquam Simpliciani votis satisfecisset illa iterum populo e suggestu proponendo, novisque curis ea expolisset. Libenter admittimus quoque tum ob temporum discrimina, tum ob ardua Ecclesiae et reipublicae negotia gerenda, tum ut alias quoque divinarum Scripturarum partes populo exponeret, tempus ei defuisse ut in Pauli epistolas iteratis lucubrationibus incumberet. Sed inficiari nequimus Ambrosium, pro more suo, aliquam harum epistolarum explanationem comparasse ut eam populo viva voce proponeret; quas explanationes si ipse forte, ut nimis imperfectas, publici juris non fecerit, post ejus obitum nemo non videt a clericis suis evulgari potuisse.

Attamen instant Maurini: « Saltem admodum credibile est eam (expositionem) Cassiodori temporibus « (sexto nempe saeculo) jam periisse; hoc enim conjici potest e sequentibus ejusdem verbis: *Dicitur etiam « inquit, beatum Ambrosium subnotatum codicem epistolarum omnium sancti Pauli reliquisse, suavis- « sima expositione completum; quem tamen adhuc invenire non potui.* » Notatu sane digna sunt haec Cassiodori verba, quae hypothesim postremo a nobis propositam mire confirmant. *Dicitur Ambrosium reliquisse:* igitur non ipse more suo haec ediderit commentaria, sed e vivis excedens *reliquit*, quae tanti Patris discipuli atque admiratores postea transcripserint, atque in vulgus ediderint. *Subnotatum codicem;* ergo non fusiorem lucubrationem, non sermones ex integro completos ac perpolitos, sed simplices plerumque et breviores commentationes in singulas Apostoli sententias; quae tamen, etiamsi veluti prima tantum rudimenta uberioris expositionis ab Ambrosio relicta fuerint, sicuti a Simpliciano ex Ambrosii ore suscepta magnopere fuerant degustata, ita etiam postquam scripto evulgata sunt, *suavissima expositione completa* habita fuerunt. Sed quia cum scriberet Cassiodorus suum *De institutione divinarum litterarum* librum nondum illud opus sibi comparare potuerit, inde ne prono alveo fluit, tunc jam omnino deperditum fuisse? Recole Cassiodorum tunc in regione a Mediolano valde dissita commoratum fuisse; diffusionem librorum per codices manu exaratos celeriter fieri non potuisse, nec sine graviori dispendio; haec Commentaria, quamvis aequae celebrata, tamen ut opus non omnibus numeris absolutum, forte minori exemplarium copia evulgata fuisse quam reliqua sancti Doctoris opera; et absque difficultate conspicias Cassiodori (qui anno 575 e vivis excessisse juxta nonnullos fertur, attamen juxta alios anno 562, vel non multo postea) irrita studia ad illud sibi comparandum sufficiens argumentum non esse ut inferatur, ejus aevi volumen illud jam prorsus deperiisse.

Demum illud potissimum forte argumentum habitum fuit quo Commentaria haec in Paulum Ambrosio abjudicaretur, quod ipsamet verba e Commentario in v. 12 capitis v epistolae ad Romanos superius a nobis exscripta Augustinus *sancti Hilarii* nomine protulerit libro iv *contra duas Epistolas Pelag.* cap. 4. Unde Bellarminus, ex eo quod eorum auctor se Damaso Ecclesiam regente scripsisse memorat (ad cap. iii epist. ad Timotheum), nec Pictaviensi qui maturius, neque Arelatensi qui nimis serius diem supremum obierunt, sed alteri cuidam Hilario romano diacono, Luciferi Calaritani partibus addicto, ea adscribenda censuit, utpote qui, testante Hieronymo in *Dialogi contra Luciferianos* extremo, non paucos edidit libros. Sed hypothesim hanc jam vidimus difficultatibus laborare ex iis quae scite Comensis episcopus Turrianus animadvertit, et a nobis in praecedenti nota exhibita sunt; alias autem praeterea alii in eam protulerunt.¹ Addimus insuper, contra argumenta omnia extrinseca et intrinseca, quae pro Ambrosio militant auctore, non incommoda explicatione difficultatem evanescere posse, quae obesse videtur ex Augustini testimonio, quia nil vetat supponere scriptum aliquod Hilarii, quisquis ille fuerit, communem fontem extitisse unde et Ambrosius et Augustinus illas desumpserint sententias, silentio praeterito ab Ambrosio auctoris nomine: quod certe ab eo factum supponere possumus absque ulla malae fraudis intentione, maxime quum compertum sit, eum e Basilio in Hexaameron et libro de Tobia; rursus, teste Hieronymo, ex Origene et Hippolyto, et alia alibi e Philone Alexandrino desumpsisse; cumque viderimus etiam in Lucae expositione nonnulla ex Eusebio Caesareensi mutuatum fuisse, quin ullibi istorum nomina recitaverit. In hac hypothesi utrumque, nempe tam Augustinum quam Ambrosium, ab Hilario Pictaviensi testimonium illud de originali peccato mutuatum esse, etiam absque alio indicio supponi posset, cujus opera, cum anno 367 e vivis excesserit, etiam praema-

¹ De hac opinione ita et Petavius, tractatu *De Angelis*, libro iii, cap. vii, N. 12: « Auctor Commentariorum in Epistolam ad Ephesios, qui sub Ambrosii nomine vulgo editus est, ad caput secundum illius Epistolae, nescio quid ejusdem modi posuit ad illa verba: « *In magna domo non solum sunt vasa aurea et argentea; verum et lignea et fictilia.* Ecclesia, inquit, quam- « quam sancta dicatur, habet tamen et vitiosos et prava sentientes, sicut superius memoravimus. Quos contumelia dignos « colligitur Auctorem Commentariorum istorum non fuisse Hilarium diaconum, Luciferiani schismatis columnen, ut Bellarminus in libro de Scriptoribus alique censent. Non enim homo Luciferianus talia scriberet, cum Luciferiani puram ab omni contagione peccati Ecclesiam esse oportere dixerint. Tum quod de Novato subjicit idipsum magis affirmat. « Novatus autem, ait, « elatus superbia, ut Ecclesiae suae veritatem et sanctitatem generalem defenderet, hoc modo intelligendum decrevit, quasi « Ecclesia penes ipsum sit et cunctos habeat purificatos, propter illas causas quibus nos ut nocentes accusat. » Atqui Luciferiani idem, quod olim Novatus, asserebant puros se esse, et a catholica Ecclesia propterea discessisse quod haereticorum se communione foedasset. Itaque non dubito quin alius Commentariorum istorum sit auctor quaerendus, quod et alibi altero argumento probavimus. »

nibus Ambrosii versari jam poterant; quem toto jure Augustinus *sanctum* jam potuit appellare; qui demum de peccato originali non infrequenter disseruit iis quoque in operibus quæ ad nos pervenerunt, et ideo conjicere licet interdum de eodem locutum fuisse in illis non paucis quæ deperdita sunt, ita ut ex aliquo istorum illud testimonium fuerit depromptum. Adde immo indubiis vetustioribus constare testimoniis, Hilarium Pictaviensem commentationes in Paulinas quæque Epistolas reliquisse, licet ad nos minime pervenerint, neque inter deperdita ejus opera a patrologiæ tractatoribus recenseantur. Etenim et in Actis concilii Hispalensis II, can. 13 legitur: « Sanctus ergo Hilarius in explicationibus epistolæ ad Timotheum sic loquitur: *Nam et cum dicit Scriptura; etc.* » et in *Spicilegio Romano* clar. Card. Maji, tomo VI, Præf. p. xxxv habetur: « Cod. Vatic. 606, f. 297: Ἁγίος Ἰλαρίος ἐν τοῖς εἰς τὸν ἀποστόλου ἐξηγηματικοῖς, περὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ θεολογῶν φησι, μηδεμίαν ἐν τῷ ἁγίῳ πνεύματι διπλοῦν νοεῖσθαι, διὰ τὸ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν τὸ εἶναι παρεχειν αὐτῷ· ὁθεν ἀμφὶ μίᾳ ἀρχῇ τοῦ ἁγίου πνεύματος χρηματίζουσιν. *Hilarius in explicationibus ad Apostolum de Patre Filioque theologice loquens, ait nullam in Spiritu Sancto dupliciter intelligi, propterea quod Pater et Filius existentiam illi suppeditent, cum ambo unum principium Spiritus Sancti* (juxta divina oracula) *sint.* Ideo supponi potest ad has quoque commentationes pertinuisse quæ nomine Hilarii Augustinus protulit c. 4, libri IV *contras duas epistolas Pelagianorum*, et Ambrosius in caput V Epistolæ ad Romanos.

Pictaviensis vero Hilarii illa extitisse verba, ideo quoque pleno jure nobis admittendum videtur, quia pluries in quæstionibus circa originale peccatum adversus Pelagianos sanctum quemdam Hilarium commemorat Augustinus, et quidem talibus adjunctis ut nullum prorsus dubium superesse possit quin ille perillustrem Pictaviensem episcopum præ oculis habuerit. Ac sane hunc Hilarium recenset inter insigniora Ecclesiæ luminaria, inter præclarissimos doctores quos tamquam ineluctabilis auctoritatis Pelagianis opponat. Ita ex. gr. libro II *contra Julianum Pelagianum*, cap. X, n. 33: « De hac lege peccati... de qua multa dixit Ambrosius, « attestantur etiam sancti Cyprianus, Hilarius, Gregorius » (*nempe Nazianzenus*). Num. 35: « Ut videant « Pelagius, etc... et cæci sint Hilarius, Gregorius, Ambrosius? » Num. 37: « Numquid Irenæus, et Cyprianus, « et Reticius, et Olympius, et Hilarius, et Gregorius, et Basilius, et Ambrosius, et Johannes (*Chrysostomus*) « de plebeja fæce... sunt? » Item operis imperfecti *contra secundam Juliani responsionem* lib. IV, n. 109: « Non solum ipse (*Ambrosius*) me in hac causa plurimum consolatur, sed et Cyprianus, et Hilarius aliique « consimiles... Noli ergo invidere quod Ambrosius, Cyprianus et Hilarius solatia sunt injuriæ meæ. » Hunc Hilarium recenset constanter inter illos qui episcopali dignitate in Ecclesia refuserant; sed immo et expresse declarat eum episcopali characterе insignitum fuisse, dum eodem præcitato n. 33, c. X, libri II *contra Julianum* subdit: « Propter quam catholicam veritatem sancti et beati, et in divinatorum eloquiorum « pertractatione sanctissimi *sacerdotes* Irenæus, Cyprianus, Reticius, Olympius, *Hilarius*, Ambrosius, « Gregorius, Innocentius, Johannes, Basilius, quibus addo presbyterum velis nolis Hieronymum. » Inter eos igitur quos *sacerdotes*, nempe magis assueta inter veteres hujus vocis significatione, episcopos vocat, et a quibus ideo Hieronymum ut simplicem *presbyterum* distinguit, suum quoque Hilarium ponit. Sed ille Hilarius cui recentes eruditi nonnulli tribuunt Commentaria, de quibus quæstio, nec doctrinæ laude in Ecclesia præclarus, nec sanctitate eximius, nec episcopus, sed simplex diaconus fuit. Ergo dum Augustinus *sanctum Hilarium* auctorem dicit verborum quæ profert libro IV *contra duas epistolas Pelagianorum*, certo non postremum hunc intellexit, sed insignem episcopum quem pluries alibi prædicavit, quia secus personarum diversitatem minime notare prætermisisset. At Pictaviensis episcopus, morte præreptus paulo post Damasi electionem ad Romanam Sedem, non potuit hujus pontificis, ut tum Ecclesiam regentis, eam mentionem facere quæ occurrit in Commentarii primæ ad Timotheum epistolæ: ergo ipse Commentarii auctor, Damaso pontifice scribens, ex Hilario Pictaviensi verba in hoc transtulit quæ Augustinus *sancti Hilarii* esse declaravit.¹

Quid si quædam occurrant in aliis omnino certis Ambrosii operibus fere ad verbum e Pictaviensi Hilario desumpta, quin tamen hujus mentio inibi fuerit injecta? Ita quæ libro IX *Expositionis in Lucæ Evangelium*, n. 15 exhibentur, loco parallelo *Commentariorum* S. Hilarii in *Mattheum* affinia valde apparent; atque sententiæ illæ admodum graves quæ habentur sermone XVII, n. 18 (apud Maurinos 17 e typographico mendo) *Expositionis in Psalmum CXVIII*: « Plerumque clerus erravit; sacerdos mutavit sententiam; divites cum seculi istius terreno rege senserunt; populus fidem propriam reservavit; » ad

¹ E loquendi ratione ab Augustino adhibita nemo sane suspicabitur, ejus Hilarium fuisse illum sæque sæculo quarto Papiensem episcopum, qui licet ipse quæque adversus arianos bene meritis sit, attamen non magnam est celebritatem adeptus, nec memoriæ traditum, eum de originali peccato ita scripto disseruisse, ut ejus auctoritate pelagiani profligari potuerint.

De magno autem Pictaviensi Hilario hic meminisse juvabit, eum per aliquod tempus Mediolani commoratum fuisse, ubi Martino Turonensi et Vercellensi Eusebio consociatus, contra arianum episcopum Auxentium catholicam fidem strenue propugnavit; cumque Valentinianus imperator hac in urbe moraretur, ejus invitatione contra Auxentium disputavit, qui tamen calide Dei Filium *verum* Deum professus est, intelligens illud *verum* ad vocem Filium, non autem ad Deum esse referendum. Unde imperator, de hac vafritie suspicari nolens, Hilarium ut pacis perturbatorem Mediolano cedere jussit, et cum Auxentio communionem inivit. Hæc juxta Pagium anno contigerunt 365. Dum autem Hilarius Mediolani commoraretur, commentarium suum in Matthæi Evangelium conscripsit, et statim ac in patriam redire coactus est, potissimum ad Mediolanensium subsidium, ut eos in recta fide firmaret, librum *contra Auxentium* dictavit, qui elegans epistola est de iis quæ in illum pseudopastorem a se gesta fuerunt. Maxima tamen Christianorum portio catholicæ doctrinæ tunc Mediolani adhaerebat, quam ut huic fidelem servaret, post Hilarii discessum Philastrius, sæque sanctus deinde Brixienis episcopus, Mediolanum venit, teste ejus in episcopatu successore Gaudenzio, omnemque adhibuit sollicitudinem ne catholici arianæ factioni se consociarent, et Auxentium ut suum episcopum reciperent. Igitur uti certum assumi potest Pictaviensis Hilarii scripta a clero catholico Mediolanensi propter initam cum eo necessitudinem tunc temporis maximo studio et conquisita et perfecta fuisse, et quum Ambrosius episcopus delectus est, Hilarii volumina inter illa sacræ eruditionis documenta præsto esse debuisse, quæ clerus mediolanensis ad ejus manus porrexit, quæque Ambrosius propensius versanda suscepit.

litteram fere consonant cum verbis Hilarii libello in *Auxentium*; ubi strenuus iste Christi divinitatis vindex querebatur defectionem cleri et episcoporum ab avita fide ut arianis longius aut pressius accederent; constantiam populi e converso in catholica doctrina commendabat; in quo eodem sensu et relate ad eadem temporum adjuncta etiam superiora Ambrosii verba intelligenda sunt. Immo plura ex Hilario in sua scripta Ambrosium retulisse pronum est conspiciere in notis quas Maurini Editores illi apposuerunt, ac præsertim ad finem ejus *Commentarii in S. Matthæum*. Unde tamquam extra omne dubium assumi potest, ea verba *Commentarii nostri* ex Hilario Pictavensi decerpta fuisse, quæ sancti Hilarii esse testatus est Augustinus; ac propterea hoc Augustini testimonium nullimode officere quin hæc in Pauli epistolas *Commentaria* ut genuinum Ambrosii opus assumantur.

Ceterum tam longe abest ut illa Hilarii facta ab Augustino mentio insolubilem exhibere videretur difficultatem ne alii cuiquam quam alicui Hilario nostra *Commentaria* adscriberentur, ut inter illos qui ea Ambrosio abjudicaverint nonnulli extiterint, qui aliis omnino auctoribus ea tribuere maluerint, quarum opinionum summariam enarrationem hic rursus e Maurinorum *Admonitione* exscribere juvat.

« Placuit nonnullis compilatorem fuisse illum, qui scissis ex Chrysostomo et Hieronymo laciniis centonem inde confecerit. Volunt alii prologos singulis expositionibus præfixos inepti consarcinatoris esse, potissimum ex Hieronymo frustula multa suffurati. Attamen in Operum eorundem Patrum collatione hoc nequaquam deprehendimus. Contra vero satis frequenter animadvertimus ab illorum opinionibus hunc dissidere, alias explicationes afferre, interdum non eodem modo, quo illi solent, Apostolicum textum citare, ac tandem sicubi cum ipsis conveniat, id inde factum, quod eos qui commentaria lucubrant in eundem librum, ubique discrepare impossibile sit. Neque tamen ibimus inficias auctorem nostrum ab Hieronymo mutuatum quædam videri, sed eum propterea compilatorem, quo quidem sensu illi intelligunt, habendum esse non arbitramur. Ex aliis autem qui horum *Commentariorum* auctorem eruere conati sunt, qui eadem Remigio attribuerunt, frustra fecere. Etenim cum in Bibliotheca Patrum, tum in manuscriptis non paucis Remigiana exstant ab his nostris plane diversa. Non defuerunt etiam qui hanc commentationem vel Juliani vel alterius cujuscumque Pelagiani esse contenderent. Sed inventi sunt similiter scriptores, quibus illius auctor videretur liberandus ab ista nota, et si quid forte quod illis hæreticis favere posset, illic occurrat, hoc eo referendum, quod cum ante exortam eorundem hæresim ille scriberet, minus caute considerateque esset locutus. Ultima tandem, quæ et communior, eorum opinio est, qui Hilarium Romanæ Ecclesiæ diaconum, qui cum Luciferiano schismati adhæsisset, ab Hieronymo tam aspero stylo exceptus fuit, verum hujusce Operis Auctorem dicunt. At cum sint quoque a quibus huic sententiæ contradicatur, illud accuratius perpendendum est.

« Observabimus in primis vix ullum veri Ambrosii Opus esse, cujus plura exemplaria omnium ætatum ab octingentis annis reperiantur, quam hujus Ambrosiastri; sed eorum nonnulla ab aliis dissidere haud mediocriter. Enimvero in bibliotheca Corbeiensi unum habetur tomis duobus comprehensum, quo nullum aliud, sive antiquitatem, sive characterum elegantiam spectes, præstantius videre nobis licuit. At cum in eo *Commentaria* in omnes Pauli epistolas, illa excepta quæ ad Hebræos inscribitur, sub nomine Ambrosii contineantur, cum aliis codicibus scriptis atque editis tantummodo in priores tres epistolas consentit, discrepat vero in cæteras. Rabbanus Maurus in *Commentario* suo ex Patribus collecto ulterius progressus, ea omnia nomine Ambrosii donat, quæ ex Ambrosiastro in epistolas quinque priores petita citat: sed in reliquis quidquid inserit sub titulo sancti Doctoris, ea in solo Corbeiensi codice reperire est. Citantur quoque ab Ivone Carnutensi ex prologo expositionis epistolæ ad Philemonem verba nonnulla, quæ nonnisi apud Rabbanum et in Corbeiensi codice reperias.

« Ist hæc omnia quisquis attente consideraverit, jam mirari desinet multa in Auctore nostro desiderari, quæ a Lanfranco tamquam ex Ambrosianis *Commentariis* in Apostolum proferuntur: facileque animadvertet variis Paulinarum epistolarum enarrationibus Ambrosii nomen ab antiquariis inditum esse. Illud insuper adjiciendum est, eosdem librarios magna licentia saltem in tres priores epistolas abusos esse; quandoquidem ab eis non raro longa fragmenta ibidem inserta fuisse probabile est, quæ in vetustioribus manuscriptis non inveniuntur, ut in variis lectionibus annotabitur. Indeque duci potest vehementis conjectura contra hujus Operis integritatem ac sinceritatem; nec expediti judicii rem esse cognoscitur, utrum unius an plurium auctorum lucubratio sit, affirmare.

« Cæterum si negabimus plurium esse, simul etiam fatendum videbitur antiqui esse commentatoris. Quod enim ait de Ecclesia, *cujus hodie rector est Damasus*, aut interpolatori tribui debet (et sane illorum temporum usum non sapit, neque sensui necessarium est), aut planum fiet eundem auctorem ante annum 384, quo idem papa vivere desiit, *Commentaria* sua scripsisse. Hinc etiam potest id confirmari, quod Marcionistas adhuc superesse illic testatur; *quamvis*, inquit, *pene defecerint*. Certum quidem est ex Epiphanio ac Theodoro tarde admodum extinctos esse hos hæreticos: sed constat etiam pluribus locis haud ægre illos in Manichæorum, qui frequentius hic memorantur, partes transisse. Obiter quoque observandum videtur, in hoc Opere mentionem fieri legis cujusdam adversus eos a Domitiano promulgatæ, quam in sola *Collectione legum Mosaicarum et Romanarum* invenias. Illud adhuc Auctoris antiquitatem magis designat, quod patricianos, quorum Philastrius Augustinusque superstitum meminere, non prætermittit; cum ultra sæculum quintum neutiquam pervenerint. Præterea cæterorum hæreticorum, quos aggreditur longe plurimos, nullus refertur paulo recentior. Cumque in Donatistis, Novatianis, Arianis et Photinianis refellendis crebrius atque operosius quam in aliis incumbat, id haud dubie indicio est posteriores hæreticos, puta Nestorianos et reliquos sequentium temporum, necdum emersisse, sed eorum, quos modo nominabamus, hæreses tunc viguisse. Huc adde ab eo scriptore textum Apostoli subinde citari ex alia versione, quam qua nunc utimur; et veteris Testamenti testimonia ex versione LXX Senum petita esse. Illud etiam eodem spectat, quod ex auctoribus ecclesiasticis nonnisi Tertulliani, Cypriani,

De al. adv. Lucif. fer. post. med.

Dee. part. xvi. cap. 84

In Epist. I ad Tim. cap. iii.

Hæres. xlii.

In Epist. I ad Tim. cap. iii.

Ibid., cap. iv.

Lib. I Hæret. fabul. cap. xxiv.

In Epist. II ad Timoth.

Lib. de Hæresibus.

« ac Victorini locos adhibet, quorum ultimus Damasum æquavit antiquitate. Ad postremum inde similiter
 « adstrui potest eadem ætas, quod in ægrotantium baptisinate, aliisque capitibus non paucis, ecclesiasticam
 « illorum temporum disciplinam pulchre repræsentet.

« Omnia a nobis hic memorata videntur suffragari eorum sententiæ, qui hæc Commentaria ab Hilario
 « edita volunt: in quam opinionem adducti fuere Augustini testimonio, contra Pelagianos ita scribentis:
 « *Nam et sic sanctus Hilarius intellexit quod scriptum est: In quo omnes peccaverunt, ait enim: In*
 « *quo, id est, in Adam,* et cætera quæ ad apices in hoc Opere legere licet. Atqui isthæc, inquit, qua-
 « drare nequeunt nisi in Hilarium Diaconum, qui se Damaso fuisse coævum ipse significat. Illis quidem
 « objectum fuit rebaptizantes acriter urgeri ab hoc Auctore; cum eodem crimine Hilarius infestus esset:
 « ac præterea numquam Augustinum attributum fuisse huic Hilario titulum sancti, quem facto schismate,
 « ab Ecclesia recessisse non ignorabat. Sed respondetur, eum non omnes hæreticos rebaptizandos arbi-
 « tratum esse, at solos Arianos, eaque distinctione ipsum indicasse in eam opinionem non alia re sese
 « adductum, quam quia iidem hæretici de Trinitate non recte sentientes, forma etiam non legitima in
 « baptisinate uterentur; atque adeo nihil vetuisse, quominus hæreticos, qui catholicos rebaptizabant, is
 « impeteret. Secundæ objectioni satisfacere sibi videntur, si memoratum honoris titulum argumento esse
 « negaverint sanctum Augustinum de Hilario Luciferiano accipiendum: sed potius indidem conjiciendum
 « esse aut diaconum illum secessionem numquam fecisse ab universa Ecclesia, servata nimirum cum
 « ejusdem capite beato Damaso pace et communione; aut ipsum tandem priusquam e vivis excederet, in
 « gratiam rediisse cum catholicis. Verum hujusmodi responso plane contrarius est Hieronymus; quippe qui
 « de Hilario non tamquam ab episcopis aliquot, aut tantum ad tempus, sed ab omni catholica societate,
 « ac per universum vitæ curriculum separato loquatur. Contra hanc opinionem id etiam facit, quod Hi-
 « larius, utpote Romanæ Ecclesiæ diaconus, de eadem non quasi peregrinus aut alienus locutus esset. Quo
 « enim pacto de sua Ecclesia potuisset scribere: *Nunc septem diaconos esse oportet, et aliquantos pre-*
 « *sbyteros, ut bini sint per ecclesias?* Etenim cum, imperante Diocletiano, jam basilicæ quadraginta
 « essent in Urbe, non *aliquantos presbyteros*, sed ut minimum octoginta illic ordinari necesse erat.

« Nec dubium est quin hæ ipsæ causæ Petavio in mentem induxerint, ut eadem Commentaria Hilario
 « quidem arrogaret, sed alii a Luciferiano, quisquis demum ille fuerit. Et sane ut Hilarium sub Damaso
 « non haberemus Papiensem episcopum, sanctitate et zelo in Arianos clarum, cui forte illa possunt adscribi,
 « supersunt adhuc multæ scriptiones, quorum auctores tantum cognoscuntur nomine tenus, quosque pe-
 « nitus ignoraremus, nisi eosdem ab alio semel nominari casu contigisset. Verum licet universim negari
 « ista nequeant; possunt tamen illis opponi Augustinum contra Pelagianos acerrime originalis culpæ do-
 « ctrinam impugnantes non usurum fuisse testimonio ejus auctoris, qui sicubi eam videtur agnoscere, ali-
 « quando tamen contrariam præ se fert, quique aperte Pelagianis favere a gravissimis et probatissimis
 « theologis existimatur. »

Recensent autem post hæc Maurini Editores alios quosdam errores tamquam in Commentariis præ-
 dicatos, qui ex eorum contextibus rite exploratis nullatenus eruuntur. Nam neque in caput III epistolæ
 ad Ephesios proprie dicit *in voluntatem daemonum esse ab errore resilire*; sed tantum per Christi
 triumphum ministros Satanæ fallaciam idololatriæ cognoscere potuisse, quin tamen asseratur eos per hoc
 iterum salutem adipisci valuisse; neque negavit ad capita XI et XIV primæ ad Corinthios epistolæ, et III
 epistolæ ad Colossenses, mulierem *ad imaginem Dei factam esse*; sed prioribus locis respectu tantum-
 modo auctoritatis, quæ viro a Deo tributa est, non autem mulieri, hanc dixit Dei imaginem non esse;
 ultimo vero loco nihil omnino de hoc occurrit: neque ad caput IV epistolæ ad Ephæsiolos inficiatur *epi-*
scopos superiorem presbyteris gradum obtinere, sed priori ævo etiam *presbyteros* interdum episcopos
 fuisse appellatos. Sed singula suis locis fusius explanabuntur.

Verum ulterius quoque progrediuntur Maurini Editores, indicia nempe quædam e Commentariis ipsis
 proferentes, unde senior ipso quarto sæculo ætas illis adscribenda fuerit, contra illa quæ ab ipsis præ-
 cedenter proposita fuerant ad quarti sæculi ætatem iis vindicandam, ac posthabita Damasi utpote Ec-
 clesiam tum gubernantis mentione, quæ hoc in casu dolo iis inserta habenda esset. Subdunt enim: « Præ-
 « terea etiamsi multa sint, quæ ad vindicandam huic Operi eandem cum Damaso antiquitatem facere
 « videantur, in eo quoque occurrunt alia, ex quibus in ætatem multo posteriorem rejici possit. Ut enim hic
 « omittamus nullum Latinorum in Pauli Epistolas præterquam Victorini Commentarium agnosci ab Hie-
 « ronymo in *Auctoribus Ecclesiasticis*; minime abhorret a verisimili plurima in hosce libros ex Augustino,
 « Chrysostomo, et Hieronymo translata esse; immo etiam, quod observatu sane dignum est, ex illo ipso
 « commentatore, cujus lucubratio ad calcem operum Hieronymi edita, Pelagii esse a multis perhibetur.
 « Etenim cum sint loci non pauci qui totidem verbis legantur in utroque commentario, atque adeo al-
 « terum ab altero mutuo sumpsisse non sit dubium, minus probabile existimamus Hieronymiastrum, qui
 « tam brevis ac concisus est, ex Ambrosiastro quædam petivisse, quam e converso. Ad hæc insuper li-
 « cebit adjungere, ab hoc auctore non minore studio probari Christum Dominum adoptione non esse Dei
 « Filium, quam si post errores Felicis atque Elipandi scripsisset.

« Illis temporum differentiis si addideris nonnullam in diversarum epistolarum expositionibus dictionis
 « ac sententiæ super eadem materia discrepantiam, nec non disserendi modo fusissime, modo contractis-
 « sime inæqualitatem, erit forsitan qui ejusdem manus omnia hæc Commentaria esse dissentiat, aut saltem
 « ad quempiam hujusmodi compilatorem referenda autumet, qui in metendis variis Operibus, quorum multa
 « interciderint, aliquas temporis singulorum notas ita retinuerit, ut sui pariter ævi nonnullas adjecerit.
 « Verum quantavis difficultas sit in assignanda sive Auctoris, sive Operis antiquitate, manu exarata
 « eorundem Commentariorum volumina, sicut et scriptores a quibus citata expilatave reperiuntur, planum
 « faciunt eisdem tempus sæculo octavo posterius adjudicari nequiquam posse. »

Lib. IV cont. Juv. 13
 Epist. Pelag.
 cap. IV

Optat., lib. II.

In Epist. I ad Ti-
 moth. cap. III.

In Epist. ad Phi-
 lipp., cap. II.

Attamen non solum nullius momenti est Hieronymi silentium de his Commentariis propter difficultates quæ illis temporibus celeriori scriptorum diffusioni obversabantur; sed gratis omnino supponitur plura in iisdem ex Augustino, Hieronymo et Chrysostomo esse translata, quia identitas doctrinarum nullatenus sufficiens argumentum est ad hoc asserendum, cum omnes catholici scriptores necessario in catholicis doctrinis debeant inter se convenire. Accedit quod vetustissimus codex Cassinensis, de quo infra, falsum omnino demonstrat suppositum, quod e commentariis illis qui ad calcem operum Hieronymi editi sunt, auctor noster plura depromserit. Illud etiam quod in epistolam ad Philippenses hic animadvertit contra adoptionismum nullatenus attingit hunc errorem, qualis a Felice et Elipando octavo sæculo propositus est, qui Dei Filium, quoad divinitatem, naturalem Patris Filium prædicabant; sed quoad humanitatem solummodo adoptivum Dei Filium asserebant: noster autem auctor nullam hujus distinctionis mentionem facit, atque universim de Christo probat nullatenus adoptione Dei Filium vocatum admitti posse, ut in hoc quoque Arianos præ oculis habuisse dicendus sit, quos etiam in præcedentibus refellit. Sed de hoc iterum plura suo loco, ne hic ultra modum prolixitatis notemur. Cæterum rursus vix commemoratus vetustissimus Cassinensis Codex falsi evidentissime revincit hypothesim quod recentiores adoptionianos noster auctor fuerit insectatus; pariterque postremum illud suppositum convellit quod a diversis auctoribus hæc Commentaria consarcinata sint, attentata inæqualitate rationis in edisserendo, et discrepantia in doctrinis; præter quam secus horum alterum Ambrosio domesticum esse jam vidimus, alterum veritati consonum non arbitramur.

Omnibus ita disjectis, quibus hæc Commentaria Ambrosio præripere his posterioribus sæculis plures eruditi conati sunt, illa jam rationum momenta simul congeramus quibus opinamur abunde constare, Mediolanensi episcopo Ambrosio ea ut suo auctori restitui oportere.

Primo igitur illud est recensendum quod Ambrosius indubie in Pauli epistolas, et quidem publice ad populum edisseruerit, ut patet e testimonio ejusdem ad Simplicianum epistolæ; unde pro more suo scriptas quoque lucubrationes de iis confecisse autumandus est, quas vel ipse evulgaverit, vel quæ saltem post ejus obitum publici juris factæ fuerint.

Secundum autem in eo est quod Cassiodoro adhuc in vivis agente, primo nempe sæculi sexti dimidio, nota extiterint ac concelebrata hæc Ambrosii Commentaria et quidem in *omnes* Pauli epistolas (una *ad Hebræos* excepta, quam nonnulli veteres Ecclesiæ Patres etsi canonicam, minime ab ipsomet Paulo dictatam autumarunt), quorum tamen exemplar nondum sibi, cum memorata jam verba scriberet, comparare potuerat.

Tertium vel ipsi Maurini ultro exhibent dum fatentur, nullum extare Ambrosii opus cujus plura supersint scripta exemplaria et quidem ab ipso nono sæculo, quam istorum Commentariorum, quæ exemplaria omnia Ambrosium nostrum nominis inscriptione eorum testantur auctorem. Et quidem plusquam viginti mss. codices in diversis Europæ bibliothecis recenseri possent horum Commentariorum, in quibus hæc Ambrosii nomine inscribuntur. Quod argumentum per se sufficeret ad eam omnino dispellendam suspicionem a Maurinis insinuatam, ne forte hæc Commentaria post ortam hæresim adoptionismi, altero nempe octavi sæculi dimidio, conscripta sint. Si enim illo tantum ævo evulgata fuissent, quomodo jam sæculo nono in pluribus codicibus Ambrosii nomine inscribi potuissent, ac præterea tum jam a pluribus auctoribus Ambrosii nomine commemorari?

Quartum addimus ex auctoritate scripti Codicis Cassinensis, e bibliotheca nempe celeberrimi illius monasterii Ordinis S. Benedicti. Nam in codice qui nunc signatur exterioribus numeris 150 et 346-242, interiori vero 193, pluteo EE illius bibliothecæ, quique membranaceus est in 4°, post priorem partem, quæ constat 64 paginis, litteris permixte uncialibus et romanis minusculis exaratam VII aut VIII sæculo, quæque fragmentum continet Commentariorum Origenis in Epistolam ad Romanos, a præfatione Rufini ad vers. 16 capitis II; subsequitur pars altera ab hac priori omnino diversa, quæ acephala quidem est, sed maximam partem Commentariorum exhibet, de quorum auctore disputamus, a vers. nempe 9 capitis III ejusdem epistolæ ad Romanos usque ad finem, in duas Epistolas ad Corinthios, in Epistolas ad Galatas, ad Philippenses, ad Ephesios, in duas ad Thessalonicenses, in illas ad Titum et ad Colossenses, in duas ad Timotheum, atque in illam ad Philemonem, paucis tantum ex hac deficientibus, scilicet a vers. 17 usque ad finem. Integri hujus codicis descriptionem et variantes lectiones, in tomo III *Bibliothecæ Casinensis* edendas urbanissime ad nos transmisit in ipsis primis typographicis formis Adm. Rev. P. Cæsar Quande illius optime meritæ Congregationis. Constat autem ex ampla demonstratione ab eodem cl. viro confecta, partem hanc longe ampliorem codicis, licet fere omnino minoribus litteris conscriptam, sextum a Christo nato sæculum minime excedere; atque e sequenti nota quæ extat ad calcem pag. 248, minoribus, licet mixtis litteris conscripta: *Donatus gratia Dei prespiter proprium codicem justino augusto tertio post conso-latum ejus in aedibus beati petri in castello lucullano infirmus legi. legi. legi*, compertum fit, codicem hunc ante annum 569 aut 568 exaratum fuisse; immo si supponamus Donatum illum veterem annos supputandi morem secutum non esse etiam postquam, regnante Justino juniore, usus invalescere cœpit annos numerandi a Domini Incarnatione, ante annum 522 dicendus esset conscriptus, quia regnante Justino seniore apposita habenda esset Donati nota. Cum autem et in pluribus paginis sequentibus notæ marginales occurrant ipsius manus Donati, liquet illius ejusdem ætatis integram esse quoque codicis portionem reliqua in Paulum Commentaria continentem. Tam pretiosum vetustate sua horum Commentariorum exemplar inexploratum hucusque permanserat, atque eruditis ignotum; eo quod cum præmemorato codici Rufini assutum fuisset, sub hujus nomine illud quoque indicabatur, ut in Codice Vaticano 3961, qui catalogum exhibet Cassinensium mss. anno 1532 concinnatum;¹ pariterque a Montfauconio, qui sub antiquo numero 346 integrum

¹ Alius autem codex Commentariorum Ambrosii in Apostolum in hoc catalogo recensetur inter ejus Opera titulo: *Libri ipsius super Epistolas Pauli inc. Epistole Pauli*.

codicem recenset titulo: *Expositio Origenis in Epistolas Pauli*, quamvis expositio Origenis desinat in cap. II epistolæ ad Romanos. Nempe cum acephalum alterum Commentarium huic ex ipso cap. III ejusdem epistolæ subsequeretur, atque etiam lectu difficilius extiterit, inde factum ut suppositum fuerit, integrum codicem Origenis tantum Commentationem complecti.¹ Jam vero codex iste qui apographum exhibet tantæ vetustatis eorum Commentariorum quæ in sequioribus exemplaribus unanimi consensione Ambrosii nomen gerunt, licet hoc ipsum nomen non prodat utpote tam initio quam fine carens, veluti quidam traditionalis annulus conspici debet, qui Cassiodori testimonium cum posterioribus connectat, ostendens tunc revera adhuc superfuisse tantopere a Cassiodoro exoptatam Ambrosii in Apostolum lucubrationem, ideoque nullo jure supponi posse ex arbitrio vel fraude a nono jam sæculo plura horum Commentariorum exemplaria Ambrosii nomen in fronte gessisse.²

Quintum argumentum hæc Commentaria Ambrosio vindicans rursus vel ipsi Maurini Editores suppetant dum recensent illis omnes ecclesiasticos scriptores qui ex iis, et quidem tamquam ex opere S. Doctoris nostri, sententias assumunt, quosque ab eisdem Maurinis enumeratos jam vidimus. Inter eos vero præcipue notandum putamus Sedulium, qui in suis *Collectaneis* et frequenter verba horum Commentariorum usurpat, et semel Ambrosium eorum auctorem agnoscit; quia si horum *Collectaneorum* auctor sedulius ille non extitit qui anno 721 Romano concilio interfuit, saltem ille fuit qui initio noni sæculi floruit. Posset autem et catalogus augeri qui a Maurinis exhibitus est veterum sive scriptorum sive conciliorum, a quibus sententiæ e nostris Commentariis proferuntur, et quidem Ambrosium nominatim ut eorum auctorem designando.

Sextum argumentum idem confirmans e quibusdam adjunctis historicis petere licet, quæ in iisdem Commentariis deprehenduntur. Ita cum dicatur ad vers. 17 capitis IX epistolæ ad Romanos: *Apud Romanos reges Augusti appellantur*, constat Commentariorum scriptorem ante romani imperii excidium vixisse. Præterea aliqua ex hujusmodi adjunctis patefaciunt, illorum auctorem quartum Ecclesiæ sæculum non excessisse; ut illa quæ jam ipsorum Patrum Maurinorum verbis protulimus,³ et illud quod de Ecclesiæ persecutionibus effertur ad vers. 7 capitis II secundæ ad Thessalonicenses epistolæ: *Mysterium iniquitatis a Nerone inceptum est, qui zelo idolorum apostolos interfecit, instigante patre suo diabolo, usque ad Diocletianum, et novissime Julianum, qui arte quadam et subtilitate cœptam persecutionem implere non potuit, quia desuper concessum non fuerat*; ubi notandum illud novissime ostendere breve effluxisse temporis spatium a Juliani morte cum hæc Commentaria scripto consignarentur. Ita ad vers. 36, XI ad Rom. Macedonianos indirecte refellit: ergo vere tempore pontificis Damasi ea auctor conscripsit, cum illi hæretici jam se prodiderant, et contra eos ipse Damasus synodum habuit ante ipsam Constantinopolitanam, et anathematismos indixit. Licet autem et memorato Hilario diacono hæc convenire possent, tamen ex iis quæ notata jam sunt, eum omnino explodi conspeximus; quin etiam animadvertendum, non eum sane fuisse memoraturum, Damasum tunc catholicam Ecclesiam gubernasse, quia dum Romæ degeret et pro Romanis scriberet, minime indignisset hanc circumstantiam referre, quæ Romanis omnibus tunc notissima et plane perspicua esset. Optime e converso in ore Ambrosii hanc mentionem convenire conspeximus, qui et Mediolanenses alloqueretur satis ut eam sermoni insereret ab Urbe remotos, et qua catholicæ unitatis studiosissimus, maxima urgeretur sollicitudine legitimum universæ Ecclesiæ Pastorem gregi suo commendandi, iis præsertim temporibus quibus adversa factione verus pontifex Damasus divexabatur. Accedit et quod de diaconis et presbyteris ait ad caput III prioris ad Timotheum epistolæ: *Nunc septem diaconos esse oportet, et aliquantos presbyteros, ut bini sint per ecclesias*, quod qui Romæ versatus tum esset dicere non potuisset, ut ab ipsis Maurinis notatum conspeximus, cum teste Optato Milevitano, jam Diocletiano imperante quadraginta essent in Urbe basilicæ, ideoque non aliquos, sed octoginta ad minus presbyteros ibi esse oporteret. Nec illud silentio prætereundum, quod Arianis insectandis frequentissime digreditur, ut in aliis quoque scriptis Ambrosio mos esse conspicitur, cujus rei necessitas nullibi sane magis quam Mediolani tunc temporis urgebat: insuper ea quoque in mentem revocanda, quæ ipsos Maurinos Editores jam fassos conspeximus, his nempe Commentariis nullius auctoris nomen proferri qui quartum Ecclesiæ sæculum excedat; quasdam hæreses ut adhuc vigentes impugnari quæ post illud sæculum evanuerunt; nullas econtra ex iis commemorari quæ posterius exortæ sunt. Illud etiam accedit quod Bibliorum versionem adhibeat auctor a Vulgata non infrequenter recedentem, ac pro veteri Testamento cum Alexandrina conspirantem, quod æque demonstrat ea ætate vixisse Commentariorum auctorem qua nondum translatio illa in Ecclesia diffusa esset, sed adhuc pro utroque Testamento in communi esset usu vetus Itala Hieronymi recensionibus anterior. E quorum adjunctorum cumulo quisnam nostrorum Commentariorum Ambrosium non suspiciat auctorem?

Ultimum demum pro nostra thesi proponimus argumentum, stylum et loquendi modos illis aliorum sancti Doctoris operibus apprime conformes. Qui enim non paucas tantum periodos istorum Commentariorum, sed plures pagellas consecutive et attente perlegerit, deprehendet eam modo cogitationum subtilitatem, ut ad vv. 14 et 15 capitis I epistolæ ad Romanos; modo elocutionis fluiditatem, modo celerem ex una in alteram ideam transitionem, quæ Ambrosii tam propriæ sunt, ut veluti peculiarem ejus indolem

¹ Singularis sane error in ipso Montfauconio, compertum cum sit nonnisi Commentarium in epistolam ad Romanos, et quidem e compendiosa Rufini versione ex Origene ad nos pervenisse. Maximum vero studium impendendum fuisset in codice perlegendo dum supponeretur Origenis Commentarios in omnes Pauli epistolas eo contineri.

² Subdemus huic præfationi integram vetustissimi codicis descriptionem a cl. P. Quande exhibitam.

³ Notabimus et Baronium, licet difficultates noverit quæ movebantur, ne Ambrosius Commentariorum auctor haberetur, ejus vetustatem aperte fassum esse hæc in *Annalibus* (ad an. 201) scribendo: « Sane quidem apud s. Ambrosium (quisquis ille fuerit, antiquus sane auctor est) Tertullianus Novatiano conjungitur, ambosque invidiæ tabo infectos ab Ecclesia descivisse legitur iu hunc modum; » et refert quædam e Comment. ad c. XIII, ep. I ad Cor., ad ea: *Et si habeam omnem scientiam, etc.*

constituant; inveniet frequentem illam copulandorum verborum dissectionem, quam grammatici *asynteton* vocant, quæque pariter Ambrosio familiaris valde fuit. Item frequens in his Commentariis vox *gratia*, vox *spiritalis*, interdum etiam copulata, quæ in aliis quoque Ambrosii scriptis usitatissimæ apparent. Ita ex. gr. jam ad vers. 12 prioris capitis epistolæ ad Romanos: *Si apprehendant spiritalia; Administratio gratiæ spiritalis*. Ad vers. 13 ejusdem capitis: *Addiscere spiritalia; Sibi gratiam spiritalem ministrandam fore; Hi salutem spiritalis gratiæ consequantur*. Item vox *quemadmodum* pro interrogante *quomodo* Ambrosio veluti peculiaris, in his etiam Commentariis occurrit, ut ad vv. 6 et 7 capitis v ejusdem epistolæ ad Romanos; pariterque vox *denique*, quæ apud Ambrosium persæpe invenitur etiam in significatione vocis *itaque*, aut velut aliquis pleonasmus, in his quoque Commentariis eodem valore interdum occurrit, uti ad versiculos 8-10 capitis xi, ad vers. 6 capitis xii præfatæ epistolæ; rursus ad cap. vi epist. ad Cor. ii: *Denique in ipsa pressura Deo hymnos canebant*; ad v. 8 cap. ix: *Denique illa vidua*, et alibi pluries. Ambrosianam redolet elegantiam dictio illa ad præcitatum vers. 12, i ad Rom.: *Aliena vitia quasi sua dolet*; atque illa ad verba capitis vii epistolæ ad Cor. i: *Qui liber vocatus est, servus est Christi; Profectus est ex libero servum fieri Christi: liber enim erat a Deo, quod maximum crimen est*. Quæ autem juxta Augustini testimonium ex Hilario mutuata sunt, ad vers. 12, v ad Rom., conspiciuntur indubio etiam Ambrosio innotuisse: nam illis omnino affinia sunt quæ leguntur lib. vii, n. 234 *Expositionis in Lucæ Evangelium: Fuit Adam, et in illo fuimus omnes; periit Adam; et in illo omnes perierunt*; item quæ ab Augustino proferuntur tamquam pertinentia ad Ambrosii librum *De Noe et Arca: Omnes sub peccato ab Adam*; illa denique quæ occurrunt libro i de *Poenitentia*, cap. iii: *Omnes homines sub peccato nascimur*.

Cum itaque satis superque Ambrosio nostro hæc in Pauli epistolas Commentaria iterum vindicata esse videantur; tempus approximative definire quo exarata fuerint, arduum non est; siquidem ipsemet Ambrosius indigitaverit id contigisse Damaso pontifice adhuc in vivis agente, ergo ante annum 384 post Christum natum. Id vero ex hac quoque circumstantia confirmationem assumit, quod, licet pluries in istis Commentariis e Lucæ Evangelio proferat testimonia, nullibi tamen suæ in illud meminerit *Expositionis*, ut hinc jure merito arguendum sit, antequam hanc comparare cœperit, commentationem illam eum absolvisse. Præterea ex eo quod ad caput ii primæ ad Timotheum innuat romanum tunc imperium in perturbatione fuisse, multosque ejus incolas in captivitatem redactos: « Ut amota perturbatione seditionis, succedat lætitia.... ut sopitis omnibus, quæ huic imperio infesta et inimica sunt.... perturbatio enim et captivitas nec pietatem servat, nec castitatem; » videtur inferri posse ea scripta fuisse paulo post illas barbarorum irruptiones quæ Valentiani I mortem præcesserunt, ac forte ante Gratiani necem, id est inter annum 375 et 383. Quod autem hæc quoque vel sermonibus constarent ad populum recitatis, vel scriptis consignata essent veluti præparatio pro concionibus ad populum habendis, æque constat e quibusdam ejus locis, ubi ipsimet compellantur auditores, uti ex. gr. in iis quæ leguntur ad vers. 3, ii epistolæ ad Romanos: « Aut certe si justum alicui videtur, ut hujusmodi immunis a poena sit, dicat. »

Cæterum, hæc omnia dicta habeantur de Commentariis in tresdecim Pauli epistolas, exceptione facta de illo in Epistolam ad Hebræos, quod, ut Maurini quoque admonere, e majori compilatione sententiarum quorundam Patrum quæ Rabbanum Maurum habet auctorem, in compendium redactum videtur, quodque neque Amerbachius, neque Erasmus receperunt, neque in vetustioribus codicibus, Maurinis testibus, invenitur, licet in plerisque mss. una cum ceteris Ambrosianis occurrat, atque in illo etiam Madoetensi, decimo sæculo adscribendo, de quo mox verba faciemus.

Jam de textu, quem in his Commentariis edendis delegimus, quisque jam viderit, quum Cassinensis codex, de quo mentionem jam fecimus, tribus circiter sæculis reliquos etiam antiquiores vetustate excedat, nos illi, seclisis tantum manifestis scriptionis erroribus, adhærere oportuisse, quamquam alia quoque duo manuscripta exemplaria hujus etiam operis nobis non defuerint, e quibus notatu dignas variantes lectiones collegimus.

Notamus vero demum, numeris quoque initialibus, ad exemplum omnium reliquarum tractationum, nos hæc Commentaria instruxisse, quos nec ipsi Maurini Editores iis adjunxerant, pro more quem secuti sunt in iis edendis quos ipsi non genuinos Ambrosii fœtus dijudicarunt. Adjecimus insuper et notas exegeticas, historicas, apologeticas, quas Maurini editores omnino neglexerant, tantummodo animadversionibus verbalis criticæ in variis colligendis lectionibus contenti.

Attento autem maximo momento supramemorati codicis Cassinensis, integram hic ejus descriptionem apponimus quoad partem quæ Ambrosii complectitur Commentaria, prouti a prælaudatis Or. S. Benedicti Patribus edita est in vol. iii *Bibliothecæ Cassinensis*.

« Codex membranaceus in quarto, longitudinis metri 30/10, latitudinis 22/10, paginarum 910, ex duobus conflatus Codicibus unica columna scriptis, quorum prior 32 tantum folia, posterior vero 423 folia sequentia continet. Prior pars ab imperito amanuensi characteribus semiuncialibus sive mixtis secundum hanc rationem exarata fuit: litteræ A, B, D, E, G, M, R, S, sunt uncialis formæ, aliæ vero minutæ romanæ.... Libenter hanc Codicis partem vii, sive viii sæculo exaratam censemus. Posterioris partis Codicis scriptura peritissimum prodit amanuensem qui, si solam litteram N excipias, litteris minutis romanis usus est. Quamdā cognitionem exhibet cum scriptura vi sæculi, cujus specimen videre est in tabella vii, n. 2, libri v *De re diplomatica* Johannis Mabillon, pag. 357 effigiata; sed omnino collimat cum characterum specimine in Tabula xii, n. 2, *Novæ Patrum Bibliothecæ*, tomo i, ex Codice Vaticano antiquissimo » 3375, deprompto; qui ab ipso Cardinali Angelo Mai (Præf. pag. 22) appellatur: « mirus, stupendusque Codex sæculi sexti aut septimi, in quo est Eugypptii Thesaurus; » et inferius, parte secunda ejusdem Tomi, pag. 134: « admirabilis antiquitate est Codex 3375, membraneus in folio, speciei nobilissimæ, scripturæ romanæ, quam dicimus secundi vel medii generis... summaria... cunctorum capitulorum,

« non antiqua tantummodo, sed ab ipsius, ut plane credimus, Eugyppii manu profecta. » In nota vero « pag. sequentis addit: « tanta Codicis antiquitas est ut Eugyppio contemporalis videatur. » Ejusdem « quoque formæ litteras, sed exiliores, imperfectioresque in Opera Andreæ Gloria cui titulus datur: *Compendio delle lezioni teorico-pratiche di paleografia e diplomatica*, Padova 1870, parte I, cap. XII, « Tab. VII, n. 1 in specimine, ex Codice Capituli Veronensis desumpto, inveniens, quem sæculo V scriptum « autumat auctor. Et ne a nobis in quæstione intricatissima, nova opinio aliis addita, tenebras potius « quam lucem inducat, lectorem monitum volumus quod in assignando nomine variis hujus scripturæ spe- « ciebus, characterem minutum romanum vocamus, quem ipse minusculum appellat; judicium injudicatum « relinquentes de discrepantia characteris uncialis et minuti, quia nova argumenta res postulat ut recte « de ea definiatur, et ipse Clemens Lupi (*Manuale di Paleografia delle carte*, pag. 107), asserit nondum « quæstionis rationem satis definitam esse.

« Hæc posterior pars Codicis acephala incipit pagina 65; in pag. vero 248, circa medium, grandi « characterem romano elegantissimo maiusculo rubri coloris, sequentia verba sunt scripta: ΕΥΡΕ. ΑΔΡΟΜΑΝΟΣ « INCIPIT. AD CORINΘΕΟΣ ΠΡΙΜΑ; sequentis vero paginæ prima linea, grandi littera P sine ornamento, mi- « nutisque litteris rubri coloris fuit exarata. Occurrit quædam oscitantia in exscribendis titulis qui non « semper idem scripturæ genus exhibent; verbum: *Argumentum* characterem capitali rustico scriptum, aliæ « vero titulorum litteræ, modo capitales, modo mixtæ, modo minutæ. Si ista excipias raro occurrunt ini- « tiales litteræ, et periodi partes solo puncto distinguuntur, deficiente puncto finali. Non datur capitum « distinctio; sed versiculus Sacræ Scripturæ nigro colore exaratus, præfixo quodam uncino, necnon et « commentarium illius a capite lineæ incipiunt. Cæterum nulla verborum separatio, rarissimæ abbrevia- « tiones, rari litterarum nexus, signum interrogationis vix reperitur, quaterniones alternatim numeris « romanis, punctis et litteris signantur. Abbreviatio *bus* puncto indicatur: *operib.* (operibus); *que* ali- « quoties sic redditur: *q.*; diphthongi duobus litteris separatis constant, orthographia perfectior. Lineolis « superpositis, sic abbreviantur verba sequentia: *di* (dei), *dñi* (domini); raro *N* (nostrum), *dñi* (domini), « *ff* (fratres), *dñm* (dominum), etc. Abbreviationes posterioris ævi *p* cum lineola imposita, *γ* (et) non oc- « currunt. H. D. aliquid omisum indicant; quod vero deest, in margine suppletur, præfixis duabus litteris « H. S. Lineola cuique litteræ superinducta, et puncto superposito emendatio verborum notatur; tria vero « puncta: indicant quod verba a capite lineæ incipere debuissent. Membrana plerumque pernitida et ita « subtilis ut in nonnullis foliis tempore et atramento erosæ evanuerint litteræ, quarum perforata forma « sola superest. Ad calcem pag. 248 sequens nota litteris mixtis minoris formæ sine divisione verborum « scripta legitur: *Donatus gratia dei prespiter proprium codicem justino augusto tertio post conso-* « *latum ejus in ædibus beati petri in castello lucullano infirmus legi. legi. legi.* Scriptura Donati qui « posteriorem partem codicis, non integram tamen, notis quibusdam adornavit, est mixta, et easdem fere « abbreviationes habet ac ipse codex. Diphthongus *æ* duabus litteris disjunctis scribitur; *que*, *bus* sic « notantur: *absq.* (absque), *expectantib.* (expectantibus); lineola imposita, sic: *di* (dei), *dñi* (domini), « *sp̄m* (spiritum), etc. abbreviantur. Quis sit ille Donatus presbyter, morbo affectus in monasterio S. Petri, « nobis incompertum manet. S. Gregorius quemdam presbyterum nomine Donatum commendat in sua epistola « ad Leonem Catanensium Episcopum, lib. VIII, Epist. VII. Alius Donatus Abbas monasterii Servitani sexto « sæculo mirabilium operator; teste Johanne Biclarensi, florebat; alius Donatus monachus Luxoviensis, anno 624 « Archiepiscopus Bisuntinus auctor Regulæ, quam ex tribus S. Cæsarii, S. Benedicti et S. Columbani effor- « mavit. Monasterium vero S. Petri in Castello Lucullano situm erat non longe a monasterio S. Severini, « circa annum 495 constructo a discipulis S. Severini, qui secum Patris sacrum corpus in Italiam detulerant. « Notatu dignum nobis videtur quod S. Maurus unam ex quatuor ecclesiis monasterii sui Glannofoliensis S. Se- « verino dedicaverit; ex hoc enim apparet inter discipulos Benedicti et Severini initio sexti sæculi amicitiae et « venerationis relationes intercessisse, imo S. Eugyppius Abbas Lucullanus Probæ, cum Benedicto sanguinis « vinculo conjunctæ, suas sententias ex Augustini operibus excerptas dedicavit. Cum Mabillonio enim « opinamur eos falli « qui hunc Eugyppium alium existimant ab auctore Collectanei ex operibus sancti « Augustini, quod opus, hortante Marino Abbate, susceptum, Probæ Virgini piissimæ dedicavit. » *Annal.* « *Benedict.* Tomo I, lib. I, pag. 35. Videsis de hac quæstione doctas observationes Basnagii in Appendice « ad vitam S. Severini, *Pat. Lat.* Migne, Tomo LXII, col. 1119. Certum est ex nota Donati et ex simi- « litudine sua cum autographo Eugyppii, Codicem nostrum exaratum fuisse ante annum Christi 569, « sive 568, ut magis arridet Cl. Viro Johanni Baptista de Rossi (*Bollettino di Archeologia sacra*. Anno I, « n. 9, pag. 66) qui notam Codicis Parisiensis Bibl. citat, ex qua apparet Eugyppium, ad cujus amanuenses « ipse S. Fulgentius recurrebat (Epist. v, ad Eugyp.), optimos in sua Bibliotheca habuisse Codices; nisi « malueris scripturæ Donati ætatem ad annum 522 referre, tempore Justini I, ut notat Caravita, quia « regnante Justino juniore, annos computandi ab Incarnatione Christi invaluerat usus (*I codici e le Arti* « *a Monte Cassino*. Tomo I, pag. 12 et seqq.). De positione Castri Lucullani, vide eundem Caravita loc. « cit., auctores ab eo commemoratos, et speciali modo eruditam dissertationem Cl. viri Januarii Aspreni « Galante de antiquo monasterio S. Severini (*Memorie dell'antico Cenobio Lucullano di S. Severino.* « *abate in Napoli*, 1869).

« Prior pars Codicis continet fragmentum commentariorum Origenis in Epistolam ad Romanos, quod « a Præfatione Rufini ad Heraclium in Explanacionem hujus epistolæ sumit initium, et desinit in expla- « natione decimi sexti versiculi Capituli II ejusdem epistolæ. Posterier vero pars, quæ incipit ad hæc verba: « *Ostendimus enim...* commentarii in versum 9 Capituli III Epistolæ ad Romanos, habet alterius auctoris « explanacionem epistolæ ad Romanos, duarum epistolarum ad Corinthios, epistolarum ad Galatas, ad « Philippenses ad Ephesios, duarum epistolarum ad Thessalonicenses, epistolarum ad Titum, ad Colos-

« senses, duarum epistolarum ad Timotheum, et epistolæ ad Philemonem, paucis verbis deficientibus, a
« versu 17 ultimi Capitis usque ad finem.

« Cujusnam vero sunt auctoris posteriora commentaria, quæ in *Appendice* ad opera S. Ambrosii, Tomo xvii
« Pat. Lat. Migne reperies? In hoc sita est controversia. Cassiodorus, cujus commentaria in Actus et Epistolas
« Apostolorum usque ad annum 1702 in Bibl. Veronensi delituerunt, in suo libro de *Instit. divin. Litter.*
« cap. viii, hæc asserit: « Dicitur etiam, etc. (*quod jam retulimus*). » Quod a Cassiodoro desiderabatur ad
« Donati manus pervenerat; sed quia Codex Ambrosii perperam Codici Ruffini assutus fuerat, uterque sub
« eodem nomine in Indicibus indicabatur; sic in Codice Vaticano 3961 qui codicum Casinensium Catalogum
« exhibet anno 1532 concinnatum, Codex de quo agitur citatur sub hoc titulo: *Expositio Rufini incipit*
« volentem. Inter opera autem Ambrosii citatur: *liber ipsius super Epistolas Pauli inc.* Epistole pauli.
« (*Append.* Tomi i, *Bibl. Cas.* pag. 77 et 80). Nominatur etiam a Montfauconio sub antiquo numero 346
« et cum hoc titulo: « Expositio Origenis in Epistolas Pauli; » de Commentario autem Ambrosii nulla
« mentio, quia Commentarium Origenis in Epistolam ad Romanos desinit cum Capite ii, commentarium
« vero Ambrosii sine titulo acephalum incipit cum Capite iii ejusdem epistolæ, et sic evasit opinio in co-
« dice lectu difficili, solummodo contineri Origenis Commentarium. »

Pergunt autem doctissimi editores Cassinenses, alia quoque argumenta recensendo, unde inferendum sit, in his Commentariis Ambrosianum opus agnosci oportere, quæ nos omittimus in re jam satis superque enucleata.

Hunc igitur præstantissimum codicem Cassinensem nos littera C indigitabimus.

Præsto autem nobis fuit et codex V.ⁱ Capituli Modoetiensis, cui amplissimas agimus gratias ob facultatem nobis concessam eodem pro nostra editione utendi. Hunc vero littera M notabimus. Quamquam doctissimus Frisi (*Memorie storiche di Monza*, vol. i, pag. 30) eum XIII sæculo adscripserit, tamen x tribuendum esse e paleographicis indiciis non dubitamus, attentis peritorum in hac arte sententiis. Satis frequenter convenit cum mss. Corbejensi et Remigiensi, quorum lectiones a Maurinis in notis recensentur, et præ cæteris lectiones refert a Vulgata recedentes; multis tamen scatet omissionibus et mendis. In fine commentarii in epistolam ad Romanos habet: *Incipit tractatus Sancti Ambrosii Episcopi Mediolani in Epistolam beati Pauli ad Corinthios*. Et sic nomen Ambrosii in fine cujusque commentarii iteratur. Inter unam alteramve commentationem etiam extranea admiscentur. In omnes vero Pauli epistolas habentur, licet supralaudato Frisi visum sit in quasdam commentaria deesse.

Alium codicem consulere potuimus ex eadem Bibliotheca V.ⁱ Modoetiensis Capituli, quem sigla M' recensebimus; sed continet tantummodo Commentaria in *Epistolam ad Corinthios primam*, inserta cuidam Rituali sæculi X, cui titulus *Ratio paschalis, et de officio baptismi* (Vide Frisi op. cit. pag. 187).

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

COMMENTARIA

IN XIII EPISTOLAS

BEATI PAULI AP.

IN EPISTOLAM AD ROMANOS.

PROLOGUS.¹

Utrum rerum notitia habeatur plenior, principia earum requirenda sunt prius;² tunc enim potest facilius causæ ratio declarari, si ejus origo discatur:³ cum enim epistolæ datæ modum et rationem ostenderimus, potest verum videri quod dicimus. Constat itaque temporibus apostolorum Ju-

dæos, propterea quod sub regno Romano agerent, Romæ habitasse: ex quibus hi qui crediderant, tradiderunt Romanis ut Christum profitentes,⁴ Legem servarent; Romani autem au-

A dita fama virtutum Christi, faciles ad credendum fuerunt, utpote prudentes:⁵ nec immerito prudentes, qui male inducti statim correcti sunt, et permanserunt in eo.⁶

2. Hi ergo ex Judæis, ut datur intelligi, credentes Christo, non accipiebant Deum esse de Deo, putantes uni Deo adversum; quamobrem negat (*Paulus*) illos spirituales Dei gratiam consequutos, ac per hoc confirmationem eis deesse. Hi sunt qui et Galatas subverterant, ut a traditione apostolorum recederent:⁷ quibus ideo irascitur Apostolus, quia docti bene, facile transducti fuerant. Romanis autem irasci non debuit, sed et laudare fidem illorum; quia nulla insignia virtutum videntes, nec aliquem apostolorum, susceperant fidem Christi ritu licet Judaico, in verbis potius quam in sensu:⁸ non enim expositum illis fuerat mysterium crucis Christi. Propterea quibusdam advenientibus, qui recte crediderant,⁹ de edenda carne et non edenda quæstiones

¹ Codex vetustissimus C. initio, non quidem commentarii ad hanc epistolam, quod, ut monitum est in Præfatione, deest pro primis duobus capitibus, sed commentariorum ad singulas reliquas habet non *prologus* sed *argumentum*. Potest supponi neutram harum vocum ipsius Ambrosii esse, sed ab aliquo priscorum librariorum præpositas pro libito fuisse. Certissimum autem est, distinctionem in capita nullatenus ab auctore procedere, quia respondet capitibus ipsarum epistolarum, quæ solummodo recentius ita divisæ fuerunt. Et revera non occurrit in mss. hujusmodi distinctio.

² Cod. M, ut editio Erasmi: *Principia rerum requirenda ut notitia earum possit haberi. Tunc demum enim facilius posset (pro potest) causæ ratio declarari, si liber iste his discatur; si ergo epistolæ, etc.*

³ Rom. edit., *facilius poterunt demum intelligi, cum earum origines discantur*: aliæ vero, et mss. satis inter se consentiunt, nisi quod Flor., Vind. et Corb. unus in verborum ordine, et sæpe etiam in sententiis a ceteris cod. discrepant, quos tamen ob scripturæ antiquitatem in hoc prologo potissimum sequuti sumus. (Edit. Maur.)

⁴ Cod. M, *confitentes*.

⁵ Edit. Gill. in marg. et Rom. in corp., *fuerunt: sed male inducti, statim se correxerunt, et manserunt in eo, ut pote prudentes*. At Rom. edit. duo postrema incisa etiam invertit. (Edit. Maur.)

⁶ Mirabitur forte aliquis, hic Ambrosium nihil de primo Petri Romam adventu locutum, immo videri eum priorem christianæ fidei enunciationem Romæ a Judæo-christianis factam asserere; atque id quoque esse potuit aliquod e ra-

tionum momentis quibus hoc volumen Ambrosio abjudicari coepit. Verum si quis consideret post primum ejus adventum Petrum brevissimo temporis spatio Romæ commoratum fuisse, facile suadebitur, hoc factum Ambrosium præterire potuisse, ac etiam dicere, n. 2, eos fidem Christi suscepisse *nullum videntes apostolorum*. quia ab anno Claudii secundo usque ad alterum Petri adventum, probabiliter anno 55 æræ vulgaris, etiamsi christicolæ Romæ succrevisse videantur, nullum tamen apostolum secum habuerunt. Multis autem probata est opinio, post hunc alterum adventum Petrum Linum cooperatorem suum ac futurum in pontificatu successorem constituisse, iterumque a Roma recessisse usque ad ultimos Neronis annos.

⁷ Edit. ac mss. non pauci (*etiam M*), *Isti igitur ex Judæis credentes, et improbe sentientes de Christo, Legem servandam dicebant, quasi non esset in Christo salus plena. Ideo negat illos spirituales gratiam consequutos. Hi sunt qui et Galatas subverterant, ut a traditione Apostoli recedentes judaizarent.* (Edit. Maur.)

⁸ Idem mss. (*item M*) et edit., *videntes insignia, susceperant fidem Christi, quamvis corrupto sensu; non enim audierant*; Rom. edit., *plane audierant mysterium*, etc.

(Edit. Maur.)

⁹ Citati mss. (*æque M*) et edit., *de Judæa in urbem Romam advenientibus, sicut et Priscilla et Aquila, qui recte sentirent* (cod. M, *qui recte dicerent*); edit. cum Flor., Vind. et Colb. uno omittunt *qui recte sentirent*. Idem vero tres mss. una cum Corb. soli exhibent sequentia, *et utrumnam spes... et Lex servanda esset.* (Edit. Maur.)

fiabant; et utrumnam spes quæ in Christo est, sufficeret, aut et Lex servanda esset.

3. Quatuor igitur modis scribit Romanis, arguens ab initio genus hominum physica ratione; hi enim caput sunt omnium gentium,¹ ut in his discant ceteri universique gentiles. Primus modus est, quo se ostendit quid sit, et quid fuerit, et cuius sit, quo et hæreses percutit. Secundus modus est, quo arguit quod naturæ ratione non se subjecerint uni Deo, et quæ inhonesta et turpia egerint invicem, despecti ob hoc a Deo; ut gratulentur credentes. Tertius modus est, quod Legem spreverunt datam; unde anteponit græcis Judæos. Quartus modus est quo docet Judæos exorbitasse a Lege et promissione Dei² in causa Christi, factosque similes gentilibus; ut utrique indigeant misericordia Dei, non per legem salutem sperando, sed per fidem Christi Jesu.

4. Hinc est unde omni industria id agit, ut a Lege eos tollat, quia Lex et prophetæ usque ad Johannem; et in sola illos fide Christi constituat; et quasi contra Legem Evangelium vindicat, non destruens Legem, sed præferens christianismum. Adserit enim³ sic Christum promissum, ut prædicato eo cessaret Lex: non tota, quia abbreviatio facta Legis est, quæ compendio daret salutem: multa enim veteribus tradita sunt propter duritiam cordis illorum, ut oneri esset, quæ misericordia Dei abbreviavit per Christum data præteritorum remissione. Ingratus est ergo misericordiæ Dei qui vult esse sub Lege; nam dixerat Moyses: Sic timentes facietis filios Israel; ut quacumque se verterent, Legem haberent, ut sine sollicitudine omnino non essent. Igitur ut in Christo sine Lege spem vitæ salutisque ponendam tradat, et Dominum ipsum esse omnium doceat, sic incipit.

CAPUT I.

Paulus servus Christi Jesu.

Vers. 1. 5. **A** pud veteres nostros ratione nomina com-
ponebantur:⁴ ut Isaac propter risum, et Jacob propter calcaneum; ita et iste propter inquietudinem Saulus est nuncupatus; postquam autem credidit, ex Saulo Paulum se dicit, hoc est, immutatum.⁵ Et quia Saulus, secundum su-

¹ Edit. Rom., *hi enim caput sunt omnium gentium, ut in his discant ceteri, arguens ab initio genus hominum partim physica ratione, partim per Legem*: mss. vero nobiscum faciunt, nisi quod alii retinent, *partim per Legem* (ita cod. M), alii prætermittunt. (Edit. Maur.)

² Ita Carn. et alii quatuor mss.; reliqui vero (*etiam* M) et editt., *a Lege et prophetis in causa Christi*. (Edit. Maur.)

³ Omnes editt. (*et cod. M*), *Ostendit... ut illo adveniente*: mss. vero plures, ut in textu. (Edit. Maur.)

⁴ Rom. edit., *occasione nomina imponebantur*.

⁵ Eadem edit., *ex Saulo Paulum nuncupatum, hoc est, immutatum*; aliæ edit. ac mss. nobiscum faciunt, nisi quod pro *immutatum* cod. Mich. legit *imminutum*. (Edit. Maur.)

⁶ Edit. Gill. in marg. et Rom. in textu, cum mss. quibusdam, *ex æmulatione legis; hoc est, inquietudine*, etc. Cod. M, *æmulatione legis Dei servus*, etc.

⁷ Ita editt. Amerb. et Eras. cum mss.; Gill. autem et Rom.

A pradiatum sensum, inquietudo seu tentatio interpretatur; hic cum ad fidem Christi accessit, Paulum se dicit, id est, quasi ex tentatore factum quietum humilemque, vel parvulum; quia pax est fides nostra. Cum prius enim tentationes ex inquietudine Judaismi⁶ Dei servis in-

6. Servum autem Christi Jesu se profitens, a Lege se exutum ostendit. Et ideo utrumque posuit, id est, Jesu Christi, ut et Dei et hominis personam signaret; quia in utroque est Dominus, sicut et Petrus apostolus testatur dicens: *Hic est, inquit, omnium Dominus*. Quia ergo et Dominus, et Deus est, dicente David: *Quia Dominus ipse est Deus*; quod hæreses negant. Marcioni enim videtur odio Legis Christum et corpus ejus negare, Jesum profiteri; Judæis autem et Photino propter zelum Legis, Jesum negare quod Deus sit. Nam quotiescumque⁷ aut Jesum dicit aut Christum, aliquando⁸ Deum, aliquando hominem significat, sicut hoc loco inter cetera: *Et unus, inquit, Dominus Jesus, per quem omnia*; quod utique ad Dei Filium pertinet, juxta quod Deus est. Et alio loco,⁹ *Jesus autem, inquit, proficiebat ætate et sapientia*, quod utique homini competit.

Vocatus apostolus.

D 7. Propter quod Deum cognovit et fatetur, factus idoneus servus, promotum se ostendit¹⁰ dicens: *Vocatus apostolus*, hoc est, a Domino missus ad res ejus agendas. Per quod ostendit hunc meritum habere apud Deum, qui servit non Legi, sed Christo: Dominus est enim Filius hominis etiam sabbati.

Segregatus in Evangelium Dei.

E Evangelium Dei est bonum nuntium Dei, quo peccatores ad indulgentiam convocantur; Apostolus autem, quoniam in Judaismo locum doctoris habebat, utpote pharisæus, ideo a Judaismi prædicatione segregatum se dicit in Evangelium Dei; ut a Lege dissimulans, Christum prædicaret, qui, quod Lex non potuit, credentes in se justificaret.¹¹ Sed non contra

edit. (*cum cod. M*), *Nam quotiescumque Scriptura*. Sed in aliis recte subintelligitur *Paulus*, vel *Apostolus*. (Ed. Maur.)

⁸ Cod. M, *personam Dei, aliquando personam hominis*: evidens hæresis inscientis amanuensis qui duas personas confecit in Christo.

⁹ Cod. M, *in Evangelio*, quæ pariter substitutio librarii videtur.

¹⁰ Mss. nonnulli, *servus primo, tum se ostendit*. In quo apparet evidens error librarii, qui vocem *promotum* divisit in *primo, tum*.

¹¹ Rom. edit. cum mss. nonnullis (*et M*) quidquid a verbo *justificaret* usque ad *Igitur si lex Dei* interjicitur, jugulaverat, quod nos e pluribus mss. et ant. editt. restituimus. Rursus vero eadem edit. Rom. totum illud quod ab eisdem vocibus *Igitur si lex Dei* incipiens, aliis istis terminatur, *et quem misisti Jesum Christum*, ex variis lectionibus Gill. in textum restituit, quod nos earumdem lectionum, ac mss. Corb. auctoritate retinuimus. (Edit. Maur.)

Legem, sed pro Lege est; ipsa enim hoc dicit futurum, dicente Esaia propheta: *Venit ex Sion qui eripiat et avertat captivitatem ab Jacob; et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum.*

Igitur si lex Dei data est per Moysen, et prædicatio novæ Legis Dei est; quid est quod differt, ut a Lege quam Deus dedit, translatum se dicat in Evangelium Dei? Sic est hoc, quomodo qui a secundo gradu accedit ad primum, ut a bono ad melius. Lex enim a Deo data est ad correctionem disciplinæ; Evangelium autem Dei est, per quod mysterium Dei manifestatur, quod latuit a sæculis in Deo: quod est Christus. Ad quod omnes invitati apophoreta duplicia consequuntur: remissam enim peccatorum accipiunt, et filii Dei fiunt, ut jam mori non possint secunda morte. Hinc est quod Dominus in Evangelio, *Hæc est, inquit, vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum.*

JOAN. XVII, 3.

Vers. 2. *Quod ante promiserat.*

8. Ut probet ratam et integram fidei spem esse in Christo, jam prius Evangelium ejus dicit a Deo promissum; et ut ex eo idoneum illum sponsorem vitæ doceret, priusquam veniret testimonium ei datum ostendit, paria adtestante Petro apostolo: *Nec enim aliud datum est, inquit, nomen sub cælo, in quo oporteat nos salvos fieri.*

ACT. IV, 12.

Per prophetas suos.

Ut manifestius salutarem esse adventum Christi significaret, etiam personas per quas promissionem signaverit, demonstravit; ut quam vera et magnifica sit promissio, ex his videretur. Nemo enim rem vilem magnis præcursoribus nuntiat.

In Scripturis sanctis.

Hoc ad cumulum veræ protestationis adjecit, ut majorem fiduciam credentibus faceret, et Legem commendaret: sanctæ enim sunt Scripturæ, quæ et vitia damnant; et sacramentum illic unius Dei, et incarnationis continetur Filii Dei pro salute humana, testibus signorum prodigiis.

Vers. 3. *De Filio suo.*

9. Dignum fuit, ut quia Deus Filium suum proprium mundo promittebat, per claros viros

A illum promitteret; ut ex iis quam potentissimus esset, qui prædicabatur, posset sciri, ut scripturis sanctis adventum ejus futurum insereret, et ut falsum non posset videri, quod a sanctis prædicatum est scripturis.

Qui factus est ei ex semine David secundum carnem.

B Eum qui erat Dei Filius secundum Spiritum sanctum, id est, secundum Deum (quia Deus spiritus est, et sine dubio sanctus est), factum dicit juxta carnem Dei Filium ex semine David,¹ juxta illud: *Et Verbum caro factum est;* ut jam unus sit Dei et hominis Filius Christus Jesus, ut sicut verus Deus est, verus esset et homo:² verus autem non erit, nisi sit ex carne et anima; ut sit perfectus. Qui enim ex æterno Dei Filius erat, ignorabatur a creatura: dum vult autem manifestari pro humana salute, visibilis debuit et corporeus fieri; quia et cognosci se voluit per virtutem; et hominem a peccatis abluere in carne, morte devicta. Et ideo ex semine David fit, ut sicut de Deo rex ante sæcula natus est;³ ita et secundum carnem ex rege ortum regium caperet, factus opere Spiritus sancti de Virgine, hoc est, natus: ut reverentia ei reservata, ex hoc ultra hominem cognosceretur, quia ab humanæ legis nativitate distaret, sicut prædictum fuerat ab Esaia propheta: *Ecce virgo in utero concipiet,* ut cum novum factum videretur, ac laude dignum, providentia quædam Dei circa visitationem humani generis futura dignosceretur.

JOAN. I, 14

2

3

ESAÏ. VII, 14

Qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Jesu Christi Domini nostri.

Vers. 4.

E 10. Filium Dei dicens, Patrem significavit Deum: addito autem spiritu sanctificationis, ostendit mysterium Trinitatis. Hic ergo qui⁴ incarnatus, quid esset, latebat; tunc prædestinatus est secundum spiritum sanctificationis in virtute manifestari Filius Dei, cum resurgit a mortuis, sicut scriptum est in psalmo octogesimo quarto: *Veritas de terra orta est.* Omnis enim ambiguitas et diffidentia resurrectione ejus calcata est, et compressa: siquidem adhuc in cruce positum, centurio videns magnalia, Dei Filium confitetur. Nam et discipuli in morte ejus dubitaverunt, dicente Cleopha in Emmaus:⁵ *Nos putabamus quia ipse erat, qui incipiebat liberare Israel.* Et ipse Dominus ait: *Cum exaltaveritis Filium hominis, tunc cognoscetis quia ipse ego sum;* et iterum: *Cum exaltatus fuero*

PSAL. LXXXIV, 12.

MATTH. XXVII, 54.

5

LUC. XXIV, 21.

JOAN. VIII, 28.

¹ Mss. aliquot cum nostro M, *Dei Filium ex Maria.*

² *Ut sicut verus... ex carne et anima, ex variis lect. Gill. a Rom. edit. in textum admissa sunt, sed omitta illa, ut sit perfectus, quæ nos ex eisdem Gill. lectionibus et cod. Corb. et Remig. restituimus.* (Edit. Maur.)

³ Ita mss. magno consensu: edit. autem, *Deus ante sæcula natus est.* (Edit. Maur.)

⁴ Mss. aliquot, *qui incarnatus quidem est, et latebat;* cod. M, omittit qui.

⁵ Cod. M, *Cleopha inter cætera.*

JOH. XII, 32

a terra, omnia traham ad me, id est, tunc cognoscar omnium esse Dominus. Ideo autem non dixit ex resurrectione Jesu Christi, sed ex resurrectione mortuorum; quia resurrectio Christi generalem tribuit resurrectionem. Hæc enim major videtur virtus in Christo et victoria, ut ea potestate operaretur mortuus, qua operatus fuerat et vivus. Quo facto apparuit illuisse mortem, ut redimeret nos; unde Dominum nostrum hunc vocat.

Vers. 5

Per quem accepimus gratiam et apostolatam ad obediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine ejus.

11. Post resurrectionem manifestatus Filius Dei in virtute, gratiam dedit, justificans peccatores, et apostolos nominavit,¹ quorum se hic socium dicit, ut apostolatus cum gratia esset doni Dei, non sicut Judæorum sunt apostoli. A Deo ergo Patre per Christum Dominum hanc acceperunt potestatem, ut vice Domini signis doctrinam Dominicam acceptabilem facerent; ut virtutem, quam in Salvatore zelarentur perfidi Judæi, hanc in servis ejus a turbis admirari videntes, vehementius torquerentur. Testis enim doctrinæ virtus est, ut quia quod prædicatur, incredibile mundo est, gestis fieret credibile.

2 Missos igitur apostolos vocat,² ut prædicarent fidem omnibus gentibus, ut obedirent, et salvarentur; ut donum Dei non jam solis Judæis, verum etiam omnibus gentibus concessum videretur; et hanc esse Dei voluntatem, ut in Christo, et per Christum omnibus misereatur, vicariis ejus prædicantibus, hoc est: *Pro nomine ejus*; sicut alibi dicit: *Pro quo legatione fungimur.*

II Cor. v, 20.

Vers. 6.

In quibus estis et vos vocati Jesu Christi.

12. Hoc est, legatione nobis fungentibus in omnibus gentibus pro nomine Jesu Christi, inter quos estis et vos vocati; quia donum Dei omnibus missum est, ut cum audiant se inter ceteros vocatos, scirent se sub Lege agere non debere, quia sine lege Moysi susceperunt ceteræ gentes legem Christi.

Vers. 7.

Omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sanctis.

Quamvis Romanis scribat, illis tamen scribere se significat, qui in caritate Dei sunt. Qui sunt hi, nisi qui de Dei Filio recte sen-

¹ Nonnulli mss., et apostolos confirmavit.

² Id est, appellat apostolos quia missi sunt, ut græca illa vox significat, unde superfluo substituit romana editio: *Mittit igitur apostolos, ut prædicarent.*

³ Ab hinc ita cod. M: *Qui enim male intelligit non dicitur vocatus, sicut sub lege agentes non recte intelligunt Christum, et ideo Deo Patri injuriam faciunt quando an plena salus in Christo est, dubitant. Gratia, etc.*

A liunt? Isti sancti sunt, et vocati dicuntur:³ sub Lege enim agentes, male intelligunt Christum, et injuriam Deo Patri faciunt, cum an in Christo perfecta spes salutis sit, dubitant. Ideo sancti non sunt, neque vocati dicuntur.

Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.

Gratiam et pacem cum iis dicit esse, qui recte credunt. Gratia est, quia a peccatis absoluti sunt; pax vero, quia ex inimicis reconciliati sunt creatori, sicut dicit Dominus: *In quamcumque domum introieritis, et receperint vos, dicite: Pax huic domui.* Et ut sine Christo nullam esse pacem et spem doceret, adjecit gratiam et pacem non solum a Deo Patre esse, sed a Christo Jesu. Deum Patrem nostrum dicit propter originem, quia ab ipso sunt omnia; Christum autem Dominum, quia ejus sanguine redempti, facti sumus filii Dei.

Luc. x, 5.

Primum quidem gratias ago Deo meo per Jesum Christum pro omnibus vobis; quia fides vestra annuntiatur in universo mundo.

Vers. 8.

20. Finita præfatione ante omnia gaudium suum esse testatur, utpote gentium Apostolus, quod cum Romani regnarent in mundo, subjecerint se fidei christianæ, quæ prudentibus sæculi humilis et stulta videtur. Cum ergo multa essent ex quibus gauderet in Romanis (erant enim doctrina memorabiles⁴ et boni operis cupidi, studiosique magis agendi bene, quam sermonis, quod non longe est a religione divina), in hoc tamen primum gaudere se dicit, quia fides illorum in omni loco currebat;⁵ quamvis non secundum regulam ab auctoribus traditæ veritatis, tamen quia quod ab uno Deo erat, interposito Christi nomine, cœperant venerari, gratulatur, sciens illos posse proficere. Per quod etiam caritatem suam circa illos ostendit, quando congaudet bono cœpto illorum, et hortatur ad profectum.

Gratias ergo agere se dicit Deo suo dumtaxat, quia adhuc illorum non erat plene; quia ex ipso est omnis paternitas. Sed quia omnis dispositio salutis nostræ a Deo quidem, sed per Christum est, non per Legem, neque per aliquem prophetam, gratias quidem agere se dicit Deo, sed per Christum, quia fama fidei illorum erat profectus multorum; ut hoc ipsum ad Dei providentiam referat per Christum. Aut enim gaudebant roborati, qui crediderant; ceteri, quia

Ephes. iii, 15.

⁴ Romana edit., *disciplinæ moralis*: vet. editt. et plures mss., *doctrinæ*, quidam, *disciplina memorabiles*. At omnino legendum, ajunt Maurini, cum Carn. ms., *doctrina memorabiles*, nisi quis malit cum Vat. cod., *doctrinæ memorabiles*.

⁵ Codex Remig. ista inserit: *Mira enim res videbatur, ut domini gentium inclinarentur promissioni Judæorum.*

¹ videbant principes suos factos:¹ aut certe qui non crediderant, poterant credere horum exemplo. Facile² enim facit inferior quod fieri viderit a priore.

Vers. 9. *Testis enim mihi est Deus, cui servio in spiritu meo, in Evangelio Filii ejus, quod sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis.*

15. Ut suadeat caritatem, Deum testem dat, cui servit, ad quem et precem pro his facit, non in Lege serviendo, sed in Evangelio Filii ejus; hoc est, non in eo quod Moyses servus tradidit, sed in eo quod Filius dilectissimus docuit: quantum enim distat servus a domino, tantum distat evangelium a Lege: non quod mala sit Lex,³ sed quia melius est Evangelium. Deo itaque servit in Evangelio Filii ejus, ut ostendat Dei esse voluntatem, ut credatur in Christum.

Cui et servio.

Quomodo? *In spiritu meo*, inquit, non in circumcissione manufacta, neque in neomeniis, et sabbato, et discretionē escarum; sed in spiritu, id est, in mente. Quia Deus spiritus est, spiritu vel animo potius debet illi serviri; cui enim animo servitur, ex fide illi servitur. Hæc et Dominus fatus est ad Samaritidem, putantem quod in monte adorari se Deus velit, dicens: *Venit hora, et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate. Etenim Pater tales quærit, qui adorent eum. Spiritus est Deus.* Adorantes ergo in spiritu et veritate oportet adorare; ut non locus orationem commendet, sed devotus animus. Hoc est, in veritate adorare in spiritu Deum spiritum et Christum, unum ex quo omnia, et unum per quem omnia. Hos quærit adoratores Pater. Memorem ergo se illorum in orationibus suis flagitat, ut seminet in illis caritatem; facit enim illis desiderium sui. Quis enim non amet eum, quem audit memorem sui esse? Si enim ab iis qui missi non erant, libenter acceperant doctrinam sub nomine Christi, adulteratis verbis; quanto magis ab eo, quem scirent esse apostolum, et cujus verba comitaretur virtus, desiderarent audire?

Vers. 10. *Obsecrans si quomodo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei, veniendi ad vos.*

16. Orationis suæ pro illis sensum ostendit; Deum enim se dicit petere, ut veniret ad Ur-

hem⁴ ad profectum illorum cum Dei voluntate, cujus prædicat donum. Tunc enim profectus adest, si quod agendum est, cum Dei voluntate agatur. Orat ergo ut quacumque ex causa jam daretur occasio, qua veniret ad Urbem, quia occupatus erat aliis prædicando: sic prosperum iter reputans, si Deo volente veniret; quia provida est Dei voluntas. Prosperum ergo iter est non in cassum laborem itineris subire. Hæc rogat ut Deus impleat, vocando illos ad suam gratiam. Aviditate animi loquitur; desiderat enim illos, sciens et illis et sibi prodesse, sicut alibi dicit: *Quod est gaudium nostrum et corona? Nonne vos in adventum Domini?* Fructus enim Apostoli est uberior, si lucretur multos. Præterea quia majus gaudium est, si potentes mundi convertantur ad Deum; quia quanto inimici graves sunt, tanto magis reconciliati necessarii.⁵ Voluntati itaque ejus sic occasio data est, ut coactus appellaret Cæsarem, et dirigeretur ex alia causa ad urbem Romam, Deo volente; ut impleret propositum voluntatis suæ. Denique in naufragio posito adstitit Dominus dicens: *Noli timere, Paule: sicut enim testificatus es de me Hierosolymis, ita et Romæ.*

Desidero enim videre vos, ut gratiam spiritualem vobis administrem ad confirmandos vos.

17. Confirmatio hæc tres personas requirit, adnuentis Dei, administrantis Apostoli, accipientis populi. Nunc ergo desiderii sui voluntatem ostendit, quonam esset voto circa illos; cum enim dicit: *Ut gratiam spiritualem vobis administrem*, carnalem illos sensum adsequutos significat; quia sub nomine Christi non illa quæ Christus docuerat, fuerant adsequuti, sed ea quæ fuerant a Judæis tradita. Se autem cupere citius venire, ut ab hac illos traditione abstraeret, et spirituale illis traderet donum, ut adquirat⁶ illos Deo, participes illos faciens gratiæ spiritualis, ut in professione et fide sua essent perfecti.

Hinc datur intelligi, superius non fidem illorum laudasse, sed facilitatem et votum circa Christum: christianos enim se profitentes, sub Lege agebant simpliciter, sicut illis fuerat traditum. Nam misericordia Dei ad hoc data est, ut Lex cessaret,⁷ quod sæpe jam dixi; quia Deus consulens infirmitati humanæ, sola fide⁸ addita legi naturali hominum genus salvare decrevit.

Quid est tamen ut cum scriptis illos corrigat, et a carnali sensu abstrahat, præsentiam suam

¹ Ita vet. edit. ac mss. complures (etiam M): edit. vero Gill. in marg. et Rom. in corp. cum aliis mss., principes suos fratres sibi factos in fide... viderit a potiore.

(Ed. Maur.)

² Cod. M, *Prompte.*

³ Cod. M, *displiceat lex.*

⁴ Edit. Gill. ac Rom. (et cod. M), ut Romam veniret, etc.

⁵ Cod. M addit: *Et fructus uberior Apostoli est si lucretur multos. Itaque voluntati, etc.*

⁶ Cod. M, *adquireret.*

⁷ Mss. aliquot, quos inter etiam M, ut cessarent onera legis, quia, etc.

⁸ Fide nempe christiana, in oppositione ad ritus veteris Legis, non juxta hæresim protestantium de sufficientia unius fidei absque operibus bonis.

necessariam dicat, ut gratiam illis spiritalem ministraret, cum ea quæ scribit, spiritalia sint, nisi propter hoc, quia aliter dicta ad aliud solent rapi,¹ sicut ab hæreticis fit? Ideo desiderat ut præsens doctrinam evangelicam sensu quo scribit, his tradat; ne sub auctoritate litterarum ejus non auferretur error, sed firmaretur: quippe cum præsens quæ verbis suadere non poterat, suaderet virtute, ut magis illis proficiat aditis.²

Vers. 12. *Id est, simul consolari in vobis per eam quæ invicem est, fidem vestram atque meam.*

18. Consolari se dicit cum illis, si apprehendant spiritalia; quia quamvis congaudeat fidei illorum, doleat tamen quia non rectam accipiebant fidem. Hoc affectu fuit Apostolus, ut aliena vitia quasi sua doleret. Ac per hoc consolemur, inquit, per unam atque eandem fidem, ut tunc consolatio una sit, si unius fidei efficerentur in Christo; ut administratio gratiæ spiritualis, evangelizante Apostolo, hunc præstaret effectum.

Vers. 13. *Non autem arbitror ignorare vos, fratres, quia sæpe proposui venire ad vos, et prohibitus sum usque adhuc.*

19. Propositum et votum suum ostendit, quod quidem scire illos non ambigit per eos fratres, qui ab Hierusalem vel confinibus civitatibus causa suæ religionis ad Urbem veniebant, sicut Aquila et Priscilla, votum ejus insinuantes Romanis. Cum enim sæpe vellet venire, et prohiberetur, sic factum est, ut scriberet epistolam; ne diu in mala exercitatione detenti, non facile corrigerentur. Et fratres eos vocat, non solum quia renati erant; sed et quia erant inter eos, licet pauci, qui recte sentirent. Unde dixit:

Rom. 1, 7. *Vocatis sanctis. Quid tamen est, Vocatis sanctis? Si enim jam sancti sunt, quomodo vocantur, ut sanctificentur? Sed hoc ad Dei pertinet præscientiam, quia quos scit Deus futuros sanctos, jam apud illum sancti sunt,³ et vocati permanent.*

Prohibitum tamen se dicit usque ad tempus datæ epistolæ, a Deo utique, qui sciens adhuc imparatos illos, ad alias urbes direxit Apostolum, quæ jam ad recipiendam veritatem essent capaces: quamvis sub nomine agerent Salvatoris, sed vitiis prohibebantur carnalibus, ne digni jam essent addiscere spiritalia. Denique volentes aliquando in Bithyniam ire, prohibiti sunt a sancto Spiritu Paulus et Silas: cur, nisi sciret adhuc affectum deesse? Apud Co-

A rinthios autem commonetur Apostolus, dicente Domino: *Loquere, ne tacueris; quia populus mihi multus est in hac civitate.* Non ergo otiose prohibitum se dicit, sed et causas morarum discrevit, et hos ut se præpararent adhortatus est; ut audientes sibi gratiam spiritalem ministrandam fore, dignos se efficerent, a vitiis carnalibus abstinentes, ad excipiendam eam.

Act. xviii, 9, 10.

Ut aliquem fructum habeam et in vobis, sicut et in cæteris gentibus.

Pro utilitate communi cupidum se veniendi ad hos declarat, ut et hi salutem spiritualis gratiæ consequantur, ratam habentes fidei suæ professionem; ut hic fructum habeat apud Deum ministerii sui, per quod lacessit illos ad fidem rectam, exemplo ceterarum gentium: promptior enim fit quis ad rem sibi traditam, si illi multos videat adsentiri.

C *Græcis et Barbaris, sapientibus et insipientibus debitor sum.* Vers. 14.

20. Debitorem se dicit horum, quos memorat, quia ad hoc missus est, ut omnibus prædicaret; per quod etiam omnes significat debitores: confiteri enim creatorem Deum, ex quo omnia, et per quem omnia, et debitus honor est, et salus confitentis. Græcos ergo gentiles posuit, sed eos qui Romani dicantur sive natione, sive adoptione; Barbaros vero eos qui Romani non sunt, quorum genus adversum est, et sunt gentiles.⁴ Sapientes autem illos dixit, qui mundanis rationibus eruditi, sapientes vocantur in sæculo; dum aut siderum speculatores sunt, aut mensuris, aut numeris, aut arti grammaticæ student, rhetoricæ, aut musicæ. His omnibus ostendit nihil hæc prodesse, nec vere sapientes esse, nisi credant in Christum; stultos vero hos dixit, qui simplicitatem sequentes, harum rerum imperiti sunt. His omnibus missum se prædicare testatur. De Judæis autem tacuit, quia magister gentium est. Ac per hoc debitorem se profitetur, quia ad hoc accepit doctrinam, ut tradat, et cum tradit, adquirat.

Itaque quod in me est, promptus sum, et vobis qui Romæ estis, evangelizare. Vers. 15.

F 21. Quamvis se missum prædicare omnibus dicat gentibus, promptum tamen se Romanis adserit tradere Evangelium gratiæ Dei, apud quos regni Romani⁵ caput et sedes est. Ad membrorum enim utilitatem vel requiem per-

¹ Cod. M, *referri*.

² *Aditis*, nempe cum ad eos pervenerit.

³ Intelligas nempe non haberi sanctos a Deo cum adhuc sint in peccato, sed *ex præscientia*, ut monet Ambrosius, jam vocari a Deo sanctos, quia sancti futuri sunt. Igitur nullatenus his verbis Ambrosii abuti possent protestantes ad horrendum placitum firmandum, unam Dei voluntatem facere electos et præcitos.

⁴ Edit. Amerb. atque Eras. ac plures mss., *et non sunt gentiles*: melius edit. Gill. et Rom. cum cod. Mich. et Vall. (*atque M*) negationem excludunt. (Edit. Maur.)

⁵ Ita vet. editt. ac mss. (*etiam M*), nisi quod pro *Romani* in nonnullis *Roma* ponitur: at neutra vox in Rom. edit. admissa est. (Edit. Maur.)

tinet, si caput inquietum non fuerit. Ideo Romanorum pacem optat, ut non multum se jactet satanas, et uberiores fructus habeat operis sui.

Vers. 16. *Non enim erubescio Evangelium: virtus enim Dei est in salutem omni credenti.*

22. Hoc dicto illos tangit, a quibus acceperant non rectam fidem: apostolorum tamen doctrinam virtus commendabat; ut quia incredibile videbatur quod prædicabatur, signa et prodigia ab apostolis facta testimonio essent, non diffidendum de iis quæ ab illis dicebantur, in quibus tanta virtus inesset (nulli enim dubium verba virtuti cedere, ac per hoc quoniam illorum nulla visa erant portenta, prædicatio illorum sine virtute Dei erat); ideoque non se dicit erubescere Evangelium Dei, illos autem erubescere; quia quod illi tradiderant,¹ in reprehensionem veniebat, nec quoquam testimonio firmabatur, et discordabat a doctrina apostolica. Virtus igitur Dei est, quæ invitat ad fidem, et dat salutem omni credenti, dum peccata donat, et justificat; ut a secunda morte detineri non possit signatus mysterio crucis. Prædicatio enim crucis Christi indicium est mortis evictæ, dicente apostolo Johanne: *Ad hoc enim venit Filius Dei, ut solveret opera diaboli*, ut omnis credens non teneatur a morte, quia signum habet quod victa mors est.

1 Joan. iii, 9.

Judæo primum, et Græco.

Id est, huic qui ex genere est Abrahæ, et huic qui ex gentibus: in Græco enim gentilem significat; in Judæo vero eum, qui ex genere² fuerit Abrahæ. Nam Judæi ex tempore Judæ Machabæi dici cœperunt, qui in causa cladis restitit sacrilegiis gentium, et fiducia Dei collegit populum, et defendit genus suum. Fuit autem ex filiis Aaron. Quamvis ergo præponat Judæum causa Patrum, tamen similiter etiam ipsum indigere dicit dono Evangelii Christi. Si ergo et Judæus non justificatur, nisi per fidem Christi Jesu; quid opus est esse sub Lege?

Vers. 17. *Justitia enim Dei revelatur in eo ex fide in fidem.*

Habac. ii, 4.

Phil. iii, 9.

23. Hoc dicit, quia in illo qui credit, sive Judæus sit, sive Græcus, justitia Dei revelatur. Justitiam Dei dicit, quia gratis justificat impium per fidem, sine operibus Legis, sicut alibi dicit: *Ut inveniar in illo non habens meam justitiam, quæ ex Lege est, sed illam, quæ ex fide est.* Quæ ex Deo est justitia in fide, ipsam justitiam dicit revelari in Evangelio; dum donat homini

A fidem, per quam justificetur. Ostenditur enim in eo veritas et justitia Dei, dum credit et profitetur: justitia est Dei, quia quod promisit, dedit. Ideo credens³ hoc esse se consequutum, quod promiserat Deus per prophetas suos, justum Deum probat, et testis est justitiæ ejus.

3

Ex fide in fidem.

Quid aliud est, *ex fide in fidem*; nisi quia B fides Dei est in eo, quod de se repromisit, et fides hominis, qui credit promittenti; ut ex fide Dei promittentis in fidem hominis credentis Dei justitia reveletur? In credente enim justus Deus apparet; in eo autem qui non credit, injustus videtur: negat enim veracem Deum qui non credit Deum dedisse quod promisit. Hoc contra Judæos loquitur, qui negant hunc esse Christum, quem promisit Deus.

C *Sicut scriptum est: Justus autem ex fide vivit.* Habac. ii, 4

Propterea ad exemplum prophetæ Habacuc se convertit, ut declararet olim ostensum justum ex fide, non ex Lege vivere, hoc est, non justificari hominem apud Deum per Legem, sed per fidem: vita enim ex fide non hæc præsens est, sed futura; quia justus ex fide vivit, sed apud Deum.

D *Revelatur enim ira Dei de cælo in omnem impietatem et injustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in injustitia detinent.* Vers. 18.

24. Sicut enim in illo qui credit, justitia Dei revelatur, sicut supra memoravi; ita et in eo qui non credit, impietas et injustitia revelatur. Ex ipsa enim cœli fabrica iratus illis Deus videtur: idcirco enim tam pulchra astra condidit, ut ex iis quantus et quam admirabilis creator eorum est, possit agnosci, et solus adorari. Unde scriptum est, in psalmo: *Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum.* Per naturalem ergo legem reum facit genus humanum: potuerunt enim id per legem naturæ apprehendere, fabrica mundi testificante, auctorem Deum solum diligendum, quod Moyses litteris tradidit: sed impii facti sunt non colendo creatorem, et injustitia in eis apparet, dum videntes dissimulant a veritate, non fatentes unum Deum.⁴

Psal. xlviii, 2.

Deut. vi, 5.

4

Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis. Vers. 19.

25. Notitia Dei manifesta est ex mundi fabrica: ut enim Deus, qui natura invisibilis est etiam visibilibus possit sciri, opus factum est,

¹ Vet. edit. et plures mss., *quod illis tradiderat*: Rom. edit. cum cod. Prat. et Gem. atque M, aptius, ut in ipso textu.

² Cod. M, *ex semine*.

³ Cod. M, *qui credit*.

⁴ Edit. Amerb. et Eras. cum mss. haud paucis, *non facientes unum Deum*: edit. Gill. ac Rom. cum ceteris mss., etiam M, *non fatentes*, etc.

ab eo, quod opificem visibilitate sua manifestaret, ut per certum incertum posset sciri; ac per hoc quod ceteris impossibile est, ille esse Deus omnium crederetur, qui hoc opus fecit.

*Deus enim illis manifestavit, hoc est, opus fecit, per quod possit agnosci per fidem.*¹

Vers. 20. *Invisibilia enim ejus a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur.*

26. Idem sensus est, quem repetit; ut absolutius doceat quia cum per se potentia et majestas Dei creaturæ oculis adspici non possint, opere mundi² intellecta conspiciuntur. Hoc igitur genere reos facit eos, qui sine lege vixerunt et naturæ et Moysi: consuetudine enim peccandi obruerunt legem naturæ, oblitique³ memoriam ejus; legem autem quæ ad reformationem data fuerat, percipere noluerunt, ut duplici modo obnoxii fierent damnationi.

Sempiterna quoque ejus virtus et divinitas, ita⁴ ut sint inexcusabiles.

Ut omnino excusari impietas non possit, adjecit etiam virtutem Dei, et divinitatem sempiternam cognitam esse ab hominibus, et stupore quodam hebetasse ad honorandum Deum, quem et esse, et operari ad utilitatem suam non ignorarent: ea enim quæ humanis usibus evoluti anno gignuntur, ipsum decrevisse, nulli in dubium venit. Æterna ergo virtus ejus Christus est, per quem instituit quæ non erant, et manent in eo. Cujus si dudum persona agnita non est, opera tamen manifesta sunt: divinitas vero, quia in opere sibi decreto perdurant elementa rerum.

Ut sint inexcusabiles.

Multis enim modis qui reus convincitur excusari non potest.

Vers. 21. *Quoniam cum cognovissent Deum; non sicut Deum magnificaverunt, aut gratias egerunt.*

27. Usque adeo non ignoraverunt, ut fateantur unum esse principium, a quo omnia initium sortita sint, cœlestia et terrestria et in-

¹ Ita vet. edit. ac mss. nisi quod in illis habetur *agnosci fides*; in his, *agnosci per fidem*; at Rom. edit. et cod. M sic locum præferunt: *Manifestavit se Deus illis, dum opus fecit, per quod possit agnosci. Invisibilia enim*, etc. Ac revera congruentior apostolico contextui est omissio vocum *per fidem*. Si autem Ambrosius has assumpserit, ita intelligendus est forte, ut dixerit, ex ea Dei cognitione quam homines consequi poterant e rebus creatis, eos adduci potuisse ad fidem profitendam in eum, cum corporeis oculis non viderent.

² Gill., Amerb. ac Rom. edit. cum mss. quibusdam, *opere*, mss. alii cum M, *opera mundanæ fabricæ*: plures mss., *opera mundi*.

³ Sic edit. Amerb. et Eras. cum multis mss. Gill.: vero et Rom. edit. cum aliis atque M, *obliterando*.

A ferna; et hunc unum esse qui omnibus decreverit proprietates et officia naturaliter; et hæc scientes non egerunt gratias. De anterioribus loquitur, ut præsentis et futuros corrigat.

*Sed evanuerunt in cogitationibus suis.*⁵

Evanuerunt; videntes enim mundum miro ornatu aptatum ab eo, quem ejus opificem cognoverant, dissimulaverunt.

B

Et obscuratum est insipiens cor eorum.

Nebula erroris textit cor illorum, quia cum creatorem ex iis, quæ fecit pulchra, amplius honorificare debuerint, obtusi sunt, relicto illo, hæc sola dicentes sufficere ad culturam, quæ videntur.

Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Vers. 22.

C

28. Sapientes enim se arbitrantur; quia rationes physicas investigasse se putant, scrutantes cursus siderum, et qualitates elementorum, dominum autem horum spernentes: ideo stulti sunt, cum si hæc laudanda sint, quanto magis creator illorum? Solent tamen pudorem passi, neglecti Dei misera uti excusatione, dicentes per istos posse ire ad Deum sicut per comites pervenitur ad regem. Age, numquid tam demens est aliquis, aut salutis suæ immemor, ut honorificentiam regis vindicet comiti; cum de hac re si qui etiam tractare fuerint inventi, jure ut rei damnentur majestatis? Et isti se non putant reos, qui honorem nominis Dei deferunt creaturæ, et relicto Domino, conservos adorant; quasi sit aliquid plus, quod reservetur Deo. Nam et ideo ad regem per tribunos aut comites itur, quia homo utique est rex, et nescit quibus debeat rempublicam credere. Ad Deum autem, quem utique nihil latet (omnium enim merita novit) promerendum, suffragatore non opus est, sed mente devota.⁶ Ubi cumque enim talis loquutus fuerit ei, respondebit illi.

D

E

Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis. Vers. 23.

29. Sic obcæcatum est cor illorum, ut majestatem invisibilis Dei, quem ex his factis agno-

⁴ Cod. M omittit *ita*, non secus ac Augustinus et Virgilius Tapsensis. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁵ Mss. nonnulli cum M, et Gill. in variis lect.: *Vere vanitatis* (M, *vanitas*) *est hoc, ut cognoscentes veritatem, cogitarent aliud colendum, quod nesciebant verum esse; ut dissimulantes ab eo (a Deo, M), colerent idola. Et contenebratum est*, etc.

⁶ His nullatenus abuti quis posset ad inutilitatem vel culpabilitatem cultus sanctorum angelorumve asserendam: nam sanctus Doctor loquitur de infinita Dei scientia, qua adjutorio et consilio ministrorum non indiget ad mundi gubernationem, ut egent terreni reges; ac nullatenus inficiatur meritis amicorum Dei hunc ipsam suam bonitatem moveri ad eorum preces pro nobis exaudiendas.

verant, non hominibus, sed quod pejus est, et inexcusabile crimen, in similitudinem hominum mutarent; ut forma corruptibilis hominis Deus ab his vocetur, hoc est, simulacrum hominis: ut quos vivos hoc nomine donare non audent, mortuorum imagines in gloriam Dei recipiant. Quanta hebetudo,¹ quanta stultitia, hos se sapientes appellare ad suam damnationem, apud quos plus potest imago, quam veritas, et mortui potiores sunt vivis! A vivo enim Deo recedentes, mortuis favent, in quorum numero sunt, sicut scriptum est in Sapientia Salomonis: *Mortalis fingit mortuum manibus iniquis.*

Sap. xv, 27.

Et volucrum, et quadrupedum, et serpentium.

His subjectis cumulavit ad pœnam hebetudinis,² ut ultra stultitiam et vanitatem sint hujusmodi. Sic enim Dei majestatem et gloriam minuerunt, ut horum quæ minima et parva sunt,³ similitudini Dei honorificentiam darent: primi enim Babilonii deum vocaverunt figmentum Beli cujusdam quondam hominis mortui, qui principatum in eos dicitur egisse. Coluerunt et serpentem draconem, quem occidit Daniel homo Dei, cujus similitudinem habent. Ægyptii autem colebant quadrupedem, quam dicebant Apin, in similitudinem vaccæ; quod malum imitatus est Hieroboam, vaccas instruens in Samaria,⁴ quibus sacrificarent Judæi; et volucres, quia coracina sacra habebant pagani. Harum tamen omnium rerum quas memoravi, simulacra coluerunt Ægyptii, et alia quæ nunc dicere non est necesse. Hæc ab his facta sunt, qui se sapientes æstimaverunt in mundo; quia enim invisibilem Deum agnoscentes, non honoraverunt ista faciendo, nec in iis quæ visibilia sunt, sapere potuerunt. Difficile enim in majoribus prudens, in minoribus non sapit.⁵

Dan. xiv, 23.

II Reg. xii, 28.

Vers. 21.

Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis illorum, in immunditiam, ut contumeliis afficiant corpora sua in semet ipsis.

30. Quoniam, inquit, ad injuriam creatoris Dei figmenta et similitudines rerum deificaverunt, traditi sunt illudendi, et traditi non ut

¹ Vet. editt. ac propemodum omnes mss., non tamen M, *Quanta ægritudo...* Optime Rom. edit. cum mss. aliquot et nostro M, ut in textu.

² Ita vet. editt. ac mss. nisi quod in quibusdam omittitur ad: Rom. autem edit. sic immutavit: *His cumulat eorum hebetudinem, ut, etc.*

³ Rom. edit., *quæ inimica et prava sunt*: vet. vero editt. ut in contextu, nisi quod Eras. et Gill. in marg. et ms. Corb. in corp. scribunt, et *prava sunt*. (Edit. Maur.)

⁴ Corb. cod., *imitatus Hieroboam vaccas instituit et in Dan et Bethel*: ceteri (etiam M) ac editt. nobiscum faciunt, nisi quod in mss. non paucis legitur *instruens* aut *instituit pro instituens*. Infra vero pro *coracina* aut *coronica sacra*, quidam cod. habent latina voce *corvina sacra*. (Edit. Maur.)

⁵ Ita vet. editt. ac mss. longe plurimi: at alii nonnulli efferunt, *in majoribus imprudens, in minoribus sapit*: Rom.

A illa agerent, quæ nolebant; sed ut illa perficerent, quæ desiderabant. Et hic bonitas Dei est; cum enim dignum fuisset subjici illos, ut facerent quæ nolebant, et cruciarentur; quia licet bonum, si contra voluntatem fiat, amarum et malum est. Isti autem avertentes se a Deo, traditi sunt diabolo. Tradere autem est permittere, non incitare aut immittere; ut ea quæ in desideriis conceperant, adjuti a diabolo explerent in opere: nec enim possent hujusmodi bonum cogitatum habere.

B Traditi ergo sunt *in immunditiam, ut contumeliis afficiant corpora sua in semet ipsis*.⁶ Cum præterita recolat, etiam præsentis temporis mala significat; quia traduntur nunc usque ut contumeliis afficiant corpora sua. Originis enim illius nunc usque sunt homines, qui dicuntur corpora sua dehonestare invicem. Cum cogitatio animæ sit in crimine, corpora dicuntur dehonestari: quare, nisi quia macula corporis indicium est peccati animæ? Cum enim corpus contaminatur, nemo ambigit animæ esse peccatum.

Qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam Creatori, qui est benedictus in sæcula. Amen.

Vers. 25.

31. Commutaverunt veritatem Dei in mendacium, hoc est nomen Dei qui verus est, dederunt iis, qui non sunt dii. Lapidibus enim, et lignis, vel cæteris metallis auferentes quod sunt, dant illis quod non sunt; et hoc est immutare verum in falsum. Non enim vocantur jam lapis aut lignum, sed Deus: hoc est servire potius creaturæ quam creatori. Non enim negant Deum, sed serviunt creaturæ: quo non excusantur, sed accusantur magis; quia cognoscentes, non honorant Deum.⁷

E *Qui est benedictus in sæcula. Amen*; hoc est, verum. Deus vero, ait, *benedictus in sæcula*; quia permanet Deus: diis autem gentium ad tempus impietas dat honorem; ideo non est verum. In Deo autem manet veritas. Hanc benedictionem alio loco Filio Dei adsignat, inter cætera dicens: *Et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in*

edit., *in minoribus prudens, in majoribus non sapit*, et cod. M, *Difficile enim in majoribus non sapit*.

⁶ Cod. M, *inter semetipsos*. Ita et alibi Ambrosius. Cf. Sabbath. ad h. l.

⁷ Quæ subsequuntur, cod. Corb. (ac M), Remig., Colb. et Gill. in variis lect. ita exhibent: *Dant illis quod non sunt, ut Dei veritas sit mendacium, quando lapis dicitur Deus; quando factum pulsat Deum, qui verus est; ut quia communi nomine arbitrantur falsi et veri, simili modo verus Deus habeatur, ut falsus. Hoc est immutare verum in falsum. Sic servierunt creaturæ potius quam creatori; non enim negant (desunt reliqua in M usque ad quia) etc.; quidam, invocant Deum, sed serviunt creaturæ: ut enim viderentur digne hæc colere, Dei honorem his imposuerunt, ut injuria Dei horum esset cultura. Idcirco ad pœnam eorum proficit, quia cognoscentes, etc.* (Edit. Maur.)

Rom. 1x, 5. *sæcula. Amen. Aut uterque ad Christum pertinens, aut eadem dixit de Filio, quæ et de Patre.*

Vers. 26. *Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiae. Nam feminae eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum, qui est contra naturam.*

32. Hæc, irato Deo propter idololatriam, humano generi provenisse testatur, ut mulier mulierem¹ turpi desiderio ad usum appeteret. Quod quidam aliter interpretantur, non perspicientes vim dicti. Quid est enim immutare naturalem usum in eum usum, qui est contra naturam, nisi sublato concessu usu aliter uti, ut una atque eadem pars corporis uniuscujusque inter se invicem sexus² aliter se ad usum præbeat, quam concessum est? Nam si³ illa est pars corporis, quam putant, quomodo immutaverunt usum naturæ, cum non habeant hujusmodi usum datum a natura? Superius jam dixerat traditos in immunditiam, non tamen qualitatem operis immunditiæ ipsius ostenderat, pro quo nunc declarat:

Vers. 27. *Similiter autem et masculi, relicto naturali usu feminae, exarserunt in desideriis suis⁴ in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes.*

33. Nunc manifestavit quomodo, quod superius de mulieribus dixit, intelligi debeat. Quando autem subjecit: *Similiter et masculi*, dicens, *exarserunt in desiderium sui*; ostendit aperte peccatum mulierum. Denique non dixit de viris quod immutaverunt naturalem usum in invicem; quia hujusmodi usus huic parti concessus non est: sed de feminis. Et quid mirum, cum hodiequæ tales mulieres reperiantur; ut sicut illud a viris, itaque et hoc a mulieribus sit inventum? Denique mulieres inter se accusant, et viri similiter; manifestum est ergo ut qui jam veritatem Dei immutaverunt in mendacium, immutarent et naturalem usum in eum usum, per quem dehonestarentur, rei facti mortis secundæ. Quoniam vero aliam legem dare non potest Satanas, nihil enim habet, con-

A cessa et licita in alium ordinem versat; ut dum aliter fiunt, quam concessa sunt, sint peccatum.

*Et compensationem mercedis quam oportuit, erroris sui in semet ipsis recipientes.*⁵

Hanc dicit compensationem esse contempti Dei, id est, turpitudinem et contaminationem; hæc est enim prima causa hujus peccati. Quid enim pejus, quid deterius hoc peccato?⁶ Quantum enim idololatria perimpium et gravissimum delictum est; tantum et compensatio ejus horrenda et persordida passio est.

Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea⁷ quæ non conveniunt. Vers. 28.

34. Propter errores simulacrorum traditi sunt ad turpia facienda invicem, sicut jam dictum est. Et quia impunitatem horum æstimaverunt, incuriosum Deum judicantes, ac per hoc negligendum. Hinc additum est, ut magis ac magis hebetati, ad omnia mala admittenda fierent promptiores; ut facta quæ hominibus non ambigerent displicere, Deum crederent non vindicare. Nunc enumerat omnia mala, quæ illis superaddita sunt; ut vel sic conversi ad naturalem intellectum intelligerent, irato Deo hæc sibi provenisse.

Repletos, ait, omni iniquitate.

Vers. 29, 30.

35. Hic summatim loquutus est, et subjecit membra iniquitatis: *Malitia, impudicitia, inquit, avaritia, nequitia, plenos invidia, homicidiis, contentione, dolo, malignitate, susurratores, detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inventores malorum.*⁸ Caput iniquitatis malitiam dixit, cujus opus fornicationem posuit atque avaritiam. Hæc fornicatio habet in se et adulterium: si enim dixisset adulterium, videbatur excusasse fornicationem, sicut leges Romanæ: ideo quod minus est, posuit, ut quod majus est, inultum non possit credi.⁹

procam mercedem, etc.; alii nonnulli, et editt., *Et mercedem*: sed alii (*etiam* M) omnium optime, ut in textu.

(Edit. Maur.)

⁶ Idem codex, *hoc peccato, quod diabolo decipiente, hominem mortificet obnoxium? Et sicut*, etc. Eadem habet cod. M, sed corrupte, et plura postea omittit.

⁷ Cod. M omittit *ea*, ut alii Patres. Cf. Sabbat. ad h. 1.

⁸ « Ita Rom. edit. cum mss. quibusdam (*et* M) ac variis lect. edit. Gill., quibusdam tamen additis et mutatis: vet. autem editt. ac mss. nostri contractius exhibent, *Malitia, fornicatione. Hæc fornicatio*, etc. » Hæc Maurini. Cod. M alia subsequencia, et v. 32 hic addit, et alia nonnulla omittit.

⁹ Vet. editt. ac plures mss., *non possit credi. Et cætera*

¹ Cod. M, *femina feminam*.

² Ita vet. editt. ac plures mss., a quibus Rom. edit. hoc tantum recedit, quod prima verba sic immutavit, *nisi naturali concessoque usu aliter uti*: totum vero locum mss. nonnulli (*etiam* M) hoc modo contrahunt, *nisi sublato concessu usu aliter se ad usum præbeat*. (Edit. Maur.)

³ Ms. nonnulli, *Nam si alia est pars corporis, quam immutavit*. Infra vero ubi omnes edit., *cum habeat hujusmodi, reposuimus e cunctis mss. (ita etiam M), cum non habeant*, etc. (Edit. Maur.)

⁴ Cod. M, *in desiderio sui*, juxta veterem versionem, ut habetur apud Sabbat. ad h. 1.

⁵ Ms. Corb., *Et reciprocam mercedem.... Hanc dicit reci-*

Deinde adjecit, *nequitia*, cujus affectus invidiam parit et homicidia, contentionem ac dolum. Post hæc subjecit, *malignitate*, quæ gignit susurraciones atque detractiones; et quoniam hæc Deo non displicere non possunt, ait: *Deo odibiles*; et quia nec hominibus placent, *contumeliosos*, inquit, *superbos, elatos, inventores*, id est, auctores, *malorum*: non ergo semper malum.¹ Isti autem imitatores facti patris sui diaboli, idololatriæ malum invenerunt, per quod omnia vitia in mundo sunt nata, et perditio maxima. Nam diabolus, quem ab initio Scriptura peccare testatur, quamquam tyrannicæ præsumptioni studeat, non tamen id ausus est profiteri, ut dicat: *Ego sum Deus*. Denique inter cætera dixit ad Dominum: *Hæc omnia mihi tradita sunt*; non dicit: A me sunt, vel, mea sunt. Et in libro Job potestatem sibi dari exposcit.² Quamobrem pejores isti sunt qui non tantum elementis, sed et figmentis tribuunt³ deitatem.

1 Joan. III, 8.

Luc. IV, 6.

2 Job. I, 12.

3

Vers. 31. *Parentibus non obedientes.*

36. Quanta autem insolentia arrepti sunt, ut nec parentes suos, quos auctores in nativitate habent, agnoscerent, quique se natos gauderent; illos tamen per quos esse cœperant, contemnebant?⁴ Hoc est esse *sine intellectu, sine caritate*, sed Dei; nam erat in illos caritas carnis. Hi Dei justitiam cognoscentes per legem naturæ (sciverunt enim hæc Deo displicere, sed in animo ponere noluerunt, *Quoniam qui hæc agunt, digni sunt morte*),⁵ usque adeo justitiam Dei cognoverunt, ut non negent hæc omnia, quæ faciant, pœna digna et morte. *Et non solum qui faciunt ea, sed etiam qui consentiunt facientibus*. Adsensus enim participatio est.

4

5

quæ manifesta videntur: avaritia, nequitia, plenos invidia, homicidiis contentione, dolo, malignitate susurratores, detractores, Deo odibiles, contumeliosos superbos, elatos inventores malorum, parentibus non obedientes. Quanta autem insolentia. Corb. cod. post τὸ non obedientes subjungit, insipientes, inkompositos, sine affectu, sine misericordia, qui cum justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt quomodo qui talia agunt, digni sunt morte: non solum qui illa faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus. Caput iniquitatis, et cætera, ut supra. Nos varias Gill. lectiones in textum Rom. edit. jam receptas retinimus. (Edit. Maur.)

¹ Id animadvertit contra manichæos, malum nempe non esse principium quoddam æternum, ideoque non esse alterum deum, ut illi asserebant.

² Ms. Corb. exposcit. Et in propheta Zacharia contradicere se putat sacerdoti, non sibi vindicans potestatem. Quam ob rem, etc. Quæ habet et cod. M posterius.

³ Cod. M, vindicant.

⁴ « Gill. varietates cum mss. Corb. et Remig. ad finem capitis ferme conveniunt. Potior tamen est et correctior hujus series, quam exhibemus: Ut nec parentes suos cognoscerent honorandos; ideo insipientes, inkompositos esse dixit, nec Dei nec hominum habentes affectum. Hinc est unde et immiserordes essent. Qui enim in suos crudelis est, quanto magis in alienos? In his ergo omnibus contumaces effecti, cognitam habentes Dei justitiam in animo ponere noluerunt, quoniam qui hæc agunt, digni sunt morte: et nec hos im-

A Qui cum justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt, quoniam qui hæc agunt, digni sunt morte: et non solum faciunt ea, sed etiam consentiunt facientibus.

Vers. 32.

37. Hæc omnia mala corpus est peccatorum, cui mancipati facti sunt potestatis ejusdem, ut faciant punienda. Hæc enim malorum causa a Sodomitis cœpta est offensione Dei, sicut supra dictum est, et in omnem prope partem mundi ramos suos extendit, iram Dei idololatriæ causam nuntians, quæ prima pars est erroris et impietatis, quam primum condemnat; ut cum hæc emendata fuerint, facile corrigantur et morum vitia. Sublato enim malitiæ semine, nequitiae fructus arescent; non enim dat arbor fructus, cujus excisæ sunt radices.⁶ Nam ideo et Moyses Sodomæ et Gomorrhæ gesta memoravit, exitiumque non tacuit, ut timorem poneret hujus rei vitandæ. Non ergo hoc vitium et contaminatio dehonestatæ vitæ ab eo admittitur, qui in animo cogitat Deum.

C

Sunt quidam qui se reos non putant, si non operentur quæ mala sunt, adsentiant autem facientibus. Adsentire autem est, si cum possit reprehendere, taceat; aut audiens has fabulas, aduleatur. Sciens enim impurus et malignus non ignorari quæ agit, et minime se vitari, sed etiam honori esse, gloriatur forte se talem:⁷ nec confundi potest in his, quando videt faveri sibi, et obsecundari ab iis, qui non sunt tales; et ita est, ut qui fomitem præbeant delictis illorum; ideoque dignum est ut pari crimine rei habeantur. Sunt iterum alii, qui non solum faciunt mala, sed etiam consentiunt facientibus; ut non solum faciant, sed et talibus consentiant. Duplex ergo horum est nequitia: non enim tam mali sunt, qui faciunt, et facientibus contradicunt; scientes enim nefaria, non illa

D

munes esse a morte, qui cum hæc non faciunt, consentiunt facientibus. Istis enim non horrentibus, nec arguentibus, illi in pejus proficiunt. Quando enim videt honorari se ab his, qui non sint tales, crescit in malitia, et gloriatur fore se talem; idcirco dignum est una hos pœna multandos. Omnis tamen conscientia novit Dei justitiam creditam mundo; occulte enim quæ punienda sunt, operantur. Quomodo ergo credunt ista impune futura, quæ non audent publice gerere? Cod. Thuan. et Colb. illis consentiunt usque ad verba, ponere noluerunt: cætera vero exhibent ut in textu. » Ita edit. Maur. In nonnullis convenit et codex M, variis etiam hic mendis fœdatus.

⁵ Ita mss. ac vet. editt., nisi quod præmittunt: *Insipientes, inkompositos, sine affectione, sine misericordia*: quæ verba cum cod. Flor., Corb., Vind. et Rom. edit. recidimus. Retinimus vero, *Usque adeo... digna sunt et morte*, quæ verba in iisdem tribus cod. desiderantur, quæque in Rom. edit. resecatis aliis usque ad *Qui cum justitiam Dei*, post eundem Scripturæ textum rejiciuntur. (Edit. Maur.)

⁶ Voci *radices* mss. aliquot adjungunt: *De his qui faciunt, et contradicunt*; unus, *væ his*, etc. Similiter etiam infra post verba, *adsentiant autem facientibus*, annectunt: *De his (unus Væ his) qui adsentiunt facientibus*. Verum hi tituli sunt, e marginibus in textum a librariis incautius trajecti. (Edit. Maur.)

⁷ Vet. editt., *gloriatur fore se talem*: Rom. et mss. prope ad unum, *gloriatur forte*, etc.

6 Gen. XIX, 24 et seq.

vindicant:¹ illi vero tam nequissimi sunt, qui et faciunt, et consentiunt facientibus, ut nec Deum timeant; sed increescere cupientes mala, ideo hæc minime vindicant, ut suadeant non illa esse vitanda.

CAPUT II.

Vers. 1. *Quapropter inexcusabilis es, o homo omnis, qui judicas. In quo enim judicas alterum, te ipsum condemnas; eadem enim agis, quæ judicas.*

38. **Q**uoniam facientem maligna, et consentientem facientibus, morte dignos ostendit; ne forte hic qui facit, et non consentit facientibus, excusare se posse putaret, docet hujusmodi inexcusabilem fore. Non enim justum est, ut huic impune concedatur; quia per hypocrisin ostendit se non talem, cum peior esse deprehendatur. Fallit enim, ut dum puniendus sit, honore dignus appareat.

Vers. 2. *Scimus autem quoniam judicium Dei est secundum veritatem in eos, qui talia agunt.*

39. Hoc est, non ignoramus Deum judicaturum de his in veritate, quando nos ipsi de his judicamus. Si enim nobis displicet, quanto magis Deo, qui magis justus est, et opus suum zelatur? In veritate ergo cum dicit judicaturum Deum de his, terrorem incutit; ut quem hi perfidi incuriosum dicunt, iste malos secundum veritatem dicat judicaturum, hoc est, verissime reddere secundum mensuram uniuscujusque, et non parcere.

Vers. 3. *Existimas autem hoc, o homo, qui judicas de iis, qui talia agunt, et facis ea, quia tu effugies judicium Dei?*

40. Hoc est, numquid quia tibi examen datum est potestatis judicandi de malis et stupris, cum eadem agas, et non est qui te ad præsens judicet, effugies judicium Dei? Non utique; quia si judicium Dei in mundo evasisti, quia omnis hæc potestas et judicium ab eo est, in futurum non evades.² Per se enim judicaturus est Deus, apud quem cessat adulatio et personarum acceptio. Aut certe si justum alicui videtur, ut hujusmodi immunis a pœna sit, dicat. Quod si

¹ Id est, abstinent tantummodo ab iis improbandis: hinc opus non erat ut ad rectum sensum comparandum lectio romanæ editionis substitueretur, *facientes enim nefaria, illa vindicant.*

² Mss. Corb., *Non vult hujus rei impunitatem ab his sperare quia injustum est quibus examen potestatis datum est de malis vel stupris hujusmodi judicare, cum sint tales, effugere. Quia si deest, inquit, ad præsens qui de te judicet, effugere tamen judicium Dei non poteris in futuro.* Hunc sequitur codex M fere in omnibus.

³ Cod. M, gubernetur ministris elementis.

⁴ Cod. M, oriri jubet.

A justum est ut non evadat, credat Deum judicaturum; ut et quod justum esse judicat, verum sit, et impleatur, et Deum conditorem mundi providenter et curiose operis sui merita requirere fateatur. Si enim fecit et negligit, malus opifex dicitur; quia per id quod negligit, non bona se fecisse, quæ fecit, ostendit; sed quia bona fecisse negari non potest (indignum est enim et improbable bonum mala fecisse), curam eorum necesse est et ut dicatur agere; quia contumelia ejus erit et accusatio, si bonorum a se factorum negligens inducatur: quippe cum ejus nutu ac providentia vita ipsa sustentetur ministerio elementorum,³ sicut ipse Dominus dicit: *Qui solem suum oriri facit⁴ super bonos et malos, et pluit super justos et injustos.* Qui ergo præstat curam, non agit conservare quod fecit, ut amantes se remuneret, spernentesque condemnet?

C *An divitias bonitatis ejus, et patientiæ, et longanimitatis contemnitis, ignorans quoniam bonitas Dei ad pœnitentiam te provocat?*⁵

41. Hæc dicit, ut non jam se putet evasisse, si illum bonitas Dei patitur diu peccantem; nec patientiam ejus putet contemnendam, quasi non curantem res humanas: intelligat autem ideo a se dissimulari, quia non in hac vita judicium Dei promissum est futurum, ut in ventura vita pœniteat illum judicem Deum non credidisse:⁶ in pœna enim positus, sine fructu pœnitentiæ pœnitebit; quia non credidit judicium Dei, quod videt verum. Necesse est enim ut acrius emendetur, immo pœnis perennibus torqueatur, quem patientiæ longanimitas non emendavit. Severissime loquitur, sciens malignam mentem non posse nisi timore a vitiis facile revocari.

E *Secundum duritiam autem tuam, et impœnitens cor thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua.*⁷

42. Impunitatem sperans peccatorum, non solum durat inconvertibilis, et intractabilis manens; sed adhuc acerbius peccat, securus quod non sit ultio futura, cor habens impœnitens, ignorans quia iram sibi congregat in die iræ. Necesse est enim sæviori pœna ut plectatur,⁸

⁵ Cod. M, *te adducit*, juxta veterem latinam versionem, apud Sabbat. ad h. l.

⁶ Mss. Remig., Corb. Thuan. et Colb., *non credidisse, qui ut terrorem futuri judicii sui ostenderet, et patientiam non contemnendam, ait: Tacui, numquid semper tacebo? Hujusmodi ergo in judicio positus sine fructu pœnitebit, videns judicium Dei, quod negavit futurum; ut nec pudorem habeat deprecandi, quia longanimitatem bonitatis Dei ridendam putavit. Necesse, etc.* Cod. M sequitur præfatos mss. usque ad vocem *putavit*; deinde statim procedit ad v. 5.

⁷ Cod. M, *opera ejus.*

⁸ Cod. M, *ut severiore pœna plectatur.*

3

4

Matth. v, 45.

Vers. 4.

5

6

Vers. 5, 6.

7

8

immo flammis perennibus torqueatur, qui longa Dei patientia non solum se emendare noluit; sed adhuc addens ad contemptum, exaggeravit peccata. Dies iræ est peccatoribus, quo puniuntur: ideo ipsis est ira,¹ quia sentiunt pœnam in die revelationis justi iudicii Dei. Revelabitur enim, id est, agnoscetur, quod modo futurum negatur; ideoque cum ostenditur quod non esse creditur, revelatur. His enim ostenditur, qui negant, quod credentibus manifestum est; ut confiteantur etiam inviti justum iudicium Dei, cum unicuique reddet secundum opera sua. Numquid non hæc fatebuntur² juste fieri, cum viderint mala invicem facta ulcisci?

Vers. 7. *Iis qui secundum patientiam boni operis, gloriam et honorem, et incorruptionem, quærentibus vitam æternam.*

43. Quoniam iudicium Dei justum prædicatum est, quale autem bonis futurum est, declaravit;³ hos dicit, qui patientiam Dei scientes, partim ad correptionem, partim ad maiorem ultionem non se corrigentium protelari, priorum operum pœnitentes bene versantur, freti fiducia fidei; ne diu hic positi damnum incurrant⁴ promissæ vitæ. Dabit ergo eis *gloriam et honorem*. Et ne non hoc valde magnum ad comparationem præsentis vitæ videretur, quia et hic gloriosi videntur et honorati, adjecit: *Et incorruptionem*; ut ex eo alia gloria et alter honor intelligeretur, quando incorruptio simul comitabitur. In præsentem enim honor vel gloria frequenter amittitur; quia corruptibilis est qui dat, et quod dat, et qui accipit: in die enim iudicii Dei incorruptibilis jam dabitur honor et gloria, ut sint tota æterna:⁵ ipsa enim glorificabitur substantia, quadam immutatione meritorum. Hi ergo quærent vitam æternam, qui non solum bonæ professionis sunt, sed et vitæ.

Vers. 8. *Iis vero qui ex contentione, et qui diffidunt veritati, obediunt autem iniquitati, ira et indignatio, tribulatio et angustia.*

44. Hoc est, iterata angustia. Diffidentes de futuro Dei iudicio per Christum, ac per hoc et patientiam ejus contemnentes, contendunt evacuare illud, cum sit verum et stabile. *Credunt autem iniquitati*: iniquitas est enim negare quod Deus futurum prædixit. Tria ergo alia posuit incredulitati condigna, dicens: *Ira et indignatio*

¹ Rom. edit., *ideo lapsis est ira, qui*, etc. Sequenti autem versu mss. Remig. et Corb. hæc efferunt: *Manifestabitur enim quod modo futurum negatur, ut confiteantur etiam inviti justum iudicium Dei, videntes reddi unicuique secundum opera sua. Iis quidem qui secundum patientiam*, etc. Ita et codex M.

² Nonnulli mss., *non effabuntur*.

³ Rom. edit., *justum prædicavit, nunc quale bonis futurum est, declarat, iis videlicet*. Cod. M, *prædicat*.

⁴ Cod. M, *faciant*.

⁵ Omnes edit. ac mss. quidam, *tota vita æterna*: melius

A *et angustia*. Ita est enim non ei, qui iudicat; sed illi, qui iudicatur, dum fit reus. Irasci enim dicitur Deus, ut vindicaturus credatur; nam Dei natura ab his passionibus immunis est. Et ut non solum irasci, sed et vindicare credatur, adjecit: *Et indignatio*; indignatio est, quam addendo super iram, injuriam suam Deum vindicaturum significat. *Angustia* vero sunt, quibus sententia constrictus tribulabitur in pœna.

B *Super omnem animam hominis operantis malum.* Vers. 9.

45. In hoc opere non solum facta significat, sed et perfidiæ professionem. De incredulo enim dicit; et ideo super animam dixit, ut spiritualement pœnam intelligas, non corporalem; quia anima invisibilibus pœnis artabitur.

Judæi primum, et Græci.

C Semper Judæum anteponit prærogativa patrum, ut aut coronetur primus, aut damnetur; quia credens honorificentior est propter Abraham; diffidens autem pejus tractandus est, quia donum promissum patribus refutavit.

Gloria autem et honor et pax omni operanti bonum, Judæo primum, et Græco. Vers. 10.

D 46. Quomodo incredulis tria pœnalia posuit, sic et fidelibus tria magnifica,⁶ ut honorem habeant geminum, quasi filii Dei; gloria sit pro immutatione, pax vero, eo quod bene viventes quieti erunt in futuro, nulla perturbatione commoti; quippe quia omnis homo a contrariis se abstinens, apud iudicem habet pacem.⁷

Non enim personarum acceptio est apud Deum. Vers. 11.

E 47. Quoniam ostendit Judæum sive Græcum non despici a Deo, si tamen credat in Christum, sed accepto ferri ambolus justitiam fidei; sic iterum non credentes pariter reos esse, quia magis oberit circumcisio sine fide, et proderit præputium per fidem; ac per hoc docet personarum acceptorem Deum non esse. Nec enim prærogativam generis sequitur, ut diffidentem suscipiat causa patrum, aut credentem abjiciat a se propter indignitatem parentum: sed unumquemque proprio merito aut remunerat, aut condemnat.

vero in aliis τὸ *vita* omittitur (*ut in M*). Non autem ita bene quod pro *glorificabitur*, nonnulli cod. habent, *gloriabit*.

(Edit. Maur.)

⁶ Mss. haud pauci, *habeant genuinum*, aut *honorificentiam... genuinam* (*ita et M*). Continuo vero post, ubi vet. edit. ac mss., *gloria sit pro immutatione, pax vero eo quod*, nonnulli, *pax vero et honor quod*; Rom. edit. reposuerat, *gloriam in immutatione, pacem vero eo quod*, etc.

(Edit. Maur.)

⁷ Cod. M, *quia omnis a contrariis se observans iudicem habet pacificum*.

Vers. 12. *Quicumque enim sine Lege peccaverunt, sine Lege et peribunt.*

48. Quomodo potest sine lege peccari, cum omnes simul subditi simus legi naturali? Sed de Moysis lege dicit, cui Judæi obnoxii sunt, dum non credunt; nec non et gentiles, sed jam dudum, quia adjungere se illi noluerunt. Non credentes ergo gentiles duplici genere fiunt rei: quia neque legi datæ per Moysen adsenserunt, neque Christi gratiam receperunt; ideo dignum est ut pereant. Igitur sicut qui sine lege peccat, peribit; ita et qui sine lege legem servaverit, justificabitur. Justitiam enim naturaliter servans, custos legis est. Si enim *justo non est lex posita*, sed injustis: qui non peccat, amicus legis est. Huic sola fides deest, per quam fiat perfectus; quia nihil illi proderit apud Deum abstinere a contrariis, nisi fidem in Deum acceperit, ut sit justus per utraque; quia illa temporis justitia est, hæc æternitatis.

Et quicumque in Lege peccaverunt, per Legem judicabuntur.

Quoniam Judæi legem habent, in qua salus illis promissa est; non credentes, vel non recipientes promissum, per legem judicabuntur, sub qua vixerunt.¹ Ipsa enim accusante pœnas exsolvent: nam prope gravior Judæorum causa est apud eos ipsos, quam gentium. Sicut enim credentes præferuntur; ita et cum diffidunt, pejores inveniuntur: plus enim displicet qui quod habuit, amisit, quam qui quod non speravit, consequi non potuit. Iste enim non intravit in regiam; ille² foras missus est.

Vers. 13. *Non enim auditores Legis justi sunt apud Deum, sed factores Legis justificabuntur.*

49. Hoc dicit, quia non hi justi sunt qui audiunt Legem, sed qui credunt in Christum, quem eadem Lex promisit; et hoc est facere Legem. Omnis autem non facit Legem qui³ non credit Legi; dum non recipit, cui Lex testimonium perhibet. Qui autem in Lege non videtur esse, quia incircumcisis est carne, credit autem in Christum, hic fecisse Legem dicitur. Et ille qui se dicit in Lege esse, id est, Judæus,⁴ auditor Legis fit, non factor; quia non credit in Christum scriptum in Lege, sicut dixit Philippus ad Nathanael: *Quem in Lege scripsit Moyses et prophetæ, invenimus Jesum.*

Joan. 1, 45.

¹ Mss. aliquot et noster M., judicabuntur. Sicut gentiles ac si legem naturæ custodiant, peribunt tamen nisi acceperint fidem Christi; major enim causa est solum Deum propter, quod Deus unus sit, quam a cæteris abstinere peccatis; hæc enim Dei causa est, illa nostra. Ita et Judæi sub lege agentes, a lege accusati judicabuntur; quia non recipiunt Christum in lege promissum. Et, si quæras, major dolor est gentibus (melius M., major dolor Judæis quam

A *Cum enim gentes quæ Legem non habent, naturaliter quæ Legis sunt, faciunt.* Vers. 14.

50. Gentes christianos dicit alio loco: *Vobis enim dico gentibus*; quia incircumcisi neque neomenias, neque sabbatum, neque esearum legem servant, et duce natura credunt in Deum et Christum, id est, in Patrem et Filium: hoc est enim Legem servare, Deum Legis agnoscere. Prima enim sapientiæ pars hæc est, timere Deum Patrem, ex quo sunt omnia; et Dominum Jesum Filium ejus, per quem sunt omnia. Ipsa ergo natura proprio judicio creatorem suum agnoscit, non per Legem, sed per rationem naturæ: opus enim opificem cernit in se.

Coloss. ii, 16.

B *Hi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis.* Vers. 15.

51. Idem sensus est; quia dum natura duce credunt, opus legis ostendunt non per litteram, sed per conscientiam. Opus autem legis est fides, quam cum dictis exhibet Deo, naturali judicio ostendit semet ipsum legem sibi esse; quia quod mandat lex, ultro facit, ut credat in Christum.

Testimonium reddente ipsis conscientia ipsorum.

Teste interiore conscientia sua credunt, quia consci sibi sunt convenire sibi quod credunt: congruum est enim creaturæ credere et venerari suum conditorem; nec absurdum est, ut dominum servus agnoscat.

Et inter se cogitationibus invicem accusantibus, aut etiam defendentibus in die, qua judicabit Deus occulta hominum, secundum Evangelium meum, per Jesum Christum Dominum nostrum. Vers. 16.

E 52. Quoniam Judæos diffidentes per Legem dixit judicandos fore (Lex enim illos accusabit, quæ Christum illis promisit, quem venientem recipere noluerunt); gentes autem, quæ Legem utique non habent, per conscientiam judicabuntur, si credere noluerint. Primum quidem accusatores erunt gentiles credentes non credentium gentilium; sicut Judæis non credentibus dicit Dominus de discipulis suis: *Ipsi judices vestri erunt*; quia perfidia Judæorum judicabitur fide apostolorum, qui cum ex ipsis essent, illis diffidentibus, crediderunt. Deinde cogitationibus suis accusabuntur gentiles, si compuncti creatoris fidem et virtutem noluerint credere; aut

Matth. xii, 27.

gentibus): pejus est enim promissionem amisisse, quam quod desperavit, non accepisse.

² Mss. complures, non intravit in regnum; M, cum aliis, in regiam, ille autem, etc.

³ Cod. M, nam quomodo facit.

⁴ Codex Corb. et alii nonnulli, nec non M, subdunt: quia quæ dicuntur, non transfundit ad mentem, non factor legis sit, sed auditor, non enim credit, etc.

si stupore quodam non considerant, ut credant¹ verbis et gestis Dominicis, defendentes se conscientia in die iudicii, quia non cogitavit se debere credere, et iudicetur non quasi malevolus, sed quasi ignorans; non tamen sine pœna futuros, quia id non licet ignorare. Gentes enim duplici genere significat, tam credentes quam infidos: superius enim de gentibus credentibus dicit; post autem subiecit etiam de eis gentibus, quæ non credunt; ut sicut per conscientiam suam laudantur credentes, ita et per conscientiam suam accusentur diffidentes. Quamvis enim sibi videatur minime reus qui non credidit, quia apud se tractare istud non potuit; ratione tamen convincitur, quia non sibi suasit verum hoc esse, quod et virtutum testimoniis viderat confirmari, et multos sequi.

² Puto etiam sic posse intelligi, si tota quæstio de gentibus credentibus³ dixisse credatur, quia ait: *Quid mihi de iis, qui foris sunt, iudicare?* Et, *Qui non crediderit*, inquit, *jam iudicatus est.* Et, quia non resurgunt impij in iudicio. Sine lege enim peccantes, sine lege et peribunt; ac per hoc ante tribunal Christi stare non poterunt, et reddere causas; quia resurgentes ducentur ad gehennam. Illi enim quos dicit invicem cogitationibus suis accusari aut defendi in die iudicii Dei, christiani sunt ii, qui discordant a catholica veritate, diversa sentientes de Christo, aut de sensu legis in traditione Ecclesiæ, sive cataphrygæ, sive novatiani, sive donatiani, aut cæteri hæretici. Horum cogitationes invicem se accusabunt in die iudicii: si intellexit quis veram esse catholicam doctrinam, et ne videretur emendatus, sequi noluit, erubescens ab eo quod diu tenuit recedere, in die iudicii cogitatione sua accusabitur. Duæ enim cogitationes in homine invicem se accusabunt, bona et mala. Bona accusat malam, quia contradixit veritati: mala iterum accusat bonam, quia non sequuta est, ut sensit: et per hoc constituitur reus qui cogitavit, sentiens bonam et veram esse Ecclesiam catholicam, et permansit in hæresi vel schismate. Ejus autem cogitationes se invicem defendent, qui semper hoc cogitavit, putans utile quod sequutus est. Dicturus est enim: Semper in cogitationibus meis hoc putavi utile, quod sequutus sum: hæc fuit fides mea. Hic levio-rem habebit causam, quamvis emendandum⁴ sit; quia a conscientia sua non accusabitur in die iudicii. Hoc modo iudicabuntur occulta hominum in die iudicii Dei *per Jesum Christum Dominum nostrum.*

A *Si autem tu Judæus cognominaris.*

Vers. 17.

53. Cognomen Judæi est quia ex prærogativa parentum est, ut dicantur Israelitæ. Et tamen si totum velimus quod ad causam pertinet, comprehendere, cognomen Judæis tripartito genere significatum⁵ debemus advertere. Primum quia filii sunt Abrahæ, qui per fidei suæ meritum pater positus est cunctarum gentium. Deinde propter Jacob, qui augmentandæ fidei gratia Israel appellatus est: cœpta enim patris dignitas nobilitatur in filiis. Tertio non magis propter Judam, sed propter Christum, quia ex Juda ortus est secundum carnem, Judæi cognominantur; quia in Juda hoc significatum est, quod futurum erat in Christo. Dictum est enim: *Judas erit dux vester*; et, *Juda, te collaudant fratres tui.* Quæ laus data Judæ non probatur, sed Christo, quem omnes quotidie collaudant ii, quos fratres suos dignatus est appellare. Ipse enim dixit mulieribus: *Ite, et dicite fratribus meis, quia præcedo vos in Galilæam.* Quis enim non laudet eum, cujus beneficio vivit? Apostolus ergo sub hac significatione, quæ posterior numero, sed perfectior merito est, totum voluit comprehendere: quod Judæi non intelligentes, nomen sibi carnalis Judæ defendunt.

Judic. xx, 18.

Gen. xl, 3.

Matth. xxviii, 7.

Et requiescis in Lege, et gloriaris in Deo, et nosti voluntatem ejus, et probas utiliora, instructus per Legem.

Vers. 18.

54. Non magnum valde videri vult, si Judæus credat; quippe cum sit instructus⁶ per Legem: periculosum autem valde si non credat; ducem enim habet Legem. Sed ut præponatur credens, meritum facit Patrum; quia quamvis aliquis per se floreat, erubescit tamen in suis.

E *Confidisque te ipsum ducem esse cæcorum, lumen eorum qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiæ et veritatis in Lege.*

Vers. 19, 20.

55. Vera sunt hæc; quia Legis documentum hoc est, erudire imperitos, et Deo subicere profanos; vel ab idololatriæ cultura impios promissione, quæ facta est per Legem, ad melioris spei fiduciam provocare. Recte ergo gloriatur in his legis doctor, quia formam tradit veritatis. Si autem non recipit eum quem Lex promisit, frustra gloriatur de Lege, cui injuriam facit, dum Christum spernit promissum in Lege; et nec jam eruditor erit insipientium, nec ma-

¹ Rom. edit., *stupore quodam alienati a via Dei, non crediderint*, etc.

² Sequentia omittuntur a cod. M, usque ad verba, *Hoc modo iudicabuntur.*

³ Omnes edit., *de gentibus non credentibus*: mss. contra prope universi excludunt negationem. (Edit. Maur.)

⁴ *Emendandum* est hic in significatione impersonali, nempe

danda aliqua pœna: ideo positum fuit in genere neutro, non emendandum.

⁵ Ita mss. plerique: alii autem nonnulli, ac vet. edit., *tripartito genere significandum*; Rom. edit.... *derivatum*. Cod. M post *Israelitæ* cætera omittit usque ad v. 18.

⁶ Cod. M, *doctus*.

gister infantium, nec lumen eorum, qui in tenebris sunt; sed dux omnium horum ad perditionem.

Vers. 21. *Qui ergo alium doces, te ipsum non doces.*

56. Hoc est, tu qui gentiles arguis quod sine Lege et Deo sint, te ipsum non arguis: diffidens enim de Christo in Lege promisso, in eisdem quæ arguis, inveniris.

Vers. 22. *Qui prædicas non furandum, furaris; facis enim¹ quod prædicas fieri non debere. Dum enim fidem Christi per malam interpretationem subripis, negas Christum nostrum in Lege promissum.²*

Qui dicis non mæchandum, mæcharis.

Adulteras autem Legem, quando veritatem Christi tollis, et mendacium ponis. Unde alio loco³ dicit: *Adulteratores verbi Dei.*

11 Cor. II, 17.

Qui exsecraris idola, sacrilegium facis.

Sacrilegus es, quando Christum, quem Lex et propheticus sermo Deum significant, negas; dicit enim Esaias: *Quia in te est Deus, et non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nesciebamus; Deus Israel salvator.* Numquid Judæi de Deo Patre dicebant: *Tu enim es Deus, et nesciebamus;* cum tota Lex Dei Patris auctoritatem prædicet, ex quo sunt omnia? Sed quia Filius Dei semper quidem apparuit, latebat autem quis esset; cum post resurrectionem cognoscitur, dicitur ei in confessione: *Tu enim es Deus, et nesciebamus;* et qui putabatur in Lege tantum angelus,⁴ et dux exercitus Domini: at cum intelligitur Filius esse Dei, dicitur ei cum gratiarum actione: *Tu enim es Deus, et nesciebamus.* Per hoc ergo significat quia ipse esset qui apparuerat quidem patriarchis in Deum, et post incarnatus est, sed non fuerat intellectus ab omnibus.⁵

Isai. XLV, 14.

Vers. 23. *Qui in Lege gloriaris, per prævaricationem Legis Deum inhonoras.*

Prævaricator Legis es, quando sensum Legis, qui de incarnatione et divinitate Christi est, præteris; et Deum inhonoras, dum testimonium ejus, quod dedit de Filio suo, non recipis. Ipse enim dixit: *Hic est Filius meus dilectus.*

Matth. III, 17.

Vers. 24. *Nomen enim Dei per vos blasphematur inter gentes, sicut scriptum est.*

Isai. LII, 5.

57. Hoc dixit Esaias propheta, quia Dei no-

¹ Rom. edit., hoc est, cum negas Christum in lege promissum, fidem ejus per malam interpretationem subripis; facis enim quod prædicas fieri non debere. Cod. M omittit hæc omnia.

² Cod. M hic addit, quod prædicat non fieri, facit.

³ Cod. M, in alia epistola.

⁴ Cod. M, unus ex angelis.

⁵ Post vocem patriarchis expunxerat Rom. edit. in Deum.

A men blasphematur inter gentes; quando Judæos pro noxis suis traditos sibi non advertabant; sed idolis suis dabant glorias, quasi Judæorum Deum vicissent in Judæis. Ita et tempore apostolorum Dei nomen blasphemabatur in Christo; quia Judæi Christum Deum negando, blasphemabant et Patrem, sicut dicit Dominus: *Qui me recipit, non me recipit, sed eum, qui me misit.* Et ideo inter gentes blasphemabatur, quia credentibus gentibus Judæi suadere nitebantur Christum Deum non credendum; ut blasphemium gentium a Judæis vel Photini auctoribus sit profectum.

Luc. IX, 45.

Circumcisio quidem prodest, si Legem observes. Vers. 25.

58. Potest dici e contra: Si prodest circumcisio, cur prætermittitur? Sed tunc prodest, si Legem observes. Tenenda ergo circumcisio est; et ut possit prodesse, servanda est Lex. Quid ergo prohibuit quod prodesse, si Lex servetur, ostendit? Videtur ergo male prohibitum quod non per se displicet, sed per alterius negligentiam frustrari dicitur.

Si autem prævaricator Legis sis, circumcisio tua præputium facta est.

Hoc est quod dicit, quia si Lex servata non fuerit, Judæus gentilis efficitur. Sed circumcisionem pro genere posuit Abrahæ, quia ex Abraham circumcisio: nec enim poterat ædificare quæ destruxerat. Hoc enim ait, ut doceat tunc prodesse ex genere Abrahæ esse, si Lex servetur, id est, si in Christum credatur, qui promissus est Abrahæ; quia et suum meritum habent justificati per fidem, et honore Patrum sublimantur. Omnis enim salus in Lege de Christo est. Hic ergo servat Legem, qui credit in Christo: si autem non credit, transgressor est Legis; quia non recipit Christum, quem Lex ad justificationem venturum cecinit, quam ipsa dare non potuit: et nihil illi proderit dici filium Abrahæ; quia hic secundum meritum filius est Abrahæ, qui fidem sequitur, per quam dignus Deo exstitit Abraham. Unde ait: *Circumcisio tua præputium facta est*, id est, gentili similis factus es, non credens in eum, qui in signo circumcisionis filius⁶ promissus est Abrahæ.

6

F *Si igitur præputium justitias Legis custodiat, nonne præputium illis in circumcisionem⁷ reputabitur?* Vers. 26.

7

59. Justitia Legis fides est christiana, sicut

Ubi vero eadem, ac vet. edit., cum mss. aliquot, intellectus ab hominibus, mss. complures (etiam M) melius legunt intellectus ab omnibus. (Edit. Maur.)

⁶ Rom. edit. ac pauci mss. (ac M), circumcisionis promissus est Abrahæ.

⁷ Cod. M, in circumcissione, ut vetus latina versio apud Sabbat. ad h. l., ideoque forte fuit lectio ab ipsomet Ambrosio prolata.

alio loco dicit: *Finis legis Christus ad justitiam A*
omni credenti. Ideo manifestum est quia si gen-
 tilis credat in Christum, sit filius Abrahæ, qui
 pater est fidei.

Rom. x, 4.

Vers. 27. *Et judicabit quod ex natura est præputium Le-*
gem perficiens, te, qui per litteram et circum-
*cisionem prævaricator es*¹ *Legis.*

Credens gentilis, duce natura, in Christum,
 condemnat Judæum, cui Lex promiserat Chri-
 stum, et advenienti ei credere noluit. Quanta
 ergo gentilis dignus est gloria, qui per solam
 naturam intellexit auctorem, sicut dicit Petrus
 apostolus: *Auctorem vero vitæ interfecistis;* tanto
 magis Judæus puniendus est, qui neque per
 naturam, neque per Legem Christum agnovit
 auctorem.

B

Auctor. III, 15.

Vers. 28, 29. *Non enim qui in manifesto, Judæus est, neque*
quæ palam in carne, est circumcisio: sed qui C
in occulto, Judæus est; et circumcisio cordis
in spiritu non littera: cujus laus non ex ho-
minibus, sed ex Deo est.

60. Non est obscurum quia circumcisionem
 carnis negat laudem habere apud Deum (nec
 enim Abraham ideo justificatus est, quia cir-
 cumcisis; sed quia credidit, justificatus est,
 postea autem circumcisis est); cordis autem cir-
 cumcisionem laudabilem apud Deum esse. Cir-
 cumcidere enim cor, amputato errore, agnoscere
 est Creatorem. Et quia circumcisio cordis futura
 erat, primus Moyses dixit: *Circumcidetis duri-*
tiam cordis vestri. Et Hieremias similiter: *Cir-*
cumcidite præputium cordis vestri. Hoc dixit
 Judæis idola sequentibus: velamen est enim
 circa cor, quod conversus ad Deum circumcidit:
 quia fides aufert nebulam erroris, et tribuit
 perfectam Dei cognitionem in mysterio Trini-
 tatis, quod incognitum erat a sæculis. Hujus
 ergo circumcisionis laus ex Deo est, occulta
 hominibus; cordis enim meritum est, quod ad-
 spicit Deus, non carnis. Nam Judæorum laus
 ex hominibus est; gloriantur enim in carnis
 circumcissione, quod ex Patribus sit. Unde in
 alia epistola² inter cetera ait: *Et gloria in pu-*
dendis eorum, qui terrena sapiunt; hoc est, qui
 circumcisionem carnis gloriam putant. Terrena
 enim sapit qui in carne gloriatur; qui vero in
 spiritu gloriatur, hujus laus ex Deo est: spiritu
 enim non carne creditur.

D

Deut. x, 16.

Jerem. iv, 4

E

F

¹ Cod. M, sis.

² Omittuntur in pluribus mss., et etiam a Maurinis, verba
in alia epistola, quæ habentur in cod. M, in aliis mss., in
 edit. rom., quæ etiam necessaria apparent, ideoque Ambrosii
 habenda sunt.

³ Cod. M, ergo.

⁴ Rom. edit., *id est, et credentes, et non credentes*: bene
 aliæ, ac mss. ut in textu: est enim *et credentes* idem atque
 etiam ipsos credentes.

⁵ Cod. M, eorum: ita et paulo post.

⁶ Rom. edit. *Absit, quasi dicat: Quia aliqui... promisit*
fidelibus. Non inquit: quippe cum etc. Gill. in variis lect.:

CAPUT III.

*Quid enim*³ *amplius est Judæo, aut quæ utilitas*
circumcisionis? Multum per omnem modum. Pri-
imum quidem quia credita sunt illis eloquia Dei.

Vers. 1, 2

61. Quamquam multa sint, quæ ad honori-
 ficentiam et meritum pertineant semi-
 nis Abrahæ; hoc tamen solum aperte memorat,
 quia maximæ laudis eorum est, ut Legem, per
 quam addiscerent rectum a perverso distinguere,
 digni judicarentur accipere; ut post hoc primum
 cetera qualia sint, possint intelligi. Quoniam
 autem Judæis carnalibus, id est, incredulis, nihil
 proficere testimonium generis ostendit; ne omnes,
 id est, et credentes⁴ male tractasse videretur,
 docet multum utile esse Judæis credentibus,
 quia filii sunt Abrahæ. His enim eloquia Dei
 sunt credita, dum Legem, quæ peccatis homi-
 num obsoleverat, quasi impune peccaretur apud
 Deum, merito Patrum reformatam accipiunt, et
 populus Dei vocantur: Ægyptus quoque propter
 injurias illorum diversis plagis percutitur: cœ-
 lesti pane cibantur, omnibus gentibus terrori
 sunt, testante hoc Rahab meretrice: quibus
 etiam Christus Salvator ad sanctificationem pro-
 missus est. Ideo ait multum utile Judæis per
 omnem modum, quia filii sint Abrahæ: ante-
 ponuntur enim gentibus, sed qui credunt.

Jesae II, 2 et ss

*Quid enim si quidam illorum*⁵ *non crediderunt?*
Numquid incredulitas illorum fidem Dei eva-
cuabit? Absit.

Vers. 3

62. Non, inquit, quia aliqui Judæorum cre-
 dere noluerunt⁶ quæ Deus promisit filiis Abrahæ,
 idcirco præjudicabitur ceteris Judæis, ne digni
 dicantur accipere quod Deus promisit fidelibus:
 quippe cum sic facta sit promissio, ut creden-
 tibus proficeret. Igitur non indignatus Deus
 propter illorum perfidiam, id est Judæorum,
 dabit reliquis credentibus vitam æternam, quam
 promisit futuram per fidem Christi; quia qui
 non crediderunt, ipsi se indignos fecerunt sine
 præjudicio ceterorum. His dictis commendat
 credentes Judæos; quia nihil obest eis, quia
 multi ex illis credere noluerunt.

6

Est enim Deus verax, omnis autem homo men-
dax, sicut scriptum est: Ut justificeris in ser-
*monibus tuis,*⁷ *et vincas cum judicaris.*

Vers. 4

Ps. I, 6

Hoc dicit, quia non præjudicabitur Judæis credentibus, ne
digni dicantur accipere quod promisit Deus ceteris diffi-
dentibus; quia sic facta promissio est, ut donum gratiæ
ejus credentibus proficeret.

⁷ Corb. Cod. alique nonnulli, et Dion. apud Gill., *sicut*
scriptum est. Igitur quoniam Deus verax est, dat quod pro-
misit: hominis autem est fallere, quem tempora et naturæ
imbecillitas faciunt mutabilem, per id quod præscientiam
non habet. Deus autem apud quem nihil futurum est, im-
mutabilis perseverat, sicut dicit: Ego sum, et non muta-
bor (cod. M, immutor). Omnem ergo hominem dicit men-
 dacem, et verum est; natura enim quæ fallitur, non ab-

Ps. LXXXV, 15.

63. Ut firmaret quod supra dixit, quod Deus in promissione sua fidelis est, et omnis homo mendax, exemplum propheticum subdidit ex psalmo quinquagesimo, quo et Deum verbis suis justificari, et hominem mendacem incredulitatis causa signavit. Utrumque enim legitur in libro Psalmorum, quia Deus justus et verax est, et omnis homo mendax. Mendacem hominem dicit dum non credit quod promisit Deus: negans enim daturum quod promisit, mendax est; et dum ipse mendax est, multis ex causis Deum mendacem pronuntiat, quando promissis ejus non credit. Igitur omnem hominem mendacem dicit, qui diffidens est de promissis Dei. Maxime tamen hoc ad Judæos pertinet, quorum causam tractat hoc loco Apostolus, qui videntes Christum, negaverunt hunc esse, quem promisit Deus; ac per hoc mendaces pronuntiantur: Deus autem verax est, qui misit Christum, sicut promisit; et sic vincit cum judicatur, quia dabit quod daturus negatur: cum enim non ei creditur, mendax judicatur. Ille autem cum dat quod judicatur non daturus, vincit, ostendens se veracem; illum autem mendacem, qui non credit verbis ejus. Videbit enim Dei Filium in majestate, quem negat: videbit et carnis resurrectionem, et sciet victam esse perfidiam pollicitatione et veritate Dei.¹ Nam et Christus cum judicatus est, vicit: inique enim occisus est, et reum fecit diabolum, quem jam non peccando superaverat; ut secundo victus amitteret quos tenebat.²

Vers. 5, 6.

Si autem injustitia nostra Dei justitiam commendat, quid dicemus? Numquid iniquus Deus, qui infert iram (secundum hominem dico)? Absit.

11 Reg. II, 4.

Ps. L, 6.

64. Hoc juxta sensum prophetæ David dicit Apostolus: David autem quando peccaverat in causa Uriæ Hethæi, sciens quia promissio peccatoribus dari non potest, exorat ut justificatio verborum Dei vincat judicium quo judicantur ii, qui peccant;³ et pœnitentem reformet sanctificans, ut det ei quod justis se daturum promisit. Ac per hoc subjecit: *Si autem injustitia nostra Dei justitiam commendat*, etc., id est, si

surde dicitur mendax. Itaque aliquando studio, aliquando errore mendax est. Non ergo hoc de Deo sperandum est, qui et verus est, et benevolus, ut impleat quod promisit. Quod etiam prophetico oraculo firmat dicens, sicut scriptum est: Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas, dum judicaris. Huic autem versui subnectunt cod. Dion. et Remig. (et cod. M): Deum justum promisit, et verbis suis propheticus sermo testatur, nec aliquorum perfidia fidem ejus minui, sed dando vincere. Quod perfidi non credentes negant eum daturum. Dabit ergo quod judicatur, ut vincat faciendo quod negatur facturum. Tunc vincetur impietas, quæ dum non credit, negat vera esse quæ promisit Deus. Videbit enim factam resurrectionem, quam negavit: et sciet victam esse perfidiam pollicitatione et veritate Dei. Hoc est quia Deus verax est, omnis autem homo mendax, qui negat quod futurum est. Nam et Christus etc.

¹ Mss. aliquot, ut sciat veram esse pollicitationem ac veritatem Dei. (Edit. Maur.)

² Duo mss. addunt, in inferis, hoc est, quia omnis homo mendax, Deus autem solus verax. (Edit. Maur.)

A quia nos peccatores sumus, Deus justificatur; iniquus erit, si vindicet. Nam si injustitia nostra ei proficeret, sine dubio iniquus erat si damna-
ret peccantes,⁴ quia injustitia nostra Deum facit
justum, si peccantibus nobis det quod pro-
misit sanctis. Quia quamvis⁵ peccatores simus,
reformamur tamen per pœnitentiam; ut non jam
peccatores, sed abluti promissionem mereamur
accipere. Non ergo is sensus est in verbis pro-
phetæ David, cum dicit: *Tibi soli peccavi, et
malum coram te feci; ut justificeris in sermo-
nibus tuis, et vincas cum judicaris*, qui malevo-
lorum hominum prava interpretatione adseritur;
ut peccata hominum et mali actus Dei justifi-
cationi proficiant, et per mala nostra bonus
appareat, et injustitia nostra illum justum osten-
dat. Quoniam itaque iniquus non est Deus cum
irrogat iram, jam non peccatis nostris justificatur;
quia si peccatis nostris justificaretur, iniquus
esset, si vindicaret:⁶ sed quia non est iniquus
cum vindicat, manifestum est quia injustitia
nostra Dei justitiam non commendat. Si autem
commendaret, non vindicaret; quia justus est.

Ps. L, 6.

Ac per hoc subjecit: *Secundum hominem*, inquit, *dico. Absit*, hoc est, absit, ne Deus iniquus dicatur; quia hoc homini competit, quem constat et errare, et falli, et fallere. Nam Deus immutabilis perseverat, nec potest non amare quæ fecit.

D *Alioquin quomodo judicabit Deus hunc mundum?*

Verum est, quia non erat justum, ut judicaret Deus mundum, si peccata ejus ipsi proficerent; ut nutu ejus peccantes, dum veniam consequuntur, Deus bonus videretur; et si non peccarent, non videretur justus: si enim non peccent, non habendo cui remittat, non erit bonus.⁷

7

E *Si enim veritas Dei in meo mendacio abundavit in gloriam ipsius, quid adhuc et ego tamquam peccator judicor?*

Vers. 7.

65. Manifestum est, quia si ad gloriam Dei proficit mendacium hominum, ut ille⁸ solus

8

³ Nonnulli mss., quos inter et cod. M, quo judicatur non dare his, qui peccant.

⁴ Quidam mss. cum M subdunt: *Et verum est, si tamen ei proficiat nostra iniquitas. Sed quia periculosum est hoc dicere, non est iniquus Deus, si judicat; quia non illi injustitia nostra proficit, ut nobis peccantibus ille justificetur, id est, ut gaudeat peccatis nostris, per quæ ille solus justus appareat. Sed absit, ait, secundum hominem dico, hoc est, sensus hic homini convenit, non Deo, quia non cadit in Deum, ut iniquus sit, sed in hominem. Nec enim injustitia nostra Deum facit justum, si peccantibus nobis det quod promisit sanctis.*

⁵ Cod. M, Quamvis enim.

⁶ Cod. M: *Iniquus erit si vindicet, sed absit. Non enim vult nos peccare. Ideo quia justus est, infert iram. Quæ glossemata esse manifesto apparent.*

⁷ Mss. aliquot, ut si non peccarent, non habendo quod remitteret, non esset bonus. (Edit. Maur.)

⁸ Cod. M, ipse.

verus appareat, peccatores non sunt dicendi qui peccant; quia non voluntate, sed impulsu ejus videbuntur peccare: quod absit.

Vers. 8. *Et non, sicut blasphemamur, et sicut ajunt nos quidam dicere, faciamus mala, ut veniant bona?*

Nunc aperit quorum causa hæc sollicite, et cum reverentia disputat.¹ A perversis enim hoc opponebatur, quasi hic esset sensus prædicationis remissionem peccatorum, ut facerent mala, et venirent bona, hoc est, peccarent, ut remittendo illis Deus videretur bonus, secundum quæ supra dicta sunt: quod blasphemium appellat, et abjicit a sensu divinæ doctrinæ. Nec enim peccare debere fides tradit, quippe cum judicaturum Deum prædicet; sed delinquentibus consulit, ut recuperata salute, sub lege Dei viventes jam non peccent.

Ideoque subjecit: *Quorum damnatio justa est*, id est, horum hominum qui æmulatione invidiæ istud de nobis interpretantur, quod supra dictum est, damnatio justa est. Hæc enim jactabant Judæi, ut doctrinam apostolicam criminarentur, dicentes quod cum remissionem peccatorum prædicant, peccandi fomitem præbeant; ut quasi securi homines de remissione,² prompte peccarent: cum constet post acceptam fidem periculosum esse peccare, et hoc prædici credentibus.

Vers. 9. *Quid ergo? præcellimus eos? Nequaquam.³ Causati enim sumus Judæos et Græcos omnes sub peccato esse.*

66. Hoc est, quid adhuc immoramur latius loquentes? Ostendimus enim redditis causis, tam Judæos quam Græcos,⁴ omnes reos esse, ideoque frustra legem servari. Primum enim Græcos ostendit reos juxta legem naturæ, et quod neque Legem Moysis receperint;⁵ quamobrem pessima eorum et pergravis⁶ causa. Deinde etiam Judæos ostendit reos, qui sub lege Dei vivere videntur, ac sibi merito Patrum defenderent dignitatem, ex eo præcipue,⁷ quod promissionem Patrum spreverint, Dei gratiam in irritum deducentes. Ad quam rem firmandam exemplum propheticum subdidit ex psalmo tertio decimo⁸ dicens:

Vers. 10. *Sicut scriptum est, quia non est justus quisquam.* Ps. XIII, 4 et ss.

67. Ab injustitia cœpit mala opera eorum

¹ Nonnulli mss. (etiam M), *Hoc est unde sibi questionem fecit Apostolus. A perversis etc.* (Edit. Maur.)

² Quidam mss., *de promissione*. Infra vero pro, *et hoc prædici*, Rom. edit. reposuit, *et hoc prædicare*. (Edit. Maur.)

³ Mss. aliqui (item M), *Quid ergo tenemur amplius? Causati etc.* (Edit. Maur.)

⁴ Codex C addit *idest gentiles*, quæ voces conformes sunt explicationi pluries ab Ambrosio antecederet exhibitæ (nn. 20, 22, 58); et possunt quidem Ambrosii esse ut repetitio explicationis ejusdem; sed possunt quoque esse hic loci parvum glossema vetustissime insertum.

A enumerare, et partim pejora subicere; ut manifestaret in his nullam spem videri, nisi implorent misericordiam Christi, qui peccata dimittit.⁹

Deinde adjecit: *Non est intelligens*. Verum est, quia si daret operam intelligere, injustus non esset. Vers. 11, 12.

Non est qui requirat¹⁰ Deum. 10

B Nec istud occultum est, quia si intelligeret quid prodesset, Deum quæreret: et non sicut Asa rex Juda, qui post multa Dei beneficia sic depravatus est, ut infirmitatem pedum passus, propheta præse, non quæreret Deum. III Reg. xv, 23.

Omnes declinaverunt; simul inutiles facti sunt.

C Nemini dubium, quia omnes non quærentes Deum, inclinantur, ut auxilium requirant a vanitate: vanitas autem est idolum; ideo inutiles fiunt.

Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.

Quia, neglecto Deo, inutiles facti sunt, bonum utique facere non possunt; jam enim depravati proficiunt in pejor.

Sepulcrum patens est guttur eorum. Vers. 13

D Jam malis mancipati bonos, si posset fieri, devorare volebant; ut sicut sepulcrum patet ad recipienda cadavera, ita et adversus bonos guttur illorum.¹¹ 11

Linguis suis dolose agebant.

E Qui tam malis operibus adsueverant, quæ loquebantur, in fallacia erant.

Venenum aspidum sub labiis eorum.

Hoc dicit, quia verba hujusmodi hominum muscipula sunt. Ad hoc enim loquuntur, ut decipiant; ut sicut per labia serpentis venenum infunditur, ita et per labia eorum dolus et circumventiones.¹² 12

Quorum os maledictione et amaritudine plenum est. Vers. 20.

Manifestum est quia contra bonos mali sem-

⁵ Ita cod. C pro *reciperent* maurinæ editionis. Etiam contextus ostendit illam veram esse lectionem.

⁶ Ita cod. C; cod. M, *prægravis*; lectio maurina et communior *pergravissima*.

⁷ Cod. C omittit *præcipue*.

⁸ Cod. C, XIII.

⁹ Cod. M, *remittit*.

¹⁰ Ita cod. C pro communiori lectione *quirens*, quæ e Vulgata sumpta videtur. Cod. M, *qui quærat*.

¹¹ Ita mss. C et M pro communi *eorum*.

¹² Cod. M, *captatio*.

per maledicta et amara proponunt, in convicium illorum prorumpentes et detractorem.

Vers. 15. *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.*

Hoc de nece prophetarum dixit, quos occiderunt impigre, ad bonum segnes, ad parricidium veloces.

Vers. 16. *Contritio et infelicitas in viis eorum.*

Quoniam citati erant ad malefaciendum, iter ipsorum vel gressum tribulatum et infelix¹ pronuntiat.

Et viam pacis non cognoverunt.

Via pacis lenis est et inturbata: omnis enim bona vita tranquilla est, et actus modesti ipsi sunt pacifici, et per istos itur ad Deum. Illi ergo nolentes hæc scire, elegerunt viam tribulationum, per quam itur in gehennam.²

Vers. 17. *Non est timor Dei ante oculus eorum.*

68. Quoniam hujusmodi sine sensu sunt, Dei timorem non habent: *Initium enim sapientiæ timor Domini*, dicit Salomon. Et non dixit timorem Dei hos non habere, sed, *Non est, inquit, timor Dei ante oculos eorum*. Videntes enim tam maligna opera sua, et non horrentes, timorem Dei dicuntur ante oculos non habere. Istos omnes et propheta Hieremias significat, dicens inter cetera: *Tunc omnes insurrexerunt in prophetam Domini, volentes occidere eum*. Et sequitur: *Omnis autem populus non permisit*. Illos ergo omnes dicit, sed malos; et hos omnes, sed bonos. Neque enim quia dicit: *Omnis declinaverunt*, totam penitus plebem significat, sed hanc partem plebis, sicut et memoratus propheta refert: *In qua omnes mali se condiderunt*. Semper enim duo populi sunt in una plebe. Hic est ergo populus quem increpat Dominus sub nomine Hierusalem, dicens: *Hierusalem, Hierusalem, quæ occidis prophetas*. Et alio loco, *Generatio*, ait, *mala et adultera*, et: *Natio viperarum*. De hujusmodi queritur etiam propheta Esaias, dicens: *Væ gens peccatrix*,³ *semen pessimum!* Per malam enim voluntatem, dum fructus malos faciunt, semen pessimum sunt. Et quia si voluerint, possunt converti,

¹ *Infelix* posuimus juxta cod. C pro *infelicem* communis lectionis, quia duo adjectiva concordant in genere cum *iter*.

² Mss. Corb., Dion. apud Gill., et cod. M, *non cognoverunt, inimicitarum viam eligentes, per quam itur ad mortem secundam, iter quo pergitur ad æternam vitam: quæ idcirco pax dicitur, quia nullam perturbationem habebit. Deum habentes propitium spreverunt, nolentes scire quoniam bonæ voluntatis homines hanc* (cod. M, *hi*) *requiem habebunt apud Deum*.

³ Ita mss. C et M pro communi lectione Vulgatæ consona, *genti peccatrici*. Veritas autem lectionis a nobis prælatæ probatur non solum codicum vetustate, sed etiam sequentibus *semen pessimum*, quæ pariter sunt in casu recto.

A vox probat Apostoli in alia epistola dicentis: *Eramus et nos aliquando natura filii iræ, sicut et cæteri*.

Ephes. II, 3.

Scimus autem quoniam quæcumquæ Lex loquitur, iis qui in lege sunt, loquitur. Vers. 18.

69. Manifestum est quia hos increpat Lex, qui et primum non crediderunt duci suo Moysi, neque prophetis parentibus suis, quos et persequentes occiderunt; neque apostolis cognatis suis secundum carnem, quorum sanguinem effuderunt, semper impii, et in Deum rebelles; ut per legem damnentur, cujus auctoritatem contemnendam putarunt.⁴ Sicut enim omnium malorum una est causa in malo,⁵ ita et cunctorum bonorum. In istis ergo omnium similium arguitur malum. Hæc ad Judæorum confusionem pertinent, qui sibi et parentibus suis testimonium ex lege ferebant.

C *Ut omne os obstruatur, et subditus fiat omnis mundus Deo.* Vers. 19.

70. Hoc dicit, quia Judæis in peccatis constrictis, omnis mundus subditus fit Deo. Nulli enim dubium est, quia pagani obruti sunt delictis et impietatibus, ac per hoc totus mundus Deo prostratus est, ut possit ad indulgentiam pertinere;⁶ quia omnis mundus Judæi erant et gentiles, a quibus segregati sunt fideles. Quando ergo Judæos qui legem acceperunt a Deo, et quibus facta promissio est, peccatis probat obnoxios, dubium non est omnes Græcos reos esse mortis. Quamobrem, *Omne os obstruatur, ait, et subditus fiat omnis mundus Deo*; dum omnes rei probati indigent misericordia Dei, tam Judæi, quam etiam Græci.

Quoniam quidem non justificabitur ex operibus Legis omnis caro coram Deo. Vers. 20.

71. Non ideo minime justificatos homines adserit apud Deum, quia legem justitiæ non servaverunt in præceptis; sed quia sacramentum mysterii Dei, quod in Christo est, credere noluerunt. Per hoc enim decrevit Deus justificari homines,⁷ non per legem; quia lex ad tempus justificat, non apud Deum. Ideo legem servantes in tempore, justi sunt non apud Deum; quia fides per quam justificantur ho-

⁴ Præcedentia verba post *damnentur* non leguntur in cod. C: videntur tamen a contextu requiri.

⁵ Ms. Corb., Remig., Thuan et M, *unum est nomen in malo*.

⁶ Mss. Corb., Cod. M et C, *ad indulgentiam pertinere*, quæ respondent superioribus, *ad confusionem pertinent*, atque etiam hac de causa vocem *pertinere*, præter quam codicum auctoritate, substituendam duximus communiori lectioni *pervenire*.

⁷ Ita cod. C pro communi *justificare hominem*, atque in se quoque lectio præferenda apparet; immo eo magis quod et paulo post habetur similis lectio, *justificantur homines*.

Proverb. I, 7.

Jerem. XXXVI, 8, 16.

Matth. XXIII, 37.

Ibid. XII, 19.

3

Isai. I, 4.

4

5

6

7

mines apud Deum, non est in eis. Major enim fides est, quam lex; quia lex ad nos pertinet, fides ad Deum. Idcirco lex temporalem habet justitiam, fides æternam. Nam omnem carnem dicens, omnem hominem significavit, sicut et propheta Esaias ait, quia¹ *videbit omnis caro salutare Dei*, id est, videbit omnis homo² Christum Dei, in quo salus omnium continetur. Et idcirco carne significantur, quia peccatis obnoxii sunt. Sicut enim justitia spiritales facit, ita et delicta carnales; ut ex actu nomen accipiat homo.

Per legem enim cognitio peccati: per fidem autem abolitio; ideo sequenda fides est. Quæ est hæc lex, per quam dicit cognitum esse peccatum, et cognitum quomodo? Videmus enim veteres non ignorasse peccatum; quia et Joseph in carcerem missus est, licet per calumniam; et pincerna et pistor Pharaonis causa peccati. Quomodo ergo latebant peccata? Triplex quidem lex est; ita ut prima pars de sacramento divinitatis sit Dei: secunda autem quæ congruit legi naturali, quæ interdicit peccatum: tertia vero factorum, id est, sabbati, neomeniæ, circumcisionis, etc. Hæc est ergo lex naturalis, quæ per Moysen partim reformata, partim auctoritas ejus firmata in vitiis cohibendis, cognitum fecit peccatum; non quod lateret, sicut dixi: sed ostendit peccata quæ fiunt, non impune futura apud Deum; ne forte quis ad tempus evadens, legem illusisse putaretur. Hoc est quod lex ostendit.³

Vers. 21. *Nunc vero sine lege justitia Dei manifestata est, testimonium habens a lege et prophetis.*

72. Apertum est quia justitia Dei sine Lege apparuit, sed sine lege sabbati et circumcisionis et neomeniæ et vindictæ; non tamen sine sacramento divinitatis Dei, quippe cum justitia Dei de sacramento Dei sit. Nam quando quos lex reos tenebat, justitia Dei ignovit illis, sine lege utique hoc fecit; quia in quos lex vindictura erat, hæc donavit illis peccatum. Et ne hoc forte contra legem factum putaretur, adjecit justitiam Dei testimonium habere ex Lege et prophetis, hoc est, quia ipsa Lex ex alia parte olim istud futurum dixerat; quia venturus erat qui homines salvaret: quod legi concessum non erat, ut peccata donaret. Ideo autem justitia Dei dicta est, quæ videtur esse misericordia;

¹ Communis lectio est: *Et videbit*; at nos adoptavimus lectionem codicis C, *quia videbit*, eo quod frequentissima hæc ratio apud Ambrosium proferendi Scripturæ verba præmisso *quia*.

² Cod. M rursus, *omnis caro*, ut supra. Cod. C habet deinde *Christum Domini*.

³ Mss. Corb., Remig., Thuan et M: *sed ostendit futurum Dei judicium ut nullus peccator immunis a pœna sit; ne forte.... Hoc est quod lex ostendit, quia peccatum imputaretur apud Deum*.

⁴ Cod. C omittit *confugientem*, quod revera superfluum videtur, subintelligendo præcedens *confugientes*.

⁵ Ita mss. C et M pro communi *vel*.

A quia de promissione originem habet; et cum promissum Dei redditur, justitia Dei dicitur. Justitia enim est, quia redditum est quod promissum est: et cum suscipit confugientes ad se, justitia dicitur; quia non suscipere confugientem⁴ iniquitas est.

Justitia autem Dei per fidem Jesu Christi.

Vers. 22

B 73. Quid est aliud *per fidem Jesu Christi*, nisi quia ipsa Dei justitia manifestatio Christi est? Per fidem enim prædicationis Jesu Christi agnoscitur donum dudum promissum a Deo, vel sumitur.

In omnes et⁵ super omnes, qui credunt, hoc est, super omnes Judæos et Græcos credentes veri Dei justitiam.

Non enim est distinctio; omnes enim peccaverunt, et egent gloria Dei.

Vers. 23.

C Quia dixerat super omnes Judæos et Græcos Dei esse justitiam,⁶ ut hoc probaret, adjecit: *Omnes enim*, ait, *peccaverunt*. Hoc generaliter accipiendum, ut intelligantur tam Judæi quam Græci; unde ait: *Non est distinctio*; omnes enim hic comprehendit, etiam et sacerdotes,⁷ ut ostenderet nihil profuisse legem sine fide. Sic enim lex data est, ut fides esset in lege, quæ futuram speraret salutem. Quamobrem mors Christi omnibus profecit; quia et hic in sæculo quid credendum et observandum est, docuit, et de inferno omnes eripuit.

Justificati gratis per gratiam ipsius.

Vers. 4.

74. Justificati sunt gratis, quia nihil operantes, neque vicem reddentes, sola fide justificati sunt dono Dei.

E *Per redemptionem quæ est in Christo Jesu.*

Gratiam Dei in Christo esse testatur, quia voluntate Dei a Christo redempti sumus; ut manu missi⁸ justificaremur, sicut et ad Galatas dicit: *Christus nos redemit*, offerens se pro nobis. Permisit enim se diabolo sævienti, sed impræscio. Putans autem se Christum posse retinere, veluti accepit eum:⁹ sed quia virtutem ejus ferre non potuit, omnes quos tenebat, simul cum illo amisit.

⁸ Galat. III, 13.

⁹

⁶ Codd. Corb., et M, *justitiam, id est, gratiam. Et ut probaret, adjecit: Omnes enim, ait, peccaverunt, tam Judæi quam Græci; ut ostenderet nihil profuisse Legem*. Cod C non habet *id est gratiam*; sed in reliquis cum his convenit.

⁷ Ne nimis audaces videremur in resecando, retinuimus hic lectionem maurinam. Sed ad minus verba *etiam et sacerdotes* ut glossema textui insertum evidenter habenda sunt.

⁸ Alludit his verbis ad *manumissionem*, illum nempe actum romanis legibus sancitum, quo aliquis servus (*mancipium*, manu captum) liber renunciabatur.

⁹ Corb. cod., *Christus nos redemit de maledicto Legis, offerens se pro nobis, factus pro nobis maledictum.... Putavit enim se Christum posse retinere, velut accipiter avem*.

¹
²
Isai. XL, 5.

Gen. XXXIX, 20.

Gen. XL, 3.

Isai. LIX, 20.

Vers. 25. *Quem proposuit Deus propitiatorem fidei.*

75. Hoc dicit quia in Christo proposuit Deus, id est, disposuit propitium se futurum humano generi, si credat.¹

In sanguine ipsius.

Ideo in sanguine ipsius, quia morte ejus liberati sumus; ut et manifestaret illum mortuum, et mortem passione ejus damnaret.²

Vers. 26. *Ad ostensionem justitiæ suæ*, hoc est, ut promissum suum palam faceret, quo nos a peccatis liberaret, sicut ante promiserat; quod cum implevit, justum se ostendit.

Propter propositum præcedentium delictorum, in patientia Dei.

Sciens Deus propositum benignitatis suæ, quo censuit peccatoribus subvenire, tam iis qui sunt apud superos, quam iis qui inferno tenebantur; utrosque diutissime expectavit, evacuans sententiam, qua justum videtur omnes damnari; ut ostenderet nobis, quod olim decreverat liberare genus humanum³ per Christum, sicut promisit per Hieremiam prophetam, dicens: *Propitius ero iniquitatibus eorum, et delictorum illorum⁴ non memorabor.* Et ne forte hoc donum solis Judæis promississe videretur, per Esaiam dicit: *Domus mea domus orationis vocabitur in omnibus gentibus.* Quamvis enim Judaismo facta promissio sit; sed præscius Deus eo quod donum ejus reprobatum essent impii Judæi, gentes se ad percipiendam gratiam suam promisit admittere, quarum æmulatione in iram missi cruciarentur impii Judæi.

In hoc tempore, id est, tempore nostro, quo dedit Deus quod olim promiserat dandum tempore, quo dedit. *Ut sit justus, justificans eum, qui est ex fide Jesu Christi.* Recte ait, quia ut sit justus, dedit quod promisit: hoc autem promisit, justificare se credentes in Christo. Dicit autem in Habacuc: *Justus autem ex fide vivit;*⁵ ut dum Dei fidem habet et Christi, sit justus.

Vers. 27. *Ubi est ergo gloriatio tua? Exclusa est. Per quam legem? factorum? Non, sed per legem fidei.*

76. Reddita ratione, ad eos loquitur, qui agunt sub lege, quod sine causa gloriantur, blandientes sibi de lege, et propter quod genus sint Abrahæ, videntes non justificari hominem apud Deum, nisi per fidem.

¹ Lectio communis *credant*; sed prætulimus *credat* codicis C, quia convenit in numero cum *humano generi*.

² Cod. C omittit *mortuum*.

³ Cod. C, *hominum*.

⁴ Codd. C et M, *illorum.... eorum*.

⁵ Cod. C, *ex fide mea vivet*.

⁶ Cod. C, *gentilium*, forte genuina lectio immutata in *gentium* a librariis quod ita habeatur in textu Apostoli.

A *Arbitramur enim justificari hominem per fidem sine operibus legis.* Vers. 28.

Gentilem dicit hominem pro certo haberi, quod justificetur credens, nulla faciens opera legis, id est, sine circumcisione, aut neomeniis, aut veneratione sabbati.

An Judæorum Deus tantum? nonne et gentium? Vers. 29.
Immo et gentium.

B

77. Sine dubio omnium Deus unus est. Nec enim soli Judæi possunt sibi vindicare, quod Deus illorum, non etiam gentium⁶ sit; cum relegant ab uno Adam omnium esse originem, et nullum advenam volentem ad legem accedere, prohiberi. Denique aliquanti exierunt cum illis in eremum de Ægyptiis,⁷ quos suscipere jubentur, tantum ut circumciderentur, et pariter cum illis ederent azyma vel pascha; nec non et Cornelium donum Dei accepisse, gentilem non judaizantem, et quod justificatus sit, divino testimonio comprobatum.

Quoniam quidem unus Deus, qui justificavit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem. Vers. 30

In circumcisione Judæos significat, eo quod ex fide promissionis justificati sunt, credentes hunc esse Christum, quem in lege promiserat Deus. In præputio vero gentiles significat per Christi fidem justificatos apud Deum. Tam enim gentiles, quam Judæos non aliter quam credentes justificavit: quia enim omnium unus est Deus, una ratione omnes justificavit. Quid ergo prodest carnis circumcisio, aut quid obest præputium; quando dignitatem et meritum non facit nisi fides?

Legem ergo evacuamus per fidem? Absit: sed legem statuimus. Vers. 31.

E

78. Non utique lex exinanitur per fidem, sed adimpletur:⁸ firmatur enim status ejus, quando quod futurum dixit, fides istud advenisse testatur. Hoc propter Judæos, qui putant fidem Christi legi esse inimicam, ignorantes sensum legis.⁹ Non ergo evacuat legem, cum illam cessare debere jam docet; quia tempore suo recte illam datam adserit, sed jam agere non debere. In ipsa enim lege dictum est, tempore exsolutæ promissionis legem cessare debere: angelus enim Gabriel Danieli prophetæ desiderium hujus rei sciendæ habenti ostendit, inter cetera dicens, adveniente Christo, chrisma, id est, un-

⁷ Rom. edit., *in eremum Ægypti, qui suscipi jubentur*. Cod. M, *Ægyptii, quos suscipi jubentur*, reliquis omissis usque ad v. 30.

⁸ Cod. M, *legem exinaniri dicit per fidem, sed impleri*.

⁹ Cod. C, *legis esse inimicam*; et tam iste cod. quam M omittunt sequentia usque ad *Non*.

ctionem regalem cessare, quæ potestas intelligitur. Et iudicium, ait, non erit amplius, quod est lex, et tolletur sacrificium meum. Ideo inquit, meum, ut sciretur oblationem veterem cessaturam. Quem sensum adaperiens Salvator: *Lex, ait, et prophetæ usque ad Johannem. Et quia lege Moysis cessante, meliora præcepta daturus erat Deus, Hieremias propheta cecinit, dicens: Ecce dies venient,¹ dicit Dominus, et consummabo domui Israel, et domui Juda Testamentum novum, non secundum quod dedi patribus eorum.²* His utique qui venientem Christum ex promissione receperunt. Ideo Salvator, *Non veni, ait, solvere legem aut prophetas, sed adimplere.* Et quia domus Dei non tantum in sola Hierosolyma, sed et in cæteris locis futura erat, ait Zacharias propheta: *Ponam Hierusalem in omnibus gentibus; quæ est Ecclesia.*

Luc. xvi, 16.

1

Jerem. xxxi, 31.

Matth. v, 17.

Zach. xii, 2.

CAPUT IV.

Vers. 1. *Quid ergo dicemus invenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem?*

79. **P**ostquam ostendit non posse per opera legis quemquam justificari apud Deum, inducit,³ nec Abraham potuisse aliquid mereri secundum carnem. Carnem dicens, circumcisionem significavit, quia nihil quæsivit Abraham per circumcisionem. Ante enim justificatus est, quam circumcideretur.

Vers. 2. *Si enim Abraham ex operibus Legis justificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum.*

Hoc proponentis est. Nam Abraham ex fide justificatus est, quod nulli dubium est: ideo habet gloriam apud Deum. Sed quia qui legem servant sive Moysi, sive naturalem, justificantur ad præsens, ne rei sint in præsentis iudicio; ideo ait: Ex operibus legis si Abraham justificatus est, non habet apud Deum gloriam; quia qui fecerit, inquit, legem, vivet in ea, id est, non morietur ut reus; nec tamen meritum ex hoc habebit apud Deum, sed fidei causa.⁴

Vers. 3. *Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad iustitiam.*

Gen. xv, 6.

Manifestavit non ideo Abraham gloriam apud Deum habere, quia circumcisis est, aut quia

¹ Cod. C, *veniunt*, lectio forte præferenda.

² Cod. C, *illorum*.

³ *Inducit* est in cod. C, quod etiam sua elegantia præferendum fuit communi lectioni *adjecit*.

⁴ Mss. Corb., Remig. et M: *Nam Abraham habet quidem gloriam apud Deum, sed ex fide, per quam justificatus est; quia ex operibus Legis nemo justificatur, ut habeat gloriam apud Deum. Et quia servantes Legem justificantur ad præsens, ait: Si Abraham ex operibus Legis justificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum, sed apud mundum: ne præsentis lege obnoxius videatur. Apud Deum autem fidelis habet gratiam (cod. M, fideles habent gloriam). Quid enim dicit, etc. Cod. C, qui legem servant justificantur*

A abstinuit se ab iniquitate; sed quia Deo credidit: hinc et justificatus est, laudis suæ præmium in futuro consequuturus.

Ei autem qui operatur, merces non imputatur Vers. 4.
secundum gratiam, sed secundum debitum.

80. Absolutum est ei qui legi factorum, id est, Moysi, subjectus est, aut naturali, non imputari meritum ad mercedem, ut gloriam habeat apud Deum. Debitor est enim facere legem, quia necessitas imposita est per legem; ut velit nolit, faciat legem, ne reus sit,⁵ sicut alio loco dicit: *Qui autem contemnunt, ipsi sibi damnationem adquirunt; quia ad præsens rei sunt.*⁶ Credere autem aut non credere voluntatis est. Neque enim quis cogi potest ad id, quod manifestum non est, sed invitatur; quia non extorquetur, sed suadetur. Quamobrem adsentiens præmiis afficiendus est, sicut et Abraham, qui quod non vidit, credidit.⁷

B

C

Ei vero qui non operatur, id est, ei qui obnoxius est peccatis, quia non operatur quæ⁸ mandat lex. *Credenti autem in eum, qui justificat impium, reputatur fides ejus ad iustitiam.* Hoc dicit, quia sine operibus legis credenti impio, id est gentili, in Christum, reputatur fides ejus ad iustitiam, sicut et Abraham. Quomodo ergo Judæi per opera legis justificari se putant justificatione Abraham; cum videant Abraham non per opera legis, sed sola fide justificatum? Non ergo opus est lege,⁹ quando impius per solam fidem justificatur apud Deum.

D

Secundum propositum gratiæ Dei.

Sic decretum dicit a Deo, ut cessante lege, solam fidem gratia Dei posceret ad salutem.¹⁰

E *Sicut et David dicit.*

Vers. 6.

81. Hoc ipsum munit exemplo prophetæ: *Beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert iustitiam sine operibus.* Beatos dicit de quibus hoc sanxit Deus, ut sine labore, et aliqua observatione, sola fideificentur apud Deum. Temporis ergo beatitudinem prædicat, quo natus est Christus, sicut ipse Dominus ait: *Multi iusti et prophetæ cupierunt videre, quæ videtis; et audire, quæ auditis, et non audierunt.*

F

Matth. xiii, 13.

ad præsens non apud Deum; ideo ait: ex... non habet gloriam apud Deum; sed quia non ex operibus justificatus est, sed ex fide, habet gloriam apud Deum. Quid enim (v. 3).

⁵ *Reus sit*, lectio mss. C et M pro communi *damnetur*.

⁶ Cod. C, *et ad præsens*.

⁷ Codd. Corb., Thuan. et Remig. ac codd. M et C: *voluntatis est; quia non extorquetur, sed suadetur. Ideo ad meritum proficit; credit enim quod non novit (cod. C, non videt), sed sperat. Ei vero qui non operatur etc. (v. 5).*

⁸ Ita C pro communi *quod*.

⁹ Ita C pro communi *lex*.

¹⁰ Rom. edit., *sola fides gratiæ Dei proficeret ad salutem*.

Vers. 7, 8.

Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum.

Ps. xxxi, 1 et ss.

Manifeste beati sunt, quibus sine labore vel opere aliquo remittuntur iniquitates, et peccata teguntur, nulla ab his requisita pœnitentiæ opera, nisi tantum ut credant.¹ Beatus etiam hic vir est, cui non imputavit Dominus peccatum. Remittere, et tegere, et non imputare, una ratio, et unus est sensus; omnia enim uno modo obtinentur et donantur.

Videtur autem quibusdam tripartita ratio in his dictis; quia diversis propheta usus est verbis, et quia a plurali numero ad singularem descendit. Cum enim verba Dei in ubertatem gratiæ,² quia peccati diversa sunt nomina, per delictorum vocabula enumerare vult, latius loquutus est; unius tamen formæ et significationis sunt verba; quia et cum tegit, remittit; et cum remittit, non imputat. Ad laudem enim gratiæ Dei prolixius loquitur, ut amplificet gratiam.³ Tres enim gradus fecit propter delictorum varietatem: quorum primus gradus est iniquitas vel impietas, dum non agnoscitur Creator: secundus, gravium in operibus peccatorum: tertius vero levium; hos tamen omnes in baptismo obliterari. Tribus his gradibus totius peccati corpus significavit.

Quemadmodum autem ad pœnitentium personam potest pertinere, cum dicit: *Beati quorum tecta sunt peccata*; cum constet pœnitentes labore et gemitu remissionem peccatorum adquirere? Aut quomodo martyrio congruit, quod dicit: *Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum*; cum sciamus gloriam martyrii passionibus et pressuris adipisci?

Propheta autem tempus felix prævidens in Salvatoris adventu, beatos nuncupat quibus sine labore vel aliquo opere per lavacrum remittuntur, et teguntur, et non imputantur peccata. Apostolus tamen propter plenitudinem temporum, et quia plus gratiæ in apostolis est, quam fuit in prophetis, majora protestatur, quæ ex dono baptismatis consequimur; quia non solum remissionem peccatorum accipere nos, sed justificari, et filios Dei fieri profitetur; ut beatitudo hæc perfectam habeat et securitatem et gloriam.

Vers. 9.

Beatitudo ergo hæc in circumcisione tantum manet, an et in præputio?

82. Id est, numquid beatitudo ista Abrahæ

¹ Alluditur nempe ad effectus baptismi, quo in adultis peccata omnia ante baptismum admissa remittuntur absque ulla peccatorum confessione, absque ullis pœnitentiæ operibus, dummodo recta fides habeatur in Christum, quæ nempe et spem et caritatem saltem initialem conjunctas habeat. Nullatenus igitur hæc protendantibus favent, inutilitatem bonorum operum prædicantibus ad salutem. Faciunt autem contra illos quæ sequuntur, *remittere, et tegere* etc., quæ ostendunt, ex mente quoque sancti Doctoris verba Scripturæ *tegere et non imputare* idem valere ac *remittere et donare*. Utraque hæc sequentibus abunde explicantur.

A tantum filiis concessa est, an et iis qui incircumcisi sunt?⁴ Si enim illo tempore non prohibita sunt gentes accedere ad legem et promissionem Abrahæ, qui fieri poterat, ut tempore Christi prohiberentur venientes ad gratiam; quando Deus gratia plene incitavit?⁵

B *Dicimus enim, hoc est, si sensu legis loquimur, quia reputata est Abrahæ fides ad justitiam.* Ab origine incipit, ut omnem tergiversationem cavillationis excludat; quia qui a capite excluditur, non habet unde incipiat facere quæstionem.

Quomodo ergo reputata est? cum in circumcisione esset, an in præputio? Non in circumcisione, sed in præputio. Et signum accepit circumcisionis signaculum justitiæ fidei, quæ est in præputio; ut sit pater omnium credentium per præputium; ut reputetur et illis ad justitiam.

Vers. 10, 11.

Gen. xvii, 10, 11.

C 83. Abraham cum esset in præputio, credidit Deo. Quid credidit? Semen se habiturum, id est, filium, in quo omnes gentes justificarentur per fidem in præputio, sicut et Abraham justificatus est. Nam circumcisionem signum accepit justitiæ fidei: credens enim se filium habiturum, hujus reis quam credidit, signum accepit; ut quia credens justificatus sit, cerneretur. Non ergo circumcisio aliquid habet dignitatis, sed signum est tantum. Quod signum ideo accipiebant filii Abrahæ, ut scirentur ejus filii esse, qui credens Deo hoc signum acceperat; ut æmuli essent paternæ fidei, et crederent in Jesum, qui promissus est Abrahæ, cujus in figura natus est Isaac. Nec enim in Isaac omnes gentes benedicuntur, sed in Christo: *Quia non est aliud nomen datum sub cælo, in quo oporteat salvos fieri*, dicit Petrus apostolus.

Actor. iv, 12.

E *Et⁶ sit pater circumcisionis non solum eorum, qui ex circumcisione sunt, sed et eorum qui sequuntur vestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abrahæ.*

⁶
Vers. 12.

F 84. Hoc dicit, quia credens Abraham, primus factus est pater circumcisionis, sed cordis, non tantum eorum qui sunt ex ejus origine, sed et eorum qui similiter credunt ex gentibus. Secundum carnem enim Judæorum pater est; secundum fidem vero, omnium credentium.

Non enim per legem promissio Abrahæ aut se-

Vers. 13.

² Rom. edit., *Cum enim ubertatem gratiæ Dei*; cod. C *ubertate* sed reliqua ut in textu.

³ Edit. Rom. cum Cod. M et aliis mss. quibusdam, *ut amplificet donum Dei*.

⁴ Cod. M, *qui ex gentibus sunt*.

⁵ Nonnulli mss., *venientes ad gloriam*. Continuo vero post, Rom. edit., *quando Dei gratia plenius invitavit*; Cod. C, *Deus plena invitavit*; cod. M, *Dei plena invitavit*.

⁶ Mss. C et M, *Ut, cum Augustino*. Cf. Sabbat. ad h. l.

mini ejus, ut hæres esset mundi, sed per justitiam fidei.

A Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio omni semini. Vers. 16.

Manifestum est, quia neque adhuc Lex data erat, neque jam erat circumcisio, quando promissio jam facta est Abrahæ credenti, et semini ejus, quod est Christus qui hominum¹ peccata ablueret. Unde dicit Johannes Baptista: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* Non ergo merito servatæ legis hæres factus est mundi, sed fidei: hæres autem mundi hæres est terræ, quam in filiis consequutus est: Christus autem hæres est gentium, ut David canit: *Et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ;* ipsi enim moriemur et vivemus cum eo.

Vers. 14. Si enim qui ex lege, hi sunt hæredes.

85. Id est, si ii qui ex lege vel sub lege sunt, hæredes ex lege sunt, *Evacuata est fides, abolita est promissio.* Manifestum est, quoniam si ex lege hæreditas, promissio quæ ex fide facta est ad Abraham, in irritum venit. Sed non est per Legem facta promissio, sed per justitiam fidei hæreditas; ostendit enim Apostolus quid mali sit hæreditatem sperare ex lege.

Vers. 15. Lex enim iram operatur.

Ut penitus ostendat non posse justificari hominem per legem apud Deum, neque promissionem per legem fieri potuisse, *Lex, ait, iram operatur:* ad hoc enim data est, ut reos faceret delinquentes. Fides autem donum est misericordiæ Dei, ut per legem rei facti veniam consequantur: idcirco fides gaudium operatur. Nec contra legem loquitur, sed anteposit illi fidem; quia qui per legem salvi esse non poterant, gratia Dei salvantur per fidem. Non ergo lex ira est, sed iram operatur peccanti, id est, pœnam; dum non ignoscit, sed vindicat. Pœna enim per iram generatur, ira autem nascitur ex peccato; ac per hoc relinqui vult legem, ut ad fidem confugiatur, quæ delicta ignoscit, ut salvet.

Ubi enim non est lex, nec prævaricatio.

Hoc dicit, quia sublati reis de potestate legis, data venia, prævaricatio nulla est: justificati enim sunt qui per prævaricationem legis fuerant peccatores. Cessat enim factorum lex, id est, observatio sabbatorum, neomeniarum, circumcisionis, escarum discretio, animalis mortui, aut sanguinis mustellæ observatio.²

¹ Rom. edit. ac pauci mss., quia omnium peccata ablueret. Cod. M, qui omnium.

² Corb. cod., aut sanguis mortis lege expiandus est. Romig. ac Thuan., mustellæ expiandus. Cod. C, aut sanguis mustellæ expiandus. Pro observatio forte legendum expiatio.

86. Firma esse non potest promissio omni semini, hoc est, omni homini ex omni gente, nisi fuerit ex fide; quia origo promissionis ex fide est, non ex lege; quia qui sub lege sunt, rei sunt: promissio autem reis dari non potest; ac per hoc purificandi sunt prius per fidem, ut digni fiant dici filii Dei, et sit firma promissio. Si enim filios Dei se dicant, cum sint rei, hoc est, sub lege, non est firmum; quia filii Dei liberi sunt a peccato. Si ergo qui sub lege sunt, eruendi de sub lege sunt,³ ut promissionem mereantur accipere; quanto magis qui sub lege non sunt? Non ergo expedit, ut se mittat sub lege, ut possit compendio medelam vulneris invenire.

Non ei qui ex lege est tantum, sed et ei qui ex fide est Abrahæ.

C Hoc est quod supra dixit: *Omni semini,* tam Judæorum, qui utique ex lege veniebant, quam gentilium, qui fidem sequuntur Abrahæ, quam gentilis habuit, ut esset justus. Sine lege enim credidit Abraham, ideoque magis gentilibus jungitur; ut firma sit eis promissio, credentibus ei, cui credidit ipse.

D Qui est pater omnium nostrum, sicut scriptum est: Quia patrem multarum gentium posui te. Vers. 17. Gen. xvii, 4.

87. Confirmavit exemplo Legis, Abraham omnium patrem esse, sed eorum qui credunt; et sic firmam esse promissionem, si fidei causa recedatur a lege; quia promissio regni cœlorum justis deputata est, non peccatoribus. Et qui sub lege sunt, sub peccato sunt, quia omnes peccaverunt; nec posse aliquem et sub lege esse, et gratiam consequi, sicut et ad Galatas ait: *Evacuati estis a Christo; qui in Lege justificamini, a gratia excidistis.*

Galat. v, 4.

*Ante eum, cui credidisti, Deum.*⁴

4

Ut unum Deum omnium doceat, alloquitur gentiles, Abraham ipsi Deo credidisse, et justificatum esse ante eum, in quem et gentes credunt, utificentur; ut non sit distantia Judæi et Græci in fide; quia sublata circumcisione et præputio, unum fiunt in Christo; quia et Abraham in præputio credidit, et justificatus est.

Qui vivificat mortuos, et vocat ea quæ non sunt, tamquam ea quæ sunt.

Hoc dicto ad fidem Abrahæ gentes invitat;

³ Mss. aliquot, Si ergo qui sub lege sunt, erudiendi sunt: nonnulli, Si ergo quasi sub lege sunt erudiendi, ut sub lege sint.

⁴ Pro Deo, communi lectione, substituimus Deum, juxta cod. C, ut et melior syntaxis postulat.

quia cum esset in præputio, credens Deo, cujus nunc fides prædicatur in Christo, vivificatus est cum sua conjuge.¹ Cum essent enim obsoleta ætate, seniores reviruerunt; ita ut non diffideret habiturum se ex Sarra² filium, quam et sterilem sciebat, et in qua jam fluxus muliebris naturæ defecerat; ut per hæc non curent neque de præputio, neque de circumcisione, et prompti sint circa fidem: securi quia credunt ei, qui vivificat mortuos, nec alium esse qui hanc habeat potestatem; et cum voluerit esse quod non sunt, statim ejus voluntate subsistant. Ideo Abraham cum pater adhuc non esset, vocatus est pater multarum gentium, et credidit, securus de Dei potentia. Ut autem pater Christi idem esse Deus crederetur, cui credidit Abraham, tale signum datum est in Zacharia et Elizabeth, cum promissio redditur in mundo, imminente Christo, quale datum fuerat in Abraham et Sarra, quando signata promissio est; ut simili genere emortua corpora senectute generarent sanctum Johannem, sicut natus fuerat et Isaac.

Luc. 1, 13.

Vers. 18. Qui contra spem in spem credidit.
Gen. xv, 5.

88. Manifestum est, quia dum spem non haberet generandi Abraham, credidit Deo, fidem habens contra spem generare se, sed sciens omnia posse Deum.

Ut fieret pater multarum gentium, secundum
Gen. 15. quod dictum est: Sic erit semen tuum.

Hoc in Genesi; ostendens enim illi stellas cœli dixit: Sic erit semen tuum, quod credens justificatus est. Credidit enim quod mundo impossibile videtur, dum in rerum naturam non cadit, ut possint senes generare, et tanta copia multiplicari semen eorum, ut numerari non possit. Ideoque pretiosa est fides, quia contra id quod scit aut videt, credit futurum; hac spe consolans³ se, quia Deus est qui promittit; de quo plus sentiri par est, quam humana imbecillitas capit.

Vers. 10-22. Et non infirmatus est fide: nec consideravit corpus suum⁴ emortuum, cum jam fere centum esset annorum, et emortuam vulvam Sarrae. In repromissione autem Dei non hæsitavit diffidentia, sed confirmatus est fide,⁵ dando gloriam Deo; certum habens quia quod⁶ promisit

¹ Ita editt. Gill. in marg. et Rom. in corp. cum mss. nonnullis: aliæ autem edit. ac mss., justificatus est, unus judicatus est cum sua conjuge, duo in sua conjuge.

² Ita codd. C et M pro Sara, juxta græcum textum.

³ Ita cod. C, magis consone stylo Ambrosii, pro communi consolatur.

⁴ Omisimus cum mss. C et M jam ante emortuum, quod nec habuit vetus latina versio, ut constat e Sabbat. ad h. 1.

⁵ Ita pro in fide, juxta cod. M, cui lectioni alibi semper congruit sanctus Doctor, juxta veterem latinam versionem. Cf. Sabbat. ad h. 1.

⁶ Mss. C, M, quod, ut in græco textu, pro communi lect. quæ.

A potens est et facere; ideoque æstimatum est illi ad justitiam.

89. Hoc laude dignum prædicat Abraham; quia cum se sciret non posse, infirmitatem suam fide firmavit; ut crederet se posse per Deum quod sciret fieri per mundi decreta non posse. Magni ergo meriti est apud Deum, qui contra scientiam suam Deo credidit, non dubitans posse illum, utpote Deum, quod scit secundum mundi rationem fieri non posse. Pro certo enim habet Deum ultra rationem mundi esse; nemo enim intra id esse dicendus est, quod creavit. Ideo hujusmodi remunerandus est a Deo, quia auctori suo plus tribuit, quam ipse sapit. Quod quidem nullius pretii esset, si omnes æqua sentirent: sed multorum diffidentia commendatur fides credentium apud Deum. Hortatur ergo gentes ad hanc fidei firmitatem, ut Dei promissionem et gratiam sine aliqua ambiguitate suscipiant, securi exemplo Abrahæ quia inde credenti laus crescit, si quod incredibile est, et mundo stultum videtur, credatur; quia quanto impossibile⁷ putatur quod creditur, tanto magis honorabilior erit credens; et vere tamen stultum esset hoc credere, si sine Deo fieri diceretur.⁸ Et ideo tanto laudabilior est Abrahæ fides ceterorum fide; quia nullis signorum prodigiis adtracta est. Quoniam autem mundus certa lege et potestate gubernatur, et regitur modo definito a Deo; homines autem carnis amore circa rationem studiosi,⁹ Deum hujus opificem neglexerunt; Deus, ut errorem auferret, et dominum se omnium demonstraret, hoc se posse et fecisse prædicari voluit, quod mundo impossibile est; ut qui hoc crederent, damnatis iis qui ratione mundi inflati Deum neglexerunt, discreti salvarentur, Dei dominio mancipati.

Non autem scriptum est tantum propter ipsum solum quia reputatum est illi ad justitiam: sed et¹⁰ propter nos, quibus reputabitur creditibus in eum, qui suscitavit Jesum Christum Dominum nostrum ex¹¹ mortuis, qui traditus est propter peccata nostra, et resurrexit propter justificationem nostram.

90. In Abraham formam datam dicit Judæis et gentibus, ut exemplo ejus credamus in Deum et in Christum, et in Spiritum sanctum, et reputetur nobis justitia. Quamvis differat quod nunc creditur,¹² unum tamen donum habet fides.

⁷ Nonnulli mss., quos inter et M, quanto stultum putatur.

⁸ Hinc quæ habentur usque ad v. 23 omittuntur in codd. C et M.

⁹ Rom. edit., Homines autem circa rationem carnis studiosi.

¹⁰ Cod. C, etiam.

¹¹ Ex mortuis posuimus juxta mss. C et M ac veteri latina versione, pro communi a mortuis.

¹² Vet. editt. pluresque mss., quod non creditur, quidam, quod non credit: melius aut edit. Rom., quod creditur, aut cod. Mich., ac italici C et M, quod nunc creditur.

Hoc ergo consequimur, quod credimus: credentes enim Christum Dei esse Filium, a Deo adoptamur in filios; nihil enim ultra potuit donare¹ credentibus, quam ut filii Dei dicantur, perfidis abdicatis.² Nos enim filii Dei vocamur; illi autem nec servi digni sunt nuncupari. Pro infinita enim magnificentia sua Deus hoc donavit diligentibus se, quod sua dignum est maiestate, non quod homines mereantur; quia in dono plus magis dantis quam accipientis consideratur sublimitas, et ex eo plus accipit laudis, cum parvulis magna dona largitur per Christum, qui nostri causa occidi se passus est; ut nos, data venia, a secunda morte erueret, id est, a poena inferni; et surrexit, ut per lætitiā triumphī³ mortis evictæ gratiam nobis⁴ justificationis donaret, ut digni essemus dici filii Dei. Ante passionem enim qui baptizati sunt, solam remissionem acceperunt peccatorum, quorum zelo satanas occidit Salvatorem: post resurrectionem vero, tam ii qui prius, quam isti qui postea baptizati sunt, omnes iustificati sunt per datam formam fidei Trinitatis, acceptoque Spiritu sancto; qui signum est credentium, quod sint filii Dei. Et ut ad cumulum nobis justificationis proficeret, resurgens præceptis suis auctoritatem tribuit; ut eorum æmuli meritis augeamus nos, per quæ gloriam adepti, clari appareamus in regno Dei,⁵ hac fiducia qua iustificati a morte teneri non possumus. Passione enim Salvatoris victa mors, quæ prius causa peccati dominabatur, iustificatos ab eo retinere non audet.

CAPUT V.

Vers. 1. *Iustificati igitur ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum.*

91. **P**acem cum Deo habere fides facit, non lex: hæc enim nos Deo reconciliat sublatis peccatis, quæ nos Deo fecerant inimicos. Et quia Dominus Jesus hujus gratiæ minister est, per ipsum pacificati sumus Deo: major enim fides, quam lex est: lex enim nostra causa est, fides Dei; et lex ad præsentem disciplinam pertinet, fides vero ad salutem perpetuam. Sed qui de Christo non ita sentit; ut debet, ad fidei præmia non poterit pervenire, quia fidei non tenet veritatem.

Vers. 2. *Per quem et accessum habemus per fidem in gratiam istam, in qua stamus, et gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei.*

Manifestum est per Christum nos aditum habere ad gratiam Dei: ipse enim est arbiter Dei

¹ Cod. C, *donari*.

² Mss. C et M omittunt periodum sequentem, nempe usque ad verba *Pro infinita*.

³ « Ita mss. plures ac potiores: alii tamen nonnulli, et omnes edit., ut *pro lætitiā triumphī*: unus, *præ lætitiā triumphī*. » Ita Maurini. Cod. C æque, *pro lætitiā*.

⁴ Cod. C, *gratia nos*, elegantiori forma.

A et hominum, qui nos doctrina sua erigens, sperare fecit donum gratiæ Dei, stantes in fide ejus. Ideo stantes, quia prius jacuimus: credentes autem erecti sumus, gloriantes in spe claritatis, quam promisit Deus⁶ nobis.

Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus nostris.

Vers. 3

92. Quoniam per tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei, ideo et in his gloriantur docet. Spei autem⁷ addita tribulatio augmentum facit præmii; index enim fixæ spei tribulatio est, quæ testimonium perhibet ad coronam. Unde Dominus ait: *Beati eritis, cum vos persequentur, et dicent omne malum adversum vos propter justitiam Dei. Gaudete et exsultate: ecce enim copiosa est merces vestra in cælo*. Contemnere enim præsentia, et quæ oblectamento sunt, et in pressura non cedere spe futurorum, magni meriti est apud Deum. Ideoque in tribulationibus gloriantur est; quia tanto plus accepturum se credit, quanto in tribulatione se viderit fortiorem.

Act. xiv, 21.

7

Matth. v, 11.

Scientes quod tribulatio patientiam operatur.

Hoc est tribulationem patientiam operari, si tribulatio ipsa motum non patiat infirmitatis aut dubitationis.

D *Patientia autem probationem.*

Vers. 4

Manifestum est quia patientia, si talis fuerit qualem diximus, firma videbitur probatio.

Probatio autem spem.

Vers. 5.

E Spes in eo qui probatus videtur, non immerito dicitur; dignus enim sciatur, accepturus remunerationem in regno Dei.

Spes autem non confundit; quia caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.

93. Spes non confundit, dum stulti et hebetes a perfidis judicamur, credentes quæ mundana carent ratione; pignus enim caritatis Dei habemus in nobis Spiritum sanctum datum nobis. Fidele enim esse promissum Dei probat Spiritus sanctus datus apostolis et nobis, qui diversis linguis ut imperiti loquerentur cum interpretationibus præstitit ad confirmandam spem, ut et caritatem Dei commendaret in nobis; ut quia caros falli impossibile est, securos nos faceret

Actor. ii, 4.

⁵ Omnes edit. ante maur. ac quidam mss., *æmulos nos hac fiducia faceret, per quam iustificemur, meritis nos augeamus, per quam* (Rom. edit., meritisque augeamur, et tandem gloriam adepti, clari appareamus in regno Dei; quia iustificati, etc. Melius alii cod. cum C et M, ut in textu.

⁶ Mss. C et M omittunt *Deus*.

⁷ Cod. C, *enim pro autem*.

de promissione: quia et Deus est qui promisit; et iis quos caros habere vult, promisit. Quia enim fidei nostræ rationem humana verba adserere non valent, nisi virtutum testimonio, quæ cum tacent, clamant; rationabilis approbatur ad confusionem prudentium mundi: qui audacia verborum terrenis armis contra cœlestia dimicant, et carnalibus adversus spiritalia; et prudentes se dicere non erubescunt. Nam sicut peregrini hominis improbabilis origo in terra aliena est; ita et fidei nostræ veritas peregrinatur in terris: et quia natura ejus verbis explicari non potest, virtutis, quæ major res est, testimonio commendatur.

Vers. 6, 7 *Ut quid enim Christus, cum adhuc peccatores essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est? Vix enim pro justo quis moritur; nam pro bono forsitan quis audeat mori.*

94. Si pro incredulis ac Deo inimicis Christus ad tempus morti se dedit; ad tempus enim mortuus est, quia tertia die resurrexit; quanto magis cum in illum credimus, auxiliis suis muniet nos? ad hoc enim pro nobis mortuus est, ut et vitam et gloriam nobis acquireret. Itaque si pro inimicis mortuus est, quantum præstet amicis, debet intelligi. Apud homines ergo, id est, secundum tempus mori visus est; ille enim apud inferos pro salute animarum irreverentes et nequam spiritus judicabat.¹ Tempora in mundo sunt, ubi oritur et occidit sol, et luna incrementum et detrimentum² facit, et dies et nox in statu suo non perseverant: res enim quæ temporis et ætati subjecta est, mutabilis semper est. Huic ergo temporis Christus mortuus est, dum excessit e corpore. Ubi autem tempus non est et ætas, ibi non solum vivus, sed et victor repertus est. Hinc voluit affectum Salvatoris erga nos commendare, cum dicit: *Vix pro justo quis moritur*: Christus autem pro impiis mortuus est. Si enim pro justo vix aliquis moritur, pro impiis quomodo potest fieri ut quis moriatur? Et si pro bono uno forte audeat quis mori, aut forte non audeat, quia utrumque difficile esse significat; quemadmodum videri potest, ut audeat aliquis pro multorum impietatibus mori? Etenim si quis pro justo aut bono audeat forte mori miseratione quadam illectus, aut affectu bonorum operum ejus; pro impiis vero non solum, quod suadeat mori, deest; sed et quod

A in lacrymas provocet. Christus autem mortuus est pro impietatibus populi, et adhuc non sui;³ ut omnia quæ mundus diffidit, faceret credibilia. Duos ergo gradus fecit, justus et bonus: quamvis enim et justus bonus dicendus sit; tamen genera ipsa posuit, justum exercitio significans, bonum vero natura, qui simplicitate innocens dicatur. Unde quamvis melioris meriti sit, quantum ad locum ipsum pertinet, justus quam bonus; tamen *pro bono*, inquit, *forte aliquis audeat mori*; ut quia miserabilior causa innocentiae est, ad hoc cogi forte aliquem posse significet. Denique optant parentes pro bonis⁴ filiis mori, non dicam uxores pro bonis maritis. Nam si velimus de bono et justo proponere, aliquando meliorem justum deprehendimus; aliquando præponendum bonum. Si enim juxta Dei legem qui justus est melior bono est; sed illo qui necdum secum laboravit, ut amplificaret se bonis: exercitio enim bonum naturæ suæ justus meliorabit. Si autem juxta mundum fuerit justus, præponitur illi bonus propter innocentiam; quia hujusmodi non est sine severitate justitia.⁵ Itaque omnis natura bona est; justitia autem legis Dei fructus est competens naturæ; ideoque justitia bonitas est, unde justus semper appellantur et boni. Non tamen semper boni justus; quia non propter opera vocantur boni, sed propter innocentiam: justitia enim perfecta est bonitas, dum explet opere naturæ suæ bona.

D *Commendat autem suam caritatem Deus in nobis.* Vers. 8.

95. Sic commendat suam caritatem, dum adhuc inimicis suis benevolus est, et mittit qui salvet eos, cum utique non mereantur.

Quoniam si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, multo magis justificati nunc in sanguine ipsius, salvus erimus ab ira per ipsum. Vers. 9.

E Hoc dicit, quia si pro peccatoribus Filium suum Deus occidi permisit, quid faciet pro justificatis, nisi servet eos ab ira, id est, tutos illos præstet ab illusionis diaboli; ut securi sint in die judicii, cum cœperit perfidos ultio devastare? Quoniam enim bonitas Dei nullum perire vult, mortem dignissimam dedit; ut intelligentibus Dei gratiam circa se adderet dignitatem et gloriam, ingratis cumulare poenam.⁶ Ingrati

¹ Rom. edit., *Nam dum apud homines mori videbatur, ille apud inferos etc.*: vet. editt. ac mss. inter se non discrepant, nisi quod pro *irreverentes* legitur in nonnullis *reverenter*. (Edit. Maur.)

² Rom. edit., *et decrementum*. Infra vero pro *mutabilis* nonnulli mss. habent *mortalis*. (Edit. Maur.)

³ *Non sui*, huc mss. Corb. et Remig. addunt, *sicut pro calidis debitoribus aut tardis tarde quis fidem suam obligare patitur*. Cod. C, *cum pro callosis debitoribus tarde aliquis fidem suam obligare se patitur*. Duos ergo etc. Cod. M, *non suis sicut pro callosis etc.* ut C. Hinc lectio hujus codicis C, quæ firmatur aliis quoque exemplaribus præmemoratis, videtur ut genuina assumenda, quæ tamen videretur

inserenda non quidem loco verborum textus, *ut omnia... credibilia*, sed ante hæc ipsa; nisi ut antiquissima marginalis adnotatio accipiat.

⁴ Cod. C, *pro infantibus bonis filiis*. Vox *infantibus* evidenter superaddita fuit.

⁵ Omnes edit. ac plures mss. una cum C, *sine impietate justitia*: magis concinne alii plures, *sine severitate justitia*, e quibus aliqui adjiciunt, *nec severitas illuminis a malitia*. Ita et cod. M.

⁶ « *Ingratis cumulare poenam*, abest a cunctis mss.; at in nulla edit. non exhibetur. » Ita Maurini. Verum ea verba adsunt in vetustissimo cod. C.

ii sunt qui, Deo vocante, dissentiunt, Dei gratiam abnuentes, ut in proposito erroris et malignitatis permaneant.

Vers. 10. *Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati salvi erimus in vita ipsius.*

96. Manifestum est, quia si, ut reconciliaret nos sibi, Deus Filium suum morti tradidit, quanto magis reconciliatos salvos faciet in vita ipsius?¹ Non enim poterit minime diligere amicos, qui prodest inimicis. Si enim mors Salvatoris profuit nobis adhuc impiis, quanto magis justificatis vita ipsius, cum resurgit a mortis? Quia sicut mors ejus a diabolo nos eruit, ita et vita ejus de die judicii Dei nos liberabit.

Vers. 11. *Non solum autem hoc, sed et gloriamur in Deo per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus.*

Non tantum pro accepta salute et securitate Deo gratias agendas docet, sed et gloriandum per Christum Jesum in Deo, qui dignatus est² ex impiis et inimicis dici nos suos amicos; ut omnia beneficia per Christum consequutos nos gaudeamus: ut quia per ipsum cognovimus Deum, gloriantes in eo, reddamus ei honorificentiam parem Deo Patri, ipso sibi idoneo teste prædicante: *Ut honorificent, inquit, Filium, sicut honorificant Patrem.* Post Dei ergo Patris providentiam, et donum quod dedit per Christum, ut personam Filii nobis gratam faceret, quia per unum Christum redempti sumus ab uno Deo Patre, adjecit:

Vers. 12. *Propterea sicut per unum hominem, peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors; sic³ in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt.*

97. Quoniam superius Dei gratiam per Christum datam ostendit secundum ordinem veritatis; nunc ipsum ordinem unius Dei Patris,⁴ per unum Christum Filium ejus declarat; ut quia Adam unus, id est, Eva, et ipsa enim Adam est, peccavit in omnibus; ita unus Christus Filius Dei peccatum vicit in omnibus. Et quia propositum gratiæ Dei erga genus humanum

¹ Rom. edit. e variis lect. Gill. hæc restituit: *Non enim... qui prodest inimicis*; quæ verba etiam in codd. Vind., Thuan. et Remig. reperiuntur. Desunt autem in cod. C, et glossema quoddam videntur.

² Hic addunt codd. C, M, alique *filio suo arbitro*, quæ videntur sane ad contextum pertinere.

³ Cod. C, et sic.

⁴ Ita vet. editt. et cuncti mss. At contra Rom. edit., *nunc ipsam unius Dei patris*, etc. (Edit. Maur.)

⁵ Cod. C, *scriptum est... ipsi soli...* Donatus, de quo in Præfatione, hic scripsit in istius codicis margine: *Quia unum sunt Pater et Filius.*

⁶ Omnes edit. *Lex commonet Christo serviens Deo placere dicatur*: mss. vero frequentissimi, ut nos in textu (Ed. Maur.)

⁷ De præcedentibus, quæ Augustinus S. Hilarii esse monet,

A ostendit, ut ipsa primordia peccati ostenderet, ab Adam cœpit, qui primum peccavit; ut providentiam unius Dei per unum reformasse doceret, quod per unum fuerat lapsum et tractum in mortem. Hic ergo unus est per quem salvati; hanc illi reverentiam, quam Deo Patri debemus, ipso volente. Dicit enim idem alio loco: *Qui in his servit Christo, placet Deo*; cum scriptum sit: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi⁵ soli serves.* Si ergo soli Deo serviendum dicit, et Christo servire præcepit, in unitate Dei est Christus, nec dispar aut alter Deus; quando cum soli Deo serviendum lex dicat, communiter utique Christo serviens Deo placere prædicatur.⁶ Igitur *sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors*; ita et per unum Christum damnatio et mors peccati, præstans vitam æternam, quod inferius declarat.

In quo, id est in Adam, omnes peccaverunt. Ideo dixit, *in quo*, cum de muliere loquatur, quia non ad speciem retulit, sed ad genus. Manifestum itaque est in Adam omnes peccasse quasi in massa: ipse enim per peccatum corruptus, quos genuit, omnes nati sunt sub peccato.⁷ Ex eo igitur cuncti peccatores, quia ex eo ipso sumus omnes: hic enim beneficium Dei perdidit, dum prævaricavit, indignus factus edere de arbore vitæ, ut moreretur. Mors autem dissolutio corporis est, cum anima a corpore separatur. Est et alia mors, quæ secunda dicitur in gehenna, quam non peccato Adæ patimur, sed ejus occasione propriis peccatis adquiratur: a qua boni immunes sunt, tantum quod in inferno erant, sed superiori, quasi in libera, quia ad cœlos ascendere non poterant:⁸ sententia enim tenebantur data in Adam, quod chirographum in decretis morte Christi deletum est. Sententia autem decreti fuit, ut unius hominis corpus solveretur super terram; anima vero vinculis inferni detenta exitia⁹ pateretur.

E

Usque ad legem enim peccatum erat in hoc mundo: peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset.

98. In Adam omnes dicit peccasse, sicut supra memoravi, et usque ad legem datam non imputatum esse peccatum; putabant enim se homines apud Deum impune peccare, sed non apud homines. Nec enim lex naturalis penitus

videas in Præfatione. Insuper vero hic monendum putamus, etiam existentiam Hilarii illius Ticinensis episcopi, cui hæc Commentaria aliquibus tribui posse visa sunt, ut fabulosam repudiari a Capsonio in opere *Memorie storiche di Pavia*, T. II, pag. 91 et seq., atque a Marronio in *De Ecclesia et Episcopis Papiensibus Commentariis*, pag. 9 et seq. Ita apud Cappelletti, *Le Chiese d'Italia*, vol. XII. Venetiis, 1857.

⁸ Cod. C, *libera, quia in cœlos ascendi non poterat*. Alii nonnulli mss., *sed superiore, quasi libera puritate*; alii aliquot, *sed superiora, quasi libera*, Vall. addit, *tenebant*; melius reliqui mss. et omnes edit., *sed superiori, quasi in libera*, ubi subintellige *custodia*.

⁹ Quoad animas justorum *exitia* intellige temporaneam carentiam cœlestis beatitudinis.

Rom. XIV, 18.

5

Deut. VI, 13.

6

7

8

Coloss. II, 14.

9

Vers. 13.

obtorpuerat; quia non ignorabant quia quod pati nolebant, aliis facere non debebant.¹ Nam usque adeo non ignotum fuit peccatum inter homines, ut Jacob cum idola sua apud illum quæreret socer ejus Laban, in quo inventum fuisset furtum, morte dignum judicaret: et Joseph quamvis per calumniam, tamen quasi reus clausus in carcere est: et pistor, et pincerna Pharaonis ob delictum similiter passi sunt:² et Moyses, occiso Ægyptio, adterritus lege est. Quomodo ergo non imputabatur peccatum, cum lex non esset? aut quomodo vindicabatur, nisi lex sciretur?³

Lex naturalis semper est, nec ignorabatur aliquando; sed putabatur ad tempus tantum auctoritatem habere, non et apud Deum reos facere. Ignorabatur enim quia judicaturus esset Deus genus humanum, ac per hoc non imputabatur peccatum, quasi peccatum non cognitum esset apud Deum,⁴ incuriosum Deum adserentes. At ubi autem lex data est per Moysen, manifestatum est curare Deum res humanas, et non impune iis futurum qui malefacientes, quacumque ex causa, in præsentī evadunt. Nam utique si inter se, magistra justitia vel natura, peccata non inulta censebant; quanto magis Deum, quem mundi sciebant opificem, hæc requisitum non debuerant ignorare? Quippe cum Sodoma et Gomorrha per ignem adjudicatæ sint deperire, quod oblivio quidem texerat; Moyses autem ut firmaret Deum judicem fore, scribendo manifestavit. Sed cum, prætermisso Deo, figmenta cœperunt in honorem Dei recipere, depravati mente, partem legis naturalis, quæ prima est, calcaverunt. Quia lex naturalis tres habet partes, cujus prima hæc est, ut agnitus honoretur Creator, nec ejus claritas et majestas alicui de creaturis deputetur:⁵ secunda autem pars est moralis, hoc est, ut bene vivatur, modestia gubernante; congruit enim homini habenti notitiam Creatoris vitam suam lege refrænare, ne frustretur agnitio: tertia vero pars est docibilis, ut notitia creatoris Dei, et exemplum morum ceteris tradatur; ut discant quemadmodum apud Creatorem meritum collocatur.⁶ Hæc est vera et Christiana prudentia.

Vers. 14. *Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen.*

99. Quoniam non imputabatur peccatum, antequam lex daretur per Moysen, sicut dixi; ipsa usurpationis impunitate regnabat mors, sciens

A sibi illos devotos. Regnabat ergo mors securitate dominationis suæ tam in hos, qui ad tempus evadebant, quam in illos qui etiam hic pœnas dabant pro malis suis operibus. Omnes enim suos esse videbat; quia *qui facit peccatum, servus est peccati*: impune enim credere putantes, magis delinquebant: circa hæc tamen peccata promptiores, quæ mundus quasi licita nutriebat. Quo facto gaudebat Satanas, securus quod causa Adæ relictum a Deo hominem in possessionem habebat.⁷

B Regnavit⁸ ergo mors in eos, *qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ*, qui est forma futuri: quod in subjectis monstrabimus. Itaque non in omnes mortem regnasse manifestum est, quia non peccaverunt omnes in similitudinem prævaricationis Adæ, id est, non omnes, contempto Deo, peccaverunt. Qui autem sunt qui, contempto Deo, peccaverunt, nisi qui, neglecto Creatore, servierunt creaturæ, deos sibi constituentes quos colerent, ad injuriam Dei? Idcirco lætabatur in istis diabolus, quia videbat illos imitatores suos effectos.⁹ Nam et Thare pater Abrahæ, et Nachor, et Laban proprios Deos sibi vindicabant.¹⁰ Et peccatum Adæ non longe est ab idololatria; prævaricavit enim putans se hominem futurum Deum. Æstimavit enim hoc magis profuturum, quod diabolus suasit, quam quod Deus jussit, in loco Dei diabolum statuens; unde et subjectus est diabolo. Similiter et hi, transgresso Deo, dum creaturæ serviunt, peccant simili modo, non eodem; quia similitudo solet habere aliquid dissimile. Nec enim potest dici quia et hi qui præceptum acceperunt non edendi de arbore sicut Adam fuerunt, qui peccaverunt, non prævaricato¹¹ Deo, sed in lege naturali. Qui enim intellexit, sive ex traduce, sive indicio¹² naturali, et veneratus est Deum, nulli honorificentiam nominis ac majestatis ejus impertiens, si peccavit, quia impossibile est non peccare, sub Deo peccavit, non in Deum, quem judicem sensit; ideoque in hujusmodi mors non regnavit. In hos autem, sicut dixi, regnavit, qui sub specie idolorum servierunt diabolo. Propterea quod lex in auctoritate non erat promulgata, judicem Deum præsentire nequiverunt. Maxima enim pars mundi Deum fore judicem ignorabat: perpauci autem in quos non regnavit mors; in quos autem regnavit, post istam mortem, quæ prima dicitur, a secunda excepti sunt ad pœnam et perditionem futuram. In quos autem non regnavit, quia non peccaverunt in similitudinem

¹ In margine cod. C, scriptura Donati: *Naturæ lex est, quod tibi non vis fieri alii non facias.*

² Mss. C et M, *ob delictum missi in vincula sunt. Quomodo ergo etc.*

³ Mss. C et M, *quomodo vindicatum legitur, si latebat? Lex naturalis etc.* (cod. M, *latebat lex naturalis. Lex semper etc.*)

⁴ Omnes edit. et quidam mss., *quasi peccatum non esset: alii plures nobiscum, quasi peccatum cognitum non esset: Corb. solus, quia si peccatum non esset cognitum apud Deum, incuriosum Deum adsererent.* (Edit. Maur.)

⁵ Mss. aliquot, *alicui præter Filio deputetur.*

⁶ Corb. ms., *quemadmodum creator merito colatur.* Verum unus iste codex hanc habet lectionem, quæ ideo nullius facienda est.

⁷ Cod. C, *hominem possideret.*

⁸ Pro communi lectione *regnabat* posuimus *regnavit* e codd. C et M, quæ congruit etiam biblico textui.

⁹ *Idcirco lætabatur... effectos*, deerat in omnibus edit. quod nos prope ex omnibus mss. restituimus. (Edit. Maur.)

¹⁰ Cod. M, *deos habebant.*

¹¹ Codd. C et M, *præterito.*

¹² Cod. C, *judicio.*

Gen. xxxi, 30
et ss.

Gen. xxxix, 20.

Ibid. xl, 3.

Exod. ii, 12.

Gen. xix, 24.

Joan. viii, 34.

7

8

9

19

Gen. ii, 16.

11

12

Luc. xvi, 26.

prævaricationis Adæ, sub spe reservati sunt adventui Salvatoris in libera:¹ sicut legitur de Abraham, quia quamvis apud inferos fuerit, discretus tamen longo intervallo est; ita ut chaos esset ingens inter justos et peccatores. Si inter justos et peccatores chaos ingens erat; quanto magis inter impios,² ut justis esset refrigerium, et peccatoribus æstus, impiis vero ardor; ut ante iudicium quid unusquisque dignus esset, non lateret? Ac per hoc³ regnabat in eos mors, quia videbat opera subtilitatis suæ profecisse eis ad pœnam quasi inimicis. Non enim latuit illum ad hoc factum hominem in mundo, ut imperium unius Dei prædicaret, quod prævaricatus est Satanas.

100. Ac si in græco non ita cautum dicatur; sic enim dicitur scriptum, etiam in eos mortem regnasse, qui non peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ.⁴ Totum enim hic complexus videtur, ut quia mors, id est, dissolutio per invidiam facta est diaboli, etiam in eos qui non peccaverunt, regnasse mortem dicat; moriuntur enim, quod voti est Satanæ. Quod si verum esset, non oportuit dici: *Regnavit mors ab Adam usque ad Moysen*, si ab initio usque ad finem regnat in omnes. Aut forte gradus fecit, ut ab Adam usque ad Moysen regnaverit, et a Moyse usque ad Christum, a Christo vero usque ad finem; ut ad quam utilitatem hæc locutio proficeret, cum nec sic loquutus probetur. Dixit enim: *Ab Adam regnavit mors usque ad Moysen*, propter quod Lex non erat manifestata, ut data Lege, sub auctoritate ejus viverent, scientes quid caverent, ne regnaret in eos mors. Igitur qui ante Legem hoc servavit, natura duce, quod postea Lex mandavit, numquid potest dici quia mors regnavit in eum? Nam vide quid de eo scriptum sit: *Peccatum*, inquit, *non imputabatur, cum Lex non esset*; et adjecit: *Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen*; eo utique tempore, quo Lex non erat: et convenit ut quia antequam Lex daretur, mors regnavit, in eos regnasse dicatur qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ, sicut supra memoravimus.⁵ Sicut enim post Legem datam qui idolis aut fornicationi servierunt, contemnentes legislatorem, regnavit in eos mors; ita et ante Legem qui sensum Legis præenserunt, honorificantes auctorem ejus, non utique regnavit in eos mors: propterea enim regnasse dicitur, quia cognitio unius Dei evanuerat in terris. Denique

A sic cœpit data Lex: *Ego sum*, inquit, *Dominus Deus tuus, qui eduxi te de Ægypto, de domo servitutis: non erunt tibi dii alii præter me, et non facies tibi idolum, neque ullam similitudinem*. Data igitur Lex est, ne mors regnaret; ut abolitis peccatis prioribus, uni Deo obsecundaret genus humanum. Unde alio loco dicit idem Apostolus: *Non regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediat ei*. Quo dicto ostendit etiam nunc regnare mortem, si Lex contemnatur. Quod enim regnum mortis est, nisi cum fit voluntas ejus, dum imperat, ad perniciem obedientis, cujus imperii voluntas caput est idolatriæ?

Et tamen sic præscribitur nobis de græcis codicibus, quasi non ipsi ab invicem discrepent; quod facit studium contentionis. Quia enim propria quis auctoritate uti non potest ad victoriam, verba legis adulterat; ut sensum suum quasi verba legis adserat, ut non ratio, sed auctoritas præscribere videatur. Constat autem porro olim quosdam latinos de veteribus græcis translatos codicibus, quos incorruptos simplicitas temporum servavit et probat: postquam autem a concordia animis discedentibus, et hæreticis perturbantibus torqueri quæstionibus cœperunt,⁶ multa immutata sunt ad sensum humanum; ut hoc contineretur in litteris, quod homini videretur: unde etiam ipsi Græci diversos codices habent. Hoc autem verum arbitror, quanto et ratio et historia et auctoritas observatur:⁷ nam hodie quæ in latinis reprehenduntur codicibus, sic inveniuntur a veteribus posita, Tertulliano, Victorino, et Cypriano.

Primum igitur⁸ in Judæa cœpit destrui regnum mortis, quia *notus in Judæa Deus*; nunc autem in omnibus gentibus quotidie destruitur, dum magna ex parte ex filiis diaboli fiunt filii Dei. Itaque non in omnes regnavit mors, sed in eos qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ, sicut supra memoravi. Adam autem ideo forma futuri est,⁹ quia jam tum in mysterio decrevit Deus per unum Christum emendare quod per unum Adam peccatum erat,¹⁰ sicut dicitur in Apocalypsi Johannis apostoli: *Agnus*, inquit, *qui occisus est a constitutione mundi*. Denique subjecit:

Sed non sicut delictum, ita et donum.

F Propter quod enim formam esse dixit unius

¹ Cod. nonnulli, *adventui Salvatoris in liberationem*: alii vero, et editt. hoc inter se dissident, quod mss. non pauci, ac vet. editt. efferunt, *adventu*: reliqui melius, *adventui*: Rom. edit. sola, *adventus*. Codd. C et M æque ut in textu.

² Ita Gill. ac Rom. edit. cum mss. nonnullis (item C et M): vet. autem editt. et reliqui mss., *quanto magis piis et justis esset refrigerium*. (Edit. Maur.)

³ Cod. C addit *ergo*.

⁴ Quæ sequuntur, ut incidentia habenda sunt ejusdem periodi, quæ proprie suum habet complementum, id est *opodosisim*, a verbis *Quod si verum esset*.

⁵ Cod. C, *memoratum est*.

⁶ Rom. edit., *Constat autem hoc per quosdam Latinos de*

veteribus græcis translatis olim codices, quos incorruptos simplicitas temporum servavit et servat: postquam autem concordia animis dissidentibus.... torqueri quæstionibus cœpit. Vet. autem editt. ac mss. nobiscum faciunt, nisi quod eadem edit. ac pauci mss. pro *discedentibus* habent *dissidentibus*, minus concinne. (Edit. Maur.)

⁷ Codd. C et M., *conservatur*.

⁸ Cod. C, *prius ergo*.

⁹ Nota Donati in margine cod. C: *Tandem.... ruisti qui est forma futuri hoc est Christus*.

¹⁰ Ita plerique mss. (etiam C et M); at alii nonnulli, et omnes edit., *prævaricatum erat*: cod. vero Corb., *per prævaricationem peccatum increverat*. (Edit. Maur.)

Christi unum Adam; ne et causam Adæ talem significasse putaretur, qualis et Christi est, ideo ait: *Sed non sicut delictum, ita et donum*; quia in eo tantum forma Adam Christi est, quia quod unus peccavit, unus emendavit.

101. *Si enim unius delicto¹ multi mortui sunt, multo magis gratia Dei et donum in gratia unius hominis Jesu Christi in plures abundavit*: hoc est, si unius delicto multi mortui sunt, imitantes prævaricationem ejus; magis gratia Dei et donum in plures abundavit confugientes ad se. Plures enim gratiam consequuntur, quam mortui sunt delicto Adæ. Unde manifestum est non de hac morte, quæ omnibus communis est, significasse; quia omnes omnino moriuntur, et non tamen omnes gratiam consequuntur; neque mortem in omnes regnasse, sed in eos qui delicto Adæ mortui sunt, significatur,² quos in similitudinem prævaricationis Adæ dicit peccasse. Ii sunt quos dicit in unius delicto multos mortuos, gratiam autem Dei in plures abundare; quia et in iis qui delicto Adæ mortui dicuntur, similiter peccantes, et in iis qui non peccaverunt in hac Adæ prævaricationis similitudine, Dei gratia abundavit: paterno autem peccato ex Dei sententia erant apud inferos: gratia Dei abundavit in descensu Salvatoris, omnibus dans indulgentiam, cum triumpho sublatis eis in cælum.

Vers 16. *Et non sicut per unum peccantem, ita est et³ donum: nam judicium quidem ex uno in condemnationem; donum autem ex multis delictis in justificationem.*

102. Manifeste diversum est, quia uno Adæ peccato condemnati sunt, qui in similitudinem prævaricationis ejus peccaverunt; gratia vero Dei per Christum non ex uno delicto, sed ex multis justificavit homines, dando illis remissionem peccatorum.⁴ Hoc ad magnificentiam pietatis Dei et Christi loquitur; ut cum delicto Adæ multi tenentur a morte secunda in inferno inferiori, donum tamen gratiæ Dei, cum justum esset plecti illos, non solum ignoscit illis, sed justificat.

Vers 17. *Si enim unius delicto mors regnavit per unum, multo magis abundantiam gratiæ et donationis et justitiæ accipientes,⁵ in vita regnabunt per unum Jesum Christum.*

103. Contuendum est unum esse sensum, et in nullo differre: mortem enim dicit regnasse,

¹ Cod. M, ob unius delictum, ut Augustinus apud Sabbat. ad h. l. Cod. C, in unius delicto.

² Cod. C, significantur. Ita etiam codd. M et Corb., paucis in contextu ab eo dissidentes.

³ Cum codd. C, M et Augustino (vide Sabbat. ad h. l.) posuimus peccantem, ita est et; pro communi peccatum, ita et.

⁴ Quæ sequuntur desunt usq. ad v. 17 in codd. C. et M.

⁵ Cod. M cum Augustino, qui abundantiam.... accipiunt. Cf. Sabbat. ad h. l.

A non regnare; quia qui intellexerunt per Legem⁶ judicium Dei, sublatis sunt de ejus imperio. Regnavit autem, quia sine manifestatione legis timor Dei in terris non erat. Superior ergo sensus est, ut quia mors regnavit ab Adam usque ad Moysen in eos, qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ; multo magis gratia regnet abundantia doni Dei in vitam per unum Jesum Christum. Si enim mors regnavit, quare non magis gratia regnet, quæ multo plures justificat, quam hi sunt in quos regnavit mors? Quanto magis gratia regnare credenda est quæ confert vitam per Christum?

B *Igitur sicut per unius delictum in omnes⁷ homines in condemnationem; sic et per unius justitiam in omnes homines in justificationem vitæ*; hoc est, sicut per unius delictum omnes condemnationem meruerunt similiter peccantes, ita et in justitia⁸ unius omnes justificabuntur credentes. Si qui autem condemnationem hanc generalem esse putant, simili modo et justificationem generalem accipient. Sed non est verum, quia non omnes credunt.

Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plures;⁹ ita et per unius obedientiam justii constituentur multi.

C Quos supra omnes dixit, hic plures et multos significat: plures enim delictum Adæ sequuti sunt prævaricando, non omnes; et multi justii constituentur per fidem Christi, non omnes. Non ergo in eos regnavit mors, qui non peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ.

Lex autem subintravit, ut abundaret delictum.

D 104. Potest dici e contra: Non ergo oportuit dari Legem, ne peccata increscerent; si enim ante Legem minus peccatum est, non opus fuit lege. Plane necessaria fuit Lex, ut ostenderet imputari apud Deum peccata, quæ impune fieri credebantur; ut de cetero scirent quid evitare deberent. Unde Esaias propheta, *Lex*, inquit, *in adjutorium data est*: ut quia ipsi naturæ quodammodo inserta sunt justitiæ semina, addita Lex est,¹⁰ ejus auctoritate et magisterio ingenium naturale proficeret ad fructum justitiæ faciendum. Sicut enim nativitas interit,¹¹ nisi nutrimenta habeat, quibus fota adolescat; ita et naturale justitiæ ingenium, nisi habeat quod respiciat et veneretur, non facile proficit, sed ægrolat, et supervenientibus cedit peccatis. Consuetudine enim delinquendi premitur, ne cre-

⁶ Cod. C addit futurum.

⁷ Omittunt in, etiam infra, codex M, Sedulius et Scotus (Cf. Sabbat. ad h. l.); habet tamen codex C.

⁸ Cod. C, unius delicto.... ita et justitia.

⁹ Cod. C, plurimi; cod. M, multi.

¹⁰ In margine codicis C: *Legi naturali dominica lex adjutorio data est.*

¹¹ Codex Corb. nativitas intepescit.

(Edit. Maur.)

scat in fructum, et per hoc extinguitur. Provi-
denter ergo data est Lex in adjutorium, sicut
testatur propheta: sed populus veterem consue-
tudinem sequens multiplicavit peccata. Ipso enim
usu plus cœpit peccare, quam antea peccaverat;
et sic factum est, ut data Lege non minueren-
tur, sed abundarent peccata: Apostolus enim
ostendit quid provenerit data Lege, non quid
Lex fecerit. Quomodo autem Legis vitio cre-
scebant peccata, quæ comminabatur, ne pec-
cetur; sed subintrasse dicitur, ut abundaret
peccatum? Verum est, quia quasi profutura in-
travit, et cum humilitate: postea autem cœpit
dominari eis, quibus præceperat ne peccarent,
et peccabant. Ostendere enim cœpit lex abun-
dantiam peccatorum, cum quæ interdixerat,
plus fiebant quam facta erant. Igitur hoc modo
ut abundaret delictum, data est Lex: commen-
dans enim Apostolus fidem, per quam utique
peccata delentur, legem dixit fecisse, ut abun-
daret peccatum, sicut supra dixi; quia non data
est, ut abolerentur peccata, sed ut abundarent,
dum et ante legem peccatores ostendit, et post
legem reos omnes tenuit.

*Ubi autem abundavit peccatum, superabundavit
gratia.*

105. Manifestum est, quia cum abundaret
peccatum, superabundavit gratia: dum donum
Dei venit ex promissione, et omnium peccata
contextit;¹ ut diaboli invidia nihil se profecisse
doleat. Quia enim cum data esset lex ad utili-
tatem humanam, id egit diabolus, ut suadendo
illicita, inverteret; ut quod profuturum datum
erat, in contrarium proficeret, dum mandata
contempta sunt, ut non utilitas ex Lege, sed
judicium ad vindictam procederet:² tunc justus
atque misericors Deus, ut gloriam diaboli, quam
de triumphato homine quæsierat, exinaniret, Fi-
lium suum venturum decrevit, qui omnia peccata
donaret; ut major fieret lætitia ex dono gratiæ,
quam fuerat luctus ex peccato.³ Gaudium enim
doni Dei etiam his proficit, de quibus triumphare
non potuit Satanas: idcirco superabundavit gratia
super peccatum, quod suasit Satanas.

Vers. 21. *Ut quemadmodum regnavit peccatum in mortem;
ita et gratia regnet per justitiam in vitam
æternam per Jesum Christum Dominum no-
strum.*

106. Peccatum regnavit videndo opus suum

¹ Corb. cod., *peccata contraxit*. Continuo vero post Amerb. et mss. non pauci legunt *profecisse doceat*, ubi Eras. ac seq. edit. cum aliis mss. magis congrue, *profecisse doleat*. (E. Maur.)

² Vet. edit., *ut non utilitas ex Lege, commendatur gratia Dei; sed judicium ad vindictam procederet*: mss. vero et Rom. edit. in nostram lectionem conveniunt, nisi quod pro *ad vindictam*, illorum nonnulli habent, *et vindicta*. (Ed. Maur.)

³ In margine cod. C: *Commendatur gratia Dei*.

⁴ Videtur contra fidem mss. legendum *regnat*.

⁵ Mss. quidam, et Cod. M: *Simili modo et gratia regnet, et inobedientes sibi facit, dum ii quibus misericordiam dedit,*

A peccantibus in mortem proficere, in qua glo-
riabatur, simili modo ut et gratia⁴ regnet per
justitiam in vitam æternam, per Jesum Christum
Dominum nostrum; ut sicut per Adam cœptum
peccatum regnavit, ita per Christum gratia.⁵ Sic
autem regnat gratia per justitiam, si accepta
remissione peccatorum, justitiam sequimur; ut
videns gratia fructum se habere in bonis, quos
redemit, regnet in vitam æternam, sciens nos
futuros æternos. Superabundat ergo gratia, quia
B peccatum ad tempus regnavit, gratia autem in
æternum. Dei enim regnum est, gratia regnante,
sicut diaboli regnum erat, peccato regnante.
Totum tamen ad Christum refert, ut omnis
gratia Dei a Christo discatur. Ad superiorem
igitur sensum respondet dicens:

CAPUT VI.

Quid ergo dicemus: Permanebimus in peccato, ut gratia abundet? Absit. Vers. 1.

107. Hoc est, numquid semper peccandum
est, ut donum Dei abundet, tegens
nostra peccata; ut semper remissionem pecca-
torum sperantes, quia Deus pius est, Christi
gratiam præferamus? Non utique. Ideo enim
nostri misertus est Deus per Christum, ut de
cetero non peccantes, et meritum nobis et Dei
gratiam in nos regnare faciamus. Aufert enim
D regnum gratiæ Dei, et tradit peccato, qui rursus
redit ad veterem hominem, id⁶ est, ad ritum
præteritæ vitæ. Duabus enim ex causis mise-
ricordiam accepimus; ut et diaboli regnum
excluderetur, et Dei imperium ignorantibus
prædicaretur, per hoc ipsum dignitate nobis
quæsita.

*Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc
vivemus in illo?* Vers. 2.

Hoc dicit, quoniam viventes peccato, mortui
eramur apud Deum; qui peccat enim, vivit pec-
cato, sicut qui non peccat, vivit Deo. Superven-
iente enim gratia Dei per Christum, et nos
per fidem lavacro spiritali regenerante, cœpimus
vivere Deo, mortui autem esse peccato, qui est
diabolus; hoc est tamen mori peccato, liberari
a peccato, fieri autem servum Dei. Itaque mortui
jam peccato, non redeamus ad mala pristina;
F ne iterum vivamus peccato, et morientes Deo,
amissa dignitate, pœnam quam evasimus, in-
curramus.

*recte versantur, hæredes futuri per Christum, sicut fuerant
perditioni obnoxii per Adam. Quid ergo dicemus? etc.* Cod. C:
*Ut et gratia regnet dum hi quibus misericordiam dedit, recte
versantur, æternæ vitæ heredes futuri per Christum, sicut
fuerant morti obnoxii per Adam. Quid ergo etc.* Compertum
igitur est tam e præcedentibus quam ex his variantibus,
valde mature post Ambrosii ætatem quemdam extitisse qui
horum Commentariorum sententias non infrequenter corri-
puerit, cujus compendiosoris formæ testes sunt vetustiores
codd. C, Corbejensis, Modoetiensis aliique pauci.

⁶ Cod. C, *hoc*.

Vers. 3. *An ignoratis quia quicumque baptizati sumus in*
 1 *Christo Jesu, in morte ejus¹ baptizati sumus?*

108. Hoc dicit, ut sciamus baptizatos nos jam non debere peccare; quia cum baptizamur, commorimur Christo. Hoc est in morte ejus baptizari: illic enim omnia peccata nostra moriuntur, ut innovati, deposita morte, resurgere videamur ad vitam renati; ut quomodo Christus mortuus peccato resurrexit, ita et nos per baptismum spem resurrectionis habeamus. Baptisma itaque mors peccati est, ut alia sequatur
 2 *nativitas, quæ corporis manente compage,² hominem mente innovat, sepulta omnium malorum actuum vetustate.*

3
 Vers. 4. *Consepulti ergo³ sumus cum illo per baptismum in mortem: ut quemadmodum Christus resurrexit a mortuis per virtutem Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus.*

109. Hæc dicens, etiam istud significat, quod primum est; quia Christus corpus suum a mortuis excitavit: ipse enim virtus est Dei Patris, sicut dicit: *Solvite templum hoc, et ego tribus diebus excitabo illud. Hoc autem, inquit, dicebat de templo corporis sui;* et quia resurrexit in novam vitam, quæ jam mori nesciat. Nova autem dicitur, quia a Christo data est, quæ est disciplina Christiana. Nos autem baptizati consepulti sumus Christo; ut de cetero hanc vitam sequamur, in qua Christus resurrexit. Baptisma itaque resurrectionis pignus est, et imago; ut jam in præceptis Christi manentes, ad præterita denuo non revolvamur. Qui enim moritur, jam non peccat; mors enim finis peccati est. Nam ideo per aquam celebratur, ut sicut aqua sordes corporis abluat; ita et nos per baptismum ab omni peccato spiritualiter purgatos nos et innovatos credamus; ut quod incorporale est, invisibiliter abluatur.

Vers. 5. *Si enim complantati sumus similitudini mortis ejus, simul et resurrectionis erimus.*

Tunc nos feliciter dicit posse resurgere, si similitudini mortis ejus fuerimus complantati, id est, si in baptismo omnia vitia deponentes, in novam vitam translati, de cetero non peccemus: per quod simul et resurrectionis illius similes erimus; similitudo enim mortis similem præstabit resurrectionem. Quod in epistola sua Johannes apostolus memorat dicens: *Scimus quia cum apparuerit, similes ei erimus,* hoc est,

1 Joan. 111, 2.

¹ Cod. M, *ipsius*, ut alibi apud Ambrosium aliosque Patres, Cf. Sabbat. ad h. l.

² Posuimus cum cod. C *compage* pro communi *compagine* quia alibi quoque occurrit apud Ambrosium, elegantioris formæ studiosum.

³ Posuimus *ergo* pro communi *enim* freti codd. C et M, nec non Augustino aliisque Patribus, ut habet Sabbat. ad h. l.

⁴ Ita pro communi *crucifixus*, juxta codd. C et M, et alia Ambrosii parallela; quamquam ipse Ambrosius deinde vocem

A *immortalem et gloriosum resurgere. Nec enim hæc erit similitudo, ut nihil distet; quia similis erit in corporis gloria, non in divinitatis natura.*

Scientes hoc quia vetus homo noster simul con-
fixus⁴ est, ut destruaturs corpus peccati, ut
ultra non serviamus peccato. Vers. 6, 7. 4

110. Multa innectit et iterat, ut baptizatos doceat jam non debere peccare, maxime ne ad idololatriam revertantur: gravissimum enim crimen, et caput totius erroris est, ne perdant gratiam acceptam a Deo per Christum. Hominem ergo veterem actus præteritos dicit; quia sicut novus homo per fidem et puram vitam dicitur,⁵ ita et vetus homo per diffidentiam et malos actus. Hos actus crucifixos dicit, id est, mortuos; ut corpus destruaturs peccati, quod est cuncta crimina. Omnia enim peccata simul corpus appellat, quod destrui dicit per bonam vitam, et fidem catholicam.

Si autem mortui sumus cum Christo, credimus
quod etiam simul vivemus cum illo. Vers. 8. Galat. v, 24.

Manifestum est hos qui carnem crucifixerunt, id est, mundum cum vitiis et concupiscentiis ejus, mori mundo, et commori Christo, æternæ quoque vitæ ac salutaris coimaginari; ut gloriæ Christi similes effici mereantur. Caro vero, id est, corpus sic crucifigitur, si desideria ejus calcantur, quæ, manente in ea peccato, creantur⁶ ex prævaricatione primi hominis cœpta: in carne enim diabolus crucifigitur; ipse enim est qui fallit per carnem. Caro ergo aliquando mundus, id est, elementa; aliquando vero corpus hominis intelligitur, vel ipsa anima sequens corporea vitia.

Scientes quod Christus resurgens ex mortuis,
jam non moritur: mors illi⁷ ultra non domi-
 E *nabitur. Quod enim mortuus est peccato, mor-*
tuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo. Vers. 9, 10. 7

Securitatem æternitatis in resurrectione Salvatoris ostendit: ad quam venire contingit, si melioris vitæ fuerit æmulatio. Qui enim bene agendo vivit Deo, hic vere vivit; quia æternam habet vitam.

Ita et vos existimate vos mortuos quidem esse
 F *peccato, vivere⁸ autem Deo in Christo Jesu*
Domino nostro. Vers. 11. 11

111. Sic loquitur, ut doceat non aliter mori

adhibeat *crucifixos*, quæ ut explicatio superioris adhiberi potuit. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁵ Quidam mss., quos inter cod. M, *novus homo per Christum, id est, qui ejus fidem habet, puramque vitam exercet, novus dicitur, etc.*

⁶ Mss. aliquot, *quæ manent in ea; peccato enim creantur etc.* (Edit. Maur.)

⁷ Cod. C, *in eum*; cod. M, *in eo* ut in Ps. cxviii, lib. vii, n. 42.

⁸ *Vivere* posuimus pro *viventes*, juxta codd. C et M.

posse peccato, et Deo vivere, quam ut in Christo sit omnis spes: quem Dominum nostrum appellat, ut nihil Legis ad salutem proficiat capessendam in futuro sæculo, quando non aliter Deo vivitur, quam per Christum.

Vers. 12. *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediatis concupiscentiis ejus.*¹

Mortale corpus est ex causa prævaricationis Adæ; ex fide autem Christi fore creditur immortale. Ut autem ad promissionem hanc veniatur, non obediendum dicit peccato, ne regnet in nostro mortali corpore: regnat autem dum imperat. Si autem non regnat, non videbitur corpus hoc esse mortale, quia in spe æternitatis est. Non propter dissolutionem dixit mortale corpus, sed propter pœnam gehennæ, ut ille mortalis dicatur, qui in gehennam mittendus est; quia qui peccato obediunt, mortem secundam inferni² non evadunt, a qua Salvator in se credentes liberavit. Mortale ergo dicens corpus, totum hominem significavit; quia qui obediunt peccato, mortales dicuntur: *Anima enim*, inquit, *quæ peccat, ipsa morietur*, id est, totus homo; nemo enim sine corpore judicabitur.³

Ezech. xviii, 4.

Vers. 13. *Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato.*

112. Ostendit diabolus nostris nos jaculis impugnare;⁴ occasio enim datur illi per nostra peccata, ut deserente nos Deo, accepta potestate illudat et mortificet nos. Ideo membra nostra ab omni opere iniquitatis continere debemus, ut inimicus noster inermis inventus subji-ciatur. Et non dixit: Exhibete corpora vestra, sed *membra vestra*; membris enim ministris erratur, non toto corpore.

Sed exhibete vos Deo, tamquam ex mortuis viventes.

Mortem ignorantiam et infidelitatem cum mala vita significat; quia vita est cognoscere Deum per Christum. Quia enim nemo sine parente ortum sumit vitæ, omnia autem a Deo orta sunt ad vitam per Christum; idcirco qui non cognoscit parentem omnium esse Deum per Christum, vitam habere non dicitur, hoc est, sic habetur ac si non sit: ipse enim semet ipsum esse negat, dum sine parente Deo esse se putat. Itaque ignorantia et turpis vita mors est: vitia enim ista mortem adquirunt, non

¹ Cod. M, *obediatis illi*, ut Tertullianus. Cf. Sabbat. ad h. l.

² Vet. editt. cum mss. non paucis (*etiam* C), *mortem inferni*; Gill. in marg. et Rom. edit. in corp. cum mss. quibusdam, *mortem secundam*; mss. vero Gem., Prat., Mich., Vall., Thuan. et Remig., *mortem secundam inferni*. (Ed. Maur.)

³ Hoc dicitur de extremo universali judicio, ubi revera totus homo in anima et corpore æternæ gloriæ vel æternis suppliciis deputabitur.

A mortem hanc, quæ communis est omnibus, sed mortem gehennæ, sicut supra memoravi; ut cognitio parentis Dei, et sancta conversatio vita sit, non hæc quæ occasui subjacet, sed illa futuri sæculi, quæ vocatur æterna. Quamobrem, *exhibete vos*, inquit, *Deo*, quem cognoscentes profecistis in salutem; ut inhonestæ vitæ renunciantes, essetis ex mortuis viventes.

Et membra vestra arma justitiæ Deo.

B

113. Tanta nos modestia conversationem nostram vult gubernare, ut actus nostri justitiæ Dei proficientes, non mundanæ justitiæ (quia mundi justitia sine fide est Christi, sine qua non vita, sed mors est) arma præbamus illis ad defendendos nos: cui cum arma per opera bona præbamus, dignos nos facimus adjuvari ab ea; quia justitia Dei indignos despicit. Ubi enim justitia Dei fuerit, ibi habitat Spiritus sanctus ad adjuvandam imbecillitatem nostram: sicut enim peccato arma præbamus, cum male agimus; ita et justitiæ, cum recte versamur, membra nostra custodientes ab omni turpitudine.

C

*Peccatum autem vestri jam⁵ non dominabitur; non enim sub Lege estis, sed sub gratia.*⁵ Vers. 14.

114. Si secundum præcepta quæ dat, ambulemus, peccatum nobis dicit non posse dominari: iis enim dominatur, qui peccant. Non enim ita ambulantes, ut præcipit, sub Lege sumus: si vero non peccemus, non sumus sub Lege, sed sub gratia. Si autem peccemus, vertimur sub Lege, et incipiet nostri dominari peccatum; quia qui *facit peccatum, servus est peccati*; et necesse est ut sit sub Lege,⁶ quamdiu remissa non accipit: peccatum enim auctoritate Legis reum facit peccatorem; ac per hoc cui data remissio est, et custodit se, ne de cetero peccet, neque peccatum ei dominabitur, neque sub lege est. Cessat enim circa eum auctoritas Legis, qui liberatus est a peccato; quos enim reos tenet lex, traditi sunt illi a peccato. Qui ergo peccatis exutus est, non potest esse sub Lege.

D

E

*Quid ergo? peccabimus, quia non sumus sub Lege, sed sub gratia? Absit.*⁷ Vers. 15.

115. Quoniam Lex a Deo est, ac per hoc ne forte opponeretur, ipse sibi proposuit: Si ex Deo est, inquit, Lex, cur non debemus esse sub Lege? Hoc purgat,⁷ ac docet cum Dei voluntate, qui legis auctor est, a Christo nos liberatos de sub lege. Quamvis enim recte data sit Lex (data

⁴ Cod. C, *expugnare*.

⁵ Cod. M omittit *jam* ut græcus textus.

⁶ Corb. cod. et M, *Iis enim dominatur, qui peccant; quia omnis peccator servus est peccati, et necesse est esse* (Cod. M, *ut sit*) *sub Lege*. Sequens autem remissa est in neutro plurali pro remissionem.

⁷ Vet. editt. et quidam mss., *hoc cognoscit*.

Joan. viii, 34.

5

7

est enim, ut et reos ostenderet apud Deum, qui peccaverunt ante Legem; et timori esset, ut de cetero non peccaretur); sed quia infirmitatis suæ imbecillitate genus hominum¹ a peccatis se inhibere non potuit, factum obnoxium mortis inferni; motus Deus pietate clementiæ suæ, qua semper humano generi subvenit, providit per Christum, qua ratione desperatis jam daretur medela; ut remissione peccatorum accepta, eruti a Lege, quæ illos habebat obnoxios, et relevati et reparati, Deo adjuvante, per fidem,² vitiis a quibus prius subacti fuerant, repugnarent: ideoque non peccavimus quasi Legem spernentes Dei; sed ipsius Dei quasi providentiam sequuti sumus per Christum.

Vers. 16. *Nescitis quia cui exhibetis vos servos ad obediendum, servi estis ejus, cui obedistis, sive peccati in mortem, sive obeditionis ad justitiam?*

116. Nunc ne aliud profitentes, aliud faciamus, et cum Dei servi dicimur, gestis servi diaboli inveniamur; præmonet et denuntiat ejus nos servos esse, cujus et voluntatem explemus operibus; et non parum obesse Deum confiteri Dominum, et actibus diabolo famulari: nam hoc olim Deus denotat, et accusat dicens: *Plebs hæc labiis me honorat, cor autem eorum longe est³ a me.* Et Dominus ait in Evangelio: *Nemo potest duobus Dominis servire.* Et in lege dictum est: *Deus non deridetur.*

³ Isai. XLIX, 13.

Matth. VI, 24.

Galat. VI, 7.

Vers. 17, 18. *Gratias autem Deo, quod cum fuissetis servi peccati, obedistis ex corde in eam formam⁴ doctrinæ, in qua traditi estis. Credentes autem in Christum, servi facti sumus justitiæ.*

117. Ejus enim dicimur servi, cui obedimus. Et quia justum est obedire Christo (et ipse enim justitia est, et quæ præcipit, justa sunt), ideoque dicit servos nos factos justitiæ ex corde, non ex lege; ex voluntate, non ex timore: ut professio nostra animi judicio promatur. Per naturam enim inducti sumus ad fidem, non per legem, in qua forma doctrinæ Dei imperio facti sumus, qui finxit naturam. In natura enim habemus, ut cognoscamus a quo, et per quem, et in quo sumus creati. Forma ergo doctrinæ est, in quam tradidit nos creator naturaliter,

¹ Posuimus *hominum* cum cod. C pro communi *humanum*.

² Ita edit. omnes: at contra mss. ad unum, asserunt editores Maurini, voces *per fidem* non admittunt. Verum et has ipsas habet codex C.

³ Cod. C, *abest*.

⁴ Codd. C et M, *in ea forma*.

⁵ Ita omnes mss.; contra vero omnes edit., *ex corde confiteantur*, Amerb., *confitentur*. (Edit. Maur.)

⁶ Hic addit cod. M verba omnia evangelica intermedia, quæ Ambrosium non recitasse constat ex illis *quia suave est*; secus enim vocem *jugum* ante *suave* iterasset.

⁷ Omnes edit., *in quibus addiscentes*: melius omnes mss., ajunt Maurini, *in quibus conversati, addiscentes*: sed etiam cod. C *aaddiscentes* non habet: unus, *abdicantes*, sed pravo sensu.

A hoc est, quod supra dixit: *Ipsi sibi sunt Lex*; dum vident naturæ suæ esse, quod credunt; ut quod Judæi lex et prophetæ prædicarunt de Christo, hoc gentiles ex corde confidunt.⁵ Hinc gratias refert Domino, quia cum essemus servi peccati, obedivimus ex corde credentes in Christum; ut serviremus Deo, non per legem Moysi, sed per legem naturæ.

Humanum dico propter infirmitatem carnis vestræ. Vers. 19.

118. Dum infirmitatem carnis memorat, minus se significat exigere ab homine, quam dignum est circa Dei culturam. Denique subinfertur:

Sicut enim exhibuistis membra vestra servire immunditiæ et iniquitati, ad iniquitatem; ita nunc exhibete membra vestra servire justitiæ, in sanctificationem.

C Ut occasionem nobis auferret timoris accedendi ad fidem, quia quasi importabilis nobis et aspera videretur, ea mensura nos Deo servire præcepit, qua prius famulabamur diabolo: cum utique propensius deberet serviri Deo quam diabolo, quippe cum hic salus, illic damnatio operetur; medicus tamen spiritalis non plus a nobis exigit, ne dum præcepta quasi gravia fugeremus, perpendentes infirmitatem nostram, maneremus in morte. Unde Dominus, *Tollite*, inquit, *jugum meum super vos⁶... quia suave est, et onus meum leve.*

D

Cum enim servi essetis peccati, liberi fuistis justitiæ. Quem enim fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est.

Matth. XI, 29.

Vers. 20, 21

119. Manifestum est, quia qui liber est a Deo, est servus peccati: dum peccat enim, recedit a Deo, et fit sub peccato. Quales ergo sunt fructus peccati, in quibus conversati,⁷ addiscentes bonam vitam, confundimur, eo quod dudum turpiter vixerimus; et non solum hoc, quia et sententia paganorum turpis et fœda est, maxime quæ in Phrygia inventa est, in qua nisi spurcus intersit, sacramentum mutum est, et torpescit religio?⁸ Ecce maculis plena libertas, et squaloribus obligata,⁹ cujus opus turpem mercedem habet: *Cujus finis mors est: finem dixit exitum*

⁵ Vet. edit. et mss. nonnulli, *Nisi spurcitiis intersit*, Rom. edit. ac pauculi etiam mss., *nisi spurcitiis intersit*: sed alii mss. multo plures, ut in textu. Rursus vero pro *sacramentum mutum est*, ut in edit. et mss. quibusdam habetur, in aliis cod. legitur, *sacramentum motum est*, in aliis *nothum est*. Alluditur autem hic ad cultum Cybelis, qui in Phrygia ortum habuit, in cujus mysteriis celebrandis Cybelis sacerdotes, qui Corybantes, Tauroboli, Cureti aliisque nominibus appellabantur, cymbalis tympanisque obstrepentibus excurrerant, effuso capillitio, pineas tædas manibus agitant, in brachiis cruribusque se mutuo vulnerantes, conclamantes ac turpissima perpetrantes; qui demum pannosi et sordidi asellis insidentes, quæstuant vagabantur, obscœnis cupidinibus infames.

⁹ Cod. C pro *obligata* habet *mancipata*.

vitæ et actuum, cui aut mors, aut vita succedit. Sed hoc loco mors duplex; a morte enim ad mortem transitur.

Vers. 22 *Nunc vero liberati a peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam æternam.*

Hoc est, si accepta remissione peccatorum, bonorum actuum æmuli fuerimus, adquiremus sanctitatem, finem vero habebimus, id est, exitum, vitam perpetuam: a morte enim hac, quam finem dixit, transibimus ad vitam, quæ sine fine est.

Vers. 23. *Nam merces peccati mors est.*

120. Quæstum peccati mortem dicit, quia per peccatum mors:¹ ac per hoc qui de cetero abstinent se a peccatis, stipendium accipient² vitam æternam; quia qui non peccant, alieni sunt a morte secunda.

Gratia autem Dei vita æterna in Christo Jesu Domino nostro.

Sicut enim sequentes peccatum adquirunt mortem; ita et sequentes gratiam Dei, id est, fidem Christi, quæ donat peccata, habebunt vitam æternam; ut gaudeant se ad tempus dissolvi, scientes hanc se vitam consequuturos, quæ et omni tædio careat, et successionem non habeat. Quam sanctus Symeon exoptans, petiit se hinc dissolvi, ut iret in pacem, id est vitam,³ quæ nullam patitur inquietudinem. Et hoc donum a Deo per Christum nobis datum Dominum nostrum testatur; ut Deo Patri gratias per nullum alterum nisi per Filium ejus agamus.

CAPUT VII.

Vers. 1 *An ignoratis, fratres, scientibus enim legem loquor.*

4 121. **U**t animos eorum⁴ firmet in doctrina divina, exemplo humanæ legis utitur; ut iterum per terrena suadeat cœlestia, sicut et a mundi creatura Deus cognoscitur:⁵ quia enim unius est totum, licet diversæ sint res, ex aliqua tamen parte sibi invicem similes sunt. Sciunt

¹ Omnes edit. at pauci mss., *quia peccatum mors*: melius ceteri, *quia per peccatum mors*. (Edit. Maur.)

² Pro communi *accipiunt* posuimus *accipient* e cod. C, utpote magis logicum, quodque ideo Ambrosii genuina dictio videtur.

³ Rursus e cod. C posuimus *pacem.... vitam* pro communi lect. *pace.... vita*.

⁴ Codd. C et M, *illorum*. Admodum frequens est in istis mss. hoc adjectivum loco alterius *is, ea, id*. Non ideo tamen communem textum immutabimus his locis, neque ulterius has variantes notabimus.

⁵ *Agnoscitur* habet codex C; etiam alibi hoc verbum de more habet pro communi *cognoscere*.

⁶ Sic omnes edit. et mss. aliquot: alii vero non pauci ac etiam cod. M, *partim ex Græcis, partim ex Hebræis; quamvis ante Moysen non latuerit Lex: sed ordo non erat,*

A ergo legem Romani, quia non sunt barbari: sed comprehenderunt naturalem justitiam partim ex se, partim ex Græcis: nam leges Romanis ex Athenis perlatae sunt, sicut et Græcis ex Hebræis. Ante Moysen enim non latebat Lex; sed ordo non erat, neque auctoritas.⁶ Non ignorantibus ergo legem dicit:

Quia lex dominatur homini, quanto tempore vivit?

B Non est occultum, omnem vitam hominis esse sub lege naturæ, quæ data est mundo: hæc lex generalis est. Nunc vero aliam proponit specialem (quamvis et ipsa generalis est, sed dum non recipitur ab omnibus, fit specialis), per quam vult probare adsertionem suam; gradatim enim vult tradere veritatem. Dicit ergo:

*Nam quæ sub viro est mulier, vivente viro alligata est legi viri.*⁸ Vers. 2. 8

122. Hæc lex de Evangelio est, non ex Moyse, neque ex justitia terrena. Aliquid ergo duce natura, aliquid ex lege Moysi addiscentes, perfecti facti sunt per Evangelium Christi. Sequenti ergo exemplo apertius suadet Christianismum exutum esse a lege factorum, non ab omni lege; nec ultra jam expedire esse sub lege, ne gratiam Dei evacuet reversus sub legem; quia Dei gratia liberavit a lege hominem, ut spiritu, id est mente, serviat Deo. Sicut enim mulier, mortuo viro, liberata⁹ est a lege viri, non a lege naturæ; ita et hi qui gratia Dei liberati a lege sunt, a qua tenebantur rei; ut mortua illis sit,¹⁰ ut Christianismo juncti non sint adulteri. Si enim lex apud illos vivit, adulteri sunt, et nihil illis proderit dici Christianos, quia obnoxii erunt ultioni. Nec enim legis erit adulter, sed Evangelii, qui, mortua lege, junctus Evangelio, post redit ad legem: mortua enim lex dicitur, quando quem tenebat reum, ignotum est ei, auctoritate legis cessante.¹¹ 9 10 11

Quod si mortuus fuerit vir ejus, liberata est a lege viri; ut non sit adultera, si juncta fuerit alteri viro. Vers. 3. 3

Sublati a Lege, accepta remissione peccatorum, et juncti Evangelio, non sunt adulteri

neque auctoritas, nam Legis ordo Romanis ex Athenis perlatus est: alii nonnulli, quos inter cod. C, partim ex Græcis, sicut et Græci ex Hebræis: quamvis enim ante Moysen.... nam leges Romanis ex Athenis perlatae sunt.

⁷ Cod. C, *omni homini*; cod. M, *dominabitur hominibus*.

⁸ In cod. C additur hic: *quod si mortuus fuerit vir ejus, soluta est a lege viri. Igitur vivente viro vocabitur adultera si fuerit juncta alteri viro*. In cod. M ex errore amanuensis post primum *vivente viro* statim additur *vocabitur adultera* etc.

⁹ Codd. C et M, *libera*.

¹⁰ Mss. aliquot, *liberati a Lege non erunt sub illa, a qua tenebantur rei, nec ultra expedire esse sub Lege; ut mortua etc.* Cod. M, *liberati a lege erunt a qua etc.*

¹¹ Iidem cod., *Mortua enim Lex dicitur, cum cessat ejus auctoritas. Si autem mortuus etc.* Ignotum valet remissum.

Legis; quia mortua apud illos est. Si autem servantes Legem accedere se putant ad Evangelium, rei erunt et adulteri; quia viva Lege junxerunt se fidei, et erunt in utraque adulteri.

Vers. 4. *Itaque, fratres mei, et vos mortificati estis Legi per corpus Christi.*

123. Quoniam Salvator noster corpus suum diabolo crucifigere permisit, sciens pro nobis esse et contra illum; idcirco per corpus Christi salvos nos dicit factos. Mori enim Legi, Deo vivere est; quia Lex dominatur¹ peccatoribus. Cui ergo dimittuntur peccata, moritur Legi: hoc est liberari a Lege. Itaque per corpus Christi hoc consequimur beneficium: tradens enim corpus suum Salvator, mortem vicit, et peccatum damnavit. In ipsum² enim peccavit diabolus, cum illum innocentem occidit, et qui³ peccatum omnino nesciret: cum enim hominem sibi peccati causa defenderet, inventus est in eo reus, in quo accusabat. Hinc factum est ut omnes credentes in Christum eruantur a lege, sublato peccato:⁴ quia victum peccatum, quod est diabolus, per corpus Christi, non habet auctoritatem in eos, qui ad illum pertinent, a quo victus est. Dum enim non peccat et occiditur quasi reus, vicit peccatum de peccato; hoc est, diabolus proprio peccato, quod in eum⁵ admisit, damnavit; et chirographum quod peccato Adæ decretum erat, delevit quando ab inferis resurrexit, data hujusmodi forma credentibus sibi, ut a morte secunda teneri non possent. Ac per hoc mortui sumus Legi per corpus Christi: qui enim Legi mortuus non fuerit, reus est; et qui reus est, secundam mortem evadere non potest.

Ut sitis alterius qui ex mortuis resurrexit, ut fructificemus Deo.

Hoc dicit, quia ideo mortui sumus Legi, ut de cetero Christi simus servi solius; et hoc erit fructificare Deo. Acquiritur enim Deo qui in gratia ejus manet, dignus resurrectione promissa.

Vers. 5. *Cum enim essemus in carne.*

124. Cum in carne sit, est enim in corpore, negat se esse in carne; quia hic dicitur esse in carne qui aliquid sequitur, quod lege prohibetur. Igitur in carne esse multifarie intelligitur: nam omnis incredulus in carne est, id est, carnalis; et Christianus sub lege vivens in carne est; et qui de hominibus aliquid sperat, in carne est; et qui male intelligit Christum, in

¹ Cod. C, *dominabitur*.

² Pro *in ipso* communi, posuimus *In ipsum*, juxta cod. C.

³ *Et qui* iterum e cod. C, pro communi *qui*.

⁴ Cod. M, *damnato peccato*.

⁵ Rursus e cod. C *in eum* pro communi *in eo*.

⁶ Cod. C, *intelligamus*.

⁷ Cod. M, *sine complexu*.

A carne est, et si quis Christianus luxuriosam habet vitam, in carne est. Hoc tamen loco in carne esse sic intelligimus,⁶ quia ante fidem in carne eramus: sub peccato enim vivebamus, hoc est, carnales sensus sequentes, vitiis et peccatis subjacebamus. Sensus autem carnis est, non credere spiritualia, id est, sine commixtione⁷ viri virginem peperisse, et ex aqua et Spiritu sancto hominem denuo nasci, et solutam animam a copula carnis rursus in carne resurgere.

B De his diffidens in carne est: hinc,

Vitia, ait, peccatorum, quæ per Legem ostenduntur,⁸ operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti.

Manifestum est quia qui non credit, sub peccato agit, et captivus trahitur ad vitia admit-tenda, ut fructum faciat morti secundæ: lucrum enim tunc facit mors, cum peccatur. In membris tamen dicit vitia operari, non in corpore, ne occasio esset male tractantibus corpus; quia in maliloquio lingua arguitur, et in furto manus corripitur, et in dissimulante aures increpantur, et ita in ceteris, quæ quamvis de corde exeant, Domino in Evangelio adtestante,⁹ membrorum tamen ministerio explentur operibus. Disputatio hæc tangit Judæos, et eos qui Christiani dicuntur, et sub Lege volunt vivere; ut discentes carnales se esse, recedant¹⁰ a Lege. Vitia tamen peccatorum, quæ dominari in carne agentibus dicit, per Legem ostendi, non per Legem fieri demonstrat: index enim peccati Lex est, non genitrix, reos faciens peccatores.

Nunc autem soluti sumus a Lege mortis, in qua detinebamur.

125. Soluti sumus a Lege, dum remissionem peccatorum accepimus; non enim jam habet in nos potestatem: infidis enim et peccatoribus dominatur. Lex autem mortis ideo dicta est, quia punit reos, mortificat autem peccatores: non ergo mala est, sed justa. Quamvis enim malum sit patientibus, quod infertur a Lege; sed illa non est mala, quia juste infert iram. Itaque non mala est peccatoribus, sed justa; bonis vero spiritualis est. Quis enim dubitet spiritale esse prohibere peccare? Sed quia hoc non potuit, ut salvaret hominem remittendo peccata; lex fidei data est, quæ credentes liberaret a dominio Legis; ut possent reparare se ad vitam, quos Lex tenebat reos ad mortem.¹¹ Ipsi enim Lex mortis est, quibus iram operatur causa peccati.

⁸ Cod. M, *quæ sunt per legem*, ut Tertullianus. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁹ *Domino in Evangelio adtestante*, abest ab edit. omnibus, ante maurinam, a mss. nonnullis, et etiam a C et M; sed ex aliis pluribus insertum fuit a Maurinis, et nos retinuimus, quamvis opinemur extraneam esse additionem.

¹⁰ Cod. C, *ediscentes.... secedant*.

¹¹ Cod. C, *mortis*.

Ita ut serviamus in novitate spiritus, et non in vetustate litteræ.

Hic Legem tangere putatur, quam quidem ad comparisonem legis fidei inferiorem facit, non tamen inimicam judicat. Nam ideo dicit nos erutos a lege mortis, ut serviamus legi fidei, quæ nobis præsidium contulit salutare, quod vetus lex non potuit; ne gratiæ beneficium inanire videamur, legi veteri servientes. Lex vetus non criminis utique nomen est, sed temporis vel ætatis; senuit enim, quia cessavit. Lex autem spiritus ipsa est lex fidei; quia fides in animo est, nec operibus addiscitur, sed corde creditur: et mens ipsa intelligit naturæ suæ esse quod credit, nec oculis cernitur, aut manibus palpatur: et quæ sperantur dona, non visibilia sunt, nec terrena, sed spiritalia. Vetus ergo lex in tabulis lapideis formata est; lex autem spiritus in talibus cordis spiritaliter scribitur, ut sit æterna; litteræ autem legis veteris ætate consummantur.¹ Est et alia interpretatio legis spiritus; ut quia prior lex ab opere malo inhibuit; hæc autem, cum nec in corde peccare debere dicit, lex spiritus vocatur, ut totum hominem faciat spiritalem.

Vers. 7. *Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit.*

126. Quoniam legem mortis hanc dicit, et erutos nos ab ea gratulatur, et in illa Deo servire negat; ne iniquam hanc adserere putaretur, hoc purgat, cum dicit: *Absit.*

Sed peccatum non cognovi, nisi per Legem.

Non ergo peccatum est Lex, sed index peccati; ostendit enim et quæ latebant peccata, et quia impune futura non essent apud Deum. Quo comperto, homo factus est reus; et ideo non videtur gratias agere Legi. Quis enim libenter habeat eum, qui sibi pœnam imminere annuntiat? Legi autem fidei gratias agit, quia qui per legem Moysi reus factus est, per legem fidei reconciliatus est Deo, quamvis et illa justa et bona sit: ostendere etenim imminens periculum, bonum est.² Sed huic magis gratias agit, per quam ereptus de periculo vivit.

Nam et concupiscentiam nesciebam, nisi Lex diceret in Exodo: Non concupisces.

Exod. x, 17.

Non discrevit concupiscentiam hanc a peccato, sed miscuit, hoc significans, quia cum

¹ Pro communi editionum ac quorundam mss. lectione, *littera autem legis... consumitur* posuimus in plurali e codd. C et M aliisque mss., quia præterquam e vetustate exemplarium, videtur genuina lectio eo quod magis exprimat Ambrosii ideam de materiali elementorum scripturæ erosione temporis injuria. Dein cod. C habet *peccari pro peccare*.

² In cod. C verba hæc desunt ab *ostendere*.

³ Cod. C, *cum concupiscitur*.

⁴ « Ita vet. editt., a quibus hoc solo recessit Rom. quod voces

nec suspicio quidem esset istud non licere apud Deum, cognovi, inquit, esse peccatum. Sub sua quasi persona generalem agit causam. Lex itaque concupiscentiam prohibet, quæ propterea quod oblectamento est, non putabatur esse peccatum. Simplex enim videbatur causa, concupiscere³ aliquid proximi; hoc autem Lex prodidit esse peccatum: sæcularibus namque hominibus nihil tam inultum videtur et placidum, quam voluptas.

B *Occasione ergo accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam.* Vers. 8.

127. Omnem dicens concupiscentiam, cuncta peccata significat. Supra enim concupiscentiam juxta Legem memorat, cui nunc cetera addens vitia, omnem dixit concupiscentiam operatam in homine impulsu diaboli, quem in peccato significat; ut in contrarium fieret homini Lex, quæ data erat, ut prodesset. Videns enim diabolus auxilium per Legem provisum homini, quem in conditione se tam propter peccatum Adæ, quam propter ipsius habere gratulabatur, intellexit factum adversum se.⁴ Quem enim vidit factum sub Lege, pro certo habuit de suo sublatum dominio; agnoverat enim homo quomodo pœnam inferni evaderet. Hinc exarsit iracundia adversus hominem, ut illi Legem inverteret; ut prohibita admittendo Deum rursus offenderet, et denuo in potestatem diaboli caderet. Cœpit non imperare, sed subtiliter fallere; quoniam in Lege data amisit dominium diabolus, sciens hominem ad Dei iudicium de celero pertinere.

Sine Lege enim peccatum mortuum erat.

Hoc duplici genere intelligendum est, ut et diabolus in peccato scias significatum, et hoc ipsum peccatum, quod vocatur peccatum. Mortuus enim dicitur fuisse diabolus, quia cessabat ab illusione hominis ante Legem, sed erat quasi quietus; securus enim erat de possessione ejus.⁵ Peccatum autem mortuum esse dixit, quia putabatur quod non imputaretur apud Deum: ideo apud hominem mortuum erat, quasi impune peccaretur. Nam non latebat peccatum, sicut supra dixi; sed ignorabatur hoc, quia Deus iudicaturus est. Quod cum data Lege manifestum est revixisse peccatum. Quare revixit, nisi quia ante vixerat, et postea desidia hominum mortuum æstimatum est, cum viveret?⁶ Putabatur enim non imputari peccatum, cum imputaretur. Vivens ergo pro mortuo habebatur.

alio ordine collocavit: mss. autem majori numero, *quem in conditione se* (nonnulli *suu*) *propter peccatum Adæ habere gratulabantur*: alii vero licet corrupti magis ad editt. accedunt lectionem, quam retinemus. » Ita Maurini. Etiam codd. C et M conveniunt cum textu. *In conditione* idem significat ac *prout homo est in præsentis naturali statu*.

⁵ Cod. C, *non ita sæviebat ad illusionem eo quod possideret eum*.

⁶ Præcedentia aliquatenus contracta sunt in cod. C.

Vers. 9. *Ego autem vivebam sine Lege aliquando.*

¹ 128. Quid est sine Lege,¹ cum Lex semper fuerit, sicut supra memoravi;² nisi quia sine timore Dei homo vivebat, securus quod non esset Deus iudicaturus actus humanos?

³ *Sed cum venit³ mandatum, peccatum revixit.*

Ideo dixit revixisse peccatum, ut significaret quia ante vixerat: postea autem desidia hominum mortuum aestimatum est, cum viveret, sicut assollet falsa fama fieri peregrinis.⁴ Hoc ergo significat quod in initiis non latuerit peccatum imputari apud Deum, hoc est vixisse: sed cum consuetudo peccandi hoc obliterasset, mortuum aestimatum est, ut crimen cum persona deficere putaretur. Cum autem data esset Lex vel reformata, revixit apud eos, apud quos mortuum aestimatum erat; coeperunt enim scire imputari peccatum.

Vers. 10. *Ego autem mortuus sum.*

129. Mortuus est homo, quia videt se reum esse apud Deum, qui ante se putabat non futurum obnoxium ex his quæ peccabat.

⁵ *Et inventum est mihi mandatum, quod ad vitam datum erat,⁵ hoc esse ad mortem.*

⁶ Verum est, quia Lex ad vitam data est: sed cum hominem non solum de præterito, sed et de futuro peccantem reum fecit,⁶ facta est Lex data ad vitam, esse ad mortem; sed, ut dixi, peccanti, quia obedientibus proficit ad vitam.

Vers. 11. *Nam peccatum, occasione accepta per mandatum, seduxit me, et per illud occidit.*

⁷ Peccatum hoc loco diabolus intellige, qui auctor peccati est. Hic occasionem per legem invenit, quomodo crudelitatem suam de nece hominis satiare; ut quia Lex comminata est⁷ peccatoribus, homo instinctu ejus prohibita semper admittens, offensus Deo, ultionem Legis incurreret; ut ab ea quæ illi profutura data erat, damnaretur. Quia enim invito illo data est Lex, exarsit invidia adversus hominem, ut eum amplius vitiosis voluptatibus macularet, ne manus ejus evaderet.

Vers. 12. *Itaque Lex quidem sancta, et mandatum sanctum, et justum, et bonum.*

Ut nihil adversæ suspicionis remaneret in

A Lege, sic illam commendat, ut non solum justam hanc, sed et sanctam et bonam pronunciet. Nam mandatum Legem intelligi evangelicus sermo testatur. Ait enim: *Si vis ad vitam venire, serva mandata.*

Matth. xix, 17.

Quod ergo bonum est, mihi mors est? Absit.

Vers. 13.

130. Vere absit; unde enim fieri potest, ut quod bonum esse probatur, mors intelligatur?

B *Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem.*

Diabolus dicit per bonum occasionem accepisse, ut malum operaretur homini, dum illum seducit ad mortem; quia ut ea quæ ante Legem male gesta sunt, per illecebram cupidinis probarentur esse peccata, et de cetero vitarentur, data est Lex, manifestata in litteris.⁸ Tunc incensus est satanas, per bonum utique: vidit enim provideri homini, et illicita illi suasit; ut pro vita ex Lege ei mors proveniret. Quod quidem negligentiae humanæ adscribendum est, quæ sic vigorem naturæ suæ infirmavit cupiditate peccandi, ut suggestiones adversarii reprimere non posset. Inimicus tamen, quem in peccato significat, ut appareat esse inimicus, per Legem accepit occasionem operari homini mortem. Dum enim ad illicita illum suasit,⁹ apparet esse inimicus. Quamquam et ante Legem mortem homini procuraverit, excepta prima causa Adæ; post Legem tamen majores ei poenas apud inferos, ubi mors secunda est, adinvenit. Minus enim criminis est ante Legem manifestatam peccasse, quam post Legem.

Ut fiat supra modum ipsum peccatum peccans per mandatum.

Gen. xv, 16

E Quid est, *supra modum*, quasi datus sit modus delinquentibus, cum peccare non liceat? Sed Dei verba sunt dicentis: *Non sunt completa peccata Amorrhæorum*. Per quod ostendit mensuram quamdam esse delictorum, quam cum impleverint peccatores, vita digni minime iudicentur; sicut et Pharaon, quia istum modum impleverat, Dei virtutes et signa in illum ostensa sunt: per quæ ceteri territi ad emolumenta vitæ se exercerent, ut in mortuo vita discatur. F Sed alius est modus, quem tractat Apostolus: ut ostendat enim plus peccatum esse sub Lege,¹⁰ quam fuerat ante Legem, supra hunc modum peccatorum ampliorem modum significat cre-

Ibid.

10

¹ Cod. C, *sine lege vixisse*.

² Cod. C, *sæpe ostendi*.

³ Posuimus *venit* pro communi *venisset* e codd. C et M, ac cum Hieron. et Gaudenzio Brixienti. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Voci *peregrinis* subnectunt non pauci mss. *non vera* (*ita et M*); sed parum scite. (Edit. Maur.)

⁵ Cod. M omittit *datum*, quod revera neque apud alios Patres, neque in græco textu occurrat. Sed nos illud reti-

nimus, eo quod non modo in aliis editionibus et mss., sed etiam in vetustissimo cod. C legatur.

⁶ Cod. C, *Sed et post legem reum fecit peccantem*.

⁷ Vet. edit. cum mss. non paucis: *Lex dominata est*. Rom. edit. cum aliis mss., *Lex comminata est*. (Edit. Maur.)

⁸ Rom. edit., *data est Lex litteris formata in lapidibus*.

⁹ Cod. C, *suadet*, sed ex arbitrio apparet facta immutatio in tempus præsens quia et præsens subsequitur.

¹⁰ Cod. C minus recte, *post legem*.

visse post Legem invidia et astutia salanæ; ut providentia Dei contraria fieret homini, cum timore Legis minime peccare debuerit. Ideo Deus ut invidiam diaboli vinceret, et providentiam suam homini ratam faceret, mutavit ordinem, mittens Salutarem¹ Christum, qui et diabolum vinceret et statuta Dei erga hominem firmaret.²

Vers. 14. *Scimus enim quod Lex spiritalis est.*

131. Quoniam scientibus Legem loquitur, ideo ait: *Scimus quia Lex spiritalis est*; nec enim se sub Lege darent, nisi agnoscerent istam esse spiritalem.³ Legem Moysis spiritalem vocat, quæ est data in tabulis: quæ quia peccare prohibet, spiritalis est; quippe cum visibilia et carnalia coli prohibeat. Hæc ad commendationem Legis pertinent, ne culpa forte digna putaretur ab aliquo, quia severitatem exercuit in peccatores.

Ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato.

Hominem autem carnalem appellat, dum peccat. *Venditus sub peccato.* Hoc est venditum esse sub peccato, ex Adam qui prior peccavit, originem trahere, et proprio delicto subjectum fieri peccato, sicut dicit Esaias propheta: *Venditi estis*, inquit, *peccatis vestris*: Adam enim vendidit se prior, ac per hoc omne semen ejus subjectum est peccato. Quamobrem infirmum esse hominem ad præcepta legis servanda, nisi divinis auxiliis muniatur: hinc est, unde ait: *Lex spiritalis est, ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato*; hoc est, Lex firma est et justa, et caret culpa; homo autem fragilis est, et paterno subjugatus delicto;⁴ ut potestate sui uti non possit circa obedientiam Legis. Ideo est ad Dei misericordiam confugiendum, ut severitatem Legis effugiat, et exoneratus delictis, de cetero Deo favente, inimico resistat. Quid est enim subjectum esse peccato, nisi corpus habere vitio animæ corruptum, cui se inserat peccatum, et impellat hominem quasi captivum delictis, ut faciat voluntatem ejus? Hinc Dominus inter cetera ait: *Venit diabolus, et tollit quod seminatum est in cor illorum, ne salvi fiant*.⁵ Unde idem Apostolus in alia epistola ait: *Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates, contra spiritalia nequitiae in cœlestibus*, quos satellites constat esse salanæ. Nam ante prævaricationem hominis priusquam se manciparet

Esai. l, 1.

Luc. viii, 12.

Ephes. vi, 12.

¹ E cod. C substituimus *Salutarem* communi lectioni *Salvatorem*, quia non infrequens vox illa Ambrosio fuit.

² Nonnulli mss., quos inter C et M, qui et diabolum premeret, et hominem liberaret.

³ Codice C omittuntur verba: *nec enim... spiritalem*, ac pro eis habetur reliqua versiculi pars.

⁴ Maurini editores ex quibusdam mss. et Gillotii editione lectionem adoptarunt *paterno vel proprio* etc. Sed nos e codd. C et M. quibus alii consonant mss., restituiamus aliarum editionum lectionem, omisiss nempe *vel proprio*, quæ præterea nec contextui conveniunt.

A morti, non erat inimico⁶ potestas ad interiora hominis accedere, et cogitationes adversas inserere. Unde et astutia ejus factum est, ut confabulatione per serpentem hominem circumveniret. Postquam autem circumvenit eum et subjugavit, potestatem in eum accepit, ut interiori hominem pulsaret, copulans se menti ejus; ita ut non possit agnoscere quid suum sit in cogitatione, quid illius, nisi respiciat Legem.

Gen. iii, 1.

B

Quod enim operor, non intelligo.

Vers. 15.

132. Non intelligit quod operatur, quia videt aliud se per Legem scire, et aliud agere. *Non enim quod volo, hoc⁷ ago: sed quod odi, illud facio*. Subjectus peccato facit utique quod non vult.

Si autem quod odi, illud facio, consentio Legi.

Vers. 16.

C

Probat Legem recte prohibere, quando invitum se hoc facere, quod lex vetat, profitetur; et naturæ suæ dicit esse, quod mandat Lex; quia quod extra facit, odiosum sibi dicit.

Nunc autem jam non ego operor illud, sed quod inhabitat in me peccatum.

Vers. 17.

D

Quoniam lege videt prohiberi quod agit, et consentit non debere fieri; ac per hoc aliud esse, ejus impulsu hæc agi declarat, id est, peccatum. Peccatum autem ideo semper nominat, cum sciatur diabolus esse⁸ cum angelis suis; quia nisi peccasset primus homo, hæc non provenirent; ac per hoc peccatum est, quod ea omnia facit.

Scio enim quod non⁹ inhabitat in me, hoc est, in carne mea, bonum.

Vers. 18.

E

133. Non dicit, sicut quibusdam videtur, carnem malam; sed quod habitat in carne, non esse bonum, sed peccatum.¹⁰ Quomodo inhabitat in carne peccatum, cum non sit substantia, sed prævaricatio boni? Quoniam primi hominis corpus corruptum est per peccatum, ut possit dissolvi; ipsa peccati corruptio per conditionem offensionis manet in corpore, robur tenens divinæ sententiæ datæ in Adam, quod est signum diaboli, cujus instinctu peccavit.¹¹ Per id ergo quod facti causa manet, inhabitare dicitur peccatum in carne, ad quam diabolus accedit, quasi

⁵ Codd. C et M omittunt sequentia usque ad *Nam*.

⁶ Ita in cod. C, dum communis lectio pro *inimico* refert *his*. Sed nostram esse genuinam lectionem constat e seqq. *astutia ejus, circumveniret*, in numero singulari.

⁷ Cod. C omittit *hoc*.

⁸ Codd. C et M, *diabolum significare*; quia *nisi*.

⁹ Codd. C et M, *quoniam non*.

¹⁰ Cod. C, *sed esse peccatum*.

¹¹ Omnes edit. ante maurinam, *signum legis diaboli... peccavit Adam*. Omnes mss. ut in textu.

¹ ad suam,¹ et manet quasi in peccato peccatum; quia caro jam peccati est, ut decipiat hominem suggestionibus malis, ne homo faciat quod præcipit lex.

² *Nam velle adjacet mihi.*²

Tam bona adserit, quæ jubet Lex, ut naturaliter sibi placere dicat, et velit facere. *Perficere autem bonum non invenio.* Et placet ergo quod a Lege jubetur, et voluntas est faciendi: sed ut impleatur, potestas et virtus deest; quia sic pressus est dominatione³ peccati, ut non possit ire quo vult, neque valeat contradicere; quia potestatis ejus alter est dominus. Homo enim jam consuetudine peccandi gravatur, et facilius succumbit peccato quam legi, quam scit bona docere; ac si velit bona facere, premit illum consuetudo, adiutore inimico.

Vers. 19. *Non enim quod volo, facio bonum: sed quod nolo malum, hoc ago.*

134. Sæpe repetit, ut dilucidet. Hoc est quod supra dictum est, quia ut captivus per supradictas causas illud cogitur facere, quod vult⁴ peccatum.

Vers. 20. *Si autem quod nolo, hoc ago;*⁵ *jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.*

⁶ Hoc est quod jam supra memoravit,⁶ quia pressus et subjugatus peccato, non suam, sed illius perficit voluntatem. Numquid quia invitum hominem dicit peccare, immunis debet videri a crimine,⁷ quia hoc agit, quod non vult, pressus vi potestatis? Non utique; ipsius enim vitio et desidia hæc cœpta sunt. Quia enim mancipavit se per adsensum peccato, jure illius dominatur; primum enim suadet, ut victo⁸ jam dominetur. ⁹ Apostolus autem ut gratiam Dei⁹ præferat, hæc exponit de quantis malis hominem liberaverit, aut quæ exitia ex Adam trahit, quæ vero beneficia per Christum consequutus est; ut cui nec Lex quidem subvenire potuit, demonstraret.

Vers. 21. *Invenio igitur Legem volenti mihi facere bonum, quia inest mihi malum.*

135. Legem Moysi adserit voluntati suæ dare

¹ Cod. C omittit *legem*, quæ vox hic occurrit communiter, sed eam nos quoque omisimus quia contextui repugnantem. Vocibus enim *ad suam* subintelligitur *carnem* vel *rem*.

² *Nam voluntas faciendi.* Ita codd. C et M, ac Sedulius.

³ Ita cod. C pro communi *potestate*.

⁴ Rom. edit. cum mss. quibusdam, ac etiam M, *cogitur facere peccatum, quod non vult.* Minime male, sed tamen aliarum edit. et mss., quos inter etiam C, lectio non est deserenda: *peccatum* enim hic est in recto casu, idemque sonat ac *diabolus*.

⁵ Pro communi *facio* adoptavimus *ago* e codd. C et M, aliisque parallelis Ambrosii citationibus. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁶ Corb. cod. et cod. M, *Hoc est diabolus, quem supra memoravit.* Deinde cod. C, *pressus est dominatione peccati.*

⁷ In cod. C desunt vicia usque ad *Non*.

⁸ Codex Corb., *ut invicto vitium*; alii nonnulli, *ut vitium*.

⁹ Cod. C, *gratiam Christi*.

A consensum contra peccatum; quod in carne habitat, quod aliud cogit facere quam quod vult homo et Lex.

Condelector enim Legi Dei secundum interiorem hominem. Vers. 22.

Animum his oblectari dicit, quæ a Lege traduntur: hic est interior homo, quia non in animo habitat peccatum, sed in carne; quia¹⁰ est ex origine carnis peccati, et per traducem fit omnis caro peccati.¹¹ Si enim anima de traduce esset¹² et ipsa, et in ipsa habitaret peccatum; quia anima Adæ magis peccavit, quam corpus; sed peccatum animæ corrumpit corpus. In carne ergo habitat peccatum quasi ad januas animæ; ut non illam permittat ire quo vult. In anima autem si habitaret, numquam se cognosceret homo: nunc autem cognoscit se,¹³ et condelectatur legi Dei.¹⁴

*Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivum me ducentem in legem peccati, quæ est*¹⁵ *in membris meis.* Vers. 23.

136. Duas leges memorat, ex quibus unam in membris suis videre se flagitat, id est, in exteriore homine, qui est caro vel corpus. Hæc est lex adversa, hæc repugnans¹⁶ animo, trahens illum captivum in conditionem peccati; ne ultra ingrediens¹⁷ inveniat adsertorem. Alia est lex mentis, quæ est lex Moysi, vel naturalis, quæ est in animo.¹⁸ Hæc pressa est violentia peccati, negligentia quidem sua, quia dum diligit vitia, subjicit se peccato, ut ipsa consuetudine teneretur captiva; dominatur enim homini consuetudo. Quatuor quidem leges nominat: primam legem spiritalem, quæ est etiam naturalis, quæ reformata est per Moysen, et posita in auctoritate; ipsa est Dei lex: deinde legem mentis consentientem legi Dei: tertiam legem peccati, quam ex prævaricatione primi hominis in membris dicit habitare: quartam vero quæ in membris videtur, dum mala suggerit, et recedit. Sed hæc leges iteratæ quatuor videntur, cum sint duæ, id est, bona et mala.¹⁹ Lex enim mentis ipsa est lex spiritalis, sive Moysi, quæ vocatur lex Dei; peccati vero lex eadem est

¹⁰ Communem lectionem *quæ* immutavimus in *quia* e cod. C ac propter sensus necessitatem.

¹¹ Codd. C et M hic habent: *In animo autem non permittitur habitare propter arbitrium liberum voluntatis. In carne ergo etc.* (cod. M, *Igitur in carne*).

¹² Nonnulli mss. ab hinc, *et ipsum in ipsa habitaret. In animo autem non permittitur habitare propter arbitrium liberum voluntatis. Igitur in carne etc.*

¹³ Iidem codd., pariterque C et M, *si habitaret, perturbaret eum, ne se omnino cognosceret.*

¹⁴ Cod. C, *delectatur lege Dei*.

¹⁵ Cod. C, *quod est*.

¹⁶ Cod. C, *repugnat*.

¹⁷ Cod. C, *egrediens*.

¹⁸ Cod. C, *inest animo*.

¹⁹ Cod. C, *boni et mali*.

quæ et illa, quam in membris dicit videri, quæ A
contradicit legi mentis nostræ.

Vers. 24, 25. *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore
mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum
Dominum nostrum.*

137. Infelicem hominem dicit, quia nascitur
sub peccato. Numquid non vere infelix est homo,
qui in hanc hæreditatem prævaricationis suc-
cessit, hostem¹ secum habens peccatum, per
quod ad illum aditum habet satanas? Gradus
enim fabricavit Adam, per quos ad filios ejus
exspoliator² adscendit, nisi clementissimus Do-
minus motus misericordia gratiam suam per
Christum dedisset; ut et relevatum³ genus hu-
manum, remissione peccatorum accepta, de ce-
tero possit resipiscere, represso et damnato
peccato. Potest enim exoneratus malis et pur-
gatus resistere adversario, potestate recepta
contra illum, dum adjuvatur a Deo. Hic quasi
legem fidei tertiam inducit potiore, quam et
gratiam vocat: quæ ex lege tamen spiritali ori-
ginem habet; quia per hanc liberatus est homo,
ut quia Moyses dedit legem, deditque et Do-
minus, duæ dicantur; una tamen intelligatur,
quantum ad sensum et providentiam pertinet.
Illa enim initiatrix est salutis, hæc vero con-
summatrix. Sed non hanc partem legis dico,
quæ in neomeniis est et in circumcisione et in
escis; sed quæ ad sacramentum Dei pertinet
et disciplinam. Gratia ergo Dei per Christum
liberatus est homo de corpore mortis hujus.
Hanc dicit mortem, quam supra ostendit in
necem hominis per peccatum inventam apud
inferos, quæ appellatur secunda; corpus autem
mortis est cuncta peccata: multa enim unum
corpus sunt, singula quasi membra uno auctore
inventæ, ex quibus homo ereptus gratia Dei
per baptismum, supradictam mortem evasit.
Neque enim in carneo corpore positus, de eo
ipso ereptum se diceret: sed hoc corpus dixit,
quod superius per baptismum et observantiam
legis destrui significat. Nam et cum dicit: *De
corpore mortis*, ostendit aliud corpus esse non
mortis.

Igitur ego ipse mente servio legi Dei.

138. Legem Dei cum dicit, et Moysi significat

¹ Omnes edit. ante maurinam, *hospitem*; omnes mss., *hostem*.

² Cod. C, *expilator*.

³ Ita mss. plures potioresque; alii vero et editt. ante maurinam, *ut revelatum* etc. Non recte. Cod. C, *ut et relevatum*.

⁴ Rom. edit. sola, et Christi. *Igitur ego ipse*. Quæ autem continuo sequuntur, multo contractius colligunt codd. Corb., Thuan., Remig. et C, in hunc modum: *Qui liberatus sum de carne mortis juxta memoratum sensum, mente vel animo servio legi Dei. Jam enim liber animus* etc. Ita et cod. M qui proseguitur, *et consuetudinem bonam revocatus Sancto Spiritu adjuvante malas suggestiones potest spernere* (ut infra cæteris omissis).

⁵ Rom. edit., *concretus*, lectio codd. auctoritate non suffulta. *Conversus*, nempe *immutatus* ope divina.

legem, et Christi. *Carne autem legi peccati. Ego ipse*, id est, qui liberatus sum de corpore mortis.⁴ In corpore est: quomodo liberatus est de corpore mortis, nisi quia liberatus est a cunctis malis? Remissio enim peccatorum omnia tollit peccata. Liberatus ergo de corpore mortis gratia Dei per Christum, *mente vel animo servio legi Dei, carne autem legi peccati*, id est, diaboli, qui per subjectam sibi carnem suggestiones malas ingerit animæ. Quia ergo duplex est homo, carne conversus⁵ et animo, legi Dei mente servire se dixit; quia animus devotus est Deo, et recuperata sui potestate, repugnare potest peccato, quod per carnem operatur. Quia enim caro corrupta est, et morti subjecta, quæ sic facta erat, ut societate et conjunctione animæ non moreretur; recepit desideria, quorum quasi onus quoddam transfert ad animum, ut et ipse gravetur. Sed quid respuit illam? Mors gratiæ Dei.⁶

C *Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati*, sicut dictum est. Jam enim liber animus, et in consuetudinem bonam revocatus, Spiritu sancto adjuvante, malas suggestiones potest spernere; reddita est enim illi auctoritas, qua audeat resistere inimico. Qui enim jam non est obnoxius, minime poterit indagari invitus.⁷ Caro autem quia judicium non habet, neque capax est discernendi (est enim bruta natura), non potest inimico aditum claudere; ne veniens introeat, atque animo contraria suadeat; ac per hoc, *Carne*, ait, *servio legi peccati*. Cum enim unus homo carne constet et anima, ex illa parte qua sapit, Deo servit; ex altera autem qua stolidus est, legi peccati. Si autem homo in eo quod factus est, perdurasset, non esset potestas inimico ad carnem ejus accedere, et animæ contraria susurrare. Ut autem totus homo minime reparatus fuisset Christi gratia ad statum pristinum, sententia obstitit data in Adam; iniquum enim erat solvere sententiam jure depromptam. Idcirco manente sententia, providentia Dei remedium inventum est, ut redhiberetur homini salus, quam proprio vitio amiserat; ut hic sanatus⁸ crederet quia adversarius ejus devictus potentia Christi, non auderet, transpuncta sententia primæ mortis, hominem sibi defendere, adunato genere Adæ, ne ad primæ originis redderetur facturam jam totus permanens immortalis.

⁶ Vet. edit. ac. mss. quidam, *quorum quasi honorem quemdam* (mss. nonnulli *quondam*) *transfert ad animum, ut etiam ipse generetur*: ceteri vero, et edit. Rom. ut in textu, nisi quod Rom. edit. præfert, *ut etiam mereretur*. At continuo post Rom. edit. reposuit: *Sed quia repulit illam mortem gratia Dei*, ait: pro eo quod vet. edit. habent, *Sed quid respuit illam mortem? Gratia Dei*; mss. vero, ut in textu, nisi quod legunt *qui*, ubi nos ex ant. editt. retinuimus *quid*. Est autem *mors gratiæ Dei* mors ipsa Christi. (Edit. Maur.)

⁷ Omnes edit. ante maurinam, *indagari in vitiis*: omnes mss. *indagari invitus*.

⁸ Nonnulli mss., ac etiam M, *ut hic renatus crederet*. Infra vero ubi omnes mss. ac vet. editt., *ne primæ originis*, Rom. edit. reposuerat, *ut primæ* etc.

CAPUT VIII.

Vers. 1, 2. *Nihil ergo¹ nunc damnationis est iis, qui sunt in Christo Jesu; qui non secundum carnem ambulant.*

139. Verum est, quia nulla damnatio est horum, qui sunt in Christo Jesu, legi Dei sollicite servientes.² *Lex enim spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis.* Securitatem flagitat homini per gratiam Dei, ut de suggestionibus diaboli non sit sollicitus, dummodo spernat illas: nihil enim oberunt homini apud mortem secundam; quia lex fidei, id est spiritus, liberavit hominem a morte secunda, damnato peccato: nec obest jam homini, quia carni inest peccatum, si modo repugnet illi, memor auxilii Dei; sed et coronandus est, qui peccati in carne manentis premit consilia: magna enim solertia³ est domestici hostis insidias evitare. Lex ergo spiritus vitæ ipsa est lex fidei: nam et Moysis lex spiritalis est, quia prohibet peccare; non tamen vitæ, quia reis mortis peccata remittere non potest, ut vivificet morituros.⁴ Hæc vero quia et peccare non vult, et a morte revocat, lex spiritus vitæ appellatur, non per litteram constans, sed spiritum; quia corde creditur, et spiritus est quod creditur. Hæc itaque Lex in Christo Jesu, hoc est, per fidem Christi, liberat credentem a lege peccati et mortis. Lex peccati est, quam in membris dicit habitare, quæ suadere nititur adversa: lex vero mortis Moysi lex est, quia mortificat peccatores. Nam et in alia epistola inter cetera dicit de auctoritate legis: *Si ministratio mortis formata in lapidibus fuit in gloria.*

II Cor. III, 7.

Non ergo mirandum si lex spiritalis dicatur, et lex mortis; cum et Evangelium eodem modo sit. Dicit enim alio loco inter cetera: *Aliis odor vitæ ad vitam, aliis odor mortis ad⁵ mortem.* Quos enim opinio virtutum, aut rerum gestarum visus aut auditus adtrahebat ad fidem, his odor vitæ erat Evangelium: illis autem quorum sensum inflammabat facta virtus ad contrahendum, mortis erat odor prædicatio fidei.⁶ Una ergo cum sit fides, diversitatem præstat hominibus; sicut et sol cum sit unus, ceram solvit, lutum vero stringit. Qua ergo quis mente odoratus fuerit fidem, sic et proficiet illi. Sed dicitur forte: Si eadem præstat fides quæ et Lex,

II Cor. II, 16.

6

¹ Cod. C, enim. In margine cod. M, Dominica VI post Terphantium.

² Cod. Corb. et quidam alii, nulla erit damnatio eorum, qui christiani sunt. Cod. C, nulla erit, etc., ut in textu. At versu sequenti Rom. edit. cum mss. nonnullis, ac etiam M, devotione animi servientes. Rursus subsequenter pro liberavit me, codd. C et M, liberavit te.

³ Cod. C, magnæ enim solertiæ.

⁴ Omnes edit. ut vivificet mortuos: omnes prope scripti codd. ac C et M, morituros; quod dici potuit in relationes ad penas inferni, quibus damnandi fuissent peccatores, nisi essent per gratiam liberati.

⁵ Cod. C, in pro ad.

A cur non etiam ipsa ex parte lex mortis dicatur; mortificat enim non credentes? Sed non ita est. Fides enim data est, quæ justificat confugientes ad se, ut remittat eis, quos Lex tenet reos; ut agentes sub fide, liberi sint a peccato: nam sub lege agentes obnoxii sunt. Qui ergo non obediunt fidei, non occiduntur a fide, sed a Lege; quia non accedentes ad fidem, rei tenentur a Lege; ideoque omnes qui malo animo odorantur verba fidei, remanent in morte.

B Videamus nunc quid intersit cum dicitur lex spiritalis, et lex spiritus. Hoc interest, quia idcirco dicitur lex spiritalis, quia præcepta dat, per quæ non peccetur; quia qui non peccat, spiritalis vocatur, æmulus superiorum, id est, cœlestium.⁷ Lex autem spiritus propterea vocatur, quia Deus, cujus fides est, spiritus est. Illic ergo verba sunt, hic res: illic quæ Dei sunt, hic Deus ipse.

7

C Quoniam⁸ quod impossibile erat Legis, in quo infirmabatur per carnem, Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, de peccato damnavit peccatum in carne.

Vers. 3

140. Hæc dicit, ut baptizatos securos reddat, quia liberati sunt a peccato. Quoniam quod impossibile erat, inquit, Legis. Cui impossibile est? Nobis scilicet impossibile erat mandatum Legis implere; quia subjecti eramus peccato. Ob hoc Deus Filium suum misit in similitudinem carnis peccati. Hæc est similitudo carnis, quia quamvis eadem caro sit, quæ et nostra; non tamen ita facta in utero est et nata, sicut et caro nostra. Est enim sanctificata in utero, et nata sine peccato, et neque ipse in illa peccavit. Ideo enim virginalis uterus electus est ad partum Domini, ut in sanctitate differret caro Domini a carne nostra; in causa enim similis est, non in qualitate peccati substantiæ. Propterea ergo similem dixit, quia de eadem substantia carnis, non eandem habuit nativitatem; quia peccato subjectum non fuit corpus Domini.⁹ Expiata est enim a Spiritu sancto caro Domini, ut in tali corpore nasceretur, quale fuit Adæ ante peccatum; sola tamen sententia data in Adam.¹⁰

E Misso ergo Deus Christo, De peccato damnavit peccatum, hoc est, peccatum peccato proprio damnavit. Christus enim cum a peccato crucifigitur, qui est salanas, peccavit peccatum in carne corporis Salvatoris: quo facto damnavit Deus

⁶ Mss. haud pauci. non tamen C, nec M, prævaricatio fidei. Donatus in margine cod. C, optime satis.

⁷ Vet. editt. ac mss. aliquot et C ac M, æmulus superiorum cœlestium: Rom. edit., æmulus spirituum cœlestium: ceteri mss. ut in textu.

⁸ Cod. C, Quia.

⁹ Cod. aliquot, ac etiam C, non eandem habuit nativitatem; expiata est enim etc.

¹⁰ Ita vet. editt. ac plures mss. Rom. autem edit., salva tamen sententia lata in Adam: ea autem verba in mss. non paucis omittuntur ut in cod. M. Cod. C, sola tamen sententia manente data in Adam.

Coloss. 11, 15.

peccatum in carne, ibi utique ubi peccavit, sicut et in alia epistola ait: *Detriumphans illos in ipso*, id est, in Christo. Nam solet dici de quocumque damnato: In qua causa damnatus est? Respondetur, ut puta, in homicidio. Ita et peccatum in carne damnatum est, hoc est, in peccato, quod admisit in carne. Hoc itaque peccato reus factus satanas, amisit dominium retentorum animarum, ut jam signatos signo crucis, in qua victus est, in secunda morte tenere non audeat. Quamobrem ad securitatem nostram hæc tractat Apostolus.

Vers. 4. *Ut justificatio Legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum.*

141. Ideo damnatum dicit peccatum, ut impleretur in nobis justificatio legis datæ a Moyse; sublatis enim de conditione Legis, facti sumus amici ejusdem: justificati enim amici Legis sunt. Quomodo autem impletur in nobis justificatio, nisi cum datur remissio omnium peccatorum; ut sublatis peccatis, justificatus appareat, mente serviens legi Dei? Hoc est non secundum carnem ambulare, sed secundum spiritum; ut devotio animi, qui est spiritus, non consentiat desiderio peccati; quia per carnem seminat concupiscentias animæ, quod inest, peccatum. Si enim damnatum est peccatum a Salvatore, quomodo inest? Damnatum est a Salvatore, et triplici genere damnatum.¹ Primo enim in loco damnavit peccatum, dum non peccavit, dissentiens a peccato. Deinde in cruce peccatum, quia peccavit, damnatum dicitur. Unde sublata est illi auctoritas quasi peccati, qua detinebat homines in inferno propter delictum Adæ; ut de cetero in quibus signum crucis est, detinere non audeat. Tertio damnavit peccatum, dum irrita fecit delicta, remissione peccatorum concessa. Cum enim peccator causa admissi peccati damnandus esset, ignoscens autem ei damnavit in eo peccatum. Itaque si et nos Salvatoris exemplo non peccemus, damnamus peccatum.

Vers. 5. *Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt.*

142. Hoc dicit, quia qui suggestioni, quæ

¹ Vet. editt. cum mss. aliquot, et codd. C et M, *concupiscentias animæ, quod inest peccatum. Si damnatum est peccatum, quomodo inest? Damnatum est et a Salvatore, et triplici etc.* Edit. Rom., *concupiscentias animæ, dum inest. Si damnatum est... Damnatum est et a Salvatore triplici etc.*; plures vero ut in textu, e quibus Corb. pro *Damnatum est et a Salvatore etc.* legendum præbet, *præsertim quod triplici etc.*

² Ita vet. editt. ac plures mss.; Rom. autem edit. cum Gill. in marg. et mss. aliquot, ac etiam M, *illi sapere videtur: quidam etiam mss., illi vane videtur.*

³ Mss. Flor. et Corb., *sentiant. Hi sunt qui concupiscentias carnis, errore devicto, calcarunt: qui mundum præpositum (Corb., postpositum, forte mundo postposito) et in carne ambulantes, non secundum carnem militant; et quorum gloria non ex hominibus, sed ex Deo est. In his ergo*

A efficitur per carnem, obtemperat, quæ carnis sunt, sapit. Hoc enim illi suave² videtur, quod sequitur, contra fas appetens usum et sententiam erroris carnis; in carne enim mundanus error signatur quacumque ex parte.

Qui vero secundum spiritum, ea quæ sunt spiritus, sentiunt.

Manifestum est,³ quia qui se a carnis desideriis continet, juxta legem mentis vivit; hoc enim illi utile videtur sapere, quod conveniat Legi.

Nam prudentia carnis mors est.

Prudentia carnis peccatum est, quod generat mortem.⁴ Prudentia enim ideo dicitur, cum res stulta sit; quia sæcularibus hominibus errores ex visibilibus concepti sive in sensu sive in actu contra legem Dei, prudentia videntur: maxime quia omnis industria et astutia illorum in eo est, ut peccent. Sapere enim sibi videntur, si istud diligentius curent, cum nihil stultius sit, quam peccare. Est et alia prudentia carnis, quæ mundanis rationibus inflata, negat aliquid fieri, ut mundi careat ratione. Unde deridet Virginis partum, carnis resurrectionem.

Prudentia autem spiritus vita et pax.

D Vere hæc est sapientia, quæ vitam acquirit et pacem; sequens enim spiritalia, contemptis illecebris vitæ præsentis, æternam habebit vitam cum pace, id est, sine inquietudine; ubi perturbatio et pœna non est.⁵

Quoniam sapientia carnis inimica est Deo; legi enim Dei non est subjecta, nec enim potest.

E 143. Non carnem dixit inimicam, sed sapientiam carnis; id est, non substantiam, sed aut malos actus, aut cogitationem, sive adseverationem, quæ nascitur de errore. Sapientia ergo carnis est primo in loco astrorum ab hominibus inventa disputatio,⁶ deinde visibilium oblectatio. Hæc inimica Deo sunt; quia elementorum Dominum, et opificem mundi his coæquant, quæ fecit, adstruentes nihil posse fieri, præter quam

operibus spiritalibus permanentes, quæ Spiritus Dei sunt, in cujus præceptis ombulant, sapiunt. Manifestum est quia etc. Sed Corb., omisso etiam sequenti textu, verbo *sapiunt* statim connectit: *Nam prudentia carnis etc.* (Edit. Maur.)

⁴ Gill. in variis lect. et cod. aliquot: *Prudentia enim carnis mors idcirco est, quia grave peccatum est; per peccatum enim hujusmodi mors. Prudentia enim etc.* (Ed. Maur.)

⁵ Ita scripti cod. magno numero: nonnulli tamen, et omnes editt. ante maurinam, *ubi enim perturbatio est, et pœna est.* Item codd. C et M, *ubi perturbatio et pœna est; quæ posita videntur in relatione ad præcedentia, cum pœne etc.*, quasi exprimere voluerit Ambrosius, ubi sit perturbatio, ibi esse et pœnam.

⁶ Rom. edit. ex marg. Gill. cum paucis mss. et cod. M, *præsumpta disputatio.*

mundi continet ratio. Quamobrem negant Deum fecisse, ut Virgo pareret, aut mortuorum corpora resurgerent; quia stultum est, inquit, ut Deus fecerit ultra, quam sapit homo.¹ O prudentes mundi, qui putant Deum non debere aliter facere, quam facit ab eo condita creatura; ut ipse similis creaturis putetur! Sic cæcati sunt, ne videant qualem contumeliam Deo faciunt. Opus enim quod in² laudem suam prædicandam facere dignatus est, isti vituperantes, incredulum et stultum adserunt; ac per hoc Dei legi subjecta esse non potest ista carnis prudentia:³ ad hoc enim studium suum exacuunt, ut Dei gestis repugnent.

Vers. 8, 9. *Qui enim in carne sunt, Deo placere non possunt.*

144. Sapientes mundi in carne sunt, quia mundi sapientiæ student, per quam Dei legi repugnent. Quidquid enim contra legem Dei est, carnale est, quia ex mundo est; totus enim mundus caro est:⁴ omne enim visibile carni deputatur; cognata enim sunt carnis, immo elementa carnis. Ideoque qui mundanis rebus obtemperat, in carne est.

Vos autem non estis in carne, sed in spiritu.

In carne positi, dicuntur non esse in carne, si adsentientes Johanni apostolo, mundana non diligant: sententia enim hominis suam quasi fingit naturam; ut hoc appelletur, quod sentit.

Si tamen Spiritus Dei habitat in vobis.

Hoc ideo ambigue dicit, quia in Legem inducti, non adhuc perfectæ erant fidei; sed spem in eis videbat perfectionis. Unde aliquando quasi perfectis loquitur, aliquando quasi perfecturis, hoc est, aliquando laudat, aliquando commonet; ut si secundum supra memorata versentur, juxta legem naturæ⁵ in spiritu esse dicantur; quia Spiritus Dei in eo habitare non potest, qui carnalia sequitur.

Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.

¹ Voci *homo* subjungit ms. Corb. et M, ac per hoc non fecit.

² Cod. C, *ad*.

³ Vet. edit. ac plures mss. ac etiam C, ac per hoc legi Dei hoc studium subjectum esse non potest in eo quod (cod. C, quod in eo) exercitatur; mss. aliquot, in eo exercitatum: Rom. autem edit. cum variis lect. Gill. et mss. quibusdam, ut in textu, nisi quod in fine Rom. edit. et Gill. habent, ut Deo gentes repugnent.

⁴ Ita Rom. editio cum variis lect. Gill., cod. Corb. et aliis nonnullis: vet. autem edit. ac ceteri mss. cum C, in carne sunt quia respicientes mundum, spiritali sapientiæ resistunt; quia totus mundus caro est, etc.

⁵ Rom. edit. sola, versentur juxta Legem, non in spiritu etc. Cod. M, custodientes legem naturæ.

⁶ Omnes edit. ante maurinam, ac pauci mss., sed etiam C, Spiritum Dei nunc Spiritum dicit Christi, quia etc. Locum e pluribus mss. Maurini compleverunt.

⁷ Ita mss. plerique: alii vero, et edit. omittunt quæ mo-

A Quem superius Spiritum Dei dixit, nunc Spiritum dicit Christi, propterea quia⁶ omnia Patris Filii sunt. Hoc ergo dicit, quia qui supradictis erroribus subjectus est, ad Christum non pertinet: Spiritum enim ejus non habet, quem ut filius Dei esset, acceperat. Duabus enim ex causis deserit hominem Spiritus sanctus; cum aut sensum carnis habet, aut gesta. Itaque per hæc quæ monet, ad bonam conversationem hortatur:⁷ quamvis enim bonitate Dei erigantur homines; onerantur tamen filii Dei vocati nisi sic vixerint, ne indigni concessio nomine videantur.

Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus vero vita⁸ propter justificationem.

145. Peccati causa corpus mortuum adserit eorum, quos deserit Spiritus sanctus, nec ad istum, id est, Spiritum, necis eorum passionem pervenire.⁹ Spiritus enim Dei nescit peccare; ad justificationem enim datur, ut adjutorio suo justificet. Ergo quia peccare nescit, vita est: mori enim non potest, quia per peccatum mors; ac per hoc sibi peccator oberit, non Spiritui, quem accepit. Nec enim Spiritus erit in causa, qui vult¹⁰ justificare. Signum enim justificationis hoc est in homine, ut per id quod inhabitat in eo, justificatus appareat esse filius Dei: non enim in ficto homine, neque in corpore subdito peccatis potest habitare Spiritus sanctus, sicut dicit Salomon: si quis autem denuo carnaliter vivat, desertus ab Spiritu sancto, in injustitia sua morietur. Corpus autem dicens, totum hominem significat mortuum¹¹ peccati causa, sicut et a propheta sub vocabulo animæ totus homo significatur, quasi a parte totum; ait enim: *Anima quæ peccat, ipsa morietur*. Numquid sine corpore? Hic¹² corpus pro toto homine posuit, ille animam. Et alius propheta carnem dicendo totum hominem significavit; ait enim: *Videbit omnis caro salutare Dei*. Et quoniam baptizato datur Spiritus sanctus, etiam ipsius esse spiritus dicitur. Idcirco cetera hominis ad comparisonem ejus corpus appellavit, propterea quod anima,¹³ dum peccat, caro dicatur; hoc enim vocatur, quod sequitur, sicut sæpe jam dixi.

net, et nonnulli (ut C) ac vet. edit. pro *hortatur* legunt *compellit*. Continuo vero post, ubi edit. ac mss. aliquot, *homines, non erunt tamen filii Dei vocati, nisi sic vixerint, ne satis indigni concessio nomine videantur*, Rom. edit.... ut indigni concessio nomine minime videantur; mss. frequentes nobiscum faciunt, nisi quod pro *onerantur* non pauci efferunt *honorantur*. Absurdo sensu. (Edit. Maur.)

⁸ Mss. non pauci, *spiritus vero vivit*. (Edit. Maur.)

⁹ Omnes edit., *id est, Spiritum, ne quis eorum passionem potest pervenire*. Eras. et seqq. expunxerunt *ne*; mss. vero prope ad unum (etiam C et M) nobiscum faciunt. (Ed. Maur.)

¹⁰ Cod. C, *voluit*.

¹¹ Cod. C, *mori*.

¹² Cod. C, *Hic ergo*.

¹³ Vet. edit. et mss. aliquot (etiam C), *appellavit*. Præterea quod anima: Rom. edit. oblitteravit *quod*. Haud incommode; melius tamen alii mss. ut in contextu.

(Edit. Maur.)

Simili modo et Dominus cum in passione sua divinitatem suam minime formidare vellet intelligi, sed hominis esse mœsilitiam, ait: *Spiritus quidem promptus est, caro vero infirma; ut in spiritu Deum, in carne vero hominem significaret.*

Quod si Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Jesum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis.

Ipsam sensum eadem tractat ratione; corpora enim dixit, per quæ homines significat. Et quia supra dixit propter peccatum corpus mori morte secunda, hic iterum propter bonam vitam mortalia corpora vivificari promisit, id est, totum hominem.

Igitur, fratres, debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus.

146. Rectum et manifestum est, non nos adinventioni Adæ, qui carnaliter egit, obsecundare debere, qui prior peccans mortem nobis hæreditatis titulo dereliquit; sed legi Christi servire nos debere, qui nos spiritali ratione a morte supradicta redemit: huic enim debitores sumus, qui nos carnalibus vitiis sordidatos per lavacrum Spiritus ablutos justificavit, et filios Dei fecit. Prius enim in carne positi, exemplo Adæ vivebamus subjecti peccatis: nunc vero liberati, reddere debemus obsequium Redemptori. Quod quidem obsequium non illi utique proficit,² qui nullius eget; sed nobis vitam acquirit æternam: sic enim diligit nos, ut sibi imputet quod proficit nobis.

Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini.

147. Nihil verius, quia si secundum Adam vixerimus, moriemur; Adam enim prævaricans vendit se peccato carni deputatus. Omne enim peccatum caro est; propter quod enim deforis vitia et delicta nascuntur ex sensibus: id est, de auditu, visu, tactu odoratu, vel gustu, carni deputantur. Omnis enim cogitatio foras respiciens incurrit delictum: nam et primi hominis³ deforis peccatum natum est. Secundum carnem ergo vivere mors est; omnis enim actus carnis extra Legem est.

¹ In margine cod. M legitur: *Dominica III post Apostolorum* (sic).

² Ita Rom. edit. cum mss. aliquot, et Gill. in variis lect. Vet. autem editt. cum ceteris mss., *quod promisit nobis.*

(Edit. Maur.)

³ Codd. C et M, *primo homini*, forte præferenda lectio.

⁴ Loco communis lectionis *spiritu* posuimus cum codd. C et M *per spiritum*, quæ alibi quoque ab Ambrosio exhibetur. Cf. Sabbat. ad h. l.

Si autem per spiritum⁴ facta carnis mortificaveritis, vivetis.

Corpus vult lege animæ gubernari; unde ostendit quia⁵ si, duce sancto Spiritu, actus et consilia carnis, quæ hujus mundi instigantibus potestatibus concinnatur,⁶ fuerint repressa, ne agendi accipiant potestatem, vitam præstari. Mortificari enim dicuntur, si cessent: non sunt enim, si cessant; quia peccatum non est, si non fiat.

Quicumque enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei.

148. Hos dicit Spiritu Dei agi, in quorum actibus consilia principum et potestatum hujus mundi non videntur: in quorum enim videntur, non sunt filii Dei, sed diaboli, quia qui de Deo natus est, non peccat, dicit Johannes apostolus. Hoc est enim quod probat Dei filios et diaboli. Unde Dominus ad Judæos, quod male agerent, et parricidium cogitarent, ait: *Vos de patre diabolo estis.*

Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore.

Hoc dicit, quia accepto Spiritu sancto, a timore⁷ malorum actuum exuti sumus; ut de cetero nihil tale agamus, unde iterum timeamus. Ante enim sub timore eramus,⁸ quia Lege data, omnes rei sunt constituti. Spiritum ergo timoris Legem dixit; quia homines peccati causa in timore constituit. Lex autem fidei, quæ in spiritu adoptionis significatur, lex securitatis est; quia a timore nos eruit dum donat peccata, ac per hoc securos nos fecit:⁹ ac dicitur spiritus non timoris secundum hunc modum.¹⁰

Sed accepistis Spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba, pater.

Gratia Dei a timore liberati, accepimus spiritum adoptionis filiorum; ut considerantes quid eramus, et quid dono Dei sumus adepti, magna cum diligentia vitam nostram ordinemus; ne nomen Dei Patris in nobis injuriam patiatur, et ea omnia quæ evasimus, veluti ingrati incurramus. Talem enim gratiam consequuti sumus, ut audeamus dicere Deo: *Abba*, id est, pater! ideoque commonet, ne accepta fiducia in temeritatem vertatur: si enim huic voci, qua dicimus: *Abba, pater*, dissimilem vitam exhibea-

⁵ Istud quia in periodi syntaxi supervacaneum apparet.

⁶ Cod. C, *instigantibus principibus componuntur.*

⁷ Cod. C, *omni timore.*

⁸ « Ante enim sub timore eramus non reperitur in mss., at contra in omnibus edit. habetur. » Revera desunt ea verba etiam in codd. C et M.

⁹ Ita editt. et mss.; sed videtur pro *fecit* legendum *facit*.

¹⁰ Vet. editt. ac mss. non pauci, ac etiam M, *secundum hunc mundum.*

mus, injuriam Deo facimus, vocantes eum patrem. Ideirco enim bonitate sua hoc nobis indulsit, quod super naturam nostram est; ut quod substantia indigni sumus, operibus mereamur.

Vers. 16. *Ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei.*

149. Bene agentibus nobis, et per hoc ipsum manente in nobis Spiritu sancto, huic voci et animo nostro, quo clamamus in oratione: *Abba*, id est, pater, Spiritus Dei testimonium dat, dum manet in nobis, quoniam non temere dicimus: *Abba, pater*. Dignam enim¹ vitam huic voci exhibeamus; et hoc est testimonium filiorum, si in eos per Spiritum videatur signum paternum.

Vers. 17. *Si autem filii, et hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi.*

150. Cum Deus pater nullo modo mortuus possit dici, Christus autem ejus filius mortuus dicatur causa incarnationis; quid est ut is qui mortuus est, semper viventis hæres esse dicatur, cum hæredes utique non nisi mortuorum sint? Sed hæc causa humanitatis, non divinitatis est. Nam apud Deum quæ apud nos hæreditas dicitur, donum est patris in filios obediens transfusum; ut vivus viventis hæres sit merito proprio, non necessitate defuncti. Unde et Dominus in Evangelio non magis humana quam divina ratione vivam viventibus substantiam suam partitum esse, licet in parabola, significavit; nec enim parabola absurda ratione componitur. Ut ergo promptos nos ad obediendum Deo Patri faceret, hac spe exhortatur dicens Dei nos futuros hæredes, cohæredes autem Christi; ut quia spes magna præmii est, tanto magis in Dei rebus propensiores essemus, postponentes curam mundanorum. Quid sit autem cohæredem esse Filii Dei, ab apostolo Johanne docemur; inter cetera enim ait: *Scimus quia² cum apparuerit, similes ei erimus.*

Si tamen compatiamur, ut et simul glorificemur.

Quomodo cohæredes Christi fieri possumus declarat,³ dicens: *Si tamen compatiamur, ut et simul glorificemur.* Videamus ergo quid sit com-

¹ Etiam hic loco *enim* videtur ergo substituendum; quæ immutatio inde fieri potuit quod in antiquissimis exemplaribus simplex *e*, pro *ergo* scriptum fuerit, ac deinde acceptum pro *enim*.

² Ut habent codd. C et M, *quia* pro communi *quoniam*; quod et alibi habet Sanctus Doctor. Cf. Sabbat. ad h. l.

³ Cod. C, *declaravit*.

⁴ Iterum e codd. C et M posuimus *enim* pro communi *ergo*, et contextui conformius et aliis Ambrosii citationibus. Valere potest etiam ratione inversa quod ad n. 149 notavimus de immutatione inter *enim* et *ergo*. In marg. cod. M, *Dominica III post Pentecostem*.

A pati. Compati est persecutiones tolerare propter spem futurorum, carnemque crucifigere cum vitiis et concupiscentiis; hoc est, voluptates et pompas sæculi spernere. Cum enim hæc omnia mortua fuerint apud hominem, crucifigit mundum, futuri sæculi vitam credens, in qua se sperat cohæredem Christi futurum.

Existimo enim⁴ quod non sint condignæ passionis hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis.

Vers. 18.

B 151. Exhortatio hæc ad superiora pertinet, per quam ostendit parva esse quæ hic possunt a perfidis irrogari, ad comparisonem decreti muneris in futuro sæculo; propterea⁵ ad omnia exitia paratos esse debere, quia magna pro his repromissa sunt præmia; ut in tribulatione consoletur se animus, et spe crescat. Nam et quosdam, immo multos scimus pro præsentibus lucris, ad modicum utique profuturis, quam asperos et dueros subire labores; et ad quæ tendunt aliquando, quia ipsa vita fragilis est et incerta, pervenire non possunt. Nautæ pro quibus commodis tantis se procellis et tempestatibus credunt; cum sciant in his magis mortem ante oculos esse, quam vitam? Et milites spe præsentis præmii, cum incerta victoria sit, in gladios insurgere non dubitant. Quanto ergo magis pro Christo patiendum est, cujus etiam protelata sunt nobis beneficia: qui pro parvis magnifica, pro terrenis cœlestia,⁶ et pro temporalibus perpetua præmia cum gloria pollicetur! Pro Christo dicimur pati, cum nobis non illi proficiat quod patimur; sed quia ille occasionem quærit remunerandi nos, hoc præcipit: ut bonus enim vel profusus largitor causam quærit, quomodo donet aut indignis, aut verecundis. Denique ut ipsa exitia tolerari possint, ipse suggerit vires.

E

Nam expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat.

Vers. 19.

152. Quoniam præsentis temporis passionibus indignas dixit ad superventuram⁷ gloriam, subjecit quod creatura hoc exspectat, ut compleatur numerus filiorum Dei, destinatus ad vitam; ut tunc demum etiam ipsa creatura possit liberari a servitute corruptionis, et cessare a vitio.⁸

⁵ Nos jubet hic addidere Maurini e nonnullis codd.; sed frustra, quia additio alicujus amanuensis certo apparent.

⁶ « *Pro terrenis cœlestia* nunc primum e cod. Flor. et Vind. admittuntur in textum. » Ita Maurini. Revera desunt etiam in codd. C et M; optime autem quadrant; sed forte post Ambrosium sunt inserta.

⁷ Cod. C, *ad futuram*.

⁸ Ita omnes editi. ac mss. aliquot: nonnulli vero alii, *liberari a servitute corruptionis, et cessare a servitio*, quidem... et cessaret in vitio: cod. Corb. *liberari ab officio servitutis, et pausare*. Thuan. addit, *in otio*. Cod. C, *discingi ab officio servitutis et pausare in otio*. Melior sane ista lectio textus, quia vitium respondet præcedenti corruptionis.

Vers. 20. *Vanitati enim creatura subjecta est non voluntaria.*

In Domini et creatoris potestate posita creatura, non utique sponte subjecta est vanitati; non enim proderit sibi quod subjecta est, sed nobis. Quid est ergo in quo vanitati subjecta est, nisi quia quæ generat, caduca sunt? Operatur enim, ut fructus faciat corruptibiles: corruptio ergo ipsa vanitas est; omnia enim quæ nascuntur in mundo, infirma, caduca et corruptibilia, ac per hoc vana sunt. Vana sunt enim, quia statum suum tenere non possunt: nam cuncta deformata per fluxum, semper in se redeunt confusa in naturam. Hoc dicit de his et Salomon, quia omnia hæc vanitas. Nec discordat ab his David, dicens: *Verumtamen vanitas omnis homo vivens*. Manducare enim et bibere, et res mundi curare, nonne vanitas est? Et prodest tamen ipsa vanitas: proficit enim hominibus natis in mundo, ut per hæc in corporibus exercitati, discant mysterium Creatoris. Ad comparisonem enim æternorum vana sunt; nam in suo bona sunt, quippe cum sint necessaria.

Eccles. i, 2.

Ps. xxxviii, 6.

Vers. 21. *Sed propter eum qui subiecit illam in spe.*

Quæ spes sit, statim subiecit, dicens: *Quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptelæ¹ in libertatem gloriæ filiorum Dei*. Quoniam contradicere non potest creatura conditori suo, ejus causa subjecta est non sine spe. Habet enim in labore posita hoc solatium, quoniam habebit requiem, cum crediderint omnes, quos scit Deus credituros; quorum etiam causa subiecit:

Vers. 22. *Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit et parturit usque adhuc.*

153. Parturire dolere est. Ipse sensus est, quia omnis creatura per quotidianum laborem ingemiscit et dolet usque modo. Usque modo tamdiu significat, quamdiu legitur. Ipsa enim elementa cum sollicitudine operas suas exhibent; quia et sol et luna non sine labore statuta sibi implent spatia, et spiritus animalium magno gemitu artatur ad exhibenda servitia; nam videmus illa gementia cogi invita ad laborem. Hæc ergo omnia expectant requiem, ut a servili opere liberentur. Si autem hæc esset servitus, quæ ad Deum proficeret promerendum, gauderet, non doleret creatura: sed quia nostri

¹ Cod. M, *corruptionis*, uti alibi ipsemet Ambrosius, atque alii Patres. Cf. Sabbat. ad h. l.

² Mss. aliquot, *moritur et occidit*.

³ Cod. C, *promereamur*.

⁴ Tres mss., justa Maurinos, ac etiam cod. M, verbo *ignoretur*, addunt, *non enim deficit, unde nascatur tribulatio; pro potestas* Rom. edit. substituit *tempestas*, sed contra ceterarum omniumque mss. auctoritatem ac legitimum sensum; *potestas* enim hic opponitur hominibus privatis, ut patet o

A causa subjecta est servituti corruptionis, dolet. Videt enim quotidie opera sua interire; quotidie enim oritur et occidit opus ejus. Recte² ergo dolet, cujus operatio non ad æternitatem pertinet, sed ad corruptionem. Quantum ergo datur intelligi, satis de nostra salute sollicita sunt, scientes ad liberationem suam proficere maturius, si modo nos citius agnoscamus³ auctorem. Hæc itaque scientes, omni cura diligentiaque dignos nos præbeamus, aliis quoque ut exemplo simus, non nostra solum miseratione commoti, sed et ejus causa quæ diebus ac noctibus injurias patiens ingemiscit; solemus enim in alienis causis propensus vigilare.

Non solum autem illa, sed et nos qui receptaculum Spiritus habemus, nos ipsi intra nosmet ipsos ingemiscimus, expectantes redemptionem corporis nostri.

Vers. 23.

C 154. Post creaturam mundanam adjecit etiam nos hoc exspectare, et ingemiscere ad Deum, ut hinc liberemur cuncti destinati ad vitam; quia Christianis mundus hic pelagus est. Sicut enim mare adversis excitatur procellis, insilit, et tempestatem navigantibus facit; ita et sæculum perfidorum conspiratione commotum perturbat fidelium mentes; et tanta diversitate hoc agit inimicus, ut quid prius evitandum sit, ignoretur.⁴ Si enim potestas desinit esse adversum nos, privatorum mentes exagitat: si et hi compescantur, per domesticos constat incendium; et si hoc positum fuerit,⁵ arte sua inter ipsos germanos facit discordiam; ut quatuor angulis pulsata domus, ex aliqua parte faciat ruinam. Propter quod uno consilio fugiendum est hinc christianis: exemplum enim debent sequi sancti Symeonis, qui sciens bellum hic geri contra perfidiam, in pace dimitti se postulavit.⁶ Hoc est quod singuli orantes pro omnibus oramus, ut veniat regnum Dei; tunc enim erit liberatio corporis nostri, id est, omnium christianorum: in corpore enim omnes significavit, quia sumus alter alterius membra. Apostolus quidem quasi vir divinus bene sentit de nobis; dicens quia ingemiscimus, ut hinc liberemur, sicut et ingemiscebat Symeon; sed video oblectatione mundi nos teneri. Igitur per hæc quæ supra dicta sunt, ostendit quam vim creatura patiatour nostri causa; cum quando nos quibus obsequium ejus proficit, quique Dei Spiritum adiutorem habemus, ingemiscimus, ut hinc liberemur, ut promissa consequamur præmia. Quanto magis ergo creatura ingemiscit, quæ neque adiutorem habet

4

5

⁶ Luc. ii, 29.

Matth. vi, 10.

contextu, ac denotat dominatores qui prius ut ethnici christianis infensi erant, deinde ut arianis faventes catholicos insectabantur.

⁵ Ita edit. Amerb., Eras. et mss. plerique: alii vero mss. partim *subditum fuerit*, partim *sopitum fuerit*, ut codex C, quod Gill. et Rom. edit. prætulernnt.

⁶ In cod. M desunt sequentia usque ad *Igitur*; in cod. vero C deest ultima periodus ante *Igitur*.

Spiritum sanctum, neque in sua causa laborat: addito hoc, quod ea quæ labore suo generat, ut alimentis servorum Dei proficiant, contra fas videt idolis immolari! Unde plus dolet, et optat citius liberari, sciens hoc ad injuriam proficere Creatoris.¹

²
Vers. 24. *Spe enim salvati sumus.*³

155. Hoc dicit, quia sperando quod promisit Deus in Christo, nobis meritum fecimus, ut liberemur. Ergo in spe liberati sumus, quia non aliud futurum est quam credimus.

³ *Spes autem*³ *quæ videtur, non est spes.*

Manifestum est non esse spem quæ videtur, sed quod non videtur; ac per hoc credentes præmiis afficiendi sunt, quia quæ non vident, sperant.

Vers. 25. *Nam quod videt quis, quid sperat? Sed si quod non videmus, speramus, per patientiam expectamus.*

Dubium non est ea sperari, quæ non videntur; expectantur enim futura. Hæc expectatio patientia est, quæ multum meretur a Deo; ut de die in diem expectans cupiat venire regnum Dei, et non dubitet quia tardat.

Vers. 26. *Similiter autem et Spiritus adjuvat infirmitatem nostræ orationis.*

156. Quoniam superius ingemiscere nos, et precari liberationem memoravit, et in dolore positi, aut quæ longe futura dicta sunt, mox fieri volumus, aut cito tolli, per quæ ad meritum perveniamus; et videmur imbecilla oratione precari, dum illi denegatur effectus. Infirma est enim quia contra rationem postulat;⁴ ac per hoc infirmitatem hanc a sancto Spiritu dato nobis adjuvari ostendit. Adjuvat autem, quia quæ aut ante petuntur, quam peti debeant, aut sunt contraria, non sinit fieri.

Nam quid oremus sicut oportet, nescimus.

Infirmitatem orationis nostræ ignorantiam significare declaravit: fallimur enim putantes prodesse quæ poscimus, cum non prosint. Denique eidem Apostolo tertio deprecanti, ut tentationes ab eo cessarent, quia crebræ erant, dictum a Domino est: *Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur*, id est, sic meritum quis collocat, dum in tribulationibus patiens invenitur. Didicit ergo contra se esse quod petebat.

¹ Nonne totam in superioribus deprehendis Ambrosii eloquentiam? Nonne in his postremis auctorem cernis, qui tunc hæc scripto mandabat quando idolorum cultus adhuc late obtinebat?

² Cod. M, *salvi facti sumus*, ut alibi apud ipsum Ambrosium aliosque Patres. Cf. Sabbat. ad h. l.

A Est et aliquando superba et stulta petitio, sicut fuit duorum apostolorum Jacobi et Johannis, quibus incongrua et immensa petentibus dictum est: *Nescitis quid petatis.*

Matth. xx, 22

Sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.

Non humanis eloquiis postulare pro nobis dicitur Spiritus⁵ Domini, sed more naturæ suæ.

B Cum enim quod de Deo est, Deo loquitur; eo more loquatur necesse est, quo ille loquitur, de quo est. Nemo enim cum cive suo alia lingua loquitur. Superfundit enim se precibus nostris Spiritus datus nobis; ut imperitiam et improvidentiam nostram motu suo operiat, et illa nobis a Deo petat, quæ prosint nobis.

Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus; quia secundum Deum postulat pro sanctis.

Vers. 27.

C

157. Manifestum est quia Deo, cui nihil tacitum est et occultum, nota est precatio omnium spirituum: quanto magis Spiritus sancti, qui ejusdem utique substantiæ est, et loquitur non impulsu aeris, neque ut angeli, aut sicut cetera ex creaturis, sed sicut competit ejus divinitati! Deo ergo loquitur, cum nobis tacere videtur; quia et videt, cum non videatur, et hæc petit, quæ scit Deo placere, et nobis prodesse. Tunc sane pro nobis interponit se idem Spiritus, cum scit nos per ignorantiam, non per jactantiam, contraria postulare.

*Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia procedunt in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt sancti.*⁶

Vers. 28.

158. Hoc dicit, quia diligentes Deum, etsi imperite precati fuerint, non illis oberit; quia propositum cordis illorum sciens Deus et ignaviam, non illis imputat quæ adversa postulant; sed ea annuit, quæ danda sunt Deum amantibus. Unde et Dominus ait: *Scit autem, inquit, Pater vester quid vobis opus sit, antequam petatis ab eo.* Hi ergo secundum propositum vocantur, quos credentes præscivit Deus futuros sibi idoneos, ut antequam crederent, scirentur.

Matth. vi, 32.

F

*Nam quos præscivit.*⁷

⁷
Vers. 29.

159. Istos quos præscivit futuros sibi devotos, ipsos elegit ad promissa præmia capessenda; ut hi qui credere videntur, et non permanent in fide coepta, a Deo electi negentur; quia quos

³ Cod. C, *enim pro autem*, quod pluries occurrit.

⁴ Cod. C addit *gemitibus*.

⁵ Cod. C, *dicit Spiritum*.

⁶ Codd. C et M omittunt *sancti*.

⁷ Codd. C et M addunt *et prædestinavit*.

Deus elegit, apud se permanent. Est enim qui ad tempus eligitur, sicut Saul et Judas; non de præscientia, sed de præsentī iustitia.¹

Conformes fieri imaginis Filii sui.

Hoc dicit, quia ideo prædestinantur in futurum sæculum, ut similes fiant Filio Dei, quod jam supra² memoravi.

Ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.

Recte *primogenitus*, qui ante omnem creaturam non factus, sed natus est: ad cuius exemplum Deus homines in filios sibi adoptare dignatus est. Est et primogenitus in regeneratione Christus.³ Est et primogenitus ex mortuis, cuius natura ignoratur. Et primogenitus post victoriam adscendens in cælos.⁴ Primogenitus igitur in omnibus frater noster dicitur, quia homo dignatus est nasci; Dominus vero est, quia Deus noster est, sicut dicit propheta Hieremias: *Hic est Deus noster, nec reputatur alius absque eo.*⁵

Vers. 30. *Quos autem prædestinavit, illos et vocavit.*

160. Vocare est cogitantem de fide adjuvare, aut compungere eum, quem sciat audire.⁶ *Et quos vocavit, ipsos et justificavit: quos autem justificavit, hos et magnificavit.* Hoc dicit quod supra, quia quos præscivit Deus aptos sibi, hi credentes permanent, quia aliter fieri non potest, nisi quos præscivit Deus; ipsos et justificavit, ac per hoc et magnificavit illos, ut similes fiant Filio Dei. De ceteris quos non præscivit Deus, non est illi cura in hac gratia, quia non præscivit illos futuros idoneos. At si credant,⁷ aut eligantur ad tempus, quia videntur boni, ne iustitia contempta videatur, non permanent ut magnificentur; sicut et Judas Iscariotes, aut illi septuaginta duo, qui electi, post scandalum passi recesserunt a Salvatore.

Vers. 31. *Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos?*

161. Manifestum est, quia, Deo nobis testi-

¹ Admirare in verbis præcedentibus vel totam catholicam doctrinam de prædestinatione et gratia sanctificante, adversus pelagianos simul et protestantes. Siquidem adstruitur et gratuita ex parte Dei hominis vocatio ad fidem, et electio ad gloriam e prævisa libera hominis cooperatione gratiæ divinæ, et vera iustitia, dum in gratia manent, etiam eorum qui reprobi futuri sunt, hinc et amissibilitas gratiæ semel acquisitæ; quod et perspicue et pulcherrime explicat n. 171.

² Cod. C, *ut fiant filii Dei, sicut supra*, brevis ratio non satis congruens contextui.

³ Cod. C, *in regeneratione spiritus*.

⁴ Rom. edit. cum mss. nonnullis, *ex mortuis, quando devicta morte adscendit in cælos*. Codd. C et M, *ex mortuis, victa morte ascendens in cælos*, reliquis omissis, et forte est hæc genuina lectio.

⁵ *Nec reputatur* (sive ut mss. aliqui, *non æstimabitur*) *alius absque eo*, in textum ex mss. non paucis Maurini editores posuerunt, quod deerat in præcedentibus editionibus, et deest quoque in aliis mss., ut in C et M.

A monium perhibente, quis est qui audeat accusare nos, quando ipse qui iudex est, ante præscivit nos, et idoneos iudicavit?

Qui proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Vers. 32

Sic securos nos debere esse fidei causa hortatur, ut Deum, quasi præscium,⁸ antequam ex impiis fideles essemus, Filium suum pro nobis morti tradidisse ostendat.

*Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit?*⁹

Deum olim decrevisse dicit remunerandos credentes in Christum. Si enim quod majus et præcipuum est, præstitit nobis, ut Filium suum verum et carissimum traderet propter nos adhuc impios; quare non quod minus est facturus credatur pro nobis credentibus sibi? Jam enim¹⁰ parata sunt credentibus præmia: minus est enim nobis omnia cum illo donare, quam illum nostri causa morti tradere.

Quis accusabit adversus electos Dei?

Vers. 33.

162. Neminem audere nec posse iudicium et præscientiam Dei in nobis retractare apertum est. Quis est enim qui possit hæc, quæ Deus probat, improbare; cum nemo æqualis sit Deo?

Deus qui justificat.

Isai. L, 3.

Hoc in Esaia propheta est, quod hic quasi suum ponit; quia nemo est alius qui, quod probat Deus, arguat.¹¹ Aut ne forte ipse nos Deus accuset: sed non potest quod justificat, accusare.

E *Et quis erit, qui condemnet?*¹² *Christus qui mortuus est, immo qui et resurrexit; et est in dextera Dei, qui etiam interpellat pro nobis.*

¹² Vers. 34.

Deum, quia nos justificat, accusare nos negat: Christum autem damnare nos non posse; quia eo affectu diligit nos, ut moreretur pro

⁶ In mss. quibusdam legitur partim, *vocare est cogitantem hominem quod sit Dei, vocare*; partim, *quid sit hominem vocare. Vocare est cogitantem de fide etc.*; in quibusdam autem omittitur: nos vero, subdunt Maurini, lectionem omnium edit. potiorumque mss. retinuimus; quæ revera firmatur etiam codd. C et M.

⁷ *Illos futuros idoneos* mss. plerique, iidemque optimi, Maurinis testibus, restituere. Desunt vero in cod. C, cuius est lectio: *quia non præsciit ac si credant*, etc.

⁸ Amerb., Eras. e quibusdam mss., *quo præscio*; Cod. C, *qua præscium*; cod. M, *qua præscivit*. Hic vero istud quasi, stylo Ambrosii pro sicuti assumendum est, nempe rem uti certam, non ut dubiam enunciat.

⁹ Cod. M, *donabit*.

¹⁰ Cod. C, *sibi quia jam*.

¹¹ Cod. M, *qui arguat quod Deo non displicet*.

¹² Codd. C et M, *qui damnet*.

nobis, et resurgens, semper causas nostras agat apud Patrem. Cujus postulatio contemni non potest; quia in dextera Dei est, hoc est, in honore quod¹ Deus est; ut de Deo Patre securi, et Christo Filio ejus qui judicaturus est, in fide ejus² lætemur. Hinc est illud, quod dicit Petro apostolo: *Ecce exspostulavit satanas, ut vos ventilet sicut³ triticum: ego autem rogavi pro te, ne deficiat fides tua.* Hoc ergo modo interpellat pro nobis Salvator: sciens enim impudentiam⁴ et altitudinem adversarii nostri, cum se commovet adversum nos, si non ei adsentiamus, Salvator interpellat pro nobis, ne aliquid violenter præsumat circa nos, ut arceatur insolentia ejus. Hac causa tamen dicitur Filius interpellare, cum ipse agat totum, et æqualis sit Deo Patri, ut⁵ quia unus dicitur Deus, ne Pater et Filius singularis, vel unio putaretur: ad personarum distinctionem sic loquitur Scriptura, ut et Filium non disparem tradat, et Patrem, quia Pater est, et quia ab ipso sunt omnia, præferat.

Vers. 35. *Quis nos separabit a caritate Christi?*

163. Hoc est, quis nos avertere poterit a dilectione Christi, qui nobis tam magna et innumera præstitit beneficia? *Tribulatio?* Sed non facit, quia dilectionem firmi christiani nulla vincunt tormenta. Amantis enim plus incitatur caritas, si eum cujus sensit beneficia, prohibetur amare: dum enim putant se in merita ejus seminare, suscitant memorata beneficia.⁶

Vers. 36, 37. *An angustia? an persecutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius (sicut scriptum est, quia propter te morte afficimur tota die, æstimati sumus velut oves occisionis)? Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos.*

Hoc scriptum est in psalmo quadragesimo tertio. Manifestum est ergo hæc omnia, quæ enumerat, exitia, tribulationes, pressuras, et mortem non posse conferri vel comparari caritati Christi, quam seminavit in nobis. Multo enim majora ejus beneficia habemus, quam hæc sunt omnia, quæ videntur adversa. Si enim morimur pro illo, quod gravius videtur in his; et ille mortuus est pro nobis: sed ille ut prodesset

¹ Forte legendum esset *quo*.

² Codex C, in *fide eorum*.

³ Codd. C et M, *velut*.

⁴ Mss. aliquot, una cum M, *sciens enim potentiam: unus, imprudentiam*.

⁵ E cod. C posuimus *ut* pro *communi et*, quia ita legendum nobis visum est ad majorem sensus perspicuitatem. Istud nempe *ut* copulatur sequenti *ne* ut unam conjunctionem negativam efficiant.

⁶ « Omnes edit. ac mss. nonnulli (etiam C), *immerita ejus seminare, memorat beneficia: ceteri mss. qui et potiores, ut nos in textu; nisi quod omittitur in quibusdam vox memorata (ita M), et pro in merita in omnibus fere scribitur immerita inepto sensu. At in merita Christi seminamus, quia ipse prior dilexit nos, ac dedit nobis.* » Ita Maurini,

A nobis; nostra autem mors non illi proficit, sed nobis. Temporalem enim vitam pendimus,⁷ ut nobis rependatur æterna. Et quid mirum si servi moriantur pro bono Domino; quando Dominus mortuus est pro servis, et malis? Vincunt ergo beneficia, et exhortantur animum ad perseverandum propter eum qui dilexit nos.

Confido enim quia neque mors.

Vers. 38, 39.

B 164. Confidentia⁸ hæc de sponsione Christi est, quia promisit in tribulatione adjuvare sibi dicatam fidem. *Neque vita, neque Angelus, neque Virtus, neque altitudo, neque profundum, neque præsentia, neque futura, neque alia creatura poterit nos separare a caritate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro.* Hæc sunt omnia, quæ ad abductionem nostram a diabolo inferuntur, quæ idcirco memorat, ut muniat nos, ut si advenerint, confidentes de spe, et auxiliis Christi, armati fide adversus hæc repugnemus. Quid enim si mors illata fuerit: nonne lucrum est maximum occasionem invenire, qua citius eatur in regnum promissum? Neque si præsens vita promissa nobis fuerit dignitate munita, debet⁹ nos avertere ab spe beneficii Christi, quem scimus, quia non solum in futuro, sed et in præsentī proderit nobis. Nec quidem si se angelus nobis ostendat ad seducendos nos, subornatus fallaciis patris sui diaboli, prævalere debet adversum nos; cum sciamus Christo, ut magni consilii Angelo, nihil præponendum. Neque si virtus ab aliquo facta fuerit, sicut dicitur facta a Simone mago, qui dicitur in aere¹⁰ sursum, ut populum Christi scandalizaret, volasse, fidem nostram debet minuere, scientium Salvatorem nube famulante susceptum adscendisse supra omnes cælos. Neque si in altitudinem se nobis ostendat, de qua dicit Johannes apostolus: *An ignoratis altitudinem satanæ?* a devotione nos Domini Jesu debet auferre, quem scimus descendisse de cælo, ut terrena spiritalibus sociaret. Neque si per phantasiam, qua seducere meditatur, profundum nobis ostendat horrore mirandum,¹¹ qua territi forte succumbamus illi; nec sic dignum est, ut Christo fidem frangamus, quem scimus nostri causa in profundum terræ descendisse, et morte pressa genus humanum liberasse. Neque si futura nobis spondeat, quæ promisit

quorum retinuimus lectionem, profitentes tamen nos eorum interpretationi acquiescere non posse; eamque ita potius explicamus. *Dum putant persecutores* (quia tormenta prius memoravit Ambrosius) *seminare zizania quæ merita boni christiani suffocent, suscitant Christi erga eum beneficia, quia Christum movent ad novas gratias ei conferendas.*

⁷ E cod. C *pendimus* substituiimus *communi lectioni pendimus*; manifestum enim est, illam esse veram lectionem e respondentia cum subsequenti *rependatur*.

⁸ Cod. C, *fiducia*.

⁹ Cod. C, *debet*.

¹⁰ Cod. C, in *aera*.

¹¹ Vet. editt. ac plures mss., *errore mirandum*; at Rom. edit. ex Gill. in marg. et mss. nonnullis restituit, *horrore mirandum*, ut et in codd. C et M.

Gen. III, 4. Evæ, adsensum dabimus illi, discreti a Christo, quem virtute et natura Deum credimus et scimus. Nec si arte et subtilitate¹ astutiæ suæ aliam creaturam fingat ad horam, sicut finxerunt Jamnes et Mambres coram² Pharaone: inconueniens est, ut per hæc a Deo creatore vero nos revocet,³ quem non ignoramus per Christum Filium suum creaturam condidisse in æternum existentem. Quibusdam videtur aliam creaturam dixisse de idolis: sed non est verum; quia hanc debuit significare, quam sub admiratione seductionis videtur fingere satanas. Nam quis seducatur fidelium ad hæc, a quibus recessit manifestato errore? Sed hæc meditatur et fingit, per quæ etiam electos possit seducere. Nulla ergo sunt, quæ nos possint a caritate Dei separare, quæ est in Christo Jesu: Deus enim caritatem suam in Christo nobis ostendit, dum tradit illum pro nobis.

CAPUT IX.

Vers. 1-3. Veritatem dico in Christo Jesu, non mentior, testimonium mihi perhibente⁴ conscientia mea in Spiritu sancto, quia tristitia est mihi magna, et continuus dolor cordi meo; optabam enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis, cognatis secundum carnem, qui sunt Israelitæ.

165. Quoniam superius contra Judæos loqui videtur, qui ex Lege justificari se putant; nunc ut votum suum et affectum circa eos ostendat, teste conscientia sua, in Christo Jesu et in Spiritu sancto dicit se loqui, ut non velut inimico illorum fides haberi non possit. Ideo Christum et Spiritum sanctum, quos nihil latet, testes dat: et quorum testimonium reprobari non potest, qui sic perhibent testimonium Apostolo, dum commendant eum virtute signorum, quæ faciebant per illum. Quia enim tam magnum præsidium est⁵ Christi, et præcipuam caritatem erga genus humanum ostendit, et dignatione ejus gloriosa et immortalia præmia repromissa: ac per hoc dolet genus suum, quod est secundum carnem; quia incredulitate sua hoc perenni et salutari beneficio se privarunt. Ergo, optabam, ait, non opto; quia scit fieri non posse, ut tam honestum membrum, nullo præcedente vitio, abscinderetur⁶ a corpore christiano; affectum tamen et dilectionem circa genus suum ostendit.

¹ Omnes edit. et mss. ac pauci mss. et sublimitate: ceteri, in quibus antiquiores (etiam C), et subtilitate. Rursus paucis interjectis, Eras. ac vet. edit. cum uno vel altero mss. reponebant, *conueniens est*; ubi nos cum Amerb. et plerisque mss. (ac C et M) restituiamus, *inconueniens est*. (Ed. Maur.)

² Cod. C, *palam*.

³ Cod. C, *sevocet*, lectio forte præferenda quia et apprime classica.

⁴ Codd. C et M, *reddente*.

⁵ Cod. C omittit *est*.

A Quorum adoptio est filiorum.

Vers. 4.

166. Juste se dolere probat, quando prædicat laudem generis eorum; quia olim filii adoptati, affectum et gratiam Dei Patris in irritum deduxerunt.⁷ Adjecit adhuc, ut et alios dolere pro his faciat, dicens:

B Et gloria, et testamenta, et legislatio,⁸ et obsequium, et promissa, quorum Patres, et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen.

Vers. 5.

Tanta præconia nobilitatis et dignitatis generis Judæorum et promissionum enumerat, ut omnibus pro his dolorem incutiat; quia non recipiendo Salvatorem prærogativam Patrum, et promissionis meritum perdiderunt, pejores gentilibus facti, quos prius, quia sine Deo erant, abominabantur: propensius enim malum est dignitatem perdidisse, quam non habuisse. Interea de Salvatore dicit: *Qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen*. Quando enim nulla paterni nominis fit mentio, et de Christo sermo est, non potest differri, ne Deus dicatur. Frequenter enim Scriptura propter unius Dei professionem, si de Deo Patre loquitur, et Deo adjungit Filium, Deum Patrem vocat, et Filium Dominum. Si quis autem non putat de Christo dictum, *Qui est Deus*, det personam, de qua dictum est: de Patre enim Deo hoc loco mentio facta non est. Sed quid mirum, si in hoc loco Christum Deum super omnia aperta voce loqueretur, de quo alia in epistola hunc sensum tali sermone firmavit, dicens: *Ut in nomine Jesu omne genu flectat,⁹ celestium, terrestrium et infernorum?* Hæc sunt omnia, super quæ Deus Christus est. Neque enim, exceptis his, sunt aliqua, ut non super omnia Deus Christus sit; nec potest genu flectere omnis¹⁰ creatura, nisi Deo. Denique Johannes apostolus cum inscius Angelum ut Deum vellet adorare, audit ab eo: *Ne feceris, quoniam conservus tuus sum. Deum*, inquit, *adora*. Nec Dominus utique adorari se pateretur, nisi quia Deus est: si quominus, usurpasse dicendus est, et peccasse, quod absit; cum ipse diabolus increpans, Dominum Deum adorandum, et ipsi soli serviendum ostendat. Nihil ergo præjudicatur Deo Patri, cum adoratur Christus ut Deus; quia cum soli Deo serviendum dicatur, servitur et Christo. Dicit enim alio loco: *Qui in his servit Christo, placet Deo*. Quid ergo superest, nisi ut

Philip. II, 10.

Apoc. XIX, 10.

Matth. IV, 10.

Joan. X, 4.

⁶ Cod. C, *abscideretur*, quod magis Ambrosianum est.

⁷ Cum cod. C substituiamus *deduxerunt* communi lectioni habuerunt, quia magis conveniens apparet.

⁸ Cod. M, *legis constitutio* consone Cypriane et Augustino, apud Sabbat. ad h. l. Vetustissimus tamen C, ut in textu.

⁹ Cum cod. C posuimus *genu flectat* præ communi lectione *genuflectatur*, quia alibi quoque occurrit hæc lectio in S. Doctore, juxta antiquiorem versionem.

¹⁰ Cod. C, *genuflecti ab omni*.

Pater Deus, et Filius Deus, et nihilominus unus Deus credatur uterque? Sive enim Patrem quis adoret, sive Filium, unum Deum dicitur adorare; et servire Patri, aut Filio, uni Deo servitium exhibetur. Nulla igitur discretio est in his;¹ quia qui adorat Filium, adorat et Patrem, et qui servit Patri, servit et Filio. Et ut sine adulatione deitatis hujus confessionem esse doceret, in conclusione posuit, *Amen*, hoc est, verum; ut Christum Deum super omnia in veritate ostenderet benedictum in sæcula.

Vers. 6. *Non autem excidit verbum Dei.*

167. Non excidit verbum Dei dicentis: *In Isaac vocabitur tibi semen*, id est, hoc evenit, quod dixit Deus futurum; ut non hi dicerentur semen esse Abraham, qui filii ejus essent secundum carnem; sed isti qui fidem acceperint, per quam natus est Isaac, reformatam tempore Christi, non jam specialem, sed generalem; ut quod Abraham credidit de Isaac, isti crederent de Deo et Christo; quia natus est Dei-Filius ad salutem humani generis redhibendam.²

Vers. 7. *Neque enim omnes³ qui sunt ex Israel, hi sunt Israelitæ; neque quia semen sunt Abraham, omnes filii: sed in Isaac vocabitur tibi semen.*

168. Hoc est quod vult intelligi; non jam ideo dignos esse omnes, quia filii sunt Abraham; sed eos esse dignos, qui filii promissionis sunt, id est, quos præsciit Deus promissionem suam suscepturos, sive ex Judæis, sive ex gentibus: hi enim digni sunt dici israelitæ, id est, videntes Deum, qui credunt. Nam de Isaac utique omnes hi filii sunt Abraham; quia omnis propago generis Judæorum ex Abraham per Isaac est. Sed quia, sicut dixi, hi sunt vere filii Abraham, qui promissionem sequuntur, quæ in Isaac facta est;⁴ ac per hoc reliqui filii non sunt dicendi Abraham: Abraham enim credens, Isaac accepit propter fidem, quia credidit Deo. In quo mysterium futuræ fidei designatum est; ut illi essent fratres Isaac, qui eandem fidem haberent, in qua Isaac natus est; quia Isaac in typo Salvatoris natus est ex promissione, ut qui crediderit Christum Jesum promissum esse Abraham, hic sit filius Abraham, frater vero Isaac. Dictum est autem⁵ Abraham, quia *in semine tuo*

¹ Mss. aliquot, *et servire Patri, aut Filio, aut Spiritui sancto, uni Deo.... adorat et Patrem et Spiritum sanctum.... servit Filio et Spiritui sancto* etc.; reliqui vero, et editt. ut in textu; nisi quod Rom. pro *et servire Patri*, posuit, *et si servitur Patri*: hæc autem post nulla igitur subjunxit, *in his*: quod reliquæ non habent, sed nos desumpsimus e cod. C; ac demum infra pro *confessionem* cum mss. Thuan. substituit, *professionem*.

² Communior lectio est *redimendam*. At nos prætulimus *redhibendam* quæ nedum lectio est vetustissimi cod. C, sed et Thuan., et adoptata fuit a Gillot. et in romana editione; præterea ut vox apprimè forensis jurisperitissimo Ambrosio familiaris esse debuit, quæque ut lectio per se difficilior a

A *benedicentur omnes gentes*; quod utique in Isaac factum non est, sed in eo, qui in Isaac promissus est Abraham, qui est Christus, in quo omnes gentes benedicuntur credentes. Ceteri ergo Judæi filii sunt carnis, dum promissione privantur; nec deputari possunt merito Abraham, qui fidem non sequuntur, per quam dignus exstitit Abraham.

*Id est, non qui filii carnis, hi sunt filii Dei: sed qui filii promissionis sunt, æstimantur in semine.*⁶

169. Apertum est quia non possunt dici filii carnis filii Dei: hi enim ex concupiscentia carnis nati sunt; isti vero ex fide spiritualiter, secundum quod promissum est Abraham; ut hi æstimarentur semen esse, qui credent.

Promissionis enim verbum hoc est: Ad hoc tempus veniam, et habebit Sarra filium.

Hoc in Genesi habetur, quod præfiguratum in Christo est, ut futurus Christus promitteretur filius Abraham, in quo promissionis verbum impleretur, ut in Christo benedicerentur omnes gentes terræ. Quando enim promissio facta est Abraham, et audivit: *Quia in semine tuo benedicentur omnes gentes terræ*, Christus utique illi promissus est ex traduce Isaac, in quo hoc impletum videmus.

Non solum autem hæc, id est, Sarra, sed et Rebecca ex uno concubitu habens Isaac patris nostri.

170. Non tantum ergo Sarram in typo dicit generasse Isaac, sed et Rebeccam uxorem Isaac. Sed alia causa et in Isaac, alia in Jacob et Esau; quia Isaac in figura Salvatoris natus est, Jacob vero et Esau duorum populorum habent typum, id est, credentium, et non credentium; ut cum ex uno sint, diversi sint tamen. In singulis enim et genus significatur, ut hi unius generis dicantur, qui in causa fidei unum sunt, vel perfidiæ. Unus enim significatur in multis, non per traducem carnis, sed per communem causam; quia et ex Esau Jacob filii dicendi sunt, et ex Jacob Esau imputandi sunt filii. Nec enim quia Jacob laudatur, omnes ex eo nati

librariis in *redimendam* immutata esse conspicitur, dum oppositum supponi vix posset.

³ Vocem *enim* addidimus communi lectioni e codd. C et M, consone Augustino et græco textui. Sed illam habet et ipsa Vulgata.

⁴ Ita mss. et vet. editt., nisi quod Gill. omittit, *Hoc est*: Rom. autem edit. adjecto, ut solet, sequenti Scripturæ versu, et repetita parte superioris, ista subjungit: *Vult intelligere non omnes, qui filii sunt Abraham, esse dignos, ut filii promissionis sint; id est, quos præsciit* etc. Postea vero cod. C omittit verba *Sed quia* usque ad *per hoc*, quæ et in aliis pluribus mss. desiderantur.

⁵ E cod. C substituiimus *autem* communi ergo.

⁶ Codd. C et M, *in semen*.

filiis ejus merito dicendi sunt: aut quia Esau displicet, omnes ex ejus origine reprobi sunt; cum videamus et de Jacob traduce natos factos perfidos, et de Esau fideles et Deo caros. Nam quod¹ de Jacob multi sint perfidi, dubium non est; omnes enim Judæi non credentes, aut credentes² ex eo habent originem: et quia de Esau sunt boni et fideles, probat Job, qui est ex filiis Esau, quintus ab Abraham, hoc est, nepos Esau.

Vers. 11-13. *Nam cum nondum nati fuissent, aut aliquid egissent bonum vel malum, ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante³ dictum est quia major serviet minori, sicut scriptum est: Jacob dilexi, Esau autem odio habui.*

171. Hoc in Malachia habetur. Præscientiam Dei flagitat in his causis, quia non aliud potest evenire, quam novit Deus futurum. Sciendo enim quid unusquisque illorum futurus esset, dixit: Hic erit dignus, qui erit minor; et qui major, erit indignus. Unum elegit præscientia, et alterum sprexit: et in illo quem elegit, propositum Dei manet; quia aliud non potest evenire, quam quod scivit, et proposuit in illo, ut salute dignus sit: et in illo, quem sprexit, simili modo manet propositum, quod proposuit de illo, quia indignus erit. Hoc quasi præsciens, non personarum acceptor: nam neminem damnat, antequam peccet; et nullum coronat, antequam vincat. Hoc pertinet ad causam Judæorum, qui sibi prærogativam defendunt, quod filii sint Abraham: Apostolus autem consolatur se, ut quia dixerat dolorem habere se cordis continuum, causa incredulitatis eorum, quorum adoptio erat filiorum, et legis constitutio, et ex quibus Christus Salvator, sicut et ipse ait: *Quia salus ex Judæis est*; tractata Lege, invenit quia non omnes qui ex Israel sunt, credituri sunt; neque quia dicuntur filii Abraham, omnes Abraham filios dicendos, sicut supra memoravi. Minuit ergo dolorem suum, inveniens olim prædictum, quod non omnes essent credituri; ut his solis doleat,⁴ qui per invidiam in incredulitate laborant.⁵ Possunt tamen credere, quod ex subjectis aperit. Incredulis tamen prædictis non valde dolendum est, quia non sunt prædestinati ad vitam; præscientia enim Dei olim hos non salvandos decrevit. Quis enim plangat eum, qui olim mortuus habetur? Sed subintrantibus gentibus, quæ sine Deo prius erant, et salutem quam illi perdiderunt, accipientibus, exsuscitatur dolor: sed iterum quia ipsi sibi perditionis causa sunt, sopitur. Præsciens itaque Deus malæ illos voluntatis futuros, non illos habuit in numero

A bonorum; quamvis dicat Salvator illis septuaginta duobus discipulis, quos elegerat secunda classe, qui ab illo postea recesserunt: *Nomina vestra scripta sunt in cælo*. Sed hoc propter justitiam, quia hoc est justum, ut unicuique pro merito respondeatur. Quia enim boni erant, electi sunt ad ministerium; et erant scripta nomina illorum in cælo propter justitiam, sicut dixi; secundum præscientiam vero in numero erant malorum. De justitia enim Deus judicat, non de præscientia. Unde et Moysi dixit: *Si quis peccaverit ante me, deleam eum de libro meo*; ut secundum justitiam judicis tunc videatur deleri, cum peccat; juxta præscientiam vero numquam in libro vitæ fuisse. Hinc et apostolus Johannes de hujusmodi ait: *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis; si enim fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum*. Non est personarum acceptio in præscientia Dei: præscientia enim est, qua definitum habet qualis uniuscujusque futura voluntas erit, in qua mansurus est, per quam aut damnetur, aut coronetur. Denique quos scit in bono mansuros, frequenter ante sunt mali; et quos malos scit permansuros, aliquoties prius sunt boni. Unde cessat querela, quia Deus acceptor personarum non est. Nam et Saul et Judas Iscariotes ante fuerunt boni, dicente Scriptura de Saul: *Erat vir bonus, et non erat illo melior in filiis Israel*; et de Juda Iscariote dicit Petrus apostolus: *Qui sortitus est sortem ministerii hujus*, id est, apostolatus.⁶ Quomodo igitur ministerium salutare sortiretur, nisi esset bonus? In sorte enim Dei judicium fuit dignum illum fuisse tempore, quo electus est, sicut illi septuaginta duo, quos supra memoravi. Hinc est unde et Judas post mali totius admissum scelus pœnitentia motus, laqueo vitam finivit. Non potest enim in aliquo omne bonum penitus obliterari; quippe cum natura non possit immutari, sed voluntas: non in omnibus tamen causis, quia remanet in natura, quod testimonio sit Creatori.

Quid ergo dicemus? Numquid iniquitas apud Deum? Absit.

172. Quia enim unum diligit, et alterum odit, subinfert: *Numquid iniquitas apud Deum?* Non plane, sed justus est Deus; scit enim quid faciat, nec retractandum est ejus judicium. Hoc in Malachia propheta habetur: *Jacob dilexi, Esau vero odio habui*. Hoc jam de judicio dicit; nam prius de præscientia ait, *quia major serviet minori*: sicut et de præscientia Pharaonem damnavit, sciens se non correcturum; apostolum vero Paulum persequentem elegit, præsciens utique quod futurus esset bonus. Hunc ergo præ-

¹ Mss. C et M, quia.

² Codd. C et M, *Judæi ex eo habent*, omissis cæteris.

³ Codd. C et M, *ex vocatione*.

⁴ Editt. Amerb. et Eras. cum mss. non paucis, *ut hi soli doleant*: rectius tamen aliæ edit. et mss., etiam C et M, ut in textu.

⁵ Cod. C, *per invidiam minime crediderunt*.

⁶ Habent hic edit. Amerb. et Eras. ac mss. complures: *in signis et prodigiis faciendis*; at in reliquis editt. et mss. ac in C et M desunt, et ideo nos quoque ea repudiavimus, præsertim cum subsequenter nullatenus Ambrosius ad ipsa alludat.

venit ante tempus, quia necessarius erat; et Pharaonem ante futurum iudicium damnavit, ut crederetur iudicaturus.

¹
Vers. 15. *Moysi enim dicit: Miserebor cui¹ misertus ero; et misericordiam præstabo, cui misericordiam præstitero.*

173. Ergo misericordia, *miserebor*, inquit, ejus cui *misertus ero*, hoc est, ejus miserebor, cui præscius eram quod misericordiam daturus essem, sciens conversurum illum, et perman-surum apud me: *Et misericordiam præstabo illi, cui misericordiam præstitero*, id est, ei misericordiam dabo, quem præscivi post errorem recto corde reversurum² ad me. Hoc est dare illi, cui dandum est, et non dare illi, cui dandum non est; ut eum vocet, quem sciat obaudire, illum autem non vocet, quem sciat minime obaudire. Vocare autem est compungere³ ad recipiendam fidem.

Vers. 16. *Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.*

174. Recte, quia non in voluntate petentis, sed in dantis arbitrio debet esse quod poscitur. An enim dandum sit, dantis debet iudicio pensari:⁴ nam Saul peccans cum petisset veniam, non accepit; at contra David peccans, et ignosci sibi postulans, veniam consequutus est. Ex hoc utique dantis Dei et non dantis iudicium sequendum est; quia non injuste iudicat qui omnes salvos vult, manente iustitia: inspector enim cordis scit petentem, an hac mente poscat, ut mereatur accipere. Et quamvis periculosum sit iudicium Dei discernere; tamen propter diffidentes, ut mens eorum medelam consequi possit, ne putent iudicium Dei injustum, dicentes: Unum vocat, et alterum negligit, sic arbitantes excusari posse damnandos; rebus istud potius probemus, quam verbis: ubi enim rerum gestarum exempla sunt, nemo audet queri, nec aliquam excusationem obtendere. Duo fuerunt, David et Saul: requiramus historias, qualis unusquisque eorum reperiatur post iudicium Dei; ut si Saul bene se egisse, postquam misericordiam non accepit, probetur, injustum, quod absit, Dei iudicium arbitremur: aut si David, accepta misericordia, Deum contempsisse inveniatur, an in eo manserit, in quo misericordiam consequutus est. Et ut utar compendio, uterque necessitatem passus est regni: et quanta fuit necessitas David, ut filius ejus vellet eum regno privare? In

¹ Cod. C, *cujus* et sic etiam n. 176.

² Cod. C, *regressurum*.

³ Omnes editt. ante maurinam ac mss. aliquot, etiam C, habent *vocare autem est compungere*: alii mss. multi referunt *est non pugnare sed* etc. At nos quoque hæc verba præterivimus, quia apparent ut nota aliqua marginalis inconsulto in textum injecta.

⁴ Cod. C, *pensitari*.

A qua necessitate flens, nudo pede, iter faciebat; ut fugeret rex et dux populi Dei, in tantum humiliatus, ut et in faciem sibi servo suo maledicenti non responderet; ut per patientiam Deum sibi propitium faceret, per quem regnum sibi credidit reservari. Saul autem nec in tali necessitate inventus; quia majus malum est
B intestinum bellum, quam externum: insuper ferens quia semel et iterum non sit auditus, cum esset indignus, nec in prece perstitit, ut meritum sibi faceret, per quod esset dignus; sed impatiens, et de Dei iudicio indignatus, ab idolis quæ prius velut nullius momenti damnaverant, auxilium requisivit. Ecce justum esse iudicium præscientiæ Dei etiam nolentibus manifestum est.

Dicit enim Scriptura Pharaoni: Quia in hoc ipsum te servavi, ut ostendam in te virtutem meam, et ut nuntietur nomen meum in universa terra.

II Reg. xv, 16.

Vers. 17.
Exod. ix, 16.

175. Alii codices sic habent: *Ad hoc te suscitavi, ut ostendam in te virtutem meam.*⁵ Sive *servavi*, sive *suscitavi*, unus est sensus: hoc enim dicit, quia cum Pharaeo, quod nomen regum erat apud Ægyptios, sicut et apud Romanos reges Augusti appellantur; hic ergo Pharaeo cum tantis malis esset reus, ut vita indignus esset; ita in malis suis perduravit, nec se emendare voluit, æstimans aut merito vivere, aut Deum, quem sæpe fallendum censebat, ad vindictam dandam impotentem,⁶ audit a Deo: *Ad hoc te servavi, ut ostendam in te virtutem meam, et ut nuntietur nomen meum in universa terra*; ut in hoc ceteræ gentes addicerent non esse alium Deum præter hunc, qui Judæorum erat, et factus est Christianorum; quamvis et illi Christiani fuerint, et nos nunc simus Judæi propter Judam, ex quo Christus est secundum carnem; quia Judæi veteres sperando futurum Christum redemptorem, christiani erant: nam Rahab meretrix dicit exploratoribus⁷ missis a Jesu Nave, qui prius Auxes dicebatur: *Auditæ sunt hic virtutes et plagæ, quæ factæ sunt in Ægypto a Deo vestro, et conterriti sunt nimis; timent enim a facie vestra*. Ad hoc ergo servatus est Pharaeo, ut multa signa et plagæ ostenderentur in illum quasi jam mortuum. Suscitatus autem dictus est; quia cum apud Deum mortuus esset, modicum tempus accepit, ut vivere videretur; ut esset in cujus pœna et vario tormentorum genere usque ad mortem, omnes qui sine Deo erant, metu territi, hunc solum Deum esse cum

5

6

7

Num. xiii, 17.

Josue ii, 9.

⁵ Etiam ista recurrens codicum comparatio inter notas genuinitatis horum Commentariorum recenseri potest, quia et frequenter in aliis D. Ambrosii tractatibus occurrit.

⁶ Ita mss. prope ad unum: edit. vero vett. et quidam mss., ac etiam C, *hic ergo Pharaeo cum tantis malis esset reus, ut vivere non deberet, numquam futurus bonus ne se aut merito.... impotentem putaret*; unde Rom. edit. abscidit tres primas voces.

⁷ Cod. C addit *judæorum*.

admiratione maxima faterentur, a quo hæ vindictæ fiunt. Hoc etiam genere antiqui medici in hominibus morte dignis, vel mortis sententiam consequutis, requirebant quomodo prodesseut vivis, quæ in homine latebant, apertis; ut his cognoscerent causas ægritudinis, et pœna morientis proficeret ad salutem viventis.

Vers. 18. *Igitur cui vult miseretur, et quem vult indurat. Dicis itaque mihi.*

176. Ex persona contradicentis loquitur, qui quasi putet Deum, neglecta justitia, alicui gratiosum; ut unum e duobus paribus accipiat, alterum respuat: hoc est, unum compungat, ut credat; alterum induret, ne credat. Cui quidem ex auctoritate respondit, servata tamen justitia, ex supra memorata prescientia, dicens:

Vers. 19. *Quid adhuc quæritur? Voluntati enim ejus quis resistit?*

Primum dicit, quia resisti ei non potest; est enim potentissimus ultra omnes. Deinde quia Deus omnium est et parens, et ideo nulli male vult; quæ fecit enim, incolumia¹ vult manere. Nec enim competit ei, ut injustus sit, cujus benevolentia tanta apparet, ut non solum faceret esse quæ non erant; verum ea ipsa vita æterna donaret et gloria, ut opus ejus aliquid majestatis ejus simile haberet. Qui ergo tam providus et bonus est, ambigi non debet quia justus est.

Vers. 20. *O homo, tu quis es, qui respondeas Deo?*

177. Magna est, inquit, indignitas et præsumptio, hominem respondere Deo in adversis, iniquum justo, malum bono, imperitum perfecto, infirmum fortissimo, corruptibilem incorrupto, mortalem immortalis, servum nequam² domino, creaturam conditori. *Numquid dicit figmentum ei, qui se finxit: Quid me fecisti sic?* Hoc de Esaia propheta est, quod hic quasi proprium ponit, quo ostendit contra auctorem opus ejus queri non posse; in potestate enim auctoris est qualem velit condere creaturam.

Vers. 21. *Annon habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero ad contumeliam?*

Manifestum est vasa aliqua fieri ad honorem, quæ ad usus honestos sint necessaria; alia vero ad contumeliam, quæ instrumento sint culinarum: unius tamen esse substantiæ, sed differre voluntate opificis in honore. Ita et Deus, cum omnes ex una atque eadem massa simus in

A substantia, et cuncti peccatores, alii miseretur, et alterum despicit non sine justitia. In figulo enim sola voluntas est; in Deo autem voluntas cum justitia: scit enim cujus debeat misereri, sicut supra memoravi.

Quod si volens Deus ostendere iram, et manifestare potentiam suam, sustinuit in multa patientia³ in vasis iræ præparatis in interitum.

B

178. Ipse sensus est, quia voluntate et longanimitate Dei, quæ est patientia, præparantur infideles ad pœnam; diu enim exspectati converti noluerunt. Ideo ergo exspectati sunt, ut inexcusabiles deperirent. Scivit enim Deus hos non credituros.

Et ut ostenderet divitias gloriæ suæ in vasis misericordiæ, quæ præparavit ad gloriam.

C

Patientia et longanimitas Dei ipsa est, quæ sicut malos præparat ad interitum, ita et bonos præparat ad coronam; boni enim sunt in quibus spes fidei est. Omnes enim sustinet, sciens exitum singulorum; ac per hoc patientia est, quæ illos qui ex malo corriguntur, aut in bono perseverantes sunt, præparat ad gloriam. Divitiæ autem gloriæ sunt dignitas multiplex præparata credentibus. Eos autem qui ex bonis fiunt mali, et in cœpto malo perdurant, præparat ad interitum. Hoc est autem manifestare potentiam suam in multa patientia; quia computatur non vindicaturus, quia diu dissimulat: cum cœperit vindicare, apparebit ejus potentia; quia cum possit statim vindicare, diu sustinuit, ut perfidi queri non possint, cum damnantur. Præparare autem unumquemque est præscire quid futurum⁴ est.

D

E *Quos et vocavit nos, non solum ex Judæis, sed etiam ex gentibus.*

179. Hos quos vocavit, præparavit ad gloriam, sive eos qui prope erant, sive illos qui longe, sciens permansuros in fide.

Sicut in Osee dicit: Vocabo non plebem meam, plebem meam; et non dilectam, dilectam. Et erit⁵ in loco, ubi vocabuntur non plebs mea, ibi vocabuntur filii Dei vivi.

F

Apertum est istud de gentibus esse prædictum, quia prius non erant plebs Dei;⁶ postea autem ad opprobrium Judæorum misericordiam accipientes vocatæ sunt plebs Dei: et qui dilecti ante non erant, abdicatis Judæis, adoptati in filios, et dilecti sunt; ut in loco ubi non

¹ Cod. M, quos.... incolumes.

² Cod. C omitt. nequam.

³ Cod. M omittit cum Augustino iram et manifestare. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Cod. C, futurus.

⁵ Cod. C, Erit enim.

⁶ Quia.... erant rite posuimus e cod. C pro quæ.... erat, quod etiam syntaxis postulabat.

Ps. LXXV, 2. vocabantur plebs Dei, ibi vocarentur filii Dei
 Zach. xii, 2. vivi. Prius enim nusquam vocabantur filii Dei,
 nisi in Judæa, hoc est, Hierosolymis, ubi domus
 Dei erat, sicut dicit in Psalmo septuagesimo
 Matth. xxv, 43. quinto: *Notus in Judæa Deus*. Postea autem in
 prophetia Zachariæ, *Ponam, inquit, Hierusalem*
in omnibus gentibus, quia ubique futuri erant
 filii Dei, et domus Dei in omnibus locis, quæ
 est Ecclesia. Hinc Dominus ait Judæis: *Quia*
tolletur a vobis regnum Dei, et dabitur genti
facienti fructus ejus.

Vers. 27. *Esaias autem clamat pro Israel.*

Isai x, 22. 180. Hoc dicit, quia Esaias clamat pro iis,
 qui credunt in Christum. Hi enim vere sunt
 Israelitæ, sicut dicit Dominus ad Nathanael:
 Joan. i, 47. *Ecce¹ vere Israelita, in quo dolus non est.*

Si fuerit numerus filiorum Israel tamquam arena
maris, reliquiæ salvæ fient.

Recedentibus Judæis a merito et promissione
 patrum, dum illam non recipiunt, hi reliquiæ
 sunt, qui credendo in fide promissionis patribus
 factæ persistunt, fideles effecti; a Lege enim
 recedunt qui in eum, quem Lex solum ad sal-
 utem sufficere promisit, non credunt. Igitur
 apostatæ habeantur necesse est qui, dum Chri-
 stum non recipiunt, rei sunt violatæ Legis. De
 maxima itaque multitudine solos credentes dicit
 salvari, quos præsciit Deus.

Vers. 23. *Verbum enim consummans et brevians in æqui-*
tate; quia verbum breviatum faciet Dominus
super terram.

Joan. v, 46. Salvari hos promittit, quos reliquos dicit per
 verbum, quod juste definiens, breviavit Dominus
 super terram: convenit enim ut in solo nomine
 Domini conditoris consequatur salutem creatura,
 hoc est, per fidem; quia sublati omnibus neo-
 meniis, et sabbato, circumcissione, et lege esca-
 rum, et oblationibus pecorum, sola fides posita
 est ad salutem. Quæ abbreviata ex Lege est;
 quia quod in fide est, in Lege habetur quasi
 principale Legis, dicente Salvatore: *De me enim*
scripsit Moyses. Abbreviata ergo Lege, reliquiæ
 Judæorum salvantur: ceteri vero salvari non
 possunt, quia per definitionem Dei spernuntur,
 per quam genus humanum salvare decrevit.

Vers. 23, 30. *Et sicut prædixit Esaias: Nisi Dominus sabaoth*
reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti
essemus, et ut Gomorrha² similes fuisset.

Isai. i, 9.

³ 181. Hoc semen, quod de omnibus solum
 relictum et reservatum est³ ad reformationem

¹ Cod. C, de Nathanael sanctissimo: Ecce.

² Ita codd. C et M pro ... Sodoma fuisset et sicut
 Gomorrha, illamque lectionem adoptavimus eo quod congruit
 veteri latinæ versionis apud Sabbat.

A generis humani, Christus est, et doctrina ejus,
 sicut et ipse dicit: *Semen est verbum Dei*. Hoc
 Luc. viii, 11. ergo nobis olim promissum, sublati quæ oneri
 erant Legis, reliquit ad redemptionem; ut data
 remissione peccatorum, non puniremur a Lege,
 sicut periit Sodoma. Salvatorem ergo relictum
 nobis dicit ad suffragium vitæ, quam Lex pro-
 videre non potuit; quem ab initio Deus nasci
 decrevit; qui propterea quod solus sine peccato
 inveniretur, devicto humani generis hoste,
 B omnium peccata deleret. Hoc et in Apocalypsi
 Johannis habetur: Quia nemo, ait, dignus in-
 ventus est, sive in cælo, sive in terra, qui ape-
 rirer librum, et signacula ejus; nisi Salvator,
 qui vicit mortem. Hoc ergo est semen, quod
 Apoc. v, 3. olim promissum reservavit Deus, ut tunc fru-
 ctificaret, quando omnium tam Judæorum quam
 gentilium peccata repleta erant. Fructus autem
 ejus est indulgentia peccatorum: nisi enim
 Christus fuisset reservatus (quem idcirco semen
 C dicit, quia per ipsum reparatum est genus hu-
 manum), interisset progenies Abrahæ; eo quod
 peccatis obruti erant, et Lex eis prodesse non
 potuit. Idcirco hunc sequendum docet, qui præ-
 sidium contulit vitæ.

Quid ergo dicemus? Quod gentes quæ non se-
ctabantur justitiam, comprehenderunt justi-
tiam: justitiam autem quæ ex fide est.

D Quoniam justitia est in Lege, quæ credita
 mundo est, quæ prohibet peccari; idcirco gentes
 non hanc justitiam dicit comprehendisse, quæ
 natura magistra dignoscitur, sed eam justitiam
 quæ ex fide est Christi: Deo enim hæc vera
 justitia est, et permanens, si agnoscatur. Quid
 enim est tam justum, quam cognoscere Deum
 Patrem, ex quo sunt omnia; et Christum Filium
 ejus, per quem sunt omnia? Prima ergo hæc
 I Cor. viii, 6. justitia est agnoscere Creatorem; deinde custo-
 dire quæ præcepit. Gentes ergo quæ prius non
 requirebant justitiam, id est, Legem, quæ Crea-
 tori testimonium perhibebat, veniente Christo
 invenerunt justitiam superabundantem plus quam
 scribarum et pharisæorum. Qui enim tunc quod
 minus est, non sectabantur, comprehenderunt
 postea quod majus est: Judæi autem in Lege
 positi, qui proficere magis debuerant, deterio-
 raverunt.

F *Nam Israel sectando Legem justitiæ, in Legem⁴*
non pervenit. Vers. 31.

182. Perfectio Legis fides est, quam gentes
 apprehendentes, totam Legem implere videntur.
 Judæi autem dum per invidiam Salvatori non
 credunt, justitiam quæ in Lege mandata est,
 vindicantes, id est, sabbatum, circumcissionem,

³ Cod. C, reservatum dicit.

⁴ Juxta codd. C et M omisimus iteratam vocem justitiæ,
 quia e contextu quoque evidenter patet eam Ambrosium non
 legisse.

et cetera, in Legem non pervenerunt, hoc est, Legem non perfecerunt: et qui non perficiunt Legem, rei sunt juxta Legem. Hic enim implet Legem, qui a lege Moysi pervenit ad fidem Christi.

Vers. 32. *Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus.*

Spernentes enim fidem quæ, sicut dixi, perfectio Legis est, ex operibus Legis justificari se dicebant, id est, per sabbatum, neomenias, circumcisionem, et cetera, immemores Scripturæ dicentis, quia *Justus ex fide vivit*. Justitia autem Legis ideo dicitur, quia justo judicio Dei hæc Judæis data sunt propter duritiam cordis illorum; ut si mustelam forte quis mortuam calcasset, aut tetigisset aliqua morticina, aut si sores in vas ruisset, immundum diceretur: quod magna cum sollicitudine observantes, ex quacumque causa incurrebant, ut immundi essent. Si autem sanguis mustelæ pavementum maculasset, non levi cura expiandum erat, et ut a cibis melioribus abstineretur. Sabbatum vero et circumcisio propriam habuerunt justitiam tempore suo; quia in figura data sunt. Hoc Dominus per Ezechielem prophetam ostendit, inter cetera dicens: *Propterea dedi illis præcepta non bona*; quia erant irreverentes et infidi. In adventu autem Christi, quia salutare donum erat daturus, per Hieremiam prædicat, dicens: *Dabo illis Testamentum novum, non quale dedi patribus illorum*. Hoc testamentum Legem vocat, in quam non pervenerunt, sicut supra memoravi. Nam cum gentibus quæ crediderant, hanc sarcinam observationis Judæi credentes vellent imponere, tunc apostolus Petrus ait: *Quid imponitis jugum super cervicem fratrum, quod neque nos, neque patres nostri portare potuerunt?* A tempore enim Christi indulgentia data est promissa in Lege; ait enim Esaias propheta: *Veniet ex Sion qui eripiat, et avertat impietatem ab Jacob. Et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum*, hoc est, novum testamentum a Deo promissum in Christo.

Vers. 33. *Offenderunt in lapidem offensionis, sicut scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis, et petram scandali; et qui crediderit in illum, non confundetur.*

183. Hoc in Esaia habetur. Multorum relatione compertum est, in petra vel lapide Christum esse significatum: Daniel enim propheta lapidem hunc dicit, qui abscissus a monte sine manibus percussit et comminuit omnia regna, et replevit omnem terram, quod evidenter de Christo dictum est. Et in Lege petra de qua fluxerunt aquæ, Christus est appellatus: *Petra*

A *autem*, inquit,¹ erat Christus. Et Petrus apostolus inter cetera ad Judæos ait: *Hic est lapis, qui reprobatus est a vobis ædificantibus*. Offensio ergo posita in Sion Christus est. Sion vero altitudo est, sive civitas ipsa Hierusalem, quæ propter notitiam Dei non immerito excelsa dicta est, in qua Salvator a Deo Patre suo positus prædicator, offensio factus est Judæis, dum se Filium Dei prædicat, natus de Spiritu sancto ex muliere. Per corpus autem ejus scandalum passi sunt, et dicebant: *Nonne mater et fratres ejus apud nos sunt? Quomodo ergo hic dicit: Quia de cælo descendit?* Nolebant enim verba gestis comparare, ut perinde agnoscerent non absurdum esse quod dicebat, de cælo se descendisse; quasi corpus operaretur, et non Deus latens, operibus tamen se prodens in corpore. Petra ergo hæc scandalum est Judæis et offensio: quæ petra sine dubio corpus intelligitur Salvatoris. Hæc excisa sine manibus, propterea quia sine viro de Spiritu sancto facta de virgine est.

CAPUT X.

Fratres, voluntas quidem cordis mei, et obsecratio fit ad Deum pro illis in salutem: testimonium enim perhibeo illis, quod æmulationem Dei habent, sed non secundum agnitionem.

184. Quoniam a Lege vult eos auferre, credentes quia velamen est Judæis;² ne hoc odio Judaismi facere videretur, ostendit affectum suum circa illos, et Legi dat multum: sed docet tempus jam servandæ Legis non esse; ac per hoc providere se illis velle testatur, si modo audiant illum, ac probent suum non esse inimicum, quando et testimonium perhibet illis nobilitatis et traditionis paternæ.

E *Ignorantes enim Dei justitiam, et suam quærentes constituere,³ justitiæ Dei non sunt subjecti.*

185. Per ignorantiam dicit illos non credidisse in Christum: æmulationem quidem Dei habentes, sed voluntatem et consilium ejus nescientes, contra Deum agebant, quem se defendere testabantur. De his dicit, qui non malevolentia et invidia, sed errore Christum non receperunt. Quibus et Petrus apostolus dicit: *Scio, fratres, quia per ignorantiam gessistis hoc malum, sicut et principes vestri*: ignorantes enim hunc esse Christum, quem promiserat Deus, alterum expectandum dicebant, huic justitias suas, quas ex Lege habebant, antepontes, qui est Dei justitia in fide. Justitia enim ipse

¹ Mss. non pauci, nec inferioris notæ, est appellatus, ipso Apostolo testificante: Bibebant de spiritali consequente petra, petra autem etc. (Edit. Maur.)

² Nonnulli mss., vult auferre Judæos; quia velamen est eis, etc.

³ Cod. M, statuere, quæ lectio et alibi occurrit apud Ambrosium. Cf. Sabbat. ad h. l.

est, quia quod promiserat Deus, in ipso implevit.

Vers. 4. *Finis enim Legis Christus ad justitiam omni credenti.*

Hoc dicit, quia perfectionem Legis habet qui credit in Christum. Cum enim nullus justificaretur ex Lege, quia nemo implebat Legem, nisi qui speraret in promisso Christo; fides posita est, quæ cederet perfectioni Legis; ut omnibus prætermis-
1
et prophetis.¹

Vers. 5. *Moyses enim scribit justitiam quæ ex Lege est, quia qui fecerit ea homo, vivet in eis.*
Levit. XVIII, 5.

Hoc dicit, quia justitia legis Moysis reos illos non faciebat ad tempus, si servaretur, id est, vivebant faciendo Legem; debitores enim erant.

² Hoc dictum est in Numeris et in Levitico.²

Vers. 6, 7. *Quæ autem ex fide est justitia, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo: Quis adscendit in cælum?*
Deut. XXX, 12.

186. Hoc in Deuteronomio dictum est, quod hic interpretatur Apostolus de Christo, dicens: *Hoc est Christum deducere. Aut quis descendit in abyssum? Hoc est, Christum ex mortuis reducere.* Hoc proprium Apostoli est. Itaque justitiam hanc dicit esse fidei, si non dubitetur de spe Dei, quæ in Christo est; ne diffidens dicat: Quis potuit adscendere in cælum? quia ideo passus est, ut exspoliatis inferis virtute Patris, devicta morte resurgens, cum animabus ereptis in cælum adscenderet. Omnis enim quicumque, viso Salvatore apud inferos, speravit de illo salutem, liberatus est, Petro apostolo hoc testante; dicit enim quia et mortuis prædicatus est. Qui de his ergo in corde suo non dubitat, justificatus est ex fide. Ex lege autem justificari timor facit; timet enim Legem, quia videt illam pœnam inferre peccantibus. Ideo non magna justitia legis est, nec meritum collocat apud Deum, sed ad præsens: fides autem quia incredulis stultitia, mercedem habet apud Deum, de quo quod non videtur, speratur.

Vers. 8. *Sed quid dicit Scriptura? Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo.*
Deut. XXX, 14.

187. Hoc scriptum est in Deuteronomio, quia non est longe ab animo nostro vel ore quod nobis dicitur, ut credamus: quamvis enim oculis

¹ Rom. edit., in promissum Christum.... quæ traderet perfectionem Legis: vet. autem edit. ac mss. inter se conveniunt. Nisi quod in illis, ac nonnullis mss. legitur, *crederet perfectionem*, legendum forte, in perfectionem, aut saltem eodem sensu cum iis, quos sequimur, perfectioni. Duabus vero interjectis vocibus mss. aliquot habent, *fide satisfaceret per totam legem et prophetas.* (Edit. Maur.)

² Rom. edit. sola, *Hoc dictum est in Numeris, et in Ezechiele propheta.* Sed si suppositum fuit Ambrosium errasse

A non videatur, a natura tamen animarum, et loquendi ratione non discordat quod credimus. In ipsa enim natura inserta sunt velut semina, quæ auditu et voluntate exulta fructificant testimonium Creatoris.

Hoc est verbum fidei, quod prædicamus.

Vers. 9, 10.

Nullum opus dicit Legis, sed solam fidem dandam in causa Christi. *Quia si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et credideris in corde tuo quod Deus illum excitavit, salvus eris. Corde enim creditur ad justitiam; ore autem confessio fit ad salutem.*³ Quæcumque superius loquutus
B
est, hic illa manifestavit, hanc esse regulam fidei, credere Dominum esse Jesum, et non erubescere profiteri quia Deus illum ex mortuis
C
reducens,⁴ deduxit in cælum cum corpore, unde venerat incarnandus; ne incurrat sententiam Evangelicam dicentem: *Multi, inquit, ex principibus crediderunt in Jesum, sed palam non profitebantur propter Judæos. Maluerunt enim gloriam hominum magis, quam gloriam Dei.*
Joan. XII, 42.

Dicit enim Scriptura per Esaiam: Omnis qui credit in illum, non confundetur.

Vers. 11.

Isai. XXVIII, 16.

Dum enim examen cœperit fieri omnium rerum in die judicii, et omnia falsa commenta vel dogmata in confusionem deduci, tunc in Christum credentes tripudiabunt, videntes omnibus manifestari quia quod crediderunt, verum est, et prudens quod stultum putabatur. Adspicient enim inter ceteros se solos gloriosos et prudentes, qui æstimati fuerant contemptibiles et stulti. Illic est enim vera approbatio, ubi remuneratio et condemnatio.

Non enim est distinctio Judæi et Græci.

Vers. 12.

E 188. Generaliter omnes aut confundi propter diffidentiam dicit, aut sublimari causa credulitatis; quia sine Christo apud Deum nulla salus est, immo pœna est, aut mors. Nec enim Judæos commendare poterit prærogativa patrum; aut enim⁵ legislatio, qui meritum et promissionem patrum non receperunt. Gentes autem nullum habent testimonium, quo vel secundum carnem⁶
commendentur, nisi credant in Christum.

F *Nam idem Dominus omnium, dives in omnibus, qui invocant illum.*

Manifestum est ad omnes hoc pertinere, sive

in citandis libris, erat potius dicendum in Levitico et in Ezechiele. Verum S. Ambrosius Numeros potuit commemorare vel quia etiam hic liber plurima refert Legis præcepta, vel saltem ad verba alludens postremi ejus versiculi.

³ Cod. M, in salutem. In margine: *In natali S. Andreae.* Etiam cod. C, in salute.

⁴ Excitavit a mortuis, cod. C.

⁵ Videtur pro enim legendum etiam.

⁶ Codd. C et M omittunt vel secundum carnem.

Judæos sive Græcos; quia sine invocatione Domini Christi nemo vivit apud Deum. Cum ergo omnium Dominus sit, consentiente Petro apostolo, et dicente: *Hic est*, inquit, *omnium Dominus*; dives tamen non est, nisi in iis qui invocant illum, quia ipsi accipient remunerationem. Perfidis vero non est dives, quia participes non sunt bonorum ejus; neque enim accipient quod daturum illum non crediderunt. Et tamen non dixit Deum divitem credentibus, sed invocantibus illum; ut postquam credidit, non desinat animus id postulare, quod a Deo semper doctus est postulandum, sicut in Evangelio Lucæ dicit¹ propter adversarium, quia subtilis et versutus est, semper orandum esse: credentibus autem sola datur remissio peccatorum. Sequitur autem ut precibus deditus liberetur a malo, et possit consequi quod promisit Deus toto corde vigilantibus.

Vers. 13. *Omnis enim quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit.*

189. In Michæa dictum est.² Ipse enim Deus, qui visus est Moysi, dicit: *Nomen mihi Dominus est*. Hic est Filius Dei, qui ideo et Angelus et Deus esse dictus est; ut non ipse esse, a quo sunt omnia, putaretur, sed hic esse per quem sunt omnia, ut ad id pertineat, quia Deus dictus est, quod unum sunt Pater et Filius; Angelus autem ad hoc, quia nuntius promissæ salutis est missus a Patre. Et missus ideo dicitur, ut non ipse Pater esse credatur, sed ab eo genitus. Ideoque *quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit*. Hoc sensu et Moyses loquutus est: *Quicumque*, ait, *non audierit prophetam illum, exterminabitur de plebe*. Si ipse est omnium Dominus, ipse invocatur a servis. Et quia verum est, adjecit:

Vers. 14. *Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt?*

190. Certe Christo non credunt Judæi ipsi, quem dixit Dominum. Hoc sequitur, quod supra dixi, quia prius credendum est, ut sit fiducia postulandi. *Aut quomodo credent ei, quem non audierunt?* Apertum est non posse credi illi, cui obedientia denegatur. *Quomodo autem audient sine prædicante?* Nec hoc obscurum est; quia qui prædicanti resistit, auctorem ejus non recipit.

Vers. 15. *Aut quomodo prædicabunt, nisi mittantur?*

Neque istud recipit quæstionem; quia non

A erunt veri apostoli, nisi a Christo mittantur, nec poterunt prædicare sine auctore: nulla enim his signa virtutum perhibent testimonium.

Sicut scriptum est: Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona!

Hoc propheta dicit Nahum. *Pedes* dicendo adventum significat apostolorum circumeuntium mundum, et regnum Dei adventare prædicantium: adventus enim ipsorum illuminabat homines, viam ostendens qua itur in pace ad Deum, quam primum Johannes Baptista venerat præparare. Hæc pax est, ad quam festinant credentes in Christum. Denique sanctus Symeon, quia in mundo discordia est, lætus in ortu Salvatoris, *Nunc*, ait, *Domine, dimitte³ servum tuum in pace*; quia regnum Dei pax est. Omni enim amputata discordia, omnes uni Deo genu flectent. Denique Hierusalem superior civitas visio⁴ pacis interpretatur, quæ est mater nostra.

Sed non omnes obediunt⁵ Evangelio.

191. Verum est, quia quamvis illustretur mundus splendore disciplinæ Dominicæ; sunt tamen qui repugnent, qui lumen tenebras vocent. Horum enim sic errore acies obtusa est mentis, ut nec veri luminis recipiant splendorem. Quos accusat Evangelium, dicens: *Lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt.*

Esaias enim dicit: Domine, quis credidit auditui nostro?

Hoc est, quis credidit quæ audivimus abs te, et loquimur? Firmavit exemplo prophetico Judæos esse contradictores Evangelicæ veritatis. Lex enim Judæos increpat; quia sicut fuit apud veteres, ita et nunc est. Hunc enim numerum non tangit, qui fidem non recipit.

Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi.

192. Manifestum est, quia nisi dicatur aliquid, nec audiri potest, nec credi. *Sed dico: Numquid non audierunt?* Hoc est, audierunt, et credere noluerunt. Quamvis enim fides ex auditu sit; sunt tamen qui audientes non credunt. Audiunt enim, et non intelligunt; quia malevolentia obcæcatum est cor illorum.

Et quidem in omnem terram⁶ exiit sonus eo-

¹ Ita mss. plures cum C et omnes edit. ante maurinam, sed Maurini editores substituerant ex aliis mss., *secundum Lucæ tenetur scriptum* quod ex arbitrio amanuensium derivandum esse constat ex errore grammaticali *secundum Lucæ*.

² « Rom. edit. *Hoc in Joel dictum est*. Sed quamvis in eo propheta, II, 22, citatus locus inveniatur, tamen Auctoris verba cum suis nævis præstat exhibere, quam sine exemplariorum auctoritate correctæ. » Ita Maurini. Notamus vero,

aliquid simile esse quoque in Michææ VI, 9, unde Ambrosius ex memoria illa Scripturæ verba proferens, facile unum cum alio loco confundere potuit.

³ Cod. C, *dimittis*.

⁴ Cod. C omittit *visio*.

⁵ Cod. C, *obaudiunt*.

⁶ Cod. C, *In omnem enim terram*. Cod. M, *In omnem terram*; uterque omittens *et quidem*.

Nahum. I, 15.

Luc. II, 29.

Vers. 16.

Joan. I, 5.

Isai. LIII, 1.

Vers. 17, 18.

rum, et usque ad fines orbis terræ verba illorum.

Usque adeo prædicationem Dei a Judæis auditam esse testatur, ut etiam impletum orbem divina annuntiatione pronuntiet; ipsa enim fabrica mundi prædicat Creatorem. Quod enim Psalmographus de creatura dixit, hoc Apostolus de evangelistis, quia ubique audita est, et pervenit¹ in omnem locum prædicatio nominis Christi. Ubi enim præsentia hominis prædicantis defuit, sonus tamen et fama pervenit, sicut pervenerat opinio factarum virtutum in Ægypto ad omnes gentes, teste Rahab meretrice.² Si enim in omnem locum pervenit, non potuerunt non audire Judæi apostolicam prædicationem; ut nemo ex his excusatus sit a crimine diffidentiae.

Vers. 19. *Sed dico: Numquid Israel non cognovit?*

193. Hoc est, cognovitne? quia per supradicta testimonia genus Israel incredulitatis causa arguit, cum dolore de omnibus Israelitis queri videretur: non negat Israel cognovisse et adsequentum esse, quod illi promissum fuerat in Lege; sed eum qui spiritu magis Israel est quam carne, quem et Deus præscierat crediturum. Omnes enim audierunt, et non omnes crediderunt; ideo:

Primus Moyses dicit, in cantico Deuteronomii: Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gentem insipientem, in iram vos mittam.

Deut. xxxii, 21.

Indignantis verba sunt, propter quod semper diffidentes inventi sunt Judæi; et omnibus malis unam adsignat generationem et causam: dum præsentis increpat, ibidem tangit magis futuros, ad quos hoc pertinet. Omnium enim horum una damnatio est, si permanent in diffidentia. Æmulatio ergo illis nata est invidentiæ, dum vident gentem, quæ prius quia sine Deo fuit, sensu bruta erat, Deum suum appellare, qui fuerat Judæorum; et donum illis promissum esse adsequentam, per quam zelum passi iracundia distenderentur, ut malitiæ et incredulitatis suæ mercedes exsolverent. Nulla enim res sic consumit hominem, ut zelus, quem ideo Deus ultorem posuit incredulitatis, quia grave peccatum est. Nam semper in iram missi excruciantur, quando audiunt Legem et prophetas ad nos pertinere, qui Christum credimus.

Vers. 20. *Esaias audet, et dicit: Palam factus sum non quærentibus me, et inventus sum inter eos, qui me non interrogabant.*

Isai. lxxv, 1.

¹ Cod. M præcedentia compendiosius proponit.

² Cod. C, *exmeretrice*.

³ Juxta codd. C et M posuimus *plebem* pro communi le-

A 194. Quoniam supra verbis Moysi usus est de exclusionem Judæorum, ad hoc quoque Esaiæ prophetæ exemplum subdidit; ut de ejus prosecutione apertius doceret Deum, expulsis Judæis, ultro gentibus gratiam obtulisse ad opprobrium et necem Judæorum. Hæc enim Esaias propheta ex persona Christi testatur.

Ad Israel autem quia dicit: Tota die expandi manus meas ad plebem³ non credentem, et contradicentem.

Vers. 21.

³
Ibid., 2.

B

Hic Israel carnalis est, hoc est, Abrahæ filii, sed non secundum fidem: nam Israel verus et spiritalis est, qui credendo videt Deum. *Tota die* semper significat; semper enim correpti sunt. Propterea increpantur non credituri, ut sciant quia ipsi sibi causa sunt perditionis. Potest hoc et de Salvatore accipi, qui in cruce extensis manibus, interficientium se peccatum arguit. Causa enim illa clamat sceleratum facinus Judæorum superius, quod ausus sit dicere Esaias de iis, qui Dei fuerant inimici, ostendit hos amicos futuros; et eos qui Israelitæ dicebantur, propter quod inobedientes erant, ut inimicos abjiciendos.

C

CAPUT XI.

Dico igitur: Numquid repulit Deus hæreditatem suam? Absit.

D

195. Quia populum Israel incredulum ostendit, tunc ne omnem Israel dixisse diffidentem putaretur, ostendit non repulisse Deum hæreditatem suam, quam præscivit, id est, filios Abrahæ, quos fideles sibi futuros scivit.⁴ Nec enim promitteret eis regnum, si sciret nullum ex iis crediturum. Hæreditas ergo Domini juxta Legem Filii sunt Abrahæ, sed credentes.

E

Nam et ego Israelita sum, ex semine Abrahæ, de tribu Benjamin.

Exemplo suo docet, partem Israel salvatam, quam præscivit Deus salvandam, aut adhuc posse salvari; et partem Israel propter jugem diffidentiam perditioni deputatam.

F *Non repulit Deus plebem suam, quam præscivit.* Vers. 2.

196. Hoc est, quod dicit Salvator: *Pater, quos dedisti mihi, custodivi: et nemo ex his periiit, nisi filius perditionis.* Ita et hi quos præscivit Deus credituros, nemo ex his a promissione repulsus est; quia sic factum est, sicut præscivit Deus futurum.

Joan. xvii, 12.

ctione *populum*, quia ita habet et vetus latina versio apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Corb. ms. et cod. M, reliquis omissis, *quam promisit Abrahæ. Nec enim etc.*

Vers. 3, 4. *An nescitis in Elia quid dicit Scriptura, quomodo postulat Deum contra Israel? Domine, prophetas tuos occiderunt, altaria tua effoderunt: et ego relictus sum solus, et quærent animam meam. Sed quid dicit illi responsum divinum? Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal.*

Aperta sunt hæc; ostendit enim non solum Eliam remansisse, qui devotus Deo, non adoraverit idola; sed et multos, qui in fide Dei permanserunt, sicut et ex Judæis non pauci crediderunt. Huic rei et historia congruit, quia multi per speluncas occultati sunt propter Achab regem Samariæ, et Jezabel uxorem ejus, qui pseudo-prophetis credentes, Dei prophetas persequabantur, et populum ad idololatriam hortabantur.

Vers. 5. *Sic igitur et in hoc tempore reliquæ secundum electionem gratiæ salvæ factæ sunt.*

197. Hoc est, ita, inquit, et nunc hi remanserunt in Legis promissione, recedentibus multis, quos ante præscivit Deus. Qui enim susceperunt Christum quasi in Lege promissum, ii in Lege steterunt; qui autem non illum receperunt, a Lege recesserunt. Ideo credentes reliquæ dicuntur, hoc est remanentes in Lege.

Vers. 6. *Si autem gratia, jam non ex operibus.*

Manifestum est quia gratia donum Dei est, non debita merces operibus, sed gratuita ratione, misericordia interveniente, concessa.

Alioquin gratia jam non est gratia.

Verum est, quia si merces est, non est gratia: sed quia merces non est, sine dubio gratia est; quia veniam dare peccantibus non est aliud quam gratia, et iis qui non requirunt, sed offertur illis, ut credant. Duplex ergo gratia est, quia hoc competit Deo, qui abundat misericordia; ut et requirat, quos gratis curet.¹

Vers. 7. *Quid ergo? quod quærebat Israel, hoc non est adsequutus; electio autem consequuta est?*

¹ Rom. edit., non aliud quam gratia est his, qui non requirunt... Duplex ergo gratia est, et hoc competit Deo, ut quis abundet misericordia, et ut requirat etc.; vet. autem edit. ac mss. ut in textu. Animadvertendum autem est contra illos qui hæc Commentaria semipelagianismi insinularunt, hic duplicem gratiam, prævenientem nempe et concomitantem, ab ipso S. Doctore aperte significari dum dicit Deum requirere, et gratiam offerre iis qui non requirant, ut credant quæ prima gratia est; Deum curare, quæ altera est.

² Corb. codex et cod. M, ut faciat ea. Quamvis et si manerent in omnibus Scripturis, quod vix possibile est, non justificarentur apud Deum; quia justus ex fide vivit: ille enim ad præsens justus est apud Deum.

³ Codd. C et M omittunt et in captionem et in scandalum.

⁴ Codd. C et M, in perpetuum pro comm. lect. semper; ac ita et postea, ut in veteri latina versione apud Sabbat., quæ lectio etiam sequenti contextu firmatur.

A 198. Israelitæ ii carnales sunt, qui ex operibus Legis justificari se putantes, non sunt adepti, ut justii essent per fidem apud Deum. Propterea cum omnes rei sint per Legem, quia maledictus omnis qui non permanserit in omnibus, quæ scripta sunt in libro Legis, ut faciat eam. Qui autem per fidem justificari se crediderunt, consequuti sunt electionem, ut justificati filii Dei fierent, memores Scripturæ dicentis: Quia justus ex fide vivit, id est, non ex Lege.²

B *Ceteri vero excæcati sunt, sicut scriptum est; hoc subjectum in Esaia legitur: Dedit illis Deus spiritum compunctionis, oculos ut non videant, et aures ut non audiant usque in hodiernum diem. Et David dicit: Fiat mensa eorum in laqueum, et in captionem, et in scandalum,³ et in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum, ut non videant, et dorsum illorum in perpetuum⁴ incurva.*

C 199. Ideo mensam maledicit malorum, quia illic decipi solent innocentes; dolo enim vocantur ad convivium, ut perimantur. Quia sic et Amnon filius David deceptus est a fratre suo Abessalon,⁵ et malignus Holofernes per epulum sanctam Judith putavit se posse decipere, et in mensa scelerati Herodis sævierunt maligni in caput Johannis prophetæ. Unus sensus est duorum prophetarum de hujusmodi hominibus, qui ab initio infidi⁶ et repugnantes inventi sunt hostes bonorum. Sed aliqui illorum emendati sunt et correcti, licet tarde; quidam vero in pertinacia manentes, severitatem sententiæ non evaserunt in perpetuum curvati, hoc est, excæcati; ne de cetero possint veritatis viam adspicere (quam malevolentia adspersati fuerant, declinantes ab ea), et ad salutaris gratiam pervenire.⁷ Qui enim cum intellexisset, credere noluit, id debet consequi quod vult; ne de cetero possit fidem recipere, et salvari.⁸ Exempli igitur prophetarum supradicta duplicem continent sensum; duobus enim modis decreta sunt, et scripta. Duo etenim genera hominum hic continentur. Unum est quod malevolentia suæ causa excæcatur in sempiternum, ne salvetur; sunt etenim pessimæ voluntatis, usque adeo ut intelligentes dicant se nescire quod audiunt. De-

⁵ Amnon pro Ammon, communi lectione, ex cod. C; Abessalon pro communiore Absalon, e codd. C et M, conformiter reliquis exemplis quæ in Ambrosii scriptis occurrunt.

⁶ Lectio communis ab initio fidei, quæ nullum præfert sensum, emendata a nobis fuit e cod. C, vocem infidi, id est increduli, substituendo voci fidei. Ita sensus habetur perspicuus, et contextui omnino respondens.

⁷ Rom. edit. sola, gratiam dedignantes pervenire.

⁸ Rom. edit. cum Gill. post et salvari subjunxit, quam sciens prudensque abnuvit. Hæc habent etiam codd. C et M, qui textum rursus corripientes statim subdunt: His enim dicit Salvator: Vos habetis... introire. Sed quia aliqui Judæorum æmulatione legis resistebant Salvatori non malignitate potius sed ignorantia, non in perpetuum cæcati sunt. Unde subjecit: Dico ergo (v. 11).

Joan. x, 20.

nique dicebant de Salvatore: *Quid est quod dicit? Nescimus quid loquitur. Quid eum auditis? Dæmonium habet, et insanit.* Alia autem pars quæ vere Israel est, contradicebat illis: *Hæc verba non sunt dæmonium habentis. Numquid dæmonium potest cæcorum oculos aperire?* Dum invidebant ergo Salvatori, nolebant videri intelligere quæ audiebant; ut dum a legisperitis et pharisæis non intelligi videtur, res absurdas, et quæ extra legem essent, loqui putaretur: quæ res etiam alios a fide possit avertere. Unde audiunt a Salvatore: *Vos habetis clavem scientiæ, et neque vos intratis, neque alios sinitis introire.* Quis enim non levium, sed paulo graviorum, legisperitorum et pharisæorum consilium et sententiam non sequeretur, et qui viderentur Legis defensores? Denique iis qui vere Israelitæ sunt, dixerunt: Numquid aliquis ex principibus¹ credidit in illum? ut inde juste viderentur non credidisse, si multos conspirationis suæ socios fecissent; quia quod a paucis defenditur, solet non probatum videri. Ideo excæcati sunt, ne de cetero possint credere, et salvari. In voluntate ergo sua adjuti sunt; et quoniam scientes verum, dicebant esse falsum; de cetero non intelligerent quod est verum,² ut verum haberent falsum, quod volebant. Alterum genus est, quod cum justitias Legis sectatur, justitiam Christi non recipit: ex quo jam non per invidiam malæ voluntatis hoc agit, sed errore æmulando traditionem patrum, cæcantur ad tempus; quia deberent magnalibus Christi addiscere hunc non posse fallere, cujus tam magnifica virtus in rebus gestis apparet, et prædicationem ejus Testamento novo promisso per prophetas comparare, et exinde profiteri hunc esse qui promissus est: negligentes contra Deum, et hominibus adsentientes inventi sunt. Propterea ergo cæcantur, ut admiscentibus se ad promissionem eorum ipsa æmulatione, dum invident gentibus, revertantur ad fidem Dei.

Vers. 11. *Dico ergo: Numquid sic offenderunt, ut caderent? Absit.*

200. Hoc dicit, quod supra memoravi, quia non sic diffiderunt, ut numquam jam crederent; id est, non ita propter improbitatem suam cæcati sunt, ut curari non possent, sicut et diabolus legimus cecidisse, dicente Esaia propheta: *Quomodo cecidit de caelo Lucifer?* casum et apostasiam significans. Non ergo hos sic offendisse dicit, ut caderent; sed offensionis suæ causa ad tempus obtusos.

Isai. xiv, 12.

³ *Sed illorum delicto salus gentibus,³ ut illos æmulentur.*

¹ Vocæ ex principibus adjecit Rom. edit., aut ex pharisæis.

² Sic Amerb. cum mss., a quibus non dissident Eras. et Gill. nisi quod verbo *habent* subdunt *sed falsum*: at Rom. edit. hoc modo locum immutavit, *non intelligerent verum, quod haberent; sed falsum, quod volebant.* (Edit. Maur.)

³ Cod. M addit *fuit*.

⁴ Codd. C et M, *mundo*.

A Hoc est quod dixit, quia propter peccatum illorum gentibus salus data est. Quia enim donum Dei recusaverunt Judæi, translatum est hoc ad gentes; ut æmulatione zeli accensi Judæi converterentur ad Christum, zelantes promissionem patrum.

Quod si delictum illorum divitiæ sunt mundi,⁴ et diminutio eorum divitiæ gentium; quanto magis plenitudo illorum? Vers. 12.

B 201. Manifestum est quia si delictum illorum profuit mundo, dum horum dispendio plures habet bonos, quia multo plures sunt gentes, quam Judæi; et diminutio eorum, quod est damnum promissionis, divitiæ gentium, per id quod lucrati sunt vitam æternam; quanto magis plenitudo eorum! Apertum est quia magis dives erit mundus hominibus bonis, si et ii qui excæcati sunt, convertantur; ex magna enim parte salvabitur mundus. Mundo homines significat, sicut dictum est de Salvatore: *Ecce mundus totus abit post illum.* Joan. xii, 19.

Vobis enim dico gentibus, quamdiu quidem ego sum gentium apostolus, ministerium meum honorificabo;⁵ si quo modo æmuler carnem meam, ut salvos faciam aliquos ex illis. Vers. 13, 14.

Ostendit gentibus quo affectu diligat Judæos: nam ministerium suum, quo apostolus gentium est, honorificat; si propter affectum generis sui data opera etiam Judæos adquirat ad fidem. Honorificentior enim fiet, si et illos, ad quos non missus est, lucretur ad vitam: patribus enim in laude maxima erit, si fratres invenerit, qui perierant.

Si enim amissio eorum reconciliatio est mundi: quæ est adsumptio, nisi vita ex mortuis? Vers. 15.

E 202. Hoc dicit, quia si non credentibus Judæis gentes reconciliatæ sunt Deo, ad incrementum mundi circa fidem Christi; quæ erit in hac parte, et quanta plenitudo salutis, si adsumantur Judæi⁶ ad fidem Christi, nisi ut ex mortuis vivificetur mundus in hominibus? Quia ergo profectus est, dandam dicit operam, ut credant; quoniam cæcitatibus obtusio tempore compensati delicti aufertur, ut voluntatis suæ recipiant liberum arbitrium.

F *Quod si delibatio sancta est, et massa.* Vers. 16.

Manifestum est, quia quod unius substantiæ est, unum est; ac per hoc non potest delibatio sancta esse, et massa immunda: delibatio enim de massa est.⁷ Ideoque ostendit non posse in-

⁵ Codd. C et M, *honorifico*.

⁶ Cod. C, et *Judæi*.

⁷ *Delibatio enim de massa est*, in mss. plerisque omisum fuit, sed legitur in C et M. Sequenti autem versu pro *quorum jam patres*, mss. non pauci ac etiam C legunt *quorum jam pares*, sed evidens est hoc fuisse vetustum materialem scriptionis errorem.

dignos dici ad fidem hos, quorum jam patres adepti sunt fidem; quia si pars Judæorum credidit, cur non et alia pars posse credere dicatur?

Vers. 17. *Et si radix sancta, et rami.*

203. Immutatis verbis, eadem repetit, ut sensum commendat duobus exemplis. *Quod si aliqui ex ramis fracti sunt*; id est, si aliqui non crediderunt ex eis, excisi a promissione. *Tu autem cum esses oleaster, insertus es in illos, et socius factus es radicis et pinguedinis¹ olivæ.* Hoc significat, quia non credentibus multis Judæis, gentes insitæ sunt per fidem in spem promissionis, ut dolori esset Judæis; sed non juxta legem agriculturæ, quia bonum surculum inserunt in non bonam arborem: hi enim cum essent in radice mala, inserti sunt in bonam arborem. Ideo oleastrum dicit insertum, ut fructum surculus radicis afferat, socius ejus effectus.

Vers. 18. *Noli gloriari adversus ramos, hoc est, noli gaudere in incredulitate illorum: displicet enim Deo, si quis exsultet in malis alterius, sicut dicit Salomon. Nec enim causa gentium abjecti sunt, ut gaudeant:² sed quia non crediderunt, occasionem dederunt, ut prædicaretur gentibus.*

Prov. xxiv.

²

Quod si tu gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te.

Id est, si te extuleris super illos, in quorum insertus es radicem; insultes generi, quod te, ut ex malo bonus esses, suscepit: nec stabis, si illud per quod stas, destruis.

Vers. 19. *Dicis itaque: Fracti sunt rami, ut ego inserer.*

204. Ex persona gentilis credentis loquitur; quia exsultandum putat in casu Judæorum diffidentium, dicens: Illorum reprobatio locum fecit gentilibus. Sed non sunt reprobat a Deo, ut gentes intrarent; sed se ipsos reprobos fecerunt, spernentes donum Dei; unde et occasionem dederunt gentibus ad salutem. Quam extollentiam reprimi vult, ut magis saluti congaudeatur, non ægritudini insultetur: facile enim decipitur qui gaudet alienis malis.³

Vers. 20.

Bene, id est, recte dicis, quia fractis ramis insertus es: sed in incredulitate fracti sunt; hoc est, non propter te, sed suo vitio; quia illis diffidentibus, ad æmulationem illorum tu vocatus es ad salutem. Ideo gratias debes agere dono Dei per Christum, non illis insultare; sed et petere, si malum illorum tibi contulit ad salutem, ut et ipsi redeant ad originem. Tunc

¹ Codd. C et M omittunt *et pinguedinis*.

² Cod. C omittit *ut gaudeant*.

³ Codd. C, M et Corb., *decipitur qui insultat peccanti*.

⁴ *Digni* habent, testibus Maurinis, mss. longe plurimi; editt. vero ante maurinam et cod. C, *dignitosi erant*, ad quas accedunt nonnulli mss. ubi legitur, *digni tonsi erant*. *Dignitosi*, nempe, in dignitatem assumpti ex electione a

A placebis Deo, qui tui misertus est; ideo enim te advocavit, ut per tuam æmulationem reduceret et illos ad gratiam.

Tu autem fide stas.

Quia Judæi per diffidentiam lapsi sunt, hos fide dicit stare; quia cum prius perfidiæ causa jacerent, credendo stare cœperunt. *Noli altum sapere, sed time.* Id est, noli superbus esse, sed cave ne et tu offendas.

B

Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit; ne forte nec tibi parcat. Vers. 21.

205. Verum est, quia si illos, qui prærogativa patrum dignitosi erant,⁴ quibus etiam facta repromissio est, Deo in filios adoptari, incredulitatis causa excæcavit; quid his si dubitaverint, aut si se extulerint, faciet, qui nulla commendatione sublimati sunt: quippe cum nullius dignitatis essent, honorati sunt?

C

Vide ergo bonitatem et severitatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, severitatem; in te autem, bonitatem, si permanseris in bonitate: alioquin et tu excideris. Vers. 22.

Bonum Deum gentibus esse testatur; quia cum idola sequerentur, digni utique mortis,⁵ patientia sua exspectavit illos, et nec adhuc requirentes se, ultro vocavit illos, et peccata eis remisit. Judæis autem severus est; excæcavit enim eos, quia donum Dei spreverunt. Hos tamen nunc significat Judæos, qui propter malevolentiam suam in perpetuum cæcati sunt; unde et cecidisse eos dicit: illos autem quos supra memoravit, offendisse, non tamen cecidisse; quia ad tempus cæcatos illos ostendit: ac per hoc severum Deum in eos fuisse, ut in perpetuum cæcati essent apostatæ.

D

E

Sed⁶ et illi si non permanserint in incredulitate, inserentur; potens est enim Deus iterum inserere illos. Vers. 23.

206. Ostendit justitiam Dei non in severitate manere circa illos, quos excæcavit ad tempus; quia non sic illos excidit, ut non possit illos iterum inserere, si convertantur, qui per prophetam dixit: *Revertentes ad me replantabo*; ut hoc scientes christiani gentiles non insultent Judæis, certi reservari illis quasi lapsis misericordiam Dei.

F

Jerem. xxiv, 6

Nam si tu ex naturali excisus es⁷ oleastro, et Vers. 21.

Deo facta; unde rejecimus lectionem *digni* a Maurinis prælatam.

⁵ Cod. C, *morte*, grammaticæ saltem præferendum.

⁶ Codd. C et M omittunt *sed*.

⁷ Cod. C omittit *es*; deinde codd. C et M, *oleam... oleæ*. *Oleam*, quas voces cum romana editione retinuimus pro *olivam*, *olivæ* aliarum editionum.

contra naturam insertus es in bonam oleam: quanto magis hi, qui secundum naturam, inserentur suæ oleæ.

Oleam fidem per quam Abraham justificatus est, accipiamus; oleastrum vero, quia agrestis et infructuosa natura est, perfidiam significatam:¹ ac per hoc si ii, qui semper inimici Dei fuerunt, conversi in fidem Abraham inserti sunt, ex cujus origine non sunt; quanto magis Judæi, si post diffidentiam credant, paternæ reddendi sunt naturæ, inserti iterum in suam promissionem?

Vers. 25, 26
2 *Nolo enim ignorare vos, fratres, mysterium hoc; ut non sitis ipsi vobis² sapientes; quia obtusio quædam ex parte Israel facta est, donec plenitudo gentium intraret: et sic omnis Israel salvus fieret.*

207. Non est obscurum, quia ad tempus cæcitatatis obtusio data est³ Judæis iis, qui dum æmuli Legis sunt, non viderunt donum venisse promissum a Deo, quod prædicabatur a Christo. Zelo enim excæcati sunt, putantes legem factorum numquam debere cessare; unde sabbatum zelabantur. Qua offensione ex parte obtusi sunt, ut pro incredulitate sua cruciarentur, videntes gentes profiteri cum gaudio consequutos se repromissionem⁴ Abraham; copia tamen admissa gentium abstergeretur caligo ab oculis mentis eorum, ut possint credere; ut spiritum compunctionis prohibens a cordibus eorum qui eis præstat cæcitatē, reddat eis arbitrium liberæ⁵ voluntatis; quia non de malevolentia erat incredulitas, sed de errore, emendarentur, ut postea salvarentur.

Sicut scriptum est.

Ut probaret donum illis reservatum a Deo, exemplum Esaïæ prophetæ in subjectis ponit: ut hac gratia qua liberati sunt Judæi credentes, et nos liberari posse doceret; quia non erat exinanita, sed semper abundat. Dicit ergo:

Vers. 27. *Veniet ex Sion qui eripiat, et avertat impietatem ab Jacob: et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum.*

Isai LIV, 28.

Exempli hujus ratio semper manet, quamdiu sunt qui credant. Hic enim Dominus Jesus, qui de cælis venturus promissus est ad liberationem humani generis, ipse quotidie remittit peccata

¹ Rom. editio, *oleam, fidem.... accipimus: oleaster vero.... perfidiam significat*: Amerb. autem et mss. lectionem nostram cæstituunt, nisi quod nonnulli habent, *et infructuosus natura est*, nonnulli *et infructuosæ naturæ est*; et continuo post Amerb. cum paucis mss., *perfidiam significat*. (Ed. Maur.)

² Codd. C et M, *sitis vobis ipsis*.

³ Sic Amerb., Eras. ac plures mss. Gill. vero et edit. Rom. cum mss. quibusdam, et cod. M, *obtusio facta est Judæis*.

⁴ Cod. C, *consecutas repromissionem*.

A conversis ad se:⁶ nec statim non credentes condemnat, sed exspectat, sciens posse proficere ad agnitionem Dei.

Secundum Evangelium quidem inimici propter vos. Vers. 28.

208. Causa incredulitatis inimici sunt Evangelii, ut error et delictum illorum gentibus aperiret viam ante tempus intrandi ad fidem, sicut supra memoravi: prius enim ubique omnibus Judæis prædicandum erat, tunc demum et gentibus oportebat credi verbum Dei. Sed quia non crediderunt, ablatum ab eis regnum datum est gentibus. Itaque non insultandum his præmonet, quorum delictum profuit gentibus; illi enim insultandum est, cujus peccatum obfuit aliquibus. Non enim in perfidia illorum gratulandum est,⁷ sed dolendum, si tardant converti; ut quomodo peccato illorum gavisæ sunt gentes, quia salvatæ sunt; sic conversione eorum lætentur: ipsorum enim occasione Dei gratiam citius perceperunt.

Secundum electionem autem dilecti propter patres.

Quamvis graviter peccaverint Judæi reprobando donum Dei, et digni sint morte; tamen quia filii sunt bonorum, quorum prærogativa et merito plurima a Deo beneficia perceperunt, regressi ad fidem suscipientur cum lætitia; quia dilectio in his Dei exsuscitatur memoria patrum.

Sine pœnitentia enim sunt dona et vocatio Dei. Vers. 29.

209. Verum est, quia gratia Dei in baptismo non quærit gemitum, aut planctum, aut opus aliquod; nisi solum⁸ ex corde professionem. Neque enim quia graviter deliquerant non recipiendo promissum Dei, et quia quæ graviter peccantur, non nisi fletu et gemitu ad veniam pertinent; ne ideo illos non posse jam accipere misericordiam putarent, quia dolere illos non videbant; ostendit hoc inter primordia fidei non requiri: donum enim Dei gratis donat peccata in baptismo.

Sicut enim et vos aliquando non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consequuti estis propter illorum diffidentiam: ita et isti nunc non crediderunt in vestra miseratione, ut et ipsi misericordiam consequantur. Vers. 30, 31.

Incredulitatem gentium memorat, ut ipso rubore non se jactarent insultantes Judæis,⁹ qui

⁵ Ita cod. C, dum lectio communis est *liberum*.

⁶ Cod. C, *ad Deum*.

⁷ Cod. C, *Non ergo perfidiæ illorum gloriandum*.

⁸ Cod. C, *solam*.

⁹ Rom. edit., *ut perfusi rubore.... sed oblectarent illos, ut agnoscerent promissum Dei. Ut agnoscerent* habet et codex M. Sequentem vero locum cod. Corb. ita contrahit: *Quia enim vos, inquit, gentes fuistis: nunc autem misericordiam etc.*

non crediderant; sed oblectarent illos agnoscere promissum Dei. Quia enim vos, inquit, gentes, cum his eloquia Dei credita sint, repugnantes fuistis, nunc autem misericordiam accepistis, non vestro merito, sed ad horum opprobrium: quare non magis isti conversi accipiant misericordiam, qui prius in lege Dei conversati sunt, et quibus facta promissio est?

Vers. 32. *Conclusit enim Deus omnia in incredulitate, ut omnium¹ misereatur.*

210. Gentes porro ab antiquis temporibus in impietate et ignorantia versabantur, utpote sine Deo: propter quod manifestata Lex in litteris est, qua possent infrænari præcipites. Et quoniam versutia adversarii cumulari peccata cœperunt, ut per interdictum² magis reus homo constitueretur; Deus clementia bonitatis suæ semper homini procurans, ut et quod sine lege peccatum erat, et in Lege posset deleri; hoc decrevit ut solam fidem poneret,³ per quam omnium peccata abolerentur: ut quia nulla spes per Legem omnibus hominibus erat, Dei misericordia salvarentur. Hoc est omnia conclusisse in incredulitate, ut tunc decretum donum a Deo veniret, quando omnes diffidentia laborarent; ut gratia muneris esset gratissima. Itaque nemo se jactet: miserum est enim superbum esse eum, cui ignotum est.

Vers. 33. *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei! Quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ipsius!⁴*

211. Excelsum et immensum Deum in divitiis sapientiæ et scientiæ suæ cum omni laude gratiarum actionis testatur; est enim consilium et iudicium ejus incomprehensibile. Nam sciens ab initio conversationes et opera hominum, quia neque sola severitate justitiæ salvari possit hominum genus, neque sola misericordia ad perfectum meritorum⁵ pervenire; unoquoque tempore decrevit quid esset prædicandum: ante tamen permittens unumquemque suo iudicio, quia natura ipsa duce cognoscitur justitia. Et quia auctoritas naturalis justitiæ obtorpuerat consuetudine delinquendi, data est Lex; ut humanum genus terrore manifestatæ Legis frenaretur. Sed quia non se cohibentes rei tenebantur a Lege; prædicata misericordia est, quæ ad se confugientes salvaret, refutantes autem cæcaret ad tempus, ad promissionem eorum

A. gentes invitans, quæ prius justitiam Dei per Moysen datam sequi noluerunt; ut horum saluti dum invident, ipso zelo ad radicis Salvatoris originem se reformarent promissæ in Lege: Hæc est *altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei*, qui tam Judæos quam gentes multifaria providentia adquisivit ad vitam.

Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius illi fuit? aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? Vers. 34, 35. I-ai XL, 13.

212. Hoc in Esaia scriptum habetur. Manifestum est solum Deum esse qui noverit omnia consilia, et hunc unum esse qui nullius egeat; quia ab ipso sunt omnia, ac per hoc consilium ejus a nullo nec comprehenditur, nec metitur; quia inferiora⁶ superioris sensum scire non possunt. Denique Judæis credentibus impossibile videbatur consilium esse et voluntatem Dei ad redemptionem gentium: simili modo et gentibus arduum et incredulum videbatur Judæos, qui non crediderunt, posse converti, aut credentes suscipi, ut salvarentur. Inter cetera hoc est consilium Dei, quod latuit, nec potuit comprehendere.

Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia: ipsi gloria. Vers. 33.

213. Qua ratione sensus et consilium Dei investigari non potest, declaravit: *Ex ipso enim, inquit, et per ipsum, et in ipso sunt omnia: ipsi gloria.* Hoc dicto aperuit sensum,⁷ qui occultus erat mundo: quia enim omnium creator est Deus (fecit enim ea quæ non erant, ut essent), ideo ex ipso sunt omnia. Et quoniam ab ipso sunt, per Filium ejus, qui ejusdem utique substantiæ est, esse cœperunt, cujus opus Patris est opus.⁸ Quia ergo ipse operatur per Filium, per ipsum sunt omnia. Et quoniam quæ sunt ex Deo, per Deum⁹ sunt; post renata in Spiritu sancto sunt: in ipso sunt omnia, quia et Spiritus sanctus de Deo est Patre; unde et scit quæ in Deo sunt. Ergo et in Spiritu sancto Pater est,¹⁰ quia quod de Patre est Deo, non potest aliud esse, quam est Deus Pater. Ac per hoc *ipsi gloria; quia ex ipso, et per ipsum et in ipso sunt omnia.* Itaque quæ ex ipso, et per ipsum, et in ipso ut essent, esse cœperunt, sensum et consilium ejus scire non possunt. Ipse autem scit omnia, quia in ipso sunt cuncta. Patefecit mysterium Dei, quod superius dixit non ab eis ignorari debere.

¹ Cod. C, *omnibus*.

² Ms. Corb. *ut per indictum*; quod sane brevis tantum est vocis *interdictum*.

³ Rom. edit., *homini salutem procurans, decrevit ut quod sine lege peccatum erat, et sine lege posset deleri, et solam fidem posuit etc.*

⁴ Cod. M, *viæ ejus*, ut et alibi apud S. Doct. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁵ Corb. ac Thuan. codex, *ad perfectum meritum*.

⁶ Edit. omnes ante maurinam, ac pauci mss., etiam C, *quia inferiora*: nonnulli, ita et M, *quia inferiores*; alii multo plures, Maurinis testibus, *in inferiora*, quod ipsi prætulerunt, ac nos contextui ianixi repudiavimus.

⁷ Cod. C, *sensum et consilium*.

⁸ Nota marginalis Donati: *A Patre per Filium et Spiritum Sanctum creata sunt*.

⁹ Cod. C, *et per Deum*.

¹⁰ Codd. C et M omittunt sequentia usque ad *Ac per hoc*.

CAPUT XII.

Vers. 1-3. Obsecro¹ itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Et nolite conformari huic
 2 sæculo: sed reformamini² in novitate sensus vestri; ut probetis quæ sit voluntas Dei, quod bonum, et placitum,³ et perfectum est.

214. **P**er misericordiam Dei illos adhortatur⁴ per quam salvatur humanum genus. Post tractatum enim Legis et fidei populi naturam Judaici et gentilis ad bonam vitam agendam hortatur; per hanc enim spes fidei obtinetur. Commonitio est ergo hæc, ut memores sint quia misericordiam acceperunt, et vigilant circa obsequium ejus, a quo illis data est, per quem ex impiis gratis justificati sunt; scientes hanc esse hostiam vivam, sanctam, et Deo acceptabilem, si corpora nostra incontaminata servemus, dissimiles a sæcularibus, qui voluptatibus student. Hæc est⁵ voluntas Dei, sanctificatio vestra. Nam corpora subjecta peccatis non viva habentur, sed mortua; sub desperatione enim promissæ vitæ sunt. Ad hoc enim peccatis dono Dei abluimur; ut de cetero mundam vitam agentes, Dei amorem in nos provocemus, non irritum facientes opus gratiæ ejus. Nam apud veteres ideo oblata occidebatur hostia, ut homines peccati causa morti subjectos significaret. Nunc autem quia per donum Dei purificati sunt homines, et a morte secunda liberati, vivam hostiam debent offerre, ut signum sit vitæ æternæ. Non enim, sicut tunc, corpora pro corporibus immolantur:⁶ nunc vero non corpora, sed vitia corporis perimenda sunt. Ut autem obsequii nostri effectum habere possimus, servata justitia, pudorem custodiamus: nihil enim proficit pudor, nec rationabilis potest videri, neglecta justitia. Hoc erit conformem fieri spirituum, renovatum in spiritu ac fide, hoc scire quod placeat Deo, nec aliud bonum et perfectum esse.

Dico enim per gratiam, quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos, non plus sapere quam oportet sapere: sed sapere ad prudentiam,⁷ et unicuique sicut divisit Deus mensuram fidei.

215. Aperte ostendit hoc debere nos sapere,

A quod justitiæ terminos non egrediatur; ut non nobis solis utile sit, sed et nulli obsit. Hæc est enim prudentia, prodesse magis aliquibus, quam obesse; et contentum esse debere sorte, quam mensus est Deus merito et fidei⁸ uniuscujusque; nec sibi defendere quod non sibi concessum videt: hoc est, non plus sapere, quia uni totum concedi non potest. Nec enim si quis bonæ vitæ est, ex eo sibi etiam doctrinæ prudentiam debet defendere; aut quia peritiam
 B habet Legis, levitarum sibi obsequia vindicare debebit. Hortatur ergo, et docet per gratiam sibi datam. Hæc gratia peritia intelligitur Dominicæ disciplinæ, per quam humilitati et justitiæ studendum tradit.

Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eadem habent officia; ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra. Vers. 4, 5.

C Exemplo corporis docet non posse nos singulos omnia; quia sumus invicem membra, ut alter alterius egeat;⁹ ac per hoc curam nostri invicem nos agere debere, nec alterum alii obistere, quia invicem officiis nostris opus habemus. Hoc erit diligere Christum, si invicem se membra exhortentur, ut impleant modum, quo corpus in Christo perfectum sit.

D Habentes¹⁰ autem donationes Dei diversas secundum gratiam, quæ data est nobis. Vers. 6.

216. Nunc autem ipsa officia deputata membris merito fidei enumerat; ut cum viderit membrum quod sibi deputatum officium est, non perstrepatur alteri, cui viderit aliud traditum, sed congaudeat,¹¹ ut corpus Ecclesiæ sit perfectum.

Sive prophetiam secundum rationem fidei.¹² Vers. 12

E A prophetia incipit, quæ prima probatio est rationabilem esse fidem nostram. Denique credentes accepto Spiritu prophetabant. Hæc ergo datur pro modo accipientis, hoc est, quantum causa exigit, propter quam datur.

Sive ministerium in ministrando. Vers. 7.

F Ad obsequium fraternitatis¹³ præbendum in tantum minister firmatur, quantum credit de-

¹ In margine cod. M, *Dominica I post Teophaniam*.

² Cod. C, *renovamini*.

³ Codd. C et M, *beneplacitum*.

⁴ Cod. Thuan., C et M, Gill. et edit. Rom., *orat illos*; ultima vero sola, *post tractatum autem Legis et fidei credentes ad bonam etc.* Edit. autem vett. et mss. hoc solo distant quod pro *naturam*, Amerb. Eras. et quidam mss. legunt. *natura*; sed etiam codd. C et M habent *naturam*.

⁵ Cod. M, *est enim*; sed *enim* e Vulgata assumptum videtur.

⁶ Rom. edit., *pro corporibus immolanda, sed vitia etc.* Cod. C, *vitia corporum*.

⁷ Codd. C et M *prudentiam*, quod et Irenæus habet, et

contextu firmatur, pro communi *sobrietatem*, ideoque illam vocem huic substituimus.

⁸ Vet. edit. et mss. magno numero, *merito et fidei*; Rom. edit., *merita fidei*: mss. nonnulli a Maurinis prælati, *qua...* et *merito fidei*; cod. C, ut in textu, meliori sane sensu.

⁹ Communis est lectio, *alterius non egeat*; sed codd. C et M omittunt *non*, quod et nos omisimus, id recto postulante sensu. Romana editio, *ne alter alterius egeat*.

¹⁰ In margine cod. M, *Dominica II post Theophaniam*.

¹¹ Vet. edit. ac pauci mss., *sed congerat*.

¹² Amerb. et Eras. cum cod. nonnullis, *secundum operationem fidei*. Non recte.

¹³ Mss. aliquot, *ad obsequium Ecclesiæ*.

bere se obsequi; ne ultra fidem laborans in obsequio, fatigetur incassum; quia hoc sequitur unumquemque, quod conatur ex corde.

Sive qui docet in doctrina.

Similiter dicit adjuvari doctorem in doctrina; ut in quantum fides ejus est ad docendum, in tantum inspiretur ad tradendam disciplinam coelestem.

¹ *Sive qui exhortatur in exhortatione.*¹

² 217. Et hunc eodem modo in eo ipso, in quo tendit,² auxilio Spiritus præparari; ut habeat gratiam, dum provocat. Lacessit enim fratres ad bonum, aut incredulos ad fidem.

³ *Qui tribuit,³ in simplicitate.*

Huic dicit, qui bono animo tribuit, auxilia semper suppeditare, procurante Spiritu, ut non desit tribuenti simpliciter, dicente Salomone: *Qui tribuit pauperibus, non indigebit.* Hic ergo tribuit simpliciter, qui non in simulatione hoc agit, ut laus ei ab hominibus detur; sed ut a Deo pro hoc ipso meritum consequatur.

Qui præest, in sollicitudine.

Eum qui curam ut præsit fratribus, suscipit, juxta fidem suam accipere vigilantiam et auctoritatem; ut proficiat in quo sollicitus est, habens in illis fructum, quibus præest.

Qui miseretur, in hilaritate.

Hunc quoque secundum sensum suum, qui læto animo misericordiam facit, non quasi nolenti extorqueatur, fundari et roborari a Deo; ut in hac re nullam infirmitatem patiatur, sciens dictum a Salomone: *Dum habes occasionem, benefac.* Sed hoc multifarie intelligendum est; multiplex est enim misericordia sub uno vocabulo.⁴ Nam si supra dixit: *Qui tribuit, in simplicitate;* quid erat opus iterare, nisi quia sub uno misericordiæ nomine multa bona opera significavit? Peccantibus etenim ignoscere misericordia est; et in necessitate aliqua posito vel oppresso opem ferre misericordia est; et

¹ Ita codd. C et M, pro communi *in exhortando*, etiam cum Augustino. Cf. Sabbat. ad h. l.

² Nonnulli mss., *in quo ostendit*: alii non pauci (*etiam* M) *in quo se tendit*: ceteri (*cum* C) et omnes edit., *in quo tendit.* (Edit. Maur.)

³ E cod. M substituimus *tribuit* communi *largitur*, quia illam vocem evidenter contextus supponit, et habet quoque Augustinus. Cf. Sabbat. ad h. l. Ita et infra.

⁴ Nonnulli mss., *sub uno enim vocabulo multiplex est intelligentia.*

⁵ Rom. edit. ac cod. M, *et talia.*

⁶ E cod. C posuimus *testetur*, quod evidenter requiritur a præcedenti *ut*, pro communi *testatur*.

⁷ Vet. editt. et mss. nonnulli, *Huic merito, qui meditat*: Rom. edit. hinc abstulit vocem *merito*: nos vero locum

nudum vestire, et esurienti panem frangere, et parvulum expositum colligere, et cadaver operire, et alia⁵ operari, misericordia est. Ideo si hæc impigre, et sine tædio fuerit operatus, habebit hujus operis et in præsentis et in futuro mercedem. Omnis ergo misericordia et simpliciter, et cum gaudio fieri debet; ut simplicitas excludat hypocrisim, gaudium vero fretum futuræ spei testetur⁶ examen.

B *Dilectio sine simulatione.*

Vers. 9.

218. Huic menti, quæ hoc meditatur,⁷ ut ideo diligat fratrem, quia scit hoc placere auctori Deo, ut non in adulatione præsentis vitæ hoc agat, subvenit Spiritus; ut quia hoc devota mente quærit, obsequiis possit implere.⁸ Audiunt enim dictum a Domino: *Præceptum novum do vobis, ut diligatis invicem.*

C *Odientes malum,⁹ adhærentes bono, fraternitatis amore invicem benigni, honore mutuo prævenientes.*

Vers. 10, 11.

Non magnum dicit evitare malum, nisi adhæreatur bono; illud enim de timore fit, istud de amore: nec benignum esse, nec fraternitatis amorem tenere dicitur, si non¹⁰ mutuis se obsequiis prævenierint.

D *Sollicitudine non pigri.*

Hoc est quod dicit propheta Hieremias, quia maledictus qui facit opera Domini negligenter. Piger enim in conversatione divina sine spe est; ideo subject:

Spiritu ferventes.

Hoc est, ut in exercitio divini operis, aut legis non sit tepidus, sicut dicitur in Apocalypsi Johannis: *Quoniam tepidus es, inquit, evomam te ex ore¹¹ meo;* quotidiana enim meditatio tollit soporem, et facit vigilantem. Opera vero Domini sunt quæ mandat fieri pro utilitate Ecclesiæ, id est, fratrum.

*Tempori servientes.*¹²

219. In græco dicitur habere sic: *Deo ser-*

ex pluribus probatoribusque cod. (*etiam* C et M) restitui-
mus. (Edit. Maur.)

⁸ In cod. C deest sequens periodus.

⁹ Codd. C et M, *abhorrentes a malo.*

¹⁰ Ita locum emendant cod. Prat., Gem., Mich. et Vall. cum prius haberetur in editt. ac mss. (*etiam* C) *nec benignum esse fraternitatis honorem, si non*: Gill. in marg. et Rom. edit. in corp. cum uno aut altero ms., *fraternitatis amorem.* (Edit. Maur.)

¹¹ Cod. C, *de ore*, ut Victorinus apud Sabbat. ad h. l.

¹² Celebrem hanc lectionem, quæ græcis exemplaribus inducta fuit ob affinitatem verborum *Κῶπω* et *Καίρω*, constat Hieronymi temporibus in latinis codicibus vulgatam fuisse ex iis quæ leguntur apud Sabbat. ad h. l. Hinc quoque duci potest alia nota genuinitatis horum Commentariorum.

vientes; quod nec loco ipsi competit. Quid enim opus erat summam hanc ponere totius devotionis, cum quando¹ singula membra, quæ ad obsequia et servitia Dei pertinent, memoret? In omnibus enim iis, quæ enumerat, plenum Domino servitium exhibetur. Nam servire tempori quid sit, alibi solvit, cum dicit: *Redimentes tempus, quoniam² dies mali sunt; ut sciatis quemadmodum unicuique respondeatis*. Quoniam autem dixerat: *Spiritu ferventes*; ne hoc sic acciperent, ut passim et importune verba religionis ingererent tempore inimico, per quod forte scandalum excitarent, statim subiecit: *Tempori servientes*, ut modeste et cum honestate aptis et locis et personis, et apto tempore religionis fidem loquerentur. Sunt enim quidam etiam in hoc tempore quo pax est, qui sic perhorrent verba Dei, ut audientes cum magna ira blasphemant viam Christi.³ Nam et ipse servivit tempori, quando quod noluit, fecit; invitus enim circumcidit Timotheum, et raso capite purificatus secundum Legem adscendit templum, ut Judæorum sopiret insaniam.

Vers. 12. *Spe gaudentes.*

220. Postquam dixit: *Tempori servientes*, adiecit: *Spe gaudentes*; ut si forte propter iniquitatem temporis non liceat de fide publice loqui, sed esse in metu, spe gaudeat; quia hæc tristitia parit lætitiā.

In tribulatione patientes.

Hoc est spe gaudere, in tribulatione patientem esse; de gaudio enim spei tolerat tribulationem, sciens multo maiora esse, quæ pro his promissa sunt.

Orationi instantes.

Necessaria est valde oratio; quia ut tribulatio possit tolerari, precibus insistendum est.

Vers. 13. *Memoriis sanctorum communicantes.*

Manifestum est quia qui preces suas exaudiri vult, æmulus debet esse vitæ sanctorum: cum imitatur enim, communicat; ut hoc sit memorem esse et communicatorem, imitari actus illorum: et si sumptibus indigent, communicandum est eis, sicut dicit alio loco: *De collectis autem⁴ quæ fiunt in sanctos*; et ad Galatas: *Ut pauperum memores essemus*.

¹ Superfluum videtur vel *cum* vel *quando*: sed ita retinimus ut invenimus; vel pro *cum* legendum *eum*.

² Codd. C et M, *quia dies*.

³ Videtur etiam ex hoc Auctor scripsisse non multo post Juliani persecutionem, quando *pax erat christianis*, sed multi adhuc ethnici aderant, qui nempe *blasphemabant viam Christi*. Vide in Præfatione.

⁴ Codd. C et M omittunt *autem*.

⁵ Codd. C et M omittunt hæc præcedentia.

⁶ Mss aliquot, *et laudabilis sit disciplina Dominica*.

A *Hospitalitatem sectantes.*

Vers. 14.

221. Imitator et amator sanctorum hospitalitatem sectatur exemplis sancti Abrahæ, et Lot viri iusti.

Benedicite persequentibus vos,⁵ benedicite, et nolite maledicere.

5

Ut Christianos per omnia novos faciat, etiam ab hac illos consuetudine auferre vult, quæ omnibus communis est, ne irato animo incitati prius facile maledicere velint: sed ut magis, victa iracundia, benedicant, et laudi⁶ sit disciplina Dominica.

6

Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus. Vers. 15.

Hoc est, quod alio loco dicit: *Si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra: et si lætatur unum membrum, congaudent⁷ omnia membra*. Cum enim quis fidei⁸ solatio est in necessitate, erigit animum ejus, et apud Deum sibi collocat meritum; quia membrum diligit corporis Christi: et si cum infideli condoleat, provocat magis illum ad affectum⁹ disciplinæ Dominicæ.

I Cor. xii, 26

9

Idipsum invicem sentientes.

Vers. 16.

D Hoc est, quod dictum est, compati debere in fratris tribulatione, sicut et in alia dicit epistola: *Considerans te ipsum, ne et tu tenteris. Alter alterius onera sustinete*.

Galat. vi, 1, 2.

Non alta sapientes.

Alta sapere superbia est; nam et diabolus cum alta sapuit, apostatavit. Ne elatio sit in animo, et præsumens forte de incolumitate actus sui, non condoleat fratri suo, sed exprobet quasi peccatori:¹⁰ hæc superbia est, quæ cum se præponit, offendit. Quod et Dominus denotat, dicens: *Ejice trabem prius de oculo tuo, et tunc videbis ejicere festucam de oculo fratris tui*. Ipsa enim elatio peccatum est; ac si non sit peccator, quod impossibile est, fit peccator dum superbit. Denique dicit Salomon: *Superbis Deus resistit*.

Luc. vi, 42.

Prov. iii, 31.

F *Sed humilibus consentientes.*

Hoc est, ut deposita superbia, alienam causam suam faciat, et suam quasi alienam; ut habeat

⁷ Codd. C et M, *et cum gaudet unum membrum, conlaetantur*.

⁸ Cod. C, *fratri*.

⁹ Rom. edit. cum paucis mss., sed etiam cum C et M, *illum ad affectum*. quidam mss., *ad effectum* etc. Maurini editores prætulerunt lectionem aliorum exemplarium, *ad profectum*, sed pro nostra sententia, incongrue, quia in ethnicis non *profectus* sed tantum *affectus dominicæ disciplinæ* adesse poterat.

¹⁰ Cod. C, *peccatorem*.

gratiam apud Deum, quia qui se exaltaverit, A
Luc. xiv, 11. humiliabitur.

¹
Isai. v, 21. Nolite esse¹ prudentes apud vosmet ipsos.

Hoc in Esaia propheta scriptum est, quod hic quasi proprium ponit; ut justitia communis habeatur, non ut sibi quis justus sit, ceteris autem injustus.

²
Vers. 17. Nemini² malum pro malo reddentes.

Matth. v, 20. 222. Hoc est, quod Dominus dicit: *Nisi abundaverit justitia vestra plusquam scribarum et pharisæorum, non intrabitis in regnum Dei.* Mandatum enim in Lege erat: *Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum.*³ Hæc, quantum videtur, justitia est: sed ut abundet justitia christianorum, docentur non reddere malum pro malo;⁴ ut perfecti sint, et pro hoc merces illis reddatur in judicio Dei. Supergrædi enim videtur ipsam justitiam, cum quod licet, ut melior sit, non facit cœlestis justitiæ imitator. Mundi ergo justitia a Deo illi concessa innocentem facit;⁵ cœlestis autem perfectum, ut meritum habeat apud Deum.

⁶ Providentes bona non tantum⁶ coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.

Providere est bona futura ante oculos habere; ut ea gerantur, quæ possint, postquam facta fuerint, in reprehensionem non venire, sed magis laudi esse, sive apud Deum, sive apud homines. Ne quis aestimet, quia Deo licita non⁷ displicent, idcirco non curandum, si fratri scandalum⁸ sint; hoc præmonet quia illud fieri debet, quod et Deo non displiceat, et fratri scandalum non sit. Elsi liceat enim, et fratrem scandalizet, Deo non placeat; quia Deus saluti⁹ studendum monet. Sic ergo providentur bona coram Deo et hominibus, si ea quæ licent sic agantur, ne scandalum faciant.

Vers. 18. Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.

¹⁰ 223. Omnes vult pacificos esse, qui divinam servant justitiam.¹⁰ Viderit, si quis hanc pacem spreverit, ut sit tali viro inimicus, cum aut reprehendi forte ab illo non vult, aut invidet bonis ejus; quod ad illum tamen pertinet, non discordat a bene agentibus. Hic est enim im-

pacificus, qui prætermissa voluntate legis, suum jus sequitur; quamquam dicat David: *Cum iis qui oderunt¹¹ pacem, eram pacificus.* Sed hoc necessitatis erat propter potentiam personarum, ut vel obsequiis humilitatis vincatur, quem sic extollit superbia, ut mandata legis spernat. Potest fieri ut et de timore Dei pacificum se quis præbeat illi, qui odit pacem. Quando enim vicem malis reddere non vult, pacificus est: hoc est, de bono vincere malum, ut vel obsequiis vincatur, quem mandata legis non vincunt. Ergo, si fieri potest, inquit, quod ex vobis est; ut bene agentes pacem habere videamur. Jam si non fuerit amator pacis, tu tamen vis esse pacificus, quantum ad te pertinet. Si autem irreverens et blasphemus quis sit, et pacem cum illo habere non possis; non utique tibi adscribendum erit, quia Johannes apostolos illos, qui negant in carne Christum venisse, nec salutari permisit. Nos ergo parati sumus, si fieri potest, ut cum omnibus pacem habeamus: aliis autem repugnantibus fiet impossibile, non ex nobis, si de nobis querela non deponatur.¹² Qui enim nullum lædit, apparet esse pacificus.

Non vosmet ipsos defendentes, carissimi, sed date locum iræ. Vers. 19.

224. Ut pacis fœdera servari possint, ab ira dissimulandum monet, maxime quoniam solet per iram peccari, cum quando quis furore commotus, plus exigit, quam postulet causa delicti: aut sibi ipsi incommodum præstat, si graviora peccata incompetenti vindicta vult exsequi; debilem enim efficit quem potuit emendatum habere et sanum. Unde et Salomon, *Noli, ait, justus esse multum; est enim, inquit, qui perit in sua justitia.* Volens enim singulis peccatis respondere, circa vindictam mortem potest invenire tam sibi, quam ei quem plagis affligit; solent enim in pœnas delinquere. Non solum autem de subjectis vindictam prohibet competentem, sed et de paribus et magnis; hoc est, de fratre forte in nos peccante non quæramus vindicari, sed remittamus, Dei judicio reservantes; ne dum ab ira detinemur, inveniat locum inimicus, in quo suggerat et suadeat quod contra nos est.

Scriptum est enim.

Ut fortius suadeat, exemplo Legis hoc con-

¹ Cod. M, in margine: *Dominica III post Theophaniam.*

² Cod. M, *nulli* cum Lucif ac vet. lat. vers. Cf. Sabb. ad h. l.

³ Cod. C, *proximum tibi... inimicum tibi.*

⁴ Cod. C, *reddere v. cum malo.*

⁵ Rom. edit. et quidam mss., *illi concessa ad tempus innocentem facit.*

⁶ Codd. C et M, *non solum.*

⁷ Cod. C, *numquam.*

⁸ Cod. C, *scandalo.*

⁹ Videtur hic deesse vox *fratrum* vel *proximi.*

¹⁰ Ita edit. omnes cum mss. quibusdam: alii vero mss. non parvo numero, *qui divinam servare justitiam videntur. Si*

quis etc; sequenti autem versu pro *inimicus*, Rom. edit. reposit, *impacificus.* (Edit. Maur.)

¹¹ Cod. C, *oderant.*

¹² Omnes edit. ante maurinam, ac mss. aliquot, *si de nobis tantum querela non deponatur*; codd. C et M, *si de nobis querela non deponatur.* Cæteri, Maurinis testibus, *si de nobis tamen querela deponatur.* Hanc lectionem ipsi prætulerunt, quæ repugnat cum præcedentibus *fiet impossibile* le, ac præterea cum præcepto evangelico. Ideo lectionem adoptavimus codd. C et M. *De valet circa*, non *o.*

¹³ Ab hinc reliqua desunt in mss. C et M usque ad *Scriptum est enim, mihi vindictam.*

firmat, dicens: *Scriptum est enim: Mihi vindictam,¹ et ego retribuam, dicit Dominus.²* Ut si minime a nobis fiat quod docet, Deum a nobis contemptum ostendat. Duplici ergo³ genere proficitur, si Deo remittatur vindicta; quia et cum iracundiam vincit, perfectus fit, et Dei judicio vindicabitur.

Vers. 20. *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi: hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput ejus.⁴*

225. Non nudam vindictam Deo reservari debere ostendit, sed et beneficia dari inimicis; ut vere ostendamus non meritis nostris habere nos inimicos, quos ut ab inimicitiiis⁵ desinant, obsequiis vincere nitimur. Qui si in inimicitiiis perduraverint impietate mentis suæ, nostra obsequia proficient illis ad pœnam:⁶ aut certe obsequiorum nostrorum sedulitate compuncti, veluti carbones mortui reviviscent. Ut ergo nos in tantum perfectos faciat, ut non solum nos ipsos, sed et alios adquiramus ad vitam, inimicis non solum vicem reddere prohibet Dominus per Salomonem; verum etiam humanitate ad amicitiam provocare hortatur.

Vers. 21. *Noli vinci a malo, sed vince in bono malum.*

Hæc interpretatio Apostoli est cohortantis, ne vicem reddamus inimicis, sicut dictum est. Multum enim proderit nobis, si malitiæ cedamus; vincit enim malum qui ad tempus vinci videtur ab illo. Etenim Salvator sic vicit malum, dum non restitit; contra se enim agit malitia, et dum vincitur, vincere se putat. Id enim agit inimicus, ut et nos de proposito nostro abstrahat, occasionem quærens quomodo peccemus. Ideo si provocati ab illo, vicem illi non reddamus, vincimus illum in bono: ideo enim non resistimus, ut bonum servemus, neglecta⁷ justitia; quia cogit justitia ad retribuendum.⁷

CAPUT XIII.

Vers. 1. *Omnibus potestatibus sublimioribus subditi estote; non est enim potestas, nisi a Deo.*

226. Quoniam cœlestis justitiæ legem sequendam mandavit, ne ab hac præsentī dissimulare videretur, hanc commendat; quippe cum nisi hæc fuerit observata, illa custodiri non possit: hæc enim quasi pædagogus est, quæ parvulos imbuat, ut possint potioris justitiæ viam sequi. Nemini enim potest imputari mi-

A sericordia, nisi habuerit justitiam. Ut ergo jus et timorem⁸ legis naturalis confirmet, Deum auctorem ejus testatur; et ministrantes eam Dei ordinationem habere. Ideo adjecit:

Quæ autem sunt, a Deo ordinata sunt.

Ut nemo putet quasi humana commenta contemnenda; vident enim jus divinum humanis auctoritatibus deputatum. Hic ergo subjectus est B potestati, qui se terrore Dei⁹ ab iis abstinere, quæ prohibet.

Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Vers. 2.

Hoc contra illos est, qui per potentiam fortes sunt, aut qui ab aliquo deprehendi se posse non credunt, et per hoc illudere se legem putant: ostendit his Dei esse legem, et non evasuros judicium Dei, qui ad tempus aliquo pacto evadunt. C *Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem adquirunt.* Manifestum est, quia unusquisque operibus suis aut justificabitur, aut condemnabitur. Qui enim audientes legem, peccant, inexcusabiles sunt.

Nam qui principantur, non sunt timori bonis operibus, sed malis. Vers. 3.

227. Principes hos reges dicit, qui propter corrigendam vitam, et prohibenda adversa creantur, Dei habentes imaginem, ut sub uno sint ceteri. *Vis autem non timere potestatem? Bonum facito, et habebis laudem ex illa.* Laus ex potestate tunc surgit, cum quis innocens invenitur.

Dei enim minister est tibi in bonum.¹⁰

Vers. 4.

Manifestum est ideo rectores datos, ne malum fiat. *Si autem malefeceris, time; non enim sine causa gladium portat.* Hoc est, ideo comminatur, ut si fuerit contemptus, vindicet. *Dei enim minister est, vindex in iram in eum, qui male agit.* Quoniam futurum judicium Deus statuit, et nulum perire vult, hoc in sæculo rectores ordinavit; ut terrore interposito, omnibus velut pædagogi sint, erudientes illos quid servent, ne in pœnam incidant futuri judicii.

Ideoque subditi estote,¹¹ non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam. Vers. 5.

Recte dicit subjectos esse debere non solum propter iram, id est, ultionem præsentem; parit enim ira vindictam: sed et propter futurum judi-

¹ Rom. edit. et cod. M non habent verba a nobis quoque ommissa, in *Proverbiis*, quæ in aliis edit. ac etiam in maurina leguntur, nec esse Ambrosii constat ex ejus præcedentibus in *Lege*; ac revera in Deuteronomio hæc verba exstant.

² Hic addit cod. C in *Proverbiis*, quod arbitrio alicujus amanuensis additum videtur verbis Pauli dicit Dominus.

³ Cod. C, *igitur*.

⁴ Cod. C, *congeres capiti ejus*.

⁵ Codex Corb. et quidam alii, cum M, quos ut ab iniquitate.

⁶ Reliqua desunt in codd. C et M usque ad *Ut ergo*.

⁷ Mss. Corb., C et M, *ut bonum servemus ad retribuendum, neglecta justitia*.

⁸ Mss. aliquot, *Ut ergo, justa timoris: quidam... jus ex timore*.

⁹ Nonnulli mss. et Gill. in marg., *terrore legis*.

¹⁰ Codd. C et M, *in bono*.

¹¹ Mss. aliquot: *Ideoque necessitate subditi estote*.

cium; quia si hic evaserint, illic eos pœna exspectat, ubi accusante conscientia ipsa puniuntur.

Vers. 6. *Nam idcirco tributa penditis; ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum servientes.*

228. Ideo dicit tributa præstari, vel quæ dicuntur fiscalia, ut subjectionem præstent, per quam sciant non se esse liberos, sed sub potestate agere, quæ ex Deo est: principi enim suo, qui vicem Dei agit, sicut Deo subjiuntur, sicut dicit Daniel propheta: *Dei est enim, inquit, regnum, et cui vult, dabit illud.* Unde et Dominus, *Reddite, inquit, quæ sunt Cæsaris, Cæsari.* Huic ergo subjiendi sunt sicut Deo, cujus subjectionis probatio hæc est, cum illi pendunt tributa.

Dan. iv, 14.

Matth. xxii, 21.

Vers. 7. *Reddite ergo omnibus debita.*

Reddi vult ab omnibus debita; quia et potentes sunt debitores minoribus, ut respondeant meritis illorum. *Cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal.* Primum ea quæ sunt potestati regiæ debita exsolvi jubet; quia major in his causa aut necessitas est. *Cui timorem, timorem.* Timorem potestati exhibendum, quia timor prohibet peccatum: deinde aut parenti, aut domino terreno, ut gratias agat in filio aut servo christiano. *Cui honorem, honorem.* Potest hic honor etiam circa eos esse, qui sublimes videntur in mundo; ut videntes humilitatem servorum Christi, laudent magis¹ quam vituperent evangelicam disciplinam.²

¹

²

Vers. 8, 9.

³ *Nemini³ quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis.*

229. Pacem vult nos habere, si fieri potest, cum omnibus, dilectionem vero cum fratribus, et hanc tamen, honore servato.⁴ Idcirco autem debitores dicit; quia homini, qui dignus honore est, sive præsentī, sive futuro, dignum est et debitum inclinari. Illi enim quis inclinatur, a quo honorem accipit; ideo debitor dicitur. Si enim non hoc feceris principi tuo, superbus es; aut enim merito quis, aut ætate honorandus est.

⁴

Qui enim diligit proximum, legem implevit.

Legem datam a Moyse implet qui diligit proximum; nam novæ legis mandatum est etiam

¹ Codd. C et M, *potius.*

² Animadvertit etiam ex his constare, Auctorem tunc visisse quando illi qui sublimes videntur in mundo, magno numero ethnici adhuc erant, ut ex christianorum reverentia laudarent magis quam vituperarent evangelicam disciplinam.

³ Cod. M in margine: *Dominica IV post Theophaniam.*

⁴ Nonnulli mss. ac etiam C et M, *cum fratribus: et hoc erit nulli quidquam debere, unicuique in (cod. C, pro) loco suo officium exhibere. Qui enim diligit, etc.*

⁵ Sic omnes edit. et quidam mss. ac C et M; alii autem multo plures, *iniquitatis dilectio inimica est; quia quod*

A inimicos diligere. *Nam non adulterabis, non occides, non furaberis, non concupisces,* hoc Moyses scriptum accepit a Deo ad reformationem legis naturalis.

Matth. v, 43.

Et si quod est aliud mandatum, in hoc verbo consummatur: Diliges proximum tuum sicut te ipsum; hoc scriptum est in Levitico. Manentibus itaque supradictis mandatis, in dilectione impleri Legem significat, sicut dixit: ac si sint alia mandata, quæ nunc tacuit; tamen pro omnibus mandatis dilectio satisfacit. Nam si se humanum genus ab initio dilexisset, iniquitas in terris non esset; exordium enim injustitiæ discordia est. Ideoque iniquitatis dilectio iniquitas est; quia quod malo malum est, bono bonum est.⁵

Levit. xix, 5.

5

Dilectio proximi malum non operatur; plenitudo enim Legis est dilectio.

Vers. 13.

230. Malum non operatur, quia bona est dilectio, nec peccare potest illa, quæ Legis est perfectio. Per Legis verba ad sensum evangelicum vult pervenire.⁶ Ideo enim quod summum est Legis, memorat; ut huic Evangelium societ, ostendens unius esse sensum auctoris. Sed quia tempore Christi addere aliquid oportuit, non solum proximos, sed inimicos diligere præcepit. Unde subditur: *Plenitudo Legis est dilectio:* ut justitia sit diligere proximum, abundans vero et perfecta justitia etiam inimicos diligere.⁷ Inimicum autem diligere quid aliud est, quam optare desinere illum ab odio, et nihil asperum petere adversus illum? Hoc est amare illum, ea illi exoptare per quæ Deum habeat propitium: hæc cœlestis justitia, hæc Deo Patri similes facit, qui⁸ non colentibus se annua dona largitur. Nam et Dominus in cruce positus postulat pro inimicis, ut plenitudinem justitiæ quam docuerat, demonstraret.

Matth. v, 43.

7

8

Luc. xxiii, 35.

E *Et⁹ hoc scientes tempus, quoniam hora est jam nos de somno surgere.*

Vers. 11

231. Tempus esse dicit, quo ad meritum proficere debeamus. Hoc est, *de somno surgere,* operari bonum, quasi in die, hoc est, palam; illicita enim nocte, id est, in abscondito fiunt. Jam enim in manifestatione positi, quod est in notitia Dei, agnoscentes quid sequi debeamus, dare operam debemus, ut pure viventes ad promissum præmium veniamus, excusso somno, id est, ignorantia sive negligentia.

bonum est, bonum est, et quod malum est, malum est; nonnulli etiam, iniquitatis dilectio iniquitas est, sed quia malo malum est, bono bonum est.

⁶ Gill. et Rom. edit. cum uno vel altero ms. (etiam C), *nec peccari potest per illum.... evangelicum pervenit:* Amerb. et Eras. cum paucis mss., *nec peccari (Eras., peccare) potest illa.... evangelicum pervenit:* alii mss. frequentes ut in textu. (Edit. Maur.)

⁷ Desunt in codd. C et M sequentia usque ad hæc cœlestis.

⁸ Cod. C, *et non.*

⁹ Cod. M omittit *et*, ac in margine habet: *Dominica V post Theophaniam.*

Propior enim est nunc nostra salus, quam cum credidimus.

Manifestum est, quia post lavacrum bene vi-
ventes, et caritati studentes, non longe sunt a
merito resurrectionis promissæ. Bona enim vita
christiani signum est salutis futuræ.¹

Vers. 12. *Nox præcessit, dies autem appropinquavit.*

232. Noctem veterem hominem significavit,
qui per baptismum innovatus est. Hunc præ-
cessisse² dicit quasi noctem, diem autem ap-
propinquasse,³ cujus lumine veritas nobis ap-
paruit; ut sciremus quid agere debeamus. Prius
enim ignorantes Christum, in tenebris eramus:
at ubi didicimus, lux in nobis orta est; transi-
vimus enim a falso ad verum.

⁴ *Abjiciamus ergo opera tenebrarum, et induamur⁴
arma lucis.*

⁵ Tenebrarum opera sunt vita carnalis,⁵ quæ
illecebris agitur sæcularibus: hæc digna est te-
nebris, sicut dicit Dominus: *Tollite illum:⁶ et
ligatis manibus et pedibus, mittite in tenebras
exteriores.* Induere vero arma lucis gesta sunt
bona; qua sicut mali actus tenebris deputantur,
quia occulte fiunt ab iis, qui male agunt; ita
et qui bene agunt, palam agunt, quia non ve-
rentur, sed gaudent. Boni ergo actus arma lucis
sunt, impugnantes tenebras, quæ sunt vitia
carnis.

Matth. xxii, 13.

Vers. 13. *Sicut in die honeste ambulemus.*

233. Verum est, ut quia publice non peccatur,
sic agamus quomodo agitur publice: nihil enim
tam publicum, quam veritas.

Non in comessionibus et ebrietatibus.

Comessiones sunt luxuriosa convivia, quæ
aut collatione omnium celebrantur, aut vicibus
solent a contubernalibus exhiberi; ut neminem
illic pudeat aliquid inhoneste dicere aut facere;
quia unusquisque præsumit, quod suum convi-

¹ Haud pauci mss. (etiam M) vocibus, *salutis futuræ* sub-
texunt: *Cum baptizatur ergo unusquisque ad veniam per-
tinet, non ad coronam; ut postea in novitate vitæ ambu-
lans, vicinus sit vitæ æternæ.* Quidam etiam addunt, *nam
significavit.* (Edit. Maur.)

² Codd. C et M, *præterisse*; quam veram tamen non esse
lectionem, constat ex eo quod *præcessisse* respondet voci
Apostoli *præcessit*.

³ Nonnulli mss. etiam M, *appropinquasse, id est, Solem
justitiæ, cujus* etc.

⁴ Cod. C, *induamus*, forte lectio genuina; nam et in fine
capitis hoc verbum est in voce activa.

⁵ Ita vet. editt. et mss. nonnulli (ac C et M), a quibus
non recedit Rom. edit. nisi quod effert, *vitia carnis*: alii
autem mss. satis frequentes, *vitia carnalia, quæ illecebris
agunt sæcularibus, hæc tenebris digna sunt.* (Edit. Maur.)

⁶ Cod. M, *tollite eum*, ut alibi Ambrosius. Cf. Sabbat.
ad h. l.

A vium sit. Solent enim in aliena mensa pudore
coerceri; sed hic ad hoc convenitur, ut foeda
illic gerantur copia vini,⁷ et incitetur libidinis
diversa voluptas. Idcirco evitanda præcipit hu-
jusmodi convivia.

Non in cubilibus et impudiciis.

Post luxuriosum convivium et ebrietatem hoc
subjecit, quod sequitur, id est, concubitus im-
pudicus; hic enim hujus lascivitatis est fructus.⁸

Non in contentione et æmulatione.

Recte ab his coerceri monet; quia omnis
contentio et zelus inimicitiam parit, quas tene-
bras vocat, quia ad lucis præmium pervenire
non possunt.

*Sed induite Dominum Jesum Christum, et carnis
C curam ne feceritis in concupiscentis.⁹*

234. Curam carnis prohibet, id est volupta-
tem; ut omne quod prohibetur per Legem, non
desideretur, aut certe desideratum vincatur. Ipsa
sunt enim opera carnis, ut his exuti induant
Dominum Jesum Christum, id est, innovati per
Christum, ab his malis se retineant. Hic enim
induit Christum, qui se ab omni errore et tur-
pitudine separaverit; ne in convivio nuptiarum
sine veste ejus inventus, turpiter abjectus¹⁰
tenebris mancipetur; si quominus, non sunt
induti Jesum Christum Dominum, super cujus
novam vestem veteres pannos induunt: exutis
enim veterem hominem in novitate vitæ ma-
nendum est.

Matth. xxii, 11.

CAPUT XIV.

*Infirmum autem in fide adsumite, non in disce-
E ptatione cogitationum.* Vers. 1.

235. **Q**uoniam ex Judæis erant, qui Romanos
ad nomen¹¹ Christi adsumpserant,
admixta Lege, sicut in primordio epistolæ me-
moravi; ideo quibusdam videbatur prohibitam
carnem edere non debere; aliquibus autem qui

⁷ Rom. edit., *illic congeratur copia vini*. Sed sensus esse
videtur, ipsos convivas *geri*, abripi, id est veluti extra se ferri
nimietate potationum, quod respondet apostolicæ voci *ebrie-
tatibus*.

⁸ Amerb. Eras. et mss. non pauci, *hoc genus hujus lasci-
vitatis*: Gill. et Rom. edit. cum aliis mss., *hic enim hujus
lascivitatis*, Rom. *lasciviæ*. (Edit. Maur.)

⁹ Cod. C, *in desiderijs*; cod. M addit *vestris*.

¹⁰ Maurini exhibuerunt *sive veste nova inveniatur, turpi-
terque abjectus*, quia ajunt, ita habere mss. plures ac po-
tiores: alii tamen, cum C et M, et editt. ante maurinam,
ne in convivio nuptiarum (Rom. edit. *cœlestium nuptiarum*),
sine veste ejus (M, *nova*) *inventus, turpiter abjectus* etc.
Hanc nos restituimus lectionem quia melius contextui re-
spondet, et vetustissimo cod. C exhibetur. Post *incipetur*
desunt reliqua in mss. C et M usque finem capitis.

¹¹ Rom. edit. et cod. M, *ad fidem Christi*.

sine Lege Christum sequebantur, videbatur contra Legem¹ licere edere. Et per hoc ipsum disceptationes erant inter eos, quas Apostolus concordiae et saluti studens, divina disputatione aufert, ostendens neque edenti prodesse apud Deum, neque non edendi obesse. Infirmum esse dicit, qui propterea quod Judaei prohibiti sunt, timet edere. Hunc ergo vult remitti iudicio suo, ne scandalum passus, a caritate, quæ quasi mater est animarum, recedat cum mentis perturbatione; cum christiani pacifici debeant esse et quieti.

Vers. 2. *Alius enim credit edere omnia.*

236. Hic fiducia lectionis non dubitat omnia edenda, quæ data sunt humanis usibus. Legit enim in Genesi omnia bona valde esse, quæ creavit Deus; ideo nihil rejiciendum, quia neque Enoch, qui primus Deo placuit, neque Noe, qui in diluvio solus justus inventus est, neque Abraham ille amicus Dei, aut Isaac, aut Jacob, justi et Dei amici, inter quos et Lot fuit, aut ceteri justi ab his abstinuisse leguntur.

² *Is vero qui infirmus est, olera manducet.*²

Igitur quia hoc putat, ut ille olera edat, ideo suadendum non est, ut carnem edat; ne cum scrupulo edat, et videatur peccare, quia propositum suum non custodit.

Vers. 3. *Itaque qui edit, non edentem non spernat: et qui non edit, edentem non judicet.*

Quia voluntatis est edere, aut non edere; ac per hoc quæstio hinc fieri non debet. Ad hoc enim facta sunt omnia, ut voluntati subjaceant; quia dominio humano subjecta sunt.

Deus enim illum adsumpsit.

Adsumptus est a Deo, dum ad gratiam vocatus est.

Vers. 4. *Tu quis es, qui iudicas alienum servum? Suo domino aut³ stat, aut cadit.*

137. Manifestum est servum non debere conservi voluntatem iudicare, cui lex in hac parte tradita non est; nam qua conscientia edat, aut non edat, Deus iudex est, cujus servus est.

¹ In cod. C deest *prohibitam et legem*; quæ tamen contextui conveniunt.

² Cod. C, *edat*, quæ videtur lectio codicis Ambrosiani, quia statim postea hæc vox pluries iteretur.

³ Istud aut omittit codex M, quod revera neque in biblico textu, neque in aliis occurrit Patrum citationibus. Habet tamen vetustissimus cod. C.

⁴ Ms. Carn. et alii aliquot cum C et M, *qui tertia feria*. Et paucis interjectis, pro *usque ad pentecosten non edant*, ms. Corb. legit, *usque ad quinquagesimam non manducant*.

⁵ Omnes edit. ante maurinam, ac plures mss., etiam C ac M, *et bona creata*: Maurini melius tamen esse dixerunt

A *Stabit autem; potens est enim Deus statuere illum.*

Stabit, inquit, domino suo, propterea quia neque si edat, reus erit; neque si non edat, culpabilis: si tamen devotione hoc agat, non evitans hanc velut contrariam.

Nam alius quidem iudicat diem inter diem: Vers. 5. hoc est, alicui placet interpositis diebus edere. Nam sunt quidam, qui quarta⁴ feria carnem non edendam statuerunt, sunt qui sabbatis, sunt iterum qui a pascha usque ad pentecosten edant.

Alius autem iudicat omnem diem.

Hic omnem diem iudicat, qui numquam edit. *Unusquisque in suo sensu abundet:* hoc est, unusquisque suo consilio remittatur.

Qui sapit diem, Domino sapit. Vers. 6.

C Verum est, quia qui semper abstinens est, Deo placere se putat. *Et qui edit, Domino edit.* Domino edit, quia gratias agit Creatori. *Et qui non edit, Domino non edit, et gratias agit Deo.* Gratias agit, dum fatetur Dei esse creaturam et bona creata;⁵ sed se dissimulare ab ea, non condemnare.

Nemo enim nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur. Vers. 7.

D Sibi viveret aliquis, si non ageret sub Lege: at qui fræno Legis gubernatur non sibi utique vivit, sed Deo qui Legem dedit, ut secundum voluntatem ejus vivat. Et qui moritur, simili modo Deo moritur, quo iudice aut coronabitur aut condemnabitur.

*Sive enim vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur.*⁶ Vers. 8.

E Idem est sensus. *Sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus.* Verum est omnes nos Domini esse quasi servos in conditione et Redemptoris dominio, et unumquemque pro merito suo tractari.

In hoc enim Christus et vixit et mortuus est, et resurrexit; ut et mortuorum et vivorum dominetur. Vers. 9.

F 238. Per Christum Dominum facta est creatura, quæ per peccatum alienata est ab auctore,

et adoptarunt quod habent alii nonnulli, *et bonam creatam*. At nos antiquam restituimus lectionem, cujus est aptissimus sensus, Dei creaturam esse *etiam bona creata*, ideoque gratias agere Deo qui hoc fatetur. Et continuo post, vet. editt. et multi mss., *sed se dissimulat ob ea non condemnare*: Rom. edit.... *ob ea condemnari*; C, M et alii, ut in contextu.

⁶ Hic textus in cod. bene multis desideratur. Infra quoque ubi vet. editt. ac mss. aliquot etiam C et M, *Christus et vixit, et mortuus est*; Rom. edit. cum pluribus mss. expungit, *tò et vixit*, quod expunxerunt et Maurini editores, sed nos restituimus etiam auctoritate Irenæi et Augustini, ac veteris latinæ versionis apud Sabbat. ad h. l.

facta captiva, quam Deus Pater, ne opus ejus periret, misso Filio suo de cœlis ad terras, docuit quid faciendo manus piratarum effugeret. Propter quod et occidi se passus est ab inimicis; ut descendens ad inferos, quia innocens erat occisus, reum faceret peccatum; ut quos tenebat apud inferos, amitteret. Quoniam ergo vivis ostendit viam salutis, ac se obtulit pro eis, mortuos vero liberavit de inferno; tam vivorum quam mortuorum dominatur: ex perditis enim iterum reformavit sibi illos in servos.

Vers. 10. *Tu autem quid judicas fratrem tuum in non edendo?*¹ *aut tu quare spernis fratrem tuum in edendo? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi.*

Docet non oportere judicare in hac re; tum quia non continetur in Lege, præterea cum Deum judicem expectemus.

Vers. 11. *Scriptum est enim: Vivo ego, dicit Dominus, quia mihi flectet*² *omne genu, et confitebitur omnis lingua Deo.*
Isai. XLV, 24.

Hoc in Esaia scriptum est, quia omnis lingua confitebitur Deo in fide Christi. Nam quia occisus resurrexit futurus iudex, recte ait: *Vivo ego dicit Dominus*; et non solum vivo, sed et iudicaturus sum, et inimici stupebunt in me,³ et genuflectent, cognoscentes me Deum de Deo.

Vers. 12. *Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo.*

Quoniam, inquit, nos pro nobis invicem redditori sumus rationem, non nos in hac parte, quæ supra scripta est, alterutrum condemnemus.

Vers. 13. *Non ergo amplius invicem judicemus, id est, scientes hoc, cessemus a discordia. Sed in hoc judicate magis, ne ponatis offendiculum fratri, vel scandalum.*

239. In eo judicandum monet, quod prosit, quod potest et auctoritate legis defendi; nulli autem fratrum carnem edenti aut non edenti fiat scandalum.

Vers. 14. *Scio et confido in Domino quia nihil commune per ipsum.*

Manifestum est quia Salvatoris beneficio omnia munda sunt, qui de sub jugo Legis eruens homines et justificans, reddidit statum pristinae libertatis; ut digni sint uti tota creatura, sicut et veteres sancti. Qui autem adhuc sub Lege

¹ Voces *in non edendo*, et infra, *in edendo* in edit. Rom. omisse sunt. Cod. M pro *quid* habet *qui* cum veteri latina versione, juxta Sabbat. ad h. l.

² E codd. C et M cum vet. lat. versione rursus adoptavimus *flectet* loco communis *flectetur*.

³ Omnes edit. et mss. aliquot, et inimici *futebuntur me*,

A sunt, non licet illis uti aut edere quæ prohibet Lex; quia indulgentiam datam spernunt. Non enim secundum naturam suam, sed cum contra edictum eduntur, immunda sunt. Denique in Lege ait: *Erunt immunda vobis*, et cetera.

Levit. XI, 4.

*Et plane*⁴ *qui existimat aliquid esse commune, illi commune est.*

Sive qui ex Judæo christianus est, sive gentilis fidelis putat esse aliquid tale vitandum, ipse est quem supra infirmum dicit; dubitando enim est infirmus. Apud istum immundum est quod putat non edendum; et quia non hoc superstitione facit, sed timore, suo judicio remittendum.

Nam si propter escam frater tuus contristatur, jam non secundum caritatem ambulas. Vers. 15.

C 240. In alia epistola dicit: *Esca ventri, et venter escis; et hunc et has*⁵ *Deus destruet*; quia non de esca aut placet quis Deo aut displicet; ideo caritatem sectandam monet, qua nos Deus liberare dignatus est; sic enim ait: Deus autem propter caritatem⁶ nimiam misertus est nostri. Qui ergo hujus beneficii memor est, hanc excolit, nec illi aliquid antepont; sed prætermittit maxima, quæ scit promissionem non parare apud Deum.

1 Cor. VI, 13.

Ephes. II, 4.

D *Noli cibo tuo perdere illum, pro quo Christus mortuus est.*

Quantum valeat salus fratris, ex morte Christi cognoscitur. Itaque qui scit, quantum constet, confirmare illum debet, non scandalizare; ut ex re frivola faciat illi scrupulum; et incipiat hæsitare an manducanda caro sit, necne, qui forte simpliciter edebat, securus de conscientia sua. At vero cum adeunt controversiæ, incipiet perturbatione in Dei creaturam peccare, et erit in injuriam Creatoris, quæ proficiet ad perditionem dubitantis.

Non ergo blasphemetur bonum nostrum.

Vers. 16.

241. Hoc est, doctrina Dominica, cum sit bona et salutaris, non debet per rem frivolam blasphemari: blasphematur autem, cum dubitatur de Dei creatura. Potest et sic intelligi bonum nostrum blasphemari, quia qui bona opera habet, si in alia reprehendatur re minima, bonum illud suum obfuscatur, et incipiet bonum ejus blasphemari per malum ejus, sicut scriptum est in Ezechiele: *Justitia justi non proficiet, si erraverit*. Tale est, si quis aliquid vitii forte

Ezech. XXIII, 12.

nonnulli *in me*; ceteri qui et probatiores (*una cum C et M*) nobis adstipulantur. (Edit. Maur.)

⁴ Cod. C, *Ei plane*.

⁵ Cod. M, *hanc* cum Novatiano. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁶ Mss. aliquot, *propter caritatem suam, qua dilexit nos, misertus est nostri*. C et M, *propter multam caritatem misertus*.

decorus habeat in fronte, aut nasum collisum; unde deformetur¹ species ejus. Ideoque illa monet sectanda, quæ bonis reliquis non tollant favorem.

Vers. 17. *Non est enim regnum Dei esca et potus.*

Manifestum est quia nemo per escam placet Deo aut displicet. *Sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto.* Hos in regnum Dei dicit intrare, qui justitiam sequuntur, sed christianam habentes pacem, quam Dominus dedit, dicens: *Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis;* ex qua oritur² gaudium in Spiritu sancto. Disceptatio autem non habet gaudium, sed iram; ideo non illic respicit Spiritus sanctus, quia gaudet in solis pacificis. Sicut enim ex nobis contristatur, sic et gaudet in nobis.

Vers. 18. *Qui enim in hoc servit Christo, placet Deo, et probatus est hominibus.*

Quoniam Christus nos redemit, ideo ait: *Qui in hoc servit Christo,*³ quasi redemptori, *placet Deo.* Quare? Quia ipse misit Christum, ut redimeret genus humanum, sicut ipse Dominus ait: *Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui misit illum.* Qui ergo placet Deo, probatus est hominibus. Quomodo? Accepit enim donum, per quod appareat dignus Deo.

Vers. 19. *Itaque quæ pacis sunt, sectemur: et quæ ædificationis sunt, invicem custodiamus.*

242. Quoniam disceptatio discordiam parit, ideoque ut pacifici esse possimus, ab intentione edendi aut non edendi dissimulare nos docet. Ædificationis autem viam sequi hortatur; ut cum pace ea conferamus, per quæ invicem nos ædificemus, ab iis quæ infructuosa sunt et magis contraria declinantes. Collatio enim potest prodesse; est enim excitans mentem, si tamen vincendi studium contemnatur: hoc est enim quod parit litem.

Vers. 20. *Noli propter escam solvere opus Dei.*

Homo opus Dei est per creationem, et iterum opus Dei est, dum reformatur per regenerationem. Et esca opus Dei est; sed non homo propter escam, sed esca propter hominem: multum ergo distat; ideo noli, inquit, hoc opus Dei quod præclarum est, dissolvere propter id, quod humillimum est. Hoc est salutis fratris studere, non curam escæ agere, ut fratrem contristes. Beneficium enim Dei irritum facit qui fratrem liberatum a peccato per discepta-

¹ Ita mss. longe plurimi: alii vero nonnulli, atque editt. ante maurinam, *Si quis decorus nævum forte habeat etc.* Cod. C, *habeat in vultu unde deformetur.*

² Cod. C, *pacem meam relinquo.... utique oritur.*

tionem rursus provocat ad peccandum, solvens in ipso opera Christi, quæ gessit ut hominem a peccato liberaret.

Omnia quidem munda sunt.

Verum et manifestum est omnia munda esse, quippe cum in Genesi legatur, omnia quæ Deus fecit, esse bona valde. *Sed malum est homini, qui per offensionem edit.* Cum ergo per naturam omnia bona et munda sint, dubitantibus tamen fiunt immunda: et erit illi offendiculum, qui cum dubitet, edit tamen immunda conscientia; quia quod sibi inutile putat, facit: ideo nulli contradicendum est, quid in hac re sequatur.

Bonum est non edere carnem, et non bibere vinum. Vers. 21.

243. Cum de sola carne ageretur, adjecit et potum; ut confoveat eos, qui ab his abstinere, per id quod licitum est et carnem edere, et vinum bibere. Ne contristarentur ab illis, qui his utuntur, dedit eis respirandi solatium; ut et in voluntate sua quiescerent, et disceptatio per quam discordia fit, cessaret. Cum enim non latet bonum esse carnem edere, et vinum bibere; et e contra carnem non edere, et non bibere vinum, bonum esse addiscunt, nemo litigat. Creatura enim data est ad usum volentibus; non tamen necessitas est imposita aut volenti, aut nolenti.

D *Neque enim in quo frater tuus offendit, aut scandalizatur, aut infirmatur.*

Eadem dicit non debere fratri, qui infirmum animum sibi constituit ad edendum, fieri quæstionem; ne perturbatus offendant, nesciens quid teneat.

Tu fidem habes penes temet ipsum: habe coram Deo. Vers. 22.

244. Hoc est, tu qui sedes securus,⁴ quia creatura Dei bona est, non opus est ut de altero judices; quia plus est, ut pacem habeas cum fratre: hoc enim utile est apud Deum. In esca enim utilitas carnis est, in pace vero et carnis et animæ; ac per hoc ab hujusmodi disceptatione cessandum est, ut unusquisque in proposito cordis sui maneat.

F *Beatus qui non judicat semet ipsum, in quo probat.*

Unumquemque proprio judicio censet condemnandum, qui quod dicit non debere se fa-

³ Mss. haud pauci, ac etiam M, *placet Christo, id est, ut nulli scandalum faciat, congrue obsequitur redemptori.*

⁴ Eras. ac seq. editt. ante maurinam, cum mss. C, M ac quibusdam aliis, *tu qui edis securus... bona est, non opus etc.* Amerb. cum ceteris mss. ut in textu.

cere, facit; et hunc beatum, qui non aliud facit, quam sibi utile probat.

Vers. 23. *Qui autem discernit, si ederit, damnatus est.*

Verum est, quia qui iudicat non edendum, et edit, damnatus est: ipse enim se damnat, quando id quod sibi inutile adserit,¹ facit. *Quia non ex fide.* Non utique ex fide edit² qui edendum negat, et edit.

Omne autem quod non est ex fide, peccatum est.

Recte peccatum appellat, quod aliter fit, quam probatum est.³ Quoniam Romani in Lege inducti erant, sicut in primordio epistolæ memoravi: alienientibus autem qui rectius crederent, quæstiones moverentur de edenda carne et non edenda; et horum pars, quæ edendam et non improbandam diceret, melior videretur; quia omnia munda valde sunt: infirmos dicit qui edendum negarent sive ex Judæis, sive ex gentibus, et remitti illos in proposito cordis sui: nec enim obest non edere, aut prodest erga Deum edere; ne quavis ratione adstricti, per quod tamen cum scrupulo ederent, delinquerent.

CAPUT XV.

Vers. 1. *Debemus autem nos firmiores infirmitates invalidiorum portare.*

245. **R**ecte ait, *debemus*; quia oportet doctores infirmos firmare, et imperitos erudire cum mansuetudine; ne provocati dum contendere volunt, ne humiles videantur,⁴ in pejus proliciant.

Vers. 2. *Et non nobismet ipsis placere*, hoc est, non quod nobis prosit et placeat vindicare: sed et quod fratri; quia invicem curam nostri agere debemus. *Unusquisque*⁵ *proximo suo placeat in bono ad ædificationem.* Nunc personam suam discrevit; hos enim commonet, ut caritati studentes proximis placeant ad id, quod est utile. Hæc est ædificatio, sicut alibi ait: *Ego, inquit, per omnia omnibus placeo.*

I Cor. x, 13.

Vers. 3. *Nam et Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est:*⁶ *Detractionem exprobrantium te ceciderunt super me.*

Salvatorem non sibimet ipsi dicit placuisse, sed Deo Patri; quia dicit: *Non enim descendi*

¹ Cod. C, *quando contra id quod sibi utile etc.* Hic et retro *inutile* idem significat ac damnosum. Mss. Corb., *quia contra id quod sibi utile putat, fecit.* Communior lectio a Maurinis nobisque adoptata.

² Codd. C et M, *Contra fidem utique edit.*

³ Quidam mss. ac C et M, *quam probatum est. Omne ergo quod ad consentium pertinet, si aliter fiat, quam fieri debere scit* (Cod. C, *scitur*), *dicit esse peccatum. Debemus autem etc.* Omnes vero alii mss. et edit. ut in textu, nisi quod pro *inducti erant*, cod. Carn. legit *dorti erant.*

⁴ Sic plures mss. a quibus hoc solo discrepant alii non-

A *de cælo, ut faciam voluntatem meam; sed voluntatem ejus, qui misit me, Patris.* Et quia cum hæc diceret, contradicentibus Judæis quasi peccator occiditur, Psalmographus ex persona ejus verba facit ad Deum Patrem, dicens: *Detractiones exprobrantium te ceciderunt super me;* hoc est: Ego cum voluntatem tuam facerem, dixerunt me peccare in te, qui non me recipiendo, quem misisti, exprobraverunt te; quia Judæi cum peccarent in Deum, non recipientes quem misit Christum, insuper et occiderunt eum quasi peccantem in Deum. Sic peccata peccantium in Deum ceciderunt super Christum; innocens enim a peccatoribus occiditur quasi blasphemus, sicut scriptum est in Evangelio.

Joan. vi, 33.

Ps. LXXIII, 10.

Marc. xv, 23.

*Quæcumque enim scripta sunt,*⁷ *ad nostram confirmationem scripta sunt; ut per patientiam et exhortationem Scripturarum spem habeamus.*

Vers. 4-6.

C 246. Manifestum est quia, *quæcumque scripta sunt, ad nostram disciplinam scripta sunt;* ut ex ipsa exhortatione proficiamus ad spem, non diffidentes de promissis, si adhuc tardent.

Deus autem patientiæ et consolationis det vobis unum invicem sapere secundum Jesum Christum; ut unanimes uno ore honorificetis Deum et Patrem Domini nostri Jesu Christi.

D Quasi ad salutem missus Apostolus bono voto plebem prosequitur, optans ut Deus det eis unum sensum sapientiæ secundum Jesum Christum; ut juxta doctrinam Christi sapiant. Tunc enim poterunt dilectionem servare exemplo Domini dicentis: *Majus hac dilectione*⁸ *nemo habet,* quam ut animam suam ponat pro amicis et fratribus suis; et ita uno ore, una confessione laudare⁹ Deum Patrem in Christo, si invicem se juxta sensum Christi fuerint exhortati; ut sine cessatione laudent Deum omnia, quæ fecit per Christum, et post errorem lapsa per eundem iterum erigere et reformare dignatus est, duplex dans beneficium, misericordiam et cognitionem.

Joan. xv, 13.

9

Propter quod adsumite alterutrum, sicut et Christus adsumpsit vos in honorem Dei.

Vers. 7.

Isai. LVI, 4.

F Sic adsumpti sumus a Christo, dum infirmitates nostras accepit, et ægritudines nostras portavit;¹⁰ ut hoc exemplo nos invicem nostras infirmitates per patientiam confirmemus, ut nomen

10

nulli, et Amerb. quod habent, *et ne dum humiles*: Eras. autem, ac seq. editt. cum paucis mss. *ne provocati contendere ve'nt, et ne dum humiles videntur*, etc. (Edit. Maur.)

⁵ Codd. C et M addunt *restrum*.

⁶ Cod. C addit in *Psalm*o LXXIII.

⁷ Cod. M in margine, *Dominica III ante Nativitatem Domini.*

⁸ Vet. editt. ac mss. nonnulli, *majorem hac dilectione*, Rom. edit. *dilectionem*: reliqui mss. ut in textu. (Edit. Maur.)

⁹ Cod. C, *magnificare*.

¹⁰ Cod. C, *ægrimonia nostra*; cod. M, *ægrimonia portavit*.

honoris Dei adsumptum in nos non evacuetur; A filii enim dicimur Dei per gratiam Christi.

Vers. 8. *Dico enim Christum Jesum ministrum fuisse circumcisionis pro veritate Dei, in hoc ut confirmaret promissiones Patrum.*

247. Originem commendat Judæorum; in circumcissione enim filios significat Abrahæ, quibus missus Christus ministravit patribus gratiam repromissam. Unde Salvator, *Ego enim sum*, B inquit, *in medio vestrum*, non ut ministrer, sed ut ministrem; ut veritas in promissione facta patribus probaretur. Circumcisio enim carnis data est Abrahæ in figuram circumcisionis cordis, quam postea propheta futuram significavit, dicens: *Circumcidite duritiam cordis vestri*. Hujus verbis circumcisionis¹ promissæ minister Christus est, hoc est, prædicator. Dehinc apostolis, ut circumcisis carne ministrarent cordis circumcisionem, sic ait: *Sicut me misisti in hunc mundum, ita et ego misi eos in hunc mundum*. C Circumcisio autem cordis est, sublata erroris nebula, agnoscere creatorem Deum Patrem, et Filium ejus Christum, per quem creavit omnia,² ut veritas Dei impleretur. Promiserat enim daturum se misericordiam, et promiserat patribus Judæorum; nam dixerat Abrahæ: *In semine tuo benedicentur omnes gentes*. Et ad David dixit: *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam*,³ et: *Orietur stella ex Jacob*.

Luc. xxii, 27.

Jerem. iv, 4.

Joan. xvi, 13.

Gen. xxii, 18.

Ps cxxxi, 11.
Num. xxiv, 17.

Vers. 9. *Gentes autem super misericordiam honorare Deum.*

248. Quia enim his nulla promissio erat, quasi indigni per solam misericordiam adsumpti sunt ad salutem; ut per confessionem honorent Deum, quia increduli inhonorant.

*Sicut scriptum est: Propter hoc confitebor tibi in gentibus, et nomini tuo cantabo.*⁴

Exemplo prophetico probat; scriptum est enim in psalmo decimoseptimo⁵ gentes admittendas ad gratiam Dei ad percipiendam salutem. Vox enim Christi est, qua futurum dixit quod in gentibus prædicatio ejus fructum habitura esset confessionis sacramenti Dei:⁶ ideo gratias ex hoc agit Filius Patri in obedientiam gentium. Unde in Evangelio ait: *Confiteor*⁷ *tibi, Pater Domine cæli et terræ, quia abscondisti hæc a* F

¹ Ita vet. edit. ac plures mss., a quibus non recedit edit. Rom. nisi quod *His* substituit, pro *hujus*: alii autem mss., ac C et M ferunt, *Hujus ergo circumcisionis*. Facilius hæc lectio, sed ideo alia, quæ in textu est, præferenda, cujus sensus est: Circumcisionis promissæ verbis hujus prophetæ minister Christus est.

² Quidam mss. et M, *cordis est, si amputetur, velut putredo, error accedens cordi, ut revelata veritate, possit agnoscere creatorem Deum Patrem esse Jesu Christi, per quem creavit omnia*.

³ Codd. C et M, *sedem meam*, ut Tertullianus et Hilarius apud Sabbat. ad h. l., et codd. 67-81-179 apud Holmes.

⁴ Codd. C et M, *canam*.

*sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis; quoniam bonum placitum fuit*⁸ *ante te*. Confessio ergo ista unius Dei est in Trinitate, ex qua surgit lætitia; ut post veri confessionem lætus decantet misericordiam et donum Dei.

⁸ Matth. xi, 25.

Et iterum dicit: Lætamini gentes cum plebe ejus, hoc in cantico Deuteronomii. Et iterum: Laudate omnes gentes Dominum, et magnificate eum omnes populi.

Vers. 10, 11.

Deut. xxxii, 43.

249. Hoc in psalmo centesimo decimo sexto olim decrevisse Deum ostendit, interveniente misericordia sua, concordēs facere Judæos et gentes; ut gratiam adepti gentiles socii Judæorum fierent, qui et ipsi olim dono Dei plebs ejus erant nominati.⁹ Sed jam nobiles Judæi; hi vero ignobiles, per misericordiam nobilitati sunt; ut simul omnes læti sint agnitione veritatis, et laudantibus gentibus, Deum magnificent omnes populi, duodecim tribus unum Deum, qui auxit numerum plebis suæ, adjunctis gentibus. Denique cum disceptarent Judæi contra apostolum Petrum causa Cornelii, reddita sibi ratione, acquieverunt magnificantes Dominum, dicentes: *Forsitan Deus et gentibus pœnitentiam tribuit ad consequendam vitam*.

⁹

Act. xi, 3.

*Et rursus Esaias dicit: Erit radix Jesse, et qui surgit regere gentes, in eo*¹⁰ *gentes sperabunt*.

Vers. 12.

¹⁰ Isai. xi, 10.

Ut majorem fiduciam gentibus faciat, et spem non dubiam, multis testimoniis firmat decretum Dei hoc fuisse, ut omnes gentes benedicerentur in Christo; ne insolentia infidentium Judæorum contristaret et dubias redderet credentium animas¹¹ gentium, quasi frustra sibi spem promittant, quod a Deo Abrahæ accepto feratur fides Judæorum, ut ipsa lætitia et securitate crescerent. Quare tamen Christus ex radice Jesse, et non ex radice Booz viri justi, aut ex radice Obed? Sed quia David filius dicatur propter regnum; ut sicut ex Deo natus in regem est, ita et ex David rege ortum haberet juxta carnem; ideo radix Jesse, arbor David, quæ fructum fecit per ramum, qui est Maria virgo, quæ genuit Christum.

¹¹

Deus autem spei repleat vos omni gaudio et pace in credendo; ut abundetis in spe et virtute Spiritus sancti. Certus sum autem, fratres, et

Vers. 13, 14.

⁵ Cod. C, *gratia Dei*.

⁶ Nonnulli mss., *confessione sacramenti*. At infra ubi omnes edit. et quidam mss., *agit Filius obedientiæ gentium*; alii mss. multo plures, *agit Filius Patri* etc. (Edit. Maur.)

⁷ Ita in cod. C, contra lectionem communem *confitebor*.

⁸ Codd. C et M omittunt *fuit*.

⁹ Rom. edit., *quia et ipsi... erat vocata*: vet. edit. ac mss., *qui et ipsi... erat nominata*, mss. non pauci, *erant nominati*. (Edit. Naur.)

¹⁰ Ita codd. C et M cum veteri latina versione juxta Sabbat. ad h. l., pro communi lectione *in eum*.

¹¹ Cod. C, *dubios... animos*.

ego ipse de vobis, quia et ipsi pleni estis dilectione,¹ repleti omni scientia; ita ut possitis alterutrum monere.²

250. Hæc exhortationis sunt; per laudem enim provocat eos ad meliorem et intellectum et vitam. Qui enim videt se laudari, data opera elaborat, ut vera sint quæ dicuntur. Ideo non dixit, ut invicem se doceant, sed admoneant; hoc enim solet moneri, quod cum sciatur, aliquando subterfugit animo.³ Cetera non sunt obscura, ut indigeant explanatione.

Vers. 15, 16.

Audacius autem scripsi vobis, fratres, ex parte, tamquam in memoriam vos reducens, propter gratiam quæ data est mihi a Deo; ut similis minister Christi Jesu in gentibus, sanctificans Evangelium Dei, ut fiat oblatio gentium accepta et sanctificata in Spiritu sancto.

Non enim temere se scripsisse significat: auctoritatem enim sibi datam per Dei gratiam dicens, ut omnibus gentibus audeat scribere, admonens et confirmans propositum eorum in Christo; ut sollicitudinem suam ostendat in ministerio Evangelii, quasi magister gentium; et sacrificium eorum possit acceptum fieri sanctificationis causa in Spiritu sancto. Quidquid enim fide integra, et mente sobria offertur, a Spiritu sancto purificatur.

Vers. 17-19.

Habeo igitur gloriam in Christo ad Deum; non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus in obedientiam gentium verbo et factis, per potestatem⁴ signorum et prodigiorum in virtute Spiritus sancti.

251. Gloriam habere se dicit apud Deum per Christum Jesum; credens enim, et serviens Christo Jesu in conscientia pura, meritum sibi fecit apud Deum Patrem, in tantum ut nihil deesse dicat, quod non per illum operatus sit Christus ad exhortationem gentium, dando signa et prodigia per manus ejus, ut prædicationem ejus virtus commendaret. Hinc est unde gloriam se habere in Christo ad Deum ostendit; serviens enim Christo gloriam habet ad Deum, in tantum ut indigere non habeat aliquid divinæ virtutis, quod sibi præstitum non sit a Deo: sed omnia se, quia idoneus inventus est dispensator, consequutum, quæ ad conversionem gentium per signorum virtutem proficerent, proficetur. Quod eo proficit, ut se non minus⁵ po-

¹ Cod. C, *bonitatis*; cod. M, *bonitate*. Quæ vox est et apud Agapetum, in versione coptica, et in pluribus mss. græcis. Cf. Sabbat. ad h. l.

² Codd. C et M, *vos invicem monere*.

³ Rom. edit. cum paucis mss., *Ideo non dixit: sola, sed admonet*. At post voces, *subterfugit animo*, Gill. ac Rom. edit. subnectunt, *aut negligenter habeatur*, quod nusquam alibi nisi in Thuan. cod. nobis occurrit. (Edit. Maur.)

⁴ Codd. C et M, *potestate*. Ita Augustinus. Cf. Sabbat. ad h. l.

A tuisse probet, quam ceteri apostoli, qui fuerant cum Domino: nec aliquid minus inter gentes virtutum operatum esse Deum; ut per hoc ipsum crescant, videntes hanc se gratiam adsequutos, quam adsequuti erant Judæi, qui sibi prærogativam vindicant patrum.

Ita ut ab Hierusalem in circuitu usque Illyricum repleverim Evangelium Dei, et Filii ejus Jesu Christi. Sic autem prædicavi Evangelium, non ubi nominatus est Christus; ne supra alienum fundamentum ædificarem.

Vers. 20.

252. Non sine causa illic se prædicare niti dicit, ubi non nominatus est Christus: sciens enim pseudoapostolos aliter quam oportebat, Christum tradere (ad hoc enim circumibant, ut sub nomine Christi aliis dogmatibus populum manciparent,⁶ quod postea corrigere maximi erat laboris), idcirco prævenire voluit, ut inviolatæ prædicationis verba traderet audientibus, et ut integra linea superficies ordinata incolumis fundamenti robur haberet. Et quia magister datus est gentibus, oportebat eum sollicitè hoc curare, ut illic doceret, ubi Christus non fuerat nuntiatus; ut et auctoritatem suam firmaret, et laborum suorum plenum fructum haberet ex iis, quæ plantaverat. Hinc est unde omnia loca Ecclesia occupavit;⁷ hæreses enim postea subtilitate malignantes, sub nomine Christi Legis et fidei sensum corrumpere nitebantur. Quod testimonio Legis monuit dicens:

Sed sicut scriptum est: Quia quibus non est annuntiatum de eo,⁸ videbunt: et qui non audierunt, intelligent: in Esaia habetur.

Vers. 21.

Isai. LII, 15.

Ut ergo hic intellectus verus atque inviolabilis esset de vero Dei Filio, se festinasse semper dicit imbuere gentes evangelica veritate.

E

Propter quod impediēbar plurimum venire ad vos. Nunc vero ullerius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis jam præcedentibus annis; cum in Hispaniam proficisci cœpero, videbo vos, et a vobis deducar illuc,⁹ si vobis primum ex parte fruius fuero.

Vers. 22-24.

253. Quod in capite epistolæ memorat dicens: *Quia sæpe, inquit, proposui venire ad vos, et prohibitus sum usque adhuc; nunc absolvit, ostendens qua causa impeditus sit; ut volens*

Rom. I, 3.

⁵ Sic omnes edit. et mss. aliquot: reliqui vero, *quod ideo dicit, ut nihil se minus potuisse* etc. Sed C et M, ut in textu.

⁶ Codd. C et M, *alii dogmati*.

⁷ Omnes edit. ante maurinam, ac mss. aliquot, *Ecclesiæ occuparet*. Ceteri melius, *Ecclesia occuparet*. Cod. C, *autem pro enim*. Iterum pro subtilitate malignantes, quidam mss. præferunt *subtilitate malignantis*.

⁸ Cod. M, *quibus non est nuntiaturum de illo*, cum Augustino. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁹ Vet. edit. ac plures mss., *et a vobis præmitti*, Rom. edit.... *præmittar*: cod. Flor. ac Vind...., *deducar*. (Edit. Maur.)

venire aliud ageret, quod imminabat, ut excluderet pseudoapostolorum prava commenta; et denique postquam omnibus in circuitu prædicavit, jam vacare sibi dicit venire Romam, quod olim optaverat. Romanos igitur, quia in Legem inducti fuerant, interim per epistolam corrigit. Illos autem qui non audierant adhuc prædicationem, utilius esse præsentia sui doceri; ut fundati recta fide difficile aliud aliquid reciperent. Venturum tamen se promisit tempore, quo ad Hispanias erat iturus, quia illic Christus non erat prædicatus, ut occuparet mentes illorum; et quia pseudoapostolis difficile fuit iter ad illos, ideo tardius si iret, non erat molestum.

Vers. 25, 26. *Nunc vero proficiscar in Hierusalem ministrare sanctis: probaverunt enim Macedonia et Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt Hierusalem.*

254. Prius tamen iturum se dicit ministrare sanctis Hierusalem: per quam rem Romanos scire vult quia huiusmodi operibus studendum est; qui enim per misericordiam vivunt, et iustificati sunt apud Deum, huic inservire debent.¹

Vers. 27. *Debitorum enim sunt eorum; quoniam si spiritualium eorum participes factæ sunt gentes, debent et in carnalibus ministrare eis.*

Quippe cum debitorum eos dicat Judæorum credentium, ut sicut in spiritualibus participes eorum facti sunt; ita et hi communicent corporalibus necessitatibus illorum, ut gaudentes ex Judæis credentes collaudent providentiam Dei in salutem ipsorum, per ministerium eorum. Hi enim totos se divinis dedentes obsequiis, nihil mundanum curantes, exemplum bonæ conversationis præbebant credentibus. In tantum denique nos humanos ad misericordiam vult esse Apostolus, ut et debitorum nos dicat circa eleemosynam largiendam, et bonis operibus exercendam cum alacritate cordis: quia qui misericordiam a Deo sperat, debet esse misericors, ut probet se recte hanc sperare: quia si homo miseretur, quanto magis Deus? Retributio enim hæc est vel merces, ut qui accipiunt misericordiam, misericordiam faciant. Unde Dominus, *Beati*, inquit, *miseriordes*; ipsorum enim miserebatur Deus.

Matth. v, 7.

Vers. 28, 29. *Hoc igitur cum consummavero, et assignavero*

¹ Cod. Thuan., Flor. et Vind., *pios se debent exhibere fratribus*. Cod. C addit *memores beneficii Dei*.

² E cod. C posuimus *quem*, relate ad sequens *Christi*, non *quam*, ut minus congrue legitur communiter, quia revera Paulus non Christi benedictionem, sed Christum prædicabat.

³ Mss. Corb. et M, *impossibile est contemni*. Nota magnam

A *eis fructum hunc, proficiscar per vos in Hispaniam. Scio enim quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Christi veniam.*

Certus igitur de dispositione et gratia Dei, promisit se in abundantia benedictionis venturum, quem² prædicat Christi. Benedictio autem hæc signorum virtus est, per quam confirmati sunt.

B *Obsecro ergo vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, et per caritatem Spiritus sancti; ut sollicitudinem impartiamini mihi in orationibus pro me ad Dominum, ut liberer ab infidelibus, qui sunt in Judæa.* Vers. 30, 31

255. Dehinc orat ut adjuvetur in orationibus, ut evaderet manus Judæorum infidelium: non quia ipse minus mereatur, sed ordinem sequitur, ut ab Ecclesia fiat oratio pro rectore suo.

C Multi enim minimi dum congregantur unanimes, fiunt magni; et multorum preces impossibile est ut non impelrent.³ Si ergo et ipsi cupidi sint videndi Apostolum, impensius orent; ut inde liberatum possint suscipere illum in gaudio caritalis.

Ut et munerum meorum ministratio accepta fiat in Hierosolima sanctis; ut veniam ad vos cum gaudio per voluntatem Jesu Christi, et refrigerer vobiscum. Vers. 32

D Etiam hoc orandum dicit, ut ministratio munerum ejus accepta fiat sanctis in Hierusalem, et omnia cum voluntate Dei facere se ostendat; ut quia devotus est animus ejus ad ferenda⁴ munera, etiam illorum animum Dei iudicio respondere sibi vult; ut intellecta caritate illius erga se, cum illo unanimes Deo gratias agant. Magnus enim profectus est ei, cujus ministerio plurimi⁵ læti effecti, Deum laudibus prosequuntur.

Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen. Vers. 33.

Deus *pacis* Christus est, qui ait: *Pacem meam do vobis, pacem⁶ relinquo vobis*, quem optat esse cum his, sciens dixisse Dominum: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi*. Tales ergo istos cupit esse, ut sit cum illis Dominus Christus Jesus, qui amputata omni discordia erroris humani, dedit ac ostendit quid sit verum; ut in ipsa veritate maneant pacifici.

⁶ Joan. xiv, 17.

Matth. xxviii, 20.

efficaciam communium precum hic belle ab Ambrosio assertam.

⁴ Cod. C, *perferenda*.

⁵ E cod. C addidimus *plurimi*, quod contextus postulare videbatur.

⁶ Cod. C rursus, *pacem meam*. Dein, *Et ecce*.

CAPUT XVI.

Vers. 1, 2. *Commendo autem vobis Phæben sororem nostram, quæ est ministra Ecclesiæ apud Cenchres; ut eam suscipiatis in Domino digne sanctis: et adsistatis illi, in quibuscumque desideraverit vestri; etenim ipsa quoque adsistit multis, et mihi.*

256. **P**hæben venientem commendat sororem communem, id est, de Lege,¹ quam ut merito commendet, ait hanc ministram esse Ecclesiæ Cenchris; et quia multis adjutorio fuit, digne ipsam dicit adjuvandam peregrinationis causa. Ut autem sine intermissione excipiendam illam, et adsistendum illi in necessitate, si pervenisset, suaderet, etiam sibi illam adfuisse testatur; ut quanto sublimior persona ejus ceteris sit, tanto magis reddi huic debitum obsequium per caritatem ostenderet.

Vers. 3-6. *Salutate Aquilam et Priscillam socios laboris mei² in Christo Jesu, qui pro anima mea suas cervices supposuerunt; quibus non solum ego gratias ago, sed et cunctæ Ecclesiæ gentium, et domesticam eorum Ecclesiam.*

257. Hi ex Judæis fuerunt, qui credentes facti sunt socii laboris Apostoli; qui ita recte crediderant, ut etiam ipsi exhortarentur ceteros ad fidem rectam. Denique Apollo quamvis fuerit exercitatus in Scripturis, ab his tamen viam Domini diligentius instructus est: ideo socios laboris sui dicit eos, sed *in Christo Jesu*; cooperarii enim ejus fuerunt in Evangelio Dei. Aquila vir Priscillæ est,³ quos non otiose Romam venisse manifestum est; propensiores enim erant in Dei devotione: nam ad confirmationem Romanorum ii omnes, quos salutat, ex his fuisse intelliguntur. Unde dicit non solum se, sed et omnes gentium Ecclesias gratias his referre, tangens et Romanos, ut his obediant, quos ad profectum gentium audiunt laborare ad exhortandam fidem in Christo.⁴ Quos in tantum laudat, ut pericula pro eo pati non abnuerent: inimicitias enim et Judæorum et falsorum fratrum subire non adspersati sunt, dummodo Apostolum obsequiis et caritate juvarent. Falsi fratres ii erant, qui credentes in Christum, Legem tamen servandam dicebant, non sufficere ad

¹ Nempe de gente Hebræorum. Nonnulli mss., *id est, diligi*. Cod. M, *diligere*.

² Pro lectione communi *adjutores meos* desumpsimus e codd. C et M *socios laboris mei*, quia ita et Ambrosium legisse e sequentibus *socios laboris sui* evidens est.

³ Mss. Flor. ac Vind., *Aquila viri et Priscilla sunt*. Male. (E.M.)

⁴ Cod. C, *in Christum*.

⁵ Codd. C et M omittunt circa *fidem*.

⁶ Lectio communis est *primitivus*, cum Vulgata; sed nos *primitiæ* substituimus e codd. C et M, et perfecte conformiter græco textui, et ideo vox *primitivus* serius in transcribendo e Vulgata desumpta videtur.

⁷ Edit. omnes ante maurinam et cod. C, *et dignitosos credere*, ut nos restituimus in textu: mss. vero alii, *et dignos hos*, aut *digniores hos credere*: alii, *et dignatos hos* (cod. M.,

A plenum salutis effectum Christum putantes: quod Apostolus destruebat, quare et persecutiones ab his perpetiebatur. Horum etiam domesticos et vernaculos salutat, quos Ecclesiam appellat; quia sanctorum virorum erant discipuli circa fidem.⁵

Salutate Epænetum dilectum mihi, qui est primitiæ⁶ Asiæ in Christo.

258. Hujus Epæneti etiam præsentem dignitatem non tacet; ut ostendat et dignitosos credere, et invitet⁷ primos Romanorum ad fidem, aut certe ut humiles crescerent.

Salutate Mariam, quæ multum laboravit in vobis.

Commonet hos nomine Mariæ, quam intelligimus ad exhortationem illorum impensius laborasse, ut gratias illi agant.

C *Salutate Andronicum et Juniam,⁸ cognatos et captivos meos, qui sunt insignes in apostolis, qui ante me fuerunt in Christo Jesu.*

Vers. 7.

Hos cognatos et juxta carnem et secundum spiritum, quomodo et Angelus dixit ad Mariam: *Ecce Elizabeth cognata tua*, et cetera; quos etiam apostolis prioribus obsequutos cum testimonio sui declarat, et secum parem captivitatem passos fidei causa; ideoque istos plenius honorandos.

Luo. 1, 26.

D *Salutate Ampliatum carissimum⁹ meum in Christo.*

Vers. 8.

Hunc quasi amicum salutat, sed in Domino amicum; non tamen qui interfuerit labori ejus aut captivitati.

Salutate Urbanum participem operis nostri¹⁰ in Christo.

Vers. 9.

E Non solum istum suum participem dicit, sed et ceterorum fuisse socium in exhortatione credulitatis. *Stachyn quoque dilectum meum*. Hunc Stachyn quamvis dilectum vocet, tamen subjicit illum Urbano participi operis evangelici.

Salutate Appellem probatum¹¹ in Christo.

Vers. 10.

Hunc Appellem non quasi amicum suum, aut participem operis salutat; sed propter quod

dignatos esse) credere: nonnulli demum, *et dignitatis viros credere*; quam lectionem Maurini prætulerunt, sed nostra sententia minus feliciter, quia latinior modus est vox *dignitosus* quam phrasid *vir dignitatis*. Addit Corb. ac Thuan., *et inclinari ad fidem*.

⁸ Pro communi *Juliam* posuimus e cod. C *Juniam*, etiam v. 15, consone græco textui ac latinæ Vulgatæ.

⁹ E codd. C et M pro communi *dilectum*, cum græco textu et Sedulio.

¹⁰ Ita cum codd. C, M aliisque, Beda, Sedulio et vet. latina versione apud Sabbat. ad h. l., pro communiori *adjutorem meum*.

¹¹ Codd. C et M, *probum*, cum Beda, Sedulio, et vet. latina vers. apud Sabbat. ad h. l. Sed e seobsequentibus *probatum* apparet legisse Ambrosium.

tentionibus probatus est, et in Christo fidelis inventus.

Vers. 11. *Salutate eos, qui sunt ex Aristobuli domo.*

Aristobulus iste congregator fuisse intelligitur fratrum in Christo: cujus factum sic probat, ut eos quos congregabat, dignos salutatione sua designet.

¹ *Salutate Herodionem cognatum nostrum.*¹

Hunc quem cognatum tantum vocat, ostendit devotum in caritate renascibilitatis; non tamen vigilantiam illius designavit.

Salutate eos, qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Domino.

Narcissus hic illo tempore presbyter dicitur fuisse, sicut legitur in aliis codicibus. Et quia ² præsens non erat, videtis qua causa² eos in Domino salutet ut sanctos, qui ex ejus erant ³ domo. Hic autem³ Narcissus presbyter officio peregrini fungebatur, exhortationibus firmans credentes; et quoniam non sciebat Apostolus merita illorum, qui cum illo fuerant, sic dixit: *Salutate eos, qui sunt ex Narcissi domo in Domino*; hoc est, quos scitis esse dignos ex his salutatione mea, qui in Domino posuerunt spem suam, illos salutate nomine meo.

⁴ Vers. 12. *Salutate Tryphænam⁴ et Tryphosam, quæ laborant in Domino.*

Has uno honore dignas declarat in Christo.

⁵ *Salutate Persidem⁵ carissimam, quæ multum laboravit in Domino.*

Ista anteposita videtur supradictis, quia ⁶ *multum laboravit in Domino*. Labor hic et⁶ in exhortatione est, et in ministerio sanctorum, et in pressura, et in egestate propter Christum; ⁷ quia et⁷ domos suas relinquebant fugati, et opprobrio erant infidis.

Vers. 13. *Salutate Rufum electum in Domino, et matrem ejus et meam.*

Ideo istum Rufum præposuit matri propter electionem administrationis gratiæ Dei, in qua

¹ Cod. M, *cognatum meum*, ut Beda et Sedulius apud Sabbat. ad h. l.

² Vet. editt. cum paucis mss., *videris qua causa*. Paucis vero interjectis Rom. edit. sola, *Narcissus presbyteri officio peregre fungebatur*. (Edit. Maur.)

³ Codd. C et M, *ergo pro autem*.

⁴ Cod. M, *Tryphinam*, cum Beda et vet. lat. versione apud Sabbat. ad h. l.

⁵ Cod. M, *Persidam*, cum Beda et vet. lat. versione apud Sabbat. ad h. l.

⁶ E cod. C addidimus hoc *et*.

⁷ Rursus e cod. C inseruimus hoc *et*.

A mulier locum non habet; electus enim erat, id est, promotus a Domino ad res ejus agendas. Matrem tamen tam sanctam habuit, ut Apostolus suam quoque matrem hanc vocaret.

Salutate et Asyncletum,⁸ Phlegontem, Herman,⁹ Patrobam, Hermen, et qui cum eis sunt, fratres. Vers. 14.

B Hos simul salutatur, quia sciebat eos esse concordem in Christo,⁹ hoc est, junctos in amicitiam christianam. Salutatur simul et fratres, qui erant cum eis, quorum nomina prætermisit.

Salutate Philologum, et Juniam, et Nereum, et sororem ejus Olympiadem,¹⁰ et omnes, qui cum eis sunt, sanctos. Vers. 15.

C Hi omnes unanimes intelliguntur fuisse, quos hac causa simul salutatur, quorum meritum ex iis, qui simul cum eis erant, dignoscitur; sanctos enim nuncupat eos, ut merito illos salutare videatur.

Salutate invicem¹¹ in osculo sancto.

¹¹ Vers. 16.

D 259. Omnes quibus scribit, et quos nominat, jubet salutare se invicem in osculo sancto, id est, in pace Christi, non in desiderio carnis, sed in Spiritu sancto; ut religiosa sint oscula, non carnalia.

Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi.

E Per hoc intelligitur dici ecclesiam, quæ non sit Christi. Unde et David conspirationem iniquorum ecclesiam malignantium vocat. Omnium ergo locorum illorum Ecclesias dicit eos salutare, ut crescant in fide. Hoc ergo ad superiorem sensum retulit; ut ostendat Christum esse, in quo salus est, et hunc esse cujus populus fidelis est, et cujus nutu vivit cuncta creatura. Auctor enim vitæ hic est, sicut dicit Petrus apostolus, non Lex, in qua quidam illorum putabant sperare debere.

Ps. xxv, 5.

Actor. iii, 15.

Oro autem vos, fratres, ut observetis eos, qui dissensiones et offendicula præter disciplinam, quam vos didicistis, faciunt; et declinate ab illis.¹² Hi enim tales Christo Domino nostro¹³ non serviunt, sed suo ventri; et per illecebras ac blandimenta sermonum depravant corda Vers. 17-19.

⁸ Ita vet. editt. ac plures mss.; alii autem nonnulli, *Asyncletum*: Rom. edit., *Asyncritum*. (Edit. Maur.)

⁹ Addit cod. C, *nec dissidere in amicitis*, sed omittit reliqua usque ad v. 15.

¹⁰ Gill. ac Rom. edit. cum mss. quibusdam, ac M, et *sororem ejus et Olympiam*.

¹¹ Cod. C, *vos invicem*.

¹² Codd. C, M, *devitate illos*.

¹³ Loco communis lectionis *Domino Jesu*, e codd. C et M posuimus *Domino nostro* (M non habet *Jesu*, sed neque *nostro*) conformiter etiam græco textui.

innocentium. Vestra enim obedientia in omnem locum provulgata¹ est.

260. Hoc loco de personis prorupit pseudo-apostolorum, quos in tota epistola cavendos monuit, sicut et nunc: sed sine manifestatione traditionem illorum compressit. Hi enim cogebant credentes judaizare, ut Dei beneficium circa se inanirent, sicut supra memoravi: compositis enim genealogiæ verbis, tractatus sibi coaptabant ad commendationem traditionis suæ, per quos simplicium corda deciperent. *Vestra enim obedientia*, inquit, *in omnem locum provulgata est.* Hoc est quod in primordio epistolæ dicit, quia fides vestra prædicatur in universo mundo: hoc significat, quod securus sit de obedientia eorum. Erat enim incredulum quod se subicerent post cognitam veritatem rei stultæ quasi prudentes.

Gaudeo igitur in vobis.

Et hic sensus de superiore parte epistolæ est; gaudet enim quia Romani, qui regnum habere videntur, subjecerunt se fidei christianæ.

Volo vos proficere, et eruditi sitis in bonum, rudes vero in malum.

Eruditus in bono hic est, qui bona operatur: rudes autem in malo ii sunt, qui ignorant opera mala, id est, usum malitiæ nesciunt.

Vers. 20. *Deus autem pacis conteret satanam sub pedibus vestris velociter; id est brevi.*

Hoc de adventu suo dicit, quia adventus ejus opprimeret diabolus ob hoc, quod isti spiritalem gratiam accepturi erant; cui rei invidet satanas, quia vult homines permanere in errore; cetera ut discrepent, cum sint unius professionis.

Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum.

Gratiam quam promisit illis in adventu suo, jam optat esse cum illis; si enim merentur accipere, jam cum illis est in spe.

Vers. 21 *Salutat vos Timotheus consors laborum meorum, et Lucius, et Jason, et Sosipater cognati mei.*

261. Timotheus consors laborum ejus est quasi coepiscopus, qui cum magna sollicitudine Ecclesiam gubernabat, positus in invidiam Judæorum usque adeo, ut inter initia circumcideretur propter scandalum Judæorum; ut quia mater Judæa erat, doctor esse non posset in-

¹ E cod. C posuimus *provulgata* pro *divulgata*, lectione communiori, etiam subsequenter. Cod. M, *promulgata*.

² Posuimus e codd. C, M, græco textu et vet. latina versione, ut apud Sabbat. ad h. l., *Gajus* pro communi *Cajus*.

³ Codd. C et M omittunt *suam*.

A circumcisis. Illos vero cognatos dicit, partim generis, partim fidei causa.

Saluto vos ego Tertius, qui hanc epistolam scripsi in Domino. Vers. 22.

Tertius nomine, non numero: hic est scriba epistolæ, cui concessit suo nomine salutare plebem romanam, ad quam scribit; ut ceteros saluent, quos nominat. Adhuc enim rectores Ecclesiis paucis erant in locis.

Salutat vos Gajus² hospes meus, et universæ Ecclesiæ. Vers. 23.

Hic est Gajus, ut arbitror, ad quem scribit Johannes apostolus, exsultans in caritate ejus, quam exhibebat fraternitati, præbens sumptus illis necessarios. Et cum superius dicat: *Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi*; nunc iterat dicens: *Salutant vos universæ Ecclesiæ*, quod non puto otiose iteratum; nihil enim tantus vir et tam tractabilis superfluum ponebat. Sed quia *salutant vos*, inquit, *omnes Ecclesiæ Christi*, id est, omnes sancti, sicut alio loco dicit: *Qui autem sunt Christi, carnem suam³ crucifixerunt*; nunc subjecit etiam hos salutare, qui sequentes sunt; ut bis dictum populum⁴ significet Ecclesiæ, quia in omni Ecclesia duo sunt populi. Potest et duarum provinciarum nominasse Ecclesias, ut primum unius, deinde alterius loci dixisset omnes Ecclesias, aut certe Judæorum et gentilium.

Salutat vos Erastus dispensator civitatis, et Quartus frater. Vers. 24.

Dispensator civitatis est quasi curator, qui dictante justitia, gubernabat civitatem, maxime in preliis moderandis. Hos omnes ideo nominatim enumerat in salutatione Romanorum, ut scirent quales et quanti congauderent bono cæpto illorum.

Ei autem qui potest vos stabilire secundum Evangelium meum, et prædicationem Jesu Christi, secundum revelationem mysterii,⁵ quod temporibus æternis in silentio fuit, manifestum est autem nunc per scripturas propheticas secundum imperium æterni Dei ad obedientiam fidei in omnes gentes, cognitum soli sapienti Deo per Jesum Christum, cui gloria in sæcula sæculorum.⁶ Amen. Vers. 25-27.

F

262. Deo Patri, ex quo sunt omnia, dat gloriam, ut cæptum Romanorum, quia potens est, dignetur implere, confirmando in fide animos

⁴ Codex Thuan., ut bis dictum: Flor., ut ex his dictis totum populum significet. C, M, ut bis dictum totum; quam lectionem prætulimus loco communis *benedictum*.

⁵ Mss. aliquot, *ministerii*. Non satis recte. (Edit. Maur.)

⁶ Cod. C, in *sæcula. Amen*.

Ephes. III, 9.

1

Eccles. I, 1.

eorum ad profectum Evangelii, et revelationem mysterii absconditi a sæculis, manifestati autem per Christum, vel in Christo. Sacramentum enim quod latuit semper in Deo, temporibus Christi declaratum est; quia non singularis est Deus, quia est apud illum ex æternis et Sermo et Paraclitus,¹ in qua veritate omnem creaturam decrevit salvam fieri per agnitionem. Cujus quidem sacramenti veritas per prophetas fuerat designata figuris quibusdam, soli Deo cognitum sapienti: cujus gratiæ participes voluit esse gentes, quod latuit genus hominum. Solus ergo est sapiens, quia ab ipso est omnis sapientia, sicut dicit Salomon: *Omnis sapientia a Domino Deo est, et cum ipso fuit semper.* Sapientia ista Christus est, quia de ipso est, et cum illo erat semper, per quem ipsi gloria in sæcula sæculorum.

A Amen. Ideo nihil sine Christo plenum, quia per ipsum omnia: qui cum agnoscitur, datur Deo Patri laus per ipsum; quia intelligitur per Christum, quasi per sapientiam suam, in qua salvos fecit credentes. Gloria ergo Patri per Filium, hoc est, ambobus gloria in Spiritu sancto; quia uterque in una gloria est.

*Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis.*² Vers. 28.

B

In conclusione Christum ponit, per quem facti, et iterum reformati sumus gratia ejus, ut mentibus nostris hæreat; quia si beneficiorum ejus memores simus, semper nos tuebitur, sicut dixit: *Et ecce, inquit, ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi.* Amen.³ Matt. XXVIII, 20.

IN EPISTOLAM BEATI PAULI AD CORINTHIOS PRIMAM.⁴

PROLOGUS.⁵

RECEPTO Domini admonitus Apostolus resedit apud Corinthios annum unum et menses sex, docens inter eos verbum Dei. Hinc est unde magna cum fiducia et caritatis affectu agit cum eis, aliquando commonens, aliquando arguens, aliquando blandiens, ut filios.⁶ Nam multæ causæ sunt,

propter quas scribit ad eos. Quarum prima hæc est, quod more hæreticorum dissentientes ab invicem, hominibus devoti, Paulini, et Petriani, et Apolloniaci dici volebant, non Christiani: quod valde exprobrat Apostolus. Erant tamen inter eos qui ab his dissentirent, Christo soli dicati. Secunda hæc est, quia eloquentia delectari cœperant, et terrena philosophia; ut sub nomine Christi iis imbuerentur, quæ contraria sunt fidei. Tertia, eo quod inflati essent, quod

C non iret ad illos Apostolus. Quarta, propter fornicatorem, quem inter se esse patiebantur. Quinta, ut commoneret de præterita epistola, quam ante hanc, quæ prima dicitur, scripserat. Sexta, quia invicem sibi injurias et fraudes facere cœperant, et infidelium potius examina requirebant. Septima causa est, in qua designat licere sibi sumptus accipere, sed contemnere; ne forma esset rapacibus pseudoapostolis. Octava vero est, ut respondeat epistolæ illorum; perturbari enim cœperant ab hæreticis de matrimoniis. Nona est, in qua declarat sic debere unumquemque manere, ut credidit. Decima autem de virginibus, eo quod nihil sit sibi præceptum. Et reliquæ sunt causæ, quæ in corpore videntur.⁷

CAPUT I.

Paulus vocatus apostolus Christi Jesu per voluntatem Dei. Vers. 1.

E

2. Ad Romanos aliter cœpit; quia altera causa est: his vero apostolum se esse Christi Jesu Dei voluntate scribit; quia omnia quæ egit,

¹ Rom. edit. sola, et Verbum, et Paraclitus. Codd. C et M, et Sermo et Paraclitus. Contextus requirebat ut e codd. C et M insereretur textui et Sermo. Agitur enim de mysterio Ss. Trinitatis, quod plene non fuisset propositum ab Ambrosio, nisi etiam Sermonis, id est Verbi, mentionem fecisset.

² Codd. C et M addunt amen.

³ Mss. Remig. Mich. ac Colbert., ut notant Maurini, ac etiam cod. M, hic longam laciniam adsuunt, quæ pertinet ad ultimum caput commentarii in priorem epistolam ad Corinthios: de quo suo loco dicendum erit.

⁴ Cod. M. præmittit: *Incipit tractatus Sancti Ambrosii Episcopi Mediolanensis in Epistolam B. Pauli ad Corinthios.* Cod. C: *Explicit ad Romanos. Incipit ad Corintheos* (sic)

prima. Statim deinde habetur nota Donati de qua in Præfatione, et postea, recentiori manu, ut constat e puncto literis e imposito: *Annus tertius post consolatum* (sic) *Justinii imperatoris incidit in annum Domini quingentesimum sexagesimum nonum.* Ex inspectione autem speciminis scripturæ hujus codicis tertio tomo *Bibliothecæ Casinensis* adnexi constitit pleno jure asseri posse, eum in priori dimidio sæculi sexti conscriptum fuisse, siquidem omnino convenit scriptura illa cum mss. in Ambrosiana bibliotheca asservatis, quos certo constat ex illa epocha originem ducere.

⁵ Vet. edit., *Præfatio*, Rom. *Proœmium*, nonnulli mss. ac C, *Argumentum*, alii multo plures, *Prologus*.

⁶ Cod. C, *filii*, convenientius cum ultimo verbo.

⁷ Cod. M, *Explicit prologus*.

Act. xii, 21.

Filii Dei egit voluntate, qui dixit ad eum: *Vade, ego longe ad gentes mittam te*. Hinc vocatus est apostolus, hoc est, Dei voluntate missus ad gentes. Per quod etiam tangit illos, quos neque Christus miserat, neque verum erat, quod dicebant. Deum enim et Christum ideo frequenter nominat, ut Christum Deum non ipsum Patrem ostendat, sed esse Christum Filium, esse et Deum Patrem, non unionem,¹ cum ostenditur Filium dici. Multæ enim sectæ emergerant, quæ Evangelium Christi pro sensus sui arbitrio adseriebant, ex quibus rami aridi exstant nunc usque, quarum adsertores Ecclesias evertebant. Hinc Apostolus omnia, quæ hæresibus contraria sunt, ponit; ac se verum prædicatorem per id quod a Christo Dei voluntate missus est, adseverat.

Vers. 2.

Et Sosthenes frater. Etiam istum sua commendat societate.

Ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Jesu.

Propterea Ecclesiæ scribit, quia adhuc singulis Ecclesiis rectores non erant constituti. Et cum in multis arguat eos, ait: *Sanctificatis in Christo Jesu*. Sed ideo quia regenerati in Christo sanctificati sunt, post autem cœperant male conversari; ut ostenderet omnem Ecclesiam sanctificatam fuisse in Christo, sed quosdam illorum prava doctrina pseudoapostolorum aversos a traditione veritatis.

Vocatis sanctis.

3. Hoc est, vocati estis, ut sancti sitis: quod est, ut non recedatis a regula sanctificationis.

Cum omnibus qui invocant nomen Domini Jesu Christi, in omni loco ipsorum et nostro.

Id est, cum Judæis veris jungit et gentes, quia *salus ex Judæis est*; ut in omni loco ubi gentes, quæ invocant nomen Domini nostri Jesu Christi, et ubi Judæi supra memorati sunt, similiter sunt omnes unum. Pseudoapostoli enim, qui nomen Christi per prudentiam mundi prædicabant, id est, admixta philosophia, veterem legem et prophetas reprobabant: negabant enim Christum vere crucifixum, sed tantum visum crucifigi,² sicut Marcion³ et Manichæus. Unde Apostolus, *Nos autem, inquit, prædicamus Christum crucifixum*. Neque carnis resurrectionem fatebantur, quod propheta Esaias clamat, dicens: *Qui in monumentis sunt, resurgent*.

I Cor. i, 23.

Isai. xxvi, 19.

¹ Ita vet. edit. ac mss. aliquot, a quibus Rom. edit. tantum recedit, quod præfert, *non unione*: ceteri autem mss. partim, *non in unionem, quia cum extenditur, filius dicitur*: nonnulli... *filium dici*. (Edit. Maur.)

² Codd. C et M omittunt *crucifigi*.

³ Rom. edit. cum uno vel altero mss., *sicut nunc Marcion*. Infra vero mss. Corb. solus, *quos propheta Esaias damnat*. (Edit. Maur.)

A *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.* Vers. 3.

4. Ne quia dixerat: *Qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi*, Patris aut nomen aut donum tacuisse videretur, et suspicionem forte aut occasionem daret unionis, docet quidem Christum rite invocandum, sed omnem gratiam esse Patris; ut et duos, qui unum sunt⁴ per divinitatem, ostenderet, et Patris auctoritatem præferret.

Gratias ago Deo meo semper pro vobis.

Vers. 4.

Quamquam omnibus in Ecclesia scribat, sed ita significat, cum aliquando corripit, aliquando laudat, ut unusquisque cum epistola legitur, intelligat quid pro se, quid adversum se dicatur. In una enim plebe duobus populis scribit, ut cum arguit, qui male versantur sciant sibi hæc scripta; similiter et cum laudat, sciat qui in regula manet,⁵ ad se hæc dici. Ideoque inquit:

Gratias ago Deo meo semper pro vobis super gratia Dei, quæ data est vobis in Christo Jesu.

Datam dicit gratiam a Deo in Christo Jesu; quæ gratia sic data est in Christo Jesu, quia hoc constitutum est a Deo, ut qui credit in Christum, salvus sit sine opere: sola fide⁶ gratis accipit remissionem peccatorum.

Quia in omnibus dilati estis in ipso, in omni verbo, et in omni scientia. Vers. 5.

Hoc significat, quia in accepta gratia, et in verbo veritatis doctrinæ scientiam spiritalem adsequuti permanserunt; ideoque gratias agit in his Deo.

E

Sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis. Vers. 6.

Testimonium Christi confirmatum est in his, quia roborati in fide, nihil de hominibus sperabant: sed omnis spes illorum in Christo erat, nullis voluptatis illecebris capti.

Ita ut vobis in nullo desit aliqua gratia, exspectantibus revelationem Domini nostri Jesu Christi. Vers. 7.

F

Manifestum est hunc exspectare diem iudicii, qui circumspectus, sollicitus est. Futurum iudicium Dei dicit, in quo Dominus noster revela-

⁴ Quinque mss., *qui in unum sunt*. (Edit. Maur.)

⁵ Codex Corb., *in regula fidei manet*. (Edit. Maur.)

⁶ Hoc nempe intelligitur de christiana professione per baptismum, atque in oppositione ad præscripta mosaicæ legis.

bitur, tam fidis, quam infidis; ut cognoscant increduli ac sciant verum esse quod credere noluerunt, et pereant; fidi vero gaudeant plus boni invenientes, quam putaverant.

Vers. 8. *Qui et confirmabit vos usque ad finem sine crimine in adventu Domini nostri Jesu Christi.*

Alacri animo confisus de spe illorum securus est, quia inviolati usque ad futurum iudicium erunt. Qui enim inter tot discrimina sensuum, et perturbationes diversitatum immutari minime potuerunt, procul dubio in eodem mansuros se ostendunt. Cum hos laudat, illos qui in errore¹ pseudoapostolorum depravati fuerant, invitat: dum enim horum fidem prædicat, illos ad pœnitentiam vocat.

Vers. 9. *Fidelis est Deus, per quem vocatis estis in societatem Filii ejus² Jesu Christi Domini nostri.*

6. Quis ambigat de promissis et fide Dei, quia non erit aliter quam dixit, filios nos adoptatos sibi credentes in Christum? Hoc enim nobis donat,³ quod credimus; ut quia credimus Christum Filium esse Dei, hoc nos esse incipiamus, mansuri in eadem dignitate, sicut manet Christus, quem credimus Filium Dei. Societas enim fraternitas est, ut quomodo fidem Dei incolumem in hac causa nobis futuram ostendit; ita nos non diffidentes et perfidi inveniamur, sed perseverantes in adoptione.

Vers. 10. *Obsecro autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Jesu Christi, ut id ipsum dicatis omnes.*

7. Omnes nunc orat, ut unum sentiant, hoc utique in quo renati, Dei filii appellati sunt. Ad omnem Ecclesiam modo loquitur; ut ii qui dissentire cœperant, reverterentur ad cœptam fidem, quam videbant in his laudari, qui in illa perseverabant.

⁴ *Et non sint in vobis schismata,⁴ sitis autem perfecti in eodem sensu, et in eadem scientia.*

Perfectos vult eos esse in eodem sensu, quem illis tradiderat, ut non discreparent. Ad illorum enim exemplum, quos supra laudat, hos provocat, ut hoc sentiant ac defendant.

Vers. 11. *Perlaturum est enim mihi de vobis, fratres, ab iis qui sunt Chloes, quod contentiones inter vos sint.*

Quamvis eversi fuerant, tamen fratres illos

¹ Cod. C, qui errore.

² Rom. edit., in communionem filii ejus. Et iterum, communio enim fraternitatis est. Utrobique mss. ac vet. edit. ut in textu, nisi quod. Eras. ac Gill. habent etiam fraternitatis ante filii.

³ Cod. C, nos donat.

⁴ Codd. C et M, non sit... schisma.

⁵ Omnes edit. ac mss. nonnulli, fratres nostri estis vos.

A appellat; sicut et in Esaia propheta dicit Deus ad illos, qui secum erant, ut eis qui pseudo-prophetis credebant, dicerent: *Fratres nostri eritis vos*;⁵ ut per id non dissentirent ab his, quasi fratres. Quod autem dicit: *Ab iis qui sunt Chloes*; aliquibus videntur homines esse manentes et fructificantes in fide Dei: aliquibus videtur locus esse, ut puta si dicatur: Ab iis qui sunt Antiochiæ: aliquibus autem videtur feminam fuisse Deo devotam,⁶ cum qua multi essent colentes Deum, quibus fides non negaretur; ut quod deferrent de Corinthiis, verum esset, quod contentiones essent inter eos.⁷ Contentiones inter eos esse dixit, ut ostenderet diversitatem mentis illorum de disciplina Dominica. Et quæ essent, subiecit dicens:

Hoc autem dico, quod unusquisque vestrum dicit: Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego vero Cephæ, ego autem Christi.

C

8. Errorem ostendit, sed auctorum nomina non prodidit; nec enim in loco stabant, sed circumibant ad eversionem simplicium. Nam hos quos nominat, sine dubio boni erant doctores; sed sub eorum specie falsos apostolos tangit. Si enim in his gloriandum negat, quanto magis in malis doctoribus, quorum doctrinam pravam in subjectis significat? Inter eos tamen hos perseverantes designat, qui dicebant se Christi esse, non hominis; quos superius laudat.

D

Divisus est Christus?

Vers. 3.

E

Divisum dicit Christum, quia gloriam ejus homines sibi partiti sunt. Sicut hæretici, qui se aut photinianos, aut arianos, aut cataphrygas, aut novatianos, aut donatianos, aut manichæos vocari non horrent; ita et Corinthii diversorum hæreticorum nominibus subjici cœperant, ut viderentur loco Christi homines venerari: qui dum diversa de Christo accipiunt, dividunt Christum. Unus enim hominem tantum accipit Christum; alter Deum purum sine homine vel corpore⁸ fatetur; alius dicit per prophetas prædictum Christum; alter negat prophetas de Christo loquutos. Cum ergo Christus unus sit Deus et homo, isti sibi alius aliud ejus vindicantes, dividunt Christum; et quia sub nomine suo Ecclesias faciunt multas, adjecit:

F

Numquid Paulus crucifixus est pro vobis?

Ideo a se cœpit, ne forte putaretur aliorum ideo refutare personas, ut suam commendaret.

Et infra, in fide Christi. Mss. vero plures ac potiores nobiscum faciunt. (Edit. Maur.)

⁶ Cod. M, femina Deo devota, absque fuisse.

⁷ Ita mss. longe plurimi, ac probatissimi alii vero, et omnes edit., verum esset (Corb. non esset), quod contentiones inter vos sint. (Edit. Maur.)

⁸ Ita edit. omnes, cod. Corb. et M; alii plurimi ac C, purum sine corpore; quæ probabiliter vera est lectio.

Si enim Christus pro nobis, inquit, mortuus est, quomodo gratiam ejus et beneficium hominibus imputamus ad ejus injuriam?

Aut in nomine Pauli baptizati estis?

Si credentes autem, inquit, in Christum baptizamur, ut in nomine ejus justificemur; quid est ut fidei hujus homines nobis auctores faciamus, immemores cœptæ credulitatis?

Vers. 14-16. *Gratias ago Deo, quod neminem vestrum baptizavi, nisi Crispum et Gajum;*¹ *ne quis dicat quod in nomine meo baptizavi.*² *Baptizavi autem et Stephanæ domum: ceterum*³ *nescio si quem alium baptizavi.*⁴

9. Gratias agit Deo, quia non multos ex illis baptizavit, ne quia error sub hac re cœperat, ex nomine ejus error esset in plurimis; per hoc arguendos⁵ et baptizantes et baptizatos, qui ad injuriam Salvatoris baptismatis ejus gratiam hominibus deputabant, illis dissimulantibus gloriæ causa. Sic enim erant, sicut nunc novatiani et donatiani, qui baptismum sibi vindicant, a nostris baptizatos reprobantes; et baptizati ab his gloriantur in personis eorum. Denique, Christi nomine abdicato, novatianos et donatianos vocari se gloriantur. Crispus ergo et Gajus Corinthii sunt, quos ad testimonium nominat; quia sic baptizati sunt ab Apostolo, ut nullam illi gloriam ex hac causa dandam addicerent.⁶ Stephanæ autem domus primitiæ sunt Achajæ, sicut in postrema parte epistolæ significat, quibus testimonium dat, quo in ministerium sanctis se constituerant.

Vers. 17. *Non enim misit me Christus baptizare, sed evangelizare.*

10. Quoniam majus est evangelizare, quam baptizare, ideo non se missum baptizare dicit, sed evangelizare: quia in episcopo omnium ordinationum dignitas est; caput est enim ceterorum membrorum. Per quod etiam illos humiliat, quibus illi multum dabant, propterea quod ab illis fuerant baptizati; ut ex eo scirent non magnum esse baptizare, quia non omnis qui baptizat, idoneus est et evangelizare. Verba

¹ *Gajum* pro communi *Cajum* posuimus e codd. C et M, ut monitum jam est; ita et sequenti num. 9.

² Omnes edit. ante maurinam ac mss. nonnulli, *baptizati estis*.

³ Prætulimus lectionem *ceterum* communi *ceterorum* quia et a codd. C et M exhibetur, et a veteri latina versione, Hieronymo et Beda. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Item e codd. C et M, veterique latina versione apud Sabbat. posuimus *baptizavi* loco communis *baptizavimus*.

⁵ « Eras. et seq. edit., *per hoc arguens*. Amerb. et cuncti mss., *per hoc unguendos*. » Ita Maurini. At vero hoc non habent codd. C et M, sed textus lectionem.

⁶ Omnes edit., etiam maurina, *dandam adsererent*: omnes mss., etiam C et M, *dandam addicerent*. Nescimus quam de causa Maurini manuscriptorum lectionem non adoptaverint, quæ unice contextui respondet.

A enim solemnia sunt, quæ dicuntur in baptismo. Denique apostolus Petrus credentem Cornelium cum suis jussit baptizari, nec dignatus est, ministris adstantibus, hoc opus facere: si enim defuissent, ipse hoc egisset, necessitate compulsus. Quanto ergo melior his sit, quos illi venerabantur, ostendit: et non tamen hoc nomini suo decerni permisit, sciens periculosum esse gloriam Dei nomini hominis vindicare; est enim quasi idololatria.

B *Non in sapientia Verbi, ut non evacuetur crux Christi.*⁷

Quia prædicatio christiana non indiget pompa et cultu sermonis, ideoque piscatores homines imperiti electi sunt, qui evangelizarent; ut doctrinæ veritas⁸ ipsa se commendaret, teste virtute; ne hominum versutia et calliditate humanæ sapientiæ acceptabilis videretur, non veritate; sicut disciplinæ ab hominibus inventæ, in quibus non ratio, non virtus, sed verborum quæritur compositio: ac per hoc gloriam suam quærit qui fidem Christi verbis exornare vult. Obscurat enim illam splendore verborum, ut non illa, sed ipse laudetur; sicut et pseudoapostoli, ne stulti viderentur prudentibus mundi, in sapientia hominum Christum prædicabant duplici genere; ut eloquentiæ studerent, et ea quæ mundus in nobis stulta judicat, evitarent; ut neque incarnatum Dei Filium, et de Virgine natum docerent, neque carnis futuram resurrectionem; quia mundi istud sapientia et ratio stultum judicat: ac per hoc Apostolus non se in sapientia hominum dicit Christum prædicare, *ne evacuetur*, inquit, *Crux Christi*; quia qui in sapientia hominis Christum annuntiat, negat veritatem prædicationis, sicut supra memoravi.

E *Verbum enim crucis pereuntibus quidem stultitia est.* Vers. 13.

11. Manifestum est, quia quibus crux Christi stultitiæ est, in perditione sunt: inferni enim mortii⁹ non sunt erepti.

His autem qui salvi fiunt, virtus Dei est. Vers. 19.

Non est obscurum quia iis, qui credunt, Dei

⁷ Codex, quem ad Præfationis finem inscripsimus M', non continet commentaria in totam hanc epistolam, ut ibi dictum est e conjectura falso deducta e verbis Frisii (*Memorie storiche di Monza*), antequam codex ipse inspiceretur, sed pauca tantum hæc verba una cum aliorum Patrum testimoniis: « S. Ambrosii in Epistola ad Corinthios (*sic*) prima: « *Non in sapientia verbi ut non evacuetur crux Christi* » quia prædicatio christiana non indiget pompa et cultu sermonis. » Hoc autem aliud est testimonium traditionis de horum Commentariorum genuinitate non sane spernendum, quia et codex non recentior decimo est sæculo, et ignotus documenti auctor adhuc forte antiquior fuit.

⁸ Mss. non pauci, *ut doctrina veritatis ipsa* etc. (Ed. Maur.)

⁹ Plures mss., *infernae enim mortii* etc. C, *inferni... mortii*. Maurini dederunt lectionem: *inferni enim mortie*, quæ nullum aptum fundit sensum.

virtus est; credunt enim non infirmitatem esse crucem Christi, sed virtutem, intelligentes mortem victam esse in cruce: cujus signum qui habent, salvi sunt, quia ab illa teneri non possunt.

Scriptum est enim, in Esaia: Perdam sapientiam sapientium, et intellectum prudentium reprobo.

Isai. xxix, 14.

Perdit sapientiam sapientium, dum quæ illa negat posse fieri, facit; et reprobat intellectum prudentium, quando Deum, quem incuriosum dicunt, aggressum probat ea quæ stulta putant, ut Dei Filius incarnatus de Virgine crucifigeretur pro humana salute; quod factum vere testatur virtute, non verbis.

Vers. 20. *Ubi sapiens? ubi scribe? ubi conquisitor hujus sæculi?*

12. His dictis tam in Judæos quam in gentiles invehitur; quia et Judæorum scribæ, et Legis doctores Deum Filium habere stultum putant credi. Simili modo et gentes istud risui deputant. Sed Judæi, quia hoc non tam aperte in Lege significatum est, diffidunt; gentiles vero, quia mundi ratio non istud recipit: nihil enim dicit posse fieri sine commixtione, et stultum judicat. Conquisitor tamen sæculi hic est, qui constellationibus agi mundum, et duodecim signis ortus et occasus fieri decernit calculis, nihil omnino sine horum motu putans posse fieri.

Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi?

Stulta est facta sapientia hujus mundi; putans enim se sapere, inventa est imprudens. Quod enim impossibile judicabat, possibile declaratum est, Deum incuriosum existimans. Est aliquid hac adseveratione stultius, ut fecisse dicatur mundum, et curam ejus non agere? Ut quid fecit, si non ad illum pertinet quod fecit? Sed quia vident quosdam feliciter mundo frui, quosdam deprimi, et bene agentes despici, malevolos gloriari; idcirco incuriosum Deum esse crediderunt. Qui incuriosum Deum dicit, non negat malevolum aut injustum: aut enim iudicaturus est mundum, et injustus est, dissimulans de bonis, et patiens fieri mala.¹ Si igitur animadvertant seposito odio divinæ legis, possunt videre causam istam a nobis terminari, qui Dei iudicium expectamus, in quo vi depressi exaltabuntur, et violenti humiliabuntur; quia non est personarum acceptio apud Deum.

Rom. ii, 11.

Vers. 21. *Nam quoniam in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo*

¹ Videtur hic alterum dilemmatis membrum deesse; sed omnes editt. ac mss. in eandem omnino lectionem conveniunt.

per stultitiam prædicationis salvos facere credentes.

13. Non cognovit mundus, id est, homines, Deum in sapientia ejus, quia unicam majestatem ejus figmentis dederunt vel elementis, dissimulantes de eo; per sapientiam carnis putantes hæc debere coli, quæ videntur. Propterea placuit Deo prædicationem ordinare, quæ illis stultitia videretur; ut credentes quæ illi diffidunt, salvi fierent, illis damnatis. Vicissitudo ergo hæc est, per quam Dei consilio falsum a vero damnatur.

Quoniam Judæi signa petunt, et Græci sapientiam quærent. Judæi signa petunt, quia non diffidunt potuisse fieri; sed an factum sit, quærent, scientes virgam Aaron aridam germinasse, et fructum tulisse, et Jonam a ceto glutitum, in ventre ejus tribus diebus et tribus noctibus fuisse, et vivum ejectum esse. Illud tamen præcipue quærent, ut aliquid tale videant, quale est illud, quod vidit Moyses, in igne Deum; unde dicunt: *Nos scimus quod Moysi loquutus est Deus;* cum majus sit, mortuum Lazarum foetidum quarto die vivum de monumento exisse. Græci vero sapientiam quærent; quia nolunt audire, præterquam quæ mundi ratione possibilia sunt.

Vers. 22.

Num. xvii, 8.

Jong. ii, 1.

Joan. ix, 29.

Joan. xi, 41.

Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam.

Vers. 23.

14. Scandalum est Judæis, dum audiunt Christum Filium Dei se profitentem, et sabbatum evacuantem; *Gentibus autem stultitia*, quia ea audiunt prædicari, quæ dum rationi mundanæ non congruunt, insensata videntur, ut partus virginis, et resurrectio mortuorum.

Ipsis vero vocatis, Judæis atque Græcis, Christum Dei virtutem, et Dei sapientiam.

Vers. 25.

Suadente virtute, quæ potior verbis est, credentes in Christum intelligunt, Judæi primum qui signum quærebant, Christum Dei esse virtutem; et Græci similiter vident Christum Dei esse sapientiam; illam autem mundanam, quam prius putabant prudentiam, maximam esse stultitiam. Virtus ergo Dei est, quia per ipsum omnia fecit Pater Deus; sapientia autem idcirco, quia per ipsum cognitus est Deus. Nec enim posset cognosci Deus; nisi per eum qui esset de eo; quia *Nemo novit neque vidit² Patrem, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare.*

Matth. xi, 27.

Quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus.

Stultum Dei, inquit, non quia vere stultum

² Neque vidit aberat a cunctis edit.; sed e mss. prope omnibus (etiam C et M) restitutum est. (Edit. Maur.)

est, sed quia ab hominibus, dum rationi mundanæ non convenit, stultum putatur, cum sit ratio spiritalis: ac per hoc sapientius dignoscitur esse hominibus, quia spiritalia plus sapiunt quam carnalia. Non enim spiritalia per carnalia sunt, sed carnalia constant per spiritalia; ideoque subjecta sunt carnalia spiritalibus.

¹ *Et infirmum Dei,¹ fortius est hominibus.*

Sine dubio cœlestia vincunt terrena. Quamobrem infirmum Dei non est infirmum; quia infirmitas Christi magna victoria est. Vicit enim, cum victus videretur, sicut ait in psalmo quinquagesimo: *Et vincas cum judicaris*. Victor enim existit qui injuste occiditur, reum constituens a quo occiditur.

Vers. 26. *Intuemini enim, fratres, vocationem vestram; quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.*

15. Manifestum est quia pauci sint qui mundi rationibus inflati magis quam eruditi sunt, hoc est, qui stellarum motus inspiciunt et discernunt. Ipsos autem dicit et fortes secundum carnem, quos et prudentes. Et ideo fortes, quia passionem crucis Christi infirmam adserunt; iniquitas enim fortis, et vincere sibi videtur ad tempus. Ipsi etiam nobiles, per quos superstitionis suæ originem antiquitatis adsignant, nos² novellos dicentes. Non ergo hanc adseverationem elegit Deus, quæ in paucis est.

Vers. 27. *Sed stulta mundi elegit Deus, ut confundat sapientes.*

16. Stulta mundi sunt virginem peperisse, et Dei Filium crucifixum; credi enim stultum hoc putat: ideo Deus ut hunc confundat, hos elegit, qui hoc credunt, quod hic stultum judicat. Confunduntur enim sapientes, dum quæ pauci negant, multos vident fateri: non est enim ambiguum multorum sententias paucorum anteponi sententiis.

Et infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia.

Idem sensus est; quia quod pauci infirmum putant, hi qui se prudentes existimant in sæculo, diffidentes de spe, a multis virtus adseritur; quia plures credunt, quam non credunt, ad illorum ruborem. Vident etenim infirma Christi nominata dæmoniis imperare, prodigia facere: infirma autem sunt mundo injuriæ et

A passio Salvatoris, nescienti hæc ad virtutem proficere; quia ideo ista pati se permisit, ut vinceret mortem. Injuste enim pati, et posse resistere et nolle, gloria est patientis, et damnatio occidentis.

Et ignobilia hujus mundi, et contemptibilia elegit Deus, et ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret. Vers. 28.

B Ignobilia ergo et contemptibilia elegit: non quia vere ignobilia et contemptibilia sunt, sed sic judicantur a mundo; quia spernunt rationes mundanas, credendo in Christum, ut ea quæ sunt vere ignobilia et contemptibilia destrueret; quia ipsi magis judicandi et condemnandi sunt,³ qui judicant. Adseverationem enim illorum error invenit, nec fuit ab initio: nostra autem disciplina ab initio est. Destruitur ergo, dum sine testimonio nudis verbis adseritur: nostra vero C non verbis solis, sed et teste virtute probatur.

*Ut non gloriatur omnis caro in conspectu ejus.*⁴ Vers. 29.

Id est, ut sapientia carnis⁵ erubescat in errore suo, judice Deo; sensus enim carnis est diffidere Dei potentia virginem peperisse, et cetera,⁶ quia hoc mundi ratio, qui carnis cognatus est, non recipit.

D *Ex ipso enim vos estis in Christo Jesu.* Vers. 30.

17. *Ex ipso*, id est, ex Deo, qui est omnipotens, esse nos in fide Christi: Dei enim propositum est, ut veritatem ejus et misericordiam per Christum disceremus. Veritas est mysterium Trinitatis: misericordia vero, quia cum essemus captivi, redemit nos.

Qui factus est sapientia nobis a Deo,⁷ et justitia, et sanctificatio, et redemptio. Vers. 31.

Ad confirmationem credentium Christum Dei voluntate dicit egisse quæ gessit; ut sciamus vere nos sapientiam didicisse, et sanctificatos esse, et justificatos, et redemptos a Deo per Christum; nemo enim redimit, nisi quod suum fuerat. Sive ergo quod redempti sumus, sive quod sanctificati, id est, ab opere carnis et idolorum immunditia purgati; sive quod justificati (justum est enim Creatorem colere, ceteris spretis); sive quod sapientes per id quod mundanos didicimus imperitos: totum hoc Dei beneficium est per Christum. Redemptio tamen nostra hæc est; obtulit enim se Christus dia-

¹ *Infirmum Dei*, pro communi quod *infirmum est Dei*, posuimus cum mss. C, M, veteri latina versione, Ambrosio ipso aliis locis, immo hoc ipso contextu, ceterisque latinis Patribus. Cf. Sabbat. ad h. l.

² Mss. complures, *non*, testibus Maurinis; at non ita C et M.

³ Rom. edit. ac mss. nonnulli, *et contemnendi sunt*.

⁴ Codd. C et M, *Dei* cum Tichonio. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁵ Ita omnes edit. et quidam mss.; ceteri autem magno nu-

mero (ac M), *ut sententia carnis*. Post pauca vero Rom. edit. sola, *quæ carni cognata est*. At ms. Corb. a vocibus *judice Deo*, locum contrahit in hunc modum: *Ex ipso, id est, ex Deo esse nos in fide Christi; Dei enim propositum est, ut veritatem ejus per Christum disceremus. Qui factus est sapientia etc.* (Edit. Maur.)

⁶ Cod. C omittit *et cetera*.

⁷ Codd. C, M omittunt *a Deo*.

bolo cupienti, ut peccati in se contradictionem auferret, et sic captivos ejus erueret.

Ut quemadmodum scriptum est: Qui gloriatur, in Domino gloriatur.

Jerem. ix, 24.

Hoc scriptum est in Hieremia propheta. Dignum est, quod ait propheta, ut in Deo gloriemur; quia non poterit confundi qui gloriatur in Domino; opera enim ejus, et magnificentia in rebus gestis apparent. Ideoque confundantur, inquit, in idolis suis, qui non pluunt, nec fecerunt cælum et terram: simili modo et qui in hominibus gloriantur, quos sciunt utique nullius esse virtutis; quare et ait Scriptura: *Vana spes est in homine.*

Jerem. xvii, 25.

CAPUT II.

Vers. 1, 2. Et ego cum venissem ad vos, fratres, veni non cum eminentia sermonis aut sapientiæ prædicans vobis mysterium Dei.¹ Neque enim judicavi me scire aliquid inter vos, nisi Christum Jesum, et hunc crucifixum.

18. Quoniam superius gradatim formam disciplinæ nostræ ostendit; nunc se non aliter illis tradidisse probat, quam quæ ostendit; quia et in humilitate sermonis, et in stultitia prædicationis, sicut mundo videtur, loquutus est illis de Christo mysterium. Quod ideo mysterium vocat, quia quod incarnatum est, occultum erat a sæculis, apud Deum, Deus Verbum. Hæreticos autem esse in quibus gloriabantur, quia et per eloquentiam pravam doctrinam commendabant, et prudentiam mundi sectantes, crucem Christi evacuabant, erubescerent stulti appellari a mundo; ut neque natum Christum ex virgine prædicarent, neque vere crucifixum docerent; quia stultum videtur Dei Filium natum hominem fateri et crucifixum. Hos et apostolus Johannes designat dicens: *Qui negat Christum in carne venisse, antichristus est: et qui negat Filium, nec Patrem habet;* quia ipsum Patrem sibi Filium appellatum dicebant, ex quibus Marcion traxit errorem. Quæ arguit, clausa videntur;² quia non illa manifestat, sed intelligi vult ex eo, quod prudentia mundi invenitur, quæ est religioni inimica. Quæ autem sunt, quæ corripit, ex ejus judicio vult disci; ut quæque nostra deridet³ velut stulta, ea se omnia in Corinthiis reprehendere ostendat. Corpus enim ipsum memorat, ut ex eo membrorum ejus ratio dignoscatur: Corinthiis tamen

1 Joan. ii, 23, 24.

¹ Mss. non pauci, *annuntians vobis testimonium Christi.*

² Omnes edit. ac nonnulli mss., *dicebant. Ex quibus Marcion traxit errorem, qui arguit: quæ clausa videntur.* Mss. vero frequentissimi rectius, ut nos in textu; voces enim *quæ arguit* referuntur ad Apostolum. Infra vero, ubi editt. et pars mss., *quod prudentia etc.* alia pars exhibet, *quod prudentiam mundi invehitur.* (Edit. Maur.)

³ Cod. C, *irridet.*

⁴ E codd. C et M prætulimus *gentilibus communi gentibus.*

manifesta erant, quia causas in quibus arguebantur, non ignorabant.

Et ego in infirmitate, et timore, et tremore multo fui apud vos. Vers. 3.

19. Christum enim in stultitia humanæ sapientiæ prædicans, odium sibi et persecutiones provocabat, quasi rem vanam annuntians, et inimicam Judæis atque gentilibus.⁴ 4

Et sermo meus, et prædicatio mea non in persuasione humanæ sapientiæ. Vers. 4.

Ostendit non se ut hominum favorem acquireret, humanæ sapientiæ placuisse,⁵ neque verborum arti studuisse; sed fidem auctori exhibuisse, qui doctrinam suam non ornatu traditionis humanæ acceptabilem voluit esse verborum strepitu, sed ipsis rebus; quia res ante verba sunt.

Sed in ostensione⁶ spiritus et virtutis Dei. 6

Quia ut verbis, quæ infirma juxta virtutem sunt, res fatuæ comptæ, prudentes videntur; Deus prædicationem suam non testimonio verborum voluit commendari, sed virtutis; ut verbi stultitia indicata, factis se sapientiam demonstraret spiritali ratione fundata.⁷ 7

D Ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei; sapientiam autem loquimur inter perfectos. Vers. 5, 6.

20. Hoc est, inter eos qui crucem Christi virtutis testimonio sapientiam fatentur. Hi enim sapientes et perfecti sunt, qui fidem non magis verbis habent, quam rebus.

Sapientiam autem non hujus sæculi.

E

Recte ait, *sapientiam non hujus sæculi*, sed futuri, in quo veritas Dei negantibus apparebit; hoc enim sæculum rationem hanc non capit infirmitate cogitationis terrenæ.

Neque principum hujus sæculi, qui destruuntur.

F

Manifestum est non esse sapientiam hanc principum hujus mundi, quia destruuntur ab illa. Christianitas enim errores, quos hi inseruerunt, excidit, id est, idololatriam, avaritiam, et cetera vitia, sicut dicit Johannes apostolus: Propter hoc venit Filius Dei, ut solveret opera diaboli.

1 Joan. iii, 8.

⁵ Cod. C cum aliis, *ostendit quia ne...* idcirco humanæ se sapientiæ placere noluisse, neque etc.

⁶ Codd. C, M, ad ostensionem, omisso etiam *sed*. Alii complures cum *sed*.

⁷ Ad hujus loci intelligentiam videtur legendum *fundatam*, ut romana editio habet, quamvis scripti codices dissentiant. Vetustissimus C hanc certo mendosam exhibet lectionem: *Ut verbis stultitia judicata factis se sapientium demonstraret spiritali ratione fundata.*

Vers. 7. *Sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est.*

21. Occultum sensum manifestare se missum testatur, quem neque principes, neque potestates scirent, neque mundus audierat; ac per hoc stultum putari quia incognitum est: esse autem rationale et salutare teste virtute, cui omnis intentio cedit ratiocinationis humanæ. Abscondita est ergo Dei sapientia, dum non in verbis, sed in virtute est; non humana ratione possibilis, sed spiritus efficacia credibilis.

Quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam nostram.

Usque adeo vera sapientia, et cum Deo semper fuisse declaratur; ut ante sæcula prædestinata in gloriam nostram dicatur, qui credimus. Præscius enim Deus errores futuros in mundo, quem erat factururus, hoc decrevit ad confusionem illorum, qui sibi stultitiam sapientiam facturi erant; ad nostram autem gloriam, qui credituri eramus, et credimus.

Vers. 8. *Quam nemo principum hujus sæculi cognovit: si enim cognovissent, numquam Dominum majestatis crucifixissent.*

22. Principes hujus sæculi non solum homines accipiendos Judæorum ac Romanorum; sed et hos principes ac potestates, quos supra dixit, ad quos vere pertinet dictum hoc, adversus quos nobis colluctatio est spiritualis nequitiae in cœlestibus; quia consilio ac voluntate illorum crucifixus est Christus. Denique post tentationes *diabolus recessit*, ait, *usque ad tempus*. Et ipse Dominus, *Princeps*, inquit, *hujus mundi venit, et in me invenit nihil*. Principes ergo hujus sæculi per ignorantiam Dominum majestatis crucifixerunt: nam Judæorum principes, quomodo principes hujus sæculi possunt intelligi, qui erant subjecti regno romano? Et neque Romanorum principes crucifixerunt Christum, quippe cum dixerit Pilatus: *Nullam causam mortis invenio in eo*. Unde et manus lavit, dicens Judæis: *Innocens ego sum a sanguine justis hujus; vos videritis*. Hi ergo principes crucifixerunt Christum Dominum, quos triumphavit¹ libere in semet ipso; quamvis dicat Marcus evangelista de dæmonibus: *Sciebant enim Christum ipsum esse Jesum*. Scierunt quidem ipsum esse, sed qui in Lege promissus erat: myste-

rium tamen ejus, quo Filius Dei est, nesciebant. Hoc etiam et Petrus apostolus ad populum judaicum dixit: *Scio, fratres, quia per ignorantiam egistis² hoc malum, sicut et principes vestri*; non tamen sæculi. Si ergo per ignorantiam servi occiderunt Dominum, peccatum eis adscribi non debet.³ Sed non licet hoc ignorare. Et quamvis Dominum esse nescierint; nescii tamen non erant quia rem impiam faciebant. Dominus tamen majestatis crucifixus dicitur, cum mori nesciat: sed quia Verbum caro factum est, id est, Dei Filius incarnatus homo factus est, ipsi adscripta est mors; quia Judæi non utique carnem persecuti sunt, sed eum qui operabatur per carnem; ac per hoc quamvis Dominus majestatis mortem ignoret, quantum tamen ad Judæorum votum pertinet, et ad principum hujus sæculi, Dominum occiderunt in carne.

Sed sicut scriptum est: Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligentibus eum.

23. Hoc scriptum est in Apocalypsi Heliæ in apocryphis.⁴ Per hoc exemplum inopinatum rem factam dicit, et quæ non solum in humanum sensum non caderet, sed et cœlestes potentias lateret, Dei scilicet Filium incarnatum; ut quod supra dixerat, firmaret, quia si principes hujus sæculi Deum hominem factum non intellexerunt, quanto magis homines? Sed si verba offencilum vel scandalum faciebant, virtutibus tamen et signis fides non debuerat denegari. Infirmi enim et ignorantiae humanæ virtus debuerat præponi, et credi quod humanæ rationi impossibile videbatur; ideoque diligentibus Deum, id est, credentibus præparavit donum hoc.

Nobis vero revelavit Deus per Spiritum suum.

24. Et quia principes sæculi hoc ignorabant, Deus hoc per Spiritum suum revelavit credentibus; quia res Dei non potest sine Spiritu Dei addisci. Nam non solum hominibus sacramentum istud missum se dicit declarare, sed et principibus et potestatibus in cœlestibus, qui Dominum crucifixerunt; ut hoc prædicante in terris, discant qui sunt in carnalibus cœlis, qui degunt sub elementis firmamenti.⁵ Hic ergo singularis apostolus est, qui hanc gratiam consequutus est; quia Trinitatis mysterium a nullo sic potuit explanari: unde et vas electiones divino judicio vocitatus est.

¹ Cod. C, *detriumphavit*.

² Cod. M, *gessistis*, cum auctore *Quæstionum ex N. T.* apud Sabbat. ad h. l.

³ Patet hanc difficultatem esse, quam sibi factam supponit Ambrosius.

⁴ « Sic omnes mss., exceptis Thuan. et Laud., ubi sicut in cunctis edit. legas, in *Esaiâ propheta aliis verbis*. » Ita Maurini. Ex his quoque illatum est Ambrosii non esse hæc Commentaria, quod auctor ex apocrypho volumine desumpta dicat quæ in propheta Isaia leguntur. Verum supponi potest

ut quod in Isaia verbis aliquantisper diversis legitur, etiam in illo apocrypho lectum fuerit magis consone iis quæ ab Apostolo prolata sunt; vel etiam quod lapsu memoriæ Ambrosius laboraverit, ut et alibi ei contigit.

⁵ Supponit nempe Ambrosius præcipuos auctores intercessionis Christi, qui Hebræos et Pilatum ad eam complendam excitaverint, fuisse malos dæmones in aereis regionibus commorantes; neque sententia aliena a fide est, etiam in aere reprobos spiritus ad tempus saltem vagari, sed immo pluribus Apostoli locis et Ecclesiæ ritibus apprime conformis.

2
Actor. III, 17.

Vers. 9.

Vers. 10.

Act. IX, 15.

Ephes. VI, 12.

Luc. IV, 13.

Joan. XIV, 30.

Joan. XIV, 4.

Matth. XXVII, 24.

Coloss. II, 15.

Marc. I, 41.

Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei.

Quia enim de Deo est hic Spiritus, omnia novit. *Dei profunda* autem ideo ait, quia omnem virtutem et præscientiam ejus novit: quod omnino creaturæ impossibile est.

¹ *Quis enim scit hominum ea, quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est?*
Vers. 11.

Manifestum est cogitationes nostras a nullo sciri, nisi ab animo nostro, quem spiritum dixit. Denique in Evangelio inter cetera sic ait:
Luc. viii, 55. *Et spiritus ejus reversus est ad illam.*

Sic et quæ Dei sunt, nemo novit, nisi Spiritus Dei.

² Hic Spiritus Dei docuit nos, quod scit naturaliter, non doctus; ² et docuit nos de mysterio Christi, quia non solum Spiritus Dei est, sed et Christi.

Vers. 12. *Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est.*

25. Hinc scimus quia Spiritum, qui de Deo est, accepimus, quia mundi spiritus non potest scire quæ ab hoc nobis insinuata sunt. Spiritus tamen mundi hic est, per quem arripiuntur fanatici, qui sine Deo sunt: est enim inter mundanos spiritus potior; unde solet conjecturis, quæ mundi sunt divinare, quem pythonem appellant. Hic est qui per verisimilia fallitur et fallit: hic est qui per Sibyllam loquutus est, sensum nostrum sequutus, locum volens inter cœlestes habere.

Ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis.

Quia enim Dei Spiritus datus est nobis, scimus quæ a Deo donata sunt nobis. Non enim hæc possemus scire, si mundi spiritum haberemus; quia non potest mundi scire spiritus. ³ Sensum enim Dei nemo novit, nisi qui de Deo est, Spiritus Dei: inferiora enim non possunt superiorum scire consilium, neque creatura conditoris sui dignoscere voluntatem.

Vers. 13, 14. *Quæ et loquimur.*

26. Ut hinc manifestum sit scire nos quæ a

¹ Rom. edit. ac mss. nonnulli, *Quis enim hominum scit hominis abscondita*: vet. autem editt. et mss. frequentissimi, ut in contextu.

² Rom. edit. cum paucis mss., *quos scit naturaliter non doctos*: reliquæ edit. ac mss. magno numero, *quod scit naturaliter non doctus*, id est, non per doctrinam aliunde acceptam. (Edit. Maur.)

³ Ita vet. editt. ac mss. longe plurimi (*etiam C et M*): at Rom. edit. cum aliis nonnullis mss., *non potest ea quæ sunt Dei scire mundi spiritus*. (Edit. Maur.)

⁴ Rom. edit. cum mss. uno vel altero: *Non in suasionem*

A Deo nobis donata sunt; quia hæc et loquimur, ut et alii discant per doctrinam spiritalem. Prædicatoribus enim, id est, apostolis insinuata divinitus sunt quæ traderent populis, et addiscerent principes hujus sæculi quid admisissent mali.

Non in doctrina verborum humanæ sapientiæ, sed in doctrina spiritus: ⁴ verba enim humanæ sapientiæ hunc sensum non vident, neque literaturæ studiis apprehenditur; sed per fidem spiritali ratione concipitur, dicente Esaia propheta: *Nisi credideritis, neque intelligetis*. Naturali enim magis lege, quam cursu siderum, et calculis signorum, quæ in firmamento denotantur, addiscitur. Denique credentes non humanis verbis, sed naturæ suæ vident congruere quod credunt; opus enim agnoscit opificem: ideoque Evangelium animis nostris loquitur spiritalia, excitans illos ad cognitionem sui Creatoris.

C *Spiritualibus spiritalia comparantes.*

Hoc est, iis qui mundanam prudentiam refutant, spiritalem efficaciam tradere, quæ mysterio fidei continetur, ad illuminandum sensus benevolorum hominum: credentes enim quæ mundi sapientia stulta judicat, spiritales sunt.

D *Animalis autem homo non percipit ea; quæ sunt Spiritus Dei nescit*, ⁵ *stultitia enim est illi.*

Pecoribus enim similis sensum suum in terram deprimit; ideoque non adsequitur nisi quæ videt; nec putat aliquid posse fieri, quam quomodo scit. Ideo quidquid aliter audit, quam novit, stultum judicat; nihil enim existimat posse fieri sine commixtione. Unde ridet audiens Deum Filium genuisse, quem scit simplicem et incorporeum; et virginem peperisse, et resoluta corpora rursum revocari ad vitam, cum hæc magis ad laudem Dei proficiant, ut credatur fecisse, cujus operis ratio investigari non possit: Deus est enim, qui fecit. Imbecillitas enim humana stultum putat quod scientia sua non concludit; cum hoc magis stultum deberet habere, et illud prudens, quod quia Dei factum dicitur, non potest comprehendere.

E *Et non potest scire; quoniam spiritaliter judicatur.*

F Humanam traditionem sequentes, dum unius Dei fidem abnegant, spiritaliter factum est

humanæ sapientiæ, sed in ostensione spiritus... neque litterarum studiis apprehenditur. Aliæ edit. et mss. inter se consentiunt (*ita et C ac M*), nisi quod pro *litterarum studiis*, mss. aliquot, ac vet. edit. legunt, *litteratura studiis*, forte *littera ac studiis*. (Edit. Maur.)

⁵ Rom. edit. et mss. nonnulli: *Animalis enim homo quæ sunt Spiritus Dei nescit, et stultitia est illi*; vet. editt. ac reliqui mss., ut in textu, nisi quod C omittit *ea*. At codex M omittit *nescit*, ut græcus textus, cunctæ versiones, reliqui Patres, ipseque Ambrosius alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

quod ratione carnis inflati putant fieri non posse; et sic reprobi adnotati, spiritaliter condemnati sunt.

Vers. 15 *Spiritalis vero dijudicat omnia; ipse autem a*
1 *nemine judicatur.*¹

27. Quoniam vera ratio spiritualium est, id est, credentium; hoc enim quis nuncupatur, quod credit: ideo ipsi omnia judicant. Ipsorum enim exemplo infidelitas dijudicabitur: ipsi autem a nemine judicabuntur. Quis enim condemnet vera dicentem? Cum enim constet omnes inimicos fidei falsa tenere pro veris, accusatio illorum in irritum jam deducta est, veri iudicio condemnata; quia qui non crediderit, inquit

Joan. III, 18. Dominus, jam judicatus est.

Vers. 16. *Quis enim cognovit sensum Domini, qui instruat*
2 *eum?*²
Isai. XL, 13.

Sensus Dei est, quod hæc spiritaliter jussit fieri, per quæ mundi sapientia stulta probaretur, negans posse fieri quod factum est. Quem sensum nullus est, qui cognoverit, et displiceat illi, ut emendet consilium Dei; quia qui cognovit, laudat potentiam Dei, quem qui omnia negat posse, nec mundum credit fecisse. Quid enim magnum est, ut de se credatur generasse, qui non ambigitur cuncta ex nihilo fecisse, quippe cum dicat Salvator: *Apud Deum autem*

Matth. XIX, 26. *omnia possibilia sunt?*

Nos autem sensum Domini habemus.

Hoc dicit, quia credentes participes sumus ejusdem divinæ sententiæ.³

CAPUT III.

Vers. 1. *Et ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus.* E

28. **N**unc his loquitur, qui propterea quod sæculi adhuc voluptatibus serviebant, carnales erant. Quamvis jam baptizati essent, et Spiritum sanctum accepissent; tamen quia post baptismum statim ad veterem hominem fuerant reversi, cui abrenunciaverant, dicuntur carnales. Spiritus enim sanctus tunc permanet in eo, cui se infuderat, si permaneat in proposito regenerationis: si quominus, abscedit; ita tamen ut si se reformaverit homo, redeat

¹ *Dijudicatur* legitur in cod. C et M et alibi apud S. Doctorem, loco lectionis communis: *Et ipse a nemine judicatur.* Cf. Sabbat. ad h. l. Sed hic communem lectionem retinimus quia firmari videtur sequentibus *a nemine judicabuntur.*

² Hic loco communis lectionis *quis instruit* posuimus *qui instruat*, quia ita legisse Ambrosium ex eodem constat aliis locis, uti videre est apud Sabbat. ad h. l., et jure arguitur e codd. C et M, e græco textu et vet. lat. versione.

³ Ita mss. plures, potioresque, a quibus hoc solo differunt vet. editt. quod habent, *id est, divinæ scientiæ*: Rom. autem

ad illum. Semper enim paratus ad bonum est, diligens poenitentiam.

Quasi parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam.

Quamvis renati essent in Christo, tamen non fuit dignum tradi spiritualia: accepta enim fide, quæ est velut semen spiritale, nullum fructum Deo dignum fecerunt, ut perfectionis verba mererentur addiscere; sed quasi parvuli imperfectionis sensibus studebant. Apostolus autem vir divinus, et medicus spiritalis, unicuique secundum vires suas tradebat; ne per imperfectionem et imperitiam quis de rebus spiritalibus scandalum pateretur.

Nondum enim poteratis.

Vers. 2.

Ostendit aperte non illos debuisse audire, quæ confirmatis dicenda sunt.

Sed neque nunc potestis; adhuc enim carnales estis.

Hic valde arguit temeritatem illorum, qui querebantur dudum se non audisse spiritualia; cum adhuc indigni essent audire. Pseudoapostoli enim promiscue omnibus uno atque eodem genere tradebant, nullius personam discernentes; ut acceptabiles fierent per hypocrisin commendati: cum constet Dominum et auctorem nostrum Christum aliter populis, aliter discipulis interfatum, et inter ipsos apostolos fuisse distantiam: tribus etenim discipulis gloriam suam in monte ostendit, dicens illis ut tacerent visum, quamdiu a mortuis resurgeret.

Matth. XVII, 9.

*Cum enim*⁴ *in vobis æmulationes et contentiones sint, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis?* Vers. 3.

29. Indignitatis causam⁵ ostendit, quia qui de homine sperat auxilium, carnalis est. Qui autem, spreta humanitate, de Deo sperat, spiritalis est; quia Deus spiritus est.

*Cum enim quis dicat:*⁶ *Ego sum Pauli; alius*
autem: *Ego Apollo; nonne homines estis?* Vers. 4.

F Sicut enim gloriantes in Deo, et de ipso omnem gratiam sperantes,⁷ dii dicuntur, a Deo adoptati; ita et in homine gloriantes, et homi-

edit. et quidam mss., *quia qui credentes sumus, ejusdem, id est, divinæ scientiæ sensum habemus.* Cod. C convenit textui, sed post ejusdem habet *id est.*

⁴ Codd. C, M, *Nam cum.*

⁵ Cod. C, *causas.*

⁶ Cod. M, *dicit*, cum vet. latina versione et Beda, apud Sabbat. ad h. l.

⁷ Mss. aliquot, *gloriam sperantes.* Et rursus pro *sententia Dei conclusi*, non pauci mss. habent, *sententia Dei concludit*; unus, *quod uno verbo Dei sententia concludit.*

(Edit. Maur.)

Ps. LXXXI, 6.

nes et carnales dicuntur, sententia Dei conclusi, qui ait: *Ego dixi, dii estis: vos autem sicut homines moriemini*. A sua ergo persona incipit, ne forte putaretur per invidiam magis personas illorum destruere, ostendens magnum errorem et ad Dei contumeliam pertinere, quando Deo prædicato, gloria datur hominibus. Quid ergo minus est a gentilitate, dum adhuc aliquid de hominibus speratur?

Vers. 5. *Quid igitur est Apollo? Quid vero Paulus? Ministri ejus, cui credidistis.*

30. Ut quia ministri sunt, spes in his non sit, sed in Deo, cujus ministri sunt. Illi enim gratiarum actio deferenda est, cujus donum est; hi vero servi, quos etiam invitos oportet dispensare. Numquid non Moyses coactus est ire ad Pharaonem, et Jonas invitus missus est prædicare Ninivitis, et Ananias contradicens missus est Saulo manum imponere?

Et unicuique sicut Dominus dedit.

Id est, sicut voluit et scivit, divisit singulis officia ministerii.

Vers. 6. *Ego plantavi, Apollo rigavit: sed Deus incrementum dedit.*

Act. II, 4.

Act. x, 4.

Plantare est evangelizare, et ad fidem adtrahere: rigare vero, baptizare solemnibus verbis: peccata autem dimittere, et Spiritum dare, Dei solius. Si ergo effectum salutis Deus dat, nulla gloria in hac re hominis est. Scimus enim et Spiritum sanctum sine manus impositione datum a Deo, et non baptizatum consequutum remissionem peccatorum. Numquid non hic invisibiliter baptizatus est, quando donum baptismatis consequutus est?

Vers. 7. *Itaque neque qui plantat, est aliquid; neque qui rigat: sed qui incrementum dat Deus.*

31. Et plantata enim solent emori, et rigata ad effectum fecunditatis minime pervenire, nisi det Deus vegetam vitam. Quantum ergo ad honorificentiam Dei pertinet, nihil est homo: quantum autem ad ministerium pertinet, necessarius est; ut honorificetur quasi servus, non ut aliquid de illo speretur ad injuriam Dei.

Vers. 8. ¹ *Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt.*

² Unum sunt, quia ambo mercenarii sunt; quamvis diversa sint illorum officia. *Unusquisque autem propriam mercedem accipiet secun-*

¹ Communi enim substituimus autem e codd. C et M, ut in græco textu, vet. latina versione, ceteris Patribus, ipsoque Ambrosio alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

² Nonnulli mss., juxta Maurinos, ambo necessarii.

³ Cod. M in margine, In dedicatione Ecclesie.

A *dum suum laborem*. Quamvis enim unum sint, sed quia major est, qui evangelizat, quam qui baptizat, ideo discrevit mercedes illorum; et non solum ad hoc, sed ad doctrinæ sinceritatem pertinet, ut majori mercede sit dignus qui inviolatam tradit doctrinam.

*Dei enim sumus operis participes:*⁴ *Dei cultura, Dei ædificatio estis.* Vers. 9

B Hoc ad apostolorum personam pertinet, quos constat Dei esse adjutores; quia vicarii sunt Christi.

Secundum gratiam Dei, quæ data est mihi, ut sapiens architectus fundamentum posui. Vers. 10

C 32. Gratiam sibi datam dicit, ut dignus esset prædicare Evangelium; ut et hoc Dei esse ostenderet, non hominis. Secundum hanc itaque gratiam, ut sapientem architectum fundamentum se dicit posuisse. Sapiens architectus est qui juxta disciplinam auctoris collocat fundamentum, id est, qui secundum traditionem Salvatoris evangelizat.

Alius autem superædificat. Vers. 11

D Superædificia sunt, quæ post prædicationem apostolorum a supervenientibus traduntur aut malis aut bonis doctoribus.

Unusquisque autem videat, quemadmodum superædificet, id est; ut superædificia congruant fundamento; ne si obliqua fuerint et frivola, ruinam faciant, manente incolumi fundamento; quia si male docuerit, Christi nomen permanet, quod est fundamentum; doctrina autem mala peribit, sicut dicit Dominus: *Omnis plantatio, quam non plantavit Pater meus cælestis, eradicabitur.* Matth. xv. 13

E *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus Jesus.* Vers. 11

F 33. Ideo nemo potest ponere aliud fundamentum, quia quamvis hæretici sint aliqui, non tamen docent, nisi sub Christi nomine. Aliter enim commenta erroris commendare non possunt, nisi interposito Salvatoris nomine prædicent; ut res contrarias et absurdas nominis dignitas acceptabiles faciat.

Si quis autem superædificat supra fundamentum hoc aurum, argentum, lapides pretiosos. Vers. 12

Lapides pretiosi sunt, quos non corrumpit

⁴ Ita vet. edit. ac mss. longe plurimi (etiam C et M): at Rom. edit. et mss. nonnulli, operis adjutores. (Edit. Maur.)

⁵ Codd. C, M omittunt autem.

⁶ Corb. cod., quomodo superædificet. Quamvis diversa sint illorum officia, necesse ut superædificia etc. Interpolata sane fuere quæ hic superabundant.

ignis. Tria genera posuit præclara in mundo, in quibus bonam doctrinam significavit. *Ligna, fœnum, stipulam*: tria alia genera posuit, sed frivola. In his corrupta et vana doctrina designata dignoscitur.¹

Vers. 13. *Qui facit hoc opus, manifestus erit; dies enim declarabit, quia in igne revelabitur.*

34. Hoc est, mala doctrina in igne omnibus apparebit; nunc enim quosdam fallit.

Et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit.

Quia enim per ignem examinatio fiet, si in aliquo non invenerit quod exurat, manifestat illum bonum fuisse doctorem; mala enim et adultera doctrina idcirco in ligno, fœno,² et stipula significata est, ut ostenderetur ignis esse esca.

Vers. 14. *Si cujus opus manserit, quod superædificaverit mercedem accipiet.*

Dan. III, 23. Cum enim nihil in illo sordis inventum fuerit pravæ doctrinæ, ut in bono auro; ita erit ut tres fratres in camino ignis³, mercedem vitam æternam cum gloria accepturus; quia sicut aurum et argentum, et lapides, quos ignis non consumit, ita et bonus magister incorruptibilis permanebit.

Vers. 15. *Si cujus opus arserit, detrimentum patietur.*

Opus quod ardere dicitur, mala doctrina est, quæ interibit. Cuncta enim mala peribunt, sicut iter impiorum; quia non sunt substantiæ, sed adseverationes perversæ. Damnum autem pati est pœnas perpeti. Quis enim in pœna positus jacturam non facit?

Ipsæ autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem.

Salvum illum⁴ futurum dixit, quia non interibit substantia, qua constat, sicut et doctrina mala peribit; quia accidens causa est. Ideo autem dixit: *Sic tamen quasi per ignem*; ut salus hæc non sine pœna sit, quia non dixit: Salvus erit per ignem; ut merito suo ab igni non combustus, salvus fiat examinatus per ignem; sed cum dicit: *Sic tamen quasi per ignem*, ostendit salvum illum quidem futurum, sed pœnas ignis passurum; ut per ignem purgatus fiat salvus, et non sicut perfidi æterno igne in perpetuum torqueatur: ut ex aliqua parte operæ pretium sit credidisse in Christum.

¹ Rom. edit. et pauci mss., *dignoscitur. Cujuscumque opus manifestum erit.* (Edit. Maur.)

² Cod. C, et *fœno*.

³ Cod. C, *quidem illum*.

⁴ Rom. edit., *Extra catholicum*: alise, ac mss., *Extra catholicam*; ubi supplendum est, Ecclesiam, quam vocem exprimit solus ms. Corb. hoc modo: *Extra catholicam enim Ecclesiam quidquid est, impium est et funestum.* (Ed. Maur.)

A Semper enim erubescat necesse est qui se videt falsum defendisse pro vero: et simili modo semper fiduciam habebit Dei qui, abjecto falso, sequutus est verum, et sprete impietate, succubuit pietati. Extra catholicam⁴ enim quidquid est, contrarium est.

Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Vers. 16.

B 35. Templum Dei nos esse dicit, ut Deum in nobis habitare sciamus; in templo enim suo habitet necesse est. Et quia Spiritum Dei dicit habitare in nobis, Deum significat intelligendum Spiritum sanctum.

Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum⁵ Deus; templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. Vers. 17.

C Hæc idcirco præmisit, ut illos compungat, qui turpiter viventes, corpora sua violando corrumperant; maxime illum qui uxorem patris habebat, ut ante esset reus, quam causa illius in medium prorumperet. Denique simili, immo eodem modo, cum causam illius judicat, loquitur dicens: *An nescitis quia corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est,⁶ quem habetis a Deo?* Superius templum Dei dixit; hoc autem loco templum Spiritus sancti. Quis hic dubitet, quia Spiritum sanctum Deum significavit?⁷

Nemo se seducat. Vers. 18.

36. Id est, nemo proprio, vel humano consilio putet se sibi prodesse. Ad superiorem sensum redit: *Si quis videtur sapiens esse inter vos in hoc sæculo, stultus fiat, ut sit sapiens.* Hoc dicit, quia si quis intelligit salutem promissam, et mysterium incarnationis Domini nostri Jesu Christi, stultus fiat, id est, sapientiam mundi fugiat, ut stultus ab ea judicetur, et tunc erit prudens; quia stultus sæculo prudens est Deo, dum credit Deum fecisse quæ ratio mundi non capit, sicut supra memoravi. Pseudoapostoli autem prudentes volentes videri in mundo, neque Deum Filium habere, neque incarnationem veram esse, neque carnem posse resurgere prædicabant.

F *Sapientia enim hujus mundi stultitia est apud Deum.* Vers. 19.

Sic stultitia est sapientia hujus mundi apud Deum, dum facit Deus quod mundus fieri posse

⁵ Communi lectioni *eum* substituimus *illum* e codd. C et M, ipso Ambrosio alibi, ac reliquis Patribus veterique latina versione. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁶ Codd. C, M et alibi Ambrosius apud Sabbat. omittunt *qui in vobis est*.

⁷ Perspicuum testimonium adversus Macedonianos, qui tunc emergere incipiebant, sed et adversus Arianos, qui, si Verbi, eo magis Spiritus Sancti divinitatem inficiabantur.

negat; sapientiam illius stultitiam probat, et cum multos deos dicant, fides autem unum probet, teste virtute, in prudentia sua confundentur.

Vers. 20. *Scriptum est enim: Reprehendens sapientes in astutia eorum.¹ Et iterum: Dominus novit cogitationes sapientium, quoniam vanæ sunt.*

Istud in psalmo habetur nonagesimo tertio. Denique idem sensus est; sciens enim vanas cogitationes illorum, ut stultos illos probaret, sapientiam illorum reprehendit, ostendens verum esse quod falsum dicebant, et falsum quod verum putabant.

Vers. 21. *Itaque nemo glorietur in homine.*

37. Quoniam enim humanæ cogitationes et consilia improvida et infirma sunt, non esse gloriandum in homine docet, sed in Deo, cujus consilium retractari non potest: quidquid enim homines sine Deo sapiunt, stultum est.

Vers. 22, 23. *Omnia namque² vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas,³ sive mundus, sive vita, sive mors, sive præsentia, sive futura: omnia vestra, vos autem Christi, Christus autem Dei.*

II Cor. iv, 5. *Alio loco dicit de eodem sensu: Nos autem servos vestros propter Jesum.* Servos pro ministris posuit, ut non singulos sibi defenderent,⁴ cum omnibus uterentur, sicut et Dominus dicit: *Ego sum in medio vestrum non ut ministrer, sed ut ministrem.* Nam mundus utique noster est, sed ut de illo secundum Dei voluntatem sentiamus, et decretos cursus ejus in Dei voluntate ponamus. Et vita præsens concessa nobis est, sed ut modeste illam et cum Dei gloria transigamus. *Sive mors,* ut pro Christo mori libenter habeamus spe promissionis futuræ. *Sive præsentia,* ut sic præsentibus utamur, ne offendamus. *Sive futura,* ut futura credentes, ipsis nos magis, quia meliora sunt, commendemus.

Vers. 23. *Vos autem Christi:* ut quomodo hæc iudicio nostro concessa sunt et subjecta, ita et nos Christo subiciamur; quippe cum per ipsum esse cœperimus, et in prima origine, et regeneratione. *Christus autem Dei.* Christus Dei est Patris sui proprius Filius, faciens voluntatem

¹ Rom. edit. *Apprehendam sapientes... sapientiam illorum apprehendit.* Cod. C, in *astutia ipsorum.*

² Codd. C et M ac vet. latina versio apud Sabbat., *enim.*

³ Mss. C, M et alii aliquot, *sive Cephas, qui est Petrus.* Quoad celeberrimam quæstionem de Cepha, utrum nempe idem sit ac apostolus Petrus, an alius, quæ a plurimis agitata est, nec negligenda est ampla tractatio doctissimi Aloysii Vincenzi in erudito opere *De Hebræorum et Christianorum sacra Monarchia et de infallibili in utraque Magisterio*, Romæ, 1875, ubi demonstrare conatur, illum Cepham, cujus mentio fit hoc loco, ob circumstantias de eo a Paulo memoratas non esse cum Simone Petro apostolo confundendum. Attamen nondum ab eo evicta causa putanda est; ac peculiariter quoad ea quæ attinent mentionem Cephæ hac epi-

A ejus; ut et nos ipsius faciamus. Si ergo Christi sumus famuli, quid est ut ad ejus injuriam de hominibus aliquid speremus?

CAPUT IV.

Ita⁵ nos existimet homo, ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei. Vers. 1.

38. **H**oc significavit, quia minus de illo sentiebant aliqui Corinthiorum: sed ut homo hoc de illo sentiret, quod et Deus, qui illum elegerat, ideo ministros Christi ait, et dispensatores mysteriorum Dei. Quando enim non verborum strepitu, neque humana sapientia nitebatur intelligi, debuit sacramentum Christi dispensare, in quo non verba, sed virtus fulgebatur, non per quod homo, sed Deus gloriosus videretur: collega enim piscatorum, non aliter quam illi Christum prædicabat. Cum ergo ministrum se Christi et sacramentorum Dei probat, pseudoapostolos notat; et abnegat Christi esse quod tradunt, per id quod discordarent a traditione apostolica.

Hic jam quæritur inter dispensatores, ut fidelis quis inveniatur. Vers. 2.

Hoc quod dicit, non solum ad pseudoapostolorum personam pertinet, sed et ad reliquorum, qui accepta dispensatione, aut verecundia, aut timore, aut certe commendationis suæ causa constanter arguere trepidabant aut malos sensus aut mores. Hic enim tam constans erat, ut nec vitæ suæ parceret, dummodo fideliter omnia celebraret.⁶

Mihi autem pro minimo est, ut a vobis iudicer,⁷ aut ab humano die. Vers. 3.

E 39. Quos in tantis vitiis reprehendit, miserum dicit ab his se judicari; quippe cum nec a justis iudicandum se sciret. *Aut ab humano die,* hoc est, quia nec a legibus mundo creditis iudicandus erat. Supergressus enim humanam justitiam, cœlesti justitiæ studebat, sicut dicit Dominus: *Nisi abundaverit justitia vestra plusquam scribarum et pharisæorum, non intrabitis in regnum Dei.* Humanum ergo diem cum dicit, significat et divinum, in quo iudicaturus est Chri-

stola factam, notant commentatores non esse necessario supponendum, Petrum apostolum in ipsa Corintho baptizasse, quia ibi tunc adesse potuerunt ex illis qui alibi a Petro fuerint intincti. Verba autem *qui est Petrus*, licet a nobis in textum non fuerint relata, tamen propter auctoritatem potissimum codicis C probabillimæ habemus authenticitatis.

⁴ Rom. edit., *singulos sibi deferrent.* Et infra, *quia meliora sunt, accommodemus.*

⁵ Cod. M in margine, *Dominica II ante Nativit. Domini.*

⁶ Edit. Rom., *omnia consummaret.* Ac post pauca, *reprehendit, minimum dicit.* Quæ lectiones nullo noto documento firmanur, et ideo ut meræ conjecturæ criticæ habendæ sunt.

⁷ Codd. C, M, *judicer.*

stus; quia sicut jurisconsulti seu pontifices, quos vocant sacerdotes, certos dies quibus judicatur, decreverunt; ita et dies Domini definitus est, quo judicaturus est mundum.

¹
Vers. 4. *Sed neque me ipsum judico; nihil quidem¹ mihi conscius sum.*

Apertum est quia conscientiam puram habens sollicitus de se non erat.

Sed non in hoc justificatus sum.

Nunc humiliat se, et loquitur ut homo, qui possit culpam incurrere nescius.

Qui autem judicat me, Dominus est.

Recte ait: quamvis enim humiliaverit se, tamen Domino Christo plurimum dedit; quia potest, quod hominem latet, dum occulta judicat, manifestare, non ut reum faciat, sed prudentem. Quamvis enim sanctus, homo est, quem non potest nisi aliquid lateat.² Interdum enim aliquid utile putamus, quod inutile est; nec enim omnia membra aut latera conversationis humanæ descripta habemus: ab iis autem quæ gravia sunt, aperte prohibiti sumus. Nam quædam causæ nos fallere solent ex causis aliquibus ortæ, ut quod non est utile, putemus utile: quod leve quidem est, quia propositum liberum est.

Vers. 5. *Itaque nolite ante tempus judicare, donec veniat Dominus.*

³
Matth. vii, 1. 40. Monet illos ne judicent, cum judicandi sint,³ et habeant duplex peccatum, sicut ait Dominus: *Nolite judicare, ut non judicemini*; sed exspectate diem judicii Dei, ac si fideles et boni sint. Injuria enim iudicis est, si ante cognitionem ejus a servo procedat iudicium aut sententia.

Qui et illuminabit occulta tenebrarum, et manifestabit consilia cordium: et tunc laus erit unicuique a Deo.

Hoc dicit, quia in die judicii nihil occultum erit eorum, quæ gesta aut cogitata sunt; et simplicitas et hypocrisis illic apparebit, ut et qui despectus habebatur, forte appareat dignus; et qui aliquid esse putabatur, inveniatur reprobus. Omnia enim nuda⁴ erunt in die judicii, et tunc laus erit bene agenti vel cogitanti. Hic enim qui laudatur, improbable est an dignus

¹ Codd. C, M, nihil enim.

² Vet. edit. et mss. non pauci, etiam C et M, *Quamvis enim homo est, quem non potest, nisi aliquid lateat.* Rom. edit. cum Gill in marg. et mss. nonnullis locum satis apte sic emendarat, *Quis enim homo est, quem non aliquid lateat.* Maurini adoptarunt lectionem codicis Vall.: *Quamvis enim sanctus, homo est, quem non potest fieri ut non ali-*

A sit, sicut et in alio loco dicit: *Non enim qui se ipsum commendat, ille probatus est: sed quem Dominus⁵ commendat, quem utique nihil latet.*

II Cor. x, 7.

Hæc autem, fratres, transfiguravi in me, et Apollo propter vos; ut in nobis discatis, ne supra quod scriptum est, unus pro uno infletur adversus alterum.

Vers. 6.

B 41. Transfiguravit hæc in se et Apollo, dum pseudoapostolorum glorias et traditiones per-versas sub sua persona et Apollo evacuat, summam illos designans, non singulatim; ne forte major discordia in populo nasceretur. Nemo enim audiens nomen suum taxari, aut ejus cui favet, contentus est tacere: tacito autem nomine si quis audiens, etiamsi de se intelligat dictum, dissimulat. Sub hac ergo propositione evacuavit personas illorum, cum dicit: *Ego plantavi, Apollo rigavit*, et cetera, ut in his discerent nihil dandum hominibus.

I Cor. iii, 6

Nam quis te discernit?

Vers. 7.

D Id est, sunt aliqui, qui amplius accipientes in baptisate aut in doctrina, ceteros dicant minus consequutos. Hoc iis loquitur, qui baptizatos ab aliis plus aliquid esse putabant: quorum eloquentia seducebantur, ut fuco quodam perversa recta putarent. Tanta enim discordia erat in populo, ut multa essent studia diversarum partium; et sic omnia dicta sua aptavit Apostolus sine manifestatione nominum omnibus partibus; ut cum legeretur epistola, unaquæque pars ad se dicta susciperet, audiens quod causæ suæ intendi cognosceret.

Quid enim⁶ habes, quod non accepisti?

E Nihil illum boni ultra dicit consequutum ab aliis, quam ab eo acceperat; ideo frustra queri: quod enim habebant, ab Apostolo acceperant. Ad unum autem videtur loqui, quia ad partem plebis loquitur.

Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?

F Hoc quasi insultatores Apostoli agebant per imperitiam; ut eadem audientes, quæ ab Apostolo jam didicerant, illum evacuentes, de horum magisterio gloriarentur: eloquentia enim commendati, prædicationis gloriam in se convertabant. Apostolus vero contemptibilem se volebat videri, dummodo Dei gloriam faceret acceptabilem.

quid lateat. Sed nos ex hac lectione unam desumpsimus vocem *sanctus* quia ceteroquin recte currit communior antiqua lectio.

³ Codd. C et M, sunt.

⁴ Mss. aliquot juxta Maurinos, enim nota.

⁵ E codd. C et M posuimus Dominus pro communi Deus.

⁶ Cod. C, Quid autem.

Vers. 8. *Jam saturati estis, jam divites facti estis, sine nobis regnatis.* A *Vos autem prudentes in Christo.*

42. Ironia est, ut dicunt; irascentis enim verba sunt, non confirmantis. In quibus enim tanta vitia arguit, regnare illos dicit; sic enim putabant, gloriantes de iis quæ a pseudoapostolis tradebantur.

Et utinam regnetis, ut et nos vobiscum regnemus.

Ut pius pater etiam ingratis filiis bene optat. Qui enim poterat fieri, ut sine apostolis regnarent? Quidquid enim non ab apostolis traditum est, sceleribus plenum est. Sic tamen ordo fuerat dicere: Ut nobiscum regnetis; sed quia præmiserat: *Et utinam regnetis*, aliter dicere non potuit, nisi: *Ut et nos vobiscum regnemus*. Regnare autem est de spe et promissis Christi securum esse, et gaudere in iis, quæ adversa propter nomen Christi accidunt; lucrum enim afferunt, non detrimentum. Unde alio loco dicit:

II Cor. XII, 10. *Cum infirmor, tunc potens sum.*

Vers. 9. *Puto enim quod Deus nos apostolos novissimos ostendit, quasi morti destinatos.*

43. Hoc ideo personæ suæ deputat, quia semper in necessitate fuit, persecutiones et pressuras ultra ceteros passus, sicut passuri sunt Enoch et Elias, qui ultimo tempore futuri sunt apostoli. Mitti enim habent ante Christum¹ ad præparandum populum Dei, et muniendas omnes Ecclesias, ad resistendum antichristo, quos et persecutiones pati et occidi lectio Apocalypsis testatur. Horum ergo tempus suo tempori comparavit Apostolus dicens: *Quasi morti destinatos*; ad hoc enim venturi sunt, ut occidantur.

Apoc. XI, 8 et ss.

Quia spectaculum facti sumus huic mundo, et angelis, et hominibus. E

Quia erunt spectaculum et Enoch et Elias usque adeo, ut corpora eorum in platea projiciantur in conspectu totius populi infidelis: ita et apostoli spectaculum facti sunt, quia publice ridebantur, positi ad injuriam et mortem, quam passi sunt. Mundum autem, angelos et homines dixit; quia et angeli mali sunt, dicente David in psalmo septuagesimo septimo: Vexabat illos per angelos malos: et homines mali et increduli; his apostolorum injuriæ oblectamento sunt. Mundus autem idcirco infidelitas dicitur, quia visibilia sequitur.

Vers. 10. *Nos stulti propter Christum.*

44. Verum est, quia amantes Christum stulti sunt mundo.

¹ Corb. ms., qui in ultionem præfuturi sunt apostoli. Mitti enim habent ante antichristum.

Qui prudens in Christo judicatur a perfidis, non recte adserit Christum. Denique Marcion, quia negat Filium Dei, et incarnari Deum potuisse, prudens est mundo; et Photinus, quia non fatetur Christum per id quod natus est, Deum, sapiens videtur mundanis.

Nos infirmi.

B

Infirmi ideo, quia sine adulatione et cum stultitia, sicut videtur mundanis, prædicantes Christum, injuriis subiciebantur.

Vos autem fortes.

Ideo fortes, quia sic profitebantur Christum, ne offenderent homines, ut essent securi.

C *Vos nobiles.*

Qui enim Christum non fatetur, quia Abrahamæ promissus est, et ab initio prædicatus, hic nobilis contra Christum est; quia antiquitatem promissi Christi aliis deputat.

Nos vero² ignobiles.

2

D Ignobilis mundo est, qui Christum, quod mundus denegat, ab initio profitetur. Hæc igitur omnia supradicta, quæ negare videtur, confirmat; et quæ quasi confirmare videtur, negat. Irascentis enim verba sunt, qui negando confitetur, et confitendo negat.

Usque ad hanc horam et esurimus, et sitimus, et nudi sumus, et colaphizamur, et instabiles sumus, et laboramus operantes³ manibus nostris.

Vers. II, 2.

3

45. Libere enim et juxta veram fidem sine aliqua adulatione Christum prædicantes, et gesta pravæ vitæ arguentes, gratiam apud homines non habebant, et colaphizabantur, id est, injuriis agebantur, et instabiles erant, quia fugabantur ne in loco diu manentes, plures docerent. Ideo et manibus operabantur, quia non solum gratiam apud homines non habebant; verumetiam ab his accipere indignum erat, qui errori studebant, sicut dicit in psalmo centesimo quadragesimo: *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum*. Quia et libertatem arguendi amittit, et peccat, qui ab eo accipit, qui ideo dat, ne corripiatur.

Ps. CXI, 5.

Maledicimur, et benedicimus: male tractantes enim se hortabantur ad bonum. Vers. 3.

Persecutionem patimur, et sustinemus; quia persequentibus se non resistebant.

² Cod. C, autem.

³ Codd. C et M, nudi sumus operantes, omissis intermediis.

Blasphemamur, et obsecramus; blasphemantes enim rogabant, ut permitterent sibi reddi rationem.

*Tamquam purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema usque modo.*¹

Non resistendo ulli, neque vicem in malis reddendo, sed semper se subjiciendo, ut per patientiam revocaret² ad bonum, contemptibilis et despectus fiebat. *Usque modo*, id est, usque nunc etiam apud Corinthios, pro quibus hæc, quæ supra memorat, mala passus est. Et quoniam humilitatem suam nihil in his proficere videbat, queritur dolore commotus tantam subjectionem et injurias nullum fructum habere potuisse; sed et quod deterius est, in pejus profecisse.

³
Vers. 14 *Non confundens vos*³ hæc scribo.

46. Hoc est, non ut ruborem vobis faciam, C hæc scribo, sed ut corrigatis.

Sed quasi filios meos carissimos moneo.

Adhuc se supplicem facit; ne correpti, et ad iram provocati, admonitiones ejus spernerent. Id agit ut medicus salutaris, qui putamina abscidens,⁴ dolorem illatum spe et blanditiis mitigat, ut æger se curari permittat.

Vers. 15. *Si enim decem millia pædagogorum habueritis in Christo, sed non multos patres. Nam in Christo Jesu per Evangelium ego vos genui.*

His dictis ostendit nullum posse eo affectu diligere illos, quo ipse eos diligebat. Quis enim alienos filios suis præponat in amore? Ac per hoc monita ejus, qui et pro his tanta mala passus est, non debere eos spernere.

Vers. 16. *Obsecro ergo vos, imitatores mei estote.*

O benevolentiam sancti Apostoli, qui obsecrat filios, ut imitentur patrem, hoc est, sponte rogat ægros, ut recipiant medicinam! In his tamen sui illos imitatores vult esse; ut sicut hic multa exitia pro salute eorum ab incredulis passus est, et non cessit, dummodo per dies et noctes evangelizaret illis donum gratiæ Dei; ita et illi manentes in fide ejus et doctrina, non reciperent falsorum apostolorum prava commenta; sed resisterent contemnentes opprobria, aut distractiones, ut patri suo spiritali inviolatum reservarent affectum.

¹ Rom. edit., *tamquam lustramenta usque modo*. Cod. C, *usque adhuc*.

² Cod. C, *provocaret*.

³ E codd. C et M, cum sint conformes græco textui, substituímus *confundens* communi *ut confundam*, quia ex illa conformitate apparet hanc fuisse veterem latinam lectionem.

⁴ *Abscidens* posuimus e codd. C et M quia et melius con-

A *Ideo nisi ad vos Timotheum, qui est filius meus carissimus et fidelis in Domino.* Vers. 17.

47. Hortatur illos in hoc eodem Timotheo, quem ideo carissimum et fidelem filium obtestatur in Domino, ut in hoc discerent quid peccarent; cum enim huic testimonium perhibet, illos arguit.

B *Qui vos commonefaciat vias meas, quæ sunt in Christo Jesu, sicut ubique in omni Ecclesia doceo.*

Per istum, quem fidelem filium in Domino confirmat, reverti illos vult ad regulam a se traditæ veritatis; ut commoniti verbis et exemplis operum ejus resipiscerent, cognoscentes non perperam se fuisse ab Apostolo doctos, quando eadem tenere omnes Ecclesias disce-

*Tamquam non venturus essem ad vos, sic*⁵ *inflati sunt quidam.* Vers. 13.

Indignabantur quidam Corinthiorum, quia non ibat ad illos, non desiderio, sed superbia, quod quasi indignos illos haberet; cum magis Apostolo hoc studium fuerit, ut de indignis faceret dignos. Habebat ergo votum eundi, sed majora erant quæ agebat.

D *Veniam autem cito ad vos, si Dominus voluerit.*⁶ Vers. 19.

Post commonitionem promittit se ire ad illos, sed si Dominus permitteret; ut quia plus scit Deus quam homo, ideo si sciret operæ pretium esse, permitteret; et si non iret, Dominum non sivisse ostenderet, causa utique indignitatis illorum.

E *Et recognoscam*⁷ *non sermonem illorum, qui inflati sunt, sed virtutem.* 7

Confundit illos, quia cum oblique conversarentur, indignabantur, quasi digni essent ab Apostolo visitari.

Nec enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute. Vers. 20.

F Ut sicut regnum Dei non splendore verborum commendatur, sed virtute signorum; ita et hi non verbis nudis, sed virtute operum spiritualium dignos se ostenderent ab Apostolo visitari.

venit contextui, cum sit e verbo *abscidere*, nempe e prep. *abs* et *cedere*.

⁵ Codd. C et M omittunt sic.

⁶ Loco communis *permiserit* adoptavimus *voluerit* quia hoc fuisse in veteri latina versione ostendit Sabbat. ad h. l., græcus textus et codd. C et M.

⁷ Cod. M, *Et cognoscam*, ut vetus latina versio, nec non Tertullianus ac Beda apud Sabbat. ad h. l.

Vers. 21. *Quid vultis? In virga veniam ad vos, an in caritate et spiritu mansuetudinis?*¹

Terroris verba infert, ut pudorem passi, qui inflati erant, humiliarentur; ut si vere Apostoli præsentiā desiderarent, præpararent se ad excipiendum eum, id est, abluerent se ab omni macula criminis;² ut veniens ad illos, lætitiā haberet quasi cum filiis carissimis.

CAPUT V.

Vers. 1. *Omnino auditur inter vos³ fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec inter gentes.*

48. **U**t quam grave sit istud peccatum ostenderet, nec ab iis hoc dixit admitti, qui Deum nesciunt; ut proinde qua pœna hic mul- tandus esset, ostenderet, qui sub terrena et di- vina⁴ iustitia constitutus, tanti sceleris crimen admiserat.

Ita ut quis uxorem patris habeat.

Præmissi criminis prodidit genus, ut non solum illum aperte reum mortis faceret, sed et adhæ- rentes illi non immunes a crimine demonstraret; in quo enim difficile peccatur, plus facit reum.

Vers. 2. *Et vos inflati estis, et non magis luctum habuistis.*

Superbiam illorum in tantum humiliat, ut non querulos jam, sed magis supplices faciat. Erant enim et ipsi participes, dum paterentur reum tam ingentis facinoris secum incorruptum convenire, ut omnes uno consilio abjicerent eum, si negaret emendare se. Si autem quis potestatem non habet, quem scit reum, abjicere, aut probare non valet, immunis est; et iudicis non est sine accusatore damnare, quia et Do- minus Judam, cum fur esset, quia non est ac- cusatus, minime abjecit.

Ut tolleretur de medio vestrum qui hoc opus fecit.

Cognito opere isto, pellendum illum fuisse de cœtu fraternitatis; omnes enim crimen ejus sciebant, et non arguebant: publice enim no-

¹ Codd. C, M, in caritate spiritus et mansuetudine.

² Cod. M et alii nonnulli mss., ab omni plaga criminis.

³ Cod. M, in vobis, ut Tertullianus alique apud Sabb. ad h. l.

⁴ Editiones omnes cum nonnullis mss., sub æterna et di- vina; sed codd. C, M, alique, sub terrena et divina, quam lectionem prætulimus quia huic suffragatur non modo exem- plarium antiquitas, sed etiam logica ratio, quia æterna et divina iustitia inutile exhiberet pleonasmum; terrena et di- vina exhibet e converso mundanæ et divinæ iustitiæ ideam, quam utramque Ambrosius complecti voluisse videtur.

⁵ Ut Beda ac alii Patres, apud Sabbat. ad h. l., cod M omittit nostri.

⁶ Pro hunc, communi lectione, substituimus hujusmodi e codd. C et M, veteri lat. versione, aliis Patribus, aliisque Ambrosii locis. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁷ Ita mss. plures et edit. vet.; at Rom. edit. vocem omnis hinc resecat. Codd. C et M, omnis carnalis.

vercam suam loco uxoris habebat. In qua re neque testibus opus erat, neque tergiversatione aliqua poterat tegi crimen.

Ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu. Vers. 3-5

49. Id est, absens facie, præsens autem au- ctoritate spiritus, qui nusquam abest.

B *Jam judicavi ut præsens, eum qui hoc admisit, in nomine Domini nostri Jesu Christi, congregatis vobis et meo spiritu, cum virtute Domini nostri⁵ Jesu, tradere hujusmodi⁶ satanæ in interitum carnis.*

Quoniam omnis carnis⁷ voluptas a diabolo est, ac per hoc cum huic voluptati remittitur, tra- ditur satanæ: caro enim hoc habet in natura, ut intereat; anima ergo cum se jungit desiderio ejus, infirmans spiritualem suum vigorem, simul interitum patitur. Itaque si hic correptus stupri admissi, erubesceret ejectum se; non interiret, poenitentia subsequente. Nam⁸ omnium consensu et præsentiā, sed virtute Domini Jesu, id est, sententiā, cujus legatione fungebatur Apostolus, abjiciendum illum de Ecclesia censuit.⁹ Cum ejicitur, traditur satanæ in interitum carnis; et anima enim et corpus intereunt, quando quæ contra legem sunt, fiunt: sed in hac aliter causa interitus carnis homini deputatur. Quamquam enim omnia peccata carnalem hominem præ- stent, hoc tamen specialiter desiderium carnis est, quod sordibus maculatam animam¹⁰ cum corpore tradit gehennæ, quia victa anima li- bidine carnis fit caro; sicut et corpus recte gubernatum spiritale appellatur. Animus tamen est, qui aut victus illecebris totum hominem carneum facit; aut in vigore naturæ suæ ma- nens, carni præstat, ut spiritualis dicatur.

E *Ut spiritus salvus sit in die Domini Jesu Christi.*

Tradit contaminatum supradictum satanæ, ut spiritus salvus sit in hominibus Ecclesiæ in die iudicii; nisi enim ejectus esset, non fieret salvus spiritus Ecclesiæ in die iudicii. Deserebat enim omnes contaminationis causa, ut in die Domini

⁸ Nonnulli cod. ac etiam C; Nam omnium consensu, et præsentiā Spiritus, cujus legatione... de Ecclesia præcepit: alii mss. et edit. quædam, etiam maurina, non tantum; sed vet. edit. præferunt etiam nam pro non, nec non periinde ac Rom. edit. omittunt tantum, quod Maurini e mss. aliquot inseruerunt. At nos ad veterem lectionem, etiam auctori- tate codicis C, regrediendum censuimus.

⁹ Cod. M non habet censuit; cod. C pro eo habet jubet, sed post vocem ejicitur, et puncto superiori notatum, forte ut indigicaretur extra locum esse, quod revera post de Ec- clesia esse debuisset. Melius certe convenit contextui quam censuit.

¹⁰ Ita cum codd. C, M ac Thuan. posuimus, pro communi lectione, valde minus apta, carnis est, quo cum corpore tradit gehennæ; quia victa anima, sordibus maculatu anima, libidine etc. Mss. nonnulli, et Rom. edit., quo sordibus maculata anima, a libidine carnis fit caro etc.

nudi ab Spiritu sancto inventi, audirent a iudice Domino: Recedite a me, non novi vos, sicut dicit ad Romanos: *Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est ejus*; et in alia epistola: *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei*. Si enim contristatur, deserit, et non erit salvus: non utique sibi, qui impassibilis est; sed nobis, quibus datus est, ut per illum Dei filii esse probemur. Res enim quæ amittitur, salva non est, non utique sibi, quæ ubicumque sit, necesse est ut sit; sed ei, a quo amittitur.

¹ *Bona est¹ gloriatio vestra?*

² 50. Hoc est, non bona est;² læti enim erant cum magis contristari debuerint in fratre tam acerbè peccante, sicut tristis fuit Samuel in Saul peccante. A quo crimine mali doctores aut dissimulabant, aut negligentius arguebant (sicut et Heli sacerdos filios suos peccantes in Deum), ne amari essent hominibus.

Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?

Ita et peccatum unius, quod cognitum non arguitur, multos contaminat; immo omnes qui norunt, et non devitant, aut cum possint arguere, dissimulant. Non enim sibi videtur peccare quando a nullo corripitur aut vitatur.

³ *Expurgate³ vetus fermentum, ut sitis nova conspersio.*

51. Hoc duplici genere accipiendum est, quia est et fermentum humana doctrina, dicente Salvatore: *Cavete a fermento pharisæorum*, id est, a doctrina. Et ad malam ergo doctrinam cavendam, et ad hanc causam dictum est, quia ejecto fornicatore, vetus fermentum ejicitur. Ideo autem vetus, quia antiqui erroris peccatum est. Nova autem conspersio⁴ Christi doctrina est.

Sicut estis azymi.

Azyma ex causa non fermentatæ farinæ dictum est, cum filii Israel ejecti sunt de Ægypto; ut fermentum vetustas haberetur, azyma autem novitas. Abiectis enim veteribus erroribus Ægyptiorum, in novam legem inducti sunt; ita et Corinthii post paganorum errores in Evangelium Christi inducti sunt. Hortatur ergo, ut secundum professionem suam, quam ab Apostolo sub no-

¹ Codd. C et M omittunt est.

² Ita mss. prope ad unum: omnes vero edit., *Non est bona gloriatio vestra, hoc est, mala est.* (Edit. Maur.)

³ Cod. M in margine, *in Pascha Domini.*

⁴ Communis lectio, *compositio*. Sed e codd. C et M posuimus *conspersio*, quia convenit cum voce *conspersio* textus apostolici, et evidenter etiam e contextu hæc est lectio genuina.

⁵ Posuimus *etenim*, quod deest in communi lectione, e codd. C et M convenientibus græco textui, veteri latinæ versioni, ipsi Ambrosio, aliisque Patribus, ut apud Sabb. ad h. l.

A mine Christi acceperant, et viverent jam vitæ novæ cultores; et hoc est azymos esse.

Etenim pascha⁵ nostrum immolatus est Christus.

Secundum Legem docet novitatem paschæ ratione consistere, et ideo Christum esse occisum, ut ex eo nova prædicatio novam faceret conversationem; ut quia paschæ rationem collimus, veterem vitam non sequamur. Pascha itaque immolatio est, non transitus, sicut quibusdam videtur;⁶ prius enim pascha, et sic transitus, quia ante exemplum est Salvatoris, et sic signum salutis. Nec enim ante signum, quam crux; nam occiso vespere agno, in Ægypto filii Israel pascha egerunt, ex cujus sanguine postes signarunt; ut noctu Angelus transiens, ea loca non contingeret, quæ sanguine agni fuerant oblita.

C *Itaque festa celebremus, non in fermento veteri.*

Hoc est, lætitiā habentes renovationis, facta vetera fugiamus, immunditiā omnem abjicientes a nobis, quæ est corruptio; quia sicut fermentum totam massam corrumpit; ita et mala vita totum hominem. Ergo ut non solum a turpitudine vitæ nos observemus, sed et ab iniquitatis studio, adjecit:

D *Nec in fermento malitiæ et nequitiae, sed in azymis sinceritatis et veritatis.*

Hoc est, ut sinceritas mundam vitam faciat, veritas autem omnem fraudem excludat.

Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis.

52. Scripsisse se significat prius, ubi commonet illos, ne jungerent se malæ vitæ hominibus. Et quia non intellexisse forte ea, quæ scripserat, videbantur; nunc in hac epistola quid scripserit, interpretatur dicens: *Non utique fornicariis hujus mundi*; sed a fratribus talibus scripsi recedendum.

Aut avaris, aut rapacibus, aut idolis servientibus; alioquin debueratis de hoc mundo exisse.⁷

F Igitur intellectum eorum arguit, qui putabant forte quia ab incredulis, fornicariis, aut avaris, aut rapacibus, aut idolis servientibus prohibuisset,

⁶ Hæc pugnare videntur cum iis quæ ipsemet Ambrosius habet lib. I de Sacramentis cap. IV, n. 12, ubi transitum significare dicit vocem *pascha*, et quidem transitum Judæorum per mare, et fidelium a terrenis ad coelestia per fontem baptismatis. Sed hoc ipso loco idem Ambrosius se secum conciliat, dum ait: *Prius enim pascha, et sic transitus, ut ex utriusque connexionem etiam alteram, ut secundariam significationem se admittere ostendat.* Ceterum cum multo serius Ambrosius opus scripserit de Sacramentis, potuit etiam in aliam sententiam devenisse.

⁷ Codd. C et M, *evire*, cum Tertull. apud Sabbat. ad h. l.

non a fratribus; et ideo illum qui uxorem patris habebat, inter se esse non ægre ferebant. Si igitur his commisceamini, inquit, melius erat mori vos; compendium est enim male agentibus, si citius moriantur, quam si diutius in peccatis versentur.

Vers. 11. *Nunc autem scripsi vobis, ne commisceamini. Si is qui frater¹ nominatur inter vos, est fornicator, aut avarus, aut idolis serviens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, cum hujusmodi ne cibum quidem sumere.²*

Cum fratre prohibet cibum sumere, cum infideli autem non prohibuit, quippe cum dicat: Si quis vos vocat ex fidelibus ad cœnam, et vultis ire, omne quod appositum fuerit, manducate. Ideo ait:

Vers. 12. *Quo enim mihi de iis, qui foris sunt, judicare?*

53. Verum est, quia perfidos episcopus non potest judicare: cum fratre autem, in quo vitia hæc reperiuntur, non solum sacramenta non edenda, sed nec communem escam docet; ut erubescat, cum vitatur, et se corrigat.

Vers. 13. *Nonne de iis, qui intus sunt, vos judicatis?*

Judicat quis, dum discernit cui fratri adhæreat, quem arguat, quem devitet.

Nam eos qui foris sunt, Deus dijudicabit.

I Cor. iv, 5. Superius, *Nolite*, ait, *ante tempus judicare*; hic non prohibet. Sed superius incognita per suspicionem maxime de rectore prohibuit judicare, quia Dei solius est occulta judicare; hoc autem loco, ut frater fratrem examinet, etiam jubet, sicut alio loco dicit: *Vos ipsos tentate, si estis in fide: ipsi vos probate*. Qui autem foris sunt, in die iudicii damnabuntur, quia dixit Dominus: *Qui non crediderit, jam judicatus est*. In quo enim spes non est, pro mortuo habendus est.

Auferte malum ex vobis ipsis.

Adhuc commonet, ut discernantur a malis et operibus et hominibus.

CAPUT VI.

Vers. 1. *Audet aliquis vestrum adversus alterum habens negotium, judicari apud iniquos, et non apud sanctos?*

54. **I**niquos duplici genere significat, et qui non credunt, et qui leges a Deo mundo creditas frequenter cum adulatione interpre-

¹ Cod. M, si quis.... inter vos fornicator: ita apud Sabbat. vetus latina versio, ipse Ambrosius et alii Patres. Cod. C, si qui frater nominatur fornicator.

² Cod. C, nec cibum sumere.

A tantur, auctoritatem harum idolis deputantes, ideoque iniqui sunt; et quia in Ecclesia magis lex est, ubi Dominus legis timetur, melius dicit apud Dei ministros agere causam: facilius enim de Dei timore sententiam legis veram promunt.

Aut ignoratis quoniam sancti de mundo³ judicabunt?

Vers. 2.

Nihil otiose dicit Apostolus; ideo enim hunc mundum dixit, ut ostendat et alterum, quia et Johannes apostolus, *Nolite*, ait, *diligere hunc mundum*. Et Dominus in Evangelio, *Sic*, inquit, *dilexit Deus mundum*, et cetera. Hic ergo mundus in errore est; non ille superior, ad cujus similitudinem hic factus est. Unde homo hic positus est, ad imaginem Dei factus, ut sicut in superiore mundo ab uno Deo sunt omnia; ita et in hoc ab uno homine omnes haberent originem. Hinc est unde Moyses in Deuteronomio, C *Cum divideret*, inquit, *Altissimus gentem, quemadmodum dispersit filios Adæ, statuit fines gentium secundum numerum angelorum Dei*. Quid tam apertum, hunc mundum superioris esse imaginem certa ex causa? Est enim et Hierusalem inferior, et illa superior, quam matrem nostram vocat idem Apostolus: est et inferior paradisos, in quo homo positus mandatum, et ut operaretur ibi, et ut custodiret, accepit; est et ille cœlestis, in quo raptus Apostolus audivit verba arcana. Judicabunt ergo sancti hunc mundum; quia exemplo fidei illorum perfidia mundi damnabitur.

Et si in nobis judicabitur mundus.

Tunc judicabitur hic mundus in nobis, si opus perfidorum hominum non inveniatur in nobis.

Indigni sunt ergo hujusmodi, qui etiam de minimis judicent?

E Hoc est, non sunt utique indigni ii, qui ipsum mundum judicaturi sunt, ea judicare, quæ mundi sunt.

Nescitis quoniam angelos judicabimus?

Vers. 3.

Addidit plus, dicendo: *angelos judicabimus*, id est, potentias spirituales, quas alio loco tradit in cœlestibus degere; eodem genere judicandos angelos a nobis, quo et mundus judicabitur.

Sæcularia igitur judicia si habueritis, contempnibiles qui sunt in Ecclesia, illos ad judicandum constituite.

Vers. 4, 5

55. Secularia judicia sunt ad corpus perti-

³ Loco hunc mundum prætulimus de mundo e codd. C et M. veteri lat. versione, ipso Ambrosio alibi. aliisque Patribus, apud Sabbat. ad h. l.

nentia vel corporea. Et quia non sic fieri debet, A
adjecit:

¹ *Ad reverentiam¹ vestram dico.*

Rom. xvi, 2.

Ne quia supra negotium nominavit, sed quale non significavit: sunt enim et divina negotia, dicente eodem: *Adjutor negotii mei*; et sæcularia forte judicia, quia prohibuerat apud perfidos agenda, quamvis in Ecclesia, sicut audierant, a qualibuscumque tamen putarent audienda aut terminanda; ad ruborem eorum ait: *Contemptibiles qui sunt in Ecclesia, illos ad judicandum constituite*. Sunt enim in Ecclesia et lignea vasa; tam enim intractabiles et inconsideratos eos significavit, ut imperitos forte ex fratribus judices eligerent. Hoc de experto Apostolus; sciebat enim quam tepidi et improvidi in reliquis causis fuerant deprehensi.

*Sic non est inter vos quisquam sapiens, qui possit C
judicare inter fratrem suum?*

Quia ergo sunt, inquit, sapientes fratres, aliqui horum eligantur ad judicandum, quorum judicium miretur mundus.² Magnus enim pudor est, si inter eos qui dicuntur Deum cognovisse, non inveniatur qui examinare possit negotium juxta jus evangelicum. Ideo autem fratrem judicem eligendum dicit, quia adhuc rector Ecclesiæ illorum non erat ordinatus.

Vers. 6. *Sed frater cum fratre judicio contendit, et hoc apud infideles.*

56. Manifestum est quia infideles aut arbitros, ut adsolet fieri, postulatos significat, aut judicem publicum, cui dici solet: Hodie dies sacerorum est; jus dici non potest.

Vers. 7. *Jam quidem omnino delictum in vobis est, quod E
judicia habetis inter vos.*

Peccatum esse significat, quia frater cum fratre litigat, cum danda opera sit, ut concordēs sint, quasi germani; maxime cum fides nostra paci studeat. Quamquam enim christianus litigare non debeat; tamen si grave quid fuerit, et quod contemni non possit, causam ad Ecclesiam deferat; ne et damnum ad præsens, et offensio- nem forte incurrat.

Vers. 8. *Quare non magis injuriam accipitis? quare non*

¹ Editt. et mss. nonnulli, *Ad verecundiam*; alii mss. plures ac potiores (etiam C et M), *ad reverentiam*. At seq. versu pro *divina negotia*, solus Corb. legit *divina judicia*. (Ed. Maur.)

² « Ita mss. aliqui, et vet. editt.; Rom. vero, *imitetur mundus*: at plures mss., *meretur mundus*, Corb., *judicio examinabitur mundus*. Infra autem, ubi vet. editt. ac mss. non pauci, *juxta jus evangelicum*, habetur in aliis cod. *juxta ejus Evangelium*. » Ita Maurini. Codd. C et M, omnia ut in textu.

³ Ita rom. edit. et quidam mss., ac etiam C et M, insuper

*magis fraudamini?*³ *Sed vos injuriam facitis, et fraudatis: et hoc fratribus.*

57. Nunc hos corripit, quorum injustitia jur- gium generatur; quia non solum per fraudem admissam rei sunt, sed et partem habent delicti illorum, qui coacti injuria aut fraude eorum, infideles rogant ad judicandum; et cum fraudem aut injurias illatas persequi non deberent, non solum vindicant, sed et ipsi fraudem et injurias faciunt, ut punienda exempla fratribus tribuant. Et quid aliis facere credatur, qui non parcit suis?

*An nescitis, quia iniqui regnum Dei non possi- Vers. 9, 10
debunt?*

Hoc dicto⁴ ostendit illos non nescios peccare, ac per hoc gravius vindicandum. Si enim im- misericordes rei sunt apud Deum, quanto magis iniqui?

*Nolite errare:*⁵ *neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt.*

Non hæc idcirco memoravit, quasi nescirent, apud quos annum et sex menses sedit, docens A
Evangelium Dei: sed commonuit, ut restauraret⁶ in illis reverentiam legis, et meritum ad regna cælorum.

*Et hoc*⁷ *quidem fuistis.*

Vers. 11.

58. Ne omnibus hoc adscribere videretur, aut certe omnes ab his criminibus immunes faceret, si taceret (prohibuisse enim videbatur, non revelasse crimina illorum), idcirco sic ait: *Et hoc quidem fuistis*. Et ne ad iram illos provocaret, adjecit:

Sed abluti estis; ut agnoscentes crimina rei facti, statim respirarent audientes: Sed abluti estis. Solent enim aliqui pudorem pati, et corrigere, cum de se audiunt bona.

Sed sanctificati estis, sed justificati estis, in no- mine Domini nostri Jesu Christi, et Spiritu Dei nostri. F

Hæc omnia beneficia puritatis in baptismo

vetus lat. versio, Cyprianus et Augustinus, apud Sabbat. ad h. l. Alii mss., quos Maurini secuti sunt, *injuriam pati- mini? quare non magis fraudem?*

⁴ Cod. C, *dicens*.

⁵ Communis lectio hic habet *nam*, quod omisimus cum codd. C et M, aliisque Patribus, ac veteri latina versione: ita apud Sabbat. ad h. l.

⁶ Cod. C, *resuscitaret*.

⁷ Codd. C et M cum Tertull. aliisque Patribus apud Sabbat. ad h. l., *Et hæc*. Item infra.

consequuti noscuntur, quod est fundamentum evangelicæ veritatis. Illic enim, omnibus peccatis depositis, abluitur credens, et justificatur in Domini nomine, et per Spiritum Dei nostri Deo filius adoptatur. Per hoc¹ admonet illos quanta et qualis sit gratia, quam per veram traditionem adsequuti sunt; postea vero contra hanc regulam fidei impulsu malorum doctorum sentientes, his beneficiis se exuerunt. Unde id agit, ut revocet illos ad veram et primam sententiam; ut recuperarent quod fuerant consequuti.

²
Vers. 12. *Omnia² mihi licent, sed non omnia expediunt.*

59. Quibusdam videtur propter libertatem concessi arbitrii dixisse Apostolum: *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt*; ut liceat fornicari, non tamen expediat. Sed quomodo licet quod prohibetur? Aut certe si omnia licent, nihil potest dicit illicitum. Sed licet, non tamen expedit. Hæc susurrant potius, quam adserunt, aut immemores aut negligentes. Dicit enim Johannes Baptista ad Herodem: *Non licet tibi habere uxorem fratris tui*. Sed forte Johannes expers fuerit humani eloquii, inspiratus in utero; quia si hoc est, dicere debuit: Licet tibi, sed non expedit. Sed et Dominus similiter mulieri Chananææ ait: *Non licet accipere panem filiorum, et mittere canibus*. Et iterum dicit Dominus Judæis: *Non legistis quid fecit David, cum esuriret; quomodo intravit in domum Domini, et panes propositionis accepit, quos non licebat ei edere?* et cetera. Omne ergo quod prohibetur, non licet:³ sed aliquando, interveniente causa aliqua, licet, sed non expedit.

⁴
Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate.⁴

Omnia sibi licere dicit, ea scilicet, quæ et coapostolis ejus licuerunt, quæ et lex continet naturalis, non Moysis; quia multa prohibuit Moyses propter duritiam cordis populi increduli et cervicosi. Tamen si ad causam respicias, aliud fuit in sensu Apostoli, ut hæc loqueretur: hæc enim præmisit postea acturus hanc causam, sicut fecit et de illo qui incestum admiserat; proponit enim designans quid acturus esset postea. Denique statim ad superiorem sensum, breviter interim re commendata, redit; hoc enim ideo dixit, quia licebat illi ab his sumptus accipere. Sed quoniam sciebat pseudoapostolos occasionem quærere accipiendi, noluit ab his

¹ Cod. C, per hæc.

² Expositio hujus versiculi in mss. non paucis, etiam C et M, hoc loco omittitur; sed reponitur ad finem n. 60, unde alia rursus transponuntur. Post verbum autem *licet* pro communi etc. posuimus e cod. C sequentia Apostoli verba.

³ Hic editores maurini inseruerunt e nonnullis mss., *et omne quod non licet prohibetur*; sed hæc iterum repudiavimus, quia contextui non congruunt, ubi ostenditur tantum exemplo superiori, non licere quæ prohibentur. Ea nec habentur in cod. C, qui etiam cum cod. M subsequenter ita habet: *Sed aliquando adveniente aliqua causa non expedit.*

A accipere, ne causa ventris vigor evangelicæ veritatis torpesceret. Si enim ab iis acciperet, quos in tantis vitiis arguebat, auctoritatem magisterii concessam sibi a Domino inclinabat: non enim potest constanter argui, a quo accipitur; maxime cum ideo promptus ad dandum sit, ut sibi humiliet præpositum. Unde et dicit: *Sed ego sub nullius redigar potestate.*

Esca ventri, et venter escis, Deus autem et hunc et has⁵ destruet. Vers. 13
5

60. Destructio ventris est, cum edendi cessat officium: escæ vero destructio tunc erit, quando steterit nativitas. Pseudoapostoli autem, qui non utique religionis causa, sed quæstus circumibant, peccantibus amari esse nolebant.

Corpus autem non fornicationi, sed Domino.

C Nunc redit ad superiorem sensum:

Et Dominus corpori.

Quid Dominus corpori? Subauditur, immortalitatem resuscitato præstabit: corpus enim Deo dicatum dono spiritali remunerabitur merito ducis, id est, animi.

Deus vero et Dominum suscitavit, et nos suscitabit per virtutem suam. Vers. 14
10

Idem sensus est, quem exemplo voluit Dominicæ resurrectionis firmare; virtus enim⁶ Dei Christus est, qua nos suscitabit, et ipsum Dominum. Hoc dixit, quia ipse Dominus corpus suum suscitavit, sicut et ipse Dominus ait: *Solvite templum hoc, et ego tribus diebus suscitabo illud. Hoc autem dicebat⁷ de templo corporis sui.* Vers. 15
7

Nescitis quoniam⁸ corpora vestra membra sunt Christi? Vers. 15
8

61. Corpora nostra membra Christi sunt, sed in novum hominem, qui secundum Deum creatus est; quia ipse est caput Ecclesiæ.

Tollam⁹ ergo membra Christi, et faciam membra meretricis? Absit. Ephes. iv, 21

F Ait, *absit*; quia meretrici adhærentia membra desinunt esse membra Christi.

⁴ Cod. C, potestatem, etiam infra.

⁵ Codd. C, M, et hæc.

⁶ Cod. C loco enim habet tamen.

⁷ Loco communis lectionis *dixit* substituiimus *dicebat*, quod legisse Ambrosium suadent codd. C et M, græcus textus nonnullique Patres, apud Sabbat. ad h. l., unde arguere est ita habuisse veterem latinam versionem.

⁸ Cod. C, nescitis quia.

⁹ Cod. C, tollens.

Vers. 16. *An nescitis, quia qui adhæret meretrici, unum corpus fit?*

Hoc dicit, quia qui contaminationi se admiscet, unum fit cum eo, cui se admiscet. Fornicatio enim ambos unum facit; ut quomodo in natura, sic et in macula unum sint. *Erunt*, inquit, *duo in carne una*. Manifestum est, ut quia mulier de viro est, ambo in carne una sint.

Gen. 11, 24.

Vers. 17. *Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est.*

Quoniam in bene agentibus Spiritus Dei est communis cum Deo et hominibus.

Vers. 18. *Fugite fornicationem.*

62. Recte fugiendam monet fornicationem, per quam filii Dei fiunt filii diaboli.

*Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est.*¹

Quia cetera peccata, etsi per corpus generantur, non tamen animam ita carnali concupiscentia faciunt obstrictam et obnoxiam, quemadmodum commisceri facit animam cum ipso corpore usus libidinis, agens in opere carnalis fornicationis; quia in tantum agglutinatur anima corpori, ut in ipso momento nihil aliud cogitare homini liceat aut intendere; quia ipsam mentem captivam subdit ipsa submersio et absorbitio libidinis et concupiscentiæ carnalis. Unde subditur:

Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.

Ostendit gravissimum esse peccatum, quia ex hoc omne deperit corpus; in ceteris autem peccatis portio perit, non totum. Totum enim corpus vir est et mulier, quia portio viri est mulier. Quicumque enim aliud peccatum admiserit, extra se peccat; fornicarius vero in carnem suam peccat. Age, si laqueo vitam finiat, aut ferro se trucidet, non in corpus suum videtur peccare, sed in animam, cui vim facit. Fornicari autem corporale delictum est, quod et corpus contingit et animam: non enim sine desiderio carnis, quia habet et caro proprium motum, anima concupiscit, ut peccet in carnem; quamvis sine anima nihil possit. Per id ergo quod in carnem, quæ ex se est, peccat (ad originem enim retulit), in corpus suum dicitur peccare; ut desinat a fornicatione, quasi sibi parcens. Novatiano tamen hic, qui fornicatur, non in corpus suum videtur peccare, sed in Christi:

¹ Quæ sequuntur desunt in codd. C et M, usque ad verba: *Qui autem fornicatur*; sed tam ratione contextus quam locutionum omnino Ambrosii esse apparent.

² Cod. C, *omnis quicumque*.

³ Cod. C, *blasphemix*.

A aliter enim hoc pronuntiat, ut etiam illum, qui fornicatur, in Spiritum sanctum dicat peccare propter causam, qua abscissus est ab Ecclesia. Hoc nulla ratione adstrui potest: corpus enim Christi non est unus aut duo christiani, sed omnes; singuli autem membra sunt. Quomodo ergo qui fornicatur, in corpus Christi peccat, cum non omnes contamine? Quod si ita esset, ut Novatiano videtur, cetera omnia peccata extra Deum essent, et sola fornicatio peccatum esset in Deum. Etiam qui vadit ad idola non peccat in Deum, nec qui negat in persecutione; quia omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est Christi, sicut illi videtur. Si autem et hoc aliter voluerit pronuntiare, ut neget aliquod extra corpus Christi esse peccatum, cogetur dicere quia omnis quodcumque² peccatum fecerit, in Deum peccat, et in Spiritum sanctum; ut et fur, et perjurus, et mendax in Spiritum sanctum peccare dicatur. Et quomodo est illud, quod ait Dominus: *Quia omnia peccata et blasphemia³ remittentur hominibus: qui autem peccaverit in Spiritum sanctum, non remittetur ei, neque hic, neque in futuro?* Apparet utique, exceptis ceteris peccatis, aliud esse peccatum, quod peccatum dicitur in Spiritum sanctum. Quibusdam iterum videtur quia qui fornicatur, ideo in corpus suum dicitur peccare, quia Ecclesiæ membrum est, et se contaminans, in Ecclesiam peccat, cujus membrum est. Qui ergo Ecclesiæ membrum est, dicendum est illi, cum fornicatur, quia non sibi, sed in Ecclesiam peccat. Porro autem dicit Apostolus, quia qui fornicatur, per id quod in portionem suam delinquit, in corpus suum peccat.

Matth. xxi, 31.

An nescitis quia corpora vestra templum est Spiritus sancti, qui in vobis est,⁴ quem habetis a Deo?

Vers. 19.

E 63. Superius templum Dei dixit, hic templum Spiritus sancti; quia in substantia hoc est Spiritus, quod Deus est. Hoc idcirco dixit, ut corpora nostra incontaminata⁵ servemus; ut possit illic Spiritus sanctus habitare.

I Cor. iii, 16.

*Et non estis vestri; empti enim estis pretio magno.*⁶

Vers. 20.

F Manifestum est quia qui emptus est, non est sui arbitrii, sed ejus a quo emptus est; ut non suam, sed illius faciat voluntatem. Et quia caro pretio⁷ empti sumus, propensius Domino nostro servire debemus; ne offensus, a qua nos redemit, morti nos reddat. Quam enim carissimo pretio nos emit, ut sanguinem suum daret pro nobis!

⁴ Rursus codd. C et M omittunt *qui in vobis est*. Vide dicta ad n. 35 in hanc ipsam Epistolam.

⁵ Cod. C, *intaminata*.

⁶ Cod. M omittit *magno*, quod est et in græco textu et in vet. lat. versione juxta Sabbat. ad h. l.

⁷ Cod. C omittit *pretio*.

Clarificate et portate Deum in corpore vestro.

Hoc est clarificare et portare Deum in corpore, ut secundum legem ejus ambulemus: per legem enim suam ipse videtur in nobis. Portare tamen Deum hoc est, imaginem Dei in rebus bene gestis ostendere.

CAPUT VII.

Vers. 1. *De iis autem quæ scripsistis mihi, bonum est homini mulierem non tangere.*

64. **P**ravis sensibus pseudoapostolorum exagitati, qui nuptias per hypocrisin, ut puriores ceteris viderentur, spernendas docebant, hæc per epistolam ab Apostolo requirebant: quia enim non oblectabantur hac sententia, prætermis-
1
sionibus ceteris, hoc solum requirunt. Quibus tamen respondit bonum esse quidem mulierem non contingere, quamquam non illi illud¹ simpliciter adserant.

Vers. 2. *Tamen propter fornicationem, hoc est, ne quid contra legem admittatur, cum quando quod lex non prohibet, vitatur; unusquisque uxorem suam habeat, et unaquæque suum virum habeat.*

Solent enim qui compendium quærunt, errare. Qui enim fieri posset, ut hi ab uxoribus suis se abstinerent, quos in tantis vitiis reperit? Ideo ergo non permittit, ne ab licitis se abstin-
D
nentes, inconcessa præsumerent, sicut faciunt manichæi.

Vers. 3, 4. *Uxori vir debitum reddat, similiter autem et uxor viro.*

65. Invicem sibi subjici illos in hac causa; ut quia unum corpus sunt, una eorum sit et voluntas in lege naturæ.

Mulier sui corporis potestatem non habet² sed vir: similiter et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier.

Hoc dicit, quod neque viro neque mulieri liceat corpus suum alii tradere; invicem enim sibi debitores sunt in hac causa, ne peccandi detur occasio.

Vers. 5. *Nolite fraudare invicem.*

³ Hoc dicit, ut conveniat illis³ in re uxoria, ne dissensio generet fornicationem.

Nisi ex consensu ad tempus; id est, ut ex

¹ Cod. C, *illi istud*.

² Codd. C et M, *non habet*, quod posuimus etiam postea, ut et in græco textu. Communis lectio, *non habeat*.

³ Rom. edit., *ut convenient illi*. Sed optimus est sensus verborum textus, nempe, ut sit mutua inter illos consensio.

⁴ Cod. C, *orationi insistatur*.

A condicto abstineant se, propter gratiarum actiones.

Ut vocetis orationi.

Quamquam enim sine intermissione orandum sit, meditatio enim hæc omni die facienda est; tamen ut orationi insistant,⁴ huic rei vacandum præcipit interpositis temporibus ad Dominum promerendum; ut enim misereatur, mundius exorandus est. Quamvis munda sint conjugia, tamen etiam a licitis abstinendum est, ut facilius ad effectum deducatur oratio. Nam et in Lege sanctificari volentes inter cetera etiam ab uvis passis jussu Domini temperabant, ut fierent sanctiores. Cum enim quis
Nun. vi, 4
etiam concessa non contingit, ostendit se velle, quod precatur, accipere.

Et iterum revertimini ad id ipsum.

Quoniam consilium conjugibus dat⁵ post dies orationis ad usum naturalem reverti debere:

Ne vos tentet satanas propter intemperantiam vestram.

Interpositis diebus abstinendum monet, ne occasio detur diabolo, sicut dicit Petrus apostolus: *Ecce diabolus ut leo rugiens circuit, quærens quem devoret*. Si enim causa filiorum creatorum ducitur uxor, non multum tempus concessum videtur ad ipsum usum; quia et dies festi, et dies processionis, et ipsa ratio conceptus et partus juxta legem cessari temporibus his debere demonstrant.

Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium. Vers. 6, 7.

E 66. Manifestum est ideo hoc illum dare consilium, ut fornicationem excludat, non ut ad meliorem vitam tendentibus iter claudat.

Volebam autem omnes homines esse sicut me ipsum.

Quantum ergo ad benevolum et sollicitum magistrum pertinet, omnes tales, si fieri posset, volebat esse sicut se ipsum. Qualis autem ipse erat, mox in subjectis ostendit:
F

Sed unusquisque proprium donum habet ex Deo,⁶ alius quidem sic, alius vero sic; hoc est, unusquisque juxta votum suum donum Dei habet, ut si velit, ipsius nutu Dei possibilitatem consequatur. Ideo non debet quis constringi; ne a

⁵ Cod. Laud. hanc exhibet interpolationem: *conjugiis consilium datur, ad ipsum Dominum revertantur, abstinentes se ab uxoribus suis; ut possint dignius accipere corpus Domini*.

⁶ Cod. C, *a Deo*.

licito prohibitus, illicita admittat; sed ipse sibi eligat quid sequatur.

Dico autem non nuptis et viduis, bonum est illis, si sic permaneant, sicut et ego.

67. Non diceret, bonum est innuptis, ut sint, sicut et ego, nisi esset integer corpore. Nec diceret: *Omnes homines volebam esse, sicut me ipsum*; si enim habuerit uxorem, et hoc dixit, virgines esse noluit. Sed absit; sic enim a pueritia servivit,¹ ut hujus rei studium non haberet; quippe cum juvenculus anticipatus sit a gratia Dei. Postquam dixit unumquemque proprium donum habere a Deo, ostendit in qua re melius est esse propensioem; quia in eo adjuvatur quis, quod videtur aviditate mentis appetere.

Quod si se non continent, nubant.

In ista re illos vult² contendere, ut contineant. Quod si impulsu carnis perseverare se viderint non posse, quia nec sunt promptiores in eo ipso, ut adjuventur a Deo; illum enim Deus juvat, quem videt tota virtute contendere: nubant utique, si uri timent. Forte enim poterunt hoc postea adipisci: digesto enim impedimento reparat se voluntas robustiore virtute.

Melius est enim nubere, quam uri.

Non ideo dixit: *Melius est enim nubere, quam uri*, quasi bonum sit uri, ideo nubere melius;

¹ Rom. edit. ac mss. nonnulli, ac etiam C, *spiritu ferbuit*.

² « Vet. edit. ac mss. frequentissimi (etiam C et M), *imitari illos vult*, Rom. edit. *se vult*. Haud incommode, veram tamen putamus lectionem esse, quam e cod. Vall. reposuimus. » Ita Maurini, quorum lectionem retinuimus. Suspicamur tamen veram lectionem esse: *Incitari illos vult contendere*, nempe *incitari eos vult ut contendant* se abstinere.

³ Codd. C et M, vetus latina versio, Cyprianus, Augustinus, ut e Sabbat. ad h. l., habent *præcipio*; sed Ambrosius videtur e græco textu, vel e codice ad hunc collato, legisse *denuntio*.

⁴ Cod. M hæc habet ab edito textu omnino diversa: « Postquam innuptis et viduis locutus est, hos alloquitur qui matrimonio juncti sunt dicens: *His autem qui in matrimonio juncti sunt præcipio non ego sed Dominus, uxorem et reliqua*. Cur dixisti, Apostole, *quod si discesserit manere innuptam*? Licet non (*lege* ne) discedere, an non licet? Cur præcipis discedenti ut maneat innupta? Si autem licet profecto est aliqua causa qua liceat. Hæc autem inquisita non invenitur nisi quam solam Salvator excepit, idest causa fornicationis. Ubi enim dicitur *præcipio non discedere*; *quod si discesserit manere innuptam*, absit ut contra hoc præceptum faciat quæ sic discedit ut innupta permaneat. Nisi ergo ille (*nempe illa: etiam sequentia mendosa apparent*) intelligatur cui licet discedere non autem licet nisi viro fornicante. Quomodo jubetur innupta si discesserit permanere? Quis est qui dicat si discesserit mulier a viro non fornicante innupta permaneat, cum ei nisi a viro fornicante discedere omnino non liceat? Sequitur: *Et vir uxorem non dimittat*, subdit autem, *excepta fornicationis causa*. Potest enim fieri ut discedat mulier a viro ea causa quam Dominus permisit. Aut si fœminæ licet virum dimittere etiam præter causam fornicationis et non licet viro, quid respondebimus? De hoc quod dixit posterius hoc loco, *et vir uxorem non dimittat*, quare non addit, *excepta causa fornicationis*, quod Dominus permisit, nisi quia similem formam vult intelligi.

A sed consuetudinem sequutus est. Solemus enim dicere: Melius est lucrum facere, quam damnum. Uri vero est, desideriis agi vel vinci; cum enim voluntas calori carnis consentit, uritur: nam desideria pati, et non vinci, illustris viri est et perfecti.

lis autem qui matrimonio juncti sunt, denuntio³ non ego, sed Dominus.

Vers. 10, 11.

B 68. Postquam innuptis⁴ et viduis loquutus est, hos alloquitur, qui matrimonio juncti sunt, ore Dominico.

Uxorem a viro non discedere; quod si discesserit, manere innuptam.

Hoc Apostoli consilium est, ut si discesserit propter malam conversationem viri, jam innupta maneat.

Aut viro suo reconciliari.

Quod si continere se, inquit, non potest, quia pugnare non vult contra carnem, viro reconcilietur: non enim permittitur mulieri, ut nubat, si virum suum causa fornicationis dimiserit, aut apostasiæ, aut si illicita impellente lascivia usum quærat uxoris invertere,⁵ quia inferior non omnino hac lege utitur, qua potior. Si tamen apostataverit⁶ vir, aut usum quærat uxoris invertere; nec alii potest nubere mulier, nec reverti ad illum.⁷ *Et virum*

ut si dimiserit, quod causa fornicationis permittitur, maneat sine uxore aut reconcilietur uxori? Si ergo par forma est in isto jure conjugii inter virum et mulierem usque adeo ut non tantum de fœmina idem apostolus dixerit, *mulier non habet potestatem sui corporis sed vir*, sed etiam de illo non tacuerit dicens, *similiter et vir et reliqua*; si ergo similis forma est, non oportet intelligi licere mulieri virum dimittere nisi causa fornicationis sicut et viro. Caput autem mulieris vir est. Nam *cæteris ego dico non Dominus*. »

⁵ Rom. edit. cum cod. C, *aut si impellente lascivia, usum quærat uxoris invertere*: vet. edit. ac mss. reliquis omittitur *invertere*, et alibi habetur *illicite*, alibi *illicita*. Nobis tamen videtur aliquid arbitrario a librariis insertum illud *illicita* vel *illicite*, quia in voce *lascivia* idea jam illicitudinis continetur: attamen in textu adjectivum retinuimus; sed etiam vocem assumpsimus *invertere*, quæ sequentibus respondet, quam Maurini tamen omiserunt.

⁶ Cod. C, *apostatet*.

⁷ Notant Maurini: « Codex Corb., *nec reverti causa fornicationis ad illum*. Quod autem habetur infra: *Et ideo non subiecit* etc. usque ad v. 12, abest a cod. Remig. uno, et adjectum contendit P. Lombardus l. 4, dist. 35. » Verum quia in aliis mss. adest, ac etiam in vetustissimo C, ideo non negamus ejusdem authentiam. Jam vero, errorem, quem hoc loco profitetur auctor, diximus jam in Præfatione sufficientem notam non esse qua opus Ambrosio abjudicetur; quia revera cum hæc scriberet Ambrosius, recens adhuc christianus, in his difficilioribus quæstionibus quadam adhuc ignorantia laborare potuit, et ut in civilibus legibus apprime excultus, nimis indulgere civilibus Romanorum placitis, quibus id viro tribuebatur, quod non concedebatur uxori. Sane Lactantius quoque ait, *Divinarum Institutionum* lib. vi, cap. 26: « Non enim, sicut juris publici ratio est, sola mulier adultera est, quæ habet alium; maritus autem, etiamsi plures habeat, a crimine adulterii solutus est. Sed divina lex ita duos in matrimonium, quod est in corpus unum, pari jure

uxorem non dimittere. Subauditur autem, excepta fornicationis causa. Et ideo non subiecit dicens, sicut de muliere: quod si discēsserit, manere sic; quia viro licet ducere uxorem, si dimiserit uxorem peccantem: quia non ita lege constringitur vir, sicut mulier; caput enim mulieris vir est.

Vers. 12. *Nam ceteris ego dico, non Dominus.*

Hoc dixit, ut ostendat quid proprio ore Dominus jussit, et quid hujus auctoritati concessit; quia et per istum Dominus loquitur. Ait enim: *An experimentum quæritis ejus, qui in me loquitur Christus?*¹

II Cor. XIII. 3.

Vers. 13. *Si quis frater uxorem habet infidelem, et hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam. Et si qua mulier habet virum infidelem, et hic consentit habitare cum illa, non relinquat virum.*

² 69. Hoc dixit, quia inter illa² primordia, cum ambo utique essent gentiles, fiebat ut unus ex his crederet; et quia horrebant perfidi culturam Dei, similiter et credentes contaminationem præteriti erroris; ideo præcipit, ut si contenti essent habitare cum immutatis, contenti essent et fideles³ esse cum illis.

Vers. 14. *Sanctificatus est enim vir infidelis per uxorem fidelem, et sanctificata est mulier infidelis ex viro fidei.*

⁴ Habere illos beneficium bonæ voluntatis ostendit,⁴ quia horrorem nominis Christi non habent; et ad tuitionem hospitii pertinet, in quo signum fit crucis, quo mors victa est: sanctificatio enim est.

Alioquin filii vestri immundi essent.

Immundi essent filii eorum, si dimitterent

conjungit, ut adulter habeatur quisquis compagem corporis in diversa distraxerit.... Sed tamen ne quis divina præcepta circumscribere se putet posse, adduntur illa.... adulterum esse, qui a marito dimissam duxerit, et eum qui præter crimen adulterii uxorem dimiserit, ut alteram ducat. »

Chrysostomus hom. 17 in illud Matth. 191, *Quicumque dimiserit... nisi ob fornicationem* etc.: « ...Reliquit viro unum expulsionis modum, dicendo excepta fornicationis causa; alioquin in eandem rursus turpitudinem remearent; sic enim juberet in pluribus mixtam, retineri tamen a viro conjugem. »

Augustinus in lib. *de fide et operibus* cap. 19: « ...Et ipsis divinis sententiis ita est obscurum, utrum et iste, cui quidem sine dubio adulteram licet dimittere, adulter tamen habeatur, si alteram duxerit, ut quantum existimo, venialiter quisque fallatur. » Aliorum Patrum prætermittimus sententias, ut Hilarii et Theophilacti, qui aperte non dicunt licere illi aliam ducere qui ob adulterium dimiserit uxorem, quamvis id permittere videantur. E libris vero *de Conjugiis adulterinis*, in quibus Augustinus variis Pollentii questionibus respondet, rursus patet quantis tenebris tunc temporis multi christifideles detinerentur circa conjugia; licet ipse, contra eundem Pollentium, facultatem illi prorsus negaverit, qui ob adulterium uxorem dimiserit, aliam ducendi, atque absolutam christianarum nuptiarum indissolubilitatem recte propugnaverit.

A volentes habitare secum, et aliis se copularent; essent enim adulteri, ac per hoc et filii eorum spurii; ideo immundi. *Nunc autem sancti sunt.* Sancti sunt, quia de conjugiiis licitis nati sunt, et quia sub creatoris veneratione nati sunt propensiore ex parte. Quia sicut quidquid per dedicationem idolorum fit, immundum est; ita⁵ quidquid sub Dei creatoris professione fit, sanctum est.

B *Quod si infidelis discedit, discedat.*

Vers. 15.

70. Propositum religionis custodit præcipiendo ne christiani relinquant conjugia: sed si infidelis odio Dei discedit, fidelis non erit reus dissoluti matrimonii; major enim causa Dei est, quam matrimonii.

Non est enim frater aut soror servituti subjectus in hujusmodi.

28, q. 2, c. Si infidelis.

C

Hoc est, non debetur reverentia conjugii ei, qui horret auctorem conjugii: non enim ratum est matrimonium, quod sine Dei devotione est; ac per hoc non est peccatum ei, qui dimittitur propter Deum, si alii se junxerit. Contumelia enim creatoris solvit jus matrimonii circa eum, qui relinquitur, ne accusetur alii copulatus. Infidelis autem discedens, et in Deum et in matrimonium peccare dignoscitur; quia noluit sub Dei devotione habere conjugium. Itaque non est ei fides servanda conjugii, quia ideo recessit, ne audiret auctorem⁶ esse christianorum Deum conjugii. Nam si Esdras dimitti fecit uxores aut viros infideles, ut propitius fieret Deus; nec iratus esset, si alias ex genere suo acciperent: non enim ita præceptum his est, ut remissis istis, alias minime ducerent: quanto⁷ magis si infidelis discesserit, liberum habebit arbitrium, si voluerit nubere legis suæ viro? E Illud enim non debet imputari matrimonium, quod extra decretum Dei factum est: sed cum

5
188de x, 3 et seqq.

7

Inter modernos ipsos Cajetanus in Matth. 19 ita ait: « Intellego ex hac Domini Jesu Christi lege, licitum esse christiano dimittere uxorem ob fornicationem carnalem ipsius uxoris, *et posse ducere aliam uxorem*, salva semper Ecclesiæ diffinitione, quæ hactenus non apparet.... Nec ego sum primus qui ita intelligo Evangelii textum, quia ante annos mille B. Ambrosius sic intelligens idem docuit I Cor. 7. »

¹ Cod. C, *Christi*.

² Cod. C, *inter ipsa*.

³ Cod. C, *et credentes*.

⁴ Ita vet. edit. ac mss. plerique (*etiam C et M*), a quibus non dissidet Rom. edit. nisi quod præfert, *non habere ad tuitionem*: ms. autem Corb. legit, *In fratre habere illos beneficium* etc. (Edit. Maur.)

⁵ Cod. C. *ita et*.

⁶ Ita edit. omnes, et mss. aliquot (*etiam C et M*): alii autem majori numero, *ne audiret rectorem* etc. Quidquid vero hunc sensum sequitur usque ad *In pace autem*, in mss. Corb. desideratur. (Edit. Maur.)

⁷ Cod. C, *quanto ergo*.

post cognoscit, et dolet se deliquisse, se emendat, ut veniam mereatur. Si autem ambo crediderint, per cognitionem Dei confirmant conjugium.

In pace autem vocavit nos Deus.

Verum est, quia non oportet litigare cum eo, qui discedit; quia odio Dei discedit, ac per hoc nec dignus habendus est.

Vers. 16. *Quid enim scis, mulier, si virum salvum facies? aut unde scis, vir, si uxorem salvam facies?*

71. Hoc dicit, quia forte possunt credere qui non¹ horrent nomen Christi.

Vers. 17. *Nisi unicuique sicut divisit Deus.*

Divisit unicuique Dominus, quando salvetur, hoc est, scit quando potest credere, et sustinet illum. Et hic docet exspectandos eos, nec scandalum de his pati debere, quia custodienda est spes illorum; si enim ipsi discesserint,² dissimulandum ab his.

Unumquemque sicut vocavit Deus, ita ambulet.

Hoc est, ut si matrimonio junctus est qui credit, non deserat, neque vir, neque mulier: sed sic maneat, sive Judæus, sive Græcus.

Sicut in omnibus Ecclesiis doceo.

Ut suadeat, non se aliter his tradere, quam ceteris; ut cum ceteros hujus fidei hoc doceri audiunt, promptius adsequantur. Facile enim quis inclinatur, si viderit socium consensisse.

Vers. 18. *Circumcisis aliquis vocatus est? Non adducat præputium.*

72. Hoc est quod dixit, ut ita ambulet, sicut vocatus est; ut Judæus factus christianus non putet se forte indignum, quia præputium non habet, dans gloriam præputio.

In præputio quis vocatus est? Non circumcidatur.

Ut gentilis vocatus non æstimet debere se circumcidi, per id quod filios Abrahæ audit præponi. Nec enim quia circumcisi sunt, præponuntur, sed merito Abrahæ, cujus filii sunt in utroque, si credant: si quominus, pejores erunt gentilibus; deterius est enim fuisse et non esse, quam numquam fuisse.

Vers. 19. *Circumcisio nihil est, et præputium nihil est.*

Manifestum est, quia nec obest, nec prodest.

¹ Rom. edit., *qui nunc horrent*: ita et cod. M, ubi postea *nunc* emendatum est in *non*: aliæ omnes ac mss., *qui non horrent*, quibus addit codex Corb. *credere*.

A *Sed observatio mandatorum Dei, id est, fides propitium facit Deum, si bonis operibus approbetur.*

Unusquisque in ea vocatione, in qua vocatus est, in ipsa³ permaneat. Vers. 20, 21. 3

73. Hoc firmat, quod supra dixit.

Servus vocatus es? Non sit tibi curæ; sed et si potes liber fieri, magis utere.

Hortatur ut bene serviens de Dei timore carnali domino, dignum se faciat libertate, ne audiens forte: *Servus vocatus es? Non tibi sit curæ*, negligentior esset circa bonos actus carnalis domini, et doctrina Christi blasphemaretur, et nec ille Deum promereretur, qui in his terrenis bene serviens, meritum sibi collocat apud Deum; quia dixit Dominus: *Qui in minimo fidelis est, et in magno.*

Luc xvi, 10.

Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini. Vers. 22.

Ereptus enim a peccatis, quæ vere servos probant, libertus fit: hic enim omnino servus est, qui imprudenter agit, sicut et veteribus placuit, qui omnes sapientes liberos appellarunt; imprudentes autem omnes servos. Unde et Salomon, *Servo, inquit, sapienti liberi servient.* Hic ergo qui credit, etsi servus sit ad tempus, quia rem facit prudentem, ut credat in Christum, libertus fit Domini. Si ergo peccata servos faciunt, sicut Cham filius Noe peccati et imprudentiæ causa factus est servus, cum quis accipit remissionem peccatorum libertus efficitur.

Prov. vii, 2.

Similiter qui liber vocatus est, servus est Christi.

E

Profectus est ex libero servum fieri Christi: liber enim erat a Deo, quod maximum crimen est; et ideo amissa amara et contraria libertate, conditionem sortitus est, quæ prodesset, sicut dicit Dominus: *Tollite jugum meum super vos, quia suave est: et onus meum, quia leve est.* Superbiam itaque abscidit, et unitatem fecit; ut neque servus pudore conditionis despectum se putet, neque liber elatione mentis inflatus servo se superponat.

Matth. xi, 19.

F

Pretio empti estis: nolite fieri servi hominum. Vers. 23.

74. Verum est, quia tam caro empti sumus, ut a nullo redimi potuissemus, nisi a Christo, qui omnium dives est. Qui ergo pretio emitur, magis servire debet; ut aliquatenus vicem reddat emptori. A Deo ergo empti, id est, a Christo,

² Cod. C, *ipsi recesserint*.

³ Codd. C et M, *in ea*, cum Hieron. et August. apud Sabbat. ad h. l.

servi hominum esse non debent. Servi autem hominum hi sunt, qui humanis se subjiciunt superstitionibus. Apostolus tamen illud memorat, quod in capite epistolæ reprehendit, eo quod dicerent: Ego sum Pauli; alius autem: Ego Apollo. Dedit tamen articulum, Christum fatendum Deum, quando servos Christi non hominis servos appellandos ostendit.

1 Cor. i, 12.

Vers. 24. *Unusquisque frater, in quo vocatus est, in eo maneat apud Deum.*

Hoc est, quod supra dixit, quod ut plene commendet, reiterat.

Vers. 25. *De virginibus autem præceptum Domini non habeo.*

Cap. vii, 1.

75. Hoc ad scripta illorum respondit, sicut supra dixit: *De quibus autem scripsistis mihi, et cetera.*

Consilium autem do, tamquam misericordiam consequutus a Domino, ut sim fidelis.

Præceptum de virginibus negat se accepisse; quia non poterat auctor conjugii rem adversam nuptiis imperare, ne factum suum pristinum accusaret. *Consilium autem, ait, do:* non quod displiceat, neque quod adulatione fucatum sit; quia ad hoc gratiam consequutus est, ut idoneus sit in dandis consiliis salutaribus.

Vers. 26. *Existimo ergo hoc bonum esse propter præsentem necessitatem; quia optimum est homini sic esse.*

Bonum dicit esse virginem permanere. Et ut hoc absolutius ostenderet, *propter præsentem necessitatem* ait, quia optimum est; ut inter bonum et optimum nihil tam præclarum atque utile esse cognosceretur, quam est virginitas; quia non solum apud Deum virginitatem commendatiorem docet, sed et apud vitam præsentem, dum necessitates temporis nescit, quas palitur conjugatio; et mœrores partus, simulque orbitates filiorum ignorat. Ut ergo ad hanc affectandam hortaretur, præsentis necessitatis exitia lucrari docet has, quæ illam dilexerint; ut cum non solum hanc apud Deum locum meliorem habere discunt, verum etiam in præsentem, omni industria hanc appeterent. Unum enim est, quod laborat; ut affectum carnis vincat, in ceteris omnibus libera. Quia enim caro in origine sua est et natura, usus ejus suavis videtur, et dulcis affectus: ideo hæc superare non brevis gloria est.

Vers. 27. *Vinctus est uxori? ne quæsieris solutionem.*

76. Hæc remediorum consilia sunt; dicit enim

¹ Codd. C et M omittunt et.

² Quidquid ab his verbis, *quamvis sciret*, ad inferiora illa, *et qui habent uxores*, continetur, in ms. Corb. omissum fuit. (E. Maur.)

A non debere quemquam absolvi ab uxore, nisi causa fornicationis. Frequenter enim suas dimittentibus sub tegmine continentiae, alias decipiunt, refrigerante proposito. Sed si melius vult vivere cum uxore sua positus, exhortetur illam, ut sine scandalo purius vivant.

Solutus est ab uxore? ne quæsieris uxorem.

B Ut sciens hoc magis Deo acceptum, et necessitate liberum, non quærat uxorem; ita tamen ut a ceteris temperet. Si quominus, quid prodest desiderium carnis premere, hoc est, rem licitam spernere, et illicitis subjacere?

Si autem acceperis uxorem, non peccasti.

Vers. 28

C Non utique peccat, quia quod concessum est, facit. Si vero contempserit, meritum sibi collocat et coronam. Magnæ enim patientiæ est, hoc non contingere, quod prohibitum non est.

Et si nupserit virgo, non peccavit.

Non peccat, quia apud Deum ex hac causa libera est.

Tribulationes tamen carnis habebunt hujusmodi.

D Hoc est, etsi a peccato liberi sint, in hac tamen vita tribulationes habebunt, gemitus ventris, nutrimenta filiorum, victus, tegumenta, dotes, ægritudo, apparatus domus, uxoris necessitas, mariti dominatio.

Ego autem vobis parco.

E Parcit quando ad hæc magis provocat, quæ tribulationes carnis, et sollicitudines memoratas excludunt. Potest sic videri parcere, cum permittit, et non contradicit volentibus quod onerosum ostendit.

Hoc itaque dico, fratres, tempus breviatum est, et¹ reliquum est.

Vers. 29

1

F 77. Breviatum tempus et reliquum dicens, finem mundo imminere significavit; quamvis sciret adhuc tempora superesse.² Sed aliter scribere non debuit propter hos, qui lecturi hæc tunc sunt, cum perbreve supererit tempus; ne semper dum longe esse putaretur dies judicii, aut non timeretur, aut falsum esse æstimaretur. Illud autem quod dicitur, cum adhuc longe sit, imminere, multum proficit; terrorem enim incutit ad meliorem vitam agendam hominibus. Denique hic in præsentem quam solliciti sunt ii, qui apud judices habent quæ agant, cum actorum dies dicitur imminere! Hoc sonat hic, quod alio in loco dicit, *seductores, sed veraces.*

II Cor. vi, 8.

Ut et qui habent uxores, ita sint, ac si non habentes.

Quia enim mundi finis in proximo est, non debere ad generandum esse sollicitos, neque ad usum ipsum deditos; ut propensiores et vigilantes in divinis operibus, exercitati¹ circa curam legis, imminente prælio, repugnent. Pressuræ enim erunt, quales numquam fuerunt, et multi casuri sunt in laqueum diaboli: denique nullus nostrum vult tempore suo hæc provenire, timens prædictas² a Salvatore pressuras. Ideo sicut nobis optamus, consulamus et aliis; ut a generatione nos filiorum multorum abstinemus, plus orationi et Dei servituti subjecti, prævidentes diem iudicii, ne et nos simus imparati per impedimenta necessitatis præsentis; et illi incurrant, quod nos timemus. Etiam a licitis ergo vult temperare fideles, ut non solum innocentes, sed et gloriosi videantur: concessa enim præterire virtutis est maximæ, et prohibita non desiderare non longe est.³

Vers. 30. *Et qui flent, tamquam non flentes.*

78. Scientes enim in proximo finem mundi, mox consolationem eorum futuram, qui pro Dei iustitia forte premuntur, hac spe inter eos consolentur⁴ se.

Et qui gaudent, tamquam non gaudentes.

In præsentī enim qui gaudent, sciant mox luctum venturum, eis videlicet qui mundo gaudent, ambigentes de Dei iudicio.

Et qui emunt, tamquam non possidentes.

Credentes enim qui emunt, parvum tempus superesse mundo, sic agant, ut non omnem curam in rem cito perituram impendant; magis autem curam animæ suæ gerant, quam sciunt æternam.

Vers. 31. *Et qui utuntur hoc sæculo, tamquam non utantur.*

Id est, ut non præsumant de usu hoc; quia cito peribit, corrue[n]te mundo.

Præterit enim figura huius mundi.

Quia finiri mundum dixit, ostendit figuram ejus præterire⁵; et hunc esse finem, id est, non substantiam ejus præterire, sed formam. Itaque si forma mundi peribit, dubium utique non est,

¹ Cod. C, *exerciti*.

² Nonnulli mss. (etiam M), *prædictas a Salvatore*. Et seq. versu, *pro consulamus et aliis*, ms. Corb. exhibet, *consolamur et alios*, (Edit. Maur.)

³ Post voces *non longe est*, additur in cod. Vall. *a virtute*. In cod. autem Corb. ab his eisdem verbis retro ad illa, *Etiam a licitis*, nihil reperias. (Edit. Maur.)

⁴ Cod. C, *consolantur*.

A omnia, quæ in mundo sunt, interire. Ideo præterit, quia quotidie senescit mundus.

Volo vos sine sollicitudine esse.

Vers. 32.

79. Diminuta enim sollicitudine sæculi, in Dei rebus propensius vigilatur. Quomodo autem sine sollicitudine esse possimus, ostendit dicens:

B *Qui sine uxore est, cogitat quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo.*⁶

6

Amputata enim sollicitudine rei uxoriæ, quæ sola in mundo ceteris gravior est, ad Deum promerendum animus eruditur: si tamen hac spe animus his molestiis se exuat, ut Deo magis serviat.

Qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ sunt huius mundi, quomodo placeat uxori. Vers. 33.

Cura enim uxoris et filiorum cogitatio mundi est: nam inter cetera solent aliquando res puniendas admittere ne illas offendant, sicut refert Zorobabel unus de tribus cubiculariis Artaxerxis:⁷ magna enim amaritudo est in domo uxor tristis. Divisus ideo dicitur, quia non potest et divinis insistere rebus, et uxoris facere voluntatem.

⁷ III Esdr. iv, 13.

D *Divisa est mulier, et virgo.*

Divisa non utique natura, sed actu; quia legimus in Numeris mulieres virgines appellatas. Alia ergo sollicitudo mulieris, alia virginis est: tamen cum dicitur mulier, incertum est quid significet, nisi significatio subsequatur; cum autem dicitur virgo, manifesta locutio est. Hic Apostolus virginem post mulierem posuit, ut mulierem non virginem significaret; per hoc enim voluit ostendere virginem liberam a tædiis et laboribus, quos patitur mulier viro copulata.

Num. xxxi, 9.

Nam quæ⁸ non est nupta, sollicita est de iis, quæ Domini sunt; ut sit sancta et corpore et spiritu.

⁸ Vers. 34.

Id est, animo; dum enim spe cœlestium, mariti et filiorum sollicitudinem non suscipit, de Domino cogitat, quomodo propositum Deo devotum custodiat; si tamen in corpore mundo animus terrena abiciens, cœlestibus studeat. Animus est enim, qui aut sanctificat, aut polluit corpus. Quid enim prodest corpus mundum ha-

⁵ Pro *ejus præterire*, et infra, *ideo præterit*, mss. aliquot præ se ferunt, *ejus perire.... ideo peribit*. Sed hoc etiam loco in Corb. cod. lacuna est. (Edit. Maur.)

⁶ Addidimus e codd. C et M verba, *quomodo placeat Deo*; qui tamen verba *Quomodo autem* ponunt post textum Apostoli, iterum deinde eum exhibentes.

⁷ Codex C addit in libro Esdræ.

⁸ Cod. C, *Quæ autem*.

here, et animam pollutam; cum merito animæ A
aut honoratur corpus, aut damnatur?

¹ *Quæ vero nupta¹ est, cogitat quæ sunt hujus mundi, quomodo placeat viro.*

Lege enim maritali constricta, sollicita est quomodo impleat jus maritalis officii, subdita mundanis necessitatibus.

² *Hoc autem² ad vestram ipsorum utilitatem dico; B*
non ut laqueum vobis injiciam, sed ad id quod honestum est.

80. Quoniam quibusdam asperum et grave videtur, quod utilius aut melius est propter consuetudinem temporalis usus; ideo post rationem redditam, hortatur affectu caritatis simpliciter hoc utilius, hoc honestius esse quod dicit. Honestum est, quia sanctum et mundum; utile vero, quia dignitosum³ est apud Deum, et leve in sæculo. Quid ergo dicemus? Si virgines de Deo cogitant, et junctæ viris de mundo quæ spes relinquitur nubentibus apud Deum? Si enim ita est, dubium est de salute eorum (*sic*):
⁴ nam⁴ videmus virgines de sæculo cogitare, et matrimonio junctas Dominicis studere operibus.

His virginibus non imputabitur sanctimonium a Deo, et his matrimoniis erit merces apud Deum; quia cum obligati essent terrenis et carnis nexibus, operam dederunt, ut in futurum aliquid immortalis præmii mererentur. Illis autem non solum non imputabitur virginitas, sed et pænæ subjiçientur, qui sub tegmine melioris spei vitam et conversationem suam mundiali cura et sollicitudine occupantes, pigros se ad Dei opera agenda fecerunt; sicut dicit Hieremias propheta: *Maledictus qui opera Dei facit negliger.* Hi sunt, de quibus in alia epistola dicit:

Jerem. XLVIII, 10.

⁵ *Habentes quidem speciem pietatis,⁵ virtutem autem ejus abnegantes.* Apostolus autem his loquitur, E
⁶ qui mera⁶ devotione obsequi desiderant cœlestibus præceptis, ostendens et docens quo compendio citius itur ad Deum; quia qui propter Deum promerendum virgo manere vult, sciens quale præmium possit accipere qui a licito temperat, ut melior fiat; simul omnia impedimenta carnis spernit, non nescius hæc esse, quæ gressum currentis velut oneribus compedum detinent.

II Tim. III, 5.

⁷ *Si quis autem turpem se viderit⁷ supra virginem suam, si sit ultra pubertatem, et sic*

¹ Codd. C et M, *nam quæ nupta*, ut alibi ipse Ambrosius. Cf. Sabbat. ad h. l.

² Cod. C omittit *autem*.

³ E cod. C *dignitosum* assumpsimus loco communis *dignius*, quia hic non adest causa cur vox gradus comparativi adhiberetur, et quia vidimus jam semel et iterum adjectivum *dignitosum* in his Commentariis admittendum fuisse.

⁴ Hic loco vocis *nam* videtur legendum *tamen*.

⁵ Ita edit. omnes, ac plures mss. alii vero nonnulli cum M, *speciem veritatis*.

oportet fieri; quod vult faciat, non peccat si nubat.

81. Quoniam superius ita virginitatem tenendam et continentiam, reddita ratione, hortatus est; ut pene ad comparisonem earum conjugia inutilia et abjicienda videantur: nunc ne nuptias negare putaretur, non peccare virginem, si nubat, ostendit; sed rem maximi laboris aggredi, et quæ apud Deum præmium non habeat, sicut non habet pœnam: christianos enim vult per omnia esse meliores. Si ergo aliqua in desiderio nuptiarum est, jam matura ad usum, melius esse, ut secundum concessam legem publice nubat, quam occulte turpiter agat illud, et erubescatur in illa.

Nam qui statuit⁸ in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habet de sua voluntate, et hoc decrevit in suo corde, servare virginem suam, bene facit.

⁸ Vers. 37.

Hoc dicit, ut qui virginem habet, cui animus ad nuptias non est, servet illam; nec illi ingerat fomitem nuptiarum, quam videt nubendi voluntatem⁹ non habere. Beneficia si¹⁰ præstanda sunt, quanto magis minime auferenda?

¹⁰ 9

Ita et qui nuptum dat virginem suam, bene facit. Vers. 38.

Bene facit, quia licet quod facit.

Et qui non dat nuptum, melius facit.

Melius facit, quia et apud Deum meritum illi collocat, et a sæculi sollicitudine illam liberat.

Mulier¹¹ vineta est lege, quamdiu vivit vir ejus. Vers. 39.

82. Hæc idcirco prosequitur, ut doceat quia mulier, etiamsi a viro fuerit ejecta, nubendi licentiam non habet.

Si autem mortuus fuerit vir ejus, liberata est.

Etiam hæc ad supradictas pertinent causas; ut ostendat quam beata sit virgo, cum nulli nisi soli Deo subjecta sit. Vincere enim videtur naturalem subjectionem, quando quod per naturam humiliatum est, erigit.

F *Cui vult nubat, tantum in Domino.*

Id est, quem sibi aptum putaverit, illi nubat;

⁶ E cod. C multo convenientius contextui *mera* posuimus pro communi *mira*, id est, non aliq intuitu quam rectius serviendi Deo.

⁷ Rom. edit. cum paucis mss., *se videri existimat*.

⁸ Codd. C et M, *Qui autem statuit*, cum vpt. lat. versione apud Sabbat. ad h. l.

⁹ Cod. C, *voluptatem*.

¹⁰ Cod. C, *enim si*.

¹¹ Codd. C et M, *uxor*.

quia invitæ nuptiæ solent malos proventus habere. *Tantum in Domino*, hoc est, ut sine suspicione turpitudinis nubat, et religionis suæ viro nubat: hoc est in Domino nubere.

Vers. 40. *Beatior autem erit, si sic permanserit secundum meum consilium.*

Cum dicit superius, *nubat*, lege loquitur naturali; quamquam a Deo primæ nuptiæ sint, secundæ vero permissæ sunt. Denique primæ nuptiæ sub benedictione Dei celebrantur sublimiter; secundæ autem etiam in præsentī carent gloria: concessæ sunt autem propter incontinentiam, et quia solent viduatum juniores incurrere;¹ ac per hoc concedit secundas. Sed quia melius est ut se contineat, ut dignior sit in futuro, consilium dat spiritali ratione præcipuum, ut se contineat.

² *Puto enim² et ego Spiritum Dei habeo; ut ratum et providum consilium suum ostendat, humilitate verbi hoc commendat alto sensu.*

CAPUT VIII.

Vers. 1. *De his autem quæ idolis immolantur, scimus quia omnes scientiam habemus.*

83. **N**unc de scientia loquuturus est; et³ quæ sit scientia, non statim dicit, sed in subjectis ostendit dicens, quia nihil est idolum.

Scientia inflat.

Manifestum est, habentem scientiam in eo ipso gloriari, si non foris, quia prudens est, vel apud se. Genus enim scientiæ hoc est, ut gloriatur in se se: ideo inflat.

Caritas vero ædificat.

Itaque tunc scientia magna est, et sibi utilis si caritate humilietur, ut amplius crescat. Temperatur enim a dilectione, ut non satis mera sit, et inebriet scientem, ut se extollat. Sicut enim vinum non temperatum admixtione aquæ mentem alienat; ita et scientia superbum facit, nisi fuerit temperata. Omnia enim sola insuavia sunt et nociva; quia nec panis solus bene editur, nec reliqui cibi sine admixtione grati sunt, sed nocivi: ideo caritas ædificat. Ipsa caritas uno licet vocabulo appelletur, multis tamen consistit: sine patientia enim non potest,⁴ neque sine humilitate, neque sine cordis simplicitate.

¹ Nonnulli mss. *solent in diversum juniores incurrere*. Hic quoque quidquid intercedit a verbis: *Denique primæ nuptiæ*, usque ad, *concedit secundas*, in Corb. ms. prætermittitur.

² Cod. C, *puto autem*.

³ Copulam sumpsimus e cod. C, quæ valde conveniens apparet.

⁴ Videtur subintelligendum *esse*.

A **H**i ergo inflati erant per scientiam, quia nihil est idolum, qui contra salutem fratrum imperitorum carnes sacrificatorum edebant, scientes licere carnem edere; et quia nihil est idolum, ideo non contaminari edentem. Hi scandalo erant fratribus, caritatem præ oculis non habentes; quia plus erat carnem contemnere, quam fratribus scandalum facere. Scientia enim illorum destruebat animos imperitorum fratrum, putantium esse illic apud idolum aliquam gratiam; quando peritiores fratres interesse illic, et non horrere videbant. Ideo ait: *Caritas ædificat*; ut saluti fratrum studentes, scientiæ illic legibus non uterentur, ne illis scandalum facerent.

Quod si quis existimat se aliquid⁵ scire, nondum cognovit quemadmodum oporteat eum⁶ scire.

Vers. 2.

84. Eos ipsos qui in scientia gloriantur, ostendit non ita cognovisse, sicut cognoscendum est. Dum enim caritatem, quæ mater omnium bonorum est, non sectantur, non sciunt sicut oportet. Ut ergo scientia fructum habere possit, caritati se debet subicere.

Si vero quis diligit Deum, hic cognitus est ab eo. Vers. 3.

Hic diligit Deum, qui caritatis causa scientiam mitigat, ut prosit fratri, pro quo Christus mortuus est.

De cibis igitur simulacris immolatorum.⁷

Vers. 4.

85. Nunc causam ipsam pertractat, ut ostendat per rationem scientiam non solum non proficere, caritate contempta, sed et obesse. *Scimus⁸ quia nihil est simulacrum, et quia nemo Deus, nisi unus*. Verum est; apud christianos enim unus est Deus.

E *Licet sint qui dicantur dii et domini, sive in cælo, sive in terra.* Vers. 5.

A paganis enim et sol et luna et cetera sydera dii cœlestes dicuntur: in terra Apollinem, Æsculapium, Herculem, Minervam deos dicunt et dominos.

Nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in illo. Vers. 6.

F 86. Omnia enim ex illo quæque sunt, ubicumque sunt. Cum autem dicit: *Et nos in illo*, discrevit nos a ceteris, qui cum ex illo sint, non tamen sunt in illo, dum adhuc non credunt.

⁵ Codd. C et M omittunt *aliquid*.

⁶ Cod. M omittit *eum* ut alibi Ambrosius. Cf. Sabbat. ad h. 1.

⁷ Editt. ac mss. nonnulli, *De cibis igitur, qui simulacris* (edit. Rom., *qui idolis*) *immolantur*. Pro *immolatorum* Rom. edit. habet *immolatitiorum* etc. Aliis mss. plures potioresque, ac C et M, ut in textu.

⁸ Cod. C addit *enim*.

Et unus Dominus Jesus, per quem omnia, et nos per ipsum. A *Si enim quis viderit eum, qui habet scientiam, in idolio recubentem, nonne conscientia ejus, cum sit infirma, ædificabitur ad manducandum de simulacris?* Vers. 10

Omnia enim ex Patre quidem, sed per Filium creata sunt. Sed cum dicit: *Et nos per ipsum*, reformatos nos per ipsum, per quem creati fuimus, significat in Dei cognitione; quia facti per ipsum cum ceteris, post stuporem mentis et ignorantiae nos per ipsum agnovimus mysterium unius Dei. Unum ergo Deum Patrem dixit, et unum Dominum Jesum Filium ejus; ut quia Deus non potest non esse Dominus, similiter et Dominus intelligatur esse et Deus, unum esse Deum et Dominum demonstraret, modum unius principii conservando.

Vers. 7. *Sed non in omnibus est scientia.*

87. Id est, non omnes norunt credentes mysterium Dei unius; ideo quidam putant ex iis qui credunt aliquid numinis in simulacris.

Nam aliqui adhuc conscientia idoli¹ quasi simulacro immolatum manducant.

De plebe enim aliqui adhuc cum veneratione simulacri manducabant de sacrificatis, quasi aliqua esset illic divinitas.

² *Et conscientia aliorum² cum sit infirma, coinquinatur.*

Maculatur conscientia, si infirma est circa Deum.

Vers. 8. *Esca autem nos non commendat Deo.*

Verum est, quia non ideo Deo placebimus, si omnia ederimus; aut offendemus, si aliqua contempserimus.

Neque enim si ederimus, abundabimus; neque si non ederimus deerit nobis.

Contempta enim sacrificiorum esca, non utique deerit quod edatur; si autem sumpta fuerit, non abundabit, ita ut nihil requiratur; ac per hoc abjicienda, quia neque sine illa non vivitur, et scandalum fratribus est.

Vers. 9. *Videte tamen ne forte licentia vestra offensio fiat infirmis.* F

88. Hoc est, ne quia licere vobis edere carnem de sacrificio dicitis, per id quod nihil esse idolum scitis, offensionem generetis fratribus, qui nesciunt adhuc quia nihil est idolum.

¹ Codd. C et M pro *idoli* habent *simulacri*.

² Hic legitur *aliorum*, etiam in maurinis editionibus, et in mss., sed videtur vetustissimus amanuensium error pro *illorum*.

³ Sic vet. edit. ac plurimi probatissimique mss. (etiam C

Hoc ideo dixit, quia videns quis fratrem peritum in idolio invitatum, recubentem edere carnes sacrificiorum, putat illic esse aliquid gratiae, et incipit etiam ipse edere carnes sacrificiorum, non illa conscientia, qua ille peritiæ causa sciens nihil esse idolum, sed qua esse putat illic numen; quando fratrem peritum videt illic edere, nec horrere.

Et peribit qui infirmus est in tua scientia³ frater, pro quo Christus est mortuus? Vers. 11

Peribit infirmus, si edat contra unius Dei fidem de sacrificatis: quod quidem quasi irascantis verba sunt, et ostendentis quid mali possit parere scientia, si non fuerit temperata a caritate. *In tua scientia*: id est, tua peritia illum occidit;⁴ quando a te fieri videt, quod ille aliter intelligit. Et tu eris occasio mortis fratri, quem Christus ut redimeret, crucifigi se permisit. Ac per hoc aliquando ab scientia dissimulandum docet caritatis causa; quia sine dubio plus est salus fratris, quam cibus; quia licet quidem, sed non expedit. Hoc erit cognovisse, sicut oportet scire.

D

Sic autem peccantes in fratres, et percutientes conscientiam illorum infirmam, in Christo peccatis. Vers. 12.

89. Quando enim caritatis non æmuli sunt, qua Christus nos liberavit, peccant in Christo, non in Christum; quia in Christum peccare negare est Christum: in Christo autem, in hæc quæ sunt Christi. Sicut et hic, qui sub Lege est, in Lege dicitur peccare; ita et ii qui sub Christo sunt, in Christo peccare dicuntur.

Propter quod si esca scandalizat fratrem meum, non edam carnem in æternum, ne fratrem scandalizem. Vers. 13.

In tantum caritati studendum docet, ut licita pro illicitis habeantur, ne obsint fratri. Quantum enim mali est per illicita non delinquere, et per ea quæ concessa sunt, offendere; ut Lex servetur in illicitis, et in licitis non custodiatur, dum inconsiderate eduntur! Lex enim sic permisit quæ concessit, ut modus tamen sit, quem custodiant. Uxorem certe licet habere; sed si fornicata fuerit, abjicienda est: ita et carnem

et M) semel et iterum: at utroque loco Rom. edit. cum mss. quibusdam, *in tua conscientia*. (Edit. Maur.)

⁴ Rom. edit. et mss. nonnulli, *tuo actu illum occidis*... conscientia aliquando dissimulandum: reliquæ edit. ac mss. (etiam C et M) invicem congruunt, nisi quod alicubi legitur *occidis*, alibi vero, *occidit*. (Edit. Maur.)

licet edere; sed si idolis oblata fuerit, re- A
spuenda est.

CAPUT IX.

Vers. 1. *Non sum apostolus? non sum liber? nonne Je-
sum Dominum nostrum vidi?*

90. **C**um negare videtur, confirmat; iratus
enim loquitur. Apostolum enim se pro-
bat, quia missus est ad gentes, dicente Domino
ad eum: *Ego ad gentes mittam te*. Liberum
autem se ostendit, quia nullius aliquid concu-
pivit, neque in adulatione docuit. Jesum autem
Dominum vidit, dum oraret in templo Hiero-
solymis.

Act. xxii, 21.

Act. xxii, 13.

Nonne opus meum vos estis in Domino?

¹ Ideo opus ejus¹ sunt, quia ipse illos plantavit
in Domino, annum et sex menses evangelizans C
eis verbum Dei.²

³ *Etsi³ aliis non sum apostolus, verumtamen vo-
bis sum.*

Vers. 2.

Quia a Judæis credentibus, et nihilominus
Legem servantibus, apostolus esse negabatur.
Jam enim circumcidi non debere docebat, neque
sabbatum custodiri: ceteris autem apostolis
propter scandalum ab hac re dissimulantibus,
hic aliter videbatur docere; ideo apostolus ab
his negabatur: his enim erat apostolus, qui
viderant in eo virtutis insignia.

*Nam signaculum apostolatus mei vos estis in
Domino.*

Hoc enim prædicante, conversi sunt ab idolis
ad fidem Dei unius.

⁴ *Mea defensio apud eos,⁴ qui me interrogant,
hæc est.*

Vers. 3.

1 Cor. vi, 12.

91. Nunc incipit agere causam, quam supe-
rius præmisit dicens: *Omnia mihi licent, sed
ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri,
et venter escis*. Sic ergo incipit causam hanc,
ut dicat: *Mea defensio apud eos, qui me inter-
rogant, hæc est*. Et quæ sit, subjicit, dicens:

Vers. 4, 5. *Numquid non habemus potestatem manducandi
et bibendi?*

Hoc est quod dixerat: *Omnia mihi licent*.

Numquid non habemus potestatem mulierem cir-

¹ Ejus addidimus a cod. C, quia manifeste a contextu re-
quirebatur.

² Codd. C et M, *verbum Domini*.

³ Codd. C et M, *Si*.

⁴ Codd. C et M, *ad eos*.

*cumducendi, sicut et ceteri apostoli, et fratres
Domini, et Cephas?*

Ideo addidit *et Cephas*, quia cum primus
esset inter apostolos, non refutabat sumptus
oblato. Cephas ipse est Simon Petrus. Mulieres
enim desiderio doctrinæ dominicæ, et cupidæ
virtutum sequebantur apostolos, ministrantes eis
et sumptus et servitia, sicut et Salvatorem sunt
sequutæ ministrantes ei de facultatibus suis.

*Aut solus ego et Barnabas non habemus pote-
statem hæc⁵ operandi?*

Vers. 6.

5

Hoc est, habemus potestatem operandi, sed
nolumus. Pro accipiendi tamen *operandi* ait, ut
honestius loqueretur. Et ut hoc firmet, exempla
subjicit, dicens:

*Quis militat stipendiis suis umquam? Quis plantat
vineam, et de fructu ejus non edit? Quis pa-
scit gregem ovium, et de lacte earum non
percipit? Numquid secundum hominem hæc
loquor?*

Vers. 7, 8.

92. Id est, numquid humanam sententiam
sequor?

Numquid et Lex eadem non dicit?

D Concordare docuit supradicta testimonia do-
cumentis divinis; ut ostendat non sine causa
utique nolle se ab illis sumptus accipere, quando
tot exemplis ostendit et dandum et accipien-
dum esse.

*In Lege enim scriptum est: Non alligabis os bovi
trituranti.⁶ Numquid de bobus cura est Deo?*

Vers. 9.
Deut. xxv, 4.

6

E Interim paucis hoc absolvamus; in Jona enim
propheta scriptum est: *Non parcam civitati, in
qua habitant⁷ plusquam centum viginti millia
hominum, et pecora multa*. Et Psalmographus,
Homines et jumenta, inquit, salvabis. Quomodo
ergo Deus non curat de bobus et pecoribus?
Sed non curat de bobus et pecoribus propter
hæc ipsa, sed propter nos, quorum causa sunt
facta; ideo de nobis curat, non de illis.

Jonæ iv, 11.

Ps. xxxv, 7.

*Aut potius, inquit, propter nos dicit? Propter
nos enim scriptum est.*

Vers. 10.

F

Per figuram enim omnia dicta ad nos trans-
eunt.

*Quoniam qui in spe arat et triturat, debet spei
sue fructum percipere.*

⁵ Codd. C, M, *hoc*.

⁶ Pro lectione communi *bovis triturantis* posuimus *bovi
tritुरanti* e codd. C et M, conformiter græco textui, veteri
latinæ versionis ceterisque latinis Patribus, apud Sabbat.
ad h. l.

⁷ Cod. C, *inhabitant*.

Verum est, quia hac spe laboratur, ut fructus
capiatur.

Vers. 11. *Si nos vobis spiritalia seminavimus, magnum est,
si nos vestra carnalia metamus?*

93. Non dicit magnum, neque par esse, si
evangelizantes regnum Dei, et cœlesti cibo Ec-
clesiam saginantes, alimenta corporis sumerent;
ut tradentes æterna, consequerentur temporalia.

Vers. 12. *Si alii potestate vestra utuntur, nonne magis nos?*

Si enim ii qui per Evangelium patres vestri
non sunt, nec eundem affectum habent erga
vos, facultatem habent accipiendi; quanto magis
nos? Et subauditur, vestri apostoli; quia et
Barnabas apostolus erat.

*Sed non sumus usi hac potestate: omnia vero
toleramus, ne quod impedimentum demus Evan-
gelio Christi.*

Diu occultatum prodidit sensum: ostendit
enim sumptus ideo se nolle, cum liceret, acci-
pere, ne vigor evangelicæ auctoritatis torpe-
sceret. Pseudoapostoli enim peccantibus blan-
diebantur, volentes accipere; ita ut non sibi
viderentur peccare illis subjecti:¹ sed quoniam
hæc res contra evangelicam erat disciplinam,
hic non vult accipere, ut libere arguat, ne in
illorum numero inveniatur. Ut enim regulæ
christianæ jus maneret,² licita illicita fecit; quia
illi per licentiam offendebant.

Vers. 13. *Nescitis quoniam qui in sacrariis operantur, de
sacrario vivunt; et qui altario deserviunt, de
altario³ participantur?*

94. In sacrariis legem gentilium significat,
in altario vero Judæorum. Sic enim decrevit
Dominus per Moysen, ut de iis quæ oblata
erant, partem sumerent sacerdotes.

Deut. xviii, 3.

Vers. 14. *Ita et Dominus Jesus ordinavit eos, qui Evan-
gelium annuntiant, de Evangelio vivere.*

Non ergo Deus per Moysen gentilium formam
sequutus est: sed ipsa naturalis ratio hoc habet,
ut quis inde vivat, ubi laborat. Hanc ergo ra-
tionem ipsi naturæ et conversationi humanæ
decrevit.⁴ Hæc tamen ad cumulum adhuc ad-
dens, gravat causam; ut non leve faciat neque

¹ Mss. nonnulli, illis subjectis... licita fecit, quæ licentiam.
(Edit. Maur.)

² Cod. C, vis maneat.

³ Cod. C, altari deserviunt, altari; et etiam statim postea,
in altari.

⁴ Cod. Corb., ipsa natura et conversatio humana decrevit.
Et post pauca idem ms. cum aliis nonnullis, neque otiosum,
quod tantis etc. (Edit. Maur.)

⁵ Subintellige iterum ostendit.

⁶ Ita mss. plures, ac melioris notæ: alii vero, et editt.,
magis mori, quam ut gloriam meam quis evacuet. (Ed. Maur.)

A odiosum, quod tantis testimoniis commendat:
tamen non sibi proficere vult, ne libertatem
arguendi humiliet.

Ego autem nullo horum usus sum.

Vers. 15.

95. Postquam multis modis ostendit licere
accipere,⁵ sibi tamen non opus esse; obest
enim accipere a peccantibus, sicut supra me-
moravi.

B

*Non autem scripsi hæc, ut ita fiat in me; bonum
est enim mihi magis mori. Nemo gloriam
meam evacuabit.⁶*

Gloriam suam dicit in eo, si Evangelii seve-
ritas maneat; et mori magis elegit, quam Evan-
gelii jura violare, sciens hoc sibi magis proficere
ad futuram salutem. Debitum enim obsequium
abnuat ab his sibi impendi, ne per hoc acci-
pian fiduciam delinquendi.

C

*Nam si evangelizem, non est mihi gloriatio;⁷
necessitas enim mihi incumbit.*

⁷
Vers. 16.

Sicut dicit Dominus: *Cum feceritis quæ dico
vobis, dicite: Servi inutiles sumus: quod⁸ de-
buimus facere, fecimus.*

⁸
Luc. xvii, 10.

*Væ enim erit, inquit, mihi, si non prædicavero
Evangelium.*

D

Missus enim servus a domino facit etiam
invitus quod sibi præceptum est: si quominus,
adstringatur plagis necesse est. Denique Moyses
invitus missus est ad Pharaonem; et Jonas
coactus est prædicare Ninivitis.

Exod. iv, 14.

Jonæ i, 3.

Nam si volens hoc ago, mercedem habeo.

Vers. 17.

E

Manifestum est quia nemo accipit remune-
rationem ejus rei, quam invitatus agit. Si enim
voluntarius, dignus mercede est; quia consentit
domino, et quod voluntate fit, melius fit.

Si autem invitatus, dispensatio mihi credita est.

Nec hoc obscurum est, quia qui indevotus
aliquid facit, non voluntate facit, sed necessi-
tate. Quia enim potestatis suæ non est,⁹ facit
invitus quod sibi præceptum est.

F

Quæ ergo erit mea merces? Ut evangelium an-

Vers. 18.

⁷ Vet. editt. cum paucis mss. ac etiam C, non est mihi
gratia. Quæ lectio videtur Ambrosiana fuisse tum e codicis C
vetustate, tum quod videtur fuisse lectio versionis italæ vetu-
stioris, eo quod quibusdam etiam græcis codicibus uncialibus
N. T. IX ac X sæculi exhibeatur. Vide N. I. Tischendorfii.

⁸ Codd. C et M, quæ.

⁹ Omnes editt., voluntatis suæ non est: contra vero mss.
prope ad unum (etiam C et M), potestatis suæ etc. Iterum
autem ubi cum vet. editt. ac mss. multo pluribus restitui-
mus, efficiam Evangelium, Rom. edit. cum uno aut altero
mss. mutarat, ponam Evangelium. (Edit. Maur.)

nuntians, sine sumptu efficiam Evangelium, ut non abutar potestate mea in Evangelio.

96. Repressa verborum jactantia, gloriatur, et vult intelligi quanta dignus mercede sit, quia potestate sua non utitur in Evangelio, dum respuit oblatos sumptus, ne vim prædicationis humiliet. Hoc est licere, sed non expedire propter salutem fratrum, ut corrigantur. Forma ergo vult esse ceteris, ut ubi vident non expedire, etiam licitis non utantur: si quominus, de licito fient rei; quod sic sumunt, ut ad detrimentum proficiat.

Vers. 19. *Nam cum liber sim ex omnibus, omnium me servum feci, ut plures lucrificiam.*

Liber ex omnibus est, cum nulli in adulatione tradidit Evangelium, nec cujusquam præter salutem aliquid concupivit, neque ad delicias habendas ab aliquo sumptus largiores mercede hypocrisis accepit. Servum autem sic se omnium factum dicit, dum se per humilitatem similem omnium mente imbecillum exhibuit; ut eos per patientiam firmaret ad salutem futuram, confovens animos illorum, qui aut peccabant, aut res divinas tardius sequebantur; ut non aspere ferrent reprehendi se.

Vers. 20 *Et factus sum Judæis tamquam Judæus, ut Judæos lucrificerem.*

¹ 97. Videtur quasi simulasse,¹ ut omnibus fieret omnia, quod solent adulatores facere; sed non ita est: vir enim divinus et medicus spiritualis sciens omnium causas et vulnera, magna industria confovet illos et compatitur; cum omnibus enim hominibus quædam habemus communia. Factus est ergo Judæis tamquam² Judæus; quia propter scandalum illorum circumcidit Timotheum, et purificatus adscendit in templum,³ ne occasionem per eum acciperent blasphemandi. Rem ergo fecit, quæ jam cessare deberet, sed secundum Legem fecit. Nam et consensit illis Legem esse a Deo et prophetas, et exinde⁴ illis ostendit Christum hunc esse, qui promissus est, ut adsensus ejus haberet effectum.

Vers. 21. *Iis qui sub Lege sunt, quasi sub Lege essem (cum ipse non sim sub Lege), ut eos qui sub Lege sunt, lucrificerem.* F

Ii qui sub Lege sunt, Samaritani noscuntur;

¹ Vet. editt. ac mss. haud pauci (cum C): *Non quasi videtur simulasse*; melius tamen Rom. edit. aliique cod. (cum M) expungunt negationem. (Edit. Maur.)

² Codd. C et M, *Judæis quasi*.

³ Cod. C, *ascendit templum*.

⁴ Pro communi lectione *de* posuimus *exinde* e cod. C, quod valde magis contextui convenit.

⁵ His parallela sunt quæ occurrunt in *Expositione Evang. Lucæ*, lib. ix, n. 38.

A Legem enim solam accipiunt, id est, quinque libros Moysi.⁵ Sunt autem ex origine Persarum et Assyriorum, quos rex Assyriorum, sublatis filiis Israel in captivitatem, posuit ad incolenda loca Samariæ; ideo et ignem colunt more Persarum. His ergo Apostolus, dum non negabat Legem esse a Deo, fiebat quasi sub Lege: sed ex ea illis miti verbo Christum intelligendum tradebat, sicut et Samaritana illa, quæ dixit ad Dominum: *Scio quia Messias venit*, docta per B Legem.

IV Reg. xvii, 6.

Joan. iv, 25.

Iis qui sine Lege sunt, quasi sine Lege essem (cum sine lege non essem Dei, sed in lege essem Christi), ut eos qui sine Lege sunt, lucrificerem.

Hoc dicit, quia cum in lege Christi est, in lege Dei est; quia quod Christi est, Dei est, et quod Dei est, Christi est, sicut dicit: *Omnia mea tua sunt, et tua mea. Ut eos qui sine Lege sunt, lucrificerem.* Dum enim adsentit illis, id est, gentilibus, juxta physicam rationem mundum factum a Deo, et quæ in eo sunt, et animam esse immortalem, et ab ipso nos originem habere (ita enim Actibus⁶ apostolorum ait: *Et sicut quidam ex vobis dixerunt: Ipsius enim et genus sumus*), sic fiebat quasi sine lege; per quod subintroducebat illis Christum ipsum esse, quem Deus ad judicandum mundum prælegit, D et ipsum esse, per quem omnia fecit.

Joan. xvii, 10.

⁶ Act. xvii, 28.

Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrificerem. Vers. 22.

98. Infirmus factus est, dum propter fratres infirmos a licitis abstinere, ne illis scandalum generet.

Omnibus factus sum omnia, ut omnes salvos facerem. E

Hoc fuit viri prudentis et spiritualis, ut omnibus omnia factus, propositum tamen religionis non excederet; quia ubi cessit, ad hoc cessit, ut proficeret, nec aliud fecit, quam Lex mandavit.

*Omnia autem facio propter Evangelium, ut particeps ejus fiam.*⁷ Vers. 23.

Hoc est, omnia supradicta facio, ut voluntatis evangelicæ particeps efficiar,⁸ quam habet circa salutem humanam.

⁶ Codd. C, M, in Actis.

⁷ Cod. C, *ejus efficiar*, quod consonat sequentibus Ambrosii verbis, et ideo ita videtur ipse in suo biblico exemplari legisse. Obest tamen quod postea idem codex alteram exhibeat lectionem.

⁸ Cod. C, *particeps fiam*.

¹
Vers. 21. *Nescitis¹ quoniam qui in stadio currunt, omnes A
quidem currunt, unus autem accipit palmam?*

99. Nunc aliud vult exponere: itaque hoc exemplo ostendit quanta sit utilitas legis nostræ, in qua non uni, sed omnibus promissa est palma.

Sic currite, ut comprehendatis.

Sollicite vult curri ad promissionem, quia B magna est.

²
Vers. 25. *Omnis autem qui in agone contendit, ab omni-
bus se abstinet; ab his omnibus quæ vitanda
cadem tradit disciplina, cum sciant unum coro-
nandum: quanto magis observandum nobis est,
quia omnibus promissa est salus!*

² *Et illi quidem ut corruptibilem coronam acci-
pian: nos autem incorruptam.²*

Et in hoc multum dispar donum est, ac per hoc diligentiores nos esse debere, quibus non terrenis et marcescentibus floribus, sed æternis conserta gemmis in modum regalis diadematis spiritalis corona servatur.

³
Vers. 26. *Sic curro,³ non quasi in incertum.*

Magna spe currere se profitetur, certum ha- D bens quid sit promissum.

Sic pugno, non quasi aerem cædens.

Hoc est, non verbis magis, sed de rebus contendo.

Sed castigo corpus meum, et servituti subjicio.

⁴ *Castigare corpus est jejuniis illud angere,⁴ E
et illa ei dare, quæ ad vitam proficiant, non
ad luxum. Servituti vero subjicitur, dum non
suam perficit, sed spiritus voluntatem.*

Ne forte aliis prædicans, ipse reprobus inveniar.

Ideo se refrænare corpus suum ostendit, ut remuneratione, quam aliis prædicat, etiam ipse dignus habeatur; ne aliis curatis, ipse remaneret in vulnere. Ratam ergo spem prædicationis suæ affirmat, quando gestis id se prosequi, quod docet, ostendit; quia qui aliter agit quam prædicat, suspectos facit audientes, ut de promissis dubitent. Suo itaque exemplo non magis verbis, quam operibus exercendum hortatur.

¹ Cod. M, in margine, *Dominica in LXX.*

² Cod. C, *incorruptibilem.*

³ Codd. C et M, *Ego igitur sic curro.*

⁴ Vet. editt. ac plures mss. (*etiam C*), *jejuniis illud agere:*
melius tamen Rom. edit. cum aliis mss. *angere.* (Ed. Maur.)

CAPUT X.

*Nolo enim vos ignorare, fratres, quia patres Vers. 1, 2
nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes per⁵ 5
mare transierunt, et omnes in Moyse baptizati
sunt in nube et in mari.*

Exod. xiii, 21;
xiv, 22.

100. Judæorum exemplo, qui negligentia sua
J offenderunt, sollicitos nos vult esse; Num. ix, 22
ideoque sub nube dicit illos fuisse, quia omnia
quæ gesta sunt, in figura nostri facta sunt; ut
veritatis nostræ illi habuerint imaginem. Con-
tacti enim nube, et ab adversariis suis tuti
præstiti, dum a morte liberati sunt, baptizati
dicuntur. Illis enim, id est, Ægyptiis in mari
mortuis, dum hi duce Moyse feliciter transeunt,
erepti sunt a morte: quod præstat baptismum.
Non enim illis præterita mala imputata sunt;
sed per mare et per nubem purificati, præpa-
C rati sunt ad accipiendam Legem, et formam
futuri sacramenti nostri.

*Et omnes eandem escam spiritalem ederunt, et Vers. 3, 4.
omnes eundem potum spiritalem biberunt;
bibeant enim de sequente eos⁶ spiritali petra: 6
petra autem erat Christus.*

Manna et aquam quæ fluxit de petra, dicit
spiritalia; quia non mundi lege parata sunt, Exod. xvi, 15;
xvii, 6.

sed Dei virtute sine elementorum commixtione
ad tempus creata, habentia in se figuram futuri
mysterii, quod nunc nos sumimus in comme-
morationem Christi Domini. Ideo et panis an-
gelorum dictus est, quia virtute qua angeli
subsistunt, creatus est, hoc significans, quia de
coelis venturus erat qui spiritaliter pasceret.
Unde et manna primum Dominico die venit de
cælo ad saturitatem populi: sequens tamen
petra dicta est, quæ intelligitur Christus.⁷ Ubi
enim deficiebat humanum eis suffragium, aderat
Christus: ideo sequebatur, ut ubi defecisset, ille
subveniret. Nec enim petra aquam dedit, sed
Christus.

Sed non in pluribus eorum bene sensit Deus. Vers. 5.

101. Ideo hoc dixit, quia acceptum benefi-
cium non intellexerunt.

F *Prostrati enim sunt in deserto.* Num. xxvi, 65.

Dignum est, ut qui magna consequutus, in
parvis diffidens est, non solum hæc non adi-
piscatur, verum etiam amittat et illa. Quoniam
ergo superius hortatus est ad meliora, se etiam
dicit id elaborare, ut ad promissionem dignus

⁵ Per assumptionem ante mare e codd. C et M, confor-
miter græco textui, ipsique Ambrosio aliis locis ceterisque
Patribus, juxta Sabbat. ad h. l.

⁶ Codd. C et M omittunt eos.

⁷ Cod. C, *intelligitur esse Christus.*

occurrat: nunc ut istud exempli terrore constringat ac suadeat, Judæos tunc simili modo dicit donum Dei et gratiam sortitos, sicut et nos; et quia indiligentes et dubitantes de Dei promissione fuerunt,¹ prostratos esse in deserto; ut ideo semet ipsum affligere se ostenderet, ne in illorum numero inveniretur: proinde elaborandum, ut sui imitatores existerent.²

Vers. 6, 7. *Hæc autem in figura nostri facta sunt, ut non simus desiderantes mala, sicut et illi desideraverunt.*

104. Is sensus et ratio est quam supra memoravi.

Neque simulacris servientes, sicut quidam illorum.

Nunc hos tangit, qui in idolio recumbentes, putabant non esse peccatum.

Exod. xxxii, 6. *Sicut scriptum est: Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere.*

Ante idolum utique; ut non se crederent immunes a crimine, qui in idolio epulabantur. Nam Moyse in monte posito apud Deum, simulacro vituli facto, post oblationem dedicationis causa, *Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere.* Hæc luxuria est, quia semper³ oblectati, in Dei rebus infideles inventi sunt. Ideoque instruit, ne in hanc diffidentiam per adsensum luxuriæ in idolio incidamus.

Vers. 8. *Neque fornicemur, sicut quidam illorum fornicati sunt, et ceciderunt una die viginti tria millia hominum.*

Num. xv, 1.

Hoc illis retributum est, quando cum Madianitis mulieribus se commacularunt: ira enim Dei exstitit contra illos, quæ æmulatione Phinees sacerdotis habentis zelum Dei sopita est, ne plures morerentur.

Vers. 9. *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt.*

Detrahentes de Deo Christum tentasse dicuntur; quia Christus erat, qui ad Moysen loquebatur. Denique ne nos in eadem causa inveniamur, commonet ne diabolo tradamur, cujus serpentes habent figuram.

Vers. 10. *Neque murmuraveritis, sicut quidam ex ipsis murmuraverunt.*

Num. xiv, 1.

Murmurare est falso ad invicem de præpositis

¹ Nonnulli mss., *de Dei provisione fuerunt.* (Edit. Maur.)

² Cod. M in margine, *Dominica IV post Apostolorum* (sic).

³ Cod. C, *qua semper*, quæ lectio præferenda videtur.

⁴ Cod. C, *sunt autem.*

⁵ Codd. C et M, *postremo sæculi.*

A et rectoribus queri, quantum ad mentem loci pertinet; quia solet murmur fieri et juxta ex causa.

Et perierunt ab exterminatore.

Hoc est, in locum Judæ concesserunt, anticipantes illum; quia tradens Christum, exterminatus est de numero apostolorum a iudice Deo. Per hæc exempla ad correctiorem nos vitam provocat; ut monitis ejus aut præmium, si obedientes fuerimus, aut propensioem pœnam mereamur inobedientes. Non est enim ambiguum illos peccantes plus subjiciendos tormentis, quibus peccantium pœnæ ad hoc relatæ sunt, ne peccarent.

Hæc autem omnia in figura contingebant illis: scripta sunt vero⁴ ad correptionem nostram, in quos fines sæculorum devenerunt.

Vers. 11.

⁴

C

103. Fines sæculorum nos sumus; quia tunc hæc ideo facta noscuntur circa retributionem illorum, ut nobis essent exemplo, qui postremo sæculo⁵ futuri eramus in fide Christi. Pro utilitate enim nostra gesta sunt, ut si terrore horum in Dei timore manserimus, gloriam illis promissam accipiamus: si quominus, geminabitur nobis pœna illorum, quia major notitia legis plus facit reum.

⁵

D

Propterea et qui se putat stare, videat ne cadat.

Vers. 12.

Hoc ad eos loquitur, qui præsumentes de scientia, qua licitum est omnia edere, infirmis fratribus scandalo erant; et putantes aliquid se profecisse⁶ doctrina pseudoapostolorum, deterioraverant; et judicabant Apostolum, cum ipsi essent rei. Superbiam ergo amputat, ne per hanc tententur, sicut Judæi tentati sunt, et perierunt.

⁶

E

Tentatio vos non apprehendat, nisi humana.

Vers. 13.

104. Ac per hoc detrahentes Apostolo, Dominum tentare videntur; quia et tunc cum Moysi detraherent, et dubitarent de eo, Deum tentasse dicuntur. Omne enim quod probatum non habetur, tentatur: ideo ut hæc tentatio convellatur, admonet cum terrore. Ut autem humana tentatio illos apprehendat, hortatur: humana enim tentatio est propter spem Dei diffidere de homine, quia vana spes in homine; ut in necessitate aut pressura non desperet de Deo, humanum auxilium requirendo, sicut et Judæi qui dubitantes de Deo, idolorum adminicula⁷ exorabant. Hoc est humanum auxilium;

⁷

⁶ Codd. C et M ita habent, dum alii mss. et editiones legunt *se proficere*. Sed præferendam fuisse lectionem illam ostendit tempus præteritum plus quam perfectum vocis *deterioraverant*, quod aliud tempus analogum requirebat.

⁷ Codd. C et M, *adminiculum*.

quia dii paganorum terra sunt, et culturam illorum humanus error invenit. Propter Christum ergo pati humana tentatio est, per quam proficitur apud Deum.

Fidelis autem Deus, qui non patietur vos tentari supra quam potestis: sed faciet cum tentatione etiam proventum, ut possitis tolerare.

Ideo fidelem dicit Deum, qui non patietur vos tentari supra quam¹ potestis, quia daturum se promisit Deus diligentibus se regna cœlestia; et ut det necesse est quia fidelis est.² Propterea ergo tribulatis³ pro se aderit, nec patietur tantum irrogari, quod tolerari non possit: sed faciet, ut aut cito cesset tentatio; aut si prolixa fuerit, det tolerandi virtutem: alioquin non dabit quod promisit, quia vincetur qui patitur. Homo est enim infirmitati subjectus, et non erit qui accipiat:⁴ sed quia fidelis est Deus, qui promisit, subvenit, ut impleat quod promisit. Denique brevianos vult esse dies Dominus, ut salventur electi, et possint consequi regnum Dei. Quomodo tamen a Deo adjuvatur, si tantum permittatur tentari, quantum potest?⁵ Adjuvatur plane, dum non plus permittitur ei imponi, quam scitur ferre posse; ut quarto die pati non permittatur qui scitur ultra non posse quam triduo tolerare.

Vers. 14. *Quapropter, carissimi, fugite ab idolorum cultura.*

Hortatur etiam nunc, ut abstineant se ab omni societate idololatriæ, ut non solum spes, sed et animus inde tollatur, ne per hoc nascatur in Deum tentatio: nemo enim assiduus in idolio nihil sperat de eo.⁶ Hinc enim sperare dubitare de Deo est, sicut et Saul, relicto Deo, qui ei fuerat delicti causa iratus, ad idololatriam se contulit, aliquid sperans de ea. Cui quidem et in præsentī obfuit, et in futurum gehennam ulticem providit.

Vers. 15. *Quasi prudentes vos iudicate quod dico.*

Exempla subjicit, ut facilius suadeat; quia cui verba satis non faciunt, solent exempla suadere.

Vers. 16, 17. *Calix benedictionis quem benedicimus, nonne communicatio sanguinis Domini est? Panis quem*

A frangimus, nonne communicatio corporis Domini est? Quia unus panis, unum corpus multi sumus: omnes enim de uno pane et de uno calice participamus.

105. Quoniam unum sumus, alter alterius membra, unum nos sentire debere dicit; ut fides una unum habeat sensum et opus.

Videte Israel secundum carnem.

Vers. 18

Hoc est, discite homines videntes Deum, quemadmodum se habent carnalia, id est, idololatria.

Nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris?

Sicut enim nos de uno pane et de uno calice percipientes, participes et consortes sumus corporis Domini; ita et qui edunt hostias, participes sunt altaris erroris.

Quid ergo dico, quia simulacro immolatum aliquid est? Non quia simulacrum est aliquid; sed qui sacrificant, dæmoniis immolant.

Vers. 19, 20

Simulacrum vere nihil est, quia imago videtur rei mortuæ: sed sub tegmine simulacrorum diabolus colitur.

D Nolo vos participes fieri dæmoniorum.

Ostendit illis non hoc esse⁷ tantum, quod videtur in idolio; sed esse occultum iniquitatis mysterium, quod ut unius Dei fidem corrumpere, satanas adinvenit. Unde et Johannes apostolus in epistola sua dicit: *Ad hoc venit Filius Dei, ut solveret opera diaboli.*

Joan. III, 9.

E Non potestis calicem Domini bibere, et calicem dæmoniorum; non potestis mensæ Domini communicare, et mensæ dæmoniorum.

Vers. 21.

Sicut et Dominus ait: *Non potestis Deo servire, et mammonæ;* quia qui calicem dæmoniorum bibit, calici Domini insultat; et cum mensæ dæmoniorum communicat, mensæ Domini, id est, altari obstrepat, et Domini corpus crucifigit. Idecirco enim Christus crucifixus est, ut dissolveret⁸ opera diaboli. Qui ergo facit opera diaboli, Christo repugnat.

Matth. VI, 24.

¹ Codd. C et M, *supra id quod*. Ita vetus lat. versio, alique Patres apud Sabbat. ad h. l.

² Lectio codicis C: *Et det necesse est, qui fidelis est*.

³ Cod. C, *tribulantibus*.

⁴ Rom. edit. sola, *qui eripiat*, quod contextui non respondet. Subintelligitur potius *bravium*, ut allusio ad verba Pauli præcedentia IX, 24: *Omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium*, sive, ut hic legitur, *palمام*.

⁵ Mss. aliquot, *permittitur tentari, quantum scitur ferre posse*? At locus integer a vocibus, *Quomodo tamen usque ad Quapropter carissimi*, omittitur in ms. Corb. (Ed. Maur.)

⁶ « Edit. Rom., *in idolio aliquid speret de eo*: vett. autem

ac mss. eo tantum discrepant, quod illæ (ut cod. C) habent etiam *speret*; et illorum nonnulli pro *de eo* legunt *de Deo*. » Ita Maurini. Sensus autem hic esse videtur: Qui assiduus est in idolio aliquid inde sperat (duo negativa *nemo... nihil* latine affirmativum efficiunt), ideoque verum Deum offendit, *tentat Deum* quia dubitat saltem de Dei unitate, ejusque omnipotentia.

⁷ Cod. C ita habet, *non hoc esse*, dum reliqui mss. et editiones carent voce *non*. Sed contextus eam omnino postulat, ideoque eam in textum induximus.

⁸ Nonnulli mss., quos inter C, *crucifixus est, quia dissolvit opera diaboli*.

Vers. 22. *Aut æmulamur Dominum Jesum? Numquid fortiores illo sumus?*

106. Vix fit ut humilis zeletur potentem: scit enim non sibi competere, in quo illi potest invideri; sed aut æquali invidetur, aut prope æquali. Ideo Apostolus non posse dixit homines æmulari Dominum Jesum, propterea quia illum sciunt Dominum: si quominus, non videbitur eis dignus esse vocari Dominus, quem zelantur, ne Dominus sit. Zelo enim satanas idololatriam invenit, ut homines negando Deum Dominum, idolis serviant quasi diis et dominis.

Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.

Omnia dicit licere secundum legem naturæ; omnia enim munda sunt. De escis enim agebatur, et carne idolis immolata. Nam quæ prohibita et interdicta sunt, quomodo dici possunt licere, cum hic etiam ipsa, quæ concessa sunt, significet aliquando non expedire? sicut dicit apostolus Petrus:¹ *Si hæc est causa viri cum*

Matth. xix, 10. *uxore, non expedit nubere.*

Vers. 23. *Omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.*

107. Idem sensus est, quia licet omnia edere: sed quod idolis immolatur, non ædificat, quia scandalum facit fratri, sicut supra dictum est; ideoque a licitis aliquando temperandum est, ut prosit. Hinc est unde sumptus ab iis, cum ei liceret, noluit accipere, sciens non expedire.

Vers. 24. *Nemo quod suum est, quærat, sed quod alterius.²*

Verum est quod dum unusquisque in idolio recumbit, voluntati suæ satisfacit, et fratri conscientia infirmo scandalum ponit. Quapropter festinandum est pro caritate Domini nostri Jesu Christi, ut et magis quæ sunt salutis proximi necessaria provideamus,³ quam nostræ voluntati, sicut idem Apostolus, vas electionis, et medicus spiritualis ait: *Non quærens quod mihi utile est, sed quod multis.*

Vers. 25, 26. *Omne quod in macello venit, edite, nihil interrogantes propter conscientiam; Domini est enim terra et plenitudo ejus.*

108. Ut omnia munda ostenderet, exemplo psalmi vigesimi tertii hoc roboravit; quia non potest immundum esse, quod Domini est. Et quoniam superius de escis ait: *Omnia licent*, statim subsequutus est: *Omne quod in macello venit, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.* Hoc autem ideo subjecit, ut libera sit

A conscientia: licet enim aliquid pollutum sit per accidentiam, id est, oblationem idoli; cum hoc tamen nescit qui emit, nullum patitur scrupulum, et apud Deum immunis est.

Si quis vocat vos ex infidelibus ad cenam, et itis; omne quod appositum vobis fuerit, edite, nihil disquirentes. Vers. 27.

B Hoc est, simpliciter manducate quod apponitur, non interrogantes unde sit.

Si vero aliquis dixerit: Hoc immolatum est, nolite manducare propter illum, qui indicavit, et propter conscientiam. Conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius. Vers. 28, 29.

C Hoc perfectis loquitur, qui possunt, contentes idololatriam; quia nihil est manducare de sacrificio, certi quia quod sub Dei creatoris nomine editur, non potest pollueri: sed quia alius, qui idolis servit, gloriabitur, te edente de sacrificatis, quasi venereris idola; ideo non debet edi. Apud conscientiam enim ille lætabitur suam, quia videt te libenter appetere quod idolis immolatum est.

Ut quid enim libertas mea judicatur ab alia conscientia?

D Hoc dicit, quia cum ab idoli devotione conscientia sit libera, quid opus est, ut putetur quia venerationis causa edat idolis immolata? Judicatur enim non distare ab eo, qui colit idola, quando non horret quod oblatum est simulacro.

Si ergo gratiæ particeps sum, quid blasphemor pro quo ego gratias ago? Vers. 30.

E 109. Id est, si ego gratiæ Dei communico, quia in ipsius nomine edo; quid opus est arbitrari hoc aliquem, quia ego idolo devotus sum, dum non horreo quæ oblata sunt idolo, hoc est, blasphemor? Et me ergo blasphemat, et ille in idolio suo gaudet: dum me putat participem, habet occasionem permanendi in errore, et fratribus malum datur exemplum. Nam si præceptum est in Lege, ut luci et aræ et tituli et ipsa idola confringantur; vide si non peccatum est non solum hæc non facere, sed et interesse epulis hujusmodi: propterea de sacrificatis non expedit edere.

Sive igitur editis, sive bibitis, sive quid⁴ facitis, omnia in gloriam Dei. Vers. 31.

Per hæc subjecta declaravit in idolio edere,

¹ Rom. edit., *Sicut dicunt apostoli.*

² Hunc textum apostoli atque illius expositionem, e cod. Corb. Maurini editores desumpserunt, cum absit ab aliis, sicut et a cunctis editionibus.

³ Textus a Maurinis editus habet *prohibeamus*, sed evi-

dens est typographicus error, quem ideo emendavimus in *provideamus*. Utrum vero explanatio hujus versiculi Ambrosii habenda sit, sub iudice relinquimus.

⁴ Cod. C, *sive aliquid*.

quavis licet conscientia, inimicum esse Deo; ad opprobrium enim Dei unius hæc diabolo dedicantur.¹ Nam in gloriam Dei edere et bibere et aliquid facere, hoc est, ut sub invocatione Creatoris cum modestia convivium celebretur: in gloriam enim² Dei aliquid fit, cum in actibus et conversatione christiani Deus laudatur, vel cum filiorum procreatio a Deo speratur.³

Vers. 32. *Sine offensione estote Judæis et Græcis, et Ecclesiæ Dei.*

110. Sic temperandam conversationem nostram docet, ut nullus in ea scandalum patiatur. Offensio ergo Judæis fit, cum idola quæ illi abominantur, christianum, qui se dicit Legem et prophetas accipere, vident non horrere. Græcis vero, id est, gentilibus, hæc est offensio, si in eo in quo sunt, non solum non arguantur; sed et promptiores fiant, dum non vitantur vota idolorum illorum. Ecclesiæ autem Dei fit offendiculum, quando quosdam ex numero suo videt iis, quæ inimica sunt Deo, adhærere.

Vers. 33. *Sicut ego omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant.*

Omnibus per omnia placere est sine scandalo cujusquam agere ad profectum utilitatis illorum, ut et illis et huic sit utile.

CAPUT XI.

Vers. 1. *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi.*

111. **H**umanum est quod dicit, ut imitatores ejus simus, qui a Deo nobis magister indultus est. Si enim hic Dei imitator est, quare non nos hominis? Quia sicut Deus Pater misit Christum magistrum et auctorem vitæ; ita et Christus misit apostolos nobis magistros, ut eorum imitatores essemus, quia ejus esse non possumus. Ita enim ait Dominus ad Patrem: *Sicut me misisti in hunc mundum, ita et ego misi eos in hunc mundum.* Et quia digni imitatores ejus erant, subjecit: *Et pro eis sanctificabo⁴ me ipsum.*

Joan. xvii, 18.

⁴ Ibid., 19.

Vers. 2. *Laudo autem vos, fratres, quod omnia mea memoria retinetis; et quomodo ubique trado, traditiones meas tenetis.*

Postquam mores et conversationem illorum arguit, nunc traditiones vult corrigere. Ideo non hoc confirmat, sed succenset eis; quia cum esset apostolus eorum, immemores erant traditionum ejus, neque quod adhuc non didicerant, ex

¹ Cod. C, diabolo dicantur.

² Cod. C pro enim rectius habet autem.

³ Codd. C et M omittunt reliqua post laudatur. Sed potuit rite ea verba adicere Ambrosius, ut contra manichæos con-

A aliarum Ecclesiarum traditione sequebantur; ac per hoc quasi noviter tradit illis, dicens:

Volo vos scire quia omnis viri caput Christus est. Vers. 3.

112. Ad auctoritatem retulit; quia homo a Deo quidem, sed per Christum.

Caput autem mulieris vir.

B Quia, quamvis et mulier per Christum, de viro tamen facta est, ac per hoc subicitur viro.

Caput autem Christi Deus.

C Dignum est ut Filii caput Pater dicatur, quasi genitor ejus. Aliter tamen caput viri Christus est, et aliter vir mulieris, et aliter Deus caput Christi est. Deus autem ideo caput Christi est, quia de eo vel ab ipso genitus est. Mulieris vero caput idcirco vir est, quia ex ejus costa Dei virtute formata est. Christus autem ideo caput viri est, quia per ipsum, cum non esset, creatus est. Una ergo dictio diversam habet intelligentiam; quia et personæ discrepant et substantiæ. Gen. ii, 21.

Omnis vir orans aut prophetans velato capite deturpat caput suum. Vers. 4

D 113. Orare dicit deprecari; prophetare autem adventum fore Domini voce symboli post orationem effari.

Omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite, confundit caput suum; unum est enim atque idipsum, ut decalvata.⁵ Si autem non velatur mulier, tondeatur: si autem turpe est mulieri tonderi aut decalvari, velet caput. Vir enim non debet velare caput, cum sit imago et gloria Dei. Vers. 5, 6, 7.

E

Quamvis una substantia sit et vir et mulier, tamen quia vir caput est mulieris, anteponendus traditur; ut per causam et rationem major sit, non per substantiam. Inferior ergo mulier viro est, portio enim ejus est; quia origo mulieris vir est: ex eo enim est, ac per hoc obnoxia videtur mulier viro, ut imperio ejus subjecta sit. Honorificentiam et dignitatem viri obstare dicit, ne velet caput; imago enim Dei incongruum est ut celetur: abscondi enim non debet, Dei enim gloria videtur in viro.

Mulier autem gloria viri est.

Multum distat inter gloriam Dei, et gloriam viri; vir enim ad imaginem Dei factus est, non

jugia damnantes urgeret bonam esse per se et filiorum procreationem.

⁴ Cod. C, sanctifico.

⁵ Ita codd. C et M, juxta græcum, pro decalvetur.

mulier. Hæc autem¹ imago Dei in viro, quia unus Deus unum fecit hominem; ut sicut ab uno Deo sunt omnia, ita essent et ab uno homine omnes homines; ut unius Dei invisibilis unus homo visibilis imaginem haberet in terris, ut unus Deus in uno homine videretur auctoritatem unius principii conservare, ad confusionem diaboli, qui sibi, neglecto uno Deo, dominium et divinitatem² voluit usurpare. Quod propheta Ezechiel significat, et Apostolus idem;³ ait enim: *Ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se quasi sit Deus.*

Non est enim⁴ vir ex muliere, sed mulier ex viro; etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum. Propterea debet mulier potestatem habere supra caput⁵ propter Angelos.

114. Potestatem velamen significavit, Angelos episcopos dicit, sicut docetur in Apocalypsi Johannis. Et quia utique homines sunt, quod non corripere plebem, arguuntur; et quod rectum est in illis, laudatur. Mulier ergo idcirco debet velare caput, quia non est imago Dei, sed ut ostendatur subjecta. Et quia prævaricatio per illam inchoata est, hoc signum⁶ debet habere; ut in Ecclesia propter reverentiam episcopalem non habeat caput liberum, sed velamine tectum: nec habeat potestatem loquendi, quia episcopus personam habet Christi. Quasi ergo ante iudicem, sic ante episcopum, quia vicarius Domini est, propter reatus originem⁷ subjecta debet videri.

Veruntamen neque mulier sine viro, neque vir sine muliere in Domino.

115. Ideo in Domino, quia Deus ex uno fecit ambas et unum; una enim caro et unum corpus sunt in Domino, hoc est, secundum Dominum, qui creavit. Denique qui non credunt mulierem de viro sumptam, hi sine Domino, vel non secundum Dominum credunt hominum originem.

Nam sicut mulier de viro, ita et vir per mulierem.

Hoc firmavit, quod dixit; quia ambo unum sunt in natura, atque origo mulieris vir est, sicut legitur in Genesi factum a Domino creatore.

¹ Cod. C, *Hæc est autem*. Prorsus injurie e præcedentibus erroris insimulatus est hujus libri auctor, quasi *absolute* negaverit mulierem esse imaginem Dei; dum hoc admisit ratione *naturæ*, quia superius dixit *unam substantiam* esse virum et mulierem; ut *per causam et rationem* vir ea major sit, *non per substantiam*. Ipse autem statim explicat, hoc tantum sensu *per causam* virum imaginem Dei esse, non autem mulierem, quia *ex uno* homine omnes homines ipsaque mulier ortum habuere, sicut ab uno Deo omnia sunt. Ideo, ut jam in Præfatione quoque monuimus, etiam relate ad illud quod occurrit ad v. 34 hujus ejusdem epistolæ, omnino evanescit argumentum quo ex his quoque verbis nonnulli inficiati sunt, magno Doctori Ambrosio hæc Commentaria attribui posse.

A *Omnia autem ex Deo.*

Gen. II, 22.

Postquam gradatim exposuit singula, ut omnia Deo subjiceret, unum servans principium, ait: *Omnia autem ex Deo*; ut neque mulier subjectionis suæ causa contristaretur, neque vir quasi exaltatus superbiret.

Vos ipsi judicate: decetne⁸ mulierem non velatam orare Deum?

Vers. 13.

116. Hinc est unde superius illis per ironiam succenset, dicens: *Laudo quia omnia mea memoria retinetis: et quomodo ubique trado, traditiones meas tenetis*. Cum enim hæc esset traditionis ratio, ut velatæ essent mulieres in ecclesia, illi contra revelatas eas in ecclesia patiebantur. Ideoque jam non auctoritate traditionis, quam neglexerant, sed per ipsam naturam suadere illis nititur veritatem, dicens:

Nec ipsa natura docet vos quia vir quidem, si comam habuerit, ignominia est illi?

Vers. 14, 15.

Hoc secundum Legem loquutus est; prohibet enim virum esse comatum.

Levit. XIX, 27.

Mulier autem si comam habuerit, gloria est illi; quoniam coma pro velamine data est ei.⁹

D Naturaliter hoc honestum et propemodum decretum vult esse, ut velata mulier satisfaciat, et gratias agat Deo. Coma ergo indicium velaminis est, ut naturæ et voluntas addatur. Denique nulla mulier etiam revelata adit potestatem.

Si quis autem videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei.

Vers. 16.

E Post rationem redditam, ut contentiosos vincat, auctoritatem interponit; quia neque Judaismus hoc habuit, unde dicit: *Neque nos, neque Ecclesia Dei*, ut neque Moyses, neque Salvator sic tradiderit.

Hoc autem præcipio, non laudans quod non in melius, sed in deterius¹⁰ convenitis.

Vers. 17.

117. Quomodo particulatim conversationem

² Cod. C, *et deitatem*.

³ Forte legendum *item*.

⁴ Codd. C et M omittunt *enim*.

⁵ Lectio communis est *supra caput etiam* etc. Sed nos e codd. C et M omisimus *etiam* quia ita legerunt et Hieronymus et Augustinus, et ita habuit vetus latina versio. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁶ Cod. C, *hoc signi*.

⁷ Gratianus in decreto, *propter peccatum originale*.

⁸ Codd. C et M, *decet*.

⁹ Codd. C et M omittunt *ei*.

¹⁰ Codd. C et M, *in pejus*, ut auctor libri *ad Novatianum*. Cf. Sabbat. ad h. l.

illorum per correptionem emendat; ita et traditiones illorum, non laudans utique, sed vituperans eos.

Vers. 18, 19. *Primum enim.*

Primum dicendo genus peccati ostendit, unde orti sunt errores, quos reprehendit; ubi enim dissensio est, nihil rectum est.¹

Convenientibus vobis in ecclesiam, audio dissensiones esse, et partim credo. Oportet enim et hæreses esse, ut et qui probati sunt, manifesti fiant inter vos.

Sciendo nonnullos mentes corruptos versutia diaboli, dicit: *Oportet hæreses esse.* Non utique voluit, nec optavit: sed quia scivit² futurum, dixit, sicut et Dominus, *Oportet, inquit, venire scandala.* Et: *Oportet Filium hominis pati, præsci-* 2 Matth. xviii, 7.
Luc. ix, 22. *sci-* 1 Cor. i, 12. *us, quia Judas proditor erat futurus. Et probati autem cum dicit, manifesti fiant inter vos, illos significat, qui in traditione accepta durante, exemplum probationis erant evangelicæ disciplinæ ad condemnationem ceterorum. Ii sunt quos in capite epistolæ significat, eo quod dicerent: Nos vero Christi; cum alii dicerent: Ego Pauli, ego Apollo.*

Convenientibus³ igitur vobis in unum, jam non est Dominicam cœnam manducare. Unusquisque enim vestrum propriam cœnam præsumit in manducando; et alius quidem esurit, et⁴ alius ebrius est. Numquid domos non habetis ad edendum et bibendum? aut ecclesiam Dei contemnitis, et confunditis non habentes?

118. Hos notat, qui sic in ecclesiam conveniebant, ut munera sua offerentes, advenientibus presbyteris (quia adhuc rectores ecclesiis non omnibus locis fuerant constituti) totum sibi 5 qui obtulerant, vindicarent,⁵ schismatis causa. Dissensiones enim inter eos pseudoapostoli seminaverant, ita ut oblationes suas zelarentur, cum una atque eadem prece omnium oblationes benedicerentur; ut ii qui, ut adsolet fieri, non obtulerant, aut unde offerrent non habebant, pudore correpti confunderentur, non sumentes partem; et tam cito illud agebant, ut supervenientes non invenirent quod ederent. Ideoque si sic, inquit, convenitis, ut unusquisque suumumat; domi hæc agenda, non in ecclesia, ubi unitatis et mysterii causa convenitur, non dissensionis et ventris. Munus enim oblatum totius populi fit, quia in uno pane omnes significan-

A tur. Per id enim quod unum sumus, de uno pane omnes nos sumere oportet.

Quid dicam vobis? Laudo vos? In hoc non laudo.

Apertum est, deprehenso et correpto errore, ut de cetero corrigant, et sciant hoc verum, quod dudum in primordiis ipsi didicerant: formam illius quæ a Salvatore in re hujusmodi data est, iterat dicens:

B *Ego enim accepi a Domino, quod et tradidi vobis, quoniam Dominus Jesus in qua nocte tradebatur, accepit panem, et gratias agens, fregit, et dixit: Accipite, et manducate. Hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur.⁶ hoc facite in mei commemorationem. Simili modo et calicem, postquam cœnatum est, dicens: Hoc poculum novum Testamentum est in meo sanguine; hoc facite, quotiescumque bibetis, in mei commemorationem.* Vers. 23, 24, 25

C 119. Ostendit illis mysterium eucharistiæ inter cœnandum celebratum, non cœnam esse: medicina enim spiritalis est, quæ cum reverentia degustata, purificat sibi devotum. Memoria enim redemptionis nostræ est, ut Redemptoris memores, majora ab eo consequi mereamur.⁷ 7

Quotiescumque enim comederitis panem hunc, et de poculo biberitis, mortem Domini annuntiabit, donec veniat. Vers. 26.

Quia enim morte Domini liberati sumus, hujus rei memores, in edendo et potando carnem et sanguinem, quæ pro nobis oblata sunt, significamus novum Testamentum in his consequuti, quod est nova lex, quæ obedientem sibi tradit cœlestibus regnis. Nam et Moyses, accepto sanguine vituli in patera, adpersit filios Israel, dicens: *Hoc est Testamentum, quod disposuit Deus ad vos.* Hoc figura fuit Testamenti, quod Dominus novum appellavit per prophetas; ut illud vetus sit, quod Moyses tradidit. Testamentum ergo sanguine constitutum est, quia beneficii divini sanguis testis est. In cujus typum nos calicem mysticum sanguinis ad tuitionem corporis et animæ⁸ nostræ percipimus; quia sanguis Domini sanguinem nostrum redemit, id est, totum hominem salvum fecit. Caro enim Salvatoris pro salute corporis, sanguis vero pro anima nostra effusus est, sicut prius præfiguratum fuerat a Moyse; sic enim ait: *Caro pro corpore vestro offertur, sanguis vero pro anima; ideoque non manducandum san-* Exod. xxiv, 8. 8 Levit. xvii, 1.

¹ Ms. Corb. ita brevavit: *Ubi enim dissensio est, primum dicemus. Id genus peccati ostendit, unde rectum nihil est.*

² Omnes edit. ante maurinam et quidam mss., *sed quia sint*, alii mss., *sed quia scivit*, nonnulli scit, C, sciit.

³ Cod. M in margine, *In Cœna Domini.*

⁴ In cod. C deest hoc et.

⁵ Cod. C, *qui obtulerat, vindicare.*

⁶ Rom. edit., *pro vobis tradetur.* Sed etiam vetustissimus cod. C habet ut in textu.

⁷ Codd. C et M, *consequi mereamur mortem Domini annuntiantes*, intermediis omissis.

⁸ Nonnulli mss., *calicem mysticum ad tuitionem*; unus, *ad tinctionem.* Vox sanguinis extra locum posita est in codd. C et M, ubi legitur, *mysticum ad tuitionem corporis et sanguinis et animæ.*

guinem. Si igitur apud veteres imago fuit veritatis, quæ nunc apparuit, et manifestata est in Salvatoris adventu; quomodo hæreticis¹ contrarium videtur vetus novo, cum ipsa sibi invicem testimonio sint?

Vers. 27 *Itaque quicumque ederit panem hunc, aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini.*

120. Indignum dicit esse Domino, qui aliter mysterium celebrat, quam ab eo traditum est. Non enim potest devotus esse qui aliter præsumit, quam datum est ab auctore. Ideoque præmonet ut secundum ordinem traditum devota mens sit accedentis ad eucharistiam Domini; quoniam futurum est iudicium, ut quemadmodum accedit unusquisque, reddat causas in die Domini Jesu Christi; quia sine disciplina traditionis et conversationis qui accedunt, rei sunt corporis et sanguinis Domini. Quid est autem reos esse, nisi pœnas dare mortis Domini? Occisus est enim pro his,² qui beneficium ejus in irritum ducunt.

Vers. 28, 29 *Probet autem se homo, et sic de pane³ edat; et de poculo bibat. Qui enim manducat et bibit indigne, iudicium sibi ipsi manducat et bibit, non discernens corpus Domini.*

121. Devoto animo et cum timore accedendum ad communionem docet; ut sciat mens⁴ reverentiam se debere ei, ad cujus corpus sumendum accedit. Hoc enim apud se debet judicare, quia Dominus est, cujus in mysterio sanguinem potat, qui testis est beneficii Dei. Quem nos si cum disciplina accipiamus, non erimus indigni corpore et sanguine Domini; gratias enim videbimur reddere Redemptori.⁵

Vers. 30 *Ideo multi in vobis invalidi et ægroti, et dormiunt multi.*

Ut verum probaret quia examen futurum est accipientium corpus Domini, jam hic imaginem iudicii ostendit in eos, qui inconsiderate corpus Domini acceperant, dum febribus et infirmitatibus corripiebantur, et multi moriebantur; ut in his ceteri discerent, et paucorum exemplo territi emendarentur, non inultum scientes corpus Domini negligenter accipere; et eum quem hic pœna distulerit, gravius tractandum fore, quia contempsit exemplum.

Vers. 31, 32 *Quod si nosmet ipsos discernereamus, non utique judicaremur. Dum judicamur autem, a Do-*

¹ Præcipue nempe manichæis; quod et aliud indicium est vetustatis Auctoris istorum Commentariorum.

² Rom. edit., *occisus est enim ab iis*. Verum lectio communis optime respondet contextui.

³ Omisimus *illo*, quod lectio communis habent post *pane*, quia deest in codd. C et M, in græco textu, et in veteri latina versione. Cf. Sabbat. ad h. l.

A *mino corripimur; ut non cum hoc mundo damnemur.*

Hoc dicit, quia si nosmet ipsi errores nostros corrigeremus, non a Domino judicaremur. Et quia corripimur, tamen pro nobis est; ut timore ipso emendemur. In paucis enim omnium est emendatio. *Ne cum hoc mundo*, id est, cum infidelibus *damnemur*. Nihil enim differt ab infideli qui inconsiderate ad mensam Domini accedit.

B *Itaque, fratres, cum convenitis ad manducandum, invicem exspectate. Si quis esurit, domi manducet.* Vers. 33, 34.

122. Ad invicem exspectandum dicit, ut multorum oblatio simul celebretur, ut et omnibus ministretur; et si quis impatiens est, domi tereno pane pascatur.

C *Ut non in iudicium conveniatis: hoc est, ne mysterium reprehensibiliter et cum offensione agatis.*

Cetera autem cum venero, disponam.

Caput prius salutis ordine agendum ostendit, et quomodo in ecclesiam ab utroque sexu conveniatur, præmisit: in quibus rebus si error fuerit, non leve peccatum est. Cetera autem quæ ad ædificationem Ecclesiæ pertinent, præsentia sua ordinare se promisit.

CAPUT XII.

De⁶ spiritalibus autem nolo vos ignorare, fratres. Scitis quia gentes eratis, simulacrorum formæ euntes, prout ducebamini. Vers. 1, 2.

123. **S**piritalia illis traditurus, exemplum prioris conversationis memorat; ut sicut simulacrorum fuerunt forma, colentes idola, et ducebantur duce voluntate dæmoniorum; ita et colentes Deum sint forma legis Dominicæ, ambulantes sicut placet Domino. Forma enim uniuscujusque legis in professione et conversatione cultoris debet videri: ille enim forma et imago legis Dei est, in cujus fide et conversatione Evangelii veritas lucet.

F *Propter quod notum vobis facio, quia nemo in Spiritu Dei loquens dicit anathema Jesum;⁷ et nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto.* Vers. 3.

Quoniam rationem spiritalium ignorantes, per

⁴ Ivo Carn., *ut sciant omnes... accedant*. (Edit. Maur.)

⁵ Mss. aliquot, etiam C et M, *gratia enim videbitur Redemptori* (cod. C, *Ademptori*).

⁶ Cod. M in margine, *Dominica V post Apostolorum* (sic).

⁷ *Jesum* posuimus pro communi *Jesu* e codd. C et M, græco textu, veteri lat. versione et Novat. Cf. Sabbat. ad h. l. Item infra.

singula charismata hominibus potius, quam Deo dabant gloriam, non adsequuti per Spiritum sanctum hoc donum ministrari; et quia qui Dominum Jesum vocat, non sine Spiritu sancto hoc dicit; habet enim gratiam in eo ipso fidei suæ propter gloriam nominis Christi: non enim sine dono Dei est Dominum dicere Jesum, ac per hoc ostendit illis in omnibus Dei esse laudem et gratiam; quia sicut idolorum imago in ministris¹ ejus est, ordinem suum habens per singulos gradus, totum tamen hominis est: ita et in lege Dominica gradus charismatum sunt officiis Ecclesiæ, non utique meritis humanis indulti; sed ut membra ad ædificationem Ecclesiæ pertinentia, quæ per se et in se habent gloriam, sicut est etiam in humanis officiis. Scholæ enim sunt, quæ positæ in se dant dignitatem; ut loci honor hominem faciat gloriosum, non propria laus. Ait ergo: *Nemo in Spiritu Dei loquens dicit anathema Jesum*. Vox enim quæ dicit anathema Jesum, humano est errore prolata; quidquid enim falsum est, ab homine est. *Et nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto*. Dictum enim ipsum, quo significatur Dominus Jesus, non ab² adulatione hominum, sicut et idola dii vocantur, sed Spiritus sancti veritate profusum est; quidquid enim verum a quocumque dicitur, a sancto dicitur Spiritu. Ne ergo hominum favorem existimarent in regula christiana, et propter hoc se argui minime paterentur, sicut est et in simulacris (homo enim adinvenit,³ ut Deus dicatur qui non est; ac per hoc subjecti sunt antistites illis): ostendit enim eis nullum beneficium esse humanum in eo, cum dicitur Dominus Jesus; sed magis donum Dei, qui dignatus est mysterium suum hominibus declarare. Etenim ipsa professio⁴ remissionem acquirit peccatorum, sicut exaggerat dicatio idolorum. Docet ergo eos quia non præstant religioni beneficium, dicentes *Dominum Jesum*, sed accipiunt; ne more idolorum hominum putarent gratiam esse in lege Domini, dum vocatur Deus qui non est. Denique non intelligentes Dei donum esse in fide, singuli singulos sibi homines delegerant, quos sequerentur, dicentes: *Ego sum Pauli, ego vero Apollo*. Superbiam ergo illorum humiliat, ut patiantur se, sicut dixi, argui.

Divisiones vero⁵ gratiarum sunt.

124. Non hoc humanis meritis vult adscribi, sed gratiæ Dei ad honorificentiam nominis ejus: sicut enim qui dicit Dominum Jesum, in Spiritu sancto dicit, qualisvis sit; ita et in loco ordinis officii ecclesiastici positus, gratiam habet, qualisvis sit; non utique propriam, sed ordinis per efficaciam Spiritus sancti. Unde et inter initia

A dicit: *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat: sed qui incrementum dat Deus.*

Idem autem Spiritus. Et divisiones ministeriorum sunt. Vers. 5, 6

Per eundem Spiritum diversa dona dicit præstari.

B *Idem vero Dominus. Et divisiones operationum sunt.*

Jungit nunc Christum Spiritui sancto.

Idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus.

In tantum non hoc hominibus dandum, quasi proprium sit, sed soli Deo adserit; ut etiam donum Spiritus sancti, et gratiam Domini Jesu unius Dei dicat operationem; ne gratia et donum divisum sit propter personas Patris et Filii et Spiritus sancti: sed indiscretæ unitatis et naturæ trium unum opus intelligatur, ut ad unum omnem gloriam redigat et divinitatem. *Divisiones autem gratiarum sunt* officiis Ecclesiæ, non humanis meritis deputatæ. Si enim Spiritus sanctus idem Dominus est, et Dominus idem Deus est, et tres unus Deus est: cum enim Spiritus sancti gloria,⁶ et potestas, et natura Dei est; et Dominus Jesus idem est in natura quod Deus est unus; utique Spiritus sanctus, et Dominus Jesus, et Pater Deus est. Et singuli enim Deus unus, et tres Deus unus. Denique operante uno, tres operari dicuntur; ut Trinitatis mysterium in unius Dei natura et potestate claudatur, cum sit immensum.

Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem. Vers. 7

E 125. Hoc est, donum accipit, ut divinis retinaculis vitam suam gubernans, et sibi et aliis utilis sit, dum exemplum bonæ conversationis ostendit.

Cuidam enim datur per Spiritum sermo sapientiæ. Vers. 8

Id est, datur illi prudentia non ex litteris, sed corusco Spiritus sancti igne; ut cor habeat illuminatum, et sit prudens, ut discernat quæ vitanda sunt, quæve⁷ sequenda.

Alii vero sermo scientiæ secundum eundem spiritum; hoc est, ut habeat scientiam rerum divinarum.

Alii gratia curationum in uno Spiritu; id est, ut medelam tribuat infirmis vel ægris.

¹ Cod. C, in administris.

² Codd. C et M omittunt ab.

³ Gill. edit., homo enim ad id venit.

⁴ Mss. aliquot, ipsa confessio: Corb. ipsa promissio. (Ed. M.)

⁵ Cod. C, Divisiones autem.

⁶ Cod. C, ut gloria.

⁷ Codd. C et M, quæ.

Vers. 9, 10. *Alii fides in eodem Spiritu.*

Hoc dicit, ut fidei profitendæ ac vindicandæ, pressa verecundia, accipiat facultatem.

Alii operatio virtutum.

Potestatem dari significat in ejiciendis dæmoniis, aut signis faciendis.

Alii prophetia: id est, ut Spiritu sancto repletus dicat futura.

Alii discretio spirituum.

Hoc dicit, ut intelligat et judicet, quod dicitur, an Spiritus sancti sit, an mundani.

*Alii genera linguarum, alii interpretatio linguarum.*¹

Interpretari est, ut dicta illorum, qui linguis loquuntur vel litteris, per donum Dei fideliter interpretetur.

Vers. 11. *Omnia autem hæc operatur unus atque idem Spiritus, dividens unicuique prout vult.*

Quod superius trium Personarum dicit, nunc per unum Spiritum sanctum agi profitetur; ut quia unius naturæ sunt et virtutis, quod unus operatur, operentur tres: unus tamen est Deus, cujus gratia dividitur singulis, prout vult, non ad merita² hominum, sed magis ad ædificationem Ecclesiæ suæ; ut omnia, quæ mundus imitari vult, sed non implet, quia carnalis est; hæc in Ecclesia, quæ domus Dei est, singulorum officiis et dono et magisterio Spiritus sancti indulta ad probationem veritatis in iis, qui contemptibiles mundo sunt, videantur.

Vers. 12, 13. *Sicut enim corpus unum est, et membra habet multa; omnia autem membra ex uno corpore, cum sint multa, unum sunt corpus: ita et Christus. Etenim in uno Spiritu nos omnes in unum corpus baptizati sumus, sive Judæi, sive Græci, sive servi, sive liberi; et omnes unum Spiritum potavimus.*

³ 126. Per hæc docet nullius personam quasi despectam³ contemnendam, neque alicujus quasi perfecta sit, præferendam; nec gloriam, quæ soli Deo debetur, hominibustribuendam; quando

¹ Iterum posuimus *linguarum* loco communis lectionis *sermonum*, quia firmatur codd. C et M, græco textu, veteri lat. versione, aliis Patribus ipsoque Ambrosio alibi. Cf. Sabbat. ad h. l. Ante *alii interpretatio* addunt codd. Gem. et Vall., *linguarum, eorum scilicet qui per Spiritus sancti majestatem accipiunt gratiam, ut possint intelligere diversarum linguarum eloquium*, quæ addita sane sunt alicujus arbitrio.

² Codd. C et M, *non ad meritum magis hominum, sed ad ædificationem*, ubi dicendi ratio magis Ambrosianaprehenditur.

A in omnibus unus atque idem Deus sit gloriosus: quippe cum omnes et unum baptisma habeamus, et unum atque eundem Spiritum sanctum. Hoc propter supradictam causam; quia in aliquibus gloriabantur, aliquos vero velut contemptibiles spernebant.

Nam et corpus non est unum membrum, sed multa. Vers. 14.

B Hoc dicens, ostendit unitatem habere varietates officiorum,⁴ et diversitatem hanc non discrepare in unitate potestatis; quando unitas corporis non in singularitate consistit, sed in multis membris, ut invicem sibi præstent quod debent.

Si dixerit pes: Quia non sum manus, non sum de corpore; num propterea non est de corpore? Vers. 15.

C Hoc est, non posse eum, qui infirmus videtur inter fratres, negari esse de corpore, quia non est potens.

Si dixerit auricula: Quia non sum oculus, non sum de corpore; num propterea non est de corpore? Vers. 16.

D Non debere dicit illum, qui paulo inferior est, non necessarium putari corpori, propterea quod de primis non sit.

Si totum corpus oculus, ubi est auditus? Si totum auditus, ubi est odoratus? Vers. 17.

127. Id est, si omnes unius essent officii et operis, quomodo impleretur reliqua necessitas corporis; cum constet multis officiis opus esse ad gubernacula corporis?

E *Nunc autem Deus posuit membra, unumquodque in corpore, sicut voluit.* Vers. 18.

Voluntatem Dei, quia provida et rationabilis est, membra dicit corpori aptasse; ut nihil desit corpori, sed sit multis membris perfectum.⁵

Quod si essent⁶ omnia unum membrum, ubi corpus? Vers. 19.

F Manifestum est quia si omnes fuissent unius dignitatis, non dicerentur membra, neque corpus; ideoque variis membrorum officiis congu-

³ Cod. C, *quasi despecti*, lectio forte præferenda.

⁴ Omnes edit. ac mss. aliquot juxta Maurinos, *ostendit unitatem varietatis*: melius ceteri, ut in textu.

⁵ Edit. omnes, cum mss. quibusdam, ac C et M, *desit multis membris perfectum*: mss. non pauci omittunt *perfectum*: optime vero Corb., ex quo locum restituere Maurini.

⁶ Ita loco communis lectionis, *Si autem fuissent*, e codd. C et M, veterique lat. versione apud Sabbat. ad h. l.

bernantur: omnia enim unum membrum esse non poterant. Ideo autem multa sunt, quia ab invicem differunt dignitate.

Vers. 20. *Nunc autem multa quidem membra, unum autem corpus.*

Hoc dicit, quia multa membra, cum invicem sui egeant, non discrepant in unitate naturæ, quamvis diversa sint; quia diversitas hæc in unum concurret, ut corporis utilitas expleatur, sicut et ea quibus mundus ipse constat, cum sint diversa non solum officiis, sed et naturis; ad unius tamen mundi proficiunt perfectionem, et ex omnibus his nascitur temperies quædam in fructibus, qui humanæ proficiunt utilitati.

Vers. 21. *Non potest autem dicere oculus manui: Opera tua non indigeo.*

128. Hoc est, non potest dicere potior inferiori: Non mihi opus es; quia oculus quidem videt, sed manus sunt, quæ operantur.

Aut iterum caput pedibus: Non estis mihi necessarii.

Id est, major gradu et dignitate non potest sine illo esse, qui humilis est; quia est quod humilis potest, quod non potest sublimis; quia ferrum potest, quod non potest aurum, ac per hoc honorem capiti faciunt pedes.

Vers. 22. *Sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora esse, necessaria sunt.*

Manifestum est, quia quamvis aliquis dignitate sublimis sit; si subjectus tamen defuerit, qui obsequiis suis illum faciat gloriosum, ipsa dignitas contemptibilis erit: officium enim est, per quod dignitas constat. Tale est si imperatori desit exercitus. Quamvis ergo magnus sit imperator, necessarium tamen habet exercitum; membrum¹ est enim corporis ejus, ante se habens tribunos, comites, et magistros. His omnibus inferiores sunt milites, et magis necessarii sunt, sicut membra corporis, quæ cum inferiora videntur, plus utilia sunt: sine oculis enim manus operatur, et pes ambulans victum quæritat.

Vers. 23. *Et quæ putamus ignobilia esse membra corporis, his abundantior² honorem circumdamus.*

129. Similis est sensus, quia qui putantur sine dignitate esse, invenimus in eis quod laudemus, sicut et in membris vilioribus, quod

¹ Rom. edit., *Caput*; recte tamen Ambrosius hoc loco non imperatorem sed exercitum ipsum vocavit membrum, quod constat e sequentibus.

² Cod. C, *his majorem*.

³ Communis lectio, *cum quibus quo*; sed evidenter vox

A plus nobis placeat, quam quod in ceteris invenimus. Quo enim honore dignæ sunt manus, quando quod volumus, tenemus? vel pedes, cum, quo³ volumus, imus? Propterea et nos addimus eis honorificentiam, ut puta pedibus; quos quia humiles sunt et sine dignitate, calceamentis ornamus.

Et quæ inhonesta sunt nostra, abundantior⁴ honorem habent.

B Manifestum est quia pudenda nostra, quæ turpia videntur, dum adspectus publicos vitant, honestate se contegunt, ne per irreverentiam horreant. Simili modo et quidam fratrum, cum sint egestate et habitu inhonesti; non tamen sunt sine gratia, per quam membra⁴ sint corporis nostri: nam solent succincti vesticula tetrica, nudo pede, incedere. Cum ergo videantur contemptibiles, magis honori sunt; quia solent vitam habere mundior⁵. Quod enim hominibus videtur despectum, solet a Deo pulchrum judicari.

Quæ autem honesta sunt nostra, nullius egent. Vers. 24.

130. Apertum est quia caput non eget, neque facies, neque manus, ut his addatur per quod decorentur: ita et fratribus, in quibus studium peritiæ, et conversationis viget honestas, nihil est quod a nobis addatur; debitus enim illis redditur honor. Despectis vero vel humilibus exhortatio necessaria est, per quam addatur illis aliquis honor, ut fiant utiles: si quominus, ipso contemptu negligentiores circa se erunt, in quibus magis proficiendum est.

Sed Deus temperavit corpus, ei cui deerat, abundantior⁵ tribuendo honorem; ut non sit schisma in corpore, sed⁶ pro invicem sollicita sint membra. Vers. 25.

E Sic dicit a Deo moderatum humanum corpus, ut omnia membra ejus necessaria sint; ac per hoc pro se invicem sollicita, quia aliud sine altero esse non potest; et quod inferius putatur, magis necessarium est: sicut et de fratribus expositum est, vel disputatum, quia nullus debet velut inutilis despici.

F *Et si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra.* Vers. 26.

Hoc de membris corporis carnis ambiguum non est; quia si oculus, aut pes, vel manus capiatur ægritudine aliqua infirmitatis, totum corpus condolet: ita et nos docet⁶ condolare

quibus inserta ex arbitrio fuit, ideoque juxta codicem C eam omisimus. Nam particula *cum* respondet superiori *quando*.

⁴ Cod. C, *propter quod membra*.

⁵ Cod. C, *sed in ipsum pro* etc.

⁶ Cod. Vall., *ita et nos decet*, quæ lectio præferenda prima

fratribus, si aliquid hujusmodi, aut necessitatis emerserit.

Sive glorificatur¹ unum membrum, congaudeant omnia membra.

Manifestum est quia lætum est caput sive cetera membra, si pedes fuerint accurati vel sani. Sic debemus et nos alacres fieri, si fratrem aliquem viderimus cultorem Dei, et auctum honestate morum, hoc est, sanum esse consilio.

Vers. 27. *Vos autem estis corpus Christi, et membra de membro.*

131. Ostendit aperte nostram se causam per membrorum carnalium rationem tractasse; quia non omnes possumus eadem, sed singuli pro qualitate fidei et gratiam habemus concessam.

Vers. 28. *Et quosdam posuit Deus in Ecclesia, primum quidem apostolos.*

Caput itaque in Ecclesia apostolos posuit, qui legati Christi sunt, sicut dicit idem Apostolus: *Pro quo legatione fungimur.* Isti sunt² episcopi, firmante istud Petro apostolo, et dicente inter cetera de Juda: *Et episcopatum ejus accipiat alter.*

Secundo prophetas.

Prophetas duplici genere intelligamus, et futura dicentes, et Scripturas revelantes; quamvis sint et apostoli prophetæ, quia primus gradus omnia subjecta habet. Denique pessimus Caiphas, propter quod princeps sacerdotum erat, prophetavit, ordinis utique causa, non proprii meriti. Tamen specialiter erant prophetæ et Scripturarum interpretes, et futura dicentes, sicut erat Agabus, qui exitia et vincula huic Apostolo prophetavit futura Hierosolymis, et famem cecinit, quæ facta est sub Claudio. Ideo quamquam sit melior apostolus, aliquando tamen eget prophetis. Et quia ab uno Deo Patre sunt omnia, singulos episcopos singulis Ecclesiis præesse decrevit.

Tertio doctores.

Illos dicit doctores, qui in Ecclesia litteris et lectionibus³ retinendis pueros imbuebant more Synagogæ; quia traditio illorum ad nos transitum fecit. Quarto loco ait:

fronte videtur; sed alia jure præfertur, quia subintelligitur, Paulum id docere exemplo corporis proposito.

¹ Codd. C et M, *glorietur*, cum Augustino, ut apud Sabbat. ad h. l.

² Cod. C, *Ipsi sunt*.

³ Rom. edit., *et traditionibus*.

⁴ Codd. C et M, *exinde*.

⁵ Cod. C, *dehabet*, cum *de* privativo, forma quæ forte ab Ambrosio, illo inferioris jam latinitatis ævo, adhibita fuerit.

A *Deinde virtutes, deinde⁴ gratiam curationum.*

Potest enim aliquis non esse episcopus, et habere in se donum virtutis sanitatum.

Opitulationes, gubernationes.

Ut in rebus divinis vigilet intellectu: ita tamen, ut in aliquibus, quæ implere non conceditur, ab alio sumat quod non habet;⁵ quia totum uni concedi non potest. Sunt et gubernatores, qui spiritalibus retinaçulis hominibus documento sunt.

Genera linguarum; ut donum sit Dei multas linguas scire.

Interpretationes sermonum.⁶

C Ut hoc alicui gratia Dei impertiat, ut linguarum interpretandarum habeat peritiam.

Numquid omnes apostoli?

Vers. 29.

132. Verum est, quia in Ecclesia unus est episcopus.

Numquid omnes prophetæ?

D Non est ambiguum non omnibus concedi prophetiam.

Numquid omnes doctores?

Ille doctor est, cui alios erudire conceditur.

Numquid omnes virtutes?

Vers. 30.

Hic potest habere virtutem, cui dat Deus dæmonia ejicere.

E *Numquid⁷ omnes gratiam habent curationum?*

Quomodo potest fieri, ut omnes habeant dona curationum?

Numquid omnes linguis loquuntur?

Non utique, nisi qui accipit donum in hac re.

F *Numquid omnes interpretantur?*

Ille potest sermones⁸ interpretari, cui dat Deus. In supradictum sensum hæc inserenda.

⁶ *Interpretatio sermonum* in mss. nonnullis desiderantur, (ut etiam in C et M), et revera etiam in græcis ac syriacis Bibliorum exemplaribus non habentur. Sequenti autem versu Rom. edit. reposuit, *ut sermonum interpretandorum*, ubi aliæ et mss., *ut linguarum interpretandarum* etc. (Ed. Maur.)

⁷ Communi *num* prætulimus *numquid* e codd. C et M et vet. latina versione. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁸ Codd. C et M, *linguas* pro *sermones*, juxta ea quæ ad n. 125 notata sunt. Post *interpretantur* codex Corb. hæc

Explanavit enim, reddita ratione, omnes habere A
diversas gratias, nec¹ totum alicui concedi,
exemplo membrorum. Exemplo enim corporis
carnis spiritale corpus insinuat; ac per hoc in
omnibus Deum benedicendum, et in ipsius
nomine gloriandum, ejus gratia est. Hanc
rationem etiam in rebus physicis invenimus:
aurum enim cum melius argento sit, plus
tamen in usu argentum est; et cum æ neces-
sarium sit, plus tamen ferro opus est; nihil
enim pene sine ferro fit, cum sit inferius. Et B
post hæc:

Vers. 31. *Æmulamini autem² charismata meliora.*

133. Hoc mox in subjectis absolvit.

*Et adhuc magis³ excellentiorem viam vobis de-
monstro.*

Gradatim illos ad utiliora provehit, ostendens
illis gratiam supradicti omnis doni, quod⁴ in
hominibus videntur, sive loquendi, aut curandi,
aut prophetandi, non ad meritum hominis per-
tinere, sed ad honorificentiam Dei. Ideoque nunc
viam se dicit illis ostendere planiorem, qua itur
ad cœlum, quæ meritum collocat apud Deum.
Nam quia supra dicta non semper ad meritum
pertinent, dicit Salvator: *Multi mihi dicent in
illa die, id est judicii: Domine, Domine, nonne
in nomine tuo prophetavimus, et in nomine tuo
dæmonia ejecimus, et virtutes multas fecimus?*
Et quia non hoc ad meritum pertinet, sed of-
ficia sunt Ecclesiæ, ad confusionem gentilium,
et Dei honorificentiam protestandam, dicit eis
Dominus: *Recedite a me, non novi vos, ope-
rarii iniquitatis.* Securi enim quia Dei in illis
operatio cernebatur, negligentes erga se fue-
runt: nam et septuaginta duobus discipulis
gaudentibus quia dæmonia illis subdita fuerant,
dicit Salvator: *Nolite in hoc gaudere, quod
dæmonia vobis subjecta sunt; sed in hoc gau-
dete, quod nomina vestra scripta sunt in cœlo.*
Quare, nisi quia nomini Dei subjecta⁵ sunt,
non hominis merito? Et quare nunc non ita
fit, ut habeant homines gratiam Dei? Inter
initia fieri oportuit, ut fundamenta fidei acci-
perent firmitatem: nunc autem non opus est,
quia populus populum adducit ad fidem, cum
videntur eorum bona opera, et prædicatio
simplex.

tantum habet: *Nec hoc ambiguum, quia nisi cui Dominus
gratiam suam dederit, interpretari nequaquam poterit.
Æmulamini autem charismata etc.*

¹ Cod. C, et nec.

² Addidimus autem e codd. C et M convenientibus cum
græco textu, vet. lat. versione, Hieron. et Beda apud Sabbat.
ad h. l.

³ Omittit magis codex C.

CAPUT XIII.

*Si linguis hominum loquar, et angelorum, cari-
tatem autem non habeam, unum sum velut
æraumentum resonans, aut cymbalum tinniens.* Vers. 1.

134. **M**agna utique videtur gratia diversis
loqui linguis: plus autem aliquid est,
etiamsi angelorum possit quis linguam scire, id
est, si spiritualiter cognitum possit habere an-
gelicum motum. Verum hoc ad meritum non
adscribi, sed ad Dei gloriam, subjectis ostendit,
dicens sic esse ut æraumentum resonans, aut
cymbalum tinniens. Quia sicut æraumentum im-
pulsu alterius resonat, et cymbalum tinnit; ita
et hic qui linguis loquitur, Spiritus sancti effe-
ctum habet et motum,⁶ ut loqui possit, sicut et
alio loco dicit Salvator: *Non enim vos estis, qui
loquimini; sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur
in vobis.* Nam et asina loquuta est humana
lingua ad Balaam filium Beot, ut addisceret Dei
majestatem; et pueri infantes in laudem Dei
proruperunt ad confusionem Judæorum. Salvator
autem non solum istos, sed et lapides ad con-
demnationem perfidorum, et gloriam Dei cla-
mare posse ostendit. Et inter ipsa primordia ad
commendationem fidei, qui baptizabantur, lin-
guis loquebantur.

D *Et si habuero prophetiam, et noverim omnia
mysteria, et omnem scientiam; caritatem autem
non habeam, nihil mihi prodest.* Vers. 2.

135. Vere nihil prodest; ad Dei enim gloriam
prophetatur, sicut dicit David propheta: *Non
nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da
gloriam.* Nam et Balaam prophetavit, cum pro-
pheta non esset, sed ariolus: et Caiphas pro-
phetavit, non merito, sed dignitate ordinis sa-
cerdotalis: et Saul prophetavit, cum jam ino-
bedientiæ causa spiritu malo fuisset repletus;
sed propter Dei causam, ne posset comprehen-
dere David, quem et occidere volebat.

Et si sciero omnia mysteria.

Judæ enim nihil profuit fuisse cum apostolis,
et didicisse mysteria; cum caritatis hostis⁷ tra-
didit Salvatorem. Et propheta Ezechiel diabolum
F *mysteria cœlestia scire ostendit, quando incre-*

⁴ Codd. C et M, quæ; sed forte pro quod legendum esset
quot.

⁵ Codd. C et M, subdita.

⁶ Corb. cod. et motum, sine quo utiliter loqui non posse
ostendit. Iterum nempe glossa.

⁷ Corb. cod. cum caritatis hostiam: sed hic ipse Judas
ostenditur caruisse caritate; ergo recta est lectio textus.

Vers. 1.

Matth. x, 20.

Num. xxii, 28.

Matth. xxi, 16

Luc. xix, 40.

Act. x, 46

Vers. 2.

Ps. cxiii, 1.
Num. xxiii, 8 et
ss.

Joan. xi, 51.

I Reg. xix, 23.

7

Ezech. xxviii,
13 et ss.

I Cor. III, 12.

pita voce in paradiso illum Dei fuisse, et pretiosos lapides habuisse testatur, quos lapides idem Apostolus doctrinae divinae mysteria significavit; et illi nihil profuit, quia caritatis immemor, in superbiam prosilivit.

¹ *Et si habuero¹ omnem scientiam.*

Luc. XI, 52.

² Nihil mihi² prodest scientia, si caritas non sit. Denique scribis et pharisaeis nihil profuit, dicente Salvatore: *Vos habetis clavem scientiae, et neque vos intratis, neque alios sinitis introire*; per invidiam enim caritatem corrumpentes, scientiam ejus ad nihilum deduxerunt. Nam et Tertullianus et Novatianus non parvae scientiae fuerunt: sed quia per zelum caritatis foedera perdiderunt, in schisma versi, ad perditionem sui haereses creaverunt.

Et si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam.

Virtutes facere, aut daemonia per fidem ejicere, Dei virtus et gloria est: nec hoc ad meritum proficit, nisi quis bonae conversationis fuerit aemulus, sicut supra memoravi.

Vers. 3. *Et si erogavero omnem substantiam meam.*

Apertum est quia si omnis substantia impendatur, nihil proficit, caritate neglecta; quia caput religionis caritas est; et qui caput non habet, vitam non habet.

Et si tradidero corpus meum, ut ardeam, nihil mihi prodest.

Sine caritate nihil prodest, quia fundamentum religionis caritas est. Quidquid ergo sine caritate fit, caducum est.

³ *Caritas magnanima est, jucunda est. Caritas non aemulatur, non inflatur, non perperam agit, non ambitiosa est, non quaerit quae sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet in iniquitate, congaudet autem veritati: omnia tolerat, omnia credit, omnia suffert,³ omnia sperat. Caritas numquam excidit.⁴*

136. Tanta praekoniam caritatis edocuit, ut non immerito hanc ceteris anteponeere videretur, et incassum laborare eos, qui aliis mandatis operam dant, huic non obtemperantes. Hinc ait Johannes apostolus: *Caritas Deus est*; ut qui caritatem non habet, sciat se Deum non habere;

¹ Cod. C, si habeam.

² Codd. C et M omittunt mihi.

³ Ita legimus e codd. C et M, cum vet. lat. versione, Hieron., August. ipsoque Ambrosio alibi, loco communis, omnia sperat, omnia sustinet. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Item excidit pro communi cadit e codd. C et M, vet. lat. versione, Ambrosio alibi et Sedulio, ut apud Sabbat. ad h. l.

⁵ Nonnulli mss., propter misericordiam suam. (Ed. Maur.)

A unde et in alia epistola idem Paulus apostolus ait: *Deus autem qui dives est in misericordia, propter multam caritatem suam⁵ misertus est nostri*. Qui ergo caritatem non habet, ingratus est misericordiae Dei; quia non diligit per quod salvatus est: ut proinde discerent quia graviter delinquebant qui escam fraternae caritati praeponebant. Nam haec est quae et in praesenti prodest, et in aeternum cum Deo permanet.

5

Ephes. II, 4.

B *Sive⁶ prophetiae evacuabuntur, sive linguae cessabunt, sive scientia evacuabitur. Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus: cum autem venerit quod perfectum est, evacuabuntur illa,⁷ quae ex parte sunt.*

6

Vers. 9, 10.

7

Omnia charismatum dona evacuari dixit; quia non tantum possunt comprehendere, quantum ipsa veritas habet. Neque nos aut capere aut enarrare possumus plenitudinem veritatis. Qui enim fieri potest ut lingua humana omne complectatur, quod Dei est? Ideo destruetur imperfectio nostra, non id quod verum est, evacuabitur: sed dum additur imperfecto quod deest, destruetur.⁸ Destructio enim imperfectionis est, quando id quod imperfectum est, impletur in verum.

8

Cum essem parvulus, quasi parvulus loquebar, quasi parvulus sapiebam, quasi parvulus cogitabam: at ubi⁹ factus sum vir, ea quae parvuli erant, destruxi.

Vers. 11.

9

137. Hoc dicit, quia exeuntes sancti de hoc mundo plus necesse est inveniant, quam nunc putant, sicut Johannes apostolus de Salvatore dixit: *Tunc videbimus illum, sicuti est*. In hac ergo vita parvuli sumus ad comparisonem futurae vitae; quia sicut vita haec imperfecta est, ita et scientia.

I Joan. III, 2.

E *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc vero facie ad faciem.*

Vers. 12.

Apertum est nunc imagines videri per fidem, tunc res ipsas.

Modo scio ex parte: tunc vero cognoscam, sicut et cognitus sum; id est, videbo quae promissa sunt, sicut videor: hoc est praesentem esse ad Dominum, ubi Christus est.

F *Manent autem nunc fides, spes, caritas, tria haec: major autem horum est caritas.*

Vers. 13.

Digne major est caritas; quia ut fides pra-

⁶ Codd. C et M, Sive autem, cum graeco textu.

⁷ Codd. C et M omittunt illa.

⁸ Codd. C et M, destruitur. Vet. edit. ac mss. aliquot, additur imperfectio, quod deest, destruetur: melius Rom. edit., additur quod deest, imperfectio destruetur: attamen anteponendi sunt mss. plurimi, quos et Maurini secuti sunt.

⁹ Codd. C et M, cum factus sum, sine at.

dicaretur, et spes esset futuræ vitæ, caritas præstitit, sicut supra memoravi. Unde et Johannes apostolus, *Ex hoc cognoscimus*, inquit, *caritatem ejus; quia ipse pro nobis animam suam posuit*. Juste igitur major caritas, per quam reformatum est genus humanum.

1 Joan. III, 16.

CAPUT XIV.

Vers. 1. *Sectamini caritatem, æmulamini spiritalia: magis autem ut prophetetis.*

¹ 138. **P**ost caritatem prophetandi studium¹ magis habendum hortatur; quia quamvis magni sint spiritalia gradus, quos enumerat; hic tamen melior, qui ad utilitatem Ecclesiæ proficit, ut discant omnes divinæ legis rationem. In quo enim quis animum dederit, in eo ipso accipit donum, dicente Salomone: *Scire Legem, sensus est optimi*: scientia enim caritate subnixa non inflatur, sed est mansueta, proficiens omnibus ad utilitatem.

Prov. IX, 33.

Vers. 2. *Nam qui loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo; nemo enim audit, spiritu autem loquitur mysteria.*

Hoc est quod dicit, quia qui loquitur incognita lingua, Deo loquitur, quia ipse omnia novit: homines vero nesciunt; ideoque nullus est ex hac re profectus. *Spiritu autem loquitur mysteria*, non sensu; quia ignorat quod dicit.

Vers. 3. *Qui enim prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem, et exhortationem, et consolationem.*

Ædificatur enim, quando quæstionum solutionem addiscit. Exhortatio autem illi fit, ut desiderium patiat prophetandi: consolatur vero, quia contemptum² disciplinæ in spe videt. Scientia enim legis firmat animos, et provocat ad spei melioris profectum.

Vers. 4. *Qui loquitur lingua, se ipsum ædificat: qui vero prophetat, Ecclesiam ædificat.*

Per id enim, quod forte solus scit quod loquitur, se solum ædificat: nam qui prophetat, omnem plebem ædificat, dum intelligitur ab omnibus quid loquatur. Prophetas interpretes dicit Scripturarum: sicut enim propheta futura prædicat, quæ nesciuntur; ita et hic dum Scripturarum sensum, qui multis occultus est, manifestat, dicitur prophetare.

Vers. 5. *Volo autem vos omnes loqui linguis; magis autem ut prophetetis.*

139. Non poterat prohibere loqui linguis, qui

¹ Codex Laud., *prophetandi, prædicandi, docendi studium.* (Edit. Maur.)

² Mss. nonnulli, *quia contemptu.*

(Edit. Maur.)

A superius donum istud dicit esse Spiritus sancti: sed ideo prophetandi magis studium habendum, quia utilius est.

Major est enim qui prophetat, quam qui loquitur lingua, nisi interpretetur.

Quia si interpretari poterit, non erit minor, quia Ecclesiam ædificat: hoc enim majus est, quod omnibus prodest. Hic enim per donum Dei linguis loquitur, qui etiam interpretatur, sicut et illi duodecim in Actibus Apostolorum.

Act. II, 4.

Nunc autem, fratres, si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero, nisi loquar vobis aut in revelatione, aut in notitia, aut in prophetia, aut in doctrina?

Vers. 5.

Hæc omnia unum significant: docere enim nemo poterit, nisi intelligatur.

C *Tamen quæ sine anima sunt vocem dantia, sive tibia, sive cithara, si distinctionem sonitus non dederunt,³ quomodo cognoscetur quod per tibiam canitur, aut quod citharizatur? Etenim si incertam vocem tuba dederit, quis se parabit ad prælium?*

Vers. 7, 8

3

Quoniam exempla facilius suadent quam verba, exemplis commendat per quæ facile adsequantur, non debere illos in Ecclesia loqui linguis, qui interpretari non possunt. Ut quid enim loquatur, quem nemo intelligit?

Ita et vos per linguam nisi significantem sermonem dederitis, quomodo scietur quid loquimini? Eritis enim in æra loquentes; hoc est, nihil proficientes. Nam multa, ut puta, genera linguarum sunt in hoc mundo, et nihil sine voce.

Vers. 9.

E *Multa quidem genera sunt linguarum, inquit, sed habent proprias vocum significationes, ut intelligantur.*

Si ergo nesciero virtutem vocis, ero ei cui loquor, barbarus, et is qui loquitur, mihi barbarus.

Vers. 10, 11.

Non utique id studendum monet, ut invicem per incognitam linguam barbari sibi videantur: sed quia concordia res est, his nitendum est, ut per unanimitatem intellectus communi lætitia gloriantur.

Sic et vos, quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite, ut prophetetis.

Vers. 12.

Quia prodest Scripturas explanare (nam incitatur et gaudet animus, quando aliquid de

³ Codd. C et M, *non dederint*, forte vera lectio quia respondet et subsequenti *dederit*.

Scripturis percipit; et quantum propensior in hac parte fit, tantum deserit vitia), propterea ad hanc partem studium monet applicandum.

13. *Ideo qui loquitur lingua, oret ut interpretetur.*

140. Eum qui linguis loqui desiderat, monet orare debere, ut accipiat donum interpretandi; ut proficiat ceteris studium ejus.

Vers. 14. *Nam si oravero lingua, spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est.*

Manifestum est ignorare animum nostrum, si lingua loquatur, quam nescit, sicut adsolent Latini homines græce cantare¹ oblectati sono verborum, nescientes tamen quid dicant. Spiritus autem qui datur in baptismo, scit quid oret animus, dum loquitur, aut perorat lingua sibi ignota: mens autem qui est animus, sine fructu est. Quem enim potest habere fructum² qui ignorat quæ loquatur?

Vers. 15. *Quid est ergo? Orabo spiritu, orabo et mente: psalmum dicam spiritu, psalmum dicam et mente.*

Hoc dicit, quia cum quis hac lingua loquitur, quam novit, tam spiritu, quam mente orat; quia non solum Spiritus ejus, quem dixi datum in baptismo, scit quid oratur; sed etiam animus simili modo et de psalmo non ignorat.

Ceterum si benedixeris spiritu; hoc est, si laudem Dei lingua loquaris ignota audientibus: Quis supplet locum idiotæ? Quomodo dicit amen super tuam benedictionem,³ quia nescit quid dicas?

141. Imperitus enim audiens quod non intelligit, nescit finem orationis, et non respondet, amen, id est, verum; ut confirmetur benedictio. Per hos enim impletur confirmatio precis, qui respondent, amen, ut omnia dicta veri testimonio in audientium mentibus confirmentur.

Vers. 17. *Nam tu quidem bene gratias agis.*

De eo dicit, qui cognita sibi loquitur, quia scit quid dicat.

Sed alius non ædificatur.

Si utique ad ædificandam Ecclesiam convenitis,

¹ Hic usus tunc adhuc existens græce cantandi adhuc magis confirmat antiquitatem auctoris nostri.

² Cod. C, *habere profectum*. Et forte hæc est vera lectio, quia loquitur Ambrosius de fructu intellectuali, id est de profectu in cognitione. E toto autem contextu desumes, non negare Ambrosium fructum adesse posse ex oratione quæ fiat ignota lingua, quasi in antecessum assenserit protestantibus et jansenianis, qui omnes preces lingua tantum vulgari faciendas effutierunt; sed tantum enunciassse, non esse *fructum intellectus*, nempe *profectum in cognitione*, si preces recitentur, quarum ignota sit significatio.

³ Ms. Corb., *super tuam eucharistiam*. (Edit. Maur.)

A ea debent dici, quæ intelligant audientes. Nam quid prodest ut quis lingua loquatur, quam solus scit; ut qui audit, nihil proficiat? Ideo tacere debet in Ecclesia, ut ii loquantur, qui prosint audientibus.

Gratias ago Deo meo, quod omnium vestrum lingua loquor. Vers. 18.

Quoniam superius linguis loqui donum esse dixit Spiritus sancti, ideo ad Deum refert, quod omnium lingua loqueretur. Et ne forte quasi æmulus per invidiam hoc dicere videretur, ostendit se omnium quidem horum loqui linguis, et quia non valde prodest.

Sed in Ecclesia, inquit, volo quinque verba loqui per Legem, ut et alios ædificem, quam decem millia verborum in lingua. Vers. 19.

C 142. Utilius dicit paucis verbis in apertione sermonis loqui, quod omnes intelligant, quam prolixam orationem habere in obscuro. Hi ex Hebræis erant, qui aliquando syra⁴ lingua, plerumque hebræa in tractatibus aut oblationibus utebantur ad commendationem. Gloriabantur enim se dici Hebræos propter meritum Abrahamæ, quod idem Apostolus pro nihilo habuit dicens: *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi*. Hos quidam imitantes, ignota sibi lingua loqui malebant in ecclesia ad populum, quam sua.⁵

Fratres, nolite pueri effici sensibus; sed malitia parvuli estote, ut sensibus perfecti sitis. Vers. 20.

Perfectos illos vult esse, ut sciant quid ad instructionem Ecclesiæ sit necessarium; ut recedentes a malitia et erroribus, iis studerent, quæ proficerent ad utilitatem fratrum. Hic est enim sensu perfectus, qui id agit, ut prosit alicui, maxime fratri.

In Lege enim scriptum est: Quia in aliis linguis et in labiis aliis loquar populo huic, et nec sic me audient,⁷ dicit Dominus. Vers. 21.

⁷ Isai. xxv. 11, 12.

F 143. Hoc Dominus de his dixit, quos præsciit nec Salvatori credituros. In aliis enim linguis et in aliis labiis loqui, novum Testamentum est prædicare, sicut dicit Hieremias propheta: *Ecce venient dies, dicit Dominus, et consummabo*

⁴ Lingua nempe quæ vulgo dicitur syro-chaldaica; sed Hebræi elementa hebraica etiam in hac admixtione servaverant, unde serius lingua vulgo *rabbinnica* efformata est.

⁵ *Hos quidam imitantes... quam sua*, e cod. Corb. Maurini in textum invexerunt, quæ tamen Ambrosii non videntur esse, sed inutile, immo nec contexui satis congruum glossema.

⁶ Ms. Corb., *ut faciant quod etc.* Infra vero in plerisque legitur mss. *Hic est enim sensus perfectus*, pro eo quod est in aliis, et cunctis edit... *sensu perfectus*. (Edit. Maur.)

⁷ Codd. C et M, cum vet. lat. versione apud Sabbat., *et nondum me exaudiet*.

domui Israel et domui Juda Testamentum novum, non secundum quod disposui patribus illorum: hoc est immutata ratione aliter loqui, quam se Legis veteris verba habeant, dum audiunt sabbatum solvi, neomenias evacuari, circumcisionem cessare, sacrificia immutari, escas dudum prohibitas licere edere, Christum Deum de Deo prædicari: hoc est aliis linguis, et aliis labiis loqui; et nec sic perfidi Deum obaudire voluerunt. Potest et sic intelligi, ut quia multi Judæorum malevoli erant, et propterea dignum non erat his in revelatione loqui Evangelium, in parabolis loqueretur ad eos; et intelligentes ideo sibi non revelari, quia mali erant, nec sic se corrigerent, ut merentes se facerent per explanationem audire verba Dei. Unde dicunt discipuli ad Dominum: Domine, quare in parabolis loqueris illis? Et Dominus, Quia vobis datum est, inquit, nosse mysterium regni Dei, illis autem non; ut videntes non videant, et audientes non intelligant, ne indigni salutem perciperent: quod animadvertentes pro meritis suis factum, nec sic conversi Deo satisfacere voluerunt.

Vers. 22. *Itaque linguæ in signum sunt.*

Hoc est, velamine incognitæ linguæ obscurati sunt sermones Dei, ne videantur a perfidis, ut cum audiuntur incognitæ linguæ, signum sit quia propter perfidiam factum est, ne audiens intelligat.

Non utique iis qui credunt, sed non credentibus: hoc est quod dixit, quia ad occultandos sensus incredulis proficiunt linguæ.

Prophetia autem non incredulis, sed iis qui credunt.

Hoc est, non competit fidelibus audire linguas, quas non intelligant; sed infidelibus, qui non sunt digni intelligere, sicut dicit Esaias propheta: *Vade et dic populo huic: Aure audietis, et non intelligetis, et cetera.*

Vers. 23. *Si convenerit universa Ecclesia in unum, et loquantur omnes linguis, introeant autem infideles¹ et idiotæ; nonne dicent quia insanitis?*

144. Manifestum est quia si omnes diversis linguis loquantur, tumultus fit quidam inconditus populi, quasi phrenesin patientis.

Vers. 24, 25. *Si autem omnes prophetent, intret autem aliquis infidelis, vel idiota; increpatur ab omnibus, redarguitur ab omnibus, occulta cordis ejus manifestat fiunt: et tunc cadens in faciem, adorabit Deum, pronuntians quod vere in vobis Deus sit.*

Cum enim intelligit et intelligitur, audiens laudari Deum, et adorari Christum, pervidet

¹ Codd. C et M omittunt *infideles*, quod tamen nonnisi errori amanuensium tribuendum est.

² Codd. Gem., C et M *psalmum habet*. Quæ videtur ge-

A veram esse et venerandam religionem, in qua nihil fucatum, nihil in tenebris videt geri, sicut apud paganos, quibus velantur oculi; ne quæ sacra vocant perspicientes, variis se vanitatibus cernant illudi. Omnis enim impostura tenebras petit, et falsa pro veris ostendit: ideo apud nos nihil astute, nihil sub velamine, sed simpliciter unus laudatur Deus, *ex quo sunt omnia, et unus Dominus Jesus, per quem omnia*. Si enim nullus sit, qui intelligat, aut a quo ipse discutiatur, potest dicere seductionem esse quamdam et vanitatem, quæ ideo linguis canitur, quia pudoris est, si reveletur.

I Cor. viii, 6.

Quid est igitur, fratres? Cum convenitis, unusquisque vestrum canticum² habet.

Vers. 26.

2

145. Id est, laudem Dei per canticum eloquitur.

C *Doctrinam habet.*

Hoc est, sensuum per spiritalem prudentiam habet expositionem.

Revelationem habet.

Id est, subest ei prophetia occultorum, quæ ad omnium mentem perveniat, favente Spiritu sancto.

D

Linguam habet.

Ut eos, qui lingua loqui poterant, non contristaret, permisit eos loqui linguis: ita tamen, ut interpretatio sequeretur. Ideo ait:

Interpretationem habet.

E Ut si interpretes adesset, daretur locus loquendi linguis.

Omnia ad ædificationem fiant.

Conclusio hæc est, ut nihil incassum in Ecclesia geratur, hocque elaborandum magis, ut et imperiti proficiant; ne quid sit corporis per imperitiam tenebrosus. Idcirco omnes paratos vult convenire diversis donis spiritalibus, ut ipsa aviditate animi vigilantes, invicem se exhortantes,³ meliora dona æmulerentur ad illuminationem fratrum.

3

Si lingua quis loquitur, per duos, aut ut multum, tres; et particulatim ut unus interpretetur.

Vers. 27

146. Hoc est, duo aut tres, non plus, linguis loquantur: sed singuli, non simul omnes; ne

nuina lectio, quia ita habuisse veterum lat. versionem ostendit Sabbat. ad h. l.

³ Cod. C, *exhortati*.

insanire viderentur. Ideo ergo, *ut multum, tres,* ne occuparent diem linguis loquentes, et interpretes illorum; et non haberent prophetæ tempus Scripturas disserendi,¹ qui sunt totius Ecclesiæ illuminatores.

Vers. 28. *Quod si non fuerit interpretes, taceat in ecclesia: sibi autem loquatur, et Deo.*

Hoc est, intra se tacite oret, aut loquatur Deo, qui audit muta omnia; in ecclesia enim ille debet loqui, qui omnibus prosit.

²
Vers. 29. *Prophetæ autem duo vel tres² loquantur, et alii examinent, vel interrogent.*

147. Ipsum modum tenuit dicendo: *Duo vel tres loquantur;* singuli autem, sicut supra. Ceteros autem interrogare permisit de iis, quæ forte in ambiguum veniunt, aut quæ adsequi aliquis non potest; quia diversa sunt ingenia, ut disputatione planiore dilucidentur.

Vers. 30. *Quod si alii revelatum fuerit sedenti, prior taceat.*

Id est, permittat potior inferiori, ut si potest dicat; nec ægre ferat, quia potest et illi dari donum, ut dicat, cum videtur inferior, quod potiori concessum non est. Sicut enim totum uni concedi non potest, licet potiori; ita et non potest alicui, quamvis inferiori, nihil impertiri; ut nemo sit vacuus a gratia³ Dei.

Vers. 31. *Potestis enim per singulos prophetare; ut omnes discant, et omnes exhortentur.*

Hæc traditio Synagogæ est, quam nos vult sectari; quia christianis quidem scribit, sed ex gentibus factis, non ex Judæis; ut sedentes disputent, seniores dignitate in cathedris, sequentes in subselliis, novissimi in pavimento super mattas. Quibus si revelatum fuerit, dandum locum dicendi præcipit, nec despiciendos, quia membra corporis sunt.

Vers. 32. *Et Spiritus prophetarum prophetis subjectus est.*

148. Quia enim unus atque idem Spiritus est, qui tam prophetis futura dicentibus, quam iis qui revelant Scripturas, infundit se pro ratione et qualitate causarum; ideo dicit: *Subjectus est prophetis;* ut ingenia accenderet hac spe, quod Spiritus⁴ conatus bonos adjuvet. Desiderio enim optimo ad Dei res enarrandas subvenit; ut impleat boni propositi voluntatem. Nam et de Salvatore idem dictum est: *Bibebant autem de spiritali sequente petra; petra autem erat*

¹ Mss. aliquot, *Scripturas discernendi.* (Edit. Maur.)

² Cod. C, *duo aut tres.*

³ Cod. C, *vacuus gratia.*

⁴ Hinc usque ad sequentia *contradicendi resistere* desunt in codd. C et M.

A *Christus:* hoc est et subjectum esse, quod et sequi; sequebatur enim, ut humanis suffragiis deficientibus, adesset ad auxilium tribuendum. Ita et Spiritus subjectus dicitur, ut conatus bonos adjuvet, cum suggerit; subjectus enim videtur, qui cœpta alterius perficit.

Non est enim dissensionis auctor, sed pacis.

Vers. 33.

Quia ergo pacis auctor est, dicente Salvatore:

B *Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis;* nemo alterum non sinat dicere, neque debet dicenti, studio contradicendi, resistere, ne discordia fiat in corpore. Qui enim in pace vocantur, patientiæ debent studere, ne pacis jura solvantur.

Joan. xiv, 17.

Sicut in omnibus Ecclesiis sanctorum doceo.

C Hoc dicto hortatur illos, ut quæ præcepit faciant; quando similiter se Ecclesiis sanctorum prædicare testatur.

*Mulieres vestræ in ecclesia taceant.*⁵

⁵
Vers. 34.

149. Nunc tradit quod prætermiserat: superius enim velari mulieres in ecclesia præcepit; modo ut quietæ sint et verecundæ ostendit, ut operæ pretium sit, quia velantur. Si enim imago Dei vir est, non femina,⁶ et viro subjecta est lege naturæ; quanto magis in ecclesia debent esse subjectæ propter reverentiam ejus, qui illius legatus est, qui etiam viri caput est?

I Cor. xi, 5.
⁶

Non enim permittitur illis loqui, sed esse in silentio, sicut et Lex dixit.

Quid dicit Lex?

E *Ad virum tuum conversio tua, et ipse tui dominabitur.*

Gen. iii, 16.

Hæc lex specialis est, hinc Sarra dominum vocabat Abraham virum suum: ac per hoc in silentio jubentur esse, ne supradictæ legis sententia infirmetur, cujus memor Sarra viro suo erat subjecta, sicut dictum est. Quamvis una caro sit, sed duabus ex causis jubetur esse subjecta; quia et ex viro est, et per ipsam intravit peccatum.

Gen. ii, 24.

F *Si quid autem discere volunt, domi viros suos interrogent: turpe est enim mulieribus in ecclesia loqui.*

Vers. 35.

Turpe est, quia contra disciplinam est, ut in domo Dei, qui eas subjectas viris suis esse

⁵ Codd. C et M, *in ecclesiis taceant.* Commentatio istius et sequentis versiculis in illis aliisque nonnullis mss. ad finem capitis rejecta est.

⁶ Recole quæ de hoc dicta sunt ad n. 113.

præcepit, de lege loqui præsumant; cum sciant illic viros habere primatum, et sibi magis competere, ut in domo Dei precibus vacent, linguam retinentes, et aures aperiant, ut audiant quomodo misericordia Dei mortem vicit per Christum, quæ per eas regnavit. Nam si audeant in ecclesia loqui, dedecus est; quia idcirco velantur, ut humiliatæ appareant; illæ autem se inverecundas ostendunt, quod et viris opprobrium est: in mulierum enim insolentia etiam mariti notantur.

Vers. 36. *An a vobis verbum Dei profectum est, aut in vos solos devenit?*

150. Arguentis verba sunt: sic enim inflati erant, quasi ipsis promissa fuisset hæc salus; et exemplo eorum ceteræ gentes vocarentur ad fidem, aut non essent aliqui, qui possent suscipere gratiam Dei, apostolis prædicantibus. Sic enim se jactabant, quasi beneficium darent magis quam acciperent, accedentes ad fidem; unde dicit: *Aut in vos solos devenit verbum Dei?* Omnis enim qui vult aliquid emere, quod scit ab aliquibus non requiri, cum quodam fastidio accedit ad emptionem, quasi beneficium præstiturus vendenti. Ideo hoc Apostolus arguit in Corinthiis, qui tales se præbebant elatione vanitatis, quasi si ipsi non obedirent verbis fidei, nemo esset qui crederet, sicut dicit Judæis: *Vobis primum oportebat loqui verba vitæ hujus: sed quia repulistis ea, indignos vos facientes æternæ vitæ, ecce convertimus nos ad gentes.*

Act. XIII, 46.

Vers. 37. *Si quis existimatur propheta esse, aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis, quia Domini sunt mandata.*

151. Hoc dicens tangit supra memoratos falsos apostolos, a quibus fuerant depravati, qui pro desideriis hominum non divina, sed terrena docebant. Ideo hic nihil suum tradere se dicit, sed Domini; ut quibus suadet, Deo adquisiti non hominibus videantur: qua fiducia et constanter prædicat, liberam habens conscientiam; quia non hominibus placere vult, sed Deo. Unde peccatoribus non blanditur, ut crescant; sed admonet, ut desinant.

Vers. 38. *Si quis autem ignorat, ignorabitur.*

Recte, quia qui nescit Domini esse quæ loquitur Apostolus, et ipse a Domino ignorabitur in die judicii, dicente Domino: *Amen dico vobis, nescio vos.*

Matth. XXV, 12.

Vers. 39. *Propter quod, fratres, æmulationem habete prophetandi.*

Quamvis arguat hos, et in multis reprehendat et corripiat, eo quod recesserant a traditione ejus; tamen fratres eos vocat, quia dicit Esaias

A ad plebem Domini: *Dicite iis qui non recte ambulat in viis meis: Fratres nostri estis vos.* Ut ergo consolaretur istos post correptiones, fratres illos vocat, et ad æmulationem prophetiæ hortatur, ut assidua disputatione et explanatione legis divinæ fierent instructiores; ut possent discere perversas esse pseudoapostolorum prædicationes.

Et loqui linguis nolite prohibere.

B

Et hoc propter caritatem, ut qui possunt loqui linguis, si interpretes fuerit præsens, non vetentur, ne fiat dissensio.

Omnia autem honeste, et secundum ordinem fiant. Vers. 40.

Hoc est, secundum ordinem supradictum. Honestè autem illud fit, quod cum pace et disciplina fit.

C

CAPUT XV.

Notum autem vobis facio, fratres, quia Evangelium quod prædicavi vobis, quod et accepistis, in quo et statis, per quod et salvi efficiemini, quod et sermone annuntiavi vobis, debetis tenere; nisi forte sine causa credidistis. Vers. 1, 2.

152. Ostendit illis quia si in hac causa, quæ subjecta est, a traditione ejus seducti sunt, perdidit quod crediderunt: omnis enim spes credentium in hoc sensu est, quia mortui resurgent. Quod autem dicit: *In quo et statis*, his dicit, qui firmi erant in fide traditionis hujus: promiscuis enim loquitur, ut et ii qui in fide fixi sunt, gaudeant; et qui nutant, corripi se doleant, et corrigantur.

D

Tradidi enim vobis in primis, quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum Scripturas. Vers. 3.

E

Scripturas Testamenti veteris memorat, quæ futuram passionem Domini cecinerunt. Dicit enim Esaias propheta: *Ut ovis ad immolandum ductus est.* Et inter cetera: *Quoniam tolletur a terra vita ejus; ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem: hæc in Christo reperta noscuntur.* Ibid., 8.

Sed quia præteriti temporis significatio videtur, non est adversum; quia apud Deum, qui omnium præscius est, nihil futurum est: ideo sic dicit quod futurum est nobis, quasi factum sit. Nam in Apocalypsi Johannis apostoli dictum: *Agnus qui occisus est a constitutione mundi.* Quia enim aliter non fiet, quam scit Deus, factum dicitur: nobis enim fit, non Deo, quia apud Deum nihil est, quod futurum dicatur. Et in psalmo ait: *Dominus regnavit a ligno.* Et Moyses de cruce ejus ita significavit, dicens: *Tunc videbitis vitam vestram pendentem ante oculos vestros, et non credetis.* Idcirco enim in eadem causa et futuri

Apoc. XIII, 3.

Ps. XCIV, 10.

Deut. XXVIII, 68.

temporis aliquando significantia ponitur;¹ ne a perversis non de Christo dictum defenderetur, si totum quasi præteritum significaret.

Vers. 4. *Et quia sepultus est.*

Nulli dubium mortuum sepultum esse, sicut dicit Esaias propheta: *Et dabo malos pro sepultura ejus.*

Isai. LIII, 9.

Et quia resurrexit tertia die secundum Scripturas.

153. Omnia in fide clausa sunt; ideo sub persona populi resurrectio Domini tertia die futura descripta est. Dicit enim Osee propheta: *Post biduum sanos faciet nos, et in tertio die resurgemus,² et vivemus in conspectu ejus.* In Christo enim omnes resurrexisse, sicut in Adam omnes mortuos esse, nemo fidelium denegat. Simili modo in psalmo sub persona hominis etiam de Christo significat, dicens: *Omnia subiecisti sub pedibus ejus: gloria et honore coronasti eum.*

Ose. VI, 3.

Ps. VIII, 8.

Vers. 5. *Et quia visus est Cephæ.*

Id est, Petro. Hoc etiam Cleophæ et socio suo dixerunt discipuli, ut in Evangelio *κατα Λουκᾶν,³* quod apparuit soli Petro.

Luc. XXIV, 34.

Postea illis undecim.

Et hoc in Evangelio continetur.

Vers. 6. *Deinde apparuit plus quam quingentis fratribus simul.*

Hoc sua fide loquitur.

Ex quibus plures manent usque adhuc, quidam autem dormierunt.

De his, quibus post resurrectionem apparuit Dominus, tunc multos dicit fuisse in corpore.

Vers. 7. *Deinde apparuit Jacobo.*

154. Singulariter Jacobo apparuit, sicut et Petro: quod ideo puto factum, ut multifaria apparentia fidem resurrectionis firmaret.

Postea apostolis omnibus.

Iterum omnibus apostolis visus est in monte,

¹ Codd. C et M, significantiam ponit.

² Vet. editt. ac mss. aliquot, ac etiam C et M, *Post biduum et in tertio die resurgemus.* Verba intermedia culpa amanuensium probabiliter omissa sunt.

³ Ita mss. non pauci, et omnes edit., nisi quod pro *soli Petro* in Rom. edit. legitur *Simoni*: alii vero mss. efferunt, *Cleophas et Emaus testantur in Evangelio.* Codd. C et M habent: *Cleophas et Amaus testantur in evangelio cata Lucan,* id est *secundum Lucam.* Hæc autem probabiliter est vera lectio, quoad nomen socii Cleophæ quia alibi quoque,

A ubi constituerat illis Jesus, sicut refert Matthæus evangelista. Ante in Hierusalem post dies octo resurrectionis suæ, id est, Dominica die, januis clausis, intravit ad discipulos; ut Thomæ animus firmaretur, sicut dicit Johannes apostolus. In monte enim intelligitur mandata illis dedisse.

Matth. XXVIII, 16.

Joan. XX, 26.

Novissime autem omnium quasi abortivo visus est et mihi.

Vers. 8.

B Apparuit illi primum in cœlo, post oranti in templo. Abortivum se dixit, quia extra tempus natus in Christo, apostolatam accepit jam Christo in cœlos recepto cum carne.

Act. IX, 4; XXII, 17.

Ego enim sum minimus omnium apostolorum.

Vers. 9, 10.

155. Humiliat se, et temporis causam sibi adscribit; tempore enim minor est, non dignitate. Sed quia et persecutor fuit, inclinatur se dicens:

C

Qui non sum dignus vocari apostolus; quoniam⁴ persecutus suum Ecclesiam Dei. Gratia autem Dei sum id, quod sum.

4

Deo dat gloriam, qui eum elegit; et dignitatem suam non sibi defendit, sed indignum se dicit. Unde vere plus meretur, sciens dixisse Dominum: *Qui se humiliat, exaltabitur.⁵*

5

Luc. XIV, 10.

D

Et gratia ejus pauper in me non fuit.

Hoc dicit, quia non propter quod persecutus est, minorem gratiam in apostolatu accepit.

Sed plus illis omnibus laboravi.

Addit ad causam, quia non solum minoratus non est; sed et amplius propter constantiam, qua vigeat in Christo, afflicus est: quod non ægre ferens, dignior factus est.

E

Non ego autem, sed gratia Dei mecum.

Ne se extulisse jactanter putaretur, statim se humiliat, cum hoc ipsum non magis sibi, sed Dei gratiæ adscribit; ut semper omnem gloriam reportet ad Deum, unde jure exaltandus est.

F *Sive igitur ego, sive illi, sic prædicamus, et ita credidistis.*

Vers. 11.

Hoc est, quod supra significavit, quia non

nempe *Expositionis Evang. secundum Lucam* libro X, n. 173, et *Apologiæ David alterius*, cap. VIII Ambrosius socium Cleophæ Ammaonis nomine designat (ne de incertis operibus loquamur); ergo videtur et hic eum *Ammaus* vel *Ammaon* vocasse; quosdam autem posterius, eo quod in Evangelio hujus nomen non proferatur, in transcribendo voci *Ammaus* vel *Ammaon* voces socio suo substituisse.

⁴ Codd. C et M, quia.

⁵ Mss. aliquot, ac C, *Qui se exaltat, humiliabitur.*

inferiorem gratiam in prædicatione accepit, quam ceteri apostoli, sed unam atque eandem. Unde magis arguit perfidiam Corinthiorum; quia cum manifestata esset credulitas hæc apud omnes Ecclesias, hi ab hac fide et spe desciverant, quam subjecit, dicens:

Vers. 12, 13, 14. *Si autem Christus prædicatur, quod ex mortuis resurrexit; quomodo dicunt quidam inter vos, quoniam resurrectio mortuorum non est? Si ergo resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, vacua est et fides vestra.*

156. Hæc a falsis apostolis erant tradita, qui Christum neque natum, neque in carne passum, neque resurrexisse adseverabant: quos et Johannes apostolus denotat, quod Christum in carne venisse negabant. Unde dicit: *Qui negat Christum in carne venisse, hic est Antichristus: et qui negat Filium, nec Patrem habet.* Isti ambulabant, et quorundam fidem, ne imprudentes a mundi sapientibus judicarentur, subvertebant; quia prudentes sæculi stultum judicant, cum audiunt resurrectionem mortuorum. Quod si, inquit, verum est quia Christus non resurrexit, falsi sumus prædicatores, et fides vestra inanis est. Hoc enim crediderunt, Apostolo prædicante, quia mortui resurgent, et hac spe adtracti sunt ad fidem. Quod utique ad detrimentum illorum proficere adserit, si crediderunt quod futurum non est: et pudoris est, ut aliquis profiteatur hoc se credidisse, quod falsum est. Et verecundiam ergo illis incutit, et labores illorum dicit infructuosos, si quod a falsis apostolis audierunt, verum est, quia mortui non resurgent, quod nemo utique de se patitur audire; ut videntes hoc contra se esse, reverterentur ad primam fidem.

Vers. 15. *Invenimur autem et falsi testes Dei; quia testimonium diximus adversus Deum, quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit.*

157. Qui adserit quod Christum Deus a mortuis suscitavit, falsus est testis, si non est factum; virtutem tamen Dei prædicat, non utique ut inimicus, qui tam admirabile factum virtuti ejus adscribit. Quod si verum est, quia excitavit Christum a mortuis; quid huic dicendum est, qui et testis contra Deum falsus est,¹ et opus ejus stultitiam adserit?

Vers. 16, 17. *Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit. Quod si Christus non resurrexit, vana est fides vestra; adhuc enim estis in peccatis vestris. Ergo et qui dormierunt in Christo, perierunt.*

Terret illos, ut quia nemo sibi male vult, do-

¹ Cod. M, *factus est*, minus tamen congruenter contextui.

² « Ubi omnes edit. ac mss. longe plurimi, *Qui enim non timuerunt, sub hac spe* etc., ms. Vall. aptius legit, ut nos

A *leat illis hoc cœpisse credere, quod contra ipsos est. Quis enim peccata sibi remissa nolit audire?*

Ergo et qui dormierunt in Christo, perierunt. Vers. 18.

Addit ad terrorem, quia carorum suorum excessum nolunt æstimare perditionem. Qui enim sub hac spe de sæculo exierunt, sive occidi non timuerunt, quia resurgere exemplo Christi crediderunt, et non est verum, perierunt.² Hoc illis dicit, quod amore suorum defunctorum nolunt audire; ut illis amputet quod prius per errorem volebant audire.

Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus. Vers. 19.

158. Manifestum est quia et in hac præsentī vita et in futura speramus in Christo; nec enim hic deserit servos suos Christus, sed dat illis gratiam, et in futuro erunt in gloria æterna. Si autem futuræ vitæ spes non esset, omnibus hominibus, quod dixit, miserabiliores essemus. Ut quid enim jejunia, vigiliæ, exitus, munda vita, justitia, misericordia, mors; si pro his nulla merces erit in futuro? Increduli autem vel hac vita fruuntur.

Nunc autem Christus resurrexit a mortuis, initium dormientium; quoniam quidem per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum. Vers. 20, 21.

Hæc dicens, tangit pseudoprophetas, qui Christum natum negabant, ac per hoc non resurrexisse carnem; quia qui natus non est, nec moritur. Sic autem probat Christum a mortuis³ resurrexisse, quia homo fuit, ut dubium non sit hominem a Deo a mortuis excitatum; ut quia peccato hominis mors inventa est, Christi justitia resurrectionem meruerit mortuorum.

Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur. Vers. 22

159. Hoc dicit, quia sicut Adam peccans mortem invenit, et omnes ex ejus origine tenuit, ut dissolvantur: ita et Christus non peccans, et per hoc vincens mortem (quia qui non peccat, vincit mortem, quia mors ex peccato), omnibus qui sunt ex ejus corpore, adquisivit vitam, id est, resurrectionem. Quamvis ergo generalem tribuerit resurrectionem, ut sicut in Adam omnes sive justī sive injusti moriuntur, ita et in Christo omnes tam credentes, quam diffidentes resurgant, licet ad pœnam increduli; tamen vivificari videntur, quia corpora sua recipient, jam non morituri, sed passuri pœnam in eis sine fine, quod credere noluerunt.

in textu. » Ita Maurini. Sed etiam codd. C et M in eandem conveniunt lectionem.

³ Cod. C, *ex mortuis*.

Vers. 23. *Unusquisque autem in suo ordine.*

Nunc ordinem resurrectionis vult exponere, ne ideo putarent fabulosum esse, quia factum non est adhuc in ceteris: ordines illis exponit et tempora, quando factum sit, et quando futurum est, ut resurgant mortui.

Initium Christus.

Sicut in Actibus Apostolorum testatur scriptum esse in Moyse. *Si passibilis Christus, si prior surgens ex mortuis*, et cetera. Prior ergo resurrexit, ut forma fieret credentibus sibi.

Deinde qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt.

Hoc duplici modo intelligendum est; quia et in adventu ejus secundo sancti resurgent, juxta fidem Apocalypsis Johannis, sicut et in primo adventu cum resurrexit, multa corpora sanctorum resurrexerunt, ad protestationem victæ¹ mortis ac spoliatæ. Sub una ergo significatione duplicem adventum Domini comprehendit.

Vers. 24, 25, 26. *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri, cum destituerit omnem principatum et omnem potestatem, et omnem virtutem, et omnem dominationem. Oportet enim illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus; omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Novissime autem inimica destruetur mors.*

160. Hoc dicit, quia, tradito regno, finis erit mundi, impleta resurrectione. Quod quidam terriți asperitate sermonis, dum quasi pie volunt sentire, a proprietate sensus declinant. Horrent enim sonum verbi audientes: *Cum tradiderit regnum Deo et Patri*; putantes traditione hac regni,² si juxta sonum verbi intelligatur, vacuum remanere; ut si tradit, jam ipse non habeat, quasi Pater tradens omnia Filio, evacuaverit se. Nam et ipse Dominus ait: *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo*; et postea: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum.* Ecce regnante Filio, regnat et Pater. Quomodo autem tradens regnum Filius evacuare se crederetur, cum dicat Angelus ad Mariam: *Et dabit illi Dominus Deus sedem David patris sui, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis?* Et Daniel de eodem regno dicit inter cetera: *Deus celi excitabit aliud regnum, quod numquam corrumpetur; et hoc regnum erit æternum.* Nemo ergo dubitet Filium semper regnaturum cum Patre. Traditio autem hæc regni est, ut cum omnia Filio fuerint sub-

A jecta, et adoraverint illum ut Deum, destructa morte, tunc Filius ostendet illis non se esse, ex quo sunt omnia, sed per quem sunt omnia: et hoc erit tradere regnum Deo et Patri, ostendere ipsum esse, ex quo omnis paternitas in cœlis et in terra nominatur: et tunc erit finis. Destructio tamen mortis est resurrectio mortuorum. Ephes. iii, 5.

Cum autem dicat: Omnia subjecta sunt ei, nimirum præter eum, qui subjecit ei omnia. Cum autem subjecta illi fuerint omnia; tunc et ipse Filius subjiçietur illi qui subjecit omnia; ut sit Deus omnia in omnibus. Vers. 27, 28.

161. Idem sensus est, quem nunc aperit; ut manifestet quid sit, Filium tradere regnum Deo et Patri: hoc autem addit ad sensum, quia tradens Pater Filio regnum, non se subjecerit ei, sicut Filius Patri se subjecit; incongruum est enim ut Pater subjiçatur Filio. Omnia ergo subjecit Pater Filio, ut similiter honorificetur, sicut honorificatur et Pater. Cum ergo omnia confessa fuerint Christum Deum, substrata pedibus ejus; tunc et ipse Christus Dominus subjiçietur Deo Patri.

Ut sit Deus omnia in omnibus.

Hoc dicit, quia cum omnium principum et potestatum et dominationum fuerit pressa superbia, et adoraverint Christum quasi Deum; tunc et Christus propter unicam auctoritatem Patris, Deum quidem se ostendet, sed de Deo, ut unius principii sublimis et ineffabilis auctoritas maneat. Hoc est subjiçere se Filium Patri, hoc est Deum esse omnia in omnibus; quia cum discit omnis creatura caput suum esse Christum, Christi autem caput Deum Patrem; omnia in omnibus est Deus Pater; hoc est, ut omnis creatura unum sentiat, ut una³ voce omnis lingua cœlestium et terrestrium et infernorum confiteatur unum esse Deum, ex quo sunt omnia. Si autem dixisset: *Ut sit Deus in omnibus*; intelligeretur in omnibus quidem esse, sed per affectum, aut communem sensum; non tamen ea ipsa ex ipso esse. Sed cum dixit: *Omnia in omnibus*, hoc significavit, quia et ex ipso sunt, et in ipsis est: ex ipso, quia ab ipso creata sunt; in ipsis autem, quia in omnium confessione unus est⁴ Deus. Non tamen sic subjiçitur Filius Patri, sicut Filio creatura. Phil. ii, 10, 11.

Alioquin quid facient, qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? Ut quid et baptizantur pro illis? Vers. 29.

162. In tantum ratam et stabilem vult ostendere resurrectionem mortuorum, ut exemplum

¹ Cod. C, *evictæ*.

² Omnes edit. et mss. (etiam C) uno excepto, *putantes traditionem hanc regni.... vacuum remanere*: optime vero Corb. ut in contextu. (Edit. Maur.)

³ Cod. C, *et una*, quæ melior lectio videtur.

⁴ Codd. C et M, *unus erit*.

det eorum, qui tam securi erant de futura resurrectione, ut etiam pro mortuis baptizarentur, si quem forte mors prævenisset: timentes ne aut male, aut non resurgeret, qui baptizatus non fuerat, vivus nomine mortui tangebatur. Unde subjecit: *Ut quid et baptizantur pro illis?* Exemplo hoc non factum illorum probat, sed fixam fidem in resurrectionem ostendit.

Vers. 30, 31. *Ut quid et nos periclitamur omni hora? Quotidie morior pro gloria vestra, quam habeo in Domino.*

163. Dicendo: *Ut quid et nos periclitamur?* discrevit personas, ostendens non catholicos esse, qui pro mortuis baptizabantur. Denique supra dixit: *Ut quid et baptizantur pro illis?* Numquid, *et baptizamur pro illis?* Nam et Jephthe, quamvis in re, quæ accepta fieri non posset,¹ fidelis inventus est, offerens filiam suam secundum votum suum, quod stulte voverat. Non ergo factum probatur, sed perseverantia fidei in exemplum præfertur. Prædicantium pericula et labores memorat dicens: *Quid et nos periclitamur?* Et subauditur: nisi quia speramus futuram resurrectionem, sicut supra memorat? Securi enim quia post istam mortem vera vita sequetur, pericula non timent illata ab infidelibus, propter zelum illorum, quos quia crediderunt se perdidisse, dolent. Sollicitudinem ergo suam ostendit, quam habebat erga salutem illorum, propter gloriam promissam a Domino, sicut et in Lege dictum est: *Exalta sicut tuba vocem tuam; si te audierint, lucraberis animas illorum.* Ad hoc festinabat Apostolus semper sollicitus, ut gloria illi cresceret apud Deum acquisitæ salutis multorum.

Vers. 32. *Si secundum hominem ad bestias pugnavi Ephesi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt?*

164. Hoc est, si secundum humanum sensum (qui videns hoc in rerum naturam non cadere, ut caro jam soluta reformetur ad vitam, minime credit futuram resurrectionem mortuorum) bestiis offerri, mori non timui;² nihil profeci. Sed non hoc est, quia certus de promissa vita, non solum non timuit, sed et libenter bestiis offerri se passus est, sicut inter cetera ait in Actibus Apostolorum: *Ego enim non solum ligari, sed et mori paratus sum in Hierosolyma pro nomine Domini Jesu Christi.*

Manducemus, et bibamus; cras enim moriemur.

Hoc ab Esaia propheta dictum est propter hos, qui quasi nihil futurum esset post mor-

¹ Ms. Laud., *quamvis in requie accepto ferri non possit*: Corb., *quamvis in reliquis accepta fieri non possit*. Melius eodd. C et M, *in re quæ accepto ferri non possit*.

² Codd. C, M alique, *offerri non timui*.

³ Rom. edit., *everti posse bonorum propositum*.

⁴ Codd. C et M, *perstrepentes*.

A tem, ventri tantum studebant quomodo pecora, sicut et ii qui Corinthios depravabant. Isai. xxii, 13

Nolite seduci: corrumpunt mores bonos colloquia mala. Vers. 33.

Significat confabulatione malorum hominum everti posse bonum propositum;³ assiduitas enim pravi colloquii vitiat mentem, ac per hoc ab his cavendum. Quicumque enim acceptam fidem custodire vult, maxime inter ipsa initia obstrepentes⁴ debet vitare; ut impleat quod utile judicavit.

Vigilate, justi estote, et nolite peccare. Vers. 34.

165. Vigilandum monet, ne circumventionem pravi sensus capti, et a fide abducti depraventur,⁵ mortuorum resurrectionem non credendo. Justos esse præcepit,⁶ ut non solum terrenam justitiam excolant, sed et cœlestem; quia terrena justitia meritum non facit, sicut et non facit reum. Quid enim magnum est aliena non tollere, quippe cum hoc timoris sit? Magnum est autem de proprio non habenti largiri: hæc est vera justitia. Et ut non peccent, subjecit; unde intelligi voluit non se justitiam temporalem servandam mandasse, sed divinam; quia qui cœlestem justitiam servat, sine dubio in hac præsentī perfectus est.

D *Ignorantiam enim Dei quidam habent: ad verecundiam⁷ vobis loquor.* 7

Propositum Dei ignorantes ii, qui inter eos convertebantur, mortuos resurrecturos stultum esse dicebant credere. Ideo pudorem illis incutit quasi imprudentibus; credebant enim eis, qui ignorantiam Dei habentes, contra Dei statuta docebant.

E

Sed dicet aliquis: Quemadmodum resurgent mortui? Quoove⁸ corpore venient? Vers. 35. 8

166. Hos dixit ignorantiam Dei habere, quorum depravatæ sententiæ verba protulit, dicens: *Quemadmodum resurgent mortui? quoove corpore venient?* Cui congrue respondit, dicens:

Stulte, tu quod seminas, non vivificatur, nisi⁹ prius moriatur. Vers. 36. 9

Cum animali homine non utique Legis auctoritate agit; ut exemplis suadeat, quæ si reciperet, non erraret: sed physica ratione, de qua sibi blanditur; ut non credat resurgere soluta et mortua corpora. Ostendit enim mortua rur-

⁵ Codd. C et M, *depravarentur*.

⁶ Cod. C, *præcipit*.

⁷ Codd. C et M cum veteri lat. versione apud Sabbat., *ad reverentiam*.

⁸ Cod. C, *quo autem*.

⁹ Codd. C et M omittunt *prius*.

sum reparari ad vitam, et multiplicata; ut confundatur error humanus.

A *claritas³ stellarum; stella enim ab stella differt in claritate.*

Vers. 37, 38.

¹ *Et quid¹ seminas? Non corpus quod futurum est, seminas; sed nudum granum, ut puta tritici, aut alicujus ceterorum: Deus autem illi dat corpus, prout vult, et unicuique seminum proprium corpus.*

Si ergo nudum granum seminatur, et Dei nutu quodammodo elementorum ministerio vestitum resurgit, multa secum habens incrementa utilitatis humanæ; cur non credibile sit Dei virtute mortuum posse resurgere, meliorata tantum substantia, non numero multiplicatum? Quid ergo requiritur ab infideli, quo corpore resurgant mortui; cum exempla præcedant² ad fidem hanc melioratæ resurrectionis, non amissæ substantiæ? Quia proprium corpus recipiet, in quo creatus est Adam, juxta exempla supradicta.

Vers. 39.

Non omnis caro, eadem caro; sed alia quidem hominis, alia vero pecoris: alia caro volatiliū, alia caro piscium.

167. Cum ex eadem massa omnis caro sit; unde et quomodo in his tanta diversitas est, ut una impensa faceret genera diversa? Dicant nunc sophistæ mundi et scrutatores siderum, si valent comprehendere quæ extra se sunt; cum quid intra se sit, nesciant. Denique omnes mundani philosophi, qui mentem suam legi Dei humiliare, ut fidem ejus susciperent, noluerunt, diversa semper et contraria adserentes, inanissimis disputationibus invicem se confuderant; quia in nullo horum testificatæ veritatis signum agnitum est, quod antepositum verbis commendaret doctrinam; sicut et Deus decrevit disciplinæ nostræ, quæ non verbis probatur, sed virtute, cui non possunt verba resistere. Quemadmodum ergo ex una impensa diversa animantium caro est; ita et unius carnis homines diversi erunt dignitate in resurrectione; ut talis unusquisque appareat, qualis fuerit meriti: quippe cum etiam hic diversitatem corporum videamus.

Vers. 40.

Et corpora cœlestia, et corpora terrestria, sed alia quidem cœlestium gloria, alia autem terrestrium.

Cœlestia corpora sunt resurgentium; terrestria autem antequam moriantur, aut resurgant; ut quia Christus cœlestis est, ex eo corpora cœlestia dicantur; ex Adam vero, quia terrestris est, terrestria corpora.

Vers. 41.

Alia claritas solis, alia claritas lunæ, et alia

¹ Codd. C et M, *Et quod.*

² Vet. editt. et mss. hic eo dissident, quod hi (etiam C et M) *præcedant*, illæ *prædicant* præ se ferunt; at Rom. sic habet, *cum exempla resurrectionis prædicant fidem hanc melioratæ non amissæ substantiæ.* (Edit. Maur.)

B

168. Unius naturæ comparatione utitur ad indiscretæ substantiæ reddendam rationem; quia sicut sol et luna et stellæ, cum sint unius quidem naturæ, diversæ tamen claritatis sunt; ita et homines cum sint unius generis, merito tamen dissimiles erunt in gloria; ut claritati solis illorum dignitas exæquetur, qui centesimum numerum habent, qui ut perfecti essent, primi gradus æmuli fuerunt, de quibus dictum est:

Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris sui.

Lunari quidem⁴ claritati hi comparandi sunt, qui sexagesimum numerum bonis operibus mercati sunt; ut secundi gradus meritum haberent. Stellis autem clarioribus eorum merita comparanda sunt, qui trigesimum numerum, tertii gradus dignitatem justis laboribus quæsierunt. Sequentibus vero stellis, quæ inter claras et obscuriores mediæ sunt, peccatores homines coaptandi sunt, qui de tribus nullius gradus adipisci honorem voluerunt. Tetricis autem stellis, et omnium novissimis, perfidorum resurrectio similis est; quia errorem sequuti, stellis in errorem ducentibus comparandi sunt, sicut dicit in epistola sua Judas apostolus. Infidelitas enim non potest claram resurrectionem habere; quia sicut carbo cinere suo coopertus obcæcatur, ita et hi perfidia sua erroris tenebris circumdati, luce carebunt.

C

Ita erit et resurrectio mortuorum.

169. Exempla dat, ut non sit dubium resurrectionem mortuorum futuram; ut accepta ratione, nemo ambigat.

Seminatur in corruptela; surget in incorruptela.

E

Seminare est sepelire, ut corrumpatur: resurgere autem in incorruptela, jam exsuscitatum non posse corrumpi, sed habere claritatem immortalitatis.

Seminatur in ignominia; surget in gloria.⁵

In ignominia seminatur, quia dum in tetrico ponitur, fit foetidum, et scatet vermibus: surget autem in gloria, quia excitatum⁶ et lumen erit, et nullam squallores injuriam patietur.

F

Seminatur in infirmitate; surget in virtute.

In infirmitate seminatur, quia immobile est, et irregibile: surget autem in virtute, quia jam totum unum erit ac vegetum.

³ Codex Corb., *Alia gloria solis, alia gloria lunæ... differt in gloria.* Sed codd. C et M habent *gloria solummodo ante stellarum.*

⁴ Cod. C, *lunari autem.*

⁵ Codd. C, M, *in gloriam*, etiam postea.

⁶ Cod. C, *exsuscitatum* ut paulo ante.

⁴ Matth. xiii, 43.

Jud. i, 13.

Vers. 42.

⁵ Vers. 43

⁶

¹ *Seminatur corpus animale; surget¹ corpus spiritale. Si est corpus animale, est et spiritale.*

Animale corpus est, dum cibus sustentatur, ut vivat: spiritale autem, cum horum nihil indigeat, conversum in vitam. Omnia supradicta hoc sensu clauduntur:² non enim aliud continetur in superioribus, nisi quod animale corpus moritur, et resurget spiritale, quod neque jam manducet, nec bibat, nec infirmetur, nec sit foetidum, nec tetrum natura.

³ *Factus est primus homo Adam in animam viventem.*

170. Hoc in Genesi dictum est, quia accepto spiritu flatus Dei, factus est homo in animam viventem: officium enim spiritus animare est corpus, ita tamen ut continuam vitam non habeat, nisi cibus et potus auxilio utatur.

Novissimus autem Adam in spiritum vivificantem: notandum est quod cum duos Adam dicit ejusdem naturæ, utroque demonstrat quod contra manicheos et apollinaristas³ facit, qui negant Dei Verbo perfectum hominem esse susceptum.

⁴ *Sed non prius quod spiritale est, sed quod animale: deinde quod spiritale. Primus homo de terra terrenus: secundus homo de cælo cælestis. Qualis terrenus, tales et terreni.*

¹ Hic et præcedenter tam in textu Apostoli quam in commentatione codd. C et M habent *surgit*, non *surget*. Uterque codex omittit autem sequentia Pauli verba *Si est* etc., sed pariter deceptione amanuensis, qui ab uno ad alterum spiritale oculo transvolavit, quia contextus sequens demonstrat Ambrosii sermonem ad ea verba referri.

² Vet. edit. ac plures mss., etiam C ac M, hic habent: *Non enim corpus animale semper hic habere potest Spiritum sanctum: tunc vero, id est, in resurrectione, semper manebit in sanctis. Surget corpus spiritale, quod possit ire obviam Christo*; ac deinde vers. 45. Ea verba supponunt Maurini consarcinata esse ex Commentario Pseudohieronymi in hunc locum. Attamen id nos admittere non possumus eo quod occurrant et in vetustissimo cod. C, licet videantur contextui magis congruere illa quæ in textu sunt. Unde saltem est admittendum arbitrio alicujus vetustissimi genuino textui ea substituta fuisse. Addunt vero Maurini: « Sed quæ ab his ipsis verbis usque ad illa capituli i. Commentarii in sequentem epistolam: *Manifestum quia pro quo patimur*, in plerisque mss. et omnibus edit. Ambrosii leguntur, unde etiam nonnihil in suam Paulinarum epistolarum Expositionem Doctoris nostri nomine transtulit Rhabanus Maurus, eadem, solo prologo excepto, in adulterinis illis Hieronymi Commentariis ad apices reperiuntur. Hinc in promptu fuerit colligere folli alicujus factam in veteri quopiam hujus nostri Commentarii codice jacturam vel transpositionem librarios e e Pseudohieronymo sarcire voluisse. Id inde confirmatur, quod alia omnino exhibeat exemplar Corbeense, sed quæ multo convenient aptius cum Ambrosiastri, ut vocant, stylo. Huc adde quod in tribus aliis mss. ad calcem Commentarii in epist. ad Romanos fragmentum Expositionis ultimorum hujus epistolæ versuum Ambrosio adtributum exstat iisdem verbis, quibus legitur in cod. Corb. Hujus itaque lectionem admittendam existimavimus. » Verum quia illa omnia quæ ad unguem e pseudo-Hieronymo deprompta supponunt Maurini Editores, ad litteram leguntur in cod. C (ac etiam in M), ideo cum Patribus Cassinensibus eorum suppositionem rejicimus, supponentes potius illum ex Ambrosio sua pleno ore hausisse, ac textum exhibemus juxta lectionem ejusdem cod. C; idque eo magis jure quod contra Maurinorum opinionem noster textus multo magis Ambrosii styli, et con-

S. AMBR. Tom. III.

A Cœlestis dicitur quia non humanæ fragilitatis ritu, sed divinæ majestatis nutu et conceptus est et enixus: nam usque adeo naturam nostri habuit, ut secundus Adam dicatur et homo.

Et qualis cœlestis, tales et cœlestes.

B Si ideo, ut hæretici volunt, nostri generis adsumptus homo non fuit, qui cœlestis dicatur; ergo nec isti naturæ nostræ sunt, qui cœlestes appellantur: si vero de his nemo dubitat, nec de illo est ambigendum.⁴

Igitur sicut portavimus imaginem illius terreni, portemus et imaginem hujus cœlestis.

171. Peccator imaginem Adæ portat; justus vero imaginem Christi. Ergo sicut portavimus veterem hominem ante baptismum; ita et post baptismum portemus novum.

C *Hoc autem dico, fratres, quoniam caro et sanguis regnum Dei non possidebunt; neque corruptio incorruptelam possidebit.*

Frequenter Scriptura carnem pro operibus nominat carnis ut ibi: *Vos autem in carne non estis, sed in spiritu*; aliter: Caro sicut est, regnum Dei non possidebit nisi immortalitate⁵ vestita.⁶

Rom. VIII, 9.

5

6

II Cor. V, 6.

cinnitatem in postremis hisce capitibus adhibitam nobis referre videtur, quam textus ab iis prælatus. Attamen et textum maurinum in notis dabimus.

³ Nota hic et in sequentibus consuetudinem Ambrosii, sui ævi hæreticos pro data occasione carpendi, quod magis adhuc evincit, textum a nobis selectum genuinum esse.

⁴ TEXTUS MAURINUS. — Hoc est, ut jam qui ante fuerat factus in animam, factus est in spiritum per resurrectionem; ut mori non possit, quia fiet totus vivens.

Sed non prius quod spiritale est; quia animale ex Adam, spiritale vero per Christum et resurrectionem mortuorum.

Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cœlestis: qualis terrenus, tales et terreni; et qualis cœlestis, tales et cœlestes. Primus homo Adam est de terra temporalis, cui succedit mors: secundus homo Christus est de cælo, qui resurgens mori nescit. *Qualis est ille terrestris, tales et terrestres*: hoc est, quia terrenus mortalis est, mortales sunt et terreni: peccans autem Adam mortem invenit, ut omnes ex eo mortales sint. *Et qualis ille cœlestis, tales et cœlestes sint*: id est, quia Christus non peccavit, vincens mortem cœlestis est; ita sint et credentes illi: quamvis et non credentes spiritales futuri sunt, sed sicut spiritalia nequitie, ut sint tenebrosi. De sanctis enim nunc loquitur, qui resurgent ad gloriam; sicut enim qui non credunt, jam judicati sunt, et qui credunt, jam cœlestes dicuntur.

⁵ Cod. C habet *immortaliter*; sed melius M, *immortalitate*.

⁶ TEXTUS MAURINUS. — *Igitur sicut portavimus imaginem illius terreni, portemus et imaginem hujus cœlestis*: hoc est, sicut formam habuimus mortalitatis per peccatum Adæ, servi peccati facti: ita et formam habeamus vitæ per justitiam Salvatoris, facti servi justitiæ, non mundi, sed Dei; dum ea agimus, quæ immortalitate digna sunt.

Hoc autem dico, fratres, quia caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt. Carnem perfidiam vult intelligi, sanguinem turpem et luxuriosam vitam, quia cupiditas hæc a fervore sanguinis generatur; ut ostenderet non solum incredulum dignam resurrectionem non habere, verum etiam illum qui desideriiis et vitiis carnis obtemperat. Commonet ergo et instruit, qua ratione regnum cœlorum consequi mereamur.

Neque corruptio incorruptelam possidebit. Hoc dicit, quia

Vers. 51. *Ecce mysterium dico.*

172. Obscuritatem significat nominando mysterium.

¹ *Omnes quidem¹ resurgemus; sed non omnes immutabimur.*

Omnes autem homines resurgent; sed soli qui regnaturi sunt in gloriam mutabuntur: sive ita omnes resurgemus qui in adventu Christi mortui inveniemur; non omnes immutabuntur qui in corpore sint reperti, quia sancti soli beatitudinis gloriam consequentur.

Vers. 52. *In momento, in ictu oculi.*

Per ictum oculi nimiam brevitatem vult significare momenti, ut quanta sit Dei potentia, ex resurrectionis celeritate cognoscas.

In novissima tuba,² et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur.

³ Novissimus adventus intelligitur Christi; mortui autem vel peccatores intelligendi sunt, qui jam³ viventes mortui esse dicuntur, ut ad poenam aut immortales aut absque aliqua membrorum diminutione resurgent;⁴ vel certe simpliciter omnes mortuos resurgere dicit, et solos sanctos cum iis qui vivi justi inventi fuerint, in gloriam immutari.⁵ D

corruptela et lascivia vitæ poenam necesse est patiatur. Passionem enim corruptionem posuit; nam constat utique omnes homines immortales resurgere.

¹ In marg. Cod. M, in agenda mortuorum.

² Desunt in codd. C et M verba intermedia, *canet enim tuba.*

³ *Eliam* pro *jam* habet Romana editio.

⁴ Videtur aliquid deesse in codd. C et M. Locum ita exhibet Romana editio: *Aut quia immortales, aut quia absque aliqua membrorum diminutione resurgent ad poenam, dicuntur resurgere incorrupti.*

⁵ TEXTUS MAURINUS. — *Ecce mysterium vobis dico, omnes quidem resurgemus; id est, tam credentes quam non credentes. Sed non omnes immutabimur.* Nunc uniuscujusque meritum in resurrectione significat, qualis in singulis futura sit.

In momento, in ictu oculi; id est, cito, sine aliqua mora. *In novissima tuba;* ideo *novissima*, quia postremum bellum geritur adversum dæmones, ac principes, et potestates, et ipsum diabolum. Hoc enim fiet post annos mille, quibus hic regnabit Salvator, extincto Antichristo, cum satanas dimittetur de carcere suo ad seducendas gentes Gog et Magog, qui sunt dæmones; ut pugnent adversus castra sanctorum; nec enim temporales homines poterunt adversum æternos dimicare. Nam et Johannes apostolus ait: *Vidi Michael et Angelos ejus in cælo pugnantes adversus draconem et angelos ejus, qui est diabolus et satanas.* Ideoque hic *novissima tuba* ait, quia non semel cum illo pugnatum est; quia et in Antichristo pseudopropheta, qui faciebant coram illo signa et prodigia, et ipse victor, et hoc loco novissime adversus illum pugnabitur; ut jam mittatur in gehennam. Et Salvator inter cetera ait: *Nunc princeps hujus mundi mittetur deorsum.* Et tunc ergo et frequenter victus est, sicut Esaias propheta dicit: *Quomodo cecidit de cælo Lucifer, qui mane oriebatur!*

Canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur. Surgentibus enim peccatoribus et impiis, sancti immutabuntur in claritate; ut caro fiat spiritalis cum gloria, quasi plumbum, si fiat aurum. Sancti enim in adventu Do-

A *Oportet enim corruptibile hoc,*

Vers. 53.

173. Necesse est fieri quod promissum est.

Induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem.

Et quod induit, et quod induitur, est similiter indumentum.⁶ 6

B *Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est: absorpta est mors in victoria.* Vers. 54.

174. Ut evacuatis causis mortis per divinam victoriam, ac si absorpta non pereat.

Ubi est, mors, stimulus tuus: ubi est, mors, victoria tua? Vers. 55.

C *Propheta ex persona justorum loquitur insultantium morti.*

Stimulus⁷ autem mortis est peccatum. 7

Vers. 56.

Sagitta mortis peccatum, per quod animæ jugulantur.

Virtus vero peccati lex, dum fortius et majus fit per scientiam peccatum.⁸ 8

mini surgent, sicut superius ait: *Initium Christus: deinde hi qui sunt Christi in adventu ejus,* sicut in Apocalypsi continetur; peccatores enim non sunt Christi, qui audiunt a Domino: *Non novi vos.* Quia et in psalmo primo scriptum est: *Ideo non resurgent impii in judicio, neque peccatores in concilio justorum.* Ab impiis enim non est quod requiratur; sed ad hoc surgent, ut pereant, videntes verum esse quod credere noluerunt: perire autem est a Deo esse alienum, sicut ait ad Romanos: *Quicumque enim extra legem peccaverunt, sine lege peribunt; et qui in lege peccaverunt, per legem judicabuntur:* ac per hoc peccatores judicabunt; indigni etenim sunt resurgere cum sanctis, sicut ait: *Neque peccatores in concilio justorum.*

⁶ TEXTUS MAURINUS. — *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem.* Supra dixit, *et mortui resurgent incorrupti,* id est, immortales erunt, non tamen impassibiles; hi enim, quos dicit, poenas patientur pro qualitibus delictorum suorum, ita ut exeant inde soluto debito: impii autem æterna poena torquentur; ait enim: *Qui non credit, jam judicatus est.* Unde et Esaias propheta ait: *Ignis eorum non extinguetur, et vermis eorum non morietur.* In adventu tamen Domini et sancti surgent, et qui vivi fuerint inventi, obviam rapiuntur Domino in aera, mortem quasi soporem passuri; in ipso enim raptu et mortem et resurrectionem habebunt, sicut ad Thessalonicenses idem Apostolus scribit. Tempore enim Antichristi aut apostatæ erunt, aut rei, aut in latibulis, aut in poena positi ceteri gentiles, quos Dominus Jesus cum duce ipsorum Antichristo in adventu suo interficiet *spiritu oris sui;* id est, jussu ejus igni exurentur per angelos virtutis ejus.

⁷ Editiones typographicæ habent *aculeus* loco vocis *stimulus;* ac revera vox *aculeus* firmari videtur ut genuina subsequenti voce *sagitta.* Sed quod in mss. invenimus, retinendum putavimus.

⁸ TEXTUS MAURINUS. — *Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo, qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. Ubi est, mors, victoria tua? ubi est, mors, stimulus tuus?* Post resurrectionem enim impiorum

Vers. 57. *Deo autem gratias qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum.*

¹ 175. Victoriā illius peccati, in quo lex per carnalem nostram voluntatem fuerat infirmata, quam Christus cruce et exemplo¹ destruxit.

Itaque, fratres mei.

Reddita resurrectionis ratione, de qua hæsitant, hortatur eos in Dei opere permanere, B jam certos de retributione futura.

Stabiles estote et immobiles, abundantes in opere Domini semper, scientes quod labor vester non est inanis in Domino.

² Nemo vos de gradu spei futuræ ultra permoveat.²

CAPUT XVI.

Vers. 1. *Nam de collectis, quæ fiunt in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiæ Galatiæ, ita et vos facite.*

176. **D**e sumptibus dicit, qui per singulas Ecclesias collecti, Hierosolymam sanctis pauperibus mittebantur.

Vers. 2. *Per unam sabbati.*

Una sabbati dominica dies est, sicut in e-

et peccatorum absorbebitur mors in victoria. Insultantis etenim verba sunt, dicentis: *Ubi est, mors, victoria tua? ubi est, mors, aculeus tuus?* Victoria enim devictæ mortis resurrectio mortuorum est: mors autem diabolus est, cui insultantur; et contentiosus dicitur, quia per superbiam, cum impar viribus esset, resistebat. Cum ergo superatus perimitur, et spolia illi detrahuntur; succensetur illi, qui contra se pugnavit.

Aculeus autem mortis peccatum est. Aculeum auctoritatem significat, quia mors per peccatum auctoritatem accepit, quasi peccatum non esset, diabolus obtorpuisset, et mors non esset. *Virtus autem peccati lex.* Ideo virtus peccati lex est, quia peccatum non imputaretur, si lex non esset.

¹ Edita, crucis exemplo. Sed lectio nostra melior videtur, quia exprimit non solum exemplum, sed et meritum passionis.

² TEXTUS MAURINUS. — *Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriā per Dominum nostrum Jesum Christum.* Triumphum Salvatoris in nobis dicit profuisse; quæ enim gessit Salvator, non sibi utique gessit, sed nobis. Quamobrem nostra victoria est; ideo enim homo factus est, manens Deus, ut vincens diabolus, dum peccatum non fecit, nobis victoriā acquireret, qui peccati causa detinebamur in morte; ut victus diabolus, occiso Christo, qui peccatum non fecerat, omnes quos peccati causa detinebat, amitteret. Dum autem insultat homini, reus factus est, et sic deletum chirographum, id est, deleta sententia, qua tenebatur genus humanum in mortem, fieret ereptus, et animabus in cælum inductis; ut non per potentiam illi tollerentur, sed per justitiā a Deo per Dominum nostrum Jesum Christum.

Itaque, fratres mei dilecti, stabiles estote et immobiles, abundantes in opere semper, scientes quod labor vester non est inanis in Domino. Omnibus quæ ad doctrinam ecclesiasticam ordinandam necessaria sunt, expositis, et aut quid vitandum, quidve sequendum sit demonstratis, fixos jam illos esse hortatur in bono, et in operibus quæ fructum faciunt apud Dominum, semper promptos et copiosos; quia per hæc quæ exposita sunt, de cetero accepturos se boni operis mercedem a Domino, ne pravis colloquiis possent everti.

A vangelio dicit,³ Dominum una sabbati resurrexisse.

Unusquisque vestrum apud se recondens quod ei bene placuerit, ut non cum venero, tunc collectæ fiant.

Ut paulatim reservantes, non una hora gravari se putent; ut hilares datores diligantur a Deo.

Cum autem fuero præsens, quoscumque probaveritis, per epistolam hos mittam perferre gratiam vestram Hierusalem: quod si dignum fuerit ut et ego eam, mecum ibunt. Vers. 3, 4

Per se clarum est quia utrumque in eorum arbitrio derelinquit, ut et quod dederint portetur, et per quos direxerint, ipsi eant.⁴ 4

C *Veniam autem ad vos cum Macedoniam pertransiero: nam Macedoniam pertransibo. Apud vos autem forte manebo, aut etiam hiemabo, ut vos me deducatis quocumque iero.*⁵ *Nolo enim vos nunc in transitu videre; spero enim me aliquantum temporis mansurum apud vos, si Dominus permiserit.* Vers. 5-7. 5

177. Quia ita se agunt Macedones ut non sil necesse mihi apud eos diutius remorari; apud D vos autem necesse est ut maneam vel hieme: multa enim sunt quæ corrigantur a vobis,

³ Subintellige Deus, vel Spiritus sanctus.

⁴ TEXTUS MAURINUS. — *De collectis autem, quæ fiunt in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiæ Galatiæ, ita et vos facite. Per unam sabbati unusquisque vestrum apud se ponat, thesaurizans quodcumque voluerit; ut non cum venero, tunc collectæ fiant.* Dominico die collectam fieri præcipit, sicut et ceteris Ecclesiis disposuerat; ut eo die, quo resurrexit Dominus, plebs ejus colligatur ad laudem et gloriam Dei, devicta morte: tunc sumptus congregandos ad ministerium sanctorum, qui propter nomen Domini pressuram patiebantur zelo gentilium sive Judæorum, qui non sinebant eos prædicare gratiam Dei sub nomine Christi; ut haberent refrigerium ab iis, propter quos tribulantur. Omni ergo die dominico jubet colligi plebem, et congregari illos, prout voluerint, in dona Dei, et hoc apud se unumquemque reponere quasi in thesauro; ut veniente Apostolo, inveniatur ad usus necessarios præparatum; quia quod paulatim colligitur, nec grave est, et invenitur multum.

Cum autem venero, quos probaveritis, per epistolas hos mittam perferre gratiam vestram in Jerusalem. Consolatio hæc duplici genere profectum habebat, sicut et nunc habet; ita ut et sanctis proficeret supra memoratis, et pauperibus in Ecclesia constitutis, quæ et modo et usibus majorum natu proficit, et egenis. Per epistolam mittere se hos, quos idoneos ad dispensationem elegerint, dicit: quæ epistolæ testimonium præbent missis, ut cum gratia excipiantur.

Quod si dignum fuerit, ut ego quoque eam, mecum ibunt. Hoc dicit, si fuerit copiosa collectio, posse etiam se ire; dignum enim est, et sic opus, ut si ipse eat, multum secum perferat ad refrigerium sanctorum. Hoc est, quod significat ad Romanos dicens: *Si enim spiritualium eorum communicaverunt gentes, debent hi in carnalibus ministrare eis:* ex Judæis enim erant, de quibus dicit Dominus, quia salus ex Judæis est, qui Jerosolymis in magna invidia erant apud Judæos non credentes.

⁵ Desunt hic aliqua in mss. C et M e textu Pauli post *pertransibo* et alia sunt immutata. Nos tamen posuimus integrum Apostoli textum.

sicut medicus ibi moram habet ubi plures ægrotant.

Vers. 8, 9. *Manebo autem¹ Ephesi usque ad Pentecosten. Ostium autem mihi apertum est magnum et evidens; sed adversarii multi.*

Ideo ibi permanebo quia cum mihi evidens datus sit aditus prædicandi,² sunt plurimi qui resistant.³

Vers. 10, 11. *Si autem venerit Timotheus, videte ut sine timore sit apud vos, quia opus Domini operatur sicut et ego; ne quis illum spernat.*

178. Sine tribulationis formidine, vel etiam vestri contemptus.

Deducite autem illum in pace, ut veniat ad me: expecto enim illum cum fratribus.

Nihil admittentes quod ad animi ejus proficiat læsionem.⁴

Vers. 12. *De Apollo autem fratre notum vobis facio, quia multum illum rogavi venire ad vos cum fratribus; et utique non fuit voluntas ut nunc veniret: veniet autem cum opportunum fuerit.*
Vers. 13, 14. *Vigilate, state in fide, viriliter agite, confortamini; omnia vestra cum caritate fiant.*

179. Vigilate mentis oculis ad diaboli astu-

¹ Lectio communis enim pro autem.

² Etiam hic ob erroneam verborum collocationem intelligi non poterant codd. C et M: ea autem e Romana editione rite disposuimus.

³ TEXTUS MAURINUS. — *Veniam autem ad vos, cum Macedoniam transiero: apud vos autem forsitan remanebo, aut etiam hyemabo; ut me deducatis quocumque iero.* Post omnem instructionem, ut lætos illos faceret, adventum suum illis promisit, pro quo et omnes admonitiones suas, quibus illos corrigit, magis firmat. Qui audit venturum eum, a quo legem accepit, sollicitior erit, ne adveniente illo erubescat.

Nolo enim vos modo in transitu videre. Sciens multa se habere, quæ ageret cum illis, non vult illos per transitum videre, et ne contristarentur, multum tempus se promittit commoraturum apud eos; quia quæ agit, cum providentia agit. *Spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit. Si Dominus:* tunc enim Dominus permittit, ut commoretur apud eos: ait *permiserit*, si dignos se præbeant, emendantes vitia, quæ in eis arguit.

Permanebo autem Ephesi usque ad Pentecosten; ostium enim mihi magnum apertum est et operosum, ed adversarii multi. Qua causa remansisset Ephesi ostendit; invenerat enim illic sitientia pectora Dei gratiam, quibus infunderet mysterium Christi. Sed quia diabolus inquietus est semper, et his qui Deum desiderant, invidus, adjecit: *Et adversarii multi;* quanto enim idonei inveniebantur ad fidem, tanto magis non deerant qui zelarentur, contradicentes et repugnantes doctrinæ Domini.

⁴ TEXTUS MAURINUS. — *Si autem venerit Timotheus, videte ut sine timore sit apud vos; opus enim Domini, sicut et ego, operatur. Ergo ne quis illum spernat.* Quamvis enim ea prædicaret Timotheus, quæ ab Apostolo acceperat, et esset idoneus evangelista; tamen quia non erat auctoritatis ejusdem, commendat illum; ne ab his forte, qui dissentiebant in plebe, non, ut erat dignus, recipere, et nihil proficeret adventus ejus saluti illorum. Possent enim et gentiles excitari ad seditionem et discordiam plebis, accepta occasione irruendi in Timotheum: ideo ne quis illum spernat, quia

A tias præcavendas. *State*, quia stantibus difficile somnus obrepit. *Viriliter agite:* muliebris enim omnis inconstantia et varietas judicatur. *Confortamini*, ut sit in vestra virtute profectus. Omnia non inanis gloriæ causa, sed caritatis gratia facere festinate.⁵

B *Obsecro autem vos, fratres: nostis domum Stephanæ et Fortunati et Achaici; quoniam sunt primitiæ Achaicæ, et in ministerium sanctorum se ordinaverunt, ut et vos subjecti sitis talibus et omni cooperanti et laboranti in vobis. Gaudeo autem in præsentia Stephanæ et Fortunati et Achaici, quoniam id quod vobis deerat, ipsi adimpleverunt.*

180. Quia præsentibus sunt apud vos, et in illis magnum potestis habere profectum; sive quia mihi venerunt pro vobis ministrare officium caritatis.

C *Refecerunt enim et meum spiritum et vestrum.* Vers. 18.

Pro caritate vestrum, pro mea lætitia meum spiritum refecerunt.

Cognoscite ergo qui hujusmodi sunt.

D Unde alibi ait: *Cognoscite eos qui ita ambulant ut habetis formam nostram.* Hic cognoscite id est honorate, cognoscentes eorum studium vel laborem.⁶

opus Domini operatur, inquit, sicut et ego; hoc est, ut ea auctoritate susciperetur, qua erat apostolus; erat enim ipse episcopus. *Deducite illum in pace; ut veniat ad me; exspecto enim illum cum fratribus.* Tantum meritum Timothei memorat, ut non solum inter eos honorandum illum præcipiat, sed ut apostolum Domini cum obsequio deducendum eum ostendit; ut etiam ipse illum expectaret cum fratribus propter Evangelium Christi.

De Apollo autem fratre significo vobis, quia multum illum rogavi, ut veniret ad vos cum fratribus; et utique non fuit voluntas ejus, ut nunc veniret. Veniet autem cum opportunum fuerit. Hoc dicens, et voluntati illorum vel petitioni satisfecisse ostendit, cum votum suum eis exhibuit, et Apollo excusavit: quando cur non iret ad illos, non declaraverit; ita tamen ut omnino non excusaverit, sed distulerit. Potest et sic intelligi, ut per Apollo tangat illos, significans ideo noluisse ire ad illos Apollo, quia dissidebant; ut audito hoc, paci studerent; et ideo de Timotheo dixerit: *Videte ut sine timore sit apud vos;* quia aliqui missi non bene fuerunt suscepti; ac per hoc venturum Apollo, cum concordēs fuerint.

⁵ TEXTUS MAURINUS. — *Vigilate, state in fide, viriliter agite, corroboramini: omnia vestra in caritate fiant.* Vigilate, ait, ne circumveniantur in fide. *Viriliter agite,* hoc est monere, ut fortes sint circa ea, quæ sibi tradita erant: non ut pueri, qui quod sequantur, ignorant. *Confortamini;* ut tam voce quam opere robusti sint; quia professio et boni actus perfectos faciunt. Ut autem in caritate hæc ipsa fiant, monet; quia quæ cum caritate fiunt, Dei habent timorem et zelum; quidquid enim cum offensione fratris fit, fructum non habet. Provocandi sunt enim aliqui ad bonum, non contristandi, ut puta si misericordiam non facias dehortatione alterius, aut inhumanus sis, aut alteros notes, aut aliquid comedas, insultans ei, qui ab hoc abstinet, ut facias illi scrupulum. Omnia ita agenda sunt, ut hortatio sit ad meliora, non insultatio, et tunc est pax. Unde dicit Dominus, ex hoc cognoscitur, si discipuli mei estis, si vos diligatis invicem: ubi autem contentio est et dissensio, amor non est.

⁶ TEXTUS MAURINUS. — *Obsecro autem vos, fratres: nostis*

Vers. 19.

Salutant vos Ecclesiae Asiae. Salutant vos in Domino Aquila multum et Priscilla, cum ea quae in domo eorum est Ecclesia, apud quos etiam hospitor.

181. *Cum ea quae in domo eorum est Ecclesia.* Domesticam congregationem fraternitatis Ecclesiam nominavit.

Vers. 20-22.

Salutant vos fratres omnes. Salutate invicem in osculo sancto. Salutatio mea manu Pauli. Si quis non amat Dominum Jesum Christum, sit anathema.

Sicut illis, qui eum amant, redemptio venturus est Christus; ita qui eum non amant, anathema sit, id est, ut illos abominetur et perdat.

Maranatha, magis syrum est quam hebraicum :

domum Stephanæ et Fortunati, quoniam sunt initium Achaiae, et in ministerium sanctorum ordinaverunt se ipsos; ut et vos subditi sitis ejusmodi, et omni cooperanti et laboranti. Achaici Corinthii sunt; ideoque de his ad eos loquitur, per quos provocat illos ad hujusmodi opus; sunt enim ex his. Hoc enim in christianis magnum est, quia calcata avaritia, de laboribus suis non habentibus largiuntur, imitatores facti Patris Dei, qui in misericordia dives est. Cum autem dicit: *Ut subditi sitis talibus*, magis illos hortatur, ut æmuli facti operis hujus, alios habeant ipsi subditos.

Gaudeo autem in præsentia Stephanæ, et Fortunati, et Achaici: quoniam id quod vobis deerat, ipsi suppleverunt. Refecerunt enim et meum spiritum et vestrum. Cognoscite ergo eos, qui ejusmodi sunt. Aliud enim esse collationem, quam dicit, fieri in sanctos, et aliud ministris Evangelii reddere vicem, sicut dicit Dominus: *Dignus enim est operarius mercede sua.* Domum enim Stephanæ in utroque significat devotam, et in ministerio sanctorum, et in his qui deserviebant Ecclesiis: ita ut Apostolo proficerent cum Fortunato et Achaico fratribus, ut et hi proficerent, qui erant ex his. Unde dicit: *Refecerunt enim et meum spiritum et vestrum.* Et cum Apostolus negat se ab his accepturum, dicit enim: *Non infringetur in me gloriatio hæc in regionibus Achaiae; quomodo refecerunt et meum spiritum et vestrum?* Sed credo, refectus est spiritus ejus in his, quibus profecerant; sibi enim dicit datum, quod proficit his, quibus voluit. *Cognoscite ergo eos, qui hujusmodi sunt; hoc est, imitamini.*

¹ TEXTUS MAURINUS. — *Salutant vos Ecclesiae Asiae.* Horum salutatione commonet illos, ut efficiantur similes illorum,

A tamen ex sermone utrarumque linguarum aliquid Hebræum sonat, et interpretatur Dominus noster venit.

Gratia Domini nostri vobiscum.

Vers. 23.

Propriæ manus consueta subscriptio.

Caritas mea cum omnibus vobis, ut quomodo vos ego diligo, ita et in Christo invicem diligatis. B

Vers. 24

In Christo Jesu, non secundum sæculi caritatem.

Amen.

Confirmatio est benedictionis hic sermo, sicut superius ipse demonstrat, *quomodo*, inquit, *dicet amen super tuam benedictionem?*¹

qui unius sunt provinciae. *Salutant vos in Domino Aquila, et Priscilla cum domestica sua ecclesia.* Duas ecclesias memorat, publicam et domesticam: publicam dicit, quo omnes conveniunt; domesticam, in qua per amicitiam colligitur. Ubicumque presbyteri solemniter celebrant, ecclesia dicitur.

Salutant vos fratres omnes. Relevat animos illorum, quando omnes hos memores horum ipsorum ostendit. *Salutate invicem in osculo sancto.* Osculum sanctum signum pacis est, in quo, ut ad invicem sibi adhæreant, sublata discordia, docet.

Salutatio mea manu Pauli. Se in epistola ista subscripsisse ostendit, et quæ verba sint subscriptionis, subjecit dicens:

Si quis non amat Dominum Jesum Christum, sit anathema: maranatha, quod interpretatur: Si quis Dominum Jesum, qui venit, non amat, abscidatur. *Maranatha* enim Dominus venit, significat. Hoc propter Judæos qui Jesum non venisse dicebant: hi ergo anathema sunt a Domino, qui venit.

Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum. Caritas mea cum omnibus vobis, in Christo Jesu. Ideo talem subscriptionem posuit propter hos, qui dum dissensioni studebant, Dominum Jesum non diligebant, quippe cum dicerent: *Ego sum Pauli, ego Apollo, ego vero Cephæ.* Qui enim Christum diligit, non dat hominibus gloriam, quia nulla est spes in hominibus. *Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum;* et subauditur, qui diligitis Dominum Jesum. Et quoniam non se invicem diligebant, ideo hoc dicit: *Caritas mea cum omnibus vobis in Christo Jesu;* ut amare se discerent ea gratia, qua diligebantur ab Apostolo, non carnis affectu, sed in Christo Jesu.

IN EPISTOLAM BEATI PAULI

AD CORINTHIOS SECUNDAM.

PROLOGUS.¹

SECUNDAM epistolam Apostolus scribit Corinthiis, cujus hæc principalis est causa. Quoniam in prima pro quorundam peccatis doctores eorum præcipue corripuerat, et multum fuerant contristati; nunc eos consolatur, suum eis proponens exemplum, et docens non debere ægre ferre, quod pro aliorum sunt salute correpti; cum ipse pro aliena salute periculis quotidie et morti subiaceat.

CAPUT I.

Vers. 1. *Paulus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, et Timotheus frater, Ecclesiae Dei, quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in universa Achaja.*

2. **Q**uæritur cur in omnibus epistolis contra usum epistolarum primo suum nomen ponat Apostolus, quam eorum ad quos litteræ destinantur. Sed hæc auctoritas est apostolici ordinis, quia minoribus scribit; sicut etiam et iudices sæculi solent ad eos, quos regunt, scripta dirigere. *Per voluntatem Dei.* Dei, non hominum voluntate: simul ut ostendat, non sine Patris voluntate se missum a Christo. *Et Timotheus*

¹ De titulo vide quæ dicta sunt ad initium epistolæ præcedentis. Post hujus vero Commentaria habet codex M: *Explicit in epistola prima ad Corinthios; incipit ejusdem Ambrosii in epistola ad Corinthios secunda.* De Prologo autem, qui extat etiam in mss. C et M, notant Maurini: « Non habetur ille prologus in Corb. cod., uti jam a nobis observatum est: verum cum in aliis omnibus, et cunctis edit. reperitur, nec exstet in Pseudohieronymi Commentario, cum duximus esse retinendum. »

² TEXTUS MAURINUS. — *Paulus apostolus Jesu Christi.* Jam securus de his, confidenter se apostolum Domini prædicat. In prima enim epistola vocatum se apostolum, dicit, eis tamen non probatum, qui a traditione ejus abducti erant. *Per voluntatem Dei.* Ut ratum probet apostolatuum suum, Domini voluntate Christi factum se apostolum dicit: ita enim Dominus ait Judæis, quoniam *quæ placita sunt ei*, id est, Deo Patri, *facio semper.* *Et Timotheus frater.* Cum hoc scribit, per quem epistolam misit primam ad eos, id est, cum Timotheo; ut ostendat eis ab hoc se audisse de bona voluntate eorum, qua corripandos se subdiderunt. *Ecclesiae quæ est Corinthi cum omnibus sanctis, qui sunt in Achaja.* Nunc sociat istos sanctis ceterarum Ecclesiarum, ut sciant se profecisse.

³ TEXTUS MAURINUS. — *Gratia vobis et pax a Deo patre*

A *frater, Ecclesiae Dei, quæ est Corinthi.* Non dixit, Paulus et Timotheus, quia non ambo apostoli. Ad Philippenses vero, ubi non erat tanta auctoritas, servi ambo ponuntur. *Cum omnibus sanctis.* Hic sancti possunt accipi sacerdotes, qui in prima ponuntur Dominum invocantes, et ad Philippenses, cum episcopis et diaconis. Ideo autem postea nominantur, ne parum intelligentes eos prætermisos esse putarent, cum jam sint in Ecclesia comprehensi. *Qui sunt in universa Achaja,* cujus est metropolis Corinthus.²

Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo. Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, pater misericordiarum et Deus totius consolationis. Vers. 2, 3.

3. *Pater misericordiarum,* quia ex ipso est omnis misericordia. *Et Deus totius consolationis,* id est, perfectæ consolationis, ut significaret quia non est minus tribulatione solatium.³

Qui consolatur nos in omni pressura nostra, non in aliqua, sed in omni; *ut possimus et ipsi consolari eos qui sunt in omni angustia, per consolationem qua consolamur et ipsi a Deo.* Vers. 4.

4. Propterea liberamur, ut nos et alios consolari, et de tristitia liberare possimus. Aut ita formam nobis dat alios consolandi, ut per consolationem qua ipsi a Deo consolamur, agnoscamus quod Deus timentium se neminem derelinquat, et multo magis in futuro remuneret, quos etiam in præsentem non deserit.⁴

nostro, et Domino Jesu Christo. Quoniam unum donum est Dei et Christi, ideo participes illos optat esse gratiæ Dei, quæ est et Christi.

Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi. Semper in omni epistola mysterii ordinem tradit de Deo Patre loquuturus, et de dono ejus. *Pater misericordiarum et Deus totius consolationis.* Ab ipsa cœpit ratione: multum enim refrigerii dat eis, qui correptionis causa fuerant contristati; audientes enim Dominum non solum totius originis patrem, sed et misericordiarum; relevati sunt spe, ac certi facti ad hoc se correptos, ut conversi, Dei misericordiam invenirent. Quare autem misericordiarum patrem dixit, nisi ut agnosceretur per misericordiam rursum regenerare et reformare poenitentes, ut non sola sit venia, sed status pristini restauratio? Et ideo misericordiarum ait propter diversa peccata; ut consolaretur contristatos causa delictorum: hoc est, spem non negare conversis.

⁴ TEXTUS MAURINUS. — *Qui consolatur nos in omni pressura nostra.* Hoc est quod dixit: *Deus omnis consolationis, qui adest in omni pressura; ut possimus et nos consolari eos, qui sunt in omni pressura per exhortationem, qua exhortamur a Deo.* Duo genera consolationum induxit: unum quo consolantur qui injuste pressuram patiuntur propter nomen Christi, ut liberentur; alterum eorum qui peccatorum

Vers. 5. *Quoniam sicut abundant passiones Christi in nobis, id est pro nomine Christi, sic per Christum abundat etiam consolatio nostra.*

Ut et Petrus est de carcere liberatus, et ipse Paulus visione Domini et voce confirmatus in templo. Manifestum est quia pro quo patimur, ipse nobis adest, consolans nos¹ per liberationem, eripiens nos de pressura interventu majestatis suæ.

Vers. 6, 7. *Sive autem pressuram patimur, pro vestra exhortatione² et salute: sive exhortationem consequimur, pro vestra exhortatione, quæ operatur per patientiam earundem passionum, quas et nos ipsi patimur; ut spes nostra certa sit³ pro vobis, quia scimus quod sicut socii estis passionum, sic et consolationis eritis.*

5. Generaliter loquitur, ut quia causa credentium persecutiones patiebantur a perfidis, subjecti injuriis et cædibus; sic iterum auxilio Dei liberarentur ad consolationem credentium, ne scandalum passi a fide exciderent; quia injuriæ apostolorum tentationes erant credentium, sicut scriptum est in propheta Zacharia:

Zach. XIII, 7. *Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis.* Quamvis futura credant fideles, tamen inter ipsa primordia pressuræ novellis faciunt scandalum: putant enim inanem esse promissionem, si vi oppressum viderint prædicantem. Sed si jam firmus est credens, compatitur cum suo magistro, fidens de spe futura; ut simul consoletur, cum quo et compatitur.

Vers. 8. *Non enim volumus vos ignorare, fratres, de pressura, quæ nobis facta est in Asia; quia supra modum gravati fuimus⁴ supra vires, ita ut desperaremus nos etiam vivere.*

Ideo passiones pressurarum indicat prope usque ad mortem illatas, ut ostendat quæ mala salutis illorum causa patiebantur; ut non gravius ferrent, si corripenterent errores illorum ab iis, qui hæc tam aspera tolerabant pro illis. Quis enim medicorum non arguat susceptum suum negligentius se tractantem; ne cura medicinæ ejus sine effectu remaneat?

Vers. 9. *Quin et ipsi in nobis⁵ responsum mortis accepimus; ut non essemus⁶ fidentes in nobis, sed in Deo, qui suscitavit mortuos.*

6. Tantam insolentiam iniquitatis significat

causa contristati consolationem accipiunt, dum illis promittitur spes emendantibus ab his, qui consolati a Domino, erepti sunt de pressura. — Ab hinc cessat diversitas inter textum maurinum et nostrum.

¹ Mss. aliquot, ac etiam C et M *consulens nobis*, quæ forte genuina est lectio, quæ immutata fuerit arbitrio alicujus, ut apparenter melius responderet verbis Apostoli *consolatio nostra*.

² In hisce Pauli versiculis quoties in mss. et antiq. edit.

A insurrexisse contra fidei prædicatores, ut mortem ante oculos haberent; denique erepti de ipsa pressura, resuscitados se dicunt. Sic enim afflicti fuerant, ut desperarent de præsentī vita. Sed quia Deus præsidia sua non negat in necessitate positus, maxime suis; eripuit illos desperantes de semet ipsis, fidentes autem de Deo. Nimia enim pressura deficere se profitebantur, nisi adesset Deus.

B *Qui de tantis mortibus liberavit nos, et liberat; in quem speravimus, quia et liberabit, accedente pro nobis etiam vestra oratione; ut quod multorum faciebus donum in nos collatum est, per multos in gratiarum actione celebretur pro nobis.* Vers. 10, 11

Hoc dicit, quia gratia Dei multorum causa consolata est apostolos, id est, omnium credentium, quorum causa et præssuræ eis ingerebantur: ac per hoc, quia omnium causa est, cuncti Deo gratias referant, cum cessat tentatio; aut cum oritur, simul obsecrentur.

Gloria enim nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ. Vers. 12.

7. Hoc dicit, quia de conscientia sua præsumebant, quæ pura erat ab omni simulatione;⁷ quamobrem de Dei auxiliis non diffidebant.

Quia in simplicitate et sinceritate, non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conversati sumus in hoc mundo: abundantius autem apud vos.

Hæc est gloria conscientiæ, quam dixit, simplicitas et sinceritas. Et quia hæc de Dei doctrina sunt, adjecit: *Non in sapientia carnali, sed in gratia Dei*; ut ostenderet non humanæ sapientiæ, sed evangelicæ prædicationi liberam se conscientiam exhibuisse. Præterita refricat; hoc enim significat, quod in prima epistola arguit fucatam prædicationem juxta humanum sensum aptatam, cujus prædicatores duplici genere in sapientia carnali accusat; quia et juxta mundi sensum prædicabant, ne facile offenderent homines; et quæstus causa hoc agebant, propriis lucris carnalibus studentes. Unde Apostolus numquam a Corinthiis sumptus voluit accipere, ne his occasionem daret, eo quod similis eis esset in hac re. Hinc est quod dicit: *Abundantius apud vos simpliciter conversati*;⁸

legitur *exhortatione*, et *exhortationem*, toties Rom. edit. reposuit, *consolatione* et *consolationem*. (Edit. Maur.)

³ Codd. C et M, *et spes nostra certa est*.

⁴ Codd. C et M, *de pressura nostra, quæ... gravati sumus*.

⁵ Codd. C et M, *sed ipsi*.

⁶ Codd. C et M, *ut non simus*.

⁷ Ms. Corb., *simulatione, fidem integram exhibens Deo in prædicatione; quamobrem* etc., quæ evidenter iterum glossæ apparent.

⁸ Codd. C et M, *sumus conversati*.

quia cum ab aliis acceperit, ab his noluit, ne arguendi eos auctoritatem amitteret.

Vers. 13. *Non enim alia scribimus vobis, quam quæ legistis et cognoscitis.*

8. Ea se dicit scribere, quæ non solum literis cernerent, sed et operibus ejus manifesta haberent; ut probaret ea, quæ loquitur, gestis se implere, quibus uniuscujusque mens et propositum discitur.

Vers. 14. ¹ *Spero autem quod usque ad finem¹ cognoscetis, sicut et cognovistis nos ex parte, quia gloria vestra sumus, sicut et vos nostra, in die Domini nostri Jesu Christi.*

Proficere illos sperat, ex eo quod jam cœperant meliores effici, cognito affectu circa se Apostoli, et gloriabantur in eo velut filii in patre carissimo.² Unde et Apostolus gloriam suam videri testatur in filios obaudientes; et tunc debere videri, quando prodest, id est, in die judicii Dei. Hoc dicens, perseverandum monet.

Vers. 15, 16. *Et hac fiducia volueram prius venire ad vos, ut secundam gratiam haberetis, et per vos transirem³ in Macedoniam, et iterum a Macedonia venirem ad vos, et a vobis deduci in Judæam.*

Hæc fiducia ex emendata est⁴ vita illorum; jam enim et desiderare illos se significat, quos ante indignum erat videre. Plenam ergo gratiam habuissent de adventu ejus; quia imago est epistola, præsentia autem veritas. Non est itaque otiosum quia voluerat ire, et non iit: intelligi enim vult esse aliquos inter eos, quorum causa voluntatem suam non implevit, ut adhibita opera purificarentur.

Vers. 17. ⁵ *Hoc ergo cogitans, numquid levitate usus sum? aut numquid⁵ quæ cogito, secundum carnem cogito; ut sit apud me, Est, est, non, non?*

9. Quoniam dixit: *Volueram venire ad vos, et non iit, idcirco numquid levitate usus sum?* inquit; quia videtur, qui dicit aliquid, et non facit, levitate uti. Ideo ne forte istud de Apostolo arbitrarentur, hoc purgat; quia non istud leviter, sed cum consilio fecit, ut non impleret, quod disposuerat. *Aut numquid quæ cogito, inquit, secundum carnem cogito?* Qui enim se-

¹ Codd. C et M. in finem, ut vetus lat. versio, apud Sabbat.

² Duo mss., juxta Maurinos, ac etiam C et M, in patre clarissimo, quæ videtur genuina esse lectio: reddit enim rationem propter quam Corinthii gloriarentur, quod nempe Apostolum, virum clarissimum, patrem haberent.

³ Rom. edit., ut plenam gratiam haberetis et per vos transire etc.

⁴ Nonnulli mss. juxta Maurinos, ac præterea C et M, Hæc fiducia emendata est, etc. Minus tamen probata est lectio.

⁵ Codd. C, M omittunt numquid.

A cundum carnem cogitat, tunc non implet quæ disponit, quando aut personis amplioribus defert; aut certe lucris aut apparatibus vincitur, quod Apostolus semper sprevit. Spiritalis autem tunc dispositum non implet, quando providentius aliquid pro salute animæ meditatur; sicut et Apostolus ideo non implevit quod voluerat, ut per hoc ipsum meliores efficerentur, scientes ideo distulisse eum, quia quidam adhuc inter eos non se purificaverant a peccatis. *Ut sit,* inquit, *apud me, Est, est, non, non.* Hoc significat, quia non aliud egit, quam scivit agendum; quia utilitas anteponenda est voluntati. Hic sensus spiritualis est: carnalis autem sensus sic mutatur, ut anteponat voluntatem⁶ utilitati.

Fidelis autem Deus, quia sermo noster apud vos non est, Est et non. Vers. 18.

10. Hoc est quod dicit et ad Galatas: *Si quæ destruxi, hæc eadem ædifico, prævaricatorem me constituo.* Ideo ergo fidelem in se dicit Dei prædicationem: nam illud⁷ faciunt adulatores. Frequenter enim, ne homines offendant, quæ vera sunt, prætermittunt. Galat. II, 13.

Dei enim Filius Jesus Christus, qui in vobis est, qui per nos prædicatus est, per me et Silvanum et Timotheum, non fuit, est et non: sed est in illo fuit. Vers. 19.

D Quantum ad idoneos prædicatores pertinet, hoc debet esse, ut sit apud illos, *est, est, non, non*; ut non aliud faciant, quam sciunt utile. Quia enim frequenter aliud volumus, quam est utile, ne voluntas vincat utilitatem, ideo Apostolus voluntati suæ utilitatem præposuit, ne iret ad illos. *In Christo enim Jesu non fuit, est et non, sed est in illo fuit*; quia numquam aliud voluit, quam est utile. Semper enim voluntas ejus cum utilitate est; nec immutatus est, ut faceret invitus, sicut homo, quod est utile; aut ut ambigeret de aliquibus, et mutaret voluntatem.

Quotquot enim promissiones Dei sunt, sunt in illo et per ipsum amen,⁸ Deo ad gloriam per nos. Vers. 20.

F Manifestum est quia semper in Deo veritas est, hoc est, amen, manifestata per Christum, post per apostolos prædicata ad gloriam Dei, signorum virtutibus testimonium perhibentibus vera esse quæ promisit Deus per Christum

⁶ Duo mss., Maurinis testibus, ac C et M, habent voluptatem loco communioris voluntatem; ed ideo illa vox præferenda videretur quia evidenter respondet, a contrariis, voci utilitati. Sed quia subsequenter iterum habetur voluntas opposita utilitati, apparet hæc vox hic quoque ab Ambrosio adhibita esse.

⁷ Codd. C et M, nam hoc. Notandum vero proprium Ambrosii esse etiam hoc pro illud adhibere.

⁸ Amen significat veritas; ideo, ut explicat Ambrosius, Dei promissiones in ipso et per ipsum sunt veritas.

Dominum nostrum. Gloria enim Dei est, cum ab illo omnia, et per illum, et in illo esse dicuntur.¹

Vers. 21, 22. *Qui autem confirmat nos vobiscum, Christus Dominus est; et qui unxit nos, Deus: qui et signavit nos, et dedit pignus Spiritum in² cordibus nostris.*

11. Christum dicit confirmare gentes in fidem promissam Judæis; quia ipse est qui fecit utraque unum, id est, circumcisionem et præputium, in uno novo homine faciens pacem. Dominus ergo confirmat, et Deus qui unxit nos, id est, qui dedit regiam honorificentiam, sicut dicit 1 Pet. II, 9. Petrus apostolus: Quia sumus, inquit, genus regale per unctionem spiritalem, cujus typus fuit in regibus Judæorum. *Qui et signavit nos, dando Spiritum suum nobis pignus;* ut non ambigamus de promissis ejus. Si enim adhuc mortalibus Spiritum suum credidit, dubium non est quin jam immortalibus addat ad gloriam. Unum tamen opus dicit Patris et Filii; quia et Christum dicit confirmare, et Deum. Quem enim confirmat Filius, confirmat et Pater; et cum dat Spiritum Pater, dat et Filius, quia utriusque est Spiritus sanctus,³ sicut dicit ad Romanos: *Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.* Quoniam ergo de perfectione hominis loquutus est, Trinitatis hoc loco fecit mentionem; omnis enim summa perfectionis in Trinitate consistit.

Ego vero testem Deum invoco in animam meam, quod parcens vobis, nondum veni⁴ Corinthum.

Nunc manifestat qua causa, cum voluisset ire ad illos, distulit; ut tunc iret, quando jam prope omnes emendatos inveniret. His enim nunc loquitur, qui videbantur velle se corrigere, sed operam non dabant, ut hoc implerent. Quia ergo corripere illos necesse erat, iter suum in alios convertit,⁵ ne contristaret multos, et hoc fuit illis parcere. Quod ut mentibus eorum commendat, Deum testem dat; ne putarent se indignos esse, et contemni ab illo: quo comperto, ut præsentiam ejus mererentur, emenderent se.

Non quod dominemur fidei vestræ, sed adjutores sumus gaudii vestri; fide enim statis.⁶

Quoniam fides non necessitatis, sed voluntatis res est, ideo dicit: *Non quod dominemur fidei*

¹ Nonnulli mss. atque Amerb. in corp. et Gill. in marg., *esse discuntur.* (Edit. Maur.)

² Codd. C et M omittunt *est*, ac postea etiam *in*.

³ Nota hunc locum insignem ad demonstrandam catholicam doctrinam de Sancti Spiritus processione tam a Filio quam a Patre.

⁴ Pro *nondum* habent *non* codd. C et M, ipseque Ambrosius alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁵ Vet. editt. ac mss. aliquot, *ad illos convertit*: Rom. edit.,

A *vestræ*; dominatus enim necessitatis causa est. *Sed adjutores sumus*, inquit, *gaudii vestri*: hoc est, quia sicut in malo opere tristitia est, ita et in emendatione gaudium. Hujus gaudii adjutores sumus, inquit; quia volentibus eis emendare se, offerunt commonitiones, ut quod velle cœperant, possint implere.

CAPUT II.

B *Decrevi autem hoc apud me, ne iterum in tristitia venirem ad vos.* Vers. 1.

12. **A**pertum est quia ideo noluit ire, ne forte corripiens paucos, multos contristaret, ipse etiam contristatus; compatiuntur enim omnia membra unius mœrori.

Si enim ego contristo vos, et quis est qui me lætificet, nisi qui contristatur ex me? Vers. 2.

C Hoc dicit, quia non vult eos contristare: sed quia peccatis studuerant, necesse erat illos contristari, invito Apostolo; ita tamen ut de cetero obaudientes facti, lætificarent eos, qui contristabantur cum eis; ut qui corripiendo contristaverat eos, lætificaretur ex his, dum corriguntur.⁷

Ideo et scripsi hoc ipsum, ne cum venissem, tristitiam haberem, a quibus oportuerat me gaudere: certum habens, quia meum gaudium omnium vestrum est. Vers. 3.

13. Idcirco dicit hæc se scripsisse, ut postea veniens, non esset unde contristaretur, sublatis vitiis; sed gauderet cum eis, quasi cum carissimis filiis; ut quia ab infidelibus tribulationibus afficiebatur, ab his utique gauderet, qui crederant. Gaudium enim Apostoli purificatio est populi: ideo enim gaudet, quia vituperatio non est in eis, quos simul oportet gaudere.

Nam ex multa pressura et angustia cordis scripsi vobis per multas lacrimas, non ut contristemini, sed ut cognoscatis quam caritatem habeam⁸ abundantius in vobis. Vers. 4.

F Manifestum est quia quando hoc affectu quis aliquem corripit, ut plus illo doleat peccatis ejus, non utique ut illum contristet, corripit; sed ut ostendat illi, quo amore diligat eum. Qui enim non hoc affectu corripit, fratrem contristat: insultat enim qui non condolet fratri.

ab illis divertit: mss. vero plurimi, *ad illos convertit*: nostri C et M, *ad alios*, textui quoad sensum conformiter.

⁶ Ms. Corb., *fide enim statis. Sed voluntate Deo resisti dicit, non quod dominemur* etc. Est etiam hic lacuna in codice Garn. (Edit. Maur.)

⁷ Codd. C et M, *lætaretur.... dum corrigunt*, quæ vox stare potest etiam in significatione reflexa ex usu Ambrosii, subintellecto *se*.

⁸ Codd. C et M, *caritatem quam habeo*, ut vetus lat. versio apud. Sabbat.

Vers. 5 *Si quis autem contristavit me, non me contristavit, sed ex parte; ut non onerem omnes vos.*

14. Omnes hos quos hic dicit *ex parte*, sancti sunt; duæ enim partes in populo sunt, sicut in prima epistola memoravi. Hi ergo ex parte sanctorum sunt, quos contristatos in errore fratris significat, sicut et semet ipsum. Hoc autem dicens, oneravit peccantem, vel eum qui peccaverat. Plus enim fit reus, in cujus delicto multi tribulantur; ac per hoc inquit:

¹
Vers. 6, 7. *Satis est ei,¹ qui talis est, objurgatio hæc, quæ fit a pluribus.*

² Magnum dolorem utique patietur² qui delictum suum pluribus videt horrere.

Ita ut e contra magis donetis, et consolemini; ne quomodo abundantiori tristitia absorbeatur qui ejusmodi est.

Afflicto homini peccati proprii causa subvenire præcipit; quia poenitentia, si de vero animo est, hoc est, si correptus statim in animo doleat, protinus habet fructum. Denique in Regnorum libro habetur, quia Achab, cum arguisset eum propheta, commotus animo statim meruit veniam. Et David in causa Hethæi correptus, quia cognovit se peccasse, delictum ejus deletum est. Ita et Apostolus illum, qui incestum commiserat, habens uxorem patris, objurgatum et abjectum, dolentem revocari jubet; ne diu videns se contristatum sperni, desperans de se, daret animum ad mundum fruendum, quasi qui locum apud Deum jam non haberet. Hoc est enim majori tristitia absorberi, desperantem de se converti ad admittenda peccata, quibus gravatus absorbeatur a secunda morte. Hæc enim vera poenitentia est, jam cessare a peccato: sic enim probat dolere se sibi, si de cetero desinat.

III Reg. II, 20.

III Reg. XII, 13.

Vers. 8, 9. *Propter quod obsecro vos, ut confirmetis in illum caritatem: nam ad hoc scripsi, ut probarem an in omnibus obedientes sitis.³*

Quantum datur intelligi, obedientes hos factos in ceteris probat; emendaverant enim quæ ad ordinem ecclesiasticum pertinent. Unde etiam in hoc vult illos esse obedientes, ut confirmet fratrem in caritate, suscipientes eum in communionem.

Vers 10. *Si cui autem quid donastis, et ego.*

15. Manifestum est quia quod jubet fieri, ipse facit: nec potest hoc abnuere, quod etiam obsecrans ut fiat, scribit; cum haberet pote-

¹ Codd. C et M, *sufficit ei*.

² Codd. C et M, *patitur*.

³ Codd. C et M cum vet. lat. versione et Augustino, apud Sabbat., *scripsi ut scirem an.... estis*.

⁴ Codd. C et M omittunt *donavi*.

A statem jubendi. Sed in prima epistola grave ejus detulit crimen, ut horrerent illum omnes: nunc cum recipi illum vult, orat ne, adhuc exulcerato animo adversus illum, durum illis esset habere cum illo communionem Ecclesiæ. Neque enim tanta in eis erat, quanta in Apostolo, providentia, ut statim intelligerent faciendum esse quod dicebat Apostolus in causa hujus dumtaxat: ideo obsecrat, ut dimittant illi, significans Deum illi ignovisse; quia nihil sine Dei Spiritu agebat B Apostolus.

Etenim ego quod donavi, si quid donavi, propter vos donavi⁴ in persona Christi.

Hoc dicto gravat illos; quia si magister penitentibus discipulis donavit, cui voluerunt, peccatum; quanto magis obaudire debent discipuli magistro? Et ut ratum ei, cui donavit, ostenderet apud Deum, ait in persona Christi se donasse quod donavit: hoc est, accepto tulisse Christum, cujus legatione fungebatur; ut factum Apostoli, factum sit Christi, sicut dixit: *Quæcumque solveritis super terram, erunt soluta et in cælo*. Si ergo huic, pro quo petierunt, per Apostolum Christus ignovit; quanto magis huic jam ignotum erat, cui ut donent, ipse etiam hortatur?

Matth. XVIII, 18.

Ne possideamur a satana; non enim ignoramus versutias ejus.⁵

Vers. 11.

5

16. Hoc dicit quod supra memoravit, quia consolatio debet subsequi fratrem delictum flentem; ne diu contristatus, et contemptus a caritate Ecclesiæ, incipiat desperare de se, et videns qui semper in insidiis est subtilis diabolus, mentem ejus vilem effectam, accedat, et suggerat ei, ut vel præsentibus fruatur, qui de spe futuri præmii dejectus est; et pereat frater possessus a diabolo, cui ad hoc poenitentia data erat, ut conversus reformaret se, sicut dicit Ezechiel propheta: *Nolo mortem morientis, quantum ut revertatur, et vivat*. Et iterum, *Convertantur, inquit, et replantabo illos*.

Ezech. XVIII, 23.

Ibid., 6.

Cum autem venissem Troadem propter Evangelium Christi, et ostium mihi apertum esset in Domino, non habui requiem spiritui meo, eo quod non invenerim Titum fratrem meum: sed vale illis facto, profectus⁶ sum in Macedoniam.

Vers. 12, 13.

6

17. Troadem se perrexisse significat ad prædicandum eis Evangelium Christi, et cum cœpisset prædicare, fuisse qui caperent verbum fidei: sed quia solatium Titi defuit, intolerabilis erat labor perstrepentium causa. Quamvis enim

⁵ Pro communi astutias adoptavimus *versutias*, quia hæc lectio codd. C et M firmatur quoque auctoritate ejusdem Ambrosii alibi, atque Augustini, ut habeatur lectio veteris latinæ versionis. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁶ Codd. C et M, *vale illis dixi, et profectus*.

quidam eorum aperuerant corda sua ad recipiendum sermonem Dei; tamen impudentia infidelium non minima existebat, insurgentes in Apostolum zelo credentium: et hæc duo ab uno impleri non poterant, nempe et fideles instruere, et incredulis repugnare. Ideoque, vale illis facto, qui susceperant eum, profectus est in Macedoniam.

Vers. 14. *Deo autem gratias, qui semper triumphat per nos¹ in Christo Jesu.*

18. Hoc est Deum per apostolos triumphare in Christo, victores illos facere in fide Christi; ut calcata perfidia, trophæum habeat fides, dum ex perfidis fiunt fideles, et malevoli non proficiunt in persequendo² credentes.

Vers. 15. *Et odorem notitiæ suæ manifestare per nos in omni loco, quia Christi bonus odor sumus Deo in his, qui salvi fiunt, et in his qui pereunt.*

Odor notitiæ Dei in Christo, et per Christum est. Odorem autem idcirco dixit, quia sicut quædam res, quæ cum non videantur, per odorem tamen cognoscuntur, et intelligis in loco aliquo esse, quod non vides: ita et Deus, quia invisibilis est, per Christum se voluit intelligi; ut prædicatio Christi (quæ utique invisibiliter, sicut ad nares odor, ita ad aures pervenit) Deum Patrem insinuaret creatorem,³ et Filium ejus unigenitum. Cujus rei legatione fungentes apostoli (sicut dicit Dominus ad Deum, Filius ad Patrem: *Sicut me misisti in hunc mundum, ita et ego eos mitto in hunc mundum*) odorem notitiæ Dei et Christi per signa et prodigia manifestarent. Vera hæc⁴ esse de Deo et Christo prædicatio virtutis testimonio probatur: quæ ideo in odore significata est, quia cum Deus non videatur, per hanc quæ invisibiliter operatur, in apostolis esse intelligitur, ut veritas doctrinæ manifestetur. Qui ergo recte adserit Christum, bonus odor est Deo, laude dignus in eo qui credit, nec vituperabilis in illo qui non credit: qui vero non recte adserit Christum, malus odor est Deo, tam in his qui fidi sunt, quam in illis qui diffidunt; pro utrisque enim reus erit. Qui enim diffidit, idcirco videtur non credere quia perversum est quod audit; et qui credit, male credit. Apostolus ergo rationem Legis loquutus est, ut sicut in Lege qui hostias bono voto offerebat, bonus odor erat Deo et acceptabilis; ita et nunc prædicationis virtus doctrinæ odorem præstat flagrantem⁵ Deo. Quam ob causam auxiliis suis tutos præstabat Deus

A apostolos, ut verba cognitionis ejus infunderent patentibus auribus, sive Judæis, sive gentilibus, addito his sacramento nativitatis Domini Jesu secundum voluntatem Dei et Patris ejus, in unitate fidei salutaris ad salutem credentium et perditionem diffidentium.

Aliis quidem sumus⁶ odor mortis in mortem.

⁶
Vers. 16.

19. Hoc dicit, quia incredulis prædicatio crucis Christi odor mortis est: audientes enim verbum Dei, sic accipiunt quasi pestem, ex qua oritur mors; et necesse est ut juxta fidem illorum fiat eis.

Aliis autem odor vitæ ad vitam.

Verum est, quia fidis⁷ sermo auditus Dei nuntius est salutis æternæ, et secundum fidem illorum continget eis. Sive ergo in his, qui pereunt, sive in his, qui salvi fiunt, Christi bonus odor Deo erant apostoli; quia sinceriter et sine adulatione prædicabant. Qui enim non credebant, ipsi sibi laqueum circumdabant, his liberis, sicut dicit Dominus ad Ezechielem prophetam: *Tu prædica: si te audierint, lucraberis animas eorum: sin quominus, ipsi sibi viderint; tu tamen liber eris a perditione eorum.*

Ezech. III, 19.

Et ad hæc quis idoneus? Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes verbum Dei: sed ex sinceritate, sicut ex Deo, coram Deo in Christo loquimur.

Vers. 17.

Pseudoapostolos tangit hic versus, qui corrupta doctrina, verba Dei per malam interpretationem adulterabant, et tollentes divinum sensum, ponebant humanum. Ex quibus quidam zelum habentes traditionis judaicæ, nec de Christo bene docebant; ideo minus idoneos hos dicit; apostolos autem sinceriter prædicasse, sicut ex Deo datum est: ante Deum, id est, quomodo Deus dedit, ipso teste, in Christo loquebantur, non suam quærentes gloriam, sed Dei. Hoc est in Christo loqui, ejus honorem et potentiam prædicare.

CAPUT III.

Incipimus iterum nosmet ipsos commendare?

Vers. 1.

20. Quoniam pseudoapostolos notat, prava eorum commenta designans, se autem verum prædicatorem testatur; videtur iterum commendare se, sicut in prima epistola. Et ne

¹ Codd. C, M, *triumphat nos*, cum veteri latina versione apud Sabbat., quod tamen non legisse videtur Ambrosius, qui ait *per apostolos triumphare*, nisi et hic præferenda sit lectio codicis C, *Deum apostolos triumphare*, quam firmat codex M, *Deum apostolis*, qui error est scriptionis pro *apostolos*.

² Loco communis *prosequendo* substituimus *persequendo* e codd. C et M, quæ lectio unice etiam respondet contextui.

³ Vet. edit. cod. Corb. ac C et M, *insinuaret creaturæ*.

⁴ Codd. C et M, *vera enim*.

⁵ Pro *flagrantem*, quod suetum est Ambrosio.

⁶ Codd. C et M omittunt *sumus* cum veteri latina versione apud Sabbat.

⁷ *Fidis*, nempe iis qui credunt; unde mendose quidam mss. habent *fidelis sermo*, alii *fides sermo*.

hoc versutia aliqua terrestris lucri gratia facere videretur, adjecit:

Numquid indigemus, sicut quidam, commendatiis epistolis ad vos, aut ex vobis?

Hoc dicens, suum sensum purgat, et adhuc pseudoapostolos notat, quos proprii honoris et quæstus causa circuire Ecclesias probat, ad auferendam, non adtribuendam salutem. Ex his erant quibus dicit Dominus: *Comeditis domos viduarum et pupillorum, oratione longa orantes: propterea accipietis majus judicium.* Hi enim et res eorum, et animas invadebant; Apostolus autem nec res eorum tangebatur, et veritate doctrinæ animas eorum salvabat. Non ergo carnaliter, sed spiritualiter se commendabat ad profectum salutis illorum, ut de illo hoc crederent, quod erat; quia qui de bono male sentit, peccat; ac per hoc commendatio hæc istis magis proficit.

Matth. xxiii, 14.

Vers. 2. *Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris.*

21. Epistola Apostoli salutis indicium est. Recte ergo ait quod salus Corinthiorum in corde erat Apostoli, et eorum qui cum illo erant; semper enim de salute eorum cogitabant. Cum ergo in corde sint Apostoli, et eorum qui cum ipso erant, epistola sunt scripta in cordibus eorum; quia qui semper alicujus memor est, scriptus est in animo ejus.

Vers. 3. *Quæ cognoscitur et legitur ab omnibus hominibus: manifestati quia estis epistola Christi, ministrata a nobis.*

Apertum est quia cum dicuntur christiani, epistola Christi sunt, indicantes salutem, quam dedit Deus in Christo omnibus hominibus, scribentibus apostolis; dum enim docent, scribunt.

Scripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi.

Quoniam quæ promissa sunt, æterna sunt, idcirco Dei Spiritu scripta dicuntur, qui semper est; temporalia autem atramento, quod obsolescit et perdit memoriam.

Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.

Nunc legem veterem pulsat, quæ primum data in lapideis tabulis, abolita est, fractis tabulis sub monte a Moyse. Nova autem lex in animo scribitur, hoc est, in corde, non per calamum, sed per Spiritum; quia fides æterna res est, ab Spiritu scribitur, ut maneat; vetera autem præcepta, deficiente mundo, cessabunt. Quomodo

Exod. xxxii, 19.

A ergo differt lex a lege; ita differunt dispensatores Legis a dispensatoribus legis fidei.

Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum. Vers. 4.

22. Quanta dignitas sit in apostolis, manifestat, cum dicit: *Fiduciam autem talem habemus ad Deum per Christum.* Ut ostendat veteres non hanc habuisse fiduciam ad Deum, quia minor fuit administratio.

Non quod sufficientes simus æstimare aliquid a nobis, tamquam a nobis sit: sed sufficientia nostra ex Deo est, qui et idoneos nos fecit ministros novi Testamenti, non littera, sed spiritu. Littera enim occidit, spiritus autem vivificat. Vers. 5, 6.

Quamvis præferat apostolicam dignitatem, in Dei tamen laudem prorumpit, non istud meritis humanis adscribens, sed ejus gratiæ, qui dignatus est pro vita humana salutem prædicationem ordinare, quæ quos lex vetus reos tenebat, salvaret, data remissione peccatorum per Jesum Christum Dominum nostrum. Litteræ enim ad hoc datæ sunt Moysi, ut contemnentes Legem occideret secundum jus naturæ. *Spiritus autem*, id est, lex fidei, quæ non scribitur, sed animo continetur, *vivificat* reos mortis, convertentes tamen se, ut justificati, de cetero non peccent. Recte ergo data fuerat Lex, ut timor esset peccandi: sed quia fragile est genus humanum, misericordia Dei data est in prædicatione apostolis, ut donatis peccatis, evaderent mortem credentes in Christo. Hæc est prædicatione novi Testamenti, quod promiserat Deus per prophetas.

Quod si administratio¹ mortis litteris formata in lapidibus, fuit in gloria, ita ut non possent intueri filii Israel in faciem Moysi, propter gloriam vultus ejus, quæ evacuatur: quomodo non magis administratio Spiritus erit in gloria? Vers. 7, 8.

E

23. Manifestum est majorem esse gratiam legis fidei, quam legis Moysi: quamvis enim ad hoc data sit lex Moysi, ut prodesset; contempta tamen, facta est lex mortis. Ergo quia peccatoribus providere non potuit, venit lex fidei, quæ hos salvaret, non solum ignoscens, sed et justificans eos. Multum ergo interest inter legem et legem: tunc enim maculati peccato in vultum Moysi, descendentes de monte cum lege accepta in tabulis, intueri non poterant, quia gloriosa facta erat facies ejus, ne a peccatoribus posset adspici, qui digni erant morte. Quæ nunc gloria evacuatur per legem Spiritus, cum accepta remissione peccatorum facti justii, digni sunt ad-

Exod. xxxiv, 30.

¹ Codd. C, M, ministratio.

spicere et possunt gloriam Dei, sicut viderunt in monte Petrus et Johannes et Jacobus gloriam Christi.

Matth. xvii, 2.

Vers. 9. *Si enim in administratione damnationis est gloria, multo magis abundabit administratio iustitiæ in gloria.*

24. Hoc dicit, quia amplius est donum iustitiæ Dei per fidem Christi, quam legis veteris; quia magis gloria in salute est, quam in morte: quamvis juste damnet, tamen ad laudem proficit magis, si indulgeat, ut possit reus corrigere se.

Vers. 10. *Nec enim gloriosum factum est id, quod glorificatum est¹ in hac parte, propter excellentem gloriam.*

Manifestum est non esse factum gloriosum, quod visum est in vultu Moysi gloriosum. Quando enim nulli profuit gloria vultus ejus, sed magis obfuit, non habuit fructum gloriæ, licet non suo vitio, sed peccantium; tamen in hac parte gloria non est. Illa autem est magis gloria, quæ abundat in gratia; ut purificati homines dono Dei, abstersa caligine, possint videre gloriam Christi.

Exod. xxiv, 29.

Vers. 11. *Si enim quod evacuatur, fuit in gloria; multo magis quod permanet, in gloria est.*

Non negat gloriam fuisse in lege, vel in vultu Moysi; sed non permansit, quia figura² erat in Moyse, non veritas. Ideo adveniente Salvatore, cessavit figura, quia apparuit veritas manens semper; ut quantum interest inter imaginem et veritatem, tantum intersit inter gloriam vultus Moysi, et gloriam Christi. Ideo supra dixit: *Propter excellentem gloriam*. Illa enim tanta erat gloria, quanta debuit credi servo: hæc vero tanta, quanta est genitoris ejus; quia *Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris*. Sicut enim vespere stellæ gloriosæ sunt, oriente autem sole evacuatur earum claritas; ita et Moysi gloria evacuatur, apparente gloria Christi.

Philipp. ii, 11

Vers. 12. *Habentes igitur talem spem, multa fiducia utamur.*

25. Spem habere nos dicit videndi gloriam, non talem qualis fuit in vultu Moysi, sed eam quam viderunt tres apostoli in monte, revelante se Domino. Hinc igitur conicere debemus, quantum nobis contulerit divina clementia, quantumque nos superioris gratiæ dono ditare dignata est, quam dederat Judæis. Judæi enim, cum minor esset gloria vultus Moysi, eam speculari non poterant: nos vero non Moysi gloriam, quæ inferior est, sed excellentem Salva-

Matth. xvii, 2.

¹ Rom. edit., quod claruit.

² Maurinæ editiones habent *futura*; sed genuina lectio est *figura*, ut in editione romana, et ut statim postea, *cessavit figura*, licet mss. codices lectioni maurinæ faveant.

A toris gloriam visuros nos credimus. Judæi ergo servi gloriam non meruerunt videre: nos autem Domini communis gloriam sumus visuri. Ideoque et nos vicem reddere, in quantum possumus, debemus benevolentiae Dei; ut propensiores simus in ejus amore, qui nobis fiduciam dedit, abluens nos a peccatis, videndi gloriam Dei. Nunc itaque opus est, ut crescat in nobis fiducia bonis actibus parata: tantum enim videbimus, quantum credimus.

B

Et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, ne intuerentur filii Israel in faciem ejus, quod evacuatur.

Vers. 13.

26. Quoniam digni facti sumus per gratiam Dei videre gloriam Christi, idecirco ait: *Et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, ne intuerentur filii Israel*. Ideo ponebat velamen, quoniam splendorem vultus ejus ferre non poterant, causa peccati, quo sublato potestas datur videndi gloriam Dei usque ad finem ejus; quia tamdiu non revelatur, quamdiu relicta Lege, convertantur ad gratiam fidei, et sic evacuatur. Accedente enim dignitate per fidem, evacuatur indignitas.

Exod. xxxiv, 33.

C

Sed obtusi sunt sensus eorum usque in hodiernum diem.

Vers. 14.

D

Tamdiu obtusos dicit, quamdiu non credunt. Quæ obtusio infidelitatis causa obvenit; ideo conversis ad fidem acuitur acies mentis, ut videant divini luminis splendorem.

Hoc ipsum³ velamen in lectione veteris Testamenti manet, dum non revelatur; quia in Christo evacuatur.

E

Obtusio, ait, hæc in lectione Exodi manet, quamdiu credant. Non enim revelatur, nisi credant: in Christo enim evacuatur, hoc est, per fidem Christi aufertur velamen; amoto enim delicto, incipient videre quod, obstante peccato, videre non poterant.

Sed usque in hodiernum diem, cum legitur Moyses, velamen est positum⁴ supra cor eorum.

Vers. 15.

⁴ Exod. xxxiv, 35.

F

27. Manifestum est, quia cum legitur hæc pars Legis, sententia illorum recitatur, qui sunt sub Lege.

Cum autem conversus fuerit ad Dominum, aufertur velamen.

Vers. 16

Converti ad Dominum, hoc est, credere in Christum; ut agnoscens Dominum, veniam me-

³ Rom. edit. sola, *Hæc ipsa obtusio in lectione*, etc. Codd. C et M, *id ipsum* cum veteri lat. versione, Tertuliano, Cypriano, apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Codd. C, M omittunt *positum*.

reatur accipere. Hoc est auferri velamen, sententiam evacuari, qua tenebatur reus sub Lege.

Vers. 17. *Dominus autem spiritus est. Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas.*

Quoniam Deus Spiritus est, per Christum legem dedit Spiritus: non litteris utique scriptam, sed per fidem animis intimatam: non quæ visibilia doceat, sed invisibilia credi suadeat: quæ animus spiritaliter colligat, non quæ oculus cernat. Hæc lex dat libertatem, solam fidem poscens; ut quia quæ non videt, credit, de conditione erui mereatur.

Vers. 18. *Nos itaque¹ omnes, revelata facie gloriam Domini speculantes, ad eandem imaginem formamur a gloria in gloriam, sicut a Domini Spiritu.*

28. Nos dicit omnes, qui libertatem sumus consequuti dono gratiæ Dei, gloriam Domini per fidem speculantes, ad eandem imaginem transformari, quam speramus: id est, ut similes inveniamur, transacta hac vita, imagini gloriæ Christi, sicut dicit Johannes apostolus: *Scimus, inquit, quia cum apparuerit, similes ei erimus.*

A gloria in gloriam, sicut a Domini Spiritu; id est, sublatis beneficio Dei a gloria Moysi, quam reatus causa cernere nequibamus, transformamur ad gloriam, quam credimus dari nobis a Domini Spiritu. Tantum enim dabitur gloriæ, quantum dignum est dare Deum per Spiritum suum; ideo enim dixit: *Sicut a Domini Spiritu*, ut ostenderet talem gloriam dari, quæ sublimitati congruat dantis. Moysis enim gloria nec tanta fuit, nec perennis: pro modo enim Legis et gloriam accepit; ita et pro modo legis fidei, in qua Spiritus Dei est, dabitur gloria credentibus. Tantum enim concessit Deus fidelibus, ut Spiritum suum det eis, pignus illius gloriæ, quam promisit.

CAPUT IV.

Vers. 1. *Quare habentes hanc administrationem² prout misericordiam consequuti sumus, non deficiamus.³*

29. **T**antam spem dicit habere administrationis hujus, ut non deficiat in presuris, confortatus fide promissionum. Unde superius dixit: *Multa fiducia utamur*; fidentes enim in his, quæ promissa sunt, quidquid adversum acciderit, tolerant. Quod non humanis meritis deputat, sed misericordiæ Dei, quæ hominem primo abluit, deinde justificat, adoptans

¹ Codd. C et M, *nos autem* cum vet. latina versione, Hieronymo, August. apud Sabbat. ad h. l. Sed lectio textus melius convenit aliis citationibus hujus loci apud Ambrosium.

² Codd. C, M, *ministrationem*.

³ Codd. C, M, *deficimus*, quod convenit contextui et Pauli et Ambrosii, ideoque adoptavimus pro communi *deficiamus*.

A filium Deo; ut donet eum gloria simili gloriæ Filii proprii Dei.

Sed renuntiamus occultis dedecoris.

Vers. 2.

30. Ut illius gloriæ dignus sit homo, omnia turpia et polluta, quæ fieri et cogitari possunt, amovenda docet; ut non solum de opere, sed et de cogitatione pellantur. Invitantis verba sunt; sub sua enim et suorum persona ad meliorem vitam hortatur, propter supradicta vitia, quæ in his⁴ sæpe reprehendit. Possunt et hæc occulta dedecoris esse, quæ pravo sensu ad prædicandum meditantur, ut fallant; unde subjecit:

Non ambulantes in astutia, neque adulterantes verbum Dei.

C Ad dedecus enim et deformationem ejus proficit qui subdola mente confingit doctrinam ad decipiendum corda simplicium; turpis enim invenietur in die judicii Dei. Nam astutia malæ mentis, ut id quod sibi libitum est, expleat, verba Dei adulterat, ut sensum invertat. Adulterare est autem verum sensum per falsum velle excludere.

Sed in manifestatione veritatis commendantes nosmet ipsos ad omnem conscientiam hominum coram Deo.

Hoc dicit, quia in prædicatione evangelica nulli se fecit suspectum, addens amplius, cum dicit, *Coram Deo*; ut hoc ipsum non solum hominibus manifestum probet; sed etiam Deo, cui nihil occultum est. Testimonium ergo Dei implorat, ut vel sibi credatur, quia ita prædicat, sicut datum est ab Auctore; et Deus hoc modo testis est, dum dat signa et prodigia fieri per manus ejus.

Sed et si adhuc opertum est Evangelium nostrum, in his qui pereunt. Vers. 3.

31. Verum est, quia increduli non vident, perfidia obcæcante, splendorem virtutis Dei: velamen enim est supra cor eorum, et obtusio infidelitatis, in Judæis maxime.

F *In quibus Deus sæculi hujus obcæcavit sensus infidelium; ut non pervideant lumen Evangelii majestatis Christi,⁵ qui est imago Dei.* Vers. 4.

Deum dicit sæcularium hominum, quia malevoli sunt erga fidem Christi, sensus obcæcare; ne videant veritatem Evangelii majestatis Christi.⁶

⁴ Rom. edit., *quæ in his epistolis*.

⁵ Mss. quidam, *lumen gloriæ Christi*.

⁶ Hic Ambrosius, ut nonnulli alii Patres, de vero Deo dictum interpretatur *obcæcare mentes infidelium hujus sæculi*, quod non ita intelligendum ut Deus ipse homines ad peccandum inducat, sed quod neget uberiores gratias iis qui

Hoc ergo illis præstat, quod volunt. Quia enim malevoli sunt homines, et intelligentes verum, dicunt esse falsum, in eo ipso adjuvantur; ne possint credere, quod nolunt.¹ Christum autem, cum sit imago Dei, corporeum tantum adserunt: et relinquentes gesta ejus, solius carnis faciunt mentionem, de quibus dixit Esaias: *Obcæcavit oculos eorum, ne videant; et aures, ne audiant*² usque in hodiernum diem.

Isai. vi, 10.

Vers. 5. *Nec enim nos ipsos prædicamus, sed Christum Jesum Dominum nostrum.*

32. Hoc est, non nostram gloriam annuntiamus, ne quis nos dicat propter nos ipsos evangelizare; ut nobis proficiat forte ad tempus: sed Jesum Dominum nostrum annuntiamus, subjicientes nos virtuti majestatique ejus. Quando ergo nullum gravamus, nullum concutimus, et Christum Dominum nostrum fatemur, quid est ut elati judicemur quasi pro nostra propria utilitate prædicare, ut gloriosi appareamus?

Nos autem servos vestros propter Jesum.

In tantum se servum Christi esse probat, ut jubente ipso ministrum se horum in prædicatione testetur; ut pro utilitate horum subjecti sint in ministerio Evangelii. Servos ergo dicens, ministros significat: sed ut humiliter loqueretur, sic dixit, ut vere ostenderet non ad suam gloriam se prædicare Evangelium, sed ad claritatem Domini nostri, cui obedit, cui servit, sicut et ipse Dominus ait: *Ego sum in medio vestrum non ut ministrer, sed ut ministrem*; non merito horum quibus ministrat, sed propter imperium Domini.

Luc. xxi, 27.

Vers. 6. *Quia Deus qui dixit de tenebris lumen fulgere, illuxit in cordibus nostris ad illuminationem cognitionis gloriæ Dei*³ *in facie Christi Jesu.*

3

Hoc dicit, quia misericordia Dei factum est, ut nos, inquit, qui fuimus increduli⁴ in ignorantia, hoc est, in tenebris, per nos daret Deus lumen ceteris gentibus. Quantum se adhuc humiliat, ut Dei solius et Christi gloriam præferat! Illuminatur enim, ut cognitionem habeant gloriæ Dei per Christum. Ideo gloriæ Dei ait cognitionem, id est, non Dei solius, sed Christi, qui est gloria ejus; ut significaret non solum Deum cognosci, sed opera ejus et misericordiam et providentiam, qua condidit et salvavit genus humanum, visus in Christo per gloriam virtutis suæ.

Vers. 7. *Habentes autem thesaurum hunc in vasis fictili-*

primis gratis ab usu sunt. Alii autem, ut s. Thomas, verba *hujus sæculi* cum *Deus* conjungunt, prout jacent, et Satanam opinantur a Paulo designari.

¹ Mss. frequentissimi, *quod volunt*; rectius tamen alii, ac C et M, et edit., *quod nolunt*.

² Codd. C et M, *ne audiant auribus*.

³ Codd. C et M, *gloriæ suæ*.

A *bus; ut excellentia sit virtutis Dei, et non ex nobis.*

33. Thesaurum sacramentum⁵ significavit Dei in Christo, quod credentibus manifestatur, incredulis vero quodam tectum est velamine; quia sicut thesaurus in occulto ponitur, ita et sacramentum Dei intra hominem, id est, in corde humano absconditur. Hunc ergo thesaurum in animo et corpore dicit esse a Deo datum, ut eminentia virtutis ejus appareat per homines prædicatores dumtaxat; ut reconcilietur omnis lingua Creatori suo non ad honorificentiam hominum, sed Dei, qui se manifestat per homines: qui cum humiles et imperiti essent, acceperunt potestatem a Deo et loquendi magnalia, et agendi. Fictilia ergo vasa dicens, infirmitatem naturæ humanæ significat, quæ nihil potest, nisi a Deo acciperet virtutem, et ad laudem suam Deus per hæc se prædicet, quæ infirma sunt; ut gloria illi detur, non homini, qui ex luto fictus est.

In omnibus pressuram passi, sed non coangustati. Vers. 8.

34. Nunc ostendit propter quod idonei erant prædicatores; quia semper illis in necessitate adfuit Deus. *Ideo pressuram, ait, passi, sed non coangustati*: hoc est, non permisit Deus tantum nos opprimi ut crederemus.

D

Inopiam passi, sed non destituti: id est, in inopia positus adfuit pastor Deus.

Persecutionem passi, sed non derelicti. Vers. 9.

Verum est, quia consulebat eis Deus; ne satis sibi facerent de his inimici.

Dejecti, sed non perimus, id est, verberibus prostrati, sed obstante Deo non mortificati: sive enim clausi, sive vinculati, adjutorio Dei manus hostium evadebant. Denique Paulus et Silas cum essent clausi, jam cæsi, et pedes eorum jam essent in nervo clausi, alacres hymnum caneant Deo, fortiores iis facti, qui non erant cæsi.

Semper mortem Domini Jesu in corpore nostro circumferentes; ut et vita Jesu in corpore nostro manifestetur. Vers. 10.

F

Dubium non est, quia in martyribus Christus occiditur, et in iis qui pro fide patiuntur aut exitus,⁶ aut vincula, aut verbera, Christi passionibus sunt; ut et vita ejus in corpore eorum

⁴ Nempe *increduli*. Rom. edit., *qui fuimus increduli...* *Humiliatur enim ut cognitionem habeant, etc.* Sed recte stat *illuminatur*, nempe ipse Apostolus.

⁵ Eadem edit. Rom., *Habemus autem thesaurum... ut eminentia sit...* *Thesauo sacramentum, etc.*

⁶ Rom. edit., *Patiuntur aut exsilia*; reliquæ ac mss., *patiuntur aut exitus*, id est, obitus, cædes, etc. (Edit. Maur.)

II Cor. xii, 10. palam fiat. Passiones enim sunt quæ ostendunt meritum ad futuram vitam, quam promisit Christus. Unde alio loco dicit: *Cum infirmor, tunc potens sum*. Et iterum: *Per tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei*.
Act. xiv, 21.

Vers. 11. ¹ *Si ergo nos qui vivimus,¹ in mortem tradimur propter Jesum; ut et vita Jesu palam fiat in hac mortali carne nostra.*

35. Apertum est quod dicit, quia ideo in mortem tradi propter Jesum, inquit, non recusamus, cum possimus vivere; ut vita qua resurrexit a mortuis Christus, huic mortali carni nostræ præstetur, hoc est, non timere mori propter resurrectionem promissam.

Vers. 12. *Itaque mors quidem in nobis operatur, vita vero in vobis.*

Hoc dicit, quia pro salute eorum morti subiciebantur: gentibus enim prædicantes, inimicitias sibi excitabant tam a Judæis, quam gentilibus, usque ad mortem.

Vers. 13. *Habentes autem eundem spiritum fidei.*

36. Hoc est, communem spiritum, per quem firmatur fides, habemus vobiscum. Ideo enim pro ipsis tanta patiebatur mala, ut, invicem sibi copularentur in fide.

Ps. cxv, 1. *Secundum quod scriptum est: Credidi, propter quod loquutus sum; et nos credimus, propter quod et loquimur.*

Exemplum ideo dedit de psalmo centesimo decimo quinto, ut ostenderet ideo se promptum esse ad omnia toleranda, quia credit futuram resurrectionem. Securus ergo de futura vita, præsentis vitæ non habet curam;² quippe cum hoc credatur ut tunc illa beata vita speretur, si hæc contemnatur. Securus ergo quia quod credidit, verum est, audet hoc prædicare, ut ceteros spei suæ participes faciat.

³ *Scientes quod qui suscitavit Dominum Jesum, et nos cum Jesu suscitabit³ et constituet vobiscum.*

Hac spe dicit laborari propter fidem, quia exemplum præcedit resurrectionis Domini Jesu, quid futuri erunt qui credunt; quia *sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur*. Adam enim forma mortis est, causa peccati: Christus vero forma vitæ propter justitiam, quia peccatum non fecit, nec dolus

¹ Eadem Rom. edit., *Semper enim nos qui vivimus*. Et infra, *hoc est, non timemus mori*.

² Vet. edit. ac mss. aliquot, *præsentem vitam non habeat earum*; sed C et M, *præsentem vitam non habet curam*. Hinc vero eruitur lectio genuina originalis: *Præsentem vitam non habet curam*, quæ mire firmatur etiam sequentibus, si hæc contemnatur. Hanc tamen lectionem, etsi certo

A inventus est in ore ejus. Et quoniam participes hos communis fidei dixit, *resuscitados*, inquit, *constituet vobiscum*; ut unius fidei in una sint domo pacis. Cum enim intelligunt quia pro ipsis patiuntur exitia, et isti solliciti sunt de passionibus horum velut compatiētes, simul et participes erunt in vita promissa; ut simul contristati, simul gaudeant. Propter illos sic loquitur, qui resurrectionem negabant, quos et in prima epistola exprobat.

B *Omnia enim propter vos, ut gratia abundans, per multorum gratiarum actionem abundet ad gloriam Dei.* Vers. 14, 15.

37. A munere suo Deus nullum voluit esse alienum; et quia non omnes capiunt verbum fidei, Apostolus Dei voluntatem sciens, persecutiones et pericula pati non timuit, dummodo omnibus fideliter prædicaret, ut plures possent credere; ut abundans donum Dei non per paucorum gratiarum actionem minueretur ad contumeliam Dei, sed multis proficiens afflueret per multorum gratiarum actionem ad gloriam Dei. Quanto ergo hic dignus honore est, qui animam suam semper morti subjecit; ne donum Dei longe aliter proficeret, quam datum est? Numquid non magna contumelia ejus est, qui cœnam faciens opulentam, ac multos invitans, paucos habet in summa?

D *Quapropter non deficimus.* Vers. 16.

Manifestum est hæc ad superiorem sensum pertinere: ut enim devotionem suam adhuc propensiores in Dei rebus ostendat, hæc subjecit, quibus nullo genere deficere se probat quominus id quod Deo placitum est, impleatur; securus tamen de resurrectione promissa.

E *Et licet si exterior homo noster corrumpitur; sed interior⁴ renovatur de die in diem.* ⁴

Pressuris, plagis, fame, siti, frigore, nuditate caro corrumpitur; sed anima spe futuri præmii renovatur, quia assiduis tribulationibus purgatur. Proficit enim in pressura, non interit, ita ut accedentibus tentationibus quotidie adquirat ad meritum; quia et corpori corruptio hæc proficit ad immortalitatem merito animæ.

F *Id enim quod in præsentem est momentaneum et leve pressuræ nostræ, supra modum in sublimitate æternæ gloriæ pondus operatur in nobis.* Vers. 17.

38. Præsentis temporis tribulationes, quæ

genuinam putemus, in textum non induximus quia conjecturalis est, licet pendeat e sola mutatione in *caram* vocis curam mss. codicum C et M.

³ Rom. edit., *et nos per Jesum suscitabit*. Codd. C et M, *excusabit*.

⁴ Rom. edit., *Et licet qui foris est homo noster corrumpatur, interior tamen, etc.*

causa fidei ingeruntur, momentaneas et leves dicit, quia sunt temporales; supra modum tamen in sublimitate æternæ gloriæ pondus operari patientibus. Parvis enim laboribus magna redditur merces, et pro levi tribulatione supra modum sublimitas gloriæ pensabitur perpetuæ.

Vers. 18. *Non contemplantibus quæ videntur, sed quæ non videntur: quæ enim videntur, temporalia sunt; quæ vero non cernuntur, æterna sunt.*

Desiderium cœlestium et spiritualium habentes, hæc præsentia et terrena spernere profitetur; quia ad comparisonem spiritualium hæc nulla sunt. Sic enim sunt hæc ad superna, quomodo figura ad veritatem: figura deperit, veritas manet, ac per hoc exire de isto sæculo non metuunt iusti, sed gaudent.

CAPUT V.

Vers. 1. *Scimus autem quia si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, quia ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cælis.*

39. **H**ac fiducia dicit non timendum dissolvi de corpore violentia infidelium, aut sorte vitæ; quia præparata est hujusmodi hominibus habitatio in cælis æterna, ut de temporali et terrena expulsi, in perpetuam domum recipiantur. Unde et hoc optandum est, si fieri potest: sed quia hoc optandum non est, ne in tua gloria alius pereat; si tamen acciderit, libenter ferendum est. Terrestrem enim domum carnem hanc dixit, quia mortalis est: ut si de hac dissoluti fuerimus, ædificatam inveniemus (*sic*) in cælis domum æternam. Hæc domus corpus immortale significat, in quo resurgentes semper erimus, cujus forma jam in cælis¹ est in Domini corpore declarata.

Vers. 2, 3. *Etenim in hoc ingemiscimus habitaculo nostro, quod de cælo est, superindui cupientes, siquidem induti, non nudi inveniamur.*

40. Propterea dicit in precibus ingemisci, ut gloria promissa de cælis possit resurgentes induere. Hoc ergo desiderantes insistent precibus; ne resurgentes, recepto ulique corpore, nudi, id est, alieni a promissa gloria inveniantur. Hoc enim opus est, ut induta anima corpore, Dei judicio superinduatur et gloria, quæ est immutatio in claritatem. Mors enim de terra est, resurrectio vero de cælis; si tamen immu-

¹ Rom. edit., jam cælestis.

² Mss. aliquot, quicumque baptizatur, Christum induit. C et M, quicumque in Christo baptizatur, Christum induit.

³ Cod. Cord. hinc habet: Et ipsa morte postulationes ad Deum dirigere, ut ipsum corpus non alienetur nobis: sed ut semper induamur immortalitate, ne ultra mori possit,

A tetur in gloriam. Alii codices sic habent: *Si quidem expoliati, non nudi inveniamur*: id est, si exeuntes de corpore Christum vestiti fuerimus, quia quicumque in Christo baptizantur Christum induunt.² Itaque si in forma baptismi et traditionis manserimus, expoliati corpore, non nudi invenimur; quia in interiore homine habitat Christus, quem cum induti, sive Spiritu sancto dato nobis videbimur, erimus digni superindui promissa cœlesti gloria. In illum enim decidet promissa claritas, quem viderit signum adoptionis habere.

Nam cum sumus in hoc corpore, id est, mortali, ingemiscimus gravati; eo quod nolumus exui, sed superindui; ut absorbeatur mortale hoc a vita.

41. Idem sensus est: ideo enim dicit gravatos nos passionibus corporis,³ et ipsius mundi tempestatibus, postulationes ad Deum dirigere, ne immutemur victi, et indigni efficiamur: sed ut contigerit exitus, perseverantes in fide, induti inveniamur sancto Spiritu, qui in substantia Christus est. Tunc enim superindui promissa gloria poterimus, si exuti corpore, non despoliati a sancto Spiritu fuerimus. Sic mortale absorbetur a vita, id est, ut resurgentes superinduamur immortalitate cum gloria, ne ultra mori possit, aut passionibus implicari: et hoc est absorberi a vita; non enim dicendus est absorberi a vita qui ad hoc surgit, ut poenis agatur.

*Qui autem perficit nos in hoc ipsum, Deus est: qui etiam⁴ dedit nobis pignus Spiritum.*⁵

Hoc quod ingemiscimus poscimus, id est, non ut exui, sed ut superindui mereamur; juxta supradictum sensum, in die judicii Deum perficere dicit; quia promisit, et fidelis est, dans hujus rei implendæ pignus Spiritum; ipse est enim signaculum adoptionis nostræ.

Fidentes igitur semper, et scientes quia inhabitantes in hoc corpore, peregrinamur a Domino; per fidem enim ambulamus, non per speciem.

42. Manifestum est quia per fidem cum Domino sumus, non per præsentiam; ac per hoc peregrinamur non fide, sed specie. Et quare, cum idem dicat in Actibus Apostolorum: *In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus*; hoc loco peregrinari nos a Domino dicit? Si ubique est, quomodo hic positi peregrinamur a Domino?

aut passionibus implicari: hoc est absorberi a vita: Quis autem perficit, etc.

⁴ Codd. C et M, qui et.

⁵ Idem cod. Corb. ab hinc rursus habet: Hoc quod poscimus, id est, non ut corpore exuamur in perpetuum: sed ut recepta in die judicii Dei superinduamur immortalitate cum gloria. Deum confiteri dicitur, quia promisit, etc.

Sine dubio ubique, immo omnia in Deo sunt: sed quia sedes Dei in cœlis est, et illic semper videtur; ideo hic positi, ubi non videtur, peregrinari ab eo dicimur. Quando enim non eum videmus, licet præsens sit, absentes ab eo sumus.

Vers. 8. *Audemus ergo et consentimus magis peregrinari a corpore, et præsentes esse ad Deum.*

Recte ait, *audemus*; habentes enim fiduciam promissionis Dei, et scientes multum expedire illic esse, quam in sæculo,¹ consentiunt et optant excedere de corpore, ut requiescant usque in diem resurrectionis sub altare Dei.

²
Vers. 9. *Et ideo contendimus² sive præsentes, sive peregrinantes placere illi.*

Id agendum dicit, et bonis operibus insistendum; ut sive in hac adhuc vita positi, sive ante tribunal Christi præsentes, placeamus ei. Unde si disciplina servetur, et hic et illic ei placebimus; quia qui hic placet, illic non displicebit.

Vers. 10. *Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi ut recipiat unusquisque propria corporis, prout gessit, sive bona, sive mala.*

Igitur si judicante Christo, unusquisque nostrum facta corporis recipiet; non utique sine corpore adjudicabitur bono aut malo.³ Et non dixit, facta carnis, quia carnis vita puniendi semper est; sed facta corporis, quia aliquando spiritaliter, aliquando carnaliter operatur.⁴

Vers. 11. *Scientes igitur, timorem Domini hominibus suademus: Deo autem manifesti sumus.*

43. Quoniam ergo iudicium Dei futurum est per Christum ad singulorum discriminanda opera, idcirco Apostolus suadere se dicit ad bonum sensum et vitam; ut auditores ejus securi sint de pœna futura, et ipse gloriatur, in his habens fructum laborum suorum; quia quorundam pravi loquio dies iudicii Dei in dubium deducitur: *Corrumpunt enim mores bonos colloquia mala. Hominibus suademus*, ait; ut credant, et provideant, ne incurrant, et tunc pœniteant, quando pœnitentia fructum non habet.

I Cor. xv, 33.

Deo autem manifesti sumus; hoc enim prædicabat, quod Deus jusserat, et hoc scire dicitur Deus, quod bonum est. Denique male agentibus dicit: *Nescio vos.*

¹ Rom. edit., *Et scientes multo magis expedire illic esse, quam in corpore.*

² Codd. C et M, *ideo enitatur.*

³ Id est, *recipiet præmium vel pœnam.*

⁴ E cod. C, cui consonat et M, feliciter locum hunc restitimus, qui in omnibus editionibus sic efferebatur: *Quia carnis vitia puniendi semper, sed facta corporis; spirita-*

A *Spero autem et in conscientis vestris manifestos nos esse.*

Matth. xxv, 12.

Manifesta erat puritas eorum Corinthiis; quia neque aliquando in adulatione fuerant deprehensi, neque prædicatio illorum displicuerat sanctis, nec ab aliquo illorum quidquam, ut adsolet, occulte elicere tentaverunt; ut foris simplices apud turbas, intus vero impostores essent. Ideo conscientiam illorum pulsat, ut ipsi sibimet testes essent de veritate eorum.

Non iterum nos commendamus vobis.

Vers. 12.

44. Quoniam superius, veram prædicationem suam obtestans, laudare se visus est; idcirco nunc eadem significat, non ad laudem suam hoc dicere se, sed ad eorum gloriam; ut gaudeant integram prædicationem se addidicisse, his annuntiantibus.

C *Sed occasionem damus vobis gloriandi de nobis; ut aliquid habeatis adversus eos,⁵ qui in facie gloriantur, et non in corde.*

5

Hoc dicit quoniam multi per elationem gloriabantur in se de Apostolis, profitentes se ab iis doctos, qui semper cum Domino fuerunt; ideoque hic dicit dare se his rationem, per quam et ipsi gloriarentur adversus eos, quia Apostolus erat, a quo et isti didicerant. Unde in alio loco dicit: *Nihil minus feci ab his, qui valde sunt apostoli.* Quod quidem coactus dicit, ne silentium ejus istis obsesset. Qui ergo in corde gloriatur, superbiam reprimat, sciens quia *humilibus Deus dat gratiam, superbis autem resistit*; superbiorum enim mens fructum non facit Deo dignum.

II Cor. xii, 11.

Jacob. iv, 6.

Sive enim mente excedimus, Deo: sive sanum sapimus, vobis.

Vers. 13.

45. Hoc dicit, quia si elate vel superbe putatur loquutus, quia laudare se visus est verum dicens, Deo hoc remittendum: si autem non superbe intelligitur, sed ad gloriam audientium esse loquutus, Corinthiis proficere dicit; ut tunc sanum sit dictum audientibus, si ita intelligatur, ut dictum est: si autem jactanter putetur dictum, velut insanum Deo⁶ dimittendum: omnis enim superbia velut insania habetur.

6

Caritas enim Christi urget nos, hoc judicantes, quod si unus pro omnibus mortuus est.

Vers. 14.

46. Quoniam Christus diligens genus huma-

liter, aliquando carnaliter operatur, ubi postrema saltem verba intelligi non poterant. Lectio autem *carnis vita* pro *carnis vitia* firmatur quoque codice corbejensi, qui habet *carnalis vita*.

⁵ Codd. C et M, *pro nobis... ad eos*, cum vet. latina vers. apud Sabbat.

⁶ A Deo, codd. C et M, sed vera lectio est Deo in casu dativo.

num, ut eos redimeret morti se dedit; ideo apostoli, ut vicem rei reddant, homines ex aliqua parte exhortantur ad ejus obsequium; et ut eos adtrahant, necesse est ut verum se prædicare testentur, aliis prava docentibus, nec suum meritum taceant, ut malorum doctorum pœnam designent. Non ergo elatione mentis hæc agebant, sed ut donum Christi intelligeretur ab omnibus,¹ et fideliter devoti, ei gratiarum actiones referrent. Propter Christi ergo caritatem,² quæ et quanta dona ejus circa diligentes eum sint, non tacent, non jactantiæ causa, sed ut invitent audientes ad ejus devotionem; ne mors Christi infructuosa videretur, non ut laus apostolorum agnosceretur. Per meritum enim et gloriam apostolorum agnoscitur Christi gratia, et beneficium Dei.

Vers. 15. *Ergo omnes mortui sunt, et pro omnibus mortuus est Christus, ut et qui vivunt, jam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, et resurrexit.*

Quia omnes necesse est mori causa Adæ, pro omnibus mortuus est Christus, ut eos a secunda morte liberaret; ideoque qui vivunt in corpore, scientes Christum mortuum esse pro se, sint ei subditi, profitentes hunc Dominum. Quia enim prodest eis mors ejus, testimonium perhibet resurrectio ejus. Igitur hic sibi non vivit, qui paratus est domini sui facere voluntatem.

Vers. 16. *Itaque nos neminem ex hoc tempore novimus secundum carnem. Et si cognovimus secundum carnem Christum, sed nunc non novimus.*³

Joan. viii, 23. *47. Verum est, quia Christo resurgente a mortuis, jam cessat in eo carnalis nativitas, cessat infirmitas corporis, cessat et passio mortis.*⁴ Usque ad crucem enim suspicio fuit infirmitatis in Christo; postea autem apparuit esse, quod non credebatur, sicut et ipse ait: *Cum exaltaveritis Filium hominis, tunc cognoscetis quoniam ego sum.* Hoc ergo ideo Apostolus memorat, ut ostendat qua devotione obsequendum est Christo. Pro salute enim hominum non solum hominem se nasci non dedignatus est; sed et injuriis agi, et mori voluit; ut intelli-

¹ Codd. C et M, ab hominibus.

² Propter Christi ergo, ab his verbis usque ad, *Ergo omnes mortui sunt*, hiatus extat in cod. Corb.; ceteri autem, atque editt. satis inter se consentiunt, si transpositionem excipias, quæ sic facta est in Rom. edit.... *tacent, ut laus apostolorum nosceretur, non jactantiæ causa.... infructuosa videretur. Per meritum enim etc.* (Edit. Maur.)

³ Codd. C, M, August., Hieron., ipseque Ambrosius alibi, *sed nunc non novimus*, quod ideo substituiimus communi lectioni, *nunc jam non novimus*. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Corb. cod., *passio mortis. Hoc non utique propter Christum, quem mors non tangebatur humanæ fragilitatis: sed propter nos, quibus exemplum datum est, ut si vestigia ejus sequuti fuerimus, qui pro nobis mortuus est, simili modo et in nobis post exitum vitæ hujus resurgentibus promisso tempore cessabit omnis infirmitas et corruptio. Ideo etenim novimus, inquit, ex hoc tempore secundum carnem;*

A gentes quam pretiosa sit mors ejus, propensius illi serviant, non quasi homini vicem reddentes, sed Deo; quia unicuique pro persona ejus et meritis refundenda obsequia sunt.

Quare si qua est in Christo nova creatura; vetera transierunt, et ecce omnia⁵ facta sunt nova. Vers. 17. ⁵

48. Manifestum est quia per Christum renovata sunt omnia, si animadvertant dignitatem ejus. Novus enim fit his, quibus prius homo tantum videbatur, cum intelligitur esse Deus; ut recedente infirmitate, agnoscatur divinitas, et cessante errore veteri, qui introducta multorum deorum opinione ab unius veri Dei fide transduxerat genus humanum, revertantur omnia ad simplicitatis professionem, unum Deum adorantia in Trinitate.

Omnia autem ex Deo.

Vers. 18.

Quamvis Christus nos redemerit, omnia tamen ex Deo, quia ab ipso est omnis paternitas; ideoque necesse est præferri personam Patris. Ephes. iii, 15.

Qui reconciliavit nos sibi⁶ per Christum, et dedit nobis ministerium reconciliationis; quoniam quidem Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum, et ponens in nobis verbum reconciliationis pro Christo, pro quo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos: orantes pro Christo reconciliari Deo. Eum enim qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos essemus justitia Dei in ipso. Vers. 19, 20, 21. ⁶

49. Deus omnipotens genitor Christi (cum omnia, quæ per Christum fecerat, errore caduca fuissent effecta, creatoris sui oblita) Christum Dominum nostrum de sacris sedibus ad terrena venire dignatus est,⁷ et factum carne in specie hominis; ut forma esset hominibus quemadmodum sibi Deum creatorem suum pacificum facerent. Deus ergo erat in Christo. Quomodo? Quasi in vicario aut legato, sicut fuit in prophetis, aut aliter? Non sicut fuit in prophetis, sic intelligi potest fuisse et in Filio: Filius enim naturaliter legatus est Patris Dei.⁸ Unde dicit: ⁷ ⁸

quia in Christi resurrectione generalis data est forma incorruptionis et claritatis, ut ita omnibus provenire, qui Christo obediunt, nosceretur. Quare si qua etc.

⁵ Codd. C et M omittunt omnia cum August. et ipso Ambrosio alibi, ut apud Sabbat. ad h. l.

⁶ Mss. aliquot: *Qui reformavit vos sibi*: reliqui et editt. parum admodum discrepant ab invicem, excepto quod Rom. ed. ultimam hujus loci partem in inferiora rejecerat. (Ed. Maur.)

⁷ Ita vet. editt. ac mss., a quibus hoc tantum differt Rom. edit. quod maluit, *Christum Dominum.... mittere dignatus est, et carnem in specie hominis fieri*: at ms. Corb. sic locum exhibet: *Christus Dominus noster de sacris sedibus venire dignatus est ad terrena, factus secundum carnem in specie hominis, ut forma etc.* (Edit. Maur.)

⁸ Vet. editt. cum uno aut altero mss., *naturaliter natus est Patris Dei*: Rom., *naturaliter est Patris Dei*: mss. vero (etiam C et M) prope ad unum nobis suffragantur. (Ed. Maur.)

Joan. x, 11. *Quia Pater in me est, et ego in Patre; Pater enim per id intelligitur esse in Filio, quod una eorum sit substantia. Ibi enim est unitas,¹ ubi nulla est differentia; ac per hoc invicem sunt, quia et imago et similitudo eorum una est; ut videns Filium, vidisse dicatur Patrem, sicut et ipse Dominus ait: Qui me videt, videt et Patrem.* Recte ergo dicitur: *Deus erat in Christo;* hoc est, Pater in Filio, *mundum reconcilians sibi*, non reputans illis delicta eorum; quoniam creatura peccavit in Deum, nec pœnituit, ut reverteretur ad eum: Deus opus suum nolens perire, misit Filium suum, per quem prædicata eis remissione peccatorum, reconciliaret eos sibi per ipsum, per quem nos creaverat.² Sive ergo per Filium, sive per servos Deus exhortatur populum; quia ad ipsum omnis summa referenda est, cujus voluntate et providentia Christus incarnatus est ad salutem hominum redimendam: qui cum reverti vellet ad Patrem, dispensationem acceptam a Patre dedit discipulis. *Orantes pro Christo vos reconciliari Deo.* Hoc est, quod dixi, qui pro Christo vicarios dedit Apostolos; ut pro ipso prædicarent reconciliari Deo.

Vers. 22 *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit.*

50. Deum dicit Patrem peccatum fecisse Filium suum Christum, eum utique qui peccatum nesciebat, id est, qui non peccaverat; quia factus est peccatum, sicut qui fit præfectus, non amittit quod erat, sed adsumit utique quod non erat. Homo ergo factus est Christus causa peccati, quem non tangebat sors, neque dignitas nasci hominem. Propter quod autem omnis caro sub peccato est, ideo factus caro, factus est etiam peccatum. Et quoniam oblatus est pro peccatis, non immerito peccatum factus dicitur; quia et hostia in Lege, quæ pro peccatis offerebatur, peccatum nuncupabatur. *Ut nos essemus justitia Dei per ipsum,³ qui peccatum nesciebat, dicente Esaia: Qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus,* quasi peccator occisus est, ut peccatores justificarentur apud Deum in Christo. Zelum enim passus est satanas adversus Salvatorem, videns eum docere homines quomodo sibi proprium facerent Deum, abrenuntiantes diabolo; et propter hoc occidit eum, nesciens futurum adversus se: Christus enim post crucem descendens ad inferos, devicta

¹ Mss. nonnulli, *Ibi enim veritas.*

² Corb. cod., *nos creaverat, ponens in nobis verbum reconciliationis: Pro Christo vos reconciliari Deo. Deum dicit per Christum delegasse apostolis, ut illo regresso ad cælos cum triumpho, invicem ejus prædicarent gentibus donum gratiæ Dei; ut sicut per Christum, ita et per apostolos se prædicaret Deus.*

³ Vet. edit. ac mss. aliquot, cum C et M, *justitia Dei in ipso.*

⁴ Rom. edit., *curam se agere:* vett. cum mss. non paucis ac C et M), *curam subicere:* melius vero alii, *curam subire.* At seq. versu eadem Rom. edit. reposuit, *caritatem*

A morte, quia qui peccatum nesciebat, teneri a morte non poterat; quia mors per peccatum inanivit infernum, ut mors justii peccatoribus proficeret; ut de cetero mors eos, qui signum crucis habent, tenere non possit.

CAPUT VI.

Adjuvantes autem et obsecramus ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. Vers. 1.

B 51. **D**uplici genere Apostolus humanæ salutis curam subire⁴ contendit; ut et Dei providentiæ devotus existeret, et hominibus caritatis officium exhiberet.

In tempore⁵ accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te. Vers. 2. Isai. L x. 1.

C Hoc scriptum est in Esaia propheta. Prædestinatam docet gratiam Dei in tempore Christi: sic enim decrevit Deus affluere misericordiam suam, ut in nomine Christi poscentibus⁶ auxilium largiretur.

Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis; nemini dantes ullam offensionem, ne vituperetur ministerium nostrum. Vers. 3.

D Tempus adesse dicit, quo possint ad indulgentiam proficere peccatores: tempus adesse dicit, quo morbis mortalibus medicina possit infundi; et ideo se sollicitum esse circa ægrorum salutem, ne forte negligentia aliqua medicinæ gratia effecta careret bonæ voluntatis suæ.⁷ Fide ergo et vigilantia sua omnem offensionem negligentibus amputat; ne horum forte segnitia offensionis occasionem pareret discipulis; ac per hoc liberos se significant, quia quod salutare est, simpliciter omni instantia prædicant. Unde subjecit: *Ne vituperetur ministerium nostrum;* vituperaretur enim ministerium ipsorum, si ea quæ verbis docebant, operibus suis, ut fierent, exempla non darent.

Sed in omnibus commendemus nosmet ipsos ut Dei ministros. Vers. 4.

F 52. Dei ministri sine adulatione docent, ut ei cujus ministri sunt, placeant, non sicut pseudo-apostoli, qui scientes non se a Deo missos, præsentii utilitati studeant.

exhiberet, ubi alie cum mss. omnibus efferunt, caritatis officium exhiberet. (Edit. Maur.)

⁵ Codd. C et M, *Tempore enim.*

⁶ Omnes edit., *ut nomen Christi poscentibus:* mss. vero partim, *ut nomine;* partim (ut C et M), *ut in nomine Christi poscentibus.* (Edit. Maur.)

⁷ Mss. et edit. hic nihil discrepant, nisi quod in edit. et mss. quibusdam habetur, *effectum careret et bonæ etc.;* plures vero scripti cod. non agnoscunt conjunctionem: at Corb. legit, *effectum caperet bonæ etc.,* ubi clarum est negationem desiderari. (Edit. Maur.)

In multa patientia.

1 Patientia est, quæ salvat homines; nisi enim patientia abusus esset,¹ quomodo salvasset Corinthios, quos post prædicationem suam tantis vitiis morum, et erroribus diversarum sectarum invenerat involutos, quos patientia sua paulatim ad veram doctrinam revocat?

*In pressuris.*²

Pressuras pertulit, sciens quid a Deo pro his sit promissum.

In necessitatibus.

Necessitas erat etiam in pressura positum docere; quia a Domino erat missus.

In angustiis.

3 Spe futuri angustiatus,³ perfidorum oppositionibus non cessit.

Vers. 5. In plagis.

A Judæis et gentibus cæsus frequenter, non tacuit gratiam Christi.

In carceribus.

Sæpe in carcerem missus, contempta salute sua, etiam illic donum Dei prædicavit.

In perturbationibus.

In tantum Deo devotus erat, ut nec perturbatio fiduciam, quam in Deo habebat, minueret.

In laboribus.

Laborare non destitit manibus suis; ne cui gravis esset, certus hoc sibi proficere apud Deum.

In vigiliis.

Tam sollicitus erat circa officium sibi delegatum, ut nec nocte cessaret.

In jejuniis.

Aliquando voluntaria, aliquando necessitatis jejunia pertulit causa penuriæ, et Deo gratias egit spiritaliter se pascenti; quia ideo contentus erat, ne ventris causa inclinaretur.

¹ Codd. et editt., *patientia abusus esset*, ubi Rom. *patientiam habuisset*: sed verba uti et abuti apud auctores frequenter idem sonant, ut animadvertunt Maurini; ideo hic *abusus esset* sumendum est pro *usus esset*.

A In castitate.

Vers. 6.

53. Castitatem sive corporis sive Evangelii vindicans, non paucos fecit inimicos.

In scientia.

Legis et Evangelii scientiam non in sapientia humana, neque in simulatione adserens Deo, se fidelem dispensatorem Christi exhibuit.

*B**In magnanimitate.*

Grandis animi erat in bajulandis infirmitatibus fratrum, et in contemptu mundi hujus, unde alio loco dicit: *Mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.*

Galat. vi, 14.

*In benignitate.**C*

Benignus erat, quia sicut arguebat, ita et blandiebatur; ut post correptionem leni exhortatione consolaretur.

In Spiritu sancto.

Spiritus sanctus effugit fictum. Quoniam ergo sinceriter docebat, in Spiritu sancto Dei donum tradebat.

Sap. i, 5.

*D In caritate non simulata.*De Pœn., dist. 2, c. *Ficta caritas.*

Simulata caritas in his est, qui in necessitate deserunt fratres;⁴ unde hic semper necessitates fratrum suas faciens, simplex erat in caritate. Compatiebatur enim omnibus, sicut alio loco dicit: *Quis scandalizatur, et ego non uror?* Hæc enim vera caritas est, si sua utilitate contempta, ejus curam agat, quem diligere se proficitur: quod semper fecit Apostolus.

II Cor. xii, 29

*E**In verbo veritatis.*

Vers. 7.

54. Verbum veritatis erat in ejus doctrina; quia non aliud tradebat, quam a Domino acceperat.

In virtute Dei.

F Virtus in eo Dei erat, quæ per signa atque prodigia hunc idoneum ministrum probabat.

Per arma justitiæ a dextris et sinistris.

Liberum se significat fuisse a fidelibus et incredulis. Arma enim justitiæ perimunt iniquitatem.

² Codd. C et M, *In tribulationibus.*

³ Codd. C et M, *angustatus.*

⁴ Gratianus loco cit. ad marg., *Ficta caritas est, quæ deserit in adversitate.* (Edit. Maur.)

Vers. 8. *Per gloriam et ignobilitatem.*

His qui Evangelium Dei gloriam aestimabant, manifeste integrum se et fidelem prædicatorem dicit. Simili modo et eis qui verba divinæ doctrinæ ignobilitatem et deformationem putabant, fidelem se Dei ministrum exhibuit; dum non terretur, neque pudorem patitur ea illis loqui, quæ horrent¹ audire.

Per infamiam et bonam famam.

Etiam his integrum se Dei dispensatorem præbuit, qui fidei bonam opinionem faciebant, et qui malam; dum non metuit hanc invidiam, sed constans est.

Ut seductores, et veraces.

Increduli seductores eos vocabant: fideles e contra, veraces eos et simplices pronuntiabant. Nec hoc odio cedit, ut superducat fucum veritati.

Ut ignoti, et qui cognoscimur.

Malis ignoti erant, bonis noti; agnoscebant enim in his veritatem.

Vers. 9. *Ut morientes, et ecce vivimus.*

55. Odio illos habentes, quotidie putabant non evadere minas iniquitatis: isti autem, quia Deo propitio docebant, auxilio Christi tuti præstabantur a morte presenti et futura.

Quasi tentati, sed morti non traditi.

Tentati videbantur, quando sic tractabantur, ut cedere putarentur; et quia non vincebantur, morti non addicebantur. Hic enim addicitur morti, qui in fide non permanet; et morti non huic, sed futuræ. Potest et de præsentis morte intelligi: tentari enim eos patiebatur Deus, ut pressuris crescerent merito; non tamen permittebat eos occidi.

Vers. 10. *Ut tristes, semper autem gaudentes.*

Verum est, quia tristitia hæc gaudium operatur, et qui eos injuriis contristabant, gaudium eorum exaggerabant.

² *Ut pauperes,² multos autem ditantes.*

Quantum ad præsentem vitam pertinet, pauperes videbantur: sed spirituales divitias credentibus largiebantur, egeni in terris, in cœlis divites.

¹ Codd. C, M, *quæ horrerent*, quod melius videtur.

² Codd. C et M, *Ut egentes*.

³ Cod. M, *angustamini* utroque loco.

⁴ Omnes edit. et quidam mss., *qui enim operatur, laborat, et futura non credit*: aptius reliqui mss. (etiam C et M) omit-

A *Ut nihil habentes, omnia autem possidentes.*

Hoc fuit in apostolis gloriosum, ut sine sollicitudine et nomine possidendi non solum ea, quæ in possessionibus erant, sed et ipsos eorum dominos possiderent: omnia enim necesse erat ante eorum poni pedes causa virtutum, sicut legimus in Actibus Apostolorum.

Act. iv, 35.

Os nostrum patet ad vos, o Corinthii.

Vers. 11.

B

56. Hoc libertatis causa loquitur, et puræ conscientiae; male enim sibi conscia mens loqui trepidat, sensum perdit, in verbis errat.

Cor nostrum dilatatum est.

Eorum cor dilatatur, qui fiducia bonæ conversationis gaudent in se se, aut certe spe futuri præmii in tribulatione non angustantur; quia sicut in hac vita nisi præcesserit labor, redditus non sequitur; ita et in rebus divinis, si non exitia anteierint, præmium non sequitur.

C

Non angustiamini³ in nobis, angustiamini autem in visceribus vestris, eamdem habentes mercedis retributionem.

³
Vers. 12, 13.

Hoc dicit, quia non oberat magistris, si discipuli male verterentur, contemnentes vigorem doctrinæ; quia unusquisque pro operibus suis mercedem accipiet; quia quod ad magistros pertinet, non tacuerunt, dicente Domino ad Ezechielem prophetam: *Exalta vocem tuam, et loquere ad plebem: si te audierint, lucraberis eos; si quominus, tu animam tuam salvabis.*

Ezech. iii, 19.

Sicut filiis dico, dilatamini et vos, et nolite jugum ducere cum infidelibus.

Vers. 14.

E

57. Ad bonam conversationem et spem eos hortatur, ut fidentes et purgantes conscientias suas, possint in semet ipsis gaudere, habentes fiduciam puræ mentis, sicut et eorum magistri, separantes se ab infidelium societate in operibus malis. Et bene ergo agendo, et futura sperando, dilatari vult illos animo: qui enim laborat, et futura non credit,⁴ sicut infidelis, angusti animi est desperatione futuri.

F *Quæ enim participatio justitiæ⁵ cum iniquitate? aut quæ societas lumini cum tenebris? quæve consensio Christi cum Belial? aut quæ pars fidei⁶ cum infidei? vel quæ conventio templo Dei cum idolis?*

⁵
Vers. 15, 16.

⁶

Manifestum est hæc quæ enumerat, esse con-

tunt operatur; e quibus Corb. tantum subjungit, *angustatur animus ejus desperatione.* (Edit. Maur.)

⁵ Rom. edit., *Quæ portio justitiæ etc.*

⁶ Codd. C et M, *consensio Christo... participatio fidei.*

traria; ac per hoc fugiendum ad his docet, quia A
dicit Dominus: *Nemo potest duobus dominis*
servire. Lex enim justitiam prædicat ut fugiatur
iniquitas: lumen ostendit, quod est veritas, ut
ab ignorantia, quæ tenebræ sunt, recedatur:
Christum in Dei mysterio annunciat, ut a dia-
bolo, qui se Deum mentiri vult, abscedatur:
credentibus vitam pollicetur æternam, ut per-
fidia exuti, ab omni infidelium errore sint
alieni: idola prohibuit coli, quia templo Dei
sunt inimica.

Vos enim templum estis Dei vivi.

Nihil tam inimicum homini, quam idola; quia
ab unius Dei fide cogunt eum recedere.

Vers. 17, 18.
Levit. xxvi, 12.

Sicut dixit Deus: Quoniam inhabitabo in illis,
et inter eos ambulabo, et ero illorum Deus,
et ipsi erunt mihi populus. Quapropter exite
de medio eorum, et separamini, dicit Domi-
nus, et immundum nolite tangere; et ego su-
scipiam vos, et ero vobis in patrem, et vos
eritis mihi in filios et filias, dicit Dominus
omnipotens.

Isai. lvi, 11.

58. Interim primæ causæ sensum explicemus;
ut cujus personæ verba sint, declaremus, di-
centis: *Quoniam inhabitabo in illis, et inter eos*
ambulabo, et ero illorum Deus, et ipsi erunt
mihi populus. Hæc verba Christi sunt; hoc est
enim, quod inter cetera Hieremias testatus est
dicens: *Post hæc in terris visus est, et inter*
homines conversatus est; hic enim habitavit in
nobis, dicente Johanne apostolo: *Et Verbum*
caro factum est, et habitavit in nobis. Et quia
Deus noster est, dicit iterum Hieremias: *Hic est*
Deus noster. Et quia populus ejus sumus, du-
bium non est; Ecclesia enim Christi est. Ideoque
separari nos vult ab omni contaminatione, ut
suscipiat nos in filios, sicut dicit: *Filioli, adhuc*
modicum tempus vobiscum sum. Et quia omnipo-
tens est, puto ambigi non debere. Si enim,
sicut ipse dicit, quæcumque facit Pater, eadem
et Filius facit similiter; hoc est Filium omnia
posse, quæ potest et Pater. Si quid non potest
Pater, non potest et Filius. Sed idoneus est Fi-
lius, qui dicit de Patre: *Apud Deum autem*
omnia possible sunt. Hoc testimonio et nos ad
puram vitam exhortatus est, et Dominum no-
strum Jesum jam olim Dominum nostrum,¹ et
suscepturum nos in affectu caritatis suæ, præ-
destinatum ostendit.

Baruch. iii, 38.

Joan. i, 14.

Baruch. iii, 36.

Joan. xiii, 33.

Joan. v, 19.

Matth. xix, 26.

CAPUT VII.

Hæc ergo habentes promissa, carissimi,² munde-
mus nosmet ipsos ab omni inquinamento car-
nis, perficientes sanctitatem Spiritus in ti-
more Dei.

²
Vers. 1.

59. Manifesta sunt quæ dicit; inquinamen-
tum tamen carnis multifarie intelli-
gendum est. Ideo etenim non dixit, ab inqui-
namento carnis; sed *ab omni inquinamento,* ut
tota vitia carnalia fugiamus: omne enim quod
lex prohibet, carnale est. *Ut perficiamus sancti-*
tatem spiritus in timore Dei. Sanctitatem sic
perficimus spiritus, si in timore Dei recta se-
quamur; ut sub nomine Christi a peccatis nos
abstinentes sancti simus. Qui enim sine pro-
fessione Christi a vitiis se cohibere videntur,
sanctificati sunt juxta mundum, non secundum
C Dei spiritum; quia secundum Deum hi mundi
sunt, qui fideles sunt; ceteri vero qualesvis sint,
immundi sunt. Quidquid enim sine Christo est,
immundum est, sicut dicit ad Titum: *Quia in-*
fidelibus nihil est mundum; inquinata est enim
eorum mens et conscientia.

Tit. i, 15.

Capaces estote nostri. Nemini nocuimus, neminem
gravavimus, neminem circumvenimus.

Vers. 2.

D 60. Considerare vult illos, quæ dicit; ut re-
ceptis his in animum, conferant secum vera
esse quæ loquitur; et spernentes hos quos
tangit, omnem animum transferant ad eos, quos
vident vero affectu se diligere. Pseudo enim
apostoli erant, qui et nocebant illis, corrup-
pentes sensus illorum, et gravabant sacculos
eorum circumventionem serpentinæ astutiæ.

Non ad condemnationem vestri hoc dico.

Vers. 3.

E Hoc est, non vos abjicio, sed ut corrigatis
moneo; qui enim aliquem condemnat, non illi
dimittit.

Prædixi enim jam vobis, quod in cordibus nostris
estis ad commoriendum et ad convivendum.

F Ex prædictis vult illos cognoscere, quo animo
loquatur ad eos. Quos enim participes vult ha-
bere et ad præsentis passionis pro Christo, et
ad futuram vitam, non utique illos abjicit; sed
ut participatione dignos se faciant exhortatur.

¹ Rom. edit. sola, ipse dicit, quod quæcumque facit Pater, eadem et Filius facit similiter: hoc est, quod Filius omnia potest, quæ potest et Pater. Patrem vero omnia posse testis

idoneus est Filius.... Hoc prophetæ testimonio.... et Jesum jam olim Dominum nostrum etc.

² Codd. C et M, fratres carissimi.

Vers. 4. *Multa mihi fiducia apud vos, multa mihi gloria de vobis:*¹ *repletus sum consolatione, superabundo gaudio in omni pressura nostra.*

Fiducia hæc de primæ epistolæ correptione est, quam quia non aspere susceperunt, fiduciam dederunt admonendi se; visi sunt enim velle corrigere se, unde gloriatur. Pro his animum etiam suum consolatum ex hac parte pronuntiat, in tantum ut in omni pressura superabundare se gaudio obtestetur: videns enim esse spem in his, pro quibus angustias patitur, gaudet, cum tribulatur; certus mercedem se a Deo accepturum acquisitæ salutis eorum.

Vers. 5. *Etenim cum venissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra.*²

61. Pressuras et cædes memorat, quas patiebantur causa credentium; ut magis provocet eos ad caritatem. *Nullam*, inquit, *requiem habuit caro nostra*; ut compaterentur eis, certi quia pro salute fidelium animas suas traderent usque ad mortem. Antequam digereretur enim tribulatio et corporalis injuria, altera veniebat; ut requies patienti non esset. Nam quoniam sensu bruta est omnis caro, idcirco nullam requiem hanc habuisse vel habere in passione significat: animam autem, quamquam ipsa patiebatur in corpore, ex hac tamen parte requiem habere, qua sperat pro tribulationibus his, quæ pro fide irrogantur a perfidis, daturum Deum mercedem. Denique in ipsa pressura Deo hymnos canebant.

Act. xvi, 9 et ss.

*Sed in omnibus afflicti fuimus.*³

Juxta historiam, Domino vocante, intraverunt in Macedoniam, et cum non pauci credidissent, invenissentque solatium Lydiæ mulieris, quæ cum omnibus suis credidit; tunc factum est ut spiritum pythonem, id est, divinum⁴ fugaret de ancilla quorundam, qui videntes perdidisse se non minimum quæstum, quem puella referebat divinando, concitaverunt seditionem Paulo et Silæ, et traxerunt eos in forum⁵ ad magistratus: qui multa eis plagas imponentes, miserunt eos in ima⁶ carceris, ita ut pedes eorum in nervo concluderent. Hæc est pressura, quam passi sunt in Macedonia. Et hinc est unde dicit: *Nullam requiem habuit caro nostra.*

Foris pugnæ, intus timores.

Pugnæ erant corpori, dum cædebatur: animo

¹ Codd. C et M, *pro vobis* cum vet. latina versione apud Sabbat.

² Mss. Corb., *caro nostra. Numquid sensum habet caro, ut sine animo patiatur? Sed per carnem totum hominem significavit, sicut et Salvator, Spiritus, inquit, promptus est, caro vero infirma. Quia enim erat et Spiritus sanctus in eis, non potuit dicere: Nullum requiem habuit spiritus noster, quia est impassibilis. Sed ad comparationem ejus totum hominem carnem dixit, sicut ad solis claritatem stelle*

A timores. Illic enim timor est, ubi intellectus est: sed timor hic propter eos erat, qui crederant, ne passione ejus scandalizarentur. Nam sibi quid jam timeret, qui patiebatur? Præterea cum dicat in Actibus Apostolorum, non solum ligari, sed et mori paratum se pro nomine Jesu Christi.⁷ Videtur ergo totum hominem afflictum in carne significasse, ut ex parte spiritus, qui homini datur ut maneat, quia impassibilis est, affligi potuisse minime intelligatur: sed ut homo totus ex parte corporis et animæ afflictus in carne dicatur; ex parte vero spiritus impassibilis. Potest et sic intelligi, ut foris pugnæ, id est, in publico a perfidis fierent contra fidos, dum furore pleni resistebant veritati: cujus rei nuntius intus timores generabat, ubi erat Apostolus. Quis enim homo non timeat angustias? Sed quia in Dei rebus propensior erat, timorem hunc spe superabat.

Act. xxi, 13.

C *Sed qui consolatur humiles Deus, consolatus est nos in adventu Titi.* Vers. 6.

62. Quoniam Deus suorum non est immemor, sed semper dat eis in tribulatione solatium, acceleravit adventum Titi, ut refrigerio esset positus in fervore. Magna enim consolatio est patientis, si secum habeat condolentem.

D *Et non solum, ait, in adventu ejus; sed etiam in consolatione, qua consolatus est ipse in vobis.* Vers. 7.

Plus addidit ad consolationem, quia audisse se a Tito significat conversionis eorum promptam voluntatem,⁸ in tantum ut Titus qui dolorem habebat inobauditionis eorum, consolationem acciperet de pœnitentia illorum. Quantum affectum haberet circa eos, ostendit Apostolus; ut nec ima carceris, nec plagarum dolorem computaret scissi corporis, neque nervum, quo pedes ejus conclusi erant; sed audita correctione eorum, lætaretur, et immemor factus passionum, Deo gratias ageret pro eorum salute; sic hoc æstimans quasi remunerationem tribulationum.

Annuntians nobis vestrum desiderium.

F Nuntiavit Titus desiderium habere illos emendandi se; addiscentes enim quæ promissa sunt bene viventibus, incitati sunt ad desiderium horum.

tenebrose sunt; quia spiritus lætus erat, sciens illos per tribulationem proficere. Sed in omnibus afflicti etc.

³ Codd. C et M, *sumus afflicti.*

⁴ Divinum intellige non a Deo, sed divinatorium.

⁵ Codd. C et M, *ad forum.*

⁶ Codd. C et M, *in imam*, subintellige *partem*, et sic postea.

⁷ Codd. C et M, *pro nomine Domine Jesu Christi.*

⁸ Nonnulli mss., *conversione eorum prompta voluntate*, aliqui, *promptam voluntatem.*

Vestrum fletum.

Correpti flebant, dolentes quia peccaverunt,¹ nec excusare nisi sunt; unde Apostolus gloriatur in his.

Vestram æmulationem pro me; addiscentes enim caritatem Apostoli erga se, cœperunt illum defendere contra adversarios.

Vers. 8. *Ita ut magis gauderem; unde etsi contristavi vos in epistola, non me pœnitet.* B

63. Manifestum est non debere pœniteri ex hac re, quam sequutus talis effectus est; quoniam severius in prima epistola corripuit errores eorum. Non, inquit, me pœnitet asperius scripsisse, quia hoc causa poposcit.

Vers. 9. *Et si pœniteret, video quod epistola illa, etsi ad horam contristavit vos, nunc gaudeo.*

Hoc dicit, quia si me pœniteret, inquit, propter caritatem; quia vos contristavi, consolatio succederet gaudii;² quia profuit quod vos contristavi.

*Non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam:*³ *contristati enim estis secundum Deum.*

Idcirco gavisum se dicit, quia cum pudore contristati sunt, non cum ira. Qui enim reprehensus pudorem patitur, corrigere se promittit: qui vero irascitur, pejorem se futurum ostendit.

Ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis.

Ut omnia, inquit, nostra effectum habeant in vobis, etiam quod contristavimus vos, pro vobis est.

Vers. 10. *Quæ enim secundum Deum est tristitia, pœnitentiam ad salutem stabilem operatur.*

64. Manifestum est quod qui tristis est, quia peccavit, secundum Deum tristis est; dolet enim quia fecit quod odit Deus. Hoc ad stabilitatem salutis pertinet.

Tristitia autem hujus mundi mortem operatur. F

Hoc dicit, quia sicut secundum Deum tristitia vitam operatur; pœnitet enim, et sperat Dei misericordiam; ita secundum mundum tristitia mortem operatur. Detectus enim peccator tristis est quasi puniendus, non habens a quo speret misericordiam; et si forte ad præsens

¹ Codd. C et M, quia peccaverant.

² Rom. edit., *Etsi pœnituisset, videns quod.... Hoc dicit: Etsi pœnituisset, propter caritatem; quia vos contristavi, nunc gaudeo; quia consolatio succedit gaudii.*

A defuerit qui vindicet, Dei tamen iudicium evadere non poterit.

Ecce enim hoc ipsum secundum Deum contristari quantam in vobis perfecit sollicitudinem. Vers. 11.

65. Verum est quia qui pœnitet, sollicitus est ne denuo peccet.

Sed excusationem.

Recte, quia pœnitentia non habet excusationem, sed confessionem.

*Sed timorem.*⁴

Ostendit timorem in peccatore, qui delicti causa veniam postulat.

Sed desiderium.

C

Desiderat reformari se qui se scit factum per peccatum deformem.

Sed æmulationem.

Zelum incipit pati bonorum operum perficientorum qui intelligit pro se esse, quod corripitur.

D *Sed vindictam.*

Necesse est ut quis vindicet eum, cujus erga se sentit affectum; et in se ipsum vindicat qui se causa delicti affligit.

In omnibus castos vos exhibuistis esse in eo negotio.

E Quando omnia quæ ad perfectum melioris spei pertinent, meditari videntur, zelum habentes Apostoli et præceptoris sui in omnibus officiis humanæ conversationis, duce fide, probos se videri contendunt.

Igitur et si scripsi vobis, non propter eum qui inique versatus est. Vers. 12.

66. Inique versatum dicit illum, qui incestum admiserat; nec non etiam hos tangit, quos injuria et fraudes fratribus in prima epistola fecisse significat.

Sed neque propter eum, qui inique tractatus est. I Cor. vi, 7.

Hi inique tractati sunt; quia fratribus contraria passi sunt. Hic sensus est, quem in capite epistolæ memorat, ubi dicit: *Si cui aliquid*

³ Codd. C et M, in pœnitentiam, cum ipso Ambrosio alibi, ut apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Ms. Corb., *Sed indignationem. Non indignatur qui correptus confitetur. Sed timorem etc.*

II Cor. II, 10.

donastis, et ego. Ostendit enim non magis horum causa, qui peccaverunt, scripsisse se remitti illis debere, sed magis propter Ecclesiam; quia in uno male agente multi sunt qui confundantur; et in uno contumeliam aut fraudem patiente, multi sunt qui indignentur; quia si patitur aliquid unum membrum, compatiuntur omnia membra.

Sed ut manifestaretur sollicitudo nostra, quam pro vobis habemus coram Deo.

Emendando injustos, et pollutos sanctificando, et Ecclesiæ reconciliando, totius populi sollicitudinem se habere demonstrat, secundum quod supra memoravi.

Vers. 13.

Ideo et consolationem accepimus.

67. Accepisse se, ac per hoc et dare dicit consolationem. Accepit autem, cum didicit corrigere se velle quos arguebat,¹ ut per poenitentiam se reformarent: dat autem, dum eos revocat ad Ecclesiam, ne diu contristati desperarent de se, et ad publicam et funestam vitam declinarent.

In consolatione autem nostra magis magisque gavisus sumus super gaudio Titi; quia requievit spiritus ejus in omnibus vobis.

Correptos per primam epistolam audiens se velle corrigere, consolationem accepit. A Tito autem addiscens quia dolorem paterentur erroris sui, auctus est in consolatione, gaudio repletus, quia voluntas eorum in opere cœperat approbari, Tito hoc idoneo teste cum lætitia animi referente.

Vers. 14.

Quoniam in quibuscumque de vobis gloriatus sum, non sum confusus.

68. Antequam pergeret Titus ad Corinthios, audivit ab eis, id est, ab Apostolo et qui erant cum eo, bonam voluntatem esse Corinthiorum in emendandis vitiis; ac per hoc regresso, et eadem referente, non utique confusus est Apostolus, sed alacer factus est; quia non aliter invenerat Titus, quam audierat ab eis.

Sed quemadmodum omnia vobis in veritate loquuti sumus, ita et gloriatio nostra apud Titum veritas facta est.

Exsultans in spiritu hæc scribit Apostolus, sic gaudens in his; ut efficaciam eorum tam veram probet, quam est et prædicatio ejus ad eos in correptione dumtaxat. Veritas enim arguentis in eo tunc videtur esse manifesta, si ii qui arguun-

¹ Omnes edit. et mss. nonnulli, *cum dicit corrigere velle*, Rom., *se velle*, quos arguebat: cod. Corb., *dicit cum eos se correxisse quos arguerat*: reliqui melius, *cum didicit etc.* (Edit. Maur.)

A tur, incipiant emendare se: dum enim correpti immutantur, testimonium perhibent arguenti.

Et viscera illius abundantius in vobis sunt.

Vers. 15.

69. Animum et affectum Titi dicit esse in eis, quia vidit profectum illorum; sancti enim animus in omni bono est.

Reminiscentis omnium vestri obedientiam, quomodo cum timore et tremore excepistis illum.

B

Scientes Corinthii ab Apostolo esse missum Titum ad se, qui in tantis vitiis ab ipso jam fuerant correpti, territi sunt in adventu ejus. Et quia vitam suam cœperant emendare, solliciti erant obaudire præceptis ejus, ut regressus animus Apostoli mitigaret eis: quamobrem Titum laudasse significat, nam in Tito Apostolum reveriti sunt.

C

Gaudeo quod in omnibus confido in vobis.

Vers. 16.

Non solum in bona voluntate eorum lætatus est, sed et in operibus bonis, quibus quæ peccaverant, emendabant. Ideo, *in omnibus*, inquit, *confido in vobis.*

CAPUT VIII.

D *Notam autem in vobis facimus, fratres, gratiam Dei, quæ data est in Ecclesiis Macedoniæ,*

Vers. 1, 2.

quod in multa probatione pressuræ abundat gaudium ipsorum.

70. Quoniam Macedones devoto animo perceperunt verbum fidei, idcirco eis gratiam datam a Deo dicit; ut in tribulatione Pauli et Silæ, quam supra memoravi, scandalum non paterentur; sed in exultatione mentis acciperent confidentes de spe promissa, ut probatos se horum passionibus demonstrarent.

E

Et quod profunda paupertas illorum abundavit in divitiis simplicitatis eorum.

Votum eorum prædicat, quia cum tenui essent substantia² facultatum, animus ipsorum dives inventus est in ministerio sanctorum: pura enim conscientia operati sunt, non ut hominibus, sed ut Deo placerent.

F

Quia testimonio illis sum, quod pro viribus, et supra vires voluntarii fuerunt.

Vers. 3.

Quantum dignum fuit, et Deo placitum, qui vires illorum scivit, in facultatibus dederant ad ministerium. Et quia ex toto corde Deo se de-

² Mss. nonnulli, *detinuissent substantiam*. Lege *de tenui essent substantia etc.* (Edit. Maur.)

derant, amplius volebant offerre, quam eorum vires admittebant.

Vers. 4. *Cum multis precibus orantes suscipi in gratiam et communionem ministerii, quod fit in sanctos.*

71. Tam simpliciter et devoto animo obtulisse illos ministerium, quod ultra vires eorum erat, prædicat; ut cum lacrymis deprecantes offerrent, ut vel sic cogerent accipi a se quod accipiendum non videbatur, quia plus erat, quam poterat eorum substantia; ne forte ei postea egestas boni operis pœnitentiam suaderet. Sed quia tales se ostenderunt, ut puro animo jam præsentia postponentes, futuris se promissionibus confidentia fidei confirmarent, accipi ab eis visum est, ne boni cordis gratia fructum amitteret.

Vers. 5. *Et non ut speravimus; quin immo semet ipsos primum dederunt Deo, deinde nobis per voluntatem Dei.*

Idcirco, inquit, ab his accipi debuit, quia prius emendantes errores pristinos et vitæ vitia ac morum, ultra quam sperabatur, Deo se devoverunt. Visum est enim simpliciter illos hoc agere, ut nec timeret, cui offerebatur, accipere; quia non utique hoc animo offerebant, ut redimenter præpositos suos, vitia eorum pateantur, nec arguerent; quia munera excæcant oculos, et vim auctoritatis inclinant. Dantes ergo se Deo, dum emendant vitia, deinde fratribus, dum offerunt sumptus, contristari debuerunt qui ante prope quam inciperent, perfecti esse voluerunt. Horum igitur exemplo invitat Corinthios, ut ea quæ cœperant, hac exhortatione aucti, mente sedula consummarent.

Vers. 6. *Ita ut rogaemus Titum, quod quemadmodum cœpit, ita consummet in vos etiam gratiam istam.*

Quoniam Titi affectum sciebat sincerum circa istos, nec non hos obedientes ei; idcirco per ipsum etiam ad hoc opus exhortari illos facilius posse significat; ut quomodo in ceteris rebus exhortationis suæ habuit fructum in eis, haberet etiam in hac gratia, ut ad ministerium sanctorum promptos eos faceret; ut quia jam vitia emendabant, hujus largitatis fructum haberent. Quia enim ad hoc dant, ne arguantur, nullum fructum hujus rei habebunt.

Vers. 7. *Vos autem quemadmodum in omnibus abundatis fide, et sermone, et scientia, et omni sollicitudine, et insuper illa quæ ex vobis et vobis est,¹ caritate; facite ut in hac quoque gratia abundetis magis.*

72. Exhortatur illos, ut gloriatur de his apud

A ceteras Ecclesias. Hæc est enim probatio emendationis eorum, si prompti sint ad ministerium sanctorum.

Non secundum imperium dico, sed propter aliorum sollicitudinem, et vestræ caritatis bonum animum comprobans.

B Manifestum est quia non imperat, sed exhortatur, ut penuriam patientibus mittant sumptus, et revelent sollicitudinem illorum, bonum animum suum Deo et hominibus ostendentes, pro qua re sine dubio mercedem accipient.

Nostis enim gratiam Domini nostri Jesu Christi; quia propter vos pauper factus est, cum dives esset, ut illius inopia vos divites essetis.

Vers. 9.

C Pauperem Christum dicit factum, quia Deus nasci dignatus est homo, virtutem potestatis suæ humilians, ut hominibus divinitatis divitias acquireret; ut sicut dicit Petrus apostolus, divinæ essent consortes naturæ. Homo ergo factus est, ut hominem in Deum adsumeret, sicut scriptum est: *Ego dixi, dii estis.* Hoc modo exhortatur, ut largiendo quasi pauperes fiant; ut prosit paupertas eorum, sicut Christi paupertas profuit nobis; et Christus quidem nostri, non sui causa pauper factus est, nos autem, ut nobis proficiat.

II Pet. 1, 4

Ps. LXXXI, 6.

D *Et consilium in hoc do; hoc enim vobis utile est, qui non tantum facere, sed et velle cœpistis ab anno priore: nunc ergo etiam facere consummate; ut quemadmodum prompta est voluntas in vobis velle, ita sit et perficiendi ex eo quod habetis.*

Vers. 10, 11.

73. Hoc dicit, ut voluntas illorum in opere appareat, si vera est, secundum vires; ut tantum det, quantum potest et vult animus, ut munda fiat conscientia: non in simulatione, ut hominibus placeat, et mercedem apud Deum non habeat.

Si enim voluntas prompta est, secundum facultatem acceptabilis est, non secundum quod non habet.

Vers. 12.

F Quoniam Corinthii ad hoc opus ministerii provocantur, hoc eis indicitur, ut non plus tribuant, quam possunt; ne plus forte offerentes coacti, non voluntarii, gravati viderentur sine mercede futuri; quia qui coactus aliquid facit, mercedem non habet. Ecclesiæ enim Macedoniæ ultro obtulerunt cum precibus, ut probarent tota se voluntate hoc facere, ut plus offerrent, quam poterant; ideoque acceptabile fuit. Quanto enim amplius obtulerunt, tanto plus accepturi sunt. Nam si tantum quis det, quantum vult, aut potest, acceptum est: iudicio enim videtur hoc facere,

¹ Rom. edit., et illa quæ ex vobis in nos est. Quidam mss., quæ ex vobis in nobis, ut in hac etc.

ac per hoc tantum det, quantum potest et vult animus; ut rei hujus possit habere mercedem.¹

²
Vers. 13, 14. *Non enim ut aliis refrigerium sit,² vobis autem angustia.*

74. Verum est, quia sic dandum est, ut non egestatem præstet dantibus.

Sed ex æqualitate in hoc tempore.

Dicit hoc, ut quantum habet, ad tempus dividat cum sanctis; non enim plus exigitur, quam sibi debet retinere. Quia, *Diliges*, inquit, *proximum tuum sicut te ipsum*. Unde Zacchæus, *Ecce dimidium*, inquit, *bonorum meorum do pauperibus*.
Levit. xix, 18.
Luc. xix, 8.

Ut vestra abundantia ad illorum inopiam, et illorum abundantia fiat ad vestram inopiam.

Hoc est quod dicit, ut quia juxta tempus sancti inopiam patiuntur, deserentes omnia mundi, et se in divinis solis operibus constituent, ut doctrinæ atque orationi insisterent ad profectum multorum; ii qui crediderint, quippe artibus aut negotiis insistunt, aut certe facultates paternas habent, ministrent sanctorum inopiis; et iterum sancti illic ubi divites sunt, et isti inopes, communicent eis, quasi vicem rependentes ministerio illorum, sicut dicit Dominus: *Quamdiu fecistis uni ex minimis istis, mihi fecistis*.
Matth. xxv, 40.

Ut fiat æqualitas, sicut scriptum est.

Hæc est æqualitas, ut quia isti in hoc tempore ministrant sanctis, reddantur illis vices in futuro; debitores enim sibi faciunt sanctos.

Vers. 15. *Qui multum habuit, non abundavit; et qui modicum, non minoravit.*

Hoc in Exodo legitur. Plus enim sancti habent in spe futuri sæculi, et magis quam ii, qui in hoc tempore videntur divites; et tamen æquabuntur illic utrique, ut sicut beneficio horum sanctorum inopia sustentatur, ita et beneficio sanctorum divites fiant hi in futuro sæculo, in quo videntur pauperes. Non enim totos se dederunt Deo, ut hic pauperes, illic essent divites; sed ex hac parte qua hic divites sunt, illic pauperes, sanctorum suffragio, qui hic positi, jam illic mente sunt, ditabuntur. Non enim quaecumque meritum est de justis laboribus ministrare sanctis.

Vers. 16, 17. *Gratias autem Deo, qui dedit hanc ipsam solli-*

¹ Cod. Corb., *accepturi sunt*. Si enim voluntas prompta est, secundum id quod habet, accepta est, non secundum quod non habet. Ipse sensus est, quia si tantum det, quan-

A *itudinem pro vobis in corde Titi; quoniam consolationem quidem accepit.*

76. Deus qui justus est, sciens Corinthios velle proficere, Titi affectum incendit circa eos, ut adimpleret exhortatione sua voluntatem illorum in opere bono: qui videns profectum illorum consolatus est, lætatusque in eis.

Cum sit autem sollicitior, voluntarius profectus est ad vos.

B

Hoc est, videns proficere illos circa bonos actus, sollicitior factus est circa affectum illorum; ita ut voluntarius proficisceretur ad eos, qui prius etiam rogatus se excusat ab eis propter vitia illorum.

Misimus autem cum illo fratrem nostrum, cujus laus est in Evangelio per omnes Ecclesias: non solum autem, sed etiam ordinatus est ab Ecclesiis comes peregrinationis nostræ in hanc gratiam, quæ ministratur a nobis per Domini gloriam, et sollicitudinem nostram.
Vers. 18, 19.

C

Istum commendat, quia ignorabatur ab his; ut scirent in quanta jam essent boni opinione, ad quos tales viri mittebantur; ut congauderent cum eis, augentes eos in fide operationis Dei, ad cujus gloriam sollicite hoc agebant vicarii Christi, ut conditor Deus cœli et terræ agnosceretur in his.

D

Devitantes hoc, ne quis nos vituperet in hac plenitudine, quæ ministratur a nobis.
Vers. 20.

77. Quoniam de ministerio agebatur, ideo hoc subjecit; ne negligens circa curam pauperum vel sanctorum judicaretur, si hoc segnius ageret. De hac enim re constituerant inter se apostoli, ut memores essent pauperum, quod ad Galatas significat. Cum ergo invituperabilis esset in omnibus Apostolus; ne in hac causa indiligens judicaretur, idcirco hoc se præmonere significat, ut hoc opere impleto, in omnibus sollicitudo ejus et providentia appareret.
Galat. ii, 10.

Providemus enim bona non solum coram Deo, verum etiam coram hominibus.
Vers. 21.

F

Providet bona coram Deo, dum quod jubet Deus circa ministerium sanctorum vel pauperum, fieri docet: coram hominibus vero providet bona, quia tales mittit ad hoc opus exhortandum, qui probitate sua non faciant eis scandalum, sed provocent eos, ne bona doctrina Apostoli per improvidos ministros ejus in vituperationem caderet.

tum vult et potest, acceptum est. Judicio enim videtur hoc facere, ac per hoc rei hujus habere mercedem.

² Rom. edit., *relaxatio sit*. Dein vet. edit. cum mss. nonnullis, *Sed ex æquitate*.

Vers. 22, 23. *Misimus autem cum illis et fratrem nostrum, quem probavimus in multis sæpe sollicitum esse, nunc vero multo sollicitiorem, multa fiducia vestri, sive per Titum qui est socius meus, et adjutor in vobis, sive per fratres nostros apostolos Ecclesiarum gloriæ Christi.*

78. Titum ideo socium suum vocat, quia et ipse episcopus erat, cui ministrum dedit notum in omnibus Ecclesiis ipsius provinciæ: quibus addit et Tertium fratrem, probatum in multis operibus bonis atque sollicitum. Per Titi autem relationem¹ referentis bonam voluntatem Corinthiorum et ceterorum missorum, quos apostolos Ecclesiarum gloriæ Christi appellat, sollicitiorem se factum ostendit videndi illos et exhortandi ad ministerium sanctorum. Fiduciam enim accepit, audiens meliores esse factos Corinthios. Unde satagebat ad eos, certus quia obaudirent bona opera facere.

Vers. 24. *Ostentationem ergo caritatis vestræ, et nostræ pro vobis exultationis demonstrate in ipsis in facie Ecclesiarum.*

Commonet eos, ut in his quos mittit, dilectionem suam ostendant; ut bona quæ de ipsis audierant, vera probarent. Sic enim ostendebant profecisse se monitis Apostoli, si missos ab eo cum honore exciperent; ut ceteræ Ecclesiæ agnoscerent vera esse bona, quæ de eis dici cœperant. Provocat ergo animos eorum, quia de quo bene sentitur, solet se meliorem præbere.

CAPUT IX.

Vers. 1, 2. *Nam de ministerio, quod fit in sanctos, supervacuum est mihi scribere vobis; scio enim promptam voluntatem vestram, pro qua de vobis glorior apud Macedones.*

79. **E**t hæc oblectantis verba sunt. Superfluum enim esse dicit scribere se de ministerio, quod fit in sanctos, ut de his bene sentire videatur: superfluum est enim si commoneas eum, quem scias facturum. Sed ut diligentiam suam ostendat, necessarium est ut scribat, et ut hos promptiores faciat, et quid de eis ceteris prædicet, manifestet. Superflua enim solent majorem parere sollicitudinem; nam et Dominus non dubitans de amore erga se Petri apostoli tertio dicit ei: *Simon Johannis, amas me?* Quæ trina repetitio quasi superflua videtur, sed prodest ad perfectionem monitionis; ut sciat magna se cum diligentia debere curare quod frequenter mandatur.

Quoniam Achaia parata est ab anno priore.

Post Macedones Achaia, id est, Ecclesiæ pro-

A vinciæ Achaïæ (non omnes, quia et Corinthii Achaici sunt) præparaverant se, æmulatione ducti Macedonum, ut ministrarent sanctis. Quo dicto plus exhortatur Corinthios, cum dicit illos paratos ab anno priore, sed exspectare jam hoc; ut divideretur ministerium illorum pro uniuscujusque necessitate.

Et vestra æmulatio provocavit plures.

B Post Macedones Achaïam paratam dicit, deinde ut et Corinthii fiant parati secundum promissum suum, ceteræ vero Ecclesiæ æmulatione Corinthiorum, dum audierunt illos prius multis erroribus fuisse implicatos, post autem corrigentes se bonæ voluntatis effectos, incitati sunt ad bonum opus; quia si ii qui post acceptam fidem male versati sunt, hanc cœperant habere voluntatem; quanto magis isti, in quibus hæc vitia non sunt reperta!

C *Misi autem fratres, ne gloria nostra, qua vos præferimus, inanis fiat in hac parte; ut quemadmodum dixi, parati sitis.* Vers. 3.

80. Hos fratres memorat, quos supra, id est, Titum, et quos ei adjunxit adjutores, qui impensius exhortarentur eos ad promissionem implendam in ministerio sanctorum; ut non solum litteris, sed et facie ad faciem oblectarent eos crebris admonitionibus; ne exsultatio apostoli, qua in splendore animi eorum gloriabatur, evacuaretur. Sæpius ergo hoc memorans, sollicitudinem suam circa eos ostendit, nolens illos confundi.

Ne cum venerint mecum Macedones, et invenerint vos imparatos, erubescamus nos, ut non dicam omnes vos in hac parte. Vers. 4.

E Manifestum est quia si non hoc inventum fuerit, quod testificatus est de his, et ipse erubescat de ipsis et ipsi amplius confundantur; qui nec propterea quod testis eis exstitit Apostolus, id agere nisi sunt, quo verum illud facerent vel propter tanti viri personam.

Necessarium ergo existimavi rogare fratres, ut præcederent ad vos; et præpararent promissam benedictionem hanc vestram paratam esse: sed sic quasi benedictionem, non quasi circumventionem. Vers. 5.

F 81. Ut sollicitudinem suam adhuc manifestet, rogasse se dixit fratres, per quos admoniti adimplerent quod promiserant, et non implebant. Cum supra Titum dicat voluntarium profectum, hoc est, non illi fuisse extortum, sed mox ut audivit, libenter amplexus est; ut videatur voluntarius ad illos profectus propter spem illorum: nunc non ideo se rogasse hos significat,

¹ Nonnulli mss., *Per Titi autem revelationem.* (Edit. Maur.)

quasi nolentes ire; sed suum affectum probat circa illos, quando volentes ire insuper rogat, ut sine aliqua mora fiat quod et illi volunt, et hic precatur. Hoc ergo agit cum his; ut in promissione sua fideles sint, et se ideo commovere propter existimationem illorum, non circumvenire; sed ut tantum offerant, quantum non poeniteat.

Vers. 6, 7. *Hoc autem dico: quia qui parce seminat, parce et metet.*

82. Parcum avarum significat, cui extorqueatur, ut inferat; poenitet enim quia promisit. Hoc de tarditate illorum colligit, qui olim promiserant, et diu deliberabant. Huic parco parva messis est, quia cum dubitatione seminat; nescit enim prodesse quod facit.

Qui autem in benedictione seminat, de benedictione et metet.

Hic in benedictione seminat, qui bona voluntate sub spe futuræ retributionis hoc agit.

Unusquisque secundum propositum cordis, non ex tristitia aut necessitate; hilarem enim datorem diligit Deus.

Docet illos tunc prodesse hoc in futurum, si læto animo fiat. Ex his enim qui inferunt, hunc elegit Deus, cui retribuatur, qui devoto corde operatur, quasi thesaurizans apud Deum; quia qui invitatus facit propter præsentem pudorem, ne aliis inferentibus turpis inveniat, mercedem non habet.

Vers. 8. *Potens est autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis.*

83. Dei potentiam adesse illis exoptat, ut sicut in emendandis vitiis et doctrinæ veritate compungit corda illorum; ita et in hoc faveat cœptis illorum, ut abundant in omni opere bono per gratiam Dei.

Ut in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omni opere bono.

Hoc dicit et optat, ut in omni re semper sufficientes sibi sint Dei nutu, nec indigeant iis, quæ ad salutem necessaria sunt. Si ergo sufficientiam solam sibi eligant, poterunt in Dei opere abundare: illud enim sibi retinendo quod sufficit, cetera in usus sanctorum vel pauperum impendant necesse est; et hoc erit abundare in omni opere bono. Licet enim exigui hominis parvum sit quod tribuit; abundat tamen, quia recto iudicio fit, et non solum quæritur quan-

A tum, sed et de quanto, et quo animo detur. Denique illa vidua in Evangelio de parvo laudata est, et qui multa mittebant, laudati non sunt. Illius enim parvum multum est; quia plus misit, quam poterat: divites autem minus miserunt, cum plus possent; ac per hoc modicum illius, quæ ultra vires suas misit, plus inventum est, quam divitum multum, quia de eo quod abundabat eis, miserunt. Qui ergo tantum dat, quantum potest, recte facit: viduam tamen illam ante se habet, quia hæc omne quod habuit, misit.

Luc. xxi, 3.

Sicut scriptum est: Dispersit, dedit pauperibus; justitia ejus manet in æternum.

Vers. 9.

84. Hoc in psalmo scriptum est centesimo decimo primo, et per exemplum addit ad curam pauperum; ut in omni opere bono abundant. Si enim hujus qui pauperibus largitur, justitia manet in æternum; quanto magis ejus, qui ministrat sanctis! Pauperes enim possunt dici qui publice egeni sunt:¹ sancti enim discernuntur ab his, quia hi servi Dei sunt, insistentes orationibus et jejuniis, puram vitam agentes, sicut et Anna prophetissa, quæ non discedebat de templo, jejuniis et orationibus serviens die ac nocte, omnem mundi curam postponens. Misericordia ergo hæc, justitia appellata est; quia sciens qui largitur, omnia Deum communiter omnibus dare, quia sol ejus omnibus oritur, et pluit omnibus, et terram omnibus dedit; idcirco dividit cum iis, qui copiam terræ non habent, ne beneficiis Dei privati videantur. Justus ergo est qui sibi soli non detinet quod scit omnibus datum; et justus non solum hoc in tempore, sed et in æternum; quia in sæculo futuro hanc habebit secum in perpetuum.

Luc. ii, 37.

E *Qui autem subministrat semen seminanti, et pauperem ad edendum ministrabit, et multiplicabit semen vestrum, et amplificabit fructum justitiæ vestræ, ut in omnibus locupletemini in omni simplicitate.*

Vers. 10, 11.

85. Omnia Dei sunt, et semina et nascentia Dei nutu crescunt, et multiplicantur ad usus hominum: Deus ergo qui hæc dat, ipse et jubet de his communicari eis, qui indigent; ac per hoc non poterit qui tribuit juxta Dei voluntatem, Dei nutu non augeri incrementis hujusmodi ad amplificandum fructum justitiæ: danti enim addit, ut eo amplius habeat, unde largiri possit. Hæc est justitia, ut quia Deus dat, retribuatur² ex eo et homo ei, cui deest. Hos enim vult ministros esse eorum, qui potiora eligentes, copias præsentis temporis spernunt, totos se Dei rebus obligantes. Unicuique enim secundum

2

¹ Omnes edit. et quidam mss., *qui publicani egeni sunt*: rectius alii mss., *qui publice* etc. (Edit. Maur.)

² Codd. C et M, *tribuat*.

bonam voluntatem Deus præstat auxilium: sancti enim qui nihil volunt hic possidere, nisi victum habere et vestitum, hos qui hæc habere volunt, tutores illorum Deus esse disposuit; ut qui bene et simpliciter eis ministraverit, amplificetur Dei nutu; ut habeat unde largiatur semper, et ad præsens locupletatus, et in futurum. Semel enim seminans bis metet; ita ut si futuris consulit spebus,¹ nolit eos subjectos habere, sed magis se eis inclinet; quia a Deo hujus rei accipiet mercedem. Si enim ad præsens humiliari eos sibi voluerit, spem futuri amittit; hic enim accipit mercedem operis sui, hoc non simpliciter agens, sicut dicit Dominus: *Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam.*

Matth. vi, 16.

Vers. 12, 13.

Quæ operatur² per nos gratiarum actionem Deo. Quoniam ministerium officii hujus non solum supplet ea, quæ desunt sanctis: sed et abundabit per multorum gratiarum actiones in Deo, per probationem ministerii hujus, magnificantes Deum in subjectione confessionis vestræ in Evangelio Christi, et in simplicitate communicationis in illos, et ipsorum orationes pro vobis desiderantium vos videre, propter superabundantem gratiam Dei in vobis. Gratia³ autem Deo super inenarrabili dono ejus.

86. Hoc dicit, quia quicumque operatur per dispensatores doni Dei hoc opus, unde gratiæ agantur Deo, ab iis qui necessarios sumptus accipiunt sub nomine Christi, non mendicitati subjecti, sed Deo, de cujus bonis ali se norunt; non tantum ab eis gratiæ illis referuntur, sed a reliquis fratribus, qui pro his gratias agant Deo, commendantes factum ipsorum Domino; ut paucis tribuentes, multorum obsecrationibus Deo commendentur. Probantes enim mentem eorum in hoc opere, magnificant in eis Dominum, cujus spe firmati, obediunt Evangelio Christi in subjectione mentis; ne velint eos sibi humiliari, ut præbeant quæ necessaria sunt sanctis. Et hoc erit in simplicitate gratias agere communicationis illorum, commendantes se orationibus illorum,⁴ et desideriis eorum. Quis enim non cupiat oculis videre necessitatibus suis propter Dei nomen subjectos? Denique Dei dona vocantur: Deo enim dat qui his ministrat; quia qui jubet fieri, ipsi imputatur, quod datur. Gratias autem Deo in his agentes, et super ineffabili dono ejus. Donum enim Dei est, quod incitat ad bonum opus homines; spes enim promissa lacessit ad ministerium supra dictum.

¹ Non pauci mss., si futuris speciebus, Laud., rebus consulit. (Edit. Maur.)

² Vet. editt. et mss. nonnulli, etiam C et M, si quis operatur: Rom. edit. cum ceteris mss., quæ operatur. At in sequenti versu ms. Carn. solus, ministerium sacrificii. Codd. C et M, officii ejus.

³ Codd. C et M, gratias.

⁴ Codd. C et M, orationibus ipsorum.

CAPUT X.

Ipse autem ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem et modestiam Christi, qui ad faciem quidem humilis sum in vobis, absens vero confido in vobis.

Vers. 1

87. Hoc est, quod nunc dicit, quia talis est absens, qualis et præsens. Nec enim humilis erat ad faciem adulatione aut subjectione alicujus rei, qui constantiam suam sic zelabatur, ut aliquando etiam a licitis temperaret, ne inclinaretur. Unde dicit in alia epistola: *Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri, et venter escis: Deus autem hunc et has destruet.*⁵ Ideo ergo absens obsecratur, et modestiam Christi interponit, ne præsens durior inveniatur causa virorum eorum, quam est in epistola; ut componentes se qui adhuc non emendaverant, mollirent sibi rigorem Apostoli; ut moderatos eos inveniens, pressa severitate lætaretur in eis. Confidentiam itaque fiduciam severitatis significavit, quam forte in epistola tantum habere putabatur, non tamen præsens facie; quia in prima epistola severus, et nimis rigidus videtur; et ideo commonet ne eadem severitate præsens utatur, sicut non sperabant.

⁵ I Cor. vi, 13.

D Rogo autem ut non præsens audeam per eam fiduciam, qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos secundum carnem ambulare.

Vers. 2

88. Idem sensus est, quem ut dilucidet, repetit: orat enim ut tales illos inveniatur, ne cogatur irasci, sed ut requiescat cum eis. Hic ergo aperuit quod supra significavit, et adhuc in subjectis plenius manifestat, hanc esse confidentiam, quam hic fiduciam dixit, datæ⁶ sibi potestatis a Christo, cujus vicarius est; ut vindicet in eos, qui sub nomine Christi agentes, non obaudiunt, ut corrigant in quibus reprehenduntur. Hos dicit qui non recipiendo spiritalia, quæ ab Apostolo dicebantur, sic eum existimabant, quasi carnalia loqueretur, quæ recipienda non essent. Ideo dicit: *Qui arbitrantur nos secundum carnem ambulare;* quia qui spernit spiritalia, putat illa carnalia.⁷

⁶

F Nam in carne ambulantes non secundum carnem militamus.

Vers. 3

Hoc est, in corpore positi spiritualiter vivimus; spiritualiter enim vivit qui facit quod placet

⁵ Codd. C et M, et hunc et hæc Deus destruet.

⁶ Nonnulli mss., hanc esse confidentiam dixit datæ etc., omissis præcedentibus, Hic ergo etc. quæ breviandi causa prætermissa certo fuerunt.

⁷ Ms. Corb., putat illi carnalia placere, quæ additio facta est veluti ad complenda verba Pauli, sed horum sensum immutavit.

Deo. Hic ergo secundum carnem militat, qui desideriiis carnis obtemperat: omnis enim error caro dicitur. Christo autem ipse militat, qui obaudit ei in fide et disciplina.

Vers. 4. *Arma enim militiæ nostræ non carnalia sunt, sed fortia Deo.*

89. Ideo fortia, quia incorrupta; omnia enim carnalia corrupta sunt. Arma ergo ideo, quia repugnant vitiis, signum habentia imperatoris sui Christi, qui hostis est vitiorum: sicut enim imperator per milites suos vindicat suum regnum; ita et Salvator per nos servos suos defendit unius Dei professionem et disciplinam.

Vers. 5. *Ad destructionem munitionum, cogitationes destruentes, et omnem altitudinem extollentem se adversus cognitionem Dei.*

Arma spiritalia fides est incorruptæ prædicationis. Per hæc Deus vincit principes et potestates, quos constat, ut sibi usurpent imperium, extolli contra fidem Christi, cogitationibus se hominum inserentes, ut avocent eos a Dei dominio; quas cogitationes destruit veritas fidei. Munitiones ergo principes dicit et potestates, et spiritalia nequitiae, qui se extollunt, et armant infidelium animos ad contradicendum Christo: contra quos pugnat Dei lex, dissipans consilia eorum.

Et in captivitatem redigentes omnem intellectum, et perducentes ad obedientiam Christi.

Captivat intellectum, dum contradicentem ratione vincit;¹ et ad fidem Christi, cui prius repugnauerat, humilem et mansuetum inducit.

Vers. 6. *Et parati in omnibus vindicare omnem inobedientiam, cum impleta fuerit obauditio vestra.*

Manifestum est quia vindicat inobedientiam, cum illam condemnat per obedientiam, tunc illam destruens, quando eos qui resistunt, perducit ad fidem; ut perfidia ab iis a quibus defendebatur, damnetur.

Vers. 7. *Quæ secundum faciem sunt, videte.*

90. Nunc vult eos quæ palam sunt, considerare, id est, ea quæ dicturus est, quia sunt aperta, dijudicare. Dicit ergo:

Si quis confidit se esse servum Christi, hoc co-

A *gitet iterum apud se, quia sicut ipse Christi est, ita et nos.*

Iis loquitur, quorum tangit superbiam, qui de se præsumentes inflatione animi, minus quam dignum erat, de Apostolo sentiebant, quasi non egerent præceptis ejus. Quos commonet, ut si de se confiderent, quia erant servi Christi, non utique deberent de Apostolo dubitare; sed et de eo, quamvis impar sit, vel similiter sentire; cum utique magis præferre sibi deberent magistrum gentium. Sed hic humilitatem illos in se docet, æquans se illis; cum esset Vas electionis, et magister gentium in fide et veritate. Hoc ergo vult illos considerare, quod utique clara luce videtur; quia de Apostolo nemo credentium non plus æstimet, quam de se: quanto magis nemo minus quam de se debeat æstimare! Hoc ergo contestatur et docet; ne elatione mentis bonæ vitæ meritum perderent. Qui enim scit se aliquid esse, humiliet se, ut amplior fiat.

Nam etsi aliquid amplius gloriatus fuero de potestate nostra, quam dedit nobis Dominus in ædificationem, non in destructionem vestri, non erubescam. Vers. 8.

91. Nunc significat, quia superius se humiliavit, ipsis se comparando, cum si se erigat, non erubescat; quia a Domino accepit potestatem prædicandi, ut salvet, non ut perdat obaudientes. Si ergo hic qui a Domino missus est, inclinatur, se, comparat se inferioribus; quanto magis ii, qui nullius erant testimonii, comparare se non deberent, non dicam præferre, majoribus!

Ut autem non existimemur quasi terrere vos per epistolas. Vers. 9.

E Ille potest videri terrere per epistolas, qui neque auctoritatis alicujus est, neque præsens fiduciam habet arguendi; absens autem ideo audet, quia præsens timet.

Quia epistolæ quidem graves et fortes sunt, præsentia autem corporis infirma, et sermo contemptibilis: hoc æstimet qui ejusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas absentes, tales sumus et præsentem in opere. Vers. 10, 11.

F 92. Ideo non se alium esse absentem, quam præsens est, probat, quia non erat præsumptor. A Domino enim potestatem acceperat; cui enim non est data potestas, absens potest audere, præsens autem pudorem patitur. Ideo Apostolus

¹ Rom. edit., *intellectum ad obedientiam Christi. Captivat intellectum.* At continuo post habetur in cod. Vall., *dum contradicit, dum rationem vincit.* Codd. C et M, *dum contradicentem rationem vincit,* quod aliquatenus stare posset, eo sensu quod vincatur ratio repugnans credere mysteria quæ non intelligit. Sed subsequens *mansuetum* in genere

masculino ostendit suum nomen substantivum esse *intellectum*, non autem *rationem*, et hoc nomen vere in casu ablativo esse legendum, et intelligatur, *vinci intellectum*, qui subdi repugnat iis quæ non intelligit, *ratione* quæ ostendit credenda esse quæ Deus revelavit.

non erubescit, dum corripit; quia fiducia potestatis hoc agit. Hæc propter hos loquitur, qui non missi prædicabant adulantes; quia se ipsos commendare volebant.

Vers. 12. *Non enim audemus conjungere aut comparare nos ipsos quibusdam, qui se ipsos¹ commendant.*

Hi sunt, qui se ipsos commendant, qui non accepta potestate, dominari volunt, nomini suo vindicantes auctoritatem. Qui enim mittitur, non sibi, sed ei a quo mittitur, vindicat potestatem: per quod etiam ostendit se a Domino dispensatorem electum. Sic ergo non conjungit se, aut comparat iis, qui non missi prædicant, dum nihil ultra concessum præsumit.

Vers. 13. *Sed ipsi in nobis nosmet ipsos mensurantes, et comparantes nosmet ipsos nobis, non in immensum gloriabimur: sed secundum mensuram regulæ, quam partitus est nobis Deus, mensuram pertingendi usque ad vos.*

93. Tanta se uti dicit potestate, quanta concessa est ab Auctore, nec mensuram egredi. Idecirco non superba erit, inquit, gloriatio nostra, quando non transgredimur terminum datæ potestatis. Gloriam pro auctoritate posuit, qua utebatur in correptionibus peccatorum, ut salvos eos faceret. Nec tamen gloriari se dicit in extollentia potestatis, sed ad ædificationem illorum. Ostendit enim potestatem, de qua si gloriari vellet, non illum puderet, quia data est illi a Domino. Sed hic sic illa utitur, ut non gloriatur, nisi in profectu credentium, corripiens constanter vitiosos, ut gloriatur in salute illorum, ut potestas data saluti proficiat, non elationi. Duplici ergo genere non se in immensum gloriari testatur; et quia secundum datam potestatem, sicut dixit; et quia non ultra quod prædicatio ejus personet,² vindicabat sibi auctoritatem. De his enim confidebat, quos ipse fundaverat in fide Christi. Partitum enim dicit unicuique, ad quos in prædicatione dirigeretur; ut singuli proprias aliquas civitates haberent, de quorum fide gloriarentur. Dei enim nutu Macedonibus prædicare advocatus est hic Apostolus, et ut Corinthiis evangelizaret, a Domino admonitus est. Iis ergo audenter loquitur, quos ipse fundavit, et ad quos Dei nutu pervenit: ceteris non tali fiducia, quia in aliena regula erant, hoc est, in parte alterius Evangelistæ.

Vers. 14. *Non enim quasi non pertingentes usque ad vos, superextendimus nos.*

Hoc est, non quasi non pervenerimus usque ad vos, superextendimus nos in prædicatione,

¹ Codd. C et M, *nosmetipsos... semetipsos.*

² Codd. C et M, *ultra quam prædicatio ejus personabat*; lectio planior, sed quæ ideo videtur arbitrario substituta.

³ Vet. editt. cum mss. quibusdam, ac etiam C et M, *non quasi non missi pervenimus ad vos in prædicatione, sed destinati a Deo mittente nos ad vos. Superextendi etc.*

A sed destinati, Deo mittente nos, ad vos pervenimus. Superextendi³ autem est ultra extendi, quam conceditur, sed non ultra; quia mensuram dedit Deus, quam servarent evangelistæ ejus, quam hic se custodire testatur. Ideo enim hoc ostendit, ut sciant quoniam a Deo ad hos directus est, ac per hoc obaudire illos debere monita ejus; ne contemnentes, Deo a quo missus est, resistere viderentur.

B *Nam usque ad vos pervenimus in Evangelio Christi, non in immensum gloriantes in alienis laboribus.* Vers. 15.

94. Hic manifestius apparet quod dicit, quia ipse illos fundaverat. Ideo tanta fiducia ad hos loquitur: nec enim labore alterius adquisiti fuerant ad fidem, sicut in alia epistola ait: *In Christo enim per Evangelium ego vos genui.* Non ergo extra mensuram gloriatur qui in labore suo gloriatur. I Cor. iv, 15.

Spem vero habentes crescentis fidei vestræ in vobis magnificari.

Quia fructum laboris sperat quæsitiæ fidei eorum, idcirco non negligenter hoc agere se profitetur, ne tædiis et molestiis cederet; quia magnificari se credidit apud Deum, si augeantur in fide auditores ejus, sicut dicit Dominus: *Pater, sicut misisti me in hunc mundum, et ego misi eos in hunc mundum, et pro eis sanctifico me ipsum.* Hoc dicit, quia testimonium magistri est in discipulis obaudientibus; unde ait: Joan. xvii, 18.

In vobis magnificari secundum regulam nostram in abundantia, et ut etiam in regionibus, quæ ultra vos sunt, evangelizem. Vers. 16.

95. Lætior de fide eorum, ultra eos prædicaturum se necessario profitetur ad augendam gloriam prædicationis, ubi adhuc non fuerat prædicatum.

Ut non in aliena regula præparatis gloriemur.

Manifestum est quia vir prudens non in his confidit, neque gloriam sperat, quæ in aliorum laboribus constant. Ideo et Apostolus non audet in hos, qui aliis prædicantibus crediderunt, ne in alienis laboribus gloriari videretur: sed hoc innititur,⁴ ut eis prædicet, quibus non erat annuntiatum, ut gloriam labore suo quærat.⁵

Qui autem gloriatur, in Domino gloriatur. Vers. 17.

Hoc dicto significavit ipsam confidentiam et

⁴ Codd. C et M, *hoc nititur.*

⁵ Omnes editt. et mss. aliquot, *labori suo quærat*: Corb., *labori suo adquirat*: reliqui demum (etiam C et M), *labore suo quærat.* (Edit. Maur.)

gloriam Domino dandam, cujus gratia est, ut qui in potestate evangelica confidit, Deo auctore confidat; ut quæstus omnis negotii divini Domino in lucrum veniat. Sed qui non accipit potestatem a Deo, non potest in Domino gloriari, quia gloriam suam quærit.

Vers. 18. *Non enim qui se ipsum commendat, et probatus est; sed quem Dominus commendat.*

Verum est, quia illum Dominus commendat, et ille probatus est, quem dignum habet, ac mittit, ut prædicet donum ejus: quem autem non mittit, non illum commendat. Ipse autem se commendat, qui non missus prædicat; ac per hoc idoneus non est, sed præsumptor et reprobus.

CAPUT XI.

Vers. 1. *Utinam sustineretis pusillum imprudentiam meam: sed et patimini me.*

¹ 96. **I**ncipiens vera de se ipso¹ narrare, insipientem se dicit, quia ad laudem ejus videtur pertinere. Propter quod dictum est: *Non te laudent labia tua, sed proximi tui.* Sed hic dolore compellitur propter hos, qui cum de eo bene præ ceteris sentire deberent, indigne sentiebant.

Vers. 2. *Zelans enim vos Dei zelo; paravi enim vos uni viro virginem castam adsignare Christo.*

Quæ loquuturus est, amore eorum dicturum se ostendit, ut non magis ad laudem ejus proficiat, sed ad profectum horum; ut discant quemadmodum parenti suo in Evangelio faveant, quia vituperatio patris detractio filiorum est, et laus filiorum gloria patris est. Virgines ergo vult eos esse in fide; unde et corruptores fidei zelatur ab his, ut in die judicii incontaminatos² eos adsignet judici Christo. Hinc est unde et in Apocalypsi Johannis legitur: *Hi sunt*, inquit, *qui cum mulieribus non sunt coinquinati*;³ *virgines enim permanserunt. Hi sequuntur Agnum quocumque vadit.* In mulieribus errorem significavit; quia error per mulierem cœpit, sicut et Jezabel mulierem dicit propter uxorem Achab, quæ zelo Baal Dei prophetas occidit; cum intelligatur idololatria, qua corrumpuntur mores, et fidei veritas. Nam si mulieres intelligas, ut ideo putes virgines dictas, quia corpora sua incontaminata servaverunt, excludis ab hac gloria sanctos; quia omnes apostoli, exceptis

¹ Codd. C et M, *de semetipso*.

² Codd. C et M, *intaminatos*; ita et infra, *intaminata*.

³ Codd. C et M, *se non coinquinaverunt*, cum vet. latina versione et Augustino, apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Codd. C et M, *a castitate Dei*, ut et alii mss.

⁵ Ms. Corb., *recte pateremini*. Non hoc dicit, quod rectum sit alium Christum, aut alium Spiritum recipere, aut aliam

A Johanne et Paulo, uxores habuerunt. Et vide an conveniat accusare Petrum apostolum, qui primus inter apostolos est, quanto magis inter ceteros?

Timeo autem, ne sicut serpens Evam seduxit astutia sua, sic sensus vestri corrumpantur a castitate,⁴ *quæ est in Christo Jesu.* Vers. 3.

97. Ostendit qua causa cogitur vera de se protestari: ad hoc enim gloriam sibi datam proficitur, non ut se laudet, sed ut illos deformat, qui sub nomine Christi contra Christum prædicabant, a quibus Corinthii seducebantur; et veritas hæc his magis, quam ei proficeret. Hoc enim egit, ne audiantur seductores, quos diabolo comparavit propter astutiam malitiæ eorum; quia corrumpere fidelium corda a veritate Christi conantur. Hoc ergo timens, semper sollicitus de eis est, ne violentur.

*Nam si is qui venit, alium Christum prædicat, quem non prædicavimus; aut alium Spiritum accipitis, quem non accepistis; aut alium Evangelium, quod non recepistis, recte pateremini.*⁵ Vers. 4.

98. Quare ait: *Recte pateremini*, si alius vobis Christus prædicatus fuisset, aut si alius Spiritus, vel aliud Evangelium traditum vobis fuisset, cum dicat Galatis: *Si quis vobis annuntiaverit, præterquam quod accepistis, anathema sit?*⁶ Si Galatis perversum erat aliud accipere, quam ab apostolis fuerat traditum; quomodo Corinthiis rectum erat, si alius Christus prædicatus illis fuisset? Sed sciens Apostolus numquam alium Christum quam hunc, qui crucifixus est, prædicari, idcirco ait: *Recte pateremini*, si vobis alius potior Christus ab iis, qui veniunt, prædicatus fuisset. Galatis autem anathema dixit, si aliud audirent, quod non utique majus esset, sed contrarium. Porro autem, inquit, si ipse Christus prædicatur ab iis, qui a nobis annuntiatur, et hoc Evangelium; quid causæ est, ut nos inferiores habeamur, cum nihil amplius ab illis addiscatur? Superius de pseudoapostolis loquitur fidei corruptoribus; hoc loco autem veris prædicatoribus; quia plebs Corinthiorum variis erroribus fluctuabat, ut aliqui faverent pseudoapostolis; quidam eis a quibus compositis verbis eadem audiebant, quæ ab Apostolo audierant; alii autem apostolis favebant, quia cum Domino fuerant, apostolum suum Paulum deformantes, quia in carne non viderit Dominum.

prædicationem; quippe dum ad Galatas dicat: Si quis vobis etc.

⁶ Idem cod. Corb., *anathema sit*. Hoc est autem: *Recte pateremini, si aliud audistis quod a nobis dictum non est: aut si alius Christus major ab eo, quem nos prædicamus, annuntiaretur vobis: aut potior Spiritus datus erat colore persuasionis; ut præponeretis nobis tales prædicatores. Porro autem etc.*

Vers. 5. *Existimo enim me in nullo inferiorem fuisse iis, qui valde sunt apostoli.*

Non vult gratiam Dei inferiorem in se videri; quia similiter docuit, et eadem fecit, quæ faciebant apostoli, qui propensiores videbantur, quia priores cœperant docere, et fuerant cum Domino, unde majoris auctoritatis esse putabantur; cum hujus apostoli electio insigni probata fuerit testimonio, et ipse amplius¹ ceteris laboraverit, et Dominum in templo orans viderit, et loquutus sit ei.

Vers. 6. *Sed etsi imperitus sermone sum, non tamen scientia.²*

99. Hoc non ad apostolos pertinet; quia non erant eloquentes, utpote sine litteris, pleni tamen Spiritu sancto: sed hos tangit, quos præferebant Corinthii, causa accurati sermonis; cum in religione vis sermonis necessaria sit, non sonus dulcis. Quomodo tamen se humiliat, ut imperitum se esse dicat in sermone? Et ubi est illud, quod Festus ait: *Paule, inquit, Paule, multæ litteræ te faciunt excordem?*³ Hoc ergo dicens, non se loqui nescire voluit intelligi: sed propter eos qui non per fidem, sed per eloquentiam commendari volebant. Et in eo tamen se dixit imperitum, quod non habet crimen: in eo autem quod acquirit salutem, et cujus ignorantia non caret crimine,⁴ non se peritum pronuntiavit; quia qui imperitus est in sermone, reus non est apud Deum; qui autem scientiam Dei non habet, reus est ignorantiae, quia non licet ignorare, maxime quod pertinet ad salutem. Quamobrem Apostolus, sprete eloquentia, id agebat, ut fides teste virtute acceptabilis esset; ut non fidem eloquentia commendaret, sed virtus, cui cedit eloquentia.

In omnibus autem manifestus sum vobis.

Manifestum se dicit esse Corinthiis in omnibus, quia non ignorabant etiam loquendi habere illum peritiam, et hoc scientes aliis⁵ favebant in eo, quo istum inferiorem nesciebant; ideoque commotus loquitur, quia hoc pejus erat, ut cum scirent illum in nullo deesse, humiliarent illum ceteris; cum vidissent per eum non solum impleri prædicationem, sed et signa et prodigia fieri apostolica.

Vers. 7. *Aut numquid peccatum feci, me ipsum humilians,*

¹ Vet. editt. et mss. aliquot, ac etiam C et M, *electio cum testimonio sit, et amplius etc.*

² Codd. C et M, *sed non scientia.*

³ Vet. editt. cum mss. non paucis, ac etiam C et M, *te faciunt extorrem*, sed absque dubio mendose.

⁴ Ita edit. Rom. et mss. nonnulli: vet. autem editt. cum aliis mss. multo pluribus (*ita et C ac M*), *quod non caret crimine, et acquirit salutem*: rectius Laud. sublata negatione legit, *quod caret crimine etc.* (Edit. Maur.)

⁵ Aliis posuimus cum codd. C et M ac editione romana,

ut vos exaltemini; quoniam gratis Evangelium Dei prædicavi⁶ vobis?

100 Quoniam inflati erant, eo quod sumptus ab eis accipere noluit, et propter hoc alios ei præponebant;⁷ idcirco, *numquid peccavi*, ait, quia me humiliavi, ut me indignum ad accipiendum judicarem, quia inde mihi irascimini, cum hoc non peccati sit, sed gloriæ? Itaque sic se humiliavit, cum id quod sibi debebatur, non exegit. Debitum enim erat, ut sumptus ab iis acciperet, quibus prædicabat Evangelium Dei, sicut Dominus instituit,⁸ dicens: *Dignus est⁹* operarius mercede sua; sed ut ad utilitatem proficeret, refutavit. Duabus enim ex causis oblatus sumptus refutavit; ne et pseudoapostolis similis inveniretur, qui non ad gloriam Dei, sed ad suam utilitatem prædicabant, ut non occasionem acciperent deprædandi; alio enim non accipiente, non potest alter multum expetere: et ne vigor evangelicæ potestatis torpesceret; qui enim a peccantibus accipit, arguendi auctoritatem amittit. Sic ergo exaltantur, cum ideo ab eis non accipitur, ut correpti emendentur, a morte elevati ad vitam.

Alias Ecclesias exspoliavi, accepto stipendio ad ministerium vestrum. Et cum apud vos essem, et egerem, nulli gravis fui.

101. Onerat eos; ostendit enim non solum noluisse se accipere ab eis, sed et ab aliis accepisse, et eis ministrasse. Et ut multum hoc ostendat fuisse, non parum, ait: *Alias exspoliavi Ecclesias ad ministerium vestrum.* Non parva ergo significat se in eos impendisse: cum enim dicit, *exspoliavi*, multa accepta et data significat, non extorta. Unde subjecit: *Accepto stipendio*; stipendium est enim, quod militans accipit ad sumptus, vice mercedis. Ruborem ergo incussit eis, quia non utique dolo refutavit, quando ipse eis ministravit, et ut per hoc ministerium, quod promiserant, facilius implerent, scientes se esse debitores; ut non valde gloriosum jam sit ministerium eorum, sed debitum; ne vel inde se jactarent.

Et cum apud vos essem, et egerem, nulli gravis fui.

102. In tantum eis proficere voluit, ut egestatem suam consolaretur propter eorum salutem. Passus enim egestatem contentus fuit, ne illi aliquod scandalum paterentur. Qui enim dat, putat se exaltari, et jam se non patitur argui.

atque omnino congruenter contextui, dum Maurini habent alii, sed forte ob typographicum mendum.

⁶ Communis lectio est *in vobis*; sed omisimus in auctoritate codd. C et M, quam firmat græcus textus et vetus latina versio apud Sabbat.

⁷ Communi lectioni *proponebant* ex codd. C et M substitimus *præponebant*, quod etiam a contextu exigitur.

⁸ Codd. C et M, *constituit*.

⁹ Codd. C et M, *dignus est enim*, juxta textum evangelicum.

Nam indigentiam meam suppleverunt fratres, qui venerunt a Macedonia.

A Macedonibus semper accepit, quia prius vitia sua correxerunt. Et sicut a Corinthiis accipiendum non erat, ne illis in scandalum proficeret; sic iterum a Macedonibus accipiendum erat, ne bene seminantes fructum amitterent.

Vers. 10. *Et in omnibus sine onere vestro me ipsum servavi, et servabo.*

In eo semper se permansurum dicit, ut sic se corrigant, propter pseudoapostolos, qui occasionem querebant deprædandi eos.

¹ *Est veritas Christi in me, quoniam¹ gloria hæc non infringetur in me in regionibus Achaïæ.*

² 103. Hortatur omnem Achaïam, ut ministrent² sanctis; sibi autem non permittere, ne cœptam gloriam non implet: gloria est enim a licitis abstinere, maxime ad aliorum salutem. In Achaïæ ergo regionibus noluit uti; in ceteris usus est, et amplius promittit sub testimonio Christi, dicens in eo se mansurum; ne aliquando ab Achaïæ regionibus acciperet.

Vers. 11. *Quare? Quia non diligo vos? Deus scit.*

Reddita ratione, etiam Dei scientiam testem dat dilectionis suæ, quam habebat erga eos; quia non ideo nolebat accipere, quia non illos diligebat; sed ideo magis, quia amabat eos, ut hoc ipsum prodesset illis, sicut dixi.

Vers. 12. *Quod autem facio, et facturum sum; ut amputem occasionem eorum, qui volunt occasionem, ut in eo quod gloriantur, inveniantur sicut et nos.*

Gloria pseudoapostolorum in pecuniis erat accipiendis. Ideo Apostolus hoc refutavit, ne illis similis videretur; quia nisi hoc ab Apostolo fuisset vitatum, major occasio illis data fuisset accipiendi, aut magis extorquendi, quando in hac re formam ab Apostolo datam ostenderent.

Vers. 13. *Hujusmodi enim pseudoapostoli sunt operarii subdoli, transfigurantes se in apostolos Christi.*

104. Subdoli sunt, quia avaritiæ causa, non religiosa mente, neque missi prædicabant Christum, nomen sibi apostolicum usurpantes.

Vers. 14. *Nec utique mirum; ipse enim satanas transfiguratur velut angelus luminis.*

Manifestum est quia frequenter multos fallit satanas, ostendens se illis quasi angelum Dei,

¹ Codd. C et M, *in me quod*, cum vet. lat. versione apud Sabbat.

² Codd. C et M, *ministret*.

A ut decipiat eos. Unde Jesus Nave sollicitus, quæsit quis esset qui ei apparuit. Et apostoli in navi perterriti putabant phantasma esse. Unde Petrus apostolus dicenti Domino: *Nolite timere, ego sum*; non facile credens, ait: *Si tu es, jube me venire ad te super aquas*;³ ut si firmiter posuisset pedem super aquas, sciret verum esse quia non erat phantasma quod apparebat.

Josue LI, 3.

Matth. XIV, 7.

³ Ibid., 28.

B *Non ergo magnum, si et ministri ejus transfigurantur, sicut⁴ ministri justitiæ.*

Vers. 15.

⁴

Ministri justitiæ apostoli sunt, quorum se hi socios mentiebantur, ut deciperent audientes.

Quorum finis erit secundum opera eorum.

Sine dubio, quia judicabuntur hujusmodi secundum animi sui nequitiam; quia non propter Deum, sed propter suum ventrem simulant se ministros Dei. Finem tamen illorum secundum opera illorum dicit; ut sicut opera et cura ventris interit, ita et hi interire intelligantur.

Iterum dico ne quis existimet me insipientem; alioquin velut insipientem accipite me, ut et ego modicum aliquid glorier.

Vers. 16.

Cap. II, vers. 1.

105. Supra jam dixit: *Utinam sustineretis pusillum imprudentiam meam*: hoc nunc repetit; semper enim proponit quod postea multis interpositis prosequatur. Quod ergo supra proposuit, modo incipit enarrare: nam vera dicturus, velut insipientem se dicit, quia videntur ad laudem ejus pertinere. *Ut et ego modicum*, inquit, *glorier*. Modicum hoc dixit, quia in verbis, non in sensu est. Non ergo vere ad gloriam suam hæc loquitur, sed vult illis ostendere, quia quos putant gloriosos, nihil plus ab hoc habent; ac per hoc si putantur hi gloriosi, et ego, inquit. Ideo insipientis hoc esse dicit, ut ad laudem suam aliquid prosequatur, se autem coactum hoc loqui.⁵ Dolet enim ei, ut illos putarent sublimes, hoc contempto, qui nihil plus ab eo haberent.

Quod loquor, non loquor secundum Deum.

Vers. 17.

106. Secundum Deum non loquitur, quia ad carnis tumorem hæc pertinent, nec de inflatione apud Deum surgit gloria, quia apud Deum humilitas gloriosa est.

Sed quasi in insipientia, in hac substantia gloriationis.

Non plenam dixit insipientiam, sed ex parte; veritas enim est. Sed quia elatio vitiosa res est;

³ Codd. C et M, *aquam*, cum vet. lat. vers. apud Sabbat.

⁴ Codd. C et M, *velut*.

⁵ Codd. C et M, *hæc loqui*.

ideo quamvis verum sit quod dicitur, quasi insipientia tamen est unumquemque laudare se. Plena autem insipientia est, si se falsis quis laudet: ille enim superbus de vero est, hic stultus de falso; substantia tamen gloriationis in hac causa carnalis est,¹ quia sicut flos fœni, ita decedit gloria ista.

Vers. 18. *Quia multi gloriantur secundum carnem, et ego gloriabor.*

Hoc dicit, quoniam aliqui ex Judæis credentes præsumebant sibi, quod essent filii Abrahæ. Hoc est secundum carnem gloriari, nobilitatem sibi carnis vindicare. Inde enim sibi defendunt generis prærogativam, quia filii ejus dicuntur, qui Deo crediderit: *Cum anima quæ peccaverit, ipsa moriatur.*² Si ergo hæc gloria est, inquit, et ego gloriabor; quia et ego filius sum Abrahæ. Sed nihil prodest filium esse Abrahæ apud Deum, quia fides est, quæ salvat, non propago generis Abrahæ. Ideoque gloria hæc carnis est gloria, ut puta si dicatur, nobilis filius hominis.

² Ezech. xviii, 20.

Vers. 19, 20. *Libenter enim sustinetis insipientes, cum sitis ipsi sapientes.*³

107. Insipientes appellat, qui de carnis circumcissione gloriabantur; et quia a Corinthiis portabantur, ut gloriosi viderentur, ideo Apostolus etiam se sustineri ab his vult, ut et ipse hoc se esse ostenderet, quod erant hi, et non tamen gloriari ex hac parte secundum Deum; unde gloriam hanc insipientiam vocat. Gloriari enim se dicit secundum carnem; sed hoc stultum esse profitetur, ut et gloriam hanc inaniret, et se coactum in laudem carnis erupisse doceret.⁴ Igitur ironia est hæc. Nam quomodo prudentes sunt qui sæpe reprehenduntur? Nonne plus sapit insipientia Apostoli, quam horum prudentia? Hic enim sapiens sustinet imprudentes, qui patientia sua⁵ suffert eos, ut possint proficere; ne provocans eos, aut abiciens, peiores illos faciat; aut certe si in illis proficere non potuerit, suam modestiam custodit. Horum in Corinthiis nihil est. Quomodo ergo libenter sufferunt imprudentes, cum ipsi sint sapientes; nisi quia non sic vult intelligi, sicut sonant verba? Hoc in sensu et pronuntiatione est: quia eadem quidem verba non eundem habent sensum, aliter pronuntiat;⁶ ut aliquando confirmet, aliquando neget quod dicit. Hi enim

¹ Codd. C et M, ac nonnulli alii mss. legunt, *carnalitas est*, ubi alii, et omnes edit., *carnalis est*.

² Codd. C et M, *ipsa morietur*.

³ Quidquid intercedit inter hæc verba, *sustinetis insipientes*, et alia illa, *ironia est hæc*, in cod. Corb. desiderantur. (Edit. Maur.)

⁴ Communi lectioni *docet* substituiimus *doceret* e codd. C et M, quia evidenter hæc a contextu requiritur, et respondet præcedenti *inaniret*.

⁵ Nonnulli mss., *qui sapientia sua*. (Edit. Maur.)

⁶ Mss. aliquot, *habent sensum aliter pronuntiata*, quæ videtur esse lectio genuina.

A ut prudentes, insipientes sufferebant falsos apostolos.

Sustinetis enim, si quis vos in servitutem redigit.

Hoc verum est, quia redigebantur in servitutem, non per prudentiam, sed per stultitiam; ut famularentur pseudoapostolis.

Si quis devorat.

B

Nec hoc falsum est; quia contenti erant devorari res suas a falsis doctoribus.

Si quis accipit.

Accipere est aliquem dolo capere; ideoque significat hos capi a dolosis magistris, et ferre quod non expedit.⁷

7

C *Si quis extollitur.*

Extollentia superbia est. Hos ergo tangit, qui superbi erant, male taxantes Apostolum, et his non displicebant.

Si quis in faciem vos cædit.

In faciem cæditur, in cujus os injuria irrogatur. Nunc hos significat, qui eo quod essent de genere⁸ Abrahæ, obtrecebant eis, quod essent incircumcisi, se præferentes, hos humiliantes.

8

Secundum ignobilitatem dico.

Vers. 21

108. Ignobilitatem dicit hoc quod supra ait: *Et ego gloriabor secundum carnem*. Non enim dicit ad laudem pertinere, quia infirmus non erat, in quo se jactabant, quos occulte tangit. Unde et adjecit: *Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte*. Manifestum est quia non erat in hac gloria infirmus, in qua se præferebant credentes Judæi, quos hi patiebantur, quasi Apostolus eorum in hac re esset dissimilis; quia et ipse erat de semine Abrahæ, ac per hoc infirmus non erat⁹ in hac gloria carnis. Infirmi autem hi judicabantur, qui applicati fuerant generi Abrahæ. Isti enim quasi infirmi in eo quod illi¹⁰ se præferebant, eo quod essent Israelitæ, in hoc ipso volunt se sufferri. Ut ostenderet in hac gloria carnis non se esse dissimiles et infirmos,¹¹ cum de sua causa loquitur,

II Cor. xi, 18

10

11

⁷ Ita vet. edit. et mss., excepto Corb. in quo, *et fieri, quod non expetit*: Rom. edit. sola, *at ferri, quo non expedit*. (Edit. Maur.)

⁸ Codd. C et M, *ex genere*, sicuti et postea, *ex semine*.

⁹ Mss. nonnulli, *infirmi non erant in hac gloria carnis*; C et M, *infirmi non erant* etc.

¹⁰ Lectio communis ille evidens error est scriptionis; ideoque ex codd. C et M suffecimus illi.

¹¹ Quidam mss., *ut ostenderent... dissimiles et infirmos*: nonnulli, *ut ostenderet... dissimilem et infirmum*: reliqui (etiam C et M) et edit. ut in textu. (Edit. Maur.)

1 Cor. ix, 6.

subinducit et Barnabæ personam socii sui. Unde et in prima dicit epistola: *Aut ego solus et Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?* Non ergo minores erant in hac gloria, in qua se Judæi jactabant, sed non inde plaudebant. Denique dicit:

In quo quis audet, in insipientiam dico, audeo et ego.

1

Hoc est, non fuisse infirmum in gloria, qua se jactabant Israelitæ, nec quidem in hac re prudentem judicari; ¹ præferre enim se nolunt prudentes. In insipientiam ergo se dicit audere in eo quod audent ii, qui se jactant, eo quod sint filii Abrahæ, ut gloriam eorum inaniat; imprudentem se pronuntiat, ne illi prudentes viderentur in hac parte, aut nobiles.

Vers. 22.

Hebræi sunt, et ego: Israelitæ sunt, et ego: semen Abrahæ sunt, et ego.

109. In his parem se eorum, de quibus supra significavit, ostendit; ut detractationes eorum, quibus indignus ab his judicabatur, falsas ostenderet.

Vers. 23.

Ministri Christi sunt, et ego; velut insipiens dico, plus ego.

Vera de se dicens, insipientem se pronuntiat, ut intelligatur coactus in laudem suam prorupisse. Nam qui sponte ea refert, quæ ad laudem ejus proficiant, imprudentem se non dicit. Ostendit ergo quæ sint, quæ faciant illum ministrum Christi magis esse, quam sunt reliqui prædicatores. Occasione enim inventa, omnium tangit personas, etiam apostolorum, dolens quia Dei gratia minor in hoc judicabatur; cum eadem operaretur, quæ ceteri apostoli, et fidei causa majora exitia toleraret. Unde et in alia epistola dicit: *Plus illis omnibus laboravi.*

1 Cor. xv, 10.

In laboribus plurimis.

Ideo in pluribus ait laboribus, quia et illi laboraverunt, sed non tantum. Hic enim a mane usque ad quintam horam victum manibus quærebat, et ita exinde ² usque ad decimam horam disputabat publice tanto labore, ut contradictibus suaderet.

2

In carceribus ³ abundantius.

Apertum est, frequentius istum missum fuisse in carcerem, quam illos.

In plagis supra modum.

Ideo supra modum, quia ultra quam oportuit. Nam et illi cæsi sunt, sed non tantum.

¹ Editiones maurinæ habent *indicari*; sed mendum typographicum haberi debet. Recte romana editio, *judicari*.

A *In mortibus sæpius.*

Verum est, quia hic frequentius pericula sustinuit, quam ceteri.

A *Judæis quinquies quadraginta, una minus, accepi.* Vers. 24.

110. Hoc dicit, quia quinquies flagellatus est a Judæis secundum legem Moysis, accipiens plagas triginta novem, sicut scriptum est in Deuteronomio. Quod per quinque ergo vices factum est, hic summatim refert. Deut. xxv, 3.

Ter virgis cæsus sum.

Vers. 25.

Hoc a gentibus passus est.

Semel lapidatus sum.

C A *Judæis lapidatus est in civitate Lycaonia.* Act. xiv, 18.

Ter naufragium feci.

Qui omni tempore legitur navigasse, adversis procellis facile fuit ter naufragium facere.

Nocte et die in profundo maris fui.

Hoc factum est, quando missus est Romam, cum appellasset Cæsarem. Tunc desperatione vitæ in alto, hoc est, in profundo maris fuit, mortem ante oculos habens. Sic enim scriptum est in ipso loco: *Ita ut desperaremus nos etiam vivere.* Act. xxv, 12.

II Cor. i, 8.

In itineribus sæpe.

Vers. 26.

111. Nunc alia memorat pericula, ut terra marique pro Christo vexatum se secundum carnem ostendat.

E

Periculis, ait, fluminum.

Si itinerum pericula recitat, quid est ut dicat, *Periculis fluminum?* Sed hyeme iter faciens, quia utique imbres assidui sunt, egredientibus fluminibus incurrebat periculum.

Periculis latronum.

F

Cum in civitate diabolus eum occidere non posset, latrones illi excitabat in via, cum nihil ferret, quæ latrones cuperent. *et c.*

Periculis ex genere.

Judæorum dicit persecutiones, qui fratres ejus erant secundum carnem; dolebant enim, quia

² Codd. C et M, *quæritabant* (nempe *quæritabat*) *et exinde*.

³ Codd. C et M, *in carcere*.

¹ deserta Lege¹ ad Evangelium Christi se converterat.

Periculis ex gentibus.

A gentibus persecutiones passus est propter mysterium incarnationis Domini nostri Jesu Christi, et unius Dei prædicationem.

Periculis in civitate.

Usque adeo periculum fuit in civitate, ut per fenestram effugeret manus² insidiantes sibi.

Periculis in deserto.

Periculum hoc a Judæis fuit procuratum, quando eum, factis insidiis, in via volebant occidere.

Periculis in mari.

Jam superius dixit: *Ter naufragium feci, nocte et die in profundo maris sui*; quod aliud fuit periculum in mari? Sed hoc est periculum, quando in mari, hoc est, in navi, milites cogitaverunt omnes custodias³ occidere, ne quis enatans effugeret. Quod periculum centurio prohibuit inferri, ne Paulus occideretur, ut eum vivum Romam perduceret.

Periculis in fictis fratribus.

Falsi fratres ii sunt, de quibus dicit ad Galatas: *Propter subintroductos autem falsos fratres; qui subintraverunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Jesu.* Hi enim partim christiani erant, partim Judæi, in neutro perfecti, qui zelo Legis Apostolo invidiam excitabant, eo quod, prædicato Christo, Legem jam cessare dicebat. Denique his perurgentibus, Timotheum compulsus est circumcidere. Fictus ergo christianus est qui æmulatione Legis persequitur christianum; et hic est falsus frater. Si enim tantum Judæi erant hi, et propter Judaismum fratres eos falsos appellat, quid opus erat iterare? Jam enim superius dixit: *Periculis ex genere.* Sed secundum carnem non sunt falsi fratres; in Christo autem falsi sunt, quia non tota mente christiani sunt. Fuerunt et alii falsi fratres, sicut Demas et Hermogenes.

Vers. 27. *In labore et molestia.*

112. Verum est quia potest esse labor sine molestia; sed hic ideo addidit: *Et molestia*, ut laborem ipsum exitiosum ostenderet.

¹ Sic Rom. edit. cum mss. nonnullis; vet. edit. cum aliis mss., *quia spreta Lege*: Corb., *quia adversa Lege.* (Ed. Maur.)

² Intellige manipulos militum custodientes civitatem ad eum capiendum.

³ Id est, omnes custoditos.

⁴ Non pauci mss., *qui non habet quod edat, et abstinet.* C et M, *qui dum.... et abstinet.*

A *In vigiliis multis.*

Multæ fuerunt ejus vigiliæ; sed aliæ voluntariæ, alteræ ex necessitate: in pressura enim positus, necesse erat, ut vigilaret Dei quærens auxilium; et non solum diebus, sed et noctibus doceret, sicut dicit in Actibus Apostolorum.

In fame et siti.

Act. xx, 31.

B Fugatus frequenter a Judæis persequentibus, necesse erat, ut famem pateretur et sitim perinopiam.

In jejuniis sæpe.

Sæpius jejunavit, ut Dei adminiculo protegi mereretur: jejunat enim qui dum habet quod edat, abstinet.⁴

4

C *In frigore et nuditate.*

In frigore fuit et nuditate, quando naufragium passus est. Denique ignem fecerunt, ait, et refecerunt nos propter pluviam imminentem et frigus Barbari in insula Melitæ.

Act. xxviii, 2.

Præter illa quæ extrinsecus sunt, instantia mea, quotidiana sollicitudo omnium Ecclesiarum.

Vers. 28.

D Sollicitudo hæc, quam dicit quotidianam, de traditionis usu⁵ descendit, ut omnibus diebus commissum sibi populum instruat: illa autem quæ supra memorat, superindicta sunt, necessitate cogente. Dies enim ad opera datus est, nox ad requiem: sed quia instabat necessitas, ut omnibus succurreret, etiam noctu docebat. Se enim affligere non dubitabat, ne Dei gratia esset in otio.

5

E *Quis infirmatur et ego non infirmor?*

Vers. 29.

113. Compati se dicit omnibus, et condolere eo affectu, quo provideat vulneri medicinam. Hoc autem ideo prosequitur, ut ostendat quæ cura commissam sibi Ecclesiam tueatur et regat; ac per hoc in nullo se minorem debere judicari ceteris apostolis; quippe qui secundum quod declaravit,⁶ plus illis omnibus laboraverit. Majore enim invidia laborabat apud Judæos pro⁷ ceteris apostolis; quia cum⁸ persequeretur Ecclesiam, subito immutatus, factus est defensor ejusdem, testificans atque confirmans quod Christum, quem prius ut hominem mortuum æstimabat, de cælo secum loquutum audierit. Cujus testimonium necessario multi sequerentur, scien-

Act. ix, 6 et

⁵ Ita plerique mss.; alii vero, et vet. edit., *detractionis usu*: cod. Vat., *de tractationis usu*: Rom. edit., *de dispensationis usu.* (Edit. Maur.)

⁶ Amerb. edit. cum mss. aliquot, *secundum quod claruit.*

⁷ Istud *pro*, quod communiter occurrit in mss. et edit., hoc loco idem sonat ac *præ*.

⁸ Codd. C et M, *quippe cum*.

tes eum de persecutore non utique sine ratione factum defensorem. Hac causa excruciabantur Judæi, et quærebant eum semper interficere.

Quis scandalizatur, et ego non uror?

Scandalizari est carnis pati desiderium, quantum ad locum hunc pertinet. Et quia etiam inviti solent scandalizari, illecti forma aut pulchritudine corporis, aut propriæ carnis calore; Apostolus necessitatem humanæ naturæ considerans, uri se dicit, ut consulat talibus, compatiens infirmitati eorum, nec hos condemnans, sed commonens in humilitate sermonis, ut spe promissi præmii repugnent stimulis carnis; ne quis eorum, qui eum audiunt, desideriis carnis victi, desperantes de se, putantes jam non accepto ferre Deum, si corrigant, et in eisdem manentes, depereant.

Vers. 30. *Si gloriari oportet, in iis quæ infirmitatis meæ sunt, gloriabor.*

114. Hoc dicit, quia si gloriandum est christiano, in humilitate gloriandum est, de qua¹ crescitur apud Deum. Unde alio loco dicit: *Cum infirmor, tunc potens sum*, hoc est, cum humilior pro fratrum salute,² tunc exaltor. Hinc gloriandum est, non de carnis progenie, quia est quis ex semine Abrahæ.

Vers. 31. *Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui est benedictus in sæcula, scit quod non mentior.*

Deum testem dat, ut quæ dicit, facile credantur; et propter eos dumtaxat qui eum non ut verum apostolum honorificabant.

Vers. 32, 33. *Damasci princeps gentis Arethæ regis custodiebat civitatem Damascenorum, ut me comprehenderet: et per fenestram in sporta demissus sum per murum, et effugi manus ejus.*

CAPUT XII.

⁴ ³ ¹ *Si³ gloriari oportet, sed non opus est mihi.⁴*

115. Princeps Damasci videns Judæos insidias tendentes Apostolo, implere voluit per potentiam malam cogitationem eorum, ut ipse, si posset, eum comprehenderet, et ut Judæis placeret, et ut diligens in officio sibi credito videretur, si eum quem publice perturbatorem audiret, causa quietis interficeret. Hoc inter ipsa primordia, tunc quando apparuit illi in via Dominus eunti Damascum, incensi sunt Judæi, videntes eum, qui vinctos credentes in Christum

¹ Ita codd. C et M, quæ genuina lectio esse demonstratur loco communis *quia*, e loco analogo subsequenti, n. 115, *de humilitate crescitur*.

² Cod. Laud., *pro salute mundi*: Vall. ac C et M, *pro salute fratris*.

³ Codd. C et M omittunt *si*.

A venerat perducere in Hierusalem, prædicare sectam, quam venerat condemnare; et sic factum est ut a discipulis per fenestram per murum in sporta demissus effugeret. Quod quidam indigne factum dicunt, quia non Dei auxilio liberatus est. Sed quod ab hominibus fieri potuit, quid opus erat, ut Dei suffragio liberaretur; cum Dei suffragium tunc sit necessarium, si humanum auxilium deficiat? Quo facto non sibi dicit expedire gloriari, quia præsentis vitæ gaudium fragile est: si enim non evasisset, martyrium fecerat. Sed quia fugiendum in persecutione mandatum est, data opera effugit; nec enim debet aliquis exspectare, ut in semet ipsum peccetur. Ergo gloriandum dicit, quia evasis: sed non expedit, inquit, propter superbiam; quia de humilitate crescitur, et auxilium Dei mitibus proficit, non elatis. Præterea quia gloriatur mortem se evasisse, quæ pro fide infertur, inane videri significat pati pro Christo: ideo non expedit gloriari.

Veniam autem ad visiones et revelationes Domini. Vers. 2.

116. Nunc ostensurus est, quo sublatus est; ut proinde quanta et qualia sint, quæ illi ostensa et dicta sunt, possint intelligi; ne, sicut quibusdam videbatur, minor ceteris apostolis crederetur.

D Scio, inquit, *hominem in Christo ante annos quatuordecim, sive in corpore, nescio, sive extra corpus, nescio, Deus scit, raptum hujusmodi usque ad tertium cælum.*

Utrumque confirmavit, quia utrumque posse fieri non negavit: ut et sine corpore rapi potuisset, et in corpore. Et forte quibusdam videatur non magnum esse, si homo Christi raptus est usque ad tertium cælum; cum in tertio circulo dicatur⁵ luna esse. Sed non ita est, quia ultra omnia mundi sidera raptus intelligitur: et ideo magnificum et mirabile est quod narrat; significat enim supra firmamentum, in tertium numero cælum de spiritalibus cœlis raptum semet ipsum.

Et scio talem hominem, sive in corpore, sive extra corpus, nescio, Deus scit, quia raptus est in paradysum, et audivit arcana verba, quæ non licet homini loqui. Pro hujusmodi gloriabor. Vers. 3, 4, 5.

117. Bis se raptum dicit, id est, primo hinc usque ad tertium cælum, deinde in paradysum cœlestem, in quo latroni dixit Dominus, quod futurus esset cum eo in paradiso, inquit, Patris; Luc. xxiii, 43.

⁴ Ita plures ac potiores mss. a quibus alii et vet. edit. non recedunt, nisi quod præferunt, *non expedit mihi*, pro *non est opus mihi*. At Rom. edit., rejecto eodem textu, post inferiora illa, *si humanum auxilium deficiat*, ibidem orditur cap. xii. (Edit. Maur.)

⁵ Codex Corb., *cum in quarto circulo dicatur*. (Ed. Maur.)

Galat. IV, 20.

illic ubi¹ et civitas Dei dicitur esse Hierusalem mater nostra. Quid ergo mirum, si post resurrectionem corpus jam expiatum atque tenuatum factum, immortale futurum credatur in cœlis, quando non dubitat Apostolus adhuc mortale corpus potuisse levare in cœlos, et tolli in paradysum Dei Patris cœlestem? Pro hujusmodi homine, id est, qui tam dignus est Deo, ut hoc experiretur, gloriari se dicit; et non vult aperte dicere quia de se loquitur, ne laudare se videatur. Et Johannes apostolus, cum de se sciatur loqui, *Hic est*, ait, *discipulus, quem diligebat* Joan. XXI, 20. *Jesus, qui et recubuit in cœna supra pectus ejus*; ne gloriose de se effari videretur.

Pro me autem non gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.

Sic de se non gloriatur, dum non aperte de se profitetur. In infirmitatibus sane, inquit, meis gloriabor. Exponere eum pressuras passionum, et infirmitates angustiarum non videtur gloriosum, sed flebile.² Idcirco se in his gloriari dicit, sciens tamen quia ad profectum perducunt remunerationum³ cœlestium. Quid enim tam gloriosum in futurum christiano, quam exitia pro Christo illata sibi narrare?

Vers. 6. *Nam et si voluero gloriari, non ero stultus; nam veritatem dicam.*

118. Hoc dicit, quia si meritum suum profiteatur, quod habet apud Deum, non erit imprudens; vera enim loquitur. Ergo si quis pro meritis suis, quæ sibi ostensa sunt, loquitur, non est utique stultus; si autem taceat, est etiam prudens. Sed qua causa hic non palam gloriatur, nunc subjicit dicens:

Parco autem ne quis me existimet supra id, quod videt in me aut audit aliquid ex me. E

Ostendit igitur qua causa non aperte gloriatur. Ne quis me existimet, inquit, ultra, gloriam meam tendere, quam limes meritorum admittit. Hos significat, quos obtrectatores habebat causa Legis, sicut supra memoravi. Nam utique meritorum gloriam bonum est non tacere, ut invitentur credentes.

Vers. 7. *Et ne sublimitate revelationum extollar, datus est mihi stimulus carnis, angelus satanæ, ut me colaphizet, ne extollar.*

119. Deum bonis meritis providere testatur; dum permittit tentationibus bonos deprimi, non solum ne laborum suorum fructibus abdicentur,

¹ Rom. edit. sola, cum eo in paradiso: illic ubi etc.

² Codex Corb., sed debile.

³ Nonnulli mss., remuneratione.

⁴ Rom. edit., in infirmitate consummatur. Stimulos quos diabolus perfide: vet. editt. ac mss. nobis suffragantur, nisi

A verum etiam ut augeantur his ad cumulum possessionis æternæ. Hoc ergo remedium datum est Apostolo, ut injuriis pressus, animo non possit extolli pro magnitudine revelationum; quia otiosum pectus necesse habebat in iis, quæ videbat, extolli.

Propter hoc ter Dominum rogavi, ut discederet a me; et ait mihi: Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur. Vers. 8, 9.

B Stimuli diaboli, quos perfide⁴ mentibus inferens ad nocendum Dei servis instigat, ut cessarent ab eo, ter Dominum deprecatum se fuisse, et non impetrasse testatur: non quia despectum se dicit, sed quia inscius contra se petebat, ut cessarent ab eo tentationes, per quas perfectior se fiebat. Ideo ad Romanos dicit: *Nam quid oremus, sicut oportet, nescimus.* Unde hoc dicit sibi responsum, ut sufficeret sibi gratia Dei, qua C aut vires tolerandi addebantur, aut tempus pressuræ abbreviatur; ut devotio dum infirmitate pressuræ accidentis non frangitur, probata videatur.

Libentissime itaque magis gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me⁵ virtus Christi. 5

Apertum est quia tunc gloriandum docet, quando injuriis humiliatur. A Christo autem D virtus tolerandi præbetur; ut quia prius asperæ, ac per hoc fastidiendæ injuriæ videbantur, postea libenter suscipiendæ, ut Christi auxilio lenirentur. Libenter ergo cædi se dicit, dummodo a Christo curetur, sciendo plus addere medicinam Christi ad salutem, quam infirmitas detrahit sanitati.

Quapropter placeo mihi in infirmitatibus, in contumeliis; cum enim infirmor, tunc potens sum. Vers. 10.

120. Verum est, quia tunc vincit Christianus, cum perdere putatur, ut tunc perdit perfidia, cum se vicisse gratulatur. Plaudit ergo, cum illi insultatur, et surgit, cum premitur.

Factus sum insipiens: vos me coegistis. Vers. 11.

Compulsum se dicit, ut quid esset, ostenderet. Et non utique stultus est qui de se vera loquutus est; sed inclinatur se, ut manifestet quia non voluntate merita sua ostendit.

Ergo enim debui a vobis commendari.

Manifestum est, quia hi debuerant testimonium ei perhibere adversus obtrectatores ejus,

quod illæ habent cum cod. etiam nonnullis, stimulos, et mss. aliquot, perfidis, aut perfidiæ (Cod. M, stimulus pro stimulos, et perfidiæ; cod. C ut in textu) mentibus. (Ed. Maur.)

⁵ Rom. edit. sola, ut prætendat in me etc.

apud quos Ecclesiam constituit, et signorum prodigia apostolatus ostendit; ut hoc tacente, illi eum defenderent, quem patrem habebant in Evangelio Christi.

Nihil enim minus feci, quam illi valde apostoli.

Valde, hoc est nimis, sicut quibusdam videbatur; nam hoc erant, quod et apostolus Paulus. Hoc ergo dicit, quia minor non est neque in prædicatione, neque in signis faciendis, apostolis præcessoribus suis non in dignitate, sed tempore. Nam si de tempore præscribendum putatur, ante cœpit Johannes prædicare, quam Christus; et non Christus Johannem, sed Johannes Christum baptizavit. Num ergo sic iudicat Deus? Denique prior sequutus est Andreas Salvatorem, quam Petrus; et tamen primatum non accepit Andreas, sed Petrus. Quare ergo apostolus quibusdam non videbatur, cum eadem posset per Dei gratiam, quæ et apostoli? Ideo dolet, et compulsus ostendit, quid a dignatione Domini mereatur.¹ Hinc est unde non solum minorem se non esse coactus est profiteri, sed et plus omnibus laborasse. His ergo displicebat, et non videbatur esse apostolus, qui æmulatione paternæ legis prædicationem ejus respuebant, quasi inimici traditionis Moysis, quia eam jam cessare dicebat; apostolis magis faventes, et istum his humiliantes, quia illi non tam constanter contra Legem aliquid adserebant.²

Vers. 12. *Et si nihil sum, signa tamen apostoli facta sunt in vobis in omni patientia, signis, et prodigiis, et virtutibus.*

121. Sic se humiliat, ut erigat; patientiam tamen primam memorat, quia diu illos portavit quasi impatientes ægros; ut adhibita medicina signorum atque virtutum, curaret vulnera erroris illorum.

Vers. 13. *Quid est enim quod minus habuistis ceteris Ecclesiis, nisi quod ego ipse non gravavi vos? Donate mihi hanc injuriam.*

Adhuc per humilitatem se commendat; ostendit enim non minus illos aliquid habuisse ceteris Ecclesiis, sed et amplius;³ Evangelium enim Dei gratis his prædicavit, quod nullis concessum est Ecclesiis, dicente Domino: *Dignus est enim operarius mercede sua.* Si ergo pro bono opere injuria, inquit, dignus sum, ignoret mihi: omnis enim stultus boni accusator est. Ut hos ergo imperitos ostendat, veniam ab his postulat ejus facti, de quo laude dignus est.

¹ Mss. aliquot, *ad agnitionem Domini etc.*, cod. C, *ad dignationem etc.*

² Cod. Corb., *His ergo displicebat, et non videbatur: et istum hi humiliantes erant, qui apostolicam prædicationem refutabant. Etsi nihil sum etc.*

³ Idem cod. Corb., *se exaltat; ostendit enim non minus*

A *Ecce tertio hoc paratus sum venire ad vos, et non vos gravabo.* Vers. 14.

122. Ne forte hoc inter initia fecisse putaretur ad commendationem suam, post autem mercedem evangelicæ prædicationis velle accipere, ostendit in ea se voluntate durare; ne factum suum postea emendare videretur, et esset quod ab obtrectatoribus reprehenderetur.

B *Non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos.*

Ostendit ideo se nolle accipere ab eis, ut illos ipsos lucraretur; ut intelligentes quia pecuniæ præponit eos, tandem cognoscerent affectum illius erga se.

Nec enim debent filii parentibus thesaurizare, sed parentes filiis.

C Patrem se eorum significat, sicut in prima epistola dicit: *Per evangelium ego vos genui.* I Cor. iv, 15. Carnales tamen parentes sunt qui filiis thesaurizant: nam spirituales a filiis dignum est ut accipiant sumptus ad sustentandam vitam præsentem. Non enim magnum est, ut spiritalia tradentes, consequantur carnalia. Hic autem in tantum probat se nolle accipere, ut transferat causam carnalis patris ad spiritalem; ut non solum non ab his⁴ accipiat, sed et si potest fieri, ipse illis tribuat, sicut jam supra dixi. *Alias Ecclesias expoliavi, accepto stipendio ad ministerium vestrum.* Hoc dicto tangit eos, ut intelligant quantus sit et quid ii mereantur, qui tanti apostoli providentiam neglexerunt. II Cor. xi, 8.

Ego vero libentissime impendam, et super impendam, et ipse impendar pro animabus vestris. Vers. 15.

E 123. Nunc aperte affectum et caritatem, quam circa eos habebat, ostendit; quando non solum sua pro eis impendere, et propensius impendere paratum se dicit, sed et se ipsum pro salute animarum eorum etiam mori, sicut et apostolus Johannes dicit, quia exemplo Salvatoris pro fratribus etiam animas nostras debemus ponere. I Joan. iii, 16.

Plurimum vos diligens, minus diligor.

F Provocat eos ad amorem, quia ipsi plus illum deberent diligere, maxime per quem didicerunt viam salutis, per quem et acquisiti sunt Deo, ex perfidis facti fideles, et ex contaminatis purificati.

illos aliquid habere, et tunc prodit perfidiam, cum se vicisse gratulatur. Plaudit ergo cum illi insultantur habuisse condigna ceteris Ecclesiis, dicente Domino: Dignus est enim operarius etc.

⁴ Codd. C et M, *ab eis.*

Vers. 16. *Sed esto, ego vos non gravavi; sed ut astutus dolo vos cepi.*

A *Timeo enim, ne cum venero, non quales volo, inveniam vos.* Vers. 20.

124. Omnia quæ possent ex adverso proponi, non tacet, ut se purget per omnia; quia nihil per circumventionem egit apud eos, sed in simplicitate, sibi semel prospiciens his duplici genere; ut et apud Deum providerent eis, et hic censum illorum non quæreret; sibi autem hoc sufficere quod a Deo promissum est in futurum. Forte enim suspicarentur ideo illum contempsisse, quia parva erant quæ offerebantur, ut majora consequerentur; ut circumspiciens merita sua, non pecuniam refutaret, sed numerum indignum sibi æstimans contemneret.¹

Vers. 17. *Num per aliquem eorum, quos misi ad vos, circumveni vos?*

Hoc est, quod dicit, quia quos misit, non illis hoc intimarunt, ut si vellent pacatum habere Apostolum, dignam quantitatem personæ illius offerrent; quia ideo noluisset accipere, quia minus quam dignum erat, offerebatur. Quod compositum Apostoli astutia intelligerent, ut quod egit, non per contemptum, sed per avaritiam egisse probaretur.

Vers. 18. *Rogavi Titum, et misi cum illo fratrem. Numquid avarus in vos fuit Titus? Nonne eodem spiritu ambulavimus? nonne iisdem vestigiis?*

Apertum est quia quando ab iis quos misit, nihil tale dictum aut factum est, una eorum sententia probatur in bono, exclusa suspitione avaritiæ.

Vers. 19. *Iterum putatis quod excusemus nos apud vos?*

125. Hoc est, quod dicit: Olim de nobis dubitatis, arbitantes quia non simpliciter agamus vobiscum. A pseudoapostolis enim exagitabantur, quia volentes deprædari eos, tergiversatione hoc agere Apostolum adserebant, quasi ut plus possit accipere.

² *Coram Deo in Christo loquimur: omnia autem, carissimi, pro vestra ædificatione.*²

Sic cupit illos verum et bene sentire de se, ut et ratione et testificatione satis illis faciat, quia non ut sibi prosit, talem se probet, sed ut ad ædificationem eorum proficiat; ut vel sic amorem illorum circa se provocet, dum non gravat censum illorum, et auctoritatem potestatis in arguendis vitiis non inclinatur. Sine dubio enim prodest ei, qui corripitur, ut emendet, si præpositus ideo oblata refutet, ut libere arguat.

¹ Ita mss. et editt., excepto cod. Corb. ubi habetur, *non pecuniam reputaret*; et Rom. edit. ubi, *sed munus indignum etc.* (Edit. Maur.)

² Codd. C et M, *pro vestra exhortatione.*

126. Quoniam non omnes adhuc quos in prima epistola corripuit, emendaverant se, in quibus fuerant vitiis reprehensi; ideo cum auctoritate vult videri iturus ad illos, ut terribi corrigantur; ut tales illos inveniat, quales vult.

B *Et ego inveniar a vobis, non qualem vultis.*

Hoc dicit, ut tales se præbeant, ut conveniat eis cum Apostolo, ut invicem congaudeant sibi. Ille enim invenit aliquem, qualem non vult, qui se talem facit, ut discordet ab illo.

Ne forte sint inter vos contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurationes, tumores, seditiones.

C

Nunc errores memorat, quos in superiore epistola reprehendit; quando personis deferentes, et alterum alteri præponentes, dissidebant ab invicem.

Ne iterum cum venero, humiliet me Deus apud vos, et lugeam multos ex iis, qui ante peccaverunt, et non egerunt pœnitentiam super immunditia et fornicatione, et impudicitia, quam gesserunt. Vers. 21.

D

127. Hoc præmonet, ut non illos tales inveniat, quales dudum invenerat cum vitiis diversis operum immundorum, vel magis nominum; quia omne opus³ sine crimine est, sed inordinationis nomen facit crimen. Tunc enim est illicitum, cum aliter fit, quam concessum est. Illis ergo peccantibus, se humiliari dicit; quia incipit, ut pius pater, peccata filiorum deflere. Quis enim pater non gaudeat, bene agentibus filiis? Sic iterum necesse est lugeat, si prave versentur. Ideo admonet, ut si qui præteritarum fornicationum, aut alterius immunditiæ, vel impuditiæ non egerunt pœnitentiam, sicut quidam, quos significat non egisse,⁴ nunc agerent; ut veniens sine tristitia esset cum eis. Cum enim dicit: *Et lugeam multos ex iis, qui ante peccaverunt, et non egerunt pœnitentiam*, probat quosdam ex his egisse pœnitentiam, quosdam non egisse. F Quod Novatiano adversum est, qui dicit fornicatores non posse peragere pœnitentiam, et recipi in communionem. Hic probat peregissee, ac per hoc receptos esse in pace Ecclesiæ. Tres ergo formas peccatorum probat, cum fornicationem, et impudicitiam, et immunditiam nominat.

³ Ms. Corb., *quia omne opus bonum.*

⁴ Vet. editt. cum mss. non paucis, ac etiam C et M, quos significat egisse.

CAPUT XIII.

¹ *Tertium hoc venio ad vos.*¹

Vers. 1.

128. **S**uperius præparatum se dixit; nunc jam venturum significat.

In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum.

Deut. xix, 15.

Hoc secundum Legem dixit, ut aliquis duobus aut tribus testibus aut purgetur,² aut condemnetur: ita et hi tertio adventu Apostoli, ut purgati inveniantur, commonet.

Vers. 2. *Prædixi enim et prædico, ut præsens secundo adventu, et absens nunc scribo iis,*³ *qui ante peccaverunt, et ceteris omnibus, quia si venero iterum, non parcam.*

3

Pridem se dixisse significat præsentem, ut corrigerent se, ne cum pudore corriperebantur; et nunc iterum absentem se eadem dicere contestatur, ut post secundam correptionem, si se non emendaverint, parci eis non debeat.

Vers. 3. *Quomodo probationem quæritis ejus, qui in me loquitur Christus?*

129. Probationem quærunť Christi loquentis in Apostolo, dum præceptis non obediunt, volentes probare, si ausit vindicari, ut per id intelligatur esse fidæ auctoritatis, ut de cetero timeatur. Qui enim magistrum contemnit, emendari⁴ se quærit.

Qui in vobis non infirmatur, sed potens est in vobis.

Potens est in his Christus, quia viderunt in nomine ejus mortuos excitatos, dæmones fugatos, paralyticos convaluisse, surdos audisse, mutis redditum affatum, claudos cucurrisse, cæcos vidisse. Hæc omnia virtutis sunt, non infirmitatis: denique hac causa adtracti ad fidem sunt.

Vers. 4. *Nam etsi crucifixus est ex infirmitate nostra, sed vivit ex virtute Dei.*

130. Verum est, quia propter peccata nostra crucifixus est Christus, ut mortem destruens, credentes sibi liberaret ab ea. Infirmari ergo se passus est propter nos, ut mortem vinceret nobis. Descendens enim ad inferos, qui omnino peccatum nesciebat, et quasi peccator occisus, chirographum Adæ delevit; ut de cetero defuncti sub ejus nomine, a morte non teneren-

¹ Codd. C et M, *apud vos.*

² Codd. C et M, *aut purget (se).*

³ Codd. C et M omittunt *scribo.*

A tur, sed haberent fiduciam eundi ad cælos. Propter infirmitatem ergo nostram occisus revixit virtute Patris; ut discipulis probaret, quæ docuerat esse vera, exemplo in se ostenso.

Etenim nos infirmamur in illo.

Hoc ad apostolorum personam pertinet, qui eum, id est, Christum prædicantes, infirmabantur; dum injuriis agebantur, claudebantur, cædebantur.

B

Sed vivimus cum eo⁵ ex virtute Dei erga vos.

Manifestum est quia si a perfidis infirmabantur apud credentes, non erat hæc infirmitas, sed profectus; quia hinc potentiores fiunt fideles, dum infirmantur. Illata ergo mors a perfidis vita est erga credentes; virtute enim Dei resurgens, ut vivant cum Christo.

C

Vos ipsos tentate, si estis in fide: ipsi vos probate. Vers. 5.

131. Invicem ut se fratres discutiant, præcipit; sollicitiores fiunt enim, si secum invicem conferant. Tentationem ergo hanc probationem voluit intelligi; quia omnis probatio tentatio est, non tamen omnis tentatio probatio. Si enim Deus tentare dicitur, probatio est; si autem diabolus tentare dicatur, tentatio est, quia evertere nititur. Et homo aliquando tentat, ut probet; aliquando, ut capiat.

D

An non cognoscitis vos, quod Christus Jesus in vobis est, nisi reprobi estis?

Hoc dicit, quia si probare vos invicem nescitis, non cognoscitis quia Jesus Christus est in vobis, et hoc est reprobum esse, nescire religionis et professionis suæ fidem. Qui enim fidei suæ sensum in corde habet, hic scit Christum Jesum in se esse.

E

Spero autem cognituros vos quia non sumus reprobi. Vers. 6.

Provocat eos ad scientiam fidei, et rectæ vitæ. Cum enim cœperint scire apostoli sui certam auctoritatem et meritum apud Deum, poterunt et circa se esse solliciti.

F

Oro autem Deum, ne quidquam mali faciatis: non ut nos probati appareamus, sed ut vos quod bonum est, faciatis; nos autem, ut quasi reprobi simus. Vers. 7.

132. Eo affectu quo super orat pro eis, ut a malis temperent, *Non ut nos, inquit, probati appareamus; id est, non ut in auctoritate vi-*

⁴ *Emendari* intellige corripi et castigari.

⁵ Codd. C et M, *cum ipso.*

deamur, vobis peccantibus. *Sed ut vos quod bonum est, faciatis; nos autem, ut quasi reprobi simus.* Quid est hoc? Orat Apostolus, ut reprobatus sit? Non sane: sed hoc orat, ut his bene agentibus, dum non auderent corripere, quasi humiliantur, et humiliati vel reprobi appareant. Probat enim a Deo videntur, dum judicant peccatores, auctoritate concessa. Si ergo quos judicent, non sint; cessante in his auctoritate, quasi reprobi videntur.

Vers. 8. *Non enim possumus aliquid adversus veritatem, sed pro veritate.*

Hoc dicit, quia potestas non est data contra veritatem, ut arguant bene viventem; sed pro veritate, ut vindicent in eum, qui inimicus est legis. Ideoque cessabit potestas, si quod bonum est fecerint. Unde et ad Romanos ait: *Vis non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex illa.* Cum ergo non timet bonum operando, evacuata est apud eum potestas: hoc est quasi reprobum esse, quia hoc in eo cessat, unde probatur potestas.

Rom. XIII, 3.

Vers. 9. *Gaudemus enim, cum nos infirmamur, vos autem fortes estis.*

133. Hoc est infirmari, non exercere potestatem: hos autem optat fortes esse, ut bene agentes vitia vincant, et prohibeant a se vindictam aut correptionem.

Hoc et oramus et (sic) vestram consummationem.

Petit orans, ut in eo perficiantur, nec peccent consummati in virtute bonæ vitæ, et incorrupta fide.

Vers. 10. *Idcirco hæc absens scribo, ut non præsens durius agam.*

Apertum est quia ideo absens commonet, ut correctiores illos inveniatur, et non illic positus increpet cum pudore; ut erubescat qui peccat, in cœtu fraterno.

Secundum potestatem quam Dominus dedit mihi in ædificationem, et non in destructionem.

Hæc potestas est, quam superius optat esse otiosam, his bene agentibus: si quo minus, exercere se in hac, ut ædificentur correpti, non mortificati peccatores. Non enim destruuntur

¹ Codd. C et M, *pacem meam.*

² Codd. C et M, *ad invicem.*

³ Omnes edit. ante maurinam, ac mss. aliquot, *et spurii habent pacem*: aptius alii cod. nonnulli, ut C et M, *et spurci*, hoc est, impudici, molles etc. Editiones maurinæ habent *spu-*

A qui arguuntur, ut corrigantur; sed ædificantur ad vitam.

De cetero, fratres, gaudete, perfecti estote, consolationem percipite, idem sapite, in pace agite; et Deus pacis et dilectionis erit vobiscum.

Vers. 11

134. Gaudium hoc de emendatione erit, unde et poterit provenire perfectio: sed ante erit consolatio, ut spe futurorum deserant præsentem oblectationem. *Idem sapite*: hoc ait propter veterem discordiam, ut jam unum sentiant. *In pace agite.* Si concordēs fuerint, habebunt pacem. *Et Deus pacis et dilectionis erit*, inquit, *vobiscum.* Deus pacis est Christus, qui dixit: *Pacem meam do vobis, pacem¹ relinquo vobis.* Ipse est et Deus dilectionis, quia iterum ait: *Novum mandatum do vobis, ut diligatis invicem.²* *Et in hoc*, inquit, *cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem, qua dilexi vos, habueritis invicem.* Alia tamen pax Dei, alia mundi est; quia et maligni et spurci³ habent pacem, sed ad damnationem; Christi enim pax libera est a peccatis. Perfidiam ergo fugit, dolum spernit, factis malis repugnat. Hæc Deo placita est et amica, diabolo autem inimica. Hanc qui habuerit, habebit et dilectionem simul et Deum eorum ad tuitionem perpetuam.

¹ Joann. XIV, 27.

² Joann. XIII, 34.

Salutate vos invicem in osculo sancto.

D Hæc salutatio ecclesiastica est; quia oscula hæc non carnalia, sed spiritalia sunt, quæ complexu corporum animos copulant, non desiderio carnis, sed spiritus.

Salutant vos sancti omnes.

Provocat eos ad sanctitatem, ut et ipsi audeant reddere vicem sanctis in salutatione: ideo enim E a sanctis salutantur, ut illos imitentur.

Gratia Domini nostri Jesu Christi, et dilectio Dei, et communicatio Spiritus sancti sit cum omnibus vobis. Amen.

Trinitatis hic complexio est, et unitas potestatis, quia totius salutis perfectio est.⁴ Dilectio enim Dei misit nobis Salvatorem Jesum, cujus gratia salvati sumus. Ut possideamus hanc gratiam salutis, communicatio facit sancti Spiritus: hic enim dilectos a Deo, et salvatos gratia Christi tuetur, ut trium perfectio consummatio sit hominis in salutem.

rici; sed conjicere oportet esse mendum typographicum pro *spurci*.

⁴ Cod. C, *potestatis, quæ totius sit hominis in salutem.* Cod. M addit: *Deo gratias. Amen. Amen. Explicit ad Corinthios.*

IN EPISTOLAM BEATI PAULI

AD GALATAS.

PROLOGUS.¹

OMNIS credens in Christum, et observans Legem factorum, male intelligit Christum: sicut et symmachiani, qui ex pharisæis originem trahunt, qui servata omni Lege, christianos se dicunt, more Photini Christum non Deum et hominem, sed hominem tantummodo definientes. Si enim Deum

intelligerent Christum, nihil de Lege factorum sperarent, id est, de neomeniis, sabbato, circumcisione et discretionem escarum; quia qui Deum et dominum Legis colit, supra Legem est; nec potest judicari a lege qui cum legislatore concordat. Denique non illorum causa Lex data est, qui Deum colebant; sed eorum qui male et credebant et agebant ad contemptum creatoris. Unde dicit ad Timotheum: *Nec enim justo lex posita est, sed injustis, et male versantibus.* Et Moyses sic inquit: *Timentes facietis filios Israel.* Unde et Galatæ, vel ii qui eos subvertebant, adhuc erroris nebula contextum cor habentes, non cernunt sensum Esaie prophetæ inter cetera dicentis: *Verbum enim consummans et brevians in æquitate; quia verbum brevium faciet Dominus super terram.* Si ergo hæc dicta intelligerent, a Lege recederent, scientes, a prædicatione Johannis Baptistæ Legem jam cessare; ut sola fides sufficiat ad salutem, abbreviata ex Lege. In Lege enim et de Deo Patre, et de Christo Filio ejus, et de Spiritu sancto continetur prædestinatum in tempore, quod manifestum est in prædicatione: nam si signaculi causa circumcidebantur filii Israel, ut exinde apparerent filii esse Abrahæ juxta carnem, rite cessare debet circumcisio; quia signum habent credentes mortis devictæ, quo dignoscuntur filii esse Abrahæ, sed secundum fidem: Abrahæ enim promissus est qui veniens vinceret mortem. Denique hunc exspectabat Abraham, quem

A in spiritu sentiens natum, gavisus est, sciens se in brevi introduci in cœlos. Unde dicit Dominus ad Judæos: *Abraham cupivit videre diem meum; et vidit, et gavisus est:* tempore enim quo simul adhuc erant filii Israel in eremo, antequam vicini essent gentilium, non sunt circumcisi. At ubi commisceri habebant gentibus, tunc a Jesu Nave circumcisi sunt de petra,² quæ significat Christum: quia *petra*, inquit, *erat Christus;* ut designaret³ per Christum futuram circumcisionem cordis, sicut dixerat, Moyses et Hieremias propheta: *Circumcidite vos Deo, et circumcidite præputium cordis vestri;* ut amputata caligine per remissionem acceptam peccatorum, digni fierent videre gloriam Dei, quam sub Lege positi videre nequiverant causa peccati. Ut ergo et Christum Deum signaret, et non se ab homine ea didicisse quæ docebat, adsereret, ita incipit:⁴

Joan. viii, 56.

² Josue v, 3.

³ I Cor. x, 4.

Deut. x, 16.
Jerem. iv, 4.

4

CAPUT I.

Paulus apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, et Deum Patrem, qui suscitavit eum a mortuis.

Vers. 1.

2. Apostolum se non ab hominibus electum, et missum ad prædicandum testatur, sicut erant quidam, qui electi ab apostolis mittebantur ad Ecclesias roborandas; neque sicut alii, qui a Judæis mittebantur ad disturbandas Ecclesias, quos pseudoapostolos vocat: sed a Filio Dei missum se, quem in hac causa idcirco hominem negare videtur; quia præcepta quasi Deus dedit, non quasi homo, et quem elegit, divino judicio elegit. Per quod idoneum et firmum se prædicatorem significat; quia multo utique melior est, quem Deus elegit, quam quem homo. *Neque*, inquit, *per hominem*, sicut arbitrabantur de Christo qui hos cogeant circumcidi; sed per Dominum Jesum Christum, id est, per eum, qui Deus et homo est. Quod statim aperit, cum dicit: *Et Deum Patrem, qui suscitavit eum a mortuis.* Hoc dicto, duas hæreses damnavit, et Manichæi, et Photini;⁵ quia Manichæus Christum hominem negat, et non negat crucifixum; et Photinus Christum Deum esse

5

¹ De titulo hoc recurrunt quæ dicta sunt initio Commentarii in epistolam I ad Corinthios. Hæc præterea leguntur in cod. M: *Galatæ sunt græci: hi verbum veritatis primum ab Apostolo acceperunt: post discessum ejus temptati (sic) sunt a falsis apostolis ut in Legem et in circumcisionem reverterentur. Hos revocat Apostolus ad fidem veritatis scribens eis ab Epheso.*

² Rom. edit., *circumcisi sunt cultris de petra....* inserta voce cultris.

³ Codd. C et M, *designaretur*, quam tamen lectionem non esse genuinam ostendit subsequens casus accusativus.

⁴ Cod. M habet hic titulum, *Tractatus in epistola (sic) ad Galatas.*

⁵ Nota hic aliud indicium vetustatis hujus Commentarii, sicut et n. 127 epistolæ II ad Corinthios, ubi Novatianum redarguit. Sunt enim omnes hæretici IV sæculi quos auctor oppugnat, numquam vero posteriores.

I Tim. i, 9.

Levit. xv, 31.

Isai. x, 23.

non concedit; et tamen ipsum se, hoc est, corpus suum excitasse a mortuis negare non audet; ut Manichæus, cum crucifixum non negat, stulte eum hominem non fateri videatur; et Photinus impietate quadam Deum negare, quem se ipsum a mortuis excitasse fatetur. Legit enim dixisse Dominum: *Solvite templum hoc, et ego tribus diebus excitabo illud. Hoc autem dicebat de templo corporis sui.* Igitur ipse excitans se a mortuis, corpus suum significat se a mortuis excitasse; et nihilominus tamen a Patre suo dicitur excitatus, propterea quod omnis virtus Filii de Patre est; ut gesta Filii facta sint Patris, ex quo sunt omnia.

Joan. II, 19.

Vers. 2. *Et qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesiae Galatiæ.*

3. Postquam auctoritatem suam commendavit, adhuc auget ad causam, ut ceteros qui secum erant, omnes commotos adversus eos ostenderet. Quamvis sufficeret auctoritas ejus, ne posset refutari; tamen ut gravet factum illorum, quo a prima fide destiterant, multos secum accensos ad errorem illorum arguendum designat. Facile enim poterit quis intelligere errare se, si a multis se videat reprehendi.

Vers. 3. *Gratia vobis et pax Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.*

4. Utriusque beneficio tam Patris, quam Filii genus hominum sublevatum ostendit. Nec minorem Filium significat, cum eum Dominum nostrum vocat: neque Patrem majorem, quia eum Deum nostrum appellat; quia non erit verus Deus Pater, nisi et Dominus sit; neque verus Dominus Filius, nisi et Deus sit. Si ergo una gratia Patris et Filii erga nos est, quid est, inquit, ut de Filio minus sentientes, Legem illi æquetis, ut partim Christo, partim Legi serviatis, cum legeritis Dominum dicentem: *Quia dominus est filius hominis etiam sabbati?* Ut per hoc videant quanta contumelia ab eis Domino irrogetur, quando comparant Dominum¹ famulæ.

Luc. VI, 5.

Vers. 4. *Qui dedit semet ipsum pro peccatis nostris.*

5. Aperte ostendit nihil prodesse Legem, quando Christum dicit obtulisse se, ut pro nobis pateretur, ut nos justificaret, quos Lex reos tenebat; ut eruti a Lege per fidem Christi, jam non peccatores essemus, sed justificati secunda nativitate, filii Dei appellati. Cum enim in ditione diaboli genus hominum² teneretur, Salvator obtulit se volenti diabolo; ut illudens eum potestate virtutis suæ (accipere enim voluit

¹ Codd. C et M omittunt *Dominum*.

² Nonnulli mss., *in conditione diaboli velut*, quidam *vel, in servitute gens* etc. Codd. C et M, *in conditione diaboli genus*. Sed mendum vetustorum amanuensium sane est in voce *conditione*.

A quem detinere non potuit), auferret ei quæ malo jure tenebat obnoxia. Expoliatis itaque inferis, trophæum animarum pertulit ad Patrem, ex quo sunt omnia; quod Lex utique facere non potuit. Quamquam profutura data sit; nobis tamen peccantibus conversa est, ut fieret inimica; et cœpit occidere, non vivificare. Christus autem donans delicta, non solum vivificavit nos, sed et sibi sociavit; ut filii Dei vocemur facti per fidem. Quantus ergo error est post gratiam reverti sub Lege, hoc est, post acceptam libertatem velle servire; ut ereptus gladio immemor beneficii denuo se vendat lanistæ! Accusator est enim emptoris, qui relicto eo, rursum ad priorem dominum redit.

B

Ut liberaret nos de præsentī sæculo maligno.

Hoc dicit, quia ideo morti concessit se Dominus, ut nos ab errore sæculi liberaret, id est, ut ab intelligentia hujus sæculi, quod curculis senescente ætate devertit in finem, alieni facti, futuri sæculi quod occasum nescit, participes simus in sensu unius Dei. Præsentis enim sæculi hæc est malignitas, quia non reddit congruam reverentiam creatori Deo, et restauratori Christo; dum multos sibi deos confingit error humanus, aut dum Christo a credentibus debita honorificentia non reservatur.

D *Secundum voluntatem Dei et Patris nostri, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.* Vers. 5.

Ut firmum sit et plenum auctoritate, quod dicit quia Christus nos liberavit, addit quia istud Patris fecerit cum voluntate.

Miror quod sic tam cito transferimini ab eo, qui vocavit vos in gratiam³ Christi, in aliud evangelium. Vers. 6.

E

6. Evangelium bonum nuntium est, ac per hoc et lex vetus Evangelium est, excepta Lege factorum:⁴ sed hoc potius in quo, quod promissum est, solutum est, per quod peccatores ad indulgentiam convocantur. Mirari ergo ideo se dicit, quia de optimo et maximo beneficio decedentes, manciparunt se Legi factorum; ut perderent quod fuerant consequuti, ut de accepta libertate ruerent in servitutem, cito eversi: cum mos sit ut paulatim aliquis de malo transeat ad bonum; hi autem de bono facile traducti sunt ad opera carnis, quæ sunt gravia. Raro enim contingit, ut quis de lætitia confugiat ad exitia; ac per hoc admiratur hebetudinem illorum, qui in securitate positi, labori se subjecerunt inani. Tale est, si nauta insanus stans in portu, de tempestate securus, laxet

F

³ Loco communis *per gratiam*, e codd. C et M substituiimus *in gratiam*, quod ita e veteri latina versione habent et alii Patres. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Omnes edit. et nonnulli mss., *accepta lege factorum*. Non recte. (Edit. Maur.)

navim in altum, ut perturbetur diversis procellis: ita et hi per stultitiam subjecerunt se, ut dolores paterentur pudoris desecti, et jugum servitutis Legis suscipere, nulla hujus rei spe prædicata. In aliud ergo evangelium vocati fuerant, quam quod hi prædicabant, qui eos subverterant; non tamen aliud ab eo, quod apostoli annuntiabant, quod hi pseudoapostoli aliud esse adserebant ad invidiam Apostoli, qui eos instruxerat. Et ut Galatas per hanc fallaciam circumvenirent, necesse erat ut evangelium Apostoli aliud esse dicerent, quam quod ratio Salvatoris docebat; hoc autem esse verum, quod ab eis cum legis veteris concordia prædicabatur. Hi sunt qui quæstiones fecerunt Paulo et Barnabæ de hac re, sicut continetur in Actibus Apostolorum: isti enim docebant ex gentibus credentes quia nisi circumciderentur more Moysis, et judaizarent, salvi esse non possent.

Act. xv, 2.

7. *Quod non est aliud, nisi aliqui sunt, qui turbant vos, et volunt convertere¹ evangelium Christi.*

7. Apertum est quia hoc agebant, ut converterent evangelium Christi immutantes traditiones; ut sub nomine Christi essent Judæi; et hoc est convertere evangelium Christi in Legem.

Vers. 8, 9.

Sed et si vos, aut angelus de cælo evangelizaverit vobis, præterquam quod evangelizavimus, anathema sit, sicut prædiximus, et nunc iterum dico: Si quis vobis evangelizaverit præterquam quod accepistis, anathema sit.

Nemo miretur Apostolum, qui feritatem morum mansuetabat, sic esse commotum: pro Galatarum enim salute indignatur adversus inimicos disciplinæ christianæ. Indignatio enim hæc ostendit non leve peccatum esse post acceptam fidem converti ad Legem: nam tam firmum atque verum evangelium, quod eis prædicaverat, adserit, ut etiam se ipsos, id est, apostolos, si² immutati forte aliter prædicarent, non audiri doceret, quorum utique fama quod essent apostoli Christi, peragraverat omnem locum. Aut si forte diabolus angelum Dei se fingens, ut facile possit audiri, de cælis appareret contra hæc prædicans, sciretur esse contrarium, et ut abominatio haberetur. Si ergo apostolos Christi, quorum tam præclara opinio in signis et prodigiis erat faciendis, et angelum de cælo, quem possit spiritalis ratio commendare, aliter docentes, quam ab apostolo Paulo edocti erant, anathematizari præcepit; quanto magis quos nullum testimonium ad seducendum potest commendare! Ideo autem iterat contestationem, ut confirmet eos in prima traditione: iterata enim lex sollicitiores reddit negligentes.

¹ Rom. edit., *et volunt invertere*. Et infra, *ut inverterent evangelium*.

² Hæc particula *si* omissa fuit in maurinis editionibus.

A *Modo enim hominibus satisfacio, aut Deo?*

Vers. 10.

8. Hoc est, numquid hominibus satisfacio, suadendo vobis reverti ad gratiam Christi, an Deo? Non hominibus utique, sed Deo; ut per satisfactionem revertatur ad Deum, quem spreverant. Denique statim subjecit:

Aut quæro hominibus placere? Si adhuc hominibus placerem, servus Christi non essem.

B

Significat igitur hos a quibus fuerant eversi, non Deo, sed hominibus placere in Galatarum subversione, sicut et semet ipsum jamdudum, quando Ecclesiam, ut patrum traditionem vindicaret, persequabatur. Ut enim a Judæis laudari possent, secundum voluntatem illorum, Legem servandam dicebant; ne si verum evangelium Christi prædicarent, inimicos eos facerent. Hic autem apostolus Paulus, qui omni devotione Deo placere docebat, non timebat homines offendere, dummodo Dei gloriam commendaret: omnia enim præsentia postponens, futuris se commendabat spebus, ut Christi idoneus servus: idonei autem servi esse non possunt, qui sub nomine domini propriis lucris student. Sed forte contra aliquis dicat: Ergo qui Legem prædicabant, quam Deus dicitur dedisse, hominibus serviebant. Quomodo ergo idonea Lex esse dicitur, cujus prædicatio secundum hominum voluntates narratur temperata? Ante adventum Domini Lex juxta Dei voluntatem prædicabatur; tempus enim ei debebatur, ut servaretur: at ubi venit Dominus promissus in Lege, cessare oportuit Legem, juxta prædictam sententiam prophetarum. Unde dicit Dominus: *Lex et prophetæ usque ad Johannem*; nec enim dignum erat ut præsentem Domino Legis auctoritas servaretur. Ideoque si quis de cetero Legem servandam putat, jam non Domini voluntati obtemperat, sed repugnat; similibus enim suis satisfacit.

Luc. xvi, 6.

E

Notum autem³ vobis facio, fratres, evangelium, quod prædicatum est a me, quia non est secundum hominem: neque enim ego ab homine accepti illud, aut dici; sed per revelationem Jesu Christi.

³ Vers. 11, 12.

F

9. Nunc principia epistolæ aperit: ipsum enim sensum vult manifestare, quia ea quæ docebat, non ab homine didicerat, ne forte dubitaretur de iis, quæ docebat. Neque secundum humanum judicium aptata erat ejus prædicatio, ut indigna divina auctoritate videretur; sed a Dei Filio dicit se didicisse per revelationem, cum jam post resurrectionem esset in cælis, sicut præmemoravi; et ea quæ didicit, convenire voluntati majestatique ejus, a quo se didicisse

³ Codd. C et M, *Notum enim*, ut August. et Hieron. ac vetus lat. versio apud Sabbat.

testatur. Spiritualia enim sunt, quæ servata meritum collocant apud Deum: illa enim carnalia sunt, quæ tempore suo servata, nec meritum nec immeritum præstiterunt apud Deum; non servata obfuerunt, quia et qui non fecerant Legem, sub maledicto erant, et qui fecerant, non justificabantur apud Deum, quia justus ex fide vivit. Illa enim ut oneri essent, servanda mandata sunt, non dignitati.

Hebr. x, 38.

Vers. 13. *Audistis enim conversationem meam aliquando in judaismo, quia supra modum persequabar*
Vers. 14. *Ecclesiam Dei, et expugnabam eam, et proficiebam in judaismo super multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum.*

10. Propositum suum, quo prius juxta carnem vigeat, repugnans Ecclesiæ, breviter memorat: sed ut famulus Christi esset, hoc se reliquisse dicit. Magis enim se devotum, quam illos in vindicando Legem fuisse designat; non tamen propter hominum favorem, sed hoc putans utile apud Deum. Per ignorantiam enim, cum humanitati placeret, Deo se servire putabat, liberam habens conscientiam: nesciebat enim, jam tempus adserendæ Legis non esse, doctrinam sequutus patrum, aut in errore, aut in malevolentia constitutorum; et omni industria et fervore mentis id agebat, ut ceteris coæqualibus sibi æmulatione Legis præstantior videretur, sic insaniens contra disciplinam Christi, ut nulli hominum parceret fidei fœdera adsequuto. Sed cum Dei revelatione laborem hunc inanem esse didicisset, et magis contrarium; destitisse ab eo, et se fidei gratiæ subdidisse, ut profectus ei esset apud Deum, memorat. Si ergo hic qui Israelita est, et qui dignitate doctoris fultus erat apud Judæos, eruditus a Gamaliele, viro prudentissimo, locum habens cum optimis vita hominibus, reliquit Legem; quanto magis ii, qui extra Legem erant, Legi se subjicere non debuerant! Et si hic gaudet exisse se de sub jugo servitutis, quid est ut libertatem¹ suam obligaverint vinculis Legis?

Vers. 15, 16. *Cum autem placuit ei, qui me segregavit de utero matris meæ, et vocavit per gratiam suam revelare Filium suum in me, ut evangelizarem eum in² gentibus; continuo non adquirevi carnem et sanguinem.*

11. Cum in Lege haberet fiduciam, inscius jam tempus Legis servandæ non esse, et omni aviditate contenderet, putans Dei se voluntate hoc agere, ut resisteret Evangelio Christi; videns Deus æmulationem ejus bonam, sed scientiam ei deesse, placuit ei vocare illum ad gratiam suam, sciens jam idoneum hunc esse ad

A prædicandum Evangelium Filii ejus in gentibus; quia si in re minima tam velox et fidus erat audacia conscientiæ, non adulatione cujusquam; quanto magis in prædicando dono Dei futurus esset constantior spe promissi præmi! Præscientia ergo Dei segregatus est de utero matris suæ, id est, antequam nasceretur; vel statim natum scivit Deus futurum bonum. Sicut dicit ad Hieremiam prophetam: *Prius quam te formarem in utero, novi te, et cetera*; ita et apostolum Paulum, sciens quis³ esset futurus, prævenit eum; ut antequam converteretur, vocaret eum, quia erat necessarius. Denique statim suscepit dispensationem doni Dei, omni postposita cura carnali: nec enim consilium cujusquam petiit, aut ad aliquem retulit quid esset acturus; sed protinus prædicavit Christum, quia hic est Filius Dei. Nam sicut futuri mali frequenter ante sunt boni; ita et solent futuri boni prius esse mali.

Jerem. i, 5.

3

C. *Neque veni Hierosolymam ad præcessores meos apostolos; sed abii in Arabiam, et iterum regressus sum Damascum.*

Vers. 17.

12. Non fuisse dicit necessitate electum se a Deo pergendi ad præcessores suos apostolos, ut aliquid forte disceret ab eis; quia Deus ei revelavit per Filium suum quomodo doceret. Hoc ideo loquitur, ut ostendat non aliud tenendum esse, quam quod docet; nec hominibus credi, sed Deo, a quo se didicisse testatur; ac per hoc eos, qui illos in Legem induxerant, esse doctores falsos, quia non a Deo traditum erat quod docebant. A Damasco ergo in Arabiam profectus est, ad prædicandum, ubi nullus erat apostolorum; ut ipse illic fundaret Ecclesias, ne subrepentibus pseudoapostolis, judaismus seminaretur. Et inde iterum regressus est Damascum, ut visitaret quibus rudis prædicaverat Evangelium gratiæ Dei.

E *Deinde post annos tres adscendi Hierosolymam videre Petrum, et mansi apud eum dies⁴ quindecim.*

Vers. 18.

4

13. Dignum fuit ut cuperet videre Petrum, quia primus erat inter apostolos, cui delegaverat Salvator curam Ecclesiarum: non utique ut aliquid ab eo disceret,⁵ quia jam ab auctore didicerat, a quo et ipse Petrus fuerat instructus; sed propter affectum apostolatus, et ut sciret Petrus hanc illi datam licentiam, quam et ipse acceperat. Veniens ergo ad eum, hospitio receptus est, et apud eum mansit dies quindecim, quasi unanimes coapostolus. Hæc ideo manifestat, ut ostendat concordiam se cum apostolis habuisse, nec in aliquo dissensus, sicut susurrabant de eo pseudoapostoli, ut eum apud Ecclesias gentium deformarent, et sua mala

5

¹ Codd. C et M, ut hi libertatem.

² Codd. C et M omittunt in, ut etiam paulo post.

³ Codd. C et M, sciens quid.

⁴ Ita cum vet. lat. vers. et August. apud Sabbat., qui

tamen erravit asserens, Ambrosiastri lectionem esse: *Et mansi apud illum diebus xv*, quamvis in codd. C et M revera habeatur *diebus*; sed horum lectio ignota illi fuit.

⁵ Ita etiam Chrysostomus, Hieronymus, Theodoretus, etc.

simplicioribus insererent, dicentes ea convenire cum doctrina apostolorum majorum.

Vers. 19. *Iterum reversus sum Damascum; alium autem ex apostolis vidi neminem, nisi Jacobum fratrem Domini.*¹

14. Jacobum vidit Hierosolymæ, quia illic erat constitutus ab apostolis episcopus, qui et ipse prius fuerat incredulus, sicut dicit Evangelista. *Quia nec fratres ejus, inquit, adhuc credebant in eum.* Hic Jacobus filius fuit Joseph, qui ideo frater Domini appellatus est, quia et Joseph, pater ejus, etiam Domini pater nuncupatus est.² Sic enim dicit Maria ad Jesum in Lucæ Evangelio: *Quid fecisti nobis, fili? Ego et pater tuus mæsti et tristes quærebamur te.* Et in Evangelio Johannis dicit Philippus ad Nathanael: *Quem scripsit Moyses in Lege, et prophetæ, invenimus Jesum a Nazareth, filium Joseph.* Hoc ergo modo dictus est Dominus frater Jacobi et ceterorum, quo et filius nuncupabatur Joseph. Quidam enim ducti insania hos veros Domini fratres de Maria natos, impia adsertione contendunt, cum Joseph non verum ejus patrem dicant appellatum. Si enim hi veri erant fratres ejus, et Joseph erit verus pater; quia qui dixit patrem ejus et Joseph, idem dixit et fratres ejus Jacobum et ceteros.

Vers. 20. *Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior.*

Quod ad commendationem ejus pertinet loquuturus, testem Deum dat, quia ita se habent quæ dicturus est, ne forte videretur compositum; cum personæ ejus non conveniat aliquid fingere. Sed cum se commendat, hos vult proficere; commendatio enim hæc istis proficit,

¹ Cod. M hic sequentia habet: *Jacobus quidem Alphæi ipse est quem in hoc loco apostolus fratrem Domini nominat. Quia Maria uxor Alphæi soror fuit Mariæ Matris Domini, quam Mariam Cleophe Johannes evangelista cognominat, fortasse quia vel idem Alphæus etiam Cleophas est dictus, vel ipsa Maria defuncto post natum Jacobum Alphæo, Cleophe nupsit. Qui adeo mirabilis vitæ fuisse narratur ut propter ipsius (videtur deesse sanctitatem) maxime nec est (nempe esse) Hierusalem capta (lege captam) antiquorum historiæ tradant. Hunc igitur Jacobum Apostolum vidit Hierosolymæ, quia ibi erat constitutus ab apostolis episcopus.*

Fratrem Domini consobrinum ejus debemus intelligere. Negat se itaque propter (lege præter) hos quemquam apostolorum vidisse ne occulta contradictio nasceretur: Etiam si a Petro non es doctus, alios habuisti apostolos præceptores. Negat se alios vidisse, non quo contemptui eos duceret; sed quia illi ad Evangelium prædicandum toto fuerant orbe dispersi. Multi quidem Jacobi vocabantur; hic vero de utero matris sanctus vocatus fuit. Vinum et siceram non bibit, carnem nullam non (sic) comedit, numquam attonsus est, neque unctus est unguento, neque usus est balneo; huic solitum erat ingredi sancta sanctorum.

Siquidem vestibus laneis non utebatur sed lineis. Solusque ingrediebatur in templum, et fixis genibus pro populo deprecabatur in tantum ut camelorum duritiam traxisse ejus genua crederentur. Quæ autem scribo vobis etc.

² De assertione qua Jacobus dictus est filius Joseph, ait Corn. A-Lapide: *Perperam falsus (nempe verus) Ambrosius dicit eum fuisse filium Josephi, et ideo dictum fratrem Do-*

A ut sciant ea, quæ ab hoc dicuntur, esse verissima.

Deinde veni in regiones Syriæ et Ciliciæ. Eram autem ignotus facie Ecclesiis Judææ, quæ erant in Christo: solummodo audiebant, quia qui persequabatur nos aliquando, nunc prædicat fidem, quam aliquando expugnabat; et in me magnificabant Deum.

B 15. Hoc dicit, quia cum judaismum defenderet contra fidem, sicut et hi a quibus Galatæ fuerant eversi; a Deo electus est, et doctus dissimulare a judaismo, et novam legem prædicare: ita ut gauderent in eo ex Judæis credentes, quos pridem persequabatur, Deo agentes gratias, qui de persecutore fecit defensorem; ut perinde scirent Galatæ circumventos se, ut sub nomine Christi Judæos se profiterentur, circumcidentes carnem præputii sui, cum Christi C lex aliud imperet, quam judaismus: illic enim circumcisio carnis est; hic cordis: illic sub elementis servitur neomeniis et sabbato; hic soli Deo in spiritu, quia corde creditur: illic conditio est causa peccati; hic libertas ex remissione peccatorum. Multa itaque distantia est.

CAPUT II.

*Deinde post annos quatuordecim iterum*³ *adscendi Hierosolymam cum Barnaba, adsumpto et Tito. Adscendi autem secundum revelationem, et exposui illis Evangelium, quod prædico in*⁴ *gentibus, secreto autem, his qui aliquid esse videbantur; ne forte in vacuum currerem, aut cucurrissem.*

16. Quoniam multo tempore fama ejus crebrescebat apud omnes Judæos, facie autem non videbatur; perambulabat enim fun-

mini. D. Hieronymus cap. viii contra Helvidium docet sanctum Joseph fuisse virginem ante et post matrimonium cum Maria Matre Domini. Hac forte de causa codex M hoc loco a communi lectione divertit, et potius e Hieronymo, et præsertim e libro contra Helvidium veram hausit doctrinam, ubi legitur, n. 13: Restat conclusio, ut Maria ista, quæ Jacobi minoris scribitur mater, fuerit uxor Alphæi, et soror Mariæ Matris Domini, quam Mariam Cleophe Joannes evangelista cognominat; n. autem 19 rursus habet: Possemus hac estimatione possibilitatis contendere, plures quoque uxores habuisse Joseph, quia plures habuerit Abraham, plures habuerit Jacob, quod plerique non tam pia quam audaci temeritate confingunt.

Etiam in Pseudo-hieronymi Comm. ad h. l. legitur: Unde Jacobus secundum cognationem frater Domini dicitur: quoniam de Maria Cleophe, sorore matris Domini, natus esse monstratur. Non tamen proprie soror, sed consobrina habenda.

Hieronymus in Libro de Script. eccl. cap. ii habet: Jacobus qui appellatur frater Domini, cognomento Justus, ut nonnulli existimant Josephi ex alia uxore, ut mihi autem videtur, Mariæ sororis Matris Domini, cujus Joannes in libro suo meminit, filius, post passionem Domini statim ab Apostolis Hierosolymorum Episcopus ordinatus.

Item videatur Maurinorum nota in libro vii Expositionis in Evang. Lucæ n. 9 ad illa Ambrosii verba: Jacobus etiam, qui primus solum sacerdotale conscendit.

³ Cod. C omittit iterum cum Irenæo et Tertulliano. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Iterum codd. C et M omittunt in.

¹ dare et roborare Ecclesiam¹ solita constantia inter gentes; a Judæis autem causa Legis mala illi fiebat opinio, quasi discordaret a prædicatione ceterorum apostolorum; et hinc fiebat multis scrupulus, ita ut gentes possent perturbari, ne in aliud inducerentur ab eo, quam tradebant apostoli, qui cum Domino fuerant. Nam ipsa occasione subversi sunt Galatæ a Judæis dicentibus quia aliud tradebat Petrus, quam Paulus: hinc factum est, ut admonitus revelatione Domini adscenderet Hierosolymam cum testibus prædicationis suæ, id est, Barnaba et Tito, uno ex Judæo, et altero ex gentili; ut si qui de eo haberent scandalum, horum testimonio tolleretur, adaperiens illis sensum prædicationis suæ. Cum apostolis vero secreto contulit; ut scirent non illum discordare a regula evangelica, hoc est, ne putarent illum in vacuum currere aut cucurrisse, sicut æstimabant aliquanti ex Judæis credentibus. Nec enim aliquid ab eis discere poterat, quia a Deo fuerat instructus: sed propter concordiam et pacem Dei nutu factum est, ut tolleretur scrupulus aut suspicio fratribus et coapostolis ejus, et ut gentibus proficeret, cognoscentibus quia concordabat Evangelium ejus cum apostolis. Præterea cum legem dedissent,² non molestari eos, qui ex gentibus credebant; sed ut ab his tantum observarent, id est, a sanguine et fornicatione et idololatria. Nunc dicant sophistæ Græcorum, qui sibi peritiam vindicant, subtilitate ingenii se naturaliter vigere, quæ tradita sunt gentibus observanda? Quæ ignorabant, an quæ sciebant? Sed quomodo fieri potest, ut aliquis ea discat, quæ novit? Ergo hæc illicita esse ostensa sunt gentibus, quæ putabant licere; ac per hoc non utique ab homicidio prohibiti sunt, cum jubentur a sanguine observare.³ Sed hoc acceperunt, quod Noe a Deo didicerat, ut observarent se a sanguine edendo cum carne. Nam quomodo fieri poterat ut romanis legibus imbuti, quorum tanta auctoritas in servandis mandatis est, nescirent homicidium non esse faciendum; quippe cum adulteros, et homicidas, et falsos testes, et fures, et maleficos, et ceterorum malorum admissores puniant leges romanæ? Denique tria hæc mandata ab apostolis et senioribus data reperiuntur, quæ ignorant leges romanæ, id est, ut abstineant se ab idololatria, et sanguine, sicut Noe, et fornicatione.⁴ Quæ sophistæ Græcorum non intelligentes, scientes tamen a sanguine abstinendum, adulterarunt Scripturam, quantum mandatum addentes, et a suffocato observandum:⁵ quod, puto, nunc Dei nutu intellecturi sunt; quia jam supra dictum erat, quod addiderunt.

¹ Codd. C et M, *Ecclesias*.

² Vet. edit. et mss. aliquot, *cum legem didicissent*: Rom. edit., *cum lege didicissent*: alii mss. melius, *cum legem dedissent*. Infra vero edit. Rom. sola, *abstinerent, id est, a sanguine, et fornicatione, et idololatria*. (Edit. Maur.)

³ *Observare* idem valet ac *abstinere*, quod romani substituerunt Editores.

⁴ Cod. C, *a fornicatione*.

A *Sed neque Titus, qui mecum erat.*

Vers. 3.

17. Hoc est, illo ipso tempore, quo fui, inquit, Hierosolymis, *Titus, qui mecum erat*, compulsus non est circumcidi. Cum utique inter apostolos, et eos qui ex Judæis crediderant, essemus, nemo eum de his, id est, Titum, compulit circumcidi. Et subintelligitur: quid est ut vos circumciminini, cum Titus ab apostolis, qui videbantur aliquid esse, non est compulsus circumcidi, sed susceptus est incircumcisis?

Propter subintroductos⁶ autem falsos fratres, qui subintraverunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Jesu, ut nos in servitutem subjicerent, ad horam cessimus subjectioni; ut veritas Evangelii permaneat apud vos.

⁶ Vers. 4, 5.

18. Titum, quia Græcus erat sicut Galatæ, negat circumcisisum. Quo dicto, hos arguit, qui paterentur se circumcidi, cum essent Græci. Sed ne forte opponeretur ei, quia ipse circumciderat Timotheum; nunc causas exponit cur fecerit, quod faciendum negabat, dicens: *Propter subintroductos autem falsos fratres, qui subintraverunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Jesu, ut nos in servitutem subjicerent, ad horam cessimus subjectioni, ut veritas Evangelii apud vos permaneat*. Græci e contra dicunt: Nec ad horam cessimus, et hoc ajunt convenire causæ; quia qui fieri prohibebat, non oportebat, inquit, dicere se fecisse, ne probaret esse faciendum. Sed apostolus, vir divinus, sciens posse hoc opponi, ipse illud proponit, ut præveniat calumniosos; et reddit causas, quibus compulsus est facere quod nolebat. *Propter subintroductos autem*, inquit, *falsos fratres*. Subintroductos dicit, quia cum dolo intraverunt, ostendentes se fratres, cum essent inimici. *Qui subintraverunt*, hoc est, qui cum humilitate intraverunt fingentes amicitiam. *Explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Jesu, ut nos in servitutem subjicerent*. Explorare est sic intrare, ut aliudingat, et aliud quærat. Quo possent accusare *libertatem nostram, quam habemus in Christo Jesu*. Libertas in Christo Jesu hæc est, non subjici Legi. *Ut nos in servitutem subjicerent*; hoc est, ad hoc intraverunt cum dolo et fallacia, ut nostram libertatem servituti subjicerent, cogentes nos subjici legi circumcisionis. *Ad horam cessimus subjectioni*: hoc est, ad horam nos subjecimus servituti, humiliantes nos Legi; ut circumciso Timotheo, cessaret dolus et scandalum Judæorum. Parati enim

Act. xvi, 3.

⁵ Oportet supponere, Ambrosium in suis latinis exemplaribus, vel etiam in quibusdam græcis non legisse voces *a suffocato* iis Actorum locis, ubi de istis præceptis sermo est, atque ideo in eum errorem inductum esse ut putaret, præceptum de suffocato a græcis sophistis additum fuisse. Cæterum, si non edendus sanguis, nec suffocatum, quod et sanguinem continet.

⁶ Mss. non pauci, ac etiam C, constanter hic et infra scribunt, *subinductos*.

erant, sicut datur intelligi, commovere illi tumultum et seditionem. Fuit enim causa, quomodo haberent aditum calumniæ faciendæ: Timotheus enim erat matre quidem Judæa, patre autem Græco; unde factum est, ut secundum Legem circumcisis infans non esset. Volens autem Apostolus eum adsumere, ut ordinaret illum episcopum, sicut fecit (quia testimonium ei, inquit, bonum perhibebant omnes loci illius), insidias passus est Judæorum. Explorabant enim si filium Judææ incircumcisu[m] susciperet, parantes seditionem; quia si de Græcis contradicebat non esse circumcidendos, sicut et epistola ab apostolis de hac re fuerat data, vel filios Israel circumcidi non vetaret; quia nihil de his in epistola eadem significaverant apostoli: ex cujus auctoritate plus insæviebant credentes Judæi, quia non prohibebat Judæos filios suos circumcidere ipsa epistola. Tunc, inquit, accipiens eum circumcidit propter Judæos, qui erant in locis illis. De gentilibus autem scandalum non habebant, unde Titus non est compulsus circumcidi. Ad horam ergo cessit, ut veritas Evangelii permaneat apud gentes, cum non subjiunt se circumcisioni. Apud Judæos autem non erat veritas Evangelii, quia credentes circumcidebant filios suos: in Christo enim Jesu neque præputium, neque circumcisio aliquid valet, sed fides per dilectionem operans. Nam non solum historia, sed et litteræ hoc indicant, quia cessit. Nam supra dicit Titum, cum esset Græcus, non esse compulsu[m] circumcidi; et subjicit dicens: *Propter subintroductos autem falsos fratres*. Quid jam sonat, nisi quia cessit ad horam propter subintroductos falsos fratres? Si quominus, quomodo verba aut sensus sequerentur? Titum certe negat compulsu[m] circumcidi: propter subintroductos autem falsos fratres, quid sonat, nisi quia cessit? Si autem propter subintroductos falsos fratres non cessit, non voluntate non cessit; nam cessurum se significavit, si hoc est: sed propter subintroductos falsos fratres non cessit. Si ergo cedendum non fuit, quare falsi fratres dicuntur, quorum beneficio non fecit, quod faciendum non erat? Itaque si hoc est, beneficium præstiterunt Apostolo; quia horum causa non cessit, quod cedere habebat. Cur igitur exploratores dicti sunt, si hoc illum facere nolebant, quod facturum erat, sed propter istos non fecit? Si autem non erat facturum, sine dubio propter istos fecit: aliud enim non est. Litteræ enim hoc indicant, quia cessit, et historia factum exclamat. Quomodo enim ad horam negaret se cessisse, cum probetur propter Judæos Timotheum circumcidisse, quod est ad horam cessisse, et secundum Legem purificatu[m] in templum adscendisse? Ille enim posset dicere nec ad

A horam se cessisse, qui numquam inveniretur cessisse. Aut enim cessurus, propter falsos fratres non cessit; aut non cessurus, propter fratres falsos cessit. Unum ergo e duobus accipite. Falsi fratres autem dicuntur, qui credentes judaizabant.

Ab his vero¹ qui existimantur aliquid esse, quales aliquando fuerunt, nihil mea interest: Deus personam hominis non accipit.

¹ Vers. 6.

B

Hoc significat, quia apostoli prius simplices homines erant et imperiti, nullius dignitatis in Lege, sed hoc non obesse. Quis enim accuset eum, quem Deus excusat? Quia non quæritur, quis quid fuerit; sed quid sit. Præterita enim nec condemnant nec vindicant.² Sed tamen vult intelligi quia et peritus erat in Lege, et clarus vita; ac per hoc et dispensatione Evangelii præcipuus minister.³

²

³

C

Mihi enim, qui existimantur aliquid esse, nihil contulerunt.

Nihil dicit se ab apostolis consequutu[m], sed a Deo; quia qui imperitis sensum tribuit disciplinæ christianæ, ipse et mihi, inquit, cum essem legisperitus, dignatus est impertiri sensum rationis hujusmodi. Quomodo ergo fieri poterat, ut hic ab his disceret, quem peritum inveniens, peritiorem fecit gratia Christi?

D

Sed e contra⁴ cum vidissent quod creditum est mihi Evangelium præputii, sicut Petro circumcisionis; qui enim operatus est Petro in apostolatu[m] circumcisionis, operatus est et in me ad gentes.

⁴ Vers. 7, 8.

E

20. Petrum solum nominat, et sibi comparat; quia primatum ipse acceperat ad fundandam Ecclesiam: se quoque pari modo electum, ut primatum habeat in fundandis gentium Ecclesiis; ita tamen, ut et Petrus gentibus prædicaret, si causa fuisset, et Paulus Judæis. Nam uterque invenitur utrumque fecisse; sed tamen plena auctoritas Petro in judaismi prædicatione data dignoscitur, et Pauli perfecta auctoritas in prædicatione gentium invenitur. Unde et magistrum se gentium vocat in fide et veritate: unusquisque enim pro viribus suis dispensationem sortitus est. Difficilius enim fuit eos, qui longe a Deo erant, ad fidem suam adtrahere et suadere, quam proximos.

II Thim. 1. 11.

F

Et scientes gratiam Dei, quæ data est mihi, Petrus et Jacobus et Johannes, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi et Barnabæ communionis;⁵ ut nos ad gentes, ipsi

Vers. 9, 10.

⁵

¹ Codd. C et M, *his autem*, ut vetus latina versio alique Patres apud Sabbat. ad h. l.

² Codex Vall., *nec condemnant, nec judicant*.

³ Codd. C et M. *administer*.

⁴ Cod. M, *Sed contra*, ut vetus latina versio apud Sabbat.

⁵ Codd. C et M, *Barnabæ societatis*, ut vetus latina versio alique Patres, apud Sabbat., excepto Ambrosio, qui et alibi habet *communio[n]is*.

vero in circumcisionem; tantum ut pauperum A memores essemus, quod et sollicitè curavi hoc ipsum facere.

erant ex circumcisione. Et simulaverunt cum illo et ceteri Judæi, ita ut et Barnabas consentiret simulationi eorum.

Matth. xvii, 2.

Act. xiii, 2.

1

2

Vers. 11.

4 3

21. Ab apostolis qui clariores inter ceteros erant, quos et firmitatis causa columnas appellat, quique cum Domino semper in secretis fuerant, gloriam ejus digni in monte respicere; ab his itaque probatum dicit donum, quod accepit a Deo; ut dignus esset habere primatum in prædicatione gentium, sicut et habebat Petrus in prædicatione circumcisionis. Et sicut dat Petro socios, viros egregios inter apostolos; ita et sibi jungit Barnabam, qui divino judicio ei adjunctus est; gratiam tamen primatus sibi soli vindicat concessam a Deo, sicut et soli Petro concessa est inter apostolos: ita ut apostoli circumcisionis dextras porrigerent apostolis gentium ad concordiam societatis demonstrandam; ut utrique scientes perfectionis spiritum in dispensatione Evangelii se a Domino consequutos, in nullo se invicem egere ostenderent.¹ Hoc solum tamen inter se convenisse, ut quod non ex præcepto vel dono Domini fuerant instructi, quia facile erat hoc ex Lege cognoscere,² hos quibus prædicabant, pauperum memores esse juberent; ut misericordiam, per quam a Deo redempti sunt, colerent. Idcirco igitur hæc, quæ inter se et apostolos facta sunt, manifestat; ut sciant Galatæ quia quod ab eo acceperant, hoc verum est et probatum.

Cum autem venisset Petrus Antiochiam, in faciem illi restiti;³ quia reprehensus⁴ erat.

22. Post concordiam societatis, et honorificentiam primatus, quam sibi invicem per Dei gratiam detulerunt; nunc interveniente causa negligentiae vel erroris, dissidere inter se videntur apostoli, non in propria causa, sed in sollicitudine Ecclesiae. *In faciem illi restiti.* Quid est hoc, nisi in præsentia ei contradixi? Et qua causa subjunxit dicens: *Quia reprehensus erat?* Reprehensibilis⁵ utique ab evangelica veritate, cui hoc factum adversabatur. Nam quis eorum auderet Petro primo apostolo, cui claves regni cælorum Dominus dedit, resistere; nisi alius talis, qui fiducia electionis suæ sciens se non imparem, constanter improbaret quod ille sine consilio fecerat?

Vers. 12, 13.

Prius enim quam venissent quidam a Jacobo, cum gentibus edebat: cum autem venissent, subtrahebat et segregabat se, timens eos qui

B

C

D

E

F

Sed cum vidissem quod non recta via incederent⁶ ad veritatem Evangelii, dixi Petro coram omnibus.

23. Ideo in solum Petrum invehitur, ut in eo qui primus est, discerent ceteri.

Si tu cum sis Judæus, gentiliter vivis, quomodo gentes cogis judaizare?

Nunc aperit causam reprehensionis: non enim aliquid fuisset erroris, si præsentibus Judæis, dissimulasset a gentilibus, timens scandalum; sed hic tota causa reprehensionis est, quia advenientibus Judæis ab Jacobo, non solum segregabat se ab eis, cum quibus gentiliter vixerat, sed et compellebat eos judaizare, causa timoris illorum, ut quid horum verum esset, ignorarent gentiles. Sciebant enim ipsum secum non quasi Judæum vixisse; post autem audientes ab eo quia Judæorum instar sequendum erat, hæsitabant utique quid esset verum. Si enim hoc verum erat ut judaizarent, ipsum prævaricatorem tenebant, quia gentiliter vixerat: si autem illud melius erat et verum, ut simpliciter viverent, eversio erat gentilium per ejus ignaviam, quibus, adempto bono, res laboriosa et inefficax tradebatur. Apostolus autem Paulus quando ad horam cessit, non hoc et suasit; sed rem se superfluum et inanem facere clamitavit, propter furorem Judæorum. Cui quidem rei non succubisset, nisi causa interfuisset, qua audacia Judæorum plurimorum se jactaret. Erat autem Timotheus filius mulieris

sequenti num. se agnovisse supponat; nam et statim postea, n. 23, Petrum vocat eum, qui primus est.

² Codd. C et M, agnoscere.

³ Cod. C, ei restiti, ut Hieronymus et Beda, apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Cod. M, reprehensibilis, cum Hieronymo et Beda, apud Sabbat. ad h. l. Item paulo infra.

⁵ Cod. C, iterum reprehensus.

⁶ Codd. C et M, incedunt, cum Hieron. et græco. Vetustatina versio apud Sabbat., ingrediuntur.

Act. xxi, 26.
Act. xvi, 3.

Vers. 14.

6

¹ Editiones maurinæ, legere ostenderent. Sed rectius romana editio cum cod. M, egere ostenderent. Hoc autem quod de duplici primatu Petri et Pauli præcedenter Ambrosius asseruit, ipse declarat de solo officio prædicationis Judæis et gentilibus a se dictum esse; ideoque non est inde inficiandum, Ambrosium primatum jurisdictionis super Ecclesiam universam in Petro agnovisse, quem non modo in aliis operibus, sed in his quoque Commentariis perspicue professus est. Quare et taxative tantum ad missionem prædicandi gentilibus intelligere oportet quod non imparem Petro Paulum

Act. xvi. 1 judææ, patre autem græco; unde factum est, ut infans secundum Legem minime circumcideretur. Insidiabantur ergo, explorantes si eum, qui Judæus natus erat, incircumcisum adsumeret, quod illicitum putabant generi Judæorum, occasionem quærentes, qua eum eversorem tenerent Legis: hac causa ad horam cessit furori eorum.

Vers. 15, 16. *Nos natura Judæi, et non ex gentibus peccatores. Scientes autem quia non justificatur homo ex operibus Legis, nisi per fidem Jesu Christi, et nos in Christum Jesum credimus, ut justificemur ex fide Christi, et non ex operibus Legis.*

24. Manifesta ratione circumventos eos ostendit, ut servarent Legem, in qua nemo justificatur apud Deum; quippe cum hi ipsi qui natura Judæi sunt, volentes justificari, relicta Lege, confugiant ad fidem Christi.

Quoniam ex operibus Legis non justificatur omnis caro.

Nullum hominem justificatum dicit ex operibus Legis: quicumque enim justi sunt, ex fide justificati sunt, sicut Abraham et Isaac et Jacob et ceteri sancti.

Vers. 17. *Si autem quærentes justificari in Christo, invenimur et ipsi peccatores; num ergo Christus peccati minister est? Absit.*

25. Quomodo Christus potest peccati minister esse, qui donat peccata? Ideo, *absit*, inquit. Sed si justificari volentes per fidem Christi, Legi servimus, sub peccato nos esse profiteamur; quia fides extrahit hominem a Lege, ut justus sit. Ergo si damus nos Legi, peccatores invenimur; quia qui sub Lege sunt, sub maledicto sunt.

Vers. 18. *Si enim quæ destruxi, hæc iterum reædifico, et prævaricatorem me constituo.*

¹ Absolutum est quia accedens¹ ad Christum, relinquit Legem; de servo enim fit liber. Quod si iterum redeat ad Legem, ipse sui accusator existit, quia factum suum condemnat.

Vers. 19. *Ego enim per Legem Legi mortuus sum, ut Deo vivam.*

Hoc dicit, quia per legem fidei mortuus est legi Moysis: moritur enim legi qui liberatur ab ea, et vivit Deo, cujus fit servus emptus a Christo.

Christo confixus sum cruci.

Hic cruci configitur Christo, qui æmulus vestigiorum ejus, nulla mundi concupiscentia ca-

¹ Sic edit. Amerb. et mss. plures: Eras. autem et seq. editt. cum mss. nonnullis, *qui enim accedens... de servo fit liber.* (Edit. Maur.)

A pitur; ut Deo vivens, mundo mortuus videatur. Qui enim non agit quæ mundi sunt, vel erroris, mortuus est mundo.

Vivo autem, jam non ego, sed vivit, qui in me est, Christus. Vers. 20

26. Non est ambiguum, in eo, qui per fidem liberatur a morte, Christum vivere: morte enim digno dum donat peccata, ipse vivit in illo: ejus enim præsidio ereptus est morti.

Quod vero nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei, qui dilexit me, et tradidit se pro me. Non sum ingratus gratiæ Dei.

Quoniam futura vita promissa est christianis, ideo qui nunc in hac vita auxiliis Dei munitus vivit, in fide vitæ promissæ vivit. Hic enim imaginem ejus contemplatur, quasi pignus habens vitæ futuræ, quæ per Dei nutum Christi amore nobis quæsita est. Hic ergo non est ingratus Christo, qui in fide ejus perdurat, sciens nullius se habere beneficium, nisi hujus; et ad contumeliam ejus proficere, si alterum ei comparet, cujus auxilium habere non potuit.

Si enim per Legem justitia, ergo Christus gratis mortuus est. Vers. 21

D Nihil tam apertum, quia si per Legem potuisset homo justificari, Christum non oportuerat mori. Sed quia Lex dare remissionem peccatorum non poterat, neque secundam mortem detriumphans exspoliare captivos quos tenebat causa peccati; idcirco Christus mortuus est, ut ea præstaret, quæ Lex non poterat: ac per hoc non gratis mortuus est; mors enim ejus justificatio peccatorum est.

CAPUT III.

O insensati Galatæ! quis vos fascinavit?

Vers. 1.

27. **I**rascentis cum miraculo verba sunt; quia sic fuerant depravati, ut nec se agnoscerent circumventos. Proœmio usus est; ² omnis enim qui fascinatur, de bono transit in malum; sicut et hi de libertate et securitate ad servitium et sollicitudinem transierunt.

F *Quorum ante oculos Christus Jesus proscriptus est, et in vobis crucifixus.*

Manifestum est quia stultorum oculis Christus proscriptus videtur, id est, exspoliatus vel condemnatus; prudentium vero oculis et sensibus non solum non condemnatus, sed ipse mortem cruce sua damnasce videtur: passio enim Do-

² Ultimæ edit. Paris., *Proœmia usus est.* Non male, si quæ mss. fide niteretur. (Edit. Maur.)

mini vita nostra est, et destructio mortis. Sed quia hi indigne coeperant sentire, translati ad Legem, idcirco mentibus eorum Christum condemnatum videri conqueritur; ideoque subiecit: *In vobis crucifixus*. Hoc est, sensu vestro crucifixus est quasi homo; in quo enim spes plena non est, homo est. Ideo hi non putabant plenam salutem esse in Christo, quia Legem illi æquabant. In his vero qui congrue intelligunt Christum, vivit in eis Christus; in Photino crucifixus est. Hic enim vere mortuus est, in quo Christus dicitur crucifixus; quia istud loco accusationis objicitur.

Vers. 2. *Hoc solum volo discere a vobis: Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei? Sic sine intellectu estis?*

28. Adhuc cum stomacho loquitur: dolet enim valde super errore eorum, quia fabricam suam, qua eos per Evangelium ædificaverat, videbat esse destructam. Non sic de Corinthiis motus est, quia quamvis carnales eos appellet, non tamen usque adeo fuerant mente capti, ut circumcidi se paterentur. Ideo et hi stulti et sine intellectu esse dicuntur, quia nec dolori carnis suæ consulere valuerunt. Usque ad hoc enim solet quis induci, quod delectat, aut dolorem non præstat. Interrogantis ergo verba sunt, et quod interrogat ex parte confirmantis, cum dicit: *Hoc solum volo discere a vobis: Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei?* Hoc ab eis quærit, in quo et gloriabantur, et negare non poterant, quia Spiritum sanctum per fidem acceperant, non per Legem; ut resipiscentes agnoscerent quia donum Dei in quo gloriabantur, non ex opere Legis acceperant, sed credentes in Christum; ut vel sic grati Christo, Legem quam sibi in nullo prodesse didicerant, relinquerent. Hoc proponit, quod illo in tempore negari non poterat, Spiritum Dei inesse credentibus: ad rudimenta enim fidei commendanda donum Dei hoc manifestabatur hominibus; sicut inter ipsa initia factum est in apostolis et ceteris discipulis, nec non et in illis duodecim, quos (quia in adulterino baptismo sub nomine baptismi Johannis fuerant non tincti, sed sordidati) Paulus apostolus in Trinitatis nomine baptizari præcepit; quibus impositis manibus, decidit in eos Spiritus sanctus, et diversarum linguarum ministrabat eloquia cum interpretatione earum; ut nullus auderet negare Spiritum sanctum inesse eis. Quamobrem sine intellectu Galatas esse appellat, qui hujus rei gnari et conscii, degradantes se, carnis curæ se subjecerunt.

Vers. 3. *Incipientes spiritu, nunc carne consummamini?*

29. Hoc dicit, quia cum ab inferioribus ad

¹ Editiones maurinæ prorsus erronee habent *fidem*: editio romana recte, *finem*.

² Codd. C et M, *virtutes*, cum græco textu, Irenæo et veteri latina versione apud Sabbatier.

A summa fidei adscensus sit; hi contra de summis in ima delapsi sunt. Per fidem enim spiritalis effecti, conversi ad Legem perdiderant gratiam Spiritus, quam fuerant consequuti; consummatio enim perditionem significat, id est, finem.¹

Tanta passi estis sine causa, si tamen sine causa. Vers. 4, 5.

B Multa eos passos pro fide significat ab infidelibus: tunc enim qui credebant, ceteris opprobrio erant, sive domesticis, sive extraneis: nam digito signabantur quasi rei majestatis. Unde similiter Galatæ multa passi sunt insaniore experti, cujus rei meritum perdiderant mittentes se sub Legem. Sed quia adjecit: *Si tamen sine causa*, ostendit sperare se posse reformari illos.

C *Qui ergo præbet vobis Spiritum, et operatur virtute² in vobis, ex operibus Legis, an ex auditu fidei?*

Idem sensus est, cui adduntur³ virtutis insignia, quæ testimonium præbent fidei, quod sit spes fida et rationabilis. Legem autem nulla virtus comitatur, quæ adtrahat ad ejus spem; quia quæ videntur non sperantur, sed sunt temporalia, sicut lex factorum, quam supra ostendimus.

D *Sicut scriptum est: Credidit Abraham Deo, et æstimatum est ei ad justitiam.* Vers. 6. Gen. xv, 6.

30. Ostendit exemplo Abrahæ, qui pater fidei est, justitiam non ex operibus Legis imputari, sed per fidem: credens enim justificatus est; ac per hoc stulte et improvide Legi eos se subjecisse, quæ non ad justificationem data est.

E *Cognoscitis⁴ ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahæ?* Vers. 7.

Verum est quia credentes filii sunt Abrahæ; quia si Abraham ex fide justificatus est primus, quotquot post hunc credunt, filii ejus sunt, sive ex Judæis, sive ex gentibus.

F *Providens autem Scriptura quia ex fide justificat gentes Deus, prænuñciavit Abrahæ, Quia benedicentur in te omnes gentes.* Vers. 8. Gen. xii, 3.

Hoc dicit, quia forma est Abraham omnium credentium, ut hi benedicti in eo sint, qui credunt: sequentes enim fidem ejus, participes fiunt benedictionis ejusdem.

Ergo qui ex fide sunt, benedicuntur⁵ cum fideli Vers. 9, 10.

³ Codd. C et M, *addit*.

⁴ Cod. M, *cognoscite*, cum græco, Irenæo et vet. lat. versione apud Sabbatier.

⁵ Cod. C, *benedicentur*, etiam infra.

Abraham: quotquot enim ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt.

Manifestum est quia fideles cum fidei benedicuntur, quomodo infideles cum infidelibus puniuntur. Nam qui sub Lege agunt, sub maledicto sunt, quia transgressores Legis sunt.

Deut. xxvii, 26. *Scriptum quippe est: Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus, quæ scripta sunt in libro Legis, ut faciat ea.*

31. Hoc scriptum est in Deuteronomio, quia si quid Legis præterisset aliquis, maledictus haberetur. Et tanta mandata sunt, ut impossibile sit servari ea. Unde et Petrus apostolus, in Actibus Apostolorum ait: *Quid imponitis jugum fratribus, quod neque patres nostri, neque nos potuimus portare?* Negligenti enim et superbo populo hæc data erant, ut per omnem conversationem Legem haberent.

Vers. 12. *Quod autem in Lege nemo justificatur apud Deum, manifestum est; quia justus ex fide vivit.*
Habac. ii, 4.

Ac per hoc recedendum a Lege docet, ne justitia per fidem quæsita depereat.

Ezech. xx, 21. *Lex autem non est ex fide, sed qui fecerit ea, vivet in eis.*

Non est ex fide Lex, quia nihil mandat credendum. Omnia enim ejus manifesta sunt, ut servans Legem, vivat: si quominus, necesse est plectatur, quia quod scivit vitandum, admisit. Potest opponi e diverso, et dici: Si in Lege nemo justificatur, quid est ut maledicatur qui aliquid præterit Legis? Verum est quia nemo per Legem justificatur, sed apud Deum; justificatur autem apud mundum, ut securus sit in vita præsentis. Si autem apud Deum justificari vult, ut illi ad meritum proficiat in die iudicii, Dei sequatur fidem; alioquin hic securus, reus erit in futurum. Prodest ergo Lex, sed quæ in tabulis scripta est; nam cetera, sicut dixit, ut oneri essent, data sunt.

Vers. 13. *Christus nos redemit de maledicto Legis, factus pro¹ nobis maledictum.*

32. Quoniam nemo poterat implerere Legem, rei erant omnes maledicto Legis, ut vindicaret in eos: Christus autem homo natus, oblatus a Patre pro nobis, redemit nos a diabolo. Morti enim volentem offerens illum pro iis, qui maledicto Legis erant obnoxii, maledictum illum fecit hoc modo, sicut in Lege hostia pro pec-

A catis oblata, peccatum nuncupabatur: propterea pro maledictis oblatus, factus est maledictum; nam et Judæis factus est maledictum, dum quasi peccator occiditur. Ideo non dixit: Factus pro nobis maledictus, sed maledictum: is enim qui propter peccatum proprium morti offerebatur, maledictus fiebat; in sua enim causa moriebatur. Et si propius adspicias, videbis Christum maledictum eorum [factum, a quibus occisus est; crux enim Salvatoris peccatum et maledictum est Judæorum.

Quia scriptum est: Maledictus omnis, qui pendet in ligno.

Deut. xxi, 15.

Hoc Moyses dixit in Deuteronomio de reis mortis; ut sufficeret suspensis in ligno illic esse usque ad vesperam, et deponi in² sepulturam.

Quia, *maledictus omnis, inquit, qui pendet in ligno*; ut reo mortis sufficeret hoc, quia suspensus moriebatur in ligno; ne diutius si esset suspensus, majus haberet opprobrium mors ejus, quam deberet, et fieret macula generi ejus, si amplius mors ejus publicaretur. Ac per hoc Salvator innocens, suspensus in ligno, non est maledictus, sed maledictum illorum, a quibus suspensus est. Quantum tamen ad Judæos pertinet, quasi peccatorem illum occidendum Pilato offerentes, maledictum illum fecerunt, ut quasi reus occideretur, cum esset innocens; quia dignus morte maledictus est juxta Legem. Videntes enim multos aggregari doctrinæ ejus, zelati sunt dicentes: *Ecce totus mundus abiit post illum*; ac per hoc pro nobis occisus dicitur, et duplici genere pro nobis: cum enim putant illum occidi debere, ne doceret, nihil profecerunt, quia et doctrina ejus crevit, et mortem evacuavit in passione sua. Descendens enim ad inferos, genus hominum liberavit; qua causa et occidi se permisit, sciens pro nobis esse, et contra diabolum.

Joan. xii, 19.

E *Ut in gentibus benedictio Abrahæ fieret per Christum Jesum; et benedictionem³ Spiritus accipiamus per fidem.*

Vers. 14.

3

33. Hoc dicit, quia exprobratis et maledictis Judæis, cum sibi de justitia Legis blandirentur, occiso Salvatore quasi sabbati violati reo,⁴ promissionis benedictio Abrahæ transitum fecit ad gentes per fidem Christi Jesu. Unde dicit Dominus Judæis: *Tolletur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus.*

Matth. xxi, 43.

Fratres, secundum hominem dico.

Vers 15.

Hoc dicit, quia exemplo humanæ causæ commendare vult rationem divinæ promissionis.

¹ Cod. C omittit pro.

² Codd. C et M, ad pro in.

³ Rom. edit., et promissionem Spiritus acciperemus. Codd. C et M, ut benedictionem etc., cum græco textu et vet. latina versione apud Sabbat.

⁴ Ita veteres editiones cum aliquot mss. ac C et M, qui ex mendo habent reum pro reo; Maurini autem ex aliis mss. adoptarunt sabbati violatore.

Hominis testamentum, confirmatum tamen, nemo irritum facit, aut superordinat.

Verum est quia testamentum defuncti jure factum non potest scindi.

Vers. 16. *Abrahæ dictæ sunt promissiones, et semini ejus. Non dicit: Et seminibus, quasi in multis; sed quasi in uno: Et semini tuo, quod est Christus.*

Gen. xxi, 13. 34. Hoc est, quod scriptum est in Genesi ad Abraham: *Et in semine tuo benedicentur omnes gentes.* Quod utique impletum est in Christo, in cujus nomine omnes gentes benedicentur per fidem. Ideo non in multis, sed in uno firmata est promissio, qui est Christus. Hac disputatione sua Apostolus quasi reos falsati testamenti designat, qui credentes in Christum, etiam de Lege aliquid sperant; ut non solum salus promissa in Christo, sed et in Lege sit. Ideo probat promissionem benedictionis in solo Christo factam.

Vers. 17. *Hoc autem, dico, Testamentum confirmatum a Deo in Christo, quæ post quadringentos et triginta annos facta est Lex, non infirmat ad evacuandam promissionem.*¹

35. In solo Christo firmatam benedictionis promissionem docet, ut Legem post quadringentos et triginta annos datam ostendat: constituta enim promissione, postea data est Lex, quæ non utique infirmaret promissionem, sed quod futura, et quando ventura esset, significaret.

Vers. 18. *Si enim ex Lege hæreditas, jam non ex promissione: Abrahæ autem per repromissionem donavit Deus.*

2. Duas causas sibi contrarias defendunt* Judæi: nullo enim pacto, nulla ratione suaderi potest Judæis, Abrahæ promissionem evacuandam per Legem, et recte: sed aliud adversum improvida præsumptione defendunt, putantes justificationem sine opere Legis provenire non posse; cum sciant Abraham, qui forma ejus rei est, sine operibus Legis per solam fidem justificatum. Sed æmulatione quadam cæcati, non intelligunt, neque considerant quia si per Legem justificatio, excluditur promissio; et si exclusa fuerit promissio, sine dubio frustrabitur fides Abrahæ: quod ne audire quidem se patiuntur Judæi; scientes quia promissio ex fide est Abrahæ. Quæ promissio per fidem justificat, non per Legem; et sicut et Abraham justificatus ex fide est. Hi ergo hæredes sunt promissionis Abrahæ, qui illi succedunt, suscipientes fidem, in qua benedictus et justificatus est

¹ Rom. edit., *Lex quæ post... data est, non irritum facit, ut evacuet promissionem.*

² Rom. edit., *Duo sibi contraria defendunt.*

³ Rom. edit., *Quid ergo Lex? Propter transgressionem*

A Abraham. Testimonium ergo promissionis Abrahæ testamentum appellatur; ut post mortem ejus hæredes essent in promissione, filii ejus facti per fidem. Quæ causa cucurrit usque ad Christum Abrahæ repromissum, ut post mortem Christi credentes, hæredes essent fidei Abrahæ per testamentum sanguinis Christi. Donum ergo quod promissum est Abrahæ, filiis ejus in Christo solutum est; quamvis et ipse Abraham consequutus sit donum hoc illic, ubi inventus est.

B *Quid ergo Lex factorum posita est, donec veniret semen, cui promissum est?*³ Vers. 19

36. Lex factorum, id est, Moysi, posita est in medio inter cœptam promissionem et semen, cui facta promissio est, hoc est, inter Abraham et Salvatorem. Ideo longe data post factam promissionem, ut ipsa distinctione aliud Lex, et aliud promissio videretur, ut populum Dei a gentibus segregatum erudiret sub Dei timore, ut dignus fieret ad excipiendam promissionem, quæ est Christus. Lex tamen factorum ideo dicitur, quia docet quæ, Deo jubente, corporaliter fiant de sacrificiis, de primogenitis, de decimis, et de ceteris talibus.

Disposita per angelos in manu Mediatoris.

D Angelos dicit Dei nuntios, id est, Moysen, et Jesum filium Nave, et ceteros prophetas usque ad Johannem Baptistam, de quo Deus dicit: *Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam.* Per hos ergo Lex ordinata, disposita est a Deo in manu, id est, potestate Salvatoris: ipse est enim mediator vel reconciliator Dei et hominum, ut salvet quos vult ex iis qui Legem per supra memoratos angelos acceperunt. Ipse enim ait: *Sicut Pater suscitavit mortuos, et vivificavit; sic et Filius quos vult, vivificat.* Malach. iii, 1. I Thm. ii, 5. Joan. v, 21

E *Mediator autem unius non est.* Vers. 20.

F 37. Sine dubio mediator, hoc est, arbiter non est unius, sed duorum: cum enim duo populi invicem adversus se dimicarent, semper dissidentes et inimici diversitate doctrinæ, Salvator horum arbiter venit, amputans utrisque populis per quod discordabant, ut possent esse pacifici. Abstulit ergo gentibus numerum deorum, et famulatum elementorum, quod scandalum erat Hebræis: abstulit et Judæis opera Legis, id est, neomenias, circumcisionem, et curam sabbati, et discretionem escarum, et cetera quæ abominabantur gentiles; et sic facti sunt pacifici qui prius fuerant inimici. Si ergo hæc ita se habent, quid est ut Galatæ hebetudine mentis arbitrium istud corrumpant,⁴ conversi ad judaismum?

posita est... ordinata per angelos in manu mediatoris. Quid ergo Lex etc.

⁴ Omnes edit. et mss. aliquot (etiam C), *arbitrium istud corrumpant*: alii concinnius, ut in textu. (Edit. Maur.)

Judicium enim Salvatoris in irritum ducunt, quando post factam pacem, quasi poenitentes de ea, subjiunt se illis, quæ prius paci fuerant inimica. Juxta sensum ergo Galatarum Christus arbiter non est; quia inducti in Legem de duobus populis unum fecerunt, et unius utique populi arbiter nemo est. Hunc eundem sensum ad Ephesios prosequitur dicens: *Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceris solvens, inimicitiam in carne sua, legem mandatorum in decretis evacuans; ut duos conderet in se uno novo homine, faciens pacem.* Si in uno novo homine fecit¹ pacem, ambobus utique abstulit, per quod dissidebant; et hoc eis statuit data sua lege, per quod essent pacifici. Hoc Galatæ irruerunt conversi ad judaismum.

Deus vero unus est.

Hoc dicit, ne Christum prædicando Deum, quem arbitrum dicit uni Deo,² prædicasse putaretur contra Legem et prophetas. Arbitrum ergo hunc per adsumptionem carnis intelligi docet, sicut dicit ad Timotheum: *Arbiter Dei et hominum homo Jesus Christus;* juxta autem quod Deus est, a Patre hunc non separari, sed unum esse cum Patre. Sive enim Pater, sive Filius, Deus unus est: Deus enim naturæ nomen est et potestatis, quam in Patre et Filio individuam manere ipsa nominum ratio docet.

Vers. 21. *Lex igitur adversus promissa Dei? Absit.*

38. Absit utique, quia non est Lex inimica promissionis; quippe cum confirmet eam. Nam primus Moyses dicit: *Prophetam vobis excitabit Deus de fratribus vestris.* Hoc de Christo dictum Petrus apostolus probat in Actis Apostolorum. *Etenim si data esset Lex, quæ posset vivificare, vere ex Lege esset justitia.* Justitiam hanc dicit, quæ apud Deum imputatur justitia, id est, fidei, quia et Lex habuit justitiam, sed ad præsens, non quæ justificaret apud Deum. Remittere enim peccata non potuit, ut de peccatoribus faceret justos; sed ad hoc data est, ut terrori esset provocans homines ad bonam vitam, irreverentes puniens. Ideoque non est data Lex, quæ posset vivificare, sed condemnare.

Vers. 22. *Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus.*

39. Hunc sensum et ad Romanos posuit, dicens: *Conclusit Deus omnia sub peccato, ut omnium misereatur.* Hoc dixit quod supra memoravi, quia Lex ad hoc data est, ut peccatores reos se scirent apud Deum. Manifestatis enim

¹ Maurini habent *facit*; sed ex codd. C et M substituiimus *fecit*, quam veram lectionem esse ostendit et sequens verbum *abstulit* æque in præterito.

A' peccatis suis, conclusi sunt, ut se excusare non possent, sed quærent misericordiam; ut veniens qui promissus erat Abraham, fidem solam ab eis posceret, quam habuit Abraham; ut et malorum suorum veniam, et justificationem mererentur. Hoc enim manifestaverat Deus per Esaiam prophetam, dicens: *Veniet ex Sion qui eripiat et avertat impietatem ab Jacob; et hoc erit³ illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum.*

Isai. LIX, 20.

B *Prius enim quam veniret fides, sub Lege custodiebamur, conclusi in eadem fidem, quæ incipiebat revelari.*

Vers. 23.

Hoc est, quod dicit, quia antequam veniret Salvator, sub Legis custodia agebamus, ne peccaremus, ut veniente promissione digni essemus. Hac enim spe Lex tutos præstabat nos, ut venienti Christo offerret nos, id est, Judæos.

C *Itaque Lex pædagogus noster fuit in Christo Jesu, ut ex fide justificaremur.*

Vers. 24.

40. Idem sensus est, quia sub cura Legis eramus, donec veniret Christus, qui nos credentes justificaret.

Veniente autem fide, jam non sub pædagogo sumus; omnes enim filii Dei estis per fidem, quæ est in Christo Jesu.

Vers. 25, 26.

Sub pædagogo qui agit, potestatis suæ non est; parvulus enim et lubricus ad peccandum, sub pædagogi cura habetur. Veniente autem Christo, qui quasi de minoribus facit majores, liberati de potestate pædagogi, per ablutionem peccatorum facti sumus filii Dei, cum essemus servi peccati.

E *Quotquot enim in Christo baptizati estis, Christum induistis.*

Vers. 27.

Hoc dicit, quia credentes dum immutantur, Christum induunt, quando hoc appellantur, quod credunt.

Non est Judæus, neque Græcus: non est servus, neque liber: non est masculus, neque femina: omnes enim vos unum estis in Christo Jesu.

Vers. 28

41. Nullam distantiam dicit credentium, ut nulli præjudicetur quid fuerit antequam crederet; omnibus enim his unum decretum est donum. Apud Deum enim nulla discretio personarum est, nisi morum et vitæ; ut homines unius fidei meritis distinguantur, non personis.

Si ergo vos omnes unum estis in Christo Jesu,

Vers. 29.

² Rom. edit., *quem arbitrum constituit, prædicasse putaretur.*

³ Cod. M omittit *erit* cum græco, Hilario et Augustino, apud Sabbat. ad h. l.

Ephes. II, 14.

II Tim. V, 2.

Deut. XVIII, 15.

Act. III, 22.

Vers. 22.

Rom. XI, 32.

¹ ergo Abrahæ semen estis, secundum¹ promissionem hæredes.

Semen Abrahæ sunt omnes credentes, quia Abraham pater est omnium credentium; et si filii sunt, necessario et promissionis ejus hæredes; ut consequantur per fidem quod promissum est Abrahæ, ut participes simus justificationis ejus in regno cœlorum.

CAPUT IV.

Vers. 1, 2. *Dico autem quod quamdiu hæres parvulus est, nihil differt a servo, cum sit dominus omnium; sed sub curatoribus² et actoribus est usque ad præfinitum tempus a patre.*

42. Verum est, quia jus patres ordinaverunt, et usque ad quam ætatem subjectus debeat esse adultus, statuerunt; ita ut quamdiu parvulus est, libertate sua uti non possit, neque dominari quasi hæres; sed similis prope servis, in conditione est curatorum vel actorum. Hoc exemplo probat eos, qui sub Lege fuerunt, parvulos fuisse circa meritum, nec libertatem habuisse; quia in conditione Legis erant subjecti causa peccati.

Vers. 3. *Ita et nos, cum essemus parvuli, sub elementis hujus mundi eramus subjecti.*

In elementis neomenias significat et sabbatum: neomeniæ enim sunt dies lunares, quos observant Judæi; sabbatum vero dies requiectionis. Antequam veniret ergo promissio, id est, antequam donum gratiæ Dei purificans justificaret credentes, quasi imperfecti et parvuli per legem Dei, subjecti eramus conservis, quasi pædagogis; libertas enim nostra obnoxia erat causa peccati. Nihil tamen de elementis sperabant Judæi, sicut et pagani; sed creatorem Deum venerabantur in creatura.

Vers. 4, 5. *At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege; ut eos qui sub Lege erant, redimeret; ut filiorum adoptionem reciperemus.*

43. Plenitudo temporis est completum tempus, quod præfinitum fuerat a Deo Patre, quando mitteret Filium suum, ut ex Virgine factus, quasi homo nasceretur, subjiciens se Legi usque ad tempus baptismi; ut formam daret quomodo peccatores abluti, et a jugo Legis erepti dignatione Dei, filii ei adoptarentur, sicut promiserat redemptis sanguine Filii ejus. Salvatorem autem necesse erat fieri sub Lege, quasi filium Abrahæ

A juxta carnem, ut circumcisis appareret is esse, qui promissus Abrahæ, veniret gentes justificare per fidem, signum habens ejus, cui promissus fuerat. Ideo ultra neminem oportuit circumcidi, quia tamdiu cucurrit signum, quoadusque veniret qui promissus fuerat restaurare fidem, in qua justificatus est Abraham in præputio, ut credentibus non opus sit circumcisio. Abraham autem ideo circumcisis est, quia filium se credidit habiturum, in quo omnes gentes benedicerentur. Ideo tamdiu cucurrit signum, donec veniret, qui erat promissus. Si autem hoc crederent,³ quod credidit Abraham, non stetisset circumcisio; ne forte opponeretur, quia si Abraham credidit et circumcisis est, quare non circumciduntur credentes?

Quoniam autem estis filii Dei, misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra, clamantem: Abba, Pater. Vers. 6.

C 44. Ab his coepit, quibus et scribit, dicens: *Quoniam autem estis filii Dei*, et subjungit Judæos cum ait: *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra*. Quando autem dixit gentes filios Dei credentes in Christum, qui prius fuerant inimici, dubium non erat Judæos credentes dici filios Dei, quos constat jam pridem hoc nomine nuncupatos. Nomen enim Dei acceperant velut imagine,⁴ ut postea confirmaretur per Christum; quia sine spiritu non erat plenum. Hoc est, quod dicit et ad Romanos: *Ipse Spiritus reddit testimonium spiritui nostro quod sumus filii Dei*. Ut enim probaremur adoptati esse a Deo in filios, Spiritum suum dedit nobis, qui signum Patris ostendat in filios; ut quia hoc non auderemus dicere in infirmitate et indignitate nostra, suggerat ut audeamus dicere: Abba, quod est pater. Denique Judæis hoc jamdudum non est concessum dicere.

E *Itaque jam non est servus, sed filius.* Vers. 7.

Non est servus, quia sublatus est a⁵ potestate Legis, socius factus benedictionis proprii Filii Dei.

Si autem filius, et hæres per Deum.

F Dubium non est quia ideo quis adoptat sibi filium, ut hæredem illum relinquat. Sed hæreditas ex morte alicujus provenit: quid est ergo, ut mortales hæredes ejus dicantur, qui semper vivit? Sed Scriptura more nostro loquitur, ut intelligere possimus;⁶ ut enim ostendat datum patrem filiis de bonis suis, hæc quæ daturus est, hæreditatem appellat.

¹ Rom. edit., vos estis Christi, ergo Abrahæ semen estis et secundum.

² Cod. M, sub tutoribus.

³ Codd. C et M, hoc crederetur.

⁴ Omnes edit. ante maurinam, ac nonnulli mss., Nomen

enim olim acceperant velut in imaginem. Codd. C et M habent Dei non olim, sed æque in imaginem.

⁵ Codd. C et M, de, non a.

⁶ Possimus substituimus c codd. C et M pro communi possumus: nam evidenter id exigebat contextus.

Vers. 8. *Sed tunc quidem ignorantes Deum, iis qui natura non sunt dii serviebatis.*

45. Quoniam prius per ignorantiam peccabant servientes idolis, facile illis ignotum significat, sicut dicit in Genesi Abimelech ad Deum: *Domine, inquit, numquid gentem ignorantem perdes?*

¹
Vers. 9. *Nunc autem cognoscentes Deum, immo vero¹ cogniti a Deo, quomodo iterum convertimini ad infirma et egena elementa, quibus denuo servire vultis?*

Grave illorum admissum adnotat, quia post cognitionem Dei, ea quæ paganorum sunt, sequi cœperant. Et plus addit: *Quia non isti cognoverunt Deum, sed magis cogniti a Deo sunt.* Cum enim hi non quærerent Deum, advocavit eos ad suam gratiam; et hi ingrati ad ea converti cœperant, quæ tunc colebant, quando ignorabant Deum; ut venerarentur infirma et egena elementa, et non tota mente Christum, in quo omnis inhabitat divinitas. Infirma et egena dicit elementa, quia imperfecta sunt: ad regendum enim mundum invicem egent sui; in Christo autem perfecta salus est.

Vers. 10. *Dies observatis, et menses, et tempora, et annos.*

46. Quæ elementa dixerit, nunc declarat. Diem sol facit, menses cursus lunæ: tempora vero sunt ver, æstas, autumnus, hyems: quatuor hæc, completo numero proprio, faciunt annum. Dies ergo observant qui dicunt, ut puta: Crastino proficiscendum non est; post crastinum enim non debet aliquid inchoari: et sic solent magis decipi. Hi autem colunt menses, qui cursus lunæ perscrutantur dicentes, ut puta: Septima luna instrumenta confici non debent; nona iterum luna servum emptum, ut puta, domum duci non oportet; et per hæc facilius solent adversa provenire. Tempora vero sic observant, cum dicunt: Hodie veris initium est, festivitas est; post cras Vulcanalia² sunt. Et talia iterum ajunt: Posterum est, domum egredi non licet. Annos sic colunt, cum dicunt: Kalendis januariis novus est annus, quasi non quotidie anni impleantur: sed ut Jani illius recolant memoriam bifrontis, hac superstitione utuntur, quæ longe debet esse a servis Dei. Si enim Deus ex toto corde diligatur, ipso propitio, nulla debet esse formido, neque suspicio harum rerum; prospere enim potest cedere quidquid simpliciter sub Dei devotione fit.

³
Vers. 11. *Timeo vos ne frustra³ laboraverim in vobis.*

47. Duplici genere subversi fuerant Galatæ; ut post Dei gratiam non solum ad Legem con-

¹ Cod. M omittit *vero* cum Irenæo et August. apud Sabbat. ad h. l.

² Festa nempe quibus Vulcanus colebatur ab ethnicis.

³ Rom. edit., *Timeo ne sine causa.*

A verterentur, sed ad errores pristinos. Inducti enim vel eversi in Legem, facile declinarant ad observantiam dierum et mensium: sabbati enim observatio et neomeniarum adtraxerunt illos ad hæc. Ideo inquit: *Timeo ne sine causa laboraverim in vobis*; sic enim videbat eos in pejus proficere, ut possent etiam a Christo penitus recedere.

Estote sicut ego; quia et ego sicut vos.

Vers. 12.

B Hoc dicit, ut dent operam corrigendi ea; quia non est impossibile ut sint sicut ipse, quia et ipse hoc erat, id est, homo, quod et illi; et cum fuisset in errore persequens Ecclesiam, correptus convertit se.

Fratres, obsecro vos; nihil mihi nocuistis.

Nunc mitius agit cum eis, et bona eorum incipit memorare;⁴ ut post magnas correptiones bona opera sua audientes recrearentur, et data opera reformarent se; ne objurgationibus diutius pressi asperioribus, fierent exacerbat. Nihil tamen sibi nocuisse illos dicit; ipsis enim oberat delictum illorum: Apostolus enim impleverat officium dispensationis sibi creditæ, ut omni cum diligentia prædicaret eis, sicut dicit Dominus ad prophetam Ezechiel: *Tu, inquit, prædica: si te audierint, lucraberis eos; si quominus, tu salvabis animam tuam.*

Ezech. III, 21.

D *Scitis quia per infirmitatem carnis evangelizavi vobis jam pridem: et tentationem vestram in carne mea non sprevisitis, neque respuistis.*

Vers. 13, 14.

48. In memoriam revocat illis tempus, quando primum prædicavit illis evangelium Dei. Ipso enim tempore injuriis agebatur Apostolus, et cædibus infirmabatur: infirmus enim videtur qui humiliatur, et non resistit propter evangelium Dei. Et in hoc laudat constantiam eorum, quia non sunt abstracti a fide: injuriæ enim Apostoli tentatio erat Galatarum, in qua firmi inventi sunt, non dubitantes de fide. Possent enim scandalum passi dicere: Quæ est virtus aut spes in hac fide, quando minister ejus sic humiliatur? Sed quia jam animum futuris spebus infecerant, præsentis exitus pro Christi nomine non pertimescebant, certi fidem nostram non in terris, sed in cœlis habere dignitatem, et pro his tribulationibus magna rependi præmia. Ruborem illis incutit, quia post hæc laudabilia circumventi fuerant, ut vituperabiles viderentur.

Sed sicut angelum Dei excepistis me, sicut Christum Jesum.

Hoc magis laudat in eis, quia pressuris non

⁴ Nonnulli mss., *et bona opera sua.* Non recte. Infra vero ubi omnes edit. ac pauci mss., *diutius pressi, asperiores fierent exacerbat*; alii mss. melius legunt, *ut in contextu.* (Edit. Maur.)

deformatus est apud eos, sed commendatus, scientes, pro iis qui credunt, pati illum exitia. Sicut ergo angelum Dei exceperunt Apostolum, credentes donum Dei esse, quod prædicat, sic ei deferentes, quasi ipsi auctori Domino Jesu Christo.

¹
Vers. 15. *Quæ ergo¹ erat beatitudo vestra!*

49. Beatos hos fuisse dicit apud ceteras Ecclesias, per id quod apostoli injuriis non frangebantur, sed crescebant in fide.

Testis enim sum vobis quia, si fieri potuisset, oculos vestros eruissetis, et dedissetis mihi.

Votum eorum circa religionem tam plenum ostendit fuisse, ut non solum bene ab eis susceptus sit, sed et fortes in fide inventi sint; et quod ad laudem magis proficit, omnia pene sua illi obtulerunt profliganda. Hinc plus dolet, quia tanta caritas subversa fuerat prava doctrina.

Vers. 16. *Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis?*

Hoc dicit, quia non potest fieri, ut inimicus, inquit, ego vobis sim, quorum tanta sensi obsequia. Sed quia nemo se argui vult errantem, idcirco inimicus vobis videor, juste vos reprehendens.

Vers. 17. *Æmulantur vos non bene: sed excludere vos volunt, ut eos æmulemini.*

Invidia Judæorum subversos eos significat; videntes enim sic illos proficere in Evangelio, et tantam habere caritatem in Apostolo, id egerunt, quatenus illos deciperent. Erant enim Legis causa apostolis inimici, ut manente nomine Salvatoris, facerent eos Judæos, gaudentes in eversione eorum: non enim patiebantur, ut gratiam sibi promissam audirent incircumcisis gentibus datam. Ideo imitatores suos illos voverunt fieri, ut more eorum circumciderentur.

Vers. 18. *Æmulamini autem meliora dona, bonum æmulamini semper,² et non solum cum præsens sum apud vos.*

50. Meliora dona spiritualia sunt, quæ imitati habebunt effectum apud Deum. Hæc spiritualia bona sunt, quæ vult ut semper imitentur, non ad tempus, sicut pridem, aut se præsentem tantum, post autem ad aliud convertantur: sed vult illos de cetero perseverare in bono.

¹ Rom. edit., *Ubi est ergo.*

² Rom. edit., *meliora dona in bono semper.*

³ Cod. C, *fili mei* cum Tertulliano, Hilario et vet. latina versione apud Sabbat.; sed Ambrosius etiam alibi habet *filioli*.

⁴ Mss. aliquot, *velut abortivi nati.* (Edit. Maur.)

A *Filioli mei,³ quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis.*

²
Vers. 16

Primum per fidem illos genuerat in baptismo; sed quia velut per abortum nati,⁴ deformati et infirmi inventi sunt; nunc cum dolore consilii reformat eos in Christum. Concipientes enim fidem, et sensum fidei minime advertentes, formatum Christum in animis suis negantur habere; si enim intellexissent gratiam Dei in Christo, post fidem in judaismum transducti non essent.

Vellem autem præsens esse nunc apud vos, et mutare vocem meam, quia confundor in vobis. Vers. 20.

Præsens vult arguere illos,⁵ ut mutet vocem suam de laude in vituperationem eorum; ut duplici genere confundantur, et de errore suo, et rubore Apostoli, quem patiebatur apud eos, quibus illos prætulerat.

Dicite mihi, qui sub Lege vultis esse, Legem non legistis? Scriptum est enim quia Abraham duos filios habuerit: unum de ancilla, et unum de libera. Vers. 21, 22.

51. Hoc in Genesi habetur, quia cum Sarra generare non posset, erat enim sterilis, Agar ancillam suam obtulit viro suo Abrahæ in concubinam; ut quod generasset, adoptaret sibi. Sic factum est, ut de Agar nasceretur Ismael. Post autem nutu Dei promissus est Abrahæ filius de Sarra uxore ejus, quæ erat sterilis: hæc peperit Abrahæ Isaac. Tunc cœpit Abraham duos habere filios, unum de ancilla, et unum de libera.

Sed is⁶ quidem qui de ancilla, secundum carnem natus est; qui autem de⁷ libera, per repromissionem: quæ sunt per allegoriam dicta. Vers. 23, 24.

Ismael, qui ex ancilla Agar natus est, secundum carnem natus, quia juxta consuetudinem natus est; Isaac vero quia per repromissionem,⁸ non secundum consuetudinem, sed secundum providentiam Dei virtute natus est; quippe cum Sarra et anus esset et sterilis. In typum enim Christi natus est Isaac; ideo hæc per allegoriam adserit dicta, ut aliud ex alio significant personæ Ismael et Isaac. Ismael enim Judæorum significat nativitatem, vel eorum qui servi peccati sunt; Isaac vero christianorum, quia in libertate nascuntur: liber enim fit qui accipit remissionem peccatorum.

⁵ Rom. edit., *Præsens vult agere cum illis.*

⁶ Codd. C et M omittunt *is*.

⁷ Codd. C et M, *ex* cum vet. lat. vers. et Tertulliano, apud Sabbat.; obstante tamen Ambrosio qui et alibi habet *de*.

⁸ Abest a mss. C et M, ac aliis quibusdam, *quia per repromissionem.*

¹ Nam hæc sunt¹ duo Testamenta.

Moyses accipiens sanguinem vituli in cratera adpersit populum dicens: *Hic est sanguis Testamenti, quod disposuit Deus ad vos.* Hoc est quod dixit:

Exod. xxiv, 8.

² Unum quidem a monte Sina, in servitutem generans, quæ est² Agar.

Lex enim in monte Sina data est, quam Moyses recitans populo, librum hunc Testamenti appellavit; et tunc adpersit populum sanguine, sicut dixi. Hæc Lex reos tenuit peccatores, et cœperunt servi esse peccati, facti filii Agar quasi ancillæ.

Vers. 25. *Sina autem mons est in Arabia, qui conjungitur huic, quæ nunc est Hierusalem, serviens cum filiis suis.*

52. Causam Agar significare dicit Hierusalem terrenam, id est, Synagogam, quæ in servitutem generat; quos enim generat, sub peccato sunt.

Vers. 26. *Illa autem quæ sursum est Hierusalem, libera est: quæ est mater nostra.*

Hæc, quam matrem nostram dicit, regula est mysterii Dominici, per quam renascimur in libertatem, sicut et ipsa libera est. Ideo et cœlestis dicitur, quia cœlum sedes ejus est; et quos generat, ibi erunt cum ea, sicut dicit Dominus: *Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego fuero, et hi sint mecum.* Hæc est et vita, quia immortalitate donantur qui credentes renascuntur per eam. Sic etenim de Domino dictum est quia, *quod factum est in ipso,*³ *vita est. Sicut enim Pater habet vitam, ita dedit et Filio vitam, et vita erat lux hominum.* Hæc vita et lux mater est fidelium. In Esaia hoc habetur, quod subjectum est:

Joan. xvii, 24.

Joan. i, 3, 4.

Joan. v, 26.

Vers. 27. *Scriptum est enim: Lætare sterilis, quæ non parit: erumpe et clama,*⁴ *quæ non parturis; quia multi filii desertæ, magis quam ejus, quæ habet virum.*

Isai lrv, 2.

53. Hanc terrenam Hierusalem virum habere dicit, quia secundum carnem generat: illam autem cœlestem Hierusalem, quam dicit matrem nostram, sterilem appellat; quia non parit secundum carnem nec dolores patitur, hoc est, non parturit. Generat autem sine passione spiritaliter exclamans in lætitia; quia deserta aliquando (a quo autem, nisi ab Adam, qui, de-

¹ Codd. C et M, *Hæc enim*; sed Ambrosius alibi quoque habet ut in textu.

² Codd. C et M, *quod est*.

³ Codd. C et M, *in illo*.

⁴ Codd. C et M, *et exclama*.

⁵ *Multam*, ut nos adoptavimus pro communi *magnam*,

A certa vita, sequutus est mortem), nunc plures filios habet, quam hæc quæ habet virum, id est, quæ carnaliter generat. Multo enim plures sunt christiani Judæis, sicut dicitur in Apocalypsi: *Et vidi turbam multam,*⁵ *quam dinumerare*⁶ *nemo poterat ex omni tribu et gente.*

⁵
■
Apoc. vii, 9.

Vos autem, fratres, secundum Isaac promissionis filii estis. Vers. 28.

B Hoc est non carnis filios esse, sed Dei; quia Isaac in typum natus est Filii Dei, et vult eos subintelligere, quia facti filii Dei, conversi sunt, ut essent filii carnis; si vero resipiscant, sunt filii Dei.

Sed quomodo tunc qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum, qui secundum spiritum; ita et nunc. Vers. 29

C 54. Non solus⁷ Ismael secundum carnem natus est; sed et Esau, quia et ipse in populi Judaici typum natus est. De quo in Malachia propheta scriptum est: *Jacob dilexi, Esau vero odivi.* Hic persequebatur Jacob, qui in populi christiani figura natus, vocatus est Israel, hoc est, homo videns Deum. Similiter et Judæos per invidiam persequi significavit christianos, unde data opera Galatas everterant carnali astutia. Malac. i, 3.
Gen. xxvii, 41.

D *Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam, et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac.* Vers. 30.

Hæc verba Sarrae sunt, quæ typum habet Hierusalem cœlestis, de promissione generans Isaac; ut ejecto filio ancillæ, id est, Judæo populo incredulitatis causa abjecto (servi enim peccati sunt, quibus data remissio peccatorum non est), hæres sit filius liberæ illius Hierusalem supernæ, qui est populus novus regni cœlorum.

E

Itaque non sumus ancillæ filii, sed liberæ quæ libertate Christus nos liberavit. Vers. 31.

Fuimus igitur ancillæ filii, dum peccatis eramus obnoxii; sed accepta remissione peccatorum, a Christo liberati sumus.

CAPUT V.

F

State ergo, et nolite iterum servitutis iugo contineri. Vers. 1.

55. **S**tandum monet in accepta gratia, ut non⁸ redeuntes ad vetera, amittant donum libertatis, quod fuerant consequuti.

habent codd. C et M, et vetus latina versio, ut constat e Patrum testimoniis apud Sabbat. ad h. l.

⁶ Cod. C, *numerare*.

⁷ Cum cod. C *solus* posuimus pro communi *solum*, quia adjectivum potius quam adverbium hoc loco Ambrosius adhibere debuisse videtur.

⁸ Cod. C, *ne*; Cod. M *nec pro ne*.

Vers. 2. *Ecce ego Paulus dico vobis, quia si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit.*

Nunc apertæ veritatis et auctoritatis suæ vim non tacet, dicens: *Ecce ego Paulus dico vobis, id est, ego magister gentium, cujus opus estis in Christo, palam vobis dico: Quia nihil proderit vobis Christus, si circumcidamini; ipse enim Dominus ait: Lex et prophetæ usque ad Johannem; ex quo regnum cælorum prædicatur.* Antequam ergo nova inciperet prædicatio, oportuit circumcidi: nunc autem lege fidei succedente, ea sequenda sunt, quæ rudis veritas jubet; quia vetus et novum admisceri non debent, auctoritate Domini prædicantis; ait enim: *Nemo additamentum panni rudis adsuit vestimento veteri; tollit enim fortitudinem ejus a vestimento, et major fit scissura.* Ac per hoc non solum nihil proderit fideli addita circumcisio, sed et oberit; majus enim malum est ex libero servum fieri, quam nasci.

Vers. 3. *Testificator autem omni homini circumcidenti se, quia debitor est universæ Legis faciendæ.*

56. Possunt aliqui Legem aliquatenus servare, et non circumcidi: nam multi Romanorum in Judæa servabant Legem incircumcisi. Unde dicit Paulus apostolus ad Agrippam regem Judææ: *Scio, rex Agrippa; credis prophetis, scio quia credis.* Et centurio, cujus servus erat moriturus, qui mittens ad Jesum, rogabat ut veniret, et sanaret servum ejus; cui testimonium perhibentes Judæi dicebant ad Jesum: *Dignus est ut hoc præstes ei: diligit enim gentem nostram, et Synagogam ipse ædificavit nobis.* Nemo tamen circumcisis non totam Legem servat: debitor est enim, quia circumcisis data est Lex. Hoc ideo dixit, quia tam hebetes se ostendebant, ut digni essent omnia onera Legis portare.

Vers. 4. *Evacuati estis a Christo.*

Quibus nihil prodest Christus, evacuati sunt a Christo: erant enim gratia ejus pleni, qua recedente, evacuati sunt. His enim loquitur, qui post acceptum donum gratiæ Dei, circumcidi se maluerunt.

2 1 *Qui enim¹ in Lege gloriamini,² a gratia excidistis.*

Justitia Legis est, si servantur quæ data sunt. Ideoque qui in his justificari se vult post fidem, amittit gratiam; quia ad hoc venit donum Dei, ut cessantibus oneribus Legis, justificaret credentes apud Deum.

¹ Codd. C et M omittunt enim, ut græcus textus, August. et Hieron. apud Sabbat. ad h. l.

² Ita mss. plures, ac potiores (etiam C et M): aliqui tamen, et omnes edit., in lege justificamini. (Edit. Maur.)

A *Nos autem³ spiritu ex fide spem justitiæ expectamus: nam in Christo Jesu neque circumcisio quidquam⁴ valet, neque præputium, sed fides, quæ per caritatem operatur.*

57. Apertum est quod dicit, quia spes justificationis in fide est per spiritum, non per opera Legis: in fide enim spiritaliter Deo servitur devotione mentis, et puritate cordis. Unde dicit Dominus ad Samaritanam: *Deus spiritus est, et adorantes eum in spiritu et veritate adorare oportet.* Ac per hoc neque præputium valet quidquam, neque circumcisio; sed sola fides opus est in caritate ad justificationem: fides enim caritate fraterna debet muniri, ut perfectio sit credentis. Denique Salvator, quod primum mandatum esset interroganti scribæ, respondit: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua; et proximum tuum tamquam te ipsum.* In his, inquit, duobus mandatis *tota Lex pendet et prophetæ.* Imperfecta sunt itaque cetera, quando in his duobus mandatis perfectio continetur.

Currebatis bene: quis vos impedit veritati non obedire?

58. Exercitium illorum in opera fidei bonum fuisse testatur; sed nequitia malorum hominum detentos, ne cursum suum efficacia perseverante consummarent. Unde ut resipiscant hortatur, de cetero nulli eorum credentes, qui ut opera Legis servanda suaderent, evangelicæ veritati non eos obedire sinebant.

Suasio vestra non est a Deo, qui vocat vos.

Verum est, quia humano consilio hæc agebant Judæi, ut mitterent eos sub Legis jugum; non Dei judicio, qui vocabat eos per Apostolum suum ad gratiam.

Modicum fermentum totam massam corrumpit.

Hoc dicit, quia licet quidpiam Legis admittentes fidei, violant fidem, ne habeat fructum, aut sit acceptabilis. Hoc ideo adjecit, ne forte incolumem se putarent habere gratiam fidei, si pauca Legis observarent.

F *Ego confido in vobis in Domino, quia nihil aliud sentietis.*

59. Hac spe se dicit fidere de iis, quia non sponte, sed circumventi erroris viam intraverant. Ideo, ostenso vero itinere, facile eos posse reverti confidit.

³ Codd. C et M, Nos enim cum græco textu, August. Hieron. et Beda, apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Codd. C et M, aliquid cum vet. latina versione apud Sabbat., ipsoque Ambrosio alibi.

*Qui autem conturbat vos, portabit iudicium, quicumque est ille.*¹

Quomodo qui errantem converti facit, remunerandus est, dicente Jacobo apostolo in epistola sua: *Qui converti fecerit peccatorem, salvabit animam ejus a morte,*² *et operiet multitudinem peccatorum;* ita et qui recta incedentem via, iter in devium cogit flectere, damnationem consequitur, quicumque fuerit. Hoc propter hos subjicit, ne qui sibi meritum defenderent, eo quod filii essent Abrahæ juxta carnem. Denique exaltantes se dicunt ad Jesum: *Nos filii Abrahæ sumus.*

Ego autem, fratres, si circumcisionem prædico, quid adhuc persecutionem patior?

60. Apertum est, quod dicit: ideo enim quasi inimicus a Judæis³ habebatur, et non desinebant a persecutione ejus, quia circumcisionem jam non stare docebat. Denique Judæis compellentibus, et sæpenumero falsas accusationes contra eum deferentibus, obliquum judicem videns, coactus appellavit Cæsarem.

Ergo evacuatum est scandalum crucis.

Scandalum erat Judæis prædicatio crucis, quia sabbatum et circumcisionem evacuabat. Si autem admitteret circumcisionem, non esset scandalum, et pacifici essent nobis Judæi. Nam dicebant de Salvatore: *Non est hic homo a Deo, qui sabbatum non custodit.*

Utinam et abscindantur hi, qui vos subvertunt.

Tale est hoc, quale et illud ad Corinthios in prima. *Qui non, inquit, amat Dominum Jesum, sit anathema.* Ex ipso grege morbido sunt et hi, quos sociat sententiæ eorum; ut abscindantur a misericordia Domini qui⁴ Galatas Dei gratia exuerunt; et non solum spiritualiter, sed et carnaliter, hos maledicit; ut quia circumcidi Galatas cogeant, ipsi abscinderentur, ut multiplicaretur his dolor corporis.

Vos enim in libertatem vocati estis, fratres.

61. In libertatem vocati sunt, quia cum peccatis essent obnoxii, Dei gratia accipientes remissam⁵ delictorum, liberati sunt.

Tantum ne libertatem in occasionem carni detis.

Hoc dicit, ne acceptam libertatem occasio

¹ Codd. C et M, *quicumque fuerit*.

² Dictio, *a morte*, e codd. non paucis restituta fuit a Maurinis, quæ deest in præcedentibus editt., aliis mss. et etiam in codd. C et M.

³ E codd. C et M posuimus *a Judæis* pro communi dativo, quia ipsi sunt subjectum etiam sequentis *desinebant*.

⁴ Mss. aliquot, *a mente Domini*: unus, *a mandatis Domini*: reliqui (ac C et M) et editt., *a misericordia Dei*. (Edit. Maur.)

carnis adimat: ad hoc enim circumcidi eos volebant, ut in conditionem Legis intrarent. Ideo monet, ne dent occasionem consentiendo eis.

Sed per dilectionem spiritus servite vobis invicem.

Non per affectum carnis caritatem habendam, sed per dilectionem spiritus exhortatur, ut invicem sibi subjecti sint.

Universa enim Lex in vobis in uno verbo impletur: Diliges proximum tuum sicut te ipsum.

Vers. 14.

Levit. xix, 18.

Hoc scriptum est in Levitico, quod supra dictum est, quia perfectio salutis per dilectionem operatur; quia qui non diligit fratrem, non diligit Deum, dicit Johannes apostolus.

I Joan. iv, 20.

Quod si mordetis invicem,⁶ et criminatis;⁷ videte ne ab invicem consumamini.

⁷ 6

Vers. 15.

Manifestum est quia dissensio fratrum inimica est dilectionis: ideo monet ut pacifici sint, proficientes in bono. Contentiones enim generant jurgium, cujus fructus est vitæ consumptio.

Dico autem, spiritu ambulate,⁸ et concupiscentiam carnis non perficietis.

⁸

Vers. 16.

62. Postquam a lege factorum eos prohibuit, in qua sunt præcepta carnalia; nunc ut a vitiis carnis se contineant, præcipit. Hic enim spiritu ambulat, qui fugit peccata.

Nam caro concupiscit adversus spiritum, spiritus vero adversus carnem: hæc enim sibi invicem adversantur, ut non ea quæ vultis, faciatis.

Vers. 17

Duas leges proponit, sicut facit et in epistola ad Romanos, quæ invicem adversæ sunt: unam Dei, alteram peccati. Quæ ideo in carne significatur, quia visibilibus oblectatur, cupida peccatorum; ut his sibi adversantibus, medius homo non ea quæ vult, agat. Divina enim lex premit et fugat legem peccati, consulens homini, ut vigorem naturæ suæ custodiat, ne capiatur illecebris: illa e contra in insidiis agens, lacessit hominem blanditiis, ut spernat præceptum legis divinæ. Cum ergo consenserit homo legi Dei, contradicit lex peccati, suadens homini, ne faciat quod imperat lex divina: e diverso autem lex Dei revocat hominem, ne faciat quod suggerit lex peccati. Quod quidem homo non videt esset absurdum; scit enim naturæ suæ congruere, si faciat quod imperat lex Dei. Denique

Rom. vii, 23.

⁵ Omnes editt. ac pauci mss. (cum C et M), *Dei gratiam accipientes, remissa delictorum* etc. Infra vero Rom. edit. sola, *et inditionem Legis* etc.

⁶ Cod. C, *invicem sibi*.

⁷ Cod. M, *et comeditis*, cum Cypriano et August. apud Sabbat. ad h. l.

⁸ Cod. C, *Spiritu Dei ducimini*.

gaudet, quando hæc agit: cum autem ea operatur, quæ suggerit lex peccati, videt se turpem, et horret post factum. Ideoque legis spiritus præcepta servanda sunt, et carnalia fugienda: ipsa enim conscientia accusat, si ei consentiat, sciens horrore esse quæ suggerit lex peccati.

¹ Vers. 18. *Quod si Spiritu ducimini,¹ non estis sub Lege.*

63. Non est obscurum, quia qui ducem habet Spiritum sanctum, non errat; lex enim errantibus dominatur, sicut alio loco dicit: *Justo lex non est posita.*

Vers. 19-21. *Manifesta sunt autem opera carnis, quæ sunt adulterium, fornicatio, impuritas, obscenitas, idololatria, veneficia, inimicitia, contentiones, simulationes, iræ,² simultates, dissensiones, hæreses, invidia, homicidia,³ ebrietates, comestiones, et quæ sunt his similia, quæ prædico vobis, sicut et prædixi, quod hi qui talia agunt, regni Dei hæreditatem non consequentur.*

Hæc omnia et his similia legis peccati membra sunt, quæ Apostolus opera carnis appellat; quia errores isti ex mundo sunt, ex quo et caro. Omnia namque peccata deforis oriuntur ex parte carnis, non ex parte spiritus; ideo non absurde opera carnis dicuntur.

Vers. 22-24. *Fructus vero spiritus est caritas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, spes, lenitas, continentia, castitas, bonitas: adversus hujusmodi non est lex. Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis et concupiscentiis.*

64. Non dixit: Opera spiritus caritas est, sed *fructus spiritus*: lex enim spiritus hæc, quæ supra memoravit, fructificat; ut ex his hæreditas regni cælorum quærat: qui enim Christo devoti sunt, hos dicit christos, id est, unctos. Hi carnem, id est, mundum crucifigunt, quando hæc ex quibus errores oriuntur, condemnant. Hunc sensum et Johannes apostolus sequutus, ait: *Nolite diligere hunc mundum, neque ea quæ in hoc mundo sunt. Si quis diligit mundum, non est caritas Patris in illo; quia omne quod in hoc mundo est, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum.* Qui ergo mundum, et quod in mundo est, non concupiscit, hic carnem crucifigit. Neque enim corpori humano hæc vitia adscribenda sunt, id est, idololatria, veneficia, hæreses, invidia, inimicitia, iræ, et talia: sed ideo carnalia dicuntur, quia ex parte mundi sunt, sicut supra memoravi. Interea non amplius quam decem res posuit, quas fructus spiritus

A significat; ut in his omnia complexus videatur secundum tabulas Testamenti Dei, in quibus non amplius quam decem verba mandatorum tradita sunt.

Si vivimus spiritu, spiritu et ambulemus. Non simus inanem gloriam sectantes, invicem provocantes, invicem invidentes. Vers. 25, 26.

65. Hoc dicit, quia si bene et honeste vivimus, bonos debemus habere et mores: hoc est enim spiritu vivere, incontaminatam vitam habere; et sic spiritu ambulamus, si paci studeamus; hæc enim parit caritatem. Inanis autem gloria est velle vincere, ubi præmium non est; ut quis studium habeat contentionis et æmulationis, sciens quia hæc generant discordias et lites: *Servum autem, inquit, Domini non oportet litigare.* Bonæ enim vitæ fructus aridos facit, perdens spem promissam castæ conversationis: bona enim et casta vita moribus ornanda est, et benevolentia locupletanda.

CAPUT VI.

Fratres, etsi præoccupatus fuerit homo ab aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite hujusmodi in spiritu mansuetudinis, considerans temet ipsum, ne et tu tenteris: invicem onera vestra portate. Vers. 1, 2.

D
66. Nunc hos alloquitur, qui firmiores erant; ne inflatione bonæ vitæ eum, qui forte a peccato circumventus fuisset, spernendum putarent et abjiciendum; ideoque consulendum his. Cum mansuetudine enim provocandi sunt ad reformandos se; quia si acrius ex auctoritate fuerint correpti, non se patientur argui; sed et defendere se incipient, ne turpes videantur; et incipiunt pejores fieri. Tolle enim hominem a contentione et audacia, et habebis eum subjectum; humilitas enim etiam superbos solet inclinare. Et ut cum tota animi lenitate fieret, adjecit: *Ne et tu tenteris*; ut vel hac causa non sperneret peccatorem, sciens, et se posse peccare.

E
F *Et sic implebitis legem Christi*; lex enim Christi omnes salvos vult fieri: ac per hoc qui fratri peccanti consulit, ut redeat ad propositum, implet voluntatem Christi.

Si enim quis videtur sibi esse aliquid, cum nihil sit, se ipsum seducit. Opus autem suum probet unusquisque; et tunc in semet ipso tantum gloriam habebit, et non in altero. Vers. 3, 4.

67. Verum est, nec latet quemquam, quia si actus nostros et mentem consideremus, nulli

¹ Nonnulli mss., *si Spiritu Dei ducimini.* (Edit. Maur.)

² Rom. edit., *contentiones, æmulationes, iræ.*

³ Cod. M omittit *homicidia*. Hieronymus habet ad h. l. *In*

latinis codicibus adulterium quoque et impudicitia et homicidia in hoc catalogo vitiorum scripta referuntur. Sed sciendum, non plus quam quindecim carnis opera nominata.

nos anteponimus, et nec facile quemquam iudicamus. Qui enim extollitur quasi aliquid sit, errat; nescit enim quia de humilitate crescitur. Verba enim Salvatoris et gesta ante oculos non habet, qui cum sit omnium Dominus, humiliavit se, ut nobis formam daret quid sequi deberemus, si crescere velimus; et si nos erigeremus, inclinaremur, quod facit imperitia cordis inflati, ut apud homines commendatio videatur. Sprenens enim et despiciens peccatores, justum se videri contendit; sicut et pharisæus ille, quem Dominus denotat. Numquid non vere hic imperitus est, qui præsentis gloriæ cupidus est? Numquid non vere de futuris desperat qui mercedem iustitiæ in præsentī vult consequi? Quare? Quia non est justus in opere, sed per fallaciam fingit iustitiam: qui enim vult justus esse, alterum sibi præponit, ut vere justus sit. Unusquisque enim plus mala sua novit quam alterius.

Philipp. 11, 8.

Luc. XVIII, 10.

Vers. 5. *Unusquisque enim suam sarcinam portabit.*

68. Ad postremum hoc voluit innotescere superbis, quia non coinquinatur quis alieno peccato, dummodo dissentiat; ut nemo vereatur se jungere peccatori, aut accedentem ad se suscipere, ut eum lucretur.

Vers. 6. *Communicet autem is, qui catechizatur verbo (id est, qui verbum Dei audiens est), ei qui se catechizat, in omnibus bonis.*

Hoc dicit, ut doctoribus audientes communicent in omnibus bonis. Si autem aliter agant, quam docent, in his illis non communicandum, sed dissentendum; ut magis lex tibi dux sit, quam homo. Sibi enim oberit, non tibi; quia quæ docuerit, observas.

Vers. 7. *Nolite errare, Deus non deridetur.*

69. Nemini dubium est Deo imposturam fieri non posse; sed hoc ab eo unumquemque consequi, quod meretur.

Vers. 8. *Quod enim quis seminaverit, hoc et metet. Qui enim seminaverit in carne sua, ex carne metet corruptionem.*

Hic carnalia vitia, quæ in carne admitti solent, significat; ut qui carnem suam corruerit, sciat se corruptelæ futurum obnoxium. Corruptum autem corpus qui inconcessa præsumit.

Qui vero seminaverit in spiritu, de spiritu metet vitam æternam.

Homo christianus spiritu constat et carne; homo enim ad comparisonem sancti Spiritus,

¹ Cod. nonnulli, *Testimonio enim Spiritus accipiet immortalitatem.* (Edit. Maur.)

² Nonnulli mss., *ignem torrentem patietur.*

A caro est. Cum ergo spiritui dat adsensum, cohibens se ab iis, quæ contraria sunt, spiritaliter seminat, ut possit metere vitam æternam. Testimonium enim Spiritus accipit, et immortalitatem¹ loco mercedis. Sicut enim qui corrumpit dehonestans corpus suum, non ad æternitatem, sed ad corruptionem pertinebit; ita et qui incontaminatum se custodit, vitam æternam consequetur. Hæc est enim æterna vita, vivere sine pœna, et habere gloriam. Nam si hic ad præsens qui in sollicitudine est, negat se vivere; quanto magis ubi alienus a Deo, ignem tortorem patietur!²

Bonum autem facientes non deficiamus:³ tempore enim proprio metemus infatigabiles.

Vers. 9.

70. Hoc dicit, quia qui fortis est ad seminandum, fortis erit et ad metendum; id est, sic recipiet, quomodo facit. Ideo promptos nos ad benefaciendum esse hortatur, nec fastidium pati debere, securos quia pro parvis magna recipiemus, et pro terrenis æterna, tempore quo promisit Deus.

Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes.

Vers. 10.

Gentiles tempus habent operandi malum; homines enim sine Deo, quomodo possunt operari bonum? Christiani autem facti, tempus habent operandi bonum ad omnes homines; ut post acceptam fidem bonum opus proficiat mercedi promissæ. Tempus enim idcirco conceditur vitæ, ut jam juste versemur, exemplum dantes gentilibus.

Maxime autem ad domesticos fidei.

Verum est quia faciliores et propensiores in bono circa fratres esse debemus, quia invicem sumus membra. Huic ergo rei inserviendum, quæ prodest, non circumcisioni, rei nunc inani.

Scitote qualibus litteris scripsi vobis mea manu.

Vers. 11.

71. Auctoritatem dat epistolæ suæ; cum enim dicit: *Ego scripsi mea manu*, obediri vult litteris his. Ubi enim holographa manus est, falsum dici non potest; ne forte circumventi excusarent de epistola, quasi aut falsa esset, aut non esset Apostoli, nolentes se reprehendi.

Quicumque volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantum ne crucis Christi persecutionem patiantur.

Vers. 12.

In carne placere, hominibus placere significat. Ut enim Judæis propitiis, aut non infestis⁴

³ Cod. M, *non defatigemur.*

⁴ Codd. C et M, *non infensis.*

viverent, quos pseudoapostolos dicit, sic Christum prædicabant, ut et Legem servandam docerent: quod Apostolus numquam metuit, sed constanter quod verum est, non tacuit, et sibi et his providens, quos docebat. Denique, *Ego*, inquit, *non solum ligari, sed et mori paratus sum in Hierosolyma pro nomine Domini*¹ *Jesu Christi*.

Act. xxi, 13.

Vers. 13. *Neque enim ipsi qui circumcisi sunt, Legem custodiunt: sed volunt vos circumcidi, ut in vestra carne glorientur.*

Tale est hoc, quale et illud dictum ad apostolum Petrum: *Si tu cum sis judæus, gentiliter vivis, quomodo compellis gentes judaizare?* Ita et hi cum ipsi Legem non custodirent, conversantes injuste, circumcisionem zelabantur; ut proinde vindices et amatores Legis viderentur: cum constet hunc Legem defendere et custodire, qui justitias ejus exsequitur; et mandatum, quod ad vitam pertinens datum est, non prætermittit. Talis ergo Galatarum excusatio erat. Hæc dicit, ut vel sic intelligant, quia illudebantur velut stulti et hebetes, de quorum doloribus gloriarentur.

Galat. ii, 14.

Vers. 14. *Mihi vero absit gloriari, nisi in cruce*² *Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.*

72. Quomodo pseudoapostoli tribulationes pro nomine Christi quasi nihil profuturas per hypocrisis redimebant, erubescens in his; ita et Apostolus gloriabatur de his, sciens magnam pro istis fore mercedem: quemadmodum et coapostoli ejus, sicut scriptum est in Actibus Apostolorum, *Tunc*, inquit, *cæsi exierunt apostoli de concilio, gaudentes quia digni habiti sunt pro nomine Christi contumeliam pati*. Cujus ergo omnis spes in Christo est, hic gloriatur in cruce ejus; huic et mundus crucifixus est, certus amorem crucis Christi vitam esse, mundi vero amorem parere mortem. Invicem ergo sibi mortui sunt, et mundus Apostolo, et Apostolus mundo; dum nihil concupiscit Apostolus mundi, et dum nihil habet mundus suum, quod agnoscat in Apostolo; sicut et Dominus ait: *Ecce*, inquit, *princeps hujus mundi venit, et in me inveniet nihil*.

Act. v, 4.

Joan. xiv, 30.

Vers. 15, 16. *In Christo enim Jesu neque circumcisio quid-*

¹ Omisimus hic *nostri*, quod communiter legitur, auctoritate freti non modo mss. C et M, sed græci quoque textus, omniumque versionum, ac sanctorum Patrum, apud Sabbat. ad h. l.

² Codd. C et M, *in crucem*.

³ Codd. C et M, *sint*.

⁴ Codd. C et M omittunt *nostri*.

⁵ Cod. M, *Explicit tractatus Beati Ambrosii Episcopi in Epistola (sic) ad Galatas. Incipit tractatus ejusdem ad Ephesios*. At in cod. C sequitur statim *ad Philippenses*, ut circa finem Præfationis monitum est.

Duo vero hic addenda putamus. Primum nempe quod Symmachianos respicit, quorum mentio facta est initio Prologi ad hanc epistolam. Licet enim de more nullas notitias exhibeamus hæreticorum, qui in hisce operibus memorantur, eo

A *quam est, neque præputium; sed nova creatura. Et quotquot hanc regulam sequuntur, pax super illos et misericordia, et super Israel Dei.*

Nova creatura est regeneratio nostra, hæc est quæ dat profectum permanentibus; supra istos enim est pax Dei. Qui enim cum Deo pacificus est, nullius inimicitiam metuit: tutus enim est protectione et misericordia Dei, quæ promissa est, et manet super Israel Dei, non super Israel hominis; Judæi enim non credentes Israelitæ sunt secundum carnem. Duas ergo partes significavit, super quas manet pax et misericordia Dei, Judæorum credentium, et gentilium fidelium.

B

De cetero nemo mihi molestus sit.

Vers. 17

73. Molestias sibi noluit de cetero fieri, ut iterum forte cogeretur scribere: sed jam correctiores illos vult fieri, ut amputatis erroribus, post tanta tædia pausam haberet. Si autem duriores se præstarent, et inflexibiles in convertendo, cessarent ab eo; ut illis operas suas et efficaciam impenderet, de quibus mercedem aut lucrum speraret.

C

Ego enim stigmata Domini Jesu Christi in corpore meo porto.

D Hoc dicit iratus, quia passiones quas credentium causa patiebatur, inefficaces in illis videbat; quoniam constantia et fide doctrinæ suæ pro Christo plagas et vincula pati non timuit: sed passus est amore credentium cicatrices plagarum habere se in corpore; quo non minus fideliter eis prædicaret, sicut et pseudoapostoli, qui Galatas deceperant. Neminem itaque vult sibi molestum esse, qui huic rei devotus non est: ita enim stigmata, id est, cicatrices plagarum testimonia sunt credentium eorum, qui patiuntur, quod digni sunt³ futura promissione.

E

3

Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro, fratres.

Vers 18

Non Legis gratiam dicit, sed Domini nostri⁴ Jesu Christi esse cum spiritu illorum, quos spiritales fratres appellat; neque enim penitus omnes fuerant eversi.⁵

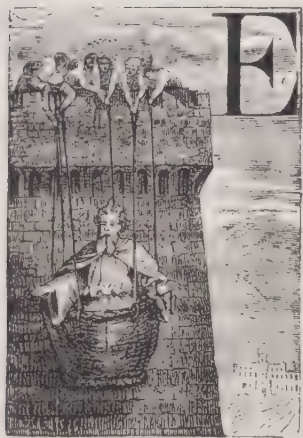
4

5

quod eos lectoribus jam notos ex historia ecclesiastica supponamus; tamen quia Symmachianorum nullus fere sermo apud recentes tractatores occurrit, ideo opportunum duximus id subnectere quod de iis tradit Baronius in *Annalibus*, ubi ad annum 203, n. 16 hæc leguntur: « Apud plerosque antiquos auctores mentio habetur de Symmachianis hæreticis, « non quod a Symmacho interprete deriventur (nam id « quidem apud neminem testatum reperi), sed quod fuerit « germen Marchionis quidam Symmachus, a quo Symmachiani, prout ea quæ Philastrius scribit significare videntur; licet a Patricio quodam Symmachum institutum « fuisse tradat. De utroque enim hæc narrat, ac primum « de Patricio in hæc verba: *Patriciani a Patricio quodam « qui fuit Romæ dicti sunt: hi carnem hominis non a Deo « factam asserunt, sed a diabolo arbitrantur. Hanc etiam*

IN EPISTOLAM BEATI PAULI AD EPHESIOS.

PROLOGUS.

EPHESIOS Apostolus non fundavit in fide, sed confirmavit, multa mala pro his passus a perfidis, sicut dicit: *Si enim, secundum hominem, ad bestias pugnavi Ephesi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt?*¹ Et quoniam pugnam suam non sine effectu profectionis illorum pervidet,² gau-

dens in eis, ad meliora scriptis hortatur de urbis Romæ custodia; quia veniens ab Hierosolymis in custodia sub fidejussore intelligitur degisse, manens extra castra in conductu suo.

CAPUT I.

Vers. 1. *Paulus apostolus Christi Jesu per voluntatem Dei sanctis omnibus, qui sunt Ephesi, et fidelibus in Christo Jesu.*

2. **S**olito more scribit: apostolum enim se esse Christi Jesu Dei voluntate testatur. Non solum fidelibus scribit, sed et sanctis; ut tunc vere fideles sint, si fuerint sancti in Christo Jesu. Bona enim vita tunc prodest ac creditur sancta, si sub nomine Christi habeatur: alioqui contaminatio erit, quia ad injuriam proficit creatoris.

Vers. 2. *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.*

Gratiam Dei cum sanctis dicit esse et fideli-

« contemnendam et modis omnibus abjiciendam decernunt, ut etiam ultro quidam de eis sibi mortem conferre non dubitarint. Symmachiani discipuli istius, eadem sentientes in omnibus, non sperantes iudicium, vitiis sæcularibus et carnalibus concupiscentiis prædicant serviendum. Sed diversi generi Symmachiani illi esse videntur, qui apud Ambrosium ita descripti habentur: *Omnis credens in Christum et observans legem factorum male intelligit Christum, sicut et Symmachiani, qui ex Phariseis originem trahunt; qui servata omni lege, Christianos se dicunt, more Photini Christum non Deum et hominem, sed hominem tantummodo definientes.* (Initio prologi in *epist. ad Galatas*). Hæc auctor, quibus demonstrat, diversos esse hos Symmachianos a prioribus, majoremque habere cum Symmacho interprete convenientiam. »

Alterum quod subiiciendum arbitramur, id est quod in prima volumine *Spicilegii Solesmensis* curante D. Pitra, nunc emin. S. R. E. Cardinali, editus fuit Commentarius s. Hilarii Pictaviensis in *Epistolam ad Galatas*, paulo ante

A bus, quem Patrem nostrum appellat, quia ab ipso sunt omnia et condita et restaurata; Christum autem Dominum nostrum, quia redemit nos, offerens se pro nobis.

Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos omni³ benedictione spiritali. Vers. 3.

3. Id est, non mundana, sed cœlesti benedictione; neque corruptibili, sed æterna; quia gloria christianorum non in terra, sed in cœlo est, et est in Christo. Omne enim donum gratiæ Dei in Christo est; ut si quis, spreto Christo, benedici se a Deo putet, errare se sciat. Aliter tamen benedicitur Deus, et aliter homines. Unum quidem benedictionis nomen est, sed pro merito personæ debet intelligi: nam et facere dicitur Deus, et homines faciunt; sed Deus nutu solo impassibiliter facit; homines autem manu, conatu, labore, sudore efficiunt. Deus ergo benedicitur, cum laudibus dignis extollitur: homines autem sic benedicit Deus, ut donum gratiæ suæ eis impertiat, non secundum merita eorum, sed secundum misericordiam suam. Et ideo dixit: *Qui nos benedixit in benedictione spiritali*; ut ostenderet perfectam benedictionem dari cœlestium credentibus in Christo, ut pleni sint gloria cœlesti, supra potestates subvecti cœlorum. Quia *ubi ego, inquit, ero, illic et minister meus erit.* C

Joan. xii, 26.

Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati coram eo⁴ in caritate. Vers. 4.

4. Præscius omnium Deus scit qui credituri essent in Christum, sicut dicit ad Romanos: *Quos præscit et vocavit nos; non solum ex*

Rom. viii, 29.

reperitus; atque hoc confirmat quod in Præfatione ad hæc Ambrosii Commentaria asseruimus e paucis veterum testimoniis, sanctum nempe Doctorem Hilarium Paulinas quoque Epistolas, nisi forte omnes, quasdam saltem commentationibus illustrasse. Pro re autem nostra id etiam memoratu dignum est, in hoc Commentario Hilarium quoque apostolum Petrum a Paulo reprehensum dixisse, et Paulum propter zelum, Petrum vero ob humilitatem tunc ostensam magnis laudibus commendasse.

¹ Codd. C et M, non resurgent.

² Vet. edit., non sine effectu profectionis: Rom., profectus: mss. a Maurinis inspecti, perfectionis. Hanc lectionem ipsi adoptarunt; sed nos juxta codd. C et M veterem lectionem restituendam duximus, ac juxta eosdem codices pervidet assumpsimus loco communis prævidet.

³ Codd. C et M, in omni, cum græco et vet. lat. versione, ac Ambrosio alibi, aliisque Patribus apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Codd. C et M, coram ipso, cum Hieron. ac Sedulio, apud Sabbat. ad h. l.

Judæis, sed etiam ex gentibus. Quos ergo Deus vocare dicitur, perseverant in fide, si sunt quos elegit ante mundum in Christo; ut sint incontaminati coram Deo in caritate, hoc est, ut amor Dei sanctam illis faciat conversationem. Nemo enim melius alicui obtemperat, quam qui ex caritate obsequitur.

Vers. 5. *Prædestinans nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum in ipsum.*

Hoc dicit decrevisse Deum, ut credentes in Christum adoptarentur in filios a Deo; ut caput ipsorum sit Christus verus Dei Filius.

Vers. 6. *Secundum placitum voluntatis suæ in laudem claritatis suæ.¹*

Tale placitum dicit Deum habuisse, ut ad laudem claritatis ejus proficeret gratia data hominibus; ut salus nostra gloria Dei sit.

Qua gratificavit nos in dilecto Filio suo.

Deus nobis gratiam dedit, propter quod credidimus in Filium ejus Christum; diligens enim unigenitum suum, amatoribus ejus divina munera² largitur.

Vers. 7. *In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius, remissionem peccatorum.*

5. Duplicem gratiam flagitat; quia et redemit nos sanguine suo, et peccata nobis non imputavit, id est, redemit et manumisit.

Vers. 8. *Secundum divitias gratiæ suæ, quæ superabundavit³ in nobis, in omni sapientia et prudentia.*

Addit ad gratiam, quia post supra memorata beneficia donum accedit sapientiæ et prudentiæ rerum spiritualium.

Vers. 9, 10. *Ut notum nobis⁴ faciat mysterium voluntatis suæ, juxta beneplacitum suum, quod proposuit in eum,⁵ in dispensationem adimpletionis temporum; restaurans omnia in Christo, quæ in cælis sunt, et quæ in terra.*

Hoc placuit Deo, cujus consilium retractari non potest, ut in Christo ostenderet mysterium voluntatis suæ tempore, quo revelari illud voluit⁶ in agnitionem creaturæ. Voluntas autem

¹ Rom. edit., *Secundum beneplacitum.... claritatis gratiæ suæ*: veteres ac mss. inter se conveniunt, nisi quod horum nonnulli pro *claritatis* efferunt *caritatis*. Cod. C hic habet *claritatis*, sed postea in commentatione habet *caritatis*. Textus græcus, ut Vulgata latina, *in laudem gloriæ gratiæ suæ*.

² Codd. C et M, *divina dona*.

³ Codd. C et M, *abundavit*, ut Hieron., Augustinus et ipse Ambrosius alibi, apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Codd. C et M, *notum vobis*, ut Hilarius, apud Sabbat. ad h. l.

A ejus hæc fuit, ut tunc propitius fieret omnibus, qui in errore erant, sive in cælis, sive in terris, quando Christum manifestavit, hoc donum esse credentium, ne illis imputarentur peccata suscipientibus fidem Christi. Omnis ergo creatura in cælis et in terris, dum discit agnitionem Christi, restauratur ad id quod est condita. Cum enim ad unius Dei fidem imbuitur, cognito mysterio Salvatoris, ab errore quem cœperat, restauratur, pro certo habens creatorem suum unum esse Deum et Dominum. Hinc est unde et Johannes in Apocalypsi dicit: *Vidi Michael et angelos ejus in cælo pugnare cum dracone et cum exercitu ejus*. Hæc repugnantia partim de errore est, partim de usurpatæ tyrannidis præsumptione.

Apoc. xii, 7.

In quo et nos⁷ sortiti sumus, prædestinati secundum propositum Dei, qui universa creavit secundum consilium voluntatis suæ; ut simus in laudem gloriæ ejus nos, qui ante speravimus in Christo.

⁷ Vers. 11, 12.

6. Hoc est, quod dicit, quia dispensatio prædicationis his decreta est a Deo, qui ex Judæis crediderunt in Christum. Unde nullus ex gentibus ad apostolatam electus est: dignum enim erat ex his eligi prædicatores, qui ante speraverunt salutem, quæ illis promissa erat in Christo.

In quo et vos, cum audissetis verbum veritatis Evangelii salutis vestræ, credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ, in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius.

Vers. 13, 14.

Laus gloriæ Dei est, cum multi adquiruntur ad fidem,⁸ sicut gloria medici est, si multos curet. Ideoque ad gloriam Dei pertinet, quia gentes vocavit, ut salutis suæ medelam consequerentur per fidem promissam Judæis, signum habentes redemptionis atque hæreditatis futuræ, Spiritum sanctum datum post baptismum. Redempti enim hæredes designati sunt, si in regeneratione perdurent; ut fides prima veniam, sancta vero conversatio perdurans cum fide, coronam mereatur.

⁸

Propterea et ego, audita fide vestra in Domino Jesu, et dilectione in omnes sanctos, non cesso gratias agendo pro vobis, commemorationem vestri facere in orationibus meis.

Vers. 15, 16.

7. Quoniam juxta decretum Dei, quo statuit gentes participes fieri promissionis Judæorum,

⁵ Codd. C et M, *in eo*, cum Hilario, Orosio et Hieron., apud Sabbat. ad h. l.

⁶ Codd. C et M, *illum voluit*, id est, non mysterium, sed Christum.

⁷ Codd. C et M omittunt *et nos* cum ipso Ambrosio alibi, aliisque Patribus ac vet. lat. versione apud Sabbat., ipsoque græco textu.

⁸ Mss. nonnulli, *cum multi concurrunt ad fidem*.

(Edit. Maur.)

audito Ephesii verbo Dei, susceperunt fidem Christi, diligentes omnes sanctos, sicut mandavit Dominus; hac causa Deo gratias agit pro conversione et caritate eorum, qui dignatus est gentes concorporare Judæis.

Vers. 17-19. *Ut Deus Domini nostri Jesu Christi, Pater claritatis, det vobis spiritum sapientiæ et revelationis in agnitione ejus, illuminatos habere oculos cordis vestri, ad hoc, ut sciatis quæ sit spes vocationis ejus, et¹ quæ divitiæ hæreditatis gloriæ ejus in sanctis.*

Manifestum est quia ideo se orare dicit pro eis, ut fidei suæ spem cognoscant in remuneratione cœlesti; quia cum plene scierint qui fructus est credentium, propensiores fient circa excolendam religionem. Jam enim in hujusmodi profectus fore videtur, quia si antequam sciant promissionis gloriam tam devoti sunt, propensiores fient necessario, cum cognoverint.² Claritatis tamen Patrem vocat Deum, et Christi Deum, cum verus Pater Christi sit Deus, et Deus creaturæ. Sed et ipse Dominus eadem dicit: *Vado ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum.* Totius ergo claritatis Pater est, quia ab ipso est omnis claritas, et potestas, et dignitas. Est et Pater Christi, sed aliter; quia hic verus Filius est, et Deus omnium; sed non ita Christi Deus est. Sic enim Deus Christi est, quia Deus de Deo Christus est; ceterorum autem Deus est causa terroris, sicut ipse dicit in Malachia propheta: *Si Deus ego sum, ubi est timor meus?*

Vers. 20, 21. *Et quæ est excelsa magnitudo virtutis ejus in vos, qui creditis, secundum operationem potentiæ fortitudinis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans illum a mortuis; et collocavit ad dexteram sibi in cœlestibus super omnem Principatum et Potestatem, et Virtutem, et Dominationem, et omne nomen, quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed et in futuro.*

8. Exemplum salutis credentium et gloriæ in resurrectione Salvatoris consistere profitetur, ut ex ea cognoscant fideles, quid eis promissum est. Simili enim modo extollentur supra cœlos futuri cum Christo, sicut ipse dicit: *Pater, volo ut ubi fuero,³ et hi mecum sint, et videant gloriam meam.* Hoc propter incarnationem Filii Dei, ut etiam homo factus super omnes cœlos esse dicatur, et super cunctam creaturam sedens ad dexteram Dei, habens nomen Dei per naturam, non per adoptionem; ut cognoscant illum esse Filium Dei, qui illum crucifixerunt.

¹ Codd. C et M omittunt *et* cum vet. lat. versione, Hieron., Leone M., aliisque Patribus, apud Sabbat. ad h. l.

² Mss. aliquot, *cum cognoverint claritatem ejus. Tamen* etc. (Edit. Maur.)

³ Cod. M, *ego fuero.* Vox *ego* nedum in græco textu, sed

A Honor enim quem illi dedit Pater per generationem, tunc manifestatus est, cum natus homo passus est, et victa morte resurrexit, adscendens unde descenderat, super omnes cœlos. Unde dictum est, quia *veritas de terra orta est.* Quia enim omne judicium Pater Filio dedit, idcirco ad dexteram Dei sedere dicitur, quasi judex. Denique ipse dicit ad discipulos: *Usque modo nihil petistis in nomine meo: petite, et ego faciam.* Unde ait Judæis: *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis Dei,⁴ et venientem cum nubibus cœli.* Ex eo enim quod innotuit, adiri cœpit, et postulari, quasi judex.

Ps. LXXXIV, 12.

Joan. V, 22.

Ibid., XVI, 24.

Matth. XXVI, 64

Et omnia subjecit sub pedibus ejus, et ipsum dedit caput super omnem Ecclesiam, quæ est corpus et plenitudo ejus, qui omnia in omnibus adimpletur.

Vers. 22, 23.

9. Patrem dicit Filio omnem creaturam subjecisse; ut quia omnia per ipsum fecit, ipse omnium caput sit et Dominus. Tunc illi omnia subjecit, quando illum ante omnia genuit, ut per ipsum faceret quæ non erant. Omnem Ecclesiam dicens, summatim totum comprehendit, quod in cœlo est et in terra; ut in novum hominem membra ejus efficiantur, dum confidentur hunc esse, per quem facti a Deo sunt. Subjiciuntur enim illi quasi capiti membra, ex quo trahunt originem; ut omnia in omnibus adimpleantur. Cum enim regressi fuerint ad confessionem unius Dei, flectentes genu Christo, adimpletur in omnibus ut sit omnia, quia ab ipso sunt; ac per hoc ipse in eis est, quia virtute eius subsistunt; recedentes enim a Deo, evacuare illum videntur. Unde alio loco dicit: *Ut crescant omnia in incrementum Dei.*

Joan. I, 3.

Coloss. II, 19.

CAPUT II.

E *Et vos cum essetis mortui delictis et peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundum sæculum hujus mundi.*

Vers. 1, 2.

10. **M**ortuos dicit, quia errores sæculi sequuntur: quidquid enim ab unius Dei professione recedit, mortuum habetur; quia non manet in radice, ex qua trahit originem.

Secundum principem potestatis aeris hujus, spiritum qui nunc operatur in filiis diffidentiae.

Principem potestatis, id est, diabolum, significat sæculi intelligentiam corripisse; ut ab uno Deo recederent, multorum deorum opinionem suscipientes, ut socios illos suæ conspirationis efficeret, dum in eadem impietate inveniuntur,

in omnibus quoque versionibus et Patribus legitur. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Codd. C et M omittunt *Dei*, cum græco et veteri lat. versione, pluribusque Patribus, ipsoque Ambrosio alibi, uti apud Sabbat. ad h. l.

negantes unum Deum. Principem ergo hunc erroris ideo aeris dicit spiritum, ut ostendat quia hanc partem sibi usurpavit ad exercendam dominationem. Aliud est enim aer, et aliud princeps: sed quia in mundo vel in aere dominatur, spiritus aeris appellatur.

Vers. 3. *In quibus et nos aliquando conversati sumus in desideriiis carnis nostræ, facientes voluntatem¹ carnis et consiliorum ejus; et eramus natura filii iræ, sicut et ceteri.*

2 11. Perfidiam significat, dum desideria carnis memorat. Voluntas² enim carnis est visibilibus oblectari, ut elementa quæ Deus gubernacula mundi instituit, deos appellet; cum hoc nomen uni Deo debeatur, ex quo sunt omnia; ut sicut nullum participem habet ex his in virtute, ita nullum habeat consortem in nomine. Christo autem idcirco hoc nomen non negatur, quia sicut communis eis natura est, ita erit et nomen. Hoc tamen inter Patrem et Filium interest, quia Pater a nullo hoc accepit; Filius autem per generationem omnia Patris accepit, ut in virtute et substantia et nomine nihil distet Filius a Patre. Unde dicit: *Omnia quæ habet*

Joan. xvi, 15.

Pater, mea sunt, et mea Patris. Non ergo indignum neque contrarium est, si et Christus Deus dicatur, sed de Deo Patre; ut unius Dei auctoritas conservetur. Nam si quis aliud putat significare, cum voluntatem carnis flagitat, sciat et Apostolum mundam vitam habuisse, quia secundum justitiam Legis conversatus est sine querela. Sed quia persecutus est fidem Christi, idcirco *conversati*, inquit, *sumus in desideriiis carnis nostræ.* Omne enim peccatum caro dicitur, maxime perfidia, quæ est totius sceleris mater. Nulli opera bona et castitas proderit, si sit perfidus; perfidia enim hæc omnia maculat. Hinc est, quod subdidit: *Et eramus natura filii iræ, sicut et ceteri.* Naturæ enim cum mala voluntas³

Philip iii, 6.

3 supponitur, fit natura iræ, id est, quæ ultioni subjicienda sit, immutata non substantia, sed mala voluntate. Hoc enim deputatur naturæ, quod sequitur; unde ait in Esaia: *Semen pessimum.* Et quare sit semen pessimum, subjecit: *Reliquistis enim Dominum,* ait, *et ad iracundiam incitastis⁴ Sanctum Israel;* ut natura quæ deserit Deum, pessimum semen dicatur. Degenerare enim est ab auctore recedere; et cum malum exemplum ceteris præbet, malum est semen; fructus enim pessimos facit. Si vero redeat ad Auctorem, bona erit natura, secundum Apostolum, qui immutatus, dum agnoscit Creatorem suum, vas electionis appellatur.

Act. ix, 15.

¹ Vet. edit. et mss. non pauci, *voluptates carnis*. Codd. C et M, *voluntates*.... Notant vero denuo Maurini: « Sed antiquis scriptoribus solemne esse, ut voluntatem et voluptatem inter se confundant, jam non semel admonuimus. »

² Codd. C et M, *voluptas*.

³ Iterum codd. C et M, *voluptas*.

⁴ Cod. M, *provocastis*, cum Tertull. et Hilario. Cf. Sabbat. ad h. l.

A *Deus autem, qui dives est in misericordia, propter multam caritatem suam, qua⁵ misertus est nostri.* Vers. 4

12. Hæ veræ divitiæ sunt misericordiarum, ut non quærentibus ultro misericordia præstaretur, sicut dicit Esaia: *Palam factus sum non quærentibus me;* hoc enim est abundare misericordia, ut et non postulantibus tribuatur. Hæc tamen caritas Dei est erga nos, ut quia fecit nos, nolit perire nos; diligit enim opus suum.

Isai. Lxv, 1.

B Ideo enim fecit, ut amaret quod fecit; nemo enim laborem suum odio habet.

Et cum mortui essemus peccatis,⁶ convivificavit nos in Christo. Vers. 5.

A Deo alienati mortui eramus: gratia autem sua revocavit nos, hoc est, vivificavit nos in Christo. Quia enim per ipsum nos fecit, iterum per ipsum nos reformavit in ipso, id est, ut ejus membra simus: ipse est autem caput nostrum; ipsum enim habemus, Deo præstante, auctorem vitæ nostræ, sicut dicit Petrus apostolus: *Auctorem vero vitæ interfecistis.*

Act. iii, 15.

Cujus gratia salvi facti estis. Vers. 6.

13. Huic dono addit et gentes, significans salvatos nos esse⁷ gratia Christi.

7

D *Et simul suscitavit, et simul consedere fecit⁸ in cælestibus in Christo Jesu.* Vers. 7.

Hoc dicit, quod supra memoravi, illic futuros sanctos etiam ex gentibus, ubi et Christus est caput eorum.

Ut ostenderet in sæculis supervenientibus superabundantes divitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Jesu. Vers. 8.

E Hoc significat, quia in futuro sæculo immortale donum Dei apparebit in remuneratione fidelium; quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit, quæ præparavit Deus diligentibus eum. Hæ sunt superabundantes divitiæ, ut tantum detur credentibus, quantum investigare non potest mens.

I Cor. ii, 9.

Gratia enim salvi facti estis per fidem. Vers. 9, 10.

F 14. Gratia fidei data est, ut credentes salventur.

Et hoc non ex vobis; Dei enim donum est: non ex

⁵ Cod. M omittit *qua*, ut vetus lat. versio. Cf. Sabbat. ad h. l. Idem Ambrosius in his Comment., ad caput xiii, v. 4 epistolæ I ad Cor., num. 136, ita protulit hunc textum, ut nec ipse vocem *qua* legisse videatur.

⁶ Codd. C et M omittunt *peccatis*.

⁷ Rom. edit. sola, *salvatos nos omnes esse* etc. Codd. C et M omittunt *esse*.

⁸ Codd. C et M, *conlocavit*, ut Hilarius, apud Sabb. ad h. l.

¹ operibus, ne quis gloriatur. Nam ipsius¹ sumus pigmentum, creati in Christo Jesu in opera bona; quæ præparavit Deus, ut in illis ambulemus.

Verum est, quia omnis gratiarum actio salutis nostræ ad Deum referenda est, qui misericordiam suam nobis præstat; ut revocaret errantes ad vitam,² et non quærentes verum iter. Ideoque non est gloriandum nobis in nobis ipsis; sed in Deo, qui nos regeneravit nativitate cœlesti per fidem Christi, ad hoc ut bonis operibus exercitati, quæ Deus nobis jam renatis decrevit, promissa mereamur accipere.

Vers. 11, 12. Memoria retinentes, vos qui aliquando eratis gentes in carne, qui dicimini præputium, ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manufacta; quoniam eratis illo in tempore sine Christo, alienati a conversatione Israel, et hospites testamentorum, et promissionis eorum spem non habentes, et sine Deo in hoc mundo.

Commonet gentes, ut reminiscences quid fuerint (erant enim carnales, et sine spe, nullam promissionis communionem habentes Judæorum in Christo; Judæis enim promissus erat Christus, non gentibus), ut propensius gratias agant Deo per Christum, qui misericordia sua fecit illos participes spiritualium, cum essent carnales. Ideo tamen circumcisio, ait, in carne manufacta, ut significaret aliam non manufactam spiritalem.

Vers. 13. ³ Nunc autem in Christo Jesu³ vos qui aliquando longe eratis, facti estis prope per sanguinem⁴ Christi.

15. Adhuc donum et gratiam Dei commendat, cui nos semper velut obnoxios gratias vult referre: idcirco enim in sanguine Christi proximos nos Deo factos memorat, ut quantum affectum circa nos habeat Deus, ostenderet, qui pro nobis Filium suum mori permisit; ut et nos in fide ejus durantes, omnibus exitiis pro illo nobis illatis non cedamus, scientes plus illum de nobis mereri, quam quæcumque ab inimicis possunt inferri: ille enim cum sit Dominus, et nullius egeat, obtulit se pro nobis, ut non illi, sed nobis proficeret. Nos enim, etiamsi nobis non proficeret, forte cogeremur mori pro ipso domino servi: quanto magis cum non solum illius, sed et nostra mors nobis præstet effectum?

Vers. 14. ⁵ Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque⁵ unum, et medium parietem maceriæ solvens, inimicitias in carne sua.

16. Pacem fecit inter circumcisionem et præ-

¹ Codd. C et M, *Ipsius enim*, cum vet. lat. versione, Augustino, ipsoque Ambrosio alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

² Nonnulli mss., *errantes omnes ad fidem*. (Edit. Maur.)

³ Codd. C et M omittunt *Jesu* cum Irenæo, Tertull., ipsoque Ambrosio alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

A putium passio Salvatoris. Inimicitiam enim, quæ velut paries media erat, et dividebat circumcisionem a præputio, et præputium a circumcisione, hanc solvit Salvator, dans legem ut neque Judæus præsumens de circumcisione reprobaret gentilem; neque gentilis fidus de præputio, id est, de paganitate, abominaretur Judæum: sed ut ambo innovati, unius Dei fidem sequerentur in Christo. Omnia enim quæ docuit Salvator, tunc firmavit, cum resurrexit a mortuis. B parietem tamen, qui medius erat, dividens inter legem factorum et gentilitatem, maceriam sive sepem significavit, id est, non parietem stabilem, neque robustum; quia neque gentilitas firma res erat, quasi ab homine inventa; neque circumcisio, et neomeniæ, escarum et sacrificiorum vel sabbatorum stabilis et fixa observatio; sic enim data sunt, ut cessarent, adveniente Christo. Quamvis enim Deus hæc dederit, sed ad tempus: fidei autem firma et sine successore est prædicatio. C

Legem mandatorum in decretis evacuans, ut duos conderet in se ipso, in uno novo homine faciens pacem. Vers. 15.

17. Hoc est quod supra summatim memoravi; quia legem, quæ data erat Judæis in circumcisione, et in neomeniis, et in escis, et in sacrificiis, et in sabbato, evacuavit, hoc est, cessare jam jussit, quia oneri erant,⁶ et sic fecit pacem. Unde Petrus apostolus dicit in Actis Apostolorum: *Quid imponitis jugum supra cervicem fratrum, quod neque patres nostri, neque nos potuimus portare?* Act. xv, 10.

Ut exhiberet et reconciliaret ambos in uno corpore Deo per crucem. Vers. 16.

E Sublata inimicitia, morte sua Christus prius populos inter se reconciliavit, deinde Deo Patri pacificos fecit; ut homines naturæ unius, quia diversi facti fuerant per errorem, membra efficerentur unius corporis novi, cujus caput Christus est.

Interficiens inimicitias in semet ipso, et veniens evangelizavit pacem vobis, qui longe, et pacem iis, qui juxta; quia per ipsum habemus accessum utrique in uno Spiritu ad Patrem. Vers. 17, 18.

F Idem sensus est; interfecit enim inimicitiam in se, dum pro omnibus tam Judæis quam gentibus mortuus est. Omnibus enim proficit mors Salvatoris: resurgens enim a mortuis, damnata morte, quæ tenebat omnes, ostendit quam spem haberent credentes in eum. Hinc mandavit prædicationem, qua omnes convocarentur ad Deum

⁴ Codd. C et M, *in sanguine*, ut vetus latina versio cum Irenæo, Tertull., Ambrosio aliis locis, apud Sabbat.

⁵ Cod. C, *utrumque*.

⁶ Codd. C et M, *oneri erat*, quod refertur ad legem.

Patrem in unitate Spiritus, scissa discordia, ut A
sive Judæi (qui prope ideo dicuntur, quia ipso-
rum patribus facta promissio est) sive gentiles
(qui ideo longe dicuntur, quia Dei legem non
receperunt datam per Moysen), sublato præterito
ritu, susciperent fidem Christi, per quam effi-
cerentur unum.

¹
Vers. 19. *Ergo jam non estis hospites et incolæ,¹ sed estis
cives sanctorum, et domestici Dei.*

18. Admonet illos, ut memores sint bene-
fidorum Dei; quia cum longe essent a co-
gnitione et timore Dei, misericordia ejus ad-
juncti sunt, ut fierent participes eorum, qui
prope Deum erant, concives facti filiorum Dei.
Sicut enim quæcumque gens Romanorum pa-
cem sequi desideravit, oblati donis suscepta
est, ut essent cives Romani; quemadmodum
Tharso Cilicienses, unde Apostolus civem Ro-
manum se dicit: ita et quicumque fidei se chris-
tianæ sociaverit, fit civis sanctorum et dome-
sticus Dei.

Act. xxii, 26.
Vers. 20. *Superædificati supra fundamentum apostolorum
et prophetarum, ipso summo² angulari lapide
Christo Jesu.*

³
I Cor. xii, 28. *Hoc est, supra novum et vetus Testamentum
collocati. Quod enim apostoli prædicaverunt,³
prophetæ futurum dixerunt; quamvis dicat ad
Corinthios: Deus, inquit, primum posuit in
Ecclesia apostolos, secundo prophetas. Sed hi
alii prophetæ sunt: illo enim loco de ordina-
tione Ecclesiæ disputat; hic vero de funda-
mento Ecclesiæ: prophetæ enim disposuerunt;
nam apostoli fundamenta jecerunt. Unde dicit
Dominus ad Petrum: Super istam petram ædi-
ficabo Ecclesiam meam, hoc est, in hac ca-
tholicæ fidei confessione statuam fideles ad
vitam: nam et David disposuit domum Dei, et
signavit locum ubi fieret; Salomon vero fun-
davit eam.*

Vers. 21, 22. *In quo omnis structura compacta; crescit in
templum sanctum in Domino, in quo et vos
coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu.*

Hic sensus est, unde Dominus ait: *Super
istam petram ædificabo Ecclesiam meam.* Duos
enim populos in se suscepit Salvator, et fecit
unum in Domino, sicut et lapis angularis duos
parietes continet, in unitate domus firmatos:
fideles enim superficies sunt templi Dei, in
spiritu conversantes, ut possint hæredes fieri
cœlestis habitationis.

¹ Rom. edit., non estis advenæ atque peregrini.

² Codd. C et M omittunt summo cum Paciano. Cf. Sabbat.
ad h. l.

³ Mss. nonnulli, testibus Maurinis, apostoli prædixerunt,
sed omnino erronee.

⁴ Codd. C et M omittunt Jesu cum vet. lat. versione,
Hieron. et Beda, apud Sabbat.

CAPUT III.

*Hujus rei gratia ego Paulus vinctus Christi Jesu⁴ Vers. 1.
pro vobis fratribus.*

19. **Q**uoniam dispositionem divinæ clementiæ,
quæ fuerit ante mundum, erga salutem
gentium ostendit; nunc se legatione hujus doni
fungi Dei provisione, Christo mittente, declarat.
B Dominus enim post resurrectionem suam apo-
stolos suos vice sua misit prædicare, hunc di-
rigens ad conversionem gentium; sic enim dixit
ad eum: *Vade; ego longe ad gentes mittam te.* Matth. xxviii, 19.
Dominico ergo usus verbo est, cum dicit: *Pa-
cem vobis qui longe, et iis qui juxta.* Act. xxi, 21.
Ephes. ii, 17.

*Si tamen audistis dispensationem gratiæ Dei, Vers. 2. 3. 4.
quæ data est nobis in vos.*

C Vult eos scire quia Dei judicio a Christo missus
est prædicare gentibus mysterium gratiæ Dei.

*Secundum revelationem notum mihi factum est
mysterium, sicut antea scripsi in modico, prout
potestis legentes intelligere prudentiam meam
in mysterio Christi.*

Ostensam sibi significat revelationem mysterii
Dei, de quo prius breviter se memorat scripsisse,
D hoc est, temperate, prout poterant capere pru-
dentiam Apostoli in sacramento Christi.

*Quod in⁵ aliis sæculis non fuit notum filiis ho- Vers. 5, 6.
minum, sicut nunc revelatum est sanctis ejus
et prophetis in spiritu, gentes esse cohæredes
et concorporatas et participes promissionis ejus
in Christo Jesu.⁶*

20. Hoc adserit ostensum a Deo tempore
Christi, quod latebat, quia gentes participes fu-
turæ essent gratiæ promissæ in Lege. Quod
ostensum dicit prædicatoribus sanctis et pro-
phetis, id est, apostolis et Legis explanatoribus,
non prophetis veteribus. Quamvis enim admit-
terentur prius ad Legem gentiles, sed circum-
cidi jubebantur; et prophetæ scierunt gentes
participes futuras doni Dei (nam et hoc signi-
ficaverunt multis in locis); sed hoc latuit, quod
sine circumcisione, et sabbatis, et neomeniis, et
ceteris talibus gratiæ Dei futuræ essent parti-
cipes, et absque Lege susciperent fidem Christi,
et salvarentur. Hoc est, quod dicit: *In spiritu
esse gentes cohæredes et concorporatas, et par-
ticipes promissionis ejus in Christo.* Qui enim
spiritu Deum colit, opere Legis opus non habet.

⁵ Cod. M omittit in cum vet. lat. versione ac Patribus,
apud Sabbat. ad h. l.

⁶ Vocibus in Christo Jesu subjungit Rom. edit. per Evan-
gelium. Sed versiculum seq. sic exorditur: Cujus factus sum
minister etc. Mss. C et M omittunt Jesu; quod revera re-
spondet citationi ad hujus numeri finem.

Vers. 7. *Per Evangelium ejus factus sum minister secundum donum gratiæ Dei, quæ data est mihi secundum operationem virtutis ejus.*

21. Per prædicationem ministerii sui cognitum adserit donum, quod disposuit Deus gentibus juxta virtutis suæ operationem. Operatio enim virtutis ejus est, quia Christum suscitavit a mortuis, devicta morte, in qua omnes salvavit. Dispensatio tamen Evangelii ejus hæc est, qua agnita est voluntas Dei, quia gentes sine opere Legis salvare decrevit.

Vers. 8. *Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc.*

Humiliat se, cum se minimum dicit, sciens humilitatem profectum habere. Nam tantam gratiam sibi datam dicit, ut donum hoc, quod ante ignotum fuit præteritis sæculis, sibi adserat concessum, ut hoc manifestaret gentibus. Unde enim minimus sanctorum omnium videri potest, qui antequam baptizaretur, vas electionis appellatus est?

¹ *Ut in nationibus evangelizem inæstimabiles¹ divitias Christi.*
Act. ix, 15.

Electum se probat ad prædicandum donum Dei in divitiis incomprehensibilibus Christi, quas gentibus jam desperatis largiri dignatus est; ut sine opere salvarentur per fidem. Et manifestum est quia nemo egregium et maximum munus per indignam mittit personam. Ostendens ergo quantum a Deo mereatur, humiliat tamen se, ut meritum ejus concreseat.

² *Et illuminem omnes,² quæ dispensatio mysterii absconditi a sæculis in Deo, qui universa creavit.*
Vers. 9.

22. Missum se dicit duplici modo docere gentes mysterium, quod fuit in Deo, ex quo sunt omnia; ut per eum discant ac intelligant Christum semper in Deo, et apud Deum, et quia sine circumcisione et ceteris Legis mandatis disposuit salvare gentes. Indigni enim inventi sunt Judæi tantum ac talem habere doctorem: sic enim Judæi credebant in Christum, ut Legem tamen servarent, quod odibile est apud Deum. Denique dicunt apostoli ad coapostolum suum Paulum: *Vides, frater, quot millia sunt in Judæis credentium, et omnes isti æmulatores sunt Legis.* Unde factum est, ut vas electionis ad gentes docendas missus esset, ut vel ipsi fidei suæ spem plenam haberent, nihil de Lege,

¹ Eadem edit. Rom., *Ut in gentibus evangelizem incomprehensibiles etc.*

² Cod. M omittit *omnes* ut ipse Ambrosius alibi, Hieron., Augustinus, apud Sabbat. ad h. l.

³ Mss. nonnulli, *quod aperte salutis.* At versu proximo ubi nos cum antiquis editt. ac pluribus mss. (etiam C et M),

A sed in solo Christo sperantes. Manifestato enim sacramento Christi, tale donum datum est, quod perfectæ salutis³ haberet effectum: sicut enim in magna vota maxima dantur apophoreta; ita et magnifico manifestato mysterio, gaudii et lætitiæ causa tam egregio munere donati sunt homines, quod illis satis sit ad copiam salutarem.

Ut nota fiat Principibus et Potestatibus in cælestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei.
Vers. 10.

23. Tam bene de hoc sensit Deus, ut non solum gentibus hunc magistrum daret; verum etiam ut per eum veritas Christi innotescat spiritibus in cælestibus, qui sunt Principes et Potestates. Potestates ideo, quia potentiores sunt inter ceteros spiritus; Principes autem, eo quod principentur Potestatibus, ut agnoscentes per Ecclesiam, quæ multifarie ad vitam adtracta est,

C in Christo unius Dei manere mysterium, desinant ab errore. Id enim agitur, ut prædicatio ecclesiastica etiam his proficiat, et deserant ad sensum tyrannidis diaboli, qua se adversus Dei unius fidem impia præsumptione armavit. Qui sensus psalmo vigesimo tertio præscriptus est, ubi Deus universitatis Dominus demonstratur, dicente Dei Spiritu per David: *Domini est terra, et plenitudo ejus, orbis terrarum, et universi qui habitant in eo.* Et in subjectis: *Tollite portas*

D *Principis vestri,⁴ et elevamini portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ? Dominus virtutum ipse est Rex gloriæ.* Dicitur ergo his Principibus, qui in errore sunt in cælestibus, sive ministris ejus in terris, ut auferant portas principis sui, id est, diaboli de mentibus suis, per quas multorum deorum adserendorum error intravit. Sunt enim temporales, quia omnis fallacia tempore clauditur: *Iter enim impiorum peribit.* Ut autem æternas portas

E elevent, hortante justitia, admonentur; quia veritas in sempiterna sæcula perseverat. Unde ait in psalmo centesimo decimo septimo: *Hæc porta Domini; justi intrabunt per eam.* Manifestum est enim quia justi per fidem intrant in cœlos, in regnum Dei, quod numquam corrumpitur, sicut Daniel⁵ propheta testatur, dicens inter cetera:

Exsurget regnum aliud incorruptibile; impii autem propter incredulitatem intrant infernum tartareum. Hic ergo Rex gloriæ Christus est, qui devicta morte resurgens, apparet Dominus esse et Rex gloriæ. Virtute enim potestatis suæ, qua subegit inferos, manifestatur, quia ipse est Filius Dei, qui unius Dei regnum in cœlis et in terris esse ad condemnationem tyrannidis diaboli prædicavit.

in magna vota; Rom. edit. præfert in *magnis votis*, et quidam mss., in *magna vita.* (Edit. Maur.)

⁴ Mss. aliquot, juxta Maurinos: *Tollite portas, Principes, vestras*, ut Vulgata. Lectio Ambrosii asservata est in Ambrosiano Psalterio, quod nempe nunc quoque recitatur juxta ritum ambrosianum.

⁵ Codd. C et M, *numquam corrumpi Daniel*

Ps. xxiii, 1.

⁴ Ibid., 7, et ss.

Ps. i, 6.

Ps. cxvii, 20.

⁵ Dan. ii, 44.

Vers. 11, 12. *Secundum propositum sæculorum in Christo Jesu Domino nostro, in quo habemus libertatem in confidentia¹ per fidem ipsius.*

24. Manifestatum dicit Christum sæculo, quo proposuit Deus ostendere mysterium suum pro salute humana, ut cognitio mysterii Dei mortalibus conferret salutem; ut quasi dedicatio regni Christi hanc gratiam credentibus pro apophoretis largiretur. Licet enim jam olim factum sit, novum tamen videtur ignoranti creaturæ.

Vers. 13. *Propter quod peto² ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ sunt in gloria vestra.*

Manifestata spe, quæ est in mysterio Christi, commonet ne scandalum patiantur propter tribulationes, quæ sanctis a perfidis irrogantur. Ad gloriam enim pertinet illorum, si in tribulatione magistri non fuerint scandalizati discipuli, hac spe firmati, quia fidelium pressuræ futuri sæculi gloria erigentur: hæc enim fidelium probatio est, si fidei suæ spem advertant.

Vers. 14-16. *Hujus rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, ex quo omnis paternitas in cælis et in terra nominatur; ut det vobis secundum divitias majestatis suæ virtute confirmari in Spiritu suo.*

25. Hoc flexis genibus precari se dicit, ut quia dignatus est advocare gentes ad cognoscendum mysterium voluntatis ejus, hoc etiam donet, quia dives est, ut nutu ejus firmentur in Spiritu, hoc est, ut non illos perturbent carnalia exitia illata a perfidis; sed sint stabiles, expectantes in futuro hujus rei mercedem.

Vers. 17. *In interiore homine Christum habitare per fidem in cordibus vestris.*

In eo petit eos magis firmari, ut non ambigant, sed magis credant Christum habitare in se, quem non vident his oculis; ut Spiritus datus hoc eis per Dei donum infundat, ut certi sint de Christo quod vivit, et Filius Dei est, et habitat per fidem in cordibus nostris; ut cum fidem ejus habemus in cordibus nostris, ipsum habere videamur. Quod eo proficit, ut securi simus de auxiliis ejus; quia non deserit nos, sed semper adest propter fidem suam, quam videt in nobis: quippe cum ideo Spiritus ejus, qui et Dei Patris est, detur nobis, ut vice ejus tutos præstet nos, si ei adsentiamus, ut et occulta revelet; per quem utique ipsum in nobis habitare ambigere non debemus. Est enim hic alius paraclitus, inter quos personarum distantia est, non naturæ; quia et de eo accipit, et a Deo procedit. In quibus enim naturæ unitas est,

A invicem sui sunt; unde dicit Dominus: *Omnia Patris mea sunt, et mea omnia Patris.*

Joan. xvi, 15.

Ut in caritate radicati et fundati, possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo, et longitudo, et altitudo, et profundum.

Vers. 18.

26. Hoc præstare dicit habitantem Christum vel Spiritum in nobis, ut fundati simus in caritate Dei, devincti beneficiis ejus, et possimus cum sanctis, qui sunt apostoli et prophetæ, immensum et inæstimabilem cognoscere Deum, omnia excedentem majestate virtutis suæ. Cum enim dicit: *Latitudo, et longitudo, et altitudo, et profundum*; hoc utique significat, ut sicut in sphæra tanta longitudo est, quanta latitudo, et tanta altitudo, quantum et profundum; ita et in Deo omnia æqualia sunt immensitate infinitatis. Sphæra enim definito modo concluditur; Deus autem non solum implet omnia, sed et excedit: nec enim clauditur, sed omnia intra se habet, ut solus ineffabilis et infinitus habeatur, et gratiæ huic insufficienter agantur, quia cum tantus sit, dignatus est per Christum hominem visitare peccatis et morti subjectum.

Cognoscere quoque supereminentem scientiæ caritatem Christi.

Vers. 19.

27. Post Dei Patris infinitam et incomprehensibilem cognitionem et inenarrabilem clementiam, Christi quoque agnoscere nos vult caritatem; quia supereminentis est scientiæ, et subintelligitur, humanæ; ut super scientiam hominum habeatur dilectio Christi. Quis enim potest colligere mysterii hujus caritatis rationem, ut et Deus hominis causa homo nasceretur, deinde moreretur pro hominibus, pro servis dominus, pro creatura creator, pro impiis pius? Propter quid ita dilexit nos? Aut ut quid nostrum haberet, qui nullius indiget? Numquid non caritas hæc super scientiam hominum est? Aut quis hominum hanc poterit caritatem alicui exhibere; quamquam impar sit, ac per hoc supereminet humana commenta? Hoc ergo vult nos scire, quia sensus noster adsequi non potest, nec perspicere profunditatem beneficiorum Christi erga nos; ut perinde semper ei simus supplices et devoti, et qui debitis nulla ratione satisfacere possumus, vel in fide ejus usque ad mortem perseveremus. Ille enim pro magnificentia majestatis suæ ea gessit pro nobis, quæ sibi indigna sunt;³ ut et nos in quantum possumus, ei famulemur.

3

Ut impleamini in omnem plenitudinem Dei.

Quia fides neque in solo Patre integra est, neque in solo Filio perfecta, ideo adjecit: *Ut impleamini in omnem plenitudinem Dei*; ut con-

¹ Codd. C et M, in confidentiam.

² Rom. edit., Propter quod moneo.

³ Nonnulli mss., quæ sibi digna sunt: non satis recte.

(Edit. Maur.)

fessione et gratiarum actione sicut Patri, ita et Filio honorificentia reservetur, et omnia quæ a Deo Patre sunt, per Filium facta et restaurata credantur; ut sit plena perfectio divinitatis in professione credentium. Nihil enim deerit christiano, quando Deum Patrem per omnia immensum esse cognoscit, caritatem quoque Christi ineffabilem, et supereminentem scientiæ humanæ profitetur.

¹
Vers. 20, 21.

Ei vero¹ qui potest omnia facere, et superabundantius,² quam petimus aut intelligimus, secundum virtutem,³ quæ operatur in nobis, ipsi gloria in Christo Jesu, et in Ecclesia, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

Matth. v, 16.

28. Ad Patris personam hæc refert; ut quia melius scit quæ utilia, et quæ non petenda sunt, et quando danda, et qualia, et quanta opus sint; ipse gubernet providentia et virtute sua sibi credentes. Cui ideo *gloria in Christo Jesu*, quia per ipsum omnia præstat nobis, et quia honor Patris in Filio est; et in Ecclesia, id est, in populo, quem sibi adoptare dignatus est. In claritate enim filiorum gloria patris est, dicente Domino: *Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et magnificent Patrem vestrum, qui in cælis est. In sæcula sæculorum. Amen*, id est, in æternum; veritas.

CAPUT IV.

⁴
Vers. 1.

Obsecro itaque vos, fratres,⁴ ego vinctus in Domino, ut digne ambuletis vocatione, qua vocati estis.

29. **H**ortatur eos, ut recte incedentes in præceptis Domini, ad promissam gloriam possint pervenire. Sicut enim peritus medicus obsecrat infirmos, ut bene se agentes possint salutarem recipere valetudinem; ita et magister gentium hortatur, ut fidei suæ digna opera facientes, possint percipere quæ promissa sunt sanctis, sciens gloriæ suæ esse hujus rei profectum.

Vers. 2, 3.

Cum omni humilitate animi et modestia, cum magnanimitate, sufferentes invicem in caritate, sollicitè servantes unitatis spiritum⁵ in vinculo pacis.

Nunc dissensionem prohibet, caritati autem studendum monet, ne spiritum unitatis et pacis amittant; ac per hoc ut invicem se sufferant cum patientia. Modestia enim profectum parit; quia cum se invicem tolerant, cum lenitate animi monentes, corriguntur ad effectum, et pax in eis manebit, per quam filii Dei non im-

¹ Mss. C et M, *Ei autem*, cum vet. lat. versione apud Sabbat.

² Codd. C et M, *abundantius*, ut Hieron. et Orosius, apud Sabbat. ad h. l.

³ Mss. aliquot, *secundum veritatem, quæ operatur*. (E. Maur.)

⁴ Mss. C et M omittunt *fratres*, cum græco textu, ac vet.

A merito vocabuntur; quia dixit Dominus: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur*. Perturbatio enim vel inquietudo contentionem facit, quæ solet etiam ea, quæ mala novit, velle defendere ne cedere videatur. Hinc oritur discordia, quæ corrumpit pacis fœdera.

Unum corpus, et unus spiritus, ita ut vocati estis in una spe vocationis vestræ. Vers. 4.

B 30. Propter pacem et concordiam hæc subjecit; ut quia unum corpus est Ecclesia, unum sapiat populus, quia unum est quod creditur.

Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et pater omnium, qui super omnes est, et per omnes, et in omnibus nobis. Vers. 5, 6.

C Adhuc unitatem commendat, ut quia unitas est ad quam vocamur, in nullo dissentiamus. Si enim unus est Dominus, id est, Christus, sicut et ipse ait in Evangelio: *Quia magister vester unus est Christus*; una fides, unum baptisma, unus Deus et pater omnium, qui super omnia est, et per omnes, et in omnibus credentibus; unus debet esse et animus, et cor populi, quia hæc quæ enumerat, unitatis sunt; concordant enim in omnibus. Patrem tamen Deum, quia nulli debet quod est, super omnia esse dixit, et per omnes. Ideo per omnes, quia ex eo omnes; et necesse est ut super hæc omnia sit, quæ ex eo sunt. *Et in omnibus nobis*, id est, fidelibus. In nobis est enim per confessionem; quia eum fatemur, et quia spiritum suum dedit nobis, per quem sine dubio in nobis est: in paganis non est, quia Pater Christi negatur esse ab illis.

Matth. xxiii, 10.

D *Unicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Domini nostri Jesu Christi.* Vers. 7.

E 31. Nunc ne, quia diversa in hominibus dona sunt, putarentur officere unitati, hoc purgat non esse contrarium; quia in donis officiorum diversitas est, non naturæ. Unicuique autem tantum dicit dari gratiæ, quantum donare dignatus fuerit Dominus; non tamen sine æquitatis mensura, quia unicuique pro viribus tribuit; ut tantum hauriat, quantum sitit.

F *Propter quod dicit: Adscendens⁶ in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus.* Vers. 8. Ps. Lxvii, 19.

Hoc est scriptum in psalmo sexagesimo septimo. Dona tamen hæc post triumphos cœpit largiri; vincens enim mortem, exaltatus est in

lat. versione, prouti habetur e testimoniis Cypriani ac Hieronymi, apud Sabbat. ad h. l., ac cum ceteris versionibus.

⁵ Rom. edit., *Cum omni lenitate.... cum patientia sufferentes.... servantes unitatem spiritus.*

⁶ Mss. C et M, *adscendit*, ut Tertull. et August. apud Sabbat. ad h. l.

cruce, sicut ipse dixerat. Ait enim: *Cum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me.* Exspoliavit inferos, cum captivos, quos ex prævicatione Adæ, aut propriis captos peccatis in conditione tenebant, abstulit consentientes sibi, et adscendens inde in cœlos induxit. Ex quibus aliquanti resurgentes in corporibus, multis apparuerunt ad testimonium evictæ mortis; ut qui forte Christi resurrectionem credituri non essent, ex horum resurrectione, quos mortuos scirent, rei fierent: hos enim viderunt, quos agnoscerent dudum vixisse. Quamvis captivi inviti et alieni ducantur; Salvator tamen et suos duxit, et voluntarios. Apparentia enim sua dum lacerasset desiderantes liberari, cepisse illos dicitur.

Vers 9. *Quod autem adscendit, quid est, nisi quia etiam descendit prius in inferiora terræ?*

32. Verum est quia ideo descendit, ut adscenderet; et non sicut homines, qui ad hoc descenderunt, ut illic remanerent. Ex sententia enim tenebantur apud inferos, quæ sententia Salvatorem tenere non poterat; quia vicit peccatum. Triumphato ergo diabolo, descendit in cor terræ; ut ostensio ejus prædicatio esset mortuorum, et quotquot cupidi ejus essent, liberarentur. Nec poterat non adscendere, quia ad hoc descenderat, ut vi potestatis suæ, calcata morte, cum captivis quorum causa pati se permisit, resurgeret.

Vers. 10. *Qui descendit, ipse est qui et ascendit super omnes cœlos, ut impleret omnia.*

Hoc est, quod dicit Dominus: *Nemo adscendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo, filius hominis, qui est in cœlo.* Quod quidem et in psalmo continetur; ait enim: *A summo cœlo egressio ejus, et regressus ejus usquæ ad summum ejus.* Hic ergo descendens e cœlis in terram, homo natus est; post mortuus descendit ad inferos, ex quibus tertio die resurgens, ante omnes mortales adscendit super cunctos cœlos, ut illusam mortem ostenderet creaturæ.

Vers 11, 12. *Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, quosdam vero pastores et magistros ad consummationem sanctorum, in opus ministerii.*

Act xi, 26. 33. Apostoli episcopi sunt; prophetæ vero explanatores sunt Scripturarum: quamvis inter ipsa primordia fuerint prophetæ, sicut Agabus, et quatuor virgines prophetantes, sicut continetur in Actibus¹ Apostolorum, propter rudi-

¹ Cod. C, in Actis.

² Vet. edit. ac plerisque mss. et lectinibus imbuendi infantes: Rom. edit. resecavit vocem imbuendi: ac nobis videtur satius cum Vat. cod. legere imbuendos. (Edit. Maur.)

³ Notandus ex his antiquus ritus jejunium servandi in solemnibus baptismi collatione; unde constat jejunium servatum

A menta fidei commendanda; nunc autem interpretes prophetæ dicuntur. Evangelistæ diaconi sunt, sicut fuit Philippus: quamvis non sint sacerdotes, evangelizare tamen possunt sine cathedra, sicut et beatus Stephanus et Philippus memoratus. Pastores possunt esse lectores, qui lectione saginent populum audientem; quia *non in pane tantum vivit homo, sed in omni verbo, quod procedit ex ore Dei.* Magistri vero exorcistæ sunt, quia in ecclesia ipsi compescunt et verberant inquietos; sive ii qui litteris et lectionibus imbuendos infantes² solebant imbuere, sicut mos Judæorum est, quorum traditio ad nos transitum fecit, quæ per negligentiam obsolevit. Inter illos post episcopum plus esse intelligitur, qui propter reseratum occultum Scripturarum sensum prophetare dicitur; præsertim quia futuræ spei verba depromit, qui ordo nunc potest esse presbyterii. Nam in episcopo omnes ordines sunt; quia primus sacerdos est, hoc est, princeps est sacerdotum, et propheta, et evangelista, et cetera adimplenda officia Ecclesiæ in ministerio fidelium. Tamen postquam in omnibus locis Ecclesiæ sunt constitutæ, et officia ordinata, aliter composita res est, quam cœperat. Primum enim omnes docebant, et omnes baptizabant, quibuscumque diebus vel temporibus fuisset occasio: nec enim Philippus tempus quæsivit, aut diem quo eunuchum baptizaret, neque jejunium interposuit;³ neque Paulus et Silas tempus distulerunt, quo optionem carceris baptizarent cum omnibus ejus; neque Petrus diaconos⁴ habuit, aut diem quæsivit, quando Cornelium cum omni domo ejus baptizavit; nec ipse, sed baptizare jussit fratribus, qui cum illo ierant ad Cornelium ab Joppe: adhuc enim præter septem diaconos nullus fuerat ordinatus. Ut ergo cresceret plebs et multiplicaretur, omnibus inter initia concessum est et evangelizare, et baptizare, et Scripturas in ecclesia explanare: at ubi omnia loca circumplexa est Ecclesia, conventicula constituta sunt, et rectores, et cetera officia in Ecclesiis sunt ordinata; ut nullus de clericis⁵ auderet, qui ordinatus non esset, præsumere officium, quod sciret non sibi creditum vel concessum. Et cœpit alio ordine et providentia gubernari Ecclesia, quia si omnes eadem possent, irrationabile esset et vulgaris res, et vilissima videretur. Hinc ergo est, unde nunc neque diaconi in populo prædicant, neque clerici vel laici baptizant, neque quocumque die credentes tinguntur, nisi ægri. Ideo non per omnia conveniunt scripta Apostoli ordinationi, quæ nunc in Ecclesia est; quia hæc inter ipsa primordia sunt scripta. Nam et Timotheum presbyterum a se creatum episcopum vocat, quia

esse non solum in pervigilio Paschatis propter tempus quadragesimale, sed etiam in vigiliis Pentecostis.

⁴ Mss. C et M, *Petrus clericos*, ut nonnulli alii codices, Maurinis testibus. Præcedens vox *optionem*, quæ ministrum vel coadjuvantem significat, ad carceris custodem designandum assumpta fuit.

⁵ Codd. C et M, *de clero*.

Act. vii, 2 et ss.

Act. viii, 5.

Matth. iv, 4.

Act. viii, 38.

Act. xvi, 33

Act. x, 48.

primi presbyteri¹ episcopi appellabantur; ut recedente eo, sequens ei succederet. Denique apud Ægyptum presbyteri consignant, si præsens non sit episcopus.² Sed quia cœperunt sequentes presbyteri indigni inveniri ad primatus tenendos, immutata est ratio, prospiciente Concilio;³ ut non ordo, sed meritum crearet episcopum, multorum sacerdotum iudicio constitutum, ne indignus temere usurparet, et esset multis scandalum. In Lege nascebantur sacerdotes ex genere Aaron Levitæ; nunc autem omnes ex genere sunt sacerdotali, dicente Petro apostolo: Quia estis⁴ genus regale et sacerdotale; ideoque ex populo potest fieri sacerdos.

In ædificationem corporis Christi.

Ecclesiæ ordinationem ad compaginationem humani corporis⁵ in professionis unitate dicit compositam, ut diversi dignitate in Christo omnes sint unum, unum caput habentes Christum, hoc est, auctorem vitæ.

Donec occurramus omnes in unitatem⁶ fidei et agnitionem Filii Dei.

34. Tamdiu dicit manere ordinationem, quamdiu cuncti destinati ad vitam unius sint fidei in cognitionem Christi.

In virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi.

Ita elaborandum hortatur, ut perfectio fidei apprehendatur: cujus hæc ratio est, ut Christum perfectum et plenum Deum teneat fides, nec mensura humana metiatur, sed in plenitudine divinitatis quasi perfectus Deus habeatur. Nec enim perfectum dicens, virum temporali ætate et mensura significat; sed per hoc dictum perfectos nos vult fieri in plenitudine intellectus divinitatis Filii Dei.

Ut ultra non simus parvuli, neque fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinæ in ne-

quitia hominum, in astutia, ad remedium erroris.

35. Fundatos et stabiles esse nos vult in disciplina fidei catholicæ, quam Petrus apostolus, revelante Deo, professus est, nec ventilari nos oberrantes per diversarum hæresum pestilentiosas adseverationes nequitia humana inventas; ut per has fallentis inimici sub veri nomine error possit adferri. Hoc enim remedium est falsitatis, ut sub prætextu veritatis inducat errorem; et non solum sub veri nomine, sed et ne, sicut ante acceptam fidem sensu humiles vagabamur per diversos errores, fideles facti discurreremus fragiles, et dubii de spe promissa, commonet; quia jam christiani facti, fundati esse debent, quia ambiguitas in fide nostra non est: commendatur enim virtute prodigiorum.

Veritatem autem facientes in caritate, augeamur in ipso per omnia,⁷ qui est caput Christus.

Hanc dicit esse veritatem, ut amorem Christi respicientes, quo dilexit nos, et tradidit se pro nobis, omnia subjiciamus ei, scientes quia omnium auctor est vitæ, ut quasi capiti membra subdantur; ut si alii errore vel malevolentia non fatentur omnia caput habere Christum, quia ab ipso facta sunt voluntate Patris; nos tamen qui catholicæ fidei adhæremus, hoc omni devotione et cura agere debemus, ut huic fidei non damnum, sed lucrum adferamus, perseverantes⁸ in hac adseveratione; ut comprimantur pravæ mentis colloquia adversus veritatem armata.

Ex quo totum corpus compactum et connexum per omnem juncturam subministrationis secundum operationem⁹ in mensuram uniuscujusque partis, incrementum corporis facit ad ædificationem sui in caritate.

36. Qua ratione Christum caput esse omnium dixerit, docet: ex ipso enim, inquit, totum corpus, id est, omnis chorus Archangelorum, et Potentiarum, Principatum et Potestatum sub-

¹ Edit. Rom. cum uno cod. Vat., *quia primum presbyteri*: aliæ edit. ac mss., etiam C et M, *quia primi* etc. Quæ lectio præferenda apparet, nam Ambrosii opinio e contextu videtur esse quod, ubi non esset aliquis ordinatione constitutus episcopus, ibi qui primus dignitate vel senio, aut ordinationis prioritate haberetur inter presbyteros, episcopus vocaretur, et episcopalem exerceret jurisdictionem. Attamen ex iis quæ habet in Epistolam ad Timotheum inferendum potius est, eum supposuisse ordinationem episcopalem primo illo tempore collatam fuisse iis quoque qui presbyteri vocabantur, ut statim quando opus esset alter alteri succederet in regimine Ecclesiarum.

² Omnes norunt in orientali Ecclesia etiam Confirmationis sacramentum a sacerdotibus conferri, ac in ipsa latina Ecclesia posse hoc sacramentum, e summi Pontificis delegatione, a presbyteris ministrari. Quod autem subsequenter Ambrosius dicit, intelligendum est quidem de electione ad episcopatum, sed non ita ut ipse omne discrimen neget inter episcopi ac presbyterorum ordinationem, dum expresse dixerit præcedenter in episcopo omnes ordines esse, eumque principem esse sacerdotum.

³ Intelligendum antonomastice Concilium Nicænum, quod reapse canone IV rationem constituit episcopos eligendi, cui tamen hac ipse in re Arelatense præiverat anno 314 celebratum. Ex hac autem ratione per simplicem vocem *Concilium* Nicænum designandi iterum patet antiquitas scriptoris, quia si post aliquod aliud œcumenicum concilium scripsisset, suo peculiari nomine Concilium ipsum ad confusionem vitandam designasset.

⁴ Codd. C et M, *estis, inquit.*

⁵ Vet. edit. ac mss. non pauci, *ad compaginationem humani generis*: melius Rom. et alii mss. (etiam C et M), ut in contextu. (Edit. Maur.)

⁶ Codd. C et M, *in unitate*, cum Lucif. et Hieron. apud Sabbat. ad h. l.

⁷ Codd. C et M, *augeamus in ipsum omnia*, cum veteri latina versione et Hieron. apud Sabbat. ad h. l.; quæ lectio magis videtur respondere etiam Ambrosii commentationi.

⁸ Codd. C et M, *persistentes*, quod etiam melius sonat.

⁹ Codd. C et M omittunt *secundum operationem*, cum veteri lat. versione, Irenæo, Lucifero, Tichonio, ipsoque Ambrosio alibi, ut apud Sabbat. ad h. l.

sistit. Quamvis enim singula hæc numeros proprios habeant, et sint legiones, ut ipse Dominus dixit; quia tamen ab uno et per unum sunt, simul omnia unum corpus appellat. Sicut enim membra, cum sint unius corporis, diversa tamen sunt actu et dignitate; ita et creatura condita est a Deo per Christum, ut a Cherubim et Seraphim potentiis, quæ sub sede Dei sunt, et Angelis quos ipse Dominus sanctos appellat quasi quædam concatenatio sit, usque ad firmamentum ordinata descendens; ut totum et junctum sit, et meritis tamen discernatur: meritis dico non solum officiorum, sed et naturarum. Nec enim quia juncta dicit omnia, unius erunt naturæ; sed quod in corpore membra faciunt discreta officiis, non natura; ita et in his omnibus non membra, sed naturæ ipsæ faciunt distinctiones. Hoc est ergo quod laboratur, ut ad unum sensum redigatur creatura, et in sensu unum sit corpus, dum omnium una professio est, ut concordet in caritate creatoris ad suum profectum: reædificat enim se in templum Domini; destructa enim fuerat dementia et furore diaboli.

Hoc ergo dico et testor in Domino, ut non ambuletis, sicut et gentes ambulant in vanitate mentis suæ, obscurati intellectu, alienati a fide Dei propter ignorantiam, quæ est in ipsis.

37. Manifestato creatore et ratione ostensa, quam sequi debeat creatura, in fide Dei suidumtaxat, contestatur illos in Deum, ut non aliter incedant vel sentiant, quam docentur; ne similes gentilibus inveniantur, qui nec fidem recipiunt, nec conversationem, quam mandat Lex, obscurum habentes sensum, ne contemplantur divini nominis veritatem. Vana enim sectantes, quæ sunt idololatria, infrænantur a diabolo, ne unius Dei iter incedant, ut socios illos suæ perditionis efficiat.

Et cæcitatem cordis illorum,¹ qui desperantes, semet ipsos tradiderunt impudiciis in operationem immunditiæ omnis, et avaritiæ.

Gentiles futuræ resurrectionis desperatione cæcitatem cordis habere significat. Quasi enim ultra non futuri, vitam suam contaminant turpissima operatione, nolentes se subicere legi fidei; quia prohibet voluptatem propter spem vitæ futuræ; quam hi idcirco ridendam censeant, ut jure dehonestare se, et aliena appetere avida cupiditate videantur, quasi post hanc transpunctionem nulla sit vita.

Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis, et in illo edocti estis, sicut est veritas in Jesu.

38. Manifestum est christianos non despera-

tionem post mortem hanc didicisse, sed spem ad utrumque: fidelibus enim vita, perfidis vero promittitur mors, quæ est poena æterna, ut sive mors, sive vita in Christo discatur; quia qui eum sequitur, per eum resurget ad vitam; qui vero discernit se ab eo, per eum mancipabitur gehennæ; ipso enim judicante damnabitur. Et quoniam sunt quidam in Ecclesia, qui sub nomine Christi non sequuntur Christi veritatem; ideoque, *Sicut est*, inquit, *veritas in Jesu*; ut si ita docti sunt, ut est veritas in Jesu, tunc Christum didicisse, et illum audisse, et in illo edocti esse videantur: Christus enim de se docet quid sit, et quantus credendus sit, et quæ spes in eo sit, et quales debeant esse credentes. Qui enim didicit Christum, scit illum a mortuis resurrexisse, ut forma esset fidelibus; ideoque magna spes est pro ista morte amantibus Deum.

Ut deponatis secundum priorem conversationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris.

Qui Christum audit, hoc didicit; ut recederet a conversatione pristina, quam veterem hominem nuncupat propter præteritum ignorantiae tempus. Homo itaque unus atque idem est, qui, si pristina vitia sequitur, vetus dicitur; si autem in novitate vitæ ambulat, alienus a sæculari errore, qui est sive in actu,² sive in sensu, rudis dicitur; non utique substantia carnis aut animæ, sed intellectu et conversatione vitæ. Corruptus tamen vetus homo dicitur propter adulterum sensum, et turpem vitam.

Renovamini autem sensu mentis³ vestræ, et induimini novum hominem, qui secundum Deum creatus est in veritate et justitia.

39. Justum et verum est rectam viam sequi: hic autem rectam viam sequitur, qui devotus creatori suo, in voluntate ejus ambulat, quam gentilitas nescit. Innovatus enim spiritu mentis, novum hominem dicitur indutus, qui est Christus: Christum enim induitur qui, per fidem renatus in Christo, æmulus est vitæ, quam tradidit Christus, ut juxta Deum creatus videatur: in eo enim quis creatus est, in quo sapit; et ideo veritas et justitia Dei a gentibus ignoratur. Cum enim credentes Deum agnoscunt creatorem, servantes mandata ejus, in justitia et veritate creantur.

Propter quod deposito mendacio, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo; quoniam sumus invicem membra.

Quia in veritate et justitia creati sumus, renati in baptismo; idcirco ut in eo maneamus,

¹ Codd. C et M, et propter duritiam cordis ipsorum.

² Rom. edit., sive in affectu.

³ Eadem edit., spiritu mentis.

mendacium deponere jubemur, adsumpta veritate, nec dolo aliquid cum fratre agere; ut quia unius corporis membra sumus, causis nostris in veritate invicem faveamus.

Irascimini et nolite peccare.

40. Quoniam irasci quis non potest prohiberi (quippe cum ira motus sit naturalis, conceptus ex causis, qui solet ad profectum pertinere delinquentis), ideirco irascendum dicit; sed commonet ne per iram peccetur. Solemus enim modum egredi, dum irascimur, et invenimur ipsi peccare, qui peccantes arguimus, dum plus irascimur, et amplius oneramus peccantem, quam meretur. Hoc ergo docet, ut ipsa ira cum moderatione sit, neque nimium quis justum se præbeat delinquenti; quia solent quidam sic peccare, ut tantis plagis afficiendi videantur, quantas non possunt ferre; et qui poterat forte corrigi, tollitur de vita non sine peccato irascentis. Hinc est unde Salomon, *Noli, inquit, justus esse multum; quia est qui perit in suo justo*. Sed imitatores Dei esse debemus, qui temperatam habet justitiam: cum enim justum esset plecti iniquos, patientia sua suffert eos, ut aliqui ex eis corrigantur. Nos ipsos servos suos peccantes patitur, nec cito aliquem percutit.

*Sol non occidat super iracundiam vestram: neque locum detis diabolo.*¹

Iram transire vult, nec retineri in pectore, ut die orta, cum die decadat; quia si in animo manserit, dat occasionem diabolo gloriandi. Necesse est enim iratus animus mala cogitet, quod cupit diabolus: invenit enim mentem paratam ad malum, cui se inserens, affectu suo decipit hominem factum ad vitam; quia hominis cogitare est, diaboli implere.

*Qui furabatur, jam non furetur: magis autem laboret, operando manibus quod bonum est; ut habeat, unde tribuat necessitatem patientibus.*²

41. Ut novi hominis conversatio maneat, hortatur ne rursum ad præterita vitia et peccata redeatur: nam nihil proderit novum dici, quando vetus esse homo malis operibus adprobatur. Non solum ergo christianus aliena non tollere jubetur, sed et de labore suo penuriam patientibus subministrare; ut bonis operibus deditus,

¹ Maurini habent: *Nolite locum dare diabolo*, ac notant: « Omnes edit. cum ms. uno vel altero, *neque locum detis diabolo*: mss. vero prope ad unum, ut in textu. » Sed lectio codicum, quos illi inspexerunt, e Vulgata desumpta apparet. Ideo cum codd. C et M lectionem exhibeant præcedentium editionum, quam et Hieronymus invenit, et ipse Sabbatier exhibet ut lectionem vetustioris latine versionis, ideo hanc restituendam existimavimus.

² Edit. Rom., *unde subministret necessitatem patienti*. Codd. C et M habent, *unde tribuere*, quod consonat veteri latine versioni atque Augustino, apud Sabbat. ad h. l. Præterea codex M legit *patienti* ut editio romana; quod con-

A reprehendat quæ prius abstulerat, et de cetero thesaurizet sibi in futurum: qui enim cessat a furto, veniam potest habere, non gloriam. Quid enim magnum, aut cujus meriti est ab alienis temperare? Ad meritum enim proficit, cum quis de proprio tribuit egenis.

Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, sed si quis bonus ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus. Vers. 29

B 42. In Dei servo omnia debent bona videri, nec ex aliqua parte puritas ejus debet maculari. Quid enim prodest mundam vitam habere, et os sordidum; cum dicat Dominus quod unusquisque verbis suis aut justificabitur, aut condemnabitur? Nec credibile potest videri bene vivere eum, qui male loquatur; male enim loqui ad multa trahit vitia. Potest enim male loqui qui turpiter fatur, et qui bonis detrahit, et qui cum dolo fabulatur, et qui mentitur. Hæc horrorem præstant: bonæ enim et sobriæ fabulæ dant gratiam, et exemplum audientibus; ut honorificent Deum in verbis ejus, ædificati in fide Christi.

Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem³ redemptionis. Vers. 30. 3

D 43. Cum bene agimus, gaudet in nobis Spiritus sanctus, datus nobis, videns monita sua proficere utilitatibus nostris, sicut dictum est a Domino: *Ita gaudium erit in cælo in uno peccatore poenitentiam agente*. Gaudet ergo Spiritus sanctus salutis nostræ, non sibi, qui non indiget lætitia: ita e contrario si obedientes ei non fuerimus, contristatur, quia non habet profectum in nobis; vult enim nos pertinere ad vitam. Non tamen sic contristatur, ut patiatur, quippe cum impassibilis sit; sed cum eum contristatum dicit, nostri causa hoc significat, quia deserit nos, eo quod læserimus eum, contemnendo monita ejus. Contristatio itaque ejus indignitas nostra est, quæ filios nos Dei prohibet appellari: ipse enim est Spiritus sanctus, qui sanctificat⁴ filios Dei, manens in nobis.

Omnis amaritudo, et ira, et indignatio, et clamor, et blasphemia auferatur a vobis cum omni malitia.

F 44. Omnia hæc quæ perniciem possunt præ-

venit græco textui, ceteris versionibus et Patribus, ut ostendit Sabbat. ad h. l.

³ Cod. M, *in die*, ut Vigilius Tapsensis, Hieron., Sedulius, Chromatius, Fulgentius, apud Sabbat. ad h. l.

⁴ « Vet. edit. cum mss. nonnullis, *qui significat*: Rom. edit. cum mss. aliquot, *qui signat*: melius alii mss. *qui sanctificat* etc. » Ita Maurini. Codd. C et M habent et ipsi *significat*, quæ lectio contemnenda non videtur, eo quod respondeat verbis Pauli: *In quo signati estis*, atque exprimeret filios Dei ab ipso Sancto Spiritu in eis manente designari atque discerni.

stare animis, amovenda memorat: per iram enim fit indignatio, per indignationem clamor, quasi vox insanientis, quæ aliena est a Dei servo; per clamorem subrepat blasphemia, quæ non potest non mala esse. Hæc amaram præstat vitam, trahens ad mortem; ideoque ab his omnibus cavendum: timor enim Dei temperare debet et modum imponere accidentibus causis. Sed quia possunt aliqui, pressa in animo ira et clamore, retinere malitiam ad retributionem nacta occasione; idcirco subjecit hæc auferri¹ cum omni malitia, quia non solum blasphemare malitia est, verum etiam fingere pacem in facie, et in animo meditari discordiam.

Vers. 32. *Estote autem invicem benigni, misericordes, donantes vobis invicem,² sicut et Deus in Christo donavit vobis.*

Exemplo Dei Patris benignos et misericordes invicem fieri exhortatur, sicut et Dominus, *Estote, inquit, misericordes, ut similes sitis Patris vestri, qui in cælis est.* Si enim Dominus per Filium suum servorum misertus est; quanto magis servi ipsi invicem sui debent misereri et donare, si alter in alterum peccet! Hæc præcepta ejus sunt, qui miseratus est; qui si in his contemptus fuerit, sine dubio revocabit sententiam, per quam misericordiam dederat; et ita eveniet, sicut ait Dominus in Evangelio de eo, qui accipiens a Domino misericordiam, in conservum suum impius prehensus est.

CAPUT V.

Vers. 1. *Estote ergo imitatores Dei, sicut filii carissimi.*

45. **H**oc est quod supra dixit, quia Dei Patris imitatores esse jubemur hac exhortatione; ut si obaudiverimus, filii Dei carissimi habeamur. Hic enim carissimus patris est filius, qui bonorum ejus imitator est.

Vers. 2. *Et ambulate in dilectione, sicut Christus dilexit nos, et tradidit semet ipsum pro nobis hostiam et oblationem Deo in odorem suavitatis.*

Sicut Dei Patris imitatores nos esse vult in benignitate et misericordia, ita et Christi Filii ejus in dilectione; ut sicut ille dilexit nos, tradens se pro nobis; ita et nos invicem pro nobis etiam animas ponere debeamus. Quod etiam Johannes apostolus dixit, exemplo Domini pro fratribus animas ponendas. Si itaque Christi

¹ Videtur deesse vocem *debere*; vel *auferri* stat pro *auferenda esse*.

² Codd. C et M omittunt *invicem*.

³ Maurinam lectionem *istud* mutavimus in *istud*, sequentes codices C et M, quia et a contextu requirebatur, et ideo eam habet et romana editio.

⁴ Rom. edit., *adversum diabolum profuturum multis*.

A mors in odorem suavitatis est Deo, mortem ejus libenter Deus accepit. Quod si verum est, non peccaverunt qui illum secundum Dei voluntatem crucifixerunt. Sed non ita est, quia Christus Deo se dicitur obtulisse, dum occidi se passus est, in Dei Patris sui voluntate perdurans; quia qui juste occiditur diabolo se offerens, voluntatem ejus facit, ut occidi mereatur. Ita et Christus dum Dei voluntati adhæret, diabolo displicuit; et ideo illum occidit, quia Deo se obtulit, **B** justitiam exsequendo. In oblatione enim justitia signatur et veritas: hanc enim respicit Deus, et hoc est ejus sacrificium acceptum. Itaque immeritus, qui occiditur, placet Deo, non quia occiditur, sed quia usque ad mortem justitiam conservavit. Suscepit enim hanc mortem Christus ad vitam; unde et odor suavitatis appellatur Deo: ad Romanos tamen dicit quia Deus illum tradidit pro nobis omnibus. Nunc quærendum est quomodo illum Deus tradidit, aut quomodo se ipse obtulit Deo; nam hoc quantum ad verba pertinet, videtur contrarium. Deus illum tradidisse dicitur, dum illum occidi permisit, sicut dicit Dominus ad Pilatum: *Non haberes adversum me potestatem, nisi data tibi esset desuper.* Data est enim ei, sed volenti, **C** potestas, hoc est, permissum est illi facere quod voluit, et hoc est tradere: dum enim dissimulat, tradit; si enim nolisset permittere, non fuisset occisus. Permisit ergo occidi eum, sed ab eis qui eum volebant non coacte, sed sponte occidere. Non ergo immunes a pœna sunt, quia hoc eis permissum est, quod volebant: damnatio enim in eo competit, quia voluerunt. Quod ideo tamen permisit Deus, quia scivit istud³ adversum diabolum futurum pro multis.⁴ Dignum enim fuit ut quod inimicus impræscius futurorum contra se, quasi pro se facere putabat, permetteretur ei; ut impræscientiam suam sibi imputans, facti sui poenitentia torqueretur. Quod autem Christus ipse se obtulit, aut Deus illum tradidit, unum est; quia amborum una voluntas est.

Rom. viii, 32.

Joan. xix, 11.

3

4

Fornicatio autem, et omnis immunditia aut avaritia nec nominetur inter vos, sicut decet sanctos.

Vers. 3.

46. Manifesta sunt quæ dicit. Quam tamen gravis res sit avaritia, a qua dissimulamus,⁵ quando fornicationi et immunditiæ comparatur; et sic a nobis videtur, quasi quædam culpa nullius momenti, cum sit grave peccatum! Sancti ergo esse non possunt, in quibus aliquid horum quæ prohibet, fuerit repertum.

5

⁵ Eadem Rom. edit., *avaritia, hinc animadvertendum est, quando fornicationi et immunditiæ comparatur, a qua nihilominus dissimulamus, et sic a nobis, etc.* Sed non est necesse aliquid supplere, quia ad modum exclamantis verba Ambrosii intelligi possunt; et *sit* in modo subjunctivo optime stare potest pro *est*, immo elegantius.

Vers. 4. *Aut turpitude, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinent;¹ sed magis gratiarum actio.*

Quoniam quidam solent aliquid turpe agere, aut stultiloquiis jocum movere, quasi non sit peccatum, hoc prohibet, quia Dei servi semper sobrii et modesti debent videri; per stultiloquia enim peccatur. Unde Salomon, *Stultus*, inquit, *per risum agit mala*. Et Dominus in Evangelio dicit, quia *omne verbum otiosum quod loquuti fuerint homines, reddent de eo rationem in die judicii*. Nec inulta possunt discerni, quæ idcirco dicuntur, ut ad alienius pertineant contumeliam; ideo ad rem salutarem non pertinent hæc. Quare hæc agenda et loquenda monet, quæ ad utilitatem proficiant nostram, et Dei laudem, in cujus lege meditandum est die ac nocte; sicut scriptum est in psalmo primo.² Ex conversatione enim et moribus Dei servi etiam tacentes intelligendi sunt; ut quantum distat verum a falso, tantum distent Dei servi a servis diaboli.

Vers. 5. *Hoc enim scitote, quod omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Dei et Christi.*

47. Qua causa amovenda sint hæc, ostendit; quia qui talis fuerit, partem in regno cælorum non habebit, quod est Patris et Filii. Ut avaritiam tamen rem periculosam esse doceret, idololatriam hanc nuncupat; quia nullum peccatum majus est. Videamus ergo cur avaritia idololatria dicatur. Idololatria Dei honorificentiam usurpat, et vindicat creaturæ, cum in nomine deitatis, quod soli conditori competit, participem illi adserit ejus facturam. Avaritia autem idcirco huic exæquata est, quia similiter ea quæ Dei sunt, sibi usurpat et recondit avarus; ut quæ usibus omnium concessit communiter, avaritia deneget; quando idcirco hæc congregat apud se, ne alii utantur: quæ res facit, ut caro venundentur, ne pauperes vivant: si enim minime reconderentur, abundantia omnium rerum faceret utilitatem: denique apud veteres quia avaritia non erat, nec caritas. Recte ergo idololatriæ comparata est, quia multos lædit. Creatori similiter inimica: vult enim Deus ac jubet, de iis quæ creavit, subveniri pauperibus: avaritia contradicit. Vide an sine diabolo possit esse.

Vers. 6, 7. *Nemo vos seducat inanibus verbis; propterea³ enim venit ira Dei in filios diffidentiae. Nolite ergo effici participes eorum.*

48. Inanes sermones vani sunt; vanitas autem idolorum cultura est, quæ utique non ex Deo

¹ Codd. C et M, *non pertinet*, cum vet. lat. versione atque Irenæo, apud Sabbat. ad h. 1.

² Vocem *primo* addidimus e codd. C et M, cum lecta non fuerit a Maurinis. Congruit autem et Auctoris consuetudini,

A initium habet, sed de errore. Docet ergo ne horum verbis adsensus præbeatur: perstrepunt enim semper, et seductione quadam fallaciæ contra fidem consuetudinem antiquitatis obtinent, rationem præsentium, non spem futurorum adserendam judicantes. Ideo venit super hos vindicta de cælis, ut sciant verum esse quod credere noluerunt. A qua vanitate Dei servos longe docet debere discretos esse, ne participes fiant poenæ illorum.

B *Fuistis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Vers. 8.

Tenebræ ignorantia sunt, quia nemo videt in tenebris; ignorantia vero gentilitas est, sive perfidia, a qua Dei gratia ad fidem tracti sunt, facti lux, id est, veritas; quia in luce manifestantur quæ sunt. Denique pagani in tenebris mystica sua celebrantes in spelæo velatis oculis illuduntur. Ex his christiani facti, cognita veritate, filii lucis dicuntur; quia Deus lux est, cujus fidem in veritate suscipiunt.

Ut filii lucis ambulate; nam fructus lucis in omni bonitate, et justitia, et veritate est. Vers. 9.

Hoc dicit, ut sic conversentur, ut non immerito filii lucis dicantur. Opera enim lucis palam sine timore fiunt: tenebrarum autem opera in occulto, quia illicita sunt; omne enim peccatum palam fieri timet.

Probate quid sit, quod placet Deo. Vers. 10.

49. Ex magnificentia sanctitatis et bonitatis perpendi potest, quibus Deus operibus delectetur; ipse enim dixit: *Sancti estote, sicut et ego sanctus sum Dominus Deus vester*. Et Dominus, *Estote, ait, misericordes, sicut et Pater vester*. Hæc placent Deo: in sanctitate enim purificatio; in misericordia vero plena et perfecta justitia est.

Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum. Vers. 11.

Monet ne malorum actibus per consensum polluamur; quia sunt infructuosi erga bonum, et quæstiosi ad malum.

Magis autem et objurgate; nam quæ in occulto ab eis fiunt, turpe est etiam dicere. Vers. 12.

Non solum alienos vult eos esse a malis actibus, sed et arguere mala facta eorum, qui in occulto turpiter operantur. Tunc enim probantur peccata, si arguantur; ut admirentur filios lucis,

qui numerum consueto indigitat psalmorum unde sententias desumit.

³ Cod. M, *propter hæc* cum Irenæo et Hieron. apud Sabbat. ad h. 1.

a quibus cum juste arguuntur, contradicere non poterunt, sed magis eos revereuntur.

Vers. 13. *Omnia autem cum objurgantur, a lumine manifestantur.*

Verum est, quia tunc videntur peccata, cum objurgamur; quia qui peccat, quamdiu non corripitur, minime sibi videtur peccare.

Omne enim quod manifestatur, lux est.

In manifesto ambiguitas non est, neque excusari potest, quod palam delictum est. Sicut enim apparente sole, diem esse jam negari non potest;¹ ita et manifestato peccato, objurgatio falsa videri.

Vers. 14. *Propter quod dicit: Surge qui dormis, et exurge a mortuis,² et continges Christum.³*

Dormitionem hanc stuporem mentis significat, quæ alienatur a vera via. Alienatio vero hæc species mortis est, ex qua resurgere commonetur; ut resipiscens agnoscat veritatem, quæ est Christus. Perfidi ergo et vitiosi demersi in cœnum sub desperatione vitæ, ut resurgant sive emergant admonentur, et habeant partem cum Christo; ut de tenebris transeant ad lucem, et a morte ad vitam.

Vers. 15, 16. *Videte ergo quomodo caute ambuletis, non ut insipientes, sed ut sapientes, redimentes tempus: quoniam dies mali sunt.*

50. Quoniam superius perfidiam et vitia vitæ a Dei servis arguenda mandavit, nunc ut prudenter ea ipsa arguantur propter scandalum, subiecit; ut inter perfidos cum prudentia conversandum sit, maxime tempore quo perfidi regnant, præsumentes de rege profano; ut si viderit christianus inquietum et iracundum contradictorem, dissimulet ab eo, et ne eum quidem incitet ad blasphemiam et tempestatem movendam; illic autem verba faciat, ubi datur facultas. Quomodo enim inter potentes perfidos interrogatus quid sit, tacere non debet, nec negare quod est; ita et si metus est inter eos disputare, dissimulandum est; quippe cum detrimentum sit seminare supra spinas. Hoc est enim prudentis, scire quemadmodum unicuique respondeat: est enim qui quamvis perfidus sit, non tamen penitus intractabilis est, ut nec audire se patiatur verba fidei. Est iterum in quo sic fervet zelus perfidiæ, ut non tantum non cum illo, sed nec præsentem illo, tractetur de fide: perstreptente enim illo et blasphemante,

¹ Codd. C et M, *negari jam non potest*; ut in textu legitur: sed particula *non* in pluribus aliis codd. et maurinis editionibus deest. Supplendum est autem *non potest* etiam in sequenti periodi membro.

² Codd. C et M, *de mortuis*.

³ Rom. edit., *et continget te Christus*. Infra vero ubi Eras.

multis fit scandalum. Unde Paulus et Barnabas cum adversum se blasphemantes audirent, excutientes vestimenta sua recesserunt ab eis.

Act. XIII, 46

Ideo nolite effici imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Domini. Vers. 17.

51. Dominus Jesus paci studendum esse monet. Et Vas electionis, *Si potest*, inquit, *fieri, quod ex vobis est, cum omnibus pacem habentes.*⁴

Rom. XII, 18

B Et ad Timotheum, *Servum*, ait, *Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes.* II Tim. II, 24.

Hæc est voluntas Domini, ut quæ agenda sunt a servis ejus, cum modestia agantur: perturbatio enim et strepitus, sive contentio cum animositate, inimicitiam generat. Hæc ergo propter superiora subdidit, in quibus vult Dei servos corripere delicta hominum peccatorum; ut quia per hoc solet oriri dissensio et rixa, cum temperantia et mansuetudine arguant peccatores; ne ad iracundiam provocati insiliant ad litem. Ideoque prudenter istud curandum monet, ut sit profectus.

Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria.

Vers. 18.

52. Sobrii possunt habere fiduciam arguendi: bona enim conversatio terrorem incutit delinquenti; nec poterit qui arguitur, asperere ferre quia reprehenditur, quando scit optimam conversationem monentis se. Nam ubi ebrietas, ibi et luxuria est: luxuria vero provocat turpitudinem. Quamobrem sobrios eos esse convenit, ut bonæ conversationis jura servantur.

Sed impleamini Spiritu sancto, loquentes vobismet ipsis in psalmis, et hymnis, et canticis spiritualibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris Deo. Vers. 19.

E Rationabilem vitam diligit Spiritus sanctus; quia si bene vixerimus, implebimur eo, ut memorat, ad confitendum et extollendum Dei donum diverso vocis canore; ut laus in Deum omni lingua canatur. In quo enim est Spiritus, semper spiritualia meditatur; ut non in labiis tantum sit, sed de corde prorumpat propter vetus dictum Domini per prophetam. Ait enim: *Plebs hæc labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me.*

Isai. XXXIX, 13

Gratias agentes semper pro omnibus in nomine Domini nostri Jesu Christi Deo et Patri, subiecti invicem in timore Christi. Vers. 20, 21

Deo gratias in omnibus donis ejus agere jubemur, qui etiam adoptare nos dignatus est per

et seq. editt., *qua alienatur a vero*, Amerb. et mss. aliquot, *quæ alienatur a vera*: optime autem alii mss. (*etiam C et M*) restituunt voculam, *via*. Postremo ubi Eras. cum editt. seq. et mss. pluribus, *hæc species mortis est*, Amerb. et alii mss. præferunt, *hæc spes mortis est*. (Edit. Maur.)

⁴ Cod. C, *habete*.

Christum Filium proprium, per quem cognovimus eum, et didicimus in Spiritu Deum (quia Deus Spiritus est) adorandum, alter alteri se subjiciens propter timorem¹ Christi, qui humilitatem exsequendam mandavit.

Joan. XIII, 14.

Vers. 22-24. *Mulieres viris suis subditæ sint, sicut Domino; quoniam vir caput est mulieris, sicut et Christus caput est Ecclesiæ, ipse salvator corporis ejus. Sed ut Ecclesia subjecta est Christo, ita et mulieres viris suis subditæ sint² in omnibus.*

53. Mulieres subditæ esse viris naturali lege jubentur, quia mulieris auctor vir est; unde sicut Domino, inquit, ita viris subditæ esse debent. Hinc Sarra dominum vocabat Abraham; sicut enim caput Ecclesiæ Christus est, ita et vir mulieris. A Christo enim Ecclesia sumpsit initium, unde subjecta est illi: ita et a viro³ mulier, ut sit subdita. In eo tamen distat, quia mulier consubstantialis⁴ viro est; Ecclesia autem in nomine potest, non in natura participari Christo.

Gen. XVIII, 12.

Vers. 25-28. *Viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit Ecclesiam, et semet ipsum tradidit pro ea; ut illam sanctificaret, mundans eam lavacro aquæ in verbo; ut exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid hujusmodi: sed ut sit sancta et immaculata. Ita et viri debent diligere uxores suas.*

54. Mulieres esse jubentur subditæ, et reverentiam⁵ habere virorum; viri vero ita diligere mulieres suas admonentur, ut etiam animas suas pro illis ponant, causa dilectionis zelum habentes circa affectum earum et disciplinam, ut religiosæ et sanctæ sint.

⁶ *Suum corpus diligit⁶ qui uxorem suam diligit.*

Naturali ratione mulier portio corporis viri est, ac per hoc vir in muliere se ipsum diligit; quomodo si fornicetur, in se ipsum peccat, quia duo in carne una sunt. Non ergo personæ substantiam dividunt, ut per personas numerus fiat naturæ; sed sunt in unitate naturæ.

Vers. 29. *Nemo enim umquam carnem suam odit, sed nutrit et fovet eam, sicut et Christus Ecclesiam.*

Exemplo Salvatoris viros uxores suas diligere hortatur, ut⁷ sicut Christus corpus suum nutrit et fovet; ita et vir mulierem, quia caro ejus est.

¹ Codd. C et M, in timorem.

² Codd. C et M omittunt *subditæ sint*, cum græco textu et Hieron. Cf. Sabbat. ad h. l.

³ Cum codd. C et M legimus *a viro*, ut sit integer sensus, qui insufficiens proponitur legendo tantum viro cum Maurinis.

⁴ Vet. edit. ac mss. aliquot, *quia mulier consubstantia*: Rom. edit. cum codd. C et M... *consubstantiva*: alii mss... *consubstantialis*. Sed forte lectio *consubstantiva* genuina est, quæ utpote minus consueta a transcriptoribus in *consubstantialis* immutata est.

A *Quoniam membra sumus corporis ejus, de carne⁸ ipsius, et de ossibus ejus.* Vers. 30.

Hoc spiritualiter intelligendum est: ideo enim dixit nos esse membra ejus, quia caput est ipse totius Ecclesiæ; ut quia per ipsum esse cœpi-mus, caput nostrum dicatur, quasi ex quo omne corpus subsistat; ut membra ejus omnis spiritalis creatura sit: si tamen in nomine ejus genu flectat.

B *Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ: et erunt duo in carne una.* Vers. 31, 32. Gen. II, 24.

55. Ad unitatem commendandam unitatis dedit exemplum; ut sicut vir et mulier unum sunt per naturam, ita et Christus et Ecclesia unum intelligantur esse per fidem.

C *Mysterium hoc magnum est; ego autem dico, in Christo et in Ecclesia.*

Mysterii sacramentum grande in unitate viri ac fœminæ esse significat. Nec hoc prodit, sed aliam causam, quæ non discordet a memorato mysterio flagitat, quam scit ad profectum humani generis pertinere, hoc est, Ecclesiæ et Salvatoris; ut sicut relictis parentibus, homo uxori suæ adhæret, ita et relicto omni errore, Ecclesia adhæreat et subjiciatur capiti suo, quod est Christus.

Verumtamen et vos singuli, unusquisque suam uxorem ut se diligit: mulier autem ut timeat virum.

Quoniam una natura in viro et fœmina est, idcirco vir quasi se ipsum, ita mulierem diligere commonetur; mulier autem quia persona inferior est, conditionis causa, non naturæ, viro subjecta, timere eum jubetur.

CAPUT VI.

Filii, obaudite parentibus vestris in Domino;⁹ hoc enim justum est: Honora patrem tuum et matrem. Vers. 1, 2.

56. **L**ex datur filiis, ut quia parentibus auctoribus constant, obediant eis; justum est enim ut reverentiam exhibeant eis, per quos sunt.

⁵ Codd. C et M, *Mulieres humiles esse jubentur, et reverentiam.*

⁶ Rom. edit. sola, *Se ipsum diligit*. Eadem vero cum ant. edit. ac paucis mss., *quoniam si fornicetur*. (Edit. Maur.)

⁷ Rectius e codd. C et M ante *sicut* inserendum putavimus ut, quod in communi lectione deest.

⁸ Cum mss. C et M, ipsomet Ambrosio alibi et veteri lat. versione omisimus *et ante de carne*.

⁹ Codd. C et M omittunt *in Domino* cum vet. lat. versione et Cypriano, apud Sabbat. ad h. l.

Vers. 3. *Quod est mandatum primum promissionis, ut et bene sit tibi, et sis longævus super terram.*

Exod. xx, 12.

Promissio hæc in Exodo continetur, ut honorifici sint parentes, ut bene essent, et provectoris fierent ætatis. Quomodo tamen hoc primum mandatum dixit, cum constet primum mandatum ita contineri: *Non sint tibi alii dii præter me?* Deinde: *Non facies tibi similitudinem ullam eorum, quæ sunt in cælo sursum, et in terra deorsum?* Tertium: *Non sumes nomen Domini Dei tui in vanum?* Quartum: *Observabis, inquit, sabbata mea?* Quintum autem: *Honora patrem et matrem, et cetera?* Sed quia prima quatuor mandata ad Deum pertinent, hæc in prima tabula contineri subintelliguntur, cetera ad hominem, ut honoret parentes, non occidat, non fornicetur, non furetur, non falsum testimonium dicat, nec quidquam proximi sui concupiscat. Hæc sex mandata in secunda tabula videntur scripta, quorum primum est: *Honora patrem et matrem.* Hac causa ergo dixit: *Quod est mandatum primum in promissione;* ut discerneret inter mandata quæ ad Deum, et inter ea quæ ad hominem pertinent.

Vers. 4. *Et vos, patres, nolite ad iracundiam provocare filios vestros: sed educate illos in disciplina et correptione Domini.*

57. Ut lex possit servari, qua cautum est, ut filii honorificent parentes, parentibus quoque alia lex ab Apostolo datur, ut sic imbuant filios, ne mandata legis contemnant; quia si in timore Domini fuerint enutriti, poterunt observare quæ præcepta sunt. Nam si ad iram provocant filios, nec ipsi modum legis custodiunt; cogere enim eos videntur, ut prævaricatores inveniantur. In ira enim nemo agnoscit quid sit utile: idcirco temperantiam parentum exemplo debent addiscere, ut quæ utilia sunt, sectentur. Meminisse enim debent patres, quia et ipsi fuerunt filii, et noluerunt utique exacerbari a patribus. Filii quoque cognoscere debent quod futuri sunt patres, et nollent inhonorari ab eis. Idcirco utrique exhibeant invicem¹ quod exquirunt ab invicem.

Vers. 5. *Servi, obedite dominis carnalibus cum timore et tremore in simplicitate cordis vestri, sicut Christo.*

58. Quoniam omnium sublimior et sola potens est religio nostra, et quæ credentibus cælorum regna pollicetur; ne hac igitur causa superbia nasceretur hominibus, omnes debita

¹ Codd. C et M, *ad invicem*.

² Codd. C et M, *cum servo suo*.

³ Pro communi lectione *potuerunt* e codd. C et M adoptavimus *poterunt*, quæ unice contextui convenit.

⁴ Codd. C et M omittunt *fratres* cum vet. lat. versione et Lucifero Calar. apud Sabbat. ad h. l.

⁵ « Vet. edit. ac quidam mss., *Post omnia merita (etiam C*

A conditionum vel officiorum præsentium jubentur exsolvere; ut et magis incitent perfidorum animos ad culturam Dei, quam vident et justam et humilem. Videntes enim domini meliorasse servos, et in reddendis obsequiis fideliter profecisse, quod merentur cum omni libertate exsolvunt. Servi quoque dum cernunt mansuetudinem dominorum, omni aviditate concupiscunt fidem, cujus tam placidis retinaculis gubernantur humana officia. Nam et qui in conditione est, si habuerit famulum, non vult contemni ab eo; ideoque nec ipse debet contemnere dominum suum, et sicut vult agere secum dominum suum, ita et ipse agere debet cum servo,² et sic poterit placere Deo.

Non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes: sed ut servi Christi, facientes voluntatem Dei ex animo, cum benignitate servientes sicut Domino, et non ut hominibus; scientes quod unusquisque quodcumque fecerit bonum, hoc consequetur a Domino, sive servus, sive liber.

Vers. 6-8.

Propter timorem Dei justa et fidelia vult hominibus exhiberi servitia: Deo enim servit, cujus jura in obsequiis domini carnalis custodit, quem sibi pro justis actibus in die judicii vicem reddere, et ceteris omnibus audit testari. Quæ res potest proficere etiam ad salutem dominorum: videntes enim, quod difficile est, servos per Dei gratiam factos fideles ministros, poterunt³ Dei gloriam collaudare.

Et vos, domini, eadem facite ad illos, remittentes minas: scientes quod et vester et illorum Dominus est in cælis, et personarum non est acceptio apud eum.

Vers. 9.

59. Non ignorantes utique carnales Domini Deum omnium dominum esse communem, talia exigant servitia, qualia a se exigi non ferant ægre. In qua enim quis mensura mensuraverit, remetietur illi; Dominus enim justus iudex causas discernit, non personas.

Matth. vii, 1.

De cetero, fratres,⁴ confortamini in Domino, et in potentia virtutis ejus.

Vers. 10.

F 60. Post omnia monita⁵ et hortamenta, et disciplinæ ordinem traditum religiose, et dispositionem mysterii manifestam, robustos illos vult esse in fide fiducia potestatis Dei; ut scientes firmam esse spem promissionis, prompti sint circa obsequia Dei, erigentes gubernacula contra fluctus excitos imprudentia inimici. Tempesta-

et M): Rom. edit. et alii mss.... *monita*; infra vero ex mss. non paucis reposuimus, *imprudentia inimici*, ubi omnes edit. et mss. aliquot (*rursus etiam C et M*) habent, *impudentia inimici*. » Ita Maurini. Lectio *imprudentia* nobis quoque visa est præferenda; ejus enim ratio habetur in subsequentibus, *ipse naufragium facit*.

tem enim Dei servis commovet, sed ipse naufragium facit.

Vers. 14, 12. *Induimini vos arma Dei, ut possitis stare adversus nationes.*

Arma Dei fides est stabilis, per quam solam semper victus est satanas.

Quoniam non est vobis lucta adversus carnem et sanguinem, sed adversus Principatus et Potestates hujus mundi, adversus tenebrarum harum rectores, adversus spiritualia nequitiae, quae sunt in caelestibus.

Certus Apostolus quia exitia, quae a perfidis Dei famulis irrogantur, auctore diabolo ministrantur, cujus altitudo grandis et hominibus impossibilis est; monet adversus haec arma Dei sumenda, cujus solius virtute superantur et destruuntur omnia machinamenta diaboli. Ipse est enim cujus satellites sunt, quos tenebrarum harum dicit rectores, spiritus nequissimi, qui degunt in caelestibus, in firmamento mundi. Hi sunt erroris duces, tenebrarum rectores, hoc est, ignorantiae et perfidiae praepositi. Rectores enim tenebrarum in perversum intelligendi sunt gubernare, quasi incredulitatis magistri.

Vers. 13-17. *Ideo accipite universitatem armorum, ut possitis resistere in die malo, in omnibus perfecti stare, succincti lumbos vestros in veritate,¹ et induti loricae justitiae, et calceati pedes in praeparatione Evangelii pacis. Super his omnibus adsumentes scutum fidei, in quo poteritis omnia tela maligni ignita extinguere: et galeam salutis accipite, et gladium spiritus, quod est² verbum Dei.*

61. Quoniam contra atrocissimos hostes et omni tergiversatione callidos bellum gerimus, idcirco omni cautela et sollicitudine vigilare debemus; ut quaecumque tentaverint, munitos nos et praeparatos inveniant. Necesse est enim ut et Deus adjuvet quos viderit in precibus vigilare, et de armis ejus exspectare victoriam. In hujusmodi autem bello sobria mente opus est, et pura conscientia; quia non contra carnalia nequitiae, sed adversus spiritualia dimicatur. Contra terrigenos enim hostes corpus sagina roboratur, et poculis mens incenditur, ut repugnandi sumat audaciam: adversus autem spiritualia nequitiae spiritualiter repugnandum est, et sobrietatis et abstinentionis arma sumenda sunt; ut infusi sancto Spiritu immundos et erraticos spiritus devincamus. Sic itaque succingemus lumbos nostros in veritate, si parati sumus³ errori resistere. Omnis enim qui operari vult,

¹ Communi lectioni in caritate substituimus in veritate e codd. C et M, graeco textu ceterisque versionibus ac Patribus. Cf. Sabbat. ad h. l. Id et contextus requirit.

² Codd. C et M, qui est.

A subcingit se, ut ablato impedimento, diligentius operetur.

Per omnem orationem et precem orantes in omni tempore, in spiritu, et in ipsum vigilantes in omni perseverantia et obsecratione pro omnibus sanctis, et pro me; ut detur mihi sermo in apertione⁴ oris mei exerte⁵ notum facere mysterium Evangelii, pro quo legatione fungor in catena; ut in ipso exerta libertate utar, prout oportet me loqui.

62. Si recte conversamur, Spiritus sanctus manet in nobis, et quod postulamus, possumus impetrare. Hoc est ergo in spiritu omni tempore orare, munda conscientia et fide integra precem ad Deum dirigere. In carne enim orat qui polluta mente precatur, iterum peccaturus, non de eventu aut subreptione, sed de proposito. Sed potest non peccari ad mortem, si perseveranter oretur; ut animus sedula mente intentus sit semper in Dei legem, ea meditans die nocteque quae amat Deus. Tunc et pro sanctis possunt orare: non est enim indignum ut pro invicem sollicita sint membra; nec temerarium poterit videri, si pro magistro discipuli idonei interpellent, adjuvantes eum ut, postpositis impedimentis, libertate utatur ad praedicandum, sicut traditum est ab auctore; ne pressus vi tribulationum, ipsa formidine acumen doctrinae obtundat, amissa severitate. Duplici igitur genere pro se orandum hortatur; ut et sensus ejus impleatur spiritu ad eloquendum plene mysterium, et facultas illi detur audaciae in adserendo; quam utique precem libenter audit Deus: videt enim legationem suam in Apostolo suo despici, unde utique indignatus in causa sua non negabit effectum. Si enim consuetudo et lex est legatis hominum non inferre exitia; qua praesumptione et audacia legatis Dei non solum exitia, sed et mors irrogatur? Quare et dicit: *Pro quo legatione fungor in catena*. Non enim permittebatur libere loqui; sed in subjectione et necessitate verba Dei referens, vinculis, plagis subiciebatur et mortibus: et lapidatus est enim, et ad bestias pugnavit Ephesi.

1 Cor. xv, 32.

Ut autem sciatis et vos ea, quae circa me sunt, quid agam plene notum faciet vobis Tychicus dilectus frater, et fidelis minister in Domino: quem misi ad vos in hoc ipsum, ut cognoscat quae circa vos sunt, et consoletur corda vestra.

Vers. 21, 22.

63. Per Tychicum Ephesii discunt quid agat Apostolus, et idem cognoscit quid agerent Ephesii. De Apostolo, quia divina erant quae agebat, dubium non erat: sed hoc sciendum

³ Mss. aliquot, sic itaque succingamus.... sic parati sumus etc. (Edit. Maur.)

⁴ Codd. C et M, in apertione.

⁵ Rom. edit. sola, oris mei cum libertate etc.

erat de eo, quid ageret inter perfidos, et insidias eorum. De Ephesiis vero hoc cognoscendum, si proficerent, necne. Ut ergo obedirent, et libenter audirent verba Tychici, hunc commendat, et fratrem istum dilectissimum vocans, et ministrum Dei idoneum.

Pax fratribus, et caritas cum fide a Deo Patre nostro,¹ et Domino Jesu Christo.

Pacem, quæ est janua dilectionis, optat esse cum fratribus, et caritatem cum fide; ut ingressi per pacem, possint manere in caritate,

quæ est ex fide. Hæc est enim Dei Patris et Filii ejus Domini nostri Jesu Christi.

Gratia cum omnibus, qui diligunt Dominum nostrum Jesum Christum in incorruptione. Amen.

Præscius Apostolus multos futuros desperatæ fidei sensum habentes de Domino nostro Jesu Christo, cum iis æternam gratiam dicit mansuram, qui diligunt Christum, recte de illo, et cum Dei Patris voluntate sentientes: qui enim degenerem hunc² dicunt, data illis gratia auferetur.³

IN EPISTOLAM BEATI PAULI AD PHILIPPENSES.

PROLOGUS.⁴

Act. xvi, 9.

PHILIPPENSIBUS verbum fidei Apostolus tradidit: somnio enim monitus est, sicut continetur in Actis Apostolorum, ut accederet ad eos, et aperiret aures eorum ad recipiendum sermonem Domini. Multis ergo diebus commoratus apud eos, instruxit eosdem in doctrina Domini. Et quia

post discessum ejus non sunt translati ad aliud, sicut Galatæ, sed permanserunt in fide, non recipientes pseudoapostolos; per epistolam collaudat eos, gaudens in proposito cordis eorum. In horum laude aliorum vituperatio continetur: Corinthii enim multo tempore audientes Apostolum, recedente eo, a diversis pseudoapostolis fuerant eversi; unde isti jure laudantur.

CAPUT I.

Vers 1. *Paulus et Timotheus servi Jesu Christi.*

2. **A**postolum se tacet, quia iis scribit, qui de illo recta sentirent; ideo dignitatem suam suppressit, erat enim his manifesta: conditionem vero fatetur, quia qui Christum confitetur Dominum, hic magis liber est, et habet salutem.

¹ Codd. C et M omittunt *nostro* cum græco textu et vet. lat. versione, ac Hieron. apud Sabbat. ad h. l.

² Idest, ipsum Christum non ejusdem cum Patre naturæ: arianos nempe semper præ oculis habebat Ambrosius.

³ In cod. M absque interruptione sequitur *Philippenses sunt Machedones* etc. ut in proxima nota.

⁴ Cod. M ita habet statim post finem commentationum in

C *Omnibus sanctis in Christo Jesu.*

Sanctis scribit more suo, sed qui in Christo Jesu sancti sunt, id est, qui Deum et hominem Christum fatentur: Photinus enim Christum Deum negat, et Manichæus hominem, ideoque immundi sunt. Non ergo iis scribit, qui mendaciis propriis suppressunt veritatem.

Qui sunt Philippis.

Quibus scribat, significat.

Cum episcopis et diaconibus; hoc est, cum Paulo et Timotheo, qui utique episcopi erant: simul significavit et diaconos, qui ministrabant ei. Ad plebem enim scribit; nam si episcopis scriberet et diaconibus, ad personas eorum scriberet, et loci ipsius episcopo scribendum erat, non duobus, vel tribus, sicut et ad Titum et Timotheum.

Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.

3. Manifestum est Deum patrem esse, Christum vero Jesum Dominum nostrum. Numquid non videtur plus dominus esse, quam pater? Sed inter homines in mundo; apud Deum vero Patrem, et apud Christum Dominum concordia est. Hic enim, hoc est, in mundo, ideo plus est dominus, quam pater, quia aut et ipsius patris dominus est, aut pater filium non suæ conditionis generat, sed alienæ: Deus autem sic genuit, ut in ejus potestate sint quos genuit;⁵ ut

Epistolam ad Ephesios: *Philippenses sunt Machedones. Hi, accepto verbo veritatis, perstiterunt in fide nec receperunt falsos apostolos: hos Apostolus conlaudat scribens eis a Roma de carcere. Argumentum. Philippensibus* etc.

⁵ Cuique compertum erit, hic improprie Deum, quos creavit, genuisse dici.

nati ingenui, servi tamen ejus sint; cum hos tradit proprio Filio, facit illos etiam servos Filii sui, ut sit dominus eorum, sicut dicit: *Pater, quos dedisti mihi, tui erant, et mihi eos dedisti; ut in Patre et Filio*¹ servi sint Dei unius.

¹
Joan. xvii, 9.

²
Vers. 3-5. *Ego quidem gratias ago Domino super omni² memoria vestri, semper in omni oratione mea pro omnibus vobis cum gaudio orationem faciens, super communicatione vestra in Evangelio.*³

4. Primum quidem Domino gratias agit, cujus nutu prospera omnia cedunt fidelibus. In omni oratione sua memor eorum cum exultatione, quod participes facti sint Evangelii, sicut Petrus apostolus, inter cetera dicens: *Ut sitis*, inquit,
11 Petr. i, 4. *consortes divinæ naturæ.*

A prima die usque nunc.

Prævidit enim Apostolus devotionem illorum et fidem ratam ex ipsis principiis, et gavisus est in eis, semper sciens eos multis exemplo esse futuros.

⁶
Vers. 6, 7. *Confidens in hoc ipsum, quod qui inchoavit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Jesu; sicut et justum mihi hæc*⁴ *sentire pro omnibus vobis; eo quod habeam vos in corde et in vinculis meis, et in*⁵ *defensione et confirmatione Evangelii; quoniam omnes mihi participes gaudii estis.*

Securus de bonitate et justitia Dei, de horum fide non ambigens, confidit quod Dei auxiliis adjuti, perseveraturi sint in fide usque ad diem Domini, in quo remunerandi sunt⁶ persistentes in fide. Nec aliud debuit de his sentire, quos semper inflexibiles in devotione Dei expertus est, tam directum et infatigabilem cursum eorum videns; ut cogitaret dignos hos sibi participes gaudii esse. Unius enim fidei homines congaudere oportet de spe futuræ immortalitatis et gloriæ.

⁸
Vers. 8. *Testis enim mihi est Deus quemadmodum desiderem omnes vos in visceribus Jesu Christi.*

5. Deum testatur,⁷ ut affectum commendet justis: ⁸ qui enim multum de aliquo sentit, ut credibile hoc faciat, testificatur; per quod et

¹ Codd. C et M, in *Patrem et Filium*.

² Codd. C et M, *pro omni*.

³ Codd. C et M, in *evangelium*, cum græco textu et veteri lat. versione apud Sabbatier.

⁴ Codd. C et M, *mihi hoc*.

⁵ Codd. C et M, *tam in vinculis meis quam in*.

⁶ Codd. C et M, *remunerandi sint*.

⁷ Codd. C et M, *testificatur*, lectio forte præferenda.

⁸ Dictionem *justi*, mss. aliquot non agnoscunt, cujus loco nonnulli ponunt, *cujusmodi*. Infra vero edit. Rom. reposuerat, *ut magis desiderent*, ubi reliquæ, ac mss. (*etiam C ac M*), *ut desiderati desiderent*. (Edit. Maur.)

A provocat desiderium illorum erga se, ut desiderati desiderent. Desiderat ergo omnes hos non humana cupiditate, sed in amore Christi: non carnis affectu, sed spiritus; ut participes hos habeat et in sensu mysterii divinitatis et incarnationis Domini nostri Jesu Christi.

Et hoc oro ut caritas vestra magis magisque abundet in agnitione et omni sensu, ut probetis quæ sunt utilia; ut sitis sinceri et inoffensi in diem Christi, repleti fructu justitiæ per Jesum Christum in gloriam et laudem Dei. Vers. 9-11.

B

Deo adjutore, ordinem disciplinæ christianæ vult eos imbuere; ut quia firmati in fide sunt, non sint nescii sacramenti credulitatis suæ; et scientes discernere utilia a contrariis, justitiæ operibus ornent doctrinam Domini, fructum faciens immortalitatis ad abundantiam omnium bonorum, ut gloriosus in his appareat⁹ magister gentium.

C

*Scire autem vos volo, fratres, quod quæ ad me pertinent, ad profectum Evangelii venerunt; ita ut vincula mea manifesta in Christo facta sint in omni prætorio, et in ceteris omnibus: utque plures*¹⁰ *ex fratribus in Domino confidentes vinculis meis, cæperunt magis audere sine timore verbum Dei loqui. Alii quidem et propter invidiam et contentionem; quidam vero et propter bonam voluntatem Christum prædicant. Alii quidem ex caritate, scientes quod in defensionem Evangelii positus sum; aliqui vero ex contentione Christum annuntiant, non simpliciter existimantes quod pressuram suscitant vinculis meis.* Vers. 12-17.

D

6. Hæc explanatione non indigent: tamen propter sollicitudinem nostram, ne qua in dubium veniant, per ordinem ea apertius prosequamur. Quoniam superius participes hos gaudii sui pronuntiavit; ideo quid profecerit prædicatio ejus insinuat, quasi caris, ita ut omnibus innotuerint passionibus ejus pro Christo. Per hanc humilitatem gloriosum se indicat, ut habeant occasionem gaudendi amatores ejus; quia cujus vincula in Christo manifestantur, dignitas ejus crebrescit. In omni prætorio, et in ceteris omnibus, id est, in omni judaismo, et per universas Ecclesias gentium: præest enim judaismus, quia ipsi facta promissio est, sicut dicitur:¹¹ *Quia*
F *salus ex Judæis est*. Ideoque plures ex fratribus

11

Joan. iv, 22.

⁹ Codd. C et M habent *appareat* pro communi *apparet*; illam vero lectionem adoptavimus quia evidenter exigitur a præcedenti particula *ut*. Notandum vero, codices C et M concludere versiculum 11 non verbis in *gloriam et laudem Dei*, sed in *gloriam et laudem mihi*, et quamvis non recta sit ista lectio, tamen postrema hæc Ambrosii verba prodere eam esse lectionem quam suis in exemplaribus reperiit.

¹⁰ Codd. C et M, et *ceteris omnibus, et plures*, cum veteri latina versione apud Sabbatier.

¹¹ Codd. C et M, *sicut dicit Dominus*.

exemplum suum sequutos, ausos dicit fuisse loqui verbum Dei cum fiducia: constantia enim ejus multos animavit, ut non præterirent evangelizare,¹ comperto exemplo Apostoli, quod Deus adest, ut tueatur diligentes se; sed et alios falsos fratres, non fiducia, neque dilectione Dei, sed contentione zeli incitados, Dei verbum dicit prædicare, quasi invidos. Plures ergo e fratribus sincera quidem, sed diversa voluntate Christum annuntiabant: alii enim bona voluntate hoc agebant ad gloriam Dei solius; alii vero caritate incitati Apostoli, certi de tuitione Dei. Sic iterum e contra alia duo genera ponit, quæ non sincero animo prædicabant: quidam enim invidentes Apostolos, contentione hoc agebant; alii vero astutia simulationis Christum annuntiabant, ut possent seditiones excitare Apostolo, quasi auctori hujus sectæ, qui multos aggregaverat suæ conspirationi. Major enim invidia crescebat Apostolo, quando ex latere ejus multi videbantur docere.

Vers. 18-21. *Quid enim? Dum tamen quovis modo, sive occasione, sive veritate Christus annuntietur, et in hoc gaudeo, sed² et gaudebo. Scio enim quod hoc mihi procedet ad salutem per vestram precem, et subministrationem spiritus Jesu Christi secundum contemplationem et spem meam;³ quia in nullo confundar, sed in omni exerta fiducia, sicut semper, et nunc magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem: mihi enim vivere Christus est, et mori lucrum.*

7. Primum gaudium ejus est in fratribus, qui bona voluntate Christum annuntiant; deinde etiam in eo se dicit gaudere, quod fallacia hominum adversus eum compositum erat, ut ad invidiam et pressuram ejus Christus prædicaretur. Hoc enim dicit sibi ad vitam proficere, quod illi paraverant ad mortem: hanc enim vitam suam dicit esse, si Christus omnibus prædicetur, et se etiam mori paratum, ut hoc possit impleri, sciens magnam sibi pro hoc voto et efficacia dari posse mercedem: imperita enim malitia adversum se semper machinatur, dum nescit. Ad calcandam ergo horum malevolentiam, qui recti fallacia insidias vitæ ejus tendebant, Dei præsidii se muniri testatur, iis quos utique socios gaudii sui dicit, adjuvantibus oratione propter communem alacritatem, et sancti Spiritus subministrationem, qui contra voluntatem illorum et vias aperiret prædicanti, dans gratiam et fiduciam verbis ejus, ut ortas seditiones compesceret. In nullo ergo se dicit

¹ Omnes edit. at pauci mss. (etiam C et M), ut non timeant evangelizare. (Edit. Maur.)

² Omisimus etiam post sed e codd. C et M, veteri lat. versione, pluribusque Patribus. Cf. Sabbat. ad h. l.

³ Rom. edit., proficiet ad salutem.... secundum expectationem et spem meam.

⁴ Communi lectioni vita erat substituimus vita est; non quod hanc habeamus genuinam Evangelii lectionem, sed

A confundi in doctrina Christi; quia et spes magna promissionis est, et quia nihil in ea turpe, inhonestum aut fallax est, sicut apud paganos; sed aperta simplicitas. Hinc est enim unde cum omni constantia non cedit adversis, ut magnificetur Christus in corpore ejus, sive occidatur, sive cæsus evadat. Ex eo enim quæ et quanta spes in Christo est, consideratur, quando non solum cædi et affligi pro eo, sed et mori paratus est. Vitam enim suam sive in præsentī, sive in futuro Christum esse dicit, sicut et evangelista Johannes testatur, dicens: *Quod factum est, in ipso vita est,⁴ et vita erat lux hominum.* Pro hac vita mortale corpus tradit, ut id recipiat in æternum;⁵ ac per hoc lucrum computat mori pro Christo.

¹ Joan. 1, 3, 4

⁵

Si ergo vivere in carne, hic mihi fructus est operis; et quid eligam ignoro. Coartor autem in his duobus, desiderium habens dissolvi, et cum Christo esse, multo enim melius: remanere autem in carne valde necessarium propter vos. Et hoc certum habens, scio quia manebo et permanebo omnibus vobis in vestrum profectum et gaudium fidei; ut gloria vestra abundet per Christum Jesum in me, per meum adventum iterum ad vos.

Vers. 22-25.

8. Manifestum est quod dicit, quia si in carne positus, non otiosum est quod vivit; habet enim fructum operis sui; *Quid eligam, inquit, ignoro.*⁶ Duabus enim ex causis urgetur: habet enim desiderium excedere et cum Christo esse; multo melius æstimans, ut jam præsens sit apud Deum, ut exoptatis et promissis fruatur; in carne vero ut sit adhuc, necessarium dicit propter instructionem credentium. Et cum dissolvi et cum Christo esse multo melius ducat; certum tamen hoc scire se protestatur, quia manebit in carne ad profectum fidelium; ut gloria eorum abundet in Domino, proficiens ad laudem Apostoli, cum iterum viderint eum. Crementum enim faciunt scientiæ, et plenius fundantur in fide. Quantum affectum habuit circa credentes, ut hoc quod multo melius sibi esse dicit, non eligat; sed hoc velit, quod expediat multis, certus etiam Domino hoc placere, quod pro multorum salute proficiat! Quis non tertii cæli cupidus sperneret omnem curam præsentem? Quis non paradisi superioris desiderio omnia hæc postponeret? Quis non verborum arcanorum memor humana eloquia devitaret? Quis non post tanta exitia eligeret requiem? Sed quia caritatem omnibus anteposuit, hoc sequutus est, quod proficeret fratribus.

⁶

quia ita Ambrosium legisse constat testimonio codicum C et M, aliorum locorum ejusdem Ambrosii, ut videre est apud Sabbat. ad h. l., ac præcedentis contextus. Ita vero habent et aliqui græci mss. codices, pluresque alii Patres, et vetus latina versio apud eundem Sabbatier.

⁵ Codd. C et M, recipiat æternum.

⁶ Codd. C et M, nescio.

Vers. 27, 28. *Tantum digne Evangelio Christi conversamini.*

9. Dignam conversationem vult eos exhibere disciplinæ Dominicæ, ut non pœniteat eum voluisse remanere in carne.

Ut sive cum venero et videro vos, sive absens audiam de vobis quod stetis in uno spiritu, unanimes, pariter cum fide Evangelii certantes, et non pavescentes in quoquam ab adversariis, quæ est illis ostentatio¹ interitus, vobis autem salutis.

Unanimes vult eos esse in fide et devotione contra adversarios, ut eadem audiat de illis absens, quæ vidit et præsens; ut in nullo paventes minas aut terrores adversariorum, custodiant fidem, scientes quia eis qui pro Christo tribulantur, ad salutem proficit; illis vero qui tribulant, ad perditionem.

Vers. 29, 30.

Et hoc a Deo donatum est vobis² pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro illo patiamini, idem certamen habentes, quale et vidistis in me, et nunc auditis de me.

10. Quamquam Dei gratiam extollat in omnibus, ad laudem tamen illorum proficit, quod dicit quia Deus illis concessit pati pro Christo: non enim concedit vel donat nisi amatoribus Christi. Ideo dicit: *Pro Christo donatum est vobis*; ut a Patre Deo donatum sit diligentibus Christum, ut ad augmentum meritorum suorum patiantur pro Christo, et sequentes exempla doctoris sui, omni confidentia certent ad triumphandos infideles.

CAPUT II.

Vers. 1-4. *Si qua ergo exhortatio in Christo, si quod solatium caritatis, si qua participatio³ spiritus, si qua sunt viscera et miserationes, implete gaudium meum, ut idem sapientes, eadem caritatem habentes, unanimes, unum sentientes, nihil fiat secundum irritationem, neque secundum inanem gloriam, sed in humilitate mentis alius alium existimantes superiorem sibi; non quæ sua sunt unusquisque contemplantur, sed quæ aliorum sunt.*

11. **H**oc dicit, quia si est vera exhortatio spei in Christo apud vos, qua nos invicem consolamur; si solatium caritatis communis; si participatio Spiritus sancti, per quam jungimur in uno corpore novo; si qua sunt viscera, id

¹ Romana edit., *quæ est illis occasio*; mss. C et M.... *ostensio*, cum vet. lat. versione apud Sabbatier.

² Codd. C et M, *Et ideo* (cod. M, *hoc*) *quia a Deo vobis donatum est pro etc.*, conformiter ex parte cum græco textu, latina versione veteri, ipsoque Ambrosio alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

³ Mss. C et M, *qua societas*, cum Sedulio apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Codd. C et M, *gestis*. Sed manifestum fit erroneam esse

A est, si in animo vestro sum, sicut et vos in meo; si miserationes, hoc est, si affectus pietatis in amore est: implete gaudium meum. Hæc quæ enumerat, tunc vera probanda significat, si ista quæ subter mandat, fuerint servata, ut unanimes sint, et spiritu humiles, non se invicem provocantes, sed in caritate gaudentes; ut gaudium Apostoli plenum sit in eis. Sic ergo eos constringit, ut si hæc non custodierint, nec in ceteris probati videantur; ut quia in aliis nolunt se improbatos videri, ista quoque servant, ut perfecti sint. Sine dubio enim erant inter eos dissentientes et inquieti, et qui inani gloriæ studerent, contendere et vincere volentes cum animi atrocitate, ubi præmium non est, sed parit lites, et rumpit caritatem. Quæ enim potest esse plebs, in qua vasa aurea et argentea tantum sint, non et lignea et fictilia? Sed possunt exercitio boni immutata fieri aurea et argentea; quia non naturæ vitium est, sed voluntatis.

C

Hoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Jesu, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se parem Deo.

Vers. 5, 6

12. Christus semper in forma Dei erat, quia imago est invisibilis Dei. Sed Apostolus de Dei Filio, cum incarnatus homo factus est, tractat dicens: *Hoc sentite in vobis, quod et in Christo Jesu*, id est, Deo et homine. *Qui cum in forma Dei esset*, inter homines utique conversatus, verbis⁴ et operibus apparebat esse Deus. Forma enim Dei nihil differt a Deo: ideo enim forma et imago Dei appellatus est, ut intelligeretur non ipse Pater esse Deus; sed hoc esse, quod Deus est. Hic ergo *non rapinam arbitratus est esse se parem Deo*; sciens enim in forma Dei se esse, non furatus est, ut diceret: *Ego et Pater unum sumus*. Et alibi in Johannis Evangelio, *Propterea*, inquit, *persequebantur Judæi Jesum, quia non solum solvebat sabbatum; sed et Patrem sibi proprium dicebat Deum, æqualem se faciens Deo*. Jure ergo exæquavit se Deo; ille enim arbitratur rapinam facere, qui se parem facit ei, quo inferior est.

E

Sed semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem⁵ hominum factus, et habitu inventus⁶ ut homo. Humiliavit semet ipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.

5

6

13. Christus igitur sciens in forma Dei se esse, æqualem se ostendit Deo: sed ut humi-

hanc lectionem e subsequenti *operibus*, quod in idem recidit cum *gestis*.

⁵ Codd. C et M, *in similitudine*, ut vetus lat. versio pluresque Patres apud Sabbat. ad h. l., ipseque Ambrosius, qui tamen et aliam refert lectionem.

⁶ Loco communis *reperitus* adoptavimus *inventus* e mss. C et M, veteri lat. versione, ipsoque Ambrosio alibi. Cf. Sabbat. ad h. l. Nec obstat quod in sequenti contextu vox *reperitus* occurrat, quia explicationis gratia hæc adhiberi potuit.

Joan. x, 30.

Joan. v, 18.

litis legem doceret, Judæis se comprehendentibus non solum non repugnavit: *Sed semet ipsum exinanivit*; hoc est, potestatem suam ab opere retraxit; ut humiliatus otiosa virtute infirmari¹ videretur. *Formam servi accipiens*, dum tenetur et ligatur, et verberibus agitur, usque ad crucem factus obediens Patri, cui se æqualem sciebat, non sibi defendit æqualitatem, sed subjecit se. Hanc patientiam et humilitatem imitari nos docet, ut non solum cœqualibus non nos anteponamus; verumetiam inclinemus nos, auctoris nostri sequuti exemplum. Formam tamen Dei non accepisse dicitur, sed esse in forma Dei; servi autem formam accepisse, dum quasi peccator humiliatur. Servi autem ex peccato fiunt, sicut Cham filius Noe, qui primus merito nomen servi accepit. Non enim mihi, sicut quibusdam, videtur sic formam servi accepisse, dum homo natus est. Vide enim quid dicat: *Hoc sentite in vobis, quod et in Christo Jesu*, id est, Deo et homine. Ante incarnationem enim aut Christus potest dici, aut Jesus; quia simul ambo nomina et hominis filium, et Dei Filium significant. Nam ante nativitatem quid dicit inter cetera? *Petra autem erat Christus*, et: *Non tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt*. Ubi ergo aut Deum, aut hominem vult significare Scriptura, unum e duobus ponit: aut Jesum, aut Christum. Dei enim Filius cum homo natus sit, in forma Dei erat, quia cum homo videretur, opera Dei faciebat; ut in gestis rebus appareret Deus esse qui tantum homo esse putabatur. Opera enim formam significabant, ut quia opera ejus, non utique hominis opera sunt, hic qui in opere vel forma Dei erat, Deus intelligeretur. Forma enim Dei quid est, nisi exemplum quo Deus apparet, dum mortuos excitat, surdis reddit auditum, leprosos mundat, et alia? Quomodo autem homini similis factus dicitur, si homo tantum erat; et qua ratione habitu repertus ut homo est, si non esset et Deus; nisi quia cum antequam se inclinari permitteret, semper in Dei virtute visus sit; postea infirmatus in ha-

A bitu hominis repertus est? Nam in monte utique quasi Deus apparuit; et in mari pedibus ambulans, non solum homo, sed et Deus visus et intellectus est. Denique qui erant in navi, quid dicunt? *Vere Filius Dei est hic*. Ista ergo virtute cessante, velut homo visus est; ideo enim dicit quasi ut illud significet, quia et Deus est. Infirmitatis enim causa Deum dicit similem factum hominibus. Quod in subjectis aperit, dicens: *Humiliavit semet ipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis*. Hinc est unde habitu repertus ut homo est: retinens enim virtutem suam, ne appareret in eo, ut homo visus est et occisus qui mori nescit.

Matth. xvii, 2.

Matth. xiv, 33.

Propter quod et Deus superexaltavit eum, et donavit illi² nomen, quod est super omne nomen; ut in nomine Jesu omne genu flectat,³ cœlestium, terrestrium, et infernorum; et omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris.

Vers. 10-12.

2

3

14. Quid et quantum humilitas mereatur, ostendit; ut magis hanc appeteremus, calcata jactantia. Unde dicit Salomon: *Superbis Deus resistit, humilibus autem dat gratiam*. Quare et Dominus, *Qui se, inquit, exaltaverit, humiliabitur; et qui se humiliaverit, exaltabitur*. Hæc est ergo humilitas, si sibi quis nec quod debere novit, defendat. Denique Pharisæus ille vera de se dicens, exaltasse se dictus est, ac per hoc humiliatus est: Christus autem plus fecit, qui cum Deus sit, caro factus hominibus se inclinavit. Nunc videamus quomodo donatum est Christo nomen, quod est super omne nomen, quasi eguerit Filius Dei, aut imperfectus fuerit: qui enim eget, imperfectus est. Si enim in forma Dei erat, erat par et æqualis Deo: quomodo donatum est illi? Ei enim donatum dicit, qui se humiliavit, et quasi homo apparuit, exinanienti se, factus obediens usque ad mortem. Si ergo perfectus natus est, quomodo eguit? Perfectum Dei Filium natum de Deo Patre qui negat, arianus est:⁴ nam ante passionem æqualem

Prov. iii, 34.

Luc. xiv, 11.

Luc. xviii, 11 et 88.

¹ Nonnulli mss., *otiosa virtute informari*. (Edit. Maur.)

² Pro communi *ei* substituimus *illi* e mss. C et M, ac veteri lat. versione, ipsoque Ambrosio alibi, apud Sabbat. ad h. l.

³ Rursus loco communis *genuflectatur* posuimus *genu flectat* ex iisdem codd. C et M, qui ita constanter habent, ac Hilario. Item paulo post.

⁴ Ad finem *Admonitionis* suæ ad hæc Commentaria animadvertunt Maurini Editores, tanto studio Auctorem adoptionismi hæresim hoc capite refutasse, ut post Felicis et Elipandi ætatem (sæc. VIII prope finem) vixisse videatur. At, bona eorum pace, omni fundamento caret hujusmodi suspicio: ac primo quidem hic erat Auctor nullam omnino mentionem injicit hæresis illorum aut plurium conciliorum quæ illam proscripserunt, nec aliarum hæresum quæ post seculum IV ortum habuere, quod facere non abstinuisset ipse, quem persæpe sectas commemorare deprehendimus IV Ecclesiæ sæculo adhuc vigentes; deinde vero quod aperte innuat se toto hoc insigni capitulo arianos præ oculis habuisse, inter quorum errores hic erat quoque quod Deus Pater Verbum, æ natura imparem, hinc *creaturam*, in Filium *adoptasset*, et propter hanc adoptionem ipse Deus creator *Pater* nominari potuerit, et Verbum *Dei Filius*, uti jam in *Præfatione*

monuimus. Qua de re præstat mentionem facere *Dissertationis Dogmatico-Historicæ, qua contra Christianum Walchium* ADOPTIONIS in Christo homine assertores *Felicem et Elipandum merito ab Alcuino Nestorianismi fuisse petitos, ostenditur*, Auctore D. Joan. Bapt. Enhueber Priore ad S. Emmeranum, quæ extat in *Patrologiæ Mignii* vol. 101, p. 337-338. In hujus § 1 exponitur n. 3 Origo hæresis Nestorianæ, asseritur autem n. 5, quod Occasio erroris Nestoriani fuit pugna adversus Arianos et Apollinaristas; n. 7 ostenditur quod Ariani dicebant Verbum esse Filium *adoptivum* Patris; « Palmare Arianorum errorem in eo fuisse, quod Verbum Divinum inter creaturas referrent, Patrique *ὁμοούσιον* esse negarent, apud omnes in comperto est. Inde vero concludebant Verbum istud nonnisi Filium Dei adoptivum esse, nomine tenus Deum, servumque Patris, prout variis locis sanctus Athanasius expresse refert. Et primum quidem quod spectat, in lib. *de Synodis*, tomi I, parte II, fol. 728, ex *Talia* Arii ejus blasphemias ita enarrat: « Æternum ipsum (id est « Deum Patrem) veneramur propter eum qui in tempore « natus est. Qui sine initio est, Filium posuit initium creaturarum, huncque tulit, ac sibi Filium *adoptavit*: Εἰς Υἱὸν « εαυτοῦ τοῦδε τεκνοποιήσας »: n. 8 item Deum *nuncupati-*

se Deo Patri ostendit, sicut et supra memoravi. Unde constat hunc natum esse perfectum; in nativitate enim sua omnia consequutus videtur. In plenitudine enim divinitatis est natus ad omnia agenda, quæ gessit; ut prius donum accepisset, quam gereret ad quæ agenda natus est. Videtur ergo donum Patris, hoc est, esse Filium, et nomen ejus super omne nomen sit, hoc est, esse Deum: nomen enim Dei, sed per naturam, non per solam appellationem, super omne nomen est. Hinc est, *ut in nomine Jesu omne genuflectat, cœlestium, terrestrium et infernorum*; sicut et ad¹ Romanos significat, inter cetera dicens: *Et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula*. Quæ sint autem hæc omnia in epistola ista aperit dicens, cœlestia et terrestria et inferna; alia enim nulla sunt. Quibusdam tamen videtur homini donatum esse nomen, quod est super omne nomen, quod nullo genere, nulla ratione convenit. Si enim Christus Dei Filius idem ipse et homo est, non poterat Deus homo factus, sed manens Deus, his egere quæ habebat; aut si secundum quod homo erat, his egebat, quæ Dei sunt, ipse sibi Dei Filius Deus dedisset quæ deerant ei juxta quod homo erat. Quod quidem ab insipientia dicitur. Et quare Pater dicitur dedisse, cum ipse qui homo factus erat, nihil de haberet? Aut non poterat Filii divinitas corpori suo et animæ præstare quæ deerant? Sed forte quia a Deo Patre sunt omnia, ideo ipse dicitur dedisse. Si ergo a Patre omnia, quare non dicatur cuncta Filio suo per generationem dedisse? Et quamvis æqualem sibi genuerit Filium, ordo tamen exigit ut in nomine Patris agantur omnia. Hoc Pater concessit Filio post crucem, ut omnia in nomine Filii salventur. Denique dicit Dominus de discipulis ad Patrem: *Pater, quos dedisti mihi, custodivi; tui enim erant, et mihi eos dedisti*. Et ad discipulos ait: *Usque modo nihil petistis in nomine meo; petite, et accipietis*. Hoc ergo natus accepit, ut post crucem manifestaretur² quid a Patre, dum generaretur, accepit. Non enim³ tunc accepit a Patre, cum a creatura cœpit sciri: cognoscitur enim quid propter hæc quæ gessit, antequam gereret, acceperit. Denique ante crucem dixit: *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo*. Quomodo ergo hoc ad corpus potest referri, ut Dei nomen corpori sit donatum, cum constet Christum hominem esse et Deum; quia nec dignum est, ut Deus immutetur in carnem,

A neque caro hoc possit effici, quod est Deus? Sed forte ut adoptione Deus esset, et hic color est; incipiet enim ex parte Deus verus esse Christus, et ex parte adoptivus, aut duo dii. Sed aliud Scriptura significat: illi enim donatum significat, qui se exinanivit, qui formam servi accepit, qui in similitudinem⁴ hominis factus est homo, qui Patri obedivit. Si homo Deo Patri obedivit, quid magnum est, quod dixit Apostolus? Sed hoc magnum est, quia cum æqualis esset, obedivit. Et quid laudis est, si in similitudinem hominis factus est homo; ut homini similis homo factus dicatur? Sed non potest fieri: nemo enim in similitudinem fit alicujus, nisi alius sit, antequam fiat in similitudinem cujus vult; per causam enim similis factus est, non per substantiam. Et quis est, qui se exinanivit? Homo. Ergo habebat. Et quomodo accepit? Sed quid poterat se exinanire homo, res infirma? Et in forma Dei numquid homo erat? C Sed forte homo in forma Dei Filius⁵ erat. Age, Filius Dei in cujus forma erat? Et si jam homo in forma Dei, hoc est, Filius Dei⁶ erat, jam ante passionem perfectus erat. Non ergo post passionem aliquid accepit. Sed videamus, quid de eo scriptum sit: *Propter quod superexaltavit eum Deus, et donavit ei nomen, quod est super omne nomen; ut in nomine Jesu omne genuflectat, cœlestium, terrestrium et infernorum; et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus⁷ in gloria est Dei Patris*. Consideremus nunc dicta, et sic advertamus vim locutionis. Certe nomen, quod super omne nomen est, Dei nomen est. Sed si per naturam non constat, hoc nomen non est super omne nomen: appellativum enim nomen in solo vocabulo est, non in nobilitate naturæ; et adoptivo Deo non flectit creatura genu, sed vero, non concreaturæ. Et quomodo fieri potest, ut homo sit in gloria Dei Patris? Etiam si adoptivus Deus sit homo, in gloria Dei Patris non potest esse: nam ei hoc competit, qui natus est de Deo. In gloria enim Dei Patris esse, nihil differre a Deo est; ut una gloria sit Patris et Filii per communem substantiam et virtutem: est enim hæc unitas naturæ. Quid, rogo, contrarium est, si Filius donum a Patre accepisse dicatur; cum omnia Filii a Patre sint, a quo et cuncta esse creduntur? Substantiam autem Dei idcirco naturam dicimus, quia natus de illa Christus est.

F

Itaque, dilectissimi mihi, sicut semper obedistis, Vers. 12, 13.

vum; 9. Tertio *Servum Patris*; 10. Ariani statuunt Verbum vices animæ egisse in homine assumpto; 11. Errores hos ita impugnant aliqui, ut *duos* in Christo filios statuere videantur; 12. Marius Victorinus ait Christum, quatenus homo est, filium esse adoptivum; 13. Alii Christum ut hominem Deum *nuncupativum* esse asserunt; 14. Quidam id bona fide docuerunt; 15. Confirmantur præcedentia ex SS. Gregorio Niseno et Athanasio; 16. Ipsi Ariani occasionem dant doctrinæ de *duplici* filio.... 18. Amplior progressus Nestorianismi ex impugnatione Apollinarismi. »

¹ Et ante ad desumpsimus e codd. C et M, quod maxime contextui congruat.

² His verbis videtur congruere lectio codicum C et M, qui ubi superius dicitur: *Filio post crucem ut omnia*, habent e converso: *Filio ut post crucem omnia*.

³ Ita vet. edit. ac mss. C et M et alii aliquot prorsus contextui conformiter; unde inepte Maurini ex alii substituerunt, *Nomen enim* etc.

⁴ Codd. C et M, *in similitudine*, et sic etiam infra.

⁵ Nonnulli mss., quos inter C et M (qui habent *Dei Filii*), *homo in forma filii Dei erat*.

⁶ Codd. C et M, *Filii Dei*.

⁷ Codd. C et M omittunt *Christum* cum ipso Ambrosio alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

Rom. ix, 5.

Joan. xvii, 12.

Joan. xvi, 24.

²

³

Matth. xi, 27.

non in præsentia mei tantummodo, sed multo magis nunc in absentia, cum timore et tremore vestram ipsorum operamini salutem: Deus est enim, qui operatur in vobis et velle et operari pro bona voluntate.

15. Deum bonos conatus adjuvare testatur: omnem enim gratiam semper reportat ad Deum; ut nostrum sit velle,¹ perficere vero Dei. Nam quis vinceret Principes ac Potestates, rectores tenebrarum harum, spiritualia nequitiae in cœlestibus, nisi solus Deus, quos causa invidiæ inimicos habemus? Indignantur enim nos dici filios Dei. Non ergo novum est, quod hortatur: sed ut more solito subditi sint Evangelio, curam propriæ conversationis habentes; bona enim conversatio salutem operatur.

Vers. 14-18. *Omnia facite sine murmurationibus et hæsitacionibus, ut sitis irreprehensibiles et simplices, sicut filii Dei, immaculati in medio nationis pravæ et perversæ: inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitæ continentes ad gloriam mihi in die² Christi; quia non in vacuum cucurri, nec in irritum laboravi. Sed etsi immolor³ super sacrificium et ministerium fidei vestræ, gaudeo et gratulor omnibus vobis. Ob id ipsum autem et vos gaudete et congratulamini mihi.*

16. Ut fidei et operum suorum fructus possint habere, commonet ut omnia, quæ ad disciplinam pertinent christianam, sine hæsitacionibus faciant et murmurationibus; quia si negligenter et indevote aliquid agitur, ad effectum non pervenit, quia in reprehensionem cadit: sed ut omni simplicitate operentur, quasi filii Dei immaculati, ut memores professionis suæ respondeant; ut inter diffidentes⁴ tam clari appareant vita, conversatione, moribus, quemadmodum sol et luna inter stellas splendore sublimes sunt. Sicut enim stellæ, apparente sole, obscurantur; ita iniusti et infidi, præsentibus fidelibus et justis, turpes et deformati videntur; ut gloria sit Apostoli in adventu Filii Dei, cujus plantatio tales edidit fructus. Labor enim et efficacia ejus tunc probabitur non esse inanis. *Itaque etsi immolor, ait, super sacrificium et ministerium fidei vestræ, gaudeo.* Si enim oppressus fuerit a perfidis, cur eos aggregaverit

¹ Cum id dicit, minime semipelagianum errorem prætere supponendus est Ambrosius, quod a nobis tantum sit velle bonum etiam initialiter; sed interpretandus est de voluntate nostra jam a Deo sua gratia excitata, qua cum ipsa Dei gratia opus perficimus. Id enim suadent plures alii ejusdem Ambrosii loci in his ipsis Commentariis, uti n. 10 ad caput II primæ ad Timotheum Epistolæ, nn. 9 ac 10 ad caput II ad Ephesios; nn. 23 et 197 in Epistolam ad Romanos, ubi fidem *gratiam* appellat; et hoc ipso loco dum verba Apostoli profert qui ait Deum esse qui dat etiam *velle*, certe supponendus non est Ambrosius dicere voluisse ipsum nostrum *velle* a Deo non esse.

² Mss. C et M, *in diem*, ut præcedenter, cum vet. lat. versione, apud Sabbat., ac græco textu.

A suæ conspirationi, gratulandum sibi significat; scit enim effectum habere mortem suam. Magna enim mœstitia est, si patitur quis pro eis, in quibus nihil proficit. Quamobrem gaudere se in illis, et eos congratulari sibi debere testatur; ut invicem participes sint gaudii communis et plebs et magister idoneus.

Spero autem in Domino Jesu Timotheum in brevi me⁵ mittere ad vos; ut et ego bono animo sim, certior de vobis factus. Neminem enim habeo tam unanimem, et qui sinceram circa vos sollicitudinem gerat; nam omnes quæ suæ sunt, quærunt, non quæ Jesu Christi. Probationem autem ejus nostis, quod ut filius cum patre mecum servivit in Evangelio. Hunc ergo spero me missurum confestim, ut videro quæ circa me sunt. Confido autem in Domino, quod et ipse cito ad vos⁶ veniam.

C 17. Absoluta sunt hæc, nec interpretatione egent; post epistolam enim istam Timotheum se missurum significat, per quem ad fidem agnoscat, quæ circa hos agantur. Erat enim Apostolo unanimis; quare et circa eos sollicitior signatur, non sicut quidam, qui dum semet ipsos commendare volebant, negligentes erant de disciplina et conversatione fratrum. Non enim devoto animo prædicabant, sed propter propria lucra. Et quia Timotheus vir erat egregius, dicit quia probatum hunc habebat: quia erat cum eo ut filius carissimus, deserviens Evangelio Christi. Ideo hunc filium dicit, quia ab ipso fuerat ordinatus; hunc se præmittere, se quoque in brevi iturum⁷ ad eos.

Necessarium vero arbitratus sum Epaphroditum fratrem et commilitonem meum, vestrum autem apostolum, et ministrum⁸ operis mei, mittere ad vos; quandoquidem⁹ desiderabat vos omnes, et impatienter sollicitus erat, eo quod audieratis illum infirmatum fuisse. Etenim infirmatus est prope mortem; sed Deus misertus est illius, non solum autem ejus, sed et mei; ne tristitiam super tristitiam haberem.

18. Omnia hæc manifesta sunt; Epaphroditum enim significat se missurum cum ista epistola ad eos. Invicem enim desiderio sui mœsti erant, infirmitatis ejus causa, et populus et Epa-

³ Cod. M, *libor* ut Tertull. apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Id est, inter infideles, quos et per vocem *perfidus* sæpe significat, cum hac tamen distinctione quod voce perfidorum eos communius designat, qui voluntarie in infidelitate persistunt, proposita nempe jam eis salutis doctrina.

⁵ Cod. M omittit *me*, cum græco textu et vet. lat. versione apud Sabbatier.

⁶ Item cod. M omittit *ad vos* cum græco et vet. lat. versione apud Sabbatier.

⁷ Rom. edit., *Hunc sperat præmittere, et se quoque in brevi venturum.* Cod. C omittit *in*.

⁸ Cod. C, *ministrum*.

⁹ Codd. C et M, *quoniam quidem*.

phroditus; ut viso eo, recrearentur de recuperata salute ejus, et ille careret sollicitudine, quam videndi eos gerebat. Erat enim eorum apostolus ab Apostolo factus, dum illum ad exhortationem eorum mittebat ad eos; et quia vir erat bonus, desiderabatur a plebe. Quid ergo est ut, præsente Apostolo, qui mortuos suscitabat, hic Epaphroditus infirmaretur usque ad mortem? Numquid non oravit pro illo Apostolus, et non impetravit, ut citius sanaretur? Sed signa infidelium causa fiunt; nam huic non ad detrimentum contigit ægritudo, sed ad augmentum. Probationes enim diversæ sunt credentium: alius enim per ægritudinem, alius amissione carorum, alius per damnum pecuniæ, alius per tribulationes probatur, si in necessitate stabilis inveniat, auxilium a diversa parte non quærens, ut augmentum faciat meritum. Non ergo contempta est postulatio Apostoli, sed melius provisum ei, pro quo petebat. Quid autem illud est, cum de excessu fratrum in alia epistola non contristari debere admoneat; in hac autem contristandum se, si exisset Epaphroditus a corpore, significat? Tristitiam se,¹ si exisset, habiturum dixerat super tristitiam, quam habebat de infirmitate ejus; erat enim necessarius Ecclesiis. Nam ad Thessalonicenses, *Videte*, ait, *ne contristemini de dormientibus, sicut et ceteri qui non habent spem*. Se autem sic tristem futurum dixerat de excessu Epaphroditi, quia solatium ejus et auxilium requirebat; non tamen ut quasi perditum lugeret.

1 Thess. iv. 12.

Vers. 23. *Sollicitus itaque misi eum, ut cum illum videritis, iterum gaudeatis, et ego meliore animo sim.*

19. Affectionem mutuam habuisse Epaphroditum et plebem Philippensium significat, quem videntes iterum in lætitiā se excitarent, et Apostoli animus lætaretur; quia meliori animo fit qui ad caros suos mittit revisendos.

Vers. 29, 30. *Excipite ergo illum in Domino, cum omni gaudio, et hujusmodi in honore habete; quia propter opus Christi usque ad mortem accessit, in interitum tradens animam suam; ut suppleret id quod vobis deerat circa meum officium.*

Quamquam individua esset caritas Epaphroditi et plebis; tamen etiam ab Apostolo commendatur, ut amplius cariorum illum faciat, maxime propter hos, qui forte tam cari non essent circa ejus affectum: in omni enim plebe diversitas est. Hinc est unde et prælium ejus memorat, quod non dubitavit propter opus Evangelii emori: hoc est, non deterritus est minis et pressuris infidelium, sed perstitit in

¹ Codd. C et M, *Tristitiam enim se.*

² Mss. C et M, *Reliquum.*

³ Rom. edit., *Si quis alius videtur.... ego magis, circumcissione octavi diei*. Postrema tria verba habent et codd. C et M, cum græco et Augustino apud Sabbat. ad h. l. Ideo et nos tria hæc verba substituimus maurinæ lectioni cir-

A exhortatione fidelium; ut impleret quod deerat plebi in traditione juxta dispensationem Apostoli. Qui ergo a morte non retrahit animam suam, in interitum hanc tradit juxta vitam præsentem, sicut et Dominus dicit: *Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet eam*. Perditio hæc interitus est; quia secundum mundum qui animam suam tradit pro Christo, amittit eam; in futurum tamen conservabit eam.

Matth. xvi, 2

B

CAPUT III.

De reliquo,² fratres mei, gaudete in Domino. ² *Eadem scribere vobis mihi quidem non est pigrum, vobis autem necessarium.* ¹

Vers. 1.

20. Ostendit sollicitudinem suam, quam gerit circa profectum illorum, quia impiger est ad scribendum eis quæ necessaria sunt utilitati illorum.

C

Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem. ²

Vers. 2.

Hos designat, qui invidentes gentibus pravitae colloquiorum suorum everterant Galatas, suadentes eis ut circumciderentur. Quos omni genere vitandos et spernendos docet, quasi canes qui primum oblatrant, dehinc morsu sævo male operantur in carnem.

D

Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo servimus, et gloriamur in Christo Jesu, et non in carne fiduciam habemus; quamquam ego habeam fiduciam et in carne. ²

Vers. 3, 4.

Manifestum est quia credentes ipsi circumcidunt cor suum; ut amputata erroris nebula, adspiciant dominum creaturæ. Hoc est spiritu Deo servire, et gloriari in Domino Jesu Christo, qui legem spiritus dedit, ut carnis gloria exinaniretur: Apostolus tamen etiam hanc fiduciam habebat, ut si vellet, gloriaretur de carnis circumcissione; sed sciens vacuum esse hanc gloriam, repudiavit eam.

E

Si quis videtur confidere in carne, ego magis, circumcissione octavi diei,³ ex genere Israel, de tribu Benjamin, Hebræus ex Hebræis, secundum Legem pharisæus, secundum æmulationem persequens Ecclesiam Dei,⁴ secundum justitiam quæ in Lege⁵ est, conversatus sine querela. Sed quæ mihi lucra fuerant, hæc arbitratus sum propter Christum damna. ³ ⁴ ⁵

F

21. Quantum ad Legis culturam pertinet, et

cumcissus octava die; immo et quia in subsequenti contextu illa eadem occurrit lectio.

⁴ Codd. C et M omittunt *Dei*, ut græcus textus, vetus lat. versio et Tertull. apud Sabbat. ad h. l.

⁵ Pro communi *ex Lege* posuimus *in Lege* e mss. C et M, græco textu, vet. lat. versione, Tertull., Augustino, Fulgentio, ut apud Sabbat. ad h. l.

ad ejus justitiam servandam, et ad studium hæresis Pharisæorum, et juxta zelum traditionis paternæ in persequendo Ecclesiam, hic parem non habuit; in ceteris enim erant consortes ejus qui similiter essent natura Judæi. Sed quæ lucra videbantur juxta humanum sensum, comparatione Christi inventa sunt damna. Quare damna, nisi quia jam tempus non erat, ut Lex servaretur? Inania enim erant hæc omnia, et impedimenta, ne accederetur ad gratiam; et quia hæc sunt carnalia, nostra vero spiritualia. Ideo autem de tribu se dicit Benjamin, ut genus suum extolleret super hos,¹ qui de patriarchis concubinarum Jacob filiis ducunt originem, aut propter illos, qui erant proselyti. Unde dicit: *Ego magis, circumcisione octavi diei, ex genere Israel;* ut ostenderet primum se esse inter Judæos: sed hoc se contemnere propter spem promissam a Christo. Hebræi tamen propter Abraham dicti sunt: immutata est enim littera propter sonum, ut non vocarentur Abraei, sed Hebræi; ut apud veteres cum diceretur medidie, et esset absurdum, immutata est littera, ut diceretur meridie. Si enim origo ex Abraham est, ex ipso trahi debet et nomen, non ex Heber, qui sexta generatione est super Abraham. Si enim in Abraham reformari cœpit genus hominum, et ipse est pater fidei, ex ipso et nomen et lingua Hebræa. Prima enim lingua, quæ erat sine nomine, cum hic redditur, ex eo nomen accipit. Nam nulla causa est, ut ex Heber trahat nomen: Abraham enim Chaldæus fuit: non tamen Hebræi chaldæam linguam habent.²

Gen. xi, 14.

Vers. 8-11.

Verum quidem omnia arbitror damna esse propter eminentiam scientiæ Christi Jesu Domini mei, propter quem omnia damna duxi, et arbitros stercora, ut Christum lucrifaciam, et ut inveniar in illo non habens meam justitiam, quæ ex Lege est, sed illam³ quæ est per fidem Christi, quæ ex Deo est; justitiam super fidem ad cognoscendum eum, et virtutem resurrectionis ejus, et communicationem passionum ejus, conformans me morti ipsius; si quo modo occurram ad resurrectionem, quæ est ex mortuis.

22. Cum superius de genere Abrahæ, et de Lege, et de justitiis ejus, et meritis observantium loqueretur, hæc omnia detrimentum deputans ad comparationem promissionum Salvatoris, nunc addit non solum hæc; sed et omnia damnum esse propter eminentiam, inquit, scientiæ

A *Christi Jesu Domini mei.* Post Legem et justitias ejus, quæ erunt hæc omnia, nisi ut ipsi vitæ corporis animæque anteponatur agnitio Christi? Si enim, ut dicit ad Colossenses, *in Christo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi;* cuncta quæcumque sunt, nullius momenti ducenda sunt, ut ad excellentiam sapientiæ et scientiæ hujus pervenire contingat. Sufficit ergo, immo exuberat justitia, quæ ex fide est, non ex Lege ad salutem, quæ ex cognitione Christi gratia Dei indulta est. Cognitio enim mysterii incarnationis, et passionis, et resurrectionis ejus perfectio vitæ est, et thesaurus sapientiæ: ubi enim sapientia, ibi est et vita; quia vita non est, ubi stultitia est. Denique Salomon, *Stultus,* ait, *per risum agit mala.* Qui enim intelligit sui causa Christum hominem factum et passum, et victa morte resurrexisse, contemptis et spretis omnibus, hunc sequitur, cujus præsidio videt se a morte liberatum, quærens causas ad promerendum eum; ut vel in aliquo illi vicem possit reddere, ut adhuc majora consequi mereatur promissa in resurrectione.

Coloss. ii, 3.

Prov. x, 23.

Non quod jam acceperim, aut jam justificatus sim, aut jam perfectus sim: sequor autem, si comprehendam,⁴ in quo et comprehensus sum a Christo Jesu.

Vers. 12.

4

23. Quoniam in tota epistola gaudere se testatur in eis, et laudat obedientiam eorum et fidem; ne forte quasi homines inflatione, eo quod jam digni essent, extollerentur: nunc per suam personam adhuc deesse sibi ad justificationem implendam aperta voce declarat, ut contendat addere in operibus bonis. Si enim hic qui tanta præditus dignitate est, adhuc deesse sibi perfectionem confitetur; quanto magis hi intelligerent elaborandum sibi esse, ut justificationum merita adipiscerentur! Ideo subjecit: *Sequor autem,* inquit, *ut comprehendam, in quo et comprehensus sum a Christo.* Dum enim errore et æstu mentis fluctuaret, de via Domini diffidens, misericordia Dei quasi fugientem gratiam Christi comprehendit eum in via, euntem ad conturbandam et affligendam Ecclesiam, ad hoc ut donum Dei addisceret, et gratiam quam refutabat,⁵ et sciret pro hac etiam mori lucrum esse; ideoque non se posse obesse credentibus, sed sibi, si non crederet, qui rem salutarem per ignorantiam insequabatur. Ad hoc ergo comprehensus est, id est, a præscientia Dei⁶ requisitus inventus est, et didicit mysterium

5

6

¹ Rom. edit., *extolleret, sive propter hos, qui etc.*

² Mss. aliquot, quos inter C et M, *non tamen Chaldæi linguam habent hebræam;* atque hæc erit fortasse lectio præferenda. Ceterum quoad ethimon denominationis *Hebræorum*, nemo Ambrosio adstipulabitur, licet hic recte repudiet ejus derivationem ab *Heber*, quam nonnulli admittunt. Potius enim deducenda est ab *heber* in significatione *transitus*: ita enim eos primum vocare cœperunt populi palæstini ad eos designandos qui e regione *trans* Jordanem ad se advenerant.

³ Posuimus e cod. M *illam*, pro communi *eam*, cum vet.

lat. versione, Lucifero aliisque Patribus, et ipso Ambrosio, in *Comment. epist. ad Romanos*, cap. i, n. 23. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Rom. edit. *Non quod apprehenderim, aut jam perfectus sim: sequor autem si quomodo comprehendam.*

⁵ Nonnulli mss., *addisceret, cujus gratiam refugiebat.*

(Edit. Maur.)

⁶ Gill. in marg. et Rom. edit. in corp. cum mss. quibusdam, *id est, a præsentia Dei.*

(Edit. Maur.)

Christi; ut in omni vita sua augmentum faciens meritorum, comprehendat destinatum præmium, promeritus eum, quem didicit sui causa occisum.

Vers. 13, 14. *Fratres, ego me non arbitror adhuc comprehendisse. Unum autem, quæ quidem retro sunt obliviscens, ad ea autem quæ ante sunt,¹ extendens me, secundum destinatum insequor ad palmam supernæ Dei vocationis.*

24. Hoc est quod supra dixit, quia ideo laborare se significat, ut quotidie in melius proficiat, semper extendens se ad potiora; ut illa quæ retroacta sunt obliviscens, meliora sectetur: non quia mala sunt, sed quia parva sunt ad meritum collocandum: in melius autem proficiendum, ut ad destinatum cœleste præmium occurratur: causa enim tam admirabilis et invisibilis præmii non leviter utique certandum esse pronuntiat.

Vers. 15. *Quotquot ergo perfecti sumus, hoc sentiamus.*

Superius perfectum esse se negat, sed juxta promissum, ut adhuc addatur ad meritum; ad comparationem autem ceterorum, qui res divinas negligentius curant, perfecti dicendi sunt qui, adhibita solertia, perfectionis iter ambulant. Hoc ergo sentiendum est, ut in melius proficiant.²

Et si quid aliter sentitis, id quoque vobis Deus revelabit.

Hoc dicit, ut si quid amplius ad culturam melioratæ conversationis excogitaverint, Dei existiment donum esse, ne per hoc inflarentur.

Vers. 16. *Verumtamen ad quod pervenimus, ut idem sapiamus, et in eo ambulemus.*

Ne qua hinc oriretur præsumptio, et putaretur quod a Deo non erat revelatum; ideo subjecit dicens: *Ad quod pervenimus, ut idem sapiamus*; hoc est, non extra regulam disciplinæ sapere in conversatione fidei; sed hoc sapere, quod commune sit et modestum in Evangelica veritate.

Vers. 17-19. *Imitatores mei estote, fratres, et considerate eos, qui sic ambulant, sicut habetis formam nostram.*

25. Vult illos sollicitos esse, ne pravorum hominum subtilitate capiantur, et notare unumquemque qualiter et conversetur et doceat; ut his jungantur, in quibus sensum magistri sui agnoverint.

Multi enim ambulant, quos sæpe dicebam vobis,

¹ Cod. C, ante me sunt.

² Cod. C, proficiatur.

³ Rom. edit., et gloria in pudendis.

A *nunc vero et flens dico, inimicos crucis Christi: quorum finis est interitus, quorum Deus venter est, et gloria in confusione³ illorum; qui terrena sapiunt.*

Hi quos significat, e numero eorum sunt, qui Galatas everterant. Cum dolo enim ambulantes, Ecclesias Dei subvertebant, sub nomine Christi judaismum colendum prædicantes, quasi sibi Christus promissus sit. Quos cum dolore et lacrymis memorat; quia saluti credentium obsistebant, de cibis edendis, et non edendis quæstiones moventes, quasi salus in esca sit, aut venter Deus; quem juxta Legem mundis escis delectari putabant, gloriantes in pudendis circumcisis: hoc est, terrena sapere; qui autem spiritualia sapit, in fide, in spe, in caritate gloriatur. Ad locum autem hunc non pertinet,⁴ ut quæstus causa aut gulæ dixerit: *Quorum Deus venter est.*

C

Nostra autem conversatio in cœlis est; unde et Salvatorem exspectamus Dominum nostrum Jesum Christum, qui transfigurabit corpus humilitatis nostræ conforme corpori gloriæ suæ, secundum operationem suam, qua possit etiam subjicere sibi omnia.

Vers. 20, 21.

26. Spiritualia curantes in cœlis agere dicuntur, cum ipsi adhuc sint in terris; quomodo mali principes et potestates cum sint adhuc ipsi in firmamento, conversatione tamen in terris sunt. Christianorum ergo actus in cœlis sunt, ubi et spes salutis eorum est, qui est Christus, quem omnis fidus exspectat ad transfigurationem corporis carnis; ut quod ex humo est, indutum spiritali veste, conforme efficiat adventu majestatis suæ corpori gloriæ suæ, juxta operationem suam, id est, secundum virtutem suam, *qua possit subjicere sibi omnia*: hoc est, quia per resurrectionem mortuorum et immutationem in gloria apparebit virtus Domini manifestata, comprimens omnes principes et potestates; ut manifestetur ipse Deus et dominus esse omnium.

CAPUT IV.

Itaque, fratres mei carissimi et desideratissimi, gaudium meum et corona mea,⁵ sic state in Domino, dilectissimi.

Vers. 1.

F

27. **C**ommonet ut in eadem fide perseverent: gaudium enim ejus ad præsens constantia illorum est, et in futurum corona. Discipulis enim in agone victoribus, dignus erit corona magister.

Evodiam rogo, et Syntychen obsecro idem sapere

Vers. 2, 3.

⁴ Eadem Rom. edit., Ad locum autem hunc pertinet.

⁵ Addidimus mea e codd. C et M cum græco textu et vet. lat. versione apud Sabbatier.

¹ *in Domino. Et te rogo etiam,¹ germane compar, adjuva illas, quæ laboraverunt tecum in Evangelio cum Clemente, et ceteris, qui sunt mihi participes operum, quorum nomina sunt in libro vitæ.*

Evodiam et Syntychen ad prudentiam amplificandam² hortatur, adjuvantibus quos memorat; ut sicut in operibus Evangelii profecerant, proficerent et in scientia et sapientia Dei, quos omnes merito fidei in libro vitæ haberi pronuntiat.

Vers. 4. *Gaudete in Domino semper, iterum dico, gaudete.*

28. Lætus Apostolus in operibus et fide eorum, ad cumulandam alacritatem suam exoptat illos in hoc studio proficientes, in Domino semper gaudere: hoc est enim quod iterat, ut se vera affectione gaudere in illis ostendat.

Vers. 5-7. *Modestia vestra nota sit omnibus³ hominibus; Dominus prope est. In nullo solliciti sitis: sed per omnia oratione et prece, cum gratiarum actione postulationes vestræ innotescant⁴ apud Deum. Et pax Dei, quæ exsuperat⁵ omnem mentem,⁶ custodiat corda vestra, et sensus vestros in Christo Jesu.*

Nunc exemplo eorum alios vult lucrari; cum enim modestia eorum manifestata fuerit, id est, rationabilis conversatio, lucebunt opera eorum, et non deerunt qui imitentur bonum illorum; ut non solum propriorum gestorum, sed et aliorum augmentum⁷ consequantur; ut sicut dictum est, labores fructuum suorum edant. Quando enim fructus operum suorum alios acquirit ad opus bonum, labores eorum qui adquisiti sunt, proficient eis, quorum exemplo bona opera imitari cœperunt. Dominus, ait, prope est. In nullo solliciti sitis: hoc est, præparatos esse debere, et vigilare in oratione et prece, Deo gratias agentes, seposita mundi sollicitudine, illud sperare, et ante oculos habere, quod Dominus repromisit, unde et gratias ei agendas docet; Domino enim imminente, sollicitudo sæculi cessat. Ut quid enim solliciti sint de re cito peritura? Ac per hoc, *postulationes vestræ notæ*, inquit, *fiant apud Deum*. Quæ notitia assiduitate fit, et vigilantia orationis. Tunc demum munitionibus pacis suæ, *quæ omnem exsuperat mentem*, custodiat corda vestra in Christo Jesu. Hoc ideo dixit, quia cum Deo qui habet pacem, non timet omnem mentem adversam; tutus enim est pace Dei omnis diligens

¹ Codd. C et M omittunt *etiam* cum vet. lat. versione apud Sabbatier.

² Eras. et seq. editt., *ad prudentiam amplectendam*. (E. Maur.)

³ Cod. C, *innotescat omnibus*.

⁴ Rom. edit., *sed per omnem orationem et precem.... notæ fiant* etc.

⁵ Hic et paulo post mss. C et M, *superat*, ut ipse Ambrosius alibi alique Patres apud Sabbat. ad h. l.

⁶ Quidam mss., *quæ exsuperat omnem sensum*. (Ed. Maur.)

A Deum in Christo Jesu. Quis enim non metuat eum, quem scit Dei esse amicum?

Quod reliquum est, fratres, quæcumque sunt vera, quæcumquæ magnifica, quæcumque justa, quæcumque sancta, quæcumque amabilia, quæcumque laudabilia, si qua virtus, si qua laus disciplinæ: hæc cogitate. Quæ et didicistis, et accepistis, et audistis, et vidistis in me; hæc agite, et Deus pacis erit vobiscum. Vers. 8, 9

B

29. In conclusione, quæ reliqua erant, ad imitationem perfectionis exponit; ut ea quæ non solum in vituperationem non cadunt, verum etiam laude digna sunt, et cogitantes et agentes, sequuti formam Apostoli, Deum pacis habeant secum. Deus noster vere Deus pacis est, qui non rogatus quasi potens, non timidus quasi infirmus, ad pacem hortatur, in tantum ut et peccata in se commissa concedat; cum possit utique terrore⁸ manifestatæ potentiae et ineffabilis magnitudinis suæ etiam invitos non ad pacem cogere, sed ad subjectionem. Sed huiusmodi pax mundi est, non Dei, cujus ipsa natura pax est.

C

Gavisus sum autem in Domino magnifice, quod tandem aliquando refluistis ad hoc, ut pro me sentiat, in quo et sentiebatis;⁹ occupati enim eratis. Vers. 10.

D

Nunc alacritatem suam propensiores factam ostendit; quia in quo negligentiores facti fuerant, adhibita solertia, opus pristinum iterarunt, memores facti Apostoli sui; ut fructus suos ad eum mitterent condendos in horreo cœlesti, ubi neque tinea, neque rubigo¹⁰ exterminat.

E

Non quasi propter penuriam dico: ego enim cognovi, in quibus sum, sufficiens esse. Scio et abundare, scio et humiliari (ubique et¹¹ in omnibus imbutus sum); et saturari, et esurire; et abundare, et penuriam pati: omnia possum in eo, qui me confortat. Vers. 11-13.

F

30. Non se sui causa in hoc eorum opere gaudere, sed in profectu eorum ipsorum; se ante omnia contentum, Deo adjuvante, testatur; ut neque de penuria contristaretur, neque de abundantia exsultaret, sciens quia et abundantia frequenter extollit, et tolerata penuria divitias cœlestes acquirit. Horum tamen opera in se benigna declarat; multorum enim necessitatibus profuit.

⁷ Codex Laud., *sed et aliorum meritum*. (Edit. Maur.)

⁸ Mss. Vall., C et M, *terrorem manifestare potentiae.... et etiam invitos* etc.

⁹ Rom. edit. *magnopere, quod.... refluistis, ut pro me sentiat id, quod sentiebatis*.

¹⁰ Codd. C et M, *ærugo* cum vet. lat. versione et ipso Ambrosio alibi, ut apud Sabbat. ad h. l.

¹¹ Codd. C et M, *in omni et* cum vet. lat. versione apud Sabbatier.

Vers. 15-17. *Scitis autem et vos, Philippenses, quia in principio Evangelii, cum profectus sum a Macedonia, nulla mihi Ecclesia communicaverit in ratione dandi et accipiendi, nisi vos soli; quia in Thessalonica cum essem,¹ semel et iterum usibus meis misistis: non quia munus quæram, sed requiro fructum crescentem in rationem vestram.*

Hæc idcirco commemorat, ut audientes in memoria et laude esse opera sua, non dubitent illa accepto ferri apud Deum, sed magis studium fidei adhibeant.

²
Vers. 18. *Percepi tamen² omnia, et abundo: repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quæ a vobis missa sunt in odorem bonæ suavitatis, hostiam acceptabilem, placentem Deo.*

Non otiose commonet debere fieri, nec aliunde hortatur, quod factum proficitur; nisi quia aut negligentius, aut minus copiose, sicut solitum erat ab eis fieri, factum videbatur; ut reminiscerent priorum operum, scirent se minus fecisse, quam cœperant. Licet enim non improbet factum, sed significet devotiores illos ante in opere hoc fuisse; tamen gratum esse, et accepto ferre³ Deum, quasi sacrificium placitum. Denique Dominus ait: *Facite eleemosynam, et ecce vobis omnia munda sunt.* Quam gratum ergo opus est, ut omnem maculam hominis et sordes emundet!

Vers. 19. *Deus vero meus impleat omne desiderium vestrum secundum divitias suas in gloria, in Christo Jesu.*

31. Ideo discrevit, dicens: *Deus meus*; ut secundum ea quæ præstabat meritis ejus, auxilia adessent, et desideriis eorum, in copia magnitudinis bonitatis suæ, in gloria Christi Jesu.

¹ Codd. C et M omittunt *cum essem*, ut græcus textus, vetus lat. versio et Augustinus, apud Sabbat. ad h. l.

² Codd. C et M, *Percepi autem* cum græco textu et vet. lat. versione apud Sabbatier.

³ Rom. edit., *et acceptum fieri apud Deum.*

⁴ Codd. C et M, *Gloria est enim.*

A Gloria est⁴ Christi Jesu, cum Dei nutu christianorum implentur desideria secundum evangelicam disciplinam.

Deo autem et Patri nostro gloria in sæcula sæculorum. Amen. Vers. 20.

Hic non discrevit, sed generaliter ait: *Deo et Patri nostro gloria.* Deus est propter timorem, Pater autem honoris causa, et quia ab ipso est omnis origo; ipse enim dixit in Malachia propheta: *Si Deus ego sum, ubi est timor meus? et si Pater ego sum, ubi est honor meus?* Malach. 1, 6.

Salutate omnem sanctum in Christo Jesu. Vers. 21.

Hunc salutate⁵ in Christo Jesu, qui se sanctificat, ut Christo dignus habeatur, qui dixit: *Sancti estote; quoniam ego sanctus sum, Dominus Deus vester.* Levit. xix, 2.

C *Salutans vos qui mecum sunt fratres.* Vers. 22.

32. Salutatio fratrum solatium invicem præstat; quasi imagines enim exhibet divulsorum.

Salutant vos omnes sancti, maxime qui de domo Cæsaris sunt.

D Hos⁶ significat propensorem affectum habere circa eos, qui de domo Cæsaris sunt: istos et potiores supra memoratis ostendit fratribus, quia hos et sanctos appellat.

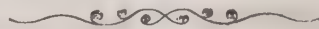
Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen. Vers. 23.

Quoniam de Salvatoris persona quæstiones oriuntur, hic ut soliditatem in eo divinitatis approbet, tuitionem gratiæ ejus spiritui nostro exoptat.⁷ 7

⁵ Rom. edit., *Ille salutatur in Christo Jesu.*

⁶ Legitur hos tam in codd. quam in editt. typogr.; nempe illos qui de domo Cæsaris erant.

⁷ Cod. M: *Explicit tractatus in Epistola (sic) ad Philippenses. Incipit ad Thessalonicenses Ambrosii Episcopi.*

IN EPISTOLAM BEATI PAULI AD COLOSSENSES.

PROLOGUS.¹

COLOSSENSES pseudoapostoli evertere nitebantur, ut post prædicationem Epaphræ sive Archippi philosophicis disputationibus irretirent simplicitatem mentis eorum; ne spernerent rationes elementorum, quibus quasi gubernatur vita humana. Idcirco hos Apostolus hortatur per epistolam, et admonet ne alicui præter Christum aliquam esse spem putarent, et deciperentur.

CAPUT I.

Vers. 1-3. *Paulus apostolus Christi Jesu per voluntatem Dei, et Timotheus frater, his qui sunt Colossis, sanctis et fidelibus fratribus in Christo Jesu. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.*²

2. **C**aput epistolæ solito more scribit ad eos, in quo et sanctis et fidelibus fratribus litteras se ordinare prosequitur, quibus exoptat Dei gratiam manere per Christum.

³ Vers. 4-6. *Gratias agimus Deo et Patri Domini nostri Jesu Christi, semper pro vobis orantes, audita fide vestra in Christo Jesu, et dilectione, quam habetis in omnes sanctos propter spem, quæ reposita est vobis in cælis, quam ante audistis in verbo veritatis Evangelii, quod pervenit ad vos, sicut et in universum mundum.*

3. Quoniam dignum habuit Deus credere istis Filium suum, gratias ei refert in orationibus suis. Deinde propter caritatem, quam habebant in sanctos, fidi quia pro hac spes⁴ firma est apud Deum, qua remuneraturus creditur cre-

¹ Codex M ita incipit: *Colossenses hi sunt Laudicenses, sunt Asiani et ipsi præventi a pseudoapostolis, nec ad hos accessit ipse Apostolus, sed et hos per epistolam recirrigit: audierant enim verbo ab Archippo, qui et ministerium in eos accepit. Ergo Apostolus jam ligatus scribit eis ab Epheso. Argumentum. Hoc id est: Colossenses pseudoapostoli etc.*

² Codd. C et M omittunt *Jesu Christo*, ut vetus latina versio apud Sabbat., et versiones syriaca et æthiopica.

³ Codd. C et M omittunt et cum prædictis versionibus et Augustino apud Sabbatier.

⁴ Rom. edit. sola, *credentes quia per hanc spes etc.*

A dentes et diligentes se invicem, auctore Christo, cujus nomen pervenit ad omnes gentes, ut multiplicentur in fide ejus.

Et est fructificans et crescens, sicut et in vobis, ex qua die audistis et cognovistis gratiam Dei in veritate, prout didicistis ab Epaphra dilecto conservo nostro, qui est fidelis pro vobis minister Christi, qui etiam notam fecit nobis vestram dilectionem in spiritu. Vers. 7, 8.

B In exemplum ceterarum gentium hos crescere⁵ et fructum vitalem facere alacri sermone prosequitur; ut ex eo quod Dei gratiam perceperunt, proficerent et numero et opere, adjunctes fidei suæ qui fierent fratres eorum in Christo. Exemplo enim bonorum operum illorum⁶ adtracti sunt multi, teste illis Epaphra, qui eis ministravit gratiam Christi vice Apostoli, quam statim imbiberunt ut potum spiritalem in Domini caritate, quæ non in carne est, sed in spiritu.

Idcirco et nos ex qua die audivimus, non cessamus pro vobis orantes et postulantes; ut impleamini⁷ agnitione voluntatis ejus in omni sapientia et intellectu spiritali in hoc, ut ambuletis digne eo⁸ ad omne placitum in omni opere bono. Vers. 9, 10.

D 4. Audiens Apostolus devotam ac promptam voluntatem illorum circa fidem Christi, orat pro eis; ut propensius agnita voluntate Dei, rationabili opere explerent devotionem, quam audita fide Christi didicerant, ne tam fida mentis dicatio,⁹ et robur fidei, dum inconsulte aliquid et imperite conficeret, laboris sui fructum amitteret. Hoc enim libenter accepto fertur, quod devoto fit animo, et prudenter.

E *Fructificantes et crescentes in agnitionem¹⁰ Dei, in omni virtute robur capientes secundum potentiam gloriæ ejus in omnem patientiam et longanimitatem, cum gaudio gratias agentes Deo et Patri, qui vocavit vos in partem sortis* Vers. 11-13

⁵ Mss. aliquot, *hos recreare*, mss. C et M, *hos crescere*. Maurini, *nos crescere*, sed forte ex typographico mendo.

⁶ Nonnulli mss. *bonorum operum aliorum*. (Edit. Maur.)

⁷ Mss. C et M, *ut repleamini*, ut ipsemet Ambrosius alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁸ Mss. C et M, *digne Domino* cum vet. lat. versione apud Sabbatier.

⁹ Omnes edit. et quidam mss., *mentis ædificatio*: concinnius alii mss. (etiam C et M), *mentis dicatio*. (Edit. Maur.)

¹⁰ Codd. C et M, *in agnitionem*, cum cod. Boern. apud Sabbat. ad h. l.

sanctorum in lumine, qui liberavit nos a potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii caritatis suæ.

Incrementum operum eorum cum scientia vult fieri, ut non ignorent fidei suæ spem: tunc enim firmi et stabiles sunt, si advertant quæ pro fide promissa sunt, et quanta sit potentia gloriæ majestatis Dei in patientia; ut longa expectatione sustineat humanum genus, quod irreverentia sua non solum negligit Creatorem, verum persequitur amantes eum: ut et ipsi similiter patientes sint, ut supportent probra et maledicta infidelium, vel si illata fuerit pressura, exspectantes iudicium Dei, nec dubitantes de eo, magis autem gaudentes in promissa vita cum gratiarum actionibus Deo, qui dignatus est advocare et inducere gentes in promissionem Judæorum, quæ est lumen æternum, id est, vita æterna, veritas perpetua. Liberati enim de conditione tenebrarum, hoc est, eruti de inferno, in quo tenebamur a diabolo, tam ex proprio quam ex delicto Adæ, qui est pater omnium peccantium, translati sumus per fidem in regnum cœleste Filii Dei; ut ostenderet nobis Deus quo amore diligit nos, quando adtollens nos de imo tartari, induxit in cœlos cum vero Filio suo. Jam enim omnes credentes, qui fixa mente devoti sunt, exeuntes de sæculo, duce dextræ Patris angelo, inducuntur in cœlos, quod ante devictam mortem concessum non erat.

Vers. 14. *In quo habemus redemptionem, et remissionem peccatorum.*

5. In hujus Filii sui regnum transtulit nos Deus, per quem nos redemit et manumisit; remissio enim peccatorum liberos facit, ut liberati debitis, teneri obnoxii non possint. Nam sine fide Christi nullus egressus de inferno est; quia obligatus peccatis exire januas tartari non potest.

Qui est imago invisibilis Dei.

Invisibilis Dei imago visibilis esse non potest,¹ alioquin nec imago est: quod enim invisibile est, pingi non potest, nec enim visibilis potest invisibilem videre: aut enim corpus est, quod videtur, aut figura, aut aliqua informata substantia, quam fert acies oculorum, totum tamen corpus est; Deus autem, qui ab iis omnibus alienus est, quomodo potest imaginem habere visibilem? Sed ideo sic dicitur, ut talis Filius intelligatur,

¹ Nonnulli mss. *Imago Dei invisibilis esse non potest.*
(Edit. Maur.)

² Codd. C et M, *vidit*, ut vetus lat. versio et Hilarius, apud Sabbat. ad h. l.; alibi tamen Ambrosius habet *videt*.

³ Mss. C et M, *creata*, ut vetus lat. versio, et Hilarius apud Sabbat. ad h. l. Ambrosius tamen etiam aliam lectionem alibi habet.

⁴ Vet. edit. ac mss. aliquot, et *Deo eo perfecta*: Rom.

A qualis est Pater; ut quia de ipso est, et nihil distat ab eo in divinitate naturæ, imago ejus dicatur et forma; ne alius Deus a perfidis crederetur, quamvis nomine ipso hoc contineatur: ideo enim verus Dei Filius dicitur, ut de ipso esse credatur. Sed propter malam intelligentiam etiam hoc additum est, ut et imago ejus dicatur; ut cum apparet, licet in figura humana, aut certe in igne, ut ad Moysen, non ipse Pater intelligatur esse, sed Filius; et per id quod imago ejus dicitur, nihil ab eo distare credatur. B Unde dicit ad Philippum: *Philippe, qui me videt, videt² et Patrem. Quomodo tu dicis: Ostende nobis Patrem? Non credis quia ego in Patre, et Pater in me est?* Hæc est unitas et substantialitas Patris et Filii, ut invicem sint; ut qui videt Filium, videat et Patrem. Nunc videamus quomodo visus est Filius; ut proinde intelligamus qua ratione Philippus videndo Filium, videat et Patrem. Intellectu certe operum divi- C norum viderunt Filium, non carnalibus oculis. Quæ operatus est Filius, dixit esse Patris; ut unitatem virtutis ostenderet. Eodem genere visus est et a Jacob; unde nomen accepit Israel, id est, homo videns Deum. Propter hoc ergo imago est dictus invisibilis Dei, ut ipse esse intelligeretur, qui per intellectum visus est Deus; Patrem autem numquam ullo modo apparuisse, sicut dictum est in Evangelio: *Deum nemo vidit umquam.*

Exod. III, 2.

Joan. XIV, 9.

Gen. XXXII, 28.

Joan. I, 18.

D *Promogenitus universæ creaturæ.*

Vers. 16.

Ante omnem creaturam gentium, Filium non creatum, testatur, ut secerneret nativitatem ejus a creaturæ factura; et ut hoc penitus clarescat, subjicit:

Quia in ipso condita³ sunt omnia in cœlis et in terra, visibilia et invisibilia, sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates, omnia per ipsum et in ipso condita sunt.

E

6. Non solum in eo magnificum et gloriosum significat Christum; quia antequam fierent omnia, natus est; sed et in ipso dicit omnia condita, hoc est, ut omnium potentia in eo esse credatur, et de eo⁴ profecta, dum omnia fiunt per ipsum: hoc est autem caput esse totius creaturæ, quia ab ipso⁵ ut sint, esse cœperunt. Ideo autem quæ ab ipso facta sunt, per ipsum facta dicuntur; quia ad hoc natus est, ut faceret creaturam; hoc est, fecisse in eo⁶ et per eum. Nec

edit., et a Deo perfecta: alii mss., ideo perfecta, quam lectionem Maurini adoptarunt. Sed valde melior lectio codd. C et M, de eo perfecta, quam nos in textum induximus.

⁵ Lectioni communi ipso præposuimus ab e codd. C et M, quod evidenter requirebatur.

⁶ Rom. edit., et hoc est Deum fecisse in eo: aliæ ac mss. omittunt Deum, et pro in eo Amerb. et quidam mss. (etiam C et M) efferunt in eum.
(Edit. Maur.)

enim sibi nativitas sua proficit, sed nobis; quia non eguit nasci qui in his erat.¹ Quomodo fit unicus Dei Patris Filius; quomodo ipse novit quæ ingenita sunt Dei Patris? Erat enim in Deo, qui processit de Deo, ita ut unus esset Deus; ac sic fit, ut neque diminutio sit Patris, neque profectus Filii, dum nascitur. Et ut apertius tradat quæ et quanta sit potentia Filii, ostendit quæ per ipsum sint, nempe Throni, Dominationes et Principatus, ac Potestates, ut proinde omnino minus nihil in eo esse credatur, quam in Patre.

Vers. 17. *Et ipse est ante omnes.*

7. Ante omnes hic est, quia hic solus de Deo Patre natus est, de ingenita utique substantia Dei. Hæc autem virtute ejus, quam per generationem habet a Patre, substituerunt; non ut communio eis substantiæ sit² cum eo, sed ex nihilo nutu Dei Patris Filio agente cœperunt.

Et cuncta in ipso constant.

In ipso constant, quia sine eo nihil sunt: nisi enim huic fuerint subdita, errore devia, quasi perditioni fient obnoxia.

Vers. 18. *Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis; ut fiat in omnibus ipse primatum tenens.*

Ecclesiæ caput est Christus, si tamen omnes unum sentiant coelestes et terreni; ut sint Ecclesia, hoc est, unius fidei: si quominus truncati capite totius corporis, id est, a Creatore suo sejuncti, amentia quadam et vanitate bacchantur.

Qui est principium, primogenitus ex mortuis; ut fiat in omnibus ipse primatum tenens.

Quoniam omnia per ipsum sunt, per ipsum denuo negligentia quadam facta caduca, reformanda fuerunt; ne ad injuriam ejus pertineret, si opus ejus per alterum restauratum fuisset; ut quomodo ante omnes natus est, sic iterum ante omnes primus esset ex resurrectione mortuorum, reddita pristina vita: ante omnia enim natus est de Deo, ut cuncta crearet, quæ non erant. Iterum autem accepta carne de virgine natus est, ut peccatum quod ex virgine Eva intraverat in mundum, aboleret. Natus ergo, et mortuus resurrexit, ut quæ primum fecerat, postea iterum recrearet; quia per errorem fue-

¹ Eadem Rom. edit. sola, qui erat. Potuit tamen dici qui in his erat, quia sicut omnia in Dei Filio sunt, ita æque ipse in omnibus est.

² Rom. edit., non quia ejusdem communio substantia sit. Infra vero pro in ipso constant, in quibusdam mss. (ita et O ac M) legitur ipsi constant. (Edit. Maur.)

³ Codd. C et M omittunt Patri, ut græcus textus, vetus

A rant velut mortua, ut semper in omni vita sit primus et princeps.

Quia in ipso complacuit Patri³ omnem plenitudinem inhabitare.

8. Plenitudo in ipso est et manet; quia omnia potest semper, ut nihil exceptum sit, quod non per eum possit præstari; ut et faceret, et reformaret, et lapsa erigeret, et mortua vivificaret. Unde ait: *Sicut habet Pater vitam in semet ipso; ita dedit et Filio vitam habere in semet ipso; Et: Sicut Pater suscitavit mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult, vivificat. Nec enim Pater judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio.* Quid tam justum, nisi ut horum quæ fecit per illum, ipsi daret judicium, ut omnis plenitudo divinitatis habitaret in ipso⁴ per id, quod diximus omnem illum potestatem in se habere; hoc est, Deum esse perfectum: qui enim hæc omnia non habet, non est Deus?

Et per eum reconciliare omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis ejus sive quæ in cælis sunt,⁵ sive quæ in terris.

9. Hoc est quod supra memoravit, quia ut ea omnia, quæ fecit, per illum restauraret, cum errore quodam discrepare jam cœpissent ab invicem, nec non et ab auctore (est enim adhuc error in carnalibus cælis), humiliavit eum, incarnando illum, ut homo factus ostenderet ac doceret quomodo possent ea, quæ in firmamento sunt et super terram, reconciliari Creatori. Quod ut ad perfectum perduceret, occidi se passus est propter homines; ut quos apud superos docuerat, exeuntes hinc a morte secunda teneri non possint; ut doctrina ejus fructum haberet primæ institutionis, et omnia facta per ipsum viverent in ipso quasi in auctore, sicut Petrus fatetur in Actibus Apostolorum.

Et vos quondam alienatos et inimicos consiliorum ejus in operibus iniquis, nunc autem reconciliatos in corpore carnis ejus per mortem, exhibere oportet⁶ vos sanctos et immaculatos et irreprehensos in conspectu suo.

10. Quale donum Dei sit erga gentes memorat, ut ostendat eos debitores, et quidem multum, in gratiarum actionibus Dei; qui cum inimici essent consiliorum ejus, quibus decrevit visitare genus humanum per famulum suum Moysen, cujus doctrinam et potestatem non receperunt, devoti idolis suis, immo operibus ini-

lat. versio, alii Patres, ipseque Ambrosius alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁴ Ita vet. edit. ac mss.; editio autem Rom., et ut ipsa plenitudo... in ipso? et id est, quod diximus... in se habere, quod est, etc.

⁵ Mss. nonnulli, sive quæ in excelsis sunt. (Edit. Maur.)

⁶ Codd. C et M omittunt oportet, ut græcus textus et Vulgata.

quis; adoraverunt enim opera sua, quæ fecerunt: misericordia autem et providentia Dei requisivit eos; ut gratuito Dei gratiam consequerentur, redeuntes ad eum in conscientia munda; ut in die iudicii dum nihil erroris veteris inveniretur in his, adcorporarentur Creatori suo, qui ut prodesset humano generi incarnatus, homo factus est, ut in carne sua vinceret mortem.

Vers. 23, 24. *Si quidem perseveratis in fide fundati, stabiles et immobiles a spe Evangelii, quod audistis, quod prædicatum est in universa creatura, quæ sub cælo est. Cujus factus sum ego Paulus minister, qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, et suppleo reliquias pressurarum Christi in carne mea pro corpore ejus, quod est Ecclesia.*

11. In tribulationibus, quas patiebatur, exsultare se fatetur; quia profectum suum videt in fide credentium. Non est enim inanis tribulatio, quando eum pro quo patitur, acquirit ad vitam. Quas passiones Christo dicit inferri, cujus utique doctrinam persequuntur; ut et perfidos gravet impietatis suæ crudelitate,¹ et fidelibus Dei prædicet caritatem, cujus Filius nunc usque injurias patitur pro nobis. Nunc igitur intelligi vult qua causa scribit ad eos, cum dicit: *Si tamen perseveratis in fide fundati*; ut scirent tunc prodesse sibi passionem Christi, si in accepta fide manerent. Idcirco enim omnipotentia² magnitudinis quanta sit Christi, et quam infinita, ab initio declaravit, ut doceret in ipso solo spem ponendam; quia ipsius sunt omnia, et quia nihil sine ipso potest vivere, neque in cælis, neque in terris. Ante omnes enim est, et cuncta in ipso³ constant, quia in omnibus ipse primatum tenet; ut si quis alicui elementorum aut angelorum, vel potestatum devotum se debere esse putet, errare se sciat. Hic enim unus est Filius Dei, caput omnis principatus et principii, cujus Evangelium prædicatum est in toto mundo, incipiens a Moyse, qui dixit Judæis: *Quia Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester ex fratribus vestris, tamquam me. Ipsum audietis; erit enim, quicumque non audierit Prophetam illum, exterminabitur de plebe.* Unde Dominus⁴ ait Judæis: *Quia Moyses de me scripsit.* Itaque hic unus audiendus est et colendus, nec ad hunc æstimandus est quisquam; quia qui caput tenet, reliquam partem subjectam habet. Nam qui se subjectis humiliat, totus

A errat; quia non tenens caput, truncus est ex quo totum corpus continetur ad vitam.

Cujus factus sum ego minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vos, ad implendum verbum Dei in mysterio, quod absconditum fuit a sæculis sæculorum, et a generationibus. Vers. 25, 23.

12. Ministrum factum se esse Evangelii inter gentes a Deo per Christum cum fiducia loquitur, ut mysterium cœptum a Domino per idoneum et efficacem servum possit impleri, quod ignotum fuit a sæculis.

Nunc vero declaratum est sanctis ejus, quibus voluit Deus demonstrare quæ sint divitiæ majestatis mysterii Dei in nationibus, quod est Christus in vobis spes gloriæ, quem nos annuntiamus. Vers. 27, 28

C Mysterium quod latuit a sæculis, modo revelatum adserit, id est, tempore apostolorum ostensum; quia et gentes admittendæ essent sine circumcisione carnis ad fidem Christi, qui promissus erat Judæis. Prius enim ante prædicationem fidei circumcidi mandatum est gentiles, si voluissent ad Legem accedere; nunc autem misericordia Dei, ita ut sunt, suscipi jussi sunt ad fidem. Quod indignum putabatur Judæis, ut Christo in quo spes erat Judæorum, etiam gentes participes faceret gloriæ suæ.

Monentes omnem hominem, et docentes in omni sapientia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo: in quo laboro,⁵ certans, secundum operationem ipsius, quæ operatur in me in virtute. Vers. 29.

E 13. Hanc dicit veram esse sapientiam, quæ est in disciplina Dominica, cum agnoscitur Christus. Quod se ipsum Apostolus magna cum cura agere testatur; ut erudiens omnem hominem in hac sapientia, consummatum eum exhibeat Deo in intellectum Christi, ut mysterium nativitatis ex Deo, et nativitatis ex Maria, et totius operis ejus cœlestium et terrestrium adsequatur. Cujus rei certamen contra perfidos habere se loquitur, adjuvantibus signis virtutum; ut per hæc victa infidelitas⁶ comprimatur. Qui enim verbis subtilitate quadam diabolicæ versutiæ ausus est contradicere, pudore correctus, necesse est cedat virtuti.

Deut. xviii, 15, 16.

Joan. v, 46.

¹ Maurini, forte e mendo typographico, *credulitate*. Recte romana editio, *crudelitate*.

² Codd. C et M, *potentiam*.

³ Codd. C et M, *ipsi*, ut supra.

⁴ Codd. C et M, *et Dominus*.

⁵ Cod. C, *et laboro*.

⁶ Omnes edit. et quidam mss., *vita infidelitatis*: alii plures potioresque, *victa infidelitas*. C et M habent *vita*, sed evidenter pro *victa*.

CAPUT II.

Vers. 1-3

Volo enim vos scire, quantam sollicitudinem habeam¹ pro vobis, et pro his qui Laodicæ sunt, et quotquot non viderunt faciem meam in carne; ut consolationem accipiant corda eorum, cum fuerint instructi in caritate in omnes divitias plenitudinis intellectus, ad agnitionem mysterii Dei in Christo,² in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi.

3

14. Non se minus sollicitum pro his, quos in carne minime vidit, quam pro illis³ erat, quibus præsens prædicabat, testatur; ut scirent non minore affectu diligi se ab eo, quia eos non viderat, quam ceteros apud quos erat, diligebat; ut foveret animos eorum in caritate, et prompti fierent per epistolam, et agnitionem acciperent⁴ sacramenti Dei in Christo, advertentes has esse sapientiæ et scientiæ divitias, si agnoscatur Christus in deitatis suæ plenitudine adorandus. Omne igitur mysterium sacramenti Dei in Christo est. Hic est enim unus, in quo omnis creatura nisi speraverit, peribit; ut omnium potentia in eo sit, ut qui cognoscit istum, cunctorum quæcumque sunt, cognitionem videatur habere, nec colendus alius præter hunc requiratur; quia omnium potentiarum virtus in eo est; ex ipso enim habent omnes.⁵ Unus enim cum sit, omnia potest: quare et caput omnium dicitur, ut per ipsum omnes subsistere videantur. Digne ergo omnes thesauri sapientiæ et scientiæ in eo dicuntur absconditi. Omnis enim scientiæ ratio totius creaturæ supernæ et terrenæ in eo sit oportet, qui omnium eorum caput est, sive angelorum, sive solis, sive lunæ, sive stellarum, aut ceterarum rerum: omnis scientiæ peritia in auctore illorum est, ut qui hunc agnoscit, nihil ultra requirat, nec sapientiam, nec virtutem; quia agnovit eum, in quo perfecta virtus, perfectaue sapientia est. Quidquid enim alibi se putaverit invenire, plene in hoc et abunde inveniet. Nam quid sapientius Salomone? Quid prudentius Daniele? Quibus idcirco Deus præ ceteris sapientiam dedit, ut notum faceret infidelibus totius se sapientiæ esse auctorem. Denique Nabuchodonosor dicit Danieli, admirans super sapientiam ejus: *Vere Deus vester ipse est Deus vivus, et aperiens⁶ mysteria.* Quod quidem omnem incredulum latet, in Christo esse omnem sapientiam et scientiam; quia non legunt in Evangeliiis astrologiam, non in Apostolo geometriam, non in prophetis arithmetica, nec musicam: quæ idcirco despecta

Dan. II, 47.

¹ Cod. M, habeo, cum vet. lat. versione apud Sabbatier.

² Rom. edit., *mysterii Dei et Patris in Christo*. Et infra, *sacramenti Dei et Patris*.

³ Codd. C et M, de illis.

⁴ Codd. C et M, per epistolam agnitionem accipere.

⁵ Rom. edit. habent omnes id, quod habent.

⁶ Mss. C et M, adaperiens.

A sunt a nostris, quia ad salutem non pertinent, sed magis mittunt in errorem, et avocant a Deo; ut dum his student ratiocinationum disputationibus, animæ suæ curam non agant. Quæ enim tam vera sapientia est, quam cognovisse quod prosit, et despexisse quod obsit? Obest enim; quia impedit animam, ne curam sui agat. Non immerito ergo qui Christum agnovit, invenit thesaurum sapientiæ et scientiæ; agnovit enim quod ei sit utile.

B

Hoc dico, ut nemo vos circumveniat in subtilitate sermonis. Nam etsi corpore absens sum, spiritu tamen vobiscum sum, gaudens et videns ordinationem vestram, et supplens id, quod deest utilitati fidei vestræ in Christum.

Vers. 4, 5.

C

15. Commonet ne in malorum colloquiis et astutia iniquitatis sensus eorum transduceretur; quia sapientes mundi arte quadam et minutiis disputationum irretire gestiunt simplicium animos; ut ratione mundanarum rerum abstrahant eos a spe, quæ est in Christo. Unde Apostolus spiritu se illic adesse dicit, ut reverentiam ejus ante oculos habentes, abstinerent se ab hujusmodi hominibus. Si enim spiritus Elisæi prophetæ vidit fraudem Giezi euntis ad Naaman Syrum, ut acciperet sub nomine ejus quæ illi mandata non fuerant, et descendentem prompto animo Naaman ei plus dedisse, quam fuerat postulatus; quanto magis Apostolus ea, quæ

IV Reg. v, 26.

D

E *Quemadmodum igitur accepistis Christum Jesum Dominum, in ipso ambulate, radicati et ædificati in ipso, et confirmati fide, sicut et docti estis, abundantes⁷ in illa cum gratiarum actione.*

Vers. 6, 7.

F

16. Hoc monet et hortatur ne devotio eorum minueretur, et recederent a fide, quam fuerant adsequuti, et pravis fabulis eversi, aliter Christum acciperent, quam didicerant. Multi enim corruptores fidei circumibant ad seducendos simplices, dolose et cum simulatione annuntiantes Christum, quos evitari monet magna cautela; ut stabiles et firmi supra fundamentum Trinitatis, spe futurorum gratias uberes agerent super misericordia Dei.

⁷ Rom. edit., *abundantes in illa*, cum cod. C, græco textu, vet. lat. versione et August. apud Sabbat. ad h. l. Hanc lectionem et nos assumpsimus loco maurinæ *ambulantes*, quia et Ambrosius eam supponit verbis *gratias uberes agerent*. Verum cum græco textu post *abundantes* non esset legendum *in illa cum*, sed tantum *in*.

Vers. 8, 9. *Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam et inanem fallaciam,¹ secundum traditionem hominum, secundum elementa hujus mundi, et non secundum Christum; quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.*

17. Philosophiam dicit terrenam, per quam solent seduci qui cupiunt prudentes judicari in mundo. Hæc argumentis et subtilitate minutiarum quarundam componitur, quasi physicas investigaverit rationes, quædam habens admixta, quæ hortamenta sint bonæ vitæ vel documenta, aliquando de mensuris, nec non et de numeris; aliquando de elementorum qualitatibus et quantitativibus ordinata. In cujus disputationibus qui inciderit, vix et raro evadet:² detinetur enim verisimilibus causis, et commentitiis rebus, nihil tam verum æstimans, quam quod conspicitur et intelligitur in elementis. Et quia quæ ad præsens sunt, et cernuntur oculis, suavia et oblectabilia videntur; aliquantos seducunt, qui spiritalem rationem despiciendam et ridendam putant desperatione futuri, omnem vim astris adsignantes carnali rationi obnoxii; ne gravia credenda sint sustolli in cælum posse, vel levia venire ad terras, aut aliquid corporeum sine rerum admixtione generari, repugnantes potentiae ac providentiae Dei. Sciunt enim legi in divinis veteribus Hebræorum voluminibus multa gesta per Moysen, quæ humana ratio non capit: simili modo et in novis libris facta a Domino, aut per apostolos, quæ tractatus carnalis prohibet credi. Hanc ergo traditionem vel philosophiam fallacem et inanem appellat; quia non a potentia Dei ordinata est, sed ab imbecillitate ratiocinationis humanæ, quæ potentiam Dei intra scientiam suam coartat, ne aliter credatur facere, quam carnalis se continet ratio; quia singulis elementis divinitatis diversitatem deputant ad culturam, ut obligent animos imperitorum, ne se ad Deum verum extendant. Quamobrem cavendam monet traditionem istam; quia mundi cultrix est, non Dei, qui unus est; nec ad Christum, sed a Christo abstrahit, in quo perfectio divinitatis est. Omnia enim quæ habet Pater, dedit Filio, cum illum in plenitudinis genuit divinitate corporaliter; ut quia ipse caput est, creatura autem ejus corpus est, quidquid putatur posse cœlestis creatura, hoc totum plene in Christo esse credatur; ut nullus arbitretur quemquam alium colendum. Quidquid enim in aliquo magnum putaverit, plus in illo inveniet; quia omnes ex ipso habent, sicut ex capite membra; ipse autem plenus est semper.

¹ Eadem edit., et inanem seductionem.

² Rom. edit., disputationes qui inciderit, vix aut numquam evadet. Sed verba textus bene stare possunt.

³ Codd. C et M, in quo resurrexistis, cum Tertull. apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Mss. C et M, sevocet.

A *Et estis in illo repleti, qui est caput omnis Principatus et Potestatis.* Vers. 10.

18. Plus significat credentibus dari, quam potest in elementis comprehendi; quia qui in Christo est, repletus est divinitatis abundantia, quam elementa non habent. Denique in credentibus Spiritus sanctus inhabitat, quod elementis concedi non potuit; quia indignum erat et incongruum, ut invisibilis habitaret in substantia visibili, et incorporeus in iis quæ sensibilia sunt. Audiant ergo et veniant cultores eorum, et credant in Christum; ut fiant majores eorum, quos nunc colunt.

In quo et circumcisi estis circumcisione non manufacta, in exspoliationem corporis carnis, in circumcisione Christi, una cum illo sepulti in baptismo: in quo et simul surrexistis³ per fidem operationis Dei, qui suscitavit illum ex mortuis. Vers. 11, 12.

19. Hi circumciduntur in Christo, qui amputata totius traditionis humanæ cultura, Christo junguntur, corde non carne circumcisi, id est, in spiritu, non in carne servientes; ut a terrenis ad cœlestia, ab humanis ad divina, ab errore convertantur ad veritatem, capiti et auctori suo copulati per caritatem. Cum quo sepulti sunt in baptismo; resurrexerunt autem per fidem Dei, de quo credunt quod exemplo Christi resuscitabit illos ex mortuis. Illic enim homo vetus deponitur, et novus adsumitur: peccatis moritur, ut vivat justitiæ: elementis abrenuntiat, ut Christo societur, resurrectionis futuræ tenens pignus exemplum Salvatoris, qui resurrexit ex mortuis. Hæc igitur commonet, ut perseverent in abrenuntiatione pompæ et præstigiis satanæ. Qui idcirco elementorum suadet culturam, ut a Deo avocet,⁴ participes apostasiæ suæ volens efficere homines. Quia enim sub nomine suo culturam suadere non potest, horretur enim ipso nomine; sub alterius nomine suam conatur implere voluntatem.

Et vos cum mortui essetis in delictis et præputio carnis vestræ, convivicavit⁵ simul cum illo, donans nobis omnia delicta, deleta chirographo, quod adversum nos erat decretum,⁶ quod contrarium erat nobis: et illud tulit de medio, et affixit cruci; et⁷ exuens principatus et potestates, ostentavit in auctoritate, triumphans illos in ipso. Vers. 13-15.

20. Mortuos dicit gentiles fuisse: primum quidem, quia legem, quæ ad testimonium data

⁵ Codd. C et M, vivificavit, cum Tertull., Ambrosio alibi et Augustino apud Sabbat. ad h. l.

⁶ Codd. C et M, decretis, ut August. et Fulgentius apud Sabbat. ad h. l.

⁷ Codd. C et M omittunt et cum græco textu, aliisque Patribus et ipse Ambrosio alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

est Creatoris, et ad vitia condemnanda, recipere noluerunt: deinde impietatis peccatorum suorum causa indigni erant vita; ideoque discrevit hos a Judæis, quasi qui fuerint inimici Dei unius. Judæi vero in unius Dei confessione degentes, adveniente Christo addiscunt mysterium Dei, quod expectabant ad justificationem suam; ut in eo quod subreptum illis fuerat, quia impossibile est esse sine peccato, acciperent remissionem. Unde post causam gentilium inducit et Judæos, dicens: *Donans nobis omnia delicta*, ut post specialem subjiceret et generalem; quia cunctis donavit omnia delicta. Sed quia sicut dicit Dominus: Cui plus donatum fuerit, amplius debet diligere; idcirco commonet gentes, ut considerantes causas malorum suorum, et qualem gratiam acceperunt a Deo in Christo, tota devotione solliciti sint circa obsequium ejus, a quo a diversa mortis pœna sunt liberati. Quomodo ergo donavit nobis omnia delicta? *Deleto*, inquit, *chirographo*, quod erat adversarium nobis. Et quid est delere, subjecit dicens: *Et illud tulit de medio*. Sic ergo delevit, cum tulit de medio. Sic autem tulit de medio, cum *affixit*, ait, *cruci*. Affigere autem cruci, hoc dixit esse spoliare principatus et potestates publice, et detriumphare illos in Christo. Hæc, sicut videntur, obscura sunt, ac per hoc adhibita cura dilucidanda sunt. Hoc est præsidium Dei, quod per significantiam diversarum causarum exponit Apostolus. Multa enim acta memorat, quo genus hominum ad indulgentiam perveniret; ut non solum propria remitteret nobis delicta, sed et illud tolleretur peccatum, quod ex Adæ erat prævaricatione (quod appellavit chirographum in decretis), quod nos a mortuis resurgere non sinebat; quia si et hoc non tulisset de medio, exeuntes hinc qui acceperant remissionem, illic tenerentur apud inferos. Porro autem ideo omnia delicta concessa sunt, ut resurgerent a mortuis. Quia enim ex peccato mors, sublato peccato fit resurrectio mortuorum: quod quidem fieri minime potuisset, nisi peccatum affixisset cruci. Dum enim non peccando Salvator vincit peccatum, quod hominem tenebat obnoxium, insuper et occiditur ab eo innocens; sic crucifixit peccatum. Devictum enim peccatum, mortificationem dicitur; crux enim non Salvatoris mors est, sed peccati. Innocens enim sic qui occiditur, reos illos facit, a quibus occiditur. Peccatum autem principes et potestates intelligamus, quorum studio peccavit primus Adam. Ad auctores enim referendum est nomen hoc, quorum mortem in exspoliatione significavit; mors enim ipsorum hæc est, quia victi a Salvatore, dum exspoliantur animabus, quas tenebant in captivitate, mortificantur. Rei enim facti sunt; quia cum hac auctoritate animas tenerent, quia

A peccaverant, ipsi inventi sunt amplius peccatores, dum illum qui illos non peccando vicerat, occiderunt. Et sic juste expoliati sunt, sicut dixit, *publice*, id est, in cruce; quod est palam detriumphari a Deo in Christo. Ille enim detriumphatur, qui palam vincitur et spolia ejus publicantur; ostenditur enim omnibus prostratus qui ceteris insultabat. Decretum autem quod dicit, non est hoc quod pagani fatum appellant; quia illud non omnibus contrarium adserunt, quia quosdam dicunt ex hoc felices, alios infelices. Hoc enim decretum omnibus dicit fuisse contrarium; sententia enim erat cunctis adversa hominibus.

Nemo igitur judicet vos in cibo, vel in potu, aut in parte diei festi, aut in neomeniis, aut in sabbato: quæ sunt¹ umbra futurorum, corpus autem Christi. Vers 16, 17

C 21. Quoniam omnis spes vitæ in Christo est, ac fiducia, nulli superstitioni aut legi subjacere nos debere præcepit. Quamobrem perstreptentes, aut aliquid quod ad fidem Christi non pertinet, susurrantes, contemnendos: istum autem solum sequendum, per quem devicta mors est, et redita resurrectio mortuorum. Quidam enim Judæorum solent judicare fideles, quod ea quæ interdicta per Moysen sunt, edant de cibis, cum omnia Deus munda fecerit: indigni autem judicati Judæi de his edere, prohibiti sunt a melioribus. Solent iterum reprehendere nos, quia dies festos eorum spernimus, aut quia initia mensium non observamus, quæ neomenias vocant: maxime autem quod dies sabbatorum non custodimus, ut otio et epulis cum luxuria transigantur; quod magis ad offensam pertinet, quam ad gratiam. Hæc autem omnia sunt corpus Christi, quia elementorum per effectus sunt vocabula. Hinc est unde in Evangelio dicit: *Dominus est enim Filius hominis etiam sabbati:* per ipsum enim omnia, quæ quidem sic data sunt per Moysen, ut umbra essent, vel figura futurorum, ut apparente veritate, figura cessaret. Sicut enim absente imperatore imago ejus habet auctoritatem, præsentem non habet; ita et hæc ante adventum Domini tempore suo observanda fuerunt, præsentem autem carent auctoritate. Numquid aliquis vicem domini agens, ipso præsentem, dominatur? Si præfectorum vicarii præsentibus eis privati sunt; quanto magis servi, præsentem Domino, etiam ipsi in obsequio debent videri?

Nemo vos decipiat,² volens in humilitate animi, et superstitione angelorum ea quæ videt,³ extollens se frustra, inflatus mente carnis suæ, et non tenens caput illud, ex quo omne corpus Vers 18, 19.

¹ Codd. C et M, *aut sabbato quod est*, ut vetus latina versio, Augustinus et Tichonius, apud Sabbat. ad h. l. Alibi tamen ipse Ambrosius habet *quæ sunt*.

² Cod. C, *devincat*; vetus lat. versio et Augustinus, *conrincat*. Cf. Sabbat. ad h. l.

³ Rom. edit., *in his quæ non videt*.

per compagines et conjunctiones subministratum et compaginat¹ crescit in augmentum Dei.

22. Quod superius sub nomine philosophiæ cavendum monuit, nunc apertius docet observandum ab iis, qui terrenæ sapientiæ studentes hæc colenda adserunt, quæ obtutibus adjacent, vel apparent; ut horum detentæ culturis animæ sub firmamento obligatæ teneantur, ne se supra firmamentum tendant ad superiores cœlos, ad Deum omnium adorandum. Quod opera efficitur inimici ut semper animas super terras humiliatas detineat, ubi se scit de cœlis dejectum semper futurum justo iudicio Dei, religionem simulans, cum sit maximum sacrilegium. Inflantur enim motum pervidentes stellarum, quas angelos vocat, non auctoritate divina, sed superstitione humana, quæ ad nihilum proficit, nisi ad damnum; nolentes tenere fidem Christi, qui omnium creator et dominus est. Ex ipso enim omnes originem habent; quare et corpus ejus dicuntur, si tamen agnoscunt eum. Ad ipsum enim conversi reædificantur, compaginati fidei ejus, subministrante Evangelio cuncti quasi membra corporis in caritate Christi, ut augmentum faciant Deo. Cum enim redeunt ad illum, qui per errorem deseruerant illum,² minuentes copias divitiarum ejus, dum denegant ejus se esse, crementum faciunt Deo, quia ex perditis adquiruntur. Hæc de paganis: rursum de Judæis dicit quia et ipsi sub elementis serviunt, non elementis.

³ *Si ergo³ mortui estis cum Christo ab elementis hujus mundi, quid adhuc, velut⁴ viventes in hoc mundo decernitis?*

23. Omnis qui baptizatur in Christo, moritur mundo; cunctis enim superstitionum erroribus abrenuntiat, ut solam colat fidem Christi. Amotis enim quæ naturali justitiæ accedunt, relinquitur disciplina data a Deo, per quam vivitur Deo per spem, quæ est in Christo; moritur autem his quibus subjectus fuerat per errorem, dum negat illos, quos deos præsumpserat⁵ esse. Et ita fit ut per inimicitiam abrenuntiationis invicem sibi mortui dicantur homo, et elementorum cultura. Mundum enim dicens, errorem carnis significat; omne enim quod videtur, carni deputatur. Hinc est unde et Johannes apostolus, *Nolite*, inquit, *diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt*; id est, neque elementa, quibus compactus est mundus, neque errores

A quos humana adinvenit traditio, deligamus; sed solum Christum, qui mortuus est pro nobis, ut corpori suo nos sociaret ex perditis. Qui ergo consepulti sunt Christo, mortui sunt elementis, ut nihil curent ex his: superna enim didicerunt tenenda, quæ possunt vitam donare perpetuam. Hæc enim nec præsentem dant, et impediunt ne apprehendantur futura. Qui autem post baptismum ambigit de aliquibus, putans quædam de veteribus veneranda, vivere se ostendit elementis, quæ decernit colenda, aut dubitat contemnenda: hic remanebit intra circulos mundi, alienus a Deo; quia veteri indutus homine, carnalia transire non poterit.

Ne tetigeritis, ne adtaminaveritis, ne gustaveritis, ne contrectaveritis, quæ sunt omnia in interitum, et corruptionem per abusione⁶, secundum præcepta et doctrinas hominum.

C 24. Prohibet omni genere ab spe mundanorum, quia inanis est; ne colant, ne adsentiant, ne cogitent quia quæ promittunt, corruptionis sunt. Usus enim et cultura ipsorum interitum generant; quia præcepta et doctrinæ non Dei, sed hominum sunt, in quibus vana spes est: quippe cum adversus Creatorem invenerit hæc error humanus; ut prohibens ab unius Dei fide, multorum deorum superstitionem inducat.

D *Quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ simulatione religionis, et humilitate animi ad vexationem⁷ corporis, non in honore aliquo ad saturitatem et diligentiam carnis.*

25. Hinc se sapientiæ rationem habere putant, quia traditioni humanæ nomen religionis applicant, ut religio appelletur, cum sit sacrilegium; quia quod contra auctorem est, sacrilega mente inventum est. Nomen ergo fingit, ut falsa quæ sunt, posset vera adserere; et humanas mentes in terra humiliat, ne se erigant ad superna; aut terrena colentes excidant a supernis cœlestibus, et obsint corpori, cujus caput Christus est secundum primævæ rationis facturam. Hinc enim aggravati non poterant sursum jungi capiti suo, ut restaurentur in illo honorati effecti; sed quasi prima parte corporis truncati, totos se dantes mundo ad sensum carnis explendum. Sagina enim carnalis sensus traditio humana est, quæ hoc dicit sufficere, quod carnis tradidit providentia:⁸ rationem enim videtur habere sapientiæ juxta carnem, quia ex elementis est omnis corporalis nativitas; ac per

¹ Cod. C, et copulatum, cum Augustino et ipso Ambrosio alibi, apud Sabbat. ad h. l. Editio Rom., per compaginationes et colligationes subministratum et compactum.

² Rom. edit., redeunt ad Deum, qui eum per errorem deseruerant, minuentes etc.

³ Cod. C omittit ergo cum vet. lat. versione ac Cypriano, apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Codd. C et M, quid tamquam viventes. Sed Ambrosius alibi aliam sequitur lectionem. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁵ Omnes edit. (ac mss. C et M, alique), quos præsumserat esse: at vocem deos e cod. non paucis restituimus. (Ed. Maur.)

⁶ Rom. edit., ne gustaveritis, quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu.

⁷ Rom. edit., in observatione religionis, et humilitate cordis. Deinde mss. C et M, animi vexatione corporis, ut August. apud Sabbat. ad h. l.

⁸ Rom. edit. cum mss. C et M, tradit prudentia: infra vero eadem cum aliis edit. et mss. aliquot exhibet, omnis

hoc non esse incongruum inquit his inclinari, quorum gubernaculis humanum regitur genus; ut his se subiciat, quæ videt mundi clarissima; nec requiri debere spiritualia, quia his solis, inquit, ducibus uti concessum est, et per hanc rationem negligunt auctorem.

CAPUT III.

¹ Vers. 1. *Si enim¹ consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quæritæ, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens.*

26. Hos cum Christo resurrexisse adserit in baptismo, qui supercœlestia cogitant, ubi sedes est Christi; ubi Deus Pater Filio suo tradidit dexteram, ut regnet et iudicet; iudicis enim in sinistra sedere non est. Resurrectio tamen duas habet formas, ut primo anima de terris resurgat ad cœlos, deinde recepto corpore, resurgat raptus obviam Christo.

Vers. 2. *Quæ sunt sursum, sapite, non ea quæ super terram.*

Supernorum cœlorum, qui Æterni sunt habitacula, nos petere exhortatur; ab his autem omnibus, quæ in firmamento et sub firmamento sunt, dissimulandum. Quisquis enim his se superstitionibus occupaverit, impedimentum patietur: non enim poterit hæc transcendere, quibus se inclinavit ut dominis.

Vers. 3. *Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.*

Apud mundi sensum mortuus Christus videtur, et discipuli ejus, cum constet vivere illum cum his omnibus. Idecirco carnalibus ac mundanis abscondita est vita Christi et suorum in Deo extra mundum, in regno ejus cœlesti, in quo vivunt.

Vers. 4. *Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum illo² in gloria.*

Act. III, 15. 27. Vita nostra Christus est; quia legimus in Actis Apostolorum hunc esse vitæ auctorem, qui a perfidis non creditur futurus iudex. Cum autem advenerit in virtute cœlesti, et visus fuerit esse quod minime credebatur; tunc apparebunt cum illo etiam qui crediderunt in illum, et manifestabitur omni perfidiæ, quia vivit cum suis in gloria. Hæc consolatio fiduciam spei parit; ut securi de futura vita, omnia postponentes, Christum sequamur.

³ Vers. 5. *Mortificate ergo³ membra vestra, quæ sunt super*

corporalis nativitas, ubi mss. nonnulli, hominis corporalis nativitas.

¹ Cod. C, *Si ergo* cum vet. lat. versione, ipsoque Ambrosio alibi, apud Sabbat. ad h. l.

A *terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, et avaritiam, quæ est idolorum servitus.*

28. Quoniam omnia simul peccata corpus esse in epistola ad Romanos significat, idcirco

Rom. VI, 6

nunc singula delicta describens, membra ea appellat; ut post acceptam et servatam evangelicam de Salvatoris plenitudine rationem, bonæ vitæ operam darent, abstinentes se ab omni turpitudine et desiderio malo, quo possint peritiæ divinæ fructum non amittere. Multum enim obest scire veri rationem, et minime factis illam prosequentibus affirmare. Hinc est unde et Dominus inter cetera ait: *Qui autem scit voluntatem domini sui, et non paruerit ei, vapulabit multis.* Avaritiam tamen idololatriæ comparavit, ut nihil illa scelestius demonstraret.

Luc. XII, 47.

Sub uno nomine duo pessima et impia genera designavit, quæ omni ratione monet fugienda; primum enim et pergrave crimen est idololatria. Quid enim tam perniciosum, tamque funestum, quam ad injuriam creatoris Dei lignis et lapidibus vel aliis metallis honorificentiae ejus nomen tribuere; cum ipsi non patiantur, ut servus nomine domini nuncupetur, quem non natura utique, sed quædam conditio subjicit servituti? Aliud e contra crimen est avaritiæ, non dispar malitia, sed diversum in nomine. Unde ad Timotheum ait: *Radix enim omnium*

D *malorum est avaritia;* omnium enim capax est delictorum, ut aviditatis suæ, quod impossibile est, impleat desiderium, semper bibens, et semper sitiens. Non immerito ergo sub uno nomine utrumque malum ostendit; pene enim uno explentur opere: quia sicut idololatria uni Deo auferre nititur gloriam, ne quod ejus peculiare est, solus habeat nomen divinitatis sibi soli condignum; ita et avaritia in Dei se res extendit, ut si potest fieri, unus et solus creaturam ejus sibi usurpet, quam Deus communem omnibus fecit. Unde dicit Deus per prophetam: *Meum est aurum, et meum est argentum.* Utraque igitur Deo est inimica; ambæ enim Deo abnegant quæ ejus sunt.

I Tim. VI, 10.

Age. II, 9.

Propter quæ venit ira Dei.

Vers. 6.

29. Malorum memoratorum causa venturum dicit iudicium Dei, ut vindicetur in hos, qui contempto Deo et Lege ejus, interdicta sequi maluerunt.

In quibus et vos ambulastis aliquando, cum viveretis in illis.

Vers. 7

Quantum beneficium illis præstiterit gratia Dei per Jesum Christum, non tacet; ut gratu-

² Cod. M, *cum ipso*, ut Hilar., August., Gaudentius, Leo M. apud Sabbat. ad h. l.

³ Ita codd. C et M, cum græco textu et vet. lat. versione, ipsoque Ambrosio alibi. Communis lectio omittit *ergo*.

lentur evasisse se iram, quæ ventura est repente super infideles totius terræ, et tales semet ipsos præbeant, ut parere possint præceptis ejus, a quo a morte secunda sunt liberati.

Vers. 8-11. *Nunc vero deponite et vos omnia, iram et indignationem animi, malitiam, blasphemiam. Turpiloquium de ore vestro non procedat. Nolite mentiri invicem. Exuite vos veterem hominem cum actibus ejus,¹ et induite novum, qui renovatur in agnitionem² secundum imaginem ejus, qui condidit illum; ubi non est Græcus et Judæus, circumcisio et præputium, Barbarus et Scytha, servus et liber; sed omnia et in omnibus Christus.*

30. Nunc ab his prohibet, quæ minora peccata videntur; ne forte, quia superius quæ graviora sunt, mortificanda mandavit, hæc admittenda, aut quasi non periculosa, non fugienda putarentur: simul etiam ut exuti veterem hominem, id est, tam verbo quam actu contaminatos se videntes, et novi facti in Christo per agnitionem veritatis, quæ olim latuit, modo autem manifestata per novam legem credentibus; ut similes fiant imaginis ejus, qui creavit illos. Imago hæc in conversatione bonæ vitæ intelligenda est, sicut dicit ad Corinthios in epistola prima: *Quemadmodum portavimus imaginem ejus, qui de terra est; ita portemus et imaginem ejus, qui de cælo est.* Ipse est ergo creator hominis, cujus imaginem portare nos jubet in sanctitate et bonis operibus, quæ de Filii Dei agnitione descendunt. Nemo enim potest bonam et mundam habere vitam, nisi habeat cui hanc exhibeat, a quo si non præmium, certe vel laudem exspectet. Sed apud Deum et laus et præmium sperantur;³ quia non patitur Dei justitia eum, qui carnis vitia vicerit, minime coronari. In hac itaque agnitione nullus ut indignus excipitur, quasi non mereatur accedere ad fidem Christi: omnes enim accedentes unum fiunt, deleti quid fuerint, et scripti quid esse cœperunt; ut quia unius fidei sunt, in eo ipso unius sint et meriti; ut quos fides jungit, non possint discerni, propter quod diversi natura et gente sive conditione sunt. Omnia enim et in omnibus his Christus est: quia enim cuncti ejus membra sunt, omnia Christus est; ut dum una confessio eorum est de spe ejus in omnibus Christus; et sic omnia corpus ejus sunt, ut professio eorum et natura concordet. Alia est tamen imago hæc, quam de agnitione Salvatoris dicit creari, et alia imago, ad quam factus est primus homo. Ista enim imago est et

A in fœmina, cum agnoscit eum, qui se creavit, et obtemperans voluntati ejus abstinet a vita turpi et actu perverso; illa autem imago in solo viro est, sicut idem dicit in epistola ad Corinthios prima: *Vir quidem non debet velare caput, cum sit imago et gloria Dei.* Si autem et mulier non velaret caput, esset et ipsa imago Dei. Sed incongruum erat, ut facta viro subjecta, diceretur esse imago Dei; nam et in Genesi ita ait: *Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit eum;* ut sicut Deus unus est, unus ab eo fieret homo: ut quomodo ex Deo⁴ uno omnia, ita ex uno homine omne genus esset super faciem totius terræ. Unus igitur unum fecit, qui unitatis ejus haberet imaginem. Et ipsa⁵ in viro et muliere similitudo mysterii Patris et Filii: Barbarum tamen ab Scytha segregavit, sicut servum a libero, non utique in Christo, in quo omnes unum sunt; sed in morum feritate, et in gentis immanitate. Pejores enim hos Barbaris intelligi voluit, antequam credant, cum Græcorum libri justitiam eorum prædicant, quam, duce natura, sequebantur; in tantum ut magnum apud⁶ eos peccatum furti habeatur, quod Græci magna, inquit, cum industria et doctrina justitiæ semitas investigarunt, hosce naturaliter comprehendisse⁷ collaudant. Sed quomodo degenerant omnia, postea plus vituperabiles esse cœperunt, quam fuerant antea laudabiles. Postquam enim mulieres eorum lege viri uti cœperunt, quas Amazonas primitus adserunt appellatas, totam Asiam contra naturam subjicientes; sic contigit ut et viri canum more rabidi efficerentur, immanes, silvestres, inculti, plus quam barbari, in tantum immutati, ut carne humana vescenda imbuerentur. Quid mirum, cum et ipsi Romani longe alii fuerint, quam nunc sunt? Nam et mulieribus eorum castitatis causa vini usus incognitus fuit, sicut nunc aquæ: in tantum enim vigeat disciplinæ auctoritas, ut subjectum vas non faceret quod volebat.

Induimini ergo ut electi Dei, sancti et dilecti, viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, sensus mansuetudinem, longanimitatem, præbentes vobis invicem patientiam et donantes alius alii, si quis adversus aliquem habet querelam; sicut et Christus donavit vobis, ita et vos facite. Vers. 12, 13.

F 31. Ut lucrum possint habere, ad hæc eos facienda hortatur, quæ meritum collocant apud Deum. A peccatis autem abstinere timor facit; veretur enim ne mala faciens, pœnis subdatur.

¹ Mss. C et M, *actibus suis*, cum ipso Ambrosio aliisque Patribus apud Sabbat. ad h. l.

² Post *in agnitionem* nonnulli mss. cum Bibliis vulgatis addunt *τὸ Dei*: sed redundare hanc vocem cum multorum exemplarium sacrorum auctoritate, tum hujus ipsius loci demonstratur. (Edit. Maur.)

³ Cod. C, *speratur*.

⁴ Cod. C, *a Deo*, lectio theologice melior, et quæ respondet etiam præcedenti *ab eo*.

⁵ Iterum præferenda videtur lectio codicis C, *imaginem et esset* etc.

⁶ Rom. edit., *Tam magnum apud eos peccatum furti habebatur, quod Græci qui magna cum industria.... Sed quia modo degenerant* etc.

⁷ Mss. C et M, *adprehendisse*. Romana æditio præcedentia aliquatenus immutavit.

Hæc autem quæ nunc facienda monet, ad perfectum pertinent meritorum; ex voluntate enim sunt, non ex necessitate. Qui ergo ab illicitis se abstinere, habet laudem: qui vero a licitis temperat, et laudem habet et præmium.

Vers. 14, 15. *Super hæc autem omnia caritatem habete, quod est vinculum unitatis: et pax Dei exsultet in cordibus vestris, in qua et vocati estis in uno corpore; et grati estote.*

32. Quia vero omnium major est caritas, huic magis studendum hortatur. Tunc enim omnia quæ supra mandavit servanda, ad effectum præmiorum poterunt deduci, si duce caritate, iter ambulent legis: tota enim mente operatur qui ex¹ amore aliquid facit. Hypocrisis et simulatio non est in caritate; quare et Johannes apostolus, *Timor, inquit, non est in dilectione*. Qui enim timet perfectus non est: *Perfecta enim dilectio foras mittit timorem*; unde et Dominus amari se mavult, quam timeri. Hæc est enim dilectio quæ complectitur unitatem; hæc est quæ omnes unum corpus facit; hæc est quæ veram habet pacem, quam corde puro custodit. Potest enim pax dici, et non habere caritatem; caritas enim semper secum habet pacem.

Vers. 16. *Verbum Christi habitet in vobis abunde in omni sapientia, docentes et monentes vosmet ipsos in psalmis et² hymnis, et canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Domino.³*

33. Hæc meditanda monet semper, quæ sonent Christum: hæc in corde habenda, quæ Deo Patri semper gratias referant; ut vox canora illi serviat, illum laudet psalmus, hymnus extollat, et huic soli notum sit, qui occulta pervidet mentis, a quo speratur et præmium. In cordibus illi cantari mandavit, ne favore hominum fieret, et fructum amitteret.

Vers. 17. *Et omne quodcumque facitis⁴ in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini Jesu facite, gratias agentes Deo et Patri per ipsum.*

Quoniam supra in corde Deum laudari, et illi gratias referri præcepit; nunc tam in verbo, quam in opere totius conversationis nostræ nomen Domini Jesu laudari et exaltari hortatur; ut cum verba nostra carent reprehensione, et opera nostra bona sunt, magnificetur Dominus Jesus, cujus magisterio invituperabiles sunt discipuli. Tunc enim veras gratias agimus Deo per ipsum, si modum præceptorum ejus custodiamus.

¹ Mss. C et M, qui de.

² Codd. C et M omittunt et cum vet. lat. versione apud Sabbat.

³ Codd. C et M, vestris Deo, ut vetus lat. versio apud Sabbat.

⁴ Cod. C, facietis, ut vetus lat. versio apud Sabbat.

A *Mulieres, subditæ estote viris, sicut oportet, in Domino.* Vers. 18

34. Ita præcepit mulieres subditas esse debere viris, sicut mandavit Deus, inter cetera dicens ad mulierem: *Et ad virum tuum conversio tua, et ipse tui dominabitur*; ut ipso ritu et disciplina timeat virum suum, quasi dominum, ex quo cœpit esse.

Gen. III, 16.

B *Viri, diligite uxores vestras, et nolite amari esse ad illas.* Vers. 19.

Rigorem virilis legis emollit, ne potestate qua prævalet, nimius quis sit in dominatu uxoris: sed debet respicere ad affectum, quia mulier caro ejus est; ne plus illam humilians exacerbet, et contraria cogitet.

C *Filii, obedite parentibus vestris⁵ per omnia; hoc enim placet Deo.* Vers. 20.

35. Non potest aliud placere Deo, quam quod justum et pium est. Tunc enim possunt filii habere propitium Deum, si debitam honorificentiam rependant parentibus, circa obsequium illorum faciles, in contemptu difficiles, scientes filii, numquam adversus parentes providere⁶ debere.

D *Patres, nolite ad iram provocare filios vestros, ne pusillo animo fiant.* Vers. 21.

Modestos præcipit patres debere esse filiis, ne coartati ab eis, delinquant in illos, et Deum offendant; quod nolunt. Ita enim inconsiderata res est, in tantum ut aliquando nec sibi parcat qui irascitur. Debent enim recordari patres quia fuerunt et ipsi filii; considerare autem filii, quia futuri sunt patres; ut æque librato consilio utriusque partis, et filii subjecti sint, et patres modesti.

Servi, obaudite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis timentes Dominum. Vers. 22.

36. Quoniam Deo aliter serviri non potest quam puro corde; occulta enim pervidet animorum: sic et hominibus præcipit serviri debere. Qui enim ad oculum servit, in occulto aliud facit; qui autem ex animo, talis est foris, qualis et intus. Si ergo in hoc obsequio fuerit fidelis, promerebitur Dominum; quia ipse dixit: *Qui in minimo fidelis est, et in magno fidelis est*. Si enim ei, qui ad præsens vindicat,⁷ fidelis non

Luc. XVI, 10.

⁵ Mss. C et M omittunt vestris cum græco textu et vet. lat. versione apud Sabbat.

⁶ Eras. et Gill. in margine, ac Rom. edit. in corpore, protervire. In textu autem subintelligitur se.

⁷ Nonnulli mss., qui ad præsens judicat. (Edit. Maur.)

fuerit; qui fieri poterit ut illi fidem exhibeat, quem post mortem audit judicaturum? Idcirco in domini carnalis causa justum vult esse servum et obsequentem, ut possit in Dei rebus et fidelis esse et obsequens. Si enim in præsenti idoneus fuerit, ubi scit nulla esse nisi corruptibilia præmia; quanto magis propensior erit in Dei devotione, quem scit fidelibus immortalia daturum præmia!

Vers. 23-25. *Quidquid facitis, ex animo operamini, ut Domino et non hominibus: certi quod a Domino recipietis retributionem hæreditatis Domini Christi, cui servitis. Qui enim inique gerit, fert id, quod gessit inique; et non est personarum acceptio apud Deum.*

37. Ut promptos illos in obsequio et fide faciat, mercedem illos bonorum operum accepturos promittit a Deo in regno Christi. Quod ut probatum sit et acceptum, sic illos vult obsequi sicut Domino, a quo mercedem expectant. At si servus inique egerit, non solum hominem offendet, sed et Deum, quem in admissa fraude carnalis domini contempsit. Si autem bene egerit, non erit apud Deum servus hominis, quasi despectior; sed remunerabitur, quasi liber inter homines, servus autem Christi, quod dignitatis est nomen.

CAPUT IV.

Vers. 1. *Domini, quod justum est et æquum, servis præbete, scientes quod et vos dominum habetis in cælis.*

38. **N**e domini temporales superbia extollantur, præsumentes de dominatu, mitigat et cohibet animos illorum; ut adhibita consideratione humani generis, animadvertant auctorem Deum non servos et liberos, sed omnes ingenuos condidisse. Sed hoc mundi iniquitate factum est, ut dum alter alterius fines invadit, tunc captivos ducit ingenuos; unde et manu capti dicti sunt a veteribus inde mancipia. Hic casus et¹ conditio etiam nunc apparet: alii redimuntur, alii remanent servi. Apud Deum autem hic servus habetur, qui peccaverit. Denique peccati causa Cham servus audivit: *Maledictus puer Chanaan, servus servorum erit fratribus suis.* Cui sententiæ veteres adsensere, ita ut definirent omnes prudentes esse liberos, stultos autem omnes esse servos; quia prudens abstinet a peccatis, ut hic ingenuus sit, qui recta sequitur; servus autem qui per stultitiæ imprudentiam subjicit se peccato. Unde et Cham propter stultitiam, quia risit nuditatem patris stulte, servus est appellatus. Ostendit ergo dominis, quia non vere sunt domini, sed quasi per imaginem; corporum enim, non animorum sunt

¹ Codd. C et M, et hæc.

² Mss. C et M omittunt *cum gratiarum actione*, ut græcus textus, vetus lat. versio et Cyprianus apud Sabbat.

A domini. Solus enim dominus, et auctor rerum invisibilis Deus tam corporibus quam animis dominatur; ut hæc considerantes, justa ab eis exigant servitia: talia utique qualia et a se exigi volunt a Domino communi. Nam cum ipsi non ut dignum est, Deo serviant, quem non negant omnium potestatem habere, cujusque quotidiana dona per ministeria creaturæ humanis usibus exhiberi; a paribus suis (ut non dicam fratribus) tam gravia exigunt servitia, ut ferri non possint; non ponentes in animo, quia et ipsi, velint nolint, servi sunt; et viderint cujus meriti.

*Orationi instate, vigilantes in illa cum gratiarum actione:*² *orantes simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium verbi ad eloquendum*³ *mysterium Christi (propter quod etiam vinctus sum), ut manifestem illud, prout oportet me loqui.*

Vers. 2-4.

²

³

C 39. Jam prudentibus mysterium Domini Christi, et cautis in evitandis vitiis peccatorum orationi instandum ostendit; ut meritis crescant, deficientibus tentationibus adversarii. Quos in tantum dignos habet, ut judicet eos etiam se posse precibus adjuvare ad adserendum audacter Evangelium, ad quod manifestandum legationem acceperat.

D *In sapientia ambulate ad eos, qui foris sunt, tempus redimentes. Sermo vester semper in gratia sale sit conditus; ut sciatis quomodo oporteat vos singulis respondere.*

Vers. 5, 6.

E 40. Quoniam necesse est ambulare nos inter infideles, et colloquia miscere causa conversationis mundanæ: hoc est quod commonet, ut cum sapientia sit ipsa conversatio propter scandalum gentilium; ne occasionem per nos accipiant blasphemandi, et incitentur ad persequendum. Quid enim opus est loqui cum eo, quem scias intractabilem, et obstinatæ mentis, paratum ad contumeliam faciendam? Ideo hæc monet, ut opportuno et loco et tempore, magistra modestia, religionis verba promantur: aut si persona talis in medio est, quæ perstrepat, reticendum. Aliter enim cum potentibus mundi, aliter cum mediocribus, et aliter cum humilibus agendum est. Aliter iterum cum mansuetis, aliter cum iracundis, quibus cedi oportet: hoc est redimere tempus. Cum enim insidianti Dominicis verbis et furenti temporis audaciæ cedis, injurias infesti temporis lucrifacis. Nam si caput, id est, rex adsentit corpori, tunc est libertas loquendi verba Dei cum mansuetudine, ut provocentur ad bonum. Perstreptentibus tamen et animosis ad convicia semper cedendum; vincis enim, dum⁴ cedis.

⁴

³ Codd. C et M, *ad loquendum* cum Augustino ipsoque Ambrosio apud Sabbat.

⁴ Codd. C et M, *enim cum*.

Joan. VIII, 34.

Gen IX, 25.

Vers. 7-9. *Quæ circa me sunt, omnia nota faciet vobis Tychicus dilectus frater, et fidelis minister, et conservus in Domino: quem misi ad vos in hoc¹ ipsum, ut cognoscat quæ circa vos sunt, et consoletur corda vestra, cum Onesimo carissimo et fidei fratre, qui est ex vobis: omnia quæ hic sunt, nota faciet² vobis.*

41. Ad hoc se dicit fratres misisse, ut invicem sibi nota fierent quæ agerentur ab invicem. Quamvis superius dicat spiritu se præsentem apud eos, et videre quæ agerent, internuntiis tamen opus est. Sollicitior enim fiet quis, quando videt ad se venire ad considerandam conversationem suam: plus enim veretur, si speculetur se videri quæ agat. Nam cum Deus omnia videat, et sciamus omnia illi nota esse; quia tamen non videmus nos videri ab eo, contraria facimus.

Vers. 10, 11. *Salutat vos Aristarchus comes captivitatis meæ, et Marcus consobrinus Barnabæ (de quo accepistis mandatum ut si venerit ad vos, excipiatis illum), et Jesus, qui dicitur Justus: qui sunt ex circumcisione. Hi soli sunt adjutores mei in regno Dei, qui mihi solatio fuerunt.*

42. Hic Aristarchus bonæ conversationis ac meriti videtur, qui devotione Dominica participes et socius laborum Apostoli designatur. Marcum autem ut commendet, quid sit, non tacet; ut cum laudabilis viri Barnabæ affinis addiscitur, honorabilis habeatur. Addit et Jesum, quem Justum nomine vocari appellat. Quibus solis testimonium perhibet, quia hi ex circumcisione adiutorio fuerunt ei, adsistentes et participes sententiæ ejus; ut jam circumcidi ulterius non debere prædicarent: ideo participes illos dicit suos in regno Dei. Circumcidendum autem esse, et sabbata et neomenias servanda prædicare non spiritale est, sed terrenum.

Vers. 12. *Salutat vos Epaphras, qui est ex vobis, servus Christi.*

Cariorem illis facit epistolam, quando ei qui ex ipsis est, testimonium reddit.

Semper sollicitus pro vobis in orationibus, ut stetis perfecti, et abunde expleti in omni voluntate Dei.

Tam salutaria se illis exoptare testatur, ut illum qui civis illorum est, et affectu unitatis carissimus, participem suæ devotionis in profectum eorum ostendat.

¹ Mss. C et M, *ad hoc* cum Hieron. et Vulgata.

² Cod. C, *nota facient*.

³ Cod. C, *perhibeo*.

⁴ Cum cod. C omisit lectionem communem *Domini*

A *Testimonium enim adhibeo³ illi quia habet multum laborem pro vobis, et pro iis qui Laodiceæ sunt et Hierapoli.*

Vers. 13.

Ut sollicitos eos salutis suæ faciat, aliorum vigilantia quanta sit pro his ostendit: sollicitior enim quis fit pudore, quando in causa sua alterum viderit laborare.

Salutat vos Lucas medicus carissimus, et Demas. Vers. 14.

B

43. Vere carissimus Apostolo fuit Lucas, quia omnia postponens, Apostolum semper sequutus est: qui et Evangelium, et Actus Apostolorum scripsisse perhibetur.

Salutate eos qui sunt Laodiceæ fratres, et Nympham, et domesticam ejus Ecclesiam. Vers. 15.

Quoniam simili modo et pro iis qui Laodiceæ sunt, sollicitus erat, in eorum epistola hos salutandos commonet, Nympham cariorem existimans, cujus et domum salutatur: tam enim devota videtur fuisse, ut omnis domus ejus signo titulata esset crucis.

Et cum lecta fuerit apud vos hæc epistola, facite ut et in Laodicensium Ecclesia legatur, et vos ut eam quæ est Laodicensium, legatis. Vers. 16.

C

44. Quia generales sunt instructiones Apostoli, et ad omnium profectum Ecclesiarum scriptæ epistolæ; idcirco etiam Laodicensibus epistolam hanc legi præcipit, ut per hanc quid ageudum sibi esset, addicerent; et Colossenses ut eorum legerent, juxta sensum supradictum.

Et dicite Archippo: Vide ministerium, quod suscepisti in Domino, ut illud impleas. Vers. 17.

E

Præpositum illorum per eos ipsos commonet, ut sit sollicitus de salute ipsorum: quia plebis solius causa epistola scribitur, ideo non ad rectorem ipsorum destinata est, sed ad Ecclesiam. Post enim Epaphram, qui illos imbuit, hic accepit regendam eorum Ecclesiam.

Ipsa salutatio mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia⁴ vobiscum. Vers. 18.

F

Ut confirmet epistolam manu sua subscriptam dicit, memorans ut in mente habeant exitus ejus, quos patiebatur pro salute gentium; et tales se præberent, ut non ferret ægri pati pro his injurias.

nostri Jesu Christi post *gratia*, ut et græcus textus et latina Vulgata, et latina vetus apud Sabbat. Codice M legitur ad calcem, *Explicit ad Colosenses* (sic).

IN EPISTOLAM BEATI PAULI

AD THESSALONICENSES PRIMAM.

PROLOGUS.¹

Utrumque horum, id est, Thessalonicensium exemplo alios exhortetur ad fidei incrementa, istos laudat, eo quod in accepta gratia permanentes, ad profectum præmii aucti sunt, meliora sectando: hortatur vero ut ad perfectum tenderent, ut eorum virtutibus quæsitâ dignitas ceteros provocaret. Tantæ enim

fidei imbiberant spiritum, ut spe futurorum, etiam civium suorum Macedonum persecutiones illatas pro nomine Christi devoto animo paterentur. Ut horum ergo meritum, et suam ex eorum profectu lætitiâ litteris signet, ita scribit ad eos:

CAPUT I.

Vers. 1. *Paulus, et Silvanus, et Timothæus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre nostro, et in Domino² Jesu Christo, gratia vobis et pax.*

2. **T**rium quidem episcoporum nomina litteræ continent; sed³ sensus et verba solius Apostoli sunt. Quia enim communi gaudio exsultant in profectu illorum, ex consensu ad plebem epistola scribitur in exaltatione Dei Patris, et Domini Jesu Christi pacem et gratiam his exoptans.

Vers. 2, 3. *Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri facientes in orationibus nostris, sine intermissione, memores operis fidei vestræ, et laborum caritatis, et expectationis Domini nostri Jesu Christi, coram Deo et Patre nostro.*

3. Quoniam omnia bona a Deo sunt, idcirco ei primum gratias referunt in profectu illorum, qui dignatus est non solum donum suum dare hominibus sub peccato constitutis, sed in filios

¹ Ita incipit cod. M: *Thessalonicenses sunt machedones in Christo Jesu qui receperunt verbum veritatis et perstiterunt in fide etiam in persecutione civium suorum, præterea nec receperunt ea quæ a falsis apostolis dicebantur; hoc (cod. Vallicell apud Tom. hos) conlaudat apostolus scribens eis Athenis. Item argumentum etc.* Hæc et reliquæ peculiares præfatiunculæ codicis M, habentur etiam apud card. Tomasium, App. vol. 1, pag. 407 ubi collecta sunt e variis codicibus

A hos adoptare, simul adjuvans eos ad omnia exitia toleranda, ut digniores fiant. Quamobrem meminisse horum dicunt se in orationibus suis, eo quod crebrescerent in opere fidei ceteris Ecclesiis; ut nutu Dei perficerent opus cœptum, prompti in studio caritatis, et patientiæ, et spei⁴ adventus Domini ante Deum, qui dignatus est Filium suum incarnare pro salute humana. Placitum enim Dei est, si proficiatur in Christo.

B *Scientes, fratres dilecti a Deo, electionem vestram; quia Evangelium nostrum non fuit ad vos in verbo solum, sed et in virtute, et in Spiritu sancto, et in plenitudine multa, sicut scitis quales fuerimus in vobis vestri causa.* Vers. 4, 5.

C Humiles se fuisse inter eos significant, ut illis formam darent mansuetudinis, non quod defuerint, quæ ad fidem illos hortarentur, magna; quia doctrinæ evangelicæ robur virtus præstabat signorum et prodigiorum, in Spiritu sancto, id est, non in phantasia, sed in veritate plenitudinis; ut nulli necessitati deesset auxilium, sed superabundans gratia videretur et in doctrina, et in conversatione, et in ægris curandis; ut perfectum opus Spiritus sancti appareret in Thessalonicensium Ecclesiis, ut in nullo se minores videntes Judæorum Ecclesiis, gauderent in dono Dei, qui participes illos facere dignatus est promissionibus Abrahamæ.

D *Et vos imitatores nostri facti estis, et ipsius Domini, suscipientes verbum in pressura multa cum gaudio Spiritus sancti, ita ut fueritis vos exemplum omnibus credentibus in Macedonia et in Achaia.* Vers. 6, 7.

4. Cupidi credulitatis, probra et injurias a civibus suis passi tolerarunt fiducia futurorum. Unde æmuli dicuntur apostolorum, et ipsius Domini; quia et Dominus eadem passus est a Judæis, et apostoli, sequentes fidem Dei, persecutiones passi sunt, *gaudentes quia digni habiti sunt pro nomine Domini contumelias pati*, scientes pro his magna fore præmia repromissa: idoneus enim servus probatur, quando pro amore domini sui inimicos ejus offendit. Cujus rei memores, gavisii sunt spe promissionis in pres-

mss. argumenta et capitula omnium sacrorum librorum antiquitus eis apposita.

² Codd. C et M, *Patre et Domino*, ut græcus textus, vetus lat. versio et ipse Ambrosius. Cf. Sabbat. ad h. l.

³ Amerb. et mss. non pauci, ac etiam C et M, *episcoporum nomine litteræ continentur.*

⁴ Nonnulli mss., *et fidei* etc.

(Edit. Maur.)

surā. Itaque magna exhortatio est ad profectum, cum similes illos factos dicit et Christi et apostolorum ad formam præbendam ceteris credentibus illis in locis, quibus fama illorum ambulabat.

Vers. 8. *A vobis enim diffamatus est sermo Domini non solum in Macedonia et in Achaia, sed et in omnem locum fides vestra, quæ est ad Deum, processit.*

5. Tale est hoc, quale et illud ad Romanos, cum dicit: *Quia fides vestra prædicatur in universo mundo.* Sed in his amplius; quia non solum fides, sed opus fidei illorum pervenit in omnem locum.

Vers. 9, 10. *Ita ut non necesse habeamus nos aliquid eloqui. Ipsi enim de nobis annuntiant, qualem introitum habuerimus ad vos; et quomodo conversi estis ad Deum ab idolis, ad serviendum Deo vivo et vero, et ad expectandum Filium ejus de cœlis, quem suscitavit a mortuis Jesum, qui eripuit nos ab ira veniente.*

Sic peragrasse dicunt famam introitus sui, et conversationis eorum cum prædicatione Evangelii, ut non esset necesse ea dicere; superfluum est enim ea fari, quæ nota sunt. Ad omnes enim in circuitu pervenerat; ita ut et annuntiarent ceteris qua devotione susceperant apostolos. Et quia ad omnia, quæ audierant ab eis, fuerant promptiores, relinquentes deos mortuos; expectarent autem Christum de cœlis, quem humanæ salutis causa mortuum adierant, et resurrexisse devicta morte, et cum carne adsumptum in cœlos ministra nube, ad confusionem prudentium mundi, qui, consideratione habita mundanorum, carnis naturam, quia gravis est, putant non posse fieri, ut sustollatur in cœlos. Hoc affectu fit Spiritus sancti, ut erubescant terrigenæ prudentes.

CAPUT II.

Vers. 1, 2. *Ipsi enim scitis, fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit: sed ante multa passi, et contumeliis affecti,¹ sicut scitis, in Philippis, exerta libertate usi sumus in Deo nostro loquendo ad vos Evangelium Dei in magno certamine.*

Act. xvi, 16 et ss. 6. **H**anc pressuram, quam nunc memorat, passus est Philippis cum Sila propter spiritum pythonem, quem a puella ejecerat, quod jam suo loco dictum est. Cui præssuræ non cessit, sed fortior inventus est, dum audet prædicare, nec loqui timet, spe utique promissi

¹ Codd. C et M, *contumeliis afflictis*, ut vetus lat. versio apud Sabbatier.

² Ita codd. C et M, cum græco textu, Augustino ipsoque Ambrosio etiam alibi, apud Sabb. ad h. l. Maurini, *in occasionem*.

A præmii; ut et hi securi essent in persecutionibus, gaudentes propter futuram mercedem. Signum ergo devoti et fidelis prædicatoris hoc dicit esse, si in pressura loqui verbum Dei non timeat, inanem illum significans, qui terrore præsentis formidinem patitur prædicandi. Qui enim securus est de promissa spe, non cedit, ut coronetur.

Nam exhortatio nostra non ex fallacia, neque ex immunditia, neque in idolo: sed sicut probati sumus a Deo, ut crederetur nobis Evangelium, ita loquimur, non ut hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra. Vers. 3, 4.

7. Hoc propter pseudoapostolos dicit, qui in dolo et fallacia prædicabant non missi, ut circumvenirent gentes ad serviendum legi factorum. Iste autem electum se et missum prædicare multis probat rebus; quia et in pressuris fortior inventus est, et in conversatione irreprehensibilis; ut nihil esset in hoc, quod minus Deo dignum videtur, prosequentibus signis. Quidam enim quæstus causa Christum prædicabant, favori hominum servientes; quia et in arguendo remissiores erant, quippe cum nec auctoritas esset, et in tribulatione infirmi, quia non ex corde, sed in fallacia erat sermo eorum. Omnis enim qui aliquid sine spe agit, orta tribulatione succumbit.

D *Neque enim umquam in verbo adulationis conversati sumus, sicut scitis, neque in occasione² avaritiæ. Deus testis est.* Vers. 5.

8. Nunc aperit quod supra significavit, cum dicit: *Non in occasione avaritiæ*, Deum dans testem, quia istud ex corde faciebat, non in hypocrisi, quasi contemnens pauca, ut forte plura offerrentur. Unde et ipsos convenit, scientes ac probantes quia nulli fuerat adulatus: pseudoapostoli enim formam avaritiæ dari sibi optabant, ut ipsa occasione, dum veros apostolos omnia illata vident accipere, possent ipsi sine invidia simpliciores homines deprædari.

Nec quærentes ex hominibus gloriam, neque a vobis, neque ab aliis; cum possemus apud vos oneri esse,³ ut Christi apostoli. Vers. 6, 7.

F In tantum gravat pseudoapostolorum causam, ut se abnuere dicat, cum liceret illi obsequia requirere, ad comprimendos eos quibus nec facultas erat, nec pudor, et tamen honorem sibi poscebant; se enim potius quam Dei doctrinam commendare volebant. Apostolus autem qui gloriam non ad præsens, sed in futuro requirebat, se humilem faciebat, ut Dei prædicatio exaltaretur.

³ Vet. edit., *honori esse*: Rom., *in honore esse*: melius mss. ac Gill. in marg., *oneri esse*. Codd. C et M omittunt *apud vos* cum græco textu ac vet. lat. versione apud Sabbatier.

Vers. 8. *Sed fuimus parvuli in medio vestrum; tamquam si nutrix foveat filios suos, ita desiderantes vos, cupimus impartiri vobis non solum Evangelium Dei, sed etiam animas nostras; quia carissimi nobis facti estis.*

9. Tantum affectum habere se circa illos ostendit (quem, quia verus est, non verbis magis quam rebus probatum vult videri; potest enim in verbis latere fallacia), ut his exhortationibus provocati omnem sensum suum in dilectione haberent apostoli.

Vers. 9. *Meministis enim, fratres, laborem nostrum et fatigationem, nocte ac die operantes ad hoc, ne quem vestrum gravaremus.*

Hoc est, quod dicit in Actis Apostolorum. *Omnia, inquit, quæ mihi, et iis qui sunt mecum, fuerunt necessaria, laboraverunt manus istæ.* Unde et in alia epistola dicit: *Qui non laborat, nec manducet.* Et hoc contra pseudoapostolos; ut qui otiosi manducarent, prædicatores se fingebant esse. Ut ergo exemplum daret, quemadmodum gubernanda sit vita christiana, et fictores proderet, labori insistebat humano, offuscans pseudoapostolos: præterea quia qui labori insistunt, a malis cogitationibus declinant, occupantes animum suum, et a periculis prohibentes.

Vers. 10-12. *Prædicavimus vobis Evangelium Dei: vos testes estis, et Deus, quam sancte et juste, et sine querela vobiscum qui creditis, conversati sumus sicut scitis; et quomodo erga unumquemque vestrum, ut pater filios suos, obsecrantes vos, et consolantes, et obtestantes ad hoc ut ambuletis digne Deo, qui vocavit vos¹ in suum regnum et gloriam.*

10. Manifesta sunt hæc; commonet enim illos quomodo crediderint se prædicante, et qualem eum fuerint experti, et quæ præcepta dederit eis; ut digni fierent Deo, qui illos vocavit de terris ad cœlos, ut exsuscitet lætitiā illorum.

Vers. 13. *Ideoque et nos gratias agimus Deo sine intermissione, quod cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei, suscepistis illud non ut² verbum hominum, sed sicut est vere, verbum Dei, quod et operatur in vobis, qui credidistis.*

Deo gratias referunt, qui aperuit sensum illorum ad recipiendum Evangelium suum. Gloria enim prædicantium est, quando audientes facile credunt: tanta enim devotione receperunt

¹ Codd. C et M, *vocat vos*, ut græcus textus et vetus lat. versio apud Sabbatier.

² Mss. C et M omittunt *ut* cum græco textu, et vet. lat. versione apud Sabbatier.

³ Codd. C et M omittunt *nos* ut græcus textus, vetus lat. versio et Vulgata.

A verbum, ut probarent se intellexisse Dei esse doctrinam.

*Vos enim, fratres, imitatores facti estis Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Judæa, in Christo Jesu; quia eadem passis estis et vos a contri-
bulibus vestris, sicut et nos³ ipsi a Judæis, qui et Dominum interemerunt Jesum, et prophetas, et nos persequuti sunt, et Deo non placent,⁴ et omnibus hominibus adversantur, prohibentes nos gentibus loqui, ut salventur, ad hoc ut suppleant peccata sua semper; sed pervenit⁵ ira Dei super eos usque in finem.⁶*

11. De impietate atque credulitate queritur diffidentium Judæorum, qui non solum suæ salutis inimici sunt, verum etiam aliorum, prohibentes ne credant, et salvi fiant, ab initio paricidæ: vel Domino enim communi parcere debuerant, qui conservis et præpositis suis non pepercerunt; ut repleantur peccata eorum, in tantum, ne aliquando misericordiam consequi mereantur. Ideo⁷ Thessalonicenses a civibus suis eadem passos dicit, imitatos patientiam sanctorum et Domini nostri Jesu Christi: cujus sceleris auctores inducit Judæos, ut et quanta gloria digni sint qui pro nomine Domini patiuntur, et quæ ultio infestis et infidis præparata sit, dignoscatur.

D *Nos autem, fratres, desolati a vobis ad tempus horæ, facie, non corde, abundantius festinavimus faciem vestram videre in multo desiderio. Quapropter volumus venire ad vos, ego quidem Paulus, et semel et iterum, sed impedivit nos satanas.*

12. Non animo, sed corpore divulsos se dicunt ab eis: caritas enim non dividitur, nec separatur; sed propter majorem instructionem etiam faciem eorum cupere se dicunt videre. In rebus enim divinis deficiunt articuli comprehendere quæ possunt dici; nec enim sufficit dies stylo his, quæ una hora possunt depromi; ut non dicam quædam esse mystica religionis nostræ, quæ propter carnales sensus, ne scandalum patiantur, facile publicari non debeant: quia non omnibus dicenda sunt omnia, sed pro uniuscujusque captu moderanda sunt dicta, aliter rudibus, aliter fundatis. Idcirco præsentia corporis requiritur; quia sic perficitur veritas caritatis. Quamvis enim caritas non dividatur, desiderium tamen facit absentia corporis: denique osculo et amplexu animorum expletur voluntas. Cui rei impedimento adserit fuisse satanam, qui etiam apostolis obvias manus ten-

⁴ Codd. C et M, *non placuerunt*, cum græco textu et vet. lat. versione apud Sabbat.

⁵ Mss. C et M, *sed prævenit*, ut vetus lat. versio apud Sabbatier.

⁶ Codd. C et M, *ad finem*.

⁷ Codd. C et M, *ideoque*.

debat, ne veritatis ratio hominibus panderetur. Accendebat enim perfidorum mentes, ut eos verberibus ac vinculis detinerent, ne loquerentur verbum Dei. Dixerunt enim majores Judæorum apostolis: Nonne præcipientes denuntiavimus vobis, ne loqueremini in nomine Jesu ulli hominum? Sed quia quod non est a Deo, stare non potest, dissolvuntur impedimenta satanæ.

Act v, 40.

Vers. 19, 20. *Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? Nonne vos coram Domino nostro Jesu Christo¹ in adventu ejus? Vos enim estis gloria nostra et gaudium.*

1

13. Manifestum est quia perfectio discipulorum gaudium et corona magistri est. Hi enim sunt, qui labores fructuum suorum edituri sunt: fructus enim magistri discipulus est obediens, cujus dum bona conversatio proficit magistro, fructus sui edit laborem. Labor enim discipuli in opere bono coronam dat magistro, judice Christo.

CAPUT III.

Vers. 1-4. *Idcirco jam non amplius tolerantes, optimum duximus ut Athenis soli relinqueremur: et misimus Timotheum fratrem nostrum, et participem operis Dei in Evangelio Christi, ad hoc ut et vos confirmet, et deprecetur pro fide vestra, ne quis moveatur in his pressuris. Ipsi enim scitis, quia ad hoc positi sumus; nam et cum apud vos eramus, prædicebamus² vobis passuros nos pressuram, sicut factum est, et scitis.*

2

14. **D**esiderii supra memorati causas expressit. Idcirco enim præsentis esse apud eos volebant, ut animos eorum firmarent; ne quis ex his scandalum pateretur de pressuris apostolorum, ut qui tanta signa facerent, aliquando infirmarentur; ita humiliati, ut verberibus et vinculis subicerentur. Ad quam rem excusandam Timotheum missum testatur idoneum doctorem, qui ostenderet hinc merita crescere christianis, si pro nomine Domini passi gratias agant, a quo hujus rei mercedem expectant, simulque preces Deo funderent, ut stabiles essent. Quam persecutionem idcirco se passuros prædicaverant, ut per id quod præscientiam hujus rei habere se protestarentur, posse se effugere et declinare has injurias approbarent; sed quia spes magna in his est, ideo dicit illatas sufferre, et³ quidem libenter.

3

Vers 5. *Ideo et ego non amplius tolerans, nisi ad hoc*

¹ Mss. C et M omittunt *Christo* cum vet. lat. versione apud Sabbatier.

² Cod. M, *prædicavimus*; cod. C, *prædicabamus*; vetus error qui irrepsit in veteris latinæ versionis exemplaria, quemque et Sedulius legit. Cf. Sabbat. ad h. l.

³ Hoc et e cod. C tantum desumpsimus, sed evidenter postulabatur a subsequenti *quidem*.

⁴ Communi lectioni *vester* substituimus *noster* e mss. C

A *ut cognoscerem fidem vestram; ne quo modo adtentaverit vos ille tentator, et inanis fiat labor noster.⁴*

15. Istud propter quosdam dicit, qui possent seduci astutia satanæ; quia in omni plebe est pars firma et infirma, quorum causa sollicitus erat, ne amitteret fructum credulitatis eorum. Et quia diutius passus non est nescire se quid certius ageretur circa illos, misit Timotheum episcopum a se creatum, a quo posset certum scire.

B

Modo autem cum venisset Timotheus ad nos a vobis, et annuntiasset nobis fidem et caritatem vestram; et quoniam memoriam nostri habetis bonam semper, desiderantes nos videre, sicut et nos quoque vos; ideo consolationem sumus adepti, fratres, in vobis super omni necessitate et pressura nostra per vestram fidem; quoniam nunc vivimus, si vos steteritis in Christo.

C

Vers. 6-8.

Declaravit cur alacri sermone scribat ad eos; ideo enim, nuntio veniente, et firmitatem devotionis illorum in fide et dilectione Apostoli declarante, lætus factus de communi concordia, scribit ad eos securum habens fructum fidei et bonæ conversationis eorum.

Quam enim gratiarum actionem possumus referre Deo de vobis super omni gaudio, quo gaudemus propter vos coram Deo nostro, nocte dieque abundantissime orantes; ut videamus faciem vestram, et suppleamus, quæ desunt fidei vestræ?

D

Vers. 9, 10.

16. Nihil dicit tam dignum, quod sufficere possit ad compensationem acquisitæ salutis gentium. Et quoniam provexerant se perseverantia fidei, et actu vitæ melioris, magis ac magis cupit eos videre; ut ea quæ ad perfectionem illorum pertinent, ediscant, sacramenta scilicet rerum spiritualium, quæ facile publicari non debent; ut scirent quis et quam immensus est ille, quem judicem sperabant. Aliud est enim fidem accipere, et aliud expositionem fidei: altera enim disputatio est de natura Patris et Filii,⁵ et alia de personis. Pater ingenitus est, Filius vero genitus: quantum ad personas pertinet, diversum videtur, cum sit individua unitas naturæ: unitas enim non in persona est, sed in substantia; Spiritus autem sanctus non degener putetur; quia tertius ponitur. Qui ergo de secunda persona non ambigit, admittit et tertiam.⁶

E**F**

et M, cum græco textu, versione lat. veteri et Vulgata, atque ex hoc ipso contextu, ubi verba, *sollicitus erat ne amitteret fructum* etc. ostendunt ipsum Ambrosium legisse *noster*, intelligendo laborem Pauli et sociorum in erudiendis discipulis.

⁵ Rom. edit., et *Filii et Spiritus sancti*.

⁶ Admirare hic quoque Ambrosii studium perfectam consubstantialitatem statuendi trium divinarum Personarum, unde perspicies eum hic non modo arianos, sed etiam exortos

¹ *Ipse vero¹ Deus et Pater noster, et Dominus no-*
 Vers. 11. *ster Jesus Christus dirigat viam nostram*
ad vos.

17. Integro ordine iter suum disponi postulat primum a Deo Patre, quia ab ipso sunt omnia; deinde a Domino Jesu Christo, per quem sunt omnia; ut virtus atque providentia Patris et Filii adventum ejus commendet, et ut acceptabilis fiat audientibus se, et impedimenta diaboli solverentur ad dirigendum iter ejus.

Vers. 12, 13. *Vos autem Dominus multiplicet, et abundare faciat caritate in invicem in vos, et in omnes, sicut et nos in vos ad confirmanda corda vestra² irreprehensa in sanctimonia coram Deo et Patre nostro, in adventu Domini nostri Jesu Christi³ cum omnibus sanctis suis.*

Ut gaudium suum, quo de eis gaudet, cumulet, omnibus bonis multiplicari illos exoptat; ut veniens ad eos, plus inveniat in eis, quod laude dignum sit, quam a Timotheo audierat; ut irreprehensibiles inveniantur cum sanctis in caritate Dei Patris, et in adventu Domini nostri Jesu Christi, cum cœperit ante tribunal ejus examinatio singulos approbare. Deum vocat propter terrorem majestatis ejus; Patrem vero propter benignitatem, qua dignatur credentes sibi adoptare in filios, quod in adventu Domini manifestabitur.

CAPUT IV.

Vers. 1. *Quod superest itaque, fratres, rogamus vos et obsecramus in Domino Jesu, ut quemadmodum accepistis a nobis qualiter oporteat nos ambulare, et placere Deo, sicut et ambulatis, ut abundetis magis.*

18. **H**oc est, quod supra dixi, quia ad cumulandum gaudium suum crescere illos vult in bonis operibus secundum mandata apostolica.

Vers. 2-6. *Scitis enim quæ præcepta dederim vobis per Dominum nostrum Jesum. Nam hæc est voluntas Dei, sanctificatio vestra, abstinere vos a fornicatione, et⁴ scire unumquemque vestrum suum vas possidere in sanctimonia et honore; non in passione desiderii, sicut et gentes quæ ignorant Deum; et⁵ ut ne quis supergrediatur, neque circumveniat in negotio fratrem suum:*

jam macedonianos præ oculis habuisse, quorum tamen hæresis jam in ariana implicita erat: qui enim veram cum Patre consubstantialitatem negabant secundæ Trinitatis personæ, eo magis negabant tertiæ, licet non semper id explicite assererent.

¹ Codd. C et M, *autem* cum ipso Ambrosio alibi apud Sabbatier.

² Rom. edit., *in nos et in omnes*; et paulo post, *corda vestra irreprehensibilia*: vet. editt. ac mss. ut in textu, nisi quod in mss. quibusdam legitur *corda nostra*. (Edit. Maur.)

A *quoniam vindex est Dominus de his omnibus, sicut et prædiximus vobis, et testificati sumus.*

Quamvis laudet eos in tota epistola, tamen commonet ne aliqua subreptione ad illicita deducantur, et incurrant vindictam, quam ulticem malorum didicerunt: scientes hoc Deo placere, si corpora sua incontaminata custodiant, sed et cum fratribus simpliciter agant; ne similes gentibus inventi, adoptionis nomine abdicentur.

Non enim vocavit nos Deus in immunditiam, sed in sanctimonia.⁶ Quapropter qui spernit hæc, non hominem spernit, sed Deum, qui dedit Spiritum sanctum in nobis.⁷

Ut fortius adstringat ad ea, quæ docet, Dei interponit personam, dicens: *Non hominem spernit* qui præterit præcepta, *sed Deum*. Quem ideo dicit Spiritum sanctum nobis dedisse, ut sancte vivamus; quia in corpore subdito peccatis non habitat Spiritus sanctus.

De affectione autem fraternitatis non habemus necessitatem scribendi vobis; ipsi enim a Deo edocti estis, ad hoc ut vos invicem diligatis. Nam et hoc facitis in omnes fratres per universam Macedoniam.

D 19. Etiam hoc cum facere illos laudat, commonet tamen ut propensius id agant: quos enim ab ipso Deo doctos dicit, promptiores esse debere in fraterna dilectione significat. Propter multam enim caritatem Deus misertus est nostri, cujus imitatores effecti, non immerito adoptatos nos ostendimus a Deo in filios.

Hortamur autem vos, fratres, abundare magis; et eniti quiescere, et vestrum negotium agere, et operari manibus vestris, sicut vobis præcepimus, ut honeste ambuletis ad eos qui foris sunt, et nullius desiderium sit in vobis.

Iterum eadem hortatur, ut data opera abundant bonis actibus: ut enim significet vere hoc esse, quod placet Deo, frequenter hoc monet. Justitiæ enim via tenenda est, ut ad misericordiam jure veniatur; ut qui sunt inferiores substantia, manibus laborent; ut ipsa intentione tollantur a vulgari inquietudine et prava cogitatione; ut disciplina eorum etiam ab infidelibus laudetur, et provocari ad fidem possint.

³ Codd. C et M omittunt *Christi*, ut græcus textus, vetus lat. versio, ipseque Ambrosius alibi apud Sabbatier.

⁴ Codd. C et M omittunt *et cum græco textu et Tertull.* apud Sabbat. ad h. l.

⁵ Codd. C et M iterum omittunt *et cum Hieron.* et plerisque mss. græcis. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁶ Mss. C et M, *in immunditia sed in sanctimonia*, ut vetus lat. versio et Hieron. apud Sabbat. ad h. l.

⁷ Codd. C et M, *in nos*, cum græco. Sed alibi Ambrosius habet *in nobis*.

Vers. 12, 13. *Nolumus autem vos ignorare, fratres, de iis qui dormiunt; ne contristemini, sicut et ceteri qui spem non habent. Nam si credimus quod Jesus mortuus est et resurrexit, sic et Deus illos, qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo.*

20. Manifesta est ratio, quia si resurrectio creditur mortuorum futura, non sunt lugendi qui cum signo crucis exeunt. Lugendi autem vere sunt infideles, qui hinc transeunt in gehennam, ut ediscant verum esse quod credere noluerunt. Fideles autem resurgent ad gloriam, ut qui in sæculo stulti habiti sunt propter fidem, videantur prudentes; providerunt enim sibi gloriam. Hi sunt qui per Jesum, id est, sub spe fidei hujus exeuntes, adducentur cum eo in adventu ejus, ut ab hominibus videantur. Cum tamen ipse defuncti excessum lugendum prohibeat, ipse alibi dicit: *Ne tristitiam haberem.* Sed jam suo loco solutum est.

Philip. 11, 27.

Vers. 14-17. *Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos qui vivimus, qui subrelicti sumus in adventum¹ Domini, non præveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in jussu, et voce Archangeli, et tuba Dei descendet de cælo, et hi qui in Christo mortui sunt, resurgent primi: deinde nos qui vivimus, qui relinquimur, una cum illis rapiemur in nubibus obviam Domino² in aera, et sic semper cum Domino erimus. Quare consolamini vos invicem in his verbis.*

21. Sensus Domini loqui se profitetur, cum dicit: *Hoc vobis dicimus in verbo Domini.* Ut enim fidam spem³ et ratam gloriam resurrectionis sanctis promissæ demonstret, ordinem ipsum, quomodo futura sit, exponit, nutu judicis Christi, sancto Spiritu intimante; ut ipsa spe qui caros suos præmiserunt, non doleant, addiscentes quia in adventu Domini priores resurgent qui in Christo moriuntur. Ipse enim Christus Dominus voluntate Patris, quasi primus Angelus de exercitu cælesti,⁴ sicut continetur in Apocalypsi Johannis apostoli, descendet de cælo ad gerendum bellum nomine Dei contra antichristum. Quo extincto, jussu ejus resurgent mortui. Hoc est ergo in tuba Dei descendere, nomine Dei bellum gerere: est enim, ut ipse dixit ad Jesum filium Nave, dux et princeps exercitus Domini, propter quod Archangelus dicitur. Cum autem in tuba Dei descendet, Deus est; quia utrumque continent Scripturæ, sicut in Exodo, quem Angelum in flamma apparuisse Moysi legimus, statim ipsum in subjectis esse

¹ Codd. C et M, in adventu cum Tertull. et Sedulio, apud Sabbat. ad h. l.

² Codd. C et M, Domino Christo. Græcus textus, vetus lat. versio, ipseque Ambrosius alibi habent tantum Christo. Cf. Sabbat. ad h. l.

³ Mss. aliquot, Ut enim fidem, spem, etc. (Edit. Maur.)

⁴ Editi mss. nonnulli, Angelus Dei cum exercitu cælesti. (Edit. Maur.)

A Deum agnoscimus, id est Filium Dei, dicente eadem Scriptura: *Et accedens, inquit, Moyses avertit se; quia non potuit considerare in faciem Dei.* Deus ergo est, quia Filius Dei verus est Deus:⁵ dux autem et princeps ideo, quia caput omnium est, quia per ipsum omnia. Resurgentibus ergo primis qui in Christo mortui sunt, deinde nos qui vivimus, rapiemur una cum illis bajulis nubibus obviam Christo in aera; ut cum Domino omnes veniant ad prælium, et quos occiderat, videat⁶ vivos; quia sicut Domino famulatæ sunt nubes, ita et his quos fratres suos dignatus est appellare. *Et sic semper cum Domino erimus:* in ipso enim raptu mors proveniet et quasi per soporem, ut egressa anima in momento reddatur. Cum enim tollentur, morientur; ut pervenientes ad Dominum, præsentia Domini recipiant animas; quia cum Deo mortui esse non possunt. *Itaque consolamini vos invicem in his verbis.* Hac spe consolari se invicem jubet eos, qui adhuc more gentili carorum suorum excessum putabant lugendum.

Exod. III, 6.

5

6

CAPUT V.

De temporibus autem et momentis, fratres, non est necesse vobis scribi; ipsi enim diligenter scitis, quia dies Domini, ut fur noctu, ita veniet. Cum enim dicent: Pax et firmitas,⁷ tunc repentinus eis superveniet interitus, quemadmodum dolor partus prægnanti, et non effugient.

Vers. 1-3.

7

22. Hoc est quod in Evangelio Dominus loquutus est, dicens: *Vigilate quia nescitis horam, qua Dominus vester venturus est. Et iterum: Si quis vobis dixerit: Ecce hic Christus, aut ecce illic; nolite credere.* Subito enim et ex insperato apparebit sicut coruscatio apparet ab oriente in occidentem, habens secum militiam exercitus Dei Patris ad perditionem antichristi et satellitum ejus. Cum enim securi fuerint perfidi de regno diaboli, interfectis sanctis, id est, Enoch et Elia, læti de victoria invicem sibi mitentes munera, sicut dicit Apocalypsis, tunc illis subito veniet repentinus interitus. In adventu enim suo Christus hos omnes disperdet, ut videntes sancti, quod evaserint, glorientur.

Marc. XIII, 32.

Matth. XXIV, 23.

Apoc. XI, 7 et ss.

Vos autem, fratres, non estis in tenebris, ut vos dies ille tamquam fur apprehendat: omnes enim vos filii luminis estis et filii diei; non estis noctis neque tenebrarum.

Vers. 4, 5.

23. In tenebris ignorantiam significat et mendacium, in die autem, scientiam et veritatem.

⁵ Cod. C omittit Deus, et forte est vera lectio.

⁶ Nempe antichristus.

⁷ Omnes edit. ante maurinam, C, M et alii quidam mss., nec non Cyprianus apud Sabbat. ad h. l., dicent, pax et firmitas, ut nos restituimus loco lectionis a Maurinis adoptatæ, Pax et securitas, juxta Vulgatam.

Apoc. XII, 7 et ss.

Josue v, 14.

Idcirco christianos non in tenebris esse dicit; gentiles autem, vel incredulos Judæos, filios tenebrarum, quia cultores sunt mendacii. Quamobrem fideles securos esse debere significat; quia non ignorant futurum adventum Domini, sed exspectant solliciti, ut veniat. Qui autem ignorant diffidentes de eo, repente illos apprehendet improvidos, et interficiet.

Vers. 6-11.

Igitur non dormiamus, sicut et ceteri; sed vigilemus, et sobrii simus. Hi enim qui dormiunt, nocte dormiunt, et qui inebriantur, nocte sunt ebrii. Nos autem qui diei sumus, sobrii simus, induti thoracem fidei et caritatis, et galeam spei salutis; quia non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Jesum Christum, qui mortuus est pro nobis; ut sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus. Propter quod exhortamini invicem, et ædificate alterutrum, sicut et facitis.

24. Apertum est quod dicit: commonet enim, ne securi de nomine Salvatoris, negligenter agamus; ideoque tribus propugnaculis nos muniri debere, id est, fidei, et spei, et caritatis. Dum enim fides manet, spem excitat: spes autem necessario sollicita est de promissione, nec dormit: caritas autem devotum offert Deo; nihil enim adversum admittit caritas. Idcirco enim mortuus est pro nobis Dominus Jesus, et resurrexit; ut sive vigilemus, hoc est, vivamus, sive dormiamus, id est, moriamur, una cum illo æterna vita fruamur. Hoc est quod supra dixit, quia fideles in adventu Domini, tam mortui quam vivi, obviam tollentur Domino, et semper vivent cum eo. In hoc meditandum docet, ut invicem se in isto ædificent sensu.

Vers. 12, 13.

Rogamus autem vos, fratres, ut cognoscatis eos, qui laborant in vobis, et præsumt vobis in Domino, et monent vos; ut illis summum honorem habeatis in caritate propter opera ipsorum: pacem habete inter vos.

1 Tim. v, 17.

25. Hoc est, quod dicit et in alia epistola, presbyteros duplici honore honorandos, qui laborant in verbo doctrinæ. Potest enim pigere eum, qui inopiam patitur, exercitium facere, quod prosit audientibus. Quid enim prodest honorem sine fructu habere; aut quid magnum est offerre ei carnalia, qui tribuit spiritalia? Sicut enim divitiæ negligentiam pariunt salutis, ita egestas, dum saturari quærit, a justitia declinat. Hinc Salomon nec nimis divitem se petit fieri, nec egestuosum. Hoc ipsum tamen in caritate fieri debere; ut honorificentia sacerdotis

Prov. xxx, 8.

¹ Codd. C et M, *autem* ut Vulgata.

² Mss. C et M omittunt et cum vet. lat. versione pluribusque mss. græcis apud Sabbatier.

³ Edit. ac mss. nonnulli, *qui modesti sunt*. Infra vero codex Laud., *peiores se faciant*. (Edit. Maur.)

A non de timore magis sit, sed de amore; ut etiam illi proficiat, qui facit. Res enim quæ sponte non fit, ad effectum non pervenit: quamvis enim ad præsens proficiat sumenti, nihil tamen proderit in futuro danti. Et quia dissensio multa generat mala, pacificos eos esse hortatur.

*Rogamus vero*¹ *vos, fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, opitulamini infirmis,* Vers 14-17.

B *patientes estote ad omnes. Videte ne quis malum pro malo alicui reddat: sed semper quod bonum est sectamini et*² *in invicem, et in omnes. Semper gaudete in Domino, sine intermissione orate, in omnibus gratias agite. Hæc est enim voluntas Dei in Christo Jesu in omnibus vobis.*

26. Quoniam necesse est quosdam in plebe esse immodestos, quosdam autem pusillanimes, hoc est, timidos, quosdam vero fide infirmos; ideoque hos qui moderati sunt³ et magnanimes, et fide fundati, hortatur cum prece, ut his consulant, ut possint proficere, sufferentes eos; ne si retributio fit malorum, peiores se fiant. Idcirco nihil aliud quam bonum sectandum hortatur, non solum in causa fratrum, sed et in omnium. Possunt enim bonis operibus adtrahi infideles ad credulitatem; ex qua semper gaudeatur in Domino, hoc est, in bonum.⁴ Orandum autem sine intermissione; sedulæ enim preces provocant animum iudicis ad dandam misericordiam. In omnibus vero actibus bonis Deo gratias agendas, qui hanc tribuit doctrinam in Christo Jesu Domino nostro.

*Spiritum nolite extinguere: prophetias nolite spernere Omnia probate:*⁵ *quod bonum est, tenete: ab omni specie mala abstinete vos.* Vers. 18-22.

E 27. Hoc dicit, ut non facile alicui per spiritum loquenti interdicator (extinguitur enim, si incipientis loqui fervor contradictione sopitur⁶), ne forte non intelligentes dici ab eo spiritalia, injuriam faciant Spiritui sancto, et peccent per ignorantiam: neque aliquem qui quasi Scripturas revelet, non audiri patienter debere; sed omnia dicta examinari, et sic judicari; ne forte gratiam datam fratri dum respuunt, auctori repugnent. Omnia ergo quæ dicuntur, probanda monet; et quidquid sobrie et bene dictum fuerit, retinendum. Quæcumque enim apostolorum et ipsius Domini dictis congruunt, ea bene dicta habenda sunt et retinenda: ab his autem quæ inimica fidei videntur, abstinendum. Solet enim spiritus mundi fallaciter quasi per imitationem dicere bona, et inter hæc subinducere prava,

⁴ Codd. C et M, *in bono*.

⁵ Codd. C et M, *autem probate*, ut vet. lat. versio et Vulgata; ac plures græci mss. apud Sabbatier.

⁶ Mss. aliquot, *contradictione rapitur*. (Edit. Maur.)

ut per hæc quæ bona sunt, accepto ferantur et mala; ut quia unius spiritus dicta putantur, non discernantur ab invicem; sed per id quod licitum est, commendetur illicitum auctoritate nominis, non ratione virtutis. Solent enim sub apostolorum nomine et ipsius Domini infanda docere et adversa; ideoque omnia probanda monet, quia non possunt eloquia Domini esse diversa. Hinc est unde et Johannis apostoli epistola, *Nolite, inquit, omni spiritui credere; sed probate spiritus si ex Deo sunt*; quia si multa bona dicat, in aliquo autem quod fidei adversum est, promat, sciatur non esse Spiritus sanctus. Nihil enim erroris in Spiritu sancto poterit reperiri. Sed per exercitium eloquii quædam spiritalia, quædam vero carnalia; quia omnis error carni deputatur, aut certe commento quodam astutiæ bona fingit, ut his inferat mala, sicut supra memoravi: quemadmodum in Montano, et Priscilla, et Maximilla prophetis cataphrygarum spiritus mundi imitatione quadam boni simulavit; ut per multa verisimilia, necnon et vera, mentiretur se esse Spiritum sanctum.

Vers. 23. *Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia perfectos; ut¹ integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur.*

Joan. xiv, 27. *28. Deus pacis Christus est; ait enim: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.* Quippe cum omnia quæ habet Pater, Filii sint, hunc sanctificare nos optat Apostolus; ut nos illustret pietate clementiæ suæ, et omnem actum² nostrum dirigat in perfectione, ut integer sit spiritus datus nobis. Tunc enim integer est, si bonæ vitæ studeamus, animam habentes mundam, et corpus sine querela; ut totus homo sit perfectus. Potest enim corpus mundum esse, et anima inquinari per malum cogitatum; ideoque spiritum in homine mundum dicit esse de-

¹ Codd. C et M, *per omnia et integer*, cum græco textu et vet. lat. versione, Irenæo ac Tertull. apud Sabbat. ad h. l. Ambrosius tamen alibi quoque habet *ut*.

A bere. Si autem mala vita vel cogitatio intercedat, non erit integer spiritus; quia deserit hominem peccatis obnoxium. Dum enim dissentit anima et corpus, quamvis sine sensu sit, alieni ab eo efficiuntur, et velut perdens eos, non erit integer spiritus: ad hoc enim datur homini, ut maneat in eo, et sit quasi caput ejus. Integer ergo non erit; quia perdit membra, dum recedit ab eo homo, ea agens quæ odit Spiritus sanctus.

B *Fidelis est enim Deus, qui vocavit vos, qui et faciet. Fratres, orate pro nobis.* Vers. 24, 25.

Fidelem Deum dicit in promissis suis, ut securi de præmio recte versentur. Et quia qui recte vivunt juxta Evangelium, facile poterunt impetrare quæ postulant; idcirco orare eos pro se hortatur: facile enim multi impetrant quod desiderant.

C *Salutate fratres omnes in osculo sancto.* Vers. 26.

29. Sancta oscula sunt in salutatione christiana: cetera carnalia sunt, quia quidquid sine Christo fit, carnale est, ac per hoc et mortale. Qui enim auctorem vitæ contemnit, in morte est.

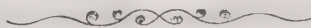
Adjuro vos per Dominum, ut legatur epistola hæc omnibus fratribus. Vers. 27.

D Adstringit eos, ut solliciti sint ad legendam epistolam cunctis fratribus; ut cognoscant et laudes et admonitiones suas, per quas fiant perfecti.

Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum. Vers. 28.

E Sic illos in bonis operibus vult proficere, ut gratia Domini nostri Jesu Christi permaneat in eis in æternum.

² Omnes edit., *et omne votum*: omnes mss. (item C et M), *et omnem actum*. (Edit. Maur.)

IN EPISTOLAM BEATI PAULI

AD THESSALONICENSES SECUNDAM.

PROLOGUS.¹

QUONIAM in prima epistola ad Thessalonicenses data inter cetera etiam de adventu Domini quædam scripsit, et de resurrectione sanctorum; nunc aliam scribit ad eos, in qua significat, licet obscure (neque enim aperte potuit scribere), de abolitione regni Romani, et de antichristi apparentia et damnatione; et de quorundam fratrum inquietudine.

CAPUT I.

Vers. 1-3. *Paulus, et Silvanus, et Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre nostro, et in Domino Jesu Christo. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.*

2. **S**olemne verbum scribit ad eos: solito enim more sermonum caput continetur epistolæ; et idem ipsi tres sunt, quorum nomine scribitur, sicut et prima epistola.

I Thess. I, 1.

Gratias agere debemus Deo semper de vobis, fratres, sicut dignum est; quoniam superexcrescit fides vestra, et multiplicatur caritas uniuscujusque vestrum omnium in vos invicem.

Deo se debitores de horum profectu in gratiarum actione profitentur; et ut non quaecumque esse debitum ostenderet, *sicut dignum est*, ait; ut pro tam infinito dono magnas² gratias referendas Deo testarentur. Post acceptam enim primam epistolam meliores esse quam fuerant, perstiterunt; ita ut in eo copiosi et abundantes viderentur, quod post Domini et Dei devotionem habemus mandatum, ut diligamus nos invicem.

Joan. XIII, 34.

Vers. 4, 5. *Ita ut nos ipsi de vobis gloriemur³ in Ecclesiis Dei pro patientia vestra et fide in omnibus*

¹ Cod. M habet: *Scribit et notum facit eis*, (supple de temporibus novissimis et de adversarii dejectione (Thomasius, detectione): scribit et hanc epistolam ab Athenis. Argumentum. Quoniam etc.

² Codd. C et M, *satis magnas*.

³ Codd. C et M, *gloriemur in vobis* (M, in vos).

⁴ Codd. C et M, *pressuram*.

A *persecutionibus vestris et pressuris, quas sustinetis in exemplum justii judicii Dei, in hoc ut digni habeamini regno Dei, pro quo et patimini.*

B Gloriam esse suam in horum conversatione et persecutione tolerata testatur, in tantum ut apud ceteras Ecclesias exempla eorum proferantur; ut imitatione eorum crescant in devotione passionum pro Christo, et mereantur consequi quæ promissa sunt sanctis, in die justii judicii Dei, cujus amore mundum spernere non dubitarunt. Ipsæ enim pressuræ exempla sunt futurorum meritorum in his, qui patiuntur, ad gloriam; in illis autem qui persequuntur, ad perditionem.

Siquidem justum est apud Deum retribuire eis, Vers. 6-9.

qui vos deprimunt, pressuram; et vobis qui afflictionem⁴ sustinetis, requiem nobiscum in revelatione Domini Jesu de cælo cum angelis virtutis ejus, in igne⁵ flammæ dantis vindictam in eos, qui non noverunt Deum, et in eos qui non obaudiunt Evangelio Domini nostri Jesu Christi, qui pœnas solvent in interitum æternum a facie Domini, et a gloria virtutis ejus.

4

5

3. Quoniam exemplum justii judicii Dei apparere dixit sive in bonos sive in malos; idcirco subsequutus ait: *Siquidem justum est apud Deum*; ut reddat unicuique secundum opera sua. Quid tam justum, quam ut hi qui in sæculo deprimunt bonos, et extorres eos faciunt persecutionibus, in futuro eadem patiantur, quæ faciunt; illi autem ut sint in requie cum ceteris sanctis, qui de magna tribulatione venientes, regnum accipient æternum in adventu Domini de cælo; cum cœperit venire cum cœlesti exercitu suo, et ministro igne ad dandam vindictam in paganos, qui ignorant Deum Patrem esse Jesu Christi; et Judæos, qui dicentes se Deum scire, non credunt Evangelio Christi, quod dedit illi Pater Deus, ut traderet servis suis? Quos omnes præsentia Domini, et gloria majestatis ejus ignis exuret; ut debitas reddant pœnas interitus in æternum, semper patientes,⁶ non tamen penitus deficientes; ut ipsa pœna illos quodammodo generet semper, quo consumantur.

6

⁵ Codd. C et M, *in ignem* cum vet. lat. versione apud Sabbatier.

⁶ « Ita mss. plures potioresque; editt. vero cum aliis mss. quibusdam (etiam C et M), *semper sentientes*. Minus commode. » Ita Maurini. Nos tamen arbitramur lectionem *sentientes* præferendam videri, sive documentorum vetustate, sive quod lectio *patientes*, ut facilius, ab amanuensibus substitui illi potuit.

Vers. 10. *Cum venerit clarificari in sanctis suis, et mirificari in omnibus, qui crediderunt; quia fidem habuit testimonium nostrum super vos in die illa adventus Domini.*

4. Duplicem continet sensum; adveniet enim punire malos, et glorificare bonos. Ipse enim clarus et mirabilis videbitur in eos, qui credunt exemplo et fidei apostolorum, cum fuerint coronati, testimonium reddente illis Evangelio in die Domini: severus autem apparebit in incredulos, cum æternis pœnis coarctari cœperint. Corona enim discipulorum magistri est gloria, et veritas ejus incredulorum est pœna; quia quod prædicabatur, non credebatur.

Vers. 11, 12. *In quo et oramus semper pro vobis, ut vos dignos habeat vocatione sua Deus noster, et impleat omni placito bonitatis, et opere fidei in virtute; ita ut clarificetur nomen Domini nostri Jesu Christi in vobis, et vos in ipso secundum gratiam Dei nostri, et Domini Jesu Christi.*

Gaudio addit et preces, ut quia devoti sunt, dignetur Deus adjuvare eos, ut perficiant opus cœptum ad claritatem Domini nostri Jesu Christi; ut perseverantia discipulorum testimonium sit magistro ad gloriam. Auctoritas enim magistri in discipulorum est fiducia, cum se in accepta gratia faciunt digniores.

CAPUT II.

Vers. 1-4. *Rogamus autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, et nostræ congregationis in illum, ne facile moveamini a sensu vestro, neque conturbemini, neque per spiritum, neque per verbum, neque per epistolam tamquam a nobis missam, quasi instet dies Domini. Ne quis vos seducat ullo modo; quoniam¹ nisi venerit defectio primum, et revelatus fuerit homo ille peccati, filius perditionis, qui adversatur, et extollitur supra omne, quod² dicitur Deus, aut quod colitur; ita ut in templo Dei sedeat, ostentans se ipsum, quasi sit Deus.*

5. **O**bsecrat eos, ne leviter et facile de adventu quasi imminentis Domini opinionem reciperent; et talia dat mandata, ut etiamsi per spiritum aliquis velut propheta fuerit loquutus, credi ei non debeat; neque si per tractatum aut per epistolam nomine forte apostolorum scriptam, adsensumtribuendum. Solent

¹ Cod. C, quia, ut vetus lat. versio apud Sabbatier.

² Cod. C, super omnem qui, cum vet. lat. versione apud Sabbatier.

³ Codd. C et M omittunt an cum vet. lat. versione et August. apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Codd. C et M, vetus lat. versio apud Sabbat. et alii quidam mss., hæc dicebantur vobis? Isti alii mss. habent præterea et nunc latet. Quid etc.

A enim tergiversatores, ut fallant, sub nomine clari alicujus viri epistolam fingere; ut auctoritas nominis possit commendare quod per se ipsum recipi non posset. Hoc ideo, ne ipsa perturbatione dum incauti invenirentur, possent seduci ad adorandum diabolum, qui idcirco hæc jactabit, ut sub Salvatoris nomine apparens, ac fallens sanctos, velit se adorari, ut decipiat credentes in Christum. Sed ut locum aut occasionem fallendi, quam se putat habere, non habeat impudentissimus satanas, tempus et signa adventus Domini designavit; quia non prius veniet Dominus, quam regni Romani defectio fiat, et appareat antichristus, qui interficiet sanctos, reddita Romanis libertate, sub suo tamen nomine. Sciens enim venturum Dominum ad se comprimendum, nomen ejus sibi usurpabit; et ut regnum ejus verum esse videatur, adtrahet secum qui simul cum eo pereant; ita ut in domo Domini in sede sedeat Christi, et ipsum **C** Deum se adserat, non filium Dei. Unde in Evangelio ad Judæos Dominus ait: *Ego veni in nomine Patris mei, et non me recepistis; si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.* Quamobrem ex circumcisione, aut circumcisum illum venire sperandum est, ut sit Judæis credendi illi fiducia. Itaque cum Thessalonicensibus scribit Apostolus, docet omnes in re hujusmodi cautos esse debere.

Joan v, 43.

D *An³ non meministis quod, me adhuc apud vos agente, hæc dicebam⁴ vobis? Et nunc quid detineat, scitis, ad hoc ut reveletur ille in suo tempore.*

³
Vers. 5, 6
⁴

6. Hoc superesse dicit, ut reveletur ille, qui ante Dominum venturus est; ut jam speretur et Dominus venturus, quod supra quasi sub velamine factus est,⁵ dicens: *Nisi venerit defectio primum; quam regni Romani abolitionem superius intelligendam memoravi; ut cum defecerit, et venerit antichristus, tunc adventus Domini venire⁶ credatur.*

Nam mysterium jam operatur iniquitatis, tantum ut qui nunc tenet, teneat, quoadusque de medio fiat.

Vers 7

Mysterium iniquitatis a Nerone inceptum est, qui zelo idolorum apostolos⁷ interfecit, instigante patre suo diabolo, usque ad Diocletianum, et novissime Julianum, qui arte quadam et subtilitate cœptam persecutionem implere non potuit; quia desuper concessum non fuerat. His enim ministris utitur satanas, ut interim sub

⁵ Romana editio habet factum est; sed et mss. habent factus est, ut concordet cum antichristus, in relatione ad præcedens reveletur, et quod non sit pronomen relativum sed conjunctio.

⁶ Codd. C et M, imminere.

⁷ Intellige nempe Petrum et Paulum, unde et alterum habemus validissimum testimonium de horum Romam adventu et passione ibidem sustentata.

turba deorum ad seducendos homines unius veri Dei manifestatione illudat, quamdiu steterit regnum Romanum, hoc est, quod dicit: *Donec de medio fiat.*

Vers. 8-9. *Et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, et destruet illustratione¹ præsentiæ suæ: cujus est adventus secundum operationem satanæ, in omni potestate, et signis, et portentis² mendacii.*

7. Post defectum regni Romani apparituum antichristum dicit, sicut memoratum est. Novissimo enim tempore sciens diabolus imminere sibi interitum, deficiente autem regno Romano, et ille de cœlis mittetur deorsum; projectus in terram (sicut dictum est in Apocalypsi Johannis Apostoli) subornabit sibi in quo et per quem signa quædam virtutis permissu justi Dei faciens, se commendet, ut adoretur, quasi sit Deus. Imitabitur enim Deum, ut sicut Filius Dei divinitatem suam homo natus vel factus signis ac virtutibus demonstravit; ita et satanas in homine apparebit, ut virtutibus mendacii ostendat se Deum, sicut supra dictum est. Revelatio vero mysterii iniquitatis hæc est: cum enim apparuerit antichristus, cognoscetur ipse esse quasi eorum Deus, quos prius nutu ejus ut deos coluit vulgus, quorum sit ipse primus aut summus, quod signorum virtutibus faciet credibile. Ideo vero portenta mendacii dixit, quia hoc se vult credi per signa, quod non est; ut decipiat quos circumventurus est: quod sanctis ideo prædictum est, ut sciant quid caveant.

Vers. 10. *Et in omni fallacia iniquitatis iis qui pereunt, pro eo quod dilectionem veritatis non susceperunt ad hoc, ut salvi fiant.*

8. Iis dicit fallaciam iniquitatis prodigiorum ejus proficere, qui perituri sunt: quia enim veritatis caritatem spreverunt, per quam salvari potuerant apostolis prædicantibus, traditi sunt diabolo; nolentes enim salvari, deseruntur a Deo.

Vers. 11. *Et idcirco mittet illis Deus operationem erroris, in hoc ut credant mendacio; quatenus judicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.*

Operatio erroris est falsis fidem committere, ut qui claritatem luminis diem esse consentire noluerunt, putant tenebras diem dici debere; ut possint, propensiori delicto rei facti, sine con-

A traditione damnari veritatis inimici, fautores autem iniquitatis.

Nos vero debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti a Domino, quia adsumpsit vos Deus a principio ad salutem, in sanctificationem spiritus, et fidem veritatis, in quam vocavit vos per Evangelium nostrum in acquisitionem gloriæ Domini nostri Jesu Christi. Vers. 12, 13.

B 9. Hoc loco præscientia Dei personat, quia scit omnium mentes ante nativitatem eorum; nec enim latet illum qui credituri sunt. Idcirco a principio scit hos fideles fore, qui credentes augmentum fidei faciunt, non detrimentum: sanctificati enim per fidem veritatis Evangelii Filii Dei, adquiruntur ad augmentum gloriæ corporis Christi, sicut et in alia epistola ait: *ut crescant, inquit, omnia in incrementum Dei.* Quicumque Coloss. II, 19. enim, deserto diabolo, confugiunt ad fidem Christi, augmentum faciunt Deo in corpore Christi, qui prius fecerant detrimentum.

Itaque, fratres, state, et tenete traditiones nostras, quas didicistis sive per verbum, sive per epistolam nostram. Vers. 14

Ut præscientia Dei maneat in salutem illorum, idcirco in traditione Evangelii standum ac perseverandum monet; ut solliciti sint, ne desidia et otio torpentes in operibus Dei, non impleant quod cœperunt. Sic enim præscit credere et posse manere, si crebra admonitione pulsantur.

Ipse autem Dominus noster Jesus Christus, et Deus ac Pater noster, qui³ dilexit nos, et dedit consolationem æternam, et spem bonam in gratia;⁴ consoletur corda vestra, et stabiliat in omni opere et verbo bono. Vers. 15, 16

E 10. Quoniam Pater et Filius una virtus, unaque divinitas et substantia est, ideo non dubitavit primo Dominum nostrum Jesum Christum nominare, deinde Deum Patrem nostrum dignatione ejus, non veritate naturæ: qui in tantum dilexit nos, ut Filium suum daret pro nobis, Deum pro hominibus, pro servis Dominum, pro adoptivis Filium verum; ut mors ejus vita nostra sit, et resurrectio ejus justificatio nostra, secundus autem adventus ejus requies vitæ nostræ, et gloria in æternum; ut ista spes consolatio sit præsentium pressurarum, per quam fundati crescerent in bonis operibus et doctrina.

¹ Codd. C et M, *inluminatione*, cum Augustino aliisque Patribus apud Sabbat. ad h. l.

² Mss. C et M, *et prodigiis*, ut vetus lat. versio, August. aliique Patres, apud Sabbat. ad h. l. Quod hic et Ambrosius

legisse videtur; numero enim 8 habet vocem *prodigiorum*, non *portentorum*.

³ Codd. C et M, *et Deus Pater qui*, cum Vigilio Tapsensi ac Fulgentio apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Codd. C et M, *in gratiam*.

CAPUT III.

Vers. 1, 2. *Quod reliquum est, fratres, orate pro nobis, ut verbum Domini currat et clarificetur, sicut et apud vos, et ut¹ liberemur ab importunis et nequam hominibus; non enim omnium est fides.*

11. **D**e cetero orandum hortatur, ut dignetur Deus doctrinam suam infatigabili cursu dirigere, et transfundere per os Apostoli sui in aures audientium, et ut compesceret et sedaret malorum hominum seditiones, qui diffidunt veritati, et loquendi fiducia cresceret Apostolo ad ejus fructum, et conversionem multorum.

Vers. 3. *Fidelis autem Deus, qui stabiliet vos,² et custodiet a malo.³*

Quoniam Deus fidelibus et bonæ vitæ hominibus auxilium suum non defuturum in necessitate promisit ad confirmationem illorum, ii autem tam in fide quam in opere æmuli erant bonorum; idcirco fidelem Deum dicit in promissis ejus, quia providentia ejus esset circa eos.

Vers. 4. *Confidimus autem in Domino de vobis, quoniam quæ præcepimus, et facitis, et facietis.*

Propter quod mereri illos, ut Dei defensione tutos præstari confideret; idcirco ea quæ illis præcipiebat in nomine Domini, fieri ab illis et futura esse non dubitat.

Vers. 5. *Dominus autem dirigat corda vestra in dilectione Dei, et patientia Christi.⁴*

12. Hoc illis exoptat a Deo, quod non ambigit posse præstari; ut in Dei caritate cor eorum proficeret ad expectandum adventum Domini, ut, condemnato sæculo,⁵ desideretur adventus ejus, qui sæculum vicit.

Vers. 6. *Denuntiamus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Jesu Christi, secerni vos ab omni fratre intemperanter ambulante, et non secundum traditionem, quam acceperitis⁶ a nobis.*

Quoniam in omni plebe non omnes obedientes sunt verbo doctrinæ, non legis, sed suum placitum et consilium sequentes; propter hoc declinandum ab his præcipit, ut cognoscant semet ipsos errare.

Vers. 7-9. *Ipsi enim scitis quemadmodum debeatis imitari nos, quoniam non intemperanter vivimus inter*

A *vos, neque gratis panem edimus⁷ a quoquam; sed in labore et figatione, nocte dieque operantes, ad hoc ne graves essemus cuiquam vestrum: non quia non habuerimus potestatem; sed ut nosmet ipsos formam daremus vobis ad imitandos nos.*

13. Illos dicit non ignaros operis et laboris sui, quem sedulo exitu⁸ operabatur, ne pane indigeret alieno, ut exemplum daret eis ad imitandum illum. Neque enim reprehensibilis esset, si panem ab his reciperet ad corporis curam, qui animis illorum escam spiritalem præbebat, quæ etiam corpori immortalitatem cum gloria procuraret. Tunc etenim exerta potest esse libertas, si semet ipsum quis ventris causa aut pecuniæ nulli subjiciat, suo pane contentus; maxime quod ad laudem magis proficit si, cum liceat, et sit sumendi potestas, contineat: hic talis prodesse potest audientibus se; reverentiam enim habebunt rigoris hujus, et ea quæ ab hoc mandantur, prætermitti non poterunt.

Nam cum essemus apud vos, hoc præcipiebamus vobis, quod si quis non vult operari, nec manducet. Vers. 10.

14. Non solum verbis docebat, sed hortabatur et factis; idonei enim magistri est, si ea quæ verbis docet, operibus expleat. Tunc etenim addiscentes vera esse sciunt quæ audiunt, si negligi illa non viderint a doctore. Quamvis enim manifeste vera esse non ignorentur quæ docentur; tamen si negligi cœperint a magistro, difficile proficient audientibus: magis enim opera suadent, quam verba. Quamobrem magnis præmiis remunerandi sunt qui, negligentibus magistris, de solis verbis proficiunt tam in opere quam in sensu. Forma ergo erat iis, qui mediocris vel tenuis erant substantiæ in plebe, ut discerent quatenus libertatem suam non amitterent. Unde et Salomon, *Raro, inquit, inferes pedem ad amicum tuum, ne saturatus⁹ tui oderit te.* Qui enim frequenter ad alienam mensam convenit, otio deditus aduletur necesse est pascenti se; cum religio nostra ad libertatem homines advocet. Ideoque si quis, inquit, manducare spernit, cesset ab opere: sed quia nullus sine cibo potest vivere, det operam laborandi; ut arbitrio suo vivens Deum possit habere propitium.

F *Audivimus enim quosdam ambulare inter vos intemperanter, nihil operantes, sed curiose agentes.* Vers. 11.

15. Qui otiosi esse desiderant, id agunt quatenus occasio nascatur, qua introitum suum

¹ Mss. C et M omittunt ut.

² Mendum est in maurinis editionibus eos pro vos.

³ Cod. C, ab omni malo.

⁴ Rom. edit., in dilectionem Dei, et expectationem Christi.

⁵ Edit. cum paucis mss., ut contempto sæculo. (Edit. Maur.)

⁶ Codd. C et M, quam acceperunt, cum græco textu, vet. lat. versione, Cypriano, Lucifero et August. apud Sabb. ad h. l.

⁷ Rom. edit., panem acceperimus. Postea cod. C, noctu.

⁸ Eadem edit. Rom., quem sedulo exercitio.

⁹ Cod. C, satiatus, ut Vulgata.

desiderabilem faciant domibus divitum; ambulantes gesta et opiniones verborum subtiliter colligunt, scientes quid de quo velint audire, ut libenter et requisiti pascantur. Quod factum valde abhorret a disciplina Dominica: horum enim venter Deus est, qui fœda cura necessaria provident.

Vers. 12. *His igitur qui hujusmodi sunt, denuntiamus, et exhortamur in Domino Jesu Christo, ut cum quiete operantes suum panem manducent.*

Ut eis facilius suadeat, interposito nomine Domini Jesu Christi, exhortatur eos, ut obaudiant quod eis sit utile.

Vers. 13-15. *Vos autem, fratres, nolite deficere in beneficiendo.¹ Quod si quis non obedit verbo nostro per epistolam, hunc notate, et nolite cum eo conversari, ut reverentia confundatur: et² non velut inimicum existimetis, sed admonete consiliis, ut fratrem.*

16. Propter quod superius unumquemque suum panem manducare debere præcepit, ne forte quidam illorum occasionem parcitatis et inhumanitatis captarent, ideo statim subjecit: *Vos autem, fratres, nolite defatigari benefacientes.* Neque enim in reprehensionem venit qui humanus et largus est; sed hic qui cum possit laborem ferre, in otio vult vitam agere. Quem si epistolæ auctoritas non corrigit, notandum hunc, et nec conversandum cum eo præcipit; ut confusus qui ab omnibus evitatur, subjiceret se præceptis Apostoli. Quod tamen sine iracundia et contumelia vult fieri, ut patienter de-

¹ Rom. edit., *nolite defatigari benefacientes*, quia ita subsequenter legitur. Nos autem codicibus mss. obsecuti sumus, quia Ambrosius in suo contextu potuit sensum biblicum propriis verbis exhibere.

A clinetur ab eo; ita tamen, ut si res tulerit loqui cum eo, monendum illum, ut patiat se corripri, nec ultra præcepta Apostoli contemnenda; familiaritatem quoque tamdiu cum eo non habere, quamdiu obaudiens³ fiat. Nam si ad iracundiam contumeliis lacessatur, pejor se fiet: incitabitur enim ad contentionem, et incipiet erratum suum velle defendere; post autem erubescere emendare se, ne quod prius excusabat, postea fateri videatur.

B *Ipsæ autem Deus pacis det vobis pacem semper in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis.* Vers. 16.

17. Semper, quod suum est, bono voto illos prosequitur, quasi carissimos filios, optans semper cum illis pacem manere, quæ est dux ad vitam æternam. Cum his enim Dominus se esse promisit, qui fuerint pacifici.

C *Ipsa salutatio mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola: ita scribo.* Vers. 17.

Propter interpolas et adulteratores Scripturarum semper se manu sua in omni epistola sua salutationem subscribere testatur; ut sub nomine ejus epistola accepto ferri non possit, quæ non fuerit manu ejus subscripta.

D *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis.* Vers. 18.

Hæc salutatio manu Apostoli conscripta est, qua gratiam Domini nostri Jesu Christi optat esse cum eis. Amen.

² Codd. C et M omittunt *et cum vet. lat. versione et Tertull. apud Sabbat. ad h. l.*

³ Nonnulli mss., Maurinis testibus, *quamdiu non obediens fiat.* Sed *quamdiu* in superiori contextu stat pro *donec*.

IN EPISTOLAM BEATI PAULI AD TIMOTHEUM PRIMAM.

PROLOGUS.¹

Act. xvi, 5.

TIMOTHEUS filius fuit mulieris Judææ fidelis, patre Græco, cujus causa parvulus circumcidi non potuit. Qui studio matris suæ sacras litteras didicit, quibus operam dans, bonam sibi vitam instituit. Hunc Apostolus cum voluisset adsumere, sciens idoneum fore dispensatorem evangelicæ veritatis,

causa Judæorum compulsus est circumcidere eum, instantibus eis, ut qui matre Judæa natus esset, incircumciscus adsumi non deberet ad magisterium propter testimonium generis. Hunc ergo jam creatum episcopum instruit per epistolam quomodo deberet Ecclesiam ordinare.

CAPUT I.

Vers. 1, 2. *Paulus apostolus Christi Jesu secundum imperium Dei Salvatoris nostri, et Christi Jesu spei nostræ, Timotheo germano filio in fide. Gratia, misericordia et² pax a Deo Patre nostro, et Christo Jesu Domino nostro.*

² **P**atris et Filii imperio apostolum se factum ostendit, ut in Deo Patre salutem, et Christo Filio ejus spem prædicaret; ut quia nemo negat salutem esse in Deo, nec quisquam dubitaret spem esse in Christo Jesu, quem a mortuis excitatum, exemplum hujus spei dedisse cognosceret. Hoc modo scribit Timotheo, ut securus³ esset de sua ordinatione; quia imperio Patris et Filii electus est ad docendum. Quem verum filium appellat, sed in fide, sicut dicit ad Corinthios: *In Christo⁴ Jesu*, inquit, *per Evangelium ego vos genui*. Hæc vera et firma generatio est, quæ nescit occasum, nescit morbos et pestilentiam, et quæ ignorat famem et sitim: didicit autem in regno Dei nullius egere;⁵ quia futura est dono Dei immortalitas gloriosa in regno Dei et Christi, quorum gratiam, misericordiam et pacem exoptat cum isto manere.

¹ Cod. M, habet: *Timotheum instruit et docet de ordinatione episcopatus et diaconii et omnis ecclesiasticæ disciplinæ. Argumentum* (ut Cod. C). *Timotheus* etc.

² Codd. C et M, omittunt *et* cum græco textu et vet. lat. versione apud Sabbatier.

³ Cod. C, *securior*.

⁴ Mss. C et M, *In Christo enim Jesu*.

A *Sicut rogavi te subremanere⁶ Ephesi, cum irem in Macedoniam, ut denunties quibusdam, ne aliter docerent, neve intendant fabulis et genealogiis infinitis, quæ quæstiones præstant magis, quam ædificationem Dei, quæ est in fide; ita facito.* Vers. 3, 4.

3. Filius a patre rogari non debuit, sed propter caritatis affectum, et ut illi formam humilitatis ostenderet, obsecrat episcopus coepiscopum suum, ne pateretur Judæos aliter populum, quam ab Apostolo tradebatur, docere; ne oblectarentur fabulis, quas narrare consueti sunt Judæi de generatione suarum originum, de Abraham, et Isaac, et ceteris patriarchis, et de circumcissione, et his quæ postea tradita sunt a Moyse; ne circumvenirentur ad hæc colenda, quæ carnaliter data fuerant. Quid enim opus est generationum, quas constat esse infinitas per traducem, facere mentionem, et quid et quatenus factum est sub unoquoque eorum; et non potius compendio per fidem salutem quærere? Inde enim quæstiones oriuntur, cum quid et quando, et quomodo, et quare factum est, tractatur: quæ res impedit salutem.

Nam finis⁷ præcepti est caritas de corde puro, et conscientia bona, et fide non simulata,⁸ a quibus quidam aberrantes conversi sunt in vaniloquium, volentes esse Legis doctores, non intelligentes neque quæ dicunt, neque de quibus affirmant. Vers. 5-7.

D

4. Quoniam omnium major est caritas, hanc finem esse dixit, id est, perfectionis consummationem, omnium præceptorum; si tamen ex corde puro sit et bona conscientia. Vera enim caritas non potest malam vitam nec simulatam fidem habere, in quibus omnis Lex impletur et prophetæ. Quidam autem Judæorum mysterium Legis ignorantes et prophetarum, quia usque ad Christum servanda sunt tradita, erraverunt putantes, prædicato Christo, etiam Legem factorum in neomeniis, et circumcissione, et escis discernendis servari debere. Idcirco in vaniloquium dicit eos conversos, quia volebant docere quæ ignorabant.

Matth. vii, 12.

Scimus autem quia bona est Lex, si quis ea legitime utatur, certum habens hoc, quod justo lex non est posita, sed injustis et inobsequentibus, Vers. 8-11.

⁵ Rom. edit., *Qui enim sunt in regno Dei, nullius egent*.

⁶ Cod. C, *ut remaneres*.

⁷ Codd. C et M, *Finis autem*, ut græcus textus, vetus lat. versio, et ipse Ambrosius alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁸ Codd. C et M habent *non simulata*, ut nos assumpsimus pro communi *non ficta*, quia ita et Ambrosium legisse patet ex ejus sequentibus, *nec simulatam fidem*.

*impiis et peccatoribus, scelestis et profanis, par-
ricidis et matricidis, fornicatoribus, homicidis,
masculorum concubitoribus, plagiariis, men-
dacibus, perjuris, et si quid aliud sanæ doctri-
næ adversatur, quæ est secundum Evangelium
gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi.*

5. Bonam esse legem, quæ per Moysen data est, non negat; ita tamen, ut sensus ejus scia-
tur, et quomodo data est, accipiatur. Hic enim
scit Legem, et qua causa data sit, qui, prædi-
cato Christo, deserit illam ex parte qua lex
factorum appellatur; circa dilectionem autem
Dei utitur ea, adserens et affirmans quæ a Sal-
vatore dicta sunt, in Lege et prophetis. Hic enim
legitime utitur Lege, qui potest¹ discernere ea
quæ ad tempus data sunt, ab iis quæ perpetua
sunt; et quæ ad Christi pertinent sacramentum,
servari jam in futurum non oportere, quasi
venturus credatur qui jam venit. Si ergo omnia
locis suis accipiantur, bona sunt; si quominus,
mala erunt perverse adserenti: peccare est enim
unaquæque minime locis suis exponere. Præ-
terea quia justis lege non opus est, id est, iis
qui accepta remissione peccatorum justificati
sunt, ne jam vivant sub Lege, a qua liberati
sunt dono Dei per fidem Christi; ut de cetero
servata lege naturæ, quæ Creatoris cognitionem
recipit, et non peccare hortatur, judicii diem
expectent, in quo justī remunerandi sunt, cu-
stodientes legem naturalem, quam si humanum
genus ducem sibi habuisset, lex in litteris per
Moysen data non esset. Sed quia contemptui
ducta est, quasi nullius esset auctoritatis, Scri-
ptura firmata est; ut sciretur quod servanda
esset, et propter tempus præsens, et quia re-
quisiturus est in futurum qui illam firmavit, a
quibus neglecta, et a quibus servata est. Itaque
non solum propter malos actus et vitia corporis
Legem datam dicit, sed et propter perfidiam,
qua spernebant Creatorem; ut bene vivere ad-
discerent, et gratias agerent Conditori.

Vers. 12-14.

*Et gratias ago ei, qui me confortavit in Christo
Jesu Domino nostro, quia² fidelem me æsti-
mavit, ponens me in ministerium, qui³ prius
eram blasphemus, et persecutor, et contume-
liosus: sed misericordiam consequutus sum,
quia ignorans feci nondum credens. Super-
abundavit autem gratia Domini nostri cum fide
et dilectione, quæ est in Christo Jesu.*

6. Propter quod omnis incredulus infirmita-
tem animi patitur, constrictus carnali ratione,

¹ Codd. C et M, qui potens est.

² Mss. C et M, quod, cum vet. lat. versione et Lucif. apud Sabbat. ad h. l.

³ E mss. C et M, cum græco textu, ac Lucif, Cypriano, Augustino posuimus qui loco communis quia.

⁴ Hæc lectio quæ occurrit etiam apud Augustinum, non probatur Hieronymo, qui in Ep. 24 ad Marcellinum latinorum codicum vitiositatem ad græcam originem revocandam affir-
mans, paulo post obtrectatores suos ita compellit: *Illis placeat
humanus sermo, et omni acceptione dignus: nos cum græ-*

A ne credat spiritali; idcirco se Christo gratias
dicit agere, quia apparentia majestatis suæ im-
becillitatem mentis ejus roboravit; quia impos-
sibile putabat esse quod de Domini potestate,
et gemina nativitate, et resurrectione, et spe
prædicabatur. Confirmatus autem talis visus est,
qui dignus esset ac posset esse dispensator sa-
cramenti Dominici; ut ea vera per Legem fir-
maret, quæ prius amore Legis incredibilia ju-
dicabat; et in persecutionibus gauderet, quas
B prius quasi juste credentibus inferebat, dolens
quia fecerat, lætus quia patiebatur. Tantam
enim spem didicerat in eo, quem ante negabat,
ut plus gauderet in patiēdo, quam prius exul-
taverat in persequendo. Non enim malitia hoc
agebat, sed errore, cui facile potest, cum resi-
piscit, ignosci. Qui autem scit vera esse quæ
negat, hic non errore hoc agit, sed malevo-
lencia; hujus incurabile vulnus est: invidia enim
compellitur falsum appellare quod scit verum.

C *Humanus sermo,⁴ et omni acceptione dignus,
quia Christus Jesus venit in hunc mundum
peccatores salvos facere, quorum primus sum
ego. Sed ideo misericordiam consequutus sum,
ut in me primo⁵ ostenderet Christus Jesus
omnem magnanimitatem et patientiam ad exem-
plum eorum,⁶ qui credituri sunt illi, in vitam
æternam.*

Vers. 15, 16.

D 7. Quid tam gratum, tamque jucundum, quam
peccatoribus indulgentiam prædicare? Quis enim
sine peccato est, ut hoc munus non cum omni
gratiarum actione suscipiat, Deum auctorem
hujus præferens, et collaudans in Christo, qui
ut hominem peccatis ablueret, de cœlestibus ad
terrena descendens, carnem peccati accepit,⁷
E terrenis se admiscuit, ut eum cœlestem efficeret;
mori se passus est, ut illum morti erutum pa-
radiso redderet immortalem? Quis hæc beneficia
non in infinitum extollat, quæ Deus præstitit
homini, Dominus servo, Conditor creaturæ; ut
plus esset adhuc in beneficiis humanis, quam
cum fecit quæ non erant, posteaquam fecit?
Etenim derelictus ab his, et contemptus, et
contumeliis appetitus, addidit ad beneficia non
requisitus, ut gratior esset, et plus præferendus,
dum reparat, quam cum fecit; ut ostenderet
unum se esse, qui hæc omnia possit. Igitur sic
Christus præsidium tulit homini, ut puritatem
F suam non violaret, nec amitteret potestatem.
Hominem enim se nasci voluit, pro certo ha-
bens carnis contactu se minime violari: con-
versationi humanæ se miscuit, sciens peccatis

*cis, idest cum Apostolo qui græce loquutus est, erremus:
fidelis sermo et omni acceptione dignus.*

⁵ Codd. C et M, omittunt primo ut vetus lat. versio et Augustinus. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁶ Rom. edit., hic et infra, ad informationem eorum.

⁷ Eadem Rom. edit., similitudinem carnis peccati accepit.
Ita editores illi Ambrosii locutionem emendandam arbitrati
sunt, quæ tamen ei non est vitio vertenda, cum intelligi
possit de carne quæ in hominibus, non autem in ipso Christo,
caro est peccati: quod abunde in sequentibus declaratur.

se corrumpi non posse: occidi se passus est, non nescius mortem sibi dominari non posse, sed eam sua opprimere potestate. Hæc ergo gessit, ut omnia se posse doceret. Humilitas enim ista non ad diminutionem ejus proficit, sed ad gloriam; et non solum ejus, verum etiam in ipsum credentium: dignitas est enim servum esse potentis. Cum ante Apostolum multi utique credidissent Judæorum ex iis, qui ipsum Dominum occiderunt; Apostolus tamen ut se humiliet, adhuc dolens de sua incredulitate, primum se omnium peccantium vocat. Quoniam enim præ ceteris sacramento se imbuat Salvatoris, propius ad cognoscendam magnificentiam ejus accedens, accusat se magis, qui tantum boni tarde agnovit, nec ultro, sed misericordia ejus præventus; ut ipse testis esset divinitatis ejus, quem prius ut hominem mortuum aestimabat. Hæc accusatio ejus est, laus vero Salvatoris, qui ad exemplum ceterorum credentium persequentem se vocavit ad gratiam; ut per patientiam suam et magnanimitatem in eo ostenderet ceteris, qui inimico tam benevolus exstiterit, qualis esset futurus ad se decurrentibus.

¹
Vers 17. *Regi autem sæculorum immortalī,¹ invisibili, soli Deo honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.*

8. Hæc ad Dei Patris personam pertinent, quem immortalem ideo solum et invisibilem appellat; quia omnis immortalitas ab ipso est, ut ipsi soli magis competat in veritate; quia quisquis immortalis est, non a se hanc habet, sed ab illo. Simili modo et in Evangelio legitur, dicente Domino: *Quia nemo est bonus, nisi unus Deus.* Et iterum ipse dicit: *Bonus homo de bono thesauro profert bona.* Nemo tamen nisi unus Deus bonus est; quia ipse fons bonitatis est, ex quo ceteri potantur, ut boni sint. Ipse est et invisibilis solus Deus, quia nulli umquam visus est: omnia enim agit per Filium, quem idcirco visum dicimus; ut licet aliter quam est, apparuisse tamen illum significemus.² Honorificentiam ergo et gloriam Deo Patri in veritate pronuntiat, cujus pietate et providentia Christus liberavit peccatores ex morte.

Vers. 18-20. *Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum præcedentes super te prophetias, ut milites in illis bonam militiam, habens fidem et puram conscientiam, quam quidam repellentes, circa fidem naufragaverunt: ex quibus est Hymenæus et Alexander, quos tradidi satanæ, ut discant non blasphemare.*

9. Postquam Dei Patris et Christi Filiū ejus quæ et quanta beneficia sint circa peccatores

A homines memoravit; qui cum essent puniendi, non solum ignovit eis, sed et justificavit, et in filios sibi adoptavit: quo ordine populum disciplina ecclesiastica imbueret, in subjectis ostendit, commonens ut memor electionis suæ sanctus Timotheus, id ad quod prædestinatus est, impleat. Prædestinatus est enim, quando ad hoc ab Apostolo adsumptus est, ut ordinaretur, dignus judicatus futurus episcopus, ut impleret militiam evangelicam in fide et pura conscientia: qui enim fideliter docet, non potest malam habere conscientiam. Tunc enim fidem exhibet prædicationis suæ, si se absteineat a contrariis omnibus; quia exemplo bonorum operum multos lacessit ad credulitatem, fidentes de spe prædicationis: nam qui fidem spernit, procul dubio malæ est conscientiae. Aut enim hypocrita prædicatur, aut apertus blasphemus; sicut erant Hymenæus et Alexander, qui deserentes fidem naufragi facti sunt, id est, nudi veritate, aut privati vita. Quid est enim veritas, nisi vita? Quos tradidisse se dicit satanæ, ut emenderentur causa blasphemiae. Traditio autem hæc est, quia commotus Apostolus blasphemias eorum, sententiam protulit in eos; diabolus autem qui ad hoc paratus est, ut adversos a Deo accipiat in potestatem, audita sententia, corripuit eos; ut intelligerent hac causa se pœnis adstringi, quia blasphemaverant. Hinc est, unde in Evangelio dictum est inter cetera: *Jam noli peccare ne quid tibi deterius contingat;* ostendens causa peccati aliquando infirmitates inferri corporibus. Et quia ministro diabolo fiunt, declaravit Dominus, dicens inter multa: *Hæc autem cum sit filia Abrahæ, quam alligaverat satanas decem et octo annis, non oportuit solvi a vinculo die sabbati?*

Joan. v, 14

Luc. xiii, 16.

CAPUT II.

E *Exhortare ergo³ primum omnium fieri deprecationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus, et pro omnibus qui in sublimiori loco positi sunt; ut placidam et quietam vitam degamus in omni pietate et castitate. Hoc enim bonum est et acceptum coram salutari⁴ nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire.*

Vers. 1-4.

F 10. Hæc regula ecclesiastica est, tradita a magistro gentium, qua utuntur sacerdotes nostri, ut pro omnibus supplicent, deprecantes pro regibus hujus sæculi; ut subjectas habeant gentes; ut in pace positi, in tranquillitate mentis et quiete Deo nostro servire possimus. Orantes etiam pro iis, quibus sublimis potestas est credita, ut in justitia et veritate

¹ Omisimus communem lectionem et cum codd. C et M, greco textu, ac Patribus. Cf. Sabbat. ad h. l.

² Edit. omnes ac mss. nonnulli, *quam est, apparuisset; illum tamen significemus.* Non satis recte. (Edit. Maur.)

³ Rom. edit., *Exhortor ergo.* Et infra, *ut tranquillam et quietam vitam.*

⁴ Mss. C. et M, *Salvatore* cum Augustino apud Sabbatier.

gubernent rempublicam, suppeditante rerum abundantia; ut amota perturbatione seditionis, succedat lætitia: panis enim confirmat cor, et vinum lætificat mentem. Postulantes vero pro iis, qui in necessitate varia sunt, ut eruti et liberati, Deum collaudent incolumitatis auctorem. Referentes quoque gratiarum actiones pro iis, quæ nobis quotidie Dei providentia præstantur ad vitam; ut in his omnibus Pater collaudetur Deus, ex quo sunt omnia, et Filius ejus, per quem sunt omnia; ut sopitis omnibus, quæ huic imperio infesta et inimica sunt, in affectu pietatis et castitatis Deo servire possimus: perturbatio enim et captivitas nec pietatem servat, nec castitatem. Unde enim pius qui nudus est? Et unde castus,¹ ubi potestatis suæ non est? Ut hæc ergo servari possint, quies necessaria est; ut placita Deo reddantur obsequia, qui omnes homines salvos vult fieri, et cognoscere veritatem. *Hæc est, inquit, vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum.* Si Deus utique, qui omnipotens dicitur, omnes homines salvos vult fieri, non impletur ejus voluntas? Sed in omni locutione sensus et conditio latet; unde dicit Petrus apostolus: Omnis Scriptura indiget interpretatione. Vult enim Deus omnes homines salvos fieri, sed si accedant ad eum: non enim sic vult, ut nolentes salventur; sed vult illos salvari, si et ipsi velint. Nam utique qui legem omnibus dedit, nullum excepit a salute. Numquid medicus non idcirco proponit in publico, ut omnes se ostendat velle salvare, si tamen ab ægris requiratur? Non est enim vera salus, si nolenti tribuatur; nec gaudere potest in percepta salute qui invitus, si tamen potest fieri, accepit medicinam; ut non dicam quia medicinæ effectum habere non potest, nisi ad illam æger animum commodaverit; quia hæc medicina non est corporalis, sed spiritalis, quæ neque dubiis proficit, neque invitis.² Fides est enim, quæ dat salutem, quam nisi mens tota susceperit voluntate, non solum nihil proderit, sed et oberit. Fidei etenim gratia hanc habet potestatem; ut devotis sibi divinam infundat medelam, indevotis vero conferat morbum, per quem totus homo intereat.

Vers. 5. *Unus enim Deus, et unus mediator Dei et hominum homo Christus Jesus.*

11. Dei et Christi unam significat esse voluntatem in salvandis hominibus; unde Deum Patrem, quia ab ipso est omnis auctoritas, unum esse fatetur, et unum mediatorem Dei et hominum Christum Jesum. Missus enim a Patre

¹ Vet. editiones ac mss. aliquot, ut C et M, *et unde castitas, ubi etc.*

² Eadem vet. editio et mss. nonnulli, *quæ neque dubiis proficit, neque invidis.* (Edit. Maur.)

³ Rom. edit., *quia enim unum est: ceteræ ac plurimi mss.... unus est, supple Deus.* Codd. C et M, *unus est Deus Pater.*

A factus arbiter reconciliavit Deum et homines, reformando eos ad agnitionem ejus: quia enim unus est Deus Pater³ et Filius, non persona, sed indifferentia naturæ; ut arbiter esset Dei et hominum Filius Dei, adsumpta carne, homo natus est; ut mediator Dei et hominum esset homo Christus Jesus, id est, non sine divinitate; quia in Deo homo erat, et Deus in homine: et ut ex utroque esset mediator, et ut utrumque reconciliaret, in se primum hoc fecit. B Non enim poterat unitatem Dei custodiens, mediator Dei et hominum vocari, quasi alius esset Deus, qui dissidentem hominem a Deo in gratiam revocaret: sed homo qui legem datam non præteriret, factus est arbiter inter eum qui peccavit, et inter illum qui peccare ignorabat; ut hic ignosceret, et homo de cetero in Dei fide maneret.

Qui dedit semet ipsum redemptionem pro omnibus, cujus testimonium temporibus suis datum est, in quo positus sum ego prædicator et apostolus (veritatem dico, non mentior), magister gentium in fide et veritate. Vers. 6, 7.

C 12. Quoniam homo, reconciliatus Deo, jam obnoxius erat morti infernæ, ut ad Deum cui reconciliatus erat posset adscendere, Salvator ut arbitrium suum ad effectum perduceret, mori se passus est contra jus; ut descendens ad inferos, mortem de impietate quam in eo gesserat, damnaret, auferens eis quos tenebat; ut de cetero quisquis signum ejus haberet, ab ea teneri non posset. Cujus rei testimonium tempore quo resurrexit, ostendit: destructio enim mortis resurrectio mortuorum est. Quam spem missus est hic Apostolus gentium prædicare, ut ab eo discerent quæ spes esset in Christo: hinc enim dictus est magister, ut fidem doceret et veritatem.

E *Volo itaque orare viros in omni loco, levantes sanctas manus sine ira et disceptatione.* Vers. 8.

13. Pacificum animum monet in oratione esse debere, ut ad effectum deducatur oratio; sanctæ enim manus sunt, quando cor mundum est. Sic tamen in omni loco orandum præcipit, ut competens locus intelligatur, non utique importuno aut sordido loco, quippe cum prohibeat

F Dominus vulgo orare: sed hoc monet, ne in sola ecclesia putarent orandum.

Matth. vi, 5, 6.

Similiter et mulieres in habitu ordinato, cum verecundia et pudicitia, ornantes semet ipsas non tortis⁴ crinibus, aut auro, aut margari- Vers. 9, 10.

Nos vero putavimus vocem *Deus* vere ad textum pertinere, et in eum intulimus, non solum e codicis C vetustate, sed quia præsertim a more ecclesiastico aliena fuisset locutio illa absque voce *Deus*.

⁴ Cod. C, *intortis* cum Cypriano et Hieron. apud Sabbat. ad h. l.

tis, aut veste pretiosa: sed, quod decet mulieres profitentes pietatem, per opera bona. A

CAPUT III.

14. Humili habitu mulieres orare debere monet, non in jactantia: qui enim vult audiri, inclinare se debet, amota a se pompa, ut misericordiam Dei provocet. Habitus enim superbus nec impetrat, nec recta de se facit credi. Quis enim prudentium jactanter ornatam mulierem non horreat? Quanto magis auctor Deus, qui corpus a se liberum factum, obligatum metallis videt? Nam humilis habitus bonæ professioni congruit, ut possit non aliud aestimari, quam cernitur: quæ autem in domo Dei cum pompa se mavult videri, non utique propter Deum, sed propter homines consequitur quod vult, ut gloriosa videatur, nihil consequutura a Deo, nisi maculam. Quanto enim hominibus splendida videtur, tanto magis despicitur a Deo.

Vers. 11, 12. *Mulier in silentio discat cum omni subjectione. Nam docere¹ mulieri non permittitur, neque dominari in virum, sed esse in silentio.*

15. Non solum habitum humilem habere debere mulierem, verum etiam auctoritatem ei denegandam, et subjiaciendam præcipit viro; ut tam habitu, quam obsequiis sub potestate sit viri, ex quo trahit originem.

Vers. 13-15. *Adam enim primus creatus est, deinde Eva: et Adam non est seductus, mulier autem seducta facta est in prævaricatione. Salva autem erit per filiorum generationem, si manserit in fide et dilectione, et sanctimonia cum pudicitia.*

Gen. i, 27.

Gen. iii, 6.

Præfert virum mulieri, propter quod primus creatus est; ut inferior sit mulier, quia post virum et ex viro creata est. Adjicit et aliud, quia diabolus non virum seduxit, sed mulierem; vir autem per mulierem deceptus est; ac per hoc nulla illi concedenda audacia est, sed esse debet in humilitate, quia per illam mors intravit in mundum. *Salva erit, inquit, per filiorum generationem; si tamen in fide manserit, et caritate, et pura vita.* Hos enim filios dicit, qui regenerantur per fidem Christi; quia si in generatione sua hi perseveraverint, cum his liberabitur mulier resurgens ex mortuis, non quod ab illis liberabitur, sed per illorum generationem: nam cum credunt qui destinati sunt in vitam æternam, pervenitur ad resurrectionem ex mortuis, et fiet salva, credentibus illis, et vitam castam agentibus. Tamdiu enim resurrectio suspensa est, quamdiu omnes credant prædestinati ad salutem.

¹ Codd. C et M, *Docere autem* cum græco, Cypriano ipsoque Ambrosio alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

² Mss. C et M, *Oportet ergo*, cum textu græco cæterisque versionibus. Cf. Sabbat. ad h. l.

³ Rom. edit., *compositum, hospitalem, aptum ad docendum... non litigiosum, non cupidum.*

Humanus sermo: si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Vers. 1.

16. Quoniam episcopum bonæ vitæ esse oportet, idcirco qui episcopatum cupit, bonum opus desiderat. Hoc enim cupiens bonam vitam appetere videtur; si tamen non ab iis declinet, quæ in subjectis habentur, ne ambitione, aut desiderio pecuniæ hoc egisse videatur.

Oportet enim² episcopum irreprehensibilem esse. Vers. 2.

Qualis episcopus debeat esse, describit, ut nemo episcopatum appetat, nisi fuerit fidus, et qui ab omnibus contrariis abstinere se possit; ut non indignus sit sua professione.

C *Unius uxoris virum.*

Quamvis secundam numero uxorem non sit habere prohibitum, ut tamen quis dignus ad episcopatum sit, etiam licita debet spernere propter sublimitatem ipsius ordinis; quia ceteris melior debet esse qui cupidus est sedis illius.

Sobrium, pudicum, ornatum,³ hospitalem, docibilem, non obnoxium vino, non verberatorem, sed modestum, non litigiosum, non asperum,⁴ sed domum suam bene regentem, filios habentem subditos cum omni castitate. Vers. 3, 4.

17. Talem hominem qui hæc custodiat, quæ enumerat bona, creari dicit debere episcopum. Hæc enim signa sunt dignitatis episcopalis. Si autem quis potiora sectatus, et corpus et animam suam Deo dicaverit, ne se copulet matrimonio; tanto magis dignior fiet. Ideo enim inferiorem posuit, ut de potiore nemo dubitaret.

*Si quis autem domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam adhibebit?*⁵ Vers. 5.

Manifestum est quia tunc potest idoneus rector futurus probari, si prius domum suam recte gubernaverit: qui enim in minimis fidelis est, et in magnis fidelis est.

Luc. xvi, 10.

F *Non neophytum, ne in superbiam elatus, in iudicium incidat diaboli.* Vers. 6.

18. Verum est, quia rudes in fide solent extolli superbia, maxime si accipiant ordinem: novitate enim et potestate inflatur, arbitrans se

⁴ Cod. C, *non avarum*. Tertullianus, *non pecuniæ amans*. Vetus lat. versio, *non cupidum*.

⁵ Codd. C et M, *habebit*, cum vet. lat. versione, ipsoque Ambrosio apud Sabbatier.

⁶ Hos dein vocat qui in primo sunt nativitatis spiritualis anno; cum præcipue neophyti haberentur qui a suscepto baptismo nondum expleverint annum.

præ ceteris digniorem. Videns enim primo anno
nativitatis collatum in se honorem, putat non
magis ad suum, sed ad aliorum profectum se
vocatum, quasi beneficium religioni det magis,
quam accipiat ab ea; per quam rem elatus, in-
currit laqueum diaboli.¹ Inventa enim occasione
superbiæ illius, satanas præcipitat eum.² Ideoque
in Salomone legitur: *Superbis Deus resistit*. Unde
et in alia epistola idem Apostolus ait: *Qui se putat
esse aliquid, cum nihil sit, se ipsum seducit*. Et
Dominus, *Qui se, inquit, exaltaverit, humiliabitur*.

Prov. III, 34.

Galat. VI, 3.

c. XIV, 11.

Vers. 7. *Oportet autem et illum testimonium habere bo-
num ab iis, qui foris sunt.*

19. Sensum Dominicum sequutus, ait opor-
tere futurum episcopum testimonium bonum
habere ab extraneis; quia qui in minimis fidelis
est, et in magnis, sicut dicit Dominus. Et si in
alieno mammona³ fideles non fuistis, quod ve-
strum est, quis dabit vobis? Ut hic qui in mun-
danis rebus et conversatione humana fidelis
minime invenitur, dubium non sit quia et in
divinis idoneus non erit; si autem hominibus
fidem exhibuerit, multo magis Deo.

Ne in opprobrium incidat, et laqueum diaboli.

Si timorem Dei ante oculos non habuerit
episcopus, tempori magis se commodans, hunc
quasi infidelem et pseudopphetam deserit Deus,
et deformis videbitur omnibus et maculosus;
quia aliter facit, quam prædicat, verbis suis
ipse se accusans, quia deputatus est gregi sa-
tanæ: tunc enim vera se probat prædicare, si
ea conetur et gerere. Magna ergo cura eligendus
est qui domum Dei regendam accipit: si enim
terrestrium rerum dispensatores idonei quærendi
sunt, quanto magis cœlestium!

Vers. 8-10. *Diaconos pari modo pudicos, non bilingues, non
vino multo deditos, non turpibus lucris va-
cantes, habentes mysterium fidei in conscientia
pura. Et hi autem probentur primum, et sic
ministrent sine crimine.*

20. Qui tanta circa diaconos eligendos præ-
cipit, quos constat ministros esse sacerdotum;

¹ Edit. rom., *incurrit iudicium diaboli*.

² Omnia præcedentia codex C habet in plurali numero,
videntes, putant etc.

³ Dictio *mammona* in Rom. edit. expuncta fuerat.

⁴ Rom. edit., *Diaconi ordinationem subiecit*. Codd. C et M,
diaconii etc.

⁵ Hoc intelligendum non de absoluta identitate ordinationis
sacramentalis, sed de maxima affinitate, nec non de affinitate
officiorum presbyteri et episcopi. Immo potius in hoc tantum
sensu videtur ab Ambrosio adhibita vox *ordinatio*, cum
dixerit n. 2 hujusmet ipsius epistolæ: *Scribit Timotheo ut
securus esset de sua ordinatione, quia imperio Patris et
Filii electus est ad docendum*; ubi ergo *ordinatio* idem valet
ac *electio ad officium*. Item hoc n. 20 *ordinatio* non de ritu
sacro, sed de officio diaconi usurpatur.

⁶ Hæc in eo sensu intelligenda apparent quod etsi hic dicat
Ambrosius a Paulo significari se Timotheum presbyterum ordi-
nasse, tamen proprie ordinaverit episcopum, propter magnam

A quales vult esse episcopos, nisi sicut ipse ait,
irreprehensibiles, negotia publica, turpia et vilia
lucra non habentes? Scit enim ideo negotiari,
ut capiant lucra, nec aliud profitentur, quam
gerunt. Turpia autem lucra hæc dicit esse, si
sub pia professione quæstibus studeatur; turpis
enim deprehenditur, cum se purum ostendet.
Post episcopum tamen diaconatus ordinationem⁴
subiecit. Quare, nisi quia episcopi et presbyteri
una ordinatio est?⁵ Uterque enim sacerdos est,
sed episcopus primus est; ut omnis episcopus
presbyter sit, non tamen omnis presbyter episco-
pus: hic enim episcopus est, qui inter presbyte-
ros primus est. Denique Timotheum presbyterum
ordinatum significat; sed quia ante se alterum
non habebat, episcopus erat. Unde et quemadmo-
dum episcopum ordinet, ostendit; neque enim
fas erat aut licebat, ut inferior ordinaret maio-
rem; nemo enim tribuit quod non accepit.⁶

C *Mulieres similiter pudicas, non studentes discor-
diæ, sed⁷ sobrias, fideles in omnibus.* Vers. 11. 7

21. Quia sanctum præcipit creari episcopum,
adæque et diaconum, non utique disparem vult
esse plebem; quippe cum dicat Dominus: *Sancti
estote, quia et ego sanctus sum*. Ideoque etiam
mulieres, quæ inferiores videntur, sine crimine
vult esse, ut munda sit Ecclesia Dei.⁸ Sed ca-
taphrygæ erroris occasionem captantes, propter
quod post diaconos mulieres alloquitur, etiam
ipsas diaconas ordinari debere vana præsum-
ptione defendunt; cum sciant apostolos septem
diaconos elegisse. Numquid nulla mulier tunc
idonea inventa est, cum inter undecim apostolos
sanctas mulieres fuisse legamus? Sed ut hæretici
animum suum verbis, non sensu legis adstruere
videantur, Apostoli verbis contra sensum nituntur
Apostoli; ut cum ille mulierem in ecclesia in
silentio esse debere præcipiat, illi e contra etiam
auctoritatem in ecclesia vindicent ministerii.

Levit. XIX, 2.

8

*Diacones sint unius uxoris viri, filios bene regen-
tes, et domos proprias; qui enim bene ministra-
verint, gradum bonum sibi adquirunt, et mul-
tam fiduciam in fide, quæ est in Christo Jesu.*

Vers. 12, 13.

22. Ea quæ minus dixerat de ordinatione

necessitudinem intercedentem inter presbyteri et episcopi of-
ficia et potestatem. Nam cum subdat: *Nemo enim tribuit quod
non habet*, aperte innuit vere episcopum a Paulo ordinatum
esse Timotheum, ut posset et alios valide in episcopos ordinare.

⁷ Cod. C omittit *sed* cum græco textu et vet. lat. versione
apud Sabbatier.

⁸ Ambrosius putat de mulieribus in genere hæc dicta esse.
Sed nullus idearum nexus cum præcedentibus et subsequen-
tibus hanc interpretationem confirmat. Chrysostomus opinatus
est hæc dici de diaconissis, quam sententiam adoptarunt
plures interpretes recentiores, atque etiam Martini: attamen
admitti nequit, quia de diaconissis posterius verba fiunt.
Melius D. Thomas hæc dicta putavit de uxoribus diaconorum;
sed optime videntur assumenda etiam de uxoribus episcopo-
rum, ut habet Mack in suo germanico *Commentario Pastro-
ralium D. Pauli Epistolarum*. Sane magni momenti erat ad
reverentiam sacris ministris atque etiam episcopis concilian-
dam, ut eorum quoque uxores intemeratæ omnino apparerent.

1 diaconatus,¹ nunc subjecit. Ostendit etiam ipsos
 2 unius uxoris viros esse debere; ut hi ad mini-
 3 sterium Dei eligantur, qui non sunt egressi con-
 4 stitutum Dei. Homini enim unam uxorem de-
 crevit Deus, cum qua benedicatur; nemo enim
 cum secunda benedicitur.² Qui si filios bene
 gubernaverint, et domos suas, id est, verna-
 culos aut domesticos, poterunt digni fieri sa-
 cerdotio, et fiduciam habere apud Deum; ut
 5 sciant se posse impetrare quod postulant, jam
 de cetero se ab usu feminæ cohibentes. Vete-
 ribus enim idcirco concessum est levitis aut
 sacerdotibus uxores ad usum habere, quia mul-
 6 tum tempus otio vacabant a ministerio aut sa-
 cerdotio: multitudo enim erat sacerdotum, et
 magna copia levitarum, et unusquisque certo
 tempore serviebat divinis ceremoniis secundum
 institutum David: hic enim viginti et quatuor
 7 classes constituit sacerdotum, ut vicibus deser-
 virent; unde Abia octavam classem habuit,
 8 cujus vice Zacharias fungebatur sacerdotio, sicut
 continetur in libro Paralipomenon; ita ut tem-
 pore quo non illos contingebat deservire altari,
 domorum suarum agerent curam: at ubi vero
 9 tempus imminabat ministerii,³ purificati ali-
 quantis diebus, accedebant ad templum offerre
 Deo. Nunc autem septem diaconos esse oportet,
 et aliquantos presbyteros, ut bini sint per ec-
 10 clesias, et unus in civitate episcopus: ac per
 hoc omnes a conventu feminæ abstinere debere;
 quia necesse est eos quotidie præsto esse in
 ecclesia, nec habere dilationem, ut post con-
 11 ventum legitime purificentur, sicut veteres.⁴ Omni
 enim hebdomada offerendum est, etiam si non
 quotidie peregrinis, incolis tamen vel his in
 hebdomada; etsi non desint, qui prope quotidie
 baptizentur, ægri. Nam veteribus ideo concessum
 est, quia multo tempore in templo non vide-
 bantur, sed erant privati. Si enim plebejis ho-
 12 minibus orationis causa ad tempus abstinere se
 præcipit, ut vacent orationi; quanto magis le-
 vitis aut sacerdotibus, quos die nocteque pro
 plebe sibi commissa oportet orare! Mundiores
 ergo esse debent ceteris, quia actores Dei sunt.

⁵
 Vers. 14, 15

*Hæc tibi scribo, fili Timothee,⁵ sperans cito me
 venire ad te; si autem tardavero, ut scias
 quemadmodum oporteat te in domo Dei con-
 13 versari,⁶ quæ est Ecclesia Dei vivi, columna
 et firmamentum veritatis.*

23. Quantum ad scientiam ejus pertinebat,
 hoc erat in eo quod citius illum visurus esset:
 sed quia solet aliud placere Deo, cujus provi-
 dentia ipsi soli cognita est; idcirco ne forte,

¹ Cod. C, *diaconii...* ostendens.

² Alludit ad morem tunc jam in Ecclesia vigentem bene-
 dictionem secundis nuptiis non impertiendi.

³ Cod. C, *imminebat deservitionis*.

⁴ En quam antiqua lex ecclesiastici celibatus aut conti-
 nentiæ in ipso conjugio, ita ut qui jam conjugati ordinati
 essent diaconi, presbyteri aut episcopi, uxores ut sorores
 tantum secum retinere possent.

A inquit, tandem, scribo tibi, ut scias quomodo
 Ecclesiam ordines, quæ est domus Dei; ut cum
 totus mundus Dei sit, Ecclesia tamen domus
 ejus dicatur, cujus hodie rector est Damasus.⁷
 Mundus enim in prævaricatione est, diverso tur-
 14 batus errore: ideo illic necesse est dicatur esse
 domus Dei, et veritas, ubi secundum voluntatem
 suam timetur. Hoc profitentibus de eo servis,
 quod ipse dignatus est docere, ne forte verba
 ejus negarentur esse, virtutibus hæc signavit,
 15 quæ a nullo alio fieri possunt; ut his infide-
 litas accusata inexcusabilis pereat. Firmamentum
 enim veritatis hujus signa sunt et prodigia.

Et quidem omnium confessione magnum est hujus Vers. 16.
pietatis mysterium.

24. Nullum fidelium admirari negat sacra-
 mentum veritatis in Ecclesia prædicatæ, quam
 pietatem appellat: magnanimitatem enim et
 16 clementiam suam cognoscentibus æterna et di-
 vina tribuit dona,⁸ excepta remissione pecca-
 torum, quam hic in præsentī largitur.

*Quod declaratum est in carne, justificatum est
 in spiritu, visum est angelis, prædicatum est
 gentibus, creditum est in hoc mundo, adsumptum
 est in gloria.*

D Sacramentum mysterii Dei, quod est Christus,
 in carne dicit manifestatum, quod latebat in
 spiritu. Natus enim homo Filius Dei, qui in
 secreto erat apud Deum, opere et prædicatione
 declaravit se creaturæ, et hoc est justificatum
 esse in Spiritu, operibus et virtute claruisse
 eum, qui erat in carne, quis esset; deinde appa-
 17 ruisse angelis, non jam in forma humilitatis,
 sed in potestate. Tamdiu enim adspectu humilis
 visus est per carnem, quamdiu, devicta morte,
 resurgeret a mortuis, et videretur majestas ejus,
 18 qui natus ut homo, non erat totus homo; ut
 agnoscentes angeli mysterium, quod prius la-
 tuit, declaratum in carne, genu illi flectentes
 quasi Deo, gratias agant; quia didicerunt ve-
 ritatem, quæ gentibus prædicata est, ut ab er-
 rore liberarentur; in quo mundus proficit, ut
 non damnetur. *Creditum est mundo.* Ideo enim
 creditum est mundo Dei sacramentum, ut per-
 fidia ejus veniam erroris mereri non possit,
 sicut dicit Dominus de Judæis: *Si non venissem
 et loquutus eis fuisset, peccatum non haberent:
 nunc autem excusationem non habebunt de pec-
 cato suo. Adsumptum est in gloria.* Quia quod
 19 velut infirmum et deforme contempserunt, ad-
 sumptum est in gloria: post crucem enim ma-

Joan. xv. 22

⁵ Mss. C et M omittunt *fili Timothee*, ut grecus textus
 et vetus latina versio. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁶ Rom. edit., *quomodo Ecclesiam ordines, quæ est domus
 Dei vivi.*

⁷ Qui nempe obiit anno 384. Vide quæ de hoc dicta sunt
 in Præfatione, etiam quoad causam hujus mentionis.

⁸ Nonnulli mss., *magnanimitate enim et clementia sua
 cognoscentibus se divina tribuit bona.* (Edit. Maur.)

nifestata persona et virtute sua Salvator palam, famulantibus nubibus, adscendit gloriosus in cœlos.

CAPUT IV.

Vers. 1-5. *Spiritus autem manifesto dicit quia in novissimis temporibus recedent quidam a fide, adtendentes spiritus fallaces, ac doctrinas dæmoniorum in simulatione falsiloquorum, cauteriatam habentium conscientiam suam,¹ prohibentium nubere, et² abstinere a cibis, quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, et iis qui cognoverunt veritatem; quia omnis creatura Dei bona est,³ et nihil rejiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur. Sanctificatur enim per verbum Dei et orationem.*

25. **Q**uæ sibi Spiritus sanctus futura revelaverit ad instructionem Ecclesiarum et cauteriam, non tacet; ut præmonitæ Ecclesiæ sollicitæ sint, ne ab huiusmodi possint circumveniri hominibus. Quid enim tam clarum, tamque apertum ad evitandos aut magis condemnandos doctrinæ hujus pestiferæ viros potuit manifesta voce præfari, nisi ut adseverationem eorum fallacem, ac simulatam doctrinam dæmoniorum nuncuparet; ut cum hujus adseverationis sermones audiuntur, a diabolo composita esse doctrina hæc sciretur, quam prædixerat Spiritus sanctus; quæ de incarnatione Salvatoris adserit falsa, quæ nunc in marcionistis, quamvis pœne defecerint, patricianis,⁴ aut maxime in manichæis denotatur? Hi enim et Christum natum negant, et nuptias prohibent, et abstinendum a cibis tradunt. Quorum cauteriatam dicit conscientiam, hoc est, simulatione corruptam; quia sicut cauterium corium corrumpit, et notam infligit; ita et fallacia conscientiam, quæ dolo malevolentiae aliud scit, et aliud profitetur, denotat ad perditionem. Jam enim hos immutari negat,⁵ ut salventur; quia sicut cauterium immutari non potest, ita nec eorum animus emendari; nihil enim pejus simulatione. Tales enim ii sunt, quales et Judæi illi, qui intelligentes Christum Dei virtute operari, in Beelzebub hæc ab eo fieri dicebant. Ut enim fabricatorem hominis male tractent, cum natos se non doleant, nuptias tamen prohibent, et Christo carnem subtrahunt; et ut ad ejus injuriam proficiant,⁶ ab iis quæ usibus nostris

A instituit, abstinendum docent; ut per id quod despiciuntur, mala esse, et a malo auctore inventa videantur. Hinc est unde Apostolus omnia a Deo bona facta ostendit, si tamen cum gratiarum actione sumantur; immunda enim erunt ei, qui non laudat in his Creatorem. Nec enim possunt bene illi proficere, qui sic illa sumit, ut male tractet auctorem eorum.

Hæc igitur proponens fratribus, bonus eris minister Jesu Christi, enutritus verbis fidei, et bonæ doctrinæ, quam adsequutus es.⁷

26. Quid tam verum, quid tam clarum et providum, nisi ut disciplina christiana incorrupte tradatur, ut fructus ejus in area Dominica fertilis ac firmus collaudetur; hoc est, ut in die judicii non reprobis et igni comburendus⁸ censeatur? Hoc boni doctoris est atque idonei ministri Domini nostri Jesu Christi; quippe cum enutritum hunc dicat verbis fidei et bonæ doctrinæ, quam ab infantia hunc adsequentum adserit. Qui enim integre omnibus Hebræorum libris imbutus erat, accepta fide, perfectum fecit doctorem.

Profanas autem et aniles fabulas abnue, exercens⁹ temet ipsum ad pietatem. Corporalis enim exercitatio ad modicum,¹⁰ pietas vero ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ præsentis et futuræ.

27. Profana verba adversa intelliguntur; aniles autem fabulæ deliramenta quædam sunt. Hæc quorundam perstreptentium vocibus solent in contentionem deduci; ut quasi tractatus habeatur rei inanis, cujus effectus nullus est, nisi vanitatis.¹¹ Ab iis ergo quæ contraria sunt, declinandum monet; simili modo et ab illis quæ anilia sunt, vanitate quadam composita: sunt enim aliqui, qui calore animi mittunt se in disputationes huiusmodi. Pietati autem operam dandam commonet, quia grandem habet profectum. Qui enim misericordiæ student, senioribus vicem reddentes parentibus, et in præsentia vita auxilia Dei non deerunt illis, et in futuro immortalitatem habebunt cum gloria. Exercitium autem corporale ad modicum utile dicit: jejuna enim et abstinere a cibis, manente auctoritate Creatoris,¹² non multum prodest, nisi addatur huic pietas, cujus opera mul-

¹ Addidimus suam lectioni communi, e mss. C et M consonis græco textui, Patribus ceterisque versionibus. Cf. Sabbatier ad h. l.

² Codd. C et M omittunt et cum græco textu, vet. lat. versione et Augustino apud Sabbat. ad h. l.

³ Mss. C et M omittunt est ut vetus lat. versio et Novatianus apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Valesius in Addendis Annot. in Socratem et Sozomenum male hic legendum ait, *Patricianis*. (Edit. Maur.)

⁵ Omnes edit. et quidam mss., *hos imitari negat*: alii concinnius, ut in textu. (Edit. Maur.)

⁶ Codd. C et M, *proficiat*, quod æque consistit si ut subjectum id subintelligatur.

⁷ Cod. C, *quæ adsecutus es*, nempe relate etiam ad fidem.

⁸ Cod. C, *igni exurendus*.

⁹ Cod. C, *exerce* cum vet. lat. versione apud Sabbatier.

¹⁰ Cod. C, *Nam corporalis*, ut vetus lat. versio; dein codd. C et M, *ad modicum est utilis, pietas autem*, ut græcus textus et vetus lat. versio, ipseque Ambrosius alibi, apud Sabbat. ad h. l.

¹¹ Cod. C, *nisi vanitas*.

¹² Mss. nonnulli, *monente auctoritate Creatoris*. Sed vera lectio textus habenda est, quod nempe contemnatur superstitiosa abstinencia Creator omnium, qui omnes creaturas suas bonas fecit, ut n. 25 explicatum fuerat.

torum precibus adjuvantur ad Dominum promerendum. Denique illos qui fratribus largi sunt, et variis titulis obsequentes, in vitam æternam proficere evangelicus sermo testatur; dissentientes autem ab hoc opere, in æternum ignem. Corporis autem exercitium nihil aliud quam carnis fræna sunt. Si quis ergo, quia misericordia magna res est, lubricum tamen carnis patiat, huiusmodi quid fiet? Sine dubio vapulabit; quia illud oportuit fieri, et hoc minime prætermitti. Si autem solum corporis habuit exercitium, perennes pœnas patietur, sicut in Evangelio Dominus repromisit: omnis enim summa disciplinæ nostræ in misericordia et pietate est. Aliud tamen exercitium corporis habent carnales, et aliud spiritales: carnales enim sagina et dapibus nutriunt corpora sua, ut celeri motu proficiant ad perditionem; spiritales autem jejuniis et abstinence temperant corpora sua, ut pigra facta circa desideria, possint digna esse futura resurrectione. Hic enim propter spem futuram castigat corpus; ille vero propter futuri desperationem fovet, curam ejus agens ad tempus; ut moveatur citius ad peccandum.

Vers. 9, 10. *Fidelis sermo, et omni acceptione dignus. Ad hoc enim laboramus, et persecutione patimur; quia speramus in Deum vivum, qui est salutaris omnium hominum, maxime fidelium.*

28. Dignum est plane et accepto ferendum pro spe, quæ est in Deum, pati persecutiones; quia in præsentī vita spes caduca est, in promissione autem Dei firma atque stabilis. Ipse est enim salus omnium; quia ex ipso et per ipsum vivunt, quantum ad præsentem vitam pertinet, omnes; quantum vero ad promissam salutem, fideles. Cognoscentibus enim se post hanc vitam, quæ morte finitur, aliam se daturum promisit, quæ immortalitate vigeat. Ideo ergo ait: *Maxime fidelium.*

Vers. 11, 12. *Præcipe hæc, et doce. Nemo juventutem tuam contemnat; sed forma esto fidelium in verbo, in conversatione, in caritate, in fide et castitate.*¹

29. Timotheus, quantum ad ætatem pertinet, juvenis erat; quantum ad mores et conversationem, senior et gravis. Quem ideo sic monet, ut profectus ejus per omnia exemplum esset bonorum operum; ut in adolescente mirabilis videretur et gravis² disciplina, ut actus ejus excusarent ætatem; et non quasi juvenis, sed quasi senior haberetur; et erubescerent majores

A natu, nisi se exhibuissent juxta formam hujus, conversatione et moribus graves; juvenes autem coævum suum haberent magistrum. Mirabilis adolescens sanctissimus Timotheus, cujus exemplo indisciplina coercenda juvenus est, et seniorum irreverentia punienda.

Dum venio, adtende lectionem, exhortationem ac doctrinam. Noli negligere gratiam, quæ est in te, quæ data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterii.

Vers. 13, 14

30. Intentum hunc vult esse et deditum exercitio lectionis, ut omni cura diligentiaque hoc enitatur, ut exhortetur et doceat. Exhortatio est, cum miti verbo aliquos provocamus ad opus bonum; docere vero, quando ea quæ latent, intimamus mentibus audientium. Si enim rector populi ab his dissimulat, negligit gratiam datam sibi: ad hoc enim creatur dux populo, ut hujus salutis sollicitudinem gerat admonendo, docendo, ut fructum habeat ordinatio: quem ad hoc utique Deus constituit, ut proficiat saluti plebis suæ. Qui ergo in hac auctoritate positus indiligens fuerit, Dei contemptor habebitur, minimus in regno cœlorum vocatus:³ neque enim poterit facere, qui nec docere dignatur. Gratiam tamen dari ordinatoris⁴ significat per prophetiam et manuum impositionem. Prophetia est, qua eligitur quasi doctor futurus idoneus; manus vero impositiones verba sunt mystica, quibus confirmatur ad hoc opus electus, accipiens auctoritatem, teste conscientia sua; ut audeat vice Domini sacrificium Deo offerre.

3

Matth. v, 19.

4

Hæc meditare, in his esto; ut profectus tuus manifestus sit omnibus. Adtende tibi et doctrinæ, insta in illis. Hoc enim faciendo, et te ipsum salvum facies, et eos qui te audiunt.

Vers. 15, 16.

E 31. Ut forma sit omnibus non solum in bonis operibus, verum etiam in doctrinæ exercitio, admonet. Apparere enim debere significat exercitii profectum, non in doctrina dumtaxat, sed et in gestis: bona enim arbor bonos facit fructus; similiter et bona doctrina mala opera habere non potest; ut cum visa fuerint bona opera, divini magisterii fructus esse intelligantur, et auditores possint proficere. Tum enim vera et metuenda esse intelligunt quæ dicuntur, quando ab eo ipso qui docet, magna veneratione observari videntur. Quod rectori plebis duobus proficit modis: et suorum enim bonorum operum, et audientium mercedem accipiet; quomodo si negligens fuerit, tam pro se, quam pro eis redditurus est rationem.

Matth. xii, 17

¹ Codd. C et M, in castitate, omisso et, ut græcus textus, vet. lat. versio, Hieron. et August. apud Sabbat. ad h. l.

² Cod. C, gravissima.

³ Mss. C et M, in regno Dei vocatus.

⁴ Nempe ipsiusmet Dei, qui ministros suos elegit. De ministro vero ordinationis implicate tantum sermo est in sequentibus de manuum impositione.

CAPUT V.

Vers. 1. 2. *Seniorem ne increpaveris, sed exhortare ut patrem, juniores ut fratres, anus ut matres, adolescentulas ut sorores in omni castitate.*

32. **P**ropter honorificentiam ætatis majorem natu cum mansuetudine ad bonum opus docet¹ provocandum, ut facilius suscipiat admonitionem: potest enim vereri commonitus, ne postea corripatur, quod turpe est seniori. Nam apud omnes utique gentes honorabilis est senectus; unde et Synagoga, et postea Ecclesia seniores habuit, quorum sine consilio nihil agebatur in Ecclesia. Quod qua negligentia obsoleverit, nescio; nisi forte doctorum desidia, aut magis superbia, dum soli volunt aliquid videri. Juniores quasi fratres censet admonendos cum dilectionis affectu; ut videntes amoris causa se commoneri, facilius se corrigant, quippe cum videant non discrepare opera ejus a prædicatione. Anus vero quasi matres; ut dum miti sermone doceri se vident, non aspere accipiant, quia honorifice proficiunt: asperum est enim senioribus,² cum corripuntur a junioribus. Quod temperamento quodam leniri vult, ut profectus sit et dicenti et audienti. Adolescentulas ut sorores admonet edocendas; ut prompte possint bonæ conversationis suscipere disciplinam. Quando enim non cum imperio insinuari sibi videt, quæ ad bonam pertinent vitam, consentit, humilem se præbens admonenti. Blanditiis enim solent obtineri quæ auctoritate non possunt: nam animalia quando membra sua zelantur, blanditiis tamen cedunt.

Vers. 3. *Viduas honora, quæ vere viduæ sunt.*

33. Has viduas dicit honorandas, quæ data opera viduæ sunt: quæ cum possent nubere, ut meliores essent, et dignæ Deo, secundas nuptias respuerunt, scientes semel benedici conjugium,³ æmulæ sanctissimæ Annæ, quæ jejuniis et obsecrationibus Deo serviēbat nocte dieque, unius viri experta concubitum.

LUC. II, 36.

Vers. 4. *Si qua autem vidua filios vel nepotes habet, discat primum domum suam pie tractare, et mutuam vicem gratiarum reddere parentibus; hoc enim acceptum est coram Deo.*

Viduam prius in hac vita et conversatione dicit probandam; ut tunc demum digna sit vidua Ecclesiæ nuncupari, quæ non quæstus causa magis, quam defensionis,⁴ ecclesiasticæ succumbat disciplinæ. Præire enim debent merita,

¹ Docet in omnibus edit. ac multis mss. desideratur, sed ex aliis nonnullis (etiam C et M) restituitur. (Edit. Maur.)

² Mss. C et M, senibus.

³ Id et præcedenti n. 22 notatum jam fuit.

⁴ Cod. C, quam devotione.

A ut accedenti debitus honor⁵ tribui videatur: quæ enim affectus suos pie tractavit, et domum bene gubernavit, Dei legem servavit, digna effecta remuneratione Ecclesiæ.

Nam quæ vere vidua est et desolata, sperat in Deo, et instat orationibus noctu dieque. Vers. 5.

Viduam filios aut nepotes habentem non facile admittendam ad stipendia Ecclesiæ; quia si pie et sollicite domum suam gubernavit, necesse est reddi illi vicem a suis, sicut et illa reddit propinquis: si autem, ut adsolet, impietas fuerit operata, ut anus despiciatur a suis, quos pie tractavit; dignum esse hanc suscipi ab Ecclesia, quia in Domini lege fideliter conversata est. Vidua igitur desolata, et a suis contempta, sperat in Deo: videns enim ex nulla parte se habere suffragium, toto animo devota est Deo, de quo solo auxilium vitæ salutisque exspectat.

Nam quæ in deliciis est vidua,⁶ vivens mortua est. Vers. 6.

35. Viduam, propter quod vidua dicitur, talem esse debere significat, ut ad Dominum promerendum orationibus vacet, Deo serviens nocte dieque; ut ostendat se idcirco nuptias secundas contempsisse, ut instaret disciplinæ Dominicæ. Si enim sub nomine viduæ deliciis vacet aut luxuriæ, vivens mortua habenda est; quia imposturæ genus est, aliud agere, et aliud profiteri; non obsequia et devotionem Dei, sed honorem viduæ volentes habere; cum nominis ipsius professio hoc indicet, quia spreto viro, Deum elegit, cui serviat tota mente propter vitam promissam.

Et hæc præcipe, ut irreprehensibiles sint.

Vers. 7.

E Tantam diligentiam actuum ac morum viduam vult habere, ut reprehendi non possit: amota enim a spe mundanæ conversationis, et corporis curandi officio, propter hoc se ad Deum contulit, ut probabilem agat vitam. Sublatis enim occasionibus, quæ aditus solent aperire peccatis, potest bona conversatio incolumis permanere.

Si quis autem⁷ suorum, et maxime domesticorum curam non habet, fidem negavit, et est infideli deterior. Vers. 8.

F

Hanc viduam, quæ negligens fuit circa suos affectus, ut educaret eos in disciplina et correctione⁸ Domini, inhonorandam dicit; quia sicut perfidi, legi Domini non obedivit, ut pejor

⁵ Rom. edit., ut accedenti meritis honor.

⁶ Codd. C et M, omittunt vidua cum vet. lat. versione ipsoque Ambrosio alibi, apud Sabbat. ad h. l.

⁷ Rom. edit., Si qua autem. Et infra, quia sicut perfida.

⁸ Mss. C et M, in disciplinam et correptionem.

habeatur. Necesse est enim ut deterior sit, qui sub lege et timore Dei agens, contemptor est, quam qui non subjectus est legi: hic enim nescit, ille autem sciens contemnit.

Vers. 9, 10.

Vidua eligatur non minus annorum sexaginta, quæ fuerit unius viri uxor, in operibus bonis testimonium habens, si filios enutrivit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lavit, si pressuram patientibus subministravit, si omne opus bonum subsequuta est.

36. Si prærogativa præteritorum operum vidua commendatur, eligendam hanc docet: Domini enim iudicio adscribitur nomen ejus ecclesiasticis monimentis, quam dignam vetus vita declarat. Imbuta enim divinis obsequiis, et in his vitam adterens, suscipienda est in sinu Ecclesiæ, cui olim se vovit¹ legitimis servitiis.

Vers. 11.

Adolescentulas vero viduas² devita; cum enim vitam in deliciis egerint, in Christo nubere volunt.

Prohibet adolescentulas viduas in hac suscipi professione: lubricæ enim ætati fides facile haberi non debet; quippe cum quarumdam exempla præcedant, quæ, post professionem,³ vitæ deliciarum oblectatione nomen, non opera viduitatis habent, et conversæ nuptiis sollicitantur. Qui enim putat se in Christo vitam deliciis agere, minime innocens perseverat: luxuria enim trahit illum ad sua membra, ut subjiciatur peccato; deliciæ enim januæ sunt peccati. Non enim quo tendat, ignoratur, qui fluidam amat vitam.

Vers. 12.

Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt.

37. Quid maneat tales, ostendit, ne facile audeant quod implere difficile est; aut si animus est huic devotioni deditus, apud se interim teneat; quia didicit temerarium⁴ esse profiteri quod adhuc juvenili ætati credi non debet. Damnationi enim fit obnoxius qui ab hoc declinat, quod recte fecerat. Quantum enim laudabile est, si impleat quod ultra vires ejus creditur; tanto magis puniendus erit, si hoc audeat

¹ Cod. C, *devovit*.

² Codd. C et M, *Juniores autem viduas* cum Cypriano et Augustino. Ipse tamen Ambrosius lib. II *de Abraham* habet *adolescentiores*.

³ Professio nempe continentis ad serviendum Ecclesiæ, de qua supra. Apparet autem e sequentibus non temporaneam tantum esse potuisse, attamen civilibus legibus nondum obligari ævo Ambrosii hanc professionem, quia non impediebat ne nuptiis mulieres illæ sollicitarentur.

⁴ Omnes edit. et mss. aliquot, *quia dicit temerarium*.

(Edit. Maur.)

⁵ Codd. C et M, *circuire domos*, ut vetus lat. versio, Hieron. et Augustinus, apud Sabbat. ad h. l.

⁶ Pretiosam optimamque lectionem hic nobis codex C suppediavit in voce *proxenetæ* (mediatrices) loco communis *proximæ*, quæ nullatenus contextui respondet. Ignorantia

A sibi imponere præsumptione temeritatis, quod ferre non possit; nec ad veniam debet pertinere qui est a primordio infidelis inventus.

Simul autem et otiosæ discunt circuire:⁵ non solum autem otiosæ, sed et verbosæ, et curiosæ, loquentes quæ non oportet.

Vers. 13.

Quædam virgines vel viduæ, commendante professione (gloriosum est enim hujus rei vocabulum), acceptabiles sunt domibus divitum; quæ id agunt, ut pareant voluntatibus eorum, ambulantes et quærentes quæ perferant ad illos, quibus delectentur, ut otiosæ muneribus afficiantur, et malo more plus quærant fabulis, quam quæ operantur manibus; ut elatæ procedant et compositæ, contra professionem suam agentes. Quæ res solet illis etiam in hac vita esse contraria; revelatur enim id, quod semper occultum putant. Quid est enim, ut ea loquantur, quæ non oportet? Nuptiarum enim sunt proxenetæ,⁶ multorum secretorum participes, adulatrices, servorum querulæ.

Volo itaque juniores nubere, filios procreare, matres familias esse,⁷ nullam occasionem dare adversario maledicti gratia. Jam enim quædam deerraverunt post satanam.

Vers. 14, 15

38. Quoniam quæ supra dixit de hujusmodi, contraria et illicita sunt, perducent eas ad mortem; idcirco consilium dat, et præcipit ea fieri, quæ licita sunt. Melius est enim domus curam suæ gerere quam in aliena domo adulterari;⁸ et multum expedit nubere, quam sub bona et pia professione notabiliter in malo incedere: plus autem est cum pudore manibus victum quærere, quam inverecunde cum otio aliena utensilia exspectare. Sic enim invenit occasionem satanas, quomodo subvertat animas inconsultas, cum pia profitentes injuste versantur; nihil enim tam periculosum est, quam si professioni gesta repugnent. Apertum enim malum non zelatur satanas, quia gaudet in illo; istum vero⁹ quem videt fallere, id agit, ut manifestet illum suum filium esse, non Dei, quod factum non displicet Deo.

Si quis fidelis, vel si qua fidelis habet viduas,

Vers. 16.

amanuensium ejusmodi lectio immutata fuit in *proximitate*, ut habet codex M, atque in *proximæ*, ut referunt communiter mss. et typographicæ editiones, maurinis non exceptis.

⁷ Codex Vall. et alii nonnulli, *matres familias esse, domum regere*. Codd. C et M, præterea *hoc ante domum*, quod explicat glossam marginalem fuisse *hoc (est) domum regere*, quæ errore amanuensium in textum deinde injecta est.

⁸ Ita mss. plerique: alii vero (*etiam C et M*), et edit., *quam in aliena domo adulari... notabiliter incedere*. Opinamur vero in malo esse additionem spuriam a quodam insertam, qui valorem vocis *notabiliter*, e voce *nota* in significatione censuræ, nempe *cenfurabiliter*, non perspexerit, et sensum infirmaverit, quasi illicitum tantum sit *notabiliter* id est *graviter in malo incedere*, non autem *leviter*.

⁹ Omnes edit. et quidam mss., *justum vero*: melius alii mss. *istum vero*. (Edit. Maur.)

sufficienter subministret illis; ut eorum alimonii¹ non gravetur Ecclesia, ut veris viduis sufficiat.

39. Quid mirum si Apostolica potestas futura potuit praevidere? Nam apparet quod dixit, quia fidelium viduæ nunc multum gravant Ecclesiam, et eorum qui locupletes videntur mundi; quia cum viderint² per senectutis causam desistentes eas ab opere lanificii, retrahunt eis et vestimentum et victum, non totum tamen, sed ex parte; ut illæ ipsa inopia ad Ecclesiam convertantur, ut vivant: quos oportebat non solum suis indigentibus largiri, verum etiam alias inopes pascere et contegere. Quod multum obest: cum enim his datur, ceteris aut minus, aut non datur, quibus magis dandum est, quæ dignæ sunt Ecclesiæ sumptibus ministrari. Sic autem gravatur,³ cum cogitur vestire multos quæ deberet vestire paucos; et plebs quæ libenter et frequenter possit ministrare paucis, cogitur plures dimittere; ut aut murmuret, aut tardius eis occurrat.⁴ Nam cum præcipiat unius viri uxorem eligi viduam, nunc inveniuntur inter eas non tantum duum aut trium maritorum uxores, sed et quæ turpius vixerint: quod aliquando per negligentiam fit, aliquando potentatu insinuantis.⁵

Vers. 17. *Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore habeantur digni: maxime qui laborant in verbo et doctrina.*

40. Boni dispensatores ac fideles non solum honore sublimi debent digni judicari, sed et terreno; ut non contristentur indigentia sumptuum, sed magis gaudeant fide sua et doctrina. Instantior enim fit, si non humilietur inopia; et crescit in illo auctoritas, cum videt⁶ se etiam in præsentis laboris sui fructum percipere; non ut abundet, sed ut non deficiat.

Vers. 18. *Dicit enim Scriptura: Non infraenabis bovem triturantem; et: Dignus est operarius mercede sua.*
Deut. xxv, 4.
Luc. x, 7.

Tanta merces debet esse evangelizanti regnum Dei, qua neque contristetur, neque extollatur.

Vers. 19. *Adversum presbyterum accusationem ne receperis.*

41. Quoniam hujus ordinis sublimis honor

¹ Codd. C et M, omittunt eorum alimonii cum græco textu, vet. lat. versione ipsoque Ambrosio alibi, apud Sabbat. ad h. l.

² Verba cum viderint supplevimus e cod. C; nam juxta lectionem communem non currit syntaxis.

³ Cod. C, gravatur Ecclesia.

⁴ Plebs nempe quæ elemosinas Ecclesiæ offerebat ad pauperum et præcipue viduarum sustentationem. Conspicitur ex his quanta adhuc tempore Ambrosii cura gerebatur indigentium ab Ecclesiæ pastoribus, media sibi suppeditante fidelium pietate.

⁵ Nonnulli mss., aliquando potentatu insinuante. (E. Maur.)

A est (hujusmodi enim vicarii Christi sunt), idcirco non facile de hac persona accusatio debet admitti. Incredibile enim debet videri istum, qui Dei antistes est, criminosè versatum, sicut credibile est scenicum esse turpissimum.

Delinquentes autem⁷ coram omnibus argue, ut ceteri metum habeant. Vers. 20.

B Quomodo⁸ non facile credi debet de presbytero crimen; si probetur tamen, aut sit manifestum quia irreverenter versatus est, publice præcipit arguendum, ut et ceteri terreantur; quod non solum ordinatis proficit, sed et plebi: quando enim vident dignitosum⁹ virum erroris causa corripì, necesse est ut sibi caveant.

Testor coram Deo, et Christo Jesu, et electis angelis, ut hæc custodias, sine præjudicio nihil faciens in partem aliam declinans. Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris¹⁰ peccatis alienis. Temet ipsum castum custodi. Vers. 21, 22.

42. Contestationem deponit apud Deum Patrem, et Christum Filium ejus, et electos ejus angelos, quos Dominus in Evangelio sanctos appellat. Hi ergo electi sunt, quia sunt alii reprobi, qui sunt non Dei angeli, sed diaboli, adsistentes apostasiæ ejus. Sub testatione ergo ea, quæ ad ordinationem Ecclesiæ mandat custodiri, præcipit nihil fieri sine præjudicio; ne facile aliquis accipiat ecclesiasticam dignitatem, nisi prius de vita ejus et moribus fuerit disputatum; ut dignus approbatus, minister aut sacerdos constituatur, ut non postea, si reprehensibilis videatur, pœniteat forte principem populi non ad liquidum præjudicasse¹¹ quid mereretur, quem improbabiler ordinavit; nec illum cujus peccata ad suspicionem veniunt, ordinandum, ne commaculetur ordinator vitiis et delictis ejus.

E Si ergo omnino latentia sunt delicta, immunis erit rector; quia conscientia ejus libera est. Suspicio enim trepidum facit; peccat enim si non probat, et sic ordinat. Melior enim ceteris debet probari qui ordinandus est: non enim sufficit, si sine crimine sit; quia merita ejus debent præire bonorum operum, ut dignus habeatur ad ordinationem. Hæc episcopus custodiens, castum se exhibebit religioni; cujus rei in futuro præmium consequetur.

F

Noli adhuc bibere aquam, sed vino modico utere Vers. 23.

⁶ Codex Vall., congaudet se etiam etc., quod legendum videtur, cum gaudet etc.

⁷ Cod. C omittit autem cum Cypriano, Lucifero et Augustino apud Sabbat. ad h. l.

⁸ Editt. ante maurinam, et quidam mss., Quoniam enim. Rom. edit., Quoniam vero: melius alii mss., etiam C et M, ut in textu.

⁹ Qui nempe in dignitate est; quam vocem alibi quoque in his commentariis ab Ambrosio adhibitam conspeximus.

¹⁰ Rom. edit., neque te commaculaveris.

¹¹ Eadem Rom. edit., non ad liquidum providisse. Sed recte stat præjudicasse, id est, antecederet judicasse.

¹ *propter stomachum tuum,¹ et crebras tuas infirmitates.*

43. Nunc speciale consilium dat, ut se ipsum salubri regat doctrina: prudenter enim Deus sibi serviri vult, non ut nimietate sua debiles fiant, et postea medicorum suffragia requirant. Temperandum enim est, ut si fieri potest, cœptum obsequium gradatim provehatur, quam per inconsiderantiam minuatur. Intemperantia enim ipsam animam inquietam facit, ut cum de infirmitate sollicita est, non tantum dedita sit divinis servitiis. Damnum enim affert improvidentia: anima in tranquillitate posita, totum cor extollit ad Deum, integro consilio obsecrans quæ petenda sunt.

Vers. 24, 25. *Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad iudicium; quosdam vero et subsequuntur. Pari modo et opera bona manifesta sunt, et quæ aliter se habent, abscondi non possunt.*

44. Nullam excusationem vult intelligi fore eorum, qui his adhærent, quorum peccata propalam sunt, ut cum evitandi sint, magis honori sint. Hoc ergo significat, ut homo Dei ab his secernatur, maxime dispensator Christi, qui etiam corripiendi eos habet auctoritatem: qui si se emendare promittunt, retinendi sunt. Alios vero subsequi mala opera illorum ostendit; quia cum viventes æstimantur boni, mortui deteguntur; ut qui prius ostendebant se idoneos, postmodum declarentur impostores. Superiori ratione sicut mala, ita et facta bona manifesta sunt: bona enim vita et actus modesti abscondi non possunt, quæ adhibita pietate faciunt perfectos: sed sicut quædam mala occulta ad præsens sunt, ita et bona: nemo enim omnia in hominibus potest scire; sed ex iis quæ videt et audit, probat et iudicat. Perpendit enim an ea quæ dicunt, convenient ei, de quo dicuntur, sive bona, sive mala; quæ autem occulta fuerint hominibus, in die iudicii palam fient. Propter hoc ergo dicta sunt, ut sciant huiusmodi graviores se causam habere præ ceteris. Pejor est enim qui se, cum sit malus, bonum ostendit, quam ille qui aperte est malus.

CAPUT VI.

Vers. 1. *Quotquot sub iugo sunt servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur; ne nomen Domini et doctrina blasphemetur.*

45. **S**ervorum obsequiis dominos Deo gratias vult referre: cum enim per Dei disciplinam fidelia illi exhibuerint servitia, forte huic etiam ipsi se subjicient disciplinæ.

¹ Cod. C omittit *tuum* cum nonnullis græcis mss., vet. lat. versione, Tertulliano et Gaudenio, apud Sabbat. ad h. l.

² E cod. C omisit *et post fidei*, quia revere a contextu non exigitur.

A *Qui vero fideles habent dominos, non contemnunt, quia fratres sunt: sed magis serviant, quia fideles sunt et dilecti; qui beneficia percipiunt.* Vers. 2

Si profanis dominis serviendum tota sollicitudine imperat, quanto magis fidelibus! Tunc enim probat se timori Dei subjectum, si fidei² temporali domino toto animo fuerit obsequutus. Ne contemnendum putet, quia frater dicitur causa communis fidei; quia magis corripiendus erit qui fidelem dominum contemnendum putaverit.

Hæc doce et exhortare. Vers. 3.

Doctrinam Dominicam manifestari vult, ut obtrectatores videant, quia non est quod reprehendantur in ea, considerantes pariter quæ in sacris eorum sint occulta turpia, et erubescant per quod inexcusabiles erunt.

C *Si quis aliter docet, et non adquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, et ei quæ secundum pietatem est, doctrinæ; superbit³ autem nihil sciens, sed languens circa quæstiones et pugnas verborum, ex quibus fiunt invidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ, conflictationes hominum, qui corrupti sunt mente, et qui veritate caruerunt, existimantes quæstum esse pietatem, et Dei culturam; discede ab huiusmodi.* Vers. 4, 5.

46. Discrepantes a disciplina catholica spernendos præcipit, maxime qui convicti et correcti adquiescere nolunt perturbatione mentis pravæ; qui contentionibus delectantur et pascuntur. Elatus enim vinci se non patitur, quippe cum ad favorem quærendum in conflictum prorumpat, quod a mansuetis et bonis viris vitandum est. Contentio enim numquam est sine lite, et parum esset si lis sola oriretur, sed blasphemiæ et inimicitiae, quod a Dei servis alienum est. Ab his autem qui corrupti mente veritate privati sunt, utile iudicatur: Dei enim culturam et pietatem quæstum existimant, non de futuro aliquid sperantes; sed quomodo in præsentem se transigant providentes, sicut et mundanæ sectæ, quas constat propter præsentia lucra inventas; non nescii quosdam hoc libenter audire, quod in hac vita florendum sit; ideoque desistendum ab huiusmodi.

Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia.⁴ Vers. 6.

47. Magnas divitias et acquisitionem in eo dicit, si quis fidelis suo contentus sit: pius enim et in semet ipso et in ceteris est qui

³ Mss. C et M, *superbus* cum Sedulio apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Rom. edit., *pietas, cum quis suo contentus sit.*

misericordia Dei adquisitus¹ ad futuram vitam, ad præsens sufficere sibi putat quod habet, non dubitans ex eo ipso largiri. Omnis enim avarus impius est, et sibi et ceteris nocens.

Vers. 7, 8. *Nihil enim intulimus in hunc mundum,² verum quia nec auferre possumus quidquam; habentes autem alimentum et quibus tegamur,³ his contenti simus.*

Frustra mortales homines copiae studere, et locupletes fieri velle aperta voce declarat, cum sciant nihil se proprium habere in mundo. Cui rei proficit humana cupiditas, nisi quia ipsa sibi inimica existit? Nihil enim intulit mundo, nihil auferre poterit. Quid sibi incutit sollicitudinem, et quærit congerere?⁴ Talis hinc exiet, qualis venit. Quod etiam scribit Job,⁵ et in sua passione fatetur, dicens: *Nudus exivi de utero matris meæ: nudus revertar in terram.... sit nomen Domini benedictum.* Quod si avari non retinerent in perniciem suam, pauci conderent quod pluribus posset proficere cum eorum ipsorum emolumento.

Vers. 9, 10. *Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem et laqueum, et desideria multa inutilia et nociva, quæ demergunt homines in exitium et interitum. Radix enim omnium malorum est avaritia, quam quidam appetentes erraverunt a fide, et inseruerunt se doloribus multis.*

48. Nihil tam asperum, tamque perniciosum est, quam si ecclesiasticus, maxime qui in sublimi loco est, divitiis hujus sæculi studeat; quia non solum sibi ipsi, sed et ceteris obest. Contrariam enim formam dat hominibus; necesse est enim multos imitatores ejus existere ad perditionem. Quanto enim honorificentior ordine est, tanto magis suadet imitandum se; maxime in hac re, quæ in ista vita proclivis est: avaritia enim omnia mala potest admittere. Ideo radix omnium malorum est, quia ut desideria sua expleat, quod impossibile est, et maleficia, et homicidia, et obscœnitatem, et quidquid sceleris est, perpetrat; nec ad præsens segura, quia semper cupida; et in futuro damnata.

Vers. 11. *Tu autem, homo Dei, hæc fuge.*

49. Abscindere se hominem Dei ab hac hortatur et præcipit, ut et hic securus sit, et in

¹ Eras. et seq. editt. cum mss. aliquot, qui *misericordiam Dei adquisiturus*. (Edit. Maur.)

² Hunc lectioni communi adjecimus e mss. C et M, ac juxta veterem lat. versionem, Cyprianum et Augustinum. Cf. Sabbat. ad h. l.

³ Cod. C, et *tegmina*.

⁴ *Congerere* assumpsimus e codd. C et M, loco communis *congregare*, e canone critico quod vox minus communis communiore præferenda est, et quia melius exprimit Ambrosii conceptum.

⁵ Codd. C et M, *Job sanctissimus*.

A futuro præmiis remuneretur divinis. Non enim immerito coronandus est qui hanc spernit, quæ multis suadet.

Sequere autem justitiam, pietatem, fidem, caritatem, patientiam, tranquillitatem animi. Certa⁶ bonum certamen fidei; apprehende vitam æternam, ad quam et⁷ vocatus es, et confessus es bonam confessionem coram multis testibus. Vers. 12.

B Quoniam avaritia res iniqua est, hominem Dei, ut ab hac dissentiat, justitiam sequi jubet atque pietatem, et alia quæ memorat: non enim poterit hanc evitare, nisi his adhæserit, quæ avaritiæ adversa sunt. Quomodo autem fieri potest ut avarus fidelis sit, qui operibus negat quod verbis fateri videtur? Unde autem amator fraternitatis, cujus manus sunt aridæ? Quomodo vero patiens, qui semper ad aliena se tendit? Aut quatenus quietem animi possit habere qui die nocteque aviditate cupiditatis incenditur? Sed quia ab homine Dei Timotheo iniquitas hæc aliena erat, bonum certamen fidei aggredi jubetur. Fidei enim victoria est, cum omnia vitia et crimina subjugantur, ut ad æternæ vitæ præmia veniatur: cujus confessio inter ipsa rudimenta fidei, teste interrogante et respondente, monimentis ecclesiasticis continetur.⁸

D *Præcipio tibi⁹ in conspectu Dei, qui vivificat omnia, et Christo Jesu, qui testatus est sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut serves mandatum immaculatum, irreprehensibile usque in adventum Domini nostri Jesu Christi: quem suis temporibus ostendet beatus ille et solus potens, Rex regum,¹⁰ et Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem, et lumen habitat inaccessible, quem vidit nemo hominum, nec videre potest; cui honor et potestas æterna. Amen.* Vers. 13-10.

E 50. Magna vigilantia atque providentia¹¹ præcepta dat rectori Ecclesiæ; in hujus enim persona totius populi salus consistit. Non sollicitus de cura Timothei, tam circumspectus est; sed propter successores ejus, ut exemplo Timothei Ecclesiæ ordinationem custodirent; ipsi quoque futuris formam tradentes a semet ipsis inciperent. Denique, *ut serves*, inquit, *mandatum immaculatum usque ad adventum Domini nostri Jesu Christi*. Quod sic adstringit, ut coram Deo et Christo hoc se mandare testetur; et ut terrorem incutiat, passionem Christi memorat, cujus

⁶ Mss. C et M, *Certato*.

⁷ Codd. C et M, omittunt *et* cum vet. lat. versione et pluribus græcis mss. apud Sabbatier.

⁸ Ex his apparet, extitisse tunc jam rituales interrogationes et responsiones circa fidei rudimenta, quæ pro baptismi collatione adhibebantur.

⁹ Codd. C et M, omittunt *tibi*, ut alibi Ambrosius, ac etiam Augustinus. Cf. Sabbat. ad h. l.

¹⁰ Cod. C, *rex regnantium* cum Tertulliano. Ambrosius tamen alibi habet ut in textu. Cf. Sabbat. ad h. l.

¹¹ Codd. C et M, *prudentia*.

passionis reus necesse est fiat qui hoc spernit, propter quod passus est Christus. Nec diem iudicii tacuit, quod prædestinato tempore futurum est Dei nutu, quem solum beatum et potentem et Regem regum et Dominum¹ pronuntiat: solus est enim ipse qui propriam et a nullo habet acceptam beatitudinem atque potentiam, dominatum et regnum, nec non immortalitatem. Hæc omnia habet Pater, similiter et Filius a Patre; lumen autem inaccessible solius Patris est, quia nulli umquam apparuit. Denique subiecit: *Quem vidit nemo hominum, nec videre potest.* Non quia aliud lumen Filii sit; quippe cum in psalmo scriptum sit: *Et in lumine tuo videbimus lumen*, hoc est, lumen Patris esse in Filio; sed quia nemo vidit Patrem, ac per hoc inaccessible habitat lumen. Non est enim ordo alicui videndi Deum Patrem, nisi Christo: qui de Deo est, hic vidit Deum: Filius autem quia omnia ipse agit, et apparere dicitur et videri. Illud ergo peculiare Patris est, quod supra dictum est: *Cui honor et potestas æterna. Amen;* hoc est, verum.

Ps. xxxiii, 10.

Vers. 17-19. *Divitibus hujus sæculi præcipe non superbe sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, qui præstat nobis omnia abundanter ad fruendum in voluntate operum bonorum; divites esse factis bonis, faciles ad impertiendum, et libenter² communicatores, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam.*

51. Vera vita illa est, quam speramus futuram, quæ non occasu, neque temporibus terminatur: æterna est enim, et ideo merito vera appellatur; hæc enim præsens imago vitæ est, non veritas. Et quia imago non omnino inanitas est, in hac vita illa adquiritur; et ut ad

¹ Mss. C et M, *Dominum dominantium.*

² Codd. C et M, omittunt *libenter* cum græco textu ceterisque versionibus, ut apud Sabbat. ad h. l.

³ Mss. C et M, *ipse etiam*, quæ lectio præferenda videtur: nova enim subnectitur idea, non probatio præcedentis.

A illam festinaretur, ex imagine quam præcellat veritas addiscitur, quæ neque superbia, neque spe divitiarum adtingitur; sed humilitate, et spe Dei, qui hanc promisit. In ipso enim sperandum est, quia ipse præstat quæ usibus sunt necessaria; non in ipsis copiis, sed in auctore earum. Quæ enim spes videtur in re caduca atque incerta? Quippe cum aliquanti ex his discedant; qui autem in his manere videntur, nullum lucrum ex his capiunt in futurum, sed B damnum, nisi cum indigentibus partiantur: neque enim æternæ sunt, ut futuræ vitæ præponantur. Sic superbos faciunt, quasi immortalitatem polliceantur. Resurrectionis exemplum habemus in Christo; et a multis non sic diligitur Christus, sicut divitiæ, quarum nullum exemplum videtur, quod aliquem a morte liberarint. Christus nos redemit, non divitiæ: ipse enim³ futuræ vitæ instar ostendit, ut his omnibus spretis, ipsum sequamur; ut ad immortales et cœlestes divitias veniamus. Quare hoc eniti debemus, ut C bonis factis divites simus, et his terrenis copiis spirituales divitias adquiramus; seminemus in terra, ut metamus in cœlis, ubi thesaurus collocatur æternus.

O Timothee, commendatum custodi, devitans Vers. 20, 21. profanas vocum novitates, et oppositiones fallacis nominis scientiæ, quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum.

52. Eadem admonet, ut ea quæ supra dicta sunt, serventur; contraria autem religioni evitanda, quæ nomen tantum scientiæ usurpant, fallaces⁴ in professione, ut decipiant simplices: fidem enim simulant, a qua exciderunt, ut perfidiam inferant. Et manu propria subscripsit, dicens: *Gratia tecum.*⁵

⁴ Hic subintelliguntur qui profitentur placita religioni adversa.

⁵ Cod. C, *Amen.*

IN EPISTOLAM BEATI PAULI AD TIMOTHEUM SECUNDAM.

PROLOGUS.¹

LIAM epistolam scribit ad Timotheum,² ut jam eruditum ecclesiastica disciplina, et quæ spes sit promissionis, suo exemplo ad martyrium provocet; et quia futurum est, ut quidam a sana doctrina, eo quod dura illis videatur, ad fabulas convertantur, id est, ad humana com-
menta.

CAPUT I.

Vers. 1, 2. *Paulus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei secundum promissionem vitæ, quæ est in Christo Jesu, Timotheo dilecto filio.*

2. **H**ujus rei gratia apostolum se Christi Jesu, Dei voluntate appellatum significat, ut quæ et quanta promissio in futuro in fide Christi sit, edoceret; ut prædicatione ejus incrementum faciat in salvandis disciplina Dominica. Idonei enim servi sunt qui instantia sua et fide negotia dominorum suorum exaggerant. Quod ideo huic quasi carissimo filio scribit, ut hujus rei imitator exsistat, eadem ceteris tradens; ut per traducem successionum indeficiens sit idoneus doctor, per quem adserta veritas multos adquirat ad vitam promissam.

3. *Gratia, misericordia et pax a Deo Patre, et Christo Jesu Domino nostro.*

Gratiam huic Patris in miseratione exoptat, ut adsit ei; et Christi Jesu Domini nostri, quia Deus gratiam suam per Christum largitur; ut una gratia sit utriusque.

Vers. 3-5. *Gratias ago Deo meo, cui servio a proavis in conscientia pura, quod indeficientem habeam tui memoriam in precibus meis, nocte dieque multum desiderans te videre, memor lacry-*

¹ Cod. M, Timotheo scribit de exhortatione martyrii et omni regula veritatis, quid futurum sit novissimis temporibus et de sua passione. Argumentum. Aliam epistolam etc.

² Rom. edit., scribit nunc Apostolus ad Timotheum... ostendit quæ spes sit promissionis, ut et suo exemplo... commenta, prædicat. Codices tamen mss. habent ut noster textus, licet aliquanto implexior sit.

A *marum tuarum; ut ego⁴ gaudio replear, recordationem accipiens ejus, quæ est in te sinceræ fidei, quæ habitavit primum in avia tua Loide, et matre tua Eunice; certum autem habeo quod et in te.*

3. Quoniam dignum est meminisse bonorum, idcirco Deo gratias agit, quia memor erat Timothei viri mirabilis, ut etiam hoc ipsum Dei donum sit; non enim sine merito est qui cogitat de bonis viris. Et quia idem Deus christianorum est, qui erat Judæorum, ei se Deo gratias referre testatur, cui a proavis famulatus est. Quando enim hoc sperabant progenitores ejus quod hic cœperat prædicare, una eorum fides est. Et quia in parentum successit servitia, et quia in his erat adhuc, cum illi Deo servirent, recte ait: *Cui a proavis servio.* Quomodo? *In conscientia pura*, inquit: sic enim aliquando persequutus est Ecclesiam, ut Dei amore hoc ageret, non malevolentia. Nam simili modo et in epistola ad Hebræos scriptum est quia Levi, qui decimas accepit, decimas dedit Melchisedech; quia in Abrahæ, inquit, lumbis erat Levi, quando decimas obtulit Melchisedech: ita et hic a proavis Deo se dicit servisse, quia et Levi in proavo decimas dicitur obtulisse. Est enim Levi pater Jacob, avus Isaac, proavus Abraham. Multum ergo se memorem Timothei profitetur, et avide illum desiderare propter lacrymarum ejus recordationem; quas amore fuderat Apostoli, sicut intelligitur, recedentis a se. Non immerito ergo amantem se desiderat, ut gaudio impleatur ex communi lætitia, causa fidei sinceræ, quam et in avia ejus, et in matre fuisse significat, certissime et in eo. Omnis itaque hic affectus propter fidem est, quæ erat in eis inviolata.

Qua de causa admoneo⁵ te, ut recrees donum Dei, quod est in te per impositionem manuum mearum: non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, et dilectionis, et sobrietatis.

4. Propterea se parentum ejus sinceritatem fidei significat memorasse, ut fortiozem hunc faceret. Quis enim laudem illorum audiens, quorum in eo ipso particeps est, non crescat,

³ Mss. C et M, omittunt et cum græco textu et vet. lat. versione apud Sabbatier.

⁴ Codd. C et M, omittunt ego, ut græcus textus et vet. lat. versio apud Sabbatier.

⁵ Cod. C, commoneo.

addens animum hujusmodi viribus? Sic ergo recreat in se donum gratiæ Dei acceptum per ordinationem presbyterii, dum animum suum confovet mentis alacritate, gaudens in semet ipso, sicut in novitate ordinationis gaudetur. Denique subjecit: *Nec enim, inquit, dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis.* Innovatus enim homo exit de timore, accipiens spiritum lætitiæ propter justificationem; quia omnis injustus in timore est, non fortis, sed infirmus: non in dilectione, sed in odio: nec in mentis sobrietate, sed errore saucius. Si autem his caruerit, per fidem et fortis, et dilectus, et sobrius erit.

Vers. 8. *Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum ejus.*

5. Constantiam habendam docet, nec trepidari debere in professione. Non est enim unde erubescatur in ea; quia si homo visus est Christus, gestis tamen apparuit Deus: etsi crucifixus est, resurrexit tamen a mortuis, et multis videntibus, suscipiente eum nube, in cælum ascendit. Non est ergo infirmitatis causa, sed potestatis; quia ubi putatur imbecillitas, ibi apparet potentia. Itaque stulte infirmatus dicitur qui vicisse probatur. Hoc modo nec in Apostolo est quod ad ruborem pertineat; quia si pressuris et cædibus humiliatus dicitur, ex illa parte confundit obtrectatores suos, quia in signis ac prodigiis nutu mirabilis¹ pervidetur; ut intelligatur non infirmitate humiliari, sed voluntate ad quemdam meritorum profectum. Idcirco enim Deus servos suos ab iniquis humiliari permittit, ne illis injuste præmia dare videatur.

Vers. 9. *Sed collabora in Evangelio secundum virtutem Dei, qui nos salvos fecit.*²

6. Quoniam virtute Dei victa est mors, ut nos salvi esse possimus, juxta hoc convenit vicem nos ex aliqua parte reddere Redemptori. Quia enim ad omnia ejus beneficia respondere non possumus, vel legationem ejus fideliter et instanter agamus.

Et vocavit vocatione sua sancta.

Vocatio sancta est, cum electi sunt ad gubernandum populum sanctum Dei: ad sanctum autem senior vocatur qui dux eligitur sanctitatis.

Non secundum merita nostra.

Verum est; quia si ad liquidum quæras,

¹ Codd. C et M, habent *nutu Dei mirabilis*, sed imperitia amanuensium qui non intellexerunt *nutu*, nempe *imperio*, ad ipsum Paulum referri, qui scilicet nutu suo miracula operabatur.

A nullus hominum dignus potest videri vicarius esse Christi: omnes enim quos elegit, prius fuerant peccatores. Quantum ergo ad comparationem ceterorum pertinet, hi digni inventi sunt; quantum vero ad rem ipsam, omnes indigni sunt.

Sed secundum propositum suum et gratiam, quæ data est nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia.

B Quoniam dignatione sua Deus olim decrevit peccatores salvos facere (præscius enim fuit Deus quid futurum esset in homine, antequam faceret eum, et peccaret), quomodo redintegraretur prædestinavit, quo tempore, et per quos, et qua ratione salvari possint; ut neque merito suo qui salvantur, neque horum per quos vocantur, sed Dei gratia istud donum præstari videatur per fidem Christi.

C *Nunc vero declarata per illuminationem adventus Salvatoris nostri Jesu Christi.* Vers. 10.

Donum Dei, quod ante tempora sæcularia latebat in mysterio, incarnatione et adventu Christi declaratum testatur, quando cœperunt homines remissam peccatorum accipere.

Qui destruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam æternitate³ per Evangelium, in quo positus sum ego prædicator, et apostolus, et magister gentium. Vers. 11. ³

7. Qua ratione salvum fecit populum suum Christus, ostendit dicens quia mortem destruxit, quæ erat hominis inimica, ne ab inferis posset resurgere; tum demum vitam illuminavit æternitate, ut resurgens a mortuis, jam mori non possit. Obscura enim vita est, quæ tempore definitur, dum soporatur, dum ignorat, dum male versatur. Et quomodo illuminetur vita, ostendit; quia per Evangelium credentibus datur æternitas, magistro gentium prædicante.

Quam ob causam et hæc patior. Vers. 12.

F Prædicans Dei donum, diabolus patitur inimicum; ut pressuras ei exsuscitet, quia populum de faucibus ejus eruit.

Sed non confundor.

8. In hoc securus, quia pro tribulationibus magna promissa merces est, non confunditur, sed gloriatur in pressuris.

² Rom. edit., *qui nos liberavit.*

³ Romana edit., *Illuminavit autem vitam, et æternitatem.* Ita etiam infra. Cod. C, *vitam æternam*. Sed perspicue verba Ambrosii confirmant lectionem textus.

Scio enim cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum custodire in illa die.¹

Hoc est quod dicit, qua spe et fiducia magnificentiae Salvatoris securus est; quia quod commendat illi, in tuto est. Quid autem illi commendat, nisi salutem suam? Ut hic pro illo patiens, salutem inveniat penes illum, cum coeperit judicare; ut puniens infideles, istum dignum aeterna vita pronuntiet.

Vers. 13, 14 *Formam habens sanorum verborum, quae a me audisti in fide et dilectione, quae est in Christo Jesu, bonum commendatum custodire² per Spiritum sanctum, qui habitat in nobis.*

9. Praecepta sua cum gestis formam appellat salutaris doctrinae, quam istum sequi mandat; ut custodiat ea, Spiritu sancto favente.

Vers. 15, 16. *Scis enim³ hoc, quod aversati sunt a me omnes, qui in Asia sunt, ex quibus est Phygelus et Hermogenes.*

Hi quos memorat, fallacia pleni erant: simulabant enim amicitias Apostoli, ut adhaerentes ei addicerent, unde illi calumniam facerent, aut per alios immitterent. Qui posteaquam viderunt manifestatos se, recesserunt ab eo.

Det misericordiam Dominus Onesiphori domui; quia saepe me refrigeravit, et super catenam meam non erubuit.⁴

Duplici genere refrigerium hoc intelligendum est; quia et in necessitate custodiae solatio suo refrigeravit eum; et si qua illi, sive indigentibus opus erant, ministravit. Spe enim eorum, quae promissa sunt, non illum puduit accedere, et requirere hominem positum in custodia: illi enim quos supra memorat, quia erubescabant de cruce Christi, in necessitate deseruerunt Apostolum.

Vers. 17, 18. *Sed cum essem Romae,⁵ sollicito me quaesivit et invenit. Det illi Dominus invenire misericordiam apud Dominum in illa die.*

10. Romam veniens Apostolus, cum appelleret Caesarem, a militibus custodiebatur; tunc enim eum Onesiphorus caritatis causa et magi-

¹ Rom. edit., in illum diem... qui spe et fiducia.

² Rom. edit., Formam habere sanorum verborum.... Bonum commendatum custodi. Quae conveniunt cum graeco textu, et ita Ambrosius quoque legisse videtur. Sed codices mss. lectionem exhibent, quam et nos servavimus.

³ Codd. C et M, omittunt enim cum graeco textu ac ceteris versionibus apud Sabbatier.

⁴ Cod. M sic habet: Det Dominus misericordiam Onesiphori domui et reliqua. Ideo damnat malos, et bonos laudat, ut auditores bonorum sint imitatores. Det illis Dominus invenire misericordiam apud Dominum, scilicet tale est hoc quale et illud in Genesi etc. Ita, ceteris omissis.

⁵ Rom. edit., Sed cum venissem Romam.

⁶ Cod. C, a Domino, quod nos recepimus in textu, pro communiori a Deo, quia et verba Ambrosii ostendunt eum

A sterii magna diligentia requisitum invenit. Cujus visitatio tam acceptabilis fuit Apostolo, ut eum sic Domino commendat, ut inveniat misericordiam apud Dominum in die iudicii; ut sicut Apostolum requirens invenit, ita et misericordiam quaerens, inveniat apud iudicem. Hoc enim orat, ut praestet ei Dominus Pater caeli et terrae, invenire gratiam apud dominum humani generis, Filium scilicet. Tale est hoc, quale et illud in Genesi: *Et pluit, inquit, Dominus sulphur et ignem super Sodomam et Gomorrhaim a Domino⁶ de caelo.*

G
Gen. xix, 24

B *Quanta autem Ephesi ministraverit mihi, melius tu nosti.*

Quoniam solent quidam personis magis quam causis servire, volentes gratificari majoribus, ideo Apostolus Onesiphori bonum generale⁷ ostendit, ne videretur forte personae se commendasse, dum Apostolo ministravit; cum constaret illum magnanimum omnibus fuisse.

7

CAPUT II.

Tu ergo, fili mi, confortare in gratia, quae est in Christo Jesu, et⁸ quae audivisti a me per multos testes, haec commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere.

Vers. 1, 2.

8

11. **C**onstantem hunc et robustum esse praecipit in docendo gratiam Dei, quae data est in Christo Jesu; et non solum in gratia, sed etiam in mysteriis, quae sunt de Christo. Arcana fidelibus et dignis tradi vult, qui alios possint docere, non passim vulgaribus ac negligentibus; magna enim cura eligendus est doctor.

Labora ut bonus miles Christi Jesu: nemo⁹ militans Deo obligat se negotiis saecularibus; ut placeat ei, cui se probavit.

Vers. 3, 4.

E Manifestum est quod dicit, quia nemo potest duobus dominis servire: negotia enim saecularia avaritiae serviant necesse est; et nisi mentiti fuerint, transegisse non possunt. Est ergo, sed leve peccatum. Ecclesiasticus autem idcirco Deo se probat, ut huic devotus officium impleat quod spondit, in Dei rebus sollicitus, a saeculari negotio alienus; non enim convenit unum duplicem professionem habere.¹⁰

Matth. vi, 24.

10

legisse Dominus et a Domino, ut perfecta relatio identitatis naturae inter utramque Patris et Filii constaret personam.

⁷ Rom. edit., Onesiphori domum generalem, quae tamen lectio nullo prorsus argumento sustentatur, ac typographicum mendum videtur.

⁸ Codd. C et M, cum graeco textu, vet. lat. versione et Augustino apud Sabbat. omittunt in iis, quae juxta alios mss. et editiones praecedunt verba quae auditis; unde et nos illa omisimus, cum neque ab Ambrosio lecta fuisse videantur.

⁹ Omisimus enim communis lectionis, e codd. C et M, textu, versionibus et Patribus, ut apud Sabbat. ad h. l.

¹⁰ Eu paucis verbis totum ecclesiastici viri spiritum propositum, dignis sane quae praec sacerdotum oculis indesinenter versentur.

¹
Vers. 5.

Etsi certet quis,¹ non coronatur, nisi legitime certaverit.

12. Dei militem tam exercitatum vult esse in Dei operibus, vel officio deputato, ut possit ad gloriæ meritum pervenire; tota mente vigilantem divinis obsequiis, præsentia spernentem, cœlestia diligentem: ad hoc enim se probavit, ut hic laborans remuneretur in cœlis.

Vers. 6, 7.

Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere. Intellige quæ dico: dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum.

13. Tantæ abstinentiæ sanctus fuit Timotheus, ut etiam a licitis se temperaret: hoc enim vult intelligi, quia a participatione gazophylacii se abstinebat, cum hoc Dominus decreverit, ut qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivant. Ideo Apostolus prius hunc sumere præcipit, qui primus est, et sic ceteris distribuere.

1 Cor. ix, 14.

Vers. 8, 9.

Memor esto Christum Jesum resurrexisse a mortuis, ex semine David, secundum Evangelium meum, in quo laboro usque ad vincula, quasi latro; sed verbum Dei non est alligatum.

14. Quoniam multi futuri erant filii diaboli, qui Filium Dei incarnatum negarent; idcirco hoc memorat, quoniam fallaciter sub nomine apostolorum hoc adseverare nituntur. Subjecit, *secundum Evangelium meum*, ut excluderet malæ mentis falsa colloquia: non enim plus hæreticis credendum est de apostolis, quam his ipsis de prædicatione sua testantibus, quam prædicationem cum labore se agere queritur. Pressuris enim tribulabatur et carceribus, eo quod tam Judæos quam gentiles offenderet, sicut illis videbatur, incredibilia prædicando: iratos enim habebat Judæos propter Legem, quam cessare docebat; gentiles autem inimicos sibi faciebat, quia unum Deum prædicabat in Christo. Unde quasi latronem hunc tractabant, alligantes, claudentes si posset tacere, nescientes quia verbum Dei alligari non poterat. Denique sæpe clausus non dispendium fecit, sed lucrum: neque enim defuit cui prædicaret in carcere, ut quos libere invitare ad fidem non posset, in vinculis positus pasceret Dei verbo.

Vers. 10.

Ideo omnia suffero propter electos, ut et ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Jesu, cum gloria cœlesti.

15. Ut prædicatione sua salvaret homines prædestinatos ad vitam, exitiis erat subjectus, sciens profectum se habiturum quæsitæ salutis illorum.

¹ Rom. edit., *Nam etsi certet quis in agone*. Mss. C et M cum Cyprianos aliisque Patribus apud Sabbat. ad h. l., *Et nisi certet quis, non coronabitur*.

A *Fidelis sermo; si enim commortui sumus, et convivemus: si sustinemus, et conregnabimus.*

Vers. 11, 12

Sic posse ad immortalitatem et gloriam Christi perveniri significat, si in forma baptismatis manserimus, ubi omnia delicta moriuntur; ut innovati omnia vitia vetera et crimina fugiamus, ut auctoris sequuti vestigia, peccatis mortui videamur. Si vero additum fuerit ad causam, ut et tribulationes ac pressuras non ægre pro nomine Domini patiamur; sustinentes hæc, simul cum illo regnabimus: dignum est enim ut qui pro illo opprobria patitur et exitia, in regno ejus gloriosus appareat.

Si negamus, et ille negabit nos.

Verum est, quia si minime confessi illum fuerimus coram hominibus, tunc dicet et ipse nobis in illa necessitate futuri judicii: *Nescio vos*. Hæc est punitionis significatio.

Matth. xxv, 12.

C

Si non credimus, ille fidelis permanet,² negare semet ipsum non potest.

²
Vers. 13.

16. Nemo potest Domino auferre quod habet. Quis enim illo fortior est, per quem omnia exstiterunt? Nec addi potest perfectio; quia non illi aliquid præstat qui credit in illum; quomodo nihil aufert ei qui non credit in illum. Quidquid ergo agitur, ad profectum nostrum pertinet, ne in ignorantia maneamus. Nec enim a nobis firmatur, cum ipse ex se et apud se firmus sit.

Hæc admone, contestans coram Domino. Noli verbis pugnare; ad nihil enim utile est, nisi ad subversionem audientium.

Vers. 14

Contentiones vitandas monet, præcepta autem danda sub Dei timore et terrore; quia contentio potest adhuc minus stabilitis generare scrupulum. Solent enim in contentione talia opponi elimato malevolentiae ferro, ut moveant animos incipientium fratrum.

E

Sollicite cura temet ipsum, ut probabilem te exhibeas³ Deo, operarium non impudoratum, recte tractantem verbum veritatis.

Vers. 15.

³

F

17. Quoniam sunt aliqui, qui dicant contentionem audientibus prodesse; Apostolus autem sciens magis obesse, hoc mandat, ut unusquisque hoc curet, ut sprete altercatione, semet ipsum probabilem faciat, impudoratos appellas eos, qui contentionibus nituntur. Necesse est enim ut contentio extorqueat aliquid, immo multa quæ dicuntur, contra conscientiam; ut intus in animo

² Cod. C, *perseverat*. Ambrosius alibi, *perseverabit*. Cf. Sabbat. ad h. l.

³ Cod. C, *probabilem te exhibere*, ut vetus lat. versio apud Sabbatier.

perdat, foris victor abscedat. Nemo enim patitur se vinci, licet sciat verā quā audit: recte autem tractat, et bona conscientia, qui volentibus loquitur et pacificis. Collatio ergo inter Dei servos esse debet, non altercatio.

Vers. 16, 17. *Profanas autem vocum novitates devita; plurimum enim proficiunt ad inanitatem,¹ et sermorum sicut cancer serpit.*

18. Hoc idem adhuc prosequitur, ut contentiones vitentur: nec enim congruit unius fidei viros habere contentionem; sed in tractatu patiantur se invicem, et consentiant bonis dictis; si quid autem improbabile videtur, cum pace dissimuletur. Adversarii enim et dissidentes solent se invicem provocare, ex quibus unus catholicus est, et alter profanus. Hic ergo catholicus est, cui Apostolus mandat, ut spernat et declinet a fabulis inanibus: quietus debet esse, ut semper de conscientia verba emittat, nec patiatur se coram impia verba depromi. Dant enim quibusdam occasionem, ut in pejus proficiant: non enim desunt qui, audientes profana, concipiant cogitatum malum, ideoque obest contentio.

Vers. 18. *Ex quibus est Hymenæus et Philetus, qui deeraverunt a veritate, dicentes resurrectionem jam factam esse, et fidem quorundam subverterunt.²*

Nunc ipsorum, quorum causa vitandas contentiones monet, prodidit nomina, quos et profanos et impios designavit, errantes a veritate: hoc enim negabant, quod palmare est christianorum,³ ut credant se in futurum a mortuis resurgere. Hi autem, sicut ex alia Scriptura docemur, in filiis fieri resurrectionem dicebant, quibus non deerat qui ad sensum præstaret perversum contra fidem, quam in primordio fuerat consequutus.

Vers. 19. *Firmum autem fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc: cognovit⁴ Dominus, qui sunt ipsius; et discedat ab iniquitate omnis, qui nominat nomen Domini.*

19. Fundamentum Dei fides est, quæ continet quæ promisit Deus; quæ fides non poterit infringi perfidorum et hæreticorum commentis: quamvis enim hi negent futura, quæ credimus; Deus tamen dabit quæ credimus daturum illum, teste promissione ejus. Signaculum itaque pro-

A missionis Dei fides nostra est, quæ firmat Dei verba. In die iudicii cognoscat⁵ Deus qui habent signum ejus, dissentientes a perfidorum et hæreticorum iniquitate, quæ Dei promissionem infirmare se putat: nihil enim tam iniquum, quam Dei fidei contraire. Et sic Dathan et Abiron et Core dictum est a Moyse, cum contra Dei præceptum offerre sacrificia præsumerent: *Cognovit, inquit, Dominus, qui sunt ejus.* Quo dicto ostendit quæ perniciēs maneret eos, qui Dei verba inverterent.

In magna autem domo non solum sunt vasa aurea et argentea, verum et⁶ lignea et fictilia; et quædam quidem in honorem, quædam vero in contumeliam.

20. Hoc dicto significavit in Ecclesia diversos esse homines: quosdam bonos et summos viros, quos in auro intelligi vult; quosdam bonos tantum, quos in argento designat; alios vero non bonos, quos vasa lignea et fictilia appellat. Quod nulli ambiguum puto; nam in Corinthiorum hoc Ecclesia probat frequens sermo objurantis Apostoli. Nunc autem in Ecclesia nostra palam est, et in templo Hierosolymis, in quo typus erat Ecclesiæ, manifestis lectionibus approbatur. Erant enim ibi Sadducæi, ex quorum radice erant Hymenæus et Philetus: de quorum prava sententia cum Apostolus esset loquutus, statim hoc subjecit, non esse mirabile in Ecclesia videri homines dissentientes. Nam et in Corinthiorum Ecclesia, de qua dixi, quidam erant, qui dissentientes resurrectionem negabant. Insanus tamen Novatianus,⁷ ut errori suo blandiatur, aliter hoc intelligendum tradit; ut domus magna totus mundus significari credatur, qui habet hominum diversitatem; cum constet Apostolum exemplo usum domus divitis et opulenti,⁸ quæ quamvis copiosa sit, habeat tamen vasa lignea et fictilia: hoc modo et Ecclesia, quamquam sancta dicatur, habet tamen et vitiosos et prava sentientes, sicut superius memoravi. Quos contumelia dignos ostendit, non tamen perituros, sed purgandos per ignem, quia domui ex aliqua parte necessarij sunt. Novatianus autem elatus superbia, ut Ecclesiæ suæ veritatem et sanctitatem generalem defenderet, hoc modo intelligendum esse decrevit, quasi Ecclesia penes ipsum sit, et cunctos habeat purificatos, propter illas causas quibus nos innocentes⁹ accusat. Sed quid opus erat hoc loco de mundo aliquid dicere, aut ut quid adfirmaret mundum domum magnam significare? Nam

¹ Rom. edit., ad impietatem.

² Cod. C, subvertunt, ut vetus lat. versio apud Sabbatier.

³ Omnes edit., quod palam est christianorum: mss. vero partim (etiam C et M), quod palmare est, partim, quod palmarium est; utrumque commode: unus etiam, quod speciale est christianorum. (Edit. Maur.)

⁴ Omisimus enim lectionis communis, e codd. C et M, græco textu ac versionibus, ipsoque Ambrosio alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁵ Cod. C, ut in die iudicii cognoscat.

⁶ Codd. C et M, sed et cum vet. lat. versione et Cypriano. Cf. Sabbat. ad h. l.

⁷ In Rom. edit. hic et infra non Novatianus legitur, sed Novatus.

⁸ Cod. C, et locupletis.

⁹ Rom. edit., nos ut nocentes.

Joan. xv, 19.

I Cor. v, 15.

Vers. 21.

dicit Dominus apostolis: *Non estis de mundo, ego autem elegi vos de mundo.* Quomodo igitur intra mundum concludendi sunt qui negantur de mundo esse? Et idem Apostolus, *Quo, inquit, mihi de iis, qui foris sunt, judicare?* Nam in una domo omnes sub uno sunt nomine: uno enim Domini sui nomine censentur omnes; mundus autem diversæ professionis continet homines, ita ut dispare profiteantur se habere et deos et dominos. Non ergo domum magnam mundum dicit, sed Ecclesiam, in qua omnes sub unius Domini sunt nomine.

¹ *Si quis ergo purgaverit se ipsum¹ ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum, utile Domino, ad omne opus bonum præparatum.*

21. Nunc alia hæresis fraude sua vincitur, quæ adserit animas quasdam natura esse malas, quæ ad bonum cogi non possint; cum hic dicat posse malos immutari in bonum, et sordidos purificari. Potuerant enim Hymenæus et Philletus mundare sensum suum, si voluissent; ut fierent vas sanctificatum, præparatum in honorem.

Vers. 22

Juvenilia autem desideria fuge.

22. Juvenilia desideria adversa sunt: sunt enim voluptates mundanæ, quæ omnibus illecebris mancipatæ sunt, ac per hoc a Dei servo fugiendæ sunt.

Sectare vero justitiam, fidem, caritatem, pacem cum iis qui invocant Dominum de puro corde.

Hæc sectanda jubet, quæ juvenili ætati devia videntur et aspera. Qui enim justitiam eligit, ei nihil facit contrarium, et qui fidem diligit, servat mandata: qui autem caritatem sequitur, omnibus humilis est; pacis vero custos nullum lacescit ad jurgium.

Vers. 23.

Stultas autem et ineruditas quæstiones devita, sciens quia generant lites.

23. Insensatæ quæstiones partim infidelium, partim hæreticorum sunt: ex parte infidelium, quæ modestos homines cogunt ad litem: immutantur enim² nimia contradictione impietatis eorum, et irati dicunt aliquid contra præpositum suum. Nam solent quidam hæreticorum patientiam fingere (quamvis a catholico non possint audire aliquid asperum), ut commendent prava colloquia: idcirco dissimulandum ab his est.

¹ Codd. C et M, *semetipsum*, cum vet. lat. versione et Augustino, apud Sabbat. ad h. l.

² Cod. C, *permoventur enim*.

³ Communi lectioni *erunt enim* substituimus *et erunt* e codd. C (*mendose et erant*) ac M, conformiter etiam græco textui, veteri latinæ versioni, Cypriano, Vigilio aliisque Patribus apud Sabbat. ad h. l.

A *Servum autem Domini non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes, docibilem, patientem, modestum, corrigentem eos, qui diversa sentiunt; si quando det illis Deus pœnitentiam ad agnitionem veritatis, et resipiscant a diaboli laqueis, a quo tenentur capti ab eo ad ipsius voluntatem.* Vers. 24-26.

Hæc nulla indigent interpretatione; sunt enim manifesta. Quantum tamen prosit modestia, declaravit: si enim hoc in quibusdam hæreticis placitum est, quia humiles videantur; quanto magis laudabile et fructuosum erit in catholico, si fuerit mitis, in quo et sensus utilis, et gravitas imitanda perspicitur!

CAPUT III.

Hoc autem scito, quia in novissimis diebus instabunt tempora periculosa; et erunt³ homines sui tantum amatores, avari, insolentes, superbi, blasphemæ, parentibus non obsequentes, ingrati, impii, sine fide, sine dilectione, criminatores, incontinentes, immites, bonorum inimici, proditores, protervi, tumidi, amatores voluptatum magis quam Dei, habentes formam pietatis, virtutem autem ejus abnegantes: et hos devita. Vers. 1-5.

24. **P**rophetia est hæc sancti Apostoli, in⁴ qua prævidit quanta mala futura essent hæreticorum et⁵ Judæorum: in his enim omnia ista, quæ inimica fidei sunt, denotantur. Ipse enim Apostolus dixit: *Quo enim mihi de iis, qui foris sunt, judicare?* Qui enim male de Deo sentiunt, et non timent quod ad injuriam ejus pertinet, profiteri, quomodo in conversatione humana possunt esse benevoli? Ideo enim dixit: *Habentes formam pietatis, virtutem autem ejus abnegantes;* quia profitentur quidem semet ipsos christianos, cum sint et nequissimi operis, et sensu perversi. Non enim in professione magis, quam in gestis laus Dei et virtus est.

Ex his enim⁶ sunt qui irrepunt in domos, et captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis⁷ desideriis, semper discentes, et numquam ad scientiam veritatis pervenientes. Vers. 6, 7.

25. Quamvis omnibus hæreticis hoc conveniat, ut subintrantes domos, mulieres subdolis et versutis verbis capiant, ut per eas viros decipiant more patris sui diaboli, qui per Evam Adam circumvenit; manichæis tamen præ ceteris congruit. Nulli enim tam importuni, tam fallaces, tam captiosi sunt, quam ipsi, quos con-

⁴ In cod. C deest *in*.

⁵ Cod. C, *nec non et*.

⁶ Cod. C, *De his sunt*, omisso enim, cum Cypriano apud Sabbat. ad h. l.

⁷ Cum mss. C et M, veteri lat. versione ac Patribus, apud Sabbat. ad h. l. omisimus ante *variis* præpositionem *a* juxta lectionem communem occurrentem.

stat aliud colere, et aliud profiteri; aliud intus gerere, et foris aliud venditare. Nam sanctimonium defendunt, et lege sua favente, turpiter vivunt: misericordiam laudant, cum inter se injusti deprehendantur: mundum spernendum adserunt, et semper accurati procedunt: jejuniis insistere se jactanter prædicant, cum omnes saginati videantur; tantum quod arte quadam pallidi cernuntur, ut fallant. Hæc ergo Apostolus maxime de his prophetavit, quos constat apostolorum tempore non fuisse, sicut nec arianos; quippe cum Diocletianus imperator constitutione sua designet, dicens: Sordidam hanc et impuram hæresim, quæ nuper, inquit, egressa est de Perside. Hi inveniunt mulieres præ vanitate novum aliquid¹ desiderantes audire, et per ea quæ placita sunt, suadent illis fœda et illicita: cupidæ enim sunt discendi, cum judicium non habeant probandi: hoc est semper discere, et veritatis scientiam non habere.

Vide Collect.
Leg. Mosaic.
et Roman.

Vers 8, 9. *Quemadmodum autem Jannes et Mambres restiterunt Moysi; ita et hi resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem. Sed non proficient amplius; ignorantia enim eorum evidens erit omnibus, sicut et illorum fuit.*

Exod. vii, 1 et ss.

26. Exemplum hoc de apocryphis est:² Jannes enim et Mambres fratres erant magi vel venefici Ægyptiorum, qui arte magiæ suæ virtutibus Dei, quæ per Moysen agebantur, æmulatione commentitia resistere se putabant. Sed cum Moysis virtus in operibus cresceret, humiles facti, confessi sunt cum dolore vulnerum Deum in Moyse operatum. Unde similiter et hos non amplius proficere in impietate adsertionis suæ dicit; quia imperitia eorum palam fiet et seductio; et licet inviti, confitebuntur tamen suam imperitiam³ in ultimo.

Vers. 10, 11.

Tu vero⁴ adsequutus es doctrinam meam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam, persecutiones, passionem.

27. Eorum vult esse æmulum, quæ enumerat; hæc enim in ultimo non ad pœnitentiam, sed ad lætitiā proficiunt.

¹ Cod. C, nova aliqua, cod. M, novi aliquid.

² Id jam meminerat Origenes, *Comment. ad Matth. xxvii*: Item quod ait: Sicut Jamnes et Jambres (ita variant veteres in his nominibus scribendis) restiterunt Moysi, non invenitur in publicis (nempe canonicis) Scripturis, sed in libro secreto (idest apocrypho), qui superscribitur Jamnes et Mambres liber. Ex traditione opinatus est Theodoretus nomina hæc ad Apostolum pervenisse. In Talmud aliisque rabbinorum scriptis plura et singularia de iis enarrantur, angelos ex. gr. in Rubrum mare eos projecisse. Etiam Plinius, *Hist. nat. lib. xxx, c. 6*, Mosem et Jamnem ut magos simul consociat. Testibus Origene, *adv. Celsum lib. iv*, et Eusebio *Præpar. Evangel. lib. ix*, Numenius, pythagoricus philosophus sæculi I, enarravit quæ contigerunt inter illos magos et Moysen. Juxta Palladium, *Historiæ Laus. c. 22*, ostendebatur adhuc in Ægypto sepulcrum eorum. De apocrypho libro Jamnis et Jambris ait Barhebræus, *Dynast. x*, omnem artem

A *Qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconio,⁵ Lystris, quales persecutiones sustinui; et ex omnibus liberavit me Dominus. Sed omnes qui volunt pie vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur. Nequam autem homines et deceptores proficient in pejus, ipsi⁶ errantes, et in errorem mittentes.⁷*

⁵
Vers. 12, 13.

⁶

⁷

Ideo quæ et quanta passus sit, memorat, ut auxilia Dei ostendat, quibus defendit et tutos præstat servos suos ab impudentia satanæ; ut securos illos faciat et erigat, ne timeant quæ irrogari possunt a perfidis; sed in persecutione alacres sint, certi quia omnes qui in Christo recte conversantur, odio habentur etiam a corporis sui membris. Mali autem in deterius proficiunt, dum vident multos sibi dare adsensum, ita ut et ceteros⁸ in errorem mittant. Dum enim sciuntur esse mali et deceptores, et nihilominus florere et prosperari in mundo, adtrahunt quosdam, ut imitatores eorum efficiantur; non solum in propriis erroribus puniendi, verum etiam in horum, quos exemplo suo deperdunt.

Tu vero persevera in his, quæ didicisti, et quæ tibi credita sunt, sciens a quibus didiceris, et quia ab infantia sacras litteras nosti, quæ possunt te erudire ad salutem.

Vers. 14, 15.

28. Multum prodesse significat veteris Testamenti habere notitiā: ipsas enim sacras litteras dicit, quæ Christi personam insinuant, et incarnationem ejus ad salutem hominum redimendam declarant. Hortatur autem⁹ eum, ut in his proficiat: antiquitas enim hæc robur est novitatis, sciens quia a quo didicit, firma est auctoritas; signa enim et prodigia vidit facta per eum, quibus omnis sermo succumbit.

Omnis scriptura divinitus inspirata utilis est ad doctrinam, ad correptionem, ad redintegrationem, ad redargutionem, ad eruditionem, quæ est in ipsa justitia, ut paratus sit homo Dei, ad omne opus bonum consummatus.¹⁰

Vers. 16, 17.

¹⁰

Manifestum est quia omnis scriptura, cujus Deus auctor ostenditur, utilis est: ad hoc enim data est, ut proficiat imperitis, et instauret de-

magicam Ægyptiorum eum continuisse, et quidquid contra Moysen ipsi operati sunt.

³ Cod. C, suam ignorantiam.

⁴ Mss. C et M, Tu autem, cum vet. lat. versione apud Sabbatier.

⁵ Hic cum codd. C et M omisimus et communis lectionis, quia deest in græco textu et vet. lat. versione apud Sabbatier.

⁶ Cod. C omittit ipsi juxta græcum textum ac veterem lat. versionem, ut supra.

⁷ Cod. C habet quod assumpsimus, et in errorem mittentes, item cum græco textu ac vet. lat. versione, ut supra. Sed ita et Ambrosium legisse, loco communis lectionis, atque alias erroribus involventes, constat e sequentibus ejus verbis.

⁸ E cod. C assumpsimus et ante ceteros.

⁹ Cod. C, Hortatur ergo, quod bene contextui convenit.

¹⁰ Mss. nonnulli, ad omne bonum instructus. (Edit. Maur.)

formes, adtrahens iniquos ad justitiam, ut homo Dei in omni opere bono perfectus sit: in novo enim homine gradatim proficiens, constituit illum hominem Dei.

CAPUT IV.

¹ *Testor¹ coram Deo et Christo Jesu, qui judicaturus est vivos et mortuos, per adventum ipsius, et regnum ejus; prædica verbum, insta opportune, importune; argue, hortare, increpa in omni magnanimitate et doctrina.*

29. **T**am sollicitè mandat inviolatè prædicandum Dei donum, ut cum testatione Dei Patris et Christi Filii ejus hoc moneat curandum, instandumque in eo; ut assidua prædicatione et crebra objurgatione cum opportunitate provocet² ad meliorem profectum; et ut facilius arguenti adsentiant, sine amaritudine hoc agendum hortatur.

³ *Erit enim tempus, cum sanam doctrinam non sustinebunt; sed ad sua desideria magistros sibi aggerent,³ prurientes auribus; et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas vero convertentur.*

30. Et hæc simili modo prophetia est sancti Apostoli, qui præscius futurorum, instandum in doctrina sollicitè præcipit; ut formati in fide et bonis operibus, eruditi in disciplina sana, robusti maneant, ut postremo tempore cum quidam a veritate ad errorem converti cœperint, immobiles perseverent. Tales enim dicit futuros, qui pro desideriis suis doceri se velint, ut a magistris constantibus atque veracibus ad hos convertantur, qui hæc illos doceant, quæ libenter audiant; quia veritas illis aspera videbitur, ut relictæ suæ doctrinæ, fabulis vacent. Nolunt enim argui maligna opera sua; quare tales volunt magistros, qui serviant moribus eorum: pruriunt enim aures eorum, ut audiant fabulas vanitatum compositas sub nomine doctrinæ, quibus delectentur. Quod nullis tam proprium est, quam manichæis, qui nescio quæ habent diversa commenta inflatis nominibus nuncupata; cum sint res frivolæ, et quædam deliramenta.

⁴ *Tu vero sobrius esto, in omnibus patiens,⁴ opus fac evangelistæ, ministerium tuum exple: ego enim jam delibor, et tempus solutionis meæ instat.*

31. Admonet et hortatur ut vigilet in disciplina ecclesiastica, viriliter agat, Scripturas ex-

¹ Codd. C et M, *testificor*, cum vet. lat. versione et Augustino apud Sabbat. ad h. l.

² Cod. C, *provocet homines*.

³ Rom. edit., *magistros sibi aggregabunt*.

⁴ Rom. edit., *Tu vero vigila, in omnibus viriliter age*.

⁵ Cod. C, *ut imprudentes eruditi*, quæ lectio præferenda

A planet, ut prudentes et eruditi⁵ inanes fabulas vitent. Apostolus enim sciens passionem suam imminere, exemplum piæ conversationis et sanæ doctrinæ in sancto Timotheo vult relinquere, ut per traducem numquam deessent doctores idonei: passionem tamen suam delibationem appellat; Deo enim immolatur qui pro ejus justitia patitur.

Certamen bonum decertavi, cursum consummavi, fidem servavi. Quod reliquum est, reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die, justus judex; non solum autem mihi, sed et iis qui diligunt adventum ejus.

32. Omnia quæ sibi et ceteris utilia essent et prospera, servasse se memorat: non solum enim in verbis, sed et in operibus formam se præbuit audientibus; ut et auctori suo veritate prædicationis fidelis dispensator existeret, et contra mundi principes et potestates omni sollicitudine et peritia colluctatus, exemplum quomodo vinceretur, relinqueret; ut inviolata doctrina, et agonis legitimum certamen dignos illos faceret coronari; quia Deus justus judex dabit amplissima præmia diligentibus se, et expectantibus Filium ejus de cœlis.

Sollicitus esto venire ad me quamprimum; Demas enim me dereliquit, diligens hoc sæculum, et abiit Thessalonicam, Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam: Lucas est mecum solus. Marcum adsume, et adduc tecum; est enim mihi utilis in ministerio: Tychicum vero⁶ misi Ephesum.

33. Cum constet omnem instructionem viri ecclesiastici in epistola contineri, propter multam tamen caritatem præsentiam ejus desiderat: Marco autem idcirco testimonium perhibet, quia memor est præteritorum ejus laborum.

Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, et libros, maxime autem membranas.

Apostolus natura Judæus fuit, nec quidquam habuit alienum. Unde ergo illi penula? Sed quia erat a Tharso, quos constat in societatem Romanorum receptos, ut de cetero cives appellarentur Romani; idcirco necesse est eos et curiam habere, in qua more Romanorum penulati conveniant. Quicumque enim illo tempore cum muneribus obviam exissent Romanis, immunitate perpetua donati, cives Romani et fratres eorum nuncupabantur, teste eodem Apostolo.

videtur, quia melius exhibet causam qua Timotheo recta prædicatione commendatur. *Imprudentes* autem idem sonat ac ignorantes, indocti.

⁶ Cod. C, *in ministerium*, cum vet. lat. versione apud Sabbat.; C et M, *Tychicum autem*, cum versione eadem.

Potest ergo fieri, ut si non suam, quia totum se Legi dederat, patris sui haberet penulam.

Vers. 14-15. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit: reddet illi Dominus secundum opera sua. Quem et tu devita; valde enim restitit verbis nostris.*¹

34. Alexander iste et Demas supradictus collegæ fuerunt. Hi prius cum Apostolo erant, simulantes illi amicitiam; et quia fallaces tempore probantur, ambo ab eo recesserunt. Hic autem ærarius, qui audacior erat in malis, sic ab eo recessit, ut et contradictor verborum ejus existeret. Qui ergo Apostolo ausus erat contradicere, non immerito evitandum hunc admonet, Dei judicio istum dimittens.

Vers. 16. *In prima mea defensione nemo mihi adfuit; sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur.*

35. Pressuras et tribulationes sibi illatas defensionem suam nuncupat;² passio enim christianis vita est, et persecutio defensio: pressura enim illata pro justitia defendit illum in die judicii, reos constituens perfidos. Inter ipsa ergo initia illatæ pressuræ derelictum se conqueritur; et quia scit hanc esse consuetudinem, non illis vult imputari; quia et Dominum a Judæis apprehensum discipuli reliquerunt; quippe cum scriptum sit in propheta: *Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis.*

Vers. 17. *Dominus autem mihi adstitit, et confortavit me; ut per me prædicatio impleretur, et audirent omnes gentes.*

3 Propter quod Domini nostri auxiliis³ munitum se dicit, et auctum virtute, ut prædicationem impleret in omnibus gentibus: idcirco ignosci petit eis, a quibus derelictus est in necessitate; ut bene acceptus a Deo, vindictam non quærat. Hac enim causa amplius adjutum se credit a Deo, quia derelictus est ab hominibus.

Vers. 18. *Et liberatus sum de ore leonis. Liberabit me Dominus ab omni opere malo, et salvum faciet in regnum suum cœleste: cui gloria in æternum. Amen.*

36. Similiter dicit et Petrus coapostolus ejus:

¹ Mss. C et M, *verbis meis*, cum Sedulio Hibern. apud Sabbat. ad h. l.

² Forte ut moralem applicationem ad bonum auditorum faceret Ambrosius, minus rectam dedit *defensionis* interpretationem, cum intelligenda fuisset de defensione in audientia coram iudice habita.

³ Codd. C et M, *Domini Christi auxiliis*.

A *Quia adversarius noster diabolus circuit, fremens sicut leo, quærens quem devoret.* Sed quia in Apostolo occasionem non inveniebat, qua illum deciperet, per filios suos pressuram⁴ illi excitabat et pœnas; ut si non quasi peccator, vel quasi justus de hac tamen tolleretur vita, ne multos hortaretur ad fidem. Quod cum prope impleret, Dei providentia liberatus Apostolus, insultat illi, infirmum illum testificans, quia de ore ejus ereptus est; quia quod cupivit, implere non potuit. Igitur Dei auxiliis morti se ereptum gratulatur, et de providentia Dei tam securus est, ut de futuris tentationibus liberari se credat; et non solum liberari ad præsens, verumetiam salvum se futurum in die judicii, et regnaturum cum Domino Christo in æterna sæcula.

Saluta Priscillam, et Aquilam, et Onesiphori domum. Erastus remansit Corinthi: Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. Sollicitus esto ante hyemem venire.

37. Aquila et Priscilla hi sunt, apud quos hospitatus operabatur manibus. Onesiphorus autem hic est, cui testis est in secunda epistola. Quid est tamen, ut præsentem Apostolo, qui mortuos excitabat, Trophimus infirmaretur? Sed signa propter incredulos facta sunt; et quia ex diversis causis meritum collocatur apud Deum, ut sive in tribulatione, sive in ægritudine, qui Deo gratias agit, nec ab adversa parte suffragium quærit, ut proficiat meritis apud Deum. Propter imbres autem et frigora commonuit, ut autumno ad se veniret.

Salutat te Eubolus et Pudens, Linus⁵ et Claudia, et omnes fratres.

More consueto completa est epistola salutatione fratrum.

*Dominus Jesus Christus cum spiritu tuo.*⁶

Hæc subscriptio Apostoli est, quod signum esse dicit in omni epistola. Et quia Filius Dei idem filius hominis est, et Jesus dicitur et Christus: ut et homo significetur et Deus, duobus nominibus nuncupatur. Utroque tamen nomine dignitas designatur, qua ratione sunt posita nomina.

⁴ Cod. C, *pressuras*.

⁵ Codd. C et M, et *Linus*, cum textu et versionibus, ut apud Sabbatier.

⁶ Rom. edit., *cum spiritu tuo. Gratia vobiscum, amen.* Mss. M et C, *tuo. Vale*, ut vetus lat. versio, quæ tamen, teste Sabbatier, addebat *in pace. Amen.*

IN EPISTOLAM BEATI PAULI AD TITUM.¹

PROLOGUS.²

TITUM Apostolus creavit episcopum; et ideo commonet eum, ut sit sollicitus in ecclesiastica ordinatione: id est, ad quosdam³ qui simulatione quadam dignos se ostentant, ut sublimem ordinem teneant; simulque et hæreticos ex circumcisione corripandos.

CAPUT I.

Vers. 1-4. *Paulus servus Dei, apostolus autem Jesu Christi secundum fidem electorum Dei, et agnitionem veritatis ejus, quæ secundum pietatem est in spem⁴ vitæ æternæ, quam promisit Deus verax ante tempora sæcularia; manifestavit autem temporibus suis in prædicatione verbum suum, quod creditum est mihi, secundum præceptum Salvatoris⁵ nostri Dei; Tito germano filio secundum communem fidem. Gratia et pax a Deo Patre, et Domino Jesu Christo⁶ Salvatore nostro.*

2. **D**ecretum donum a Deo, quod ante sæcula promiserat, tempore Salvatoris in prædicatione apostolorum manifestatum declarat: sic enim promiserat. Quod etiam sibi creditum dicit, ut gentibus insinuaret prædestinatam misericordiam Dei; ut et Titus verus ejus filius, id est, secundum Evangelium (hoc est enim verum, quod æternum est) hanc Dei voluntatem devote⁷ et sollicitè suscipiens prædicaret gratiam Dei et pacem, ut accepto dono pacifici fiant cum Deo et Patre, quia omnia ex ipso sunt, et Christo Jesu Salvatore nostro, quia et liberavit ipse nos a morte.

Vers. 5-11. *Hujus rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt, corrigas, et constituas per civitates*

¹ Cod. M, Titum commendat, et instruit de constitutione majorum natu et spiritali conversatione et hæreticis vitandis, qui in scripturis judaicis credunt: scribit et a Nicopoli. — Argumentum. Titum. Apostolus etc.

² Notant Maurini: « Cum hæc in epistolam ad Titum commentaria in mss. priora sint commentariis in utramque ad Timotheum, semel admonendum videtur alias quoque non eodem, quo in Bibliis, ordine collocari. Nam post epistolam ad Philippenses, sequuntur duæ ad Thessalonicenses, deinde ea quæ est ad Colossenses, ac demum quæ ad Titum. Quem

A *presbyteros, sicut et ego tibi disposui. Si quis est sine crimine, unius mulieris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut inobsequentes. Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non protervum, non iracundum, non vino deditum, non percussorem, non turpia lucra appetentem; sed hospitalem, benignum, prudentem, justum, sanctum, continentem, tenacem ejus sermonis, qui secundum doctrinam fidelis est; ut potens sit exhortari in doctrina sana, et contradicentes revincere. Sunt enim multi non obediētes, vaniloqui et seductores, maxime ii qui sunt ex circumcisione, quos oportet redargui: qui universas domos subvertunt, docentes quæ non oportet turpis lucri gratia.*

3. Manifesta sunt quæ lecta sunt: episcopum enim et sanctum in operibus, et verbis prudentem ordinari vult; ut et fratres exhortari possit, et contradicentes convincere, maxime eos qui erant ex Judæis, qui sub nomine Christi judaizare docebant, quos alibi falsos fratres appellat. Renati enim in Christo, non puri erant christiani: partim enim Legem, partim Christum venerari volebant. Hos dicit, qui domos subvertebant prava ista doctrina. Duplici enim genere turpibus lucris studebant; quia ideo hæc magis agebant, ut placerent Judæis, a quibus sumptus sperabant, ut pecuniam lucrifacerent et præputium. Hi erant quæstus eorum, sicut Dominus dicit Judæis: *Ambulatis mare et aridam, ut faciatis unum proselytum.* Hæc duo turpia lucra appellat; quia qui sub nomine Dei docet, et non devotionis causa, sed quæstus, turpis lucri captator est: similiter et qui per circumcisionem aliquem vult acquirere. Unde alibi ait: *Et gloria in pudendis eorum.*

Dixit quidam ex ipsis proprius eorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestię, ventres pigri. Testimonium hoc verum est.

4. Quidam ex Cretensibus melioratus per disciplinam Dominicam, quid sentiendum esset de Cretensibus indoctis expressit, quod et mali essent, et otiosi vellent comedere: malitia enim pasci

ordinem etiam servarunt Primasius et Sedulius. » De ordine codicis C vide in Præfatione.

³ Cod. C, ordinatione propter quosdam.

⁴ Cod. C, in spe, cum græco textu et Hieron. apud Sabbat. ad h. l.

⁵ Cod. C, salutaris.

⁶ Codd. C et M omittunt Domino, cum textu et veteri lat. versione apud Sabbatier.

⁷ E cod. C desumpsimus devote, quod in maurinis editt. deest, dum tamen a copula et aliquid copulandum requirebatur.

Galat. II, 4

Matth. XXIII, 15.

Philip. III, 19

Vers. 12, 16.

¹ volebant: malæ enim bestiæ sunt qui,¹ cum nihil prosint, gestiunt et nocere. Duplex ergo malum est. Tales erant Cretenses; unde istum prophetam appellat, sed in causa Cretensium. Tam vera enim hunc illis adserit loquutum, ut prophetam hunc vocet;² falli enim prophetam impossibile est.

Vers. 14. *Quam ob causam argue illos dure, ut sani sint in fide, non intendentes³ judaicis fabulis, et mandatis hominum aversantium se a veritate.*

5. Insistendum præcipit in correptione illorum, ut converti possint, et illa sectari quæ justa sunt, et lege Dei condigna, avertentes se a judaicis fabulis; quia in Lege nemo justificatur apud Deum, quanto magis in mandatis hominum! Quidquid enim adversum veritatem opponitur, humana inventio est: nescientes enim vim Scripturarum, et interiora verborum Legis, colorem sequuntur, non saporem. Ideo fabulas dicuntur narrare, non veritatem: putant enim numquam recedendum ab iis, quæ Moyses tradidit, ut puta de escis, aut conjugiiis, aut neomeniis, aut sanguine mustelæ, vel domo immunda diebus septem; cum sciant primores suos Abraham, Isaac et Jacob sine his justificatos, et Dei amicos appellatos; et Ezechiele propheta contestante, quia propter quod legem Dei et justificationes ejus profanaverint, præcepta acceperunt et mandata non bona, in quibus justificari non possent. Unde et Dominus ait Judæis: *Quia hæc ad duritiam cordis vestri scripsit Moyses.* Hinc est unde et Petrus apostolus, *Quid imponitis, inquit, jugum supra cervices fratrum, quod neque patres nostri, neque nos potuimus portare?* Nam si utilia fuissent, tunc data essent, quando et Lex in talibus data est: sed quia post tanta signa prodigiorum, et Legem editam irreverentes et diffidentes et cervicosi inventi sunt, talia ac tanta acceperunt mandata, in quibus respirare non possent. Hinc factum est, ut et boni laborarent cum malis, accepturi mercedem. Hæc ergo pro vindicta data sunt, ita ut tempore quo promissum advenit donum Dei, misericordia Dei relaxaret omnia, quæ prius interdixerat. Quod non intelligentes Judæi, sub jugo permanent, et quorumdam libertatem his volunt vinculis obligare; ideoque hos objurgandos admonet, ut ab his avertantur.

¹ Vers. 15. *Omnia quidem⁴ munda mundis: his vero qui contaminati sunt et sine fide, nihil mundum, sed inquinata est eorum et mens et conscientia.*

6. Istos mundos esse significat, qui et qua

¹ Addit hic codex C: *Malæ enim bestiæ sunt*: hæc autem in textum inferenda duximus; nam evidenter requiruntur ad complendum sensum; exhibent enim rationem cur malitia pasci dixerit, quia nempe *malæ bestiæ sunt* etc., ac præterea respondent verbis Pauli.

² Iterum e cod. C desumpsimus verba *hunc vocet*, quæ alibi non inveniuntur, et tamen necessaria apparent.

³ Rom. edit., *non adtendentes... hominum avertentium* etc.

A causa interdicta sunt, norunt, et qua causa concessa sunt postea. Nam si in Genesi legitur quia omnia quæ fecit Deus, bona sunt, dubium non est quia et munda sunt: qui vero non intelligunt, immundi sunt; accusatores enim Scripturæ sunt. Si enim bona facta leguntur, cur interdicuntur quasi execrabilia? Si⁵ execrabilia non sunt, quia bona sunt; propter duritiam cordis interdicta noscuntur, quia indigni habiti sunt tota uti Dei creatura. Nam qui a B melioribus prohibiti videntur, horum mens et conscientia inquinata est; quia creaturam Dei accusant, ut excusent semet ipsos.

Deum profitentur⁶ se nosse, factis autem negant; quoniam sunt execrabiles, inobedientes, et ad omne opus bonum reprobi. Vers. 16.

7. Quamvis ad omnes hæreticos pertineat dictum, hoc tamen de Judæis intelligitur loquutus, qui se Abrahæ Deum solos dicunt scire, operibus vero abnegant, sicut dicit Dominus: *Si filii Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis.* Joan VIII, 39. Quomodo ergo possunt Deum Abrahæ scire qui mysterium et fidem ejus ignorant, non Evangelii opera sectantes, sed legis factorum in neomeniis, et circumcisione, et ceteris, perturbatores, impii et irreverentes? Hæc sunt opera, quæ Deum nesciunt.

D CAPUT II.

Tu autem loquere quæ decent sanam doctrinam. Vers. 1.

8. Hæc scit Deum, quæ appellatur sana doctrina; Dei enim doctrina salutaris est.

Seniores sobrios esse, graves, prudentes, sanos fide, dilectione, patientia. Vers. 2.

E Qui sunt sanæ doctrinæ, ostendit, ut minus sobrios, minus graves, infideles, sine caritate, impatientes, insanæ doctrinæ discipulos significaret. His enim operibus nescitur Deus, neque justitia ejus.

Anus pari modo in statu⁷ religione digno, non criminatrices, non vino multo servientes, bona docentes; ut instituant adolescentulas viros suos diligere, amare filios, prudentes, pudicas esse, castas, domus curam habentes, subditas⁸ propriis viris, ne verbum Dei blasphemetur. Vers. 3-5.

Tales præcipit esse seniores, ut exemplo sint bonæ conversationis junioribus; ut si infideles

⁴ Mss. C et M omittunt *quidem*, cum vet. lat. versione et Patribus, apud Sabbat. ad h. l.

⁵ Cod. C, *aut si*.

⁶ Codd. C et M, *confitentur*, cum vet. lat. versione et Patribus, apud abbat. ad h. l.

⁷ Rom. edit., *in habitu*.

⁸ Codd. C. et M, *benignas* ante *subditas*, cum græco et Vulgata. Vetus latina versio apud Sabbat., *benignæ sint*.

viros habeant, congaudeant eis magis, quam blasphemant nomen Dei, dum vident quia propter Dei timorem propensius obsequuntur suis viris.

Vers. 6-8. *Juniores similiter hortare continentes esse, per omnia temetipsum præbens exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in gravitate, verbum sanum, irreprehensibile; ut is qui e diverso est, revereatur, nihil habens dicere de nobis dignum reprehensione.*

9. Quoniam juvenus solet modum egredi, immo promptior esse ad lapsum; idcirco salubribus retinaculis contineri jubetur, ut infrænata divinis legibus gubernetur. Quod ut effici non sit arduum aut difficile, magistrum formam esse præcipit; ut ea quæ docet, quomodo fiant, ostendat; ut ii qui profani sunt, et inimici fidei, erubescant, videntes quia quæ verbis docet, vera esse probat factis.

Vers. 9, 10. *Servos dominis suis subditos esse in omnibus, optimos, non responsatores, non fraudantes, sed omnem fidem bonam ostendentes; ut doctrinam Salvatoris nostri Dei ornent in omnibus.*

10. Bonis operibus et fide doctrinam dicit ornari Dominicam: tunc enim placita est, et decora,¹ si hic qui eam profitetur, non illam exosam faciat, abnegans factis, sed amabilem et veram; non potest enim indecorum esse, quod verum est. Cum ergo dicta sequentibus factis implentur, ostenduntur vera, ac per hoc decora. Tunc possunt domini servos suos non tantum a fide non prohibere, verum etiam gaudere, quia fidem eorum etiam sibi vident proficere. Nemo enim fidem Dei custodiens, infidelis potest esse hominibus.

Vers. 11, 12. *Illuxit enim gratia Dei Salvatoris nostri omnibus hominibus, erudies nos, ut abnegata² impietate et sæcularibus desideriis, temperanter, et juste, et pie vivamus in hoc sæculo.*

11. Donum Dei illuxisse hominibus dicit per Christum, id est, veritatem unius Dei manifestatam in Christo; ut pia professione Creatorem prædicemus in Trinitatis unitate: quod prius latuit humanum genus, nunc autem misericordia Dei eluxit; ut erroris tenebras evitantes, id est, ignorantiam et impietatem mundanorum fugientes, pii inveniamur in parentem omnium Deum,

¹ Maurini habent *placita est doctrina*, ac notant: « Omnes edit., *placita est, et decora*: contra vero mss. prope ad unum nobiscum faciunt. At infra pro *indecorum esse* habetur in mss. quibusdam, *inamabile esse*. » Nostri mss. referunt quoque lectionem *indecorum*, sed codex C alteram lectionem exhibet veteribus editionibus conformiter, quæ contextui valde melius convenit, nempe verbis *ornari doctrinam*,... *indecorum esse*,... *per hoc decora*; et ideo veterem illam lectionem restituendam existimavimus.

² Codd. C et M, *abnegantes*, cum vet. lat. versione et Patribus apud Sabbat. ad h. l.

³ Lectioni *beati Dei* a Maurinis adoptatæ substituimus

A profitentes eum in veritate, quam tradit Evangelium Filii ejus; et ut hujus rei mercedem habere possimus, bona opera faciamus. Quomodo enim illi qui solum Patrem prædicat, spes nulla est, si non profiteatur in eadem veritate et Filium; ita et hujus spes frustra est, qui solam professionem fidei habet sine bonis operibus.

Expectantes beatam spem, et adventum gloriæ magni Dei,³ et Salvatoris nostri Jesu Christi, qui Vers. 13-15. ³

B *dedit semet ipsum pro nobis; ut redimeret nos ab omni iniquitate, et emundaret sibi populum abundantem, æmulatorem bonorum operum.*

12. Hanc esse dicit beatam spem credentium, quia expectant adventum gloriæ magni Dei, quod revelari habet, iudice Christo, in quo Dei Patris videbitur potestas et gloria; ut fidei suæ præmium consequantur. Ad hoc enim redemit nos Christus, ut puram vitam sectantes, repleti operibus bonis, regni Dei hæredes esse possimus. *Hæc loquere et exhortare, et argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.*

C

CAPUT III.

Admone illos principatibus et potestatibus sub- Vers. 1. *ditos esse, dicto⁴ obedire, ad omne opus bonum paratos esse.* ⁴

D 13. Quæ salus⁵ credentium sit, admonet; ut manifestet, cum arguuntur, ut sciant cui bono aptentur; ut non aspere accipiant, certi quia pro salute sua corripuntur; et ut ad malum tardi sint, ad bonum vero parati, non nescii quid singulis persolvi oporteat. ⁵

Neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, ostendentes omnem mansuetudinem ad omnes homines. Vers. 2.

E Christianos omnibus hominibus humiles vult videri: sic enim possunt perfidi ad futuram spem vocari.

Nam eramus quondam et⁶ nos inconsulti, inobsequentes, errantes, servientes desideriis et voluptatibus variis, in malitia et invidia agentes, odibiles, odio nos invicem habentes. Vers. 3. ⁶

F 14. Hæc bona quæ incredulitas non habet,⁷ christianis data memorat; ut in omni justitia ⁷

magni Dei e codd. C et M cum græco textu omnibusque versionibus et Patribus, nec non hoc eodem Ambrosii contextu, quamque et romana habet editio.

⁴ Mss. C et M mittunt *dicto* cum Hieron. apud Sabb. ad h. l.

⁵ Omnes edit. cum mss. nonnullis (*etiam C et M*), *Quæ spes credentium sit...* cui bono præparentur: ceteri mss. ut in contextu. (Edit. Maur.)

⁶ Codd. C et M, *Eramus enim et nos*, cum Ambrosio alibi, apud Sabbat. ad h. l.

⁷ Ita vet. edit. ac mss. fere universi (*item C et M*): Rom. autem edit. et quidam mss., *Hæc mala, quæ incredulitas habet, christianos cavere memorat.*

lucentes, manifesti fiant quod Dei cultores sint. Cum enim quondam inconsulti nunc videntur per omnia sani esse consilii, laudatur in his Deus.

¹ *Cum vero bonitas et humanitas illuxit Salutaris¹*
Vers. 4-7. *Dei nostri, non ex operibus justitiæ, quæ nos fecimus; sed secundum misericordiam suam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abunde per Jesum Christum Salvatorem² nostrum; ut justificati gratia illius, hæredes efficiamur secundum spem vitæ æternæ.*

Hoc bonum quod in christianis florere videtur, de radice pietatis divinæ oritur: Deus enim misericordia sua salvos nos fecit per Christum, cujus gratia renati, Spiritum sanctum accepimus abunde; ut bonis operibus inniti possimus, ipso nos in omnibus adjuvante, ut per hæc hæreditatem regni cælorum adsequi possimus. Quamobrem omni devotione huic obsequi debemus, et præceptis ejus parere; quia quidquid in nobis pulchrum est, spiritualibus lineamentis ipse depingit.

Vers. 8. *Fidelis sermo; et de his volo te confirmare; ut solliciti sint ad effectum bonorum operum ii, qui crediderunt Deo. Hæc sunt bona et utilia hominibus.*

Nihil tam apertum, quia misericordia atque humanitas bona est ad præsens, et utilis in futurum: et hic enim habet laudem, et in iudicii die coronam. Omnis enim Deo credens, misericordiæ debet studere, per quam vivit. Ut in hæc ergo esset sollicitus rector populi, admonetur.

Vers. 9. *Stultas autem quæstiones, et originum enumerationes, et contentiones, et pugnæ Legis devita; sunt enim inutiles et vanæ.*

15. Stultas has quæstiones appellat, quæ salutis effectum non habent, neque aliquam tribuunt scientiæ peritiam ad utilitatem. His verbis multorum hæreticorum denotat dogmata. Quamvis omnia, quæ³ vera non sunt, stulta dicenda sint; alius tamen est, qui res fabulosas inducit, et alius qui calliditate tergiversationis rem veneno plenam proponit, ut est Arius et Photinus. Fabulosa autem non Lex, sed hæresis est, quantum ad tempus pertinet illud Judæorum, dum quidam eorum sibi vindicarent prærogativam originum patriarcharum, quæ de matrimoniis ortæ sunt, cum ex hoc nullum meritum sit apud Deum. Quidam vero urceorum et ceterorum vasorum baptisma, et sanguinem mustelæ magna cura expiandum, et quia ideo Moysis sepultura abscondita est, ne a magis excitaretur; quod si verum esset, et ceterorum sanctorum abscondenda fuerat sepultura; et quia

Levit xi, 29.

¹ Mss. C et M, *Salvatoris* cum vet. lat. versione, ipsoque Ambrosio apud Sabbat. ad h. l.

² Mss. C et M, *salutarem*.

A Salomon adjutorio dæmoniorum templum ædificavit, in quo opere ingens multitudo laboravit: quid tam fabulosum?

Hæreticum hominem post primam correptionem devita, sciens quod perversus est hujusmodi, et delinquit a semet ipso damnatus. Vers. 10, 11.

16. Hæretici hi sunt, qui per verba Legis Legem impugnant: proprium enim sensum verbis adstruunt Legis, ut pravitatem mentis suæ Legis auctoritate commendent. Sciens enim impietas auctoritatem Legis multum valere, fallaciam sub nomine ejus componit, ut quia res mala per semet ipsam acceptabilis esse non potest, bono nominis commendetur. Idcirco hujusmodi homines ut inexcusabiles sint, semel corripere oportere dicit: frequentius enim correpti, exercitiores⁴ fient in malo. Cogere autem illos videtur qui sæpe corripit, ut sollicitiores fiant ad perditionem multorum; ideo dimittendos, ut negligetiores effecti, soli forte depereant.

Cum misero ad te Artemam aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolim; ibi enim statui hyemare. Vers. 12.

17. Post epistolam datam etiam ipsum videre vult affectus causa, et ut plenius illum firmaret in ecclesiastica disciplina.

D *Zenam legisperitum et Apollo sollicite præmitte, ut nihil illis desit: discant autem et nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi.* Vers. 13, 14.

Uterque nobilis vir est sapientia et operibus; et idcirco jubet sumptus illis necessarios dari ab iis, qui crediderant, ut refrigerarent; quia dignum erat ut qui spiritalia tradebant, non illis deessent carnalia. Quamvis enim Zenam legisperitum vocitet; Apollo tamen perfectus erat in Scripturis: sed quia Zenas hujus professionis fuerat in Synagoga, sic illum appellat.

Salutant te omnes, qui mecum sunt. Vers. 15.

18. Propter compendium simul omnes consalutare significat.

F *Saluta eos, qui nos amant in fide.*

Illos salutatione sua dignos videri vult, qui fideliter illum diligunt affectu Christi Domini nostri.

Gratia Dei cum omnibus vobis.

Nunc generaliter omnes salutat fratres et domesticos Titi.

³ Codd. C et M, *quæque*.

⁴ Mss. C et M, *politiores*.

IN EPISTOLAM BEATI PAULI AD PHILEMONEM.

PROLOGUS.¹

PHILEMON nulla erat ecclesiasticæ ordinationis præditus dignitate, sed vir laudabilis, unus ex plebe. Cui causa Onesimi servi ejus familiaris litteras facit; ut non solum ignoscat ei, sed et Deo gratias agat, quia talem illum recepit, ut non servum æstimet, sed dilectissimum fratrem.

CAPUT I.

Vers. 1-3. *Paulus vinctus Christi Jesu, et Timotheus frater Philemoni dilecto fratri, et laborum nobis participi, et Appiæ sorori carissimæ, et Archippo commilitoni nostro, et domesticæ ejus Ecclesiæ. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.*

2. **U**t dignitatem epistolæ a se missæ faceret, ab injuria sua cœpit. Sicut enim peccati causa vinciri opprobrium est, ita e contra pro Christo custodiæ vincula sustinere maxima gloria: eo enim tempore quo hanc epistolam misit, in custodia erat. Quamvis autem clericus non fuerit Philemon, tamen intererat ecclesiasticis necessitatibus causa devotionis, unde participem hunc dicit laborum. Sunt enim multi, qui cum sint digni, excusant tamen, infimos semet ipsos judicantes tanti ministerii: unde vere digni apparent.

Vers. 4-6. *Gratias ago Deo meo,² semper mentionem tui faciens in orationibus meis, audiens fidem tuam et caritatem, quam habes in Dominum Jesum, et in omnes sanctos; ut communicatio tua accepta fiat in agnitione omnis boni, quæ in nobis est in Christo.*

3. Gaudere se dicit, et Deo gratias referre in precibus suis, quia firmus erat in fide, et bonis operibus insistebat: qui enim diligit Christum,

¹ Cod. M, *Philemoni familiares litteras facit pro Onesimo servo ejus: scribit a Roma de carcere. — Argumentum. Philemon etc.*

² Codd. C et M omittunt *meo*.

³ Codd. C et M omittunt *tamen* cum textu ac versionibus apud Sabbat. ad h. l.

A probare hoc debet in servos ejus, sciens Dominum sibi imputaturum quidquid constiterit erogatum in servis. Apostolus tamen hoc se dicit addere precibus, ut operatio ejus cum cognitione fiat bonitatis; hoc est, ut tali hoc mente operetur, ut in futurum hujus rei exspectet mercedem.

Gaudium enim magnum habui et consolationem super caritate tua; quia viscera sanctorum requieverunt per te, frater. Vers. 7.

B Manifestum est quia idcirco se significat lætum esse, quia sanctorum necessitatibus utensilia ministrabat: unde et plus gaudet, certus ex hoc quia obsequeretur et mandatis ejus, quem constat esse potiolem.

Quapropter multam fiduciam habens in Christo imperandi tibi, quod ad rem pertinet, propter caritatem tamen³ magis deprecor, cum sis talis ut Paulus senex, nunc autem et vinctus Christi Jesu. Vers. 8, 9.

C 4. Quantum ratio exigebat, dignum erat imperare discipulo magistrum ex fiducia apostolicæ auctoritatis: sed quia vir bonus erat Philemon, per affectum illum provocat obaudire, quasi cœvum ætatis, et vinctum Christi Jesu, id est, obligatum negotiis Dominicis vel propter nomen ejus subjectum vinculis, sicut erant et ipsi apostoli. Tales enim fuerunt Judas et Silas, qui cum ex plebe essent primores inter fratres, obligaverant semet ipsos Dominicis actibus; ut una cum apostolis coagonizarent propter fidem Dei.⁴ Unde Silas particeps laborum invenitur Apostoli.

Act xv, 22 et ss.

Obsecro te pro meo filio,⁵ quem genui in vinculis, Onesimo, quondam tibi inutili, nunc vero tibi mihiq; perutili, quem remisi ad te. Tu autem illum,⁶ sicut mea viscera, suscipe: quem ego volueram apud me ipsum retinere, ut pro te mihi ministraret in vinculis Evangelii; sed citra tuum consilium nihil volui facere, ut non velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium. Vers. 10-14.

5. Non magnum est humilem inclinare se, laudabile vero sublimem virum humiliare se;

⁴ Rom. edit. sola, *propter Filium Dei*.

⁵ Codd. C et M, *de meo filio*, ut Hieron. apud Sabbatier ad h. l.

⁶ Cod. M habet *idest* ante *illum* cum græco textu, vet. lat. versione et Hieronym. apud Sabbat. ad h. l.

ideo Apostolus rogat eum, cui imperandi habet potestatem, ut in omnibus forma sit ad profectum meritorum. Onesimum ergo profugum recurrentem ad divinum auxilium, cum esset in custodia urbis, Romæ baptizavit Apostolus, videns in illo utilitatis spem. Quem sic commendat, ut suum animum in illo significet idoneum ex inutili factum tam sæcularibus, quam divinis obsequiis.

Act. xxviii, 16.

Vers. 15, 16. *Forsitan enim idcirco secessit ad horam, ut in æternum illum reciperes, non jam velut servum, sed pro servo dilectum fratrem, maxime mihi; quanto autem magis tibi et in carne et in Domino?*

6. Onesimus, offenso domino proprio, confugit longa peregrinatione ad Apostolum; ut ostenderet se non ad hoc recessisse, ut delicti esset obnoxius, sed ut oblitteratis peccatis, utilis reverteretur in tantum, ut non solum domino suo æqualis fieret meritis, sed et ipsi magistro frater. Et ne Philemon aliquod, ut adsolet, quasi dominus adversum servum, fastidium inflationis pateretur, humiliat illum, cum dicit illum fratrem et in carne et in Domino; ut sublata humanæ conditionis causa, quia omnes ex uno sumus Adam, fratres nos cognoscamus: maxime cum fides accedit media, quæ omnem superbiam amputat.

¹ Vers. 17. *Si ergo habes me socium,¹ assume illum sicut me.*

7. Tantum se affectum habere circa Onesimum ostendit, ut tunc Philemonem, quem superius laudat,² participem suum dicat, si istum sic susceperit, sicut Apostolum. Hoc est enim quod dixit Salomon: *Servo sapienti liberi serviunt.* Quod dictum terrori est Philemoni, ut saltem vel hac causa adsumeret eum, si caritate flecti non posset.

Eccles. x, 28

Vers. 18. *Si autem aliquid læsit te, aut debitor est, hoc mihi imputa.*

Nunc excusationem iracundiæ convellit; ne forte sic læsum se esse ab eo quereretur, ut illi ignoscendum minime videretur. Quod si esset, sibi imputandum dicit, per quem regni cœlorum hæredes futuri sunt qui ante peccaverunt.

¹ Rom. edit., habes me participem.

² Hic desinit incompletus codex C.

³ Cod. M, *refice*, cum vet. lat. versione ipsoque Ambrosio apud Sabbat. ad h. l.

⁴ Sed propter profectum, et quæ sequuntur ad finem usque commentarii, desiderantur in pluribus optimæque notæ codicibus: in aliis tamen nonnullis (ac in cod. M), nec non in omnibus editionibus eadem illa reperiuntur. (Edit. Maur.)

⁵ Cod. M, *Præcedentium epistolarum tractatus Beati putatur Ambrosii; sequens vero, idest super epistolam ad Hebræos certissimum est non esse beati Ambrosii, sed cuiusdam doctissimi catholici, quem per omnia utilem esse prudens lector cognoscere poterit.*

A *Ego Paulus scripsi manu mea, ego reddam; ut non dicam tibi quod etiam te ipsum mihi debes.* Vers. 19.

8. Si qua offensa est Onesimi, cautionem suam testatur esse idoneam, ut pro illo satisfaciat. Et ut verum loquatur, suberigit se, et dicit quia minus ab illo exigit, quam debere probatur. In servo enim cogitur satisfacere, quia se ipsum debito onerat.

B *Ita, frater, sic ego te fruar in Domino: refove³ viscera mea in Christo. Fiduciam habens obauditionis tuæ, scripsi tibi, sciens quia supra quam dico, facies.* Vers. 20, 21.

Modo blanditur, ut obauditio ejus voluntaria sit; ut possit fructum habere. Sic enim provocat eum, ut amplius faciat, quam postulatur ab eo: solet enim fieri ut qui videt bene de se sentiri, meliorem se præbeat.

C *Simul autem et præpara mihi hospitium; spero enim quod per orationes vestras donabor vobis.* Vers. 22.

9. Ut sollicitiorem illum faciat, et magis obediatur, venturum se esse illi significat; solent enim absentes contemni. Et ut quid Apostolus hic adhuc esse non dedignatur, qui semper tædia passus est et exitia, cædes, persecutiones, ac vincula, et cujus requies non erat, nisi in solo Christo? Sed propter profectum⁴ credentium, ut et inimicos crucis Christi confunderet ad Dei gloriam augmentandam, carnem suam passionibus offerebat; ut animæ suæ et corpori coronas immortalitatis adquireret.

D

Salutat te Epaphras concaptivus meus in Christo Jesu, Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, adjutores mei. Vers. 23, 24.

Hos omnes participes gloriæ suæ testatur.

Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen. Vers. 25.

Hæc subscriptio Apostoli est confirmantis epistolam missam.⁵

5

Non est autem ille, quem romana protulit editio, sed in pluribus convenit cum illo qui inter opera Rabani Mauri legitur, licet interdum aliquanto fusior sit, aliquando vero omnino desint in eo quæ in alio reperiuntur. Nos hic quædam ejus specimina exhibebimus, cum illis e Rabano Mauro desumptis collata.

In Gallandi vero *Bibliothecæ* tomo xiii, p. 756 habetur: «*Notheri* (an. 840-912) *Notatio de viris illustribus*. Cap. iv. «*Ambrosius Mediolanensis episcopus in Evangelium secundum Lucam, et in omnes Epistolas Pauli breves Commentarios reliquit; sed explanationem ad Hebræos Epistolæ ejus volumini insertam non eum scripsisse multi contendunt, quod et veritas comprobatur.*»

SPECIMINA E COMMENTARIO
IN EPISTOLAM AD HEBRÆOS
COMMENTARIIS S. AMBROSII MEDIOL. EPISC. IN PAULI EPISTOLAS
IN COD. M ADJECTO
CUM COMMENTARII RABANI MAURI COLLATA.

I.

COMMENTARII INITIUM.¹

Præcedentium epistolarum Tractatus Beati putatur Ambrosii, sequens vero, idest super Epistolam ad Hebræos, certissimum est non esse Beati Ambrosii, sed cujusdam doctissimi catholici, quem per omnia utilem esse prudens lector cognoscere poterit.

INCIPIT PROLOGUS AD HEBRÆOS.

In primis dicendum est quare Apostolus Paulus in hac epistola quam Judæis scripsit, quos Hebræos et non Israelitas voluit nominare, non servaverit morem suum, ut vel vocabulum nominis sui vel ordinis scriberet dignitatem. Hæc causa est quod ad eos scribit qui ex circumcisione crediderunt, quasi gentium Apostolus et non Hebræorum. Sciens quoque eorum superbiam, suamque humilitatem ipse demonstrans, meritum officii sui noluit anteferre pro eo quod apud Hebræorum ecclesias quasi destructor Legis falsa suspicione habebatur. Voluit tacito nomine de figuris Legis et veritate Christi reddere rationem, ne odium nominis fronte prælati tituli utilitatem excluderet lectionis. Quod alii sic intelligunt, quod propterea Paulus solita consuetudine nec nomen suum nec apostoli vocabulum proposuisset, quia de Christo erat dicturus. Habentes ergo Pontificem sacerdotem et Apostolum confessionis nostræ Jesum, nec fuisse congruum ut ubi Christus apostolus dicendus erat, ibi etiam Paulus apostolus poneretur. *Hanc epistolam fertur et seqq. uti apud Rabanum.*

¹ Quæ e mss. codicibus desumpsimus, damus emendata ex evidentibus scriptionis erroribus, nec non necessariis punctis ad rectam intelligentiam instructa.

EX COD. LAUR. MEDIC.²

Ambrosius in Epistola ad Hebræos.

In Christo semel oblata est hostia ad salutem sempiternam potens. Quid igitur nos? nonne per singulos dies offerimus sed ad recordationem mortis ejus, et una hostia non multæ? Quomodo una et non multæ? quia semel oblatus est Christus. Hoc autem sacrificium exemplum est illius, et ipsum semper idipsum proinde hoc sacrificium: alioquin quoniam in multis locis offertur, multi sunt Christi? nequaquam sed unus est Christus ubique, et hic plenus existens et illic plenus. Sicut enim quod ubique offertur unum corpus est et non multa corpora, ita et unum sacrificium. Pontifex autem ille est qui hostiam obtulit nos mundantem: ipsam offerimus et nunc quæ tunc oblata consumi non potest: quod nos facimus, in commemorationem fit ejus quod factum est. *Hoc enim facite, ait, in meam commemorationem.*

² Hoc fragmentum excerptum est e quodam codice Bibliothecæ Laurentianæ Florentiæ, qui plura exhibet commixta e Ss. Patribus fragmenta.

E COMMENTARIO RABANI
MAURI.

(Migne, vol. 112, col. 711.)

In primis dicendum est cur apostolus Paulus in hac Epistola scribenda non servaverit morem suum, ut vel vocabulum nominis sui, vel ordinis describeret dignitatem. Hæc causa est quod ad eos scribens qui ex circumcisione crediderant, quasi gentium apostolus, non Hebræorum, sciens quoque eorum superbiam, suamque humilitatem demonstrans, meritum officii sui noluit auferre. Hanc ergo Epistolam fertur Apostolus ad Hebræos conscriptam Hebraica lingua misisse, cujus sensus et ordinem retinens Lucas evangelista, post excessum Pauli apostoli, Græco sermone composuit.

II.

EX COD. M.

Propter hoc imperavit, inquit, semper offerri, propter infirmitatem et ut memoria peccatorum fieret. Quid ergo nos? nonne per singulos dies offerimus quidem sed ad recordationem facientes mortis ejus, et una est hæc hostia non multæ?

Quomodo una est et non multæ? quia semel oblata est. Illa oblata est in sancta Sanctorum; hoc autem sacrificium exemplar est illius: idipsum semper offerimus; nec nunc quidem aliud magnum, aliud minus, aliud hodie, aliud cras, sed semper idipsum. Proinde unum est hoc sacrificium: alioquin hac ratione quoniam in multis offertur, multi Christi sunt? nequaquam sed unus ubique est et hic plenus existens et illic plenus, unum corpus: sicut enim qui ubique offertur unum corpus est, et non multa corpora, ita et unum sacrificium; pontifex autem noster ille est qui hostiam mundantem nos obtulit. Ipsam offerimus et nunc quæ tunc est oblata; oblata quidem consumi non potest: hoc autem quod nos facimus, in commemorationem fit ejus quod factum est. *Hoc enim facite, inquit, in meam commemorationem.*

E COMMENTARIO RABANI.

(Migne, vol. 112, col. 780.)

In Christo e contrario semel oblata est hostia potens ad salutem sempiternam. Quid ergo nos? Nonne per singulos dies offerimus? Offerimus quidem, sed ad recordationem facientes mortis ejus: et una est hæc hostia, non multæ. Quomodo una est, et non multæ? Et quia semel oblata est illa, oblata est in sancta sanctorum. Hoc autem sacrificium exemplar est illius. Id ipsum semper offerimus, nec nunc quidem aliud agnum, crastina alium, sed semper illum ipsum. Proinde unum est hoc sacrificium: alioquin hac ratione, quoniam in multis locis offertur, multi Christi sunt? Nequaquam: sed unus ubique est Christus, et hic plenus existens, et illic plenus, unum corpus. Sicut enim qui ubique offertur, unum corpus est, et non multa corpora, ita et unum sacrificium. Pontifex autem noster ille est, qui hostiam mundantem nos obtulit. Ipsam offerimus et nunc, quæ tunc oblata quidem, consumi non potest. Hoc autem quod nos facimus, in commemorationem fit ejus, quod factum est: *Hoc enim facite, inquit, in meam commemorationem.*

III.

EX COD. M.

Consideremus invicem in provocatione caritatis. Quid est consideremus? id est intelligamus, quod in quibusdam codicibus ita legitur, ac si diceret: si quis est virtute præditus, hunc imitetur. In eum intendamus ut diligamus et diligamur. Ex dilectione quippe bona opera fiunt.

Quid est *ad provocationem caritatis*? amplius diligere et diligere, et bonorum operum ut in hoc habeant æmulationem. Facere enim quam dicere majoris virtutis est. Quantum ad doctrinam pertinet, multos habetis etiam vos doctores in vestra multitudine per opera ipsa hoc facientes.

Non deserentes collectionem nostram sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes et tanto magis quanto videritis adpropinquantem diem. Aliquos in hoc loco non solum commonuit, sed etiam tacite culpavit.

Caritas incrementatur per congregationem. Unde Dominus ait: *Ubi fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum*; et Ecclesiastes: *Frater quippe a fratre adjutus quasi civitas munita.* Magnum quippe bonum est congregatio.

E COMMENTARIO RABANI.

(Migne, vol. 112, col. 783).

Et consideremus invicem in provocatione charitatis et bonorum operum, non deserentes collectionem nostram, sicut est consuetudinis quibusdam. Quid est intelligamus invicem? Si quis fuerit virtute præditus, hunc imitemur, et in eum intendamus, ut diligamus et diligamur: ex dilectione quippe bona opera fiunt. Magnum quippe bonum est congregatio.

IV.

EX COD. M.

Salutate omnes præpositos sanctos. Hortabiliter¹ tractat, siquidem ad illos pro illis scribebat.

Salutant vos de Italia. Manifeste ostendit quod in Roma hanc epistolam scripserit.

Gratia cum omnibus vobis. Amen. Gratiam fidei dicit quam in baptismo accepimus; vel penitentiae aut perseverantiae gratiam optat, quod est omnium commune. Gratia enim est remissio peccatorum, per quam illo præstante mereamur purgari. Gratiae tuæ gratias agere non solum ego, sed neque ulla sufficit creatura, æterne Deus, sine initio et fine, per quem omnia facta sunt, quæ in cælo sursum et in terra deorsum. Non quædam vis et facis, quædam vis et non facis, sed omnia quæcumque vis, et facis. Cujus admiranda sunt opera, terribilia judicia, credenda promissa; qui te vocari voluisti Deum Abraam, Isaac et Jacob, et dixisti: *Hoc mihi nomen in æternum et memoriale in generatione et generatione*; sine qualitate bonus, sine quantitate magnus, sine indigentia creator, sine situ præsens, sine loco ubique totus, sine tempore sempiternus, sine mutabilitate mutabilia faciens, nihilque patiens, solus rex bonus, solus præstans, solus justus, omnipotens, æternus, qui misereris gratuita pietate et indebita bonitate. Condemnas et obdu-ras peccatores per veritatem absque ulla iniquitate, et tamen per indebitam misericordiam tuam misereris hominibus quia potens es, et dissimulas peccata hominum propter penitentiam, et facis mundum de immundo conceptum semine, et deles ut nubem iniquitates et quasi nebulam peccata; cujus bonitas circa indignos et dignos non tenaciter sed largiter exuberat. Tu dedisti in corde meo ut propter gustum et suavitatem hujus tuæ sanctæ Scripturæ gentem

E COMMENTARIO RABANI.

(Migne, vol. 112, col. 832-34).

Salutate omnes præpositos vestros et omnes sanctos; salutant fratres vos de Italia; gratia cum omnibus vobis. Amen. Intueris quomodo eos honorabiliter tractat? siquidem ad illos pro illis scribebat. *Gratia, inquit, cum omnibus vobis. Amen.* Gratiam eis optat, quod est omnium commune. Qualiter autem fit gratia nobiscum? Si non injuriam ei faciamus, quando nobis beneficia conferuntur, si negligentes non existamus circa munera Dei. Quid est gratia? Remissio videlicet et purgatio peccatorum: hæc nobiscum est, si bene egerimus. Nam quis injuriosus poterit istam servare gratiam, et non statim evacuatus efficitur? Verbi gratia, donavit tibi omnia peccata: quomodo tecum gratia permanebit, sive Spiritus sancti operatio, nisi eam per bona opera ad teipsum attraxeris? Hæc quippe est causa omnium bonorum, si in nobis spiritalis gratia perseverat. Hæc quippe nos ad omnia bona recto itinere deducit, sicut etiam quando ab ea excedimus, perimus, et deserti efficimur omni bono. Non itaque eam repellamus. In nobis quippe est etiam, ut permaneat in nobis, vel ut discedat a nobis: illud enim fit quando cœlestia meditamur; hoc autem quando ad sæcularia declinamus. *Quem mundus, inquit, non potest accipere, quoniam non videt eum, neque cognoscit eum.* Contemplaris igitur, quoniam non est sæcularis animæ habere Spiritum sanctum? Multo nobis itaque opus est studio, ut eum apud nosmetipsos retinere possimus, et munitos nos reddere atque in pace collocare. Sicut enim navis quæ prospero fluctu fertur in pelago, non potest impediri neque demergi usquequo prospero vento ac perseverante perfruitur, sed etiam post navigationem gloria eis magna contingit, sive nautis, sive epibatis; illis quidem requiem tribuens, quod labore remigationis non fuerint fatigati; istis autem quod eos maris molestia liberavit et navigationem ipsam hilarem fecit, et velut spectaculum illis jucundum ipsam prosperitatem cursus attribuit: sic etiam anima divino adjuta Spiritu omnibus rebus superior existit, et omnibus fluctuationibus vitæ hujus eminebit, et viam in cælum ducentem vehementius, quam illa navis, incedit, utpote quæ non vento impellitur, sed ab ipso Paraclito fertur munda vela possidens et plena prosperis flatibus, omnem remissionem et dissolutionem a sua mente discutiens: sicut enim in velis jactatis ventus incidens nihil operatur; sic etiam Spiritus sanctus in anima remissa et segni non patitur permanere, sed opus est nobis omni distictione omnique vehementia, ut mens nostra ardens in nobis existat, et omnia in nobis opera intenta sint et fortia. Verbi gratia, quando oramus cum multa intensione, hoc oportet efficere, intendentes animum nostrum ad cælum non funibus, sed desiderio valido. Item quando misericordiam faciamus, intensione opus est, ne forte cura domus et providentia filiorum atque uxoris affectus vel timor egestatis subintrans remissiora vela nobis efficiat. Si enim spem futurorum attendamus undique, bene suscipit operationem Spiritus sancti; illis autem cogitationibus et miseriis impedi-entibus, nihil in eam gratiæ permittit incidere, ac si forte incidat, ipsam quidem nihil læsit, repercutitur autem ille flatus citius gemitibus animæ, et excidit excussus. Propterea igitur multa nobis opus est intensione. Etenim jam nos in mari magno et spatioso navigamus, multis quidem bestiis pleno et multis scopulis: hoc mare multas nobis etiam tempestates ingerit, et obducto cælo nubibus majores excitat fluctus. Oportet igitur, si volumus sine molestia et sine periculo navigare, vela nostræ navis, hoc est nostræ voluntatis, erigere: sufficit hoc enim nobis. Et Abraham, quoniam

¹ Mendum nempe est pro honorabiliter.

patriamque relinquerem, ut ejus suavitatem aliquantulum degustarem, et per hæc te recognoscere potuissem quia revera *lucerna pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis*. Sed tua indeficiens pietas, larga clementia, nimia misericordia et bonitas sempiterna: plus dedisti, quam petii, et plus præstitisti quam postulavi, qui mihi panem cœlestem non solum quem ipse comederem præstitisti, sed etiam per inutilem servum tuum fidelibus servis erogare fecisti: pro qua re peto servus inutilis servos utiles; in quorumcumque manibus laboris mei opuscula venerint, quidquid optimum invenerint, ad auctorem referant Deum, quicquid vero minus, mihi ignoscant, et hoc rogo ut pro facinoribus meis Dei indebitam misericordiam saltem in uno verbo postulare non dedignentur, uti quando justis a pio iudice reddita fuerit præmii corona, mihi peccatori indebita Dei misericordia quantulamcumque veniam tribuere dignetur.

desiderium suum intentum habuit ad Deum, et voluntatem suam integram et perfectam obtulit Deo, nihil aliud opus habuit, *sed credidit Deo, et reputatum est illi ad justitiam*. Fides autem integra et germana voluntas est. Obtulit filium suum, et non eum occidens, occidentis certum est recepisse mercedem, et re non facta merces ei reddita est integra et perfecta. Sint igitur nobis munda vela, non sint veteriosa. Omne namque quod veterascit, et in senium cadit, interitui proximum est: non sint contrita et dirupta, ut spiritales flatus non teneant. *Animalis enim homo*, dixit Apostolus, *non percipit quæ sunt spiritus*. Sicut enim aranearum stamina flatum venti non suscipiunt, sic neque anima sæcularis, neque homo animalis gratiam poterit Spiritus sancti suscipere: nihil enim differunt ab illis staminibus cogitationes nostræ, solo visu habentes consequentiam, totius autem virtutis vacuæ permanent. Sed nostra non debent esse talia, siquidem sobrii sumus: quidquid inciderit, omnia tolerat Christianus, et omnibus est superior, omni plaga fortior. Sit enim quisque spiritalis vir, et occurrant illi mille mala; nullo modo vincitur. Et quid dico? incidat illi pauperies, ægrotudo, injuriæ, detractio, vituperationes, plagæ, omne genus supplicii, omne genus deceptionis et impropiorum et injuriarum; sed veluti si extra mundum fuerit constitutus, et veluti si a passionibus corporis liber existat, is cuncta illa risui habebit. Et quia non hæc verbis amplificare volo, multos etiam nunc tales existimo, sicut hi qui se ad eremum contulerunt. Sed nihil hoc mirum, nam etiam in civitatibus latere tales existimo. Quod si volo, possum hujusmodi antiquos ostendere; et ut agnoscas, intellige Paulum: quid ille non mali passus est? quid non sustinuit? omnia fortiter tolerabat. Hunc imitemur, et sic poterimus ad portus venire tranquillos, lucra maxima deferentes. Extendamus igitur nostram mentem et elevemus ad cælum, et illo amore teneamur, et igni spiritali magnanimiter induamur. Salvemus nosmetipsos flammæ incendio divinarum: nullus iis flammis circumseptus alicujus formidat incursus, sive fuerit homo, sive bestia, sive mille muscipulæ: quamdiu enim quisque ignitus incedit, omnia superat, omnia excedit, omnia contemnit; flamma quippe insuperabilis res est, et importabile est cunctis rebus incendium: ignis quippe cuncta consumit. Hoc itaque igne circumsepiamur exhortor, gloriam offerentes Domino nostro Jesu Christo, cum quo Patri, una cum sancto Spiritu, gloria, imperium, honor, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

APPENDIX

AD COMMENTARIA S. AMBROSII EPISCOPI

IN BEATI PAULI APOSTOLI EPISTOLAS.

NOTITIA

DE SANCTI HILARII PICTAVIENSIS EPISCOPI TRACTATIBUS

IN EPISTOLAS EJUSDEM APOSTOLI PAULI.

Occasione cujusdam testimonii ab Augustino prolato libro *iv contra duas Epistolas Pelagianorum*, cap. 4, quod e *Sancto Hilario* excerptum dixit, quodque ad verbum in iisdem Commentariis occurrit in Pauli Epistolas (ad cap. v, v. 12 Epistolæ ad Romanos), quæ nos Ambrosio nostro adversus recentes inficiatores vindicavimus, id facti explicari posse proposuimus admittendo, Pictaviensem Hilarium vel in aliquo alio opere, vel etiam in peculiaribus ad Apostolum commentationibus ea verba scripsisse, quæ et Ambrosius in proprias intulerit, et Augustinus suo auctori tribuerit. Porro licet Hieronymus nullam de similibus scriptis tam Hilarii quam Ambrosii in suo *de Scriptoribus ecclesiasticis* catalogo mentionem injecerit, indubium tamen est hujusmodi commentationibus utrumque operam navasse: nam id de Ambrosio evidenter constat ex initio ejus ad Simplicianum epistolæ, unde Præfationem nostram ad ejus in Paulum Commentarios exorsi sumus; de Hilario autem æque indubium apparet e concilio Hispalensi II (S. Isidoro præside), quod *Sancti Hilarii explicationem epistolæ ad Timotheum* commendavit, nec non e quodam testimonio Joannis Veccii Constantinopolitani patriarchæ a cardinali Maio in *Spicilegio romano* edito, ut in nostra memorata Præfatione notavimus.

Cum illam tamen conscriberemus, *Spicilegium Solesmense* ignorabamus,¹ in cujus priori tomo benemerentissimus ejus Editor J. B. Pitra, tunc ordinis sancti Benedicti monachus, nunc eminentissimus S. R. Ecclesiæ Cardinalis ac Bibliothecarius, e codice quodam Corbejensi, nono sæculo adscripto, nunc in Ambianiensi bibliotheca asservato, quemque etiam Maurini Ambrosii Editores magni fecerunt, plures *Tractatus* edidit in Pauli Epistolas, qui nomine quidem Ambrosii in ipso codice inscribuntur, sed ab ipso emin. Pitra ut opus Pictaviensis Hilarii vulgati sunt, tum quia ad v. 12 capitis v Epistolæ ad Romanos locum illum exhibent ab Augustino Hilarii nomine notatum, tum ex internis indiciis quæ in Prolegomenis recensuit. Verum ipse quoque deprehendit quod jam Maurini Ambrosii Editores de illo codice animadverterant; commentationes nempe in Epistolam ad Galatas aliasque subsequentes toto cœlo differre ab iis quæ in pluribus aliis codicibus Ambrosio inscribuntur; attamen illas in Epistolas ad Romanos duasque ad Corinthios passim convenire cum iis quæ in eisdem codicibus Ambrosii nomen gerunt. Ipse autem se ab hac expedit difficultate recentiorum opinionem amplectens qui Commentaria in Apostolum a veteribus Ambrosio adscripta, huic adjudicarunt, ab illis vero in hoc recedens, quod tractatus omnes Corbejensi codice exhibitos Hilario Pictaviensi vindicet, scilicet in omnes Pauli Epistolas, una ad Hebræos excepta, illasque commentationes quæ in aliis scriptis exemplaribus ab illis differunt, nempe in Epistolam ad Galatas et subsequentes, cuidam suppositio auctori, quem Ambrosiastrum communiter vocitant, adscribat, dum recentiores illi critici e converso quotquot in Apostolum commentaria Ambrosii nomen referunt, inter alicujus ignoti auctoris documenta relegarunt.

Pergratum nobis accidit, nos in eo cum emin. Pitra consentientes comperisse, quod nullus alius Hilarius præter Pictaviensem ab Augustino designatus admitti queat citato loco libri *iv contra duas Epistolas Pelagianorum*; sed convenire cum eo non possumus dum omnia Ambrosio aufert in Apostolum commentaria; siquidem Ambrosii epistola ad Simplicianum eum effugisse videtur, e cujus initio liquido constat, Ambrosium ad populum in eas epistolas disseruisse, indeque magnam Simplicianum oblectationem captasse, atque Ambrosium rogasse, ut rursus de eisdem Epistolis in ecclesia tractaret, quod iterum se Ambrosius facturum spopondit. Licet autem inferendum sit e verbis Ambrosii, eum tunc temporis sua illa commentaria in vulgus nondum edidisse, quia secus jam præ oculis ea Simplicianus habuere potuisset; indubium tamen est illa postea publici juris facta fuisse tam e Cassiodori verbis a nobis in Præfatione ad ipsa Commentaria prolatis, quam e frequentissima horum apud veteres mentione antiquisque codicibus Ambrosii nomine iuscriptis. Quin etiam animadvertendum, Cassiodori verba genuinam Ambrosiani operis indolem

¹ *Spicilegium Solesmense* complectens *Sanctorum Patrum Scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus opera*, etc. quatuor tomis Parisiis editum ab anno 1852 ad 1858; quibus anno 1876 aliud accessit volumen titulo *Analecta Sacra Spicilegio Solesmensi parata*, cui et alia sequantur sperandum est. Etiam cum postremam notam apposuimus Commentariis in Epistolam ad Galatas, nonnisi ex Historia catholicæ Ecclesiæ clarissimi Rohrbacher noveramus hujus Spicilegii existentiam, quod serius tantum nobis possidere concessum fuit.

feliciter pingere, atque ostendere magnam ejusdem tunc jam in Ecclesia invaluisse existimationem. Cum præterea conspiciamus Ambrosii in Apostolum Commentaria continua serie ab ecclesiasticis scriptoribus omnium subsequen- tium sæculorum proferri, quibus ignotum permanere non potuit, Augustinum tamquam ex Hilario testimonium retulisse, quod in iisdem ipsis Commentariis perlegebatur, inferre oportet, illis aliunde eorum authenticam ita compertam fuisse, ut neque inde moveri possent ad dubium aliquod de ipsorum auctore admittendum.

Attamen emin. Pitra, dum Tractatus omnes in Pauli Epistolas (uno in Epistolam ad Hebræos deficiente) e codice Corbejensi, ubi quoque tamen Ambrosii nomen gerunt, tamquam opus Hilarii in lucem protulit, non modo huic Patri lucubrationes scriptis exemplaribus Ambrosio recognitas vindicavit in tres priores Apostoli Litteras, quarum Corbejensis textus plerumque cum reliquis convenit; verum etiam in suis ad Hilarium Prolegomenis alias quoque commentationes in reliquis Pauli Epistolas, quarum textus vel maxime vel omnino a Corbejensi discrepat, excitatas in eas a pluribus recentioribus difficultates suas æque faciens, Ambrosio eripuit. Sed jam hisce omnibus solvendis difficultatibus satis nos fecisse confidimus sive in Præfatione sive in notis præfatis Commentariis a nobis appositis. Dicimus præterea adjuncta fere omnia intrinseca quæ in Prolegomenis emin. Auctor commemoravit tamquam firmiter comprobantia Hilario Pictaviensi omnia ea Commentaria esse tribuenda, optime quoque conspirare ut Ambrosio nostro vindicentur, ac insuper et in Præfatione et in notis alia nos adjuncta protulisse, quæ Ambrosio tantummodo, non autem Hilario, convenire possunt. Id demum animadvertimus, duo testimonia quæ probant Hilarium Pictaviensem scripta in Apostolum edidisse, quæque et nos in memorata Præfatione recensuimus, et ipse in Prolegomenis protulit emin. Pitra, in Commentariis non occurrere, quæ nos ut Ambrosii vulgavimus. Primum nempe testimonium est doctissimi, ac de re catholica optime meriti, Joannis Veccii, Constantinopolitani patriarchæ, qui ob causam unionis anno 1298 exul vita concessit, de processione Spiritus Sancti a Patre et Filio, quod ad verbum adduximus. Alterum vero est quod solum indigitavimus ex Hispalensi concilio II, can. 13, quodque hic ex integro exscribimus: « Sanctus ergo Hilarius in explicationibus Epistolæ ad « Timotheum sic loquitur: Nam et cum dicit Scriptura, etc., *homo Christus*, et cum dicit: *Christus mortuus est*, et cum dicit: *Verbum caro factum est*, non est spoliandus per fraudulentiam legentis « expositionibus suis sermo. Nam ubi *homo Christus* est, præcedit *mediator Dei atque hominum*: ut « ex utroque, Deo et homine, unus subsistat, sitque inter hominem et Deum medius confessione in se « utriusque naturæ. Ubi vero, *Christus mortuus est*, subjicitur: *Qui resurrexit, qui est in dextera Dei*. « In morte ejus carnis nostræ infirmitas est; in resurrectione virtus ejus; in consessu Dei dignitas. » Verumtamen nec ipse emin. Pitra in Prolegomenis notavit se hæc eadem testimonia deprehendisse sive in Tractatibus quos ipse primus typis vulgavit, sive in aliis omnibus, quibus Ambrosium exspolians Hilarium ditavit, quod arbitramur optime perfectum fuisse ut pleno jure eos omnes Pictaviensi Ecclesiæ Doctori vindicare posset.

Igitur, quoad prolata testimonia hoc etiam favet Ambrosio argumentum, quod ea nullibi occurrant in Commentariis quæ nos cum omnibus veteribus eidem adscribimus; atque hæc una animadversio satis valet ad vim elidendam illius argumenti quod e testimonio ducitur nomine Hilarii ab Augustino prolato, quodque legitur in Commentario in Epistolam ad Romanos quod nos Ambrosio tribuimus ex iis rationum momentis, quæ in Præfatione nostra jam exposuimus. Quibus tamen id etiam adjicimus, quæ in Commentario II ad Thesalonicensenses Epistolæ de antichristi adventu leguntur non antea futuro quam *regnum romanum* desierit, ita convenire cum iis quæ habentur in libro *de Antichristo* S. Hippolyti tertio Ecclesiæ sæculo Portuensis episcopi, ut illa fere ad litteram Ambrosius exscripsisse videatur, quin tamen ejus ullam fecerit mentionem, quod tam ipsi Ambrosio quam aliis quoque ex antiquis in more fuisse apparet. Quibus perspectis, aliisque omnibus quæ pro Ambrosio auctore in Præfatione protulimus, neque post inspecta illa omnia quæ pro Hilario in *Solesmensi Spicilegio* edidit emin. Pitra, a sententia recedendum opinamur, qua Commentaria in tresdecim Pauli Epistolas a nobis recusa, utpote ab universa veneranda antiquitate Ambrosio asserta, ac plurimis intrinsecis indiciis eidem obfirmata, adversus nonnullas minus accurate a pluribus recentioribus oppositas difficultates Ambrosio nostro rursus vindicavimus; ceterum illud omne integrum relinquentes quod idem Eminentissimus in medium protulit ut Pictaviensi assereret Hilario quidquid in Corbejensi codice invenit a nostrorum Commentariorum textu plane recedens, etsi, forte ob magnam Ambrosiani operis celebritatem, omnes quoque in Apostolum illius voluminis Tractatus Ambrosio inscripti conspiciantur.

ELENCHUS

MANUSCRIPTORUM NECNON EDITORUM CODICUM

AD QUOS IN EDITIONE CONCINNATA

A PATRIBUS ORDINIS BENEDICTINI CONGREGATIONIS SANCTI MAURI

EXACTA ET CASTIGATA SUNT EA SANCTI AMBROSII OPERA

QUÆ HOC VOLUMINE COMPREHENDUNTUR.

EXPOSITIO IN LUCÆ EVANGELIUM.

CASTIGATA EST AD MSS.

Vatic. seu variantes lectiones, de quibus in tomo II.
Corb. nunc Germ. unum ann. 950.
Colbert. quinque ann. 600, 500 et 400.
Victor. unum ann. circ. 400.
Fulien. unum circ. 500.
Reg. unum ann. circ. 200 aut 300.
Clarom. ejusdem ætatis.
Gemet. unum ann. 600.
Pretel. unum 700.
Taurin. unum anno 600.
Michael. unum ann. circ. 700.
Albin. unum ann. circ. 500.
Carnut. unum ævi non recentioris.
Remens. unum ann. 700 vel 800.
Remig. unum ejusdem antiquitatis.
Sorb. unum ann. 300.

Quoad editiones typographicas vide in columna 801
Tomi prioris.

COMMENTARIA IN XIII EPIST.

B. PAULI RECOGNITA SUNT AD MSS.

Corbejensem unum annor. amplius 800.
Vindocinensem unum annorum 700.
Pratellensem unum annorum 700.
Laudunensem unum etiam ann. circ. 700.
Remigianum unum similiter ann. 700.
Carnutensem unum, ejusdem ætatis.
Colbertinos duos, alterum 600 alter 400.
Regium unum annorum circ. 500.
Vallis lucentis unum annorum 500.
Præterea epistola ad Romanos recensita est ad Flo-
riacensem unum ann. 700 et Michaelinum unum
ann. 600.
Duæ vero ad Corinth. ad Remigianum unum. ann. 800.

NB. Ætas et nomina omnium codicum relata sunt uti habebantur
in priori maurina editione, ante sæculi XVII finem.

ELENCHUS EXEMPLARIUM

QUÆ AD HANC PARANDAM EDITIONEM JUGI EXAMINE DISCUSSA SUNT

QUOAD LIBROS QUI HOC ALTERO VOLUMINE EXHIBENTUR.

PRO EXPOSITIONE IN LUCÆ EVANGELIUM

COLLATI SUNT

Cod. B' — Sæc. VI olim Bobiensis nunc partim in
Bibl. Ambrosiana asservatus partim vero in Tau-
rinensi.
Cod. A — Sæc. IX qui in Archivio Basilicæ Ambro-
sianæ custoditur.
Cod. B — Sæc. XI olim Bobiensis nunc in Bibl. Am-
brosiana C. 127 *Inf.*

Cod. a — Sæc. XV olim S. Mariæ Coronatæ Medio-
lani, nunc in Bibl. extans Ambrosiana, T, 63, *Sup.*

QUOAD COMM. IN PAULI EPISTOLAS

Cod. C — Sæc. VI in Bibliotheca Casinensi custoditus.
Cod. M — Sæc. X in Archivio Capituli Modoetiensis
asservatus.

INDEX

LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ

QUI HOC TOMO EXPLICANTUR.

NB. Prior numerus indicat columnnam, secundus numerum in capite vel sermone.

GENESIS.

- I. 27. *Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit eum.* 872, 30
II. 21. *Et immisit Deus soporem in Adam, etc.* 67, 85
III. 7. *Et aperti sunt oculi amborum.* 235, 164
IX. 25. *Maledictus puer Chanaan, servus servorum erit fratribus suis.* 875, 38
XV. 16. *Non sunt completa peccata Amorrhæorum.* 452, 130
XXII. 13. *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* 480, 168; 769, 34
XXXVIII. 28, 29. *Hic exiet prior: illo vero retrahente manum egressus est alter, etc.* 81, 20
XLIX. 8. *Juda, te collaudant fratres tui.* 402, 53

EXODI.

- XII. 5. *Sic autem comedetis illum; renes vestros accingetis, etc.* 204, 58
XIII. 2. *Quia omne masculinum, adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur.* 55, 56
XX. 2. *Ego sum Dominus Deus tuus... non erunt tibi dii alii præter me.* 434, 100
XXIV. 8. *Hoc est testamentum quod disposuit Deus ad vos.* 622, 119
XXXII. 34. *Si quis peccaverit ante me, deleam eum de libro meo.* 482, 171
XXXIII. 19. *Numquid iniquitas apud Deum?* 482, 172
XXXIV. 33. *Et non sicut Moyses ponebat velamen suum super faciem suam.* 682, 26

LEVITICI.

- XIII. 3. *Qui cum viderit lepram in cute, et pilos in album mutatos colorem, etc.* 423, 7
XV. 31. *Timentes facietis filios Israel.* 747, 1
XVII. 1. *Caro pro corpore vestro offertur, sanguis vero pro anima.* 622, 119
XIX. 2. *Sancti estote quia et ego sanctus sum.* 916, 21
XXV. 9. *Et clanges buccina mense septimo, decima die mensis, etc.* 266, 23

NUMERORUM.

- XXII. 23. *Cernens asina angelum stantem in via, et evaginato gladio, avertit se de itinere.* 292, 14
XXIV. 17. *Orietur stella ex Jacob, et exurget homo ex Israel.* 52, 45

DEUTERONOMII.

- IV. 9. *Attende tibi soli.* 303, 10
VI. 13. *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.* 430, 97
X. 16. *Circumcidetis duritiam cordis vestri.* 405, 60
XVI. 20. *Juste quod justum est persequeris.* 23, 18
XXV. 5. *Quando habitaverint fratres simul, et unus ex eis absque liberis mor-*

tuus fuerit, uxor defuncti non nubet alteri, etc. 296, 28

XXXII. 35. *Mihi vindictam, et ego retribuam.* 545, 224

JUDICUM.

XX. 18. *Judas erit dux vester.* 402, 53

RUTH.

XI. 13. *Et accepit Booz Ruth, et facta est ei in matrimonium.* 87, 33

I. REGUM.

XXI. 6. *Dedit ei ergo sacerdos sanctificatum panem, etc.* 432, 32

III. REGUM.

XVII. 6. *Corvi quoque deferebant ei panem et carnes mane.* 61, 72

IV. REGUM.

XXIII. 34. *Joachim filio Josiæ regnante in Judæa pro Josia patre suo; et convertit nomen Joachim in regnando.* 93, 46

JOB.

III. 3. *Pereat dies illa in qua natus sum, etc.* 410, 40

PSALMORUM.

- IV. 5. *Irascimini et nolite peccare.* 438, 54
XIII. 2. *Dominus respexit super filios hominum.* 306, 19
4 et seqq. *Non est justus quisquam, etc.* 409, 66
XIV. 8. *Et dabo tibi gentes hæreditatem tuam.* 421, 84
XVIII. 2. *Cæli enarrant gloriam Dei.* 386, 24
XXIII. 1 et seqq. *Tollite portas principis vestri etc.* 804, 23
7. *A summo cælo egressio ejus.* 809, 32
XXXI. 1 et seqq. *Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum.* 449, 81
XXXIII. 10. *Et in lumine tuo videbimus lumen.* 983, 50
XXXVI. 25. *Junior fui, etenim senui; et non vidi justum derelictum.* 427, 21
XXXVIII. 6. *Verumtamen vanitas omnis homo vivens.* 469, 152
XLIV. 2. *Eructavit cor meum verbum bonum.* 454, 105
XLVIII. 8. *Frater non redimit, redimet homo.* 79, 15
L. 6. *Tibi soli peccavi, et malum coram te feci, etc.* 408, 64
LXVIII. 5. *Qui oderunt me gratis.* 290, 3
LXXX. 7. *Quia manus ejus in cophino servierunt.* 482, 92
LXXXIV. 12. *Veritas de terra orta est.* 378, 10
LXXXVI. 6. *Ego dixi: Dii estis.* 567, 29; 710, 72
LXXXVII. 6. *Factus... inter mortuos liber.* 488, 109
LXXXIX. 4. *Quia mille anni in oculis Domini, sicut dies hesternæ.* 253, 222

- XCIX. 3. *Quia Dominus ipse est Deus.* 376, 6
 CXV. 13. *Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo.* 139, 59
 CXXIII. 7. *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium.* 100, 11
 CXXVI. 1. *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam.* 67, 84
 3. *Ecce hæreditas Domini, filii; merces, fructus ventris.* 43, 24

PROVERBIORUM.

- III. 27. *Dum habes occasionem, benefac.* 509, 217
 28. *Ne dixeris: cras dabo.* 164, 23
 31. *Superbis Deus resistit, humilibus autem dat gratiam.* 838, 14; 915, 18
 XVIII. 17. *Justus, in exordio sermonis, accusator est sui.* 254, 225
 XIX. 14. *A Deo autem præparabitur viro uxor.* 260, 3; 262, 9
 XXV. 17. *Raro inferes pedem ad amicum tuum; ne saturatus tui oderit te.* 902, 14
 XXXI. 10. *Mulierem fortem quis inveniet?* 263, 10

ECCLESIASTICI.

- I. 1. *Omnis sapientia a Domino Deo est, et cum ipso fuit semper.* 541, 262
 16. *Initium sapientiæ timor Domini.* 411, 68
 VII. 17. *Noli justus esse multum; quia est qui perit in suo justo.* 815, 40

SAPIENTIÆ.

- VII. 26. *Candor est enim lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis, etc.* 281, 68
 XV. 27. *Mortalis fingit mortuum manibus iniquis.* 389, 29

ISAIÆ.

- I. 3. *Agnovit bos possessorem suum, et asina præsepe domini sui.* 51, 42
 4. *Semen pessimum.* 411, 68
 III. 1, 2. *Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet a Jerusalem et a Juda validum et fortem.* 31, 40
 VII. 14. *Ecce virgo in utero concipiet.* 378, 9
 VIII. 20. *Lex in adjutorium data est.* 436, 104
 XL. 5. *Videbit omnis caro salutare Dei.* 413, 71; 464, 145
 6. *Clama. Quid clamabo? Omnis caro fœnum, etc.* 31, 39
 9. *Adscende in montem qui evangelizas Sion.* 271, 39
 XLV. 9. *Numquid dicit figmentum ei, qui se finxit: Quid me fecisti sic?* 485, 177
 L. 1. *Venditi estis peccatis vestris.* 453, 131
 8. *Deus qui justificat.* 474, 162
 9. *Lætare, sterilis; exulta, desertum.* 60, 67
 LIII. 1. *Domine, quis credidit auditui nostro?* 494, 191
 LVI. 7. *Domus mea domus orationis vocabitur in omnibus gentibus.* 445, 75

EZECHIELIS.

- III. 21. *Tu prædica: si te audierint, lucraberis eos.* 776, 47
 XVIII. 4. *Anima quæ peccat, ipsa morietur.* 441, 111; 464, 145
 XXXIII. 5. *Exalta sicut tuba vocem tuam; si te audierint, lucraberis animas illorum.* 653, 163

JEREMIÆ.

- I. 5. *Priusquam te formarem in utero, novi te.* 754, 11

- IV. 4. *Circumcidite præputium cordis vestri.* 405, 60; 529, 247
 XVII. 12. *Thronus virtutis exaltatus est.* 278, 60
 XXI. 20. *A juventute mea dilectus mihi est filius Ephrem, puer in deliciis.* 21, 31
 XXII. 28. *Abiectus est Jechonias ut vas.* 90, 40
 XXIV. 6. *Revertentes ad me replantabo.* 502, 206
 XIII. 7. *Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis.* 669, 5; 951, 35

DANIELIS.

- II. 44. *Deus cæli excitabit aliud regnum, quod numquam corrumpetur; et hoc regnum erit æternum.* 651, 160
 47. *Vere Deus vester ipse est Deus vivus, et aperiens mysteria.* 861, 14
 IV. 14. *Dei est enim regnum, et cui vult, dabit illud.* 517, 228
 XXVI. 8. *Tunc omnes insurrexerunt in Prophetam Domini, volentes occidere eum. Omnis autem populus non permisit.* 411, 68
 XXXI. 34. *Propitius ero iniquitatibus eorum, et delictorum illorum non memorabor.* 415, 75; 487, 179

ZACCARIÆ.

- XII. 2. *Ponam Hierusalem in omnibus gentibus.* 417, 78

AMOS.

- VII. 14. *Pastor eram caprarum vellicans mora.* 268, 2

HABACUC.

- II. 4. *Justus autem ex fide vivit.* 415, 75; 489, 182

AGGÆI.

- II. 20. *Numquid jam semen in germine est; et adhuc vinea, et ficus, et melogrannatum, et lignum olivæ non floruit? Ex die ista benedicam.* 237, 169

MATTHÆI EVANG.

- I. 2, 3. *Abraham genuit Isaac... [Judas autem genuit Phares et] Zaram ex Thamar.* 80, 17
 5. *Booz autem genuit Obed ex Ruth.* 85, 30
 6. *David autem genuit regem Salomonem ex ea quæ fuit Uriæ.* 89, 38
 15. *Eleazar autem genuit Mathan.* 91, 42
 17. *Omnes generationes ab Abraham usque ad David generationes quatuordecim.* 92, 45
 II. 1. *Cum ergo natus esset Jesus in Bethlehem Juda in diebus Herodis regis, ecce Magi, etc.* 51, 44
 III. 13. *Tunc venit Jesus a Galilæa in Jordanem ad Johannem, ut baptizaretur ab eo.* 69, 90
 17. *Hic est filius meus dilectus* 403, 56
 IV. 10. *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.* 259, 248
 V. 3. *Beati pauperes; quoniam vestrum est regnum cælorum, etc.* 437, 50
 7. *Beati misericordes.* 438, 57
 8. *Beati mundo corde; ipsi enim Deum videbunt.* 26, 27
 11. *Beati eritis cum vos persequentur... ecce enim copiosa est merces vestra in cælo.* 426, 92
 32. *Qui dimittit mulierem, facit eam mœcham.* 261, 4
 40. *Et ei, qui vult tecum judicio contendere, et tunicam tuam, etc.* 272, 44

45. Qui solem suum oriri facit super bonos et malos. 396, 40
- VI. 21. Non potestis servire Deo et mammonæ. 614, 104
- VIII. 24. Et ecce motus magnus factus est in mari, ita ut navicula operiretur fluctibus. 418, 68, 69
28. Et cum venisset trans fretum in regionem Gerazenorū, occurrerunt ei duo habentes dæmonia, etc. 468, 44
29. Si ejicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum. 469, 47
- IX. 23. Et cum venisset Jesus in domum principis, et vidisset tibicines et turbam tumultuantem, etc. 473, 62
- X. 8. Gratis accepistis, gratis date. 413, 52
12. In quamcumque autem civitatem aut castellum intraveritis, interrogate quis in ea dignus sit, etc. 474, 66
29. Nonne duo passerēs asse vœneunt, etc. 220, 114
- XI. 12. A diebus Johannis Baptistæ regnum cœlorum cogitur. 453, 111
19. Et justificata est sapientia a filiis suis. 456, 1
20. Tollite jugum meum super vos.... quia suave est, et onus meum leve. 444, 111
- XII. 1. Abiit Jesus per sata sabbato. 431, 30
- XIII. 27, 33. Simile est regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus, etc. 243, 188
55. Nonne hic est filius Joseph fabri? 73, 2
- XIV. 16. Manducantium autem numerus fuit quinque millia virorum. 478, 79
- XV. 32. Dimittere eos jejunos nolo, ne deficiant in via. 476, 72
- XVI. 6. Cavete a fermento Phariseorum. 244, 190
17. Quoniam non caro et sanguis tibi revelavit, sed Pater meus, qui in cœlis est. 483, 94
18. Super istam petram ædificabo ecclesiam meam. 804, 18
20. Tunc præcepit discipulis suis, ut nemini dicerent quia ipse esset Jesus Christus. 485, 101
- XVII. 1. Et post dies sex adsumpsit Jesus Petrum, etc. 490, 7
19. Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis huic monti, etc. 239, 176; 268, 28
26. Mitte hamum, et eum piscem qui primus adscenderit, tolle. 420, 73
- XVIII. 6. Expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo, et demergatur in profundum maris. 279, 62
19. Si duobus ex vobis convenerit super terram de omni re, etc. 245, 192
- XX. 1. Simile est regnum cœlorum homini patrifamilias, qui exiit primo mane conducere operarios in vineam suam. 252, 220
- XXI. 2. Ite in castellum, quod contra vos est, etc. 290, 4
8. Alii autem cœdebant ramos de arboribus, et sternebant in via. 294, 11, 13
9. Hosanna filio David. 300, 2
12. Et ejiciebat omnes vendentes et ementes in templo, etc. 293, 18, 19
33. Et sepem circumdedit, et fodit in ea torcular, etc. 295, 24
- XXII. 13. Et mittetur in tenebras exteriores; illic fletus et stridor dentium. 248, 204
20. Et ait illis Jesus: Cujus est imago hæc et superscriptio? 298, 35, 36
- XXIII. 29. Tunc sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent. 409, 37, 38
32. Ab arbore autem fici discite parabola, etc. 234, 160
36. De die autem et hora nemo scit, neque angeli cœlorum, neque Filius. 270, 34, 35
37. Hierusalem, Hierusalem, quæ occidis prophetas. 411, 68
- XXV. 18. Qui autem unum acceperat, abiens fodit in terram, et abscondit pecuniam domini sui. 288, 95
- XXVI. 6, 7. Accessit ad eum mulier habens alabastrum, etc. 459, 12
8. Quare hoc sic periit? Potuit enim venumdari pretio, et dari pauperibus. 463, 27
18. Ite in civitatem ad quemdam. 311, 46
34. Non cantabit gallus, priusquam me ter abneges. 319, 74
38. Tristis est anima mea usque ad mortem. 316, 61; 226, 133
41. Spiritus quidem promptus est, caro vero infirma. 465, 145
43. Et osculatus est eum. 217, 64
69. Et tu cum Jesu Galilæo eras. 320, 79, 80
70. Nescio quid dicas. 320, 78
72. Nescio hominem. 321, 82
- XXVII. 7. Concilio autem inito; emerunt ex illis agrum figuli, etc. 324, 95
12. Et cum accusaretur a principibus sacerdotum et senioribus, nihil respondit. 325, 97
28. Et exuentes eum, chlamydem coccineam circumdederunt ei. 326, 104
29. Et plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput ejus, etc. 326, 105, 106
44. Idipsum autem et latrones qui crucifæi erant cum eo, improperebant ei. 331, 122
48. Et continuo currens unus ex eis acceptam spongiam implevit aceto, etc. 311, 124
50. Jesus autem iterum clamans voce magna emisit spiritum. 332, 127
- 52, 53. Terra mota est et petra scissæ sunt, et monumenta aperta sunt. 333, 128
57. Venit quidam homo dives ab Arimathæa. 336, 139
60. Et posuit illud in monumento suo novo, quod exciderat in petra. 336, 140; 337, 143
- XXVIII. 7. Ite et dicite fratribus meis, quia præcedo vos in Galilæam. 402, 53
9. Et Jesus occurrit illis dicens: Ave. Illæ autem accesserunt, etc. 340, 154

MARCI.

- I. 13. Cum bestiis erat, et angeli ministrabant ei. 54, 52
34. Sciebant eum Christum ipsum esse Jesum. 555, 22
- II. 3. Et venerunt ad eum ferentes paralyticum, qui a quatuor portabatur. 271, 40
- III. 17. Et imposuit eis nomen Boanerges, quod est, filii tonitruī. 490, 5
- IX. 4. Et abeuntes invenerunt pullum ligatum ante januam foris in bivio. 290, 6
- XIV. 70. Hic ex illis est. At ille iterum negavit. 320, 81
- XV. 17. Induunt eum purpura. 327, 108
- XVI. 1. Et valde mane. 338, 147

LUCÆ

Evangelium explicatur a col. 9 usque ad col. 348.

IN PEREGRINIS LOCIS.

- VII. 12. Et accessit et tetigit loculum, et ait: Adolescens, tibi dico, surge. 473, 64
- VIII. 44. Vos de patre diabolo estis. 466, 148
- IX. 48. Qui me recipit, non me recipit, sed eum qui me misit. 404, 57
- X. 5. Pax huic domui. 380, 12
- XIII. 7. Ecce anni tres sunt, ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, et non invenio. 29, 36

- XIV. 25. *Si quis venit ad me, et non odit patrem suum, et matrem, et uxorem, etc.* 165, 36
 XVII. 21. *Regnum Dei intra vos est.* 154, 112
 XXII. 27. *Ego sum in medio vestrum non ut minister, sed ut ministrem.* 635, 32
 31, 32. *Ego autem rogavi pro te, ne deficiat fides tua.* 475, 162

JOANNIS.

- I. 1. *In principia erat Verbum, etc.* 49, 40
 14. *Et Verbum caro factum est.* 378, 19
 19. *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* 421, 84
 47. *Ecce vere Israelita, in quo dolus non est.* 22, 18
 48. *Cum esses sub arbore fici, vidi te.* 287, 90
 II. 15. *Et invenit in templo vendentes boves, et oves, et columbas, etc.* 294, 20
 21. *Hoc autem dicebat de templo corporis sui.* 439, 109
 III. 30. *Illum oportet crescere, me autem minui.* 65, 81
 IV. 24. *In spiritu et veritate oportet adorare.* 381, 15
 IV. 50. *Vade, filius tuus vivit.* 445, 84
 V. 9. *Quæ ego opera facio, et ille facit.* 47, 7
 VI. 9. *Est puer unus hic, qui habet quinque panes hordeaceos, et duos pisces.* 479, 81
 VIII. 34. *Qui facit peccatum servus est peccati.* 432, 99
 IX. 6. *Hæc cum dixisset, expuit in terram, et facit lutum ex sputo, et linivit lutum super oculos ejus.* 318, 70
 X. 20. *Dæmonium habet et insanit.* 499, 199
 XII. 5. *Potuit enim venumdari trecentis denariis, et dari pauperibus.* 464, 30
 24. *Nisi granum tritici cadens in terram moriatur, ipsum solum manet, etc.* 241, 182
 XIII. 10. *Qui lotus est totus, non habet necesse ut manus lavet.* 284, 78
 37. *Quare non possum te sequi modo? Animam meam pro te ponam.* 48, 8
 XIV. 9. *Tanto tempore vobiscum sum, et adhuc me non cognovistis?* 26, 27
 XVII. 3. *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum.* 20, 13
 24. *Pater, volo ut ubi fuero, et hi mecum sint, et videant gloriam meam.* 795, 8
 XVIII. 17. *Non sum.* 321, 83, 84
 18. *Frigus erat.* 319, 76
 31. *Regnum meum non est de hoc mundo.* 92, 44
 XIX. 11. *Non haberes adversum me potestatem, nisi data tibi esset desuper.* 818, 45
 24. *Et veste purpurea circumdederunt eum.* 326, 104
 24. *Dixerunt ergo ad invicem: Non scindamus eam, sed sortiamur de illa cuius sit.* 24, 23
 26, 27. *Ecce filius tuus... ecce mater tua.* 334, 131
 30. *Cum ergo accepisset Jesus acetum, dixit: Consummatum est.* 334, 125
 34. *Sed unus militum lancea latus ejus aperuit, et continuo exivit sanguis et aqua.* 335, 135
 38, 39. *Post hæc autem rogavit Pilatum Joseph ab Arimathæa, etc.* 333, 136
 XX. 1. *Prima sabbati cum adhuc tenebræ essent.* 488, 147
 14, 15. *Mulier, quid ploras? quem quaeris? etc.* 339, 154; 342, 162
 17. *Adscendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum.* 343, 167
 20. *Et gavisi sunt discipuli viso Domino, etc.* 344, 172
 27. *Deinde dicit Thomæ: Infer digitum tuum huc, etc.* 343, 169
 XXI. 15. *Tu scis, Domine, quia diligo te.* 345, 176
 17. *Simon Joannis amas me?* 713, 79
 22. *Sic eum volo manere donec venio.* 489, 4

ACTUUM.

- I. 17. *Qui sortitus est sortem ministerii hujus.* 482, 171
 III. 6. *Argentum atque aurum non habeo.* 202, 55
 17. *Scio, fratres, quia per ignorantiam gessistis hoc malum sicut et principes vestri.* 490, 185; 556, 23
 V. 4. *Tunc caesi exierunt Apostoli de concilio, gaudentes quia digni habiti sunt pro nomine Christi contumeliam pati.* 789, 72; 880, 4
 XV. 10. *Quid impositis jugum supra cervices fratrum, etc.* 955, 5
 XVII. 23. *In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus.* 690, 42
 XVIII. 9, 10. *Loquere, ne tacueris, quia populus mihi multus est in hac civitate.* 384, 19
 XXII. 21. *Ego ad gentes mittam te.* 603, 90; 802, 19
 XXVII. 21. *Noli timere, Paule; sicut enim testificatus es de me Hierosolymis, ita et Romæ.* 382, 16

AD ROMANOS.

Commentatio a col. 373 ad col. 542.

IN PEREGRINIS LOCIS.

- I. 2. *Vocatis sanctis.* 383, 19
 V. 20. *Lex autem subintravit, ut abundaret delictum. Ubi autem abundavit delictum, superabundavit gratia.* 466, 35
 VI. 12. *Non regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediat ei.* 434, 100
 VII. 25. *Ego ipse servio legi Dei, carne autem legi peccati.* 275, 50
 VIII. 9. *Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est ejus.* 673, 11
 27. *Nam quid oremus, sicut oportet, nescimus.* 738, 119
 XIII. 1. *Non est potestas nisi a Deo: quæ autem sunt, a Deo ordinata sunt.* 105, 29
 2. *Qui autem contemnunt, ipsi sibi damnationem adquirunt, quia ad præsens rei sunt.* 418, 80
 XIV. 8. *Evacuata est fides, abolita est promissio.* 421, 85

I. AD CORINTHIOS.

Commentatio a col. 541 ad col. 666.

IN PEREGRINIS LOCIS.

- IV. 5. *Nolite ante tempus judicare.* 577, 53
 V. 8. *Non in fermento nequitiae et malitiæ.* 244, 190
 12. *Quo enim mihi de iis, qui foris sunt, judicare?* 946, 24
 VII. 15. *Quod si infidelis discedit, discedat.* 260, 2
 VIII. 6. *Nobis autem unus Deus Pater, ex quo omnia, etc.* 187, 107
Et unus Dominus Jesus [per quem omnia. 376, 6
 IX. 16. *Væ enim mihi est, si non evangelizavero.* 63, 76
 X. 31. *Sive manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite, etc.* 66, 84
 33. *Non quaerens quod mihi utile est, sed quod multis.* 615, 107
 XIII. 4. *Caritas patiens est, benigna est, etc.* 64, 77
 [XV. 4. *Resurrexit tertia die secundum Scripturas, et visus est Cephæ.* 344, 173

II. AD CORINTHIOS.

Commentatio a col. 667 ad col. 746.

IN PEREGRINIS LOCIS.

- II. 16. *Aliis odor vitæ ad vitam, aliis odor mortis ad mortem.* 459, 139
 17. *Adulteratores verbi Dei.* 403, 56

- III. 7. *Si ministratio mortis formata in lapidibus fuit in gloria.* 459, 139
 V. 20. *Pro quo legatione fungimur.* 379, 11; 631, 131
 VI. 8. *Seductores, sed veraces.* 594, 77
 XII. 9. *Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur.* 471, 156

AD GALATAS.

Commentatio a col. 747 ad col. 790.

- III. 13. *Christus nos redemit.* 414, 74
 VI. 3. *Qui se putat esse aliquid, cum nihil sit, seipsum seducit.* 915, 18
 14. *Mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi.* 640, 142

AD EPHESIOS.

Commentatio a col. 791 ad col. 830.

IN PEREGRINIS LOCIS.

- II. 14. *Christus e cælo pax nostra descendens, fecit utraque unum, etc.* 83, 26; 229, 141
 IV. 30. *Nolite contristare Spiritum Sanctum Dei.* 575, 49
 V. 25, 27. *Sic Dominus dilexit Ecclesiam... ut exhibeat sibi ipse gloriosam et non habentem maculam aut rugam, etc.* 22, 17

AD PHILIPPENSES.

Commentatio a col. 829 ad col. 852.

IN PEREGRINIS LOCIS.

- II. 10. *Ut in nomine Jesu omne genuflectat.* 478, 166
 III. 7, 8. *Quæ mihi lucra fuerunt, hæc duxi propter Christum detrimento, etc.* 127, 21
 19. *Et gloria in pudendis eorum, qui terrena sapiunt.* 403, 60

AD COLOSSENSES.

Commentatio a col. 853 ad col. 878.

IN PEREGRINIS LOCIS.

- I. 16. *Omnia per ipsum facta sunt, et in ipsum creata sunt, etc.* 39, 13
 II. 3. *In Christo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi.* 846, 22
 15. *Exuens se carnem, principatus et potestates omnes traduxit.* 152, 107
Detriumphans illos in ipso. 461, 140
 19. *Ut crescant omnia in incrementum Dei.* 900, 9
 III. 1, 2. *Si ergo consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt querite.* 341, 161

I. AD THESSALONICENSES.

Commentatio a col. 879 ad col. 894.

- IV. 3. *Hæc est voluntas Dei, sanctificatio vestra.* 507, 214
 12. *Videte ne contristemini de dormientibus, sicut et ceteri qui spem non habent.* 843, 19
 XI. 19. *Quod est gaudium nostrum et corona? Nonne vos in adventum Domini?* 382, 16

II. AD THESSALONICENSES.

Commentatio a col. 895 ad col. 904.

I. AD TIMOTHEUM.

Commentatio a col. 905 ad col. 934.

IN PEREGRINIS LOCIS.

- I. 9. *Justo non est lex posita.* 399, 48
 17. *Qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem.* 38, 12
 VI. 10. *Radix enim omnium malorum est avaritia.* 870, 28

II. AD TIMOTHEUM.

Commentatio a col. 935 ad col. 952.

- II. 24. *Servum Domini non oportet litigare.* 786, 65; 822, 51

AD TITUM.

Commentatio a col. 953 ad col. 960.

IN PEREGRINIS LOCIS.

- III. 10. *Hæreticum hominem post unam... correptionem devita.* 202, 50

AD PHILEMONEM.

Commentatio a col. 961 ad col. 964.

JACOBI.

- IV. 6. *Humilibus Deus dat gratiam, superbis autem resistit.* 692, 44
 V. 20. *Qui converti fecerit peccatorem, salvabit animam ejus a morte, et operiet multitudinem peccatorum.* 783, 59

I. PETRI.

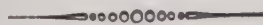
- V. 8. *Ecce diabolus ut leo rugiens circuit, quærens quem devoret.* 586, 65

I. JOANNIS.

- I. 1, 2. *Quod erat ab initio, quod audivimus et quod vidimus.* 16, 5
 II. 1. *Advocatum habemus apud Patrem.* 134, 42
 23, 24. *Qui negat Christum in carne venisse, antichristus est: et qui negat Filium, nec Patrem habet.* 553, 18
 III. 2. *Scimus quia cum apparuerit, similes ei erimus.* 489, 109; 467, 150
 VI. *Nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus si ex Deo sunt.* 893, 27

APOCALYPSIS.

- I. 17. *Ego primus et ego novissimus.* 39, 12
 II. 24. *An ignoratis altitudinem satanæ?* 476, 164
 XII. 7. *Vidi Michael et angelos ejus in cælo pugnare cum dracone et cum exercitu ejus.* 794, 5
 XIII. 8. *Agnus, qui occisus est a constitutione mundi.* 434, 100; 646, 152
 XV. 4. *Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati, virgines enim permanserunt. Hi sequuntur Agnum quocumque vadit.* 723, 96
 XIX. 10. *Ne feceris, quoniam conservus tuus sum. Deum adora.* 478, 166

INDEX

RERUM ET SENTENTIARUM

A

ABOMINATIO desolationis quæ sit. 304.
15. Quæ secundum Judæos. *Ibid.*

ABRAHAM quomodo viderit Dominum.
47, 6. Abraham et David cur Matthæus generis Christi auctores potissimum nominandos elegerit. 75, 6 et seq. Congregationes gentium et sacrosanctæ Ecclesiæ cœtus oraculo divino Abrahæ primo promissa sunt. *Ibid.* Abraham secundum carnem Judæorum pater est; secundum fidem vero omnium christianorum. 420, 84.

ACTIO et intentio quid sint, et quomodo differant. 18, 8, 9. Pro actibus hominis remunerationis est qualitas. 273, 47.

ADAM et Eva typus sunt animæ et corporis, sicut Christi et Ecclesiæ. 117, 66. Adam figuram accepit Christi. 95, 49. Triplex Adami peccatum. 107, 33. Adamo non loci sed morum mutatio naturæ suæ fecit exilium. 209, 73. V. *Eva*. Ejus culpa mors omnium est. 118, 67. In illo fuimus omnes, et in illo omnes perierunt. V. *Peccatum originale*.

Adami cum Christo comparatio. 98, 7. Nostro periculo Adam scientiæ boni et mali famem solvit: nostro emolumento famem Christus suscepit. 98, 6. In Adamo omne genus occidisset humanum, nisi Samaritanus descendens vulnera ejus acerba curasset. 209, 73. Christus spolia, quæ diabolus in Adam invaserat, vindicavit. V. *Christus*.

ADSENTIRE est si cum possit quis reprehendere, taceat aut aduleatur. 394, 37.

ADVERSITAS. Confidentiam non habemus in voluptatibus, habemus in passionibus. 61, 70.

ADULATORES ne homines offendant, quæ vera sunt prætermittunt. 672, 10.

ÆTAS omnis munifica Christo est. 48, 36.

AMBITIO sæpe quos vitia nulla delectant, facit criminosos. 103, 21. Quo remedio telum ambitionis obtundatur. 107, 34.

AMBROSII sacerdotii natalis dies. 282, 73.

ANGELUM videre non est in potestate nostra, sed in potestate illius est apparere. 26, 26. Unusquisque angelorum aut affectare patrociniū, aut vereri debet offensam. 250, 210.

ANIMUS alitur cognitione rerum. 281, 148. Animæ in corpore tres affectiones sunt, rationalis, concupiscibilis, irascibilis. 228, 139. Qualis animæ sponsus. 129, 24. Christo sponso quid potest placere nisi pax animi, puritas cordis, caritas mentis? 128, 23. Animæ justorum aquilis comparantur. 276, 55. In anima hominis quid sit ærugo. 24, 14. Mors illius irrepit sceleris effectū, ten-

tante diabolo, carne suadente. 116, 63. Cum semel adhæserit cupiditatibus, difficile in altum potest, unde descendit, sine Dei favore revolare. 117, 55. Numquam a corpore vinceretur nisi prius a diabolo tentaretur. 116, 62.

Anima quomodo peccatum declinet atque abdicet. 230, 144 et seq. Licet dissensio carnis et animæ per prævaricationem primi hominis in naturam se verterit; tamen per crucem Salvatoris in societatis concordiam congruerunt. 229, 141.

ANNA talis inducitur, ut digna plane fuisse credatur, quæ Redemptorem omnium venisse nuntiaret. 58, 62.

ANNI plures quam sex millia computantur a mundi constitutione. 190, 7.

ANTICHRISTUS. Arius aut Sabellius immo omnes sunt Antichristi, qui prava nos interpretatione seducunt. 306, 21.

APOSTOLOS cur Christus non sapientes aliquos, non divites, non nobiles, sed peccatores et publicanos elegerit. 135, 44. Christus eos misit ad seminandam fidem, qui non cogerent sed docerent: non potestates exercerent, sed doctrinam humilitatis adtollerent. 204, 59. In iis fuisse merita prophetarum. 196, 27. Non solum secundum corpus viderunt Dominum, sed etiam secundum Verbum. 16, 5.

Cur non in suo, sed in Christi nomine dæmonis imperabant. 104, 26. Apostoli horæ sunt, Christus dies. 253, 222. A Deo Patre per Christum Dominum hanc potestatem acceperunt ut vice Domini signis doctrinam acceptabilem facerent. 379, 11. Missos apostolos vocat, ut prædicarent fidem omnibus gentibus, ut obedirent et salvarentur. 379, 11. Piscatores homines imperiti electi sunt, qui evangelizarent; ut doctrinæ veritas ipsa se commendaret, testē virtute. 548, 10. Gaudium Apostoli purificatio est populi. 674, 13.

ARIMINENSI in concilio perfidæ prævaricationis auctores, dum Imperatoris gratiam sequuntur, Dei gratiam perderunt. 142, 71.

ARIANI, quem martyres oblatione sanguinis Dei Filium fatebantur, huic quæstionem generis inferebant. 48, 37. Eos in perfidiam ivisse cognoscimus, dum reliquerunt Apostolum, sequuntur Aristotelem. 19, 10. Contra eos probatur Filii divinitas. 72, 95. Societatem regalis potentiæ affectant, ut militariis armis impugnent Ecclesiæ veritatem. 264, 17.

ASINA figuratur populus gentilium nunc Christo subditus. 51, 43.

AVARITIA causa inopiæ nostræ. 223, 124. Non minorem febrem amoris esse, quam laboris; febris nostra avaritia est, febris nostra libido. 116, 63. Omnes cu-

pidi, omnes avari Giezi lepram cum suis divitiis possident. 113, 54.

Quam grave sit hoc peccatum. 818, 46.

B

BAPTISMUS Joannis aqua, Christi spiritus. 336, 140. Baptizatus est Dominus non mundari volens, sed mundare aquas ut baptismatis jus haberent. 66, 83. Aqua incipit prima, et complet mysteria. 312, 48. Non ante altaris sacramenta quam baptismus. 335, 135. In baptismo est confessio et venia peccatorum. 122, 3. Servanda vestis, qua nos sacro Dominus emergentes fonte vestivit. 129, 25. Baptisma numquam iterari debet. 224, 78. Peccatum abluitur. 266, 24. Aqua enim corpus ablunte, Spiritus nomine peccata mundantur. 65, 79. Etiam in ipso fonte sanctificatio divinitatis adspirat. *Ibid.* Arguuntur qui baptismo initiari differunt. 253, 221. In baptismo homo vetus deponitur, et novus adsumitur: peccatis moritur, ut vivat justitiæ: elementis abrenuntiat, ut Christo societetur, resurrectionis futuræ tenens pignus exemplum Salvatoris, qui resurrexit a mortuis. 864, 19.

Omnis qui baptizatur in Christo, moritur mundo. 867, 23.

BEATITUDO. Etsi multa bona, una tamen est vita æterna. 106, 30. In resurrectione nos in simplicis creaturæ gratiam transfigurabimur. 245, 194. Nemini beatitudo intercluditur, nisi ei, quem suæ professio vocis excluserit. 246, 200. Difficile videtur hominibus, ut spem periculis emant, damnoque præsentium futuræ lucrum mercentur ætatis. 188, 1. Quemadmodum regnum celeste rapiatur. 154, 112 et seq. Cur quatuor tantum beatitudines Dominicus posuit S. Lucas, octo vero S. Matthæus. 140, 62.

BENEFICIA nostra non vulganda, sed pre-menda. 122, 5. Beneficia divina plena semper et redundantia sunt. 27, 29. Non dormientibus, sed observantibus deferuntur. 112, 49.

BONITAS fructus est Spiritus Sancti. 58, 62. Nulla querela est, ubi et mentis bonitas concordat et facti. 23, 19.

BONUM. Non potest in aliquo omne bonum penitus obliterari. 482, 171.

C

CARITAS. Caput religionis caritas est; et qui caput non habet, vitam non habet. 635, 135.

Caritatis pietatisque Christus, legis ora-

eulum philosophiæ fastigium supergressus, in eos quoque qui læserint, porrexit officium. 442, 73 et seq. V. *Inimicos*.

Amantis plus incitatur charitas, si eum cujus sensit beneficia, prohibeatur amare. 475, 163. Quid mirum si servi moriantur pro bono Domino, quando Dominus mortuus est pro servis et malis? 476, 163. Hoc erit diligere Christum, si invicem se membra exhortentur, ut impleant modum, quo corpus in Christo perfectum sit. 508, 215. Qui caritatem sequitur, omnibus humilis est. 945, 21.

CARO. In carne esse multifariam intelligitur. 447, 124.

Non dicit (Apostolus) carnem malam, sed quod habitat in carne, non esse bonum, sed peccatum. 454, 133.

CHANANÆA Christum prætereuntem revocat, tacentem rogat, excusantem adorat, negantem inclinat. 154, 113.

CHRISTI generationem cur Lucas ad Deum putaverit esse referendam. 77, 11. Cur ab Abraham plures secundum Lucam successiones usque ad Christum sunt, pauciores et per alios secundum Matthæum. 78, 14 et seq. In genealogia Christi posse esse plures successiones, pauciores generationes. 92, 45. Quomodo Christus veri regalis generis fuerit, si nullum ex semine Jechoniæ regnatum Propheta prædixerit. 91, 42. Cur Matthæus computaverit inter majores Dominici generis peccatores plurimos, idque Lucas declinaverit. 88, 36; 93, 46.

Christus quando erat, quomodo erat, quid erat, quid egerat, quid agebat, ubi erat, quo venerit, quomodo venerit, quo tempore et qua causa. 49, 40. Judæi, quem per mulierem venturum putabant, per virginem venisse non credunt. 64, 78. Venit in signaculo, venit in lege, venit in corpore. 235, 166.

Christus nascens non mediocribus signis Deus probatur. 51, 43. Omnis ætas et uterque sexus, eventorumque miracula fidem generationis Domini adstruunt. 57, 58 et seq. Non licet mihi scire generationis Christi seriem, non licet tamen nescire generationis fidem. 182, 93. Christus solus est plena imago Dei. 313, 49. Ipsum loquitur Scriptura Jesum Deum hominemque in utroque perfectum. 110, 45. In uno Christi nomine et divinitatis et incarnationis expressio, et fides passionis est. 182, 93. Christum qui sine divinitatis fide, aut corporis sacramento cognoscit, tinea est. 20, 13. Qui hominem eum negant, Deum negant. 222, 120. Ipse est qui natus est ex Virgine, ipse est qui mirabilia fecit in populo, ipse est qui mortuus est pro peccatis nostris, et resurrexit a mortuis: unum horum si retraxeris, retraxisti salutem tuam. 187, 108. Temporum finem non per naturam hominis, sed per naturam Dei novit. 270, 34.

Christo Deus est pater generatione propria, nobis adoptione voluntaria: illi per naturam, nobis per gratiam. 343, 167.

Cum corpus suscepit, omnia debuit subire, quæ corporis sunt: divinitas autem commutari per hos nescit affectus. 226, 133. Propter quod omnis caro sub peccato est, ideo (Christus) factus caro, factus est etiam peccatum. 695, 50. Sequestrata delectatione divinitatis, tædio meæ infirmitatis vere afficitur.

314, 56 et seq. Ad vulnera nostra descendit, ut usu quodam et copia sui, naturæ comparticipes nos faciat esse cœlestis. 135, 46. Orasse dicitur non propter suffragium, sed propter exemplum. 124, 10. Orat non ut pro se obsecret, sed ut pro me imploret. 134, 42. Christus qua ratione in terris patrem fabrum habuerit. 73, 2. Honorabat Joseph et Mariam non naturæ debito, sed pietatis officio. 59, 65; 283, 74. Christus cur præbuerit se humilitatis auctorem. 313, 51. Formam dat humilitatis. 145, 84. Ideo pauper huc venit, ne haberet diabolus, quod auferret. 107, 37. Meum paupertas ejus patrimonium, et infirmitas Domini mea est virtus. 134, 41. Christus agebatur in desertum consilio, mysterio, exemplo. 101, 14. Ejus de deserto, ut ad paradysum redire possimus, vestigia persequamur. 100, 12. Christus se a diabolo tentari patitur ut in illo omnes vinceremus. 97, 4. Sic fallit ut vincat: sic vincit ut fallat. 102, 19. Diabolum et principem sæculi fefellit. 156, 3. Solus ille nobis dux constitui poterat adversus illecebras sæculi, et versutias diaboli. 99, 9.

Tuum est quod Christus bestias patitur; suum quod ab angelis prædicatur. 54, 52. Fames Domini pia fraus est. 101, 16. In Christo tria principaliter sunt, quæ ad usum proficiunt salutis humanæ, sacramentum scilicet baptismi, desertum, jejunium. 97, 4. Nullo magis opere, quam mysterio sui baptismatis Deus probatur. 70, 91. Christi cum Joanne comparatio. 38, 10. Cur Christus cum peccatoribus manducaret. 38, 10. Non gymnasia choris referta sapientum, sed plebem simplicem requisivit. 54, 53. Cur in passione a paucis teneri potuit, qui aliquando a populo non tenebatur. 114, 56. Cum legimus teneri Jesum, caveamus ne putemus eum secundum divinitatem teneri. 318, 68. Vili vult se aestimari Christus, ut ab omnibus ematur. 164, 31. Etiam hostes suos non passus est vulnerari. 319, 71. Christus cur electus a Patre, ut morte tolleretur peccatum mundi. 188, 109. Christum moriturum nec sancti crediderunt. 149, 98. Eum potuisse non mori, sed noluisse. 94, 47. Quomodo crucem suam quasi currum triumphator adscendat. 328, 109. Crucis locus ubi fuerit. 329, 114. Reddamus Christo amorem pro debito, caritatem pro munere, gratiam pro sanguinis pretio. 163, 26. In eo a morte sequestrata divinitas corporalium non subiit consortium passionum. 165, 32. Cur post mortem tantum percussus. 335, 135. Crucifixus est pro fide nostra, crucifixus est pro cupiditatibus nostris. 148, 95. Hæc est fidei gloria, si vere intelligas crucem Christi. 187, 107. In ea requievimus, et peccata nostra deposuimus. 249, 208. Nos redemit, adversarius vendidit: ille aucto natur ad mortem, hic redemit ad salutem. 220, 114. Ille viliori pretio nos addidit, hic magno nos redemit. 221, 117. Beneficium redemptionis a suis majoribus incoavit. 88, 36. Nihil est, quod magis esse ultra humana videatur, quam toto Christum se obtulisse pro mundo. 150, 102. Ejus sermo medicamentum est. 210, 75. Nulli deficit, superabundat omnibus, nos deficimus. 155, 116. Christus verum lumen omni-

bus lucet; non vult tamen importunis irruere, non vult invitos cogere. 176, 74 et seq. Nec volentes repudiat, nec invitos alligat, nec ejicientibus reluctatur, nec rogantibus deest. 114, 56. Eum nemo potest tibi auferre, nisi te illi ipse auferas. 127, 20; 170, 50. Quomodo quæretur Christus. 341, 161. Turba eum non sequitur ad excelsa, non ascendit ad sublimia. 135, 46. Qui domicilio Christum recipit interno, maximis delectationibus exuberantium pascitur voluptatum. 126, 16, 19. Ubi Christus, ibi vita, ibi regnum. 331, 121. Vocem ejus quisquis perceperit, naufragium non timebit. 96, 2. Solus est quem nemo debet deserere, nemo mutare. 174, 67. Qui se ab eo separat, exul est patriæ, civis est mundi. 251, 214. Quis eum concipiat et pariat. 307, 24 et seq. Quis eum possit tangere. 342, 165. Christum scire vita est sempiterna. 199, 38. Bene in mysterio dicitur Christus, cujus Apostoli duodecim horæ. 253, 222. Verbum dicitur calamus et scriba. 151, 105. Christi cibus virtus est, Christi cibus fortitudo est. 176, 74. Ejus virtute egredere ab Egyptiis finibus, et perveni in terram repromissionis. 177, 75. Christus granum est tritici et granum synapsis. 241, 182. Secundum incarnationis mysterium est stella. 52, 45. Christi magna gratia, quia omnia prope vocabula sua discipulis suis donavit. 183, 97. Christus in dextera Dei est, hoc est, in honore quod Deus est. 475, 162. Deus de Deo Christus est. 795, 7. Filius per generationem omnia Patris accepit. 797, 11. Christus morte sua Deo Patri pacificos fecit. 800, 17. Omnibus proficit mors Salvatoris. *Ibid.* Magnitudo Dei amoris in redemptione. 806, 26, 27. Quidquid alibi quis putaverit invenire, plene in hoc et abunde inveniet. 861, 14.

CHRISTIANUS Dei filius per lavacrum, amicus per virtutem, mercenarius per laborem, servus per timorem. 254, 228. Christiani viri quænam sint bella. 303, 11. Eum de cibo curare indecorum est, qui militet de regno. 255, 130. Qui sine professione Christi a vitis se ocohberent videntur, sanctificati sunt juxta mundum, non secundum Dei spiritum. 702, 59.

CIRCUMCISIO purificavit, sanctificavit lex, justificavit gratia. 236, 166.

Non ergo circumcisio aliquid habet dignitatis, sed signum est tantum. 420, 83.

A mundi creatura Deus cognoscitur. 445, 121.

CLERICUS non solum officii sed etiam virtutis opera debet exhibere. 197, 29.

COLLATIO potest prodesse; est enim excitans mentem, si tamen vincendi studium contemnetur. 525, 242.

COMPARATIONUM naturam spectandam esse, non speciem. 329, 176.

CONFESSIONIS tuæ vocem Deus expectat. 254, 225; 40, 14. Si in aliquod labaris, respicit te Deus, ut fatearis errorem. 323, 90. Non solum renuntiare peccatis, sed etiam memoriam omnem debes actus superioris abolere. 272, 44. V. *Ecclesiæ claves*.

Confessio fidei pretium immortalitatis nobis est. 120, 74.

CONFIDENTIA. Qui de homine sperat auxilium, carnalis est. Qui autem, spreta humanitate, de Deo sperat, spiritalis est, quia Deus spiritus est. 560, 29.

CONJUGIUM non reprehenditur, sed ad majorem honorem vocatur integritas. 246, 196. Religiosiores copulæ mentium doceantur esse, quam corporum. 166, 36. V. *Matrimonium et uxor*.

CORRECTIO post passionem Domini necessaria. 205, 60. Plus proficit quam accusatio turbolenta. 265, 21. Quando hoc affectu quis aliquem corripit, ut plus illo doleat peccatis ejus, non utique ut illum contristet, corripit, sed ut ostendat illi, quo amore diligat eum. 674, 13.

CORDIS clamorem qui perdidit, perdidit etiam linguæ. 32, 41.

CORONA virtutum tanto præcellentior, quanto plura certamina. 108, 37.

CUPIDITATUM causæ sunt carnis oblectatio, species gloriæ, aviditas potentis. 107, 35. Finis tentationum finis est cupiditatum. *Ibid.*

D

DAVID quare ante arcam saltaverit. 157, 5. Non alia re præcelsior, quam quod commissum adulterium poenitentis putaverit lacrymis abluendum. 88, 37. Davidis factum cum Uriæ uxore mysterium fuit in figura, peccatum in historia: culpa per hominem, sacramenta per Verbum. 89, 38. Quid ingressus in domum Achimelech, ubi quinque panes petiit, figuret. 132, 35 et seq.

DESIDERIA pati et non vinci, illustris viri est et perfecti. 588, 67.

DEUS. Dives philosophia plures sibi Deos fecit, pauper Ecclesia unum Deum novit. 264, 17. Illius est esse, qui semper est. 320, 80. Nihil habet Deus in sua substantia corporale. 243, 188. Refelli non potest personas Trinitatis ea specie videri, quam voluntas elegerit, non natura formaverit. 25, 25. Deus universitate bonus, homo ex parte. 280, 65. Divinitatis splendor incomprehensibilis premit nostri corporis sensus. 160, 17. Ejus consilium humana vota non capiunt. 134, 43. Dei spiritus non humana opinione comprehenditur, sed quasi quodam eventu inopinatus illabitur. 329, 115. Numerus capillorum quomodo Deo cognitus. 219, 112. Voluntas Dei potestas est. 122, 3.

Deseruntur a Deo qui oderant, eliguntur qui amaturi erant. 299, 1. Quam clemens, quam pius, cum aut miseretur, aut vindicat. 238, 174. Nullum prius ipse condemnat, sed unusquisque sibi auctor est poenæ. 168, 46. Bonum est querere Dominum, sed aliquando in malum vertitur. 106, 31. Deus quomodo justificetur. 156, 3. Quomodo magnificetur. 44, 27. Notitia Dei manifesta est ex mundi fabrica. 386, 25. Ipse semet ipsum esse negat, dum sine parente Deo esse se putat. 441, 112. Elementorum Dominum his cœquant quæ fecit, adstruentes nihil posse fieri, præter quam mundi continet ratio. 462, 143. Deus Pater scit quæ utilia et quæ non petenda sunt, et gubernat providentia et virtute sua sibi credentes. Quia fecit nos, non vult perire. 798, 12. Deus omnes salvos vult, manente justitia. 484, 175. Salvator docuit homines quomodo sibi proprium facerent Deum. 695, 50.

DIABOLI natura non improba, sed opera

iniqua. 116, 61. Cur non semper manebit. 168, 46. Qua fraude deceptus sit. 100, 11. Improbus magister est diabolus, qui falsa veris permiscet. 185, 102. Fugienda sunt omnia, quæ illius potestati subjacent, et quare. 106, 30. A Deo permittitur diabolo in homines potestas, ut boni probentur, improbi puniantur. 169, 49. Accepit tentandi licentiam, sed non accepit copiam subruendi. 220, 115. Nemini potest nocere diabolus, nisi ipse se miserit. 104, 25. Si diabolus non conterimus, nostra culpa est. 88, 36. Diabolus per antithesim Christo opponitur. 220, 114, 117. Dignitas omnis sæcularis diabolicæ subjacet potestati, ad usum fragilis, et inanis ad fructum. 105, 28.

DILECTIONIS et amoris differentia. 346, 177. Ubi dilectio perfecta est, ibi securitas. 119, 70. V. *Caritas*.

DILIGENTIA. Molimina Deus sera condemnat. 341, 161. Deus præsentior est diligentibus, negligentibus abest. 295, 23.

DIVES est qui justus est. 336, 129. Non omnes divites avaros. 287, 86. Definitor contra naturam esse dives misericors. 282, 70. Quanta sit insolentia et rumor divitum. 264, 14.

DIVITIÆ nobis alienæ sunt, neque nobiscum nascuntur, neque nobiscum transeunt. 259, 246. Divitiæ ut impedimenta in improbis, ita in bonis sunt adjumenta virtutis. 287, 85. Non sancta omnis paupertas aut divitiæ criminosæ. 263, 13. Non eos qui habent divitias, sed eos qui uti his nesciunt, sententia cœlestis condemnat. 141, 69.

Directus ad regnum Dei, opes et matrimonium non requiras. 272, 44. Vides quia divitiæ adfluunt, non vides quia præterfluunt. 198, 32.

DOCTRINA. Testis doctrinæ virtus est. 379, 11.

DONUM. In dono plus magis dantis, quam accipientis consideratur sublimitas. 425, 90.

E

ECCLESIA præfiguratur et in vidua illa ad quam Elias directus est. 112, 50. Et in Maria. 37, 7. Et in muliere evangelica. 243, 187. Ecclesia meriti speciem accipit peccatricis. 162, 21. Dominus in typo ejus feminam salvat. 239, 175. Ecclesiæ coetus Abraham primo promissus. 75, 7. Libera est Ecclesia, expulsa est Synagoga. 85, 29. Rapuit Synagogæ regnum. 153, 115. Christo nupsit. 89, 38. Vir Christus, uxor Ecclesia est: caritate uxor, integritate virgo. 262, 9. Mater est viventium. 68, 86. Concepit nos virgo de Spiritu, parit nos virgo sine gemitu. 37, 7. Nemo tantum potest diligere Deum, quantum Ecclesia. 128, 22. Quomodo immaculata sit. 22, 17.

Ecclesiæ regnum manebit in æternum et cur. 213, 91. Tunditur sæcularium curarum fluctibus, sed non subruitur; cœditur, sed non labefactatur. 77, 11. Cur pro ea Dominus Patri gratias agere consuevit. 182, 93. Fides digito ejus reperitur. 149, 97. In ea omnes aurem habent, extra eam non habent. 318, 69. Merito prodegit patrimonium qui ab ea recessit. 250, 213. Si qua est Ecclesia, quæ fidem respuat, nec aposto-

licæ prædicationis fundamenta possideat, deserenda est. 174, 68.

Ecclesiæ nascentis quale fuerit exordium. 53, 50. Ab una Ecclesia plures Ecclesiæ derivantur. 121, 78. Singulæ Spiritu quidem replentur et gratia; junguntur tamen ad temporalis speciem sacerdotis. 37, 7. Portæ Ecclesiæ portæ castitatis sunt et justitiæ. 184, 99. Horto frequenter comparatur. 336, 139.

ECCLESIAE CLAVES. Deus per eos quod peccata dimittit, quibus dimittendi tribuit potestatem. 125, 13. Deus est pater, Christus pastor, mulier Ecclesia: Christus te suo corpore vehit, quærit Ecclesia, recipit Pater: quasi pastor revehit, quasi mater inquit, quasi pater vestit: prima misericordia, secunda suffragatio, tertia reconciliatio: Redemptor subvenit, Ecclesia suffragatur, auctor reconciliatur. 249, 208. Si gravium peccatorum diffidis veniam, adhibe precatores, adhibe Ecclesiam, quæ pro te precetur, cujus contemplatione, quod tibi Dominus negare posset, ignoscat. 124, 11. Remittendis post poenitentiam debemus favere peccatis. 257, 236. Neque difficilis venia, neque remissa sit indulgentia. 265, 21. Non semper in eos qui peccaverint, vindicandum, et quam ob causam. 196, 27.

ELEEMOSYNA. Largiendo pauperibus, Angelorum nobis, ceterorumque sanctorum gratiam comparemus. 259, 245. Non solum quæ ritum quantum, sed et de quanto, et quo animo detur. 715, 83. ELIAS virtutem magnam habuit et gratiam; et in quo. 29, 36. Cum Christo comparatur. 183, 96.

ELIZABETH erat ex tribu Juda. 157, 5. ENOCH manifestum pietatis dominicæ, et divinitatis indicium est. 94, 48.

ESAJAS quomodo viderit Dominum. 17, 6.

EVAM promissi honoris ambitio illecebrosa decepit. 107, 34.

EVANGELISTÆ, divino spiritu ubertatem dictorum rerumque omnium ministrante, sine ullo molimine Evangelium scripserunt. 15, 3. Licet iis omnia in omnibus sint, tamen plenitudo in singulis est virtutum singularum. 13, 8. In quo a se invicem differant. 330, 118; 333, 129 et seq. Non discordant sententiæ, quando concordat mysterium. 327, 107. Qualis esse debeat qui evangelizat regnum Dei. 163, 65.

EVANGELIUM plurimi voluerunt scribere, sed quatuor tantummodo sunt recepti. 19, 10. Quidem quatuor animalium formas, quæ in Apocalypsi leguntur, quatuor Evangelii libros intelligendos arbitrati sunt. 13, 7.

Est vere sapientia naturalis in Evangelio secundum Joannem: Matthæus moralis: Marcus rationalis scripsit. 11, 3. In omnibus fere Evangelicis locis spiritualis sensus operatur. 227, 134. Lucas historico stylo Evangelium scripsit, et qua ratione. 9, 1. In Evangelio perfectio bonitatis, in Lege æquitatis eruditio. 314, 53.

Pseudo-Evangelium secundum Thomam, Matthiam, Duodecim et Basilidis. 15, 2. Evangelia ab hæreticis corrupta. 9, 2. Evangelium Dei est bonum nuntium Dei, quo peccatores ad indulgentiam convocantur. 376, 7.

EUCHARISTIA quando immolatur, non dubites adsistere angelum. 26, 28. Sacræ oblationis veneranda communio.

200, 43. Est cibus refectionis, est cibus sanguinis. 275, 50. Esca solidior corpus Christi, potus vehementior sanguis Christi. 175, 71. Qui pacem et caritatem non detulerit ad Christi altaria, mittetur in tenebras. 248, 204. Nemo cibum accipit Christi, nisi ante sanatus. 175, 70. Corpus Christi edimus, ut vitæ æternæ simus participes. 313, 49. Non differt ab infideli qui inconsiderate ad mensam Domini accedit. 624, 121. EXEMPLUM. Cui verba satis non faciunt, solent exempla suadere. 613, 104.

F

FELIX, Nabor et Victor martyres nostri granum sunt sinapis. 240, 178.

FIDES a veteri incipit Testamento, impletur in novo. 150, 99. Fides nostra Verbum Dei est. 216, 98. Veritas fidei fundamentum. 138, 56. Pro devotione credentis spiritale lumen infunditur. 309, 37. Meliores qui fide magis spontanea, quam qui speratis beneficiis credidissent. 122, 5. Fides teritur, premitur, seminatur, et quomodo. 240, 179 et seq. Circa fidem vir perfectus exigitur. 95, 50. Ex fide caritas, ex caritate spes, quæ in se sancto circuitu refunduntur. 269, 30. Opera sine fide vana sunt. 217, 103. Quæcumque crediderit anima, concipit et generat Dei Verbum, et opera ejus agnoscit. 44, 26. Fide tangitur Christus, et videtur. 171, 57; 340, 156. Vox nostra fides est. 32, 42. Potest ab omni mundare delicto. 272, 42. Omne peccatum abluit. 317, 66. Non lacrymas nudas Deus, sed fidem exigit. 342, 162. Fides sola unumquemque signat. 47, 36. Ubi fides modica, perturbatio. 119, 70. Debet solida permanere. 330, 119. Adulteri qui adulterare cupiunt fidei et sapientiæ veritatem. 262, 9. Religiosis lapsus amoris fidem non impedit. 149, 98. Micæ velut quedam fidei dogmata sunt. 264, 15. Fidei census nunquam exinanitur. 250, 212. Non gravatur annis. 250, 213. Non satis est involuta confessio Christi. 322, 87. Qui fidem exigunt, fidem adstruant. 42, 19. Virtus Dei invitat ad fidem. 385, 22. Non prodest abstinere a contrariis, nisi fides in Deum accipiatur. 399, 48. Major fides, quam lex; quia lex ad nos pertinet, fides ad Deum. 412, 71. Judæi putant fidem Christi legi inimicam, ignorantes sensum legis. 416, 78. Pretiosa fides quia contra quod scit aut videt, credit futurum. 423, 88. Laude dignus Abraham; quia infirmitatem suam fide firmavit. 424, 89. Quanto impossibile putatur quod creditur, tanto honorabilior credens. 424, 89. Semper donum habet fides. 424, 90. Per naturam inducimur ad fidem. 443, 117. A natura animarum et loquendi ratione non discordat quod credimus. 492, 187. Dei sapientia non humana ratione possibilis, sed spiritus efficacia credibilis. 555, 21. Res Dei non potest sine Spiritu Dei addisci. 556, 24. (Animalis homo) non putat aliquid posse fieri, quam quomodo scit. 558, 26. Fides non necessitatis sed voluntatis res est. 673, 11. Stabilis est arma Dei, per solus victus est satanas. 827, 60. FIDELIS Christum induitur cum, per fidem renatus in Christo, æmulus est vitæ, quam tradidit Christus. 814, 39. FILIUS unigenitus est, non unus ex ge-

nitis. 280, 65. In Deo persona alter, potestate unus est. 280, 66.

FILIO omnia cum Patre per naturam ejus substantiæ jure sunt propria, non dono collata per gratiam. 207, 67. Dei sapientia est per naturam, non per profectum. 156, 1. Patri consors nullam injuriam patitur, quia mittitur. 300, 1. Patre mittente minor non est. 59, 65. Absconditus fuit in Lege, adopertus in prophetis, evangelicis prædicationibus adimpletur. 243, 188. Antequam nasceretur ex Virgine, videbatur. 25, 24. Etsi non licet mihi scire quemadmodum natus sit; non licet tamen nescire quod natus sit. 119, 71.

FILII præmia nuptiarum. 35, 2; 307, 27. Non mediocre munus Dei dare liberos, et cur? 27, 30. Erat deformis liberos non habere, et legum civilium auctoritate mulctatum. 80, 18. Pudor feminis præmia nuptiarum non habere. 32, 43. Sanctorum majus in fide, quam in generatione semen. 92, 44.

FORTITUDINIS non habent laudem qui stuporem magis vulnerum tulerint, quam dolorem. 314, 56. Sicut fortitudinis incentivum est fides, ita fidei firmamentum est fortitudo. 221, 118. Effectus ejus qui sint. 141, 67.

Inter FRATRES patrimonium non judex medius, sed pietas debet sequestrare dividere. 222, 122.

G

GAUDIUM fructus est Spiritus Sancti. 137, 54.

Cum GENTILIBUS Dominus non prohibet nos inire convivium. 126, 18. Quantum differant beneficia quæ Christus suis, et ea quæ gentilibus dii contulerunt. 181, 88. Habent Christiani salutationis et officiorum commercia. 206, 62.

GLORIA inanis est velle vincere ubi præmium non est. 786, 65.

GOTHORUM bella. 303, 10.

GRATIA Dei agnoscenda, sed non ignoranda natura. 269, 31. In quo spiritus vitæ et spiritus gratiæ differant. 28, 33. Habemus adversarium magnum, qui vinci sine Dei favore non possit. 88, 37. Ubique Domini virtus studiis cooperatur humanis, ut nemo possit quidquam incipere sine Domino. 66, 84. Ut Deus honorificetur a sancto, Dei gratia est. 19, 10. Deus quos dignatur vocat, et quem vult religiosum facit. 196, 27. Dominus quos miseratur, etiam imprudentes advocat. 198, 33. Lex intra, ultra mensuram gratia. 216, 98. Gratia pro meritis nostris diversa, sed eadem divini operis misericordia. 249, 208. Dominus studia exigit, vires ministrat. 176, 72. Nescit tarda molimina sancti Spiritus gratia. 42, 19. Faciat fructum qui potest gratiæ, qui debet poenitentiae. 63, 76.

Virtus contenta referre quod acceperit, vult cumulare quod sumpsit. 143, 74. Gratiam et qui reddit habet; et qui habet, in eo ipso quod habet, solvit. 163, 25. Omne donum gratiæ Dei in Christo est. 792, 3. Deus hominibus gratiam impertit, secundum misericordiam suam. 792, 3.

Omnem gratiam semper Apostolus reportat ad Deum, ut nostrum sit velle, perficere vero Dei. 841, 15.

Omnia bona a Deo sunt. 879, 3.

H

HÆRESES omnes velut Eva femineo rigorem fidei tentant affectu. 246, 200.

HÆRETICI Manichæus, Marcion, Sabelius, Arius Photinus fratres Judæorum sunt. 263, 13. Hæreticus de generatione Domini juxta usum sæculi disputans, dives est in verbis, pauper in viribus. 141, 70. Non te capiat hæreticus, si de Scripturis aliqua exempla proferat. 104, 26. Hæretici lupis comparantur. 201, 48. Et vulpibus. 201, 47; 198, 31. Omnes hæretici, schismatici a regno Dei et ab Ecclesia separati. 215, 95. Aliter dicta ad aliud solent rapi ab hæreticis. 383, 17. Hæretici... se aut photinianos, aut arianos, aut cataphrygas, aut novatianos, aut donatianos, aut manichæos vocari non horrent. 546, 8.

HARMONIA quid sit. 260, 3.

HERODEM nulli affinem generi Judæorum regnum fraudasse. 94, 47. In eo omnes impii significantur. 327, 99.

HIERARCHIÆ ecclesiasticæ ordo. 809, 33.

HONOR est non solum honorificentiae sed largitatis. 283, 75. Sæpe honor seculi abit, antequam venerit. 105, 28.

HOSPITALITAS venerabilis est forma præcepti. 174, 76. Hospitalem remuneraturus esse avaritiæ est. 246, 195.

HUMILITATIS cur Christus se auctorem præbuerit. 313, 51. Nihil ea excelsius. 271, 40. Humilitas honorificentiae studio non definitur. 313, 51. Est quod humilis potest, quod non potest sublimis. 629, 128. Gloria Deo non homini, ex luto ficto. 686, 33.

HUNNI in Alanos, Alani in Gothos, Gothi in Taysalos et Sarmatas. 303, 10.

I

JACOBUS primus solum sacerdotale conscendit. 191, 9.

JACTARE se nemo debet. 197, 29. Jactantia etiam fortes decipit. 104, 27. Dum homines gloriam virtutis suæ jactare desiderant, de meritis decedunt. 103, 21. Non de prælatione jactantia sit, sed de humilitate contentio. 313, 51.

JEJUNIUM. Christus jejunavit, ne præceptum declinaret. 38, 10. Nos commendat. 128, 23. Jejuna, ut vincas carnis illecebram. 103, 24. Si quis fructum resurrectionis vult adipisci, mystici jejunii prævaricator non sit. 101, 15.

IGNIS inferni neque est corporalium stridor dentium, neque ignis perpetuus flammarum corporalium. 248, 204.

INIQUITAS est negare quod Deus futurum prædixit. 397, 44.

INJURIA æquanimitate subeunda. 325, 97. Nihil est quo possit offendi, cui ignoscendi est consuetudo. 266, 24.

In INNOCENTIBUS infantia, Deum pro quo interimitur, confitetur. 53, 49.

INVIDORUM adspersator quantum Dominus sit. 141, 46.

JOACHIM librorum Regum Jechonias a Jeremia nominatus. 90, 40. Duos Joachim, hoc est duos Jechonias fuisse. 93, 46.

JOANNI Baptistæ spiritus vitæ nondum erat, sed erat spiritus gratiæ. 28, 33. Ungebatur quasi bonus athleta, et exercebatur in utero matris. 45, 29. Infantiae impedimenta nescivit. 45, 30. Nativitas ejus non solum a parentibus,

sed etiam a maioribus nobilitatur. 21, 15. Cum Christo comparatur. 38, 10; 183, 96. Omnibus prophetis major, sed inter natos mulieris non virginis. 153, 110. Illius cum Elia comparatio. 29, 36. An Christum quem venturum crediderat, non crediderit moriturum. 149, 98. Qui Joannem loquitur, Christum prophetat. 46, 32. Dum ei creditur, creditur Christo. 30, 37. Videbat cordis occulta. 64, 78. Prænuntius natus et mortuus. 30, 38. Typus Legis. 60, 68; 148, 94. Personam accepit populi Judæorum. 65, 81. In prænuntio Christi ædificationem Ecclesiæ deo surgentis agnoscere. 62, 75. JOANNES Evangelista mortuus est. 189, 4. Nec in morte corporis interruptus est ordo vivendi. *Ibid.*

JOB cur in tentatione positus mysterio loquebatur. 109, 40.

JOSEPH filius Jacob castitatis speculum fuit. 94, 47. Ejus tentatio virtutis est consecratio. 110, 42.

JOSEPH sponsi Mariæ magis quam ipsius Mariæ generatio cur in Evangelio describatur. 73, 3. Spiritus sancti templum, utrum mysterii, matrem Domini violare non potuit. 37, 6. Dominus in cruce positus manifestavit eum cum Maria conjuge non convenisse. 36, 4.

IRACUNDIA nulla, ubi plenitudo caritatis. 197, 28. Præclarum motum temperare consilio: nec minor virtus cohibere iracundiam, quam omnino non irasci. 137, 54. Ira motus est naturalis. 815, 40. Qui poterat corrigi, tollitur de vita non sine peccato irascentis. *Ibid.*

JUDAS prævaricator per providentiam electus. 133, 45. Servus Dominum, discipulus prodit magistrum, electus auctorem. 317, 63.

JUDÆI gravius quam gentiles puniuntur et quare. 279, 64. Videntur nec psalmis nec threnis prophetis credidisse. 125, 15. Judæi non debent desperare indulgentiam, si velint agere penitentiam. 216, 97. Judæi ex tempore Judæ Machabæi dici cœperunt. 383, 22.

JUDICIUM. Primus adventus Christi propter redimenda peccata, secundus propter reprimenda delicta. 303, 17. Cur Dominus in igne venturus sit. 226, 132. In judicio Dei idem homo et salvatur ex parte, et condemnatur ex parte. 139, 58. Impii in judicio non resurgunt, sed tamquam habito judicio puniuntur. 191, 9. Judicium quotidie time, quotidie fuge. 271, 39. Si judicium Dei in mundo evasisti, in futurum non evades. 393, 40.

JURARE quam periculosum. 321, 82.

JUSTITIAM in tres partes philosophia divisit. 142, 76. Communis virtus. 43, 30. Justitiæ opus meriti servare mensuram. 157, 6. Quæ sit fames justitiæ. 149, 96. Potest justum injuste fieri. 22, 18. Justitia Legis fides est Christiana. 404, 59. Justitia perfecta est bonitas, dum explet opere naturæ suæ bona. 428, 94. Christus tulit de medio, affixit cruci, delevit peccata nostra. 863, 20.

JUSTUM esse ante Deum perfecta laus est. 22, 18. Cur multi hominibus justi videantur, pauci Deo, aliter hominibus, ac Deo. *Ibid.* Plenitudinem justi vita habet, inanes dies impiorum. 43, 29.

L

LABOR soli homini præscriptus, et quam-obrem. 12, 6. Nobilis illius fructus. *Ibid.*

Eo proficit, ut quæ nobis tributa sunt resumamus. 152, 108.

LACRYMÆ quæ sint utiles. 323, 89 et seq. Peccator, defleat se et arguat, ut fiat justus. 138, 55. Non solum nostrum possunt lavare delictum, sed etiam Verbi cœlestis rigare vestigium. 161, 18. Lavent lacrymæ delictum, quod voce pudet confiteri. 322, 88.

LAUDARE Deum, et in ejus laude requiescere non otiosus boni operis actus est. 133, 39. Laudes propriæ fugiendæ. 269, 32. Qui videt se laudari, elaborat, ut vera sint quæ dicuntur. 531, 250.

LECTIONIS divinæ pabulo intentus famem corporis negligit. 102, 20.

Lectoris officium non est adspersus Christus. 110, 45.

LEX vetus quo sensu bona et utilis. 83, 26, et seq. Lex auctor boni, quæ mittit ad gratiam. 166, 35. Omnem legis veteris series typus futuri. 53, 56. Quæ mysteria vetus lex prænuñciaverit. 148, 94. Lex Ecclesiæ prænuñtia, et gratiæ poenitentia. 60, 68. In Lege justitia, non tamen per Legem. 127, 21. Lex non habet remissionem peccatorum: consummatur in Evangelio. 162, 23. Quid intersit inter æmulus Legis et gratiæ. 126, 17. Verbum in utero, Lex in silentio: Verbum editur, Lex absolvitur: sed Legis absolutio verbi est explicatio. 32, 42.

Lex naturalis semper est, nec ignorabitur aliquando. 431, 98. Tres habet partes. *Ibid.* Index peccati, non genitrix. 448, 124. Quid intersit cum dicitur lex spiritalis et Lex spiritus. 460, 139. Impossibile mandatum legis implere, quia subjecti eramus peccato. 460, 140.

LEVITAS in eo qui dicit, et non facit. 671, 9.

LIBIDO. Victa anima libidine carnis, fit caro. 574, 49.

LOCUSTÆ cibus sunt prophetarum, et populi gentilis figura. 61, 71.

LUCAS evangelista laudatur ab Apostolo. 19, 11. Historice singula prosecutus. 347, 180. Satis dives, si Domini præsepe sibi vindicasset. 51, 43.

LUXURIOSUS domus sepulcrum est, et qua de causa. 80, 18.

M

MAGI a Balaam genus ducebant, magicis artibus dediti. 52, 47, 48. Cur incunabula Christi spoliis orientalibus refererent. 112, 49. Aurum regi, thus Deo, myrrham defuncto obtulerunt. 51, 44. Cur alia venerunt via, alia redeunt. 52, 46.

MALITIA causa perfidiæ. 218, 110.

MALUM Deus non creavit, sed nostra sibi merita repperunt. 270, 36.

MARIA de tribu David. 74, 5. Non minor quam matrem Dei decebat. 334, 132. Ejus humilitas, devotio, fides, pudor, 44, 17. Virgo moribus, verecundia, oraculo, mysterio. 37, 8. Non minus ore pudica quam corpore. 54, 54. Uberrimum testimonium ejus virginitatis. 329, 113. Immaculatum semen inviolabili utero Spiritus sanctus infudit. 53, 56. Cum Scriptura frequenter Mariam conjugem dicit, non virginitatis ereptio, sed conjugii testificatio, nuptiarum celebratio declaratur. 36, 5. Cur potissimum electa ut Christum pareret quæ erat desponsata viro. 34, 1. Servatur ei sicut pudore integra, inviolabilis opinione virginitas. *Ibid.* Maluit Domi-

nus aliquos de suo ortu quam de matris pudore dubitare. *Ibid.* Non facile ullam mulierem prophetasse uberius quam matrem Domini. 47, 35. Ecclesiæ typus. 333, 134. Sit in singulis Mariæ anima, ut magnificet Domini; spiritus Mariæ, ut exultet in Deo. 44, 26.

Mariæ plures et plures Magdalensæ apud Evangelistas. 345, 154. An unica Maria quæ unxit Jesum. 159, 12. Soror Marthæ unxit pedes Jesu. 48, 9.

MARTYRUM certamina tolle, tulisti coronas: tolle cruciatus, tulisti beatitudines. 109, 41. Martyres mortuis regibus in perpetuum regnum cœlestis gratiæ honore succedunt. 304, 13. Martyres in cœlo nobis cicatricis suæ corona monstrabit. 344, 171. Martyrum rosæ ubi quærendæ. 224, 128. In martyribus Christus occiditur. 686, 34.

MATERIA prima non, ut philosophi volunt, reperta, sed facta. 180, 85.

MATRIMONIUM. Christianæ gentilibus Dei judicio non copulantur. 260, 2. Qui nuptias damnat, ejicitur ab Ecclesia. 99, 10. Tempora præscripta conjugio. 32, 43. Bonæ nuptiæ quando Verbo anima spiritui caro nubit. 158, 9.

MEDITATIO facit vigilantem. 510, 218.

MELCHISEDECH gratiam præcedens sacrificii figura monstravit. 103, 21.

MENS male sibi conscia loqui trepidat, sensum perdit, in verbis errat. 700, 56.

MILITI christiano quænam bella sustinenda. 303, 11. Eis de cibo non curandum, qui militant de regno. 223, 130.

MISERICORDIA plenitudo virtutum. 64, 77. Misericordia merenda gratia. 144, 78. Multiplex est. 309, 217. Simplicitas et cum gaudio facienda, ut simplicitas excludat hypocrisim, gaudium futuræ spei testetur examen. 510, 217. Quid tam gratum ac jucundum, quam peccatoribus indulgentiam prædicare? 908, 7.

MORTIFICATIO. Non corpora, sed vitia corporis perimenda sunt. 507, 214.

MORTIS tria genera. 199, 35. Mors non terribilis, ut naturæ finis, non pœna. 218, 110. Si fortis es, contemne mortem, si imbecillis, Christum, qui vita est, sequere. 188, 1. Non metuenda fortibus, desideranda sapientibus, miseris expetenda. 199, 36. Deus soporem mortis vertit in gratiam voluptatis. 123, 14.

MULIERIBUS periculosa copula adolescentis, et species juventutis. 333, 134. Mulier cur resurrectionis prima accepit mysterium. 319, 74; 339, 153. Ut peccatum a mulieribus, ita etiam bona inchoantur. 44, 28.

MUNDUM quasi fetidum vito, quasi luem caveo, quasi nociturum relinquo. 187, 107. Fuge sæculi mare, et naufragium non timebis. 107, 32. Ultra mundum quies et fructus quietis. 178, 80. Quot quantique in hoc mundo laquei. 99, 10. Mundus cui deficit, Christus æternus. 302, 8.

MUNUS. Libertatem arguendi amittit, qui ab eo accipit, qui dat, ne corripitur. 570, 45. Non potest constanter argui, a quo accipitur. 582, 49.

N

NOE typus Christi fuit. 93, 48.

NUMERUS ternarius mysticus. 29, 36. In numeris universitas aliquoties comprehenditur. 213, 95. Septem dodecades, et duæ quadragesimæ sacrum nu-

merum designant. 58, 62. Decimus, septimus, quadragesimus et quinquagesimus mystici sunt. 79, 16; 101, 15. NUPTIÆ invitæ solent malos proventus habere. 599, 82.

O

OBEDIENTIA omnium virtutum fundamentum. 145, 82. Christus obedientiæ magister ad præcepta virtutis suo nos informat exemplo. 134, 42. OCTAVA, ut spei nostræ perfectio, ita summa virtutum. 136, 49. Cur plerique psalmi octava inscribuntur. 190, 6. OPUS agnoscit opificem. 558, 26. ORATIO. Quam frequenter præcepta. 112, 87. Væ mihi si non media nocte surrexero ad confitendum Deo. 63, 76. Semper Dominus plus tribuit quam rogatur. 331, 121. Cur Deus frequenter non concedat oratus. 213, 90. Cibus est mentis oratio. 229, 142. Orandum ne ab operibus otiantem veniens Dominus deprehendat. 309, 35. ORIGINIS macula non potest impedimento esse virtuti. 88, 36. V. *Adam, Peccatum*. OSCULUM est pignus pietatis et amoris. 161, 20; 250, 212.

P

PACEM a te incipe, ut aliis feras. 139, 59. Pax est janua dilectionis. 829, 63. PARENTIBUS quantum debeamus. 59, 66. Non diligere parentes, sed eos Deo præferre prohiberis. 227, 136. Necessitudini parentum religionis pietas anteferenda. 200, 41; 247, 201. Primus gradus pietatis honorare parentes. 283, 74. In necessitate pascendi *Ibid.* et seq. Parentes honorabat Christus non naturæ debito, sed pietatis officio. 283, 74. Docet nos Scriptura oportere parentes laudari et cur. 21, 15. PANTHEISMUS. Nemo intra id esse dicendus est, quod creavit. 224, 89. PATIENTIA salvat homines. 697, 52. PAULUM vide hesterno persequentem, hodie credentem, crastina prædicantem. 308, 32. Quatuor modis scribit Romanis. 375, 3. Ex Saulo Paulum se dicit, hoc est, immutatum... ex tentatore factum quietum humilemque, vel parvulum. 375, 376, 5. Servivit tempori, quando quod noluit, fecit; invitus circumcidit Timotheum, et raso capite purificatus secundum legem ascendit templum, ut Judæorum sopiret insaniam. 511, 219. Juvenculus anticipatus est a gratia. 587, 67. Castitatem sive corporis, sive Evangelii vindicans, non paucos fecit inimicos. 698, 53. Invicem sibi mortui, et mundus Apostolo et Apostolus mundo. 789, 72. Propter caritatem in proximos postponit paradysum. 834, 8. PAUPERTAS media est: possunt et boni et mali esse pauperes. 137, 53. Pauperes divitibus quomodo præstantiores sint. 268, 71. Egeni in terra, in cœlis divites. 699, 55. Sine PECCATO an homo esse possit. 22, 17. Non virtutis non posse peccare, sed nolle. 277, 57. Cur in illustribus et beatis viris gravia peccata reperimus. 88, 37. Quantum lapsus sanctorum utilis. 323, 89. Peccata mortalia. 184, 99. Vilis delictorum. 221, 117. Quomodo pecca-

torum vincula solvantur. 310, 40 et seq. Cum peccatoribus cur Christus manducavit. 38, 10. Peccata condonat Trinitas. 314, 55. Hic solus potest sanare vulnera, qui sua nescit. 129, 27. Quam Deus sit facilis indulgendo peccatis. 46, 33. Qui ad Dominum regreditur, se sibi reddit; qui recedit a Christo se sibi abdicat. 252, 220. In Adam omnes peccasse quasi in massa. 430, 97. Gehenna, quam non peccato Adæ patimur, ejus occasione propriis peccatis acquiritur. 430, 97. Peccatum Adæ non longe est ab idololatria. 432, 99. Peccatum a Salvatore triplici genere damnatum. 461, 141. In quo difficile peccatum, plus facit reum. 573, 48. Sagitta mortis peccatum, quo animæ jugulantur. 660, 174. Cum peccatoribus mansuetudo habenda. 786, 66. Cum ipsis non coinquinatur, qui eos corrigere vult. 787, 68. PERFECTIS Christus vigilat, dormit trepidis. 118, 68. In homine perfecto gemina adest virtus, intentio et actio. 18, 8. Perfecta non in principiis quærentur: sed de principiis ad perfecta pervenitur. 186, 105. In fine unum sunt. 195, 21. PERFIDIA confiteri potest, credere non potest. 124, 12. Genuina illius est causa, aut malitia aut metus. 218, 110. PETRI navis quid figuret. 118, 68. Non turbatur navis quæ Petrum habet, sed quæ Judam habet. 119, 70. Sermo Petri titubantis fidelior quam doctrina multorum. 40, 15. Error ejus doctrina justorum est; titubatio illius omnium petra. 321, 84. Negatio Petri expenditur. 319, 74. Quem visus est voce denegasse, lacrymis fatebatur. 40, 15. Ita novum Petrum potuisse peccare, ut peccatum ejus nec ab Evangelistis potuerit comprehendere. 320, 78. Christus nobis eum velut amoris sui vicarium reliquit. 345, 176. Christus petra excisa sine manibus, propterea quia sine viro de Spiritu Sancto facta de Virgine est. 490, 183. PHARES et Zara geminam vitam, et duplicem sub Lege et Evangelio malitiam præfigurabant. 81, 21. PHARISÆI unde sic dicti. 82, 24. PHOTINUS. Christus dicit volo propter Photinum, imperat propter Arium, tangit propter Manichæum. 122, 4. PIETAS. Aliquando diabolus hominem nimia pietate impium esse compellit. 99, 10. PŒNITENTIA delictum abolet, sapientia cavet. 215, 96. Arguuntur qui eam in mortem differunt. 253, 221. Vera pœnitentia est cessare a peccato. 675, 14. POTESTATUM ordinatio a Deo: a malo ambitio potestatis. 103, 29 et seq. PRÆDESTINATIO. (Deus) neminem damnat antequam peccet; nullum coronat antequam vincat. 481, 171. Præscius Deus malæ voluntatis futuros, non habuit in numero honorum. *Ibid.* PRÆDICATIO. Gloriam suam quærit qui fidem Christi verbis exornare vult. Obscurat enim illam splendore verborum, ut non illa, sed ipse laudetur. 548, 10. Qui aliter agit quam prædicet, suspectos fuit audientes. 609, 99. Evidens datur aditus prædicandi, quia sunt plurimi qui resistant. 663, 177. PRÆSCIUS omnium Deus scit qui credituri essent in Christum. 792, 4. Scit omnium mentes ante nativitatem eo-

rum. 900, 9. Semper duo populi sunt in una plebe. 411, 68. PRÆSUMERE neminem virtutis propriæ debere. 88, 37. PROPHETARUM vita secundum Evangelium est. 82, 23. Cibus eorum, divinæ voluntatis effectus est. 61, 72. PROPHETIA datur pro modo accipientis, hoc est, quantum causa exigit, propter quam datur. 508, 216. PROVIDERE est bona futura ante oculos habere. 513, 222. PRUDENTIÆ effectus qui sint. 140, 66. PSALMUS septuagesimus quintus cur pro Assyrio inscribitur. 232, 153. PUDOR. Magna sanctis cura verecundiæ, ut in ipsis pudor votis sit. 32, 43. In PUERITIA est quædam venerabilis morum senectus, et in senectute inno-cens pueritia. 277, 58.

R

REDEMPTIO. Redemit nos Christus ut, puram vitam sectantes, repleti bonis operibus, regni Dei hæredes simus. 938, 12. Mors Christi omnibus profecit, et de inferno omnes eripuit. 414, 73. Judæi, dicunt quod cum (apostoli) remissionem peccatorum prædicant, peccandi fomitem præbeant. 409, 65. RELIGIO præstat pietatis officii. 231, 146. RESURRECTIONEM mortuis imperare divinæ solius est potestatis. 115, 59. Multo divinius, quam peccata donare. 125, 13. Resurrectio Christi generalem tribuit resurrectionem. 379, 10. REX. Christiani sublimioribus potestatibus debent esse subjecti, ne quis constitutionem regis terreni putet esse solvendam. 120, 73. RHAAB typo meretrix, mysterio Ecclesia. 271, 40.

S

SABBATUM est non solum dierum, sed etiam mensium, annorum, generationum et ipsius mundi. 266, 23. SACERDOS summus, presbyter, minister sacri altaris quam strenue suscepto munere fungi debeant. 225, 131. Vitam sacerdotalem imitari debemus. 131, 33. SACRAMENTIS cœlestibus quis non debet interesse. 256, 232. SAMARITANI vocabulo custos significatur. 209, 74. SANCTI. Dominus aliorum merito ignoscit aliis. 124, 11. SAPIENTIAM triplicem distinguunt philosophi, naturalem videlicet, moralem et rationabilem. 9, 2. Non arguas eos, et otiosos judices, quos videas studere sapientiæ. 211, 85. Fuge quærere quod non licet scire. 194, 18. Cuncta nullius momenti ducenda sunt, ut ad excellentiam sapientiæ et scientiæ Christi pervenire contingat. 846, 22. Quæ tam vera sapientia est, quam cognovisse quod prosit, et desepxisse quod obsit? 862, 14. Qui Christum agnovit, invenit thesaurum sapientiæ et scientiæ; agnovit enim quod ei sit utile. *Ibid.* SCIENTIA. Ut scientia fructus habere possit, caritati se debet subicere. 600, 84. SCRIPTURA. Samaritani quinque tantum libros Moysi, Synagoga septem sequitur principaliter. 299, 38. Vetus Testa-

mentum est fidei firmamentum. 265, 19. In Scripturis non una tantum figura, sed multiplex esse consuevit; ut unus sermo plures species comprehendat. 276, 52. Non verborum seriem, sed rerum pondus examinare debemus. 279, 63. Scripturarum traditiones sunt corpus Christi. 465, 33. Pecunia Domini Scriptura divina est. 293, 18. Alii sunt terrores prophetici, aliæ apostolicæ suasiones, in utroque tamen unius est verbi disciplina. 294, 21. Si quis illa, quæ miranda philosophi putaverunt, ibi quærit, invenit. 9, 1. Diabolus de Scripturis ipsis fidelibus sæpe laqueum parat, et hæreticos facit. 404, 26.

SILENTIUM ad omnia utile et quomodo. 35, 3. Rarior tacendi virtus est quam loquendi. 294, 10.

SIMILITUDO solet habere aliquid dissimile. 432, 99.

SIMONIA. Obsequia gratuita usus ministerii sacerdotalis esse debent. 293, 17. Non pretio taxatur Dei gratia, nec in sacramentis lucrum quæritur, sed obsequium sacerdotis. 443, 51. Inexplicabilis est venditi culpa mysterii, et gratiæ vindicta cœlestis transit ad posteros. 443, 53.

SIMPLICITAS quæritur, non ambitio desideratur. 54, 53. Ea concurrens veritati in ipsa humilitate sublimis est. 278, 60.

SPIRITUS accepit ex Filio. 280, 66. Cui Spiritus Sanctus infunditur, magnarum plenitudo virtutum est. 29, 34. Spiritus Sanctus semper paratus ad bonum est, diligens poenitentiam. 560, 28.

STEPHANUS habebat in ore thesaurum cum Christum in passione loqueretur. 420, 75.

SUPERBIÆ adversaria veritas est. 278, 60. (Homo) si non sit peccator, fit peccator dum superbit. 512, 221.

SYNAGOGA quamdiu vigit, laboravit Ecclesia; defectus illius hujus est virtus. 204, 57. Nemo de Ecclesia ad Synagogam sine periculo transit salutis. 470, 52. Quam apte arbori fici comparetur. 234, 161 et seq.

T

TEMPLUM quod ædificavit Salomon, typus Ecclesiæ fuit. 69, 89.

TENTATIO. Diabolus sic tentat, ut exploret, sic explorat ut tentet. 99, 10. Nemo sine tentatione potest ex hoc vitæ curriculo demigrare. 467, 39.

Tria præcipue tela diaboli: gulæ, jactantiæ, ambitionis. 407, 35. Exiguus momentis mens inclinatur humana, et hac atque illuc per versutias suadentis frequenter impellimur. 99, 10. Diversæ tentationes pro diversitate certantium. 408, 39. Rogare debemus, ut tentatio-

nes subeamus, quas ferre possimus. 410, 42. Cur tentationem nequam timere debeamus. 408, 37 et seq.

TERRARUM plerasque partes sæpe fuisse descriptas, loquitur historiæ. 48, 38.

THAMAR mulieris famosæ nomen in dominica generatione cur Evangelista inservierit. 79, 17 et seq.

THEOTIMUS sciens prudensque impetu libidinis oculos amissurus dixit: Vale amicum lumen. 447, 64.

THOMAS non de resurrectione Domini, sed de resurrectionis videtur qualitate dubitasse. 343, 169.

TRIBULATIO. Tribulatis (Deus) aderit... et faciet, ut aut cito cesset tentatio, aut det tolerandi vires. 613, 104.

TRINITAS nihil præscriptum, nihil circumscriptum, nihil emensum, nihil dimensum habet. 39, 13. Evidens testimonium ad probandam Trinitatem cœternam atque perfectam. 410, 45. Qui unius voluntatis Trinitatem adserunt, unius utique adserunt potestatis. 422, 3. Si unitas Trinitatis est, indiscreta utique magnitudo, sicuti indiscreta operatio. 224, 119. Licet individua divinitas, distincta persona est. 214, 92. Numquam potest a se Trinitas separari. 70, 92. Ea specie videri potest, quam voluntas elegerit, non natura formaverit. 25, 25. Cavea ne putes Filium Dei non primum esse, quia Filius est. 38, 12. Sicut imago Dei Deus, sed unus Deus: ita et divinæ imago bonitatis bona, sed una bonitas. 281, 68. Claret unum Patris et Filii esse dominatum. 259, 248. Eandem esse Patris et Filii gloriam, eandemque virtutem. 66, 84. In operibus Patris Jesus videtur; in operibus Filii et Pater cernitur. 47, 7. Unum Deum divinitas facit: generatio et Patrem testificatur et Filium; ut nusquam Filius sine Patre, aut Pater videatur esse sine Filio. 20, 12. Pater in Filio personarum definitio distinguitur, potestatis veritate connectitur. 304, 5. Trinitatem confitentur qui ad baptismum veniunt, et quare? 280, 77. SS. Trinitatis mysterium declaratur. 886, 16.

U

USURA. Dominus non nostræ, sed suæ pecuniæ quærit usuram. 288, 93.

UXOREM dimitti lex divina prohibet. 261, 4 et seq. Vulgus mulierum nunc male audit, ut relicto seniore marito, juniores sequantur. 335, 134. Magna amara est in domo uxor tristis. 596, 79.

V

VALENTINUS hæreticus vulneratus est. 272, 41.

VERBA non debent esse stulta, sed ad Deum. 819, 46.

VINEÆ quam recte populus Christianus comparetur. 296, 29.

VINDICTA. Duplici genere proficit qui Deo remittat vindictam; quia et cum iracundiam vincit, perfectus fit, et Dei judicio vindicabitur. 515, 224. Vincis dum cedis. 876, 40.

VIRGINITATIS et viduitatis ante Christi adventum nondum vernabat gratia. 80, 18. Quid intersit inter mulieris et virginis verecundiam. 37, 9. Teneram esse virginis verecundiam, et lubricam famam pudoris. 34, 1. Trepidare virginum est, et ad omnes viri ingressus pavere, omnes viri affatus vereri. 37, 8. Demorari virgines non debent in publico et in plateis. 42, 21. Quanto castior virgo, tanto humilior sit. 42, 22. Virginum lilia ubi quærantur? 224, 128.

Virginitas dignitosa apud Deum et levis in sæculo. 597, 80.

VICTOR existit qui injuste occiditur, reum constituens a quo occiditur. 551, 14.

VIRTUS. Simplicitatem sine arrogantia, caritatem sine insidia, devotionem sine iracundia esse debere. 495, 23. Eadem virtutis natura, quæ nemorum. 98, 8. Virtus quasi materia quædam virtutum. 440, 65. Una in sanctis habet principatum. 440, 63. Sola virtus comes est defunctorum. 222, 122. Mors vilis, pretiosa virtus. 224, 117. Virtutis signa ad fidem, opera virtutis ad imitationem describunt Evangelistæ. 422, 4. Numquam sine virtute spiritus, nec sine spiritu virtus. 29, 36. Nihil pro diaboli arbitrio nec declarandæ virtutis contemplatione faciendum. 402, 18.

VOLUNTAS. Profectus adest, si quod agendum est, cum Dei voluntate agatur. 382, 16. Provida voluntas Dei. *Ibid.* Vult Deus omnes homines salvos fieri, si accedant ad eum. 911, 10.

Multum refert inter eum, qui necessitate invitus agit, et inter eum qui ex voluntate bonum eligit. 478, 80.

VOLUPTATES naturales Christus amputat. 260, 7. Nihil prodigiæ satis voluptati. 251, 215. Pro animi voluptate corporis salus contemnitur. 447, 64.

Z

ZACHARIAS videtur summus sacerdos designari, et esse figura Christi. 24, 22.

ZACHÆUS cur Christum interioris domus recepit hospitio. 285, 81.

ZARA interpretatione significat Oriens. 81, 22. Typus fuit Christi. 85, 29.

INDEX

RERUM PRÆCIPUARUM QUÆ IN NOTIS PROPOSITÆ SUNT

Primus numerus columnam indicat, secundus notam.

A

Abrenunciaciones factæ ad baptismum. 298, 9.
Adultera uxore repudiata, alii femine nubere posse virum, erronee sed excusabiliter docuit Ambrosius. 588, 7.
Ambrosii defensio dum Petri peccatum veluti sustollere videtur. 321, 3.
Ammaonis nomen videtur vere habendum nomen alterius discipulorum quibus Christus apparuit dum pergerent Emmaus. 343, 6; 647, 3.
Apollinaristarum errores. 313, 6.
Arianos, non autem posteriores Adoptianismi sectatores, oppugnavit Ambrosius. 837, 4.
Ariminensis concilii notitia. 141, 7.

B

Baptismi effectus memorantur. 419, 1.

C

Catechumenos bis nomen ut christiani fierent, dare consuevisse. 120, 8.
Chronologia mundi ab Ambrosio adoptata defenditur. 191, 1.
De Codro quid traditum fuerit. 187, 4.
Confessionem peccatorum fieri consuevisse ante baptismum. 156, 7. Nullatenus exclusit Ambrosius. 322, 4.
Confessores inter et martyres distinctio. 225, 2.
Conjugia filiis carere turpe habitum apud veteres. 79, 3.
Consecrationis antistitum festus dies. 282, 6.
Cybelis cultus infamis. 444, 8.

D

Discretio spirituum quomodo hebraico populo concessa intelligenda. 13, 4.
Divinitatem a Christo crucifixo recessisse, quomodo intelligendum. 333, 1.

E

Episcopatum Ambrosius nullatenus identicum habuit simplici sacerdotio. 811, 1 ac 2.
Evangelia spuria quænam fuerint. 15, 1.
Corrupta ab hæreticis et apocrypha declarata. 15, 3.

H

Hierodulus quinam esset. 90, 8.
Hilarius suppositus Papiensis episcopus extitisse non videtur. 429, 7.
Hominem sine peccato esse quomodo intelligendum. 21, 3.
Hypocrisis quid proprie significet. 317, 1.

I

De igne inferni sententiæ. 247, 4.
Iphigeniæ sacrificium. 187, 4.

J

Jacobum quinam veteres Josephi filium dixerint. 755, 2.
De Jannes vel Jamnes et Mambres sive Jambres quidnam veteres tradiderint. 947, 2.
Josephum superstitem tempore passionis Christi quinam Patres admiserint, quinam non. 36, 10.
Judæ epistola canonico a veteribus habita. 167, 4.

L

Locustas ab Ambrosio voce ἀρπιδες verius designatas intelligi. 61, 4.
Luctus maritalis quinam e Romanorum legibus. 335, 1.

M

Magos quosnam Patres esse dicant. 51, 9.
Manumissio quid apud Romanos. 414, 8.
Maria Magdalena an mulier peccatrix et Lazari soror. 159, 5.
Maria quomodo ex pignore particeps facta meritorum Christi. 41, 2.
Maternitatem Mariæ quinam hæretici negaverint. 166, 6.
Mathusalem quandonam mortuus sit. 94, 6.
Midas Phrygiæ rex quidnam moraliter repræsentet. 181, 2.
Mors per se naturalis homini. 199, 6; 219, 1.
Mulierem natura imaginem Dei esse nullatenus negavit Ambrosius. 619, 1.
Mulieres quænam intelligendæ in ep. I ad Timotheum cap. III, vers. undecimo. 916, 8.

N

Natum Christum in stabulo opinantem Ambrosium a pluribus Patribus differre. 49, 2.
Nubendi causa filiorum procreatio quomodo accipienda. 34, 4.

O

Octonarius numerus cur mysticus dicatur. 136, 11.
Ordinationem non quoad ritum sacramentalem, sed quoad finem ministerii eandem in episcopis et presbyteris dicit Ambrosius. 915, 5.
Oziæ nomine quinam Ambrosio indignitari visus sit. 93, 2.

P

Patrem Deum a Filio non separandum. 105, 1.
Pestes quasdam quomodo sedatas enarraverint veteres. 188, 6.
Petri primum Romam adventum cur non commemoraverit Ambrosius. 373, 6.
Petrus nomine Cephæ communius designatus creditur. 365, 3; 789 ad 791, 5.
Philosophiæ apud ethnicos partitio. 9, 2.
Photini hæretici doctrina. 122, 6.
Pontificem romanum colit Ambrosius in Petro. 161, 7.
Populus sacerdotium numquam detulit. 283, 1.
Præsentiam Christi realem in Eucharistia profertur Ambrosius. 163, 2; 179, 6; 255, 4.
Professio prima Judaici populi quomodo intelligenda. 48, 7.

R

Repudii causæ apud ethnicos. 261, 1.

S

Sabbata magna apud Judæos. 267, 2.
Sacrificium verum a Patribus in Ecclesia agnitum. 27, 1.
Scutum coronæ locum olim obtinuisse. 109, 1.
Semipelagianus nullimode Ambrosius. 497, 1; 841, 1.
Sermo de mart. Victore, Nabore et Felice habitus. 239, 3.
Sortium usus in veteri Testamento. 24, 6.
Spiritus Sanctus quomodo in Verbi incarnatione operatus sit. 55, 4.
Spiritus vitæ intelligenda etiam aeris respiratio. 29, 1.
Stola cur insigne dicta conjugii. 300, 4.
Symmachiani quinam fuerint. 789, 5.

T

Tabernaculum sacerdotes veteris Legis ingressos fuisse, quomodo e mente Ambrosii intelligendum. 23, 4.
Tayfali quinam fuerint. 303, 1.
Theophilum quemnam intellexerit Ambrosius, quemnam vero communiter interpretes. 19, 4.
Tibicines in veterum funeribus adhibitos. 173, 3.
Tormenta quænam juxta Romanorum disciplinam. 47, 3.

V

Virginitas Mariæ perpetua quomodo a diversis explicetur. 56, 6.
Visio plene comprehensiva neque angelis concessa. 25, 3.

ICONUM XILOGRAPHICARUM

HUJUS VOLUMINIS ARGUMENTA

*In capite expositionis Evangelii Secundum
Lucam: Nativitas Jesu Christi.*

In litera prologi capitali:

S — Sanctus Lucas.

In literis singulorum librorum capitalibus:

P — Visitatio B. V. Mariæ.

L — Disputatio Pueri Jesu cum doctoribus.

D — Jesus baptizatur a Joanne in Jordane.

N — Tentatur Jesus a Diabolo in deserto.

B — Jesus erat pernoctans in oratione Dei.

A — Peccatrix ad pedes Jesu in domo Simonis
leprosi.

S — Pater prodigi amplexatur filium.

N — Sinite pueros venire ad me.

P — Cujus habet imaginem et inscriptionem?

C — Jesus spini coronatus.

*In literis uniuscujusque commentarii in Pauli
Epistolas.*

I — Sanctus Paulus.

P — Apparitio Christi ad Saulum.

S — Ananias manus Paulo imponit.

O — Pauli ad gentes prædicatio.

E — Paulus demittitur e mæniis per sportam.

P — Paulus magum Elymam Cypris obcæcat, apud
Sergium Proconsulem.

C — Sistris Paulus sacrificium in suam adoratio-
nem rejicit.

U — Lapidatio Pauli.

Q — Visio Macedonis a Paulo obdormiente habita.

T — Custos carceris in urbe Philippis provolutus
ad Pauli pedes.

A — Paulus naufragus Melitam appellit.

T — Excudit Paulus e manu insipientem Melitæ
viperam.

P — Paulus martyrio coronatur.

INDEX GENERALIS

HUJUS TERTII TOMI

PRÆFATIO AD EXPOSITIONEM EVANGELII SECUNDUM LUCAM	Col.	4
EXPOSITIO EVANGELII SECUNDUM LUCAM. — PROLOGUS	»	9
» LIBER PRIMUS	»	14
» LIBER SECUNDUS	»	34
» LIBER TERTIUS	»	73
» LIBER QUARTUS	»	96
» LIBER QUINTUS	»	121
» LIBER SEXTUS	»	156
» LIBER SEPTIMUS	»	188
» LIBER OCTAVUS	»	260
» LIBER NONUS	»	289
» LIBER DECIMUS	»	300
PRÆFATIO <i>ad Commentaria</i> IN EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI	»	349
COMMENTARIA IN XIII EPISTOLAS BEATI PAULI AP. — IN		
EPISTOLAM <i>ad Romanos</i> . PROLOGUS	»	375
» Caput I	»	375
» Caput II	»	395
» Caput III	»	406
» Caput IV	»	417
» Caput V	»	425
» Caput VI	»	438
» Caput VII	»	445
» Caput VIII	»	459
» Caput IX	»	477
» Caput X	»	490
» Caput XI	»	496
» Caput XII	»	507
» Caput XIII	»	515
» Caput XIV	»	520
» Caput XV	»	527
» Caput XVI	»	555

IN EPISTOLAM BEATI PAULI <i>ad Corinthios primam.</i>	PROLOGUS . . . Col.	541
»	» Caput I . . . »	<i>ibid.</i>
»	» Caput II . . . »	553
»	» Caput III . . . »	559
»	» Caput IV . . . »	566
»	» Caput V . . . »	573
»	» Caput VI . . . »	577
»	» Caput VII . . . »	585
»	» Caput VIII . . . »	599
»	» Caput IX . . . »	603
»	» Caput X . . . »	610
»	» Caput XI . . . »	617
»	» Caput XII . . . »	624
»	» Caput XIII . . . »	634
»	» Caput XIV . . . »	637
»	» Caput XV . . . »	646
»	» Caput XVI . . . »	661
»	<i>ad Corinthios secundam.</i> PROLOGUS . . . »	667
»	» Caput I . . . »	<i>ibid.</i>
»	» Caput II . . . »	674
»	» Caput III . . . »	678
»	» Caput IV . . . »	683
»	» Caput V . . . »	689
»	» Caput VI . . . »	696
»	» Caput VII . . . »	702
»	» Caput VIII . . . »	708
»	» Caput IX . . . »	713
»	» Caput X . . . »	718
»	» Caput XI . . . »	723
»	» Caput XII . . . »	735
»	» Caput XIII . . . »	743
»	<i>ad Galatas.</i> PROLOGUS . . . »	747
»	» Caput I . . . »	<i>ibid.</i>
»	» Caput II . . . »	756
»	» Caput III . . . »	764
»	» Caput IV . . . »	773
»	» Caput V . . . »	780
»	» Caput VI . . . »	786
»	<i>ad Ephesios.</i> PROLOGUS . . . »	791
»	» Caput I . . . »	<i>ibid.</i>
»	» Caput II . . . »	796
»	» Caput III . . . »	802
»	» Caput IV . . . »	807
»	» Caput V . . . »	817
»	» Caput VI . . . »	824
»	<i>ad Philippenses.</i> PROLOGUS . . . »	829
»	» Caput I . . . »	<i>ibid.</i>
»	» Caput II . . . »	835

IN EPISTOLAM BEATI PAULI <i>ad Philippenses</i> . Caput III	Col.	844
» » Caput IV	»	848
» <i>ad Colossenses</i> . PROLOGUS	»	853
» » Caput I	»	<i>ibid.</i>
» » Caput II	»	861
» » Caput III	»	869
» » Caput IV	»	875
» <i>ad Thessalonicenses primam</i> . PROLOGUS	»	879
» » Caput I	»	<i>ibid.</i>
» » Caput II.	»	881
» » Caput III	»	885
» » Caput IV	»	887
» » Caput V.	»	890
» <i>ad Thessalonicenses secundam</i> . PROLOGUS	»	895
» » Caput I	»	<i>ibid.</i>
» » Caput II	»	897
» » Caput III.	»	901
» <i>ad Timotheum primam</i> . PROLOGUS	»	905
» » Caput I	»	<i>ibid.</i>
» » Caput II	»	910
» » Caput III	»	914
» » Caput IV	»	919
» » Caput V	»	923
» » Caput VI	»	929
» <i>ad Timotheum secundam</i> . PROLOGUS	»	935
» » Caput I	»	<i>ibid.</i>
» » Caput II	»	940
» <i>ad Philemonem</i> . PROLOGUS	»	961
» » Caput unicum	»	<i>ibid.</i>
SPECIMINA E COMMENTARIO <i>in Epistolam ad Hebræos</i>	»	965
APPENDIX AD COMMENTARIA S. AMBROSII EPISCOPI <i>in Beati Pauli Apostoli Epistolas. Notitia de Sancti Hilarii Pictaviensis Episcopi tractatibus in Epistolas ejusdem Apostoli Pauli</i>	»	971
ELENCHUS MANUSCRIPTORUM NECNON EDITORUM CODICUM <i>ad quos in editione concinnata a Patribus Ordinis Benedictini Congregationis Sancti Mauri exacta et castigata sunt ea Sancti Ambrosii Opera quæ hoc volumine comprehenduntur</i>	»	975
ELENCHUS EXEMPLARIUM <i>quæ ad hanc parandam editionem jugi examine discussa sunt quoad libros qui hoc altero volumine exhibentur</i>	»	<i>ibid.</i>
INDEX LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ <i>qui hoc tomo explicantur</i>	»	977
INDEX RERUM ET SENTENTIARUM	»	987
INDEX RERUM PRÆCIPUATUM <i>quæ in notis propositæ sunt</i>	»	1001
ICONUM XYLOGRAPHICARUM <i>hujus voluminis argumenta</i>	»	1002

FINIS TOMI TERTII.

